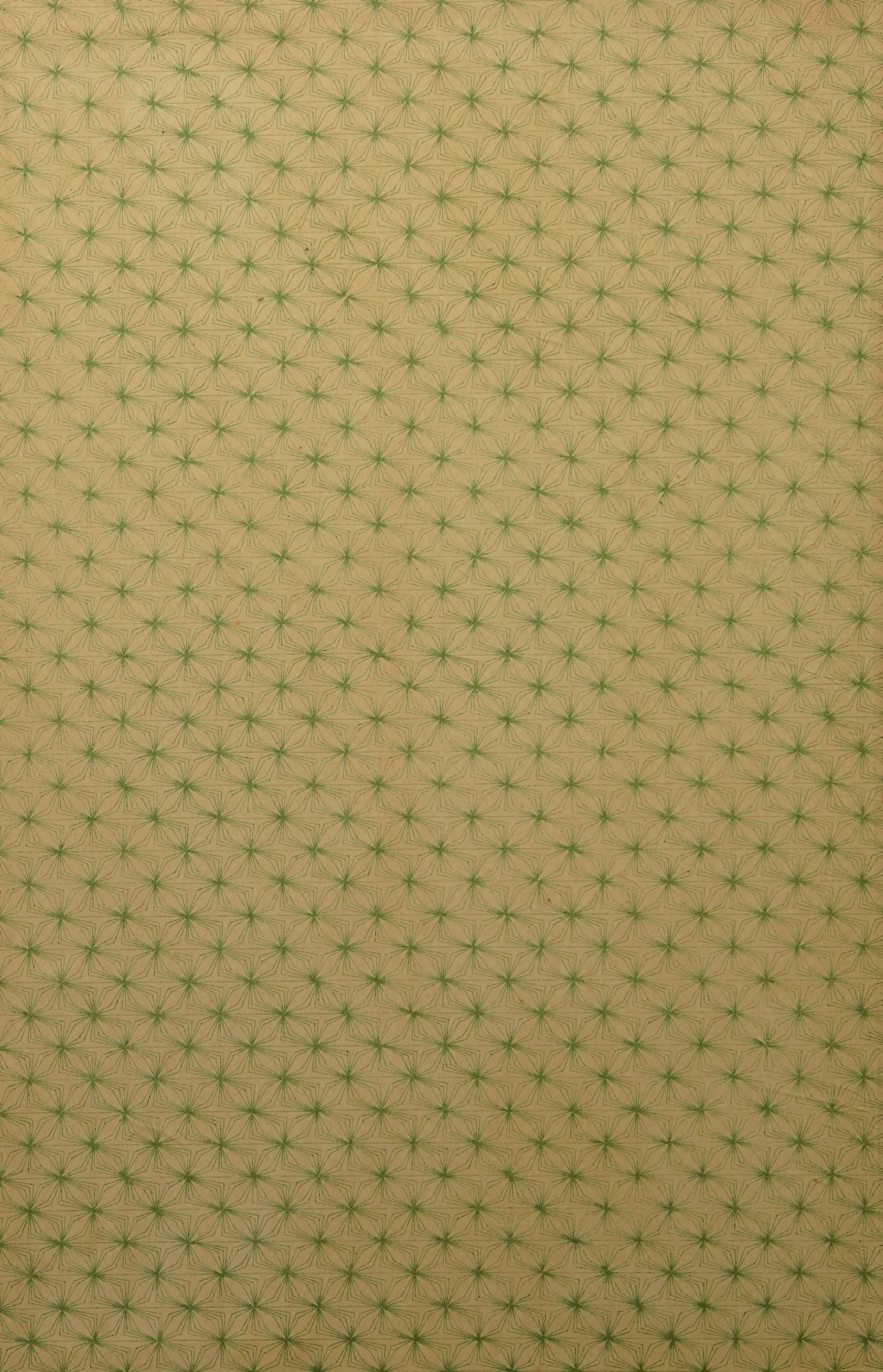
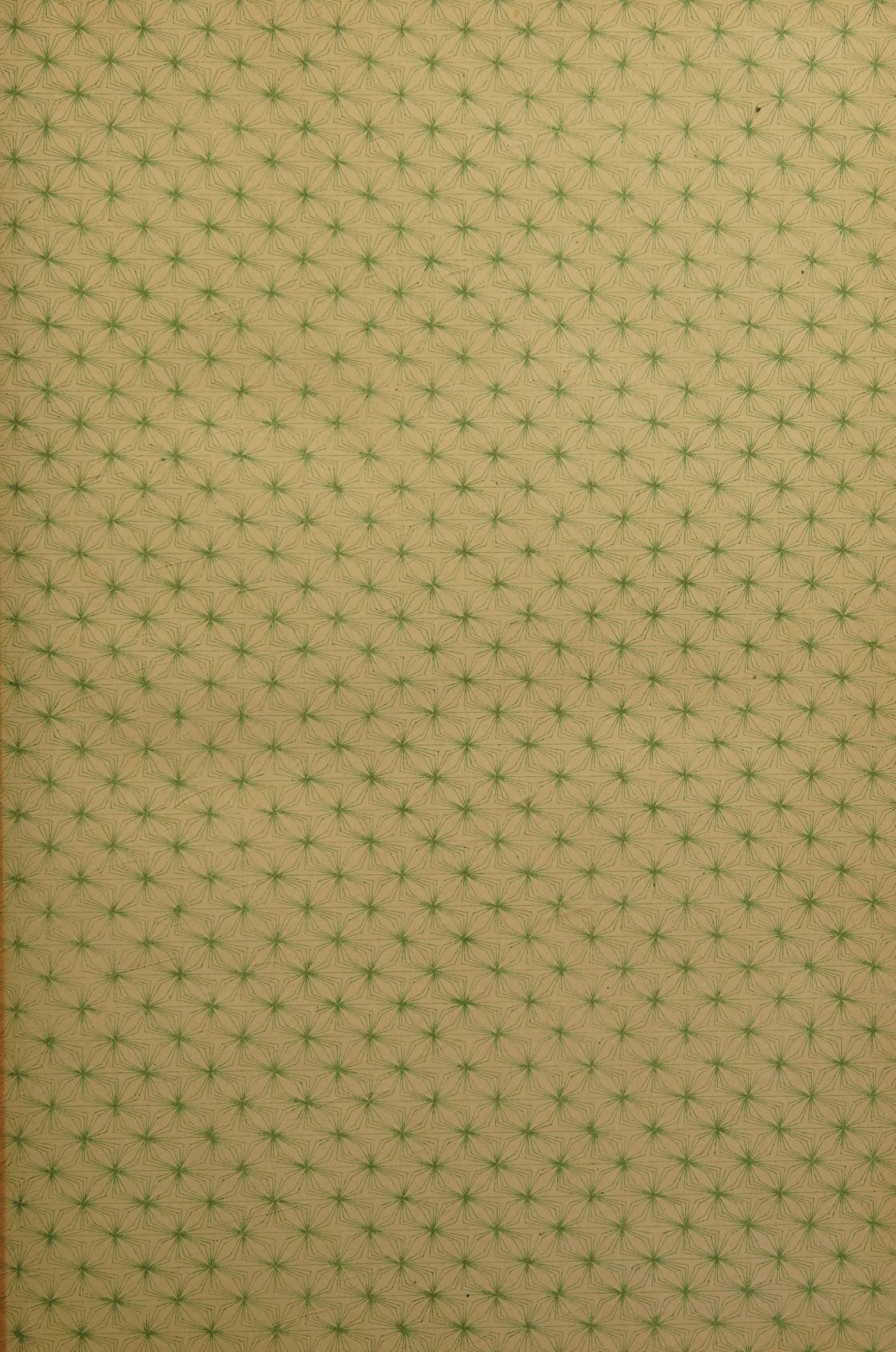

Kirkehistorie

Illustreret

Kirkehistorie

Illustreret Kirkehistorie

Ved

H. G. Heggwelt

Gjennemseet af Professor Dr. theol. A. Chr. Bang

Med 280 større og mindre Billeder

Med et Tillæg om norske Kirkeforholde i Amerika

Af

Th. Bothne

Med 40 Billeder

Chicago
Knut Tafles forlag
1898

Indholdsfortegnelse

Oldkirken.

Indledning.

	Side
Et Blik paa de hedenske Religioner . . .	1
Frelsens Forberedelse og Tidens Fylde . .	4
Jesús Kristus	6

Den apostoliske Tid.

Kirkens Grundlæggelse og den første Menighed	11
Den første Forfølgelse og Kristendommens Udbredelse i Jødeland	13
Apostelen Petrus	17
Paulus's Omdøielse	22
Paulus's første Missionsreise	25
Den anden Missionsreise	28
Tredie Missionsreise	32
Paulus's Fangenskab	33
Sidste Leveaar og Martyrød	37
Jakob den Rejsfærdige	42
Evangelisterne Matthæus, Markus og Lukas	46
Den første større Kristnenforfølgelse under Nero	51
Jerusalems Ødelæggelse	57
Kristendommens videre Udbredelse	61
Apostelen Johannes	63
Forfølgelsen under Domitian	69

De indre Forholde.

Nogle Grunddrag i de apostoliske Menigheders Ordning	71
De kirkelige Embeder i den apostoliske Tid	73
De overordentlige Raadegaver	83
Gudstjenesten	87
Naabskæjsjendelsen og Troesregelen . . .	98
Det kristelige Liv og Kirketugten	103
Bildfarelser	112

Kristnenforfølgelsernes Tid.

	Side
Forfølgelsernes Aarsag	117
Forfølgelsen under Trajan	119
Ignatius	121
De Kristnes Aaar i Hadrians Dage . . .	126
Forfølgelsen under Antoninus Pius . . .	130
Polykarp	132
De Kristnes Trængsler under Marcus Aurelius	136
Justinus Martyr	139
Martyrerne i Lyon og Bienna	143
Filosofernes Angreb paa Kristendommen	148
De Kristnes Aaar indtil Septimius Severus's Død	151
Martyrerne i Alexandrien og Nordafrika .	153
Jrenæus og Gnosticismen	156
Tertullian og Montanismen	160
Pantænus og Clemens af Alexandrien . .	164
De Kristnes Aaar i Tiden fra Caracalla til Decius	168
Kristnenforfølgelsen under Decius . . .	171
Origenes	174
Forfølgelsen under Gallus og Valerianus	179
Cyprianus	182
En firetiaarig Fredstid	187
Forfølgelsen under Diokletian	189
Kristendommens Udbredelse	193

De indre Forholde.

Samlingen af det nye Testaments hel- lige Skrifter	195
De kirkelige Embeder	199
Raadegaverne	201
Helligdage og Fester	203
Gudstjenesten	205

	Side
Daaben og Nadveren	212
Det kristelige Familieliv	215
Træk af det religiøse og sædelige Liv	218
Katakomberne	224
Nogle Branglørere	226

Rigskirken.

Konstantin den Store og de Kristne	232
Kirkemødet i Nicæa Aar 325	236
Athanasius og Fortsættelse af den arianste Strid	240
Julian den Frafaldne	248
De tre store Cappadocier	251
Kæiser Theodosius den Store og Kampen mod Hedenstabet	259
Biskop Ambrosius i Mailand	261
Biskop Alfias og Kristendommen blandt Goterne	266
Johannes Chrysostomus	272
Striden om Kristi to Naturer	276
Hieronymus	278
Farer for Kirkens Enhed og Lære	280
Murelius Augustinus og hans Kamp mod Branglørerne	281

	Side
Justinian den Første og Hedenstabets Undergang	288
Kristendommens Udbredelse i Asien og Afrika	289
Frankernes Omvendelse	291
Den gammelbritiske Kirke	292
Britiske Troesbud blandt Hedningerne paa Fastlandet	294

De indre Forholde.

Kirkeforfatning	297
Helligbage og Fester	299
Kristendommen og Kunsten	301
Kristendommen og Veltalenheden	306
Den kristelige Salmesigtning	308
Gudstjenesten	314
Den kristelige Opdragelse i Oldkirken	318
Det kristelige Familieliv	323
Træk af det religiøse og sædelige Liv	326
Munkesænen i Østen	329
Munkesænen i Vesten	334
Helgentilbedelse og Overtro	336
Indsigelser mod den stæve Kristendom	338
Det pavelige Hierarkis Udvikling	340
Tilbageblit paa Oldkirken	343

Middelalderen.

Missionen og Folketirkerne.

Pave Gregor den Store	346
Angelsakernes Omvendelse	350
Cædmon og andre oldengelske Digtere	355
Beda den Erværdige	360
Irste og angelsakske Missionærer paa Fastlandet	363
Den frantiske Mission i Tyskland	368
Karl den Store og det frantiske Rige	371
Alkuin	374
Det danske Folks Overgang til Kristendommen	378
Sverige tager den kristne Tro	386
Kristendommens Indførelse i Norge	390
De slaviske Folks Omvendelse	397
Kirkens Arbejde for at optugte de nyomvendte Folkeslag til gode Sæder	400
Den græske Kirke	402
Kirkelærere og Lærestridigheder	406

De indre Forholde.

Pavedømmets videre Udvikling	410
Munkesænenes Fornæelse og Kirkeformer	414

Geistligheden	418
Lidt om den kirkelige Bygningskunst	423
Gudstjenesten	426
Børnelærdommen	429
Billeddyrkelse, Helgentilbedelse og anden Overtro	431
Lidt om det kristelige Liv og Kirketugten	435

Den frie Pavekirke.

Kristendommens videre Udbredelse	440
Gregor den Syvende og hans Kamp mod Statsmagten	447
Korstogene	450
De geistlige Ridderordener	457
Munkesænen i Kirkens Tjeneste	459
Bernhard af Clairvaux og Cistercienserne	461
Dominikanerordenen og dens Stifter	468
Den hellige Franciscus og hans Munkesorden	469
Om de Kirkelærere, der kaldes Skolestikere	472
Om de Kirkelærere, som fik Navnet Mystikere	480

	Side
Baldenserne	484
En from Haandværter og Vægprædikant	486
Den hellige Elisabeth	488
Pavedømmet naar Hviden af sin Magt	492
Den styrende og styrede Kirke	494
Lidt om den katolske Kirkelære	496
Pavedømmet i Tilbagegang	499
De kristelige Mystikere under Kirkens Forsaldstid	502
Gudsvennerne og Nicolaus af Basel	508
Samlivsbrødre	510
Lidt om Sektvesenet	512
Vincentius Ferrer	515
Kjættorfølgelse, Inkvifition og Hefse- processer	516
Store Misbrug tager Overhaand	521
Kirkemøderne i Pisa, Kostniz og Basel	524
Lidt om den kirkelige Tilstand i Dan- mark	526

	Side
Nogle Ord om Sveriges kirkelige For- holde	530
Kampen i Norge mellem den geistlige og verdslige Magt	534
Varjel om en Kirkefornælse i England	540
Reformationens Følgjængere i Bøhmen	544
Fusjterne	548
Kirkefornælsens Talsmænd i Tyskland	549
En Banebryder for den nye Tid i Ita- lien	553
Humanisterne	555

De indre Forholde.

Den kirkelige Kunst	559
Salmeligtingen	567
Prædiken i Middealderen	572
Opdragelse og Skolevesen	579
Lidt om det kristelige Liv	588
Tilbageblik paa Middealderen	589

Den nyere Tid.

Reformationstiden.

Den lutherste Kirkes Grundlæggelse.

Luthers Barndom og Klosterliv	592
Luther kommer til Wittenberg og Rom	595
Afladsstriden	598
Rigsdagen i Worms	603
Luthers tre store Reformationstrifter	606
Reformationskirkens Grundfætninger	608
Stille Arbejde paa Wartburg	609
Kamp mod Sværmere og Oprørere	612
Luthers Giftermaal og Husliv	613
Medarbejdere	618
Lutherste Landstirker dannes	622
Den lutherste Kirkes Kamp for Statens Anerkjendelse	626
Luthers sidste Leveaar og Død	629
Den schmalkaldiske Krig	633
Protestantismens hdre Aaar til Tredive- aarstrigen	634
Den lutherste Læres Udvikling gennem indre Kampe	635
Luthers Bære i Danmark	640
Reformationens Indførelse i Norge	644
Kirkefornælsen i Sverige	648

De indre Forholde.

Kirkeforsatning	651
Gudsstjeneste	653

Prædiken	655
Salmeligting	658
Opdragelse og Skolevesen	664
Det religiøse og sædelige Liv	668

Den reformerte Kirke.

Zwingli og Medarbejdere	671
Johan Calvin	674
Reformationen i Italien og Spanien	677
Hugenotfølgelsen i Frankrige	680
Den engelske Kirkes Grundlæggelse	683
Reformationen i Nederlandene	686
Sværmere og Branglærere	688

Pavestirken.

Jesuitordenen	690
Kirkemødet i Trient og den katolske Kirkelære	694

Rettroenhedens Tid.

Den lutherste Kirke.

Trediveaarstrigen og Gustav Adolf	697
Den lutherste Rettroenhed	703
Georg Calixt og Synkretismen	706
Nogle fromme Kirkelærere i denne Tid	708
En mærkelig Stomager	712
Den danske Kirke	714
De kirkelige Forholde i Norge	717
Lidt om Kirkelivet i Sverige	719

De indre Forholde.	Side
Prædiken	722
Salmedigtning	725
Opdragelse og Skolevæsen	729
Lidt om det religiøse og sædelige Liv	733

Andre Kirkesamfund.

Den reformerte Kirke	734
Den romerske og græske Kirke	738

Pietismens Tid.

Den lutherste Kirke.

Filip Jacob Spener og hans Virksomhed	742
August Herman Franke og Vaisenhuset i Halle	745
Brødrevenigheden	748
Bættelsen inden den danske Kirke	750
Den norske Kirkes Fornælse	753
Lidt om Pietismen i Sverige	756

De indre Forholde.

Prædiken	757
Salmedigtning	760
Opdragelse og Skolevæsen	763
Pietismens Lys- og Skyggesider	765

Andre Kirkesamfund.

Den reformerte Kirke	766
Den romerske og græske Kirke	767

Nationalismens Tid. Side

Den lutherste Kirke.

Det tyeste Britænderi	769
Fornufttroen i Danmark	772
Nationalismen i Norge	775
De kirkelige Forholde i Sverige	779

De indre Forholde.

Prædikenen	780
Opdragelse og Skolevæsen	782
Det religiøse og sædelige Liv	785

Andre Kirkesamfund.

Den reformerte Kirke	787
Den romerske Kirke	788

Bort Aarhundrede.

Den lutherste Kirke i Thykland vaagner til nyt Liv	791
De kirkelige Forholde i Danmark	795
Troslivets Fornælse i Norge	798
Bættelse og Kirkeliv i Sverige	802
Amerikas kirkelige Forholde	805
Den reformerte Kirke	808
Den romerske og græske Kirke	812
Tilbageblik	814

Kort Udsigt over det lutherste Kirkearbejde blandt Nordmændene i Amerika. Af Th. Bothne	817
---	-----

Indholdsfortegnelse over Billederne.

	Side
Den ægyptiske Konge Amonhotep og hans Hustru tilbeder Solen	1
Ruin af Templet Borsippa, Babels Førtad	2
Zeus, Grækernes øverste Gud	3
Seneca	4
Sokrates	5
Keiser Augustus	6
Jesus Kristus. Efter Professor Carl Blochs Maleri	7
Herodes's Tempel	10
De tolv Apostle. Første Gruppe. Efter Thorbaldsen	14
De tolv Apostle. Anden Gruppe. Efter Thorbaldsen	15
Romerst Centurion	19
Keiser Nero	20
Domine quo vadis	21
Paulus og Barnabas i Lystra. Efter Maleri af Rafael	27
Paulus taler til Folket fra Areopagus. Efter Rafael	30
Det mamertinske Fængsel i Rom	39
Paulus's Martyrød	40
Jerusalem, seet fra Oljebjerget	43
Forum i Rom paa Evangelisten Lukas's Tid	49
Filosofen Seneca, Neros Værer	54
Nero og Roms Brand	55
Keiser Nero	56
Kærlighedsbillede fra Titus' Triumfbue. Den ihværmende Udsigt og de øvrige hel- lige Kar fra Jerusalem bæres i Triumf	59
Judæa Capta, det overbundne Judæa	60
Kristusbillede. Efter Legenden sendt af Kristus selv til Abgarus, Kongen af Edessa	62
Gammelt Kristusbillede. Udsjæring i en grøn Jaspis	65
Apostelen Johannes. Efter et Maleri af Domenichino	66

	Side
Domitian	70
Myntportræt af Domitian	71
Indvielse af Diakonisser	81
Billeder af Jesus som den gode Hyrde. Udsjæring i Edelstene	88
Parti af en romersk Spisefæl (Triclinium). Efter et udgravet Hus i Pompeji	92
Gammel Lovrulle	94
Forskrift over de Kristne	116
Trajan	119
Trajan	120
Colosseum i Rom	122
Kristne Martyrer kæmper mod vilde Dyr	124
Hadrian	127
Hadrian	128
Polyskarp	133
Martus Aurelius	136
Martus Aurelius's Rytterstatue	137
Justinus Martyr og Oldingen	141
Commodus	151
Septimius Severus	152
Myntportræt af Septimius Severus	153
Alexandrien	165
Alexander Severus	169
Decius	171
En Martyrs Død. Gammel Udsjæring i en Edelsten	172
Origenes	177
Valerianus	181
Cyprians Martyrød	185
Gallienus	187
Diofletian	190
Diofletian	190
Katharinaklosteret paa Sinai	197
Martyrbegravelse i Katakomberne	225
Konstantin den Store. Myntportræt	232
Konstantins Korsfane. Udsjæring i en Edelsten	234
Konstantin den Store	234

	Side
Athanasius, Arius og Keiser Konstantin paa Kirketempdet i Nicæa 325	238
Athanasius besøger den hellige Antonius	242
Parti af Nilen	247
Keiser Julian den Graftaldne	249
Keiser Julian og hans Gemalinde. Myntportræt	249
Cæsarea i Cappadocien	252
Ruiner af en kristen Kirke i Eufortemp- let ved Theben i Øvreægypten	260
Ambrosius og Keiser Theodosius	265
Chrysofomus gribes for at føres i Land- flygtighed	275
De fire Store i den vesterlandske Kirke. Augustin, Gregor den Store, Hiero- nymus og Ambrosius	279
Aurelius Augustins Daab	283
Aurelius Augustinus. Efter et Billede i en gammel Mæsjebog	285
Apostelen Paulus's Kirke udenfor Rom	301
Basilikaen St. Apollinare in Classe i Ravenna	302
Det Jndre af Sofiakirken i Konstantin- opel	303
Den hellige Agnes. Byzantinsk Helgen- maleri	304
Kloster ved Nilen i Øvre-Ægypten	331
Pave Leo den Store og Hunnerkongen Attila. Efter Maleri af Rafael	342
Gregor den Store paa Slævetorvet i Rom	347
Angelsaksk Hovding	352
Ruthwell-Korset	358
Bonifacius. Efter H. Hess	365
Bonifacius. Efter et gammelt Glas- maleri	366
Karl den Stores Biskop døber Saksjerne. Efter et Billede af Alphonse de Neu- ville	370
Karl den Store	372
Alkuin underviser paa Hoffskolen. Efter et Billede af Alphonse de Neuville	376
Ansgar, Nordens Apostel. Efter et gam- melt Billede i Hamburg Domkirke	381
Den hellige Ansgarius	383
Runeften paa Jellingehøien i Jylland	385
Ansgar og Withmar stiger iland i Sverige Billeder af Olaf den Helliges Liv. Ari- stian den Førstes Reisesalter, staaet i Hvalrostand	394
Medina	404
Romerst Pave. Freskomaleri fra Mid- delalderen i St. Paolokirken i Rom	411

	Side
Det Jndre af Kirken S. Giovanni in Laterano i Rom, Pavens Kathedral- kirke	413
Den undergjørende Kilde (Kirken). Mi- niaturbillede af en Evangeliebog fra det ottende Aarhundrede, engang eiet af Karl den Store	415
Romerst Kardinal	416
Katholst Erkebiskop, ifklædt Pallium. Miniaturbillede fra Middelalderen	419
Mitra (Biskopshue), Mæsjehagel og Stola (Baand, som hængtes over Skuldrene og Brystet)	420
Domkirken i Mainz	422
Domkirken i Pisa med det stærke Taarn	424
Domkirken i Worms	425
Det Jndre af Kathedralkirken i Santiago de Compostella	433
Otto af Bamberg paa Veien til Pom- mern, modtages høitidelig af den polste Hertug	442
Pave Gregor den Syvende	447
Ruiner af Borgen Canossa	449
Den hellige Gravs Kirke	451
Ridder fra Korstogene's Tid	452
Gottfred af Bouillon	453
Korsfarerne stormer en Fæstning i Syrien	454
Richard Løvehjertes Segl	455
Jaffa eller Joppe	456
Ridder fra det tolvte Aarhundrede. Johan af Corbeils Segl fra Aar 1196	458
Benediktinermunk	460
Cisterciensermunk	461
Spisetal i et Kloster	462
Den hellige Bernhard isærd med at grundlægge Klosteret Clairvaux. Efter et fransk Billede af Mouillon	464
Den hellige Bernhard	465
To Dominikanere tilhøder en Pilegrim, som senere viser sig at være Kristus, Herberge. Freskomaleri af Fra An- gelico	468
Franciskanermunk	470
Franciscus fra Assisi. Det ældste Billede af ham	471
Petrus Abælard	474
Dante Alighieri. Efter Gustav Dorés Tegning af et samtidigt Maleri	477
Dante	477
Broder Berthold prædiker. Efter Billede i et Manuskript fra Middelalderen	483
Den hellige Elisabeth og Landgreve Herman	489

	Side
Den hellige Elisabeth. Efter H. Holbein	
den yngre	491
Monstrants	495
Bonifacius VIII	500
Alexander VI Borgia	501
Johan Tauler. Efter Billedet paa hans	
Gravsten i Straßburg	504
En Selvpisfer	513
Et af Inkvisitionens Ofre	517
Hefjebrending i Middelalderen	518
Biskop Abjalon. Efter en Statue af C.	
B. Wißsen	527
Den hellige Birgitta. Efter et Maleri	
fra Middelalderen	530
Den hellige Birgitta og hendes Børn	
besøger og pleier Syge og Fattige	531
Ordforderuniversitetets Segl	540
John Witlef i sit Studerkammer	541
John Witlef	542
Prageruniversitetets Segl	544
Johan Huß	545
Johan Huß forsvaret sig for sine Dom-	
mere	546
Hieronymus fra Prag	547
Geiler af Kaisersberg	552
Hieronymus Savonarola. Efter et sam-	
tidigt Maleri af hans Ven Munten	
Bartolommeo	553
Savonarola prædiker mod Tidens Over-	
daadighed. Efter et Maleri af Lange-	
mantel	554
Johan Reuchlin	556
Ulrik von Hutten	557
Johan Guttenberg	558
Domkirken i Rheims	560
Domkirken i Köln, fuldt færdig	561
Trondhjems Domkirke, som den skal blive	
Gotisk Høialter	562
Petrus udføres af Fængslet ved en Engel.	
Efter et Maleri af Rafael	564
Kristi Forklarelse. Efter et Maleri af	
Rafael	565
Johan af Capistrano	577
Luthers Moder. Efter Haid's Stik af	
Cranach's Maleri	594
Luthers Fader. Efter Haid's Stik af	
Cranach's Maleri	595
Kurfyrst Fredrik den Vise. Formindsfæt	
Gjengivelse af et Stik af Albert Dürer	
Læsefal paa Universitetet	597
Peterskirken i Rom	599
Luther og hans Theser. Efter en Origi-	
naltegnning af C. Koch	600

	Side
Ordkampen mellem Luther og Ed. Efter	
et Maleri af C. F. Lesßing	602
Luther for Rigsdagen i Worms. Efter	
et Maleri af Anton von Werner	604
Georg Brundsborg	605
Slottet Wartburg	610
Luther og hans Venner afslutter Bibel-	
oversættelsen. Eft. Leonh. Gey's Maleri	
611	
Thomas Münzer	612
Katharine Luther. Efter et Maleri af	
Lucas Cranach	614
Luther i sin Familiekreds. Efter et	
Maleri af G. Spangenberg	615
Dr. Martin Luther	616
Catharina Luther	617
Filip Melancthon	618
Filip Melancthon. Efter et Kobberstik	
af J. J. Haib	619
Justus Jonas	620
Johannes Bugenhagen	621
Martin Luther. Efter et Maleri af	
Lucas Cranach	623
Johannes Bugenhagen	624
Johannes Brenz. Efter et gammelt	
Kobberstik	625
Joachim Camerarius	627
Karl V	628
Justus Jonas	632
Andreas Osiander	636
Johannes Calvinus	637
Theologernes Møde om Kontordiesfor-	
melen i Klosteret Bergen	639
Hans Tausen beskytter sin Fiende, Bi-	
skop Joasim Rønnow. Efter Maleri	
af Professor Carl Bloch	641
Hans Tausen. Efter et Fotografi af	
Maleriet i Ribe Domkirke, tegnet af	
Joh. Nordhagen	641
Petrus Palladius	642
Biskop Jørgen Ericksen. Efter Original-	
maleriet i Stavanger Domkirke, tegnet	
af Joh. Nordhagen	646
Dlaus Petri	648
Laurentius Petri	650
Johan Mathesius. Tro Gjengivelse af	
et samtidigt Billede	657
Nicolaus Selnecker. Efter et gammelt	
Kobberstik	660
Orlando di Lasso. Efter et anonymt	
gammelt Kobberstik	661
Giovanni Pierluigi da Palestrina. Efter	
et Billede af en utjendt Mester i det	
pavelige Kapel i Rom	662

	Side
Filip Nicolai. Efter Titelbilledet i hans	
"Freuden Spiegel," Hamburg 1729	663
Skolegutter og Studenter	666
Martin Luther	669
Catharina Luther	670
Ulrich Zwingli. Tro Gjengivelse af et	
gammelt Kobberstik	672
Johannes Kolampadius	673
Johan Calvin	675
Theodor Beza	676
Olympia Morata. Efter Titelbilledet i	
Bonnetts Biografi af hende	677
Petrus Martyr Vermilio	678
Juan Diaz. Efter et gammelt Kobberstik	
Petrus Paulus Bergerius	679
Caspar Coligny i Manddomsalderen	681
Fra Blodbrylluppet i Paris. Efter en	
samtidig Tegning	682
Thomas Cranmer. Efter et Kobberstik	
af Hendrik Hondius	683
John Knox	684
Dronning Elisabeth	685
Jacob Arminius. Efter et gammelt	
Kobberstik	687
Menno Simons	688
Caspar Schwendfeld. Efter et gammelt	
Kobberstik	689
Ignatius Loyola	691
Ignatius Loyola	692
Tilly	698
Wallenstein	699
Gustav Adolf. Efter et gammelt Kobber-	
stik af Kongen i Kroningsdragt	700
Gustav Adolf	701
Agel Ogenstierna. Efter Jeremias	
Jalds berømte Kobberstik af 1652	702
Dr. Valentin Ernst Löscher	704
Johan Gerhard	705
Johan Arndt	708
Valerius Herberger	709
Johan Valentin Andreae	710
Christian Schriver	711
Jacob Böhme	712
Nils Hemmingsen	714
Jesper Brochmand	715
Thomas Ringo	716
Dorothea Engelbrektsdatter	717

	Side
Petter Dass	718
Hans Egede	719
Johannes Rubbeckius	720
Jesper Svedberg	721
Haquin Spegel	721
Johan Arndt	722
Henrik Müller	723
Johann Heermann	725
Paulus Gerhard	726
Georg Fredrik Händel	727
Johan Sebastian Bach	728
Ernst den Fromme	730
Joh. A. Comenius	731
Olivier Cromwell	735
John Milton	736
Bozjuet	738
Blaise Pascal	739
Fénelon	740
Filip Jacob Spener	743
August Herman Franke	745
Bartholomæus Ziegenbalg	746
Christian Fredrik Schwarz	747
Peder Hersleb	750
Hans Adolf Brorson	751
Thomas von Westen	753
Erik Pontoppidan	754
Anders Nohrberg	756
Johan Albert Bengel	758
Johan Jacob Rambach	760
Benjamin Schmoldt	761
John Wesley	767
Herder, Lessing, Vojs, Klopstock, F. Stol-	
berg, Claudius, Rebekka, F. Perthes,	
Jacobi, Am. Gallizin, Hamann og	
Lavater i en Gruppe	770
Nicolai Edinger Valle	773
Johan Nordahl Brun	776
Hans Nielsen Hauge	777
J. J. Rousseau	783
Johan Heinrich Pestalozzi	784
Voltaire	789
F. C. Baur	793
Wilhelm Løhe. Efter Fotografi	794
N. F. S. Grundtvig	796
Gisle Johnson	799
M. B. Landstad	800
David Livingstone	806

Indholdsfortegnelse

over den

Nord-amerikanske Afdeling.

Indledning.	Side
Europæere bygger Amerika . . .	815—820
Første Kapitel.	
Den nordste Udvandring til Amerika	821—829
Andet Kapitel.	
Kirkelige Forhold blandt Indvandrerne	830—832
„Gamle Elling“	833—835
C. L. Clausen	835—836
Wilhelm Dietrichson	837—842
Paul Anderson	842—844
B. A. Rasmussen	844—846
Tredie Kapitel.	
Samfundsdannelser blandt de nordste Luheranere i Amerika .	847—851

Fjerde Kapitel.	Side
Den nordste Synode	852—860
Synoden faar egne Lærestalter	860—867
Skyggesider	867—871
Slaveristriden	871—873
Naadevalgstriden	873—874
Samfundsbeslutninger oversees .	874—876
Femte Kapitel.	
Augustanasynoden	877—884
Sjette Kapitel.	
Den dansk-nordste Konferens . . .	885—889
Syvende Kapitel.	
Hauges Synode	890—897
Ottende Kapitel.	
Den forenede Kirke	898—900
Slutningsbemærkninger	901—903

Register over Billederne

i den

Norsk-amerikanske Afdeling.

	Side		Side
Vor Frelzers Kirke, Milwaukee, Wis.	816	Pastor Vilhelm Koren	856
Norsk-lutherisk Kirke, Stoughton, Wis.	818	Prof. Laur. Larsen	861
Four Miles Church og en anden norsk Kirke fra Texas. 2 Billeder paa en Plade	820	Luther College, Decorah, Iowa	862
Norsk-lutherisk Kirke, Starbuck, Minn.	822	Prof. J. A. Schmidt	864
Zion Menigheds Kirke, Chevalier Co., N. Dakota	824	Norsk-evangelisk-lutherisk Kirke, Spring Grove, Minn.	868
Lutheran Trinity Church, Moorhead, Minn.	828	Bethel Luth. Church, Madison, Wis.	872
Vor Frelzers Kirke, Chicago	830	Nora Kirke, Cass Co., N. Dakota	874
Elling Eielsen	833	Pastor Ole Andrewsen og Pastor D. J. Hallestad. Begge paa en Plade.	878
Pastor C. L. Clausen	835	Pastor Johan Olsen	880
Den gamle norske Kirke i Muskego, Wis.	836	Profesor August Weenaas	882
Den nye Kirke paa Østre Koshkonung, Wis.	840	Augustana College, Canton, S. Dakota	884
Den Forenede Kirke, Madison, Minn.	842	Prof. Georg Sverdrup	886
Pastor P. A. Rasmussen	844	Prof. Sven Øftedal	887
Den norske Kirke i Lisbon, Ill., og Con- cordia Menigheds Kirke, Buffalo River, Clay Co., N. Dakota. Begge paa en Plade	846	Augsburg Seminarium, Minneapolis, Minn.	889
Betlehems Kirke, Chicago	848	Pastor Niten Hanson	890
Pastor H. A. Stub	852	Pastor A. E. Bohum	892
Pastor Adolf C. Preus	854	Hauges Seminarium, Red Wing, Minn.	894
Pastor Herman A. Preus	855	Pastor Gjermund Høyne	898
		Pastor J. N. Rildahl	899
		Prof. Th. N. Mohn	900
		St. Olaf College, Northfield, Minn.	901
		Lutheran Normal School, Madison, Minn.	902

Indledning.

Et Blik paa de hedenske Religioner.

Den hellige Skrift fortæller os om Menneskets oprindelige Livssamfund med Gud, og hvorledes dette blev forstyrret ved Synden. Alle Folketslags ældste Historie bærer Vidnesbyrd om Menneskehjertets Trang til atter at komme i Forening med ham. Men

Religion og Gudsdyrkelse i Hedningeverdenen er ligesaa mangfoldig og forskjellig som Folkelivet og Statsformerne; i Forholdet til Gud aabenbarer sig Folkenes dybeste og høieste Sjæleliv. Religionen har sin Rilde i Menneskesjælens Længsel efter Forening med sit guddommelige Ophav, i Følelsen af, at den staar under høiere Magter, samt at de menneskelige Evner og Kræfter er utilstrækkelige i Livets Storme. Religionen er saaledes ikke bare en Side af det indre Liv, den omfatter meget mere dette i sin Helhed og er den Guddomsagnist, der vækker alle Aandens Evner og Kræfter til Liv, den Jordbund, hvora Aandens Blomster spirer frem mod Lyset. Hedningerne anede, at Guddomslivet er et personligt Liv. Med Hensyn til religiøse Forestillinger og Gudstjeneste er der dog stor Forskjel mellem de vilde Stammer og Folk med høiere Kultur. Levninger af den oprindelige Aabenbaring glimter frem ved Siden af Flerguderiet. De skabte sig Guder efter sit Hjerte, hvert Folk efter sit. Man begyndte med at for-

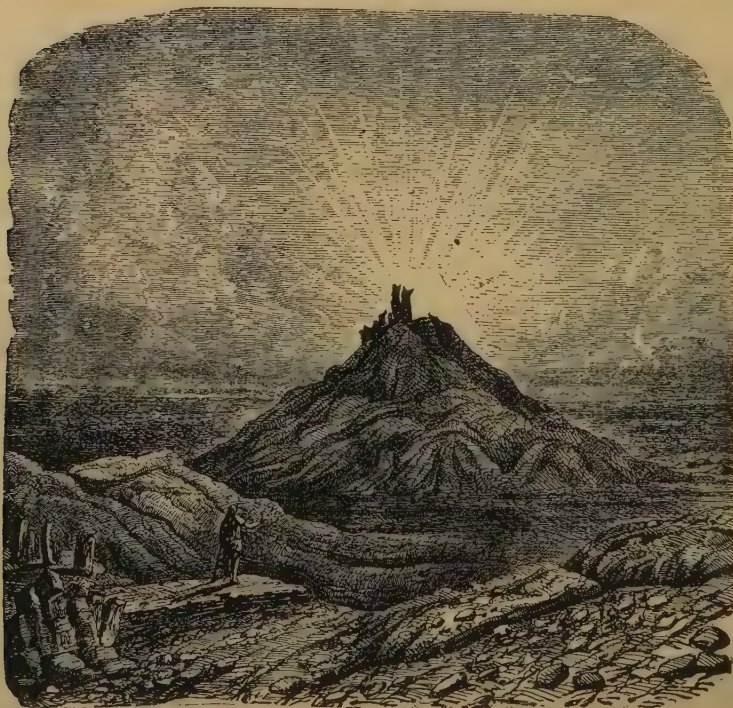

Den ægyptiske Konge Amonhotep IV og hans Hustru tilbeder Solen.

gude Naturen. Paa sin Udviklings laveste Trin, f. Eks. i Afrika og Asien, lod man sig nøie med en raat udstaaren Fetiſch; denne saa enten ud som et Dyr eller en livløs Ting, sjelden som et Menneske; i det vestlige Asien derimod bannede

der sig en mere omfattende sindbilleddrig Naturdyrkelse.* I disse Lande, hvor Sol, Maane og Stjerner lyser i skønneste Pragt, blev Himmellegemerne Gjenstand for Tilbedelse; af denne Art var Sol dyrkelsen i Babylon og i det ægyptiske Thebæ, Maanegudindens Tilbedelse i Syrien og Stjernerdyrkelsen hos Araberne. De Folk, som arbejdede sig op til en vis Grad af Dannelse, søgte at begribe det guddommelige Væsen derigjennem, at de lod Guddommeligheden gaa op i de synlige Ting og opfattede den som det i Naturens Foreteelser egentlig og virkelig værende; deraf fremkom den Retning, som kaldes Panteisme.

Samme Forstjellighed gav sig ogsaa tilkjende i den ydre Religionstjeneste. Medens de raa Naturfolk med udenadlærte Trylleformularer og Bønner nærmede sig sin Fetisch og gjennem Amuletter og Talismaner søgte at beskytte sig mod fiendtlige Aanders Indflydelse,** søgte de mere dannede Folkslag at hæve sin Aand over den

Ruin af Templet i Borsippa, Babels forstad.

lavere synlige Natur, idet de i Hymner og Skaldedvad skabte sig en Gudeverden, hvis ideelle Grundlag var Mennesket med dets Liv, Stræben, Videnskaber og Samfundsforhold. Det Menneskelige træder saaledes frem som Form og Udtryk for det Guddommelige (Antropomorfisme). De syriske og føniciske Stammer holdt i blind Underdanig-

hed under Naturkræfterne fast ved den mørke Døvertro, at de kunde forsones Guddommens Vrede ved at lægge sine Børn i Armene paa Ildguden Molochs glødende Billede eller ved Utugt og en velslystig Gudstjeneste at forhverve sig Guddommens

* I fast alle hedenste Religioner støder man paa den mærkelige Foreteelse, at Brugen og Dyrkelsen af de urgamle Fetischer holder sig længe efter, at vedkommende Folk har hævet sig op til forholdsvis ophøjede Begreber om Guddommen.

** Ogjaa dette Væsen holder sig og det med den allerførste Seighed under Folkenes Udvikling fra det raa Naturstandpunkt til større Kultur.

Maade; raa Folkeslag ofrede Slaver og Krigsfanger paa sine Nationalguders Altære; Grækerne derimod skaffede sig gennem en forædlet, af sand Menneftelighed gennemtrængt Gudsdyrkelse en større Livsglæde, idet de for sine Guder fik istand glade Feste, ved hvilke Poesien, Tonekunsten og den festlige Kordans kom til Udvikling.

I den hedenste Fortids Religioner spores en Bestræbelse efter at fatte den Guddoms Væsen, som den mærkede både i Naturen og sit eget Indre; gennem Uddannelse af Menneftesjælens guddommelige Kraft søgte man mere og mere at hæve sig over det Forgængelige. Medens de semitiske Folk, især Babylonierne, søgte at naa dette Maal ved at studere den ydre Natur, beregne Himmeligemernes Baner og undersøge deres Indflydelse paa Jorden og Mennefteliv, forbybede Inderne sig i Skabelsens Hemmeligheder og prøvede paa at udgrunde Menneftesjælens Forhold til Verdenssjælen og søgte gennem sværmerist Grubleri at famle sig frem til Tilværelsens Urtilde. Egypterne forenede med Tiden begge Retninger; de Indviedes snævrere Kreds søgte i Naturen Guddomsvæsenets evige Uforanderlighed og Lovbundenhed, medens den store Masse af Folket maatte lade sig nøie med, at de Indviedes hemmelige Visdom blev tilsløret ved en Mængde Symboler, Allegorier og en broget Gudstjeneste.

Hos Grækerne hævede Menneftaanden sig over Naturen; de adlede Menneftet derved, at de formede Guderne efter det Billede og i dem skabte Idealer af en forædlet Menneftelighed. Medens hos de østerlandske Folk Panteismen er Religionernes fælles Kjendtegn, viser sig i Grækernes og tildels ogsaa i Skandinavernes religiøse Opfatning en Aand, som søger at arbejde sig ud af Panteismen og hen imod det af Fornuft og Sædelighed baarne personlige Liv. Enkelte Forestillinger og Former er laante og omplantede fra det ene Folk til det andet; i Hedningefolkenes ældste Digtning er det Laante og Selvstændige sammensmeltet til en Krans af Gudesagn, men i det hele har Mytherne med sin Sagverden og sine gudstjenstlige Former gennem frie Idéfrembringelser udgaet fra hvert Folks egen Aand og taget en for dette eiendommelig og naturlig Skikkelse. Overensstemmelsen skriver sig fra Menneftenaturens Lighed og fra Mennefte-

Zeus, Grækernes øverste Gud.

aandens Mangel paa Evne til uden høiere Aabenbarelse at fatte Guddommelighedens Udstraalinger i dens aandelige Urkilbe og i Mangfoldigheden at skjelne Enheden. En panteistisk Grundanskuelse beholder derfor stedse de hedenstke Religioner; de kunde vel i sine mere udviklede Skikkelser røbe en Bestræbelse efter at arbejde sig ud af denne, uden at det nogensinde ganske lyktes. Gjennem en stedse klarere Aenelse af den ene stabende Urkraft, som er fra Evighed, forberededes dog for Hedendommen en Overgang fra Panteismen til Teismen. Til Erkjendelsen af en eneste personlig Gud, som stabte Himmel og Jord og med Visdom leder Folkenes og Menneskenes Stjæbne efter uundgrundelig Raadslutning, formaaede det naturlige Menneske i sin Søgen efter Guddommen ikke at hæve sig. Et eneste lidet Folk, Israelliterne, var det forbeholdt at modtage guddommelig Aabenbaring herom. Hos dem overbandt Tilbedelsen af den levende Jehova al Afgudstjeneste, hvor ofte denne med sine sandselige og vellystige Former end søgte at rødfæste sig hos dem.

Frelsens Forberedelse og Tidens Fylde.

Baade Jødedommen og Hedenskabets forberedede Frelsen. Verden var ved Martsunders Erfaring kommen til den Bevidsthed, at den ikke kunde opnaaes ved egen Kraft og Visdom. Loven, som var aabenbaret for Israel fra Sinai af, tilsigtede Betsignelse, men paa Grund af den menneskelige Naturs Fordærvelse og Mangel paa Evne til at opfylde den, blev Betsignelsen forvandlet til Forbandelse. Saaledes havde Loven virket Syndens Erkjendelse og var for alle rette Israelliter bleven en Tugtemester til Kristus. Hedningerne havde vel ikke som Jøderne en aabenbaret guddommelig Lov, men de viser, at Lovens Gjerning er skreven i deres Hjerter, idet ogsaa deres Samvittighed aflægger Vidnesbyrd, og Tankerne

indbyrdes fremfører Anklage eller ogsaa Forsvar (Rom. 2, 15.). Og uagtet denne Lov paa mange Maader er fordærvet ved bedragelige Lyster, er den dog tilstrækkelig til at overbevise dem om deres sædelige Udygtighed. Israels betydningsfulde Guds-tjeneste havde allerede under den fortsatte Udvikling af Profetien i den religiøse Bevidsthed fremstillet sig som et Forbillede paa noget Bedre, der skulde komme. Den hedenstke Dannelses Blomster, som sprang ud i Naturreligionernes Drivhus, havde vist sig golde og var faldne af uden at sætte varige Frugter. Uagtet Hedenskabets eiede mange og stjerne Blomster af menneskelig Dannelse, kunde det dog ikke længere befri sig fra Følelsen af sin indre Tomhed og fuldstændige Usmagt til at tilfredsstille sin Aands dybe Trang. "Jngen," siger Seneca, "er istand til at hjælpe sig selv; én maa række ham Haanden og hjælpe ham op." Raadvild søgte man at tilfredsstille sin

Seneca.

religiøse Trang i bedrageriske Mystrier, hos listige Troldmænd, Stjernethedere og Gjøglere, men forgjæves. Erfaringen blev altid denne, at Menneskehjertets uudslut-

kelige Hunger og Tørst efter Livssamfund med Gud stilles hverken ved de hedenske Religioner eller ved den almenmenneskelige Dannelse i Stat, Kunst og Videnskab.

Frelsen var dog ikke forberedt blot ved, at Trang og Længsel blev vakt i Hjerterne. Israels Lov havde rent og klart fremstillet Begrebet om Gud som den Eneste og Hellige, den Retfærdige og Naadige, Himmels og Jordens Skaber, der er forskjellig fra Naturen og uendelig ophøiet over den, og dog allestedsnærværende og hersker med Almagt og virker i den. Israels Forjættelser havde aabenbaret den guddommelige Raadslutning om Menneskeslægten's Forløsning og bestrevet dens Udførelse, Tid og Sted. Israels Gudstjeneste havde afbildet og synlig fremstillet denne Forløsning, og Israels Historie var kommen til sit Slutningspunkt, da den forjættede Davids Søn skulde fremtræde, i hvem det jordiske og timelige Kongedømme skulde forklæres til et evigt og himmelsk Kongedømme. Hedenskabet havde imidlertid ogsaa ført vigtige Stene til Guds Riges Bygning. Det havde i menneskelig Dannelse, Visdom og Kunst ydet det Højeste, som den gamle Verden formaaede at frembringe, og var rede til at lade dette træde i den Frelses Tjeneste, som kom fra Jøderne.

Hertil kom, at hele den da bekjendte Verden var forenet under et Scepter. Paa Keiser Augustus's Tid var Rom Dannelsens Midtpunkt. Over hele Romerriget var der et Net af Veie, som forbandt den gamle Verden fra Britanniens nordre Ende til Egypten og fra Donaulandene til Gibraltar. Samfærdselen var livlig. Saaledes blev det let for Evangeliets Budbærere at bringe Gisterretning om Frelsen rundt omkring. Fremdeles bidrog det ikke lidt til at aabne en Dør for Prædiken om Kristus, at det græske Sprog var almindelig kjendt og brugt af Datidens dannede Klasser. Romersk Ret og græsk Dannelse, der slyngede sig om de talrige Folk som et aandeligt Baand, gjorde, at man glemte, at Nationalitetens Skrænk engang havde adskilt de nu saa nær forbundne Folkeslag. Det ene Romerrige var traadt i de forskjellige Nationaliteters Sted. Nu først kunde ogsaa Tanken paa ét Gudsrige, der omfattede alle Folk, styde Hovedet. Ligesom Israel trøstede sig ved Fædrenes Forjættelser og ventede, at disse snart skulde gaa i Opfyldelse, saaledes gik ogsaa Hedningerne med mærkelige Aensler om en forestaaende Frelse. Af Svetonius og Tacitus sees endog, at man havde et bestemt Haab om, at en stor Verdenskonge, der kom fra Juda, vilde fremkalde en gylde Tidssalder. Dette Haab havde dels sin Rod i ældgamle Forventninger hos hele Menneskeslægten om en Guldalder, men var vel især en Frugt af Jødedommens Indflydelse. Denne var overordentlig udbredt. Der fandtes neppe en By af nogen større Betydning i Romerriget, uden at den eiede en jødisk Synagoge. Men disse Synagoger var aldeles ikke Samlingssteder kun for de adspredte Jøder. Ogsaa talrige Hedninger holdt sig til den jødiske Gudstjeneste. Disse havde Del i

Socrates.

Jødedommens Betsignelser uden dog at have antaget Omfjærelsen og derved forpligtet sig til den hele Ceremonitjeneste (Portens Profelyter). Fordetmeste var det frelsesøgende Sjæle, der i Synagogerne søgte den Fred, som de ikke havde fundet i Orientens berusende Gudsdyrkelse eller hos Fortidens og Datidens største Filosofer og Visemænd. Men ogsaa mange Andre holdt sig til Synagogerne uden at blive Profelyter. Saaledes havde der, fornemmelig i Asiens, Grækenlands og Nordafrikas større Stæder, dannet sig en Kreds om Synagogen, der hverken var hedensk eller jødisk. I denne Kreds var det just, at Budstabet om Kristus først sandt glade Betsjendere, f. Eks. i Filippi (Ap. Gj. 16, 14.) og Thessalonika (Ap. Gj. 17, 4.) og paa andre Steder. Disse Mennesker havde Intet af Jødernes Nationalstolthed og prangede ikke med fariseisk Lovretfærdighed. Det var just disse to Ting, som gjorde det vanskeligt for Jøderne at tro Korsets Ord. Saaledes var der fra alle Sider banet Veie for den Læge, der alene kunde afhjælpe og kom for at afhjælpe den dybt fælte Rød.

Jesús Kristus.

Da Romerriget under Keiser Augustus havde naaet Høidepunktet af sin Magt, lagdes i Jødeland Grundvolden til det Guds Rige, som var bestemt til at gienneutrænge og overvinde det romerske for saa deraf at udbrede sig over hele Jorden. Hvad Mennesket med sin egen Naturs Kraft formaar at frembringe, det var Romerstaten da i Besiddelse af: ydre Magt og Glans,

Keiser Augustus.

lobbunden Samfundsordning, en af blomstrende Literatur og Kunst næret intellektuel Dannelse; men inden Aandens Verden følte en Tomhed, som gav sig Udtryk i en stigende Længsel efter det Overandselige, en ængstelig Søgeri efter den himmelske Sandhed. De hedenske Religioner var udartede og i Forsald; den græske Gudeverden og den romerske Statsreligion havde tabt meget af sin fængslende Magt over Hjerterne; Mystier og hemmelige Lærdomme, hvori Samtiden søgte Trøst og Tilfredsstillelse, havde for Manges Vedkommende vist sig at være Vantroens Blendværk og ledet til Tvil om, at Sandheden nogetsteds var at finde; Vismændenes Lærdomme var raadne Støtter for Aandens Liv. Menneskeheden behøvede et nyt Lys for at kunne have Haab om at finde den rette Veie til et nyt Maal. Palæstina blev det Land, hvor Sennepskornet saades, og hvorfra Livets Træ voksede op med Frelse for den nedliden Menneskehed.

Den hellige Skrift fortæller os, at Jesús Kristus blev født i Bethlehem, i Davids Stad. Han voksede op i Nasareth i Stilhed og Ringhed; 30 Aar gammel lod han sig døbe af Johannes i Jordans Flod "for at fuldkomme al Retfærdighed." Derefter begyndte han sit Lærerkald. Efter at have seiret over Fristeren i Ørnen valgte han tolv Apostle til altid at være om sig. Af disse stod Petrus samt Brødrene

Jakob og Johannes ham nærmest. Han optraadte som "en Profet mægtig i Ord og Gjerning" og vidnebe om sig, at han var den forjættede Messias og Guds Søn, og drog rundt omkring i Landet og forkyndte det glade Budskab, at Guds Rige var kommet nær. "Hans Læres Indhold er ikke nye, hyppelige Bud og Regler om Men-

Jesús Kristus.

Efter Profesør Karl Blochs Maleri.

nestenes Forhold til Gud og til hverandre, men den er efter sit egentlige Bæsen en Lære om ham selv, at han er Gaderens Enbaarne, som er kommen til Verden for at skjænke Menneftene Tilgivelse for deres Synder og et evigt Liv, at han er Menne-

stenes Livskilde fra Gud: "Jeg er Veien, Sandheden og Livet," det er Læren; "jeg er Livets Brød, om Nogen tørster, komme han til mig og drikke; hvo, som tror paa mig, af hans Liv skal der, som Skriften siger, udgaa levende Vandstrømme." (Gustav Jensen). — "Ingen har nogensinde elsket saaledes, og noget saa godt og stort, som Bibelen fortæller om ham, er aldrig kommet i noget Menneskes Hjerte. Det er en hellig Skikkelse, som opgaar ligesom en Stjerne om Natten for den fattige Pilegrim og tilfredsstiller hans hemmeligste Aensker og Ønsker . . . Og nu en Redningsmand fra al Nød, fra alt Ondt! En Frelser fra det Onde! Og nu en Hjælper, saaledes som Bibelen fremstiller den Herre Kristus, der gik omkring og gjorde vel og ikke havde det, hvortil han kunde helde sit Hoved, — som ikke agtede Møje og Forhaanelser og var taalmodig indtil Døden paa Korset, for at fuldbyrd sin Gjerning, — som kom til Verden for at gøre Verden salig, og som blev slagen og martret i Verden og gik ud af Verden med en Tornekrone! Har du nogensinde hørt noget Lignende, og maa du ikke slaa Hænderne sammen af Forundring derover? Det er visseelig en Hemmelighed, og vi forstaar den ikke, men Sagen kommer fra Gud og fra Himmelen; thi den bærer Himmels Segl og drypper af Guds Barmhjertighed. Man kunde vel lade sig brændemærke og radbrække for den blotte Jde, og den, som kunde falde paa at spotte og le deraf, maa være forrykt. Hvo, som har Hjertet paa rette Sted, falder i Støvet, jubler og tilbeder." (Mathias Claudius.)

Jesu Tale og Gjerninger vakte Had hos Ypperstepræsterne, Farisæerne og de Skriftkloge, og da Judas Ischariot, en af hans Disciple, havde lovet at forraade ham, blev han, efter at have forkyndt Evangeliet paa det fjerde Aar og netop indstiftet den hellige Nadvere, ved Paasketid greben og ført for det høie Raad. Dette dømte ham til Døden, fordi han havde sagt, at han var Guds Søn, hvorefter den romerske Landshøvding, Pontius Pilatus, stadfæstede Dødsdommen. Saa blev han med en Tornekrone om Hovedet korsfæstet mellem to Nøvere. Med stille Hengivenhed under sin himmelske Faders Vilje taalte han Spot og Pinsler, til han med Ordet: "Det er fuldbragt!" bøjede sit Hoved i Døden.

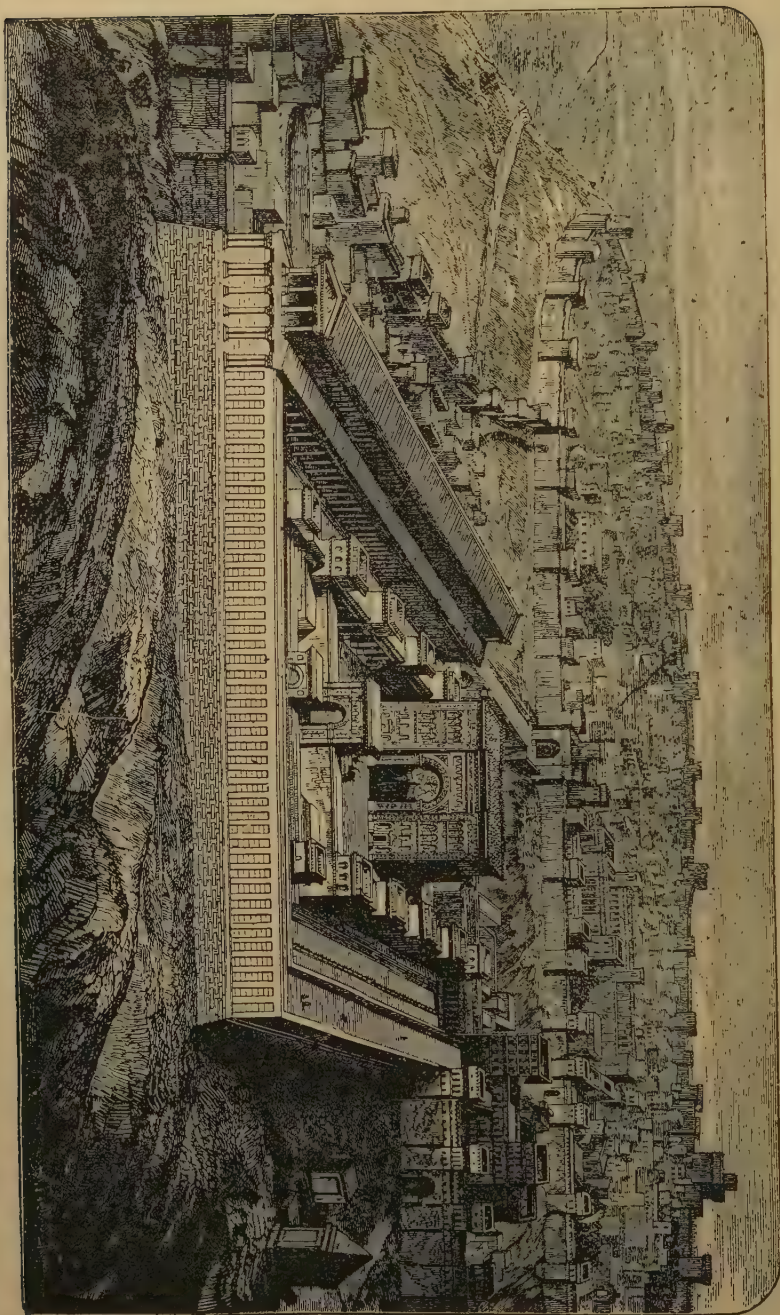
Saaledes afsluttede Jesus Kristus, "Guds Herligheds Afglans og hans Væsens udtrykte Billede", sit jordiske Liv og beseglede med sin Død den Sandhed, han havde forkyndt. Men Døden formaaede ei at beholde ham i sin Magt. I forklaret Skikkelse opstod han den tredie Dag af de Døde, som han selv havde vidnet. I et Tidsrum af 40 Dage aabenbarede han sig jevnlig for sine Disciple og underviste dem om de Ting, som hører Guds Rige til. Han gav dem den store Befaling at drive Missionens hellige Gjerning og indstiftede Daaben, idet han sagde: "Gaar hen og gjør alle Folk til mine Disciple, idet I døber dem og lærer dem at holde Alt, hvad jeg har befaleet Eder, og se jeg er med Eder alle Dage indtil Verdens Ende." Paa den 40de Dag efter sin Opstandelse førte han dem ud til Oljehjerget, velsignede dem for op til Himmelen og satte sig hos Guds høire Haand.

For Apostlerne stod fra nu af den Himmelfarne som det Guds Lam, der borttager Verdens Synder, som den Helt, der havde overvundet Syndens og Dødens Magt. Endnu vældigere, end medens han vandrede paa Jorden som "Menneskens Søn," virkede den himmelfarne, forklarede Frelser paa sine Disciple. Den faste Tro, at han med sin guddommelige Magt skulde staa dem bi og give Guds Rige Fremgang

og Seier, og at han engang med megen Kraft og Herlighed skulde komme igjen i Himmelenes Skyer for at fuldende sit Rige, gav dem Mod og Udholdenhed til at udføre hans Befaling og bringe Frelsens Budskab over den hele Verden. Siden den Tid har han altid staaet som den levende Grundvold, hvorpaa Kirken bestandig opbygges, som Legemetz Hoved, som Vinstoffen, hvorpaa Druerne drager Saft og Næring, som Hyrden, der vaager over sin Hjord, som Brudgommen, hvem Menigheden som Brud søres imøde, som Sjælernes Biskop, som Ypperstepræsten, der styrer Helligdommen med sin Forbøn og Velsignelse, som Kongen og Herren, for hvem alle Kne bøier sig, og som vil fuldende Riget, som Faderen har givet ham.

Herodes's Tempel.

Den apostoliske Tid.

Kirkens Grundlæggelse og den første Menighed.

Efter Herrens Himmelfart var de elleve Apostle, Kvinderne og de øvrige Disciple stille i Jerusalem og ventede paa Aandens Udgydelse, som var forjættat dem. De udgjorde dengang omtrent 120 og kom stadig sammen til Bøn. I en af deres Sammenkomster blev Mathias ved Lodkastning valgt til Apostel i Judas's Sted. Paa Pinjedagen var Disciplene atter samlede i det Hus, hvor de pleiede at mødes til Bøn. Da blev Forjættelsen om Aandens Udgydelse opfyldt. Medens de bad, hørtes der pludselig en Susen fra Himlen som af en Storm, og Ildtunger kom tilsynne og satte sig paa Enhver af dem. Da blev de Allesammen fyldte af den Helligaand og begyndte at tale med andre Tungemaal, eftersom Aanden gav dem Mæle. Men i Jerusalem var der da fromme Mænd af hvert Folkesærd paa Jorden. Saa snart dette Under skeede, gik de derhen. Alle forundrede sig over den store Begivenhed og sagde til hverandre: "Hvad betyder dog vel dette?" Men nogle spottede og sagde: "De er fulde af sød Vin!"

Men da stod Petrus frem sammen med de Elleve for at vidne om sin Herre og Mester. Han erklærede for de Forsamlede, at det Under, som de saa og hørte, kun var en Opfyldelse af Profeten Joels Spaadom: "Jeg vil udgyde min Aand over alt Kjød, og Eders Sønner og Eders Døtre skal profetere." Men den, som vil paakalbe Herrens Navn, skal blive frelst. Jesus af Nazareth, hvem I korsfæstede, er opvakt fra de Døde, hvortil vi alle er Vidner. Og da han nu er ophøiet til Guds høire Høiend og af Faderen har faaet Forjættelsen om den Helligaand, saa har han udgydt dette, som I ser og hører. Gjører derfor Bod og lader Eder alle døbe i Jesu Kristi Navn til Syndernes Forladelse, saa skal I faa den Helligaands Gave."

De, som tog mod hans Ord, blev døbt, og paa den Dag lagdes der til Menigheden omtrent 3000 Sjæle. Daglig kom der nye til, som lod sig omvende, og det varede ikke længe, før 5000 troede paa den korsfæstede og gjenopstandne Frelser.

Og alle, som troede, var ét Hjerte og én Sjæl og hengav sig med Iver til Apostlernes Undervisning. De havde alle Ting fælles, forsaavidt som de af frivillig

og uegennyttig Kjærlighed folgte sin Eiendom og sit Gods og uddelte det, efter som Nogen trængte dertil. De var dog ikke Kommuniste i den Forstand, at de arbejdede i Fællesskab og delte Udbytten. Men Erfaring lærte dem snart, at en saadan Fremgangsmaade i Længden var uholdbar. Vi ser, at Modermenigheden i Jerusalem snart blev trængende, saa der maatte gjøres Indsamlinger til den fra andre Steder. Men denne selvforglemmende Oftervillighed vil dog altid for Kristi Kirke staa som et gribende Vidnesbyrd om de første Kristnes selbjornægtende Kjærlighed og deres levende Tro.

Ved Siden af denne rige Kjærlighed var det eiendommeligt for de Troende, at de hver Dag med endrægtig Fjer besøgte Templet. Her hørte de dels paa Apostlernes Undervisning, naar de optraadte og lærte i en eller anden Buegang og øvede deres Missionsvirksomhed; dels deltog de sammen med de øvrige Jøder i deres Gudstjeneste. De gav nye Afgift paa Bønnens Time, de bragte Gud sine Offer, de holdt samvittighedsfuldt sine Løfter, de var strenge i at faste, de afholdt sig omhyggelig fra at nyde alt "Urent." Ingen af dem udeblev, naar de øvrige Israels Børn fejrede sine Feste, eller naar Jerusalems Indvaanere med Glæde og Jubel hilsede sine Udsendinge fra Bygderne, der bragte Førstegrøden til Herrens Tempel. Ingen var mere samvittighedsfuld til at følge de jødiske Skikke end netop de første Kristne. Men de var desuagtet noget andet end blot og bart Jøder. "De brød Brødet i Huse og nød Maaltidet med Fryd og Hjertets Enfoldighed, idet de lovede Gud." De havde sine særegne gudstjenstlige Sammenkomster i Huse; optraadte de i Templet som Jøder, saa kom de her sammen som troende Kristne. Da der allerede paa Pintsedagen blev 3000 "Troende," saa ordnede man sig rimeligvis saaledes, at de Kristne blev inddelte i visse Kredse, og at hver Kreds havde sin Sammenkomst i sit bestemte Hus, idet vedkommende Kristne Huseiere overlod sin Bolig til Brug for de der forsamlede Brødre.

Bedelsen af den hele Menighed som af de enkelte Kredse tilfaldt selvfølgelig Apostlerne, om hvem det udtrykkelig siges, at "de lærte i Huse" (Ap. Gj. 5, 42). Men herved er det dog ikke sagt, at der ved hver eneste Sammenkomst var en Apostel tilstede. Foruden, at der blev prædikaet af Apostlerne i disse Møder, nød man et "Maaltid med Fryd og Hjertets Enfoldighed", og under dette Maaltid brød man Brødet idet man "lovede Gud." Dette er den første Underretning, man har om Maaltiden, hvorpaa den hellige Nadvere er bleven fejret inden Kirken. Som Jesus samlede sig med sine Disciple til det sidste "Aftensmaaltid", saaledes kom ogsaa de første Kristne om Aftenen sammen for at nyde et fælles Kjærlighedsmaaltid, som alle døbte Kristne uden Hensyn til Alder eller Stand deltog i, og hvortil de mere Formuende medbragte Levnetsmidler. Som Afslutning paa dette fælles Kjærlighedsmaaltid "brød man Brødet," det stadig brugte Udtryk i de apostoliske Skrifter for at nyde Nadverden. Som man drak af det ene Bæger, saa aad man ogsaa af det ene brudte Brød, og saaledes blev alle delagtige i den ene og samme Kristus. Saavel Kjærlighedsmaaltidet som især Nydelsen af Nadverden var præget af dyb Taknemmeligheds og Glædesfølelse. "De lovede Gud", som vi læser i Ap. Gj. 2, 47. Ja, de lovede ham for "Paastelammet", der var bleven ofret, for Forsoningen ved Kristi Blod, for Frelsen fra den Trældom, der er uendelig værre end den i Ægypten.

Der staa fremdeles om de første Kristne, at de "havde Indest hos alt Folket." Denne Indest havde vel først og fremst sin Grund i deres samvittighedsfulde Jagt-

tagelse af Mose Lov, men vi tør heller ikke drage i Tvil, at den var begrundet i deres stille Bandel, deres rene Liv og opofrende Kjærlighed.

Det er let at forstaa, at de Kristnes dobbelte Stilling som Medlemmer af to Religionsfællesskaber maatte give Anledning til mange Rødder. Da Hedningerne begyndte at banke paa Kirkens Dør, blev det Spørgsmaal snart brændende: Skal man først lade dem omstjære og blive Jøder, eller skal man se bort fra "Mose Skikke" (Ap. Gj. 6, 14.) og døbe dem uden videre? Dette Spørgsmaal satte den ældste Kirke i Brand i mange Aar, indtil endelig Apostelmødet i Jerusalem Aar 52 (Ap. Gj. 15.) afgjorde Sagen, idet man stadfæstede Petrus's og Paulus's Fremgangsmaade og fritog Kristne af hedenst Byrd fra at holde Mose Lov. Men hvor tungt, ja umuligt det var for mange Jødekristne at opgive sine indgroede Forestillinger om, at Hedningerne maatte omstjæres og blive Jøder for at kunne blive rette Kristne, det viser sig paa talrige Steder i Paulus's Historie. Men netop denne Holdning hos de Jødekristne gjør, at de mere og mere løsner sin Forbindelse med det store Kirkelegeme. Medens de frampagtig holder fast ved det Jødiske, saa fordunster det Kristelige mere og mere, saa Enden paa de engang saa brændende Jødekristnes Historie bliver den, at de splittes ad i flere mere eller mindre fortørrede Sekter, indtil de alle sluges af Tidens Maelstrøm. Den herlige Forjættelse er dog givet dem, at naar "Hedningernes Tylde" er gaaet ind, da skal "det ganske Israel frelses."

Men heller ikke den første Menighed var uden Plet og Rynke. Som ved enhver større Vækkelse var ogsaa her Rinte blandt Heden. Ikke alene Ananias og hans Hustru Saffira er Bevis herpaa, men Evangelisten Lukas's korte Beretning, at "de græskfødte Jøder begyndte at knurre mod Hebræerne, fordi deres Enker blev overseede ved den daglige Forsørgelse" vidner ogsaa herom. Talrige Steder i Brevene vidner ogsaa høilydt om, at baade de jødekristelige og hedningekristelige Menigheder i den apostoliske Tid havde sine Skyggesider. Den apostoliske Tids Herlighed bestod ikke deri, at den kan fremvise "rene Menigheder," men i dens rige Kjærlighed og fremforalt i dens Rigdom paa Guds overordentlige Naadegaver.

Den første Forfølgelse og Kristendommens Udbredelse i Jødeland.

Da man saa, at Flere og Flere tog Troen paa Frelseren, kastede Øpperstepræsten Apostlerne i Fængsel. Men Herrens Engel førte dem om Natten ud igjen og sagde: "Gaar hen i Templet og taler til Folket Livets Ord." Da de lærte i Templet, blev de bragt for det høie Raad, og Øpperstepræsten sagde: "Har vi ikke alvorlig forbudt Eder at lære i dette Navn?" Petrus svarede: "Man bør adlyde Gud mere end Menneffene." Da tænkte man paa at lade dem dræbe. Men en Farisæer og Skriftlærd ved Navn Gamaliel stod op i Raadet og sagde: "Er denne Være et Bærf af Menneffer, saa vil den forgaa; men er den fra Gud, saa kan I ikke tilintetgjøre den." Da sluttede de Øvrige sig til ham. Saa lod de Apostlerne hudstryge, forbyd dem at lære i Jesu Navn og slap dem fri. Men de gik glade bort fra Raadet, fordi de var blevne agtede værdige til at lide for Jesu Skyld. Derpaa prædike de hver Dag i Templet og lærte hist og her i Husene.

Judas Thaddæus.

De tolv Apostle. første Gruppe. Sørensen.

Jakob den Ældre.

Johannes.

Matthæus.

Petrus.

De tolv Apostle. Anden Gruppe. Efter Thorvaldsen.

Andreas.

Thomas.

Jakob den Ældre.

Bartholomæus.

Simon Petrus.

Paulus.

Forat Apostlerne ikke skulde hindres i sin Gjerning at forkynde Guds Ord ved at opvarte ved Bordene og dele ud Gaverne til de Fattige, valgte de syv Diaconer til at tage sig af de Fattige og tjene i Menigheden. De blev indviiede af Apostlerne ved Bøn og Haandspaalægelse; og Guds Ord fik Magt, og Menigheden voksede, ja selv af Præsterne var der Mange, som antog Troen. Blandt disse Diaconer lægger vi især Mærke til Stefanus. Han var "fuld af Tro og den Helligaand", af "Kraft og Visdom", og Gud havde givet ham Naade til at gjøre store Tegn og Undergjerninger blandt Folket. Hans Prædiken vandt Indgang ikke alene blandt de lavere Klasser, men ogsaa hos Præsteskabet, og fik en stor Betydning baade i Kirken indre og ydre Historie. Som en Mand af græst Dannelse havde han et udvidet Blik, og fyldt af "Visdom og den Helligaand" var han trængt dybere ind i Kristi Ord og hans Riges Væsen, end det hidtil havde været Apostlerne muligt. Han var den Første, for hvem det var gaaet op, at Grundlæggelsen af Kristendommen ved Kristi Død og Opstandelse havde "Medbrydelsen af Templet" til Følge. I sin Forkyndelse og sin Opfatning er han Paulus's Forløber og er Talsmand for de samme Grundtanter i Kristendommen som Hedningernes Apostel. Som denne hævder han Kristendommens Frihed og Selvstændighed og vil, at denne skal skabe sig Livsformer efter sit eget Væsen uafhængig af Jødedommen. Dette gjorde Jøderne rasende; han kom i Strid med dem; men de formaaede ikke at modstaa den Aand og Visdom, hvormed han talede. Da fremsførte man falske Vidner mod ham, som sagde, at han havde talt bespottende Ord mod det hellige Sted og mod Loven. I en lang Tase vidnede han frimodig om sin Tro og sit Syn paa den gamle og den nye Pagt. Da fyldtes Raadsherrernes Hjærter med Harme, og de skar Tænder mod Stefanus. Da han derpaa, fuld af den Helligaand, løftede sinene mod Himmelen og sagde: "Se, jeg ser Himlene aabne og Menneskens Søn staa hos Guds høire Haand," stormede de ind paa ham, stødte ham udenfor Staden og stenede ham. Men Stefanus paakaldte Gud og sagde: "Herre Jesus, modtag min Aand!" Han faldt paa Knæ og bad: "Herre, tilregn dem ikke denne Synd!" og som han sagde det, sov han hen. Stefanus var den første Martyr, der beseglede sin Tro med sit Blod. Hans Martyrdom indtraf omtrent Aar 35 efter Kristi Fødsel. Hans Bøn for sine Fiender blev herlig opfyldt paa hans store Efterfølger Paulus, der var tilstede og fandt Behag i hans Mord.

Straks efter udbrød der en stor Forfølgelse mod Menigheden i Jerusalem. Det synes, som om denne først og fremst var rettet mod dem, der var paavirkede af Stefanus og delte hans kristelige Syn og Standpunkt. Menigheden i Jerusalem blev imidlertid sprængt, og Flertallet af dens Medlemmer flygtede ud over Judæas og Samarias Egne. Apostlerne derimod blev tilbage og synes fremdeles at have bevaret sin Yndest hos Folket ved sin strenge Jagttagelse af Fædrenes Skikke. De Udsprede drog omkring og prædikede Evangeliet, og saaledes bidrog Forfølgelsen til Guds Riges Udbredelse. En af de nye Menighedsdiaconer ved Navn Filippus kom til en By i Samaria og prædikede om Kristus. Folket lyttede flittig til hans Ord og saa de Tegn, som han gjorde. Mange Gigtbrudne og Lamme blev helbrede ved ham.

I den samme By var der en Mand ved Navn Simon, der for med Trolddom og gav sig ud for at være noget Stort. Ogsaa han antog Troen, lod sig døbe og holdt sig nær til Filippus: Men da Apostlerne i Jerusalem hørte, at Samaria havde modtaget Guds Ord, sendte de Petrus og Johannes derhen. Disse lagde Hænderne paa de

allerede Døbte, og de fik den Helligaand. Da Simon saa dette, hød han Apostlerne Penge og sagde: "Giv ogsaa mig denne Magt, at hver den, som jeg lægger Hænderne paa, maa saa den Helligaand!" Men Petrus svarede: "Ødelæggelse komme over dit Solv og over dig selv, fordi du tænker at købe Guds Gave for Penge. Omvend dig derfor fra denne din Ondskab, og bed Gud, at han muligens kunde tilgive dig din Synd!" Simon svarede: "Bed i Herren for mig, for at ikke Noget maa komme over mig af det, I har sagt!" — Derpaa vendte Disciplene tilbage til Jerusalem og prædikede undervejs Evangeliet i mange samaritanste Landsbyer.

Men Herrens Engel sagde til Filippus: "Staa op og gaa mod Syd paa den Bei, som fører fra Jerusalem til Gaza!" Da han gik, mødte han Kammerjvenden fra Morland, en Mand, der var Statmester hos Kandace, Ætiopernes Dronning. Denne kom fra Jerusalem og var paa Veien hjem. Han sad paa en Vogn og læste i Profeten Esaias's Bog. Paa Landens Bud traadte Filippus hen til ham og sagde: "Forstaar du ogsaa, hvad du læser?" Kammerjvenden svarede: "Hvorledes skulde jeg kunne det, naar Ingen veileder mig?" Derpaa bad han Filippus at sætte sig op til ham. Men Indholdet af det, han læste var dette: "Som et Faar blev han ført hen for at slagtes, og som et Lam, der er stumt for den, som klipper det, saaledes aabnede han ikke sin Mund." — Da spurgte Kammerjvenden Filippus: "Om hvem siger Profeten dette? om sig selv eller nogen Anden?" Nu begyndte Filippus ud fra dette Skriftsted at prædike Evangeliet om Kristus for ham. Ved Veien var der noget Vand, og Kammerjvenden sagde: "Hvad er til Hinder for, at jeg kan blive døbt?" Filippus svarede: "Tror du af hele dit Hjerte, er det dig tilladt." Da bekyndte Kammerjvenden sin Tro paa Kristus, hvorpaa de begge steg ned i Vandet, og Filippus døbte ham. Da de steg op af Vandet, rykkede Herrens Aand Filippus bort, og Kammerjvenden saa ham ikke mere. Men han drog glad videre. Filippus vendte tilbage og forkyndte Evangeliet i flere af Byerne i Judæa.

I Aaret 44 efter Kristus lod Kong Agrippa Nogle af Menigheden i Jerusalem mishandle og Apostelen Jakob, Zebedæi Søn, halshugge (Ap. GJ. 12, 1. 2.). Lukas melder Intet, om Agrippa lod retslig Anklage og Dom gaa forud for de anvendte Straffe, eller om han gik vilkaarlig frem; dette sidste synes mest rimeligt. Derimod fortæller Evangelisten, at Martyrens Drab "behagede Jøderne." Som bekjendt var Jakob, Zebedæi Søn, af en heftig Natur (Mark. 3, 17.) og har maaske staaet paa et friere, mere hedningefristeligt Standpunkt; det er derfor sandsynligt, at han har paa- draget sig Jødernes Had ved sin ildfulde, evangeliske Prædiken.

Apostelen Petrus.

han hed oprindelig Simon og var Søn af Fiskeren Jonas i Bethsaida. Før Herren kaldte ham til Apostel, boede han i den lille By Kapernaum ved Genesarets Sø. Han var gift, havde sin Hustru's Moder i sit Hus og ernærede sig og Sine ved Fiskeri. (1 Kor. 9, 5. Markus 1, 29. 30.). Sin Haandtering drev han sammen med sin Broder Andreas og Brødrene Johannes og Jakob, Zebedæi Sønner. Ogsaa han nærede den Længsel efter Messias, som greb saa mange fromme Hjerter paa sin Tid. Da hans Broder Andreas havde lært Frelseren at kjende, førte han Simon til Herren, som gav ham Navnet Petrus, d. e. Klip-

pen. Simon vendte derpaa tilbage til sit Hjem. Senere kom Jesus til hans Hus og helbredede hans Svigermøder for Fæber. Men efter en forunderlig Fiskefangst sagde Jesus til ham: "Fra nu af skal du fange Mennesker." Fra den Stund forlod han Alt, og fulgte Frelseren. Som en af "de Tolv" var han Herrens stadige Følgesvend. Ved flere Leiligheder udmærkede Jesus ham fremfor de Fleste af disse (Luk. 8, 51. Matth. 17, 1. flg. 26, 36 flg.), ja fremfor dem Alle (Matth. 16, 18.).

Petrus var en Mand med et fyrrigt Sind og udmærkede sig ved stor Handlemædighed og Viljekraft; men da Hidfigheden let fik Overhaand over ham, lod han sig ofte forlede til overilede Planer og Beslutninger. Dog mod sin Herre og Mester var hans Hjerte fuldt af brændende Kjærlighed. Engang, da mange Jøder vendte sig bort fra Herren og ikke mere vilde høre hans Prædiken, spurgte Jesus sine Disciple: "Vil ogsaa I gaa bort?" Da svarede Petrus, fuld af usigelig Kjærlighed: "Herre, hvor skal vi gaa hen, du har det evige Livets Ord, og vi hår troet og erkjendt, at du er den levende Guds Søn." Da Jesus blev tagen tilfange, viste Petrus sig meget modig og sagde: "Herre skal vi slaa til med Sværd?" og huggede Dret af en af Ypperstepræstens Tjenere. Men da Herren stod for Retten, fornægtede han tre Gange sin Mester, bandede og svor: "Jeg kjender ikke dette Menneske!" Kort før havde han forfikkret: "Om jeg end maatte dø med dig, vilde jeg ikke fornægte dig." Da Jesus blev ført bort fra Ypperstepræsten, saa han paa Petrus med et gjennemtrængende Blik, fuldt af Æmhed og Kjærlighed; det smeltede Disciplens Hjerte, han angrede sin store Synd, gik ud og græd bitterlig. Efter sin Opstandelse indsatte Jesus for anden Gang den bødsefærdige Discipel i hans Apostolembede, idet han sagde: "Vogt mine Lam! vogt mine Faar!"

Gjennemtrængt af den Helligaands Ild og Kraft fremtraadte Petrus paa Pintfredagen (Ap. Gj. 2, 1. flg.), og med Trost og røgte han sit Apostelskald dels i Jerusalem, dels rundt omkring i Jødeland og stadfæstede sin Prædiken ved Tegn og kraftige Gjerninger. Efter Aandens Udgydelse gik han en Dag sammen med Johannes op til Templet for at bede. Men foran Døren sad en Lam og bad om en Almisse. Petrus saa paa ham og sagde: "Guld og Sølv har jeg ikke; men hvad jeg har, det giver jeg dig. I Jesus af Nazareth's Navn staa op og gaa!" Dermed tog han den Syge ved den høire Haand og reiste ham op. Straks kunde han staa og gik med Disciplene ind i Templet og prisede Gud. Men til de Mænd, som af Nysgjerrighed kom for at se ham, sagde Petrus: "I israelitiske Mænd, hvorfor undres I? Ved Troen paa Jesu Navn er denne bleven frisk." Men Præsterne tog begge Apostlerne tilfange og de blev spurgt: "Af hvilken Magt eller i hvilket Navn har I gjort dette?" Petrus svarede: "I Jesus af Nazareth's Navn, hvem I har korsfæstet, men som Gud har opreist fra de Døde, staar denne frelst foran Eder. Der er ikke Frelse i nogen Anden, ei heller er der givet Menneskene noget andet Navn, ved hvilken de skal blive salige." — Da nu begge Disciplene under Trubler fik Befaling til ikke mere at lære i Jesu Navn, sagde de: "Vi kan ikke lade være at tale om det, som vi har seet og hørt." Derpaa blev de slupne fri for Folkets Styld.

Petrus forlod Jerusalem og kom til Joppe, en Havneby ved Middelhavet. Her boede han i længere Tid hos Garveren Simon. En Dag, medens han bad, blev han henrykket; han saa Himmelen aaben og en Dug dale ned, hvori der var alle slags rene og urene Dyr. Men en Stemme sagde: "Staa op Petrus, slag og æd!" Som

en Jøde, der levede efter Loven, svarede han: "Nei, Herre, jeg har endnu aldrig spist noget Urent." Men Stemmen sagde: "Hvad Gud har rensset, skal ikke du anse for urent." — Dette skede tre Gange, og da blev Dugen igjen tagen op til Himmelen. Petrus kunde ikke tyde dette Syn, men snart skulde han faa Forklaring deraf.

I Byen Cæsarea ved Havet, nord for Joppe, boede nemlig en romersk Centurion eller Hovedsmand ved Navn Kornelius. Han var gudsfrygtig, gav mange Almisser og bad til Gud. I et Syn saa han en Engel i lys Klædning, som sagde: "Dine Bønner og dine Almisser er blevne erindrede hos Gud. Send Bud til Joppe og hent Simon Petrus, som bor hos en Garver; han vil sige dig, hvad du skal gjøre." Kornelius sendte nu to af sine Husfolk og en gudsfrygtig Krigsmand til Joppe, og medens Petrus grundede over, hvad hans Syn skulde bethyde, kom Kornelius's Udsendinge til ham. Men Anden sagde: "Drag med dem; thi jeg har sendt dem." — Den næste Dag fulgte Petrus med dem til Hovedsmanden i Cæsarea. Denne fortalte ham, hvorfor han havde ladet Petrus hente. Da forstod Apostelen sit Syn i Joppe og sagde: "Nu erfarer jeg i Sandhed, at Gud ikke ser paa Personer, men blandt hvert Folk har han Velbehag i den, som frygter ham og øver Retfærdighed." Saa prædikede Petrus for dem om den korsfæstede og gjenopstandne Frelser, og at alle, som tror paa ham, skal faa Syndernes Forladelse i hans Navn. Da faldt den Helligaand paa alle, som hørte hans Ord. Men Petrus døbte dem i Herrens Navn. Saa snart han kom tilbage til Jerusalem og fortalte dette, prisede man Gud, fordi han ogsaa havde givet Hedsningerne Omvendelse til Livet.

Romersk
Centurion.

Paa denne Tid begyndte Kong Herodes at forfølge de Kristne. Og saa Petrus fængede han i Fængsel, og Apostelen sov om Natten mellem to Soldater, bunden med Lænker, og foran Døren var der sat Vagt. Da kom Herrens Engel ned, og et Lys viste sig i Rummet. Engelen vækkede ham og sagde: "Rast Rappen om dig og følg mig!" Petrus gjorde saa, og de gik uhindret ud af Fængslet, og kom til en Gade, hvor Engelen skiltes fra ham.

Men Petrus gik hen til det Hus, som eiebes af Maria, Markus's Moder; her var mange Troende samlede til Bøn. Da Petrus bankede paa Døren, kom en Pige frem og lyttede. Men da hun kjendte Petrus's Stemme, løb hun straks ind i Huset og fortalte, at Petrus stod udenfor Døren. Men de vilde ikke tro det. Da de aabnede Døren, blev de forfærbede. Efter at have fortalt dem alt, drog han til et andet Sted. Men Herodes blev straks efter slaaet af Herrens Engel, og den femte Dag, efterat han var bleven syg, opgav han Anden; Orme havde fortæret hans Indvolde.

Hvorhen Petrus drog fra Jerusalem, lader sig ikke bestemme. Fra denne Tid af træder han mere tilbage; hans væsentlige Livsværk var allerede fuldbragt, om han end fremdeles levede og virkede i over tyve Aar. — Den næste Efterretning, det nye Testamente indeholder om Petrus efter hans Flugt fra den hellige Stad, er Meddelelsen om hans virksomme Deltagelse i Apostelmødet i Jerusalem i Aaret 52. Ved denne Leilighed var samtlige gjenlevende Apostle tilstede og raadsloge om de Hedsningekristnes Stilling i Kirken. Uagtet Petrus optraadte med Autoritet og Vægt, er dog hans Optraeden her et stærkt Bevis mod den katolske Kirkes Opfatning

af hans Stilling. Til Trods for, at hans Ord vidrog væsentlig til at give Mødet det Udsald, det fik, indtager han dog ingen absolut ledende Stilling fremfor Paulus og Jakob, Herrens Broder. — Sandsynligvis endnu i samme Aar finder vi Petrus i det syriske Antiochia (Gal. 2, 11.), hvorthen han maasse har reist for næiere at lære at kjende den hedningekristelige Menighed paa dette Sted, en Menighed, der fik stor Indflydelse paa Evangeliets videre Udbredelse. Til dette Petrus's

Keiser Nero.

Ophold i Antiochia knytter der sig ikke bare lyse Minder (se Gal. 2, 11. flg.); det er imidlertid det sidste, som det nye Testamente fortæller om ham. Af en Ytring i et Brev af Paulus fra Aaret 57 (1 Kor. 9, 5.) erfarer vi blot, at Petrus i den mellem-liggende Tid har virket for Evangeliet paa Keiser, uden at der siges i hvilke Egne. Af hans første Brev, skrevet fra "Babylon" d. e. Rom, omtrent Aar 64, til de Kristne i Pontus, Galatien, Kappadocien, Asien og Bithynien (1 Pet. 1, 1.), kan maasse sluttes, at Apostelen i sine sidste Leveaar har virket i disse lilleasiatiske Landstaber.

I dette Brev priser han Frelsen i Kristus, formaner til at stride fremad i Helliggjørelse samt være aarvaagne, ædrue og standhaftige under Lidelser for Kristi Skyld. Da Brevet er skrevet næst før Forsølgelsen under Nero, gaar der gennem det bange

Anelser om de Trængselstider, som ventede Menigheden. Det andet Brev, skrevet kort før hans Død, er hovedsagelig en Advarsel mod falske Lærere, der søgte at faa Indpas hos de Troende.

Som bekendt har den romerske Kirke en Mængde Sagn om Apostelen fra den Tid, det nye Testamente tier om ham. At han i 25 Aar har været Biskop i Rom favner enhver historisk Grund. Den hellige Skrift tier derom, og ingen samtidig Forfatter støtter en saadan Opfatning. Ja den kan endog modbevise af det nye Testamente. Romerkirken lærer, at Petrus har været Biskop i Rom mellem Aarene 42 og 68. Men i Aaret 44 er Apostelen efter Ap. Gj. Kap. 12 i Jerusalem; thi man kan med Sikkerhed bevise, at Herodis Agrippa I's Død falder i dette Aar, og 8 Aar efter, i 52, er han tilstede ved Apostelmødet i Jerusalem. I Aaret 58, da Paulus fra Korinth sendte sit Brev til Romerne, kan han ikke heller have været Biskop der; thi Paulus omtaler ham ikke med en Stavelse, naar han sender Hilsninger til romerske Kristne. Han kan heller ikke have været der Aarene 62, da Paulus blev ført did som Fange; thi Lukas kunde umulig have tiet om Petrus's Nærværelse i Staden, naar han ellers saa udførlig fortæller om Paulus's Komme til Rom og Møde med Troesbrødre der. (Ap. Gj. 38, 15. flg.). Det er ingen Rimelighed for, at han var der mellem Aarene 62 og 64, fordi Paulus ikke med et Ord omtaler ham i noget af de Breve, han under sit første Fangenskab affendte fra Rom. Endelig kan han ikke have været der i Aaret 66, fordi Paulus i et Brev, skrevet dette Aar (2 Tim. 4, 11.), udtrykkelig fremhæver, at "Lukas alene er hos mig".

Derimod taler adskilligt for, at Petrus virkelig har været i Rom og der beseglet sin Tro med sit Blod. Der er al Grund til at antage, at Petrus efter Paulus's Død i Aaret 67 har taget sig af Menigheden der. Men Virksomheden her blev kun kort. Efter en gammel Overlevering vendte den hedenste Pøbels Raseri sig mod Petrus, og Menigheden bad ham at forlade Byen. Da han vilde efterkomme dette Ønske og havde naaet en af Roms Porte, traadte efter Sagnet Frelseren ham imøde. Apostelen spurgte: "Herre, hvor gaar du hen?" (Domine quo vadis). Jesus svarede: "Jeg kommer for atter at blive korsfæstet." Petrus troede, at Kristus ved disse Ord vilde bebrejde ham hans Troessvaghed, vendte tilbage til Staden og led Martyr døden. Man antager, at han døde i Aaret 68. Han blev dømt til at korsfæstes (jnl. Joh. 21, 18. 19.), og et senere Sagn fortæller, at da han ikke ansaa sig værdig til at lide Døden som sin Herre og Mester, blev han efter eget Ønske korsfæstet med Hovedet nedad. Kort før led hans Hustru efter Sagnet Martyr døden, og da hun førtes til Retterstedet, berettes der, at Petrus raabte til hende: "Hust paa Herren!" Clemens Romanus skriver i sit første Brev til Menigheden i Korinth (Aar 96, altsaa bare 30 Aar efter Petrus's Død) følgende om ham: "Paa Grund af usforsthyldt Åvind udholdt Petrus ikke en eller to, men flere Gange Trængsler, indtil han led Martyr døden og gik bort til den Hædersplads, som tilkom ham."

Paulus's Ombvendelse.

Man antager, at Paulus blev født omtrent samtidig med Kristi Komme til Verden i Tarsus, Hovedstaden i det lilleasiatiske Landskab Cilicien. Hans Fader var en Jøde af Benjamins Stamme og havde romersk Borgerret. Ved Omskjærelsen paa den ottende Dag fik hans Søn Navnet Saulus. Foruden dette israelitiske Navn fik han allerede tidlig ogsaa det romerske Navn Paulus, som han fra sin første Missionsreise af stadig benytter. Faderen var en streng

Farisæer og bestemte, at hans overordentlig begavede Søn skulde blive Skriftlærd og ved Siden deraf lære Teltmagerhaandværket. Endnu i sin spæde Barndom blev han sendt til Jerusalem. Her blev han opdragen ved den berømte Gameliels Fødder og fik et dybt og omfattende Kjendskab til det gamle Testaments hellige Skrifter. Han blev ogsaa forrikelig med den græske Literatur og saaledes omhyggelig forberedt for sin senere store Livsgjerning at være Evangeliets Forkynder baade for Jøder og græske og romerske Hedninger. Han havde en kraftig, oprigtig og sandhedskjærlig Aand, og visseelig har han aldrig været lig hine Hyllere blandt Farisæerne, over hvilke Frelseren saa ofte udtaler den retfærdige Dom. Men ogsaa for ham var der en Tid i hans Ungdom, da han endnu ikke havde faaet noget dybere Indtryk af det gammeltestamentlige Gudsord. Han siger selv, at han dengang "levede uden Loven" (Rom. 7, 9.), men det varede dog ikke længe, før "Budet kom" og meldte sig for hans Samvittighed med sine Krav. Nu blev han ført ind i et alvorligt Selvarbejde og langvarige og alvorlige indre Kampe, som han skildrer i Rom. 7, 7—13. Begjærligheden vaagnede ved Budet, Synden blev levende i ham, og han gjorde ydmygende Erfaringer om sin aandelige Urenhed, Hjælpeløshed og Usalighed. Hans stolte farisæiske Seg "døde", som han selv siger, og han var nu moden til at modtage Evangeliets Ord om Naaden i Kristus; men dette Evangelium, der prædikedes af og blandt de foragtede "Nazaræere" varede det længe, før han vilde modtage. Han opnaaede allerede tidlig en anseet Stilling som Skriftlærd, ja det lader til, at han blev Medlem af det høie Raad i Jerusalem; men han var dog en fredløs og ulykkelig Mand trods sine glimrende Gaver, store Lærdom og anseede Stilling.

Under denne stærke aandelige Gjæring vaagnede Fanatismen hos ham, og han begyndte at forfølge dem, som alene kunde vise ham Veien til Fred ved Troen paa Frelseren. Det lader til, at han havde sat sig som Maal at udrydde Kristi Menighed. Han havde Behag i Stefanus's Mord og vogtede deres Klæder, som kastede de første Stene paa Martyren. Senere næiede han sig ikke med i det høie Raad at afgive Stemme for de Kristnes Domsældelse (Ap. Gj. 22, 20.), men blev Forfølgelsens vigtigste Redskab og trængte ind i Hjemmene og slæbte baade kristne Mænd og Kvinder i Fængsel og for Retten. Ja, han drog endog som Udsending for det høie Raad til det fjerne Damaskus for ogsaa der lig et blodtørstigt Rovdyr at bryde ind i de Kristnes fredelige Flok. Han søgte paa den Vis at dække over sin egen Fredløshed og døbe sin forpinte Sjæls Raab efter Frelse; dette var dog et farligt Spil; han modnedes for Forhærdelsen; den evige Fortabelses Fare var nærmere end nogenfinde. Han stod nu foran det afgjørende Vendepunkt, enten at forkaste eller modtage Frelsen. Da greb Gud paa en underfuld Maade ind og fik den Stærke til Bytte. Udenfor Damaskus's Port omfraaledes han pludselig af et Lys fra Himmelen; han faldt til Jorden og hørte en Røst fra Himlen, som sagde til ham: "Saul, Saul, hvorfor forfølger du mig?" Men han sagde: "Herre, hvem er du?" Røsten svarede: "Jeg er Jesus, som du forfølger. Det vil blive dig haardt at stampe mod Braadden." Stjælvende og bævende sagde han: "Herre, hvad vil du, at jeg skal gjøre?" Røsten sagde: "Staa op og gaa ind i Byen, der vil du faa at vide, hvad du har at gjøre." Hans Ledfagere var forfærdede; thi de hørte Lyden, men saa Ingen. Saul reiste sig op fra Jorden og var blind. Da tog de ham ved Haanden og førte ham til Damaskus. I tre Dage var han blind og hverken spiste eller drak. Men der var i Damaskus en Discipel ved

Navn Ananias. Til ham sagde Herren i et Syn: "Gaa hen i den Gade, som kaldes den Rige, og spørg i Judas's Hus efter Saul fra Tarsus; thi se han beder og har i et Syn seet en Mand ved Navn Ananias lægge Haanden paa ham, forat han skulde faa sit Syn igjen." Men Ananias svarede: "Herre, jeg har hørt om denne Mand, hvor meget Ondt han har gjort dine Hellige i Jerusalem, og her har han Myndighed fra Øpperstepræsten til at lægge i Vænker alle dem, som paakalder dit Navn." Men Herren sagde til ham: "Gaa derhen! thi han er mig et udvalgt Redskab til at bære mit Navn frem baade for Hedninger og Ronger og Israels Børn, og jeg vil vise ham, hvor meget han maa lide for mit Navns Skyld!" Ananias gik straks, lagde Hænderne paa den Blinde og sagde: "Kjære Broder Saul, Herren, som viste sig for dig paa Veien, har sendt mig, forat du igjen skal blive seende og fyldest med den Helligaand." Straks faldt der ligesom Skjel fra hans Øine, og han blev atter seende, stod op og lod sig døbe. Dette foregik i Aaret 35 efter Kristus.

Det nye Liv hos ham trængte Ro og Stilhed. Han drog derfor straks efter sin Daab til Arabien (Gal. 1, 17.). Hermed menes sandsynligvis Landskabet Hauran, et Par Dagsrejser i Sydøst for Damaskus. Her tilbragte han henved 3 Aar i Stilhed og Fred, i Bøn og hellige Betragtninger. Meget taler ogsaa for, at han her modtog flere af de Aabenbarelses af Herren, hvorved han fik den Indsigt i Evangeliet, som han behøvede som "Folkeberdenens Apostel." Til disse Aabenbarelses hentyder han senere flere Gange. (Gal. 1, 11. 12.; Kor. 11, 23. 15, 3.; Efs. 3, 2. 3.). Derpaa vendte han tilbage til Damaskus, hvor han straks optraadte i Synagogerne som Ordets Forkynder for Jøderne. Han vidnede frimodig om Kristus som Guds Søn. Men alle forundredes og sagde: "Er det ikke denne, som i Jerusalem rasede mod alle, som paakalder Jesu Navn?" Efter mange Dages Forløb lagde Jøderne Raad op om at dræbe ham. Da Saul fik vide, at man stræbte ham efter Livet, lod han sig af Disciplene heise ned over Muren i en Kurb og flygtede til Jerusalem (Aar 38). Denne Bjrgjensaa han nu for første Gang, tre Aar efter sin Omvendelse. Som rimeligt kunde være, frygtede Disciplene her for ham; thi de havde vanskelig for at tro, at han var en Broder i Herren. Men Barnabas, en Levit fra Cypern og senere hans Medarbejder og Rejsefælle, tog sig af ham og førte ham til Petrus og Jakobus, Herrens Broder. Nu forkyndte han frimodig Jesu Navn for de græksødte Jøder; men dette vakte saadan Forbitrelse blandt dem, at man pønsede paa at dræbe ham. Da fik han et Syn fra Herren, der opfordrede ham til at forlade Byen. Dette gjorde han ogsaa efter kun 15 Dages Ophold her og drog over Cæsarea til sin Fødeby Tarsus, hvor han levede henved 5 Aar i Stilhed. Imidlertid var nu det store Tidspunkt naaet, da Hedningerne skulde faa gaa ind i Guds Rige. Dette var forberedt ved Kammerensvenden fra Morlands Daab, ved Kornelius's Optagelse i Kristi Menighed og ved, at kristne Troesbud af cyprisk og chrenisk Herkomst bragte Evangeliet til Antiochia i Syrien, den store og rige By ved Floden Orontes. Ordet vandt Indgang, og et stort Antal Hedninger tog Troen paa Kristus. Menigheden i Jerusalem sendte Barnabas derhen for at ordne og lede Virksomheden, og denne drog til Tarsus og hentede Paulus med sig til Antiochia. Her virkede disse et helt Aar (fra 43—44 efter Kristus), og deres Arbejde bar rig Frugt. Med en Kjærligheds gave fra Menigheden til de Fattige i Jerusalem drog Paulus og Barnabas i Aaret 44 til sidstnævnte By, der dengang led under en svær Hungerensnød.

Paulus's Virksomhed i Antiochia danner Begyndelsen til hans nær forestaaende storartede Erobringstog for Guds Rige rundt i Folkeverdenen blandt Jøderne og især blandt Hedningerne. Med sit vidunderlig skarpe Blik valgte han til sin Arbejdsmark især de Byer, der var ligesom de store Pulsaaere i Folkelegemet, og hvorfra Dannelsen, Handel og Samfærdsel udgik. Han henvendte sig først til Jøderne og derpaa til Hedningerne; naar en Menighed var dannet ved hans og Medarbejderes Forhyndelse, ordnede han den og drog videre, vis paa, at Kristendommen som en Surdeig vilde gennemsyre det Hele. I Forbindelse med hans enestaaende Gvner som Missionær bidrog vistnok denne Praksis til, at han fik se saa storartede Resultater af Ordets Dræt i Folkehavet. Med Hensyn til hans Missionsprædiken og hans Sendebreve til Menighederne bemærkes følgende, før vi følger ham paa hans Missionsreise: Af egen dyb Erfaring var han levende overbevist om Menneskehjertets syndige Tilstand; dybt og inderlig havde han erkjendt Menneskets fuldstændige Vanmagt til at fri sig fra Synden og Døden og dets Trang til en saadan Frelser, som det alene kan finde i Jesus Kristus. Derfor er i alle hans Breve Troen i Modsigelse til Lovens Gjerninger Hovedtemaet, Forsoningen og Retfærdiggjørelsen Hovedtankerne, og Helliggjørelsen fremstiller han stedse som Frugt af Retfærdiggjørelsen ved Troen paa Jesus.

Paulus's første Missionsreise.

Efterat Paulus og Barnabas havde fuldført sit Erinde i Jerusalem, reiste de tilbage til Antiochia; Johannes Markus var fulgt med dem. Strafs efter modtog de Aandens Rald til at prædike Guds Ord for Hedningerne, og med Menighedens Velsignelse tiltraadte Paulus og Barnabas Reisen, fulgt af Evangelisten Markus. Fra Syrien seilede de over til Den Cypern, Barnabas's Fødeegn. Denne Ø var i Oldtiden baade berømt for sin Skønhed og Frugtbarhed og berhytet for sin Uædelighed. Indbyggerne var især Græker, men der fandtes ogsaa en hel Del Jøder. Paulus, der gjorde sig til Regel at forkynde Evangeliet "baade for Jøder først og for Græker" (Rom. 1, 16.), henvendte sig altid først til Herrens udvalgte Folk, før han optraadte blandt Hedningerne. Med sine Ledsagere drog han tvers over Øen fra Øst til Vest. I Byen Pafus forkyndte han Guds Ord for Landshøvdingen Sergius Paulus, der blev overbevist om Evangeliets Sandhed ved det Straffeunder, som Paulus i Herrens Navn udførte paa den jødiske Bedrager Barjesus, der ved sine Trolddomskunster søgte at hindre Landshøvdingen fra at tro Ordet. Derfra reiste de over til Lilleasien, som dengang var delt i en Mængde Smaastater. Disse stod fordetmeste under Roms Overhøjhed og styredes af Statholdere. Her boede mange Folkesæder, i Almindelighed hvert med sit Sprog, sin Religion, sine Sæder og Skikke. Det græske Sprog taltes og forstodes vistnok overalt af de Dannede; rundt om i Byerne boede der et stort Antal Jøder. De nævnte tre Evangeliets Budbærere landede i Landstabet Pamfyliden, der ligger ved Lilleasiens Sydkyst. Saa drog de opad Floden Cestus til Landstabet Hovedstad Pergen. Markus, der sandsynligvis allerede var træt af Reiselivets Besvær, skildtes her fra dem og reiste tilbage til Jerusalem, hvor hans Moder boede. Paulus og Barnabas derimod fortsatte sin Vej mod Nord ind i Landet til Byen Antiochia i Pisidien. Her prædikede Paulus paa to Sabbater for Jøderne, og Ordet gjorde stærkt Indtryk. Da

Jøderne forstod, at de to Evangelister ikke vilde stænge Byens hebenste Befolkning ude fra Ordets Forkyndelse, blev de fyldte med Had og fik et Opløb istand, saa Paulus og Barnabas maatte forlade Byen. Virksomheden bar dog ogsaa sin velsignede Frugt; en Del Hedninger troede Ordet, og fra denne By udbredte Evangeliet sig over hele det omkringliggende Land.

Fra Pisidien drog de to Venner mod Øst til Byen Ikonium, en af Lilleasiens folkerigeste Steder. Her standsede de en Tid, og mange Jøder og Hedninger blev omvendte. Men ogsaa her reiste Jøderne en Forsølgelse mod dem, saa de maatte flygte længere mod Øst, ind i Landskabet Lykaonien, hvor de først virkede i Byen Lystra. Her boede en Mand, der var lam fra Moders Liv. Da Paulus saa paa ham og mærkede, at han troede, sagde han med høi Røst: "Staa opreist paa dine Fødder!" Og den Lamme sprang op og gik omkring. Da raabte Folket: "Guderne er komne ned til os," og de kaldte Barnabas Zevs*) og Paulus Hermes**), fordi han førte Ordet. Præsten ved Zevs' Tempel udenfor Staden bragte Offer og Krands for at ofre til dem, ligesom de pleiede at ofre til sine Afguder. Men Paulus og Barnabas raabte forfærdede: "I Mænd, hvad gjør I? Ogsaa vi er Mennesker ligesom I, og vi forkynder Eder, at I skal vende om fra disse forfængelige Guder til den levende Gud, som har gjort Himmelen og Jorden og Havet og Alt, hvad deri er." Alligevel kunde de neppe afholde Folket fra at ofre til dem. Men saa kom der Jøder fra Antiochia og Ikonium; de forførte Mængden, saa at den stenede Paulus og førte ham udenfor Staden i den Tanke, at han var død; men da Disciplene kom omkring ham, stod han op og gik ind i Byen. Den næste Dag gik han med Barnabas til Derbe, hvor de vandt mange Disciple. Herfra reiste de tilbage samme Vej, som de var komne, og besøgte de Byer, hvor de paa Fremveien havde forkyndt Evangeliet. Overalt styrkede de Brødrene og formanede dem til at blive faste i Troen. De indsatte ogsaa Ældste i Menighederne, organiserede dem og gav dem den fornødne Fasthed og Evne til at staa paa egne Ben. Saa seilede de fra Attalia, en Sphavn ret i Syd for Berge, tilbage til Antiochia i Syrien, hvorfra de var dragne ud. Hermed var Paulus's første Missionsreise tilende. Den havde sandsynligvis varet fra Slutningen af Aaret 44—51 og havde omfattet Cypren og de lilleasiatiske Landskaber Pamfylie, Pisidien og Lykaonien. Efter Tilbagekomsten slog Apostelen Paulus sig en Tid til Ro i Antiochia, hvor han fortalte om de store Ting, Gud havde gjort ved dem, og at han havde opladt Troens Dør for Hedningerne; fremdeles tog han sig kjærlig og omhyggelig af den store Menigheds aandelige Pleie.

Nogen Tid, efterat Paulus og Barnabas var vendte tilbage fra sin første Missionsreise, brød der ud en alvorlig Strid. Til Antiochia kom nemlig nogle Medlemmer af judæiske Menigheder, som lærte Brødrene: "Dersom I ikke lader Eder omstjære efter Moes Skik, kan I ikke blive salige." Denne Lære rystede alvorlig den evangeliske Menighed i nysnævnte By. Da den indsaa dens store Betydning og Rækkevidde, blev det besluttet, at Paulus, Barnabas og nogle Andre skulde drage op til Jerusalem til Apostlerne og de Ældste for at høre deres Mening.

*) Zevs var Grækernes og Romernes højeste Gud.

**) Hermes var Gudernes Sendebud og Gud for Betselskab, Kunst og Videnkab.

Paulus og Barnabas i Efesa.
Efter Maleri af Raffael.

I Jerusalem forsamledes da Apostlerne og de Ældste for at overveie denne Sag. (Aar 52). Denne Raadslagning, der senere har faaet Navn af Apostelmødet i Jerusalem, endte med, at man blev enige om ei at besvære Hedningekristne med Omstjørelse eller Forpligtelse paa Moseloven. Af Hensyn til den Forargelse, som Jødekristne vilde tage deraf, fraraadedes al Deltagelse i de hedenske Offermaaltider, paa samme Tid som Mødet advarede mod den sædelige Tugtløshed, som Datidens Hedninger ikke engang ansaa for Synd, og anbefalede, at man hverken skulde spise Sjød af Dyr, der var dræbte ved Kvælning, eller nyde Dyreblod. Efterat Moder-menigheden i Jerusalem ogsaa havde tiltraadt denne Afgjørelse, som Apostlerne og de Ældste havde fattet, blev den i et Brev (Ap. Gj. 15, 23—29.) meddelt Brødrene i Antiokia ved Paulus, Barnabas, Judas Barsabas og Silas. Da Menigheden paa sidstnævnte Sted fik dette Brev, blev den glad over denne Trøst og modtog Formaning og Bestyrkelse af Judas og Silas. Judas vendte derpaa tilbage, men Silas besluttede at blive.

Denne Paulus's tredie Nærværelse i Jerusalem fik endnu en anden Betydning for ham. Da han under sine Reiser havde gjort den Erfaring, at Udstillige tvilede om hans Apostelskab, forlangte han en Erklæring af de Tolv om, hvorledes de betragtede hans Virksomhed. Resultatet blev, at de uden Forbehold anerkjendte ham som Broder og Medapostel og godkjendte Folkeverdenen som hans Arbeidsmark. (Gal. 2, 2—10.). — Ikke længe efterat Paulus atter var vendt tilbage til Antiokia, udbrød der en Strid mellem ham og Apostelen Petrus, fordi denne ved sit Forhold først til Hedningerne og saa til Jøderne i denne By handlede stik imod Apostelmødets nys trufne Afgjørelse. Af Fjer for Sandheden revsede han Petrus i Alles Paahør, og denne modtog med beundringsværdig Ydmyghed og Sagtmodighed Tilrettevisningen af den yngre Apostel (Gal. 2, 11—14.).

Den anden Missionsreise.

Nikke længe efter Apostelmødet i Jerusalem søgte Paulus en stærk Øyst til atter at drage ud i Hedningeverdenen og udfaste Ordets Garn. Han tænkte fra først af at besøge de Menigheder, han havde stiftet paa sin første Reise, for at se, hvorledes de havde det; men Herren vilde det anderledes. Den ydre Anledning til, at hans nye Reise fik en anden Retning og dermed en langt videre Udstrækning, blev et Sammenstød mellem ham og Barnabas. Dette fremkaldtes ved den Sidstes Forslag, at de ogsaa skulde tage Markus med som Ledfager. (Kol. 4, 10.). Resultatet blev, at de to Medarbeidere, der vel var enige om Maalet, men uenige om Midlerne, skiltes ad. Barnabas og Markus drog til Cypern for at besøge Menighederne der, medens Paulus med Silas til Følge drog til Lilleasien for at se til de derboende Nyhøvedte. De tog overland fra Antiokia gennem Syrien og Cilicien til Pisidien. Overalt meddelte de Brødrene Apostelmødets Beslutning, og Menighederne blev styrkede i Troen og voksede i Antal Dag for Dag. De besøgte de Iykoniske Byer Derbe og Lystra, hvor de Troende blev glædelig overraskede ved at gjense sin aandelige Fader. I disse Egne, sandsynligvis i Lystra, traf Apostelen Timotheus, Søn af en troende Jødinde og en Græker. Denne unge Mand synes Paulus at have bundet for Guds Rige paa sin første Reise. Nu

tog han ham med sig som Vedsager ved Siden af Silas. Fra Lykaonien drog de mod Nord og lagde Veien ind i de midtre lilleasiatiske Landstaber Frygien og Galatien. Overalt blev der stiftet kristne Menigheder, især i Galatien, hvor Paulus paa Grund af en Sygdom blev nødt til at opholde sig i nogen Tid (Gal. 4, 13. flg.). Det var nu Paulus's Hensigt at drage mod Sydvest for at missionere i Lilleasiens vestlige Rystlande, omkring Efesus. Men Herren vilde allerede nu have Evangeliet bragt over til Europa; derfor blev de apostoliske Arbeidere "hindrede af den Hellig-aand" fra at udføre denne Tanke. (Ap. Gj. 16, 6.). Uagtet de endnu ikke forstod Herrens Mening, at de skulde forlade Lilleasien, var de dog ubetinget lydige mod Aandens Vink og drog videre; de reiste forbi Landstabet Mysien op til Bithynien, der ligger i Lilleasiens nordvestlige Del ved Marmorasøen, Bosporus og det sorte Hav, men heller ikke dette tillod Aanden dem. Derfor reiste de ned til Mysien ved Dardanelfstrædet, og her fik de endelig Herrens Befaling til at reise over til Europa. I Søstaden Troas havde Paulus et Syn om Natten: En Mand fra Makedonien stod for ham og sagde: "Kom over og hjælp os!" Lukas, der ogsaa var i Troas, sluttede sig til de Andre. Det er rimeligt, at han var opfordret dertil af Paulus, forat han som Læge kunde tilse Apostelen, der formentlig endnu var svag efter den svære Sygdom, han nylig havde gennemgaaet.

Disse Fire drog derpaa straks over til Makedonien for at forkynde Evangeliet der. De seilede fra Troas forbi Klippeøen Samothrake og kom Dagen efter til Rystbyen Neapolis i Trakien. Uden at standse fortsatte de straks Reisen til Filippi i Makedonien, hvor Paulus stiftede den første europæiske Menighed. En Purpurkræmmerste Lydia lod sig døbe med hele sit Hus og nødede dem til at opslaa sin Bolig hos hende. Men Folket blev ophidset mod dem, og dets Ledere greb Paulus og Silas og lod dem hudstryge, hvorefter man kastede dem i Fængsel. Ved Midnat bad Paulus og Silas til Gud. Da steede et stort Jordbælv, og alle Døre i Fængslet sprang op. Da Fangevogteren vaagnede og saa dette, trak han sit Sværd for at dræbe sig; thi han mente, at Fangerne var rømte. Men Paulus raabte høit: "Gjør dig intet Ondt; thi vi er Alle her." Nu løb han ind, faldt ned for Paulus's og Silas's Fødder og sagde: "Kjære Herrere, hvad skal jeg gjøre for at blive salig?" De sagde: "Tro paa den Herre Jesus Kristus, saa skal du blive salig, du og dit Hus." Saa forkyndte de Herrens Ord for ham, og han vaskede deres Saar og lod sig døbe med alle Sine. Da de, som havde fængslet dem, fik vide, at de var romerske Borgere, førte de dem ud af Fængslet og bad dem at forlade Byen. Lukas blev tilbage for at tage sig af Menigheden og fortsætte Paulus's Gjerning; men denne samt Silas og Timotheus drog i vestlig Retning over Amfipolis og Apollonia til Thessalonika, det nuværende Saloniki. I denne rige Handelsstad grundede han atter en Menighed, der hovedsagelig bestod af græske Proselyter samt endel Jøder. Men det varede ikke længe, før fanatiske Jøder fik istand et Opløb mod Paulus og hans Vedsagere, og de maatte flygte om Natten til Berræa, hvor deres Vidnesbyrd om Kristus fik usædvanlig velvillig Modtagelse blandt Byens israelitiske Indvaanere. Men heller ikke her fik de være i Ro. Nogle af deres fanatiske Landsmænd fra Thessalonika kom ogsaa derhen og fik igang en Forfølgelse mod de utrættelige Forkyndere af Evangeliet; Timotheus og Silas blev endnu en kort Tid i Staden; men Paulus drog Søveien til Athen i Grækenland, sammen med nogle af sine nybundne

Disciple. Disse vendte straks tilbage med Bud fra Paulus, at han ønskede, at Timotheus og Silas hurtigst muligt skulde komme efter ham, da han hjertelig længtede efter at høre om sine Menigheder i Makedonien og dens Trængsler. Noget senere indtraf de ogsaa med forhaabningsfulde Efterretninger, der dog ikke formaaede ganske at tage bort Paulus's Vængstelser. Han sendte dem atter derop for at styrke Menighederne og bad dem siden at møde ham i Korinth. Til denne By var det nemlig hans Agt at reise efter at have forkyndt Korsets Evangelium i Athen,

Paulus taler til folket fra Areopagus.

Efter Rafael.

den forud saa mægtige Hovedstad og fremdeles et Midtpunkt for klassisk Dannelse og Videnskab.

Efter at have gjort sig bekendt med Livet og Templerne og alt det afgudiske Væsen, som fandtes der, samt den store sædelige Fordærvelse, begyndte Apostelen sit Hovedangreb paa dette Hedenskabets Bolværk. Han talte ikke alene i Synagogerne for Jøderne, men som en kristelig Sokrates gik han overalt omkring paa Gader og Stræder, paa Torve og Pladse for at tale med den Enkelte og vinde Sjæle for

Aristus. Hans Virksomhed vakte større og større Opsigt, og det kom snart til Sammenstød mellem ham og Byens Filosofer; thi han bragte sine Tilhørere, hvad de ikke havde, klare Svar paa de dybeste og høieste Spørgsmaal og Tilfredsstillelse af Hjertets lønlige Trang efter Frelse og Fred. Han vakte Atheniensernes Undren og Opmærksomhed og fik Anmodning om i en offentlig Tale at fremstille i Sammenhæng den Lære, han forkyndte. Da holdt han fra Høien Areopagus, hvor den høieste Domstol havde sine Sammenkomster, og hvor ellers ogsaa Lærde stredes med hinanden, sin berømte Tale, hvori han blandt andet sagde: "I Mænd af Athen, jeg har iagttaget Eders Gudstjeneste og fandt et Alter, hvor der stod skrevet: "For den ukjendte Gud." Nu forkynder jeg for Eder ham, hvem I uden Eders Vidende dyrker. Han er ikke langt borte fra Enhver af os; thi i ham lever, røres og er vi. Han byder alle Menneſker at gjøre Bod og har sat en Dag, da han vil dømme Jordens Kreds ved en Mand, som han har opvaakt fra de Døde." Men da de hørte om de Dødes Opstandelse, spottede Nogle af dem; hans Virksomhed i Grækenlands gamle Hovedstad blev dog ikke uden Frugt; han havde vundet en liden Skare ved Korsets Ord, uagtet det var "Jøderne en Forargelse og Grækerne en Daarlighed."

Herfra drog Paulus formodentlig tilføjet til Korinth (Aar 53). Denne "Grækenlands skønneste Stjerne" var dengang Hovedstad i den romerske Provinds Achaja. Den havde en ualmindelig heldig Beliggenhed, eiede store Rigdomme, besad berømte filosofiske Dannelsesanstalter og navnkundige Kamplege, der samlede Folk did og kastede Glands over Byen; men under al Pragt og ydre Dannelse boede en Usædelighed, der søgte sin Lige. Her var meget at gjøre for en Mand som Paulus, og han valgte denne By til Hovedsæde for sin Virksomhed i disse Egne; han henvendte sig først til en Jøde ved Navn Aquilas, en Teltmager. Da de havde samme Haandværk, blev han hos ham og arbejdede og forkyndte Guds Ord i Staden i et Aar og seks Maanedere. Byens Jøder viste sig, som paa flere andre Steder tidligere, lidet modtagelige for Evangeliet; men dette fandt derimod ikke liden Indgang blandt den græske Befolkning. Foranlediget ved de Efterretninger, han modtog fra Makedonien, skrev Paulus her sine to Breve til Menigheden i Thessalonika (det første Brev i Aaret 53, det andet i 54). Ogsaa her søgte Jøderne at forstyrre Apostelen i hans Virksomhed; men Herren holdt sin Haand over ham, saa det ikke lykkedes. Fra Korinth vendte Paulus i Aaret 54 tilbage til sit Udgangspunkt. Fra Havneſtaden Kenchrea seilede han tvers over det Egæiske Hav til Efesus. Der gik han ind i Synagogen og indlod sig i Samtale med Jøderne. Disse bad ham blive længer der; men han indvilgede ikke deri, men hørte dem Farvel og sagde: "En anden Gang vil jeg komme tilbage til Eder, om Gud vil." Derpaa drog han videre fra Efesus og reiste til Cæsarea i Palæstina; saa drog han op til Jerusalem for at "hilse paa Menigheden." Dette er fjerde Gang, han som Kristen gjæster den hellige Stad, med hvis Menighed han sølte sig saa nøie forbundet. Derpaa begav han sig til sin Hovedstation Antiokia. Hermed var hans anden Missionsreise tilende; den var lang og betydningsfuld og havde bragt Evangeliets Ord til de mellemste Landſkaber i Lilleasien samt til Makedonien og Grækenland i Europa.

Tredie Missionsreise.

Sammen med Timotheus og Titus og maaske endnu flere Medarbeidere begyndte Paulus i Aaret 55 eller muligens i Begyndelsen af 56 sin tredie Missionsreise. Fra Antiochia i Syrien drog de først til Lilleasien; de vandrede gennem Galatien og Frygien og besøgte de Menigheder, Paulus her havde grundet under sin anden Missionsreise, og styrkede de Nyombvendte i Troen. Derpaa vendte han sig mod Vest til Rhytlandet ved det Ægæiske Hav. I Efesus, der var en stor og folkerig By, opholdt han sig i længere Tid, da det var hans Hensigt at gjøre denne Stad til et Hovedsæde for den evangeliske Mission i denne Egn af Lilleasien, saaledes som det allerede var Tilfældet med Antiochia i Syrien og Korinth i Grækenland. I Efesus prædikede han frit i Synagogerne i tre Maanedere. Da Jøderne begyndte at modarbejde ham, talede han i to Aar i en Skole, som dreves af den græske Filosof Tyrannus. Han stiftede ikke blot en talrig Menighed her, men øvede fra dette Midtpunkt en rig og velsignet Indflydelse paa hele Lilleasien. Gud bekræftede ogsaa hans Lære med mange Tegn og Undergjerninger. Under denne sin Virksomhed havde han altid et vaagent Øie med sine tidligere grundlagte Menigheder og styrkede og veiledede dem i Troen ved Sendebreve. Noget Tid efter sit Komme til Efesus skrev han i (56) sit Brev til Galaterne i Anledning af, at jødiskeindede Branglærere havde trængt sig ind der, og næst før han forlod denne By, forfattede han (i 57) sit første Brev til Menigheden i Korinth, som dengang var splittet i fire Partier, der kaldte sig efter Paulus, Apollos, Petrus og Kristus.

I den sidste Tid af sit Ophold i Efesus truedes baade han og Menigheden af en alvorlig Fare. I Byen boede en Guldsmed ved Navn Demetrius, som i hele Lilleasien drev Handel med smaa Sølvmodeller af Dianas berømte Tempel. Da han ved Paulus's Prædiken led et stort Tab i sin Forretning, sammenkaldte han alle de Haandværkere, som havde Binding ved ham, og fik istand et Opløb. Fulde af Raseri stormede de gennem Staden, mishandlede nogle af Paulus's Vedfælgere og raabte i henved to Timer uafslædelig: "Stor er de Efesiens Diana!" Kun med megen Møie lykkedes det Byens Statssekretær at berolige den vilde Følkehob. Paulus, hvøm hans Venner havde holdt tilbage fra Opløbet, tiltraadte nu straks sin tidligere besluttede Reise til Makedonien og Achaja. Han drog over Troas til førstnævnte Landstæb, hvor han atter besøgte sine Menigheder i Filippi, Thessalonika og Berga; overalt styrkede han de Troende og "formanede dem med mange Ord." Af Rom. 15, 19. sees, at han paa denne Tur kom lige til Syrien.

Under denne sin Virksomhed i Makedonien skrev han (i 57) sit andet Brev til Menigheden i Korinth, hvorhen han rimeligvis kom senhøstes Aar 57. Her tilbragte han Vinteren, ivrig optaget med at udjevne Stridighederne og læge Menighedens mange Brøst. Da han havde hørt, at Aandens Enhed holdt paa at blive forstyrret i Menigheden i Rom ved en stærk Spænding mellem Kristne af jødisk og hedensk Byrd, skrev han fra Korinth i Aaret 58 sit store og mærkelige Brev til Romerne. Det forberedede Jordbunden for hans senere Virksomhed i Verdenshovedstaden. I dette Brev ser han den Del af sin Missionsgerning, der gik fra Jerusalem til Syrien, som væsentlig endt, (Rom. 15, 23. 19.); og naar han har bragt Menigheden i Jerusalem den Kjærligheds gave, han havde samlet til den i Makedonien og Achaja, vil han over Rom

gaa til Spanien, Vestens yderste Grændse (Rom. 15, 26., 24, 28.). Efter tre Maanedes Ophold i Korinth var det Paulus's Agt atter at vende tilbage til Orienten. Han havde oprindeligt tænkt at rejse tilsløs lige til Syrien; men da korinthiske Jøder fremdeles efterstræbte hans Liv og lagde Plan om at overfalde ham paa Søen, valgte han en anden Vej. Først drog han til Makedonien og holdt Paaste i Filippi; her traf han atter sammen med Lukas, der med Trost og Dygtighed havde ledet denne Menighed lige siden dens Stiftelse for over 5 Aar siden. Fra denne By satte Apostelen med sine ledsagere over til Troas (Ap. Gj. 20, 5. 6.). Derfra fortsattes Rejsen videre tilsløs langs Lilleasiens Kyst til Milet.

Da Paulus ønskede at være i Jerusalem til Pintsen, havde han ikke Tid til at besøge Efesus. Han sendte derfor Bud til de Ældste i denne By og bad dem møde sig i Milet, og da disse var komne, tog han i en herlig Tale Afsted med dem. I denne formaner han dem til med opofrende Trost at vogte Herrens Hjord og siger: "Jeg drager nu til Jerusalem, og den Helligaand vidner, at Trængsel og Vaand venter mig der. Men jeg agter ikke mit Liv noget værd, for at jeg kan fuldende mit Løb og den Tjeneste, som jeg fik af den Herre Jesus. Se, jeg ved, at I ikke mere skal se mit Ansigt. Nu, kjære Brødre, anbefaler jeg Eder til Gud og hans Naades Ord." (Ap. Gj. 20, 17—35.). Saa knælede de alle ned og bad. Alle græd og sadt Paulus om Halsen, hvorpaa de fulgte ham til Skibet. Det førte ham forbi Nerne Ros og Rhodus til Patara i Lykien, og derfra seilede han paa et fœnicisk Fartøj til Tyrus. Efter syv Dages Ophold her reiste han til Ptolemais (det nuværende Akko) og derpaa overland til Cæsarea. Medens han med sine ledsagere opholdt sig i denne By, kom en Profet fra Judæa ved Navn Agabus; han greb fat i Paulus's Bælte, bandt sine Hænder og Fødder og sagde: "Den Mand, hvem dette Bælte tilhører, skal Jøderne jaaledes binde i Jerusalem og overantvorde i Hedningernes Hænder." Da man nu bad Paulus under Taarer om ikke at drage op til Jerusalem til Pintseseften, sagde han: "Hvad gjør I, at I græder og sønderslider mit Hjerte? Jeg er beredt til ikke alene at lade mig binde, men ogsaa til at dø for Jesu Skyld." Da sagde de: "Herrens Vilje ske!" Saa drog Paulus i Slutningen af 58 eller maaste i Begyndelsen af 59 op til Jerusalem og tog ind hos Jakob den Yngre, som forestod Menigheden der. Hermed var denne hans tredie Missionsreise tilende. Den havde strakt sig over store Dele af Lilleasien, Makedonien og Grækenland og havde bragt rig Belsignelse. Af særlig Betydning var det, at han paa denne Reise havde skrevet fire af sine vigtigste Breve, nemlig Galaterbrevet, første og andet Korinthierbrev samt Brevet til Romerne. De er de skjønneste Vidnesbyrd om hans ægte Kristendomsforkyndelse, praktiske Blik og kjærlige Omforg for Menighederne.

Paulus's Fangenskab.

Straks efter sin Ankomst til Jerusalem fortalte Paulus Apostelen Jakobus og Menighedens Ældste om de store Ting, Gud havde gjort ved ham blandt Hedningerne. De prisede Herren, men skulde ikke for Paulus, at der blandt de ivrige Jødekristne i Jerusalem havde dannet sig en fiendtlig Stemning mod ham. For at modarbejde et Udbrud af denne, raadede de ham til at slutte sig til fire fattige Jødekristne, som just havde et Nazirærløfte paa sig, og overtage Beføst-

ningerne ved Offeret for dem. Paulus var gjerne villig dertil; thi han betragtede ikke Ceremoniloven som en tom, bethdningsløs Form; for sin Person iagttog han ogsaa samme, hvor det ikke var til Hinder for hans Virksomhed som Hedningernes Apostel. Ogsaa ved denne Leilighed viste han, at han for Kristi Skyld og for at vinde Sjæle for ham gjerne vilde være Jøderne en Jøde, ligesom han ved andre Anledninger af samme Grund var Grækerne en Græker. Men da Løstets Dage næsten var til Ende, saa nogle Jøder fra Asien, som var tilstede ved Festen, ham i Templet. Med fanatisk Iver oprørte de Folket mod ham, idet de skreg: "Dette er det Menneſte, som alle-vegne lærer Alle mod Folket og Loven og dette Sted, og tilmed har han ført en Græker ind i Templet og gjort dette hellige Sted urent!" Nu rottede Pøbelen sig sammen, drog ham ud af Templet og havde dræbt ham, hvis ikke Dyfias, Kommandanten over Troppeafdelingen, havde revet ham fra dem og ført ham bunden med Lænker til Borgen Antonia. Med Kommandantens Tilladelse traadte Paulus frem paa Fæstningens Trappe; i en Tale i det hebraiske Sprog søgte han nu at forsvare sig for Folkemængden, som stod foran ham. Han skildrede for dem sin farisæiske Opdragelse, hvorledes han selv tidligere havde forfulgt de Kristne, og den vidunderlige Begivenhed paa Veien til Damaskus. Indtil da hørte de rolig efter; men da han vilde begynde at tale om sit Raad til Hedningerne, afbrød Pøbelen ham med vilde Skrig: "Bort fra Jorden med en Saadan; thi det sjømmer sig ikke, at han skal leve!" Da befalede Kommandanten, der ikke havde forstaaet Noget af alt dette, at han skulde føres bort og hudstrygges, for dermed at tvinge ham til at angive sin Brøde, men tog forkrækket sin Befaling tilbage, da Paulus beraabte sig paa sin romerske Borgerret.

For at komme til Wisshed i Sagen lod Kommandanten den følgende Dag sin Fange føre frem for det høie Raad. Et heftigt Optrin mellem Paulus og Ypperstepræsten Ananias straks i Begyndelsen af hans Forsvar overbeviste ham om, hvor lidet det nyttede her at komme med en rolig og udførlig Retfærdiggjørelse. Derfor valgte han en anden Fremgangsmaade. Han kjendte vel til, at Raadet bestod af Farisæere og Sadducæere, og at disse havde forskjellige Opfatninger og indbyrdes var dybt uenige. Dette benyttede han sig af, idet han midt i Forsamlingen udraabte, at han selv var "en Farisæer, en Farisæers Søn," og at den Sag, for hvilken han nu stod der som Anklaget, angik Israels store Haab og de Dødes Opstandelse (Ap. Gj. 23, 6.). Dette virkede. Det farisæiske Parti erklærede sig for ham. Men da der opstod en vild Strid i Raadet, lod Kommandanten Paulus føre bort. Om Natten viste Herren sig for Apostelen og sagde: "Vær frimodig; thi ligesom du har vidnet om mig i Jerusalem, saaledes bør det dig at vidne i Rom." Men firre Jøder lovede hverandre, at de hverken vilde spise eller drikke, før end de havde slaaet Paulus ihjel. Dette erfarede denne ved sin Søstersøn. Han sendte derfor den unge Mand til Kommandanten, der syntes, det var klogeſt straks om Natten at sende ham vel bevogtet til den romerske Statholder Felix i Cæsarea, hvor han blev sat ind som Fange i Herodes's faste Slot. Dette skede i Aaret 59.

Det var Ypperstepræsten i høi Grad magtpaaliggende at faa ham i sin Magt. Derfor reisste han faa Dage derefter med Advokaten Tertullus til Cæsarea og søgte at bevise, at Sagen hørte under det høie Raad og burde paadømmes af dette. Paulus derimod fremstillede kort og grundig Sagens rette Sammenhæng. Felix, der efter Tacitus "levede i alstensk Grumhed og allehaande Belyſt og udøvede en Ronges Magt

med en Træls Sind," var overbevist om hans Ustyldighed, men udhalede desuagtet Sagens Afgjørelse. Han haabede nemlig, at Apostelens Troesbrødre og Benner skulde stifte Penge tilveie og ved Bestikkelse købe ham Friheden. Uagtet Paulus var under Bevogtning, nød han dog adskillig Frihed. Apostelen gjorde piensynlig et dybt Indryk paa denne Eventyrer, der ved Reisergunst fra Slave havde svinget sig op til sin høie Stilling. Han lod Paulus ofte kalde til sig og talte med ham om Troen paa Kristus. Men hans Verdenssinds Smudsigheid seirede dog. En Gang prædikede Paulus meget indtrængende for ham og hans Hustru Drusilla, der for hans Skyld havde forladt sin tidligere Mand. Da Apostelen talte om Retfærdighed og Kyndighed og den tilkommende Dom, blev Felix forfærdet og sagde: "Gaa bort denne Gang; naar jeg faaar bedre Tid, vil jeg lade dig kalde til mig."

Saaledes forløb to Aar (59—61); nu blev Felix tilbagekaldt, og Festus kom i hans Sted. Han var en retsindig, men svag Mand, der vistnok ikke vilde efterkomme Jødernes frække Begjæring om uden Lov og Dom at lade Paulus lide Dødsstraf, men som paa den anden Side ikke havde Karakterstyrke nok til at vise Apostelen fuld Retfærdighed. Disse to Aar i Cæsarea var rimeligvis de tungeste i Paulus's Liv; da vi ingen Breve har fra ham, medens han sad fangen her, ligger det nær at antage, at man efter Jødernes Tilskyndelse har nægtet ham at skrive til sine Menigheder, og hvilken Smerte dette voldte den virksomme og for sine Troesbrødre saa omsorgsfulde Mand, kan vi let tænke os. Endelig frembød der sig en Udvei for ham til at slippe ud af Snaren. Da Festus viste sig tilbøjelig til efter Jødernes Ønske at stille Paulus for det høie Raad, benyttede Apostelen sin Ret som romersk Borger til at indanke Sagen for Keiseren. Da nogle Dage var forløbne, kom Kong Agrippa den Anden med sin Søster Berenice til Cæsarea for at hilse paa den nye Statholder. Festus fortalte dem den hele Forhandling med Paulus, og da Kongen udtalte Ønske om ogsaa at høre Fangen, holdt han den følgende Dag en høiidelig Tingdag og lod ham føre frem for sine Gjæster. Paulus fremstillede for Kongen sin hele Udviklingsgang, sin fariøse Dannelselse, sin Iver i at forfølge Menigheden, sin Omvendelses Under, sin Prædiken blandt Hedningerne, om Herrens Offerdød og Opstandelse o. s. v. Da sagde Festus med høi Røst: "Du raser, Paulus, den megen Værdom gjør dig rasende!" Apostelen svarede: "Jeg raser ikke, mægtigste Festus! men jeg taler sande og betænksomme Ord!" Da han derefter beraabte sig paa Kongen selv og trængte ind paa ham med det Spørgsmaal, om han troede Profeterne, som havde spaaet om Kristi Lidelse og Opstandelse, hjalp denne sig med det ironiske Svar: "Der fattes Lidet i, at du jo overtaler mig til at blive en Kristen." Men deri var Festus og Agrippa enige, at han Intet havde gjort, som fortjente Døden eller Væmser, og at man gjerne kunde have løsladt ham, dersom han ikke allerede havde henstødt sin Sag under Keiserens Domstol.

Det var allerede langt ud paa Høsten i Aaret 61, da det blev bestemt, at Paulus og nogle andre Fanger skulde sendes med et Skib til Rom. Ved Festus's Velvilje fik Evangelisten Lukas Lov til at følge med. Det synes, at man oprindelig har bestemt, at Fangerne under militær Bevogtning skulde reise Søveien fra Syrien til en eller anden Havn i Makedonien, for derfra at benytte den stærkt befærdede Landevei fra Konstantinopel til Rom, kun afbrudt ved Oversarten over Adriaterhavet fra Dyrrhachium til Brindisi. Men det gik anderledes. Da den første Del af Reisen var lykkelig tilbagelagt paa et Handelskib, og de var komne til Søstaden Myra paa

Villeasiens Sydkyst, laa der et stort ægyptisk Kornskib, som skulde til Italien. Militærvagten's Anfører, den romerske Officer, Julius, ønskede at benytte denne Leilighed til at undgaa Reisen overland. Uagtet Paulus bestemt advarede mod denne høist farefulde Seilads saa sent paa Naret, blev Fangerne og deres Vedsagere bragte ombord i det nye Fartøi. Resten af Reisen var fuld af Møie, Besvær og Farer. Høststormene rasede saa voldsomt og tumlede Skibet sli, at hele Mandstabet allerede havde opgivet Haabet om at frelse Livet. Da aabenbarede en Guds Engel sig for Paulus og sagde: "Frygt ikke, det bør dig at stilles for Keiseren, og se, Gud har skjænket dig alle dem, som seiler med dig." Paulus trøstede Folkene og søgte at holde deres Mod oppe. Endelig strandede Skibet ved Den Malta. Hele Mandstabet blev reddet, som Paulus havde sagt. Boerne var venlige og gjæstfrie mod dem. Da Apostelen tilfældigvis blev bidt af en giftig Øgle, mente de, at han maatte være en Morder, hvem Gjengjældelsen ikke lod leve. De fik dog snart en anden Mening; thi da han rystede Dyret i Jlden og forblev sund, troede de, at han var en Gud. Den romerske Embedsmand paa Den ved Navn Publius optog ham i sit Hus. Paulus helbredede ved Bøn dennes Fader og mange andre Syge. Efter at have tilbragt tre Maanedes her seilede de bort om Vaaren 62 og landede i Puteoli, det nuværende Pozzuoli ved Neapel. Der fandt de en kristen Menighed, hos hvem de opholdt sig i syv Dage. Siden drog de videre til Rom, og to Dagsreiser fra Verdensstaden mødte nogle Medlemmer af den romerske Menighed dem og førte dem til sit Bestemmelsessted.

I Rom blev Paulus overgivet til Hovedsmanden for den romerske Livvagt. Denne tillod ham at bo for sig selv og under Vedsagelse af en Soldat at gaa frit omkring og lære. Denne særegne Gunst skyldes rimeligvis den embedsmæssige Indberetning om den store Fange, som Festus havde sendt med til Hovedsmanden. Ellers var det almindeligt, at sliige Fanger blev indkvarterede i Livvagtens Kaserne paa det palatinste Bjerg. Uagtet Paulus var "lænket" til den Soldat, der stadig fulgte ham for at passe paa, at han ikke rømte, nød han dog ikke liden Frihed. Han kunde i sit Herberge tage mod Troesbrødre, som vilde tale med ham, og der blev ikke lagt Hindringer i veien for ham, naar han ønskede at skrive til sine Menigheder. Nogle Dage efter sit Komme til Rom, henvendte Paulus sig til den der værende Jødemenighed. Hvem der havde stiftet denne, vides ikke. Maaſke har de Jøder, som var i Jerusalem paa hin Pintſedag, da Manden blev udgydt og den første kristne Menighed stiftet, efter Hjemkomsten prædiket Evangeliet og blevet Midlet til Kirkens første Plantning i Verdensstaden. Af Romerbrevet synes det ogsaa at fremgaa, at der boede ældre Kristne og heller ikke saa ganske saa. Hvorom Alting er, var de dog stærkt hildede i jødisk Opfatning, hvilket ogsaa fremgaar af Romerbrevet og den Tilgængelighed, hvormed de nu modtog hans Prædiken. To samfulde Aar (fra 62—64) tilbragte Paulus i Fangerſkab her, stadig omgivet af flere Medarbeidere og ivrig opofret for at vinde Sjæle for Kristus. Det lyffedes ogsaa mere og mere. Gjennem de Soldater, der stiftet var lænkede til ham, blev Ordets Sæd bragt ud i vide Kredse blandt romerske Militære (Fil. 1, 13.); ja endog i Keiserborgen ſees Evangeliet at have faaet Indgang (Fil. 4, 22.). Og medens Paulus var utrættelig virksom blandt Roms Hedninger, tog han sig ſærlig af Menigheden der. Det lader til, at flere og flere af denne har mødt ham med Tillid og Kjærlighed, men der manglede heller ikke paa Modſtandere (Fil. 1, 14. flg.). Der var ſaaledes Opgaver nok for hans Viſdom og

Kjærlighed. Hertil kom Omsorgen for de Menigheder, han paa sine tidligere Reiser havde stiftet rundt omkring; ogsaa disse tog han sig af som en Fader. Under Fangenskabets ser vi ham sende Medarbejdere snart hid, snart did, og at faa dem til at skride ind med Raad og Daad, hvor det behøvedes. Ved Siden heraf skrev han selv Sendebreve til de Menigheder, som i særlig Grad var truede af Branglærere eller paa anden Maade. Saaledes skrev han fra Rom i Aaret 63 Brevet til Efesierne. Det var rettet til den Kreds af Menigheder, som laa omkring Efesus, og fremhæver den evangeliske Sandhed overfor gnostiske Bidsfarelser. Disse samme Branglærdomme bekæmper han i det Brev, som han straks efter skrev til Menigheden i Kolossæ i Frygien i Lilleasien. Omtrent samtidig med dette sendte han sit yndige, lille Brev til Filemon, der var Medlem af den kristne Forsamling der. Mod Slutningen af sit Fangenskab (sidst i Aaret 63) skrev han endelig Brevet til Menigheden i Filippi i Makedonien. Det er nærmest en Takkefribetelse for modtagne Kjærligheds-gaver, men det giver dog ogsaa et elskeligt Indblik i det indre Liv i denne hans kjæreste Menighed, der med en rørende Trost og Kjærlighed holdt fast ved det gode Ord, som Paulus havde forkyndt dem.

Ogsaa i Rom drog det ud med Paakjendelsen af Paulus's Sag. Denne to-aarige Udsættelse kom rimeligvis deraf, at hans jødiske Anklagere ikke indfandt sig som Vidner. De forstod vel, at det lidet nyttede, og det er ikke usandsynligt, at de ganske undlod at give Møde. Endelig blev Sagen optagen til Doms, og Udsaldet blev, som det synes, at Paulus frikendtes. Af Filip. 1, 24. 25. sees, at han selv havde forudseet denne Udgang paa sin Sag.

Sidste Leveaar og Martyrdom.

I Paulus's sidste Leveaar har vi ikke andre Oplysninger end de spredte Antydninger, som findes i Pastoralbrevene. Da han kom til Rom Vaaren 62 og ifølge Ap. Gj. 28, 30. blev der i "to fulde Aar," maa hans Fribetelse have fundet Sted ved Begyndelsen af 64. At Kristi Kjærlighed tvang ham til ny Virksomhed for Guds Riges Udbredelse, kan ikke betvivles. Af Rom. 15, 28. sees, at det var hans Agt at bringe Evangeliet til Spanien; men det er dog rimeligt, at han først besøgte de Menigheder, der under hans flereaarige Fangenskab havde maattet undvære hans faderlige Tilsyn og Pleie, særlig da disse, som det fremgaar af Brevene til Efesierne og Kolossenserne, var stærkt truede af Branglærere. Allerede før sin Løsladelse omtaler han (Filem. 22, Filip. 1, 27. og 2, 24.), at det var hans Agt at gjæste disse Egne for at vejlede og styrke sine aandelige Børn i Troen. Man har derfor Grund til at tro, at han Vaaren 64 forlod Rom saa hurtigt som mulig og drog til Østen, fulgt af Titus og rimeligvis flere Medarbejdere. Af Filip. 2, 19. sees, at Timotheus kort iforveien var sendt til Filippi, og det maa antages, at denne undervejs sluttede sig til Apostelen som hans Ledsager.

Fra Rom drog Paulus formodentlig lige til Kreta. Under sit tvungne Ophold paa denne Ø for to Aar siden, dengang han som Fange blev ført fra Cæsarea til Rom, har Apostelen rimeligvis selv forkyndt Evangeliet der. Det er ialfald lidet troligt, at den virksomme og utrættelige Paulus ikke benyttede den "lange Tid," Skibet dengang laa veirfast i Kretas Nædhavn (Ap. Gj. 27, 8.9.) til at virke for Guds Rige her, hvor Frelsens

glade Budskab maaske endnu ikke havde lydt før. Da han nu paany kom derhen, kan vi være visse paa, at han tilsaa og pleiede den Gjerning, som var begyndt. Det kunde ogsaa behøves; thi det fremlyser af Titus 1, 12., at Folkekarakteren der havde mørke Pletter, og af samme Brevs 1 Kap. 14. Vers faar vi Beseed om, at ogsaa Branglærere havde indsneget sig; thi han advarer Menigheden mod at "agte paa jødiske Fabler og Menneskers Bud, som vender sig fra Sandheden." Disse omtaler han atter i Kap. 3, Vers 9, idet han formaner Titus saaledes: "Men hold dig fra daarlige Spørgsmaal og Slægtregistre og Trætter og Stridigheder om Loven; thi de er unyttige og forfængelige." Det maa dog antages, at Paulus's Ophold paa Kreta kun blev kort. Efter at have beskæmpet Bildfarelserne og udført det mest nødvendige Arbejde i Menighederne, reiste han videre, men lod Titus blive igjen paa Den for at "ordne det, som endnu stod tilbage," og "indsætte Eldste i hver Stat" (Tit. 1, 5.).

Fra Kreta reiste Apostelen sandsynligvis til Lilleasien, hvor han tidligere havde virket saa meget, og hvor Menighederne, som ovenfor antydet, var alvorlig truede af gnostiske Branglærere, der angreb Evangeliets Lære om Frelserens Person og Frelsens Gjerning (sml. Brevet til Efesierne og Kolosenserne) og derfor betegnes som "glubende Ulve" (Ap. Gj. 20, 29.). Underveis saa han indom Milet, hvor Trofimuz, en af hans Ledsagere, maatte blive igjen paa Grund af Sygdom (2 Tim. 4, 20.). Derpaa reiste han til Efesus, hvor Menigheden i høi Grad trængte Tilsyn og Pleie af en Mand som Paulus. Men da Omsorgen for de andre Menigheder drev ham videre, indviede han høitidelig under Haandspaalæggelse og Bøn sin mest betroede og ypperste Medarbejder Timotheus til at være sin Stedfortræder som Hyrde og Tilsynsmand i den Kreds af Menigheder, som laa omkring Efesus. (1 Tim. 4, 14.; 2 Tim. 1, 6.). At Paulus ogsaa besøgte Menigheden i Kolossæ, er der Grund til at antage; thi i Brevet til Filemon 22. Vers stiller han dette i Udsigt, og denne Menighed var maaske mere end de andre truet af de omtalte Branglærere. Af hans Brev til Kolosenserne andet Kapitel første Vers fremlyser, baade at han har haft en "svær Kamp" for Menigheden, og at han ikke dengang havde været der personlig.

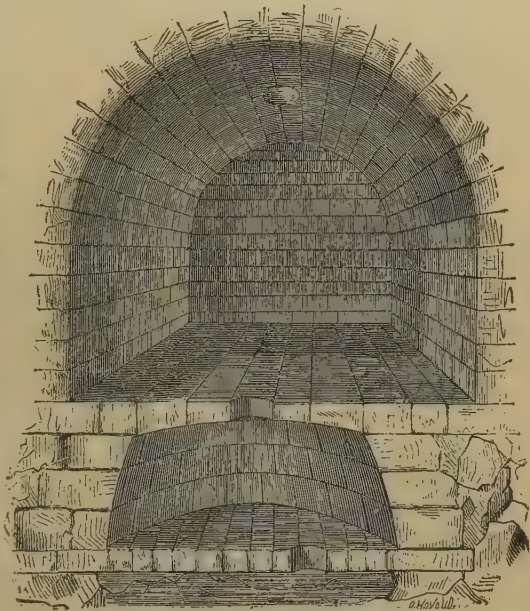
Fra Efesus synes det, at Paulus har gjort en Snarrejse over til Makedonien, maaske fordi en eller anden Menighed der har været udsat for Farer, som krævede hans Nærværelse og hurtige Indskriden. Det synes, som om Apostelen pludselig har maattet forlade Efesus, før han havde faaet give Timotheus de fornødne Raad og Vink med Hensyn til Ledelsen af de Menigheder, som var betroede ham; thi under sit korte Ophold i Makedonien (1 Tim. 1, 3.) skrev han sit 1ste Brev til Timotheus. I dette giver han den herligste Anvisning til en frugtbringende Virksomhed for en Menighedsforstander. Det er ret et Hyrdespeil og giver et elskeligt Billede baade af Paulus og Timotheus som Kristi Eftersølgere i Arbejde og Omsorg for Sjælenes Frelse. Efter at være vendt tilbage til Efesus (1 Tim. 3, 14.) og have opholdt sig der en Stund, drog Paulus paany til Europa. Af 2 Tim. 4, 13. sees, at han underveis besøgte Troas. Da det var Sommer, lagde han igjen hos Karpas sin Rejseskappe samt nogle Afskrifter af den hellige Skrifts Bøger. Paany reiste han gennem Makedonien og drog derefter til Korinth for at vejlede og styrke den derværende Menighed, som allerede før flere Aar tilbage havde voldt ham saa megen Smerte og Angst. Saa lod han sin Medhjælper Erastus blive tilbage (2 Tim. 4, 20.) og reiste op til Nikopolis i Epirus. Her tilbragte han Vinteren 64—65 (Tit. 3, 12.). At han ogsaa her

var utrættelig virksom for Evangeliets Udbredelse og Sjælenes Befæstelse i Sandheden, kan neppe betvivles. Maaſke besøgte han ogsaa Dalmatien.

Det lader sig ikke med Sikkerhed afgjøre, hvor længe Paulus opholdt sig i disse Egne. Men det er rimeligt, at han ved Efterretningen om den Forfølgelse, som allerede havde rammet Menigheden i Rom, ilede den tilhjælp med Evangeliets Trøst og sin rige Erfaring. Af denne engang saa blomstrende Menighed fandt han nu blot Levningerne. Hvor længe Apostelen blev i Rom for at samle sammen de Udsprede og paany ordne de ængstede og haardt prøvede Troende til en Menighed, vides ikke med Bestemthed.

Et gammelt Skrift, der kaldes Muratoris Kanon*), taler om "Paulus's Reise fra Byen (Rom) til Spanien," og en af hans Samtidige, Clemens Romanus, fortæller i sit 1ste Brev til Korinthierne, der er skrevet i Aaret 96, at Paulus paa denne sin sidste Missionsreise "kom til det yderste Vesten." At hermed sigtes til Spanien, som han allerede i Romerbrevet (15, 28.) taler om at ville besøge, er saare rimeligt, og stadfæstes af en Række Vidnesbyrd fra de fem første kristelige Aarhundreder. Om hans Virksomhed i dette Land ved vi Intet, kun at der er Tegn til, at der i Spanien allerede ved Slutningen af Sekstiaarene fandtes mange Kristne, og det ligger da nær at antage, at disse var Frugten af Paulus's Virksomhed paa Halvøen.

Formodentlig under sin Evangelieforkyndelse i disse Egne blev han greben og ført til Rom; thi i Aaret 66 finder vi ham atter som Fange i Verdensstaden. De eneste sikre Efterretninger om Paulus efter denne Tid findes i hans andet Brev til Timotheus, der er skrevet under hans andet Fangenskab i Rom, næst før hans Død. Af dette sees, at denne hans Medarbejder fremdeles var paa sin Post i Efesus, samt at han havde røgtet sin Tilsynsgjerning med Trost. Men det fremhæver tillige af Brevet, at de Branglærere, han skulde bekæmpe, havde gjort et vist Indtryk paa ham, og at han ikke var optraadt mod dem med den fornødne Fasthed og Bestemthed. Denne Skrivelse er derfor en indtrængende Formaning til ikke at stamme sig "ved vor Herres Vidnesbyrd, men lide Ondt med Evangeliet ved Guds Kraft" (2 Tim. 1, 8.) samt til at "holde fast ved den rette Form af de sunde Ord i Tro og Kjærlighed i Kristus

Det mamertinske Fængsel i Rom.

* Fortegnelse over de hellige Skrifter, som læstes i den romerske Menighed ca. Aar 160; blev funden af Italieneren Muratori og kaldes derfor med hans Navn.

Jesuz" (2 Tim. 1, 13.). Han kalder Timotheus til sig i Rom (2 Tim. 4, 13.) uden Tvil for mundtlig at styrke og opflamme hans kristelige Iver bedre, end det kunde ske

Paulus's Martyrød.

i et Brev. Om Apostelen selv giver Skrivelsen saadanne Oplysninger, at man faar et godt Indblik i hans Livs sidste Dage. Den gamle Apostel er næsten ganske ensom. Af brændende Iver og Omsorg for Menighederne havde han sendt den ene efter

den anden af sine Medarbejdere fra sig. Efter at have fuldbendt sin Gjerning paa Kreta havde Titus paa Opfordring af Paulus atter sluttet sig til ham (Tit. 3, 12.); siden sendte Apostelen denne trofaste Arbejder til Dalmatien (2 Tim. 4, 10.). Herhen havde Evangeliets Lys rimeligvis naaet under Apostelens tidligere Ophold i Epirus. Tychikus, "den elskelige Broder og tro Tjener i Herren" (Efs. 6, 21.) sendte han til Efesus (2 Tim. 4, 12.), hvor han formodentlig skulde afløse Timotheus, medens denne besøgte Paulus i Rom (2 Tim. 4, 13.). En tredje af sine Medarbejdere ved Navn Crescens sendte han til Galatien (2 Tim. 4, 10.); en fjerde, Demas, havde "af Kjærlighed til den nærværende Verden" forladt Apostelen og var draget til Thessalonika (2 Tim. 4, 10.). Saaledes var alle de gamle Reisesæller og Troesbrødre borte undtagen Lukas, "den elskelige Væge" (Kol. 4, 14.), der var hos ham og hjalp ham legemlig og styrkede ham aandelig ved sin trofaste Kjærlighed. I denne sin forladte Stilling havde dog Paulus en stor Glæde af en Kristen fra Efesus (2 Tim. 4, 19.) ved Navn Onesiforus, der med Fare for sit eget Liv besøgte ham i Fængslet. Om ham skriver Apostelen i 2 Tim. 1, 16—18: "Herren give Onesiforus's Hus Barmhertighed; thi han har ofte vederbøjet mig og ikke skammet sig ved mine Vænker, men da han var i Rom, søgte han saare ivrig efter mig og fandt mig. Herren give ham at finde Barmhertighed hos Herren paa hin Dag! Og hvor meget han tjente mig i Efesus, ved Du bedst."

Dengang Paulus skrev dette Brev, havde han allerede været fremstillet for Retten. Hans Virksomhed for Evangeliets Fortyndelse og Oprettelsen af kristne Menigheder blev formentlig efter Datidens Love betragtet som en "Majestætsforbrydelse." Hertil kom, at siden Roms Brand Midtsommer 64 og den da udbrudte Forfølgelse var Stemningen mod de Kristne ganske anderledes uvillig og bitter end under hans første Fangenskab. Det er ogsaa forstaaeligt, at man fremfor Alt ønskede at ramme Paulus som de Kristnes Leder. Hvorvidt det nu, uden altfor aabenbar Krænkelse af Rettergangens lovlige Former, kunde lykkes at faa Paulus's Virksomhed stemplet som "Krænkelse af Statens Majestæt," beroede paa, hvad der kunde oplyses om hans Virkemaade og særlig om hans og Menighedens Forhold til Øvrigheden. Her var Plads for Vidnesbyrd for og imod, og Anklagen kunde være berøvet sin Braad, saafremt Apostelen havde havt Bistand af frivillige Vidner. Men da han mødte for Retten, stod han ganske alene. Det var ogsaa farligt at optræde som Vidne til hans Forsvar; et saadant Skridt kunde let betragtes som en Betjendelse om at høre til de Kristnes Parti, og Rædslerne fra Neros blodige Forfølgelse var i friskt Minde. Det lader til, at der navnlig ved Paulus's Virksomhed i Egnene omkring Efesus har været Et eller Andet, som man især anlagede ham for. Hovedvidnet mod ham var Robbersmeben Alexander fra Efesus, om hvem Apostelen skriver: "Han har staaet vore Ord haardt imod" og "bevist mig meget Ondt; Herren betale ham efter hans Gjerninger!" Af 2 Tim. 4, 14. 15. sees, at han var vendt tilbage til denne By, dengang dette Brev blev skrevet. Det er ogsaa muligt, at han er den Jøde af dette Navn, som ca. 10 Aar tidligere ved et Opløb i Efesus viser sig som Paulus's Fiende (Ap. Gj. 19, 33. flg.)

Imod hans Bestyldninger havde det været de i Rom tilstedeværende asiatiske Kristnes Sag at optræde med sit Vidnesbyrd; men Ingen af dem mødte. Derfor klager Paulus, at de Alle har "vendt sig fra ham" (2 Tim. 1, 15.). Der var ikke en

Eneste af Apostelens Troesfæller, som havde Mod til at møde for Retten dengang, hans Sag første Gang blev behandlet. I 2 Tim. 4, 16. skriver han nemlig: "Ved mit første Forjvar stod Ingen mig bi, men Alle lod mig i Stikken; gid det ikke maa blive dem tilregnet!" Formodentlig af Mangel paa tilstrækkelig klare Vidnesbyrd om Paulus's mislige Forhold til "Statens Majestæt" blev Sagen udsat. Herom fortæller han følgende i 2 Tim. 4, 17.: "Men Herren stod hos mig og styrkede mig, for at Ordets Prædiken skulde ved mig blive fuldbyrdet, og alle Hødnings høre det; og jeg blev friet fra Løvens Mund." Af det følgende Vers sees dog, at han ved dette Udfald af første Forhør ikke gjorde sig noget Haab om at blive endelig frifjendt, men tilfulde forstod, at det kun var en kort Udsættelse af Dødsdommen. "Og Herren," siger han, "vil fri mig fra al ond Gjerning og frelse mig ind i sit himmelske Rige; ham være Ære i al Evighed! Amen!" (2 Tim. 4, 18.). Og nogle Vers tidligere: "Jeg ofres allerede, og min Vortgangstid er forhaanden. Jeg har stridt den gode Strid, fuldkommen Løbet, bevaret Troen. Iøvrigt er Retfærdighedens Krone henlagt til mig, hvilken Herren, den retfærdige Dommer, skal give mig paa sin Dag, dog ikke mig alene, men ogsaa alle dem, som har elsket hans Aabenbarelse" (2 Tim. 4, 6—8). Dette er hans Afstedssord og Svanesang. Med Tanken paa, at hans Sags Afgjørelse muligens kunde drage ud til Vinteren, beder han Timotheus at tage med hans Rejsesæbe; thi Vinteren kan være kold i Rom, særlig føles den stærkt i et Fængsel. Derhos beder han om, at hans Ven vil tage med Bøgerne, særlig dem paa Pergament. Det var maaske Afskrifter af Jesaias eller Salmerne, som han havde taget med fra Fædre hjemmet eller haadt, siden han gik i Gamaliels Skole. Nu i sit ensomme Fængsel trang han dem til Styrke og Opmuntring i Striden mod den sidste Fiende. Det er uvidt, om han modtog dem. Rimeligvis faldt Dødsdommen en kort Tid efter, og før Timotheus kom. Efter romersk Stik blev den fuldbyrdet straks. Et Sagn fortæller, at han blev hals hugget søndenfor Rom, her, hvor senere Paulus Kirken blev bygget til Minde om Apostelens Martyrium. Man antager, at han led Døden Sommeren 66. Den ældste Beretning herom er skrevet 20 Aar senere af den foromtalte Clemens Romanus. I sit første Brev til Korinthierne skriver han følgende: "Paa Grund af Misundelse og Riv er det, at Paulus staar for os med Taalmodighedens Kamppris. Syv Gange lagt i Lænker, jaget i Landsflygtighed, stenet, vandt han som Ordets Forkynder i Østen og Vesten sin ædle Troens Navnkundighed. Han blev hele Verdens Lærer i Retfærdighed, kom til det yderste Westen og led Martyr døden under vore Myndigheder. Saaledes forlod han Verden og gik ind til det hellige Sted som det største Forbillede i Taalmodighed." Om hans sidste Dage og Død haves flere skjønne, men upaalidelige Sagn.

Jakob den Retfærdige.

an er en af Apostelkirkens betydeligste og eiendommeligste Skikkelser; med sin Gudsfrugt var han altid sammenbokset med det gamle Testaments Former, selv efter at han havde grebet Kristus i Troen og fundet sin Salighed i ham. Det var hans "store Opgave at gjøre det sidste Forjag paa at vinde Jødernes i sin Helhed for Kristendommen." Derfor var Jerusalem Midtpunktet i hans Arbejdsmark; indtil sit Livs Ende nød han den samme dybe

Agtelse af Jødekristne og Jøder. Ifølge Gal. 1, 19. kaldes han Herrens Broder, og Hegesippus, en Jødekristen og Historiefriber fra Midten af det andet Aarhundrede, benævner ham "den Retfærdige".

Jerusalem, seet fra Ølsbjerg.

Af forskjellige Steder i det nye Testamente faar man et noksaa tydeligt Billede af hans Virksomhed og Karakter. Man mener, at det er ham, som i Matth. 13, 55.

og Mark. 6, 3. nævnes sammen med Jesu øvrige Brødre: Joses, Simon og Judas. Men endog saa sent som i sidste Galvaar før Herrens Lidelse og Død omtales det i Joh. 7, 2—5., at hans Brødre ikke troede paa ham. Det maa derfor antages, at Bestuelsen af Jesu Virksomhed, især i den sidste Tid af hans Liv, og Indtrykket af hans Guddomshøjhed i hans Lidelse og Død blev baade Jakob og hans Brødre til evig Velsignelse. Det Syn af den Opstandne, som ifølge 1 Kor. 15, 7. forundtes ham, bidrog kanske mest til at fremkalde Omslaget, forjage hans Tvil samt styrke og befæste Troen paa Jesus som Guds Søn og Verdens Frelser. Efter Jesu Himmelfart (Ap. Gj. 1, 14.) finder vi allerede hans Brødre som Medlemmer af det kristne Samsfund. Ikke lang Tid efter Jakob den Eldres Død (i Aaret 44), maa han have indtaget en betydelig Stilling i Menigheden i Jerusalem. (Ap. Gj. 12, 17.). Sammen med Petrus og Johannes ansaaes han nemlig for en af Kirkens "Støtter" (Gal. 2, 9.). Ved Apostelmødet i Jerusalem (Ap. Gj. 15.) gjorde hans Stemme Udslaget, idet han i Overensstemmelse med Paulus vilde, at Hedningekristne skulde være løste fra det mosaiske Buds Aag. Han holdt det dog for nødvendigt at tæle de Hedningekristnes altfor frie Sæder ved at byde dem at iagttage de saakaldte Noahs Bud. (Ap. Gj. 15, 13—21.). Idet han erkjendte deres forskjellige Misionskald, befeglede han Vidnesbyrdet om sit Troessamsfund med Paulus ved et broderligt Haandtryk (Gal. 2, 9.). Under Apostelen Paulus's sidste Ophold i Jerusalem i Aaret 59 (Ap. Gj. 21.) staar Jakob, Herrens Broder, omgivet med en ydre Anseelse som ingen anden Jødekristen. Men paa samme Tid skinner hans Interesse for det jødiske Løstevæsen igjennem. Han giver nemlig Paulus det Raad at rense sig fra Mistanken for at forstyrre de Kristnes jødiske Skikke ved at aflægge et Naziræerløfte. Derfor er det ogsaa, at de, som ivrer for den mosaiske Lov, beraaber sig paa ham som deres Hoved (Gal. 2, 12.) og søger at modarbejde den friere evangeliske Opfatning, som Paulus havde gjort gjældende.

Disse Træk forener sig til et tiltalende Hele, naar vi betragter denne apostoliske Mand i hans Sendeskrivelses Speil. Denne er sandsynligvis skreven noget før Apostelmødet i Jerusalem (Aar 52) og er stilet "til de tolv Stammer, som er i Udspreddelsen" (Jak. 1, 1.). Ved disse menes jødekristne Menigheder udenfor Jødeland, i Syrien, Fønikien og Lilleasien, maaske ogsaa i Nordafrika, Grækenland og Italien. Det maa nemlig antages, at der fandtes messiasstroende Jøder rundt om i disse Lande, dengang dette Brev blev skrevet (jml. Ap. Gj. 2, 9. flg.). Jakob den Retfærdige betegnes som Brevets Forfatter efter Kirkens tidligste Vidnesbyrd. Blot en Mand, der nyder almindelig Anseelse, kan udsærdige en saadan Sendeskrivelse, der er holdt i en sliig Tone. Og han viser sig i denne som en Mand af fast Karakter, der strængt og bestemt fordrer Opfyldelsen af den hele Lov, saaledes som han opfatter den. Man mærker, at han er Repræsentant for Jødekristendommen i sin ædleste og reneeste Stikelse.

Naar man har ment, at der mellem Paulus og Jakob er nogen væsentlig Forskjel i Væren om Retfærdiggjørelsen, da forholder dette sig neppe saa. De betoner blot stærkt hver sin Side af den samme Sag. Medens Paulus fremhæver, at Mennesket retfærdiggøres af Troen alene uden Lovens Gjerninger (Rom. 3, 20—31.) lægger Jakob Vægten paa, at kun den Tro er ægte og levende, som er virksom i gode Gjerninger (Jak. 2, 14—26.).

Det er muligt, at Jakob, ialfsld ikke paa den Tid, Brevet blev skrevet, havde trængt fuldt ind i den saliggjørende Troes inderste Dyb, saaledes som Tilfældet er med Paulus. Det laa i hans aandelige Eiendommelighed, hans Forhold til Jødommen og hans Stilling som Forstander for en jødekristen Menighed, der vedblev at staa paa Lovens Grund. Det er ogsaa karakteristisk, at han ikke berører nogle af de vigtigste kristelige Hovedsandheder, saasom Læren om Jesu Død og dens Forbindelse med Forsoningen samt Læren om Verdens Frelser og den Helligaand; altsammen Marker paa det jødekristelige Standpunkt, han indtog, eller paa hans Opfatning af Kristendommen i Jøbedommens Form.

Det lader til, at han udelukkende har virket i Jødeland og maaſte i en lang Tid været Forstander for Menigheden i Jerusalem. Hegesippus fortæller om hans strenge, kristelige Liv og hans Utrættelighed i Arbeidet for sit arme Folks Frelse, samt at han havde saa tyk Hud som en Kamel paa Knæerne, fordi han sent og tidlig laa i Bon for sig og sit Folk. Det synes, som om Herren i Jakob den Retfærdige har villet give Jøderne et saadant Billede af kristelig Kjærlighed i den gammeltestamentlige Retfærdigheds Skikkelse for endnu i alleste Time at lette dem Overgangen til Kristendommen. Men heller ikke dette sidste Fredsbuds Røst vilde de høre. Om Marsagen til den Forfølgelse, som krævede hans Liv, findes nogle Antydninger hos Eusebius. Han fremstiller det saaledes. Da Apostelen Paulus (i Aaret 61) skjød sin Sag ind under Keiserens Dom og paa den Vis slap ud af deres Klør, gjorde Kristushadet Jøderne rasende, og de nyttede Leiligheden til at skaffe afveien den kristne Menighedsforstander. Hegesippus skriver meget ophygget og rørende om hans sidste Dage og Martyrdom; men da han levede over 100 Aar senere, maa det antages, at flere af de Enkeltheder, han meddeler, er Sagnets senere Udsmykning af den virkelige Begivenhed. Den jødiske Historieſkriver Josefus, som var i Jerusalem paa den Tid, fortæller ganske kort om hans Vidnedøm i følgende Ord: "Efter at Landshøvdingen Festus i Aaret 62 var død, og sørend dennes Efterfølger Albinus var kommen, nyttede den jødiske Ypperstepræst Hannas den Anden Leiligheden til at nedſætte en Ret af Dommere, for hvilken han stævnedes Jakob, Broder af Jesus med Tilnavnet Kristus, og nogle Andre (Kristne) som Overtrædere af Loven og lod dem stene ihjel (Sommeren 62). Retſindige og gudsfrygtige Mænd havde Afſky for denne Gjerning og klagede til Agrippa, som afsatte Hannas, der bare havde været Præst i 3 Maaneder, og indsatte Jesus, Søn af Damneus." Hvem disse "Andre" var, som led Martyrdommen sammen med Jakob, vides ikke. Noget betydeligt Omfang synes Blodsudgydelsen i denne Forfølgelse ikke at have faaet. Imidlertid er der dog al Grund til at antage, at Jøderne har fortſat Forfølgelsen med de Midler, som stod til deres Raadighed. Naar man i Hebræerbrevet, som vistnok er skrevet ved denne Tid, mener at have fundet Bewiser for, at Jøderne har udelukket alle Kristne, som ikke vilde fornægte Herren, fra ethvert Samfund med Folket og fra al Delagtighed i dets Gudsstjeneste og saaledes stemplet dem som Hedninger, saa er dette vel temmelig tvilsomt. Men saa meget fremgaar dog klart og beſtemt af dette Brev, at Menigheden i Palæſtina dengang befandt sig i Trængſel og var Gjenstand for Forhaanelse og Tryk fra Jødernes Side, som gjorde Formaning til Troſkab og Standhaftighed i Tro og Befjendelse vel fornødne.

Evangelisterne Matthæus, Markus og Lukas.

vangelisten Matthæus kaldes ogsaa Levi (Matth. 9, 9.; Mark. 2, 14.; Luk. 5, 27.) og omtales som en Søn af Alfaeus (Mark. 2, 14.). Han var en af Jesu tolv Apostle (Matth. 10, 3.; Mark. 3, 18.; Luk. 6, 15.; Ap. Gj. 1, 13.). Da baade Faderen og han selv har jødiske Navne, kan det maaſte antages, at han var af jødiskt St. Før Herren udvalgte ham til at være sin stadige Følgesvend, var han Tolder i Kapernaum ved Tiberias Sø. Om sin Kaldelse fortæller han selv følgende: "Der Jesus gik bort, saa han et Menneske sidde i Tolddøden, som hedte Matthæus, og han siger til ham: Følg mig; og han stod straks op og fulgte ham." (Matth. 9, 9.). Baade af disse Ord og paa andre Steder i Evangelierne fremhæver hans Ydmyghed. For at fremhæve Herrens store Barmhertighed ved at vælge ham til sin Apostel kalder han sig med det foragtede Navn "Tolderen" (Matth. 10, 3.), medens ingen af de øvrige Evangelister bruger dette Navn om ham. Han omtaler heller ikke i sit Evangelium, at det var i hans Hus, Jesus var til Gæst fort efter hans Kaldelse (Matth. 9, 10.); men dette fremgaar af Markus's og Lukas's Beretning om denne Begivenhed. (Mark. 2, 15.; Luk. 5, 29.).

Om hans senere Liv og Skæbne, efterat Herren havde udsendt sine Apostle og forladt Jorden, vides Intet med Sikkerhed. Hans Evangelium lader formode, at han særlig har virket blandt Jøderne i og udenfor Palæstina. Man antager, at det er skrevet i Jødeland mellem Aarene 62—64, ialfald før Jerusalems Ødelæggelse. Det er mange Ting, som tyder paa, at hans Beretning om det glade Budskab er bestemt for Kristne af jødisk St, eller at han henvender sig til samme Læsefærdige som Hebræerbrevet og Jakobs Brev. Vi læser nemlig ikke mange Sider af Matthæus, før vi mærker dette. I Skildringen af Jesu Liv og Taler søger han nemlig især at vise, hvorledes Alt er en ligefrem Opfyldelse af det gamle Testaments Spaadomme: "Dette skeede, at det af Gud gennem Profeten Sagte skulde opfyldes". Han lægger særlig an paa at fremstille Jesus som den forjættede Messias. Den Side, som han nærmest og stærkest har aabnet Øie for, er Ringheden, at han er Herrens Tjener med det ydmyge Sind. Som en Følge af dette Syn paa Jesus er der opstaaet en anden fremtrædende Eiendommelighed i dette Evangelium, nemlig den skarpe Fremhæven af Modsætningen mellem Jesus som den forjættede Messias og det vantro Jødefolk. Det er eiendommeligt for ham, at han ser bort fra Tidsfølgen og knytter sammen Optrin og Begivenheder, som efter sin indre Art hører sammen. Paa en overfluelig Maade, med et storartet historisk Blik, fremstiller han den indre Gang i Jesu Historie og af den beviser, hvoraf det kom, at Kristi Menighed, som udgik fra Israels, nu maatte søge sig et Sted blandt Hedningerne. Det er interessant at lægge Mærke til, at han samler Jesu Virksomhed om Galilæa og Judæa. Men medens Skildringen af Jesus i Galilæa optager næsten 14 Kapitler, blir han færdig med Jesus i Judæa i bare 9 Kapitler. Hovedbægten er lagt paa Skildringen af Jesus som Messias i Galilæa. Der er stærke Grunde for, at Matthæus kun har skrevet sit Evangelium paa Græsk og ikke, som Mange tidligere har antaget, paa Hebraisk. Hvor Matthæus virkede, efterat han havde skrevet sit Evangelium og forladt Jødeland, kan ikke siges med Bestemthed. Man har kun usikre Sagn at holde sig til. Ogsaa han skal have lidt Martyr døden og saaledes beseglet sit Vidnesbyrd om Kristus med sit Blod.

Den anden Evangelist, Markus, har ogsaa det jødiske Navn Johaanes (Ap. Gj. 13, 5. 13.). Han var en født Jøde fra Jerusalem. Hans Moder Maria (Ap. Gj. 12, 12.) omtales som en anseet kristelig Kvinde og eiede et Hus i sidstnævnte By, hvor de Kristne pleiede at komme sammen; her fandt Petrus Brøderne forsamlede i Bøn, da han paa underfuld Maade ved en Herrens Engel var friet ut af Fængslet (Ap. Gj. 12, 17.). Markus nævnes i Kolosenserbrevet som et Søskendebarn af Barnabas (Kol. 4, 10.) og blev rimeligvis bundet for Kristendommen af Petrus og har staaet under dennes Tilsyn og Vedeise, da Apostelen i sit Brev kalder ham sin Søn. (1 Pet. 5, 13.). Petrus var ogsaa saa vel kjendt i Huset hos hans Moder, at dennes Pige Rohde kjendte ham paa Røsten, da han bankede paa Porten hin Befrielsens Nat (Ap. Gj. 12, 13. 14.). Gjennem sin sørnævnte Fætter Barnabas lærte han Paulus at kjende og blev hans Medhjælper (Ap. Gj. 13, 5. flg.). Han fulgte med ham paa hans første Missionsreise (Ap. Gj. 12, 25.) laade til Cyperen (Ap. Gj. 13, 4.) og et Stykke længere, men da de kom til Perge i Pamfylie, forlod han Paulus og drog til Jerusalem; Grunden hertil kjender vi ikke (Ap. Gj. 13, 13.). Men det fremgaar af Ap. Gj. 15, 36—39, at der en kort Tid indtraadte et Brud mellem ham og Fædningernes Apostel, idet denne ikke vilde have ham med paa sin anden Reise, hvorfor ogsaa Barnabas fulgte sin Fætters Eksempel og drog til Cyperen (Ap. Gj. 15, 39.). Af de senere paulinske Breve sees, at dette Brud blev lagt; thi han var sammen med Paulus under dennes første romerske Fangenskab (Kol. 4, 10.; Filemon 24.), og Apostelen ønsker ham hos sig i sit andet Fangenskab (2 Tim. 4, 11.). Det mærkes tillige af disse Steder, at Forholdet mellem dem ikke alene blev venstabeligt, men ogsaa meget hjerteligt. Dette er alt, hvad det nye Testamente indeholder om hans Liv. En Overlevering, som naar temmelig langt op i Tiden, gaar enstemmig ud paa, at Markus efter Paulus's Død virkede i Ægypten, grundlagde den kristne Menighed i Alexandrien og forestod den til sin Martyrdom.

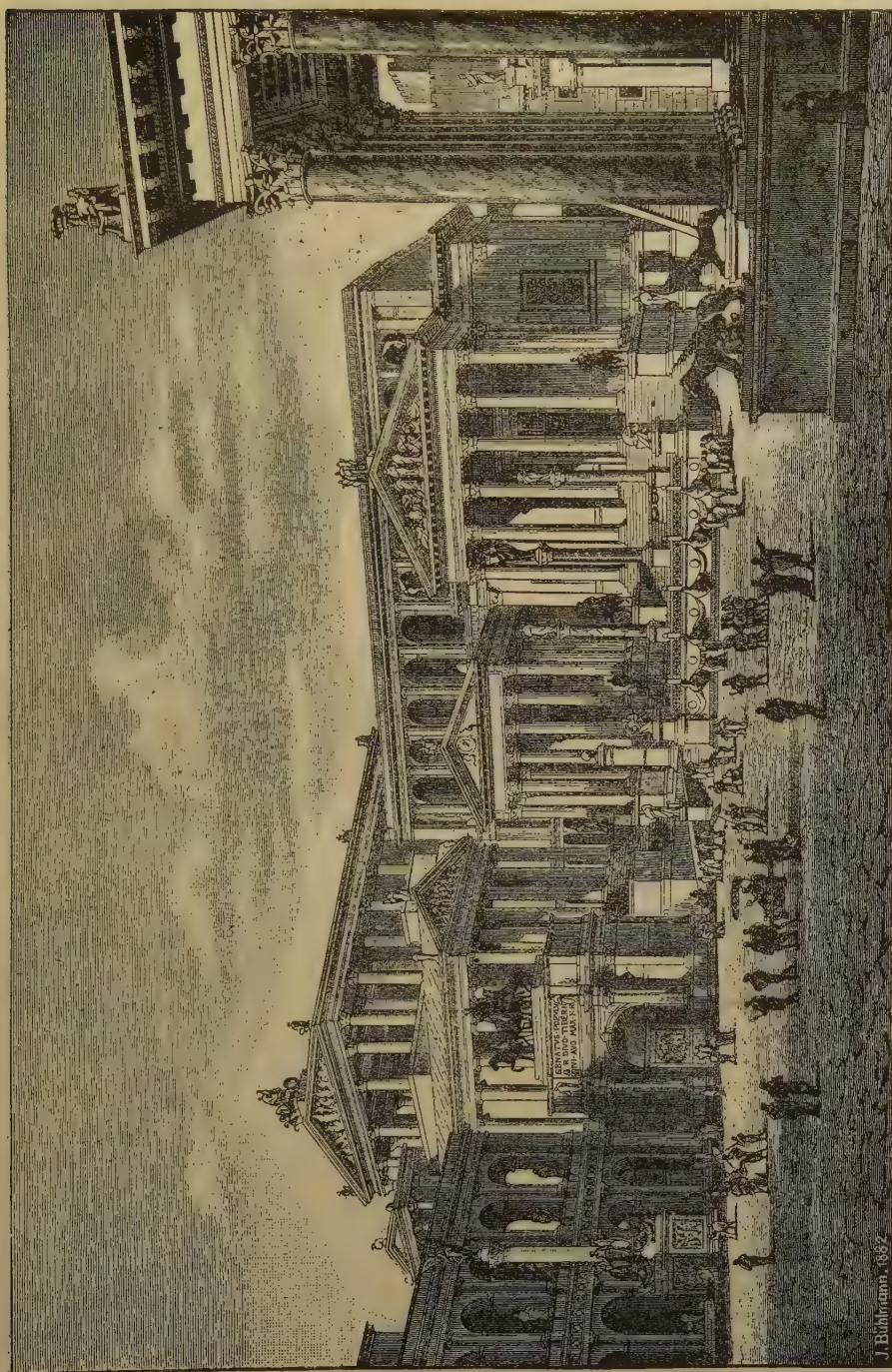
En meget gammel Beretning oplyser os om, at Markus har været Petrus's Tolk og hjalp denne med Forfyndelsen af Evangeliet baade før og efter den Tid, da vi finder ham sammen med Paulus. Den ældste Overlevering inden Kirken gaar enstemmig ud paa, at Markus har nedtegnet sin Fortælling om Frelserens Liv og Gjerning under Petrus's Tilsyn; det Evangelium, som denne Apostel prædikede mundtlig, skal Markus have nedskrevet. Der findes ikke samtidige Kilder, som stadfæster denne Oplysning; men vi er dog ikke uden Midler til at danne os en nogenlunde selvstændig Dom om dens Paalidelighed. Vi har, som bekjendt, to Breve af Petrus, og i Ap. Gj. findes flere af hans Taler gjengivne, ligesom vi ogsaa af Evangelierne Omtale af ham kan danne os et nok saa klart Begreb om hans Karakter og Sindelag. Gaar vi ud fra Ap. Gj. 10, 34. flg., saa har vi i denne Prædiken en sammentrængt Gjengivelse af Petri Evangelieforkyndelse, der ret betegnende peger paa Markus-evangeliet deri, at Johaanes's Daab betragtes som Evangeliets Begyndelse (Ap. Gj. 10, 37.) og falder altsaa fuldstændig sammen med Markus 1, 1. Det er saaledes sikkert, at han begynder sin Beretning om Frelsens glade Budskab med en ægte petrin'sk Tanke. Det sees af 1 Pet. 5, 13., at Markus er sammen med denne Apostel under hans Ophold i Babylon, d. v. s. Rom; thi den Tid laa det gamle Babel i Grus. Foraaarvidt har den sørnævnte Overlevering Støtte. Der er ogsaa i hans Fremstilling af Jesu Liv fortalt flere Smaatræk, særskilt om Petrus. Det er meget karakteristisk,

at Markus udelader Herrens ærefulde Tiltale til Petrus (Mark. 8, 29.), men fortæller om hans Fornægtelse mere udførlig og med stærkere Farver end nogen af de øvrige Evangelister. (Mark. 14, 30. 68.). Dette tyder ogsaa paa, at han har gengivet Petrus selv i hans mundtlige Evangelieforkyndelse, der visse ei har lagt Skjul paa sit Fald. Baafe af Ap. Gj. og Petrus's Breve kjender vi adskillig til denne Apostel. Der er uægtelig flere Ligheder i Forfattereieendommelighed mellem ham og Markus. Vi kjender Petrus som den raske, livlige Natur, der let lader sig paavirke af Omstændighederne; han er energisk og skrder uden Betænkning til Handling. Petrus maa vistnok idetheletaget betegnes som en Handlingens Mand. Gaar vi over til Markus og med hans Evangelium for Die spørger, hvad han især interesserede sig for, saa møder os den mærkelige Kjendsgjerning, at Markus ikke lægger stor Vægt paa at fortælle, hvad Jesus har sagt, men hvad han har gjort. Han er saaledes den eneste Evangelist, der har givet os en sammenhængende Skildring af en hel Dag i Jesu Liv fra Morgen til Aften. (Mark. 1, 21—35.). Det Billede af Jesu Personlighed, der træder os imøde i hans Evangelium, er skildret paa en Gang med Varne og Livlighed, idet Forfatteren altid med sikker Haand griber, hvad der er Kjernepunktet. Det er den enstemmige Mening blandt Historikerne, at Markus fremstiller det mundtlig forkyndte Evangelium mest klart og levende.

Kirkefaderen Clemens fra Alexandrien gengiver en gammel Overlevering om, at Markus har skrevet sit Evangelium i Rom, og at det særlig var bestemt for Menigheden der. Denne Fortælling er ikke usandsynlig. Det fremgaar af mange Steder i Evangeliet, at det er skrevet for Hedningekristne. Han oversætter hebraiske Ord (Mark. 7, 11.), forklarer jødiske Skikke (Mark. 7, 2., 12, 18., 14, 12.) og forudsætter Jødelands Topografi ubejendt (13, 3.). Den Omstændighed, at Markus's Evangelium er paavirket af latinske Ord og Former, viser ogsaa, at der er noget i den gamle Beretning. Sikket er det, at Evangeliet er blevet til i Vesten indenfor den romerske Dannelses Omraade, og da henvises vi til Vestens Midtpunkt, Rom. Trensus fortæller, at Markus forfattede sit Skrift efter Petrus's og Paulus's Død. Som de øvrige Evangelier blev det skrevet paa Græsk, der var det Sprog, som kirkelige Skribenter almindelig brugte lige til Begyndelsen af det tredje Aarhundrede.

Ogsaa den tredje Evangelist er en Aposteldiscipel. Hans Navn Lukas er en Forkortning af det latinske Lucanus. Det er sandsynligt, at han er en Hedningekristen og stammer fra en romersk Familie, som var flyttet til Østerland. I Ap. Gj. og Pauli Breve har vi flere Oplysninger om ham; men vi ved ikke, naar han blev ombendt. Det maa dog være skeet før Paulus's anden Reise, fordi han da fulgte med Paulus og Silas (Ap. Gj. 16, 10. flg.). Ligesaa tidt have nogen Antydning om, hvem der blev Redskabet i Guds Haand til at føre ham til Kristus. Af hans Skrifter, Evangeliet og Ap. Gj., fremgaar det dog klart, at han har faaet sit aandelige Præg inden den paulinske Kreds og visseelig ved Paavirkning af Paulus selv.

Det sees af Ap. Gj., at han var Paulus's Følgesvend under hans tredje Missionsreise, og at han fulgte med Apostelen paa hans sidste Færd til Jerusalem samt ledsage ham fra Palæstina til Rom (Ap. Gj. 20, 5. 6. 13., 21, 1—8. 10—12. 14—17., 27, 1—8. 16. 18. 19. 37., 28, 2. 7. 10—16. Det kan heller ikke være nogen Tvil om, at den Lukas, som omtales af Paulus i hans Breve under første

forum i Rom paa Evangelisten Lukas's Tid.

Fangenskab i Rom (Kol. 4, 14. og Fil. 24), er den samme Mand. I Kol. 4, 14. fortæller Apostelen, at han ei var af Dmstjærelsen, og i 4, 11. omtales han som Læge. Af Paulus's Breve fra andet Fangenskab sees, at Lukas da var den eneste af hans Medarbejdere, som var hos ham og glædede ham med sin Kjærlighed (2 Tim. 4, 11.). Det er ogsaa rimeligt, at han var hos Paulus lige til hans Martyrød. Om Lukas's senere Livstjæbne ved vi Intet med Sikkerhed. Den senere oldkirkelige Overlevering beretter, at han døde som Martyr.

Det er en ældgammel Opfatning inden Kirken, at det tredie Evangelium samt Ap. Gj. er forfattede af Lukas. Irenæus skriver henimod Slutningen af det andet Aarhundrede, at "Lukas, Paulus's Ledsager, satte i en Bog det af hin mundtlig forkyndte Evangelium". Dette stadfæstes ogsaa af den førnævnte Muratoris Kanon; som tidligere bemærket er dette Skrift forfattet omkring Aar 160. Det maa derfor antages, at Lukas væsentlig skrev sit Evangelium efter Paulus's mundtlige Fortælling, og at hans Arbejde skylder Paulus sin Godtjendelse i Menigheden, ligesom Markus evangeliet skylder Petrus sin Anseelse.

Vi maa dog ikke tro, at Lukas er en u selvstændig Forfatter, der kun gjengiver det Evangelium, som Paulus mundtlig forkyndte. Han har sin eiendommelige Opfatning og er i flere Henseender meget selvstændig. Af Luk. 1, 1—4., sees, at han "nøe har efterforsket alle Ting fra først af", og af hans Skrifter fremgaar det, "at han har bestræbt sig for at fremstille alt i sin Sammenhæng" (Luk. 1, 3.). Af sine Kilder nævner han blot deres Udsagn, som fra først af havde været Dientvidner. (Luk. 1, 2.). Det er derfor vilkaarligt, om man her vil indlade sig paa Gjetning og antage, at han har høvt skrevne Optegnelser om disse Ting, bortset fra de ufuldkomne Evangelieforsøg, som han selv fortæller om (Luk. 1, 1.). Hvad vi virkelig kan vide med Visshed er dette, at Lukas har udfyldt det almindelig mundtlig forkyndte Evangelium med flere Træk. Disse er komne til hans Kundskab, idet han har spurgt sig for hos Jesu Samtidige, navnlig Apostlene. (Luk 1, 2.). Baa de Evangeliet og dets Fortsættelse, Apostlenes Gjerninger, er tilegnet Theofilus, om hvem vi kun med Sikkerhed ved, at han var en døbt Kristen (Luk. 1, 4.). Det maa ogsaa antages, at han var en Mand af høi Byrd og Stilling. Hvem han forøvrigt var, og hvor han boede, vides ikke. Det viser sig i begge Skrifter, at naar Lukas omtaler Jødeland, saa forudsætter han de topografiske Forholde ubekjendte for Theofilus og tilføjer Oplysninger (Luk. 1, 26., 4, 31., 24, 13.; Ap. Gj. 1, 12. o. s. v.). Det samme er Tilfældet, naar det tales om Makedonien (Ap. Gj. 16, 12.) og Kieta (Ap. Gj. 27, 8. og 12.). Men naar det gjælder Lilleasien og Italien, forudsættes altid de lokale Forholde bekjendte, idet Lukas her aldrig finder det nødvendigt at komme med nogen Oplysning om de stedlige Forholde. Theofilus er altsaa kjendt baa de Lilleasien og Italien. Man har heraf villet slutte, at han enten var fra Lilleasien og i længere Tid havde boet i Italien, eller omvendt.

Da Lukasevangeliet og Apostlenes Gjerninger er to Dele af samme Skrift, maa det antages, at de er skrevne i Rækkefølge. Det sidstnævnte slutter med at fortælle, at Paulus under sit toarige Fangenskab i Rom lærte u hindret. Dette Fangenskab vides med Visshed at have været fra Aaret 62—64. De er derfor rimeligvis begge skrevne i Rom og det sidste affsluttet i Aaret 64.

Lukas er den af de tre første Evangelister, som ser mest bort fra Tid og Tidsfølge og grupperer i større Samlinger efter Indhold og saglige Hensyn. Sit Evan-

gelium har han skrevet i Paulus's Aand. Han fremhæver med Fortjærlighed Frelsens Almindelighed, omfattende Hedninger saavel som Jøder, ja Hedninger i fortrinlig Grad, efterat Jøderne har forhærdet sig. I saa Henseende er det mærkeligt, at medens Matthæus skildrer Jesus som Davids Søn og fører hans Vægt tilbage til David (Matth. 1, 1.), saa ser Lukas i Jesus den anden Adam, hvis Vægt han derfor fører tilbage til den første Adam (Luk. 3, 38.), saa at selv denne tilsyneladende saa tørre Slægtstable paa en mærkelig Maade lader os høre det paulinske Ord: "Som alle dør i Adam, skal alle levendegjøres i Kristus". (1 Kor. 15, 22.).

Et andet lignende Træk har vi i Gjengivelsen af Herrens Tale i Luk. 4, 25. flg. Her omtales, at Elias blev sendt til Enken i Sarepta, og at ingen anden end Syreeren Naman blev helbredet af Elisa for Spedalskhed. Saadanne Udsagn, som godtgjør, at Frelsen gaar fra Jøderne til Hedningerne, har altsaa vaakt hans Interesse. Man finder derfor flere Steder, som peger i denne Retning. Frelsens Gang fra Jøder til Hedninger er den ene store Grundtanke, der gaar gennem hele Lukas's Evangelium. Ligesom Paulus fremhæver han ogsaa baade stærkt og ofte den Hovedsandhed, at Naaden i Kristus er fri og uforskyldt. Af alle Jesu Vignelser er der ingen, der taler om Guds uforskyldte Naade mod Syndere i saa fulde Toner, som Parabelen om den forlorne Søn. (Luk. 15 Kap.). Men netop denne Vignelse er det blot Lukas, som har nedtegnet. Ligesaa kan vi pege paa Fortællingen om Synderinden i Farisæerens Hus (Luk. 7, 36—50.), om hvem Jesus siger, at hun elskede meget, fordi Meget var hende tilgivet, et Udtryk, der ogsaa bare findes hos Lukas. Det samme gjælder Vignelsen om Figentræet (Luk. 13, 6—9.), hvor Jesus er den barmhjertige Vingaardsmand. Ligesaa Parabelen om Farisæeren og Tolderen (Luk. 18, 9—14.). Foruden disse Vignelser har vi hos Lukas flere enkelte Udtryk af Jesus, der bare er opbevarede i dette Evangelium. Saaledes Jesu Ord i Kap. 17, 10., et Udsagn, der ubarmhjertig afviser enhver Tanke om menneskelig Fortjeneste. Et andet Udsagn af Jesus er ogsaa eiendommeligt, nemlig hans Ord paa Korset til den bødserdige Nøver, hvor ogsaa Naaden er Alt. (Luk. 23, 43.). Naar Lukas paa den ene Side fremhæver Frelsens Almindelighed og paa den anden, at den beror udelukkende paa Guds Naade, ved at fremdrage dels Vignelser, dels Udtalelser af Jesus, saa har dette sin Grund i hans Personlighed og hele aandelige Liv, fordi han var en Paulus's Discipel og opdragen i hans Areds og præget af dennes Aand. Deraf kan det ogsaa forklæres, hvorledes netop han fremfor de andre Evangelister blev tiltalt og greben af de Ord og Vignelser af Frelseren, der peger i den betegnede Retning.

Den første større Kristnenforfølgelse under Nero.

Det er af stor Interesse at vide, hvorledes Kristendommen tog sig ud i Romernes Dine, og der savnes heller ikke Oplysninger derom. Hvis nogen tror, at den ved sin første Fremtræden vakte synderlig Opmærksomhed, saa forholder dette sig ikke saa. De Dannede var altsor religiøst ligegyldige til, at den kunde gjøre synderlig Indtryk paa dem; de fleste var Tvilere eller vantro Spottere, der fraadse i jordiske Nydelser eller var optagne af Dagens politiske Spørgsmaal og Begivenheder. Hertil kom den religiøse Forvirring, som

dengang raadede overalt i Romerriget. Det var ikke bare Kristendommen, som havde sine Prædikanter rundt omkring; der vrimlede af Talsmænd for næsten alle Folkeslags Guder, og disse fandtes om hverandre og dyrkedes overalt i broget Forvirring. Hvis Romerne blev nødt til at danne sig nogen Mening om Kristendommen, er det bevisligt, at de lige fra dens første Optræden til Begyndelsen af det andet Aarhundrede betragtede de Kristne som Jøder eller som en eiendommelig jødisk Sekt. Dette havde rimeligvis sin Grund i, at de allerfleste Forhændere af Evangeliet var af jødisk Herkomst og i sit Liv nøie fulgte de jødiske Skikke. Hertil kom, at de først og fremst virkede iblandt Jøderne. Naar der saa opstod Strid mellem Kristendommens Forhændere og Jøderne, forstod Romerne denne ikke, men betragtede den som en unyttig Trætte mellem dem, som igunden var af samme Tro; Jøder og Kristne dyrkede jo Gud "i Sindet alene", de var hange for Billeber, havde Alfky for de øvrige Gudsdyrkelse og havde ellers mange Ligheder. Da Jøderne siden Cæsars Dage havde haft Religions- og Forsamlingsfrihed, fik ogsaa Kristendommen, paa Grund af Romernes Opfatning af denne, nyde det samme Gode. Kristendommen slog Rod og vandt Udbredelse "under Beskjærmelse af en tilladt Religion", som Tertullian siger. At denne var Jøbedommen, kan ikke betvivles.

I Apostlenes Gjerninger findes flere Eksempler, som bekræfter det ovenfor omtalte. Da Paulus i Aaret 53 stod for Stattholderen Gallios Domstol i Korinth, fremlyser det klart af Kap. 18, 12—17., at han troede, det Hele blot var en Strid mellem Jøder om "Være og Navne (d. e. Jesu Navn) og om den Lov, som I have"; derfor drev han dem fra Domstolen og taalte endog, at Grækerne slog Synagogens Forstander, der var Paulus's Anklager. Den samme Opfatning kommer ogsaa frem hos Lysias i hans Brev til Felix i Cæsarea. Han skriver nemlig om Jødernes Anklage mod Paulus: "Jeg fandt ham bestyldt for nogle Spørgsmaal efter deres Lov, men uden nogen Bestyldning, som fortjente Død eller Fængsel" (Ap. Gj. 23, 27—29.). Ogsaa Festus gjør den samme Betragtning gjældende, naar han fremlægger Paulus's Sag for Kong Agrippa og siger: "Men de havde nogle Tvistigheder med ham om deres Gudsdyrkelse og om Jesus, som var død, hvilken Paulus sagde at leve" (Ap. Gj. 25, 13—19.). Paa Grund af denne Synsmaade var Kristendommen lige til det andet Aarhundrede sikret mod planmæssig Forsølgelse fra Statens Side. Det kunde dog ikke undgaaes, at der hift og her baade i Provindserne og i Hovedstaden opstod mere eller mindre blodige Forsølgelser, der oftest var fremkaldte ved, at Jøderne gjorde fælles Sag med den hedenste Pøbel og uden at bry sig om Lov og Ret lod sit Had faa frit Spillerum. Om Jøderne i Antiokia i Pisidien læses i Ap. Gj. 13, 50., at de "opirrede de første Mænd i Staden og opvakte en Forsølgelse mod Paulus og Barnabas". Det samme gjælder Jøderne i Konium; thi Lukas skriver, at "de vantro Jøder ophidsede Hedningernes Sind og satte Dndt i dem mod Brødrene" (Ap. Gj. 14, 2.). Den samme Forfatter fortæller ogsaa, at medens Paulus var i Lystra, kom der "Jøder fra Antiokia og Konium og forførte Mængden, saa de stenede Paulus og slæbte ham ud af Staden" (Ap. Gj. 14, 19.). Det er mærkeligt, at Jøderne saa hurtigt og let kunde faa Hedningerne til at gjøre fælles Sag med dem mod de Kristne. Aarsagen hertil fremgaar dog klart af, hvad der berettes om Forsølgelsen i Thessalonika. Da adskillige Jøder og Profelyter havde taget Troen paa Jesus, blev "de vantro Jøder" nidkjære og forenede sig med "nogle flette Mennesker

af Vediggjængere". De griber derpaa flere Kristne, fører dem frem for Øvrigheden og siger: "Disse, som oprører den hele Verden, er og komne hid; alle disse handler mod Keiserens Befalinger og siger, at en anden er Konge, nemlig Jesus". Og de bragte Mængden og Stadens Øvrighed, som hørte det, i Forvirring" (Ap. Gj. 17, 5. flg.). Det var altsaa ved at mistænkeliggjøre de Kristne som Oprørere mod Øvrigheden og Keiseren, at det lykkedes dem at fremkalde Forsølgelse. At Hedningerne ogsaa paa egen Haand reiste sig mod de Kristne, sees af det Dpløb, som Guldsmedene i Efesus fik istand mod Paulus (Ap. Gj. 19, 26.), fordi de frygtede, at Kristendommen skulde volde dem Tab i deres Næringsvei.

Der gives flere Eksempler paa, at Romerne ikke var bange for at krænke Lovet og sætte igang Jødeforsølgelser. Da Jøder og Kristne betragtedes som samme Særdeig, fik de sidste sin fulde Andel i Hadet mod Jøderne. Da Paulus i Filippi havde drevet ud en Spaadoms Aand af en Kvinde, og hendes Herrer derved led stort Tab, slæbte de Paulus og Silas for Stadens Øverste og sagde: "Disse Menneſker, som er Jøder, forvirrer aldeles vor Stad og forkynder Skikke, som det ikke er os tilladt at antage eller øve." Det lykkedes at opflamme Jødehadet, man rev Klæderne af de to Apostle, hudstrøg dem og kastede dem i Fængsel. (Ap. Gj. 16, 18. flg.) Ogsaa i Rom havde de Kristne faaet erfare noget lignende. I Ap. Gj. 18, 1. fortælles, at den troende jødiske Vgtepar, Aquilas og Priscilla, var kommet fra Italien til Korinth, "fordi Keiser Claudius havde befaleet alle Jøder at forlade Rom." Den samme Begivenhed beretter den romerske Historiefriber Svetonius saaledes: "Jøderne, der under Ledelse af en vis Chrestus stadig gjorde Tumult, blev af Claudius fordrevne fra Rom." Der var nemlig opstaaet Stridigheder i Jødekvarteret hinsides Tiberisfloden, om Jesus af Nazareth var Kristus, og disse blev saa heftige, at Øvrigheden maatte blande sig deri. Da denne ikke forstod Striden, forviste Keiseren Alle fra Rom, ikke alene Jøderne, men ogsaa de Kristne; det varede dog ikke længe, før de fik vende tilbage. — Før vi skildrer Kristnenforsølgelsen under Nero, vil vi med et Par Ord omtale en Begivenhed, som den romerske Historiefriber Tacitus meddeler. Denne Forfatter beretter, at en adelig romersk Kvinde ved Navn Pomponia Græcina i Aaret 58 blev anklaget for "fremmed Overtro." Da en af hendes Veninder ved Rænker var bleven dræbt i Aaret 44, blev hun greben af et uafbrudt Tungſind og bar Sørgebragt lige til sin Død, der indtraf 40 Aar senere. Hun blev stævnet for Retten, men frikjendt. Det antages, at hun af Sorg over sin Venindes Mord havde sluttet sig til Kristendommen. De alvorlige Kristnes Liv betragtedes let af Datiden som en "uafbrudt Tungſindighed." At denne Kvinde var en Troende, bliver end mere sandsynligt derved, at man i vor Tid har fundet hendes Familiegravsted i Katakomberne, ja endog opdaget en Gravsten, der bærer hendes Navn som Indskrift.

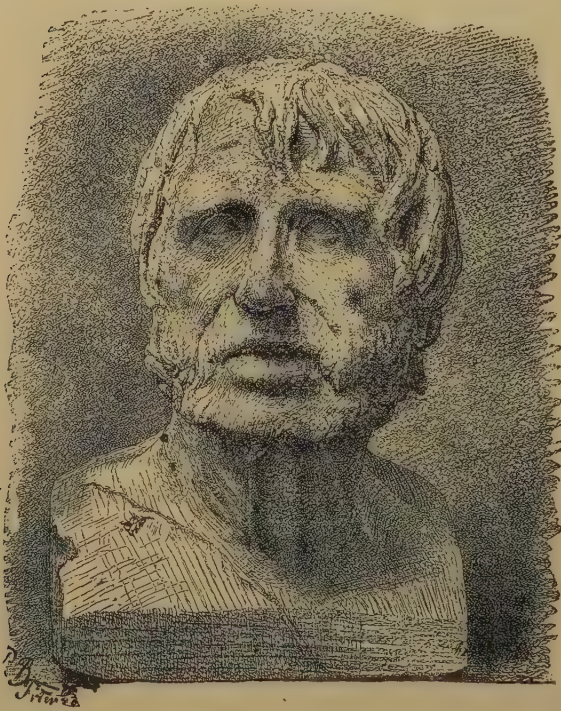
De foran ansførte spredte Træk af de Kristnes Trængsler er dog for Intet at regne mod den Forsølgelse, som rammede dem under Nero.

Til denne romerske Keiser knyttedes der i hans Ungdom mange Forhaabninger. Han eiede Betingelser for at blive noget Godt og Stort, og han syntes i Begyndelsen af sin Regjering at skulle blive en mild og fredelig Hersker; men hans Udvikling tog snart en sørgelig Retning: de gode Spirer kvaletes, og det Onde voksede hurtig frem, saa han tilslut blev en af Menneſkehedens Uhyrer, som ikke gysede tilbage for nogen Forbrydelse. Hans Bellhst og Fraadſeri kjendte ingen Grændſer paa samme Tid, som han

var lad, løgnagtig og lumsk samt blodtørstig som en Tiger. Den grusomme Fyrste tvang sin berømte Lærer, Filosofen Seneca til at begaa Selvmord, lod flere af sine Slægtninge myrde, ja sparede endog ikke sin Hustru og sin egen Moder. For at døve Samvittighedens Røst hengav han sig til de vildeste Udsvævelser og alstens Daarskaber. Af en saadan Keiser kunde de Kristne kun vente sig onde Dage. Denne Forfølgelse kommer stærkt frem i Petrus's første Brev, der er skrevet kort før, Forfølgelsen brød ud. Apostelen siger udtrykkelig: "Det er Tiden, at Dommen skal begynde fra Guds Hus" (1 Pet. 4, 17.). Og den kom ogsaa som en Storm.

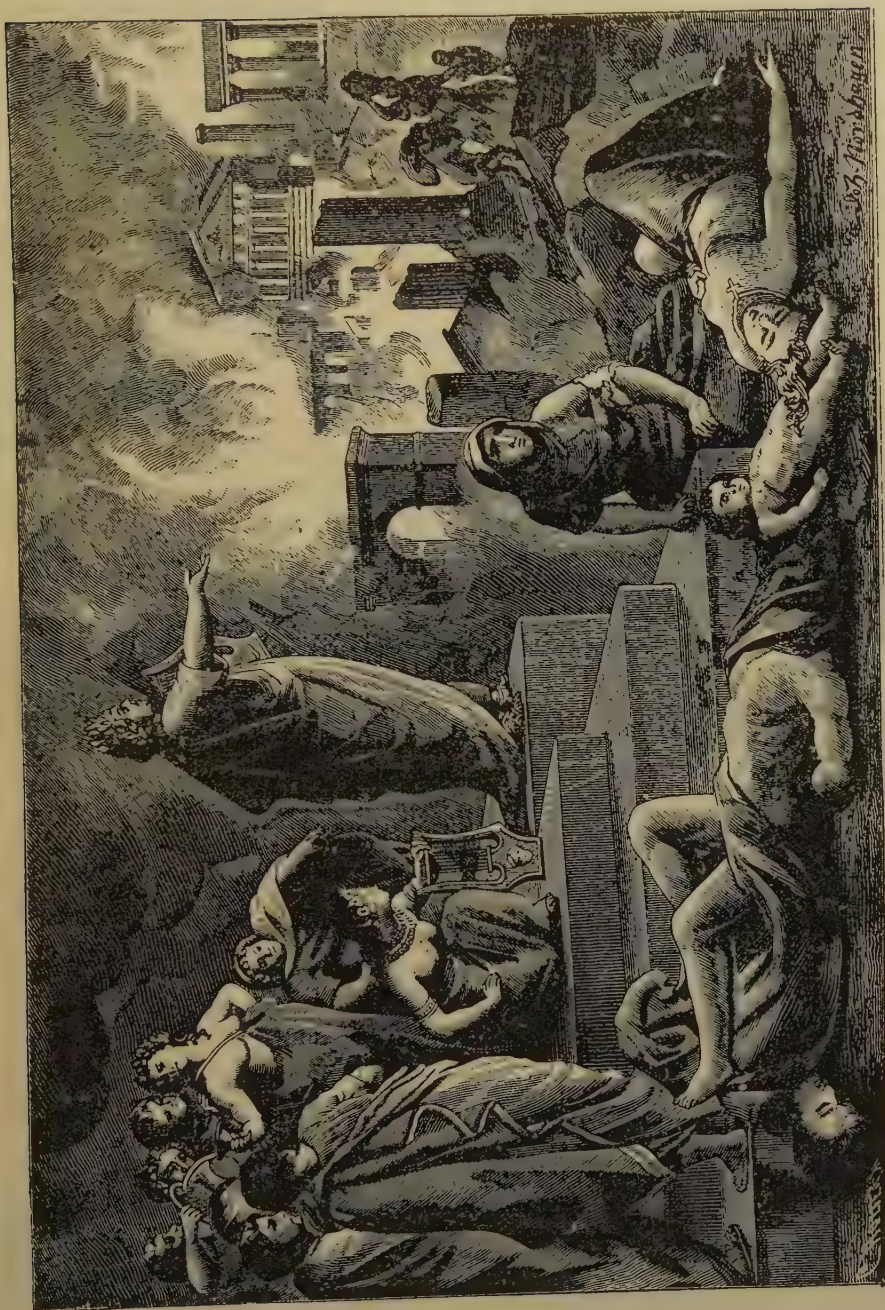
Den ydre Anledning var følgende: Natten mellem den 18de og 19de Juli Aar 64 brød der ud en voldsom Ildbrand i Rom. Den rasede i 6 Dage og 7 Nætter og lagde Størstedelen af denne prægtige By i Aske. Der fortælles, at 4132 Huse blev et

Rov for Flammerne. Mange Mennekeliv gik tabt, Kunststatte af uberegnelig Værdi gik tilgrunde, og Hundredetusinder blev husvilde. Det Rygte kom snart ud blandt Folket, at Nero selv var Aarsagen til den store Brand for at kunne bygge Byen op igjen saa meget skjønnere. Ja, det fortælles endog, at Keiseren, medens Flammebølgerne væltede sig over Byen som Bjerger, stod paa Maecenas's Taarn, udklædt som Citharspiller, og til sin Lyres Toner sang om Trojas Brand og glædede sig over det forfærdelige Syn, han så. Det er let forklarligt, at Folket, som kjendte hans Luner og Galsskaber, troede sligt om ham. Det var en Nero værdigt og

Filosofen Seneca, Neros Lærer.

ganske i hans Aand, men det er alligevel meget tvilsomt, om han bærer Skylden, ialfald har man ingen sikre Beviser derfor. Da han saa Glendigheden og mærkede, hvor Harmen og Forbitrelsen voksede Dag for Dag, gjorde han storartede Øfre for at lindre Nøden og gjenopbygge Hovedstaden saa skjøn som muligt. Han søgte ogsaa ved Øfre og Sonemidler at bortvende Gudernes Brede, men forgjæves. Folket krævede Hevn. Jøderne, som selv var bange, væltede Skylden over paa de Kristne, og hans ryggesløse Hustru Poppæa Sabina, der var paavirket af Jødedommen, hjalp dem heri, og bragte disse løgnagtige Rygter for hans Øre; han troede dem, og en Forfølgelse mod de Kristne brød ud.

Nero og Roms Brand.

Først blev Enkelte grebne og bekjendte, at de var Kristne; derpaa blev en stor Mængde, som opdagedes ved disses Hjælp, dømt. Saa fulgte et Myrderi uden Lige; Martyrerne fik lide uhorste Kvaler, og "Forhaanelser spjædes til deres Pinsler." Nogle blev syede ind i vilde Dyrs Skind og sønderrevne af Hunde, andre korsfæstede, mange iserte Skjorter, "overstrøgne og indvævede med brændbare Materialier." Derpaa satte man Ild paa dem, forat de om Ratten skulde ophjse Keiserens Lyshaver. En samtidig hedenst Skribent, der rimeligvis selv var tilstede, taler om "de Uhykkelige, som staar og brænder i deres egen Flamme og Røg, med Hovedet tvunget i Beiret med en spids Pæl under Hagen, indtil de danner en bred Strøm (af Blod

og flydende Beg eller Svovl) paa Sandet." "Nero," siger Historieforfatteren Tacitus, "anvendte sine Haver til dette Skuespil og lod afholde Lege, under hvilke han i en Vognstyrers Dragt blandede sig i Pøbelen eller kjørte rundt i Cirkus," medens brændende Mænd og Kvinder tjente som Fakler. Stedet, hvor dette foregik, var sandsynligvis den nuværende store Plads foran Peterskirken i Rom; den store Obelisk, som nu staar midt paa Pladsen, var oprindelig anbragt paa Delingsmuren i Neros Kendebane. Et andet Træk af denne Forsølgelse meddelte Clemens Romanus i sit oftere omtalte Brev til Korintherne. "For sin Riddjærheds Skyld," siger han, "blev Kvinderne Danae og Dirke forfulgte og efter at have udholdt skrækkelige og skjændselsfulde Kvaler, har de fuldkendt Troens

Keiser Nero.

sikre Løb og, endstjønt skjændede paa Legemet, dog modtaget en ærlig Løn." Kristne Kvinder blev førte frem paa Skuepladsen for at fremstille Danae og Dirke, og uden Tvil vederfores der i Birkeligheden hende, som forestillede Dirke, hvad der ifølge Sagnet rammede denne, hun blev bunden til en rasende Okse og slået tilbøde. Tacitus skriver: "Magtet det var brødefulde Menneſker, som her maatte lide deres Straf, blev ikke bestomindre Medlidenheden vækket; thi de blev ikke saa meget henrettede for Statens Belfærds Skyld som for at mætte et enkelt Menneſkes Grumhed." Dette er mærkelige Ord i en Hednings Mund. Hans Skildring af Forsølgelsen er foran især bleven benyttet.

Dette Eksempel paa en Enkeltmands Grusomhed blev fulgt andre Steder i det romerske Rige; i Neros sidste Regjeringsaar luede der op mere eller mindre blodige Forsølgelser, anstiftede af Jøderne og den hedenste Pøbel. I Efesus (Aab. 2, 3.), Smyrna (Aab. 2, 10.), Pergamus (Aab. 2, 13.), Sardes (Aab. 3, 4—5.) og flere Steder blev der udgydt Kristenblod. Af disse Martyrer nævnes kun ved Navn Antipas, "Herrens tro Vidne," i Pergamus, "som blev dræbt hos Eder, hvor Satan bor" (Aab. 2, 13.). I Johannes Aabenbaring, der er skreven paa denne Tid, tales om "en stor Skare, hvilken Ingen kan tælle" (Aab. 7, 9.), der led Martyrdøden "i den store Trængsel" (Aab. 7, 14.) eller "havde tvættet sine lange Kjortler og gjort dem vide i Dammets Blod." (Aab. 7, 14.). Aabenbaringen er paa flere Steder en Gjenklang af Forsølgelserne under Nero, baade naar der tales om de Myrdede under Alteret (Aab. 6, 9.), Martyrskaren foran Tronen (Aab. 7, 9. flg.) og Dommen over den "store Skjæde," der "sidder paa de syv Bjerger," og som er "drukken af de Helliges Blod og af Jesu Vidners Blod" (Aab. 17, 1. flg.) o. s. v. At Dyrret, d. r. "har ført Krig mod de Hellige," (Aab. 13, 8.) skal være Nero, har man bl. a. ogsaa villet godtgjøre af 13, 18., hvor der siges, "at Dyrrets Tal er et Menneftets Tal og dets Tal er 666." Ethvert hebraisk Bogstav bruges nemlig tillige som et bestemt Taltegn, og skriver vi Cæsar Nero med hebraiske Bogstaver og lægger sammen de enkelte Bogstavers Talværdi, faar vi 666. Dette kan dog ikke med Sikkerhed bevises og maa derfor blot betragtes som en Gissning.

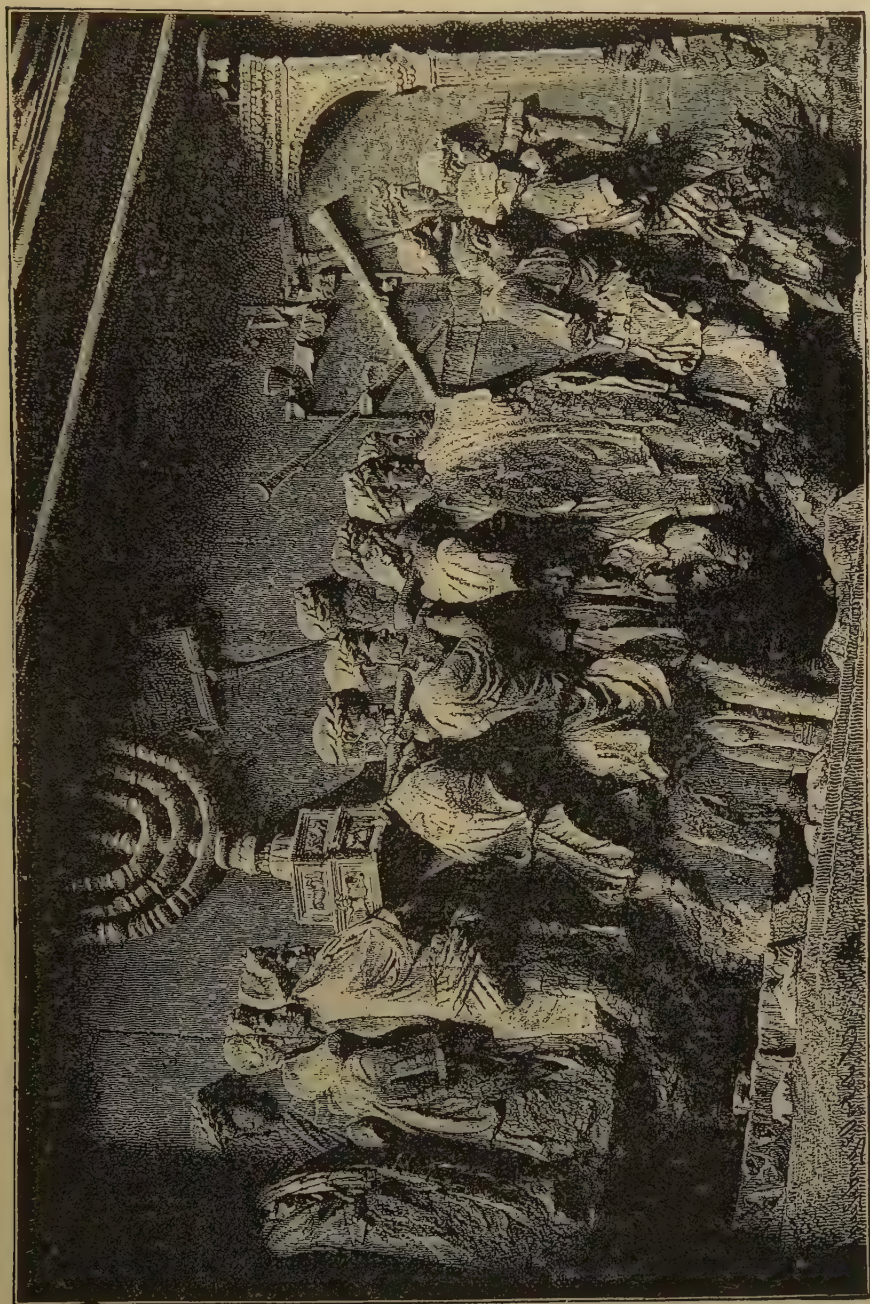
Endelig blev den grusomme Keiser rammet af Guds Straffedom. Ved alle sine Forbrydelser skaffede han sig tilsidst saamange Fiender, at de affatte ham. Han vilde i Mariens Mørke flygte til en frigiven Slaves Vandgods; barbenet, i en slidt Kappe, med dækket Hoved og tilhyllet Ansigt steg han tilhest med fire Vedsagere. Det var en frygtelig Nat. Blinkende Lyn oplyste Veien. Han hørte ferbigaaende Vandrere sige: "Det er Folk, som leder efter Keiseren." En spurgte ham selv trostydlig: "Hvad Nytt fortæller i Rom om Nero?" Fuld af Rædsel kom han til Skjulestedet, hvor han den følgende Dag fik høre, at han var dømt til nøgen at sættes i en Gabelstok og piskes tilbøde. Da opfordrede en af hans Vedsagere ham til at dræbe sig selv, men han var for feig til at gjøre dette og raabte gjentagne Gange: "Hvilken Kunstner dør der ikke i mig!" Først da han hørte, at de Ryttere nærmede sig, som skulde gribe ham, tog han en Dolk, og en Frigiven hjalp ham at støde den i sin Strube. Saa døde han i sit 31te Aar. Mange troede dog, at han levede og blot havde truffet sig tilbage bag Eufrat for saa ved Tidens Ende at komme igjen som Antikrist og med sine Starer føre Kamp mod Kristi Betjendere.

Jerusalems Ødelæggelse.

Da det sidste Forsøg paa at vinde Jødefolket i sin Helhed for Kristendommen var strandet, kunde de Straffedomme, som Herren havde varflet om, ikke længer udeblive. Snart begyndte Ørnene at samle sig om Nabslet. Da den kristne Menighed i Jerusalem mærkede, at Uveiret vilde bryde løs, flygtede dens Medlemmer til Pella, en liden Bjergby paa den anden Side af Jordan. De mindedes Herrens Ord om Jerusalem, "at den Tid skulde komme, da Fiender skulde beleire den og ødelægge den og ikke lade Sten paa Sten i den, fordi

den ikke kjendte sin Besøggelses Tid." (Luk. 19, 43. 44.). De kom ogsaa ihu, at det var Jøderne, der havde korsfæstet Jesus, stenet Stefanus, hals hugget Jakob den Elldre, stenet Jakob, Herrens Broder, forfulgt alle Apostlene, kastet dem i Fængsel, haanet og hudstrøget dem. Romerne blev Straffens Ris for deres Vantro og Gjenstridighed. Det ulykkelige Land fik den ene Statholder slettet end den anden. Værst af disse var Florus, der overgik alle sine Forgjængere i Uretfærdighed og Grusomhed. "Han opførte sig ikke som en Statholder, men som en Bøddel," siger den jødiske Historie-skriver Josefus. Det var ikke nok med, at han var saa rovgjerrig, at han plyndrede Enkeltmænd, Byer og hele Landskaber, men han nedfablede ogsaa Tusinder uden nogensomhelst Grund. Da brast Taalmodigheden, og et Oprør brød ud i Aaret 66. Jødernes Mod og truende Holdning ængstede Florus, og han trak sig tilbage med sine Krigere til Cæsarea. De derboende Jøder blev givne til Pris for Byens hebenske Befolkning; Josefus fortæller, at 20,000 dræbtes. Som en Farsot udbredte Forsølgelsen sig overalt, hvor Jøder og Hedninger boede om hverandre. I Ægyptens Hovedstad Alexandria blev Jødekvarteret plyndret, Husene brændte og 50,000 Mænd og Kvinder dræbte. Vignende Myrderier fandt ogsaa Sted i Damaskus og Antiokia. Kun nogle saa reddede sig; de flygtede til Jerusalem, hvor de gjød Olje i Oprørsflammen og opæggede Jøderne, saa de nedhuggede de romerske Soldater, der var blevne tilbage i Byen. Forgjæves søgte Syriens Statholder Cestius Gallus at kue Opstanden. Judæa og Galilæa med sine faste Stæder, ja hele Palæstina var i det trigerske Partis Magt.

I Rom forstod man ogsaa Stillingens Alvor. Da sendte Keiser Nero sin Hærfører Vespasianus mod Jøderne. Han var en dygtig og prøvet Feltherre, der havde kæmpet mod Brittanniernes i 30 Slag. Sammen med sin Søn Titus landede han i Galilæa Vaaren 67 og erobrede den ene By efter den anden. Endelig drog han ogsaa mod Jerusalem, hvor Fanatismen herskede, og forfærdelige Partikampe rasede. Da kom endnu en kort Frist for Jøderne; thi Vespasian blev trukken ind i Stridighederne om den romerske Keisertrone efter Neros Død i Juni 68. Først Vaaren 70 blev Krigen i Palæstina gjenoptagen, efterat Vespasian havde overvundet sine Medbeilere. Titus rykkede hurtig fra Cæsarea op mod Staden. Han slog Veir paa Fjeldet Skopos, omsluttede Byen paa alle Kanter og begyndte Beleiringen. Det var ved Paasketider; Jøder fra alle Lande havde strømmet til, saa man antager, at der indenfor Murene ialt var 2½ Million. Jøderne kæmpede med stor Tapperhed, men uden Nytte, da de ikke var enige. Titus hød dem flere Gange Fred og formanede til at overgive sig, men forgjæves. De Nidkjære (Zeloterne) havde Byen i sin Magt og vilde ikke vide af nogen Overgivelse; i Begyndelsen havde de Levnetsmidler nok for sig selv; thi de røvede fra de andre Jøder. Men snart opstod Hungersnød blandt den store Mængde. Man spiste de væmmeligste Ting, ja det gik endog saa vidt, at en Moder slagtede og aad sit eget Barn. Selv de raa Krigere vendte sig med Afsky bort fra denne Ugjerning, og da Titus fik vide det, slog han Hænderne sammen og forfikkede, at han ikke var Skyld i saadanne Bederskyggeligheder; han havde ofte budt Jøderne Naade. Ved Siden af Sult rasede de blodigste Partikampe; mange søgte at rømme, men blev fangne af romerske Soldater og korsfæstede indtil 500 om Dagen. Da det rygtedes, at Flere havde slugt Guldpenge, blev disse levende opstaaene, uagtet Titus satte Dødsstraf for en sliig afskyelig Fremgangsmaade. De stakkels Folk lyttede

Reliefskulpten fra Titus' Triumfbue.

Den spjærmede Dødsfælle og de øvrige hellige Kæder fra Jerusalem bærer i Triumf.

og saa til falske Profeter og falske Messiasser (Matth. 24.), men blev skammelig be-
dragne af dem.

Endelig efter 5 Maanedes Beleiring lykkedes det Romerne at trænge ind i Byen. Saa blev der et Blodbad uden Pige. Titus vilde gjerne spare Templet, der var et af Datidens prægtigste Bygværker. "Dets ydre Udseende," siger Josefus, "maatte sætte Sind og Sands i den høieste Forbauselse; thi det var paa alle Sider klædt med tykke Guldplader, saa at det ved Solens Udgang kastede formelig Ildglands fra sig, og liget Solens Straaler, blændede Tilskuernes Øie. For Fremmede saa det ud som et snedækket Fjeld, thi, hvor det ikke var klædt med Guld, der var det aldeles hvidt (af Marmor); og nogle af Stenene i det havde en Længde af 45, en Høide af 5 og en Bredde af 6 Alen." Herrens Spaadom, at det skulde ødelægges, gik dog i Opfyldelse. Da Romerne 10de August i Aaret 70 var trængt ind i Staden, gjorde Jøderne et Udsold, men blev jagede tilbage og skarpt forfulgte. I Stridens Hede greb en romersk Soldat en Brandsaffel, lod sig løfte iveiret og kastede den ind i Templet gennem det saakaldte gyldne Vindu. Ilden greb hurtig om sig, saa Bygningen straks stod i Iys Lue. Da Titus fik høre dette, ilede han til og bød Soldaterne at slukke, men Ingen hørte derpaa. De stormede blot frem som rasende og myrdede for Fode, saa de mange Jøder, som var samlede i Helligdommen, omkom næsten allesammen. Da Titus skjonte, at Templet ikke stod til at redde, gik han ind og besaa det sagre Bygværk, der vakte hans høieste Beundring; men Røg og Flamme tvang ham til at stynde sig bort, medens Jødernes Jammerfrig fyldte Luften. Da det var nedbrændt, plantede de romerske Soldater deres Faner paa Tomterne, ofrede til Guderne og hilste Titus med høie Seiersraab. Endelig blev den Del af Byen, som kaldtes Zion, indtagen, Fæstningsværkerne nedrevne og jævne med Jorden. Kun tre Taarne og et Stykke af Muren lod de blive staaende som et Vidnesbyrd om Romernes Tapperhed og Krigskunst.

Josefus fortæller, at under Beleiringen omkom ialt 1,100,000, medens 97,000 toges til Fange. Af disse blev en Del henrettebde og mange solgte som Slaver; Tusinder maatte kæmpe med vilde Dyr til Romernes Moro ved de Seiersfester, som blev holdte paa flere Steder. Til Grindring om denne Seier blev der i Rom bygget en prægtig Triumfbue. Paa denne har man i halvophøiet Arbeide fremstillet, hvorledes Titus kjører som Seierherre i en Vogn, trukken af fire Heste, medens romerske Soldater bærer de hellige Tempelfar: den fyvarmede Vsestage, det gyldne Bord og 2 Sølvbasuner som Seiersstegn i Triumstoget. Til Minde om Seiren over Jøderne lod Vespasian ogsaa slaa en Mynt med Indskriften: Judæa capta, det overvundne Judæa.

Det er tidligere fortalt, at de Kristne før Krigens Udbrud flygtede til Pella i Peræa. At Palæstinas kristelige Menigheder har lidt forfærdelig under Krigsaarene, maa dog antages. De var lige meget forhadte af begge de kjæmpende Parter, af Jøderne som Frasiddne og af Romerne som Jøder. Hvem, der end fik Overhaand, vilde de dog blive denne frygtelige Krigs ufylldige Ofre.

Jerusalems Fald var ikke blot en Fuldbyrðelse af Herrens Dom over Jøderne, men er tillige et afgjørende Vendepunkt i Kirkens historiske Udvikling. Den Skilsmisse mellem Jødedom og Kristendom, som allerede Paulus havde bevirket, var ved Jerusalems Ødelæggelse ogsaa gennemført i det Ydre. Ikke blot det jødiske Samfund, men

hele den mosaiske Gudsstad, som var knyttet til Templet, var derved tilintetgjort. Men dermed var ogsaa de Baand sønderrevne, som havde knyttet Mødermenigheden i Jerusalem til Templet og Gudstjenesten der. Denne Skilsmisse blev endnu større ved det voksende Fiendskab, som Jøderne efter Jerusalem's Ødelæggelse viste mod de Kristne. Med Palæstinas Erobring og den hellige Stads Ødelæggelse var det jødiske Folk ingenlunde ødelagt. Det varede ikke længe, før det igjen samlede sig og dannede et nyt nationalt og religiøst Midtpunkt i den lille By Samaria eller Sabne, der laa paa Grænsen af Judæa og Filistæa, ikke langt fra Middelhavet. I Talmud fortælles, at didhen flyttede det høie Raad, og her blev ved en Række fremragende Rabiners Anstrengelse ogsaa en ny Skole oprettet, som blev af stor Betydning for Fremtiden. Men jo større den Kraft var, hvormed Jøderne saaledes atter samlede sig som Lovens Folk, desto skarpere skilte de sig ogsaa fra de Jødekristne. I de levende

Judæa capta, det overvundne Judæa.

Rabiners Vine var der Intet, der i den Grad truede den ægte Jødedom, som netop Kristendommen. Man gjorde derfor alt, hvad man kunde, for at reise en Skillemur mellem Jøder og Kristne. Man forbød ethvert Samkvem med de Kristne, udtalte den stærkeste Fordømmelsesdom over deres Skrifter, ja optog endog en ligefrem Forbandede over Kjæfterne i sine daglige Bønner. Man saa i Kristendommen intet andet end Frafald fra Loven og i de Jødekristne en Sekt, som med Vidende og Vilje foragtede Fædrenes Tro. Istedetfor at tilskrive sin egen Synd den Gudsdom, som var gaaet over Folket, saa man deri kun Guds Brede over de Kristnes Frafald fra deres Fædres Lov. Alt dette maatte naturligvis støde de Jødekristne end mere bort fra deres Landsmænd. Bruddet mellem begge var fuldstændigt og ulægeligt. Netop ved Jerusalem's Ødelæggelse og alt, hvad dermed staar i Forbindelse, blev Kirken bragt til fuld og klar Bevidsthed om, at den ikke var nogen Fornægtelse af Jødedommen, men et nyt selvstændigt Kristensamfund, forenet med Kristus som sit Liv. Dernæst gik det nu tilfulde op for den, at Guds Menighed var det gamle Israels Arvtager, og at de Helliges Samfund som det sande Israel skulde optage alle Folk i sit Stjød og gennemføre dem.

Kristendommens videre Udbredelse.

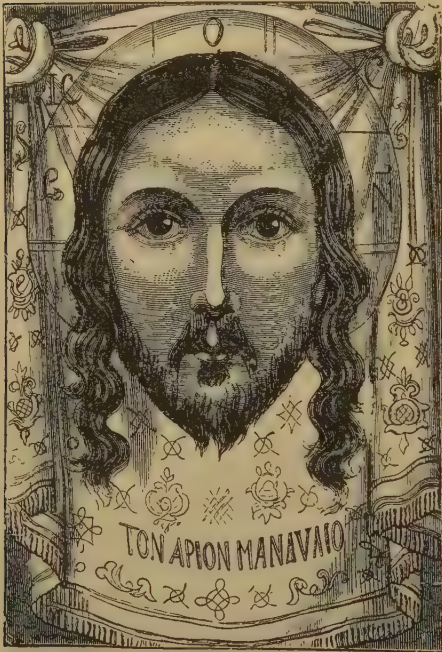

Om Evangeliets Fremgang i denne Tid habes kun sparsomme og usikre Oplysninger. Hvor længe Apostlene blev i Jerusalem efter Kirkefødsel (Aar 52) vides ikke med Visshed. De forskjellige Sagn om deres Liv og Martyrdom har lidet historisk Værd, men hviler sandsynligvis paa den Kjendsgjerning, at Apostlene har spredt sig rundt i Landene for at prædike Frelsens Evangelium, og at de fleste af dem har lidt Martyrdomen. I det Enkelte kan man ierimod ikke anse disse Apostelsagn som troværdige, da de er fra en meget senere Tid og ofte modsiges hinanden. Følge gamle Sagn skal Kristendommen være bleven forkyndt af Andreas i Skythien og de græske Nybygger ved det sorte Hav. Det fortælles, at han blev korsfæstet i Akaia og døde med de Ord: "Velkommen, salige Kors, drag mig bort fra Verden og bring mig til min Jesus!" Matthæus's Mission henlægges snart til "Menneskeæderne" Land ved det kimmeriske Bosporus, snart til Parthien eller Karamanien og snart til Ethiopien. Apostelen Filippus fra Betsaida skal efter en meget gammel Efterretning have bragt Evangeliet til Frygien og være død i Hierapolis i en høi Alder. Den ældste Overlevering lader Thomas virke i Syrien, Parthien og Medien; senere blev han gjort til Indiens Apostel; det fortælles, at han blev stukket ihjel. Den Bartholomæus fortæller en eventyrlig Legende, at han var Søn af Kong Ptolemæus og som Herrens Discipel bar sin Purpurdragt, samt at Kristus havde forudsagt, at han engang skulde drage Purpurkaaben af sit Legeme. Dette skal være gaaet i Opfyldelse, idet han blev levende flaaet i Armenien, hvor han prædikede Evangeliet. Et andet Sagn gjør ham til Matthæus's Medarbejder og fortæller, at han bragte denne Apostels Evangelium til Indien eller Karamanien, hvor Kirkefaderen Pantænus fandt det 100 Aar senere. Simon Kananites skal efter en Overlevering have virket i Persien og der være bleven saget istykker af hedenske Præster; senere lod man ham naa til Egypten, Nordafrika og Britannien. Det er allerede fortalt om Evangelisten Markus, at man mener, at han har virket i Alexandria. Om Jakob den Yngre og Matthias tier Sagnene; men til Gjengjæld fortæller de en hel Del om Judas Thaddæus. De beretter høist utrolige Ting om hans Sendelse til Kong Abgarus af Edessa for at helbrede ham; senere Efterretninger lader ham dø Martyrdomen; efter Nogle skal han være bleven korsfæstet, efter Andre dræbt med Pile.

Om Tiden for denne Missionsvirksomhed siges Intet. Der er et Sagn, som melder, at alle Apostle med Undtagelse af Johannes skal være døde allerede før Jerusalem's Ødelæggelse. Foraaavids Beretningerne om deres Mission i sine Hovedtræk skulde være paalidelige, maa den altsaa henlægges til Tiden før den hellige Stads Undergang. Hos Eusebius, Kirken's ældste Historieforfatter næst efter Evangelisten Lukas, finder man imidlertid en Efterretning, som modsiges dette. Han fortæller nemlig, at efter Jakob den Retfærdiges Død blev de øvrige Apostle ved Jødernes Bestræbelser drevne fra Judæa og reiste til andre Lande for at prædike Evangeliet blandt Hedningerne. Denne deres Virksomhed for Hedningernes Omvendelse vil saaledes falde i den apostoliske Tids anden Halvdel. Hermed stemmer antagelig ogsaa den Kjendsgjerning, at Menighedene i flere af de Egne, hvor hine Apostle

skal have virket, ved forskjellige Eiendommeligheder temmelig bestemt viser tilbage til jødekristelig Oprindelse. Dette bringer Tanken hen paa den Missionsvirksomhed, som er udgaaet fra Mænd, der endnu indtog det jødekristelige Standpunkt, som endnu ikke stod under paulinsk Indflydelse eller henhørte til den hedningekristelige Missionsgjerning, der var fremkaldt ved ham.

Hvorledes nu dette end forholder sig, saa er det dog hævet over al Tvil, at der ogsaa i denne Tid har været arbeidet med Kraft paa Kristendommens Udbredelse. Dette var vistnok især Tilfældet inden de romeriske, men dernæst ogsaa i de nærmest tilgrænsende Lande. Et enkelt Vidnesbyrd herom har vi i den Klage, som Plinius den Yngre i Begyndelsen af det andet Aarhundrede fører over Kristendommens Udbredelse i Bithynien, hvor de hedenske Templer paa hans Tid næsten stod tomme. Denne

Kristusbillede.

Efter Legendens sendt af Kristus selv til Abgarus,
Konge af Edessa.

Virksomhed har væsentlig Karakteren af Hedningemission. Ligesom tidligere synes den især at være udgaaet fra de store Stæder, hvor der allerede før havde dannet sig betydelige Menigheder. Et saadant Midtpunkt var navnlig Rom. Herfra maa Kristendommen være bleven bragt over til Nordafrika, hvor Karthago blev Udgangspunktet for dens videre Udbredelse til Numidien og Mauritanien. Fra Rom var det ogsaa, Evangeliet paa den Tid kom til Spanien; her fandtes allerede tidlig Kristne og ialfald ved Midten af det andet Aarhundrede virkelige Menigheder. En lignende Stilling i Østen indtog Antiochia, hvorfra Kristendommen synes at være udbredt til Parthien. Fra Efesus som Midtpunkt blev Evangeliet bragt til Skythien, og fra Alexandria har det forplantet sig over Egypten og Cyrene. En saadan Gjerning kunde Kirken arbejde noksaa uhindret paa; Jødernes Magt til at forfølge var knækket, og

den romeriske Stat lod de Kristne fordetmeste i Fred. Kristendommens Udbredelse er dog ikke det, som giver denne Del af Aposteltidens Historie sin Betydning. Kirkens Opgave i denne Tid var dels at styrke og befæste den Stilling, den havde faaet, dels at ruste og dygtiggjøre sig mod Fiender, der ventede den ved Udløbet af den apostoliske Tid. Hertil kom Arbeidet for en fuldstændig Sammensmeltning af jødiske og hedenske Elementer i Menighederne samt den indre Udvikling og fastere Ordning af Kirkens Gudstjeneste og Forfatning.

Apostelen Johannes.

Apostelen Johannes er efter de tre første Evangeliers Vidnesbyrd (Matth. 4, 21.; Mark. 1, 19.; Luk. 5, 10.; Matth. 10, 2.; Mark. 3, 17.) en Søn af Søsteren Zebedæus og hans Hustru Salome. De boede ved Genesareth Sø. Medens hans Fader ikke engang nævnes blandt dem, som i Galilæa troede paa Jesus, hørte Moderen sandsynligvis til de fromme Kvinder, som ledsagede Herren paa hans Vandringer og understøttede ham med sin Formue (Luk. 8, 1—3.). Lukas nævner hende her ikke ved Navn, men ifølge Matth. 27, 55. 56. og Mark. 15, 40. er hun blandt dem, som fulgte Frelseren paa hans Vej til Jerusalem næst før den sidste Paaskefest, og som stod under hans Kors (Matth. 27, 56.; Mark. 15, 40.). Efter Mark. 16, 1. er hun ogsaa en af de Kvinder, som købte Specerier efter Jesu Død til hans ærefulde Begravelse, og som gik tidlig til Graven den tredje Dag, paa Opstandelsens Morgen, for at vise den elskede Herre og Mester den sidste Vre. Man ser heraf allerede, at Johannes's Familie ikke hørte til de egentlige Fattige, men den galilæiske Middelfstand. Af Mark. 1, 20. sees tillige, at Faderen holdt Veievrønde. Ungen af de galilæiske Apostle og deres Familier hørte til de uformuede og forretningsløse Fattige. De var nok fattige, men i den Betydning, som Jesus tager Ordet, naar han i Bjergprædiken priser de Fattige i Anden salige (Matth. 5, 3.). Timelig fattige blev de for Herrens Skyld i sit apostoliske Embede, ligesom han selv blev fattig for vor Skyld og ikke havde det, hvortil han kunde hælde sit Hoved (Luk. 9, 57.).

Det er høist sandsynligt, at Johannes's Familie, især Sønnerne, hørte til dem, som levende bestjæftigede sig med Tidens messianske Forhaabninger, foruden at Forældre og Sønner havde det sædvanlige Kjendskab til det gamle Testamente, som lærtes i Synagogerne. For Faderen Zebedæus's Vedkommende ved man Intet om dette med Bestemthed; han synes at have været en virksom Mand i sit ydre Kalb. Men han tillod dog sine Sønner at følge Herren, og saa maa han vel ogsaa have ventet paa Messias. Moderen synes derimod at have forholdt sig mere end blot samtykkende overfor Sønnernes messianske Retning og Tilbøielighed. Hun maa have staaet dem aandelig nærmere. Vi ser her, at religiøst begavede Mænd fortrinsvis slægter paa Moderens dybere aandelige Gemyttliv; thi Kvinderne er jo udvalgte og satte af Gud til at vogte og vedligeholde den hellige Ild paa den huslige Arne. Det viser sig ofte i den kristne Kirkes Historie, at Børnene af sine Mødre har modtaget Gaver, Indvielse og Lyst til sit hellige Kalb i Livet.

Ifølge Beretningen i Joh. 1, 35. flg. synes Apostelen at have været en yngre Søn i Familien og den første, som blev opvakt ved Johannes den Døbers Prædiken om, at Himmeriges Rige var kommen nær (Matth. 3, 2.). Da denne i hans Nærværelse pegte paa Kristus og sagde: "Se det Guds Lam, som bærer Verdens Synd (Joh. 1, 29.), dreves han derved til Frelseren. Sammen med Andreas, Petrus's Broder, gik han til Herren en Eftermiddag Kl. 4 og var hos ham lige til Aften. Ved dette Samvær blev Frelserens Billede præget dybt i hans Sjæl. Snart efter kom Jesus til Genesareth Sø og saa der Johannes med sin Fader og Broder Jakob sidde i Skibet og sætte istand sine Garn. Da raabte han begge Brøderne til sig, og disse forlod Fader og Fædreneftad, Hus og Forretning og fulgte efter ham (Matth. 4, 21. flg.).

Johannes blev den Discipel, som bedst forstod Herren, og denne havde ham altid hos sig. Han saa sin Mester ved hans Forklarelse (Matth. 17, 1.; Mark. 9, 2.; Luk. 9, 28.); han var tilstede, da Kristus bad i Gethsemane (Matth. 26, 37.; Mark. 14, 33.); han laa op til Frelserens Bryst, da denne indstiftede Nadveren (Joh. 13, 23.; 21, 20.). Uden Frygt vandrede han efter Herren lige til Korset (Joh. 18, 15. 16.; 19, 26.). Til ham overgav Jesus kort før sin Død Moderen, Maria, for at han skulde tage sig af hende (Joh. 19, 26. 27.). Af Naturen var Johannes en heftig, opbrusende Mand, og først i Frelserens Nærhed blev han mild og venlig, saaledes som vi senere lærer ham at kjende. Da engang Herren med sine Disciple drog gennem Samaria, sendte han Bud foran sig for at bestille Herberge. Men Samaritanerne vilde ikke modtage Jesus, fordi han var en Jøde. Da sagde Zebedæus's Sønner (Johannes og Jakobus): "Herre, vil du, vi skal byde Jld fare ned fra Himlen og fortære dem?" Men Jesus irettesatte dem og sagde: "Menneskens Søn er ikke kommen for at fordærve Menneskers Sjæle, men for at frelse." (Luk. 9, 52—56.). Derpaa gik de til en anden By.

Efter Herrens Opstandelse og Himmelfart møder vi Johannes for første Gang igjen ved den apostoliske Grundlæggelse af Modermenigheden i Jerusalem; sammen med Petrus træder han frem og lærer i Templet (Ap. Gj. 3, 1. flg.). Noget senere finder vi ham i Følge med nævnte Apostel paa en Missionsreise i Samaria for at styrke de unge Kristne der og meddele dem den Helligaand (Ap. Gj. 8, 14. flg.). Med Petrus vender han herfra tilbage til Jerusalem (Ap. Gj. 8, 25.). Men efter den Tid tier Beretningen i Ap. Gj. om ham. Af Paulus hører vi kun (Gal. 2, 1—9.), at Petrus og Jakob, Herrens Broder, samt Johannes havde været tilstede i Jerusalem, da han var der for at komme til Klarhed overfor de Tolv og Modermenigheden med Hensyn til sit særlige Kald som Hedningeapostel. Her siger han ogsaa, at disse tre Apostle ansaaes for Menighedens Støtter. Det er sandsynligt, at dette Besøg er det samme, som omtales i Ap. Gj. 15, 1. flg. Hvis saa er, var Johannes i Jerusalem Aar 52. Indtil den Tid synes han heller ikke at have virket udenfor Jødeland. Vi har ingen Oplysninger om, naar han for sidste reiste fra Jerusalem. Maaſte var det allerede, før Paulus sidste Gang gjæstede den hellige Stad og der alene fandt Jakob som Leder af Modermenigheden, altsaa i Begyndelsen af Sekstiaarene (Ap. Gj. 21 flg.). Det er ogsaa muligt, at det skede noget senere, ved Begyndelsen af Trigsuro-lighederne. Et Vendepunkt i hans aandelige Livsudvikling er imidlertid utvivlsomt den Tid, da han tiltraadte sit apostoliske Embede udenfor det hellige Lands Grændser.

Kirkens ældste Overlevering bevidner enstemmig, at Johannes traadte i Spidsen for den lilleasiatiske Menighedskreds og fra Jesus af ledede denne som en apostolisk Hyrde. Dette skede sandsynligvis efter Paulus's Død i 67, som indtil det sidste, ja endog under sit andet Fangenskab i Rom, ledede disse Menigheder ved Breve og Sendebud af sin nærmeste Discipelskreds. Noget Tid, efterat Johannes havde overtaget sit Tilhørsembede i Jesus, blev han i Aaret 68 af en romersk Keiser eller lilleasiatisk Statholder forvist til Den Patmos, der ligger udenfor Sydvestkysten af Lilleasien. I Aab. 1, 9. omtaler han sig som meddelagtig i "Trængselen" og i "Jesu Kristi Taalmodighed" og siger udtrykkelig, at han var der "for Guds Ord og for Jesu Kristi Vidnesbyrds Skyld." Da Den dengang var nøgen og næsten øde, kan man ikke tænke sig, at han opholdt sig der for at prædike Evangeliet. Den navnkundige

Tischendorf, der saa Patmos i Morgenbelysning, skriver om den følgende: "Stille laa den lille Ø foran mig i den frembrydende Dags dunkle Dæmring med Forflarelsens Skjær over sig af den frembrydende Morgenrøde. Fra den sandige Strand opover Fjeldsraaningerne og lige til øverst paa Høiderne laa i Kredes og Klynge Huse, byggede af Ijsgraa Stene; her og der stod et Oliventræ til venlig Afvæksling i det gølge Landskab og mellem de nøgne Klipper." Den bestaar af tvende omtrent lige store Dele, der er forenede ved en smal Landtunge. Havnen La Scala ligger paa Østfiden. Ligesaa Byen, der er bygget paa en Bjergryg, som reiser sig steilt fra Søen. Paa denne Bjergryg er ogsaa det berømte Munkeløster, der bærer Apostelen Johannes's Navn. Omtrent halvvejs op til Høiden mellem La Scala og Byen er en naturlig Grotte, hvor Sagnet fortæller, at Apostelen modtog Aabenbaringen. En liden Kirke er bygget over denne Hule. Dens Udseende er isinesalbende ujevnt og blottet for større Vælfær. Der findes kun et eneste Palmetræ, nogle faa Oliventræer, et Par Dufin Cypresser og nogle faa andre Træer. Som et Forvisnings Sted passede en saadan Ø godt. Paa dette udkarnte Sted, overgivet til Betragtninger, berørt af Synet af de mørke, dystre Fjelde og det herlige Hav, som omsthyller Den, modtog Johannes de vigtigste og vidunderligste Aabenbarelser af Himmels og Jordens Herre; her modtog han Hemmeligheden om de syv Stjerner og de syv Guldblystager; her lod Gud ham se i storartede Synet Guds Riges Kamp og Seire gennem Tiderne lige til alle Tings Fulbendelse. Alt, hvad han saa og hørte, nedtegnede han (Aar 68) i Aabenbaringsens Bog, der vel er dunkel og uforstaaelig paa mange Steder, men ogsaa rig paa Trøst og de herligste Opmuntringer og Forjættelser.

Efter omtrent et Aars Ophold paa Den fik han Lov til at vende tilbage til sine elskede Menigheder. Resten af sit lange Liv, fortæller en paalidelig Overlevering, at han tilbragte i Efesus. Hans Gjerning var især at samle de Udsprede, forene dem i Kristi Kjærlighed, styrke og befæste dem i Sandheden samt ordne og lede Menighederne i sund evangelisk Aand. Vildeasien var fortrinnsvis baade dengang og i det følgende Aarhundrede Midtpunktet for Kirkens aandelige Liv og Skuepladsen for de Bragelærere, som vi af Paulus's og Johannes's Breve ser true Menighederne der. Disse var næsten alle stiftede af Paulus og bar i Opfatningen af Kristendommen Præget deraf. I Johannes's Tid kom Efesus til at indtage en lignende central Stilling i Kirkelivets Udfoldelse som tidligere Jerusalem og Antiochia. Til Troens Bestyrkelse og som Værn mod Bilsfarelser nedtegnede Johannes omkring Aaret 80 sin Beretning om Evangeliet. Kirkefaderen Augustin siger: "Medens de tre første Evangelister færdedes paa Jorden med Mennekesønnen, hævdede Johannes sig, som om han higede efter ikke mere at betræde Jorden, lige fra det første Ord i sit Evangelium, ikke alene op over Jorden og ethvert Rum i Luften og i Himlen, men op over Englene og alle usynlige Magter og naaede lige til den, ved hvem alle Ting er gjorte. Det er i Virkeligheden ikke for intet, naar Evangelierne fortæller os, at han laa ved Herrens Bryst, da de spiste Paaskelammet. Han drak i Vøndom af denne guddommelige Kilde." Da han skrev sit Evangelium, længe efter de tre første Evangelister,

Gammelt Kristusbillede
Udsjæring i en grøn Jaspis.

Apostelen Johannes.
Efter et Maleri af Domenichino.

har han især taget med det, som disse havde forbigaaet, og tegnet et langt mere fuldent Billede af Gudsmennesket Jesus end nogen af de Øvrige. Hans rige Kjærlighed til Frelseren er Nøglen til hans overordentlige Indsigt i Kristi Person og Kristi Sandhed. Den gav hans Aand Ørneblik og var Kilden til hans fine Erindring af de overordentlig vakre og dybe Taler, Kristus holdt, medens han vandrede herude i sit Kjøds Dage. Senere end Evangeliet og formentlig mellem Aarere 80—90 skrev han sine tre Breve. Ligesom han i sit Evangelium fremholder for Troen Billedet af Kristus som Guds Søn, saaledes søger han i det første af sine Breve med Inderlighed og Kraft at vække Kjærligheden til Gud og Brødrene som det sande Liv. Dette gjør han i stærk Mod sætning til alt antikristeligt Væsen og formaner til at prøve Manderne, om de er af Herren (1 Joh. 4, 1.), samt kjæmper med brændende Lidtjærhed mod Branglærere, der nægtede, at Kristus var kommen i Kjød (1 Joh. 4, 1. flg.). Overfor de falske Profeters nye Værdomme og Forvendelse af Sandheden beder han de Troende at "lade det, som I har hørt fra Begyndelsen, blive i Eder, saa bliver ogsaa I i Sønnen og i Faderen og eier Forjættelsen om et evigt Liv." (1 Joh. 2, 25.). Det andet Brev er rettet til en Frue, der maaske er et billedligt Udtryk for en eller anden af Lilleasiens Menigheder. Overfor Antikristendommen formaner han ogsaa i dette til at blive ved i Sandheden og Kjærligheden. Ligesaa i det tredje, der er skrevet til Gajus, en af de "Ældste." Det indeholder Lovord over en god Presbyter, der var forbleven i Sandhed og Kjærlighed, men Daddel over en egenmægtig Menighedsforstander.

Foruden disse Skrifters herlige Vidnesbyrd om Apostelens Virksomhed i Efezus er der ogsaa bevaret enkelte Træk, som er vel skittede til baade at karakterisere hans brændende Lidtjærhed for Sandheden og hans inderlige Kjærlighed til Sjælene. Det første er Beretningen om hans Optræden mod Branglæreren Kerinth. Irenæus, der var en Discipel af hans aandelige Søn Polykarp, fortæller herom saaledes i sin første Bog mod Kjætterne: Af Polykarps Mund har jeg hørt, at Johannes engang kom ind i et Badehus, men skyndte sig ud igjen, da han erfor, at Kerinth var der, hvem han ikke vilde være under Tag med. "Lader os skynde os bort," sagde han, idet han vendte sig til de Andre. "Badesuen kunde styrte sammen over Kerinth, den Sandhedens Fiende." Vi mærker i denne Handlemaade og i disse Ord den samme Kjærlighed til Sandheden og den samme ubøielige Strengheid og Fastheid overfor Branglærerne som i Brevene; det viser tilfulde, at Kjærlighedens Apostel ikke var blødagtig, naar det gjaldt Kjættere, der omdannede Kristendommen efter sit eget Hoved.

Clemens fra Alexandria har bevaret en Fortælling, der giver os et skjønt Indblik i hans Hyrdekjærlighed og Hyrdeomsorg. Paa en Missionsreise kom Apostelen til et Sted ikke langt fra Efezus. Her traf han en Yngling af stærk Bygning, godt Udseende og en fyrig Aand. Johannes vendte sig til den nærværende Biskop og sagde: "Denne unge Mand stiller jeg under din Opsigt. Forsøg Alt for at gjøre ham til et fromt Menneste." Da Apostelen var vendt tilbage til Efezus, tog Biskoppen Ynglingen hjem til sig for bestandig at have ham under Vinene og sparede ingen Pleie eller Omhu. Han underviste ham i den kristelige Tro og havde endelig den Glæde at kunne døbe ham. Fra den Tid havde han ikke et saa vaagent Øie med den unge Mand, da han troede, at han under Herrens Segl var vel forvaret. Men fortidlig var han kommen paa egen Haand; Bøsgjængere, som var i samme Alder, fik ham i

sit Selvfab, og de lærte ham snart det, som Ondt var. Først loffede de ham med hyppige Gilder, saa fik de ham med, naar de om Natten gik ud og overfaldt Folk, og d. t. gik gradvis frem fra det Mindre til det Større. Som en haardmulet Hest, der tager Bidset mellem Tænderne og ikke lader sig styre, var han snart ude af den rette Vej, og med sin stærke Natur styrkede han sig desto voldsommere imod Fordærvælsens Afgrund. Tilslidst fortvilede han om sin Frelse hos Gud, og nu stod hans Hu ikke længere til smaa Forbrydelser; engang fortabt, vilde han begaa store Misgjerninger og lide som andre Følgjerningsmænd. Han tog Ligefinde med sig, dannede en Røverbande, blev deres Anfører og var Formand i blodtørstig Grusomhed.

Saa gik det en Stund i dette vilde Liv. Da kom Menigheden igjen til at trænge Johannes's Veiledning og indbød ham. Han kom og bragte Sagerne i Orden. Da han var færdig dermed, sagde han: "Nu, Biskop, hvor er Staten, som jeg og Kristus for Menighedens Afsyn betroede Dig!" Men Biskoppen sukede dybt og sagde med Taarer: "Den unge Mand er død." "Hvilken Død?" spurgte Johannes forbauset. "Han er død for Gud," svarede Biskoppen; "han opholder sig som Røver i hine Bjerge." Strafs sønderrev Apostelen sine Klæder, slog sig for Panden og jamrede høit. Men det var ingen raabløs Sorg; han forlangte paa Diebliffet en Hest og en Rejse og lod sig føre did, hvor Røverne var. Da han naaede Stedet, lod han sig tage til Fange og bad, at man vilde føre ham til Høvdingen. Dette skeede. Men saa snart denne gjenfandt den ærværdige Apostel, blev han overvældet af Stam og ilede bort. Johannes raabte efter ham: "Min Søn, hvorfor flygter du for din Fader, en Dsding uden Baaben? Frygt ikke, der er endnu Haab for Dig, tro mig, Kristus har sendt mig." Ynglingen blev staaende med sænket Blik; han skjælvede og græd bitterlig. Apostelen stod med udbredte Arme og med et bønligt Blik ventende paa, at han skulde løbe i hans Favn. Dette Syn kunde Ynglingen ikke udholde. Han kastede Baabnerne fra sig, og med en angrende Synners dybe Smerte løb han til Johannes's Bryst. Han anklagede sig selv og tvilede om Guds Naade. Med de mildeste Ord trøstede Apostelen ham, tilbød ham i Kristus Synernes Forladelse og besvor Ynglingen ikke at forlade. Endelig lod han sig trøste; Johannes greb hans Haand, førte ham tilbage til Menigheden og drog ikke bort, før han atter troede, at han var besættet i Guds Naade. Fra nu af var Ynglingen et Eksempel paa Guds Barmhertighed, der oprejsede de Faldne og vækker Syndere til nyt Liv.

Det tredje rørende Træk fra hans sidste Dage er hans Formaning til indbyrdes Kjærlighed. Da han blev gammel, og hans Kræfter tog af, maatte han lade sig bære hen i de Kristnes Forsamling. Saa ofte dette skeede, og Menigheden fuld af Uerfrygt stod om ham, sagde han atter og atter disse Ord: "Mine Børn, elsker hver andre!" Paa Spørgsmaalet om, hvorfor han altid kun talede disse Ord, sagde han: "Dette er Herrens Bud, og det er nok, naar kun dette ene holdes." Det fortælles, at Johannes var den eneste af alle Apostlene, som døde en naturlig Død. I en Alder af omkring 100 Aar skal han være hensovet i Efsesus i Begyndelsen af Keiser Trojans Regjering (ca. 100 Aar eft. Kr.)

Forsølgelsen under Domitian.

fter Stormen under Nero indtraadte et Havblis. Det antages, at de Kristne har havt Ro i adskillige Aar. Formodentlig har de levet i Stilhed og vogtet sig for alt, som kunde vække offentlig Opmærksomhed. Under den dygtige Keiser Vespasian og hans begavede, men letfindige Søn Titus mærkes ikke nogen Forsølgelse. Anderledes blev det, da Vespasians yngre Søn Domitian kom paa Tronen. Denne Mand var ikke uden Hærfertalent og havde Tiber til sit Forbillede. Men ved Siden heraf havde han mange og store Feil. De gamle Historikere skildrer ham som "det vildeste Dyr," blodtørstig og skrækindjagende; han fandt sin Glæde i at gjøre Ondt, krævede at benævnes af Alle som Gud, lod sine Statuer opstille i Templerne og lod hele Hjorder af Dyr ofre for sig. Hertil kom, at han var forsængelig og glad i Smiger samt yderst pengebegjærlig og despotisk; hans Magtsprog lød: "For mig skal Alting bøie sig." Hans Mistænksomhed kjendte ingen Grændser, og om Naade var der ikke Tale. Overalt saa han Farer og Sammensværgelser og var en Skræk for Enhver, som enten havde Formue eller lagde for Dagen en selvstændig Karakter. Han rasede mod Betsalenslærere og Filosofer, og der kan nævnes en lang Række af Roms bedste Mænd, som enten blev dræbte eller landsforviste. Da han altid trængte Penge, brugte han alle Midler for at skaffe sig disse. Det gik ud over de Rige i den Grad, at en Digter siger, at paa den Tid "var Intet saa sjældent som en gammel Adelsmand." De to Drakmer, som hver mandlig Israelit efter Jerusalems Ødelæggelse blev paalagt at betale til Jupiters Tempel paa Kapitolium, blev indbrevne med Haardhed. Ja Svetonius fortæller endog, at Domitian søgte at faa denne Stattebyrde udvidet til Alle, som "uden at bekjende sig til Jødedommen levede paa jødisk Vis." Det er derfor vistnok udenfor al Tvil, at Roms Jødekristne ogsaa i dette Stykke delte Jødernes Skjæbne. Den romerske Øvrighed gjorde fremdeles ingen Forskjel paa Kristne eller Jøder.

Keiserens Mistænksomhed bragte ham imidlertid ogsaa i Forhold til nogle Jødekristne i Palæstina. Hegesippus meddeler en Overlevering om, at han "ligesom Herodes" var bleven bange for Kristi Gjenkomst. Da han hørte, at der i Jødeland boede Uetlinger af David, Slægtninge af Judas, Herrens Broder, lod han disse kalde for sig. Han forhørte dem, og de tilstod, at de nedstammede fra David. Paa hans Spørgsmaal om deres Eiendomme og Penge, fik han af dem begge det samme Svar, at de kun eiede 9000 Denarier, som de var lige gode om, og dem besad de ikke i rede Sølv, men havde faaet dem udlagte i en Jordlod, der kun udgjorde ni og tredive Acre. De sagde ham ogsaa, at naar Skatterne var fradragne, kunde de ikke leve af sine Jordstykker uden selv at arbejde slittig med. Til Bevis for, at de talte Sandhed, viste de ham den haarde og tykke Hud i sine Hænder. Han gjorde dem fremdeles Spørgsmaal om Kristus og hans Rige, samt naar og hvor det skulde komme. De svarede hertil, at det ikke var et verdsligt og jordisk Rige, men et himmelsk som Englenes, der skulde vise sig, naar det var forbi med denne Verden, og Kristus kom i sin Herlighed at dømmes Levende og Døde, og da skulde Enhver faa efter sine Gjerninger. Da Domitian hørte dette, brød han sig ikke mere om disse i hans Dine ubetydelige Folk, men lod dem gaa hjem til Sit. Han skjonte, at de ikke var Oprørere, som han behøvede at være bange for. Denne

Fortællings Troværdighed er vistnok meget tvilsom, men den viser dog, at man i Oldtiden havde Die for, at det var Mistænktsomhed og en skinsyg Baagen over Magten, der bragte Domitian til at forfølge de Kristne.

Uagtet det har været betvilet, maa det ansees som en afgjort Sag, at Domitian virkelig har forfulgt de Kristne. Melito af Sardes, Tertullian, Lactants og Eusebius ere alle enige heri; men det lader til, at Forfølgelsen først er indtraadt mod Slutningen af Aaret 95 og kan saa ikke have været længere end til 18. September det følgende Aar, da Domitian blev dræbt. Aarsagen til Forfølgelsen var, at Kristendommen havde trængt ind, ikke bare blandt de lavere Klasser, men ogsaa i de høiere Samfundslag, ja endog i Keiserens egen Familie. Dette bekræftes baade af hans Historieforfatter Dio Cassius og ved Indskrifter i Katakomberne. Det havde ogsaa været underligt, om en Dære, som i Renhed og sædeligt Værd stod saa høit over alle andre Religioner, ikke havde fundet Indgang i de høiere og høieste Samfundskredse. Vespasian havde en ældre Broder ved Navn Sabinus. Historieforfatteren Tacitus skildrer ham som en Mand, hvis Dyd er hævet over al Mistanke; han var mild og bange for at udgyde

Domitian.

Blod. I sine sidste Leveaar bebrejdedes han af Mogle for Uvirkksomhed og Ulyst til at deltage i Statens Anliggender. Da disse Træk var blandt dem, som Hedningerne sædvanlig lastede de Kristne for, har man draget den Slutning heraf, at Sabinus mod sit Livs Aften var en Tilhænger af Kristendommen. Hvorledes det end forholder sig hermed, saa er det dog sikkert, at hans Søn Clemens og dennes Hustru, Vespasians Datterdatter, Domitilla, var Tilhængere af den kristne Tro. De bestrykkes begge af hedenste Forfattere for "Gudløshed," da de "havde forvilket sig ind i jødiske Stikke og Sæder," og Clemens bebrejdes, at han som Konsul har udvist "en forargelig Eigeghædighed." Alt dette er Ting, som man pleiede at anklage de Kristne

for. Nye Forfattere mener endog, at denne Clemens er Forfatteren af det herlige Brev til Korinthierne, som vi endnu har. Sikkert er det, at Brevet saa langt fra taler mod denne Antagelse, at det tværtimod synes at bekræfte den. Det vidner om "en Forfatter af en aristokratisk Aand og af den Sikkerhed og Hersterevne, som høi Byrd forlener." Om Forfølgelsen og dette Vgtepars videre Skæbne fortæller Dio Cassius følgende: "Domitian lod henrette mange Mennesker og blandt dem Konsul'en Flavius Clemens, uagtet han var hans Fætter og havde til Hustru Flavia Domitilla, der ogsaa var en Slægtning af Keiseren. Begge blev anklagede for Gudløshed (Atheisme), en Anklagelse, som berøvede mange Livet." Hvad Domitilla angaar, saa nøiede man sig med at forvise hende til Den Pandataria, nu St. Maria, ligeoverfor Bugten ved Gaëta. Denne fromme Kvindes Navn er som bekendt ogsaa knyttet til en af Roms Katakomber. De senere Undersøgelser i hine gamle underjordiske Gravhvel-

vinger belyser den nysansførte gamle Historieforfatters Beretning og stadfæster, hvad der tidligere kun stod som en Sandsynlighed.

Historieforfatterne synes at lade os forstaa, at denne Forsølgelse var Skyld i Tyrannens Fald. Lactants udtaler, at Tyrsten blev straffet af Himlen, saasnart han begyndte at føre Krig mod Gud og mod hans hellige Folk. Efter at have omtalt Clemens's Domsældelse siger Svetonius: "Denne sidste Grusomhed fremstyndede Domitians Fald." Er det for dristigt at sige, at Historieforfatteren her antyder en Aarsagsforbindelse mellem Clemens's Død og den Sammensværgelse, som dannede sig mod Keiseren og stjærte ham fra Tronen? Juvenal siger i sin fjerde Satire, hvor han taler om Roms Haandværkere: "Han døde, da Skoflikkerne begyndte at blive bange! Ustraffet havde han udgydt Lamiaernes Blod — da han gav sig til at udøse det usle Blod, var han fortabt." Dels af Henvnspelse, dels maasse for selv at undgaa Tyrannens videre Grusomheder, sammensvør Clemens's Frigivne og Tilhængere sig mod Domitian og dræbte ham. Man ved, at det var Domitillas Husshovmester Stefanus, der laante de Sammensvorne sin Arm.

Myntportræt af Domitian.

Der fortælles, at Apollonius af Thyana den Dag, da Domitian blev myrdet, stod og talte til Folket i Efesus. Bludselig standsede han, løb et Par Skridt frem og raabte: "Mod, Stefanus! Ram den Morder! Du har ramt ham, Du har faaret ham, Du har dræbt ham!" Dette Bifaldsraab, som langt borte fra Løb til Tyrannens Morder, kunde mangfoldige Kristne gjentage.

Nogle Grunddrag i de apostoliske Menigheders Ordning.

De enkelte Troende blev ved Aandens rige Udgydelse paa Pintsedag forenede til et aandeligt Legeme med Kristus som sit Hoved og Herre. (Rom. 12, 5.; 1 Kor. 12, 12. flg.; Efs. 1, 22. 23.; Kol. 1, 18.). Frelseren selv, der har forjættet at ville være med Sine alle Dage indtil Verdens Ende, er Kirkens Hjrde og Tilsynsmand (1 Pet. 2, 25.); han satte sit Liv til for Faarene (Joh. 10, 11—18.), og uagtet han var den Største, sand Gud og sandt Menneffe, blev han dog Alles Tjener og dermed til alle Tider det ophøjede Forbillede og Eksempel for Menighedens Hjrder og Tilsynsmænd. I den første Del af den apostoliske Tid har Kristi Menighed ingen fæstnet Ordning; den Helligaand er det usynlige Baand, som holder den sammen i Kjærlighed. Da de ældste Menigheder enten væsentlig eller tilbøds bestod af Jødekristne, fulgte heraf, at de Troende i den første Tid ikke tilfulde forstod, at det var et nyt Samfund, der var ganske og aldeles forskjelligt fra den gamle jødiske Gudsstat (Theokrati). De betragtede sig snarere for det sande Jsrael end som den kristne Kirke. Da Kristendommen efterhaanden blev udbredt i Hedningeverdenen, spandt denne Opfatning for den Erkjendelse, at Kirken var et usynligt og aandeligt Samfund af Kristne, bestemt til at omfatte alle Jordens Lande og Folk. Det er denne usynlige Kirke, Paulus betragter med Troens Øie, naar han taler om Kristi Brud, der er uden Plet eller Rynke (Efs.

5, 25—27.); kun i den findes Kjærlighedens fulde Endrægtighed, der saa ofte er bleven forstyrret i de forskjellige hydre Kirkesamfund (Efs. 4, 4—6.). Apostelen kjendte visseelig altfor godt Menighedernes Brøst til, at han i nogen af dem fuldt ud skulde gjentjende den herlige, hellige og ustraffelige Menighed, han taler om til de Kristne i Efesus (Efs. 5, 27.). Den, som udtalte sig saa kraftig mod de Uordener, der fandtes i Korinth og Kolossæ, indrømmede aabenbart Afskillelsen mellem den synlige og usynlige Kirke. I hans Dine dannede den usynlige Menighed Kristi Legeme, der er uopløselig sammensjætt i alle sine Dele og henter sin Næring fra sit guddommelige Hoved (Efs. 4, 16.; Kol. 2, 19.). Naar han skrev til de Troendes Forsamling i Korinth for at revse dens Splittelse: "Er da Kristus delt" (1 Kor. 1, 13.), var den ikke for ham det tro Billede af det ideale Samfund, hvor der hersker fuldkommen Enighed; han fjælnede altsaa mellem den usynlige Kirke og de enkelte Menigheder, der saa ufuldkomment svarede til dens Kjendemerker. Den usynlige Kirke er for Paulus Menigheden, saaledes som Kristus har villet den, svarende til sit Forbillede. De Helliges Samfund er til paa Jorden i samme Forhold, som der findes sand Tro og Kjærlighed. Kristensamfundet er den lysende Side af den usynlige Kirke. Denne findes i forskjellig Grad i hver enkelt Kirkeafdeling, men den falder ikke ganske og aldeles sammen med nogen af dem.

Den aandelige Enhed i Mangfoldigheden har Paulus klart og mægtigt pegt paa i 1 Kor. 12, 12—30. I dette herlige Udsnit har han maaske mere samlet end paa noget andet Sted udkastet et levende Billede af den evangeliske Menighed og dens Ordning. (Se dog ogsaa Efs. 4, 11—13.).

En hydre Enhed i Kirkeordningen kan vanskeligt paavises i den apostoliske Tid. Man besværede ikke de enkelte Medlemmer med et saadant Nag; de ordnede sig selvstændig paa samme Grundvold, idet de fastholdt Enighed i det Væsentlige, men tillod en kjendelig Forskjellighed i Alt, som har underordnet Betydning. De er forbundne med hinanden paa aandelig Vis ved Apostlene, Troen, Kjærligheden, Reiselivet og sølte sig som en aandelig Broderkjæde. Ellers er hver Menighed selvstændig og uafhængig. Enhver enkelt udgjorde et Samfund af Troende, der styredes af Presbyternes eller de Ældstes Raad uden at henvende sig til andre Menigheder om Anvisninger eller Regler. Hverken i Korinth eller i Efesus eller i Galatien beraaber Paulus sig paa Kirkens Anseelse betragtet som en Helhed. De Spørgsmaal, som fremkommer, finder sin Løsning inden den enkelte Forsamling; denne er berettiget til at styre sig selv med uindskrænket Magt, kun at den retter sig efter Sandheden. Det Apostelmøde (Ap. Gj. 15.), som blev holdt i Jerusalem, er ikke en Fornægtelse af denne Regel. Det var nødvendigt, at Kirkens øverste Tilsynsmænd blev indbyrdes enige under saa alvorlige Omstændigheder. Forresten maa det ei oversees, at dette Møde ikke satte ubetinget gjældende Beslutninger; det tilraadede blot en Overenskomst, som ikke havde nogen forpligtende Karakter.

Det er allerede antydet, at der ikke lader sig paavise en almindelig Organisation, som tilsigter en udbortes Enhed for Kirken. Der er ingen fælles og regelmæssige Forsamlinger; der er fremfor Alt intet Midtpunkt. De, som ser dette i Rom, tager Feil. Det er blandt andet bekjendt, hvor meget Apostelen Petrus træder tilbage i den sidste Halvdel af den apostoliske Tid. Havde Menigheden dengang, som senere, søgt et religiøst Midtpunkt, havde de sikkert valgt Jerusalem, men heller ikke dette var Tilfældet;

de Troendes Forsamling i denne By øvede hverken i Paulus's Kirketid eller senere nogen betydelig Indflydelse paa den kirkelige Udvikling undtagen maaſte for de rent jødetriffige Menigheders Vedkommende. De Kristenſamfund, ſom var grundlagte i Hedningeverdenen, havde ingen Betænkelighed ved at bryde de moſaiſke Forſkrifter; bare for Ensformighedens Styld anſaa de ſig ikke pligtige til at bevare den jødiſke Gudſtjenefteſ Form; men diſſe underordnede Forſtjelligheder hindrede ikke, at der var Enighed i det Væſentlige. Vi har et rørende Beviſ paa det gode Forhold mellem Menighederne i Lilleaſien, Grækenland og Palæſtina i de rige Indſamlinger, ſom ved Apoſtelen Paulus's gjentagne og indſtændige Opmuntringer blev foretagne endog i Galatien og Korinth til Bedſte for de Trængende i Judæa. Menighederne i Lilleaſien, Makedonien og Afrika lod Udfendinge reiſe til Jeruſalem for at bringe ſine Sammenſtud derhen og med Gaverne tillige et levende Vidneſbyrd om deres Broderkjærlighed. Enheden var aldrig mere virkelig end paa denne Tid, da den uden nogen Tvang grundede ſig paa Frihed. Den Overenſtemmelse, ſom herſkede mellem Apoſtlene, bidrog til at vedligeholde den. Petrus ſkrev til de Menigheder i Lilleaſien, ſom Apoſtelen Paulus havde ſtiftet, og en Diſcipel af ſidſtnævnte ſkrev Hebræerbrevet til de Kriſtne i Palæſtina.

I det første Aarhundrede har vi ſaaledes en ſand Kriſtenhed, der hviler paa den ſælles Tro, men ſom ikke øver nogen anden Tvang end Kjærlighedens paa de enkelte Menigheder, af hvilke hver iſær har ſit aandelige Præg. Den uſynlige Kirkes ophviſede og herlige Billede ſtinner frem gjennem de forſtjellige Menigheder. Apoſtlene kjendte ingen anden jordiſk Virkeliggjørelſe af Kirken end hvert enkelt Steds Menighed. Saaledes opfattet kan Kirken kun betragtes ſom et Samfund af Kriſtne. Den aabner alene ſin Dør for de Troende, eller idetmindſte for dem, ſom bekiender ſig til den ſande Tro. Den kunde ikke hindre, at falſke Kriſtne ſneg ſig ind, men den anerkjendte blot dem for ſine ſande Medlemmer, ſom bekiendte ſig til Jeſu Navn og lagde en perſonlig Tro for Dagen. Dette fremgaar klart nok af Apoſtlernes Breve til de forſtjellige Menigheder. Trods de Skrøbeligheder, ſom kunde findes blandt dem, mærker man, at de i ſin Helhed er kriſtelige Samfund; de betragtes af Brevſkriverne ſom ſaadanne. (Rom. 1, 7.; 1 Kor. 1, 2.; Eſs. 1. 1.). Denne Opfatning leder til, at alene den nye Fødsel eller den perſonlige Tro fører ind i Kirken. I den apoſtoliffe Tid krævede ikke alene hver Menighed en beſtemt, perſonlig Tillegneſſe ſom Betingeſſe for at modtage nye Medlemmer, men øvede ogſaa Kirketugt paa den Maade, ſom Guds Ord foreſkriver, og uden at have andet for Døe end Guds Vre og Omſorgen for Sjæleſes Frelſe.

De kirkelige Embeder i den apoſtoliffe Tid.

Apoſtlene indehavde oprindelig alle Embeder i Kirken. Ved deres Udvælgelſe (Matth. 10, 1. flg.; Mark. 3, 13. flg.; Luk. 9, 1. flg.; Joh. 1, 37—52.) er Apoſtelembedet indſtiftet af Herren "til de Helliges fuldkomne Beredelſe, til Kriſti Vegemets Opbyggelſe" (Eſs. 4, 11.). De ſenere opſtaaede Embeder er alle udsprungne af dette Ene. Det Arbejde, ſom Apoſtlene i Begyndelſen gjorde alene, maatte ſenere deles mellem Flere. De optræder fra førſt af baade ſom Miſſionærer (Matth. 28, 19. flg.), Menighedsforſtandere (Ap. Gj.

2, 1. flg., 2, 42.) og Diaconer (Ap. Gj. 5, 2.). Som Missionærer finder man Apostlene ledsagede af Mænd, der hjælper dem i deres Gjerning baade med Evangeliets Forlyndelse og Ordningen af Menighederne; undertiden handler de paa egen Haand og hædres paa flere Steder med Apostelnavnet (Ap. Gj. 14, 4. 14.; Rom. 16, 7.; 2 Kor. 8, 23.; Fil. 2, 25.), uagtet de egentlig var Evangelister (Ap. Gj. 8, 26., 21, 8.; 2 Tim. 4, 5.). Ude i Menighederne optræder disse Ledere under forskjellige Navne som Fortsættere af Apostlenes Arbejde.

De Tolv blev kaldede til sit Embede "ikke af Mennesker og ikke ved noget Menneske, men af Gud" (Gal. 1, 1.). Menigheden øvede ikke nogen Indflydelse paa deres Valg. Dette er klart baade for Paulus's Vedkommende og for de elleve Apostles, der var tilbage efter Judas's Død. Ved første Dietast synes det derimod, at Matthias var en Undtagelse fra denne Regel, da Menigheden er virksom ved hans Valg; men næriere beseet forholder det sig ikke saa. Da de Tvende, der havde været med Apostlene under Herrens hele Virketid fra hans Daab til hans Opstandelse, blev fremstillede, vovede hverken Petrus eller nogen af de øvrige Tilstedeværende at foretage noget Valg; de var alle som én fyldte af Bevisstheden om, at Herren og intet Menneske havde Ret til at udvælge en Apostel. Derfor beder de og siger: "Du, Herre, som kender Alles Hjerter, giv tilkjende, hvilken af disse To, du haver udvalgt" (Ap. Gj. 1, 24.), og fik vide Afgjørelsen ved Lodkastning, som Skik var i den gamle Pacts Tid (Sal. Ordsp. 16, 33.; 1 Sam. 10, 27. 24.; 3 Mos. 16, 8.; Jon. 1, 7.; Salm. 22, 19.). Saaledes er ogsaa Matthias's Valg en Stadfæstelse af Regelen: ikke af og ikke ved Mennesker, men ved Jesus Kristus.

Det er allerede berørt, at Ledelsen af den hele Menighed og de enkelte Kredse laa i Apostlenes Hænder. Da Arbejdet blev for stort, opgav de først at være Diaconer eller Tjenere og saa Presbytere eller Ældste. Naar dette sidste stode, kan ikke paavises. Der er meget, som taler for, at det indtraf allerede dengang, da den store Modermenighed i Jerusalem blev delt i mindre Kredse, der nærmest svarede til vore Sogne. Disse smaa Samfund kom, som betjendt, sammen til Aftengudstjenester i Huse, og da det snart blev uoverkommeligt for Apostlene at være tilstede i enhver saadan Forsamling, blev der Trang til Ældste, som kunde lede Gudstjenesten og have det fornødne Tilsyn. Disse omtales første Gang i Aaret 44 efter Kristus, da Paulus og Barnabas af Menigheden i Antiochia blev sendt med en Kjærlighedsgave til de Ældste i Jerusalem (Ap. Gj. 11, 30.). Senere nævnes de atter paa Apostelmødets Tid, Aar 52, i Forbindelse med Apostlene (Ap. Gj. 15, 2. 4. 6. 22. 23., 16, 4.). Da Paulus sidste Gang opholdt sig i Jerusalem, omtales de i Forening med Jakob, Herrens Broder (Ap. Gj. 21, 18.). Da den første Menighed væsentlig var Jøder, er der meget i dens Organisation, som har sit Forbillede i den jødiske Menigheds- og Kommunalforfatning. Saaledes minder ogsaa Navnet Presbytere (Ældste) og deres Ordning om den jødiske Synagoge-Ordning. Som de jødiske Ældste styrede Synagogen, saaledes de kristne Presbytere Menighederne. I Jak. 2, 2. kaldes endog de kristne Forsamlinger med Navnet Synagoge, der dog ikke er oversat med dette Ord i vor Kirkebibel. Det fremhæver af Ap. Gj. 14, 23., at Paulus og Barnabas paa deres første Missionsreise indsatte Ældste, naar de havde samlet en Menighed. Det er ogsaa rimeligt, at denne Fremgangsmaade blev fulgt overalt. Vi ser jo ogsaa af Tit. 1, 5., at denne Pauli Medarbejder indsatte Presbytere i hver Stad paa Kreta.

Og Clemens Romanus skriver i sit første Brev til Korinthierne følgende: "Apostlene indsatte paa hvert Sted og i hver By, hvor de forkyndte Evangeliet, de første Troende, efter en forudgaaende Prøvelse ved den Helligaand, som Tilhynsmænd og Tjenere for dem, der med Tiden skulde blive Troende."

Disse Menigheders Ledere omtales oftere og kaldes dels Presbyterer eller Ældste (Ap. Gj. 11, 30., 14, 23., 15, 2., 16, 4., 20, 17.; 1 Tim. 5, 17.; Tit. 1, 5.; 1 Pet. 1, 1. o. fl. S.) dels Biskopper eller Tilhynsmænd (Fil. 1, 1.; Ap. Gj. 20, 28.; 1 Tim. 3, 1. flg.; Tit. 1, 7.). At disse to Navne i det nye Testamente er enslydige Ord til at betegne det samme Embede, fremgaar klart af flere Steder. I Ap. Gj. 20, 17. omtaler Lukas de Ældste fra Efesus, og i 28de Vers retter Paulus til dem følgende Formaning: "Saa giver da Agt paa Eder selv og den ganske Hjord, i hvilken den Helligaand satte Eder som Opfynsmænd (Biskopper) at vogte Guds Menighed, hvilken han forhvervede med sit eget Blod". Her bruges tydelig "Ældste" og "Biskopper" for at betegne den ene og samme Sag. Dette sees fremdeles af Tit. 1, 5. og 7. "Derfor lod jeg dig blive tilbage paa Kreta, for at Du skulde ordne det, som endnu stod tilbage, og i hver By indsatte Presbyterer (B. 5), om der er nogen som er ulastelig" o. s. v. (Vers 6.). "Thi (Vers 7) Tilhynsmanden (Biskoppen) bør være ulastelig som Guds Husholder," o. s. v. Apostelen Peter (1 Pet. 5, 2.) indstærper ogsaa som "Med-Ældste", Presbyterne i Adspredelsen at være nidkjære i Tilhyns- eller Bispegjerningen. Disse to Ord er ogsaa brugt i samme Betydning i 1 Tim. 3, 1. flg. og 5, 17. flg. Denne Betsling i Udtryk for det samme Embede kan have forskjellige Aarsager. Navnet Presbyterer eller Ældste bruges især, naar de hellige Skribenter vil omtale Bedkommendes Værdighed enten som gammel af Aar eller som en særlig moden og erfaren Kristen, medens Biskop eller Tilhynsmand benyttes, naar deres Virksomhed i Menigheden fremholdes. Det første skulde altsaa betegne deres Værdighed og det sidste Virksomheden. Man har ogsaa ment, at Benævnelsen Biskop, der var vel kendt fra Grækernes Forretningsliv, især blev brugt blandt Jøder og Hedninger, som forstod Græsk, medens Presbyterer eller Ældste klang bedre for Jødekristne, der var udgaaede fra Synagogerne, hvorfor det saaldt naturligt at benytte dette blandt disse. Forstanderne for de græske Menigheder i Filippi (Fil. 1, 1.), Milet (Ap. Gj. 20, 28.) Efesus (1 Tim. 3, 1. flg.) og paa Kreta (Tit. 1, 7.) kaldes Biskopper, medens disse i Jerusalem (Ap. Gj. 11, 30., 15, 2. 4. 6. 22. 23., 16, 4.) og paa andre Steder, hvor de især var Jødekristne (Ap. Gj. 14, 23.) benævnes Ældste. Det er ogsaa værd at lægge Mærke til, at kristne Forfattere lige fra Clemens Romanus til Hieronymus betragter og benytter disse Ord som ensbetydende; den sidstnævnte skriver: "Ældste er det samme som Biskop, og førend der ved Djævelens Indflydelse blev mange Partier i Kirkerne, styredes disse af de Ældstes Raad."

Den apostoliske Tids Ældste staar i Menighederne som deres "Forstandere i Herren" (1 Thes. 5, 12.; 1 Tim. 5, 17.), de har Ledelsen inden sin Areds og vaager over Sjælene "som de, der skal gjøre Regnskab" (Heb. 13, 7. 17. 24.) og har Tilsynet med Alt, hvad der angaar Menighederne, hvorfor det kræves, at de er ustraffelige, aarvaagne, sindige, stikkelige (Ap. Gj. 20, 28.; 1 Tim. 3, 2.; Tit. 1, 7.). De er fremdeles Hyrder (Efs. 4, 11.), der øver Sjælsjorg (Thes. 5, 12.) og optræder i Egenkab af Lærere, "som holder fast ved det sande Ord efter Undervisningen, at de kan være mægtige til baade at formane ved den sunde Lærdom og at overbevise dem,

som fige imod". (1 Tim. 3, 2.; Tit. 1, 9.). Læreembedet var dog ikke udelukkende og til enhver Tid forbeholdt dem; thi der staar: "De Ældste, som er gode Forstandere, skal man holde dobbelt Ære værd, mest dem, som arbejder i Tale og i Lærdom." (1 Tim. 5, 17.). Ved Siden af Presbyterer, som ikke var i Besiddelse af Læregaver, synes at være stillet særegne Lærere. (Efs. 4, 11.). I Kraft af det almindelige Præstedømme (1 Petr. 2, 9.) havde dog ogsaa alle Kristne Ret til i den apostoliske Tid at lære. Vi ser, at selv Moses ikke forbød Elbad og Medad at profetere i Leiren, men tvertimod ønskede, at alt Herrens Folk var Profeter (4 Mos. 11, 29.), og at Jesus afviste Disciplens Anmodning om at nægte En at uddrive Dæmle i hans Navn, fordi han ikke fulgte med dem, idet han sagde: "Forbyder ham det ikke; thi der er Ingen som gjør en kraftig Gjerning i mit Navn og kan snart derpaa tale Jde om mig. (Matth. 9, 38.). I samme Aand ytrer og Paulus: "Jeg vilde, at I kunde alle tale med fremmede Tungemaal, men mere, at I kunde profetere (1 Kor. 14, 6.). og "udslukker ikke Aanden! Foragter ikke Profetier! Prøver Alt, beholder det Gode!" (1 Thes. 5, 19—21.). Ja, Lærefriheden straffes endog saa vidt, at Filip-pus's fire Døtre profetere, uden at det ses, at Nogen, selv ikke engang Paulus hindrede dem deri. (Ap. Gj. 21, 9.). Det ligger derfor nær at antage, at Apostelens bekjendte Forbud mod, at Kvinden talte, alene gjaldt hendes offentlige Optræden ved Gudstjenesten. Senere, da Uordener indsneg sig, især ved Montanisternes Galstaber i det andet Aarhundrede, blev Lærefriheden indskrænket, og Lægmands-virksomheden inden Menigheden kom i Foragt.

De enkelte Menigheder havde ikke en, men flere Ældste inden sin Midte. (Ap. Gj. 11, 30.). De dannede et Raad (1 Tim. 4, 14.), der havde med Menighedens Økonomi at gjøre (Ap. Gj. 11, 30.), kænste ogsaa Retspleien (1 Kor. 6, 1. flg.). Mellem Presbyterne bestod der ikke nogen Rangsforstjel (Tit. 1, 5—7.). Der gjøres en eneste Hentydning til Forsædet i Forsamlingerne (Rom. 8, 12.); men den er altfor almindelig til, at man deraf kan slutte, at en af de Ældste bestandig førte Forsædet i Menighedens Raad. Maaſte var dette Tilfældet med den af Presbyterne, som baade havde Styrelsens Naadegave og Læregaver og derfor "skulle holdes dobbelt Ære værd." (1 Tim. 5, 17.). Ligesaa lidt som det viser sig at have været skarpt afsondrede Grændser mellem Apostlene og deres Medhjælpere i Misionsvirksomheden, ligesaa lidt findes der saadanne Grændser mellem Apostlene og de Ældste. I Modernemenighedens første Tid udførte Apostlene ogsaa det Arbejde, som senere blev besørget af Presbyterne; efter at saadanne er indsatte, handler disse og Apostlene i Forening (Ap. Gj. 15, 22.); Johannes kalder sig selv en Ældste (2 Joh. 1.; 3 Joh. 1) og Petrus en Med-Ældste. Denne Ordning, at de Troendes Forsamling skulde styres af Presbyterne, er uden Tvil fremgaaet af den apostoliske Virksomhed (Ap. Gj. 14, 23.; 1 Tim. 1, 5.) og ikke af Menighedernes Forgødtbefindende. Inden sin Kreds staar de der aabenbart som aandelige Ansøgere eller Høvdinge, der havde Ret til at kræve at blive adlydte (Heb. 13, 17.). De var udrustede med en Myndighed, der paa den ene Side vistnok fristede Indehaverne af samme til Misbrug (3 Joh. 9—10.), men paa den anden Side visselig var nødvendig for at holde de apostoliske Menigheder sammen under de vanskelige Forholde, der dels var en Følge af de indre Tilstande, dels begrundede i ydre Trængsler. Men deres Myndighed var begrænset ved den apostoliske Formaning: "Vogter Guds Hjord, ikke som de, der vil herske over Herrens Arb., men som Mønstre for Hjorden." (1 Pet. 5, 3.).

Det er bethdningsfuldt, at de hellige Skrifter fremhæver, baade at Presbyterne var en Gave til Menighederne af den himmelfarne Jesus Kristus (Efs. 4, 10. 11.), og at den Helligaand satte dem som Tilsynsmænd til at vogte Herrens Kirke (Ap. GJ. 20, 28.). Derfor formaner Paulus: "Men vi beder Eder, Kjære Brødre, at I skjønner paa dem, som arbejder iblandt Eder og er Eders Forstandere i Herren og paaminder Eder, og agter dem overmaade høit i Kjærlighed for deres Gjernings Skyld og værer fredsommelige indbyrdes." (1 Thef. 5, 12. 13.). Paa et andet Sted sætter den samme Apostel de Naadegaver, som ikke var bundne til noget Embede, aldeles fideordne med de Gaver til Menighedens Styrelse, der nødvendig maatte faa en embedsmæssig Karakter. Han siger nemlig: "Men I er Kristi Legeme og Lemmer, Enhver især: Gud har sat i Menigheden først Apostle, for det Andet Profeter, for det Tredie Lærere; dernæst dem, der gjør kraftige Gjerninger; derefter dem, som har Gaver til at helbrede, til at hjælpe til at styre (dette er Gaverne til Tilsynsembedet), til at tale med adskillige Tungemaal" (1 Kor. 12, 27. 28.). Saaledes gif Embedets Begreb og Tjenesten med Naadegaver uden Embede, efter Apostlenes Vilje, endnu dengang over i hinanden, og det fælles Brodernavn og det almindelige Præstedømme stod, uden at staa Embedets Anseelse, endnu i Forgrunden.

Det var imidlertid uundgaeligt, at Tilsynsembedet efterhaanden maatte øge Personens Anseelse. Saa længe Apostlene levede, var de Menighedens øverste Ledere. Naar de ikke selv kunde varetage sin ordnende og styrende Gjerning, benyttede de en af sine Medarbejdere. Dette er Tilfældet med Timotheus i Efesus og Titus paa Kreta; men den Myndighed, som disse fik, var imidlertid begrændset baade med Hensyn til Sted (1 Tim. 1, 3.; Tit. 1, 5.) og Tid (1 Tim. 3, 14.; 2 Tim. 4, 9. 21.; Tit. 3, 12.). De optræder som Missionærer eller Evangelister, (2 Tim. 4, 5.; Efs. 4, 11.) og har at lede de unge og uerfarne Menigheders første Skridt. De udbrettede, hvad alle Missionærer bør gjøre, ja hvad de gjør. Over disse unge Samfund øvede de et Tilsyn, der ikke kunde undværes, men de var ikke mere Biskopper end Apostlene; de var, som disse, hverken mere eller mindre end Stiftere af Menigheder. Men allerede før Apostlene gif bort fra sin rige Virksomhed, indtraadte der en Forandring med Hensyn til de Vldstes Embede. Inden disses Naad blev det mere og mere almindeligt, at der fandtes En, som udmærkede sig fremfor de Andre baade ved Naadegaver og Arbeidsdygtighed; denne fik derfor større Indflydelse. Det var naturligt og saadt af sig selv i vanskelige Tider. En saadan var i fortrinlig Grad Jakob den Retfærdige, Forstander for Modermenigheden i Jerusalem. Uagtet han baade havde Overopsynet med et Kristensamfund, der i hans Levetid rimeligvis mindst tællede 30,000, og tillige den øverste Ledelse af alle kristne Jødemenigheder i Udspreddelsen, har han dog ingen Titel, men kaldes blot Jakob, Herrens Broder. I denne Betegnelse laa der imidlertid mere end i den Biskop=Titel, en senere Tid har stænket ham. Clemens Romanus var rimeligvis ogsaa en sliq fremragende Vldste med Indflydelse i vide Kredse. Efter Apostlenes Død skiftede efterhaanden Presbyterembedet Karakter, idet deraf lidt efter lidt udviklede sig det senere Bispeembede. Det fremgaar af Pastoralbrevene samt Johannes's, Judas's og Petrus's andet Brev, at denne Udvikling ikke var af guddommelig Oprindelse og ikke heller fremmet af Apostlene, men maa udelukkende ansees at være af kirkeligt Ophav.

Om Presbyternes Valg og Indvielse havez kun sparsomme Oplysninger. De findes væsentlig i Ap. Gj. 14, 22. 23. og Titus 1, 5. Af disse Steder fremhæver, at Paulus og Barnabas har udvalgt Ældste og sat dem til Ledere over de nyistiftede Menigheder, samt at førstnævnte overdrog Titus under dennes Ophold paa Kreta at gjøre det samme. Det maa ogsaa antages, at Paulus ved andre Leiligheder har givet flere af sine Medhjælpere det samme Opdrag, som Titus dengang fik. Valget af de Ældste er altsaa, efter hvad vi ved om apostolisk Skik og Brug, foretaget dels af Paulus, dels af hans Medhjælpere, der i disse og lignende Tilfælde optræder som et Slags Missionsbiskopper. Heraf kan man kun forklare sig det ellers usforstaaelige Særsyn, at medens Paulus i sine Skrivelser til de forskjellige Menigheder ikke med et eneste Ord berører Spørgsmaalet om, hvilke Egenstaber de vordende Ældste bør være i Besiddelse af, saa giver han i sine Breve til Titus (Tit. 1, 6. flg.) og Timotheus (1 Tim. 3, 2. flg.; 2 Tim. 2, 24. flg.) udsørlige Forskrifter om, baade hvorledes han ikke bør være, og hvorledes han bør være. Thi det var hans Medhjælpere og ikke de enkelte Kirkesamfund, som behøvede Vink i saa Henseende. Det er dog rimeligt, at hverken Apostlene eller deres Medhjælpere valgte nogen til Ældste uden efter Samraad med Menighederne; senere i Kirkens Historie havde disse ogsaa en Bisaldsret ved saadanne Valg. Lægger man imidlertid Mærke til, at Forholdet mellem de nyistiftede Forsamlinger og de apostoliske Mænd i Begyndelsen maa tænkes at have været som Børnene til Faderen, og dernæst, at det vel i de fleste Tilfælde ligesom fulgte af sig selv, hvilke Mænd, der paa Grund af sin Udrustning og Aandens Gaver burde udkaares til Ældste, saa tør man vistnok ikke lægge synderlig stor Vægt paa Menighedernes Medvirken ved Valget af Presbyter. Hver Enkelt blev indviet af Paulus eller hans Medhjælpere under Bøn og Haandspaalæggelse af de øvrige tilstedeværende Ældste (Ap. Gj. 6, 6., 13, 3., 14, 23.; 1 Tim. 4, 14.). Af det sidst anførte Sted sees, at der ved Indvielsen meddeltes Naadegaver til Gjerningen, naar Hjertet var trofast mod Herren.

Ved Siden af de apostoliske Menigheders Forstandere forekommer der ogsaa Diaconer eller Tjenere (Fil. 1, 1.; Rom. 12, 7.; 1 Tim. 3, 8. flg.). De begyndte sin Virksomhed tidligere end Presbyterne; Indsættelsen af de første Diaconer i Jerusalem er allerede omtalt. Da Valget af "de Syv" i Ap. Gj. 6, 1. flg. netop er fremgaaet for at lette Apostlene en Del af Arbeidet og give dem mere Tid til Ordets Tjeneste, saa synes det at være klart, at vi her staar ved dette Embedes Oprindelse. Med Hensyn til Valget af disse Diaconer i Forsamlingerne udenfor Jerusalem havez ingen Efterretning; men det er saare rimeligt, at samme Fremgangsmaade blev fulgt som ved de første Diaconers Valg. Og herom giver Ap. Gj. fuld Bessked. Alle Medlemmer i Modermenigheden opfordres til at "udse" syv Mænd, "som har godt Vidnesbyrd, fulde af Aand og Visdom," og efterat de Troende har foretaget sit Valg, "indsatte" Apostlene dem i deres Forretning "under Bøn og Haandspaalæggelse" (Ap. Gj. 6, 6.). At Apostlene ved denne Leilighed lader Brodersamfundet foretage det foreløbige Valg sker rimeligvis, fordi de vilde undgaa alt ondt Skin og gjøre Menighederne medansvarlige. Det maatte ogsaa være saa, for at ikke Menighedens jordiske Gaver skulde komme i Hænderne paa andre end dem, som de Troende selv stjænkede sin fulde Tillid. De Udkaarede var alle Hellenister, fordi Klagen over de Fattiges Tilfældelse kom fra græske Jøder. Det lader til, at de første Diaconer ved Siden af sit

egentlige Arbejde, at uddele Kjærlighedsgaverne og tage sig af de Nødlidende, ogsaa havde en Evangelists Gjerning med Ordets Forkyndelse. I Tilfald sees dette at have været Tilfældet med Stefanus (Ap. Gj. 6, 8. flg.) og Filippus (Ap. Gj. 8, 5—13., 26—40., 21, 8.). Senere spores ikke, at de har taget Del i Apostlenes Missionsvirksomhed. De helligede sig mere udelukkende til Omsorgen for de Fattige og Syge og hengav sig til den smukke Tjeneste at hjælpe, som Paulus omtaler i 1 Kor. 12, 28. Man ved, at Diaconerne i Jerusalem blev valgt for at tjene ved Bordene; senere holdtes der ikke andre fælles Bespisninger end Kjærlighedsmaaltiderne; under disse nød man, som bekendt, ogsaa den hellige Nadvere. Ved Siden af deres Barmhertighedsgjerning var det overdraget Diaconerne at ordne Alt, som angik Gudstjenestens ydre Enkeltheder. De af Paulus givne Forstrifter om, hvilke Egenskaber han forlanger af Diaconerne (1 Tim. 3, 8. flg.), angaar ligesaa meget den Paalidelighed, han fordrer af Husholdere over jordist Guds, som den Værdighed i Livet, der sømmer sig for Helligdommens Bogtere. Det ligger ogsaa nær at antage, at de forkyndte Ordet i de Troendes Forsamling og deltog i den første Daabsundervisning; som Apostelen udtrykkelig tilkjendegiver (1 Tim. 3, 13.), blev for de fleste Diaconer deres Embede et Trin til et høiere; "thi de, som tjene vel i Menigheden, de bane sig selv en god Vej og erhverve sig stor Frimodighed i Troen paa Kristus Jesum."

Hvad deres kirkelige Stilling forøvrigt angaar, saa ser vi, at de staar under Opfigt og Ledelse af Presbyterne, efterat det havde vist sig nødvendigt at indsætte disse ved Siden af Apostlene. Paulus og Barnabas overgiver de indsamlede Gaver til de Eldeste (Ap. Gj. 11, 30.), der da selvstændig lod Diaconerne uddele dem under sit Overopsyn.

Foruden mandlige Diaconer omtales ogsaa kvindelige Tjenerinder i Menighederne, hvilke senere fik Navn af Diaconisser*. Det var saa naturligt, at Kristendommen, der gjengav Kvinden hendes Rettigheder og hævede hende op af den Fornedrelse, hvori hun var kommen under Hedenskabets, ogsaa tog hende i sin Tjeneste. Vi ser, at den Herre Kristus selv var omgivet af en Skare hellige Kvinder. Det nye Testamente nævner Martha og Maria (Luk. 10, 38—42.; Joh. 11, 1—45., 12, 1—8.), Maria, Jakobs og Jose Moder (Matth. 27, 56.; Mark. 15, 40. 41., 16, 7.) og Salome (Matth. 27, 56.; Mark. 15, 40., 16, 1.), Maria Magdalena (Matth. 27, 56.; Mark. 15, 40., 16, 1. 9. og Luk. 8, 9.), Johanna (Luk. 8, 3.) og Susanna (Luk. 8, 3.), der ei blot lyttede til hans Guddomstale, men ogsaa kom ham tilhjelpe med deres Guds (Luk. 8, 3.), fulgte ham, hvor han gik (Matth. 27, 55. flg.; Luk. 8, 1. 2.), græd ved hans Kors (Matth. 15, 40. flg.; Joh. 19, 25.; Luk. 23, 49.), gik til Graven med deres Salve (Matth. 27, 55—61., 28, 1. flg.; Mark. 16, 1. flg.; Luk. 24, 1. flg. og Joh. 20, 1. flg.) og jublede ved hans Opstandelse (Matth. 28, 1. flg.; Mark. 16, 9.; Luk. 24, 1. flg.; Joh. 20, 1. flg.). Her fremtræder som i et stort Forbillede Kirkens Diaconisser; thi mod ham, der er Legemets Hoved, øvede Kvinderne allerede dengang de samme Kjærlighedsgjerninger, som de senere kom til at øve mod alle dem, der blev Lemmer paa Menighedens Legeme. Og som Kvinderne fulgte Herren, saaledes sluttede de sig snart til hans Apostle, der holdt endrægtig

* Jeg følger Biskop Harald Steins Fremstilling af denne Sag.

ved i Bøn og Baaftaldelse tilligemed Kvinderne og Maria, Jesu Moder, og hans Brødre (Ap. Gj. 1, 14.). Og hvor Apostlene kom frem i Verden med Guds Ord, var det ikke mindst hos Kvinderne, at de fandt modtagelige Øren, villige Hjerter og kraftige Sjæle, der vilde lide og virke noget for Kristendommens Sag. Et Mønster paa en ret Tjenerinde er Tabitha (Ap. Gj. 9, 36.), "rig paa gode Gjerninger og paa Almisser", og hun blev endda kun den Førstefødte blandt mange Søstre. Ja, Oldkirken var saa rig paa Diaconisser, der tjente Herren i hans mindste Brødre, at selv Hedningerne forundredes og med Taleren Libanius udraabte: "Hvilke Kvinder har dog de Kristne!" Der er desværre lidet opbevaret om den store Skare af Kvinder, som i en stille Vands uforkrænkelige Bæsen har virket ubemærket i Herrens Tjeneste, i Syge-stuen og blandt Fattige, og har bundet Mennesker for Herren ved deres stille Vandel.

Den første Diaconisse, der omtales, er Føbe, som Paulus anbefaler Menigheden i Rom med disse Ord: "Jeg anbefaler Eder Føbe, vor Søster, Tjenerinde ved Menigheden i Kenorea, at I antager hende i Herren, som det sømmer de Hellige, og gjør hende Bistand i hvadsomhelst, hun maatte have Eder behov; thi hun har ogsaa gjort Mange Bistand, ja ogsaa mig selv" (Rom. 16, 1. 2.). I det fættende Kapitel i Romerbrevet nævnes fremdeles en Mængde Kvinder — Maria, Tryfena og Tryfosa, Persis og Olympa, Nerus's Søster og Rufi Moder og ofte med Tilføielsen: "Som har arbejdet meget i Herren." Det er derfor sandsynligt, at baade disse og de i Filippenserne 4, 2. omtalte Kvinder Euodia og Syntyke, "der har stridt meget med Paulus for Evangeliet," har været blandt Kirkens Tjenerinder. Der findes ingen Oplysninger i det nye Testamente om Diaconissegjerningens Oprindelse. Det er rimeligt, at den ligesom Diaconernes fremgik af en levende følt Trang inden Menighederne, og at den Kjærlighedstjeneste, som den kristne Kvinde havde øvet af Hjertens Lyst, lidt efter lidt gik over til et kirkeligt Embede. Et lignende Forhold fandt ogsaa Sted i den gamle Bagt, idet Kvinder tjente ved Helligdommen for at istandsætte Tæpperne og forrette lignende Gjerning, hvorfor de ofte i mængdevis samlede ved Døren til Forsamlingens Paulun (2 Mos. 38, 8.; 1 Sam. 2, 22.). Det er meget vanskeligt med Nøiagtighed at forestille sig, hvad den ældste Kirkes Tjenerinder egentlig havde at iagttage. Det synes dog at fremgaa af forskellige Oplysninger, at de har tjent ved Menighedens Forsamlinger som Dørvogtere ved Kvindernes Indgangsdøre baade for at paase, at ingen falske Brødre og Søstre indsneg sig samt for at holde Bagt, saa de Bodfærdige ikke skulde gaa ind før Tiden eller Katekumenerne blive længer inde, end det var dem tilladt. I et Brev skriver Ignatius: "Jeg hilser Bogterne for de hellige Døre, Diaconisserne, som er i Herren." Om hendes Gjerning inde i Forsamlingshuset staar der følgende i de apostoliske Anordninger: "Derfor en Fattig eller Ringe, eller en Fremmed, Olding eller Ungling, kommer ind, og der ikke er nogen Plads ledig, saa skal Diaconen af ganske Hjerter skaffe Plads ogsaa for dem; naar Kvinder — være sig Fattige eller Rige — kommer ind, saa skal Diaconissen gjøre ligesaa." Naar alle Kvinderne havde sat sig, synes Diaconisserne eller ialdsald de Ældste og Ypperste blandt dem at have ført Forsædet i Forsamlingen, hvorfor de ogsaa ofte kaldes Forstanderinderne eller de Styrende. Om de ogsaa har haft en Gjerning ved Alteret med de indviede Klar og de hellige Klæder er uvist. Derimod sees de at have medvirket ved Kvinders Daab, for at alt kunde gaa ærbart og sømmeligt til.

Indvielse af Diaconiser.

Udenfor den egentlige Gudstjeneste faldt hendes egentlige Gjerning. Paulus figer i Titus 2, 3., at Kvinderne skulle give god Lærdom først og fremst ved sit Eksempel, men dernæst ogsaa ved at føre ind i Hjemmene det, som blev talt i Forsamlingerne. Senere blev det endog stillet som Betingelse for deres Antagelse, at de "med passende og sund Lærdom skulle kunne undervise ukyndige Kvinder fra Landet om, hvordan de skal svare ham, der skal døbe dem, og om hvordan de skal leve." For Sømmeligheds Skyld var de ogsaa tilstede, naar Kvinder havde Samtaler med Biskoppen eller Diaconen. Derfor heber det i Apostlenes Anordninger: "Som den Helligaand er Midleren mellem Kristus og Menigheden, saaledes er Diaconissen det mellem alle Kvinder og Biskop og Diacon," og "til Diaconen og Biskoppen kan ingen Kvinder komme uden med Diaconissen." I Trængselstider paalaa det disse Kvinder at opsjøge og tjene de Brødre og Søstre, som var fastede i Lænker for deres Troes Skyld, og i roligere Dage havde de at besøge og trøste, pleie og hjælpe Syge, Sorgfulde og Fattige. Tertullian skriver: "Efter som de kjender det menneskelige Hjertes mangfoldige Bevægelser og Alt det, hvormed en Kvinde kan prøves, skal de hjælpe de Andre i Menigheden med Raad og Trøst." De ydede ogsaa den kirkelige Brud Tjenester, besørgede Grinder for Biskoppen, rensede Alterklæderne og Præsternes Dragt og var stundom betroet at gemme de hellige Bøger. Det indsees derfor let, at hele deres samlede Virksomhed er fylldigt og bedst angivet i Herrens Ord: "Jeg var hungrig, og I gav mig at æde; jeg var tørstig, og I gav mig at drikke; jeg var fremmed, og I tog mig til Eder; jeg var nøgen, og I klædte mig; jeg var syg, og I besøgte mig; jeg var i Fængsel, og I kom til mig" (Matth. 25, 35.).

Diaconisserne valgtes blandt alle Samfundsklasser, dog blev det krævet, at de skulde være ældre Kvinder, der "havde Modenhed baade i Alder og Sæder." Enfer blev især foretrukne. Efter Apostlenes Anordninger indviedes de til sin Gjerning ved Haandspaalæggelse og Bøn i "Presbyteriets, Diaconernes og Diaconissernes Nærværelse." Ifølge en anden og senere Beretning blev de Kvinder, som skulde indvies, førte hen til Alteret, beklædte med et Slør med nedhængende Ender, og efter at disse Ord var paabegyndte "den guddommelige Naade, som hjælper de Svage . . .", saa gik hun hverken frem eller knælede, men bøjede blot Hovedet, hvorpaa Biskoppen under Haandspaalæggelse bad følgende Bøn: "Evide Gud, vor Herres Jesu Kristi Fader, du som har skabt Mand og Kvinde, som fyldte Mirjam og Debora og Hanna og Hulda med Anden og ikke vægrede dig ved at lade din enbaarne Søn føde af en Kvinde, du som ogsaa i Tabernaklet og i Templet indsatte Bogterfær for dine hellige Døre: se ogsaa nu ned paa denne din Tjenerinde, som er bestemt til Diaconissemembedet, og stjænk hende den Helligaand og rens hende fra al Rjødets og Aandens Besmittelse, saa at hun værdigen maa fuldbringe det Bærf, som er hende overdraget, til Vre og Pris for din Salvede; thi ham og dig og den Helligaand være Vre og Tilbedelse i al Evighed, Amen!" Derpaa lagde Biskoppen en sribet Strimmel Tøi, der skulde betegne Jesu Nag, om hendes Hals og Skuldre med de Ord: "Velbehageligheds Dragt iføre Herren dig!"

Fremdeles virkede i de apostoliske Menigheder Profeterne (Matth. 23, 24.; Luk. 11, 49.; Matth. 10, 31., 23, 34.; Ap. Gj. 11, 27., 13, 1., 15, 32.). De indehavde ikke noget Embede, men var Værere af den fortsatte Aabenbaring. Det lader til, at Profetien har begyndt i Jerusalem. Stefanus havde baade Profetens

historiske Syn paa Fortiden (Ap. Gj. 7, 1. flg.) og trængte tillige igjennem med sit profetiske Blik did, hvor Kristus sidder ved Guds høire Haand (Ap. Gj. 7, 55.). Han kaldes imidlertid ikke Profet; dette er derimod Tilfældet med Agabus, der i 43 kom fra Jerusalem til Antiochia (Ap. Gj. 11, 27.). Et Par Aar senere omtales Barnabas, Simon, Niger og Lucius fra Cyrene (Ap. Gj. 13, 1.). I 52 optræder Judas og Silas i Antiochia (Ap. Gj. 15, 32.). Fra den Tid udbredte Profetien sig vistnok til alle kristne Menigheder. Den sees at være kjendt i Rom (Rom. 12, 6.), i Korinth (1 Kor. 12—14 Kap.); Thesalonika (1 Thes. 5, 20.) og Efesus (Ef. 2, 20., 3, 5., 4, 11.), ja i Mæret 59 findes der Profeter "i hver Stad" (Ap. Gj. 20, 23.). De omtales ogsaa i Thyra (Ap. Gj. 21, 4.) og Cæsarea, hvor sidstnævnte Aar ikke alene Agabus, men ogsaa 4 kvindelige Profeter virkede (Ap. Gj. 21, 9.). Sit Høidepunkt naar Profetien næst før Forfølgelsen under Nero i Apostelen Johannes's Aabenbaring, den sidste Bog i vor Bibel. Siden synes den at være trængt tilbage. De sande Profeter dreves af Guds Aand, der aabendarede dem Guds Riges Hemmeligheder (Ef. 3, 5.; 1 Kor. 14, 30.; Ap. Gj. 21, 4., 10, 11.; Joh. Ab. 1, 10., 4, 2. o. f. S.). Efter Paulus's Ord i 1 Kor. 14, 3. var deres Opgave i Menighederne at tale til Opbyggelse, Formaning og Trøst. Som med alle Profeter skeede dette dog paa en eiendommelig Maade ved eller i Aanden, gennem Billeder og Syner. Naar han taler til Opbyggelse, skildrer han sine Aabenbareelser om Guds Menigheds Trængsler, Kampe og Seire (Joh. Ab.); prædiker han til Formaning og Trøst, saa træder Personligheden i den Grad tilbage, at han kun bliver den Mund, hvorigjennem enten den himmelfarne Kristus eller den Helligaand vidner (se f. Ef. Ab. 2, 2. 7.). Aposteltidens Profet taler dog ikke i Henrykkelse, men i fuldt bevidst Tilstand og meddeler det Modtagne i et for Alle forstaaeligt Sprog (1 Kor. 14, 3. 14.). — Af de apostoliske Arbeidere er allerede tidligere nævnt Evangelisterne; de var den Tids Missionærer; hyppigst omtales de i Forbindelse med Paulus, som hans Medarbeidere, og kaldes dels Evangelister (Ap. Gj. 8, 26., 21, 8.; 2 Tim. 4, 5.), dels endog Apostle (Ap. Gj. 14, 4. 14.; Rom. 16, 7.; 2 Kor. 8, 23.; Fil. 2, 25.). Deres Gjerning var at forkynde Frelsens Evangelium samt hjælpe til med Ordningen af Menighederne og føre disse videre frem i Sandheden, til de havde naaet til "Enhed i Troen og Guds Søns Erkjendelse, til Mands Modenhed, til Kristi Fyldes voksne Alder" (Ef. 4, 13.).

De overordentlige Naadegaver.

g det skal ske derefter, at jeg vil udgyde min Aand over alt Kjøb, og Eders Sønner og Eders Døtre skal profetere; Eders Eldeste skal drømme Drømme og Eders unge Karle se Syner. Ogsaa over Tjenere og over Tjenestepiger vil jeg i de samme Dage udgyde min Aand" (Joel 3, 1. flg.). Denne herlige Spaadom fik sin første Opfyldelse paa Pintsefesten, da Aanden blev udgydt over de forsamlede Troende, og en Rigdoms Fylde af Naadegaver skjænkedes den nystiftede Menighed. Derfor er Embederne ikke det eiendommelige og væsentlige ved de apostoliske Menigheder, men Aandens Naadegaver, der blev skjænket alle dem, som var modtagelige. Det var Naadegaverne, som gav Embederne sin Fylde og Betydning; de alene gjorde Indehaverne stiftede til at arbejde til Guds

Fre og Menighedens Opbyggelse. Det er ogsaa klart, at det er gennem dem, at Herren selv virker ved Aanden i sin Kirke indtil Dagens Ende. Ligesom hver i Menigheden er et Lem paa Legemet, saaledes har og hver sin Gjerning, som man ikke uden Skade for sig selv og det Heles Vækst i Sandhed og Kjærlighed kan unddrage sig for (1 Kor. 14, 6—19., 12, 4. flg. og 12, 12. flg.). Særlig gjælder det under Alt at bevare Aandens Enhed i Fredens Vaand. I samme Grad, som Kristen-samfundet er tro i at bygge videre efter den apostoliske Anvisning paa Apostlenes og Profeternes Grundvold med Kristus som Hovedhjørnestenen (Ef. 2, 20. 21.), vil den bevare og udvikle Naadegaverne og tiltage i indre og ydre Vækst og Fasthed, indtil dens høie og herlige Maal er naaet.

Aandens Udgydelse og Aandens Gaver var en Virkning og nødvendig Følge af Jesu Frelsergjerning. Efter sin Opvielse var det ham, som paa Pintsedagen udgjød Aanden over sine Disciple (Ap. Gj. 2, 33.; Tit. 3, 6.) og lod sine Tegn og Undere gennem dem (Ap. Gj. 14, 3.). At de overordentlige Naadegaver, som Paulus saa udførlig omtaler i 1 Kor. 12 og 14 Kap., ogsaa tillægges stor Betydning, kan man let forstaa. Dette fremlyser klart af Petrus's Ord i Ap. Gj. 15, 8. flg. Her anføres Tungetalen, der fandt Sted ved Kornelius's Omvendelse, som et Bevis paa, at Gud gjør ingen Forskjel mellem Jøde- og Hedningekristne, naar det gjælder Aandens Meddelelse. Derfor maatte heller Intet træde hindrende iveien for Aandens Gaver, og derved fik de ogsaa et saa vidt Spillerum under de gudstjenstlige Sammenkomster. Aandens Virksomhed maatte ikke hindres, og deres Ord, som talte, overvældede af Aanden, nød den allerhøieste Anseelse; det var jo Guds Aand, som gennem dem talte til Menigheden. Ogsaa paa dem, som stod udenfor, maatte saadant gjøre et overvældende Indtryk; det sees af Beretningen om Pintsedagens Begivenheder og af Paulus's Ord i 1 Kor. 14, 25.: Naar Hedningen kommer ind i de Kristnes Forsamling og føler sig truffet i sit Inderside af, hvorledes Profeten aabenbarer alle hans Hjertes Hemmeligheder, da falder han paa sit Ansigt og beder til Gud, idet han bekjender: "Sandelig Gud er iblandt eder!" Derfor er det vistnok ingen Tvil om, at det Indtryk, som de overordentlige Naadegaver gjorde paa Hedningerne, har bidraget i høi Grad til at skaffe Evangeliet Indgang blandt disse.

Den Gave, der bærer mest Præg af det Overnaturlige, er Tungetalen. Det var en Art af denne, nemlig Sprogens Gave, som paa Pintsedagen aabenbarede Aandens Røddalen over de Kristne (Ap. Gj. 2, 1—13.). Med vældig Stemme og med andre Tunger forkyndte de af Aanden Opfyldte Guds store Gjerninger baade de allerede fæede og de tilkommende. Enhver af de Tilværende hørte denne Tale i sit eget Sprog. Nogle mener, at de Allesammen skulde have talt et eneste Sprog, og at dette havde klinget forstaaeligt for hver af de Tilhørende som hans eget Tungemaal. Denne Opfatning synes dog at stride mod Lukas's Ord; han beskriver det ikke som et Under i de Hørende, hvilket tillige vilde have været en Selbstopfyldelse for dem, men virkelig som en Tale i forskellige Tungemaal. Det ligger nær at antage, at hine Tusinder var delte i Skarer, efter Nationer, saaledes som de havde indfundet sig til Festen, og at enkelte af Disciplene henvendte sig til enkelte af disse Grupper, eller ogsaa flere til hver Flok. Som forud Seere ved Aanden havde gennemstuet Menneftenes Tanker og læst i deres Sjæl, saaledes blev det denne gang givet Disciplene Ordets Gave, saa at de kunde tale til Enhver af dem, de havde for sig, i hans Modersmaal.

Det lader ogsaa til, at Paulus skjelner mellem Sprogenes Gave paa Pintsedagen og den senere Tungetale; hin kalder han i 1 Kor. 13, 1. meget betegnende "Menneskenes Tungemaal," denne "Englenes Tungemaal." Det sidste var en Tale, som ingen Dødelig forstod uden Udlæggelse, og som heller ingen Sprogkyndig, men kun den Helligaand kan udlægge; til Forstaaelse af det Første behøvedes ingen Udlæggelse. Den ene Gave er kun til Opbyggelse for den Talende, den anden aabenbart ogsaa for den Hørende. Den ene hjælper intet til at undervise den Uvidende, den anden er aabenbart ene og alene givet til dette Brug. Der synes derfor at være Grund til at skjelne mellem Sprogenes Gave paa Pintsedagen og den senere Tungetale.

De, som var udrustede med denne Gave (Ap. Gj. 10, 44—46., 11, 15., 19, 6.; 1 Kor. 12, 10. 28., 14, 2. 4—11. 13—28. 39. 40.), synes ikke at have talt noget af de historiske Folkesprog, men udøst sit Hjerte i Bøn, Tak og Lov paa et aldeles nyt Sprog, som Aanden gav dem at tale. Mennesket blev under denne Aandens Virkning grebet af en vældig Magt, der tog ham fuldstændig i sin Besiddelse; det blev som henjunktet i Guddommens Dyd; Tanken mistede enhver Bestemthed, idet den ligesom blev overstyret af den guddommelige Udgydelse. For de Tilstedeværende ytrede den sig som en hemmelighedsfuld, uforstaaelig Tale med Dyd og Dydsforbindelser, Ingen kunde tyde uden Aandens Gave. Dette fremgaar af den Maade, hvorpaa Paulus beskriver Tungetalen. "Hvo, som taler med fremmede Tungemaal, opbygger sig selv; men den, som profeterer, Menigheden . . . Endog de livløse Ting, der har en Dyd, enten det er en Fløite eller en Harpe, dersom de ikke giver tydelige Toner, hoorledes kan man da vide, hvad der er spillet paa Fløiten eller Harpen?" (1 Kor. 14). Hengav man sig uden at paalægge sig nogen Tømme til denne Tilstand, kunde man, som det sees af 1 Kor. 12 og 14 Kap., naa til en stedse større Bevægelse, finde Behag i en sjælelig Tilstand, der ikke var uden Fare, og uden Maal og Grændse udvikle denne Gave til at tale med Tunge, saa det ikke blev Menigheden til Opbyggelse. Apostelen Paulus stræbte ogsaa efter at holde den indenfor visse Skranke (1 Kor. 14, 27.). Han vil ikke engang, at man skal bruge den, naar der i Brødrene's Forsamlinger Ingen er, som kan udlægge de fremmede Tungemaal (1 Kor. 14, 28.). Dette var en særegen Naadegave (1 Kor. 12, 10., 14, 26. flg.), hvormed Menigheden fik høste Betsignelsen af det, som Aanden meddelte gennem Tungetalen. Nagtet denne Gave vistnok vakte mest Opmærksomhed og kanske ogsaa stod høiest i Anseelse hos Folket, skriver Paulus: "Jeg takker min Gud, at jeg taler mere i fremmede Tungemaal end I alle, men i en Menighed vil jeg heller tale fem Ord forstaaeligt, paa det jeg kan undervise Andre, end ti tusinde Ord med et fremmed Tungemaal" (1 Kor. 14, 18. flg.). Hermed har Paulus betegnet dens Plads i Naadens Husboldning.

Evnen til at udlægge Tungemaal var en Fremtoning af Profetiens Naadegave (1 Kor. 12, 10., 14, 1. 3—5. 22. 24. 29. 31—33. 39. 40.). Den bestaar deri, at Aanden paa underfuld Maade udruster ham med Seerblik, saa han kan seue ind i Fremtiden og forudsige tilkommende Ting. Det er hemmelige Aabenbarelser, Aanden meddeler Profeten, Ting, som ingen menneskelig Alogskab kan vide. Saaledes forkynder Agabus Hungerens over al Jorden (Ap. Gj. 11, 28.), samt at Paulus i Jerusalem skal lægges i Bænke (Ap. Gj. 21, 10. flg.). Paulus kjender Hemmeligheden om sit Folks Forhærdelse og Omvendelse ved Dagens Ende (Rom. 11, 25. flg.)

og spaar om de sidste Ting (1 Kor. 15, 51. flg., 23. flg.). Profeterne i Korinth eiede overnaturligt Kjendskab til det menneskelige Hjertes Hemmeligheder (1 Kor. 14, 24. flg.). Disse Aabenbaringer forkyndes i begejstrede Taler, der vælder frem med en saadan Kraft, at Mennesket neppe kan tie (1 Kor. 14, 32. flg.) og udøver et overvældende og rystende Indtryk paa Tilhørerne (1 Kor. 14, 24.). Profeten havde dog fremfor Alt Evne til, efter som Aanden gav ham at tale, at holde gripende Bækkelses- og Trøstetaler til Forsamlingens Opbyggelse. Som foran berørt talte Aposteltidens Profet ikke i Henrykkelse, men i fuldt bevidst Tilstand og i et for Alle forstaaeligt Sprog. Profetien sætter Paulus som den første og ypperste af den apostoliske Tids mange og store Naadegaver (1 Kor. 14, 1.) baade paa Grund af dens opbyggende og overbevisende Karakter (1 Kor. 14, 12. 24.), og fordi Profeterne næst efter og sammen med Apostlene var de Kilder, gennem hvilke den guddommelige Aabenbaring strømmede til Menighederne (Ef. 3, 5.). Da det viste sig, at den ikke altid flød rent, var Menigheden ogsaa skjænket Gaven til at bedømme Aander (1 Kor. 12, 10.). Aposteltiden krævede, at Profeternes Tale skal bedømmes af Profeter (1 Kor. 14, 29.), fordi man ikke skal "tro enhver Aand," men prøve dem, "om de er af Gud" (1 Joh. 4, 1.). Som Kjendemerke paa den sande Profeti opstilles, at den skal have den historiske Jesus Kristus som sit Indhold, saaledes at han bekjendes som Alles Herre (1 Kor. 12, 3.; Joh. 4, 2.; Ab. 19, 10.). Fremdeles at den skal stå i Overensstemmelse med Menighedens "Tro" efter "Guds Ord" (Rom. 12, 6.; 1 Pet. 4, 11.), og at den kun skal øves af Mænd, der lever et ret kristeligt Liv: "Af deres Frugter skal I kjende dem" (Matth. 7, 16.). Endelig stilles den Fordring til Profetien, at den skal bæres af Kjærligheden, uden hvilken Profeten, selv om han ved alle Hemmeligheder, kun er som "en lydende Malm og en klingende Bjælde" (1 Kor. 13, 1. 2.).

Fra de foran nævnte Naadegaver skiller de bestandig virksomme Læregaver sig derigjennem, at de ikke beroede paa Diebliffets Indskydelse. De bestod tværtimod i Færdighed i at undervise i Evangeliets Lære, forhvervet ved længere Ovelse under Guds Aands Bistand og Oplysning. Disse Naadegaver var to Slags, nemlig "Visdoms Tale" (1 Kor. 12, 8.) og "Kundskabs Tale" (1 Kor. 12, 9.). Den første af disse satte Besidderne istand til feierrig at kæmpe mod Modstandere (Ap. Gj. 6, 10.; 2 Kor. 10, 4. flg.) samt især at trænge ind i den treenige Guds Væsens Hemmeligheder (1 Kor. 2, 10. 11., 13, 2.). Den anden ytrede sig i Evne at gennemtrænge Menneskehjertets Dyb (1 Kor. 14, 24. flg.) og forstaaelig at fremstille, hvad Mennesket af Naturen er, og hvad det kan blive ved Guds Naade (1 Kor. 2, 6—16.; Rom. 3, 4—31.). Betslægtede med disse var Styrelsens og Ledelsens Naadegave (1 Kor. 12, 28.), der bestod i Evne til at lede Menigheden samt styre og forvalte dens Anliggender. Fremdeles omtales den stærke Tro (1 Kor. 12, 9.), der ogsaa var en særegen Virkning af Aanden. Den holdt Stand under Forsølgelsen og for Retten (Mark. 13, 11.) og viste sin Magt i Undere (Ap. Gj. 4, 31., 5, 12., 16, 26.; 1 Kor. 12, 9. flg., 13, 2.) baade ved Helbredelse af Syge (Ap. Gj. 3, 1. flg., 5, 15.; Matth. 10, 8.; Mark. 6, 13.; Jak. 5, 14.), Opvækkelse af Døde (Matth. 10, 8.; Ap. Gj. 20, 9. flg.) og Udbrivelse af onde Aander (Matth. 10, 8.; Mark. 3, 15., 6, 13.; Luk. 6, 18., 9, 1. flg.). Det sees dog ogsaa, at de onde Aander var i Besiddelse af overnaturlige Kræfter og kunde gjøre Undere (Ap. Gj. 16, 17., 19, 15.;

Jak. 3, 15.; Mark. 5, 4.; Ap. Gj. 19, 16.). Det kunde derfor have sine Banffeligheder mangengang at skjæle mellem Virkningerne af Aanden og Dævlene. Den store Forfjæl ligger dog deri, at medens de onde Aanders Gjerninger er skadelige og fremkalder Videlse og Sygdom (Matth. 15, 22. flg., 17, 15.), bærer den Helligaands Virksomhed altid Betsignelse med sig og giver Magt til at helbrede Syge og uddrive Dæville; den Slags Undere kunde de onde Aander ikke gjøre (Joh. 10, 21.). Dævelens Magt er ogsaa uendelig liden mod Guds; det Syndens Menneske skal gjøre Tegn og Undere ved Satans Magt, men den Herre Jesus skal fortære ham med sin Munds Aande (2 Thess. 2, 8. flg.). Til Værn mod Syndens Bedrag gives der i Guds Ord et sikkert Kjendetegn paa, at en Undergjerning var en Virkning af Guds Aand, nemlig at den skeede i Guds eller Jesu Navn (Mark. 9, 39.; 1 Kor. 12, 1—3.). Betjendelsen til Kristus er det useilbare Bevis for, at Vedkommende gjør de overnaturlige Ting dreven af hans Aand. Den, som gjør Undere i Guds Navn, profeterer i Guds Navn, er fyldt af Guds Aand (1 Joh. 4, 1—3.). Efter at have omtalt Naadegaverne og blandt disse ogsaa de forskjellige Embeder (1 Kor. 12, 28.) siger Paulus: "Tagter efter de bedste Naadegaver! Og ydermere vil jeg vise Eder den hyppreste Vej" (1 Kor. 12, 31.). Denne er Kjærligheden, som han derefter faa herlig priser i Kor. 13 Kap.; han indstærper Menigheden, at alle andre Gaver, selv de største, er for Intet at regne og uden Betjending for en selv og for Andre uden Kjærligheden, der er Hjertet i Kristendommen, og det som skal gjennemtrænge og beherske Naadegaverne og Tjenesterne i Menigheden. Først naar dette sker, kan Alt blive til Guds Ære og Sjælene til sand Opbyggelse og Betsignelse for Tid og Evighed.

Gudstjenesten i den apostoliske Tid.

Den kristelige Gudstjenestes Historie er meget lærerig og opbyggelig, men intet Afsnit i denne kan maale sig med den apostoliske Tid; den er ikke alene Begyndelsen til den senere Udvikling, men har en særegen Betydning "ved de aandelige Naadegavers Fylde og navnlig det apostoliske Ords og Embedes trygge Veiledning ogsaa med Hensyn til de gudstjenestlige Former." En opmærksom Bibellæser vil af det nye Testamente have seet, at Gudstjenesten og dens Udvikling arter sig noget forskjellig mellem Jødekristne i det hellige Land og Hedningekristne udenfor dette. De temmelig sparsomme Oplysninger, som vi har om Gudstjenestens Grundtræk blandt Jødekristne, findes i Ap. Gj., Jakobs Brev og Hebræerbrevet, medens særlig Korintherbrevene spreder Lys over den samme Sag, hvad de hedningekristelige Menigheder angaar. Det fremlyser med fuld Klarhed, at der saavel inden jødekristne som inden hedningekristne Menigheder er en dobbelt Række gudstjenestlige Sammenkomster, en offentlig om Morgenens med mere missionerende Præg og Evangelieforkyndelsen som Midtpunkt og en privat om Aftenen, alene for den døbte og troende Menighed med den hellige Nadvere som Midtpunkt. De vigtigste Hovedstykker i Gudstjenesten findes angivne i Ap. Gj. 4, 42.: "Og de hengav sig med Iver til Apostlenes Undervisning og til Samfundet, til Brødsbrydelsen og til Bønnerne." Det er indlysende, at ved det første af disse fire Stykker menes Apostlenes mundtlige Belærelse og Undervisning baade i Menigheden og udenfor denne,

naar de som Missionærer forkyndte Evangeliet for dem, som endnu ikke havde antaget Troen. Brødsbrydelsen betegner vist ikke bare Nadveren, men ogsaa de Festsmaal-tider, som senere kaldes Agaper (Jud. 12.), der rimeligvis afsluttedes med Alterens Sakramente. Ved det sidstnævnte Stykke bringes vi til at tænke paa Fællesbønner af enhver Art, dels gammeltestamentlige Salmer, dels jødiske Bønner, dels ogsaa frie Hjerteudgydelser, som i Ap. Gj. 4, 24. flg. Hvad der menes med det andet Led i denne Opregning, har de Lærde ikke været enige om; rettest og simplest er det vistnok at forstaa det som broderligt Samsund eller broderlig Omgjængelse og Samling; thi et saadant Brodersamsund er jo Gudstjenestens Grund og tillige selv et Opbyggelses-middel, der gaar gennem den hele Gudstjeneste. Men naar Brodersamsundet her omtales blandt de Hovedstykker, som særlig hører til Gudstjenesten, saa er det vistnok ogsaa et betegnende Vidnesbyrd om, at Menighedens Gudstjeneste og dens kristelige Liv gik i ét med hinanden.

Al Ap. Gj. 2, 48. og 5, 42. sees, at de første Kristne hver Dag var samdrægtig i Templet og brød Brødet i Huset og nød Maaltidet med Fryd og Hjertens Enfoldighed. Heraf frengaar, at der var en Gudstjeneste i Templet i nær Tilslutning til den jødiske og en Gudstjeneste i Huset for Menigheden alene. Med Hensyn til

Billede af Jesus som den gode Hyrde.
Udfjæringer i 2 Edelstene.

Gudstjenesten i Templet, saa mærkes det tydelig af Ap. Gj., at de kristne Jøder vedblev en Tid uden at gaa op til Templet, naar Bedetimen kaldte Jøderne sammen (Ap. Gj. 2, 15., 3, 1., 22, 17.); det er ogsaa rimeligt, at de tog Del i Ofringerne og fulgte de andre Tempelforskrifter (Ap. Gj. 18, 21.). Hvor længe denne Sædvane varede, vides ikke; men det maa antages, at dette Forhold blev rystet ved Stefanus's Optræden og kanske især ved Apostelmødets Forhandlinger. Den gamle Skik fulgtes dog i det Hele lige til Tempels Odelæggelse, ja kunde endog føre jødekristne Menigheder til et saadant aandeligt Tilbagefald under den gamle Gudstjeneste, som Hebræerbrevet vidner om. Men i sig selv var dette et Forhold, som baade var historisk naturligt og trostfyldt. De første Kristne var Jøder, som havde fundet Messias; derfor betragtede de ogsaa Templet som sit hellige Sted, saa længe Jødefolkets Historie og Kristenlivets Udvikling gjorde det muligt for dem. Et stærkere Bræg af den nye Aand fik denne Tempelgudstjeneste dog derved, at Apostlene ogsaa kom til Templet og forkyndte Jesu Navn. De hørte ikke op med daglig at lære i Templet og forkynde Evangeliet om Jesus Kristus (Ap. Gj. 5, 42.). Sær i Salomos Buegang (Ap. Gj. 3, 11., 5, 12.), hvor Herren i sin Tid havde givet sig tilkjenende som den gode Hyrde, der vilde sætte Livet til for sine Faar og bevare dem til evig Tid (Joh.

10, 23. flg.), lød en stadig Prædiken om Kristus fra Apostlenes Mund. Denne var nærmest beregnet paa at bringe Evangeliet til de Jøders Hjerte og Samvittighed, hvilke endda ikke troede paa Jesus, men blev ved Siden heraf ogsaa en Opbyggelse for den troende Menighed, som samlede sig om denne Prædikengudstjeneste. Sammenkomsterne i Templet havde altsaa dels Karakter af Bønnemøder, dels af Opbyggelsesgudstjenester, hvis Tyngdepunkt laa i den opbyggelige Udlæggelse af Skriftordet, saaledes som Filippus, i Overensstemmelse med Joh. 5, 39., gik frem med Kammer-tjeneren (Ap. Gj. 8, 32. flg.).

Disse Forsamlinger med særlig evangelist Prædiken kunde dog neppe være holdte i den oprindelige Skikkelse længere, end til den første Kristensfølgelse brød ud efter Stefanus's Død; den gjorde Sammenkomsterne umulige eller dog i høi Grad farlige; men saa snart som noget roligere Tilstande indtraadte, gik mange af de Kristne atter op til Templet for at holde Andagt der. Dette fortælles udtrykkelig om Jakob, Herrens Broder, og selv Paulus forsmættede ikke at besøge Templet hver Gang, han var i Jerusalem (Ap. Gj. 20, 16., 21, 23. flg., 24, 11.), og til det sidste kunde han længes efter at holde Høitid der (Ap. Gj. 20, 16.). Hvorledes Kristne med større Klarhed over Forholdet mellem den gamle og nye Pakt betragtede Tempeltjenesten og Ofringerne, kan man dels se af Hebræerbrevet, dels af forstjellige Ofringer hos Paulus. Det er saare betegnende, naar han skriver: "Ogsaa vort Paastelam er slagtet, nemlig Kristus". (1 Kor. 5, 7.). "Medens Tempeltjenesten for det gamle Israel havde været en stor Profeti, der pegede fremad, maatte disse Ofringer i det nye Israels Dine være Handlinger, der viste tilbage til Offeret paa Golgatha. Trods Långfredag vedblev Apostlene derfor at færdes i Templet; thi de havde jo en Gjerning der. De Mær, i hvilke de skulde være Kristi Vidner i Jerusalem (Ap. Gj. 1, 4. 8.), var en Forlængelse af Naadetiden for Jødefolket, og for at finde de Længselsfulde i Israel maatte de søge til Templet" (Luk. 2, 27. 37.). I Sammenhæng med nysomtalte evangeliste Gudstjenester i Templet staar ogsaa de Jødekristnes Deltagelse i Synagogetjenesten; denne var vel ikke saameget en Gudstjeneste som en Undervisning eller en Skole, men havde dog ogsaa et opbyggeligt Præg. Nær af Ap. Gj. 18, 21. kan vi slutte os til, at Jødekristne vedblev at søge Synagogen paa sit Hjemsted, som de i Jerusalem søgte Templet. Ogsaa i Synagogen optraadte Apostlene med sin Prædiken om Kristus, som Apostelhistorien saa ofte vidner om Paulus. De Kristne kunde altsaa der dels tilfredsstille sin almindelige religiøse Trang, idet jo Loven og Profeterne forelæstes, dels ogsaa ved Leilighed høre ligesom kristelig Forkyndelse, naar en Apostel eller Evangelist missionerende optraadte i disse Jødernes Forsamlingshuse. Af Lukas's Skildring kan vi slutte os til Indholdet af denne offentlige Forkyndelse i Jerusalems Tempel og Udspredeles Synagoger. Nærmest i Peters Taler paa Pintsedagen og i Salomos Buegang var et Vidnesbyrd om Frelsens store Kjendsgjerninger og en indtrængende Formaning til Tilhørerne om at ombende sig og søge Syndernes Forladelse (Ap. Gj. 2, 38., 3, 19.). Paulus's Forkyndelse i Synagogene betegnes af Lukas som en overbevisende Prædiken om de Ting, der hører til Guds Rige (Ap. Gj. 19, 8., jvfr. 1, 3.), og Hedningeapostelen figer selv mod Slutningen af sit Liv, at det havde været hans Formaal: "for Jøder og Grækere at aflægge et Vidnesbyrd om Omvendelse til Gud og Tro paa vor Herre Jesus Kristus". (Ap. Gj. 20, 21., 26, 18., jvfr. Matth. 4, 17.).

Saaledes var den jødekristne Gudstjeneste, forsaavidt den knyttede sig til den offentlige jødiske Gudstjeneste. Sit nye ligefrem kristelige Præg fik den ved den apostoliske Prædiken af Kristus i missionerende Aand, hvorved ogsaa de gamle Former, Ørene, Bønnerne, Skriftlæsningen fik et nyt Indhold; de støbte det nye Troeslivs Fylde ind i de gamle Opbyggelsesformer. Desuden maa det ikke glemmes, at Synagogetjenesten fik en Betydning for den kristelige Gudstjeneste, som rak langt ud over Jødedommens særlige Bestaaen. Den har assat i denne betydningsfulde Spor. "Ligesom den kristne Kirke har Navnene Paaste, Pinte og hver syvende Dags Festlighed fra Jøddommen, men har fyldt det alt med en ny Aand og skabt det selvstændig ud af sig selv, saaledes har den ogsaa laant gudstjenstlige Former fra Synagogen, men har gjort dem nye ved den nye Aand. Den gamle Pagt havde ikke udarbejdet disse Former til Anytte, men under Guds Vedelse, at de skulde komme hans Kirke til Gode. Lad os derfor her fremstille Hovedtrækkene af Sabbatorordenen i Synagogen. Først Bønner, saa et Afsnit af Loven, dernæst et Afsnit af Profeterne. Dernæst et forklarende opbyggeligt Foredrag, som ethvert læredygtigt Menighedslem kunde overtage. Tilslidst Forstanderens Velsignelse med Menighedens Amen. At vi i Hovedtrækkene endnu har disse samme Stykker, nytestamentlig oversatte, er umistkjenkelig: Bøn, Epistel, Evangelium, Prædiken, Velsignelse, Amen". (Gustav Jensen.)

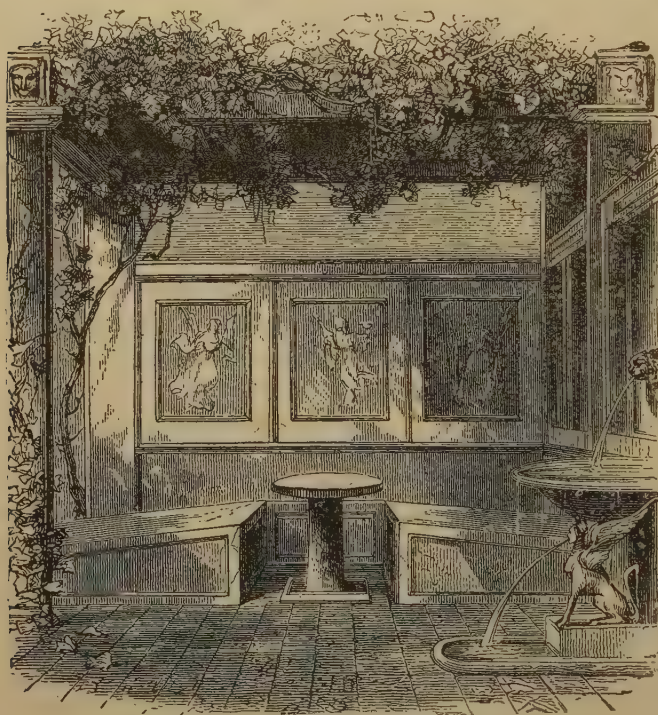
Det er dog let at forstaa, at de Kristne ikke kunde være tilfredsstillende ved denne Deltagelse i den gamle Pags Gudstjeneste. Den Aand, som boede og virkede i dem, og de Naademidler, som var dem betroede, drev dem til en særlig kristelig Menigheds-gudstjeneste. Saadan holdt da de Troende og Døbte fra den første Tid af dels i "Salen", nær Templet (Ap. Gj. 1, 13., 2, 1. flg.), og dels i større og mindre Huse (Ap. Gj. 2, 46., 5, 42.). Navnlig omtales Marias Hus i Jerusalem. (Ap. Gj. 12, 5. 12.), hvor Mange var forsamlede og bad, da Petrus ved en Engel blev udfriet af Fængslet. Kjernen i disse Gudstjenester var Agaperne eller Kjærlighedsmaal-tiderne med deres Høidepunkt, den hellige Nadvere. Hvad Øfringen i Templet afbilde, havde de Kristne her i sin fulde Virkelighed; thi Kristi Legemes og Blods Sakramente hvilede jo paa det ene Jesu Kristi fuldkomne Offer, der havde afskaffet ethvert andet sonende Offer. Disse Aftenforsamlinger var Menighedsfester i egentlig Forstand. I det fælles Maaltid fremstiller de Troende sig for den usynlig nærværende Farsader (Matth. 25, 10., 20, 1.; Luk. 23, 25.; Joh. 12, 6., 13, 29.; Luk. 22, 35.) som hans Husfæller, hans egentlige Husmenighed. Idet de fuldbyrder hans Testamente (1 Kor. 11.; Luk. 24, 35.) og forkynder hans Død, modtager de hans himmelske Gaver som Forstud og Pant paa, hvad Fuldbendelsen skal bringe (Luk. 12, 37., 13, 29., 22, 30. 18.; Ab. 3, 20.). Men de fremtræder ogsaa som Guds Familie, som det af Herren kjøbt og i ham med hinanden ved Kjærligheden forbundne Brodersamfund. Det er paa engang et Herremaaltid og et Kjærlighedsmaaltid, det inderligste Udtryk for Samfundet med hverandre. — De Troende samledes altsaa til disse fælles Maaltider som en Discipelfamilie efter Forbillede af den af Jesus selv kaldte Apostelkreds. Høidepunktet og Slutningen dannedes, som anført af Brødsbrydelsen.

Denne Handling, som gav hele Høitideligheden sit Navn, foregik saaledes, som det var Disciplene bekendt fra det uforglemmelige Samvær med Herren den sidste Aften før hans Død (Matth. 26, 20., flgn. Matth. 14, 19.; Ap. Gj. 27, 35.;

Luk. 24, 30. 35.; Joh. 21, 12.). Jesu Fremgangsmaade dengang havde sikkerlig fæstet sig uudslættelig i deres Sukommelse lige til det mindste Træk (1 Kor. 11, 23. flg.). I Overensstemmelse hermed var det tredie Bæger i Paastemaaltidet, Velsignelsesbægeret, der blev velsignet og sendt omkring som Erindringskalken om Jesu Død, under Sukommelsen af hin uforglemmelige Stund, da Jesus selv havde bragt tredie Bæger i Paastemaaltidet i saa nært Forhold til sin Dødsdød. Ligesom ved Høitideligholdelsen af Paasten Forkyndelsen af den Guds Gjerning forenedes, som Paasten erindrede Folket om, saaledes forbandt sig ogsaa med hin Brødsbrydelse og Kalk den høitidelige Forkyndelse af de Ord, som Herren dertil havde udtalt; Handlingen blev saaledes en Evangelieforkyndelse i høieste og fuldeste Forstand og i den korteste og tyndigste Form. — Netop Tilslutningen til hint Jesu sidste Maaltid med sine Disciple medførte, at den hellige Handling fra først af var omsluttet af Bøn og Lovsang nærmest vel efter Davids Salmer, men vistnok ogsaa i Form af lovspræisende Gjengivelse af Indstiftelsesordene. Hvert af de forskellige Udtryk: velsigne, takke, lovsynge og love (Matth. 26, 26., 27, 30.; Ap. Gj. 2, 47.) kan vel neppe opfattes som Betegnelse for særskilte Arter Bønner eller Lovsange allerede af den Grund, at de bruges om hinanden. Saaledes kan der da heller ikke om den musikalske Bestaffenhed af Sangene siges stort mere, end at de har sluttet sig til den hebraiske Salmesang. Denne kan vi maasse bedst tænke os som en smuk Dplæsning med regelmæssig Betonning og lidt Melodi, omtrent som vor "Messe". Det sees ogsaa, at Apostlene ved disse Aften-gudstjenester prædikede og lærte om Kristus. Deres Prædiken var naturligvis her af en anden Art end den missionerende i Templet og Synagogen. Den fremtræder nærmest som en Tale til fælles Opbyggelse, Trøst, Formaning og Helliggjørelse. Efter Ap. Gj. 4, 33. var dog ogsaa denne Menighedsprædikens Hovedindhold om Jesu Kristi Opstandelse (mærk nemlig den Stilling, dette Vers har mellem 32. og 34.). Det tredie Stykke var Bøn; rimeligvis benyttedes ogsaa Fadervor, der senere omtales som en gammel, kjendt Bøn. Ogsaa særegne Bønneforsamlinger holdtes ved vigtige Leiligheder. (Ap. Gj. 4, 23., 12, 12.). Altsaa holdtes i den første Tid daglige Menighedsammenkomster (Ap. Gj. 2, 46., 5, 42.) med opbyggelig Tiltale, Samtaler, Nådvernlydelse og Bøn. Det er klart, at i disse Aftenforsamlinger laa den kristelige Gudstjenestes Lyngdepunkt; først her var det fulde Brodersamfund, der er Gudstjenestens Grund, og først her var Jesu Begemes og Blods Sakramente. Her er det betydningsfulde Udgangspunkt for al senere Udvikling i den kristelige Guds-tjeneste. De tre Hovedstykker, som her nævnes, er siden altid de grundlæggende Stykker i den kristelige Gudstjeneste. Det sees ogsaa, at Nådveren fra først af har hørt med til Gudstjenesten som dens Høidepunkt.

Det var dog først inden de hedningekristne og af disse især de paulinske Menigheder, at den kristelige Gudstjeneste udfoldede sig i Selvstændighed og frist Eiendommelighed. Dette havde flere Aarsager. Disse Menigheder var ikke bundne til Jødedommens historiske og nationale Forudsætninger, hvorfor Alt kunde bygges mere fra nyt af. Den egentlige Grund var dog, at den store Hedningepostel havde af Herren faaet til Opgave og Livsgjerning altsidig at udvikle Kristendommens Grundtanter baade med Hensyn til Trossen i Kristus Jesus og den personlige Tillegnelse deraf i Troen samt ved Siden heraf at klarne Opfatningen af Menigheden som de Døbtes og Troendes Forsamling, som Kristi Begeme. "Dermed løstes Kristendommen fra

Jøbedommen og Tempeltjenesten som svage Begyndelsesgrunde, hvoraf ingen skulde gjøre en Snare for Friheden i Kristus, og henvistes til at uddanne en Gudstjeneste fuldt ud efter sit eget Væsen." — Ogsaa inden de hedningekristne Menigh. der har der været en Gudstjeneste, offentlig for Alle og Enhver, og en privat, der alene var bestemt for Menigheden. Dette kan slutes baade af Ap. Gj. 20, hvor Paulus siger, at han har lært "offentlig og i Huse," og af 1 Kor. 14, 23., hvor der er Tale om, at Hedningen frit kan træde ind i Menighedens Forsamling under Gudstjenesten. Dette kunde efter Sagens Natur ikke ske ved de Nadvergudstjenester, som holdtes i Forbindelse med Agaperne (1 Kor. 11, 18. flg.). Vi ser altsaa, at der rimeligvis om Morgen holdtes en Forsamling, hvortil ogsaa Hedningerne havde uhindret Udgang, og

Parti af en romersk Spisefal (Triclinium).

Efter et udgravet Hus i Pompeji.

Huse var der forskjellige Rum dels i første, dels i anden eller tredje Etage, som kunde bruges ved de Kristnes Sammenkomster. Huset's Spisefal eller Triclinium blev vistnok oftere benyttet baade til Morgengudstjenester og Aftensammenkomster. I en større Sal i tredje Etage var det, Paulus samlede med de Kristne i Troas, da han talte saa længe, at den søvnige Eutychus faldt ned og slog sig ihjel (Ap. Gj. 20, 6—9.). Af saadanne Forsamlingshuse nævnes Lydias Hus i Filippi og Jasons i Thessalonika (Ap. Gj. 16, 40., 17, 7.). Ligeledes blev der holdt Gudstjeneste i Justus's Hus i Korinth og i Aquilas og Priscillas i Efesus. (Ap. Gj. 18, 7.; 1 Kor. 16, 19.). Fremdeles omtales Stefanus's Hus i Korinth, hvor Paulus undtagelsesvis havde døbt (1 Kor. 16, 15., 1, 11.) og Filemons i Kolossæ (Filem.

en anden om Aftenen (Ap. Gj. 20, 7.), hvori Herrens Nadvere feiredes (1 Kor. 10, 16—18., 11, 33.). Da der endnu ikke fandtes Kirker, holdtes begge disse Gudstjenester i Privatboliger. Dette fremgaar af mange Steder baade i Ap. Gj. og Paulus's Breve. Var de Kristnes Antal i en By stegget i den Grad, at intet enkelt Hus kunde rumme Alle, saa fordelte man sig paa flere Steder; Nogle samlede sig i dette Hus, Andre i hint, eftersom Leilighed gaves (Rom. 16, 5. 14. 15.; Filem. 2.). I de da-værende større private

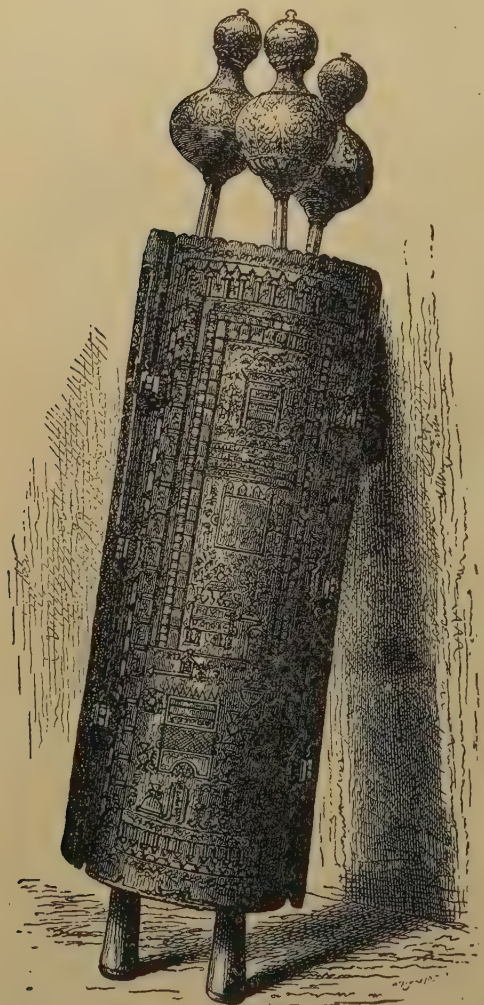
B. 2.). Saadanne smaa Husmenigheder betegnes maaſte tilbels i Hilsenerne i Rom. 16, 10—15. Det ſees ogſaa, at Paulus i Efeſus, da Synagogen blev ſtængt for ham, i to fulde Aar prædikede i Hedningen Tyrannus's Skole, "ſaa alle de, der boede i Aſien, hørte den Herres Jeſu Ord, baade Jøder og Græker" (Ap. GJ. 19, 9. flg.).

Bedſſen af Menighedens Anliggender ſaavelſom af de gudstjenſtlige Sammenkomſter ligger hos denne ſelv, men betroes til dem, der er udruſtede med Styrelſens Aaadegave. Dette Embede, der er en Vreſ- og Tillidspoſt, betegnes ſom en Diaconi eller Tjeneste (1 Kor. 16, 15.). Men diſſe Forſtandere (1 Theſſ. 5, 12. flg.), Tilſynsmænd og Tjenere (Filip. 1, 1.), Hjelperc, Myndigheder (1 Kor. 12, 38. og Rom. 12, 7. 8.) er ingenlunde Værere af den gudstjenſtlige Opbyggelse fremfor Andre i Menigheden, ſom Aanden udruſtede med Aaadegaver og drev til at tale. Førſt mod Slutningen af den apoſtoliske Tid, da de overordentlige Aaadegaver begyndte at ſvinde, gaar Lærevirksomheden over til Jndehaveren af det ordnende og ſtyrende Embede. I Ef. 4, 11. er Hyrder og Lærere ſtillede ſammen.

Morgengudstjenesterne i de hedningekriſtne Menigheder havde hovedſagelig et vidnende og belærende Præg; efter Sagens Natur var det Ordet, ſom herſkede. Her har man viſtnok læſt Stykker af det gamle Testamente (Ab. 1, 3.), iſær de, ſom brugtes i Synagogerne. I 1 Tim. 4, 13. kan efter Sammenhængen kun være Tale om den offentlige Læſning af den gamle Pagts Skrifter. "Hold faſt ved Læſningen, ved Formaning." Og hele den Aaade, hvorpaa Paulus i ſine Breve til de hedningekriſtne Menigheder bruger det gamle Testamente, forudſætter et ſaa almindeligt og nært Kjendſkab til dette, ſom kun kunde naaes ved ſtadig Læſning i Forſamlingerne. Hertil ſluttede ſig Prædiken, Formaning, Trøſt og Være, ſom vi ſer af 1 Kor. 14 Kap., dels af Forſtanderne (Ef. 4, 11.), dels under Preſbyternes Bedeſſe af Andre, ſom havde Aandens Gave dertil. Alle undtagen Kvinder kunde optræde, kun at det ſkede "ſømmeligt og med Orden." (1 Kor. 14, 40.). Der maa ogſaa have været et forunderligt Liv i Forkyndelſen i hin Kriſtendommens første Aar. Hele Menigheden var ſom et Folk af Præſter! Den var ſkjænket en rig Fylde og uudtømmelig Mangfoldighed af Aandsgaver, ſom i højſte Grad ſtærkede og helligede de Evner, der af Naturen var de Enkelte givne, ſaa Kriſti Navn kunde bekjendes og priſes af mange Munde. Snart optræder Profeter, to eller tre ad Gangen (1 Kor. 14, 29.), og med overſtrømmende Kraft enten forudſiger tilkommende Ting eller taler til Opbyggelse, Formaning og Trøſt eller ryster Samvittighederne ved at aabenbare Hjertets ſkjulte Raad (1 Kor. 14, 25.), medens andre af de TilſteDEVærende bedømmer det (1 Kor. 14, 29.). Saa kan Tungetalerne blive grebne af Aanden og falde i Genrykkelse; Fornuften træder fuldſtændig tilbage, de er helt betagne af Aanden, der ſelv frembringer Lydene, Orddannelſerne, Tonerne og Tonefaldene, ſom høres fra deres Læber. Hvad de fremlægger, er uforſtaaeligt for dem ſelv, men er Pant og Forſtud paa hine "uudſigelige Ord" (2 Kor. 12, 4.), ſom vi engang hiſtoppe ſkal ſaa høre. Derfor kan Tungetalen kun træde i Opbyggeliſens Tjeneste, naar den følges af Fortolkningens Gave (1 Kor. 14, 5. 13. 18. 19.). Andre af Menigheden kommer med Aandens ſprublende Vidneſshyrd om Kriſtus, Mogle med rolig Underviſning om Kriſtendommens Sandheder, Enkelte med Viſdommens eller Kundſkabens Tale; men det paaſees, at Alt ſker til Opbyggelse (1 Kor. 14, 26.). Det mærkes dog, at der ogſaa var Friſtelse til

Uorden, som 1 Kor. 14 Kap. viser; derfor minder ogsaa Apostelen om, at "Gud ikke er Forvirrings, men Freds Gud." Det er særdeles lærerigt at se af Apostelens Ord i dette Kapitel, baade hvorledes han hæveder Gudstjenestens Frihed og Naadegavernes Ret og derhos indskrænker den ved Ordenens Grundsætning og Opbyggelsens Maal.

Til disse rige evangeliske Vidnesbyrd kommer ogsaa Bønnen. Af dens Arter

Gammel Lovrulle.

mærker vi os, især efter 1 Tim. 2, 1. flg.: En Bedebøn og en Takkebøn for alle Mennesker og navnlig for Øvrigheden. Denne Bøn, hvorved Gænderne rækkes op (1 Tim. 2, 8.), forrettedes ikke blot ved Presbyterne, men ogsaa af andre stiftede Mænd i Menigheden. At Sang og Salmer var almindelige ikke blot privat (Ef. 5, 19.), men ogsaa i Forsamlingen kan sluttes af Kol. 3, 16. og 1 Kor. 14, 15. 26., hvor Apostelen opfordrer de Troende at paaminde hverandre med Salmer, Lovsange og aandelige Viser og synge hyndig for Herren. Vi ser altsaa, at Salmer, Hymner og Oder eller aandelige Sange af forskjellig Slags løb i Opbyggelserne efter Forbilleder i den gamle Pagt, men friere og fyldigere. Det er uvidt, om disse i den Tid blev sungne af Enkelte eller af de Mange; det første er dog sandsynligt efter 1 Kor. 14, 15. 26. Hvad Sangen i Menighederne angaar, saa henvises vi ogsaa til Johannes's Åabenbaring, der indeholder mange Hymner og Lovprisninger, tildels i Betselsang (Åab. 19, 5., 4, 11.); særlig gribeinde og høitidelig er følgende: "Hellig, hellig, hellig er Herren, Gud, den Almægtige, den, som var, og som er, og som kommer" (Åab. 4, 8.). Man ved ikke, hvad man helst skal tro, enten at Johannes

har optaget Menighedsfange eller Stykker af saadanne i sin Bog, hvilke var i Brug ved Gudstjenesterne paa hans Tid, eller at disse Stykker fra hans Skrift har øvet Indflydelse paa Gudstjenesten og er blevne sungne under denne i forandret eller usforandret Skikkelse. Det er ogsaa rimeligt, at Englesangen, Simons og Marias Lovsange og andre lignende Stykker i det nye Testamente i en eller anden Form

allerede tidlig blev brugte af Menigheden, naar den jublede for Herren og gav sine Følelser Lust i Sang.

Saaledes er Opbyggelsesguds-tjenesten sammensat af den høitidelige Tilbedelse (Bøn og Tungetale) og af opbyggelig Tiltale, der vendte sig til Sandhedsandsen og Samvittigheden (Undervisning og Profeti); indbyrdes adskilles disse Aften atter derved, at en Gang den tænkende Betragtning (Bøn, Undervisning) har Overvægten, en anden Gang den geniale Grebethed, en Gang Fornuften, en anden Gang den skabende Fantasi. Opbyggelsens Interesse fordrer, at det belærende Element er baaret af Vidnesbyrdets Beaaendelse, at Undervisningen forener sig med Profetien, og at Tungetalen, den umiddelbare Udgydelse og Udstrømning af det aandelige Liv, bliver gjort forstaaelige ved forklarende Ord, der tyder den bevægede Aandsudgydelse, at Tungetalen forbinder sig med den almindelige Bønnetale. Det aandelige Livs overordentlige Bevægelse og Kraft, der var saa eiendommelig for den første Tid, svandt lidt efter lidt, og de overordentlige Aandsaaenbarelser gav Plads for faste Former i Opbyggelsen og det religiøse Liv; Profeti og Undervisning smeltede sammen til ét, og Tungetalen gik op i Bønnen. De, som var udrustede med Profetiens Gave, blev stedse sjældnere, og i deres Sted kom det ordnede Væreembede. Istedetfor Tungetalen kom Udtryk for den af Aanden fremkaldte umiddelbare Erkjendelse og den Maade, hvorpaa denne ytrede sig, traadte den hellige Tonekunst som Udtryk for den geniale Grebethed, hvis beslægtede Ytringsform Tungetalen var. Saaledes kjender allerede den senere apostoliske Tid forskellige Former for den hellige Sang (Kol. 3, 16.; Ef. 5, 19.) Som Sideestykke til og Efterklang af Tungetalen kan man maaske betragte Jubilationen i den gregorianiske Sang, det saakaldte Jubilus, hin melodiske Udgydelse, hvori Hallelujaet udmunder. Sangerne, der i Begyndelsen af Salmernes Tekst begejstredes til hellig Glæde, bliver snart saa opfyldte af salige Følelser, at de ikke længere kan udtrykke ved Ord, hvad der foregaar i deres Indre; de lader derfor Ordet være og giver sine overstrømmede Følelser Lust i en Jubilation. "Denne er nemlig en Sang, der aabenbarer et Hjertes Opkløstelse, som ikke mere formaar ved Ord at give sine Følelser Udtryk."

I de Menighedsforamlinger, der holdtes i Jffekristne, var Agaperne med Nadveren Hovedsagen. Medens Agaperne i Jerusalem ogsaa var almindelige Maaltider, har de i de hedningekristne Menigheder udelukkende Karakter af Guds-tjeneste. Hvorledes Kjærlighedsmaaltiderne udartede, omtaler Paulus saaledes: "Naar I da kommer sammen paa et Sted, saa er dette ikke at æde Herrens Nadvere; thi naar I æder, tager Enhver sin egen Aftensmad forud, og den Eine hungrer, men den Anden fraadser. Har I ikke Hus til at æde og drikke ubi? Eller foragter I Guds Menighed og bestjæmmer dem, som Intet har? Hvad skal jeg sige Eder? Skal jeg rose Eder? I dette roser jeg Eder ikke." (1 Kor. 11, 20—22.). Saa frit Spille- rum, Apostelen vil, der skal indrømmes Menighedens eget Stjøn og skabende Trang, naar man blot ikke taber Hovedformaalet, Opbyggelsen, af Sigte, saa eftertryffelig indprenter han, at Nadverens Maademaaltid skal høitideligholdes i nyie Overensstemmelse med den første Indstiftelse af Herren selv. (Matth. 26, 26. flg. og 1 Kor. 11, 23. flg.). Deltagelsen i Nadveren er for Apostelen ikke bare den høieste og høitideligste Betsjendelse af, at man tilhører Kristi Menighed, men den er det mest fuldkomne Udtryk for, at man vil høre Kristus til i fuldeste Forstand og træder i et Forhold til

ham, der enten bliver den Nydende til Velsignelse eller til Dom. Høitideligholdelsen skal udtrykkelig fremstille sig som en Kultushandling i Overensstemmelse med det af Jesus givne Forbillede; derfor fremtræder denne ogsaa i Form af et Maaltid, der bliver tilberedt af de enkelte medbragte Gaver og holdt for alle paa samme Tid (1 Kor. 11, 22. 27. 28. 33.), saa at Bord=Menigheden fremstiller sig som den ved Kjærlighedsmaaltidet forbundne Menighed, som Herrens Legeme.

Selve Nadverhandlingen begyndte med, at Brødet og Vinen blev velsignede. Denne Velsignelse (Benedictio) forklares nærmere i 1 Kor. 11, 24.; den skede ved en Takkebøn (Matth. 26, 26. 27.). Indholdet af denne maatte være mere end ved den almindelige jødiske Takkebøn ved Paaskefesten: "Lovet være ham, som frembragte Brødet af Jorden." Den har visjelig tillige, og det især, været en Tak for Guds Naade i Jesus Kristus, Verdens Frelser. Derpaa fulgte den høitidelige Fremsigelse af Jesu Indstiftelsesord (Matth. 26, 26. flg. og 1 Kor. 11, 23. flg.), hvorved de jordiske Gaverattes i Forhold til Kristi Legeme og Blod (Consecratio); saa foregik Brødsbrydelsen og Rækningen af Kalken. Rimeligvis har der ogsaa til Nadverens Nydelse været knyttet et Vidnesbyrd om, at Kristus er død til Sjælens Frelse. Udtrykket "forkyndte Herrens Død" (1 Kor. 11, 26.) tyder derpaa; thi dette Ord bruges nemlig aldrig om Kundgjørelse ved Handlinger, men ved Ord. At dernæst Menigheden her ved Nadveren har svaret paa Herrens overbættets Naade i Sakramentet med et rigt Udtryk for sin Glæde og Tak i Bøn og Sang, i Lov og Pris, maa ansees for utvilsomt. Fra denne Side var Nadveren et Menighedsoffer, et Selvoffer, og synes ogsaa efter Parallellen med de hedenske og jødiske Offermaaltider (1 Kor. 10, 16. flg.) af Paulus at betragtes som et Offermaaltid, hvori Menigheden tilegnede sig det engang for alle skeede Offers Frugt og Velsignelse. — En kort og syndig lithurgisk Uddelingsformel overleveres først i Apostlenes Anordninger; Ordene i Kor. 11, 22—26. danner Kjæren i Indvielsesbønnen. For at fuldstændiggjøre Billedet af disse Gudstjenester maa det tilføies, at Apostlenes Breve blev læste høit i disse Sammenkomster (1 Thess. 5, 27.; 1 Kor. 4, 16.). Det er ogsaa rimeligt, at de evangeliske Beretninger om Herrens Liv allerede tidlig var en vigtig kilde til Opbyggelse i Menighedens fortrolige Aftenforsamlinger. Af Ap. Gj. 20, 7. og 11. synes det at fremgaa, at evangelisk Prædiken ogsaa har fundet Sted. — "I det vi sammenligner Gudstjenesten hos Jødekristne og Hedningekristne, finder vi stor Lighed: De samme Gudstjenestens Grundstykker, den samme dobbelte Gudstjeneste, den samme Nadvere med Agaperne. Men den jødekristne Gudstjeneste slutter sig nær til den gamle Pagt, den hedningekristne udvikler sig i større Selvstændighed og Rigdom ud af Evangeliet og har mere løst sig ud af Forbilledet." (Gustav Jensen.)

I Begyndelsen holdtes, som allerede anført, baade Morgengudstjeneste og en Sammenkomst om Aftenen hver Dag. (Ap. Gj. 2, 46.). Dette udelukker imidlertid ikke, at de Kristne af Israels ialfald til Jerusalems Ødelæggelse vedblev at holde den jødiske Sabbat hellig. Denne Opfatning finder Støtte i den omfattende Udtalelse i Ap. Gj. 21, 20., hvor der staar, at alle Jødekristne var ivrige for Moseloven. Ved Siden af Sabbaten feiredes med Gudstjeneste (Ap. Gj. 20, 7.; 1 Kor. 16, 2.) allerede tidlig Herrens Opstandelsesdag (Joh. 20, 1. 26.), den første i Ugen, Søndagen, Herrens Dag (Aab. 1, 10.). Hvorvidt Søndagens Helligholdelse er begyndt allerede indenfor den jødekristne Menighed er usikkert. Saa meget er dog sandsynligt, at

Herrens Opstandelsesdag ogsaa for dem havde en særegen Betydning blandt Ugens Dage, om den kanske ikke netop er bleven fejret i Vighed med Sabbaten. Under enhver Omstændighed er det indenfor de af Paulus grundede og styrede hedningekristne Menigheder, at Søndagen træder os imøde som en til Helligholdelse og Gudstjeneste særlig bestemt Dag. Kristne af hedenst Byrd ansaa sig ligesaa lidt pligtige til at helligholde den jødiske Sabbat som at underkaste sig Omstjørelsen (Gal. 4, 10.). Indenfor deres Kreds var det ogsaa naturligt, at Trangen til bestemte Tider for den fælles Gudstjeneste efterhaanden fremkaldte den faste kirkelige Skik at samles om Ordet og Naderen paa Herrens Opstandelsesdag i hver Uge. Om nogen Overførelse eller Henlæggelse af Sabbaten til Ugens første Dag er der slet ikke Tale i Kirkens fem første Aarhundreder. Søndagen var for den kristne Menighed væsentlig kun en egentlig Paaifest. Af bestemte kristelige Aarsfester lader Sikre sig ikke eftervise i den apostoliske Tid. Snidbertid turde det dog betragtes som temmelig sikkert, at ikke blot Jødekristne med Sabbaten ogsaa har beholdt de gamle jødiske Fester (Rom. 14, 2. 3.; Kol. 2, 16.), men at ogsaa Paulus i sine kristne Menigheder har lagt saa stor Vægt paa dem, at man deraf maaste kan slutte, at enkelte, navnlig Paaften, allerede dengang var gaaet over til at blive kristelige Høitider (Ap. Gj. 18, 21., 20, 6—16.). Hertil kommer, at Biskop Polykarp i Smyrna omtaler, at hans aandelige Fader, Apostelen Johannes, fejrede Paaften som en kirkelig Høitid.

Daaben blev i den apostoliske Tid ikke knyttet til bestemt Tid og Sted og stod heller ikke i Forbindelse med Gudstjenesten (Ap. Gj. 8, 36. flg.). Ligeledes var det en Selvfølge, at den da blev forrettet som ude paa vore Missionsmarker. Dens Anvendelse som Barnedaab forudsætter jo en kristelig Menighed, ialfald en troende Familie, som kan yde Sikkerhed for det døpte Barns kristelige Opdragelse. Hvor et saadant kristeligt Familieliv fandtes i Aposteltiden, er der meget, som taler for, at Barnedaaben blev brugt, om der end ikke gaves noget bestemt Bud om den. Det stærkeste Bevis herfor er Paulus's Ord i Ef. 4, 5. Naar der i det nye Testamente fortælles om Daab af hele Familier (Ap. Gj. 10, 1. flg., 16, 15. 33., 18, 8.; 1 Kor. 1, 16., 16, 15.), da er det vistnok ikke sikkert, men dog sandsynligt, at der i dem ogsaa har været smaa Børn. Sikker er det, at Barnedaaben i det andet Aarhundrede møder os som en almindelig Kirkeskik, og at Kirke læreren Origenes siger, at den skriver sig lige fra Apostlenes Dage. Dette bekræftes af forskjellige andre Forfattere samt ved mange Jndskrifter i Roms Måtakomber. "Det er let at paavise, at de fleste af disse Jndskrifter hidrører fra det andet Aarhundrede; nogle synes endog at være fra det første Aarhundrede."

Hvad Daabens ydre Form angaar, da blev den uden Tvil forrettet ved Næddypping (Ap. Gj. 8, 38.; Matth. 3, 6. 16.; Mark. 1, 9. flg.; Kor. 10, 2.; 1 Pet. 3, 21.; Ef. 5, 26.; Tit. 3, 5.; Rom. 6, 4.; Kol. 2, 12.), undtagelsesvis kanske ogsaa ved Bæstænkning. Det ligger nær at tro, at dette var Tilfældet ved de tre Tusindes Daab i Jerusalem (Ap. Gj. 2, 41.). At foretage Næddypping af en saadan Mængde havde vistnok ikke været muligt i Jerusalem, ijer om Sommeren, da der er temmeligt knapt om Vand. At de blev døpte i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn maa anses for en given Sag. Det følger med Nødvendighed af den Vdydighed mod Herrens Jndstiftelse (Matth. 28, 19.), som maa forudsættes almindelig ogsaa dengang. Den Kjendsgjerning, at det allerede var almindeligt i

første Halvdel af det andet Aarhundrede, paa Justinus Martyrs Tid, at døbe i den treenige Guds Navn, støtter ogsaa denne Opfatning. Naar der tales om Daab paa, i eller til Kristi Navn (Ap. Gj. 2, 38., 8, 16. 37., 10, 48., 19, 5.; Gal. 3, 27.), saa er Daaben dermed ikke betegnet efter sin ydre Form, men efter sin væsentlige Bestemmelse (Rom. 6, 3. flg.) og saliggjørende Virkning.

Med Hensyn til Daabens Betydning, saa kan der ikke være Tvil om, at den blev sat meget høit. "Petrus, der paa Pintsedagen opfordrede til Omvendelse og Daab, satte denne i Forbindelse med Syndernes Forladelse og den Helligaands Gave (Ap. Gj. 2, 38.); og senere udviklede han i sit første Brev Daabens frelsende og syndsforløsende Virkning (1 Pet. 3, 21., 4, 1.). Paulus havde selv erfaret, at der var Syndsforladelse at finde i Daaben (Ap. Gj. 22, 16.), og han taler om Daaben som det rensende Vandbad i Ordet og som Gjensjødelsen og Fornjelsens Bad ved den Helligaand (Ef. 5, 26.; Tit. 3, 5.; jvfr. 1 Kor. 6, 11.; Rom. 6, 7.). Johannes, der i sit Evangelium har optegnet Herrens Ord om den nye Fødsel af Vand og Aand (Joh. 3), siger i sit første Brev, at de Døbte, der har Salvelsen fra den Hellige, ved alt (hvad der hører til for at kjende det Antikristelige), og de behøver ikke, at Nogen lærer dem (1 Joh. 2, 20. 27.); og hvor dunkelt end Ordene stundom falder hos Forfatteren af Hebræerbrevet, kan Ingen tvile om, at han i dette Stykke er fuldt enig med Troens, Haabets og Kjærlighedens Apostel (Hebr. 10, 22. 23.)."

Daabsbekjendelsen og Troesregelen.

Daaben var Betingelsen for Optagelsen i Menigheden (Matth. 28, 19. flg.). Men da de Troendes Forsamling dannedes af omvendte Jøder og Hedninger; gik der forud for den hellige Handling en Undervisning (Gal. 6, 6.) i Evangeliets Hovedsandsheder, medens den dybere Tilegnelse fulgte efter Daaben (Ap. Gj. 2, 37. 49., 8, 12. 35—38., 9, 17. 18., 10, 34—48., 16, 14. flg., 30. flg., 18, 8., 19, 2. flg.). Den første og korteste Daabsundervisning har vi i Petrus's Tale paa Pintsedag efter hans betydningsfulde Missionsforedrag (Ap. Gj. 2, 38—41.; se ogsaa 10, 34—48.). Denne Undervisning blev efterhaanden mere bestemt og kom til at omfatte visse Lærestykker (Heb. 6, 1. 2.). Naar Forberedelsen var tilende, blev den gode Bekjendelse aflagt for mange Vidner. (1 Tim. 6, 12.). Oprindelig har denne ganske været en umiddelbar Gjenklang af Herrens Indstiftelse af Daaben (Matth. 28, 19.) og altsaa et levende Vidnesbyrd om Vedkommendes Tro paa den treenige Gud, Faderen, Sønnen og den Helligaand, i hvis Navn de blev døbt. Det er ogsaa muligt, at den blot var en Bekjendelse af Troen paa Jesus Kristus, som Midtpunktet i hele den apostoliske Missionsprædiken, hvorved de blev førte og ledede til Daaben (Ap. Gj. 16, 31., 17, 3.; 1 Joh. 5, 1.; 2 Joh. 2.).

Ved Kirken stigende Trang til en fastere og fyldigere Troesbekjendelse har den saa efterhaanden udviklet sig under fortsat Paavirkning af den apostoliske Forhyndelse og af denne lidt efter lidt optaget de mest fremtrædende Hovedsandsheder (1 Kor. 15, 3.; Heb. 5, 12., 6, 1. flg.). Allerede i det nye Testamente finder vi Spirer til en Bekjendelse, der i en kort Sum indeholdt den apostoliske Læres vigtigste Stykker og var den sande Lærdoms rette Form (2 Tim. 1, 13., 4, 3.; 1 Tim. 4, 6., 6, 3.). Mærkelig er 1 Kor. 15. 3. flg.: "Thi jeg overgav Eder blandt de første Ting, hvad

jeg og annamiede, at Kristus døde for vore Synder efter Skrifterne, og at han blev begravet, og at han opstod tredje Dag efter Skrifterne." Her synes man at kunne skimte flere Led af vor anden Troesartikel. Saadanne Spirer findes ogsaa i enkelte fremtrædende Hovedstykker af den kristelige Tro. Man mindes her det nye Testaments Omtale af Kristi Korsfæstelse (1 Kor. 2, 2., 1, 23.; Gal. 6, 14.; Rom. 6, 3.) og Opstandelse (Rom. 1, 4., 10, 9.; Ef. 1, 20. flg.), eller de hellige Skribenters Fremhævelse af Kristi Lidelse og Herlighed, hans Død og Opstandelse (Ap. Gj. 17, 3., 26, 23.; Rom. 4, 25., 14, 9.; 1 Pet. 1, 11., 4, 13., 5, 1.; Heb. 12, 2.). Fremdeles mærkes det apostoliske Vidnesbyrd om Kristi Lidelse, Død, Nedfart, Opstandelse, Himmelfart og Sæde hos Faderens Højre (1 Pet. 3, 18—22.). Der savnes heller ikke Tilspil til en virkelig Bekjendelse. Som saadanne maa betragtes de bekjendte Ord: "En Herre, én Tro, én Daab, én Gud og Alles Fader" (Ef. 4, 5. flg.), og kanske endnu mere følgende: "Gud er aabenbaret i Kjøb, retfærdiggjort i Aand, seet af Engle, prædiktet blandt Hedninger, troet i Verden, optagen i Herlighed" (1 Tim. 3, 16.).

De nys anførte Udtryk for den sande Lærdoms Form findes vistnok ikke satte i nogen Forbindelse med Daaben eller Daabsundervisningen, men de viser os dog, hvad der allerede paa den apostoliske Tid maatte staa som fremragende Hovedpunkter i Troens Indhold. Disse var de store Troens Kjendsgjerninger, som væsentlig allerede laa indesluttede i og derfor ogsaa ganske naturlig sluttede sig til, hvad der var Daabens Gave og Daabstroens umiddelbare Gjenstand, nemlig Faderens, Sønnens og Aandens Navn. Sin foreløbige Afslutning mener Professor C. P. Caspari, at Daabsbekjendelsens Udvikling maatte har faaet i Apostelen Paulus's Tid, da den kirkelige Gudstjeneste fik en mere bestemt og udviklet Skikkelse, eller kanske først efter den store Hedningeapostels Død, medens Johannes stod som Kirkenes Leder. Den Antagelse synes derfor rimelig, at Bekjendelsen, væsentlig saaledes som vi lærer den at kjende i nærmest paafølgende Tid i den romerske Daabsbekjendelse, er et Værk af Apostelen Johannes. Denne Antagelse støttes ved flere Kjendsgjerninger. Ordningen af de kirkelige Forholde i den apostoliske Tid laa, som bekjendt, i Apostlenes Hænder, og selvfølgelig havde Johannes i dette Tidsrum den største Indflydelse og øverste Ledelse. Tanken bringes da saa naturlig hen paa ham som Bekjendelsens Ophav. Et andet Bevis for dens apostoliske Oprindelse har man troet at finde deri, at han gjenfindes i sine Grundtræk overalt i Oldkirken, saa at den danner det fælles faste Grundlag for alle, baade den vesterlandske og østerlandske Kirkes forskjellige Daabsbekjendelser.

Men der er ogsaa adskilligt, som taler imod denne Opfatning. Det er lidet rimeligt, hvis den var et Værk af Johannes, at dette slet ikke skulde findes omtalt af de ældste kirkelige Forfattere. Ligesaa usandsynligt og utænkligt er det, at en Troesbekjendelse af apostolisk Oprindelse i den gamle Kirke skulde være bleven behandlet med den Frihed, som man især i den østerlandske Kirke allerede meget tidlig behandlede Daabsbekjendelsens Ordlyd. Det er en Kjendsgjerning, at Daabsbekjendelsen indenfor den østerlandske Kirke møder os i en Flerhed af Former. Den oprindelige Bekjendelse er nemlig i de forskjellige Menigheder bleven udvidet ved flere Tilføjninger, eftersom Kampen mod Bragelærerne krævede, at man søiede nye Led til for at hævde den rene apostoliske Lære, saaledes som denne fremtræder i det nye Testaments hellige

Skrifter. Det sandsynligste er derfor vistnok dette, at den omhandlede Daabsbekendelse mod Slutningen af den apostoliske Tid ikke er et Værk af Johannes, men af den apostoliske Kirkes Udvikling. Der er ogsaa gode Grunde for, at dens Udformning har fundet sin foreløbige Afslutning inden den af Johannes saa stærkt paavirkede, lilleasiatiske Kirke.

Den kan med Rette siges at have apostolisk Anseelse, fordi den er Kirkens Ja og Amen til den apostoliske Forlyndelse og indeholder alle de Troessandheder, som blev forkyndte af Apostlene. Cyrillus, Biskop i Jerusalem, siger etsteds: "Troens Sum blev ikke sammenfat efter Menneskers Tykke, men det mest passende blev udtaget af alle (hellige) Skrifter og udgjør nu den ene Troens Lære," og Kirkefaderen Augustin skriver om Daabsbekendelsen: "Sine Ord, som I har hørt, er spredte gennem de hellige Skrifter; men de blev samlede deraf og stillede sammen til et Helt, forat lidet begavede Menneskers Hukommelse ikke skulde blive besværet, forat ethvert Menneske skulde kunne sige, kunne beholde i Hukommelsen, hvad han tror." Andre Kirkefædre omtaler, at den skriver sig fra Apostlene. Senere fremkom det Sagn, at de Tolv skulde have forfattet hvert sit Led allerede paa Pintsjefesten straks efter Aandens Udgydelse eller umiddelbart, før de skiltes ad for at gaa ud til alle Folk og forkynde dem Evangeliet. Petrus skulde have begyndt: "Jeg tror paa Gud Fader, Almægtigste, Himmels og Jordens Skaber." Derpaa fortsatte Andreas: "Og paa Jesus Kristus, hans enbaarne Søn, vor Herre." Saa havde Jakob den Ældre sagt: "Som er undfangen af den Helligaand, født af Jomfru Maria." Derefter havde Johannes udtalt Ordene: "Pint under Pontius Pilatus, forsfættet og begravet," o. s. v., indtil endelig Matthæus havde sluttet med: "Og et evigt Liv."

Daabsbekendelsen blev fra først af ikke optegnet, og gennem de første Aarhundreder blev den forplantet ved mundtlig Overlevering. I Oldkirken holdt man det for utiladeligt at opskrive den apostoliske Bekendelse. Dette havde flere Aarsager. Man var nemlig bange for, at de Kristnes allerhelligste Tro ved at blive opskreven skulde falde i Hedningernes Hænder og blive spottet. Men den væsentligste Grund var dog Henlynet til dem, der blev forberedte til Daaben, og som i den sidste Del af sin Undervisningstid havde at lære Bekendelsen udenad. Disse, frygtede man, skulde tilegne sig den mindre fast og levende, naar de havde en Opskrift, som de bestandig kunde ty til. Det er dog muligt at følge dens Spor fra den apostoliske Tid, lige til den blev opskreven i en Form, som staar vor nuværende Troesbekendelse meget nær. Særlig mærkes den i de saakaldte Troesregler, som vi finder hos flere af Kirkens Fædre. Disse indeholdt Hovedsummen af den apostoliske Prædiken, saaledes som denne gennem det nye Testaments hellige Skrifter var kommen til de senere Slægter; hos Nogle er de kortere, hos Andre udførligere, alt efter Diebliffets Behov; Kampen mod Branglærerne spores ofte tydelig i dem. Den Form, som Troesreglerne udviser ved Begyndelsen af det andet Aarhundrede, har de uden Tvil faaet under fortsat Paaavirkning af den apostoliske Bekendelse.

Spor af en Daabsbekendelse med væsentlig det samme Indhold som i den gamle romerske tror Caspari at have fundet hos Clemens Romanus, der skrev sit Brev i Aaret 96. Hermas, en Lægmand i Rom ved Midten af det andet Aarhundrede, har i sin Bog "Hyerden" omtalt Kirken og den Helligaands Forhold til den saaledes,

at Tanken ledes hen paa de to første Led af tredie Artikel. Hos Ignatus, Biskop af Antiochia († 115), finder vi flere Led af Daabsbetjendelsen. I Brevet til Menigheden i Smyrna siger han: "... komme til fuld Overbevisning angaaende (Jesús Kristus) vor Herre... født i Sandhed af Jomfruen... naglet for os i Kjødet under Pontius Pilatus... at han maatte oprette et Tegn for alle Tider ved Opstandelsen... i hans Kirkes ene Legeme"; til Trallianerne skriver han: "Jesús Kristus... af Davids Slægt af Maria, som i Sandhed er født;... forfulgt under Pontius Pilatus, i Sandhed korsfæstet... i Sandhed opstanden fra de Døde." Endvidere i Brevet til Magnesierne: "Juldkommen forskrede om Fødselen, Videlsen og Opstandelsen, som skeede paa Pontius Pilatus's Tid." Justinus Martyr († 165) anfører leilighedsvis flere Led af første og anden Artikel. Paa et Sted skriver denne Kirkefader: "Han, som er korsfæstet under Pontius Pilatus," og paa et andet Sted omtaler Justin, at de onde Mander besværges ved "Guds Søns Navn, som er født af en Jomfru, korsfæstet under Pontius Pilatus, opstanden fra de Døde, opfaren til Himmelen," og paa et tredie Sted: "Korsfæstet under Pontius Pilatus."

Mærkelige Vidnesbyrd om Daabsbetjendelsens Ordlyd er de Troesregler, som Irenæus († 202) meddeler i sin berømte Bog: "Mod Kætterne." Den udførligste af disse er af Dr. Tonning oversat saaledes: "Kirken, der er udbredt i den hele Verden indtil Jordens Grændser, har fra Apostlene og fra deres Disciple modtaget denne Tro paa en Gud, Faderen, den Almægtige, som har gjort Himlen og Jorden og Havene og alt, hvad deri er; og paa én Jesum Kristum, Guds Søn, som blev Menneſte for vor Frelses Skyld; og paa den Helligaand, som ved Profeterne har forkyndt Guds Foranstaltninger: Hans Komme og Fødsel af Jomfruen og Videlsen og Opstandelsen fra de Døde og hans, vor elskede Herres Jesu Kristi legemlige Himmelfart og hans Gjenkomst fra Himlen i Faderens Herlighed for at gjenoprette Alt og til hele Menneſkeslægten legemlige Gjenopvækkelse, paa det at for Jesús Kristus, vor Herre og Gud og Frelser og Konge, ifølge den uhyrlige Faders velbehagelige Vilje ethvert Kne skal bøje sig, deres i Himlen, paa Jorden og under Jorden, og hver Tunge skal bekjende ham, og for at han skal holde retfærdig Dom over alle Ondskabens Mander og de uhydige og frastødne Engle og sende de Ugudelige, Uretfærdige, Overtræderne og Gudsbespotterne blandt Menneſkene ind i den evige Ild, men give de Retfærdige og Fromme Livet, og dem, der har holdt hans Bud og er blevne i hans Kjærlighed enten fra Begyndelsen af eller fra deres Omvendelse, skjænke dem Uldødelighed og krone dem med evig Herlighed."

Den fortæller lyder saaledes efter samme Forf.s Oversættelse: "Til denne Ordning holder sig mange paa Kristus troende Barbarfolk, som uden Papir og Blæk har Frelsen skrevet i sine Hjerter ved den Helligaand og omhyggelig bevarer den gamle Overlevering, hvilke tro paa én Gud, som har skabt Himmelen og Jorden og alt det, som deri er, ved Jesús Kristus, Guds Søn, der af overvættes Kjærlighed til sin Skabning lod sig føde af Jomfruen, han, som ved sig selv forenede Menneſket med Gud, led under Pontius Pilatus, opstod, optoges i Herlighed og skal komme igjen i Herlighed, som deres Redningsmand, der vorder reddede, og som deres Dommer, der vorder dømt, og skal kaste dem i den evige Ild, som forbandter Sandheden og foragter hans Fader og hans Komme."

Den lidt yngre Kirkesfader Tertullian († 220) meddeler den i en noget anden Skikkelse: "Troesregel", siger han, "er det, hvorefter man tror, at der kun er én eneste Gud og ingen anden foruden Verdensskaberen, som har frembragt Alt af Intet ved sit Ord, der før Alt fremgik fra ham. Dette Ord heder hans Søn, som under Navnet Gud paa forskjellig Maade er seet af Patriarkerne, altid fornummet i Profeterne, tilsidst ud af Aanden og ved Gud Faders Kraft nedstegen i Jomfru Maria, er vorden Kjød i hendes Moderskjød og er fremgangen fra hende som Jesus Kristus. Derefter har han prædiket den nye Lov og Himmerigets nye Forjættelse, gjort Undere, er ihjelslagen paa Korset, paa tredie Dag igjen opstanden, opfaren til Himmelen, sidder hos Faderens Højre, har... sendt den Helligaand... og vil gjenkomme i Herlighed for at optage de Hellige i det evige Liv og de himmelske Forjættelsers Nydelse og for at dømme de Bønhellige til den evige Fjnd, efter at baade disse og hine er opvakte og legemlig opstandne." Om denne Regel siger han, at den blandt de Kristne "ikke bliver Gjenstand for Undersøgelser;" thi intet maa troes mod den. "Intet at vide mod Troesregelen, det er at eie al Videnskab."

Biskop Cyprian, der levede ved Midten af det tredie Aarhundrede († 254), bevidner to Led af Troesbekjendelsen, og i Marcellus af Anchyras Brev til den romerske Biskop Julius (336—352) findes den gamle romerske Troesbekjendelse, der er saa lig vor, at den væsentlig blot skiller sig fra denne derved, at der endnu fattes nogle Led, som senere er blevene indskudte; saaledes findes ikke i første Artikel: "Himmelen og Jordens Skaber;" i anden: Kristi Udsjælselse; der tales kun om hans Fødsel. Ligesaa mangler hans Død og Medfart til Helvede. I tredie Artikel fattes Ordet "almindelig" samt "de Helliges Samfund" og "det evige Liv."

Vi har altsaa seet, at vor Daabsbekjendelse i sine Grundtræk stammer fra den apostoliske Tid og lidt efter lidt har udviklet sig til den Skikkelse, som Bekjendelsen nu har, samt at den helt igjennem er et Udtryk for Apostlernes Prædiken. Dens Betydning for Kirkesamfundet kan ikke stattes høit nok. Luther, der selv kom til Troens Forvisning derved, at en gammel Munk mindede ham om Troesbekjendelsens Ord om Syndernes Forladelse, kan paa flere Steder ikke nok rose den. Han har modtaget et overvældende Indtryk af dens uovertræffelige Skjønhed, Korthed, Klarhed, Enfoldighed, Trøstelighed, Kraft og Vægt og betegner den snart som et Værk af den Helligaand, snart som et Arbejde enten af Apostlene eller en af deres bedste Disciple. Til andre Tider tror han, at den er et Uddrag af Skriften, gjort af Fædrene. Og Biskop Martensen priser den som et Foreningsbaand for alle Troende og som et Baand i Kampen mod Bantroen, da den er et "tilforladeligt Udtryk for den Tro, der fra Begyndelsen er overleveret." Dens Betydning for den Enkeltes kristelige Liv er desværre ikke gaaet op for Mange. En dansk Præst skriver: "Daglig at gjentage for sig selv Troesbekjendelsen er til Velsignelse for Kristenlivet; thi den indeholder ikke alene vor Kristentro i en kort Sum, med alle sine dybe Motiver til et kristeligt Levnet, men den er ogsaa en Paamindelse om at leve, som vi tror: at leve i Forsagelse, at leve i Tro, hvile i vor Tro og i Livet at vise Dydighed mod den; thi vi bekjender Kristus Jesus, "Guds enbaarne Søn, vor Herre" (Luk. 4, 46.: "hvi kalde I mig Herre og gjør ikke, hvad jeg siger?") Troesbekjendelsen er saaledes, hvad Ambrosius kalder "den aandelige Fane, vort Sindes Betænkning (Overveielse), ligesom vor altid nærværende Bevogtning, visselig vort Hjertes Skat." Ogsaa Cyrillus formaner til

en daglig og hjertelig Tilsegnelse af Troesbetjendelsen: "thi da ikke Alle kan læse Skriften, men Nogle er hindrede deraf ved Uvidenhed, Andre ved Beskjæftigelse, saa sammensætter vi i saa Vinjer hele Troens Indhold, at ikke Sjælen skal gaa til Grunde af Uvidenhed. Derfor, Brødre, holder fast ved det Overleverede og skriver det paa Eders Hjertes Tavler."

Det kristelige Liv og Kirketugten.

den apostoliske Tids Gudstjeneste har vi lært at kende det nye Liv i sin største Skjønhed og sin rigeste Fylde. Men Kristendommen aabenbarede dog ogsaa sin Magt i alle Forholde; den var Surdeigen, som var bestemt til at gennemtrænge og forandre baade den Enkelte og Samsundet. Forandringen foregik ved Guds underfulde Naade gennem hans Ord og Sakramenter først i de Enkeltes Indre og viste sig saa i det Ydre i al Omgjængelse. Først naar den Enkelte var bleven ny i aandelig Forstand, kunde ogsaa Familien og Samsundet blive gennemshyret af den nye Aand og det nye Liv. Den Enkeltes Fornægtelse i Kristus Jesus var den Løstestang, hvormed den gamle Verden efterhaanden blev hævet op af sin dybe Fornedrelse. Det personlige Kristens livs mest fremtrædende Eiendommeligbed i Aposteltiden er Kristi Efterfølgelse. At gjengive i sit Liv Trækene i Jesu hellige Billede, at tage Del i hans Dmngthed, i hans Selvfornægtelse, at være opfyldt af hans Barmhjertighed, at vandre i Kjærlighed, som han gjorde, det er hans Disciples Kald (Ef. 5, 2.; Fil. 2, 5.; Kol. 3, 12. 13.). Hos deres Frelser finder de en levende og virksom Lov, der efter Augustins træffende Udtryk giver, hvad den byder. Er Jesus Kristus det ideale Forbillede for Gudsfrugt, er han ogsaa dens Næring, det Guds Brød, der stiger ned fra Himmelen og opholder dens Liv (Joh. 6, 48. 50.); hvert Lem af hans Legeme faar sin Bæst fra ham (Ef. 4, 15. 16.).

De ældste Tiders kristelige Liv blev ført i Jesu Spor vistnok med brændende Iver, men frit for Overdrivelse og indenfor det menneskelige Livs almindelige Betingelser. De første Kristne bævede af hellig Begejstring for Sandheden og ventede hver Dag Herrens Gjenkomst, men troede sig dog ikke forpligtede til at gaa ud af Verden og føre et affondret Liv. Enhver bliver i det Kald, hvortil han er kaldet (1 Kor 7, 17), naar han ikke deri støder paa uovervindelige Fristelser. Den Kristne har ikke Ret til at opgive Arbejdet under Paastud af at hengive sig til fromme Betragtninger (2 Thess. 3, 10. 13.). Selve Arbejdet hviler paa en Guds Anordning; det udgjør en Del af den Opgave, der er stillet Mennesket. De første Menigheder fik, som bekjendt, sine Medlemmer især fra Samsundets Middelklasser. De talte en stor Mængde Haandværksfolk, som arbejdede med deres egne Hænder (1 Thess. 4, 11.). I det Paulus baade i Ord og Gjerning hædrede dette Arbejde, forberedede han en af de vigtigste Forandringer, Kristendommen har bevirket; han hævdede Arbejdet fra den Ringagt, hvormed det betragtedes af det gamle Samsund, der væsentlig bestod af Seierherrer og Overbundne, af Lediggjænger og Slaver. Ved denne simple Forandring blev alle den hedenste Tilværelses Forhold omstyrkede. Ratten til at erobre og til at drage Fordel af et tyrannisk Overherredømme blev derved i Virkeligheden ophævet. De kristne Haandværkere i Korinth og Thessalonika var saaledes uden at

vide af det store sociale Reformatorer. Denne Tilbøielighed til at paatrykke hele Livet et guddommeligt Segl og et religiøst Præg forenede sig med en vis Afkæse, som man vel ikke tillagde nogen Betydning med Hensyn til Frelsen, men som dog var af Bigtighed for det aandelige Livs Tugt og Opdragelse. Paulus siger, at han spæger sit Legeme og holder det i Trældom (1 Kor. 9, 27.). Det sees ogsaa, at der blev holdt Faste i alle Menigheder, især under alvorlige Omstændigheder, hvor man søgte en ganske særegen Trang til at nærme sig Gud (Ap. Gj. 13, 2., 14, 23.). Denne Afkæse havde imidlertid ikke nogen forpligtende Karakter; man udøvede den med fuldkommen Frihed. Man betragtede den som et Middel til Hellighed, der ikke burde forsjømmes, og som kunde yde fortrinlig Hjælp i Kampen mod Rjødets og dets Begjærligheder.

I det kristelige Familieliv kommer den ældste Tids Kristendom frem paa en faare tiltalende Maade. Det er bekjendt, hvorledes det gik til i en hedensk Familie, og hvilke Stjændigheder der fandt Sted med Hensyn til Ægteskabet. Dette blev i Grækenland betragtet som en materiel Forbindelse, og i Rom blev det ophævet efter Ægtefællernes Luner eller Lidenstaber, blev besmittet ved Udsvævelse og vanæret ved Ægteskabsbrud. For Kvinden var der ingen Middelvei mellem et sløvende og uvirksomt Ophold i en affondret Del af Huset, hvor hun holdtes fangen, og en Bolerkes Rolle. Kristendommen hævede hende op af denne nedværdigende Stilling og gjorde hende til en Medhjælp for Manden. Den udbortes Forbindelse blev til et Tegn paa Foreningen mellem Sjælene, og Jesu Kristi Forhold til sin Menighed blev det ophøjede Forbillede for den ægteskabelige Forbindelse (Ef. 5, 23.). Derved er betegnet, hvilken Renhed Ægteskabet nu paa én Gang bliver omgivet med, og hvilken opofrende Kjærlighed der gennemtrænger den jordiske Tilbøielighed. Paulus lader Kvinden indtage den underordnede Stilling, der tilkommer hende ligeoverfor Manden; han vil have, at hun skal vise ham Agtelse og Underdanighed; men han forsværer hendes Rettigheder, hvilke Kristendommen tager sig af fremfor alle andre. Manden skulder hende Beskyttelse og Kjærlighed (Ef. 5, 24. 25.). Saaledes opfattet bliver Ægteskabet en hellig Forening mellem Mand og Kvinde for i Fællesskab at virke til Guds Ære. Aquilas og Pricilla, der kraftig støttede Paulus i hans Missionsgjerning, er et smukt Eksempel paa et kristeligt Ægteskab (Ap. Gj. 18, 2. 26.).

I de unge Menigheder, der var udgaaede af Hedenskabets, opstod det vanskelige Spørgsmaal, hvorledes man skulde forholde sig, naar en af Ægtefællerne var en Kristen og den anden en Hedning. Paulus vil ikke, at det ægteskabelige Bånd skal brydes af den Grund. Den kristne Hustru skal vinde og frelse den hedenske Mand og omvendt (1 Kor. 7, 13—15.; smk. 1 Pet. 3, 1.). I ethvert Tilfælde blev Ægteskabet helliget ved den Ægtefælles Bønner, som tjente Jesus Kristus. Retten til at indgaa et nyt Ægteskab blev kun indrømmet i det Tilfælde, at en af Ægtefællerne døde (1 Kor. 7, 39.). Der gaves ingen anden Undtagelse fra denne Regel end den, Jesus ogsaa indrømmer, naar nemlig Ægteskabet var moralsk ophævet paa Grund af Hor. Forholdet mellem Forældre og Børn fremtræder ligeledes i en ny Stikelse. Den romerske Faders uforsonlige Strenghed blev mildnet af den kristelige Kjærlighed; han maatte staae den spæde Bæsen, der var ganske afhængigt af ham, og aldrig opirre det ved Haardhed; Barnet forpligtes til en Underdanighed, der er saameget større, som den mindre hvilede paa Frygt (Ef. 5, 1—4.). Man ser allerede den

kristelige Moders blide og smukke Skikkelse træde frem. Naar Paulus siger til Kvinden, at hun vil blive salig, idet hun bliver Moder, hæver han sig efter Sædvane fra de enkelte Kjendsgjerninger til den almindelige Typus; i Kvinden ser han Eva, som fødte den velsignede Sæd, der overvandt Slangen, og som hver Dag føder de Guds Tjenere, der er kaldte til at fortsætte og fuldende Forløsningsverket. Hvorledes føder hun dem overhovedet anderledes end ved den kristelige Opdragelse, hvori hun tager en saa umiddelbar og virksom Del? (1 Tim. 2, 15). Saaledes er Familien stillet paa sin rette Grundvold. "Naar To eller Tre er forsamlede i Jesu Kristi Navn," siger Clemens Alexandrinus med Hentydning til Apostelen Matthæus's Ord, "er Herren midt iblandt dem. Mener ikke Evangeliet med disse Tre Manden, Hustruen og Barnet?" Det er ikke muligt at give en bedre Skildring af den kristelige Familie.

Med Hensyn til Slaveriet saa har Kristendommen ligesaa lidt anerkjendt dette som Skleroneriet eller den romerske Lovgivning om Skilsmisse; den har opstillet det Princip, som maatte ophæve Alt, der var saa fordærveligt for Evangeliets Sædelære. Hvad Slaveriet angaar, har den udtalt det med en saadan Bestiethed, at man maa erkjende, at den har moralst ophævet det, forsaavidt dette var den muligt uden at gaa udenfor sine egne Grændser og ind paa Politikens Omraade. Forholdet mellem Herrer og Tjenere blev dog straks ordnet efter Retfærdighedens Love. Hine skulde erindre, at de havde en Herre i Himlen, og disse skulde sætte en Værd i at lade deres Lydighed blive til en Lydighed mod Gud (Ef. 6, 6. 9.). Den gaar dog endnu videre. Apostelen Paulus erklærer rent ud, at i Jesus Kristus var der hverken Slave eller Fri, det vil sige, at enhver menneskelig Skabning havde lige Ret for Gud (Kol. 3, 11.). At det ene Menneske eier det andet erklærer denne som stridende mod den sædelige Lov og for et Angreb paa deres Rettighed, der var forløste ved Jesus Kristus, og altsaa uforeneligt med Læren om Forløsningen og den Lighed, som er en Følge deraf. Paulus nøiedes ikke med at udtale sine Grundsætninger; han anvendte dem ogsaa. Ved sit Brev til Filemon frigjorde han moralst de kristne Slaver. Han sendte Onesimus tilbage til hans Herre som en Broder i Troen, som sin egen aandelige Søn, og han forlangte, at man skulde modtage ham, som om det var ham selv (Filem. B. 10. 12.). Den Slave, der hidtil havde trællet i Møllen eller paa Marken, eller hvem hans Herre havde brugt som et Lastedyr, uden at han nogensinde blev opmuntret ved et hjærligt Blik, kunde nu sætte sig med sin Herre ved Kjærlighedsmaaltiderne, bryde Samfundsbrødet med ham og drikke Velsignelsens Kalk. Han var nu udsat for de samme Anfægtelser og Forsølgelser og blev, da han var et Lem af den samme Kirke, behandlet af ham som en Broder. Naar man husker paa, hvorledes en Slaves Stilling var nogle Aar før, vil man indse, at der er foregaaet en uhyre Omvæltning, som vil medføre alle andre Forandringer.

Kristendommen griber det menneskelige Hjertes naturlige Tilbøjelighed, idetmindste de berettigede, for at rense dem ved at bringe dem nærmere til den sande Kjærlighed. Denne rene og hengivne Kjærligheds Bæsen er Opofrelsens Aand. Sit Navn som sin Karakter har den modtaget af Evangeliet. Den heder barmhjertig Kjærlighed (1 Kor. 13, 1. flg.). Vi har seet, at den først aabenbarede sig indenfor Familiens snævrere Kredse; men den blev ikke indskrænket dertil. Den omfatter alle Mennesker med sin inderlige Barmhjertighed, og medens Nationalaanden i Oldtiden

reiste store Stranker mellem de forskjellige Folkeslag, der gjensidig kaldte hinanden Barbarer og Fremmede, kjender den Kristne ikke mere til disse Benævnelser. Han ved, at al Menneskens Slægt er bleven til af ét Blod (Ap. Gj. 17, 26.). Det var dog fornemmelig i Menigheden, at den kristelige Kjærlighed fandt sin Næring. Et aandeligt, ømt og fast Baand sammenknyttede dem, der havde samme Tro. For tydeligere at betegne, at de kun udgjorde én Familie i Gud, kaldte de hinanden Brødre, beviste sin Kjærlighed ved at hilse hinanden med Broderkysset og var som ét Legeme og én Aand (Rom. 8, 12., 14, 10.; 1 Kor. 6, 6.; Ef. 6, 10.; Fil. 1, 14.; 1 Pet. 2, 17.; Rom. 16, 16.; 1 Kor. 16, 20.; 2 Kor. 13, 12.; 1 Thesf. 5, 26.; 1 Pet. 5, 14.). Lukas har uovertruffet skildret deres rige Kjærlighed saaledes: "Men hele de Troendes Mængde havde ét Hjerte og én Sjæl; og ikke En jagde, at noget af hans Guds var hans eget, men de havde Alt tilsælles. Og med stor Kraft afslagde Apostlene Bidnesbyrd om den Herres Jesu Opstandelse, og der var stor Naade over dem Alle. Thi saa Mange, som eiede Agre eller Huse, solgte dem og frembar Værdien af det Solgte og lagde den for Apostlenes Fødder; men der blev uddelt til Enhver, eftersom han havde Behov. Men Josef, som af Apostlene kaldtes med Tilnavnet Barnabas, det er udlagt Trøstens Søn, en Levit, født paa Cypern, solgte en Ager, som han havde, og bragte Pengene og lagde dem for Apostlenes Fødder" (Ap. Gj. 4, 32—36.).

Det fremlyser heraf, at Broderkjærligheden fra Begyndelsen af især viste sig virksom i kristelig Fattigpleie, og at Omforgen for de Nødlidende gav sig Udtryk i frivilligt Eiendomsfællesskab (se ogsaa Ap. Gj. 2, 44. flg., 5, 1. flg.). Modernigheden i Jerusalem var fra først af igrunder kun en Udvidelse af den Discipelskreds, som Herren selv havde samlet om sig. Ligesom denne Kreds bærer ogsaa hin Menighed Præget af et Familiefamsund, hvis Lemmer havde alt tilsælles, idet de i fri Kjærlighed delte, hvad de havde, med hverandre, eftersom Enhver trængte noget. Dette Eiendomsfællesskab var saaledes ingen fast Ordning, men en utvungen Ytring af de Troendes offervillige Broderkjærlighed. Den var heller ikke væsentlig forskjellig fra den Naade, hvorpaa de andre Menigheder understøttede de Trængende ved Hjælp af de mere Velstaaendes frivillige Kjærligheds-gaver (Ap. Gj. 9, 36.). Det er ogsaa soleklart af Lukas's Ord, at der hverken var Tale om nogen Tvang eller en fuldstændig Opgivelse af al personlig Eiendom og endnu mindre om en lige Deling af Eiendommene mellem Samsundets Medlemmer. Den Tids Kristne dauner en fuldstændig Modfætning til Nutidens Kommuniteter.

Et andet Udtryk for den Familiekjærlighed, hvormed de Enkelte inden de apostoliske Menigheder omfattede hverandre, var de oftere omtalte Agaper eller fælles Kjærlighedsmaaltider. Ogsaa ved disse sørgede man særlig for de Fattige (Jud. 12.; 1 Kor. 11, 20. flg.). I Begyndelsen daglig, men senere paa enkelte bestemte Dage samledes Menigheden til fælles Maaltider; Enhver bragte med sig, hvad han formaaede af Mad og Drikke til fælles Nydelse. Det var dog ikke bare indenfor den enkelte Menighed, denne meddelende Broderkjærlighed kom tilsyne, men ogsaa i de forskjellige Menigheds Forskold til hverandre. Den gav sig her særlig Udtryk i Indsamling af frivillige Kjærligheds-gaver, hvormed de mere velstaaende hedningekristne Menigheder lagde for Dagen sin broderlige Kjærlighed overfor den fattige og nødlidende Modernighed i Jerusalem. Paa denne Vis bragte de ogsaa i Gjærning sin Tak for de

aandelige Gaver, som de havde modtaget af den. Disse Kjærligheds-gaver var tillige et synligt Vidnesbyrd om Kjærligheds-samsundet mellem Hedninger og Jøder; Stille-væggen mellem de forskellige Folkeslag var nedbrudt ved den kristelige Broderkjærlighed, som var fremgaaet af Kristi Verdensforjoning. (Ef. 2, 14—22.).

Ved et saa nyt og eiendommeligt Liv maatte saavel Hedninger som Jøder udbryde: "Hvor de elsker hinanden!" Kom en fremmed Kristen til en anden By, blev han modtaget som en Repræsentant for sin egen Menighed. Man betragtede det som en Lykke at kunne modtage ham i sit Hus; fromme Enten vaskede hans Fødder (1 Tim. 5, 10.), idet de overholdt en gammel østerlandsk Skik, og han blev hilset med alle Tegn paa den mest rørende Broderkjærlighed. Som vi allerede har seet, helligede den kristelige Kjærlighed sig især til at hjælpe de Trængende og se til de Syge. Det er bekendt, hvilken Gæstplads der blev anvist den Fattige i Menigheden. Man talte om hans høie Værdighed, fordi man i ham saa Jesus Kristus, der havde gjort sig til ét med ham. Fattigdommen bevarede en Afglands af den fornærede Guds Kjærlighed, der havde isørt sig den efter frivilligt Valg. Her behøver vi ikke engang at henvise til de Embeder, der særlig blev oprettede for at hjælpe de Fattige. Tabithas Eksempel viser os, hvad de første Kristnes Kjærlighed paatog sig mod lidende Brødre, om den end ikke besejdede noget Embede. (Ap. Gj. 9, 36. flg.). — De Kristnes Forhold til Verden ordnede Apostelen Paulus med Visdom. Han krævede ikke med overdreven og umulig Strengthed, at de skulde opgive enhver Berøring med uomvendte Mennesker. (1 Kor. 5, 10.). Han badlede ikke, at de satte sig tilbords med Hedningerne (1 Kor. 10, 27.). Han vilde kun, at de skulde vogte sig for Samkvem med det Onde og med Afgudsdyrkelsen. Han er frisindet i sin Opfatning (1 Kor. 10, 23.), men opgiver sin Ret for ikke at saare sin ængstede Broder (1 Kor. 8, 10—13.); her viser hans ophøiede og fintfølende Kjærlighed sig ret i det skjønneste Lys.

Vi ser, at den apostoliske Menighed i det Hele og Store aflægger et kraftigt Vidnesbyrd om Evangeliets gjenfødende og helliggjørende Kraft. Den fremtræder i dette Stykke som en Stad paa Bjergene (Matth. 5, 14.), der ikke kan skjules. De, som før havde været et Mørke, var nu et Lys i Herren (Ef. 5, 8.; Fil. 2, 15.; Rom. 6, 17. flg.; 1 Kor. 6, 11.). Grebene af den Kristi Aand, som vidnede med deres Aand, at de var Guds Børn, tvungne af den Kristi Kjærlighed, som var udøst i deres Hjertes, kunde de Kristne midt iblandt en vanartig og forvendt Slægt ikke andet end skinne som et Lys i Verden. (Fil. 2, 15.). Hvad der fremfor Alt er eiendommeligt for Menighedslivet i denne Tid er, som vi har seet, den rige Kjærlighed, som gennemstrømmer og behersker den, en selvfornektende, opbyggende og meddelende Broderkjærlighed, der danner den skarpeste Modsatning til den Egoisme, som var raadende i den gamle Verden. (Ef. 1, 15.; Fil. 1, 9.; Kol. 1, 4. flg.; 1 Thess. 1, 3., 5, 11.; 2 Thess. 2, 13. flg.).

Men uagtet dette var dog den apostoliske Kirke langt fra at være "en Menighed uden Plet og Rynke" (Ef. 5, 27.). Det elskede Billede havde ogsaa sine mørke Pletter og dybe Skygger; talrige Steder i Ap. Gj. og Brevene viser dette; en Menighed af bare Kristne uden Feil har aldrig været paa Jorden; blandt de Tolv var der en Judas, og Herren har selv sagt, at der altid vil være Skinde blandt Hveden, samt at de skal vokse sammen indtil Høsten. Det stærke Aandens Veir, som før over den apostoliske Menighed, førte ind i den baade Hyklere og sande Kristne, og det maa ikke

glemmes, at mange af disse Sidste var rykkede ud af et forfærdeligt Liv i Hedenskabets Lyster og Laster og derfor efter sin Omvendelse havde mange Skrøbeligheder, ja faldt i aabenbare Synder og havde en livsvarig og hård Kamp at kæmpe mod Synden i og udenom sig; de kunde dog ogsaa vidne med Apostelen: "Gud være Tak, som giver os Seier ved vor Herre Jesus Kristus." (1 Kor. 15, 57.). Allerede straks efter Pintsedagen kom det Onde tilsyne baade ved Ananias og Safira (Ap. Gj. 5, 1. flg.) og derved, at de græskjødte Jøders Enfer blev tilsidefatte ved den daglige Uddeling (Ap. Gj. 6, 1.). Hebræerbrevet, der er skrevet omkring Aar 60, viser, hvor skrøbeligt det dengang stod til i de jødekristne Menigheder. Der tales ikke bare om Modløshed paa Grund af Trængselen (Heb. 12, 1. flg.), men om mangen "bitter Rod," som gjør Forvirring (12, 15.). "Skjørlevnere" og "Horkarle" (12, 16., 13, 4.), "Pengegjerrighed" og en syndig Tragten efter timelig Binding (12, 16.) har altfor meget faaet Indgang. Hertil kommer, at man i Sindets Ustabighed lyttede til allehaande "fremmede Lærdomme" (13, 9.) og var alt andet end villige til at "adlyde sine Veiledere og være dem hørige" (13, 17.). Af Jakobs Brev, der er skrevet adskillig tidligere, faar man et endda mere mørkt Billede af den aandelige Tilstand blandt Jødekristne i og udenfor Palæstina. Det rette kristelige Alvor manglede altfor meget. Mange lignede en tvefindet Mand, der er ustadig i alle sine Veie (Jak. 1, 8.); i gode Dage satte man mere Pris paa Verdens end paa Guds Venstab (4, 4.), medens man i Trængselsens Tider tumledes om som en "Havbølge, der røres og drives af Vinden." Det overfladiske Sind vil gjerne høre og atter høre (1, 22.); man fører gudeligt Snak i Munden, vil gjerne være Lærer for Andre, uagtet man ikke har lært at holde sin egen Tunge i Tømme (3, 1. flg.). Man praler af sin døde Tro og indbildte Fortrin fremfor Hædningerne uden at forstaa, at "ligesom Legemet er dødt uden Aand, saa er og Troen død uden Gjæringer" (2, 17—26.). Under sine mange Fald i forskellige Synder søger man at berolige sin Samvittighed og smykke sin Sag ved at skyde Skylden paa Gud, der gjorde Fristelsen for stærk, medens man ikke har Die for, at den udgik fra Gns egen onde Begjærlighed. (1, 13. flg.). Der var derfor "Skiddenhed og Ondskabs Overflødighed" nok (1, 21.) Det lidenskabelige Sind blussede op i "Brede" (1, 19. 20.), medens der var "bedst Rid og Rivagtighed i Hjernerne" (3, 14.) og som en Følge heraf "Trætte, Forvirring og ond Handel" (3, 16.), "Krig og Strid" (3, 1. 2.). Istedetfor at holde sin "Tunge i Tømme" (1, 26.) syndede man svaerlig i Eder og Forbandelser (3, 9., 5, 12.) paa samme Tid, som man i Ufjærlighed "talte ilde om sin Broder" (4, 11.), medens man i Nøden ubarmhjertig viste den Trængende bort (2, 16.).

Det sees, at Menighedslemmerne bestod af Fattige og Rige (1, 9. 10.), af rige Godseiere og fattige Arbeidere (5, 1. flg.) samt Rjæbmænd (4, 13.). Baade Fattige og Rige viser sig ialfald for en stor Del at bære hensaldne til jødisk Mammondyrkelse. De Fattige bøier sig i dyb Erhøbdighed for Pengemagten (2, 2—4.), og de Rige viser paa sin Side Ringagt mod de Fattige og "underkuer" dem paa flere Maader (2, 6.); de udbetaler ikke Arbejderne deres furt fortjente Løn (5, 4.) og undser sig ikke for at stevne dem for Domstolene, naar de har Noget tilgode af dem (2, 6.). Fremdeles sees, at de Riges Tragten var at leve "kræseligen og velsigtig" (5, 5.) og samle timeligt Guds for at kunne "fortære det i Velsigt" (4, 3.); derfor reiser de ogsaa fra By til By for at "kjøbslaa og vinde" (4, 13.). Det er da intet Under, at Jakob formaner

og straffer disse Mammonstrælle saa alvorlig, som han gjør i Kap. 5, 1—3. Overfor disse mange og dybe Brøst optræder Forfatterne af disse ovenfor nævnte to Breve med broderlig Tugt, men bryder ikke Staven over dem og forsøger endda mindre at jage dem ud og danne et rent Samfund af bare Troende. De revser de herskende Synder, advarer mod Frasald og fremholder Sandheden i Kristus overfor Bilsfarelses. Alt sker for at hjælpe dem op i aandelig Henseende. "Disse saare, strøbelige Menigheder tiltales med Brodernavnet (Heb. 3, 1. 12. o. fl. St.; Joh. 1, 2. o. fl. St.); selv de stærpeste Revselses sker ikke i selvgod Dømmesygge, men i kristelig Kjærlighed (Heb. 4, 1. o. fl. St.; Jak. 1, 21. og fl. St.), og der formænes paa det mest Indtrængende til kristelig Samdrægtighed og Fordragelighed (Joh. 5, 9.; Heb. 13, 1—17.). Vigeoverfor al Glendighed peges der paa det gjensøende Ord (Joh. 1, 18.) og den opstandne Kristus, ved hvem Menighederne kunde blive "fiskede til af god Gjerning." (Heb. 13, 20. 21.). Ikke i Seperatisme, men netop i den levende Sammenhæng med den store "Skare af Vidner," der historisk vistnok tilhørte den gamle Pagt, men ideelt til den nye Pagts Menighed, er Frelsen (Heb. 11, 1—12., 2.)" (Dr. A. Chr. Bang).

Naar Tilstanden var saadan blandt Jødekristne, saa kan man ikke vente at finde den bedre blandt de Kristne, som nylig var revne ud af Hedenstafets Magt og bar dybe Mærker efter Livet der (1 Thess. 1, 9.; 1 Kor. 12, 2.; Rom. 6, 21.; Kol. 3, 6. flg.; Tit. 3, 3.; Ef. 2, 3.; Rom. 6, 19., 1. 24. flg.; 1 Kor. 6, 9.; Ef. 2, 5.; Kol. 3, 5.; Tit. 1, 12 flg.; Rom. 13, 12. flg.; 1 Kor. 15, 34.). Vistnok var Skillevæggen (Ef. 2, 14—16.) i Virkeligheden nedbrudt mellem Jøder og Hedninger, saa der ikke længer var nogen "Forfæls paa Græker og Jøde, Omfjærelse og Forhud" (Kol. 3, 11.; Gal. 3, 28.; Ef. 1, 10.), men det viste sig dog ofte i de blandede Menigheder, at i Livet stod endnu saare meget tilbage i denne Henseende; man havde vanskeligt for at bevare "Mandens Enighed i Fredens Baand" (Ef. 4, 3.). Den omvendte Jøde var tilbøjelig til at "rose sig af sin udbortes Anseelse (2 Kor. 5, 2.), til at forlade sig trygghelig paa Loven og rose sig i Gud" (Rom. 2, 17.) og hovmodig dømme Andre (Rom. 14, 4. 10. flg.); de Hedningekristne sees heller ikke at have været forsigtige med at "bedrøve sin Broder" og "forarge ham" ved at misbruge den kristelige Frihed eller benytte den paa en saadan Maade, at det krænkede den kristelige Kjærlighed. (1 Kor. 8, 9.; Gal. 5, 13.; 1 Pet. 2, 16. o. f. v.)

Saaledes stod man i Fare for paa begge Sider at "nedbryde Guds Gjerning." Dette var Tilfældet med Menighederne i Rom, Korinth og vistnok i alle blandede Menigheder. (Rom. 14; 1 Kor. 8.). Det viser sig fremdeles, at Jøderne stod i Fare for at komme bort fra Friheden i Kristus og igjen komme ind under Trældommens Nag, medens Hedningerne ligesaa ofte lod sig forlede til at misbruge Friheden til en Anledning for Rjødets eller lytte til jødiske Branglærere, der oftest brugte Loven til at drive bort fra Kristus, hvilket især fremgaar af Galaterbrevet og 2 Kor. 11. De mange Synder inden de hedningekristne Menigheder var en forfærdelig Årsag fra Hedenstafet; dette maa ikke oversees. Vistnok var Forsoningens fuldbragt og Renselsen i Jesu Blod alle Troendes Del; men Helliggjørelsen efter Livets Retfærdighed kunde og kan ikke opnaaes paa én Gang, men ved daglig Renselse og fortsat Kamp indtil Enden. Man faar paa flere Steder et stærkt Indtryk af, at de omvendte Hedninger ikke altid var vaagne. (Rom. 13, 11.; Ef. 5, 14.). Derfor formaner Paulus saa kraftig til

ved Guds Naade at føre et helligt Liv i daglig Selvfornægtelse (Rom. 6, 12. flg.; 13, 12. flg.; 1 Kor. 15, 34.; Kol. 3, 6. flg.). Disse indtrængende Formaninger var først og fremst rettede mod Utugtssynderne, der især havde Magt, fordi det Hedenstak, som de nylig havde forladt, ikke alene holdt dem for ustyrbelige, men ansaa dem endog for en Gudsdyrkelse. Den sædelige Opfatning var saa slap blandt de omvendte Hedninger, at i Apostelmødets Beslutninger bliver Horeri nævnt sammen med 3 Middelting (Ap. Gj. 15, 20. 29.; se ogsaa 1 Kor. 6, 12. flg.). I det hele var vist baade Utugtssynder og Druffenskab meget almindelige (2 Kor. 12, 21.; 1 Thess. 4, 3. flg.).

En af de baade farligste og almindeligste Udvækster ved det kristelige Liv er aandelig Døblæsthed, og den apostoliske Tids Menigheder var ikke ubekjendte med denne Jammer (1 Kor. 10, 12.; Gal. 6, 3.; 1 Kor. 4, 8.; Joh. Ab. 3, 17.; 1 Kor. 4, 18.; Rom. 12, 3.; 1 Kor. 4, 6.; Fil. 2, 3.). Hertil kom som dennes Følgesvend en ufrikelig Dømmesjæ, der holdt paa at fortære Kjærligheden hos Mange. (Rom. 2, 1. 14.; 3, 4. 13.). En anden Ytring af Hovmodet var, at man satte sig ud over det apostoliske Bud: "Hver leve stille og varetage sin Gjerning og arbejde med sine egne Hænder" (1 Thess. 4, 11.), men istedet derfor "omgives de uskilligheder og arbejdede ikke, men tog sig unyttig Handel for" (2 Thess. 4, 11.), medens "kvinder ørkesløse løb omkring i Hujene med Skvalder og uvedkommende Ting" (1 Tim. 5, 13.). Hvor Sindene bliver opblæste, er Partisjæ og Menneskeforgudelsen ikke langt borte. Istedetfor at være "ens sindede" (Fil. 2, 2.), affonderer man sig fra hverandre; "den Ene mener at have fundet Sandhedens før ukjendte Dybde hos den ene Partihøvding, en Anden hos en anden." Ogsaa dette Væsen var vel kjendt inden de apostoliske Menigheder (1 Kor. 1, 12. flg.). Følgen var "Rid, Rid og Tvedragt" (1 Kor. 3, 3.) eller "Bitterhed og Hidsigthed og Brede og Skrigen og Bespottelse" (Ef. 4, 31.). Desuden sees der at have myldret af alle Slags Branglærere rundt omkring, saa det er vanskeligt at paavise en eneste Mulighed, som ikke i større eller mindre Grad var smittet af deres Gift (Ap. Gj. 15, 1. flg.; Gal. 1, 8. flg.; Ef. 4, 14.; Joh. Ab. 2, 2. 9. 14. 20. flg., 3, 9.; Kol. 1, 15. flg.; 1 Thess. 2, 5.; 2 Thess. 3, 6—14.; 2 Kor. 11, 4.; Tit. 1, 14.; Rom. 16, 17.; 1 Joh. 2, 18. flg.; 2 Joh. B. 7 og Jud. B. 4 flg.). Disse glubende "Ulve" (Ap. Gj. 20, 29.), om hvilke Paulus i hellig Harme udbryder: "Ser Hundene, ser de onde Arbeidere, ser Sønderstjærelsen" (Fil. 3, 2.), prædikede "et andet Evangelium og en anden Jesus end Apostlene" (2 Kor. 11, 4.). De søgte "ved søde Ord og smigrende Tale at forføre de Enfoldiges Hjerter" og tjente ikke vor Herre Jesus Kristus, men deres egen Bug" (Rom. 16, 18.). Disse "falske Apostle" (2 Kor. 11, 15.) fik desværre ofte megen Indgang; de "bagvaskede" Apostelen Johannes (2 Joh. B. 10) og søgte at undergrave Paulus's Virksomhed i Menigheder, som han selv havde stiftet (2 Kor. 11 og 12 Kap.). Ja, Johannes klager endog bittert over, at der findes Menighedsforstandere, som ei blot ikke vilde antage ham og Brødrene, men endog udstødte af Menigheden dem, som vilde gjøre det (3 Joh. B. 10.).

Ved Siden af Aandens rige Frugter: "Kjærlighed, Glæde, Fred, Langmodighed, Mildhed, Godhed, Trofasthed, Sagtmodighed og Afholdenhed" ser vi altsaa, at der fandtes i Menighederne Rjødets Gjæringer: "Hor, Skjærblevnet, Urenhed, Uterlighed, Afgudsdyrkelse, Trældom, Rid, Rid, Brede, Trætte, Tvedragt, Partier, Avind, Mord, Druffenskab og deslige" (Gal. 5, 19—22.; Rom. 13, 13.; 1 Kor. 6, 10.;

Efs. 5, 5.; Kol. 3, 6. o. flg. St.). Vi læser om Stridigheder og Processer (1 Kor. 6, 1. flg.), om Fraadseri og Druffenstab ved Kjærlighedsmaaltiderne (1 Kor. 11, 21. 34.; Jud. 12.), om Misbrug af Nadveren (1 Kor. 11, 30.) og forfængelig Brammen med de overordentlige Naadegaver (1 Kor. Kap. 12—14) og desværre meget andet Syndevæsen, og dog er der ikke Tvil om, at der dengang forholdsvis baade var langt flere sande Kristne i Menighederne end nu og et langt kraftigere Troes- og Kjærlighedsliv.

Grunden hertil var blandt andet ogsaa den, at de apostoliske Menigheder ikke saa med Ligegyldighed paa den Fordærvelse, som kom for Dagen inden deres Egenmærker, men øvede Kirketugt efter den hellige Skrifts ligefremme Bud (Gal. 6, 1.; Ef. 4, 15. 16.; Rom. 15, 7.; 1 Tim. 5, 1. 2.; Tit. 2, 1. 10.; 1 Tim. 5, 20.; Rom. 16, 17.; 2 Joh. B. 10. 11.; Tit. 3, 10.; 2 Thess. 3, 6., 3, 14. 15.; 1 Kor. 5, 9—12.; Gal. 1, 8. 9.; Matth. 16, 19.; Joh. 20, 23.; Luk. 17, 3.; Math. 18, 15—18.; 1 Kor. 5, 1—5., 13.; 1 Tim. 1, 20.; Ap. Gj. 5, 1—11.). Af disse Udsagn fremgaar klart, at Herren vil, at der altid skal øves Kirketugt af og i hans Menighed; "man skal prøve Aanderne, dømme dem, som er i Menigheden, formane, hjælpe tilrette, irettesætte, holde sig fra de Ustikkelige, aabent udtale, at saadanne ikke er Brødre, beholde Synder, holde Gøndene borte fra det Hellige, ja bortskaffe den Onde og udstøde ham af Menigheden, d. e. øve Kirketugten i alle dens Grader." Vi ser fremdeles, at den kun øvedes paa Kirkens egne Lemmer (Math. 18, 15.; 1 Kor. 5, 11., 12.) til deres eget og Menighedens Gavn, enten for falsk Lære (Rom. 16, 17.; Tit. 3, 10.; 2 Joh. B. 10. 11.; 1 Tim. 1, 20.) eller uædeligt Levnet (2 Thess. 3, 6.; 1 Tim. 5, 20.; Matth. 18, 15. 17.; 1 Kor. 5, 1—5.); Guds Ord var Prøvestenen.

Men Apostlene gik frem med stor Forsigtighed, Sagtmodighed og Kjærlighed. De paamindede de "Ustikkelige" (1 Thess. 5, 14.), revsede de "Sunkne" (Joh. Ab. 3, 4. flg.), søgte at vække de "Sovende" (1 Kor. 15, 35. o. fl. St.) og straffede Enhver, som laa i aabenbare Laster, men udstødte dem endda ikke af Menigheden (2 Kor. 12, 21.; 2 Thess. 3, 14—15.). Og mod Branglærerne bruger de først alle Aandens Baaben, før de griber til haardere Midler. "Kristi Taalmodighed og det Haab, som Kjærligheden føder, lærte dem at tage Hensyn ikke blot til den almindelige tunge Sandhed, at Kjødets begjærer imod Aanden, men til deres personlige Kaar, med hvilke de handlede. De var fødte og opfojrede i et grueligt Hedenstak og maatte end just derved Synet for sædelig Renhed blive dobbelt skarpt hos Mangen en af disse, naar han blev greben af Kristus, vil vi dog ogsaa kunne forstaa, hvorledes det hos Andre maatte bevirke, at dette Syn først efterhaanden blev skarpere og bestemttere." Trods alle Laster og Synder, Paulus revser i sine Menigheder, kjender vi dog to Eksempler paa virkelige Udstødelser af Menigheden, nemlig Blodstjænderen i Korinth (1 Kor. 5, 5.) og Branglærerne Alexander og Hymenæus (1 Tim. 1, 20.). Det er altsaa de væste Arter af Utugt og falsk Lære, der to Gange under Paulus's Virketid har fremkaldt Udelukkelse; denne er begge Gange iværksat ikke af vedkommende Menigheds Leder, men ved Apostelen selv. For hin Blodstjænder havde Udstødelser en velsignet Frugt; Bedrøvelsen efter Gud, der virker Ombændelse til Salighed, blev vakt i hans Aand, og Apostelen kunde (2 Kor. 5, 5. flg.) glad opfordre Menigheden til at gjenoptage ham i sit Samfund; for Menigheden blev baade hans Udstøelse og Gjenoptagelse til Velsignelse.

Bildfarelser i den apostoliske Tid.

Daar Jøden gik over til Kristendommen, tog han med sig mange af de jødiske Forestillinger. Vi har seet, hvorledes de første kristne Jøder daglig deltog i Tempeltjenesten, holdt Sabbaten hellig og iagttog Moseloven. Det varede dog ikke saa længe, før ialfald Flerheden fik en klarere Indsigt i Kristendommens evangeliske Aand, dels ved Stefanus og Petrus, dels og især ved Paulus. Det er værd at lægge Mærke til, at der altid bestod et godt Forhold mellem Hedningernes Apostel og Menigheden i Jerusalem. Heraf kan vi slutte, at de fleste Jødekristne i Jerusalem forstod Paulus, ialdsald tilbels, naar han hævdede Kristendommens Frihed og Selvstændighed overfor Jødedommen. Men der var dog ogsaa Andre, som dette ikke var Tilfældet med. Vi finder, at et Mindretal har været stærkt hildet i jødiske Forestillinger og med større Strengthed end de Andre iagttog Ceremoni- loven; disse holdt Kristendommen igunden bare for en rensset Jødedom. Det sees af Ap. Gj., at de negtede Hedningerne samme Ret til Guds Rige som de og krævede ialfald, at de skulde lade sig omstjære og holde Moseloven, altsaa blive Jøder. Denne Tankegang kommer stærkt frem, da Petrus efter en Aabenbaring af Herren og paa hans Bud havde døbt Hedningen Kornelius og hans hele Hus. Da forargedes "de af Omstjærelsen" og rettede Anker mod Petrus; de lod sig vistnok foreløbig stille tilfreds ved hans Fremstilling af Sagen, ja blev endog saa grebne, at de takkede Gud, som ogsaa havde givet Hedningerne Omvendelse til Livet. Men det varede dog ikke længe. De mest Ridkjære maa igjen have skilt sig fra de Øvrige, og da Rytet om Dannelsen af en stor Hedningemenighed i Antiochia naaede deres Øre, blussete Ridkjærheden for Loven atter op; nogle drog endog derhen og søgte at skaffe sine Lærdomme Indgang (Ap. Gj. 15, 1.). De prædikede for de omvendte Hedninger: "I kan ikke blive frelst, naar I ikke lader Eder omstjære efter Mose Lov." Her træder den jødiske Retning, som kaldes *Judaismen*, klart frem, og vi finder, at Tilhængere af denne Lære overalt senere fulgte Paulus i Hælene og søgte at hindre hans evangeliske Arbejde blandt Jøder og Hedninger. Med Rette ser Apostelen i deres Lære kun et Tilbagefald til Jødedommen og formaner indtrængende sine Menigheder til at bevare "Evangeliets Sandheder" uforfalsket overfor disse Folk (Gal. 2, 5.). Vi ser, at de udspjædede den evangeliske Frihed og sneg sig ind som falske Brødre, der vilde lægge et Nag paa de Omvendtes Nakke. Dette første Angreb paa den evangeliske Kristendom blev, som bekendt, kraftig tilbagevist ved Apostelmødets Beslutninger (Ap. Gj. 15 Kap.), hvori haade Petrus, Paulus og Jakob, Herrens Broder, deltog. Men disse Lovlærere var dermed ikke udryddede. De dukker snart op i Galatien med sin Jødedom. Ogsaa her ser vi, at de vilde overtale de Kristne til at lade sig omstjære og indbilde dem, at dette er aldeles nødvendigt til Frelse; heraf fulgte saa tillige Jagttagelsen af de jødiske Forfkrister. For at naa sit Maal angriber de Paulus's apostoliske Anseelse og gjør gjældende, at han ikke, som de andre Apostle, er kaldet af Kristus selv. Fremdeles mistænkeliggjør de ham for, at han lærte anderledes end de andre Apostle, og endelig lastede de, at han ikke gik ens frem i sin Læremaade overalt. Paa alt dette svarer Paulus udførligt i sit herlige Brev til Galaterne og paaviser tillige, hvorledes de selv var drevne af Egrjerrighed og aandelig Herkesyge (Gal. 6, 12. flg., 4, 17.).

Ira Lilleasien drog disse Branglærere over til Europa. Som alle Sætkere søgte de at fiste i rørt Vand; derfor slog de sig ned i den letbevægelige forinthske Menighed, som det snart lykkedes dem at splitte i Partier. Og saa her gif de frem paa samme Vis som i Galatien. Som ægte Farisæere fremholdt de sine Lovlærdomme, negtede paa jaddusæist Vis de dødes Opstandelse (1 Kor. 15 Kap.) og angreb Paulus's Perion og apostoliske Værdighed. De fremtraadte med stor Anmasselse og Hovmod (2 Kor. 11, 5., 12, 11.) og med fanatist og tyrannist Paatrængenhed (2 Kor. 11, 20.). I sine Breve til Korintherne imødegaa Paulus dem skarpt og hævder den sunde evangeliske Lære og Frihed. Derefter finder vi dem i Rom. Paulus's Brev til Menigheden der indeholder flere Hentydninger til dem, ja den hele Skrivelse er efter sin Hovedtanke et afgjørende Slag mod Judaismen. Ingensteds fremholder Paulus den evangeliske Modsatning til denne saa skarpt som i dette magesløse Brev, hvori han ret udfolder for os Kristendommens sande Væsen: den frie, uforsthyldte Naade i Kristus Jesus. Judaismen optraadte i mange Former og Afarter og bragte Strid og Forvirring paa talrige Steder; men efterhaanden tabte den sin Magt over Gemhytterne, og efter Jerusalems Forstyrrelse er den næsten uden Indflydelse og Betydning.

Men var Judaismens Angreb paa den evangeliske Tro seierrig afflaet, saa traadte mangfoldige andre i dens Sted. Paa talrige Steder i Brevene omtales en Mængde mere eller mindre aandelig beslagtede Branglærere, som man med et fremmed Navn har kaldt Gnostikerne. Dette Navn har de faaet, fordi de roste sig af en høiere Indsigt eller Erkjendelse end de Andre og saa med Foragt paa den rette evangeliske Tro, som de sagde kun passede for den uvidende store Flok. En Stræben efter dybere Indsigt i de guddommelige Ting er ikke uberettiget, naar det sker paa den rette Naade. Evangeliet er mere end blind Tro. Paulus kender en i Kristus opladt aandelig Forstand og anbefaler den som Troens Fuldbendelse (Kol. 1, 9., 2, 2. flg.). Og naar han et andet Sted advarende stiller den ensfoldige Prædiken om Korset imod de Vises Viisdom, saa gjælder dette ikke den rette Stræben efter religiøs Erkjendelse, men den forsængelige Viden. I sin Tægen efter filosofist Dybde og kunstfuld Tale oversaa denne den Kjærlighed og Helliggjørelse, der er Hovedsagen i Kristendommen (1 Kor. 1, 17. flg., 8, 1.). Ved Indblanding af fjærringagtige Fabler forvandlede den Troens Grund og forstyrrede Menighedens Enhed (1 Tim. 4, 7., 6, 20.). Men det ligger ogsaa i Kristendommens Væsen, naar den indtræder som en høiere Magt, at den overalt drager det Beslagtede i den foresundne Dannelse ind i sin Kreds. Men ikke nok hermed; den griber dømmende ind i Samvittighederne og drager Menneskenaturens Natfide frem for Dagen. Mægtigst greb Evangeliet om Forløsningen og Friheden hin ved Trællesind og indre Splidagtighed aftræstede Tidsalder. Saa maatte det da ske, at Tidsideer og Sværmerier af alle Slags tidlig trængte sig omkring de apostoliske Menigheder, ligesom Myg om Lyset; men mest paatrængende var den gnostiske, som ofte ogsaa var behæstede med grove sædelige Wibdfarelses. Den Gnosticisme, som omtales i Brevene, havde sit Hovedbarnstet i Lilleasien, og den fremvælede saavel af Jødedommen som Hedenskab. Men sælles for dens forstjellige Arter var en ørkesløs Grublen over den himmelske Aandeverdens Forhold samt en ihærdig Bestræbelse efter paa enhver Naade at bringe dennes Hemmeligheder og Kræfter i et tjenende Forhold til sig. I saa Henseende forenede jødefristne Brang-

Lærere i Koloſſæ i Frygien en hemmelighedsfuld Engletjeneste med Moſaismens Sætninger og indviede ſig til denne Dyrkelfe ved ſmertefulde Spægeliſer (Kol. 2, 8. 18. flg.). De holdt ikke faſt paa Kriſtus ſom Menighedens Hoved, og under Skin af en høiere Viſdom og ſtreng Afholdenhed ſøgte de at forføre Herrens Menighed. I Jeſus ſaaſelvſom paa Kreta beſtjæftigede de ſig med Eventyr om Aandeverdenens Udſtrømning fra Gud. Det er dog indlyſende, at de baade herved og ved de Stridsſpørgsmaal, ſom de vakte om Loven, kun fremkaldte Splid iſtedetfor Opbyggeliſe (1 Tim. 1, 4. flg., 3, 9.). Paulus kæmper kraftig mod dem; i Brevet til Titus advarer han mod "daarlige Spørgsmaal og Slægtberegninger", ſandſynligviſ af Engle og Aandemagler, og i Brevet til Timotheus raaber han et alvorligt Varſko mod "den vanhellige, løſe Snak og de Tviftigheder, ſom kommer af den falſkelige ſaaſkaldte Gnoſis" (Kundskab). Den ſtørre eller mindre Fræthed, hvormed de forgreb ſig paa ſelve Troens Helligdom, beſtemtes dels ved den ſædelige Leiſindighed, dels ved den ældgamle øſterlandſke Foreſtilling om Materiens ubetingede Fordærveliſe. Af begge Grunde negtede vel ſrafaldne Apoſtelhjelperne ſom Hymenæus og Filetus de Dødes Opſtandeliſe, idet de foregav, at den allerede var fuldbragt paa aandelig Maade i Kriſtendommen (2 Tim. 2, 17. flg.). Til denne Modſigeliſe ſluttede ſig hos andre Spot over Herrens Gjenkomſt (2 Pet. 3, 3. flg.). I Apoſtelen Johannes's Tid gik diſſe Branglærere endnu videre, idet de negtede, at Jeſus virkelig var Kriſtus (1 Joh. 2, 22. flg., 4, 1. flg.). De paaſtod, at Jeſus Kriſtus ikke var et virkelig Menneſte, men kun ſaa ud ſom et Menneſte; hans hele Aabenbareliſe fra Fødselen til Himmelfarten var kun et Syn ligesom Synerne i det gamle Testamente. Denne Art af Gnoſtikernes Lære kaldes Doketiſme, hvilket Ord kommer af et Verbum, ſom betyder at ſynes. Retningen fik denne Betegneliſe, fordi den gjør Jeſu Kriſti legemlige Tilværelſe til et rent Skin. Johannes brændemærker diſſe Forførere ſom Forgængere for Antikriſten (1 Joh. 2, 18.), og da de fik mere og mere Udbredeliſe, fremhæver Apoſtelen med ſtor Kraft Jeſu virkelige Kjødſpaatageliſe, idet han ſiger: "Hver Aand, ſom ikke beſjender Jeſus Kriſtus at være kommen i Kjødet, er ikke af Gud, og denne er Antikriſtens Aand" (1 Joh. 4, 3.).

Diſſe Branglærere havde en ſtor Forførellens Magt baade ved den høiere aandelige Viſdom, ſom de roſte ſig af, og derved, at de ſamtidig ſaa med Foragt ned paa den enfoldige evangeliſke Tro, ſom de ſagde kun paſſede for den uvidende ſtore Hob. Særlig tilløkkende for Mange var viſtnok ſaaſelv deres egen eventyrlige Lære om Aander og Engle ſom deres aandelige Forſtaaeliſe og Udlæggeliſe af de hellige Skriſter i Forbindeliſe med et Liv, der dels var tvileſløst frit, dels overdrevent ſtrengt indtil Selvpinſel. Tvileſløshed og Selvpinſel findes mærkelig nok ofte forenede. De fik ſtor Indgang i den apoſtoliske Tid, men endnu mere ſiden, ſom vi ſenere ſkal ſaa høre.

Nikolaiterne, Tilhængere af Bileams Lære, og de af den falſke Proſetinde Jeſabel forførte (Ab. 2, 6. 14—16. 20—25.) hører viſtnok til en og ſamme Retning; i dem alle ſer vi blot lidet forſkjellige Former af den gnoſtiſke Lovløſhed, mod hvilken Petrus retter ſit andet Brev. De miſbrugte den kriſtelige Friheds Ret og Naadens Rigdom til at løſe Kjødet fra alle Bænd (2 Pet. 2, 19.; Jud. 3. 4.). Bileam, den af Hedensſkabet udsprungne Seer, Jeſabel, den hedendiſke Kvinde, ſom forfører Guds Folk og forfølger hans Tjenere, er træffende Forbilleder fra dette ſrafald,

som fremgik af en hedenst Rod inden flere lilleasiatiske Menigheder. Balak, Moabiternes Konge, vilde bekjæmpe Israel i aaben Kamp; hans Anslag tilintetgjordes, men Bileam gav ham det djævelske Raad at forføre Guds Folt ved Moabiternes Døtre, og dette lykkedes. Saaledes forsøgte den listige Sjælesfiende, da Kirkenes Forsølgelse ikke førte til Maalet, ved Branglærere at forføre det kristne Folt til Deltagelse i Afgudernes Offermaaltider og i Hedningernes Utugt. Dette gjorde de lastefulde Gnostikere, hvilke ogsaa af Petrus og Judas sammenlignes med Bileam (2 Pet. 2, 15.; Jud. 11).

Nær beslægtede med disse var de Nikolaiter, hvis Gjæringer Kristus haver. Det er ikke sandt, at Nikolaus kun er en Oversættelse af Bileam. Bileamiter og Nikolaiter bestod jevnstides med hverandre i Pergamus (Joh. Ab. 2, 14. 15.). Kirkesædrene fører Selter af dette Navn tilbage til Nikolaus, Proselyten fra Antiokia, den syvende af Diaconerne. Irenæus, Epifanius og Hippolyt siger, at han lærte, at de Kristne ikke var forpligtede til at afholde sig fra de hedenske Stikke, og at de frækt kunde overlade sig til sine Lyster, fordi Saadant ikke kunde skade Anden. En anden Beretning hos Klemens af Alexandria siger formildende, at dette vel var Nikolaiternes Grundsætning, men ikke havde været Nikolaus's egen Mening, hvilket var blevet misforstået af hans Tilhængere. Han skilte sig fra sin Hustru; han opfordrede til "at mishandle Kjødet;" han mente dette i streng Afholdenhed og Selvpinsel; siden blev det opfattet i en hedenst Frækheds Aand. Det er ikke umuligt, at Nikolaiterne i Begyndelsen har været strenge Afsteter, og at de siden har gaaet over til den modsatte Yderlighed eller en ryggesløs Svælgen i Kjødets Lyster.

Om der ved Jesabel i Thyatira, der siger sig at være en Profetinde og forleder Kristi Tjenere til samme Ting som Bileams Efterfølgere (Ab. 2, 20. flg.), skal forståes en Personlighed eller en Bande af onde Mennesker, lader sig ikke afgjøre. Men det synes klart, at falsk Gnosis var Midlet til Forsørelsen. Kun hertil kan de Ord sigte: "De Øvrige i Thyatira, som ikke annammer denne Lære, som ikke har erkjendt Satans Dybheder, som de siger." Der blev altsaa foredraget en Gnostis, en dyb og hemmelig Lære, som forlebede til Utugt og fræk Deltagelse i Afgudstjeneste. Dette stemmer ogsaa med Ytringer i andet Petri Brev og Judas's Sendeskrivelse.

forhøret over de kristne.

Kristenforfølgelsesernes Tid.

Forfølgelsesernes Aarsag.

Guds Rige var Surdeigen, som skulde gjennemtrænge og ombanne den gamle Verden. Ringe og ubemærket var Begyndelsen, saa Romerne oversaa de Kristne og betragtede dem som usarlige; men da Kristendommen vandt større og større Udbredelse, trængte ind i Familien, Høren, Senatet, Keiserborgen, ja overalt, da begyndte man at saa Diet op for, at den var en Religion, der kunde erobre hele Verden. Den undergravede stille, men sikkert den gamle Statsreligion. Denne var langtfra ikke udlevet og affældig ved Kristendommens første Fremtræden; det viser bedst den langvarige, haarde Kamp; selv paa Konstantins Tid var den endnu i Flertal i Romerriget og blev først ganske besejret i det syvende og ottende Aarhundrede. Vistnok var Troen paa de gamle Guder ved Begyndelsen af det første Aarhundrede svækket blandt de høiere Samsundsklæser, men i de bredere Lag af Folket var den gamle Gudetro endnu urokket. Man tillod de undertvungne Folkeslag uhindret at dyrke sine Guder, ja i Rom kunde man finde næsten alle Folkeslags Guder, og de blev dyrkede af Folket, tilsidst ogsaa anerkjendte af Staten, der tillod den største Frihed, naar blot disse forskjellige Gudsdyrkere godkjendte, at Staten var det højeste Gode, og viste Keiseren, som Indehaveren af Statsmagten, Ære og Tilbedelse. For det romerske Hedsenskab var det at tjene Staten den højeste Sædelighed og Dyd. At leve for Samfundet, at dø for Samfundet, det var alt. Den romerske Statsreligion var i Grunden en Forgudelse af denne Verden, en Tro paa Verdens Guddommelighed, saaledes som den er med sin Kunst og Videnskab, sine Samfundsindretninger og sin Styrrer, Keiseren. Gudstjenesten var en politisk Gudstjeneste, en Befjendelse til Monarkiet som en Troessætning; derfor ofrede man Vin og Røgelse til Keiseren og troede, at han efter Døden blev en Gud.

Det kunde ikke undgaaes, at Staten fra sit Synspunkt maatte hade og forfølge de Kristne. De lærte jo, at Kristus skulde komme igjen og omstyrte den nuværende Verdens Ordning, der for Romerne var alt, og oprette et evigt Rige, ja de ventede endog med brændende Længsel og et levende Haab paa hans snare Gjenkomst for at

forstyre Romerriget og give Guds Rige Seier. I Modsatning til Hedningernes Opfatning af den synlige Verden og Tilbedelsen af Keiseren som den styrende Guddom havde de Kristne en uroffelig Tro paa en usorgjængelig Gud, der har skabt og hersker over baade den sorgjængelige og den usynlige Verden. To Herskere og to Riger stod overfor hinanden i det mest afgjorte Modsatningsforhold. De Kristne var som Fremmede i Verden, tilbad ikke Guderne, deltog ei i de religiøse Skikke og havde selv ingen Templer. De kom derfor til at staa for Hedningerne baade som Ugudelige og Gudsløse, som man kunde tro det værste om, hvor urimeligt og latterligt det end kunde være. Man var fræk nok til at sige, at de Kristne holdt Maaltider, hvor de spiste Mennesketjød og drak Menneskeblod; saaledes forvanskede og misthydede man de dunkle Rygter om Nydelse af Kristi Legeme og Blod i Nadveren. At de Kristne kom sammen til Kjærlighedsmaaltider og kaldte hverandre Brødre og Søstre gav Anledning til, at Hedningerne befyldte dem for alskens vilde Udsævelser. Folkets store Masse er lettroende, og der var ingen Ting saa skjændig, at det jo blev sagt og troet. De Kristne blev af Hedningerne betragtede som Gudernes Fiender. Naar derfor Pest, Dyretid eller anden Ulykke rammende Folket, troede man straks, at Guderne var vrede, fordi de forhadte Kristne blev taalte. Tertullian siger: Hæver I beren sig mod Murene, stiger Nilen ikke over sine Bredder og vander Egyptens Marker, sender Himmelen ikke Regn, kommer Jordstjælv, Pest og Dyretid, straks raaber man: "Kast de Kristne for Løverne!" Ja i Nordafrika var det endog bleven til et Ordsprog: "Gud lader det ikke regne; Skylden er de Kristnes."

I den første Tid var det mere den store Masses blinde Had, som var den nærmeste Aarsag til Kristenforfølgelserne end Befalinger og Foranstaltninger fra Statens Side. Der gaves Embedsmænd i Provindserne, som af Medlidenhed og Retfærdighedsfølelse søgte at sætte en Grændse for Folketjællens vilde Udbrud. Ved Siden af disse fandtes der ogsaa altfor ofte Mænd, der enten vilde gjøre Folket til Behag ved at forfølge de Kristne, eller som selv var saa grusomme, at de fandt sin Glæde i Forfølgelsen. Nogle var ogsaa saa graadige efter Andres Guds, at de udplyndrede de Kristne eller lod den hedenske Pøbel gjøre det. De mere Oplyste troede ikke paa al den Skjændsel, som jagdes om de Kristne. Men "Korsets Ord var Hedningerne en Daarlighed." Derfor betragtede de Kristendommen som en dum Overtro, der maatte udryddes, og de Kristnes Standhaftighed som et Støvfind, der ikke kunde taales.

Romerne krævede af alle som en Borgerpligt, at man tilbad og dyrkede Statens Guder; det modsatte blev betragtet som Ulydighed mod Loven og blev i Regelen straffet med Døden. Naar man kommer ihu, at Romernes offentlige og private Liv var paa det nærmeste sammenvokset med deres Tro, vil det let forstaaes, at de Kristne uafsladelig maatte blive udsatte for at overtræde Lovene. Og traf de sig tilbage fra Livets travle Gjerning for at leve i Stilhed for sig selv og sin Gud, saa hed det straks om dem, at de var slette Borgere og unyttige og ubrugbare Mennesker i Livet. De romerske Statsmænd troede derfor, at det kun var deres Pligt at hindre Kristendommens Udbredelse. Og just fordi de Kristne blev holdt for et statsfarligt Samfund, derfor var det ogsaa netop Statens dygtigste Reisere, som forfulgte dem; thi de betragtede det som sin Livsgjerning at gjenoprette og værne om Rigets gamle Magt og Anseelse.

Forfølgelsen under Trajan.

Efter Domitians Død kom i September 96 Nerva paa Tronen. Han regjerede i noget over et Aar og "øvede i denne Tid Retfærdighed baade mod Jøder og Kristne." Til hans Eftermand blev under almindelig Jubel valgt Fostersønnen Trajan (98—117). Han var Spanier af Fødsel, kom tidlig ind i de romerske Hær og udmærkede sig ved Tapperhed i Krigen mod Partherne og gjennevgik de sædvanlige Trin paa Embedsstigen, før han blev Keiser. Han var en dygtig Feltherre, human og retsindig, fast af Karakter og besjælet af den gamle Romeraand. Uagtet han havde sine Skyggesider og kunde efter Middagsmaaltidet beruse sig stærkt og da gjøre Ting, som han siden angrede, var han dog en af Romerrikets bedste Keisere. Han var en sjelden dygtig Herre, vidste paa den rette Maade at forene Styrke og Mildhed og fik derfor Hædersnavnet "Fædrelandets Fader."

Med denne Keiser indtraadte der et Vendepunkt i Romerstatens Forhold til de Kristne. Det gamle romerske Lovbud mod hemmelige Selskaber blev af ham indskræmpet, og da Kristendommen i hans Dage udbredte sig stærkt, kom det til forskellige Sammenstød mellem de Kristne og den romerske Øvrighed, der betragtede de Kristnes Kjærlighedsmaaltider og Gudstjenester som hørende til de forbudte Foreninger.

Da Plinius den Yngre ca. Aar 100 kom til Bithynien i Lilleasien som Statholder, blev han forstræffet, fordi han fandt Templerne forladte og den hedenske Gudstjeneste forsvundet. Saa megen Udbredelse havde Kristendommen her allerede faaet. Plinius lod derfor mange Kristne stævne for sin Domstol, og da han ikke vidste, hvorledes han skulde forholde sig, sendte han sin Keiser følgende Skrivelse:

"Indtil jeg kom til denne Provins, har jeg aldrig haft Anledning til at overvære noget Forhør over Kristne; jeg ved derfor ikke ret, hvor vidt man bør gaa. Hidtil har jeg benyttet følgende Fremgangsmaade: Jeg spurgte dem tre Gange, om

Trajan.

de var Kristine, og naar de svarede ja derpaa, truede jeg dem med Dødsstraf. Stod de fast ved sit Udsagn, lod jeg dem henrette. Man har sendt mig Anklager mod navngivne Personer uden Underskrift. Nogle af disse negtede, at de var eller havde været Kristine og efterfogde den Paakaldelsesformel, som jeg foreslåede dem, og ofrede Røgt og Vin til dit Billede, som jeg i den Hensigt havde ladet føre frem tilligemed Guderne, og forhaanede tilsidst Kristus; dem har jeg friskendt, saasom de virkelige Kristine ikke ved nogenting skal lade sig bevæge ved noget saadant. Andre bekjendte først, men tog saa tilbage; de havde været Kristne, sagde de, men ophørt at være det, Flere for mange Aar siden, Nogle for endog 20 Aar tilbage. Alle disse viste

Trajan.

den tilbørlige Agtelse for Guderne og dig og forhaanede Kristus. Ellers forsikrede disse, at hele deres Brøde eller Bilsfarelse havde bestaaet i, at de paa en bestemt Dag før Soloppgang kom sammen og sang en Voksefsang til Kristus som Gud, hvorpaa de ved Ed forpligtede sig til ikke at begaa nogen Brøde ikke at stjæle, røve eller bedrive Hov, ikke at bryde sit Ord eller fornegte betroet Guds. Det havde været Sædvane derpaa at stilles ad og saa fiden at samles i al Ustydighed til et Fællesmaalstid; men dermed havde de ophørt,

da jeg paa din Befaling forbød alle hemmelige Selskaber. For at komme under Veir med Sandheden har jeg anseet det for nødvendigt at lægge to Kvinder, som kaldtes Diakonisser, paa Pinebænken, men jeg har ikke opdaget andet end en ganske overordentlig Overtro og Sværmeri. Jeg har derfor troet at burde henvende Sagen til dig, saa meget mere som en hel Mængde Mennesker stilles for Retten af alle Aldre og Stænder og af begge Køn. Dette Sværmeriets Smitte har nemlig udbredt sig ikke blot i de større Byer, men ogsaa i de mindre og paa Landet; dog synes den ikke at være uhelelig. Templerne, som har staaet næsten tomme, begynder nu igjen at besøges, og Gudstjenesten, som længe har været ophørt, atter at fejres; man følger atter Offerdyr, som tidligere meget sjelden fandt nogen Kjører.

Deraf kan man slutte, hvilken stor Mængde Mennesker kan bringes til Fornuft, om man giver dem Anledning til at besinde sig."

Herpaa sendte Keiser Trajan Statholderen følgende Svar: "Du har ved Forhørene over de Kristne haaret dig aldeles rigtig ad; thi det er ikke muligt et give et Lovbud i almindelige Udtryk, som omfatter alle Tilfælde. De skal ikke opsiges, men hvis de anklages og overbevises, saa skal de straffes; dog skal den, som negter at være Kristen og gjennem Handling, d. v. s. ved at ofre til vore Guder, beviser dette, saa Tilgivelse, om end hans tidligere Forhold er mistænkt; Anklager uden Underskrift skal der ikke tages Hensyn til; de er vor Tid uværdige og afgiver et meget slet Eksempel.

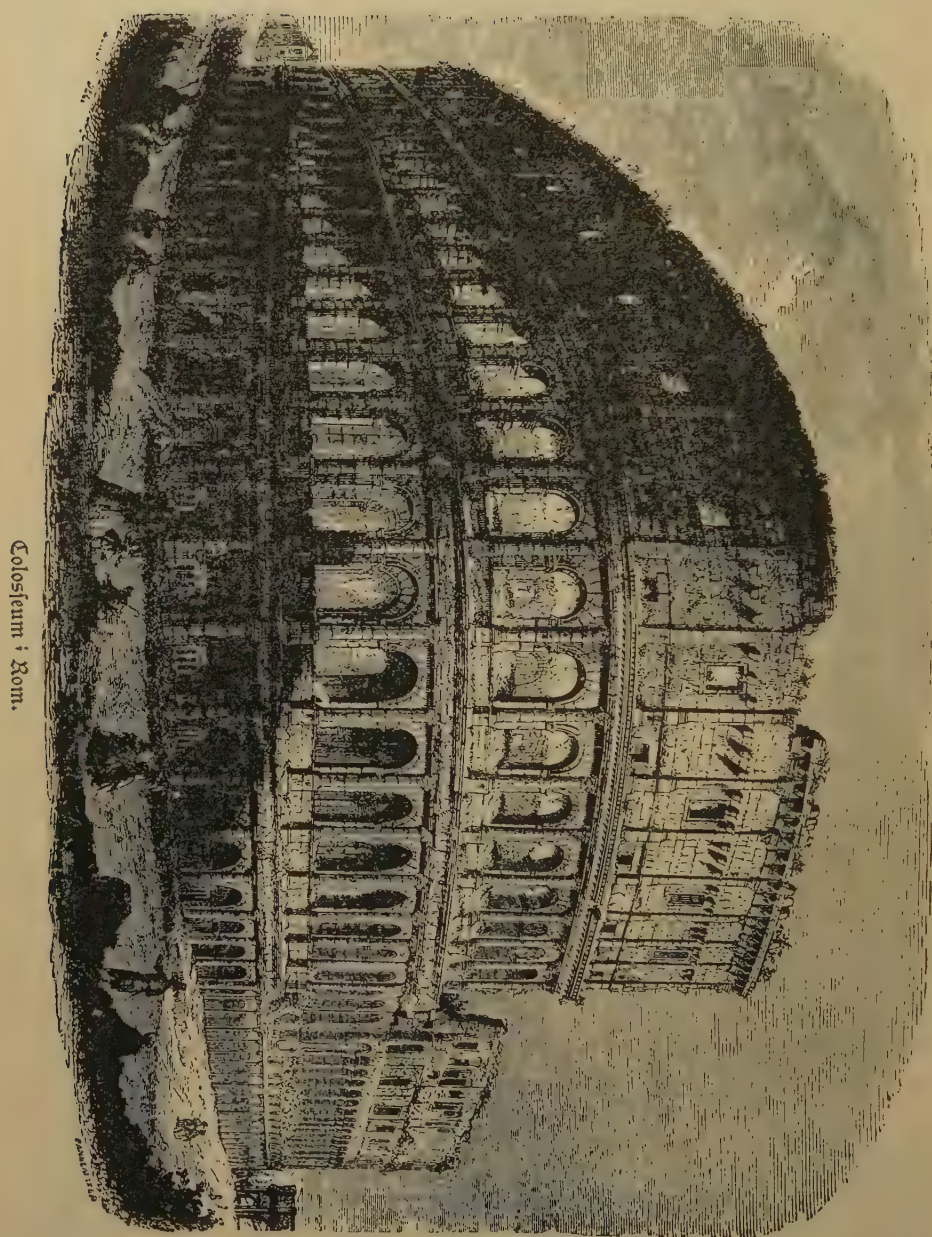
Denne Trajans Rundgjørelse (Rescript) blev den Lov, hvorefter man gik frem mod de Kristne; den havde Retsgylbigheid og blev haandhævet med større eller mindre Strengthed indtil 249, da Keiser Decius fremtraadte med nye Lovbestemmelser. Hensigten med denne Lov er aabenbart ved en passende Forening af Mildhed og Strengthed at udrydde Kristendommen, fordi man betragtede den som fremmed Overtro og de kristne Menigheder som himmelige, statsfarlige Selstaber. Vi vil i det følgende faa se, hvorledes dette lykkedes.

I Keiser Trajans Tid (98—117) fortæller Eusebius, at der var Forsølgelser "hist og her paa flere Steder." Blandt dem, som led Martyr døden, nævnes Biskop Simon af Jerusalem. Det siges om ham, at han var Jakob den Retfærdiges Efterfølger som Tilsynsmand for Menigheden i den hellige Stad. Den nysnævnte Historieforfatter beretter, at den gamle Biskop rimeligvis selv havde seet og hørt Herren, samt at han var en Søn af Kleofas eller Alfeus, som efter Joh. 19, 25. var gift med Jesu Moders Søster. Han flygtede formentlig med hele den kristne Menighed fra Jerusalem næst før Beleiringen ved Vespasian og drog til den lille By Pella paa Østfoden af Jordan, hvor de under Guds Beskyttelse fandt et Tilflugtssted, medens Krigstormene rasede. Efterat Guds Straffedom over Israel var fuldført, bosatte Menigheden sig atter i Jerusalem. Fra sin Tilbagekomst synes den at have nydt en forholdsvis stille Ro. Det maa dog antages, at de vantro Jøder ved enhver Leilighed lagde sit Had for Dagen. Det ledede endelig til, at de anklagede Simon, som dengang siges at have været 120 Aar gammel. De beskyldte ham baade for at være en Kristen og en Efterkommer af David. Saa blev da denne ærværdige Elding bragt for den romerske Statholder. Flere Dage i Rad udholdt han pinligt Forhør og bekendte frimodig Jesus Kristus. Selv Statholderen forbausedes over en saadan Standhaftighed af en gammel Mand, men kunde dog ikke bevæges til Medlidenhed. Endelig blev han forsfæstet og beseglede saaledes sin Tro paa Frelseren efter at have været Biskop i over 40 Aar. Dette skede i Aaret 107 efter Kristus, som Eusebius anfører i sin Krønike.

Ignatius.

Den mest bekendte af Martyrerne under Trajan var dog Ignatius. Om hans Ungdom ved vi Intet med Visshed. Et usikkert Sagn fortæller, at han skal have været det Barn, som Jesus engang kaldte til sig og stillede i sine Disciples Midte med de Ord: "Hvo, der fornedrer sig som dette Barn, han er den Største i Himmeriges Rige, og hvo, som modtager et saadant Barn i mit Navn, han modtager mig." (Matth. 18, 2. 3.). Han var aandelig

Colosseum i Rom.

beflægtet med Johannes, og man mærker af hans Breve, at han flittig har læst Paulus's Skrifter; men han kjendte neppe denne Apostel personlig. I Antiochia i Syrien, hvorfra Paulus og Barnabas blev udsendte for at forkynde Evangeliet blandt Jøder og Hedninger, var han Biskop i lang Tid. Det fortælles endog i 40 Aar. Han var en af Johannes's fjæreste Disciple og nød i mange Aar hans hjærlighedsfulde og erfarne Veiledning. Da en Forfølgelse udbrød mod de Kristne under Domitian, havde han den Glæde at se sin Menighed, paa saa Undtagelser nær, at staa fast i Troen. Han brændte af utaalmelig Længsel efter at saa aflægge den gode Bekjendelse og ved Martyrdommen bevise sin Kjærlighed til Frelseren. Dette Ønske fik han ogsaa opfyldt. Da han formodentlig var den, som var mest Aarsag i, at de hedenste Templer stod tomme, og at Mange forlod de stumme Afguder for at tilbede og tjene den levende Gud, er det let forstaaeligt, at han først og fremst blev Gjenstand for Forfølgelse. Det berettes, at han blev anklaget og i Antiochia dømt at føres til Rom for i Colosseum at blive kastet for de vilde Dyr. Han blev sendt til Verdensstaden, bunden i Lænker og bevogtet af 10 Soldater, hvilke han sammenlignende med Leopardder. I et af sine Breve skriver han følgende: "Og nu lærer jeg i mine Lænker ikke at ønske eller begjære noget. Lige fra Syrien til Rom, over Land og over Vand, har jeg allerede begyndt at kæmpe mod vilde Dyr; jeg er lænket til 10 Leopardder, hvem Belgjæringer gjør endnu grusommere. Deres Plagerier gjør mig mere og mere til en Discipel af den Korsfæstede, men det retfærdiggjør mig ikke." Paa Reisen fik han fra Tid til anden Lov at samtale med sine Brødre. Menighedernes Opførsel mod ham er et rørende Bevis paa den Kjærlighed, der knyttede alle Kristne sammen. De sendte mod ham nogle Udvalgte, der skulde repræsentere dem. Menigheden i Efesus sendte en af sine Biskopper.

Ignatius benyttede den indskrænkende Frihed, man indrømmede ham, til at henvende de sidste Formaninger til sine Medarbejdere. Disse findes i syv Breve fulde af Tro og Kjærlighed og en glødende, tildels sygelig Længsel efter Martyrkronen. Deres Vægt er omtvistet, og nogle Lærde tror, at de paa flere Steder senere er omarbejdede. Professor Rahnis skriver: "Grundsynet i disse Breve er johanneisk. Medens hos Clemens Romanus Troen retfærdiggjør (Paulus) og helliggjør (Petrus), er den hos Ignatius ganske i Johannes's Mening Veien til Livet. Den Tro, som griber Kristi Legeme, d. e. hans Død, er Veien til Livet i Kristus. Men dette Liv, som har sit Toppunkt i Kjærligheden, findes i Kirken. Menigheden, der er forenet ved dette Liv, har i Biskoppen Udtrykket for denne Enhed. Ligesom nu i Kirken Enheden er en baade aandelig og legemlig, saaledes er ogsaa i Jesus Kristus det Aandelige og Legemlige, det Guddommelige og det Menneskelige forenet. Deraf Ignatius's Kamp mod Dofeterne, som holdt Kristi Legeme blot for et Skin."

Vi vil nedenfor anføre nogle karakteristiske Uddrag af disse mærkelige Breve. "Tilstopper Eders Øren," skriver han, "for Enhver, som vil lære Eder noget Andet end Jesus, der i Sandhed er født af Davids Slægt, af Maria, i Sandhed levede og led, i Sandhed korsfæstedes og døde, i Sandhed opstod fra de Døde. Skulde han kun tilskyndeladende have lidt, som nogle ugudelige Mennesker (Dofeterne) paaastaar, saa har de selv heller ikke andet end et Skinliv." Det lader til, at der i Lilleasien havde dannet sig smaa Samfund inden Menighederne til Nydelse af Nædveren. Mod dem advarer han og siger: "Fær ikke vild mine Brødre. Naar En følger en Sletterer,

Kristne Martyrer kæmper mod vilde Dyr.

faa arver han ikke Guds Rige . . . Lad det altsaa være Eder magtpaaliggende at have én Nadvere, thi (der er kun) ét vor Herres Jesu Kristi Legeme, og én Kalk til Forening med hans Blod; ét Alter, ligesom én Biskop samt de Ældstes Raad og Diaconerne, mine Medtjenere, paa det, at hvad I end gjøre, maa I gjøre det overensstemmende med Gud." Paa flere Steder advarer han mod Branglærerens separatistiske Væsen. "Ingen bedrage sig! Ogsaa de himmelske Magter og Englenes Majestæter og de synlige og usynlige Fyrster, naar de ikke tror paa Kristi Blod, da hjemfalder de til Dommen. Hvo, som kan fatte det, han fatte det! Den (høie) Stilling opblæse Ingen! Thi det Hele (hvorpaa det kommer an) er Tro og Kjærlighed, det bedste af alle Ting. Men lær dem at kjende, der tror (og lærer) anderledes med Hensyn til Jesu Kristi Naade, der er kommen ind til os, hvor modsatte de er det guddommelige Sindelag. Om Kjærlighed bekyrrer de sig ikke, ikke om en Enke, ikke om en Faderløs, ikke om en Trængende, ikke om en Bunden eller Fri, ikke om han hungrer eller tørster. De holder sig fjernt fra Nadvere og Sønnegudstjeneste, fordi de ikke bekjender, at Naademaaltidet er vor Herres Jesu Kristi Kjød, der led for vore Synder, som Faderen paa Grund af sin Godhed opvakte. De, som saaledes modsiges Guds Gave, gaar til Grunde paa Grund af deres Strid. Det vilde være bedre for dem at holde Kjærlighedens Maaltid (hos Ignatius endnu ensbetydende med Nadver) paa det, at ogsaa de kunde opstaa."

Paa flere Steder kommer Anstuelser frem om det kirkelige Embede, hvilke varsler om den senere Katholicisme. Han skriver: "Udblyder Biskoppen og Presbyterne med udelst Hjerte, brydende ét Brød, hvilket er Udbødelighedens Lægemiddel, Modgift for ikke at dø, men at leve evindeligt i Kristus Jesus . . . Det sømmer sig altsaa at holde sig borte fra slige (Separatisterne) og hverken privat eller offentlig at tale om dem, derimod at holde sig til Profeterne, men især til Evangeliet, hvori Kristi Videlse forkyndes, og Opstandelsen er fuldkommet (opfyldt). Men flyr Udførelse som Begyndelse til alt Ondt. Følger alle Biskoppen, ligesom Jesus Kristus (følger) Faderen og Presbyteriet Apostlerne, men ærer Diaconerne som Guds Bud. Ingen skal uafhængig af Biskoppen fuldbyrde nogen som helst Handling, der vedkommer Menigheden. Den Nadvere maa gjælde som tilforladelig, der finder Sted under Biskoppens Ledelse, eller hvem han paalægger det. Hvor Biskoppen viser sig, der skal Menigheden være, ligesom vor Jesus Kristus er, der er den hellige almindelige Kirke. Det er ikke tilladt at døbe uden Biskoppen eller høitideligholde Nadveren; hvad hin finder godt, det er ogsaa Gud velbehageligt, paa det at Alt, hvad der gøres, maa være sikkert og tilforladeligt . . . Hvo, som gjør noget uden Biskoppens Vidende, tjener Djævelen."

Til Polycarp, dengang ung Biskop i Smyrna, skrib. r han: "Vær aarvaagen som en Guds Stridsmand! Kampens Løn er Uforfrænelighed og Udbødelighed. Gæld fast ved Sandheden som en Ambolt, man smæder paa! Det er Bevis paa en Rjæmpe at faa Slag og at seire. Vi maa først og fremst taale Alt for Guds Skyld, for at han skal taale os. Lad din Nidkjærhed vokse! Vær at agte paa Tiderne." Og om sig selv: "Nu er det Diebliffet til at bede om at faa Gud til Gie, som Styrmanden beder om en gunstig Vind og den af Stormen omtumlede Sømand om at naa Havnen." Hans Kjærlighed til sine Fiender fremgaar af følgende: "Værer blide og medlidende ligeoverfor deres Ondskab! Stilker Eders Bønner ligeoverfor deres Bespottelse,

Ederes Fastholden ved Troen ligeoverfor deres Bildfarelse, Ederes Bliidhed ligeoverfor deres Haardhed, og søger aldrig at kappes med dem i Had og Hevngjerrighed! Efterligner Herren i Taalmodighed! Hvem har været mere bespottet og forhaanet?" Man maa ikke glemme, at den, som skrev disse Ord, var paa Veien til Rom for at kædes for de vilde Dyr.

Jo nærmere han rykkede Maalet, desto mere blev alt jordist tilbagetrængt. "Verdens Fyrste," skriver han til Menigheden i Rom, "tænker at drage mig bort og forlede mig til Utrofast mod Gud. Ingen af Eder maa staa ham bi, men staa mig, det er Gud, bi. Haver ikke Jesus Kristus i Munden og Verden i Hjertet! Ingen Falskhed bo hos Eder! Og naar jeg kommer til Eder, og jeg maaske skulde bede (Eder at gjøre noget for at frelse mit Liv), saa tror mig ikke; tror kun det, som jeg nu skriver til Eder! Levende skriver jeg til Eder, men jeg længes efter at dø. Min Kjærlighed er korsfæstet, og der er ingen Jid i mig, der brænder for nogetsomhelst jordist. Men der er i mig et levende Band, som siger indvortes til mig: Kom til Faderen! Jeg begjærer ikke det Forgjængeliges Næring eller dette Livs Glæder. Guds Brød længes jeg efter, hvilket er Jesu Kristi, Davids Søns Kjød, og den Drik, som jeg begjærer, er hans Blod, som er den uforgjængelige Kjærlighed."

I et ophøiet Billede sammenligner han Døden med en smuk Solnedgang, der gaar forud for en guddommelig Dags straalende Frembrud. Troen har aabnet ham en herlig Udsigt ind i Evigheden. Ved Korset løfter Jesus Kristus de levende Stene, som han fører ind i det aandelige Tempel, og bærer dem til Toppen af den Bygning, der rejser sig til Guds Ære. Til de Kristne i Rom, som vilde gjøre alt muligt for at fri ham fra Martyr døden, skriver han: "Jeg er bange for Ederes Kjærlighed! Lad mig blive de vilde Dyrs Bytte, for at Gud kan blive min Eiendom. Jeg er Guds Hvede; de vilde Dyrs Tænder skal knuse mig, for at jeg kan blive min Guds rensede Brød. Lænker og Kors, Benenes Knusen, de vilde Dyrs Glubstthed, Lemmernes Mishandling og Legemets fuldstændige Tilintetgjørelse, alle disse djævelske Planer maa gjerne komme over mig, naar jeg kun beholder Jesus Kristus." Han fik sit Dufte opfyldt. Han led Døden ydmyg og gudhengiven, men uden Opfigt som Petrus og Paulus. Man antager almindelig, at han beseglede sin Tro med sit Blod i Aaret 107; andre mener, at det skeede i 115.

De Kristnes Aar i Hadrians Dage.

Efter Trajan fulgte hans Slægtning Hadrian (117—138). Ligesom sin Forgjænger var han af spansk Herkomst. Han var en aaben og liberal Karakter, men tillige et fantastisk og heftigt Gemyt. Han var baade Kunstner og Sofist, men taalte ingen Modsigelse eller Kritik og var den af alle romerske Keisere før Julian, som var mest besjælet af den græske Aand; det moderne Væsen kommer stærkt frem. Derfor var han i høi Grad reiselysten og begjærlig efter at lære alt Nyt at kjende. Hans Bidebegjærlighed var stor, og han fulgte i næsten alle Videnskaber. I Stedet for at tænke paa nye Erobringen anvendte han sine Evner til at befæste sine vidtstrakte Besiddelser, til at fremme Dannelse, Handel og Videnskaber. Han bereiste Provindserne, endog Britannien, og man har Medaljer fra 25 Lande, som han besøgte. Han besøgte Ætnas Krater, saa Solen

staa op fra Bjerget Casius, trængte frem til Nilens Katarakter, hørte Memnon's støtterne klinge og indførte Orkenens kostbare Produkter. I Athen blev han indviet i de eleusinske Mysterier, i Asien lagde han sig efter Trolddom og Stjernetydning. Af hans Tale og Færd mærkes, at han ikke alene var aandrig, lunefuld og sentimental, men ogsaa irriterabel, hevnjerrig og egenfjærlig. Som Keiser fik han det Vidnesbyrd af sin Samtid, at "han sørgede omhyggelig for den romerske Gudsdyrkelse og foragtede fremmed Kultus." Noget udpræget Fiende af Kristendommen var han neppe, men han havde høist besynderlige og overfladiske Forestillinger baade om Jøder og Kristne. Han skriver i et Brev: "De, som tilbeder Serapis, er Kristne, og de, som kalder sig Kristi Biskopper, er hengivne til Serapis. Der er ingen jødisk Synagogeforstander, ingen Samaritaner, ingen kristelig Presbyter, uden han er Stjernetyder, Spaamand eller Kvakfalver."

Han synes at have lukket Øinene for de Kristnes Fremgang og udstedte intet almindeligt Lovbud mod dem; men derfor tør man dog paa ingen Maade sige, at de Kristne slet ikke led noget Ondt i hans enogtyveaarige Regjeringstid. Trajans Lovbud: "Hvis de (Kristne) meldes og anklages, skal de straffes," stod endnu ved Magt, og underligt vilde det være, om ikke offentligt eller privat Had, støttet til dette Bud, skulde have fremkaldt adskillige Domsfældelser.

Sit Sindelag mod Kristendommen lagde han ogsaa for Dagen ved omkring Aar 120 at give Jøderne Tilladelse og Hjælp til at opbygge Templet i Jerusalem. Det sees af Barnabas's Brev, der er skrevet paa denne Tid, at denne Nybyggelse og dette Hadrians Benktab med Jøderne i høieste Grad har vakt de Kristnes Bekymring og ægget deres Forbitrelse mod Jøderne til en før ukjendt Høide; ud af denne Stemning er Barnabas-brevet fremgaaet. Omtrent samtidig, mener Dr. Bang, er Brevet til Diognet forfattet; dets Udsal og Forbitrelse mod Jødedommen peger bestemt og tydeligt hen paa de samme Forholde og viser noksom, at der ikke manglede dem, der opstod som de Kristnes Anklagere, og at der for de anklagede Kristne kun var Valget mellem disse to Ting, enten at forægte sin Tro eller at lade sit Liv.

Hadrian.

Særlig synes der at have været alvorlige Trængselstider for de Kristne i Grækenland i Aarene 123—126, da Hadrian opholdt sig der og viste sig som en ivrig Dyrker af de græske Guder. Fra den Tid skriver sig to af de ældste Forsvarsskrifter for Kristendommen. Det ene er af Biskop A b a d r a t u s i Athen og det andet af en kristelig Filosof ved Navn A r i s t i d e s. Begge blev i Aaret 125 overleverede til Hadrian. Af førstnævnte Forsvarsskrift er kun opbevaret et lidet Stykke, hvori Forsfatteren som Bevis for Kristi Underes Virkelighed peger paa, at man endnu i hans Tid kunde træffe nogle af de Syge, Jesus Kristus havde helbredet paa vidunderlig Maade. Kirkelæreren H i e r o n y m u s betegner A b a d r a t u s's Skrift som "en meget nyttig Bog, der er fuld af Fornuft og Tro." Forsvarsskriftet af A r i s t i d e s har længe været anseet for tabt, men er nylig gjenfundet.

Han hørte aabenbart til en Retning, der var meget fjern fra Jødedommen, da han uden nogen Betænkelse heraabte sig paa de græske Filosofers Vidnesbyrd. Om Reiseren læste dem, eller om de gjorde nogetssomhelst Indtryk paa ham, vides ikke.

Af de Martyrer, som led Døden under Hadrian, kendes ingen ved Navn uden en eneste. Det er den romerske Biskop, T e l e s f o r u s, der efter Navnet at dømmes var en Græker af Fødsel. Hans Bispevirksomhed falder mellem Aarene 124 og 135, men forøvrigt ved man faare lidet om ham. Kirkelæreren F r e n æ u s fortæller i sin Bog

Hadrian.

"Mod Kætterne," "at han paa en herlig Maade blev Martyr," men de nærmere Omstændigheder ved hans Vidnebd er ganske ukjendte.

Mod Slutningen af Hadrians Regjering udbrød der et forvileet Oprør blandt Jøderne. Årsagen var, at den keiserlige Statholder, L u c i u s Q u i e t u s, rasede grusomt mod de oprørske Jøder i Ægypten. Paa Tempels Ruiner var der bygget hedenske Altare, og Jerusalem, som var bleven opbygget og befolket paany, havde faaet et andet Navn, V e l i a K a p i t o l i n a. Det længe dulgte Had fik Mæring ved Romernes stadige Vanhelligelse af Sions Bjerg; det skaffede sig endelig Luft i Aaret 132, og en falsk Profet, B a r - K o k b a, "Stjernens Søn" (4 Mosebog 24, 17.), stillede sig i Spidsen for Oprøret, støttet af Tidens navnkundigste Skrifstloger, den hundrede-

aarige Rabbi Aki b. Abba. Krigen varede i tre Aar. De romerske Hærførere led store Tab, indtil Hadrian tilkaldte sin dygtige Hærfører, Junius Severus, der var helt oppe i Britannien. Han gik betænksomt og planmæssigt tilværks og rykkede frem som en langsom Ild, der Jntet lader bag sig. I Løbet af to Aar kvalet han Opstanden; men Judæa havde han forvandlet til en uhyre Ørken. Den falske Messias Bar-Kokba faldt, og Rabbinen blev levende flaaet. Efter Seierherrens Beregning faldt der 580,000 Jøder i Blodbladet. Jerusalem blev lagt i Grus, Afgudsbilleder reistes paa Golgatha og ved Kristi Grav; der blev bygget et Jupiter-Tempel paa Zion, og Jøder blev under Dødsstraf forbudt at komme i den nye Stad; for end mere at haane og afstrække dem blev et Svin af Marmor opstillet over den Port, som førte til Bethlehem.

Hvor var de Kristne under denne frygtelige Kamp? De har rimeligvis ikke taget Del i den, skjønt mange sikkert med hjertelig Deltagelse har fulgt Sønnerne af deres gamle Troeskæller. Bar-Kokba tilskyndede flere af dem til at træde ind i Israels Hær og formanede dem til at afsværge deres nye Lærdomme og kjæmpe Uafhængighedens og Troens Kamp; de, som vægrede sig, lod han henrette; han mente, at Alle, som ikke var med ham, var imod ham. Efterat Krigen var endt, har maaske mangen en Kristen grædt over Jødernes haarde Skjæbne, men Andre har utvilsomt i Ødelæggelsen og Udsprelsen seet Guds Straf for Folkets himmelraabende Brøde. Derjom Enkelte af en eller anden Grund har været med i Jødernes Rækker, har de ikke taget Del i Kampen som et særligt Parti, men som Jøder, der søgte sig forbundne med deres Landsmænd og vilde dele Krigens velslende Skjæbne med dem.

Uf de Kristnes Liv og Aar giver det omtalte Brev til Diognet følgende skønne Skildring: "De Kristne adstiller sig hverken ved Bolig eller ved Sprog eller ved Levemaade fra de øvrige Menneſker. Hverken bebor de egne Byer, ei heller bruger de et særskilt Sprog, ei heller fører de et særegent Liv. Thi ikke efter Menneſkeskøgt, ei heller efter nyhedssyge Grubleriers Gftertanke er denne Være dem overgivet, ei heller hylber de, som Mogle, en menneſkelig Mening; de bor baade i græſke og barbariske (ikke-græſke) Byer, efterſom det falder i Enhvers Lod, og retter ſig i Klædning, Bolig og øvrige Leveviſ efter Landſens Skik, men lægger derhos en Vandel for Dagen, der er beundringsværdig og af Alle erkjendes at være ubegribelig. Vofatte i eget Fædrenejhem bor de dog ſom Udlændinge, tager Del i Alt ſom Borgere og taaler Alt ſom Fremmede, ethvert Land er dem et Fædreland, og ethvert Fædreland et fremmed Land. De gifter ſig ſom Andre og ſaar Børn, men de udsætter ikke — ligesom Hedningerne — de Nyfødte. De har fælles Bord, men ikke fælles Seng. I Kjødet lever de ikke efter Kjødet. De tilbringer ſit Liv paa Jorden, men er Himmelenſ Borgere. De adlyder de givne Love, men i ſit Liv overgaar de Lovene. De elſker Alle, og dog forſølges de af Alle: De miſtkjendes og fordømmes; man dræber dem og gjør dem derved levende; de er fattige og gjør Mange rige; de mangler Alt og har dog Overskud af Alt. De vancæres og forherliges under Vancæren; de haanes og reſpekterdiggjøres; de overſkjældes og velſignes; de beſpottes og viſer Uerbødighed; de gjør Godt og ſtraffes ſom Miſdædere; naar de ſtraffes (med Døden), glæder de ſig ſom levendegjorte; de bekriges af Jøderne ſom hørende til en anden Slægt og forſølges af Grækerne, og deres Hadere kan ikke angive nogen Grund til ſit Fiendſkab.

I det Hele taget, for at sige Alt i et Ord, er de Kristne i Verden, hvad Sjælen er i Legemet. Sjælen er fordelt i alle Legemets Lemmer, de Kristne i Verdens Byer. Sjælen bor i Legemet, men er ikke af Legemet; de Kristne bor i Verden, men er ikke af Verden. Som den usynlige Sjæl er skjult i det synlige Legeme, saa er og de Kristnes Guds frygt skjult, om end de Kristne selv kjendes. Og ligesom Kjødets Hader Sjælen og fører Krig mod den, uden at være bleven forurettet af den, saa hader og Verden, ligeledes uden at være bleven forurettet, de Kristne, fordi de staar dens synlige Nydelse imod. Som Sjælen elsker Kjødets og Lemmerne, skjønt de hader den, saa elsker og de Kristne dem, der hader dem. Fremdeles, ligesom Sjælen, skjønt indsluttet i Legemet, dog holder Legemet sammen, saaledes er det og de Kristne, der holder Verden sammen, skjønt de er indsluttede i den som i et Fængsel. Og ligesom Sjælen, der bor i Legemet, er udødelig, saaledes bor vel de Kristne som Fremmede i Fortrængeligheden, men de forventer Ufortrængeligheden i Himmelen. Og ligesom endelig Sjælen, naar dens Bolig bliver slet behandlet med Hensyn til Mad og Drikke, bliver bedre, saaledes bliver ogsaa de forfulgte Kristne talrigere for hver Dag. I en saadan Stilling har Gud sat dem, og til at unddrage sig for den har de ikke Tilladelse."

Forfølgelsen under Antoninus Pius.

Efter Hadrian blev Antoninus Pius (138—161) valgt til Keiser. Han var høit anseet af sin Samtid som en ædel, sædelig Natur, en fredelskende og vis Regent. Uagtet han ikke var nogen fremragende Begabelse, vandt han ved sin Besindighed, Mildhed, Hjælpsomhed og Keiserdighed Fædernes navn "Fædrelandets Fader." Menneskekjærlighed fremlyste af al hans Færd. Han tog sig af de Ringeste blandt sit Folk og sørgede for Slaverne, for Enfer og Faderløse, for de fattige og Fortrykte. Saavidt muligt undgik han Krig; hans Valsprog lød: "Jeg vil heller beholde en af mine Undersaatter ilive end dræbe tusinde Fiender." Sit Livs bedste Kraft ofrede han paa Fredens stille Gjerning. Lovgivningen, Dannelesesanstalterne og Fattigforsørgelsen var Gjenstand for hans særlige Omjorg. Det er let forstaaeligt, at en Mand med hans Sind og Synsmaader ikke havde Lyst til at forfølge de Kristne. Paa Grund af Trajans Lovbud om, at de Kristne, som blev anklagede, skulde straffes, hvis de ikke ofrede til Guderne, kunde det ikke undgaaes, at der ogsaa under hans Regjering var Forfølgelser hist og her. Der fandtes nok af dem, som af Fiendskab, Misundelse eller af andre Grunde anklagede de Kristne. Den store Masse blandt Folket var lettroende og fanatisk, og der skulde manges Gang ikke meget til, før Hadet og Fanatismen krævede sine Offere; Ulykker, Hungersnød og Oversvømmelser indtraf paa denne Tid, og man ansaa dem som Ytringer af Gudernes Vrede mod de Kristne. Et klart Bevis paa, at Kirken under Antoninus Pius ikke havde Fred, viser ogsaa Justinus Martyrs to Forsvarsskrifter, som han sendte til de øverste Myndigheder i denne Keisers Dage. Han tilbageviser Bestyldningerne mod de Kristne paa en rolig og værdig Maade og bekjemper Hedenstabet med seierrige Vaaben.

I det andet af disse Skrifter fortæller Justinus nogle Træk af de Kristnes Trængsler, som vi her vil meddele. En Romerinde, der tidligere havde tumlet sig i

Hedenskabets vilde Liv, blev omvendt til Kristendommen; hun blev nu en ny Skabning i Kristus Jesus, førte et sødeligt Liv og søgte at overtale sin udsvævende Mand til at tro paa Verdens Frelser, saa han kunde faa Kraft til at seire over Synden og gjøre Guds Vilje. "Men han turede frem i sin Ryggeløshed," skriver Justinus, "og fjernede ved sine Gjerninger Hustruen fra sig. Thi hun holdt det for ugudeligt at vedblive Samlivet med en Mand, der imod Naturens Lov og al Ret kun turede frem paa Ulystens Veie, og derfor ønskede hun Egteskabet ophævet. Men da hendes Egne trængte stærkt ind paa hende med det Raad fremdeles at forblive hos Manden, for hvem hun nok engang turde vinde Haab om Omvendelse, gjorde hun Volds paa sig selv og blev hos ham. Men da hendes Mand var reist til Alexandrien, og endnu værre Ting fortaltes om ham, og hun frygtede for at blive medstyldig i hans uretfærdige og ugudelige Gjerninger, dersom hun blev i Egteskabet, gav hun ham et Skilsmisjebrev og drog fra ham. Han anklagede hende derfor for Øvrigheden som en Kristen. Hun bad om Tilladelse til først at ordne sine Anliggender. Dette blev hende tilstaaet." Da vendte Mandens Raseri sig mod hendes Kristendoms lærer Ptolemæus, hvem han ligeledes meldte for Øvrigheden. Han overtalte Hovedsmanden, som var hans Ven, til at spørge, om han var en Kristen. Og da Ptolemæus aflagde en frimodig Btkjendelse, blev han lagt i Lænker og ført i Fængsel, hvor han hensad i lang Tid. Derefter blev han atter ført frem for sin Dommer, men da han paa ny bekjendte Kristi Navn, blev han straks dømt til Døden. En af de tilstedeværende Kristne ved Navn Lucius tiltraabte nu Dommeren: "Hvorfor har du dømt denne Mand til Døden, skjønt han hverken er anklaget for Utugt eller Manddrab eller Røveri eller nogen anden Forbrydelse, blot fordi han har bekjendt sig at være Kristen? En saadan Dom passer ikke for vor fromme Keisers Tid!" Uden at give noget andet Svar sagde denne til Lucius: "Du synes mig ogsaa at være en saadan. Og da Lucius svarede: "Ganske vist!" befalede han, at ogsaa han skulde overgives til Dødsstraf. Men Lucius vidnede, at han endog var taknemmelig, fordi han vidste, han nu var befriet for saadanne Dommere og drog bort til den himmelske Fader og Konge. Og saa en Trede, som kom til, blev idømt den samme Straf.

En større Forfølgelse under denne Keiser rammede Menigheden i Smyrna i Aaret 155. Om denne haves en ældgammel Beretning, som Menigheden selv sendte til Søstermenighederne rundt om i Lilleasien. Begyndelsen til Forfølgelsen synes at være den, at en Frygier ved Navn Kvintus kom til Byen og angav sig selv som Kristen og ved sin udfordrende Holdning opræggede Hedningerne. Men da han saa de vilde Dyr, blev han bange og lod sig overtale til at sværge og ofre. "Derfor Brødre," skriver Menigheden, "roser ikke dem, som fremstiller sig frivillig, efterdi Evangeliet ikke lærer os dette." En Flerhed af Kristne blev anklagede, førte for Retten og underkastede pinlige Forhør. Om Martyrernes Taalmodighed og Tro findes følgende i den omtalte Skrivelse: Hvo skulde ikke beundre deres Sjælsstyrke, deres Standhaftighed, deres Kjærlighed til Herren? Sønderflængede af Pisteslag, saa at man saa det blottede Kjød lige ind til de indre Arer og Blodkar, holdt de ud, saa at endog de Omstaaende ynkedes og jamrede, medens de selv naaede op til en saadan Sjælsstyrke, at Ingen af dem hverken stønede eller sukede, men viste os Alle, at Kristi Martyrer i hin Pinjelens Time var fraværende fra Legemet, eller meget mere, at Herren stod for dem og omgiffes med dem. Med Tanken henvendt til Kristi Naade foragtede de

de timelige Pinser. De umenneskelige Pinerses Tid var kold for dem, thi det stod dem for Die at undgaa den evige Tid, som aldrig udslukkes, og med Hjertets Dine saa de hen til de gode Ting, som er henlagte for dem, hvilke intet Die har seet og intet Dre har hørt, og som ikke er opkommet i noget Menneskes Hjerte, men som af Herren blev vist dem, der ikke længer var Mennesker, men allerede Engle. Ligesaa udholdt ogsaa de, der var dømt til de vilde Dyr, skrækelige Kvaler; de blev lagt ovenpaa Jernpigge og martrede med mangehaande andre Pinser, forat Tyrannen kunde, hvis det var muligt, ved den vedvarende Pine bringe dem til at fornegte. Thi Djævelen forsøgte mange Kunstter med dem, men Gud være Tak, han udrettede Intet mod Alle. Thi den herlige Germanicus satte Mod i de Frygtfomme ved sin egen Standhaftighed. Han kæmpede ogsaa herligt med de vilde Dyr; thi da Statholderen vilde overtale ham og sagde, at han ynkedes over hans unge Alder, trak han med Magt Dyret til sig for hurtigere at udfries fra de uretfærdige og ryggesløse Menneskers Selskab. Da forundrede hele Mængden sig over Sjælsstyrken hos de Kristnes gudelskende og gudsfrygtige Slægt og raabte: "Bort med de Ugudelige, lad Polykarp blive opstået." Om hans Liv og herlige Bidnedsd skal vi høre i følgende Stykke.

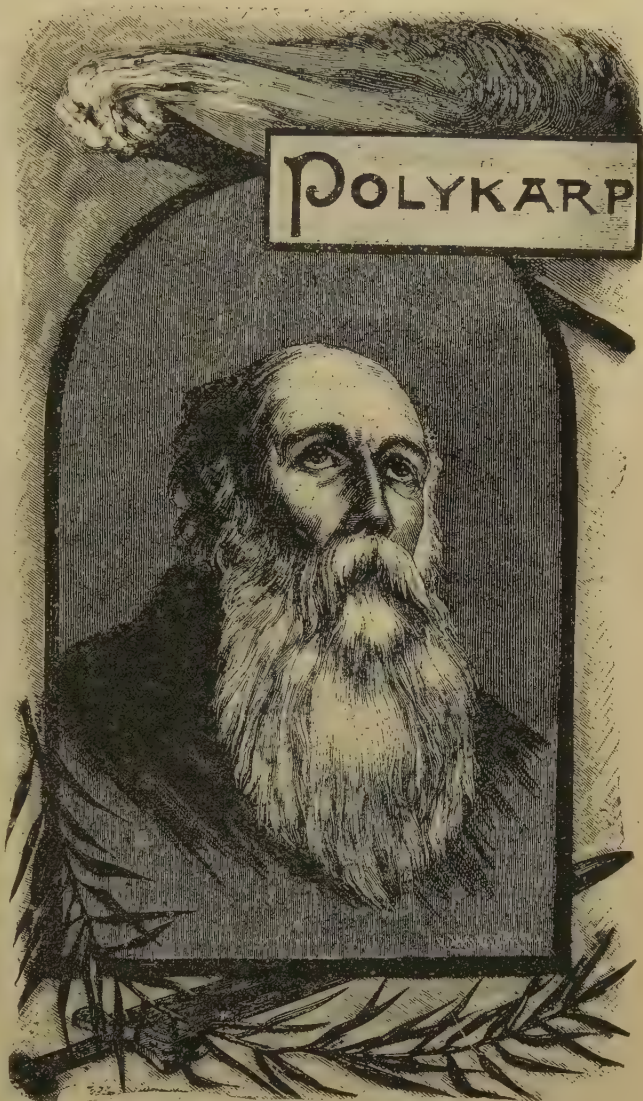
Polykarp.

olykarp", siger hans Discipel Jrenæus, "var undervist af Apostlene og havde omgaaets med Mange, som havde seet Frelseren." De Gamle nævner især Apostelen Johannes som hans Lærer, og de fortæller, at Johannes skal have indsat ham til Biskop i Smyrna, og det lader til, at han ogsaa har ført et Slags Overtilsyn med de øvrige lilleasiatiske Menigheder. Jrenæus taler oftere om sin fordums Lærer, "hvoreledes han altid lærte det, som han havde lært af Apostlene, og som Kirken ogsaa nu lærer, og som alene er sandt." I et Brev til sin tidligere Meddiscipel Florinus, der siden var falden i store Bildfarelser, minder han denne om den Tid, da de var sammen hos Polykarp. "Jeg mindes endnu alt fra hin Tid, ja jeg erindrer det bedre end det, som nylig har tildraget sig; thi hvad man lærer i Barndommen, vokser sammen med Sjælen og bliver som et med den. Jeg kunde endnu beskrive Stedet, hvor den salige Polykarp sad og lærte, hvoreledes han kom og gik, hans Levevis og Udseende, ogsaa de Taler, han holdt for Folket, og hvad han fortalte om sin fortrolige Omgang med Johannes og med Andre, som havde seet Herren, hvoreledes han gengav deres Ord, og hvad han af dem havde hørt om Herren; ogsaa om hans Mirakler og om hans Lære fortalte han ganske som han havde hørt det af dem, der selv havde seet Livets Ord, og han stemte i alt med de hellige Skrifter. Den salige apostoliske Mand! Hvis han havde hørt saadanne Bildfarelser, vilde han have floppet sine Øren til og udbrudt, som jeg saa ofte har hørt det af ham: "Gode Gud, til hvilke Tider har du sparet mig, at jeg maa opleve saadant!"

Hans førnævnte Discipel fortæller, at Polykarp skrev Sendebreve til flere af Lilleasiens Menigheder. Intet af disse er bevarede til vor Tid. Derimod har vi endnu et Brev fra ham til Menigheden i Filippi i Makedonien. Det er rimeligvis skrevet ikke længe efter Jgnatius's Martyrdom (107). "Af dette Brev" siger Jrenæus, "kan Enhver, som drager Omsorg for sin Sjæl, lære, om han vil, hvad Polykarp har troet, og hvoreledes han forkyndte Sandheden." Hans aandelige

Slægtstaf med Johannes kommer ikke stærkt frem, men Grunden hertil er rimeligvis, at Polykarp følte sig opfordret til at tale paa paulinsk Vis til en paulinsk Menighed, som Filippenserne var. Brevet er en hjertelig og infsldig Formaningskrivelse, saaledes som Menighedens Forholde krævede. Det er en Gjentklang af de apostoliske Skrifter og rigt paa Anførsler af de bekjendte Breve af Paulus, Petrus og Johannes. "Han lærte altid det, som han havde lært af Apostlene." Han prædiker Frelsen i Kristus fuldt og frit, formaner til Aarbægenhed, advarer mod Branglærerne, "som ikke bekjender Jesus Kristus at være kommen i Kjødet", advarer mod Gjerrighed og formaner til Bøn, Taalmodighed og alle kristelige Dyder. Saa formaner han de forskellige Stænder. Til **Ungdommen** skriver han: "Lærer I selv at vandre i Herrens Bud og lærer I ogsaa Ederes Hustru at vandre i den Tro, som er dem overleveret, og i Kjærlighed og i Kyndighed, elskende sine Mænd i al Sandhed, og elskende Alle i lige Maade i al Renhed, og at opdrage sine Børn i Herrens Frygt." Til **Enkerne**: "De skal være vise i Herrens Tro, bede for Alle, holde sig borte fra al Bagtalelse, Sladder, falsk Vidnesbyrd, Gjerrighed og alt Ondt og mindes, at de er Herrens Altere." — Til de **Ung**e: "De skal være ustraffelige i Alt, fremfor Alt kyndige og holde sig fra alt Ondt; de unge Piger ligeledes vandre i en ren og kyndig Samvittighed; Alle skal de være Menighedens Vdske og

Polykarp.

Diaconerne lydbige som Gud og Kristus." Til Diaconerne: "De skal være ustraffelige som Guds Tjenere i Kristo, ikke Menneſters, — ikke bagtaleriſke, ikke tvetunge,de, ikke begjærlige efter Guds, men afholdende i Alt, barmhertige, omſorgsfulde, — vandre efter Herrens Sandhed, ſom blev Alles Tjener." — Til Presbyterne: "De ſkal være medlidende og barmhertige mod Alle, føre de Vildſarne tilbage paa ret Vej, beſøge de Syge, ikke forſømme Enken, den Faderløſe eller den Fattige, beſlitte ſig paa det Gode for Guds og Menneſters Aaſyn, afholde ſig fra Gjerrighed, al Brede, Perſonsanſeelfe og uretfærdig Dom, ikke let tro, hvad Ondt der ſiges om Noget, ikke ſtrænge i Dommen, idet de vide, at vi Alle er ſkyldige i Synden."

Sin Sendefribeſe ſlutter han med Bøn og Formaning: "Gud og vor Herre Jeſu Kristi Fader og han ſelv, den evige Ypperſtepræſt, Guds Søn, Jeſus Kristus, opbygge Eder i Troen og Sandheden, og han give Eder Lob og Del blandt ſine Hellige, og os med Eder og alle dem, ſom er under Himlen og vil tro paa vor Herre Jeſus Kristus og paa hans Fader, ſom opreiſte ham fra de Døde. Bed for alle Hellige. Bedder ogſaa for Konger og Tyrker og for Alle, ſom er i høie Værdigheder og for dem, ſom hader og forfølgger Eder, og for Korſets Fiender, paa det at Eders Trugt maa blive aabenbar i alle Ting, og I blive fuldkomne i ham."

Det fortælles, at Polykarp paa ſine gamle Dage gjorde en Rejſe til Rom. Ved denne Leilighed tales der for første Gang om den forſkjellige Tid, paa hvil'en Paaftefeſten blev fejret i Øſten og i Veſten. De lilleaſiatiſke Menigheder fejrede Paafteſen paa ſamme Dag ſom Jøderne, nemlig den fjortende Niſan, uanſeet paa hvilken Dag i Ugen denne maatte indfalde. Iſtedetfor Jødernes Paafteſelam nød de den hellige Nadverd til Minde om den ved Jeſus fuldbragte Frelſe; han var jo det rette Paafteſelam. Romerne derimod gik ud fra Søndagen ſom Jeſu Opſtandeliſesdag; ſom de hele Aaret rundt paa den første Dag i Ugen ihukom Herrens Opſtandeliſe fra de Døde, ſaa ſyntes de ogſaa, at denne Ugedag var ſelvfrireven til at være Paafteſens fornemſte Dag. Men ſom Jeſus var opſtanden paa en Søndag, ſaa var han ogſaa død paa en Fredag. Derfor fejrede de Fredag før Paafte, Langfredag, ſom Jeſu Dødsdag. Var denne Dag en alvorlig Døds-Dag, ſaa var Paafteſøndagen en Glædens og Seierens Dag.

Dette Spørgsmaal kom nu paa Tale mellem Polykarp og Romerbiſpen, men den brøderlige Forſtaaeliſe blev ikke forſtyrret. Senere er der ogſaa Tale om denne Forſkiel i Henſeende til Paafteſeregningen, indtil den romerſke Paafteſtik blev faſtſlaaet paa Kirkefødet i Nicæa (325). De Gamle fortæller ogſaa, at Polykarp under dette ſit Ophold i Rom førte ved ſin Forhyndeliſe af Sandheden mange Vildfarende tilbage til den rene Lære og Samfundet med Menigheden. Man mener ogſaa, at han traf ſammen med Gnoſtikerer Marcion; da denne ſpurgte, om han kjendte ham, ſvarede Polykarp: "Jeg kjender Satans Førſteføde." Vi mærker i diſſe Ord den ſamme Midskjærlighed for den rene Lære ſom i Johannes's Breve.

Der er allerede fortalt, at der ved Begyndeliſen af Aaret 155 brød ud en Forfølgeliſe mod Menigheden i Smyrna. Mængden blev opægget ved Martyrernes Standhaftighed og raabte: "Bæk med Gudsfornegterne, hent Polykarp!" Denne fik høre, hvad der ventede ham, men uden at blive forſærdet. Han vilde blive i Byen, men paa Menighedens Opfordring reiſte han dog til en nærliggende Landsby, hvor han Dag og Nat bad for Menighederne. I et Syn ſaa han, at hans Hovedpude blev

fortæret af Jlden, hvorpaa han sagde til sine Venner: "Jeg vil blive levende brændt." Da Biskoppen hørte, at der var Folk i Nærheden, som søgte efter ham, begav han sig paa sine Venners Bøn til en anden Landsby. Men da hans Forsølgere ogsaa her opsporede ham, sagde han: "Herrens Vilje ske!" Da hans Fiender var for Døren, gik han dem imøde og tiltalte dem venlig, lod Mad og Drikke sætte frem for dem og bød kun om en Times Tid for at berede sig i Bønnen. Det blev indvilget; og nu bad han fuld af Guds Naade og Kraft, saa at Alle, som stod hos, sølte sig dybt grebne, og selv hans Forsølgere skammede sig over, at de skulde føre en saa gudfrygtig Olding med sig som Fange. Han blev derpaa sat paa et Væsel for at bringes til Smyrna. Undervejs mødte han en Dommer ved Navn Herodes og hans Fader Niketas; de nødte ham til at stige ind i sin Vogn og trængte nu ind paa Oldingen, forat han skulde sværge til Keiserens Navn og ofre til Guderne for at frelse sit Liv. I Begyndelsen var Polykarp taus, men da man blev mere og mere indtrængende, svarede han: "Jeg kan ikke følge Eders Raad." Da skjændte de ham ud og stødte til ham, saa han faldt ud af Vognen og beskadigede sit Ben. Desuagtet fortsatte han stille og taalmodig sin Vej tilføds og lod sig føre til Statholderen, hvor en stor Folkemængde havde stimlet sammen. Den modtog ham med Larm og Skrig. Da han førtes frem for Statholderen, hystes han, at en Stemme raabte: "Vær stærk Polykarp, og hold dig mandig!"

Udstyret med alle Tegn paa sin Værdighed sad Statholderen paa sin Dommerstol og sagde til Biskoppen: "Er du Polykarp?" "Ja," svarede denne. Dommeren formanede ham og sagde: "Betænk din høie Alder, sværg til Keiseren, forband Kristus, og jeg slipper dig løs?" Men Oldingen svarede dybt bevæget: "I 86 Aar har jeg tjent ham, og aldrig har han gjort mig noget Ondt; hvorledes skulde jeg saa kunne forbande min Konge, der har frelst mig!" Den fortørnede Dommer raabte: "Jeg har vilde Dyr!" "Lad dem komme," svarede Biskoppen. "Efterdi du lader haant om de vilde Dyr, saa vil jeg lade dig brænde, hvis du ikke skifter Sind." Men Troeshelten svarede: "Du truer med en Jld, som kun brænder en kort Tid og snart slukkes igjen, fordi du ikke kender den kommende Dom og den evige Gjengjældelses Jld, der venter de Ugudelige. Men hvorfor nøler du? Kom med, hvad du vil!" Da lod Dommeren tre Gange udraabe i Forsamlingen: "Polykarp har bekendt, at han er en Kristen!" — Hele Mængden skreg: "Denne er Afsiens Lærer, de Kristnes Fader, vore Gubers Fiende, der har lært Mange ikke at ofre og tilbede." Da Dyrefægtningernes Tid var forbi, blev han istedet dømt til Baalet. Folket hentede nu Ved fra Bærksteder og Badehuse; Jøderne var især ivrige. Da Baalet var reist, vilde man som sædvanlig nagle ham fast til Pælen, men han sagde: "Lad det være; han, som giver mig Kraft til at udholde Jlden, vil ogsaa give mig Kraft til at staa fast paa Baalet uden Eders Nagler." Saa blev han da blot bunden, og med Hænderne paa Ryggen stod han der som et Faar, der skulde ofres, han bad saaledes: "O du, som er Jesu Kristi Fader, din elskede og høilovede Søn, ved hvem vi har faaet Kundskab om dig, du som er Gud over Engle og Kræfter, over al Skabningen og alle Retsfærdige, der lever for dit Ansigt, — jeg takker dig, at du har agtet mig værdig til denne Dag og Time, til at optages i Martyrernes Skare og at faa Del i Kristi Kalk til det evige Livs Opstandelse baade paa Sjæl og Legeme i den Helligaands Uforfrænkelfighed. O, vilde du

dog idag optage mig blandt dem som et dig velbehageligt Offer! Du har jo selv, o trofaste Gud, som aldrig svigter, beredet mig dertil, forud aabenbaret mig det og nu opfyldt det. For alt dette lover jeg dig, takker jeg dig, priser jeg dig samt den evige Øpperstepræst Jesus Kristus, din elskede Søn. Være være dig tilligemed ham, ved ham i den Helligaand, baade nu og i al Evighed. Amen!" Da han havde sagt Amen, blev Baalet tændt. Da Jlden ikke fortærede hans Legeme, traadte en af Bødlerne til og gjennemborede ham med en Dolk, hvorefter saa meget Blod strømmede ud, at Jlden sluktedes. Liget blev brændt, men hans Ben opjammede Menigheden og begrov dem paa et sømmeligt Sted. Sammen med Polykarp led ogsaa 12 Kristne fra Filadelfia Martyrdøden i Smyrna. Man antager, at han led Døden 23de Februar 155.

De Kristnes Trængsler under Markus Aurelius.

Markus Aurelius (161—180) var en af Romerrigets bedste Keisere. Han var "en Vis paa Thronen" og eiede rige Egnar samt en omhyggelig Dannelse og et ædelt Sind. Med stoisk Dyd og Strenghed i Sæder forenede han gammelromersk Enkelthed og Haardførhed. Under hans Bestyrtelse fremblomstrede Athen paany som et Dannelsens Arnested. Hans Regjering udmærkede sig ved Mildhed og Retfærdighed. De Kristne fik dog ikke nyde Godt deraf.

Markus Aurelius.

For den grublende Filosof og den overtroiske Hedning, der var en ivrig Tilbeder af de nationale Guder, "var Martyrernes Frimodighed i Bekjendelsen og Freidighed i Døden et uforstaaeligt Sværmeri, en stiosindet Haardnakketthed, et utækkeligt Praleri." Han er igrunden den første romerske Keiser, som kan siges at have næret en bevidst Uvilje mod Kristendommen. Hertil kom, at Riget i hans Dage blev haardt hjemløst af Hungersnød, Pest, Oversvømmelser og Indfald af vilde Nabofolk. Det er derfor let forstaaeligt, at de Kristne under hans Regjering havde svære Trængsler. Historien beretter ogsaa om, at Martyrernes Blod flød baade i Hovedstaden og i Provindserne. Trajans Lovbud blev hævdet med Strenghed. Den samtidige Melito af Sardes († 170) skriver: "Aldrig før er de Gudsfrygtige saaledes blevne forfulgte som nu, da de over hele Asien ingen Fred nyder ifølge en Anordning, hvilken uforstammede Anklager

gere og Enhver, hvis Fingre flør efter fremmed Guds, bruger til Skalkfejsul for de aabenbare Voldsomheder de begaar, idet de Dag og Nat udplyndrer de ustyldige Kristne."

Af et Brev fra Biskop Dionysius i Korinth (ca. 170) sees, at der nylig havde været en Forfølgelse i Athen, samt at Menighedens Biskop Publius dengang led Vidnedsøden. I Rom beseglede Justinus Martyr og flere Kristne sin Tro

Markus Aurelius's Rytterstatue.

med sit Blod, rimeligvis anklagede for Øvrigheden af den kyniske Filosof Crescens, som Justinus i sit andet Forsvarsskrift for Kristendommen omtaler som sin bitre Fiende. Af andre Martyrer i Rom under denne Keisers Regjering nævnes ogsaa den hellige Felicitaas og syv mandlige Blodvidner, der Alle paa en herlig Maade led Døden for Kristi Navns Skyld. Værst rasede dog Forfølgelsen i Sydsranfrige i Aaret 177. Denne var uden Tvil den aller blodigste Forfølgelse før Decius, og den gamle Beretning derom er saa gribende, at der er blevet sagt, at "den ligesom drypper af Blod." Fire Forsvarsskrifter for de Kristne blev i Anledning af disse Forfølgelser overrakte Keiseren nemlig af Militiades, Athenagoras (ca. 177), Apollinaris og Melito af Sardes. De taler med Varme de Kristnes Sag og tilbageviser Beskyldningerne mod dem. Athenagoras skriver: "Underjaatterne i dit uhyre Rige, ophøjede Herster, har forskjellige Sæder og Love. Ingen Befaling fra dig, ingen Trudsel forbyder dem frit at følge deres Forsædres Stikfe, selv om de skulde være latterlige. Endog Ægypterne kan tilbede Katte, Krokodiller, Slangor og Hunde. Saavel du som Lovene erklærer den for ugudeligt, der ikke antager nogen Gud, og I tillader, at Enhver maa dyrke den Gud, han har valgt sig, forat han kan holdes fra det Onde af Frygt for Guddommen. Hvorfor skal der da gøres en Undtagelse med de Kristne alene? Hvorfor skal de alene være udelukkede fra den almindelige Fred, Verden skulder dig?"

Med Hensyn til Beskyldningerne mod de Kristne skriver samme Forfatter bl. A. "Jeg ved, at vi forud er retfærdiggjorte for dig ved det, jeg allerede har anført. Du maa tro, at disse Mennesker, hvis Blif altid er fæstet paa Gud som Rettegjoren for det Gode, for at de kan blive hellige og ulastelige, vil undgaa endog saa blot Tanke om en Forbrydelse. Havde vi kun Tro paa dette Liv, kunde man mistænke os for, at vi tjente Kjød og Blod, Gjerrighed eller de lavere Begjærligheder; men vi ved, at vi Nat som Dag har Gud til Vidne paa vore Ord og Tanker: vi ved, at han er Lyg, og at han kender vort Hjertes Hemmeligheder. Vi tror, at efter dette jordiske Liv begynder for os enten et bedre Liv eller et usaligt Liv i Helvedes Flamme, hvis vi har fulgt de Ondes Eksempel." Athenagoras fremhæver med Betsalenhed den besynderlige Rolle, som Kirkens Anklagere spillede, da de, skjønt de gjorde sig skyldige i alle Slags Skændigheder, vovede at antaste dens Renhed. Her er god Anvendelse for Ordsproget: Skjøgen anklager den kydske Kvinde. Skjøgen er det hedsnske Samfund med al dets Urenhed, den kydske Kvinde er Kristi rene Brud. Med Hensyn til Thjefstesmaaltidet, med hvilket man sammenlignede Nhdelsen af den hellige Nadvere, beraabte Athenagoras sig paa de Kristnes Afsty for at udgyde Blod, hvorved de forhindrede i at tage Del i Forestillingerne i Circus, og peger derhos paa deres Forvisning om Legemernes Opstandelse, hvorved det blev umuligt for dem at hengive sig til saadanne Affheligheder. — Der er dog ikke Spor til, at disse kraftige og indtrængende Indlæg for de Kristnes Sag udrettede det Mindste hos Keiseren. Forfølgelserne blev ved at rase lige til hans Død. Under et Krigstog blev han syg i Bindobona (Wien); det romerske Riges Fremtid stod mørk og truende for ham. Da han laa paa det Sidste, sagde han til sine sørgende Benner: "Græder ikke over mig, men græder over Pesten og Elendigheden alle Begne!"

Justinus Martyr.

En mest bekjendte af Blodvidnerne under Markus Aurelius var Justinus Martyr. Han blev antagelig født i Aaret 103 i den lille By Sikem ved Foden af Garizims Bjerg. Hans Fader Priscus og hans Bedstefader Bachus var Hedninger. De tilhørte rimeligvis den romerske Koloni, som Vespasian havde grundet i denne By. Justinus's Forældre synes at have været formuende; de gav sin Søn en god Opdragelse og lod ham indføre i den gamle Verdens Dannelse. Som bosat i Samaria blev han vel ikke ganske ukjendt hverken med Jødedommen eller Kristendommen; de Kristne ialfald blev især dengang bagtalte, forfulgte og var i Alles Munde. Fra Barneaarene af havde han en uudsluttelig Tørst efter Viden, og hans Ungdomshistorie er et mærkeligt Eksempel paa den Længsel efter Indsigt i de guddommelige Ting, som under Datidens Tilværelse kunde vækkes i et Menneskes Sjæl, og som først Kristendommen kunde tilfredsstille. Han fortæller selv i sin "Samtale med Føden Tryfon," hvorledes denne Længsel drev ham fra den ene Filosof til den anden. "Fuld af Længsel efter at erholde grundig Undervisning i Filosofien begav jeg mig til en Stoiker.* Men da jeg efter temmelig lang Omgang med ham mærkede, at jeg dog ikke b forvredes i Kundskaben om Gud, ja at denne Filosof forsmåede og til og med foragtede en saadan Kundskab som aldeles unødvendig, forlod jeg ham og gik til en anden, en Peripatetiker,** som troede, at han ikke eiede saa liden Stærksindighed. Denne beholdt mig nogle Dage hos sig; men siden spurgte han, hvad jeg vilde betale for Undervisningen. paa det, som han sagde. Samværet med ham ikke maatte blive unyttigt. En saadan Fremgangsmaade ansaa jeg at være under en Filosof's Værdighed og forlod ham straks. Men den Længsel, jeg havde efter at lære at kjende Hovedpunkterne og Kjernen i al Filosofi, gav min Aand ingen Ro, og jeg vendte mig til en meget berømt Pythagoræer. Jeg omtalte for ham min Hensigt. Straks spurgte han mig: "Forstaaer du Musik, Astronomi og Geometri? Tror du at kunne forstaa noget om de Ting, som leder til Lykkeligheden, hvis du ikke forud har lært alle disse Videnskaber, som dog alene er istand til at drage Sjælen bort fra det Sandfælsige og gjøre den modtagelig for det Overfandfælsige, saa den selv kan anskue det Skønne og Gode, hvori det salige Liv bestaar?" Da jeg bekjendte min Uvidenhed i disse forberedende Videnskaber, sendte han mig bort."

Justinus blev meget bedrøvet over Vismandens Afslag. "I denne min Sjæls Uro," skriver han, "fattede jeg den Beslutning endnu at forsøge det med Platonikerne. Disse Filosofer stod i høi Anseelse, og heldigvis havde en af dem, en infigtsfuld Mand, for kort Tid siden nedsat sig i vor By. Jeg modtog daglig hans Undervisning og gjorde store Fremfærd. Jeg fængsledes meget af Indsigten i de overfandfælsige Ting, og Betragtningen af "Ideerne" gav min Aand Vinger; inden kort Tid troede jeg at være bleven en Vis, og i min Daarstab haabede jeg straks at kunne giennefskue Gud; dette er nemlig Endemaalet for Platons Filosofi. Fuld af denne Forhaabning besluttede jeg at søge Stilhed i en ensom Egn, fjernt fra Verdens

* Stoikerne havde en streng Sædelære, men grundede ikke denne paa klare religiøse Forestillinger om Gud og vort Forhold til ham.

** En Tilhænger af Aristoteles, der som bekjendt var en Discipel af Sokrates.

Larm, hvor jeg aldeles uforstyrret kunde hengive mig til mine Betragtninger. Jeg valgte et Sted, ikke langt fra Havet (maaſke i Nærheden af E f e ſ u s). Da jeg nærmede mig dette Sted, gik en høitbegavet Olding med et blidt og ærværdigt Væſen ved Siden af mig, ikke langt borte. Jeg ſtandsede og betragtede ham nøie uden at ſige noget. Da kom han frem til mig, og en Samtale begyndte mellem os. "Kjender du mig?" ſpurgte han. — Jeg benegtede det. — "Hvorfor ſer du da ſaa ſkarpt paa mig?" — "Fordi jeg ikke havde ventet at ſe noget Menneſke her." — "Men hvorfor er du her?" ſpurgte han igjen — "Fordi jeg ønsker at være et Sted, hvor jeg uforstyrret kan hengive mig til Eſtertante." — "Gjør du Krav paa at være Filoſof," ſagde han, "og elſker ikke Virkſomhed og Sandhed?" — "Hvilken ſtørre Gjerning kan da et Menneſke gjøre," ſpurgte jeg, "end at bevife, at Fornuften er Altings Beherſker, og gribe den og (ligesom) ridende paa den ſe ned paa de Andres Vildfarelſer og deres Beſtjæftigelſer, hvorledes de ikke driver paa noget Fornuftigt og Gud Velbehageligt. Uden Filoſofi og ſand Fornuft kan Ingen eie Indſigt. Derfor maa ethvert Menneſke beſtjæftige ſig med Filoſofien og anſe den for den ſtørſte og koſteligſte Gjerning." — "Filoſofien bevirker alſaa Uhyſalighed?" ſpurgte den Gamle. — "Sikkert," ſagde jeg, "og den alene." — "Men hvad er da Filoſofi, og hvad er Uhyſalighed?" — "Filoſofi," ſvarede jeg, "er Kundſkab om det, ſom er til, og Erkjendteſen af det Sande. Men Uhyſaligheden er denne Kundſkabs og Sandheds Belønning."

Dette førte til en lang Samtale mellem dem om Guds og Sjælens Væſen, ſom endte med det Spørgſmaal fra Juſtinus's Side, hvorledes han kunde lære at kjende Sandheden, derſom de gamle Filoſofer var ſaa uvidende om denne, ſom Oldingen paavifte. Herpaa ſvarede den Gamle: "Jeg tror, at du tragter mere efter, hvorledes du kan blive en lærd Mand, end hvorledes du ſkal lære at gjøre det Gode. Men har du Begjæring efter at kjende Gud, ſaa maa du ikke vende dig til de hedenske Lærere, men til det gamle Testaments Profeter, til Kristus og Apſtlene. Deres Skrifter have endnu og er af ſtort Værd for den, ſom ſøger Kundſkab om alle Tings Begyndelſe og Ende. De brugte ikke filoſofiſke Bevifer i deres Skrifter, da de ſelv var Vidner om Sandheden, ſom gjorde alle Bevifer overflødige. De lovpriſte Skaberen, Gud og alle Tings Fader, og bebudede hans Søn, den Salvede, ſom han har ſendt os. Bed derfor fremforalt om, at Uhyets Porte maa blive aabnede for dig; thi diſe Ting kan ikke fattes og forſtaaes af Alle, men kun af den, hvem Gud og Kristus ſkjænker Viſdom." Juſtinus fortſætter: "Efterat have ſagt dette og endnu meget Andet gik han bort, og jeg har ikke ſet ham ſiden; men hos mig tændtes ſtraks en Ild i Sjælen, og Kjærligheden til Profeterne og Kristi Venner greb mig, og da jeg overveiede hans Ord, fandt jeg, at han havde viſt mig Veien til den enefte tilførladelige og nyttige Viſdom."

Saaledes fortæller han ſelv om ſin Omvendelſe, ſom man antager foregik 130 — 35 efter Kristus. Man har gjættet, at hans gamle Beileder var den ærværdige Biſkop Polykarp i Smyrna. Maaſke var han dog en anden, moden og kundſkabsrig Kristen. Juſtinus's Overgang til Kriſtendommen var ogſaa forberedt paa anden Maade. I ſit andet Forſvarsſkrift ſiger han: "Da jeg glædede mig ved Platon's Lære, hørte jeg jevnlig de Kriſtne bagvaſkes, men da jeg ſaa dem uden Frygt for Døden og for alt Andet, ſom anſaaes for ſkrækkeligt, forſtod jeg, at det var umuligt, at de kunde leve i Bellhſt og Ugudelighed." Ogſaa ſom Kristen vedblev Juſtinus at

Justinus Martyr og Vidingen.

være Filosof. Kristendommen var for ham væsentlig en ny Erkjendelse af "Ordet" fra Gud. Han fortsatte sin tidligere Levevis og drog omkring uden at binde sig til nogen bestemt Virkefreds. Paa sine Vandringer som Bisdomslærer kom han til Ægypten og besøgte paa Den Faros ved Alexandria Ruinerne af de Teller, hvor de 70 Oversættere ifølge Sagnet skal have oversat det gamle Testamente paa Græsk. I Jesus havde han sin Samtale med Jøden Tryfon. Han opholdt sig ogsaa i Nedre Italien og boede i længere Tid i Rom, som han skal have besøgt to Gange. I Rom havde han en Skole, som senere syntes overtaget af hans Elev, Askyreren Tatian, der ogsaa er bekendt som Apologet. Justinus's Hovedvirksomhed var med Ordets Vaaben at kæmpe mod Jøderne, Hedningerne og Branglærerne inden Kirken. Bekendt er hans to Forsvars skrifter for Kristendommen. I sit første Skrift "gendriver han vidtløftig og indgaaende Grundløsheden og Løgnagtigheden i Hedningernes mangehaande Betyldninger mod de Kristne, idet han giver en nøagtig Beskrivelse af, hvorledes det gik til i de Kristnes Forsamlinger, hvorledes de fuldbyrdede Daaben, fejrede Nadveren, læste de hellige Skrifter. Samtidig hermed søger han at gjøre det indlysende for Hedningerne, at Hedenskabet er Mørkets Væsen og Gjerninger, medens Kristus er Lyset og Sandheden." (Dr. Bang). Han stiftede ofte Ord med hedenske Filosofer, og en af disse ved Ravn Crescens skal han have gjendrevet flere Gange i mange Tilhøreres Nærværelse. Han forudsaa de Følger, som disse Seire en Dag maatte drage efter sig, og skriver: "Jeg ventet at blive opsnappet af en af dem og ført til Martyrpælen, rimeligvis af Crescens selv, denne ufilosofiske og forføngelige Modstander, som glemmer Sokrates's beundringsværdige Ord: Ingen Mands Mening maa foretrækkes for Sandheden."

Enten paa Angivelse af Crescens eller en anden Evangeliets Fiende blev Justinus greben i Rom og anklaget for at være Kristen. Sammen med seks af sine Venner blev han ført frem for Rusticus, Stadens Præfekt, som før havde været Reiserens Lærer i den stoiske Filosofi. "Hvilken Lære bekjender du dig til?" spurgte Præfekten. — Justinus svarede: "Jeg har stræbt at lære alle Systemer at kjende, men tilsidst har jeg fundet Hvil i den sande Lære, som er de Kristnes." Da Præfekten forlangte nærmere Oplysninger om Kristendommen, sagde Justinus: "Vi tror paa Gud, Gjerningsmanden og Skaberen af Alt, Synligt og Usynligt, og vi bekjender, at den Herre Jesus Kristus er Guds Søn og forudforhøndt af Profeterne — han, der skal komme som Mennekeslægten's Dommer, som Frelsens Herold, deres Lærer, der rettelig er lærte af ham. Som et skrøbeligt Menneke er jeg altfor ringe til at kunne sige noget Stort om hans Guddom, der maatte en Profet hertil. Profeterne har ogsaa, oplyste af Gud, mange Aarhundreder i Forveien forudforhøndt hans Ankomst til Verden, hvem jeg har sagt at være Guds Søn." — Præfekten spurgte fremdeles: "Hvor forsamles I Kristne?" — Justinus svarede: "Hvor Enhver finder for godt og formaar. Tror du, at vi alle mødes paa samme Sted? Ingenlunde. De Kristnes Gud er ikke begrændset af Rum; han er usynlig og fylder Himlen og Jorden og bliver overalt dyrket og lobpriset af de Troende." — Paa Præfektens Spørgemaal om, hvor han boede, svarede Justinus: "Jeg bor hos en vis Martin i øverste Etage ved Timotheus's Bade, og hvis Nogen ønsker at komme til mig, meddeler jeg ham Troens Lærdomme." — "Du er altsaa en Kristen?" siger Præfekten. "Ja, jeg er en Kristen," var Svaret.

Derpaa vendte Dommeren sig til de øvrige Anklagede og spurgte *Chariton*:
 "Er ogsaa du en Kristen?" — Han besvender: "Ved Guds Hjælp er jeg en Kristen."
 — En Kvinde ved Navn *Charitana* vidner: "Ogsaa jeg er ved Guds Hjælp en
 Kristen." — Nu vendte *Rusticus* sig til *Culpistus*: "Men du, hvad er du?"
 — "Jeg er Keiserens Slave, som Kristus selv har skænket Friheden, og ved hans
 Kjærlighedsbevisning og Naade er jeg bleven delagtig i samme Haab som de, hvilke du
 her ser." — En Anden, *Hierax*, besvarede det til ham stillede Spørgsmaal saaledes:
 "Ja, jeg er en Kristen, som med de Andre ærer og tilbeder samme Gud." — "Har
 Justinus," spurgte Dommeren, "gjort Eder til Kristne?" — "Jeg var fra min Ung-
 dom en Kristen," sagde *Hierax*, "og vil fremdeles være det." — "Ogsaa jeg er en
 Kristen," sagde *Pæon*. — "Hvem har undervist dig?" spurgte *Rusticus*. —
 "Denne gode Bekjendelse lærte mine Forældre mig." — *Culpistus* vidnede:
 "Visjelig hørte jeg med største Glæde Justinus's Lære, dog har jeg ogsaa af For-
 ældrene lært at være en Kristen." — "Hvor bor dine Forældre?" — "*Cap-
 padocien*." — Paa samme Spørgsmaal gjenmælede *Hierax*: "Vor sande Fader er
 Kristus, og vor Moder er Troen paa ham. Mine jordiske Forældre er døde. Iøvrigt
 slæbtes jeg fra *Skonium* i Frygien og er saaledes kommet hid." — Paa Spørgs-
 maaler, om han ligesom de Andre var en Kristen, svarede videre *Liberianus*:
 "Ogsaa jeg er en Kristen; thi den eneste sande Gud ærer og tilbeder jeg."

Derpaa vendte Dommeren sig atter til *Justinus*: "Hør du, som kaldes for
 Lærd og tror at kjende de sande Lærdomme. Naar du nu hudflettes og derpaa hals-
 hugges, er du overbevist om, at du da vil stige op til Himmelen?" *Justinus* svarede:
 "Jeg haaber, at jeg skal modtage Kristi Naadegave, naar jeg har lidt dette." — Da
 Dommeren ønskede bestemtere Svar paa Spørgsmaalet, om han mente at skulle komme
 ind i Himlen efter sin Død, gjenmælede *Justinus*: "Jeg mener det ikke blot, men ved
 det saa vist, at der slet ikke er nogen Tvil." — Derpaa sagde *Rusticus*: "Kom
 frem og bring Offer til Guderne." — *Justinus* svarede: "Intet retsindigt
 Menneſte synker fra Guds frygt ned i Bildfarelse og Gudløshed." — "Derſom I ikke
 adlyder, bliver I pinte uden Barmhertighed," sagde Dommeren. — "Det er netop
 vort Onſke," svarede *Justinus*, "at blive pinte for vor Herres Jesu Kristi Skyld
 og ſaa blive ſalige. Thi det vil bringe os Redning og Tillid for vor Herres og
 Frelſers ſtræffelige Dom, der foreſtaar hele Verden." Ligeſaa talte og de øvrige
 Martyrer og lagde til: "Gjør ſnart, hvad du vil; thi vi er Kristne og ofrer ikke til
 Afguderne." — Som Atheister og Oprørere mod Keiseren blev de Alle efter Loven om
 Majestætsforbrydelse dømt til først at hudstrygges og derpaa halshugges. De led Alle
 Døden, idet de lovede og prisede Gud for den Naade, han havde ladet dem blive del-
 agtig i. Dette ſteede antagelig i Aaret 166 efter Kristus.

Martyrerne i Lyon og Vienne.

Som allerede anthydet, rasede der under *Markus Aurelius* i Aaret 177
 en voldsom Forfølgelse i Sydfrankrige. Særlig gik det ud over
 Menighederne i Byerne Lyon og Vienne, der begge gennemstrøm-
 medes af Floden Rhone. Da Stormen var over, sendte de en Beretning
 om Martyrerne til Søstermenighederne i Provindserne Asien og Frygien. Denne
 er endnu bevaret og ansees for at være en af de ſaa Martyrberetninger, ſom ikke er

forfalskede. Da den i høi Grad er gribende og giver et levende Indblik i Forholdene, meddeles den her i Sammen drag. Det har ogsaa sin store Interesse at se Forfølgelsen skildret af selve Menighederne, der skriver herom saaledes: "Nøiagtig at fremstille Trængslerne hersteds i Hedningernes heftige Raseri og de salige Martyrers store Lidelser, er vi ikke istand til. Modstanderne stormede med Magt ind paa os. Ikke alene (de øvrige Beboeres) Huse, de offentlige Pladse og Bade var utilgængelige for os, men Ingen af os turde idethele mere vise sig offentlig. Men Guds Naade hjæmpe de for os imod dem, frelst de Svage og stillede faste Spiler op mod Modstanderne. Først taalte de standhaftig hele Folkehobens talrige Fornættelser, Tilraab, Slag, Sliden hid og did, Plyndring, Stenkast, Sammenrottelse, kort Alt, hvad en rasende Mængde pleier at øve mod offentlige og private Fiender. Derpaa blev de førte af Befalingsmanden og Stadens Øverhoved til Torvet, forhørte i hele Mængdens Nærværelse og paa sin Bekjendelse kastede i Fængsel indtil Statholderens Ankomst.

Da de senere førtes for ham (til Forhør), tillod han sig enhver Naahed mod dem. En af Brødrene ved Navn Epagatus kunde ikke taale en saa uretfærdig Fremgangsmaade, forsvarede Brødrene og vidnede, at intet Gudsfornektende og Ugudeligt var at finde hos os. Da opløstede de, som stod rundt om Domstolen, et lydeligt Skrig mod ham. Men Statholderen spurgte, om han var en Kristen, og da han med lydelig Røst bejaede det, blev ogsaa han som de Kristnes Sagsfører optaget blandt de udvalgte Martyrers Skare. De, som var bestemte og forberedte, blev de første Martyrer. De afslagde ogsaa med al Frimodighed Martyriets Bekjendelse; men ogsaa de Ubesluttede, Uvovede og endnu Svage viste sig. Af disse faldt hurtigt omtrent 10 i Tallet fra. Disse forarsagede os stor Sorg og grændseløs Bedrøvelse og lammede ogsaa de Øvriges Mod, som ikke var grebne, og som trods alle Ubehageligheder, som de maatte døie, alligevel bistod Troens Vidner og ikke skilte sig fra dem. Vi var nu Alle i stor Angst og Bekymring for, at endnu Flere kunde falde fra. Dag efter Dag blev de grebne, som var værdige til at fylde deres Tal, saaledes at alle dygtige Mennesker tilsidst var borttagne fra Menigheden. Bore hedenste Slaver blev tagne tilfange. Disse fortalte, grebne af Frygt for Pinslerne og tilskyndede af Soldaterne, om os Løgne om thæstiske Maaltider og ødipiske Beblandelser og endnu andre Ting, som vi hverken tør sige eller tænke, ja ikke engang tro, at saadant nogen sinde er skeet. Da nu Efterretningen herom udbredte sig, grebes Alle af dyrtt Raseri imod os, saa at endog de, der forhen viste Maadehold paa Grund af Familieforhold, nu kom i heftig Brede og skar Tænder mod os.

Fra nu af taalte de hellige Martyrer Kvaler, som ikke kan beskrives med Ord. Især rettedes Folkets, Statholderens og Soldaternes hele Raseri mod Diaconen Sanctus fra Bienne og mod Matheus, der vistnok ganske nylig havde modtaget den hellige Daab, men som viste sig som en mandhaftig Kjempe, og imod Attalus, der stammede fra Pergamus, der altid havde været vor Kirkes Støtte og Støtte, ligesom imod Blandina, ved hvilken Kristus viste, at ogsaa det, som for Verden synes Ringe, Uanseeligt og Foragteligt, har Gud værdiget en stor Ære, naar det har saadan Kjærlighed til Gud, som ikke praler med forfængeligt Stin, men viser sig i Kraft. Thi medens vi Alle frygtede for, at Blandina paa Grund af sit svage Legeme ikke vilde være istand til at afslæppe sin Bekjendelse med Frimodighed, fyldtes hun med saadan Kraft, at de, som efter Tur fra Morgen til Aften paa enhver Vis

pinte hende, tilsidst blev udmattede og afkræftede og bekjendte sig selv for overbundne, da de ikke mere vidste, hvad de skulde finde paa med hende, og var fulde af Forbauselse over, at hun endnu var i Live, da hele hendes Legeme var sønderslidt, og afslagde det Vidnesbyrd, at en eneste Art af Pinsel havde været istand til at tage hendes Liv, end sige saa mange og saa store. Men den Salige samlede som en ædel Kjempe altid ny Kraft i Bekjendelsen, og hendes Styrke, hendes Hvile og smertestillende Middel mod Ali, hvad hun led, var de Ord: "Jeg er en Kristen, og blandt os øves ingen Skjændigheder."

Ogsaa Sanktus taalte paa en overordentlig og overmenneskelig Maade standhaftig alle Pinsler, der kan optæntes af Mennesker. Paa ethvert Spørgsmaal svarede han blot: "Jeg er en Kristen." Dette bekjendte han altid, men nogen anden Lyd fik ikke Hedningerne af ham. Af denne Grund forbitredes de og lagde tilsidst glødende Metalplader paa de ømsindligste Dele af hans Legeme. Disse blev vel forbrændte, men han selv blev ubevægelig og holdt fast ved sin Bekjendelse, bedugget og styrket af den himmelske Kilde med Livets Vand, der strømmer ud af Kristi Hjerte. Imidlertid var hans Legeme Vidne om, hvad han havde lidt; han var strumpet sammen til et Saar og Strime og havde tabt al andre menneskelig Skikkelse. Da de Ugudelige efter nogle Dages Forløb paany pinte Martyren i den Mening, at de, naar de anvendte de samme Pinsler paa de hovne og betændte Lemmer, vilde blive Herrer over ham, blev han ogsaa under de gjentagne Kvaler lige standhaftig.

Blandt dem, som havde fornegtet Troen, var en Kvinde ved Navn *Biblia*s. Man lagde hende paa Pinebænken for at tvinge hende som en allerede svag og modløs Person til at bekræfte de os tillagte Forbrydelser. Men paa Pinebænken kom hun atter til Besindelse, vaagnede saa at sige op af en dyb Søvn, erindrede under den timelige Straf Helvedes evige Kvaler og modsagde ligesom Bagtalerne med de Ord: "Hvorledes skulde slike Mennesker spise Børn, som ikke engang tør æde Blodet af ufornuftige Dyr?" (*Se Ap. Gj. 15, 29.*). Saaledes bekjendte hun sig som Kristen og kom med blandt de udvalgte Martyrers Skare. Da nu disse Straffemidler viste sig uvirksomme, fandt man ud nye, men forgjæves. Mange omkom ogsaa i det mørke og forpestede Fængsel. Det biskoppelige Embede i Lyon var dengang betroet *Photinus*. Han var allerede over 90 Aar og meget svag paa Legemet. Dog hans Aands Frimodighed paa Grund af den i ham boende Længsel efter Martyriet gav ham nyt Liv. Han blev ogsaa slæbt for Domstolen, hvor han afslagde en glimrende Bekjendelse. Paa Grund heraf blev han uden Skaansel trukket omkring og slaaet med tallose Slag; thi de, som stod ham nærmest, mishandlede ham paa alle Maader med Hænder og Fødder, uden Agtelse for hans Alder; men de Tiernere kastede paa ham, hvad de havde i Haanden. Neppe aandende mere kastedes *Photinus* derpaa i Fængsel, hvor han efter to Dages Forløb opgav sin Aand. — Nu indtraadte der en særegen Guds Styrelse. De, som ved den første Tilfangetagelse havde negtet Troen, blev nemlig ligeledes kastede i Fængsel. At de dengang negtede, bragte dem altsaa ingen Nytte; de pintes saa af sin onde Samvittighed, at man kunde se det paa dem, medens Bekjenderne var glade og frimodige. De gik med sænket Dø, nedslagne, sammenfaldne, bedækkede med enhver Skam. Dertil blev de ogsaa af Hedningerne forhaanede som feige Uflinger.

Maturus, Sanctus, Blandina og Attalus førtes til de vilde Dyr i Amphitheatret til et Umennesselighedens Skuespil for den hebenste Mængde. Man gav denne med Flid paa Grund af Bore, en Dags Tyrefægtninger. Maturus og Sanctus maatte atter i Amphitheatret gennemgaa alle Slags Pinsler. Som om de forhen endnu slet ikke havde lidt, taalte de atter de brugelige Svøbeslag og Trækken om blandt de vilde Dyr og Alt, hvad den rasende Mængde med vilde Skrig forlangte; endelig ogsaa Jernstolen, paa hvilken Legemerne stegtes og fyldte Alt med Jætdampe. Dog end ikke hermed lod Pinerne det være nok, men blev kun mere og mere rasende, fordi de vilde beseire deres Standhaftighed. Alligevel hørte de intet Andet af Sanctus end det Bekjendelsesord, som han var vant til at tale fra Begyndelsen af. — Da Martyrerne gennem hele den lange Kamp endnu levede, blev endelig deres Strube gennemskåret. Gennem hele den Dag havde de istedetfor al Afveksling, som pleiede at finde Sted ved Fægtelekene, selv tjent Verden til Skuespil. Men Blandina blev ophængt paa en Pæl og prægivet til Jøde for de vilde Dyr, der blev slupne løs paa hende. Synet af hende, — hun var nemlig ophængt i Stikkelse af et Kors — og hendes inderlige Bøn, vakte stort Mod hos de Rjæpende, da disse under Kampen ogsaa med sine legemlige Dine i Søsterens Person saa den for dem Korsfæstede, for at overbevise dem, der troede paa ham, om at Enhver, der lider for Kristi Vre, har evigt Samfund med den levende Gud. Da nu ingen af de vilde Dyr rørte hende, blev hun taget ned af Pælen, atter kastet i Fængsel og gjemt til en ny Kamp.

Ogsaa Attalus, der nu med Utaalmødighed forlangtes af Folket — han var nemlig en anseet Mand, — skred i Bevidstheden om sin gode Samvittighed frem som en øvet Rjæmper. Han havde vel øvet sig i Kristendommens Grundfætninger og altid vist sig at være et Sandhedens Vidne blandt os. Han blev ført i en Rreds i Amphitheatret og en Table baaret foran ham, hvorpaa der stod skrevet: "Dette er Attalus, den Kristne." Medens nu Folket rasede heftig mod ham, erfor Statthalderen, at han var en romersk Borger. Derfor lod han ham føre tilbage til Fængslet med de øvrige Fanger, indgav Beretning til Keiseren om dem og afventede hans Bestemmelse. Men denne Mellemtid var ingen unyttig og ufrugtbar. Ved de levende Lemmer vakktes nemlig de døde atter til Liv. Martyrerne viste sig fulde af Rjærlighed imod dem, der ikke var blevne Martyrer. Thi ved hine blev de fleste af dem, der havde negtet, atter optagne i Menigheden, de lærte at bekjende og traadte nu levende og styrkede frem for Domstolen for atter at blive spurgt af Statthalderen. Keiseren havde nemlig ladet udgaa et Reskript om at dræbe dem, men dog at frigive dem, som negtede. Derfor lod Statthalderen ved Begyndelsen af den store Fest hersteds de Salige føre frem ligesom i et theatralisk Optog og fremstille for hans Domstol. Her fandt nu atter en streng Undersøgelse Sted. Hvo, som befandtes at være romersk Borger, blev halshugget, de Øvrige kastedes for de vilde Dyr.

Men stor Forherligelse blev Herren tildel af dem, som forhen havde negtet, men som nu tvertimod Hedningernes Forventning bekjendte. Disse blev nemlig forhørte for sig, idet de derpaa skulde frigives. Men de bekjendte og kom saaledes sammen med den udvalgte Skare af Martyrer . . . (Undtagelser) . . . Under Forhøret stod en vis Alexander fra Frygien ved Siden af Domstolen, en Væge, der i mange Aar havde opholdt sig i Gallien, og som var saa temmelig kjendt af Alle paa Grund af sin Rjærlighed til Gud og sin Frimødighed i Ord, — han besad nemlig

heri en apostolisk Gave. Denne opmuntrede dem ved sine Bink til Bekjendelse. Da opløstede Mængden et høit Skrig mod ham som den, der havde bevirket dette. Ifølge dette stillede Statholderen ham for Retten og spurgte, hvem han var; da Alexander svarede "en Kristen," blev han vred og dømte ham til de vilde Dyr, hvorhen han ogsaa kom den følgende Dag, sammen med Attalus. Thi ogsaa denne lod Statholderen, for at behage Folket, gjentagende Gange prisgives de vilde Dyr. Efterat de nu Begge i Amfitheatret havde prøvet alle til Pinsler opfundne Redskaber og bestaaet den høieste Kamp, blev tilsidst ogsaa deres Struber gennemskaarne. Alexander lod hverken noget Suk eller nogen Lyd høres, men omgikkes i sit Hjerte med Gud. Attalus derimod sagde, da han siddende paa Jernstolen brændtes rundt om, og Dampen steg op fra hans Legeme: "Se, hvad I gjør, det er at fortære Mennesker; men vi hverken fortærer Mennesker eller gjør noget andet Ondt." Da man derpaa spurgte ham, hvilket Navn hans Gud havde, svarede han: "Gud har ikke noget Navn som et Menneske."

Efter alt dette bragtes Blandina paa Kamppladets sidste Dag atter paa Skuepladsen sammen med en omtrent 15 Aar gammel Gut ved Navn Pontikus. De var hver Dag bragte ind for at se de Øvriges Pinsler. Paa denne Maade vilde man bevæge dem til at sværge til Afguderne. Men de blev standhaftige og fornegtede disse. Paa Grund heraf blev Mængden saa rasende, at den hverken havde Medlidenhed med Guttens Ungdom eller tog Hensyn til Blandinas Køn. Man lod dem taale alt Skrækkeligt og bestaa den ene Pinsel efter den anden for lidt efter lidt at bringe dem til at sværge, men man var ikke istand til at naa dette; thi Pontikus opmuntredes af Blandina, saa at Hedningerne saa, at det var hende, der opmuntrede og befæstede ham. Endelig opgav han Anden, efterat han mandigen havde bestaaet alle Pinsler. Men den salige Blandina ilede til allerlidst, ligesom en ædel Moder, der opmuntrer sine Børn og sender dem som Seierherrer forud til Kongen, men derpaa selv gennemgaar alle Børnenes Kampe fuld af Glæde og Jubel over Udgangen til dem, som om hun var indbudet til et Bryllupsmaalid og ikke var kastet for de vilde Dyr. Efterat hun havde taalt Svøbeslagene, de vilde Dyrs Raseri og Jernstolens Kvaler, blev hun indviklet i et Net og kastet for en Tyr. Flere Gange blev hun af Dyret slynget op i Høiden, men hun var allerede sølesløs for, hvad der foregik med hende, paa Grund af det faste Haab om de forjattede Gøder og formedelst hendes Omgang med Kristus. Til sidst blev ogsaa hun dræbt af Bøddelen. Selv Hedningerne maatte tilstaa, at en Kvinde aldrig hos dem havde taalt saa Meget og saa Skrækkeligt. Alligevel var endnu ikke deres Raseri og Grusomhed mod de Hellige sluttet. De kastede Eigene af de i Fængslet Kvalte for Hundene og holdt streng Vagt, at Ingen skulde blive begravet. Efterat Eigene paa enhver Maade var blevne vanhelligede og havde ligget seks Dage under fri Himmel, blev de derpaa af Hedningerne opbrændte og Asken strøet i Rhonefloden. De bar sig ad, som om de kunde mestre Gud og forhindre deres Gjenoplivelse og sagde: "Lad os nu se, om de vil opstaa, og om Gud kan hjælpe dem og frelse dem af vor Haand." — Man antager, at det er Frenæus som har skrevet foranstaaende gribende Skildring af Martyrernes Liv, Lidelser og herlige Vidnesbyrd. Han blev Biskop i Lyon efter Photinus og led selv Martyr døden under Septimius Severus. Vi skal senere meddele mere om ham.

Filosofernes Angreb paa Kristendommen.

Begyndelsen af Kristendommens Fremtræden i Verden blev den lidet paaagtet af Datidens Vise, men efterhvert, som den vandt Udbredelse og gjorde Erobringer, forandrede dette Forhold sig. De forstod, at en alvorlig Fare truede Statens Religion. "Denne Smitte," siger Plinius om Kristendommen, "har ikke alene angrebet Byerne, men ogsaa Landet i den Grad, at Templerne næsten staaar øde, og Gudernes Fester forlades." Dette æggede til Angreb. De strenge, alvorlige Stoikere, de lette, livsglade, nydelsessyge Epikuræere og de tvilshye, spottende Skeptikere rykkede frem med sit Styds, samtidig som Forfølgelsens Bølger væltede sig over Menighederne. Der kan nævnes en lang Række af mere eller mindre dygtige Filosofer, der gennem Tiderne lige ned til Keiser Julian søgte at sætte en Dæmring mod den indbrydende nye Overtro. Her maa det være tilstrækkeligt i Korthed at omtale et Par af de betydeligste. Omtrent samtidig med den nye omtalte blodige Forfølgelse i Sydfrankrig skrev Filosofen Celsus ved Aaret 180 sit berømte Stridskrift mod Kristendommen og kaldte det "Sandt Ord." Det er nu forlængst forsvundet, men af den lærde Gjendrivelse, som Origenes skrev 50—60 Aar senere, lærer man det nøie at kjende, da han først affriiver et Stykke af Celsus's Skrift, før han kommer med sin Smødegaaelse. Af Origenes's Modskrift fremgaar det klart, at "Sandt Ord" af Celsus ikke alene er Oldtidens betydeligste Angreb paa Kristendommen, men et i flere Henseender mærkeligt Skrift, da de fleste af de senere Tiders Angreb paa Kristentroen findes førte i Marken af denne Hædning for over 17 Hundrede Aar siden. Hos ham finder man igjen de vigtigste af Straus's, Renans, Ingersolls, og vi kan ogsaa lægge til vore egne Fritænkeres Angreb paa Kristendommen. Det viser sig, at det ikke er noget splinternyt, som Nutidens Værde fremsører mod Kristendommen; det har været sagt før, snart med logisk Klarhed og Skarphed, snart med sønderlemnende Kritik eller hidende Haan og Spot, uden at Kristentroen har faaet Ulivskaar eller den mærkværdige gamle Bog, der er dens Kilde, er bleven berøvet sin Troværdighed som Guds aabenbare Ord.

Celsus begynder sit Skrift med at bevise, at de Kristnes Tro er ubidenskabelig. Kristendommen er af barbarisk (d. e. ikke-græsk) Oprindelse; den kræver kun blind Tro, ikke fornuftige Grunde og Beviser, siger han, og han lægger de Kristne det Balthusprog i Munden: "Prøv ikke, men tro! Din Tro vil frelse dig; Verdens Visdom er af det Onde, men Daarskab af det Gode." Efter denne Forpostfægtning kommer den egentlige Kamp, idet han i Skriftets første Hoveddel lader en Jøde bekjæmpe Kristendommens Hovedsandheder fra sit Standpunkt med det glødende Had, som en saadan eiede til Jesus af Nazareth. Det er mærkeligt, at denne geniale og rigtbegavede Mand har seet, at Kristendommens Midtpunkt er Guds Menneskeblivelse i Kristus, Jesu Værdighed som Guds Søn, hans Guddommelighed. Mod dette Midtpunkt retter han alle sine Angreb og kommer atter og atter tilbage dertil. Han lader Jøden fra det gamle Testaments Standpunkt gjøre Indsigelser mod det nye Testaments Paalidelighed. Det viser sig her, at Celsus har gjort sig nøie bekjendt med den gamle Pagts hellige Skrifter, der jo allerede dengang forelaa i græsk Oversættelse.

Fremdeles sees, at han har studeret de fire Evangelier saa nøie, at han endog gjør opmærksom paa enkelte smaa Uoverensstemmelser mellem Evangelisterne for af den Grund at stæmple dem som upaalidelige. I sin Betjæmpelse af de Kristnes Tro paa de Dødes Opstandelse sees han ialfald at have kjendt enkelte af Apostelen Paulus's Breve. I sin Polemik bringer han alle vigtige Stykker i Jesu Liv under Behandling. Han betjæmper Jesu Fødsel af en Jomfru og kommer med ondskabssfulde Løgne og hadefulde Ord baade om Maria og Herren selv. Han negter Aabenbaringen fra Himlen ved hans Daab og praestaar, at Ingen var tilstede, som saa det, og siger, at der er ingen Grund til at tro, at han var den forjættede Messias. Under sin Virksomhed skræbde han 10—11 Toldere og Tjefere sammen, med hvem han snart begav sig et Sted hen, snart et andet; "en Gud flygter dog ikke." Der var ikke noget Guddommeligt at opdage ved ham, mener Celsus. Alle Fortællinger om Undergjerninger var enten Opdigtelser af hans Disciple eller Troldomskunster, som han havde lært af Ægypterne. Han benægter Opstandelsen og forklarer Aabenbarelsen for Maria og Johannes Paaskestemorgen aldeles som Nutidens Fritænkere, idet han siger, at det hele var et Sandsebedrag, et Syn, en Hallucination hos en halvgal Kvinde og en sværmerisk Mand, hvis de ikke var Bedragerere, der digtede op, hvad de fortalte.

Den anden Del af Skriftet er mindre lidenskabelig og hadesfuld, mere rolig, saglig og videnskabelig. Her betjæmper Hedningen den kristelige Læres indre Sandhed ud fra sit filosofiske Standpunkt. Ogaa han retter ligesom Jøden sit Angreb mod Guds Aabenbaring i Kristus, hvilken han betegner som urimelig og unyttig; Punkt for Punkt gennemgaar han de Kristnes Lære om Gud, om Guds Rige, om Djævelen og Antikristen, om Verdens Skabelse, om Guds Aabenbaring i Kristus, om Profeternes messianske Spaadomme, om det evige Liv. Saa foreholder han de Kristne, at de stiller sig i et fiendtligt Forhold til andre Religioner. De fortafter ikke blot al Villedyrkelse, men ogaa Tilbedelsen af alle andre Guder. Det var utaaleligt, at de slet ikke vilde lade de andre Religioner gjælde. Betingelsen for, at de kunde være til, var, at de vilde anerkjende Andre. Derved paatager Celsus sig at retfærdiggjøre Tjerguderiet. Han bestylder derhos de Kristne for, at de ikke blot satte sig i Modfætning til det religiøse Folkeliv, men ogaa til Keiseren og Riget. Skriftet ender med disse Bebreidelser for at være fiendtligsindede mod Riget.— Celsus betjæmpede Kristendommen i den historiske Sandheds, i den filosofiske Fornuftis, i den nationale Idees og det romerske Riges Navn.

Origenes i sit store Skrift "Mod Celsus" følger hans Angreb Skridt for Skridt. Det er, som anført, i Virkeligheden kun gennem ham, at vi kjender Celsus's Skrift, der væsentlig er bevaret i hans. Han river ned med den ene Haand og bygger op med den anden; for hvert Bevis, han omstyrker, hæver sig et nyt Bevis for Kristendommens Guddommelighed. Han beviser den paa engang ved Grunde, ved Kjendsgjerningerne, ved Profetierne, ved Miraklerne, ved de Angrebs Tomhed, der rettes mod den, og dette uhyre Omraade gennemgaar han med uroffelig Fasthed. Men først og fremst peger han paa Kristendommen som en Livsmagt, der er det bedste Bevis for dens Guddommelighed. Han skriver: "Da Jesus blev forhaanet og bagvasket, svarede han ikke et Ord. Endnu den Dag idag bagvasker og forhaaner man ham, og han forsvare sig alene ved sine sande Efterfølgeres Liv og Vandel — det er den bedste Maade at gjendrive Anklagerne paa."

Celsus er et mærkeligt Vidnesbyrd om, at "det naturlige Menneske fatter ikke de Ting, som hører Guds Aand til; thi de er ham en Daarlighed, og han kan ikke kjende dem, thi de bedømmes aandeligen." Som anført, var han en af de skarpsindigste og rigeste Begavelser, der nogen Tid har levet; han kjendte det gamle og nye Testamente, Kirken og dens Liv, ja "ved Alt," som han selv udtrykker sig; saameget sørgeligere er det, at han ikke har saaget Die paa Kristendommens sande Væsen: At den er en Kjærlighedens Religion, "Svar paa Menneskehedens dybeste Spørgsmaal, Olje og Vin i dens Saar" og alene istand til at hæve den op af det Tvilens Morads og den Ufsædelighedens Afgrund, hvori den var nedsunken, samt løse de store sociale Spørgsmaal og skabe en glad og tilfreds Menneskeslægt, dygtig og daadskraftig, lykkelig i Livet og fejerrig i Døden.

Omtrent samtidig med Celsus revsede hans Ven Digteren Lucian fra Samosata i sine Satirer Tidens forskjellige Daarskaber. I et af sine Skrifter "Peregrinus's Død" spotter han vistnok især over den bekjendte Gyniker af dette Navn, men han bruger ogsaa sin Vittigheds lette Vaaben mod Kristendommen. Han skriver bl. A. om de Kristne: "Disse Elendige er overbevist om, at de engang skal komme i Besiddelse af et uddødeligt Liv, og det er derfor, at de frivillig udsætter sig for Pinser og for Døden. Deres første Lovgiver har sat dem i Hovedet, at de alle er Brødre. De tilbeder kun denne Sofist, der i sin Tid blev forskæftet. Det er efter hans Love, de indretter sine Sæder og sit Liv, idet de foragter denne Verdens Goder og uddeler, hvad de har."

Angreb fra Filosoferne og Forsvar fra de Kristnes Side vekslede. Kampen i Livet og Kampen i Literaturen gik jevnfides med hinanden. Derfor er næsten alle kristelige Forfattere i det andet og tredje Aarhundrede Apologeter eller Forsvarere af Kristendommen. I det foregaaende er allerede nævnt Justinus Martyr, Quadratus, Aristides og Melito af Sardes. Senere optraadte Irenæus, Clemens af Alexandrien, Tertullian, Origenes, Cyprian og Augustin mod Slutningen af dette Tidsrum. Foruden disse nævnes ogsaa Tatian, Athenagoras, Lactantius og Flere, hvis Skrifter nu kun tildeels kendes i Brudstykker. Deres Bevis er stærkest, naar det gjælder at gjendrive Bagvaskelser og onde Rygter. De blotter ogsaa ofte med stor Dygtighed Hedenskabets Raaddenhed og Tomhed og peger i Modsetning hertil paa Kristendommen som en rensende, fornyende og skabende Livsmagt. Det synes ved første Blik, som om de tilstræffelig har bevist, at de Kristne hverken var Gudløse eller Majestætsforbrydere, men at den Stund Kristendommen var en ikke tilladt Religion, og de Troende holdt uroffelig fast ved den trods Alt, saa var i Romernes Dine selve Forsvaret et Vidnesbyrd mod dem, et Bevis for, at de fra et romersk Standpunkt betragtet baade var Gudløse, idet de ikke tilbød Billeder, og Majestætsforbrydere, idet de hverken anerkjendte Statens Religion eller fuldt ud deltog i det offentlige eller religiøse Liv, saaledes som det artede sig dengang. Det er ogsaa tvilsomt, om Keiseren og Regeringen læste deres Forsvar, og dog bar det Frugt. Religionsfrihedens store og frugtbare Tanke kommer først frem hos Tertullian og siden mere og mere, stærkere og stærkere, indtil den vinder Seier.

De Kristnes Aaar indtil Septimius Severus's Død.

Efter den dygtige og energiske Marcus Aurelius kom hans Søn Commodus paa Thronen (180—192). Han var adskillig begavet, men blev dog en af Romerrigets udueligste Keisere; thi hans Fader havde forfjælet ham, og Hoffet ødelagde ham ved sin Smiger. Under al sin Færd viser han sig grusom, forrykt og overtroist. Han ønskede ikke, at de Kristne blev anklagede, og derfor levede de ogsaa i Regelen i Fred. Alligevel blev en af Roms anseede Mænd, Senatoren Apollonius, angiven som Kristen og indkaldt for Dommeren Perennius. "Men den fromme Martyr," skriver Eusebius, "lod sig paa Dommerens indstændige Forestilling og Begjæring formaa til at gjøre Raadet Rede for sin Udsæd og holdt da offentlig en udmærket Forsvarstale for Troen, han bekjendte, hvorpaa han, efter Raadets afgivne Erklæring, fik sin Dødsdom og naaede sit Maal." Det var nemlig en Regel, "at de Kristne, naar de først var indstævne-ede for Retten, ikke maatte slippe med Livet, undtagen de vilde fornegte Troen." Men til Stræk og Advarsel blev "Benene straks knækkede paa Anklageren." Der fortælles heller ikke om, at de Kristne under denne Keiser blev oftere anklagede og forfulgte.

Keiser Commodus stod i et utiladeligt Forhold til en romersk Kvinde ved Navn Marcia. Mærkelig nok havde hun tilovers for de Kristne og udbirkede hos Keiseren, at kristne Bekjendere, som under Marcus Aurelius var dømt til Arbejde i de sardiniske Bjergværker, blev frigivne. Menigheden fik dog ogsaa sive for hendes Indflydelse. En romersk Kristen af Keiserens Hus havde en Slave ved Navn Calistus. Denne blev sat til at styre en Pengeforretning, men kom i Kasseangel og rømte; han blev ind-

hentet af sin Herre og som bortløben Slave sat i Trædemøllen. Paa Andres Forbøn blev han vistnok fritagen for denne Straf; men da han i sin nedtrykte Stemning gjorde Opsthr i en jødisk Synagoge for derved at vinde Martyrkronen, blev han dømt til at arbejde i de omtalte Bjergværker. Efterat han ved Marcias Indflydelse havde gjenvundet sin Frihed sammen med de Øvrige til de sardiniske Bjergværker forviste Kristne, tog Romerbispen ham i sin Tjeneste og satte ham til Opsynsmand over Katakomberne, i hvilken Stilling han lagde saa stor Dygtighed for Dagen, at han tilslut blev valgt til Biskop i Rom. Men baade paa Grund af hans tidligere bevægede Liv, og navnlig fordi han udviste altfor stor Mildhed og Barmhjertighed under Udbøvelsen af Kirketugten, gav hans Udnævnelse til Biskop Anledning til megen Splid og Forvirring inden den romerske Menighed. Rhysnævnte Kvinde endte med at give sin Elsker Gift, og da den ikke virkede hurtig nok, lod hun ham kvæle i Badet af en Athlet.

Commodus.

Derpaa fik Romerriget to uduelige Keisere, der begge blev myrdede straks efter sin Regjeringsstiltrædelse. Saa kom den dygtige Septimius Severus paa Thronen og regjerede fra 193—211. Han var af en gammel romersk Ridderfamilie, blev født i Nordafrika og udmærkede sig tidlig i Krigen. Som Keiser lagde han for Dagen en stærk Vilje og en streng Karakter, som ofte ytrede sig i Voldsomhed og Handlinger, der var uoverlagte. Det tunge, dystre Sind, som var eiendommeligt for Nordafrikaneren, gav sig ogsaa tilkjennde hos ham. Hele sit Liv var han religiøs paa sin Vis, sølte sig hendragen til fremmede Religioner, likte Stjernetyderi, Spaadoms-kunst og alskens Gjøglerier og havde stærk Tilhøielighed til Overtro og hemmelighedsfulde Grublerier. Da han havde Grubdighed for alle mulige mystiske og religiøse Foreteelser, nærmede han ogsaa Afgjælse for Kristendommen. Dette blev end mere Tilfældet, da han under en Sygdom helbrededes med Olie og Bøn af en kristen Slave. Sit venlige Sindelag mod de Kristne viste han tillige derved, at han under et Folkeopløb mod kristne Senatorer tog dem i Beskyttelse. Sin Bevaagenhed overfor Kristen-

Septimius Severus.

dommen i denne Tid lagde han for Dagen paa mange Maader, ja han lod endog sin ældste Søn Caracalla pleie af en kristen Amme og tillod, at han blev opdragen sammen med Sønner af fornemme Kristne i Hovedstaden. "Kristendommen var allerede bleven en Magt inden selve Keiserborgen" og gjorde i de første 9 Aar, som denne Keiser regjerede, en overordentlig Fremgang. Biskop Münter antager, at de Kristne i Nordafrika ved Udgangen af det andet Aarhundrede udgjorde ca. 100,000. Tertullian skriver i sit bekjendte Forsvarsskrift, at man kunde træffe Kristne overalt, af alle Aldre og i alle Livsstillinger, ja han paastaar endog, at de var saa talrige som alle de romerske Hæres Krigsmænd, og at man vilde blive forbauset over, hvor tomt og stille det vilde blive i Landene, hvis de Kristne paa en Gang udbandrede til

e: hjerteliggende Sted. De Kristne havde i det Hele Fred og var velseede hos Senatorer og høiere Embedsmænd, ja ved selve Hoffet.

Dette vedvarede til 202; da indtraadte der pludselig et Omflaa i Keiserens Forhold til dem, uden at det er muligt at opspore Grunden dertil. Efterat han i nævnte Aar havde ført en Krig mod Partherne, gav han flere Lovbestemmelser om, at Folk under streng Straf ikke maatte gaa over til Jødedommen; det samme fastsatte han ogsaa med Hensyn til Kristendommen. Det er altsaa klart, at han paany indstærper Trajans Lovbud om de Kristne. Ved denne sin Færd lægger han for Dagen, at han ikke længer vil begunstige og beskytte Kristendommen. Der havde dog selv i de foran omtalte Aar af hans Regjering været enkelte mindre Forfølgelser i affides Egne af Riget f. Ex. i Nordafrika; disse var fremkaldte dels ved Pøkelen, dels ved enkelte uwillige Øvrighedspersoner, og gav Anledning til, at Tertullian i 199 indleverede sit berømte og kraftige Forsvarsskrift, men med Aaret 202 oprandt der en ny tung Trængselstid for de Kristne, og den kom til at vare lige til Keiserens Død i 211. Forfølgelsen rasede over hele Riget, men allerværst i Ægypten og Nordafrika.

Marthyrerne i Alexandrien og Nordafrika.

Da Severus ved sin Forfølgelse forstyrrede Kirkens Fred," skriver Eusebius, "havde Religionen i alle Menighederne baade her og der Stridsmænd, hvis Kamp var herlig, og hvis Krone var Martyrdøden, men dog ingensteds flere end i Alexandrien; thi her var ligesom Guds store Kampplads, hvor de Ypperste i hele Egypten og Thebais samlede og med mandig Udholdenhed gennem mange Lidelser og Døden stred sig til Evigheds Seiersfrandsie. En af disse ædle Stridsmænd var Leonidas, Fader til Origenes." Han blev fængslet, og Moderen maatte gemme bort den syttenaarige Sønns Klæder for at redde ham; thi han brændte af Begjær efter Martyrkronen. Den unge Gut skrev da til Faderen et Brev, hvori han siger: "Tag dig i Agt for at skifte Overbevisning af Hensyn til os." Faderen blev standhaftig indtil Enden og blev halshugget kort efter. Clemens Alexandrinus frelst Livet ved at flugte fra Byen, idet han ihukom Frelserens Ord i Matthæus 10, 23., men mange Mænd og Kvinder tømte "Frelsens Kalk."

En af de mærkeligste var en ung Kvinde ved Navn Potamiana, ligesaa berømt for sin Dyd som ved sin Skønhed. Efterat hun var bleven hudstrøgen og havde udstaaet alle mulige Pinsler, blev hun dømt til at brændes. Hun blev langsomt sænket ned i kogende Beg fra Gudsaaen til Isjen. En Soldat, som hed Basilides, havde ført hende ud, da hun skulde lide Døden, og beskyttet hende mod Pøbelens Mishandlinger. Den Taalmodighed, med hvilken hun fandt sig i Mængdens raa Spot, gjorde et saa dybt Indtryk paa ham, at han ikke mere kunde lade være at tænke paa hende. Tre Dage efter hendes grusomme Død viste Marthyrindens forklarede Skikkelse sig for ham i Drømme og satte en Krone paa ham med de Ord: "Jeg har bedet til Herren for dig og opnaaet Forløsning." Basilides blev en Kristen, og snart fik han Velighed til offentlig at bekjende dette og dø for sin Tro. Straks efter skulde han sværge ved Guderne, men negtede dette, da han var en Kristen. I Begyndelsen troede man, at det var Spøg, men da han stod fast ved sit Udsagn, blev han ført frem for Dommeren, kastet i Fængsel og Dagen efter halshugget.

Men blodigst var dog Forfølgelsen i Nordafrika. Tolv Kristne fra Byen Scillita i Numidien blev ved denne Tid ført for Dommeren i Carthago som anklagede for Troen paa Kristus. De bekjendte Alle frimodig, at de var Kristne. "Jeg er en Kristen," siger en af dem ved Navn Speratus, "og Alle de, som er med mig, er ogsaa Kristne, og vi viger ikke fra vor Herres Jesu Kristi Tro." "Gjør med os, hvad du vil," siger en Anden til Dommeren, "vi dø gladelig for Kristi Skyld." Derefter blev de alle dømt til at halshugges; da de fik sin Dom, jublede de: "Vi taler Gud, som værdiger os idag at modtage os i Himlene for sit Navns Skyld." Da de kom til Dødsstedet, faldt de paa Knæ og talte Gud og blev saa alle halshuggede. Noget senere fængslede i Carthago tre unge Mænd ved Navn Stevocatius, Saturnius, Secundulus og de unge Kvinder Perpetua og Felicitas, der alle var Kathekumener og altsaa endnu ikke døbte. De udholdt

Myntportræt af
Septimius Severus.

allerede mange Lidelser i Fangenskab; især udmærkede begge Kvinderne sig ved stor Standhaftighed. Formodentlig hørte de til Montanisterne, som dengang stod inden Kirken, men skilte sig fra Andre ved sin store Strengthed og Alvor, sine Syner og Aabenbarelses.

Perpetua var af høi Byrd, omtrent 22 Aar gammel og gift. Moderen var en Kristen, men Faderen Hedning. Sit nyfødte Barn som hun opammede, var baade hendes Trøst og Sorg. Hendes Fader kom til hende i Fængslet og søgte paa enhver Maade at overtale Datteren til at afsværge den kristelige Tro og spare sig selv den Kval og ham den Skjændsel, som fulgte med den offentlige Henrettelse. Hun pegede paa et Kær, som laa paa Jorden, og spurgte: "Kan jeg vel give dette Kær noget andet Navn, end det har?" "Nei," var Svaret. — "Nu, saa kan jeg ikke sige Andet, end at jeg er en Kristen." Imidlertid gaves der Leilighed til at døbe de Kristne, idet Diaconer vidste at skaffe sig Udgang til Fængslet. Idet Perpetua indviedes ved Daabens Vand, fornam hun den Helligaands Røst i sit Indre, som profetisk opfordrede hende til ikke at bede saa ivrig om noget, som om Taalmod og timelig Standhaftighed. Tre Dage derefter blev hun fra det lettere Fangenskab, hvori man hidtil havde holdt hende, kastet i et mørkt Fangehul. "Jeg forstræffedes," sagde Perpetua, "da jeg aldrig før havde været i et saadant Mørke. O, hvor det var en sørgelig Dag! Den stærke Hede paa Grund af den store Mængde Fanger og den haarde Behandling af Soldaterne pinte mig, og endelig Betymmingen for mit Barn."

De kristelige Diaconer, som ogsaa nu vidste at skaffe sig Udgang til de Fængne for at række dem Herrens Legeme og Blod, skaffede dem for Penge et bedre Opholdssted, hvor de idetmindste var skilte fra de Forbrydere, som man havde spærret dem sammen med. Hun fik have sit Barn hos sig, lagde det til sit Bryst, anbefalede det til sin Moder, trøstede de Øvrige og følte sig saa vederkvæget, at Fængslet, efter hendes eget Udtryk, var som et Pallads. Syner styrkede hende i Troen, Kristus havde aabenbaret sig for hende som Hyrde og styrket hende ved sit hellige Maaltid. Hun syntes, at han gav hende Ost og Mælk af sine Faar; hun modtog det med foldede Hænder, og de Omkringstaaende sagde Amen. Hendes Fader kom paany til Fængslet og besvor hende paa det mest Indtrængende: "Min Datter, hav dog Medlidenhed med mine graa Haar, Medlidenhed med din Fader, hvis jeg endnu er værd at kaldes saa. Jeg har opdraget dig lige til din blomstrende Alder, jeg har elsket dig mere end alle dine Brødre, o, giv mig dog ikke til Pris for en saadan Skjændsel blandt Menneffene. Tænk dog paa din Moder, dine Beslægtede, din Søn, som ikke vil overleve dig, naar du dør. Lad de høitflyvende Tanker fare, hvormed du styrter os alle i Fordervelse; thi Ingen vil vove at tale frit, naar du dør saaledes." Og derhos kyssede han hendes Hænder, kastede sig for hendes Fødder og kaldte hende med Taarer ikke sin Datter, men sin Herskerinde.

Hun svarede: "Naar jeg staar for Dommerstolen, vil Guds Vilje ske; thi vid, at vi ikke staar i vor egen, men i Guds Haand." — Faderen gif bedrøvet bort. Da hun blev stillet for Dommeren, indsaandt han sig paany for endnu at gjøre det sidste Forsøg med sin Datter. Selv Statholderen Hilarius, som holdt Forhør over hende, appellerede til hendes menneskelige Følelse. "Hav Medlidenhed", sagde han, "med din Faders graa Haar, hav Medlidenhed med dit Barn. Bring Offer for

Keiserens Vel". — Hun vægrede sig derfor, og paa Spørgsmaalet, om hun var en Kristen, svarede hun Ja. — "Vel smerter hans Alderdom mig," sagde hun, "ligesaa meget, som om jeg selv led hans Qualer;" — men hendes Samvittighed tillod hende ikke at negte, hvad hendes Hjerte bekjendte. Selv de Mishandlinger, som Faderen for hendes Skyld udsatte sig for, kunde ikke gjøre hende vaklende, hvor dybt hun end følte hans Smerter som sine egne. Hun og hendes Lidselsesfæller blev dømt til ved en forestaaende Følkesfest at kastes for vilde Dyr eller snarere at kæmpe med disse, indtil de blev sønderrevne. Imidlertid førte man hende atter til Fængslet.

Perpetuas Veninde, Slavinden Felicitas, blev i Fængslet forløst med et Barn. Man forestillede hende, at Martyr dødens Smerter vilde være langt værre, end hvad hun nu led. Men hun svarede: "Nu lider jeg, hvad jeg lider; men siden skal en Anden lide for mig, fordi ogsaa jeg vil lide for ham." Den grusomme Dom blev udført. I Begyndelsen befalede man endog, for at gjøre Skuepillet tiltrækkende for Hedningerne, at Mændene skulde kæmpe med Dyrene som Saturns Prester, og Kvinderne som Ceres's Prestinder. Men da de med Standhaftighed tilbageviste denne hedske Forklædning, idet det minde dem om, at de jo netop derfor døde frivillig, for ikke at komme til at gjøre noget Hedske, erkjendte man det Billige i deres Fordring, og de blev skaaede for Forklædningen.

Dyrefægtningen begyndte. Mændene sønderreves af en Leopard og en Bjørn. Imidlertid stod Kvinderne overfor en rasende Ko. De var blevene berøvede sine Klæder og bedækkede med et Næt. Folket saa dem, blev grebet af en medlidende Følelse og lod dem kalde tilbage; de begyndte da Kampen, isørte sine Klæder. Perpetua blev først angrebet af det rasende Dyr og kastet iveiret. Derpaa kom Turen til Felicitas. Perpetua faldt paa Ryggen, satte sig derpaa op, samlede sine sønderrevne Klæder sammen for at dække sig dermed og viste kun Blufærdighed, men ikke Tegn til Smerte. Da hun derpaa atter førtes frem, fæstede og ordnede hun sit Haar, for ikke at fremmøde til Martyrkronen med opløst Haar, et Billede paa Sorg og Lidelse. Da hun saa, at Felicitas ogsaa var stanget omkuld, rakte hun Haanden ud og reiste hende op. De stod ved Siden af hverandre og ventede paa sin Skjæbne.

Men Folkets Haardhed var besejret; de skaaedes for Dyrekampen og førtes til Amphitheatrets Port, hvor man pleiede at give dem Dødsstødet, som var komne levende ud af Kampen. Her modtoges de af en Katekumen ved Navn Rusticus. Perpetua udbrød da, idet hun ligesom opvaagnede af en Søvn: "Naar skal vi føres til hin Ko?" Og da man sagde hende, at det alt var forbi, troede hun det først, da hun saa Mærkerne af Kampen paa sit Legeme og paa sine Klæder, og da hun havde gjenkjendt hin Katekumen. Denne og hendes Broder, som imidlertid var kaldt derhen, fik da høre hendes sidste Ord: "Staar faste i Troen, elsker hverandre og lad vore Lidelser ikke blive til Forargelse for Eder." Derpaa blev Martyrerne førte frem midt i Amphitheatret og dræbte af Bøddelen med et skarpt Sværd. Saaledes fortælles deres Liv, Lidelser og Død i en ældgammel Beretning, som anses for at være uforsalfet, ja man mener endog, at store Partier af den er nedtegnede i Fængslet af Perpetua selv, medens det Øvrige er skrevet af Menigheden ved en eller flere af dens Medlemmer. Nordafrikaneren Tertullian slutter sit store Forsvarsskrift fra

denne Tid bl. A. saaledes: "Ederes udtænkte Grusomhed nytter Intet; den drager snarest Folk til os. Jo hyppigere I meier os ned, desto flere bliver vi. De Kristnes Blod er en Udjæd. Den Haardnakkethed, som I bebrejder os, er en Væremester. Enhver, som ser den, ledes til at spørge, hvad der ligger bagved. Den, der har udforsket det, slutter sig til os, og den, der har sluttet sig til os, ønsker at lide for at erhverve Guds Naade, for ved sit Blod at vinde fuld Tilgivelse af Gud."

Men saa opløstende Eksempler paa kristeligt Heltemod disse og mange Andre afgiver, fandtes der ogsaa Kristne, som bævede tilbage for de store Videlser og søgte at bestikke Øvrigheden og ved Penge fri sig for Anklage og Dom eller for at blive forfulgte, om de flygtede. Saadanne ansaa man som Fragsalndne; Tertullian skrev et gripende Skrift "Om Flugt under Forfølgelsen", der giver et levende Indblik i Forholdene. Det viste sig her, som ellers oftere, at Menighederne ikke havde haft godt af den lange Fredstid i første Halvdel af Keiser Severus's Regjering.

Irenæus og Gnosticismen.

Denne Mand, hvis Navn allerede er omtalt under Forfølgelsen i Lyon og Vienne, danner Bindeleddet mellem Menighederne i Østen og Vesten i denne Tid og udmærker sig ved sin Trofasthed mod Skriften samt et mildt, fredsælt Drag og en udpræget Modsatning mod Branglærerne. Man mærker, at han gennem sin Lærer har modtaget i Arv Apostelen Johannes's Mand og Eiendommelighed; han er det andet Aarhundredes mest betydelige Kirkefader og har Indflydelse paa Kirkens Udvikling i flere Retninger. Irenæus er født omkring Aar 130 i en kristelig Families Skød. Det er sandsynligt, at hans Fødested var i Lilleasien, maaske i Smyrna. Talskald var han en ægte Discipel af Polykarp og lyttede til hans Undervisning som fordum Saul, da han sad ved Gamaliels Fødder. I et Brev til en Ungdomsven skriver han: "Jeg saa dig, da jeg endnu var Barn, hos Polykarp i Asien, og erindrer med mere Sikkerhed, hvad der skeede dengang, end hvad nylig har tildraget sig. Thi hvad man lærer i Ungdommen, smelter sammen med Sjælen og vokser med den. Saavel det Sted, hvor den salige Polykarp sad og talede, som den Naade, hvorpaa han kom ind og gik ud, hans Levevis, hans Legemsskikkelse, de Taler, han holdt til Folket, fremdeles hvorledes han fortalte om sin Omgang med Johannes og Andre, som havde seet Herren, hvorledes han i Overensstemmelse med Skriften berettede om deres Taler og det, han af dem havde hørt om Herren: alt dette kan jeg huske. Thi jeg hørte dengang med Over derpaa og bevarede det ikke paa Papiret men i mit Hjerte og erindrer det ved Guds Naade nye til enhver Tid." Ogsaa med andre personlige Disciple af Apostlene pleiede han Omgang og meddelte leilighedsvis, hvad Mindeværdigt han havde hørt af deres Mund om Forholdene i den apostoliske Tids gyldne Dage. Efter en gammel Beretning skal han have været i Rom, dengang hans elskede Lærer led Vidnedsøden paa Baalet. Senere træffer vi ham i Sydfrankrig, hvorhen han maaske er reist for at besøge Troesbrødre fra Lilleasien, som fandtes der, og være dem til Trøst og Veiledning under Forfølgelsen og i Kampen mod Branglærerne.

I Aaret 177 indtager han en Presbyters agtede Stilling i Lyon ved Siden af den ærværdige Biskop Photinus. Han blev snart "den vesterlandste Kirkes store Uds." De rige Gaver, han eiede, den daadskraftige Kjærlighed til Evangeliet, som besjælede ham, maatte nødvendigvis vække Opmærksomhed. Et sikkert Vidnesbyrd herom er den Sendelse til Rom, som Menigheden i Lyon betroede ham i Anledning af den montanistiske Bevægelse, som truede Kirkefreden. En Anbefalingskrivelse til Biskop Eleutherus i Rom omtales med glødende Ord hans Nidkjærhed for "Kristi Naadepagt." Hensigten med denne Rejse var at faa Romerbispen til at udvirke, at de lilleasiatiske Menigheder viste en større Mildhed end hidtil mod de alvorlige, men joærmeriske og separatistiske Montanister. Uagtet Jrenæus ærer den romerske Menighed som "Petrus's og Paulus's Kirke", optraadte han dog i sin Menigheds Navn mod den myndige Biskop Victor, som i Paafestriden (se Pag. 134) vilde udelukke fra Kirkesamfundet dem, der ikke fejrede denne Fest paa samme Tid som han. Jrenæus gjorde gjældende den kristelige Friheds Ret i saadanne Spørgsmaal, idet han paaberaabte sig Polykarps Eksempel, som i Rom for at undgaa Strid og Splittelse havde sluttet sig til den vesterlandste Paastehelligeholdelse (se Side 134).

Medens Jrenæus var i Hovedstaden, udbrød i Sydfrankrige den allerede omtalte blodige Forfølgelse (se Pag. 143—147). Da han kom hjem, havde den gamle Biskop i Lyon lidt Martyr døden, og Jrenæus blev nu valgt til hans Efterfølger. I omkring 25 Aar udfoldede han den mest velsignelsesrige og betydningsfulde Virksomhed. Det var vanskelige og onde Tider, han levede i. Hedenstabet rustede sig til en blodig Ødelæggelseskamp mod Kristendommen, Branglærere og Separatister søgte at besnære de Enfoldige ved alle Overtalessens og Forsjælsens Kunstler og undergravede i det Indre Menighedens Enhed og Sammenhold. Men Jrenæus var ikke den Mand, som lod sig skræmme. Havde hans Tro endnu trængt til en Støtte mod ydre Ansælgelse, saa laa det i Bevidstheden om, "at en Kristens Gjerning er den, at bære Omfarg for at dø salig." Hans overordentlige Belæstethed i Bibelen og indgaaende Kjenndskab til Branglærernes Skrifter, forenet med skarp Tænkning og praktisk Erfaring af Ordets frelsende Kraft, satte ham istand til at forfølge Kjætteriets indviklede Væv indtil de yderste Traade og at overvinde Modstanderne med Skriftens Vidnesbyrd, idet han fangede dem i deres egne Slutninger. Besindighed og Mildhed gjorde ham saare skikket til at være Mægler mellem stridende Retninger. Greben af sit Livs ene store Tanke, Udbredelsen af den paa Apostlernes Tro opbyggede Kirke, helligede han sine bedste Kræfter til Evangeliets Tjeneste. En senere Forfatter fortæller, at hele Byen Lyon blev ved ham omvendt til Kristendommen. Det er rimeligt, at han ogsaa som Missionær bar Troens Fakkellud blandt de omboende Barbarstammer. Derfor taler, hvad han engang med et Nienvidnes Livsfuldhed fortæller, at mange Barbarer ogsaa uden Papir og Blæk har Frelsens Ord levende indskrevet i sine Hjærter ved den guddommelige Mand (se Pag. 101—102).

Men sin meste Kraft anvendte han paa at bekjempe Gnosticismen. Dette Kjætteris Fremtræden i den apostoliske Tid er allerede omtalt (se Pag. 113 flg.). I det andet Aarhundrede naaede det sin høieste Blomstring og største Udbredelse. Omkring 130 udbredte det sig fra Lilleasien til Egypten, derfra til Rom og videre

som en aandelig Farsot udover Menighederne i Besten. Overalt fik den Tilhængere; flere af Datidens største Tænkere, som Basilides, Valentin og Marcion, sluttede sig til Bevægelsen; digteriske Naturer grebes af Kjætteriets eventyrlige og hemmelighedsfulde Lære og digtede begejstrede Hymner, der skaffede den stor Indgang blandt Folket.

"Gnosticismen," skriver Dr. A. Chr. Bang, "bestod i en eiendommelig Sammenblanding af hedenske, jødiske og kristelige Tanker, ligesom den ogsaa havde optaget baade hedenske, jødiske og kristelige Skikke og Ceremonier i sine Sammenkomster. Retningen var splittet i en Mængde forskjellige imaa Samfund, der havde sine særegne Forstandere, sine særegne Lærdomme og Skikke. Alle gav de sig Stin af at sidde inde med en høiere Visdom, alle paastod, at de kunde forklare baade Tidens og Evighedens Gaader. Nogle af dem var afholdende til det Yderste, nød hverken Kjød eller indgik Egtekab; andre derimod var ligesaa udsvævende og ryggesløse, saa deres Sammenkomster udartede til raa hedenske Orgier. Alle omgav sig med et hemmelighedsfuldt Skjær; deres Sammenkomster var stængt for alle Udenforstaaende; ved Hjælp af hemmelige Tegn kunde de overalt gjenkjende hverandre. — I det Gnostikerne søgte at erobre Tilhængere blandt de kristne Menigheder, lagde de megen Vind paa at faa de enfoldige Kristne til at tro, at deres Lære stemte overens med Skriften, som de derfor ogsaa fortolkede paa den mest urimelige Maade. En af deres Lærdomme var f. Eks., at den Gud, der havde skabt Aandeverdenen, og den Gud, der havde skabt den materielle Verden, var to forskjellige Guder. Denne rent hedenske Lære søgte de at bevise af Bibelen ved at sige: Der staar jo skrevet: "siger Gud og Faderen Tak for alle Ting." Altsaa, sagde de, er Gud og Faderen ikke en, men to forskjellige Væsener. En anden af deres Lærdomme var, at de forskjellige Aandevæsener var bleve til paa den Maade, at de første var parvis fødte ud af Guddommen, og de andre derpaa fødte, ligeledes parvis, ud af hverandre. Ogsaa herfor fandt de Bevis i Bibelen, idet de sagde som saa: Der staar jo i Johannes Evangelium: "I Ordet var Liv, og Livet var Menneskenes Lys." Altsaa er de to Aander Liv og Lys fødte ud af det guddommelige Ord, af Guddommens Væsen; vor Lære stemmer folgelig overens med den hellige Skrift."

Alle Kirkens Mænd i det andet Aarhundrede kæmpede mod denne Branglære, men Ingen gjorde det med større Dygtighed end Irenæus. Efter først grundig at have sat sig ind i sine Modstanderes Lærdomme skrev han sit berømte Skrift i 5 Bøger: "Gjendrivelse og Kuldkastelse af den falske Gnosis" (Erkjendelse). Han begynder med at skildre Kjætternes listige Fremgangsmaade; derpaa giver han en fuldstændig Udvikling af deres Lærdomme og deres Liv. Den anden Bog er en forstandig Gjendrivelse af deres Bildfarelser. Den tredie Bog tager Gjendrivelsen op paany fra den hellige Skrifts Standpunkt og anfører Steder af denne. De to sidste Bøger henholder sig især til Jesu Kristi og Apostlenes Ord. Grundfættningen er: Ved inderlig Kjærlighed til Gud og det Guddommelige og ved at opøve os i Fromhed naar vi til en bedre Erkjendelse af Gud end ved al Filosofi; thi Visdommen opblæser, men Kjærligheden opbygger (1 Kor. 8, 1). Mod Branglærernes selvopfundne Lærdomme fremholder han "Troesregelen" (se Side 101) som et sandt Udtryk for den ægte, apostoliske Kristendom. "Kampen mod Gnosticismen," skriver Dr. Bang, "gik væsentlig ud paa at eftervise, hvorledes den var et

ligefremt Trafsald fra den Kristendom, som Apostlene havde prædiktet, og som efter deres Dage havde levet i Menighederne. Kirkens Mænd, blandt Andre ogsaa Frenæus, sagde som saa: I Rom har Apostlene Petrus og Paulus forkyndt Kristendommen; efter dem stod Biskop Linus i Spidsen for Menigheden, efter ham Anaklet, og saa videre til vore Dage. Vi kjender Apostlenes Efterfølgere i alle Menigheder, vi ved, at der i alle disse Menigheder læres og prædikes paa samme Maade, som der blev prædiktet og lært af Apostlene. Derfor er ogsaa Kristendommen, saaledes som den er bevaret inden de kristne Menigheder, Sandheden, aabenbaret i Kristus, og derfor er tillige Gnosticismen intet andet end Løgn og Bilsfarelse, som enhver Kristen maa fly, Djævelens Bæsen og Gjerninger, han maa forsjage, saafremt han vil undgaa den evige Fordømmelse." Man mærker, at Frenæus, hvor meget han end afskyede Bilsfarelsen, var fuld af Medfølelse med Kjætterne. Denne Medlidenhed lægger han for Dagen paa en ophøiet Maade i følgende Ord: "Om vi end offentliggjør deres Bilsfarelser, bekræfter de dem selv, lærer dem og roser sig af dem. Hvad os selv angaar, beder vi dem om ikke længere at forblive i den Grav, de har gravet med sine egne Hænder, og at forlade dette Mørke, forat de, naar de vender tilbage til Guds Kirke, kan blive gjenfødt til det sande Liv, forat Jesus Kristus kan vinde Skikkelse i dem, og forat de kan lære at kjende Skaberens og Styrelsen af hele Verden, den ene sande Gud, Herren over Alt. Derpaa gaar vore Bønner for dem ud, og vi elsker dem høiere, end de kan elske hinanden. Den Kjærlighed, vi føler for dem, er oprigtig, og det vilde være gavnligt for dem, om de vilde besvare den; den ligner nemlig en smertelig Lægebehandling, der skal borttage det forraabnede Kjød af Saaret. Af den Grund mangfoldiggjør vi vore Anstrengelser og holder ikke op med at ræffe dem vore Hænder." Ved sit vældige Stridskrift lyffedes det Frenæus at give Kjættet et Dødsstød, hvoraf det aldrig kom sig; dets Magt var knækket, men holdt sig længe udover, indtil det tabte sig ganske. I et lærd Skrift "Om Midgardsormens Prototyper" har Dr. Bang paavist, at denne er en af Gnosticismens Gjengangere i den nordiske Gudekæde.

Under sin Kamp mod disse Branglærere kommer imidlertid Frenæus frem med Sætninger, som varslar om den senere Katholicisme, uagtet man vistnok ogsaa ofte har misbrugt og misnyttet hans Ord og lagt mere i dem, end der formentlig ligger. Han hævder Traditionens Betydning, idet han skriver: "Den i den ganske Verden forkyndte Overlevering fra Apostlene lader sig finde af Alle, der vil se Sandheden, i de af hine stiftede Menigheder. Opstaar derfor Strid, selv om et ringe Spørgsmaal, saa vender man sig til de ældste Menigheder, hvori Apostlene har virket, og erholder fra dem den sikre Afgjørelse af det stedfindende Stridsspørgsmaal. Ja, i Tilfælde af, at Apostlene overhovedet ikke havde efterladt sig Skrifter, maatte man da ikke have holdt sig til Overleveringen?" Han fremholder dog ogsaa Skriften som aandeligt Baaben. "Vil man undfly Kjætternes mangeformede og foranderlige Meninger," siger han, "maa man i Kirkens Skjød lade sig nære ved Herrens Skrifter, hvilke er fuldkomne, eftersom de er indblæste af den Helligaand." — "Den sande Gnosis eller Erkjendelse," skriver han, "er Apostlenes Lære og den gamle over den ganske Verden udbredte Kirkebygning, sammenfattet i Biskoppernes Rækkefølge, hvem Apostlene overgav de forhaandenværende Menigheder, og fremdeles Brugen af den uforfalskede og ubestaaende Skrift, saaledes som den udlægger sig selv, og Kjærlighedens

Kald, som er kosteligere end al Viden, berømmeligere end Profetien, høiere end alle andre Naadegaver." Han bevidner stærkt Kirken's Enhed, fordi den først borger for Uegtheden af Overleveringen og Skriften, og uden at slippe Tanken om det almindelige Prestedømme hæver han Episkopatets store Betydning. I hans Forhold til Polykarp og gennem ham til Johannes ligger den Stilling begrundet, som han indtog i sin Tids Kirke. "Han repræsenterer Enheden af Apostlenes skrevne og overleverede Ord. Han forener den Johanneiske Anskuelses Dybde, den Overleveringens Trost, som betegnede Polykarp, og Besterlandets praktiske Kraft." (Kahn's). Det er neppe noget Skrift af Kirkesædrene, hvori der findes saa meget Almenkrifteligt, som i det omtalte af Irenæus, og maaske heller intet, som med større Udbytte kan læses af menige Kristne trods de ovenfor antydede katholske Tanker.

Om det kristne Samfund skriver han: "Hvor Kirken er, der er Guds Aand, og hvor Guds Aand er, der er ogsaa den sande Kirke." Dette Samfund fuldbyrder sig ved den hellige Daab og Nadvere. "Vore Legemer har ved Daaben og vore Sjæle ved Aanden modtaget hint Samfund med dets uforgjængelige Væsen." Ogsaa i Nadveren tænker Irenæus sig en virkelig Meddelelse af Kristus til Sine, og samtidig indeslutter dette Maaltid en hemmelighedsfuld Kraft, hvormed vort Legeme forberedes for Opstandelseslegemet. Kristi Kjød og Blod forvandler sig saaledes til vort Væsen, at vore Legemer derved bliver udsødelige. Om Kristus skriver han bl. A. følgende skjønne Ord: "Han er bleven, hvad vi er, forat vi skal blive, hvad han er, og ved ham komme til Gud. Saaledes er han for Børnene bleven et Barn for at hellige Børnene, Unglingerne en Ungling, Mændene en Mand for saaledes at give hver Alder dens Indvielse. Han har givet sit Liv for Alle."

Irenæus's sidste Dage er indhyllede i dyb Dunkelhed. Gamle Beretninger vidner, at ogsaa han befeglede sin Være og Tro ved Martyr døden under Keiser Septimius Severus i Aaret 202.

Tertullian og Montanismen.

Landt de nordafrikanske Kirkelærere indtager denne en fremragende Plads, men om hans ydre Liv haves meget faa Efterretninger. Hans fulde Navn var Quintus Septimius Florens Tertullian, og han blev født i det gamle berømte Carthago omtrent Aar 160; Faderen var en hedensk Hovedsmand, der stod i Landskhøvdingens Tjeneste; om Moderen og den øvrige Slægt vides Intet. Det fremlyser af en Ytring hos ham, at boglig Syssel ikke var fremmed for en af hans Slægtninge, og af alle hans Skrifter fremgaar klart, at han havde faaet en meget omhyggelig Opdragelse. Han kjendte nøie Oldtidens Historieforfattere og Tænkere, ja endog i Lægekunsten og Geografien var han vel hjemme; der vimler i hans Skrifter med Citater, som viser dette. Ogsaa de hedenske Digtere har han læst i sin Ungdom. Det kan neppe tvivles om, at han særlig uddannede sig med det Maal for Øie at blive Sagsfører; gamle Efterretninger regner ham til de Lovkyndige, og i hans Skrifter mærker man ofte baade af Udtryk og Bevismåde, at han er Jurist. I Ungdomsaarene synes han at have delt Tiden mellem Studier og Livsnydelse. Senere fortæller han, at han dengang var "blind, uden Herrens Bys,"

og angreer bittert, at han havde glædet sig ved Stuespil, spottet over den kristne Tro, Opstandelsen og den evige Dom. Han føler sig som en stor Synder og anklager sig især, fordi han var skyldig i Karthagos Skjødeshud, Uædelighed.

Det ligger nær at spørge, om han slet ikke har været under kristelig Paavirkning i denne Tid. Herpaa kan ikke gives noget bestemt og sikkert Svar, men et og andet tyder dog paa, at han dengang ikke har været uberørt af Evangeliet. Hans Spot over Kristendommen tyder paa et Møde med denne, og Hieronymus fortæller, at han i sin tidligere Ungdom forfattede et Skrift om Vgtestandens Møjsommeligheder, som nysnævnte Kirkelærer anbefaler en ung Kvinde at læse. Dette vilde han neppe have gjort, hvis Bogen var skreven af en Hedning, som ikke stod i Forhold til Kristendommen. Det har sin Interesse at se, at han saa tidlig gav sig isærd med dette Emne, og nævnte Skrift er maaske et Vidnesbyrd om en tidlig knyttet, men atter afbrudt Forbindelse med den kristne Menighed. Hvilken Tid han helt og endelig har sluttet sig til Kristendommen, kan ikke siges med Bestemthed. Den almindelige Antagelse er, at det skeede i Aaret 195 eller 96. Hans "Apologeticus", der er skrevet i 199, vidner dog om et saa fortroligt Kjendskab til den hellige Skrift og en saa dyb Forstaaelse af Kristendommen, at det er utænkeligt, at Bogen stammer fra en, som nylig var bleven en Kristen. Det er derfor adskilligt, som taler for, at hans Omvendelse indtraf nogle Aar tidligere end ovenfor anført. Saa meget turde dog være sandsynligt, at hans Overgang til Kristendommen ikke skeede "ad den prøvede Tænkings Vej", ved Hjælp af "samvittighedsfuld Forstning i Skriften"; derimod var han en altfor lidenskabelig, ildfuld og rastløs Natur. Det ligger nærmere at tro, at hans Omvendelse foregik pludselig som med Apostelen Paulus. Det lader til, at han har faaet Syn for Kristendommens Magt ved at se Blodvidnerne med Frimodighed gaa Døden imøde. "Hvem føler sig ikke", spørger han, "ved at se Martyrernes Taalmodighed, kraftig breven til at undersøge, hvad der ligger bag ved denne?"

Efterat Skjællene var faldne fra hans Dine, anvendte han sin omfattende Biden og sin rastløse Vilje i Evangeliets Tjeneste, og nu regnede Spottens Pile ned over Filosofien og dens Dyrkere. "Med stolt Ironi", siger Hase, "filler han Evangeliets Daarskab imod sine Samtidiges Verdensvisdom, de guddommelige Underes Ubezigeligelighed imod den dagligdags Forstand." Han lod alle Nydelser fare og blev en mørk Afket. Med Troens Videnskab omfattede han "Sandhedsregelen" og skrev: "Intet at vide mod Troens Regel er at vide Alt" (se Pag. 101). Hvor han opholdt sig, da Omslaget skeede, er ikke godt at sige. Han fortæller selv, at han har været i Rom, og Eusebius regner ham med til Verdensstadens juridiske Lys. Det er derfor ikke usandsynligt, at han, som flere andre hedenske Veltalenheds lærere, paa Studiernes Begne har draget til Rom og der er bleven bunden for Kristendommen. Brændende af Ridskærhed greb han Pennen for at værges sin Tro overfor Øvrighedens Anklager og Folkets Spot, og "paa punisk Latin skaffede han Kristendommen en Literatur, hvori aandrigh Veltalenhed, genial og søgt Vittighed, djerv, sandfælig Fremstilling af Idealer, dyb Følelse og juridisk Verdensanskuelse kjæmper med hinanden." Hans Skrifter omfatter næsten alle Omraader af det religiøse Liv paa hans Tid; de er "tidsmæssige Traktater." Efter at have udgivet flere Smaaskrifter paa Græsk, der nu er tabte, skrev han i 199 sit østere nævnte Skrift "Apologeticus." "Dette Verk", skriver Dr. Bang, "er med Rette bleven anseet for et af

den apologetiske Literaturs mest fremragende Arbejder. Den fyrige, troesfreidige, lidenskabelige Nordafrikaner kæmper indtil Blodet for de Kristnes retfærdige Sag; det er som et brusenende Hav af slaaende Argumenter, af blodig Ironi, af sønderlemmende Dialektik; det er, som man hørte et Nødbræb fra det Dybe og bag Nødbræbet den jublende Seiersglæde over at have Gud og Sandheden og den evige Fremtid paa sin Side." I det han forsvarede de Kristne mod Hedningerne, siger han: "Lad de vilde Dyrer Alor sønderrive os, medens vore Hænder er udstrakte mod Gud, lad Flammerne fortære os og Sverdet gennemføre os: en bedende Kristen er saaledes bestaaende, at han kan lade Alt gaa ud over sig. I store Magthavere, vil I dræbe den gode Under-
saat, der beder til Gud for Keiseren?"

I flere Smaabøger belyste han forskjellige sædelige og religiøse Spørgsmaal. I Afhandlingen "Om Sjælens Vidnesbyrd" udvikler han den dybe Tanke, at Kristendommen er begrundet i Menneskets Natur og imødekommer Menneskets dybeste Behov. "Sjælens Vidnesbyrd er", siger han, "jo sandere, desto ensfoldigere, jo ensfoldigere, desto folkeligere, jo folkeligere desto almindeligere, jo almindeligere, desto naturligere, jo naturligere, desto mere guddommelig."

Han er en af de første kristne Skribenter, der skrev paa Latin; før ham eksisterede blandt andet den ældgamle Oversættelse af Bibelen paa dette Sprog, hvilken er bekendt under Navn af Itala, og som formodentlig ogsaa har sin Oprindelse fra Nordafrika ved Midten af det andet Aarhundrede. I alle hans Arbejder træder hans aandelige Siendommelighed skarpt frem. "En rig Fantasi, der havde Udgang til et stort Videns Omraade, og et Vid, der ikke kjendte til Skaansel eller Grændser, gav hans Stil en egen Farve; og bag ved Alt, hvad han skriver, mærker man en Karakter, der altid er i Bevægelse, som oftest i lidenskabelig Bevægelse. Hans indre Uro og hans Kamp med Sproget fremkalder en vis Dunkelhed i hans Skrifter, men denne Dunkelhed har det sorte Ibentræes Egenskab: den glimder." (Fredrik Nielsen). — Tertullian viser sig i sin Kamp mod Gnostikerne som en Fiende af al Filosofi, saafremt den skulde forbinde sig med Kristendommen og tilgrumse den. "Hvad har Filosofen og den Kristne med hinanden at gjøre? Grækenlands Discipel og Himlen? Den, der beiler til Berømmelse, og den, der beiler til Liv? Ordgiveren og Handlingens Mand? Tingenes Forstyrrelser og deres Opbygger? Bilsfarens Ven og dens Fiende? Hvad har Athen og Jerusalem, Akademi og Kirke, Hæretikere og Kristne at gjøre med hinanden? De, som foredrager en stoisk, platonisk eller dialektisk Kristendom, maa betænke, hvad de gjør. Siden Kristus er kommen, trænger vi ingen Nysgjerrighed, siden Evangeliet er kommet ingen Forskning."

Han misbilligede, at man flygtede under Forfølgelser, endstjønt Frelseren siger: "Naar man forfølger Eder i en Stad, saa flyr til en anden" (Matth. 10, 23.). Men med Rette harmedes han over, at mange Kristne paa hans Tid begyndte at stikke sig lige med den hedenske Verden. Han revsede de kristne Kvinder for deres Pyntelse, og Mændene fordi de viste sig i Theatrene. Disse Forlystelsessteder "var nemlig i hans Dine baade Uhygghedens og Løgnens Hjem, og Skuespilleren, der gik paa høie Hæle og forandrede sin naturlige Stemme og sit Udseende, var for ham kun en Bedrager. Tertullian var ogsaa en bestemt Modstander af det andet Ægteskab, og han satte den ugifte Stand over den gifte; han fordømte Handel som Begjærlighedens Tjeneste og brød Staven over de bilvende Kunster, fordi de paa saa mange

Maader kunde tjene Afgudsdyrkelsen. Haabet om Kristi Gjenkomst, der allerede dengang holdt paa at blegne hos Mange, levede i ham med stor Styrke, og han glædede sig til sin Herres nære Komme. Overfor Branglærerne og Filosoferne, der priiste den evige Søgen, hævdede han, at det var bedre at finde Sandheden end altid at søge den."

I sin Kamp mod Rjætterne hævdede han paa sin eiendommelige, ironiske og skarpe Maade, at hele Kristendommen vilde blive til Intet og styrte sammen, naar Kristi Menneftelighed kun var tilsyneladende. "Apostelen Paulus", siger han, "tog altsaa feil, da han erklærede, at han ikke vilde vide noget Andet end Jesus Kristus og ham korsfæftet; han stufte sig selv, naar han talte om hans Begravelse og hans Opstandelse; vor Tro er da forgjæves, og alt vort Haab i Kristus et Gjøgsebillede. O, du stakkels Rjætter, der undskylder Guds Mordere! Har Jesus Kristus ikke lidt i Virkelighed, har han slet ikke lidt. Lad du, som gjør Troens Vre til Intet, kun, og det af Medlidenhed, Verden beholde sit eneste Haab. Jeg vil, erklærer Herren, skamme mig ved den, der skammer sig ved mig. Jeg finder ingen anden Gjenstand for ringeagtende Skam end Kristi Lidelser. Ved ikke at rødme derover vil jeg vise mig uklog og dog hellig, som en salig Daare. Guds Søn er født af en Kvinde; jeg rødmer ikke derover, fordi der kunde være Grund til at skamme sig derover; Guds Søn er død; jeg tror det, fordi det er en Daarstab. Han er begravet og igjen opstanden; jeg er overbevist derom, fordi det er umuligt. Hvorfor skulde Kristus være Mennefte, naar der ikke var noget Mennefteligt ved ham? Han vilde da have ført Gud bag Lyset, misbrugt og stuffet Alles Vine, Alles Sandser, endog deres, der nærmede sig til ham og havde rørt ved ham. Man behøvede da ikke at lade Jesus Kristus stige ned fra Himlen, man kunde søge og finde ham i en Flok omreisende Gjøglerere, eller at tale om Gudmenneftet, men kun om en ny Troldmand, eller i ham at se vor Frelses Ypperstepræst, men en Masfinmester ved et Theater."

Som Modsetning til Gnostikerne, der vilde tilintetgjøre Naturen og forbandede den materielle Verden som en Skabning af en ond Gud, skriver Tertullian: "En liden Blomst, jeg mener ikke just fra Engen, men plukket af en Bust; en liden Muslingskal fra Havet, om ikke just den, hvorfra man faar Purpur; Vingen, om ikke af den smukke, prægtige Paafugl, men af den mest besleedne Fugl, beviser sin Skabers Herlighed. Jeg behøver kun at byde dig en Rose, og du vil holde op med at foragte Gud din Skaber." Med en ophøiet, digterisk Begeistning skildrer han Naturens Opstandelse, der forjætter os vor egen Opstandelse. Han udbryder saaledes: "Dagen dør mod Natten og begraves i Mørket. Verdens Vre er hyllet i et Lintlæde; Alt er formørket. Sorg, Taushed og Gru hviler tungt paa hele Verden. Naturen sørger over Tabet af Lyset. Imidlertid lever dette op med sin Skjønhed, sin Brudeklædning, med sin ligesaa straalende Sol; det bliver udbredt over hele Verden, feirer over Natten, som er dets Død, frigjør sig for den mørke Grav, er paa en vis Maade Arving til sig selv, indtil det udslukkes i en ny Nat. I Mørket antændes da de Stjerner, Morgenen havde tilsløret." Med en ikke mindre gripende Ynde beskriver han Jordens Gjenopstandelse om Vaaren, naar de nøgne Trær isører sig sit friske Løv, og Blomsterne smykker sig med nye Farver.

Efterat Tertullian i flere Aar havde været Presbyter i sin Fødeby Menighed, blev han omkring Aar 200 greben af en sværmerisk Retning, som kaldes

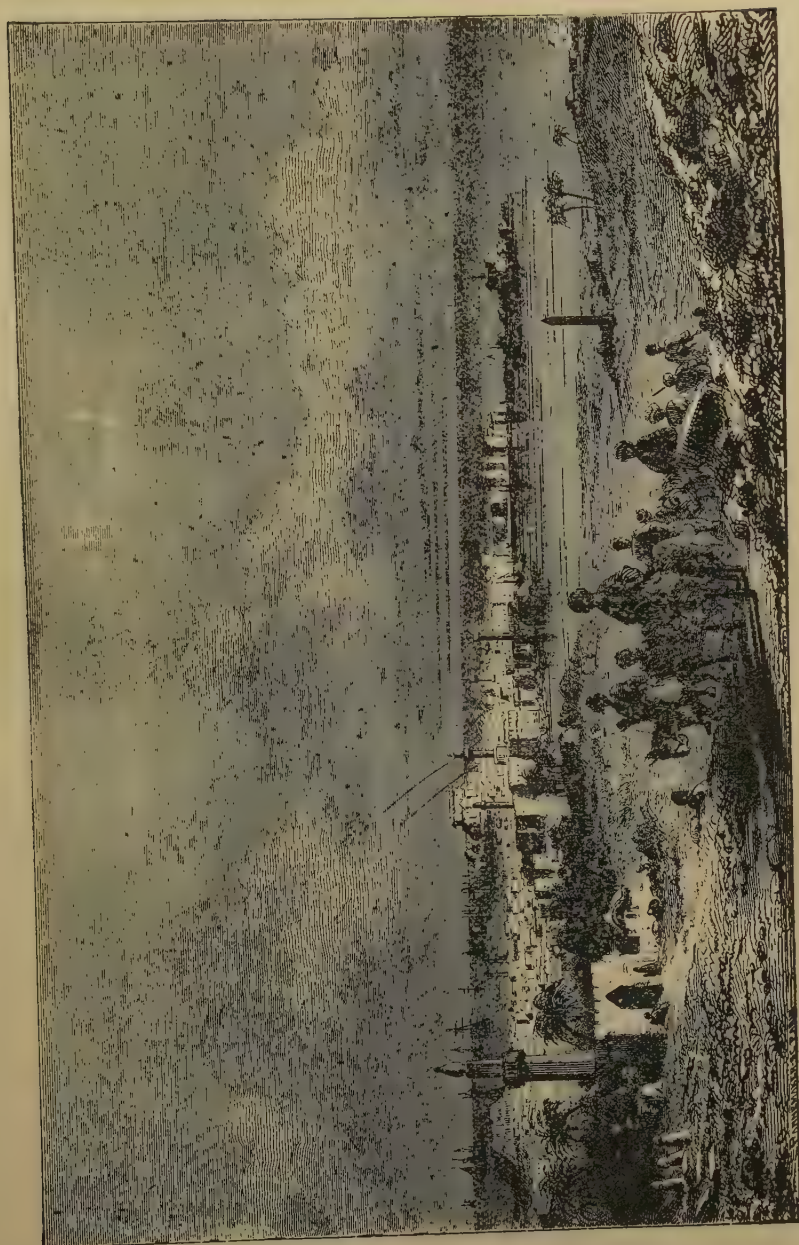
Montanismen. Den har faaet sit Navn efter en Frygter, Montanus, der henimod Midten af det andet Aarhundrede optraadte som Profet og varfædte om en nær forestaaende Dom. Ogsaa Profetinder, der sluttede sig til ham, forkyndte, at Verdens Undergang var nær. Montanisterne afveg ikke i noget Lærestykke fra Kirken og var oprigtige Kristne, der udmærkede sig ved en alvorlig Livsopfatning samt en streng Afholdenhed fra alt verdsligt Bæsen og en glødende Lyst til at lide Martyr-døden. Deres Optraeden mod den lunkne Kristendom var berettiget; men de henholdt til Ensidighed og Sværmeri. De troede at kunne samle en ren Menighed paa Jorden, og i Forventningen om Herrens nære Gjenkomst holdt de streng Faste, forfædte Vgtesfæbet og drog sig saa meget som muligt tilbage fra Verdenslivet og dets Gjøre-maal. De brød i dette Stykke med det hellige Ord om at bruge Verden, men ikke at misbruge den. I deres Forsamlinger gik det ofte vildt og uhyggeligt til. "Under Skrig og Hentyllelse", skriver Dr. Bang, "opstod der Mænd og kvinder, hvorigennem man troede Guds Aand talte umiddelbart, og i hvis udstødte Fortællinger og længere Skrig man troede at have en ren guddommelig Aabenbarelse. Disse mandlige og kvindelige Profeter stod da iblandt dem som Aandens Redskabere; i deres Udtalelser, den nye Profeti, som de kaldte den, paastod de sig at have den absolute Sandheds Kilde. Det var her Faren laa; det var denne Omstændighed, der først bragte Biskopperne i Lilleasien til at bekæmpe Retningen og senere Kirkens Mænd i Besten til at gjøre det samme."

Disse alvorlige Sektærer vandt mange Tilhængere rundt om i Kristenheden, og da de naaede Karthago, sluttede Tertullian sig til dem af fuldt Hjerte. Retningen stemte saa godt med hans hele aandelige Eiendommelighed og Udvikling. Fra nu af hjælpede han for dens Opfatninger med sin fyrige Aands hele Energi. Som fordem Kjætterne revser han nu med glødende Harm, blodig Ironi eller bиден Spot baade de virkelige og indbildte Mangler ved det Kirkesamfund, han havde forladt. Men han fik dog ogsaa, efterat han var bleven Montanist, stor Betydning for den almindelige Kirke. Derfor siger Hieronymus: "Vi priser Tertullians Geni, men vi fordømmer hans Hæresi." Han skrev efter denne Tid mange Skrifter og blev, som tidligere berørt, den virkelige Grundlægger af det latinske Kirkesprog. Hieronymus fortæller, at han naaede en høi Alder, og Augustin taler om, at der i hans sidste Leveaar indtraadte et Brud med Montanismen. Det antages almindelig, at han er død 220. Det sidste svage Spor af Tertullians montanistiske Virksomhed i Karthago udblev Augustin, da han fik hans Tilhængere til at slutte sig til Kirken og overgive denne sin Basilika. Men hans "mange med stor Betsalenhed skrevne Bøger" har indtil denne Dag været læste med Betsignelse af dem, som forstod at prøve Alt og beholde det Gode.

Pantænus og Clemens af Alexandrien.

aa den smale Landtunge, som skiller Søen Marotis fra Middelhavet, anlagde som bekjendt Alexander den Store i Aaret 333 før Kristus Byen Alexandrien. Ved sin heldige Beliggenhed og sin rummelige Havn blev den et Midtpunkt mellem Østen og Westen, hvor Handel blomstrede, og Videnskaberne fandt et Arnested. Alexanders Efterfølgere, Ptolemæerne, gjorde alt muligt for at hæve Byen til et udmærket Sæde for Lærdom, og

Alexandrien.

den blev et naturligt Bindeled mellem den østerlandske og vesterlandske Dannelse. Sig Trækfugle samlede der Lærde fra alle Verdens Kanter, hvor det uhyre Bibliothek paa over 400,000 Bind særlig vakte deres Opmærksomhed. Og selv da Størsteparten af dette under Cæsar var gaaet op i Luer, øvede det lige stor Tiltrækning, da Byen eiede andre værdifulde Bogsamlinger og et pragtfuldt Museum, hvor Hundreder af Lærde havde fri Bolig og Underhold, og hvor de arbejdede og studerede i Forening. Alt dette gjorde Alexandrien til en Dannelsesskole for Videnskab og Kunst, som var enestaaende. Efterat den ægyptiske Kongestamme var uddød med Cleopatra, satte romerske Herskere som Hadrian og Antonius sin Vre i at vedligeholde og forøge Stadens Berømmelse. Her opblomstrede den alexandriniske Videnskab, og her fremstod ved denne Tid (Begyndelsen af det tredje Aarhundrede) en filosofisk Retning, som har faaet Navnet *Hyplatonismen*. Den satte sig som Maal at skue Guddommen og komme i Forening med den ved Grublerier, Afholdenhed og et sædeligt Liv. Mange af Datidens ædleste og mest begavede Hedninger sluttede sig til denne Retning, der dog ogsaa i det Hele var fiendtlig stemt mod Kristendommen.

Det er allerede omtalt, at et gammelt Sagn nævner Evangelisten *Markus* som Evangeliets første Budbringer i denne By og Grundlæggeren af Menigheden der. Denne opnaaede efterhaanden en anseelig Størrelse og søgte i det andet Aarhundrede at skaffe de Kristne, som søgte Trang til en dybere Indtrængen i og Forstaaelse af Sandheden, en mere indgaaende kristelig Dannelse, der stod paa Høide med Tidens Kultur. Til dette Viemed udnyttede man Byens Katteketskole, som oprindeligt var et Slags Lærerseminarium, men til hvilken man ogsaa aabnede dannede Hedninger Udgang, navnlig saadanne, som skulde forberedes til at modtage Daaben. Den første af denne Skoles Lærere, som vi kjender noget nærmere til, var *Pantænus*. Han blev formentlig født paa *Sicilien* i det tredje eller fjerde Aar af det andet Aarhundrede. "Ligesom de berømte Bier paa hans Fødested udsugede han Blomsterne paa Profeternes og Apostlenes Enge og indgjød i sine Tilhøreres Sjæle Erkjendelsens klare Honning," siger hans Discipel *Clemens*. Han lagde sig tidlig efter den stoiske Filosofi, senere sluttede han sig til *Pythagoras's* Visdomslære, men uden at finde Fred for sin higende og tørstende Sjæl. Da blev han kjendt med Kristendommen og fandt i denne, hvad han søgte: den sande Visdom og Fred for sit forpinte Hjerte. Fra nu af helligede han sig ganske og aldeles til at udbrede og forsvare Evangeliet. Omtrent ved Aaret 180 begav han sig til *Alexandrien* og fik her rig Anvendelse for sine udbredte Kundskaber og udmærkede Evner. Han blev Lærer paa Katteketskolen og hævdede denne til en stor Høide. Han synes ogsaa at have været den, som først fattede Planen til den alexandriniske Apologetik, der senere blev saa udviklet af *Clemens* og *Origenes*. Denne sidste siger udtrykkelig, at han havde dannet sin Lære efter *Pantænus*. Han banede Veien for en i Sandhed filosofisk og kristelig Opfatning af Menneskeslægtens Historie og synes at have været i Besiddelse af stor Belsættelse, da *Clemens* i et af sine Skrifter erklærer sig ude af Stand til at gjengive Skjønheden i hans ophøjede Lære. Man antager, at han døde i *Alexandrien* Aar 202. Han har skrevet Forklaringer til den hellige Skrift, der banede Veien for den allegoriske Fortolkning. Af disse er dog kun levnet faa og ubetydelige Brudstykker.

Han efterlod sig en Discipel, der fortsatte hans Gjerning paa en glimrende Maade; det var den allerede nævnte *Titus Flavius Clemens* med Tilnavnet

Alexandrinus. Han var rimeligvis af græst Herkomst og født ved Midten af det andet Aarhundrede. Som saamange andre af sin Tid store Mænd fortærede han sin Ungdom i ivrig og levende Granskning efter Sandheden. Han gjorde flere Reiser og holdt ikke op med sin lidenskabelige Søgen, før han kunde hvile i Ordets eller den evige Sandheds Skjød, som han selv etsteds siger. Om sit ydre Livs Begivenhed meddelede han næsten intet. Saa meget faar man dog vide, at han besøgte de mest berømte Lærdomsfæder i den gamle Verden og reiste omkring i Asien og Afrika. Han fortæller ikke noget angaaende disse Lande og ei heller om sine Hændelser. Kun en Reise har han bevaret i Erindringen, nemlig Tankens Vandring gennem Syttemerne. Alene om sit Livs indre Historie bekyrrer han sig. Af hans Skrifter mærker man dog, hvilke omfattende Kundskaber han i dette Afsnit af sit Liv har erhvervet sig. Han var lige fortrolig med Digtere og Filosofer og løste Sløret for alle religiøse Hemmeligheder. Leilighedsvis faar man vide, at han havde Anledning til at høre flere af Kristendommens mest udmærkede Mænd i Italien, Grækenland og Asien; men ingen af dem har øvet en sliq afgjørende Indflydelse paa hans aandelige Liv som Pantænus. Ved sin Lærdom, sin Mildhed og sin Fromhed maatte denne fængsle en Aand som Clemens. Da han helt var bunden for Evangeliet, blev han Katekistolens store Lys. Han forstod den dybe Mening af det apostoliske Ord, at enhver Tanke maa tages tilfange af Jesus Kristus, og greben af hellig Fjer erobrede han paa en vis Maade den menneskelige Aands forskjellige Omraader, uden Slaansel mod Bildfarelsen og det Onde. Med from Glæde op samlede han nogle enkelte Perler, der fandtes i Hedenskabets urene Mødding, for at lægge dem og alle sine Skatte for Frelserens Fødder. Den gamle Religion og den gamle Filosofi blev nødt til at vidne mod sig selv til Gunst for Sandheden saavel ved det Utilstrækkelige eller Forkastelige, der fandtes hos dem, som ved deres reneste Bestræbelser.

Hans Skrifter kan betragtes som en tro Fremstilling af hans Undervisning, og man lærer ham i disse at kjende som en aandrigh, lærd Mand, der forener Filosofien med Digteren; ved ham kom de store Spørgsmaal om Tro og Biden i Bevægelse. I sin Formaningstale "Til Hellenerne" gaar han angrebsvis til Værks mod Hedendommen. Han paaviser de hedenske Mythers og Gudsdyrkelses Fornuftstridighed, deres Uædelighed og Grusomhed og stiller ligeoverfor dem Logos's (Ordets) Aabenbaring i den hellige Skrift, samt den kristne Morals Renhed. — I et andet Skrift, "Pædagogen," viser han, hvorledes Logos var og endnu er Menneskenes guddommelige Pædagog (Opdrager). Hans mest betydelige Værk, "Stromateis" (Tæpper), besvarer i broget Blanding de filosofiske Spørgsmaal og bekjemper Gnostikerne. Disse tre Skrifter udgjør et større Hele, et apologetisk Værk af stor Betydning. Hvorledes Troen forholder sig til Erkjendelsen (Gnosis), derom udtaler Clemens sig forskjellig til de forskjellige Modstandere. Overfor Gnostikerne lægger han afgjort Vægt paa Troen; ligeoverfor dem, der foragtede enhver Gnosis, giver han Erkjendelsen en overdreven Vægt og gaar selv for vidt. Om Filosofiens Opgave skriver han: "Den bereder Veien for Evangeliets kongelige Være, idet den ved Tugt, sædelig Forberedelse og Anerkjendelse af et Forsyn gjør modtagelig for Sandhedens Erkjendelse. Kristendommens ædle Kvist skal podes paa det vilde Olie-træ for at forædle dette og for af dette selv at faa sin Kraft til Udbredelse." — "Hvis det gik an at kjøbe den evige Salighed," siger han etsteds, "hvad vilde I da ikke give

for den? Nu kan I faa den ved Tro og Kjærlighed; intet hindrer Eder i at faa den, hverken Fattigdom eller Elendighed eller Alderdom eller noget andet Forhold i Livet. Tror derfor paa én Gud, han, som er Gud og Menneſke. Søger Gud, og I ſkal leve evig."

Clemens øvede en betydelig Indflydelse paa ſin Tid. Han ſaa talrige Disciple om ſig og nød almindelig Agtelse. Trods den Modſtand, hans Fiender gjorde, blev han valgt til at beklæde Embedet ſom Vldſte og tog ſaaledes Del i at ſtyre Menigheden. Noget Tid har han opholdt ſig i Jeruſalem og Syrien; han vendte tilbage til Antiokia med det Vidneſbyrd, at han "baade havde ſtrøket og øget Herrens Menighed." Omkring Aaret 220 maa han være indgaaet til ſin Herres Hvile, til hans Beſtuelse, hvem han elſkede med en ſtyrig Kjærlighed, og ſom han havde priſt for Alle og Enhver.

De Kriſtneſ Raar i Tiden fra Caracalla til Decius.

Efter Septimius Severus's Død ſtilnede Forfølgelſen efterhaanden. Han blev fulgt paa Thronen af Sønnerne Geta og Caracalla (211—217). Den første af diſſe var blødgagtig og godmodig; han blev ſnigmordet af ſin Broder, der var ſaa gruſom, at han med Rette er bleven betegnet ſom en Maſſemorder. Efter Broderens Død var han Gneherſter og fortsatte ſin Faders Soldaterherredømme; men det lader ikke til, at han forfulgte de Kriſtne. Kun i Afrika vedblev den tidligere begyndte Forfølgelſe, fortæller Tertullian. At han var forholdsvis lemfældig mod de Kriſtne er viſt, og det kom ſig deraf, ſkriver nyſnævnte Kirkelærer, at han ſom Barn havde haft en kriſtelig Amme. Det trajaſte Reſkript ſtod dog ved Magt, og dette fremgaar klart deraf, at under hans Regjering ſamlede den ſtore Jurift Domitius Ulpianus de ældre keiſerlige Forordninger mod de Kriſtne, "for at give Unviſning paa, hvorledes man ſkulde ſtraffe dem, der beſjendte ſig ſom Guds Dyrkere." Denne Samling, der kunde give Oplyſning om flere intereſſante Spørgſmaal, er deſværre tabt. Det var dog ikke længe, før Caracalla blev rammet af ſamme Skjæbne, ſom han havde beredt Broderen. Ogſaa han blev ryddet af Veien ved Snigmord af Macrinus, Overſten for Livvagten. Denne regjerede nu ſom Keiſer i 14 Maaneder, og det lader til, at han lod de Kriſtne i Fred. Ligeſom ſine Forgjængere døde han en voldsom Død.

En Slægtning af Caracalla kom nu paa Thronen; det var den fjortenaarige Elagabal (218—222). Han var vokſet op i Emeſa og nedſtammede fra en af Solgudens Preſter, der endnu ſtadig dyrkedes i Øſten; trods ſin unge Alder var han ſelv allerede bleven Solens Ypperſtepreſt. Hans Skjønhed og gavmilde Brug af de rige Tempelſkatte vandt Soldaterne for ham. Kort efter, at han havde beſteget Thronen, blev Solens Sten høitidelig ført til Rom. Som en ægte Øſterlænding havde han Modbydelighed for alt Romerſk og ſaare lidet tilovers for den nationale Religion. Det er derfor let forſtaaeligt, at han ikke gjorde Statsreligionens farligſte Fiende, Kriſtendommen, Fortræd. Ja, hans Hiſtorieſkriver Lampridius fortæller endog, at han tænkte paa at forene Jøder, Samaritaner og Kriſtne i en fælles Gudsdyrkelse, der da ſkulde holdes i det Tempel for Solguden, ſom han havde ladet opføre paa Capitolium. Dette viſer ham ſom en ſkarphynt Mand; han vilde paa den

Viis gjøre Kristendommen ufsadelig og bringe Fred i Riget for religiøse Stridigheder, som man havde saa meget imod. Til Romernes store Forargelse giftede han sig med en Vestalinde, der lader til at have været gunstig stemt for Kristendommen, idet hun søgte Omgang med den alvorligste Del af den romerske Menighed; man mener, at det var til hende, at Hippolytus skrev sin nu tabte Bog om Opstandelsen. Men denne Keisers Iver for Religionsblanderiet fordunkledes af hans mange Galskaber. Han var udsvævende som Caligula, Nero og Vitellius, og hans Yppighed i Maaltider, i prægtige Klæder og de affindigste Fornoielser kjendte ingen Grændser. De galeste Indfald bragte han til Udførelse. Han spiste Rattergaletunger og lignende Sjeldenheder samt forede sine Hunde med Gaaselever; det værste var dog, at han paa mange Maader søgte at saare og krænke den romerske Nationalfølelse, og da han lagde for Dagen, at han agtede at rydde af Veien sin Fætter og Medkeiser, Alexander Severus, dræbte Livvagten ham.

Efter hans Mord blev Severus Gnekeiser (222—235). Da han dengang var meget ung, førte hans Moder, Julia Mamaea, Regjeringen, ja hun vedblev lige til det Sidste at have stor Magt over ham. Nu kom de romerske Guder til Være og Bærdighed igjen, de gamle Prestekollegier blev omgivne med en ny Glands, den skrifte Indflydelse paa Gudsdyrkelsen blev trængt tilside og Solens Sten sendt tilbage til Syrien. Foruden Moderen havde den nævnte berømte Jurist Ulpian en vigtig Andel i Rigets Styrelse; disse to førte igrunder Regjeringens Tøiler, medens han selv, der var en dannet, ædel og retfindig Mand, søgte sin Glæde i videnskabelige Syfler og i Omgangen med ligesindede Venner. I religiøs Henseende var han en from Mand paa sin Vis og en ivrig Tilhænger af Religionsblanderiet. Historie-

Alexander Severus.

skriveren Lampridius fortæller, at han hver syvende Dag ofrede paa Capitolium, besøgte flittig Hovedstadens mange Templer og holdt hver Morgen Andagt i sit Huskapel, hvor han havde opstillet Billedstøtter af sine Forsædre, de bedste Keisere, andre berømte Mænd og blandt disse ogsaa Abraham og Kristus. Han omgikkes endog med den Plan at optage Kristus blandt de romerske Gunders Tal og bygge et Tempel for ham. Det er dog en Selvfølge, at de Kristne aldrig havde gaaet ind paa denne Ordning, der utvilsomt havde været Kristendommens visse Undergang.

I sit Forhold til de Kristne var han mild og hensynsfuld. "Han tillod de Kristne at eksistere" uden derfor at ophæve det trajanske Reskript. Selv Ulpian, der var uvenlig stemt mod de Kristne, fik ham ikke til at forfølge dem. Dette havde vistnok sin Grund baade i Keiserens eget Sindelag og religiøse Syn og hans gudfrygtige Moders Indflydelse. Man ved, at hun havde modtaget Undervisning af den lærde Origenes. Det fortælles, at Keiseren idelig anførte Ordet: "Hvad du ikke vil, at Andre skal gjøre mod dig, det gjør heller ikke mod Andre," og disse Ord elskede han i den Grad, at han lod dem indskrives paa sit Pallads og de offentlige Bygninger. Det er vel ogsaa Grund til at antage, at disse Ord, der minder om Luk. 6, 31. og Matth. 7, 12., er et Vidnesbyrd om, at Kristendommen stod i Gunst ved Keiserhoffet. Det havde vakt hans Opmærksomhed, at Jøderne og de

Kristne prøvede deres Voldses Liv, før disse fik Embede, og han fandt, at man burde gjøre det samme med de romerske Embedsmænd, som man betroede Andres Liv og Velfærd. Og i en Retsdag mellem de Kristne og Kroværterne i Rom viste det sig klart, at Keiseren havde tilovers for Kristendommen. Striden dreiede sig om Eienomsretten til et Stykke Jord, og Sagen kom til Afgjørelse for Keiserens Domstol. Denne dømte, at de Kristne skulde have Stykket, idet han sagde: "Det er bedre, at man der dyrker Gud, paa hvad Maade det nu end sfer, end at Stedet er i Kroværternes Besiddelse." De Kristne kunde nu en Tidlang vokse og udbrede sig i Fred, indtil denne ædle, men svage Keiser og hans Moder blev snigmyrdet ved Mainz; han var da i sit 25de Aar.

Den raa Thrafer Maximinus (235—238) kom nu paa Thronen. Han var i sin Ungdom Kvæghyrde, blev derpaa Soldat og udmærkede sig ved kjæmpemæssig Styrke og Grumhed som Kriger. Af Hævnjerrighed og personligt Had mod sin Forgjænger begyndte han at forfølge de Kristne. Han rettede især sin Opmærksomhed paa Menighedernes Forstandere, hvem han lod opføre som "skyldige i Lærdom efter Evangeliet." Jordstjælv i Cappadocien og Pontus satte Liv i Pøbelens Kristenhad; enkelte Statholdere vægrede sig heller ikke for at staa Folket bi; hist og her i Riget blev derfor de Kristne forfulgte, vel nærmest vilkaarlig, men maaske ogsaa paa lovlig Maade i Overensstemmelse med det trajanske Reskripts Former. Og saa i Palæstina var Menighedernes fremragende Mænd udsatte for Fare. Drigenez, der dengang opholdt sig her, flygtede efter sine Venners Raad til Cappadocien, men var paa dette Sted endda mere udsat og maatte i to Aar leve i Skjul hos en kristen Kvinde. Her skrev han sin "Opfordring til Martyriet," da to af hans Venner blev fæstede i Fængsel for sin Troes Skyld. Efter tre Aars Regjering blev ogsaa Maximinus skaffet af Veien, idet han blev dræbt 238.

Derefter blev Gordian Keiser (238—244) og holdt Stand i seks Aar mod indre og ydre Fiender; "han var altfor lidet udviklet og af et altfor blødt Sind til at lægge nogen Uvilje mod de Kristne for Dagen." Tilslidst faldt han for Araberen Philip (244—249), der begyndte som Høverhøvding og endte som Keiser. Og saa under ham havde de Kristne Rolighed, ja det gaar det Sagn, at han selv var en Kristen. Dette var imidlertid ikke Tilfældet. Han viste sig dog gunstig mod de Kristne uagtet sin just ikke rosværdige Karakter. Som en Følge heraf blev Antallet af dem, som traadte over til Kristendommen, større og større, og der fandtes allerede nu Anseede, Rige og Mægtige blandt dem. Den lærde Drigenez skrev Breve baade til Keiseren og Keiserinden; men da Skrivelserne er tabte, ved man ikke, hvad de angik. Paa saa Afbrydelser nær havde de Kristne nu nydt Fred i omkring en Menneftaalder. Denne Tid lignede den klare Himmel paa en lummer Sommerdag, da Skyerne ofte pludselig samler sig, og et frygteligt Uveir bryder løs. Enkelte klartstuenende Kristne anede ogsaa, at tunge Trængsler stod for Døren. Mod Slutningen af Philips Regjering skrev Drigenez følgende: "Det er rimeligt, at de Troende snart ogsaa vil faa Grund til Frygt. De, som paa enhver Maade bagvasker Ordet, vil nemlig finde Aarsagen til vore Dages Forvirring i de Troendes store Antal og i den Omstændighed, at disse ikke bliver forfulgte af Øvrigheden som i gamle Dage." Og Aaret før Philips Død optraadte der i Alexandrien en Spaamand, som satte Hædningerne i Bevægelse mod de Kristne, saa de begyndte at forfølge dem. I de

henrindne 150 Aar siden Trajans Dage havde de Kristne levet dels under Forfølgelse, dels i Fred, men altid igrunden i en retsløs Tilstand. Kirken havde tiltaget i indre Styrke og udviklet sig til at blive episkopal (biskoppelig), Bevidstheden om Kirkens Enhed var trængt igjennem, og Menighederne hængte med Kjærlighed ved sine Ledere. Man var saaledes i flere Henseender rustet til at møde de svare Forfølgelser, som endnu ventede.

Kristenforfølgelsen under Decius.

Aaret 249, da Keiser Decius kom paa Thronen, indtraadte der et Vendepunkt i Romerstatens Forhold til de Kristne. Det trajanske Kejsert, der havde til Hensigt ved Mildhed og Strengthed at føre de Kristne tilbage til den nationale Religion, havde vist sig at være forfeilet. Forvirringen kjendte ingen Grændser. Fremmed Gudsdyrkelse var trængt ind overalt, og Troen paa de gamle nationale Guder var i høi Grad svækket, medens Kristendommen allevegne i Romerriget havde gjort store Fremstridt og Menigheden faaet en Fasthed og en Ordning, der var faretruende. "Romeraandens organisatoriske Begavelse var overført fra Statens til Kirkens Enemærker. Dette saa stærkt organiserede Religionsfællesskab, der stod der som en Stat i Staten, vilde nu hverken have at gjøre med den romerske eller fremmed Gudsdyrkelse, det havde forlængst stillet sig som Program at fortrænge alle andre Religioner, saa det enten maatte gaa tilgrunde eller blive eneherstende." Det er derfor indlysende, at Enhver, som vilde føre Keiserdømmet tilbage paa sit gamle religiøse Grundlag, først og fremst maatte angribe Kristendommen. Og ved Midten af det tredie Aarhundrede gik der en stærk national Strømning gennem Romerriget, der var fiendtlig mod de Kristnes Tro; det trak op til et Uveir; der blev en Kamp paa Liv og Død mellem Romerstaten og Kirken.

Decius.

Føreren af denne Kamp var fra romersk Side Trajanus Decius (249—251). Denne fremragende Keiser blev født i Pannonien, udmærkede sig tidlig som Krieger og var stegen til Senator, da han i 249 af Philip Araberen blev sendt til sin Fødeegn for at kue en Opstand. Her tvang Soldaterne ham til at tage Keiser-værdigheden. Philip rykkede mod ham; der kom til et Slag ved Verona, Philip faldt, og Decius var nu Hersker i det mægtige Romerrige. Decius var en Mand af et alvorligt, næsten bistert Udseende, med høi, furet Pande og kloge, men strenge Træk; han var en stærk, energisk Personlighed med ideale Planer og af megen Handledygtighed. Det var hans Hensigt at gjenføde Romerstaten, hævde den nationale Gudsdyrkelse og derved gjøre Riget stærkt og omgive det med sin gamle Storhed og Glans. Og for at naa dette Maal viger han ikke tilbage for med hensynsløs Grumhed at ofre sine kristne Undersaatters Liv. Det lader til, at han længe har næret dyb Uvilje mod Kristendommen og var greben af en uhyggelig Frygt for de kristne Biskoppers Indflydelse. Han bød ikke med at aabne Kampen mod de Kristne. Hans første Regjeringshandling var at udstede en Rundgjørelse, hvis Formaal var overalt i Riget at udrydde Kristendommen ganske og aldeles. De Kristne i Riget giver han en

Frift paa nogle Dage, og inden denne er udløben, skal de melde sig for nærmeste Øvrighed og for denne affværge sin Tro og ofre til Guderne. Derjom Nogen tager Flugten, forbydes han under Dødsstraf at vende tilbage, og hans Eiendomme tilfalder Staten. En Kommission skal paa hvert Sted anstille de nøiagtigste og skarpeste Undersøgelser, om nogen Kristen ikke afgiver Møde for Øvrigheden; en saadan skal trækkes frem for Domstolen og paalægges at fornægte Kristendommen og ofre. De, som fornægter Troen og ofrer til Guderne, gaar fri; men de Standhaftige skal tvinges ved Pinser af alle Slags, og hvis dette ikke hjælper, kan Dødsstraf anvendes paa de Gjenstridige. Det er ogsaa rimeligt, at Keiseren har befaleet, at alle kristne Biskopper skulde gribes, og at man skulde gaa frem mod dem med den største Strengthed for dermed at strømme Menighedslemmerne til Frafald.

Man havde nu sat sig som Maal at knuse Kirken ved en almindelig og grusom Forfølgelse over hele Romerriget. Decius's Rundtgjørelse gav dog Anledning til, at Øvrigheden kunde optræde med større eller mindre Strengthed, efter som den var fiendtlig stemt. Kristenhadere indrømmede ingen Frift, som Loven bød, men gik lige løs paa de Kristne; dette var saaledes Tilfælde i Alexandrien. Var Øvrigheden derimod mindre fanatisk, handlede man mer i Overensstemmelse med Loven. Efter

En Martyrs Død.
Samlet Udskjæring i
en 2Edeksen.

den fastsatte Frift blev Bøfjenderne fastede i Fængsel eller sendte i Landflygtighed; de Fængslede blev siden underkastede Pinser og saa paany henslængte i Fængsel eller dømt til forskellige Dødsstraffe. Det viste sig nu, at de Kristnes taalelige Kaar uinder de foregaaende Keisere ikke havde været gavnlige for Mange. Flere, især af de Rige og Anseede, lod sig overtale til at ofre, Nogle med Bøven og under synlige indre Kampe, Andre med lettere Sind, ja endog under fræk Fornægtelse. Nogle nøiedes med at ofre Kogelse til Keiserens Billede, Andre ofrede til Guderne og forbandede Kristus. Andre kjøbte Beviser af Statholderne for, at de havde adlydt Keiserens Befaling, uagtet dette ikke var sandt. De troede paa denne Maade at redde sin Samvittighed ved Bestikkelse og Rødløgn. Man vil vistnok sælde en mild Dom over disse "Faldne," naar man hører, at udsøgte Pinser blev anvendte for at bevæge dem til Frafald. Men saa meget mere maa vi ogsaa beundre de Mange, der bekjendte Kristus trods de rædselsfulde Kvaler, som man truede med og virkelig ogsaa anvendte mod dem, der satte en uroffelig Tro og Standhaftighed i Døden mod sine Forfølgeres Pinser.

Det lader til, at Forfølgelsen begyndte i Rom; her blev Biskop Fabian Martyr. I et Brev til Menigheden der skriver Cyprian: "Jeg havde hørt et ubestemt Rygte om denne udmærkede Mands Død; jeg vidste ick', om jeg skulde tro det. Eders Breve har nu tilfulde overbevist mig om hans salige Endeligt. Jeg lykønsker Eder til det herlige Bidnesbyrd, I aflægger til Minde om ham." Fra Verdensstaden udbredte Forfølgelsen sig videre fra Provinds til Provinds. Den gamle Biskop Alexander af Jerusalem døde i Fængslet og bukkede rimeligvis under for de Pinser, der blev anvendte mod ham. Biskop Babylas af Antiochien blev halshugget. Sammen med ham dømte man seks Ynglinge, hans Catechumener, til Døden. Efter at have seet dem dø for sine Dine rakte han sit ærværdige Hoved

frem til Bøddelen og udbrød: "Se her er jeg, o Gud, med de Børn, du har givet mig!" Efter hans Døds blev hans Lærere begravne med ham "for at vise," siger *Cyrillus*, "at hvad Verden foragter, er herligt i Jesus Kristus."

Ikke mindre voldsomt rasede Forfølgelsen i *Efezus*. Sagnet om *Sysoverne* vidner tydeligt om den Skræk, der drev de Kristne i disse Egne til endog at skjule sig i Jordens Huler. I *Smyrna* raadede *Pæons* og hans Kameraters herlige Martyrdom Bod paa en stor Forargelse. Biskop *Eudimon* faldt aabenlyst fra og fornegtede Troen. *Pæon*, der var Presbyter, blev overrasket i det Dieblis, da han med nogle Kristne høitideligholdt den hellige Nadvere, og af det ophidsede Folt slæbt hen paa en offentlig Plads. Hans Svar bar Præg af uroffelig Fasthed. Den værste Straf, han maatte udholde, var at se sin Biskops Frasald og høre den Mund, hvorfra Sandhedens Ord saa ofte havde lydt, fornegte Jesus Kristus. Dette Syn roffede dog ikke *Pæon*, men opflammede ham til hellig Nidkjærhed, og hverken hans overordentlige strenge Fængsel eller Baalets Kvaler kunde afsnøde ham andet end en modig Bekjendelse af den Korsfæstede.

Den berømte Kirkelærer *Origenes* blev enten i *Cæsarea* eller *Tyru*s greben og pint saa stærkt, at han nogle Aar senere døde af Følgerne. Værst rasede Forfølgelsen i *Afrika* og var særlig heftig i *Alexandrien* og *Carthago*. Skrækken var stor i den første af disse Byer, da man læste Keiserens Rundgjørelse og saa Soldater ile gennem Gaderne i Byen og streife omkring paa Landet i Nærheden af Staden for at gribe Biskoppen. Alle, som kunde flygte, forlod deres Huse og Fædreland. Mange Flygtninger omkom af Sult, Tørst eller Kulde i Bjergene og Ørkenerne; andre blev dræbte af Røvere eller revne ihjel af vilde Dyr. Der fandt talrige Frasald Sted. Folkets Raseri vendte sig med saa meget større Voldsomhed mod de Kristne, der blev faste som Kirkens Støtter. Man fandt paa bejnhderlige, latterlige og blodige Straffe. Flere blev til Spot førte paa Kameler gennem hele Byen og pistede, før de blev bragte til det Baal, der ventede dem. Selv Ungdommen undgik ikke Forfølgelsen. Børn blev pinte og dræbte. Saaledes fortælles der om en femtenaarig Gut *Dioscorus* i *Alexandrien*, som ved sine træffende Svar midt under Pinserne afvandt Statholderen Beundring, saa at han frigav ham med den Erklæring, at han paa Grund af hans umyndige Alder vilde give ham Tid til at befinde sig. Paa en Pige ved Navn *Apollonia* rev man alle Tænderne ud, og derefter døde hun paa Baalet. Ofte blev nogle af Bøddlerne til tro Bekjendere. Et meget gribende Optrin foregik ved Forhørene over en af de Kristne i Byen. Da han viste sig svag overfor Dødsstraffen, gjorde nogle Soldater i Landshøvdingens Livvagt Tegn til ham, at han skulde blive tro og standhaftig. De blev straks forhørte og fik samme Dom og gik med Seiersglæde Døden imøde.

I *Carthago* var Forfølgelsen maadeholden under Landshøvdingens Fraværelse, men blev forfærdelig, da han vendte tilbage. Her gjentog sig Begivenhederne i *Alexandrien*. Talrige Frasald, øieblikkelig Flugt af Alle, som kunde forlade Staden, forskjellige og langvarige Pinser af Bekjenderne, blodige Straffe, intet manglede. De Fangne blev behandlede med usædvanlig Strengthed; deres Fødder var sammenbundne med Jerntjæder, deres Begeme tynget med Lærere, og saaledes maatte de udholde alle Tørstens og Hungerens Kvaler. Da saa man ogsaa et Eksempel paa beundringsværdigt Heltetmod. *Cyprian* overdrog den prestelige Værdighed til en

Kristen ved Navn Numidicus, som, efterat han paa Baalet havde opmuntret sine Videlsessæller, deriblandt ogsaa sin egen Hustru, blev liggende som død mellem de andre Lig. Hans Datter, der opsogte hans Legeme for at begrave det, fandt ham endnu ilive. Ved hendes Pleie gjenvandt han omsider sin Helbred og blev senere, som den herligste blandt Cart hagos Bekjendere, valgt til Kirkeældste. En Rone blev af sin hedske Vgtesælle trukken hen til et Tempel og, idet man førte hendes Haand, nødt til at gjøre en Dring. Men hun udbrød: "Det er ikke mig, men Eder, som har udført denne Gjerning;" derpaa blev hun dømt til Landsforvisning. Den grusomme Keiser naaede saa langt fra sit Maal at ødelægge Kirken, at han tvertimod bidrog til at rense den for tvetydige Medlemmer, stabe kristne Martyrer og grundfæste end mere de Kristne i sin Tro. Mange af de ledende Mænd i Romerstaten blev ogsaa trætte af at pine og dræbe; man stod raadløs overfor de standhaftige Kristne og lod dem tilslut sidde i Ro i sine Fængsler. Forfølgelsen havde raset værst i 250, men tog kjendelig af ved Begyndelsen af det følgende Aar. Keiseren fik ogsaa da andet at tænke paa. Gotheerne skred over Grændsen ind i Møjsien, og Decius sendte sin Søn mod dem. Han vinder først en Seier, men bliver derpaa slagen. Nu iler Keiseren ham tilhjaelp og feirer i flere Træfninger. Da lod han sig lokke i et Baghold. Det kom til et blodigt Slag, hvori han faldt sammen med sin Søn og Størstedelen af Hæren. Dette skæde i November 251.

Origenes.

Den mest berømte Discipel af Clemens Alexandrinus var Origenes. Han blev født i Aaret 185 af kristne Forældre; efter den alexandriniske Menigheds Skik modtog han allerede som Barn den hellige Daab. Faderen Leonidas var en Lærer i den græske Literatur, men havde i Kristus fundet alle Visdommens og Kundskabens Skatte. Han havde en ædel Hustru og syv smaa Børn. Det ældste af disse var Origenes. Han lod Sønnen tidlig læse i den hellige Skrift og lære Stykker af den udenad. Dette gjorde den Lille med Lyft og Glæde; han lagde en brændende Begjærlighed efter Kundskab for Dagen, og hans herlige Evner viste sig tidlig. Faderen betragtede Gutten som en Guds Gave. Naar Sønnen sov, listede han sig bort til Sengen og blottede hans Bryst for at kysse det som et Tempel, hvori Guds Aand boede. Han forkjælede dog ikke Barnet, men holdt det under streng Tugt. Han var selv en lærd Mand og førte Sønnen ind i den menneftelige Videnskabs Dybder, men især ind i den himmelske Visdom, som findes i Guds Ord. Dette virkede paa Retningen af Origenes's opvaagnende Aand. Snart var det hans kjæreste Glæde at granske over dybe, indholdsrige Steder i den hellige Skrift, og allerede dengang tilfredsstillede hans forforskende Blik ikke mere ved den nærmest liggende simple Betydning af et Skriftsted, han jøgte efter den, som var mere skjult og laa dybere. Ofte satte han Faderen i Forlegenhed ved saadanne Spørgsmaal, som syntes at gaa langt over hans Alder. Siden kom han paa den førnævnte Kateketiske i sin Fødeby og fik Clemens til Lærer. Vi ved kun lidt om Begges ydre Forhold til hinanden; men af deres Skrifter sees, hvilken betydelig Indflydelse Læreren har havt paa Discipelen, og Origenes anerkjendte aabenbart Clemens som sin aandelige Fader.

Da han var 17 Aar gammel, brød en Forfølgelse løs under Keiser Severus i Aaret 202. Hans Fader aflagde en frimodig Bekendelse om sin Tro og blev kastet i Fængsel. Den unge, altfor fyrrige Ungling vilde have fulgt ham i Døden; men Moderen gjennte hans Klæder for at holde ham tilbage. Da skrev han til sin Fader og opmuntrede ham paa den mest rørende Maade til Trost. Straks efter led denne Martyrdøden, og hans lille Formue blev taget som Statens Eiendom, medens Enken med de syv Børn blev prisgivne den yderste Fattigdom. Men Herren viste, at han er Enfers Forsvarere og de Faderløses Fader. En fornem og rig Kvinde forbarmede sig over de Hjælpeløse, tog dem i sit Hus og gav dem Bolig og Underhold. I hendes Hjem vankede ogsaa en Gnostiker med stor Beltalenhed og Elskværdighed. Han søgte at vinde den unge Origenes for sine Meninger, men denne holdt uroffelig som en Klippe fast ved sin Faders Tro. Før selv at skaffe sig sit Ophold begyndte han at undervise Andre. Kun 18 Aar gammel blev han i 203 af Biskop Demetrius i Alexandrien sat til Lærer paa den Skole, hvor han nylig havde været Elev, og vandt snart Ry og fik stor Søgning. En Samling Bøger, som han selv havde affskrevet meget smukt, solgte han for en daglig Livrente af kun 4 Oboler (omkring 36 Øre), som han i flere Aar hævede. Mere behøvede ikke den nøjsomme Mand. Hans Moder derimod og hans Søstre, indtil disse var voksne, blev underholdte af den alexandriniske Menighed.

I sit Liv forenede Origenes den strengeste legemlige og aandelige Tugt med uafsladelige Studier. Han elskede Fattigdom og levede i den; for sin religiøse Undervisning tog han aldrig noget, hvor mange Tilbud hans Disciple end gjorde ham. Han fastede hyppig, sov lidet og ofte paa den bare Jord. Han havde én Klædning, ingen Sko, gik i mange Aar barfodet, drak ikke Vin og spiste sjelden Kjød. Kulde og Hede taalte han lige godt. Havde han arbeidet hele Dagen igjennem, saa anvendte han den største Del af Natten til Granskning i den hellige Skrift, som han næsten kunde ganske udenad. Hans Ungdom var fuld af Forsagelse og Opofrelse. Et saadant Liv, helt gennemtrængt af en hellig Overbevisnings dybe Alvor og baaret af en høi Mandskraft, virkede som en Magnet. Det er ikke at undres over, at han opdrog Disciple, der lignede ham selv. Da Forfølgelsen atter blussede op under Aquilas Statholderskab, beseglede flere af hans Læringer sin Tro med Martyrdøden. En Mand som Origenes kunde ikke lade sig nøie med blot at have undervist dem i Troeslæren; han blev deres Lærer, Ven og Broder til deres sidste Time. Han ledsagede dem, naar Dommen blev fældet, han gik med dem til Retterstedet, og med en uuhørt Dristighed udsatte han sig for alle mulige Farer for at trøste og styrke Brødrene i den sidste haarde Kamp. Og hvad han gjorde mod sine Elever og Venner, gjorde han mod alle andre Troende, selv om han ikke kjendte dem personlig. Det hændte ofte, naar han besøgte Martyrerne, omfavne dem og formanede dem med nogle modige Ord, at de omstaaende Hedninger kom i Raseri og var nær ved at stene ham. Og det er ubegribeligt, at han ikke allerede nu maatte dele hine Brødres Skjæbne, men Herren holdt altid sin Haand over ham, saa han endnu længe kunde virke til Betsignelse for Guds Menighed.

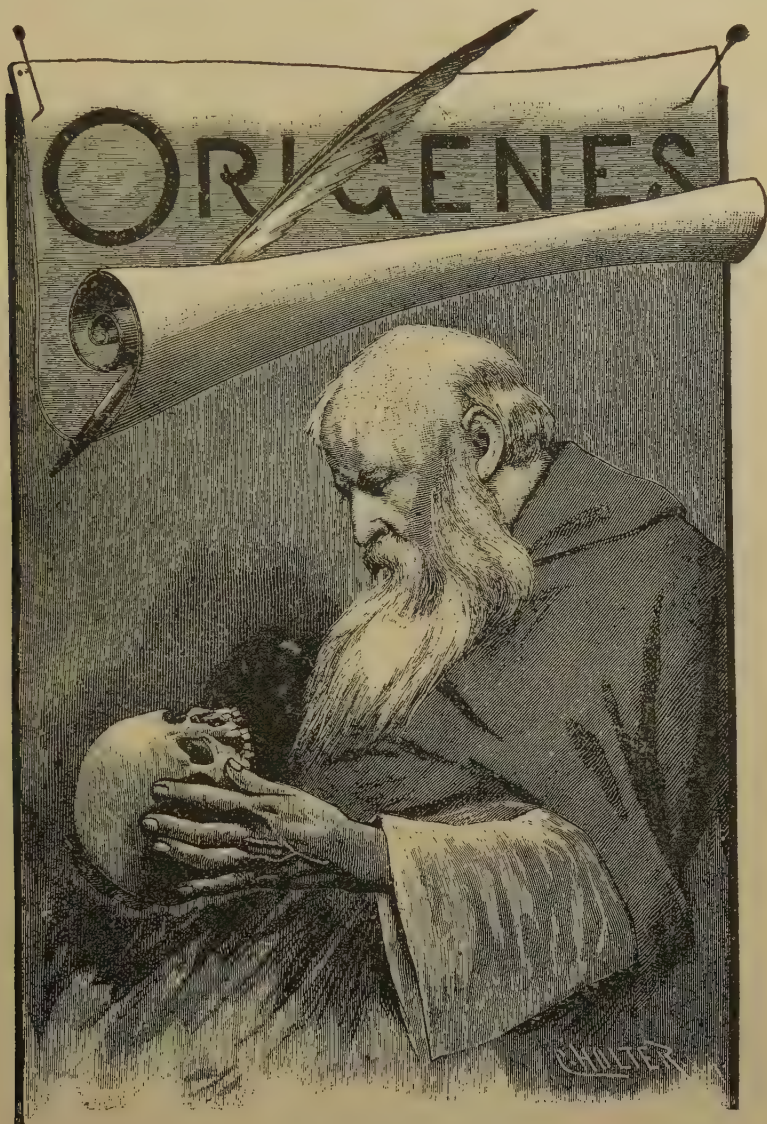
Han traadte nu ind i det andet Tidsrum af sit Liv, da Afstesen mistede sin Ensidighed, Troen forenedes med Erkendelsen, og han naaede frem til en helstøbt, alsidig Livsanskuelse. Gjennem sin aandelige Fader Clemens var han gjort

bekjendt med Filosoferne. Det gav Mersmag, og han blev en Tid Nyplatonikeren Ammonius Sakkas Discipel, fordi "han syntes, det var nødvendigt at prøve Kjætternes Lære, og hvad Filosoferne foregav at vide om Sandheden." For at udvide sin Synkreds gjorde han en Rejse til Rom, og af hans Skrifter sees, at han var dybt indviet baade i Fortidens og Samtidens Videnslære. Efter Tilbagekomsten fortsatte han sin Lærevirksomhed paa Kateketstolen for de Videre omme, medens hans forhenværende Elev Heraklas underviste Begyndere. Han indsaa, at Kjendskabet til det gamle Testaments Grundprog var nødvendigt, og 26 Aar gammel begyndte han at studere Hebraisk.

Haand i Haand med hans alsidige og beaandede Undervisning paa nævnte Skole gik en storartet Forfattervirksomhed. Han skrev saa mange Bøger, at Hieronymus udbryder: "Hvem af os kan læse saa meget, som Origenes har skrevet?" Hovedværket i denne Tid er hans berømte Skrift "Om Grundprinciperne," der er den første videnskabelige Troeslære. Han skrev det omkring 30 Aar gammel, medens han var midt i sine første Arbejder over det gamle Testamente. Det øgede hans Berømmelse og skaffede ham endnu flere Elever. Fyrstelige Personer begjærede Undervisning af ham i Kristendommen, og fra Arabien blev han indbudt til en religiøs Samtale. Han reiste derved, men vendte fort efter tilbage. Han fik dog ikke længe leve i Ro. Keiser Caracalla begyndte at rase mod Alexandrinerne med Forfølgelse, og Origenes maatte vige for Stormen. Han trak sig i 215 tilbage til Cæsarea i Palæstina, hvor Landets Bispe viste ham megen Værd og anmodede ham om i Kirken i deres Nærværelse at udlægge den hellige Skrift for Folket, trods hans Ungdom, og uagtet han endnu ikke var viet til Prest. Dette taalte ikke hans hovmodige og herskesyge Bispe Demetrius; han gav sin Misforstaaelse tilkjende og kaldte Origenes tilbage. Neppe havde denne overtaget sit vante Embede, før han af Julia Mammæa, Moder til Alexander Severus, blev kaldet til Antiokia i Syrien. Han drog derhen for at overbevise den høitstaaende Kvinde "om Kristi Herlighed og Kraften i hans guddommelige Være." Maaſke er den Fred, som hendes Søn Alexander skjænkede Kirken i sine 13 Regjeringsaar, en Frugt af dette Møde.

De nærmest følgende Aar helligede Origenes til literære Arbejder. Ved Understøttelse af sin rige Ven Ambrosius, hvem han havde revet ud af Gnosticismens Vilbfarelse, lønede han syv Hurtigskrivere, der nedtegnede, hvad han dikterede; han havde derhos ligesaa mange Afskrivere, som skulde kopiere dette, og desuden Piger, som sirlig renskrev Afhandlingerne. Hvor trofast og utrættelig har ikke Origenes arbejdet, hvor ivrig har ikke hans Ven tilskyndet ham dertil, ja selv ogsaa hjulpet med, og hvilken Velsignelse har endelig ikke Kirken havt af denne gjenſidige Virksomhed! Hans andet Hovedværk er Hexapla (de seks Spalter). "For at give sine Troesfæller en Haandskræftning i Stridigheder med Jøderne og navnlig for at vise dem Forholdet mellem den græske Septuaginta og den hebraiske Grundtekst, havde han i seks fideordnede Spalter afskrevet det gamle Testaments hebraiske Tekst, Septuaginta og nogle andre græske Oversættelser, saa at Enhver let kunde afgjøre disse Oversættelses Rægtighed og Paalidelighed." Desværre er kun Lidet af dette Ræmpeværk i 50 tykke Bogruller bevaret. Paabegyndt i Alexandrien, fuldendt i Cæsarea, gik det tilgrunde blandt denne By's Ruiner, da Muhamme-

danerne pdelagde den i 653. Som Skriftsfortolker stod Origenes i stort Ry. "To Ting", siger han, "er nødvendige for dem, der vil forstaa den hellige Skrift: Studium og Bøn." I Regelen hævder han en tredobbelt Betydning af Ordet, en bogstavelig, en sjælelig og en aandelig; ofte hengav han sig ogjaa til vilkaarlige Allegorier.

Ogsaa som Prædikant var han berømt og har leveret en Mængde veltalende Prædikener.

Smidlertid formørkedes Himmelen omkring Origenes; Slag i Slag brød Uveiret løs. Den ubethdelige og lavsindede Demetrius blev ikke træt af at forfølge ham, som vi skal saa se. Den store Kirkesader blev kaldet til Achaja, formodentlig

for at bekjempe de Kætterier, som især foruroligede Menigheden i denne Egn. Han løste sin Opgave heldig; i Athen, fortælles der, besøgte han de Vises Skoler. Paa Hjemveien kom han gennem Palæstina. Medens han opholdt sig i Cæsarea, indviede Biskopperne Alexander af Jerusalem og Theoktistus af Cæsarea ham til Presbyter i hans 43 Aar (228). Han havde ikke attraaet denne Værdighed; den blev skjænket ham, uden at han havde søgt den. Denne Begivenhed tog Demetrius meget ilde op; dette Skridt opirrede den hovmodige og misundelige Mand. Det var ikke længe efter Tilbagekomsten til Alexandrien, før Origenes mærkede, at mørke Skyer trak sig sammen over hans Hoved. Han flygtede og blev nu paa Foranledning af Demetrius i en Forsamling af Biskper og Presbyterer under hans Forsæde assat som Lærer og forvist fra Ægypten (231). Endnu hvilede Biskoppen ikke. I en anden, talrigere Forsamling blev paa hans Tilskyndelse Origenes erklæret skyldig til at miste sit Presbyterembede, og man søgte at skade ham nær og fjern. Medens man saaledes rasede mod ham i Alexandrien, søgte Origenes Ro ved Herrens Grav. Fra Cæsarea skrev han senere et Brev til Ægypten og protesterede paa en værdig Maade mod sliq Behandling. Hans Virksomhed blev dog ikke standset ved denne Fremgangsmaade, men blot henlagt et andet Sted. I Cæsarea oprettede han en lærd, kristelig Skole, der næsten overstraaede den i Alexandrien. Da Maximinus i 235 besteg Thronen, og ny Forfølgelse udbrød, drog Origenes til Cæsarea i Cappadocien, hvor Biskop Firmilian havde indbudt ham. Her levede han henved to Aar skjult i Huset hos en kristelig Jomfru ved Navn Juliana, hos hvem han fandt rige videnskabelige Hjælpe midler og fortsatte sine Studier. I 238 vandrede Origenes til Nikomedien i Bithynien og derafra til Athen, hvor han opholdt sig i længere Tid. Da han atter var vendt tilbage til Palæstina, blev han af arabiske Biskopper anmodet om at komme til dem og overbevise Berhille, Biskop i Bostra, om hans Vildfarelse, og dette lykkedes til Alles Tilfredshed. Under Glæder og Sorger og mangfoldige Livshændelser var Origenes bleven 60 Aar, men endnu havde Alderen ikke svækket hans Kraft. Næsten daglig prædikede han for Folket og arbejdede fra 247—250 paa sit tredje Hovedskrift "Mod Celsus" i 8 Bøger. Det er et af Oldtidens mærkeligste Arbejder og et lysende Vidnesbyrd om, hvor høit den kristelige Apologetik var naaet. — I sine sidste Leveaar, under Keiser Decius, blev han greben og kastet i Fængsel; hans Hals blev tynget med Jernlænker, hans Fødder spændte i Blokken, selv Pinebænten udholdt han standhaftig og bekjendte frimodig sin Tro. Allerede truede Døden paa Baalet; men da døde Keiseren, og Forfølgelsen standsede. Han blev sat paa fri Fod, men døde i Tyrus i Aaret 254 af de Mishandlinger, han havde lidt. — Uagtet hans store Betydning for Kirken som Dogmatiker, Bibelfortolker og Apologet er han dog ikke rettroende, og der findes i hans Skrifter ligesaa farlige Branglærdomme som de, han ofte bekjemper.

Forfølgelsen under Gallus og Valerianus.

fter Decius's Død blev Gallus valgt til Keiser (251—253). Han var en af Hærens Anførere under det ulykkelige Felttog mod Gotherne og styndte sig med at kjøbe en skammelig Fred af sine Fiender. Forfølgelsen mod de Kristne standsede nu en kort Tid, og de Bøjskere, som var fængslede under Decius, blev løsladte. Den nye Keiser havde ogsaa i Begyndelsen af sin Regjering andet at tænke paa end at rase mod de Kristne. Ved Rigets Grændser fandt idelig fiendtlige Indfald Sted; hertil kom en hærjende Farsot, Tørke og Hungersnød. Men snart løb atter Striget: De Kristne for Løberne! De neppe slukkede Baal tændtes paany, fornemmelig i de store Byer. Man gav atter Kirken Skylden for alle de Ulykker, der rammede Verden, og denne Anklage var lige farlig, uagtet den var to hundrede Aar gammel. Uden Tvil for at vende fra sin Person den offentlige Forbitrelse, der var vel fortjent for hans Bedkommende, udstedte Keiseren Aaren 252 en Forordning, "der bød alle Rigets Underaatter at ofre til Guderne, at deres Brede kunde sønes og Ulykkerne afværges. Det kom nu selvfølgelig for Dagen, hvormange det var, der ikke efterkom denne Keiserens Befaling, og hvor stort de forhadte Kristnes Antal var. Saa bryder altsaa Forfølgelsen paany løs, paa enkelte Steder ialfald endnu mere blodig, end Tilfældet havde været under Decius. Man havde jo ogsaa vindsfrænket Magt til at forfølge saa meget, man vilde; thi Decius's Kundgjørelse stod jo ved Magt. Saavel i Provindserne som i Hovedstaden rasede man mod de Kristne; mange flygtede, mange blev Martyrer, de Kristnes Sammenkomster ophørte, flere Menigheder sprængtes." (Dr. Bang.) Men nu høstede de Kristne Frugten af de nys gennemgaaede Prøvelser. Deres Tro var lutret i Trængselsens Tid, styrket ved Lidelserne under den forrige Regjering, og nu vaklede den ikke. I Samtidens Skrifter er der ikke mere Tale om de sørgelige Tilfælde, der var saa hyppige under Keiser Decius. "Hvormange faldne Kristne," skrev Cypriau, "har ikke rejst sig igjen ved en hæderlig Bøjskelse! De er forblevne faste, idet de øste Styrke af Skamfuldheden over deres Svaghed, saa man har kunnet indse, at de kun blev overraskede af og veg tilbage for det Nye ved Forfølgelsen, men at de, efter at være vendte tilbage til den sande Tro og efter at have samlet deres Kræfter, var beredte til i Guds Navn at udholde enhver Lidelse med Taalmodighed og Standhaftighed. For dem var der ikke mere Tale om Tilgivelse for en Bøjskelse, men om Martyrkronen."

Det synes, at det først gik ud over Menigheden i Rom. Biskop Cornelius, der med Døden i Udsigt havde overtaget Tilhønsembedet under Decius, blev først dømt til Landsflygtighed til Civita Vecchia og her senere henrettet. Vi har et Brev fra Biskoppen i Carthago, der paa en værdig Maade lykønskede Cornelius til hans Trofasthed: "Jeg kan ikke noksom udtrykke min Hentykkelse og Glæde," skrev Cypriau til ham, "da jeg modtog den gode Efterretning om din Standhaftighed. Du har stillet dig i Spidsen for Bøjskerne, og idet du vandrede Hæderen imøde, har du ført mange Kristne ind paa samme Vej, og du har bevæget dit Folk til ganske og aldeles at bekende Sandheden, da du selv var beredt til at bekende din Herre og Mester i Alles Navn. Modstanderen troede at kunne erobre Kristi Leir ved et pludseligt Anfald; men han fandt ligesaa megen Kraft i Forbæret, som han selv anvendte

i Angrebet." Lucius, der i hine Trængselsens Tider havde Mod til at blive Martyrens Eftermand, maatte gaa i Landflygtighed. Cyprrian skrev ogsaa til ham et Brev, hvori han paa en rørende Maade lægger for Dagen den Glæde, man maatte føle ved at se modige Betsjendere paa en vidunderlig Maade at undgaa Dødsstraffen. "Gud give," skrev han, "at jeg kunde være nærværende, naar du vender tilbage til din Menighed! Hvilken Glæde for alle Brødrene! Hvor man vilde strømme sammen og omarme hinanden! I kan derved faa en Anelse om, hvad Glæden over Kristi Gjenkomst vil blive." Lucius blev dog kort efter greben og henrettet. De Kristne i Carthago kunde ikke undgaa Forfølgelsen; her havde nemlig Pesten især raset frygtelig, hvilket ophidsede Folkets Lidenstaber. Cyprrian har givet os en malende Skildring af denne Sygdom, der udbredte Død og Rædsel overalt. Den fromme Biskop havde en dobbelt Pligt at opfylde; han skulde tilbagevise Hedningernes Bagvaskelser, der anklagede de Kristne for at være Skyld i denne Landeplage; dernæst skulde han ogsaa styrke de Kristne, hvem denne rædselsfulde Sygdom slog med Stræk. For at overbevise Hedningerne skrev han Brevet til Demetrius, der begunstigede Forfølgelsen og var en af dem, der mest bittert beskyldte de Kristne. Til sin Hjord henvendte han sig med sit Skrift "Om Dødeligheden."

Den uduelige Gallus blev i Aaret 253 myrdet med sin Søn, da han drog mod sin Medbeiler Milanus; denne havde samme Skjæbne, og Valerianus, som ilede hid fra Rhinen for at hjælpe Gallus, blev udnævnt til Keiser (254—260). Nu ophørte Forfølgelsen. Den nye Keiser var en ældre Mand, en "ædel Personlighed, dannet og forfaren, men Aarene havde brudt hans Energi, og den tidlige fremragende Kriger viste sig, som Hersker at være, af en svag Karakter og raadløs overfor Tidens Krav." Det er intet, som tyder paa, at han personlig havde noget imod de Kristne. Ja, Dionysius siger endog, at ingen af de foregaaende Keisere havde vist sig mere villig stemt mod Kristendommen. "Hans Forekommenhed og Venlighed i Begyndelsen gif endog saa vidt, at Keiserens Hus var fyldt af gudfrygtige Folk og var som en Guds Kirke." Den tidligere strenge Lov om de Kristne blev nu sat ud af Kraft, og de Kristne aandede atter frit. Men det varede kun en stakket Stund. I Aaret 257 indtraadte der et gennemgribende Omslag hos Keiseren, idet han efter den Tid blev en ligesaa heftig Fiende af Kirken, som han før havde været dens Ven. Dette skrev sig fra Paavirkning af hans General og mest betroede Mand, Maximianus. Denne var overtroist, hengiven til hedensk Gudsdyrkelse og en forbitret Modstander af Kristendommen. Han fik den svage Keiser til i 257 at udstede en Forordning, der gaar ud paa at berøve Menighederne deres Biskopper og Prester, hindre deres Sammenkomster og at fratage dem deres hellige Steder. Man troede ved denne Fremgangsmaade at bringe Kristendommen et Ulivsjaar og faa de Kristne til at dyrke de gamle Guder. Det maa antages, at mange af Kirkens Bisper og Prester blev sendte i Landflygtighed, men vi har kun Efterretning om to af dem, nemlig Dionysius af Alexandria og den oftere omtalte Biskop Cyprrian i Carthago. I Begyndelsen var de Straffe, som anvendtes mod de Kristne, milde i Sammenligning med tidligere Grusomheder. Valerian nøiedes med Forvisning og Trudsel; navnlig blev flere Kristne bortførte til de mauritanske og numidiske Bjergværter for at arbejde der. Men snart antog Forfølgelsen en blodigere Karakter. Man indsaa, at de trufne Forholdsregler ikke havde den tilsigtede Virkning. De Kristne fik fremdeles Anledning til

at holde Gudstjeneste, de landflygtige Hyrder blev erstattede af andre, og det var mange Bisper og Præster, som man ikke havde faaet fat paa. Da stred man til større Strengthed baade mod Bisper og Kristne af høi Byrd.

I Aaret 258 udstedte Valerian en ny Lov, der bød, at de kristne Biskopper, Præster og Diaconer skulde henrettes med Sværdet, kristne Senatorer og Riddere miste sin Værdighed, og vedblev de fremdeles at være Kristne, skulde de halshugges. Udelige Kvinder, der bekjendte sig til Kristendommen, skulde miste sine Eiendomme og derpaa landsforvises. Endelig skulde de Højbetjente, som var Kristne, brændemærkes og sendes bundne til Trællearbejde paa de keiserlige Gods og deres Eiendom fratages dem. Som det sees, var Hensigten at berøve Menighedernes deres Ledere, hindre Senatorer og Riddere fra at være sine Troeskæller til Støtte samt gjøre indflydelsesrige Damer af høi Byrd og indflydelsesrige Troende ved Hoffet uskadelige. Naar de menige Kristne saaledes blev overladt til sig selv uden aandelige Veiledere og Tilsynsmænd og uden Støtte i de høiere Stænder, haabede man, at de skulde sløves i sin Tro og falde tilbage igjen til Afguderiet. Nu led en stor Skare af Menighedernes Hyrder Martyr døden. Den første, der faldt som Offer for denne strenge Forholdsregel, var den romerske Biskop Sixtus den Anden, der med flere af sine Diaconer havde skjult sig i en af Katakomberne, hvor han blev greben og henrettet.

Flere af hans Diaconer fulgte sin Biskop i Døden. Blandt disse var Laurentius, om hvis Martyrium den gamle spanske Digter Prudentius har sunget saa vakkert. Det fortælles, at den romerske Stattholder havde hørt Tale om de Kristnes Kirkeskatte og var bleven begjærlig efter dem; han lod Laurentius komme til sig og befaler ham at udlevere sine Rigdomme. Diaconen sagde: "Giv mig lidt Tid til at bringe Alt i Orden og saa Rede paa hver enkelt Ting."

Han fik en Frist af tre Dage. Da den var tilende, førte Laurentius alle Fattige, som fik Hjælp af Menigheden, til Stattholderen og sagde: "Se her er vor Guds Skatte; hele Gaarden er fuld af gylbne Kar." Da denne saa de fattige Folk blev han vred. Men Laurentius sagde: "Det Guld, som du forlanger, er kun daarligt Metal og ægger til Forbrydelser, se disse Jomfruer og Enker, der er vore Perler og Edelskæne!" Dette ublagde han som Gaan, og til Straf derfor blev han lagt paa en glødende Jernstol. Han led med stor Taalmodighed, bad for Roms Indbyggere, saa op mod Himlen og opgav Anden. Ogsaa den berømte Biskop Cyprian omkom i denne Forfølgelse. Om hans Liv og Martyrium skal fortælles i næste Stykke.

Valerianus.

I Cæsarea i Palæstina bekjendte en Soldat ved Navn Marinus frimodig Troen paa Frelseren og blev henrettet. I Antiokien i Syrien boede Presbyteren Sapricius og Lægmanden Nicetorus; de var fortrolige Venner, men en Uenighed opstod og skilte dem ad. Lægmanden gik i sig selv og bad om Tilgivelse, men forgæves. Da blev Presbyteren anklaget som Kristen, afslagde en frimodig Bekjendelse om sin Tro og blev saa dømt til Døden. Paa Veien til Retterstedet kom atter hans Modstander og tryglede: "Du Kristi Vidne, tilgiv mig, hvad jeg har syndet mod dig," men han værdigede ham ikke et Blik. Da Dødsstunden kom, følte han sig forladt af Gud og omgivet af Dødens Rædsler. For at frelse sit Liv

fornegtede han Kristus og ofrede til Afguderne, medens Niceforus vidnede herlig om den Herre Jesus og blev henrettet i sin uforsonlige Fiendes Sted. Det fortælles ogsaa, at i Byen Cæsarea i Cappadocien boede den Tid en liden Gut ved Navn Cyrillus, der bekjendte sig til Kristendommen og lagde for Dagen stor Kjærlighed til sin Frelser. Af sin hedenste Fader maatte han taale mange Slag og blev tilsidst jaget ud af Huset. Han blev nu kaldt for Dommeren og lovet Tilgivelse af Faderen, hvis han vilde fornegte Kristus. Men Gutten svarede: "Jeg lider gerne; Gud vil modtage mig og give mig en bedre Bolig. Jeg frygter ikke Døden; thi den fører mig til et bedre Liv." Efter at have aflagt den gode Bekjendelse blev han bunden og ført til Retterstedet. Hverken Jld eller Sværd skræmte ham. Han vidnede atter herlig om sin Tro og led Døden i det glade Haab om, at den bragte ham hjem til Jesus og Herligheden hos ham. Saaledes viste Kristi Kraft sig mægtig hos Mange. Efterhaanden stilnede Stormen og standsede ganske ved Valerianus's Død i 259. Nævnte Aar gjorde han et Tog mod Kong Sjapur af Persien; han blev fangen og slaaet levende; lang Tid efter gjemte Perserne i et af sine Jldtempler hans Hud som et Minde om sin Seier over Herskeren i det mægtige Romerrige.

Cyprianus.

De store, almindelige Kristenforfølgelser ved Midten af det tredie Aarhundrede naaede ikke sin Hensigt, at knuse Kristi Kirke. Det, som bevarede denne fra at gaa under, var først og fremst den Tro, som overvinder Verden, og dernæst, at i Spidsen for Menighedene stod Biskopper med Visdom til at styre dem, med Evne til at holde de Enkelte sammen i Kjærlighed og med Tro og Frimodighed til at ofre sit Liv for Kristi Navns Skyld naarsomhelst, det krævedes. En af de største og betydeligste Martyrebiskopper var Cyprian. Som alle nordafrikanske Kirkelærere var han realistisk, høifirkelig og praktisk.

Thascius Cæcilius Cyprianus blev født i Carthago ved Slutningen af det andet eller i Begyndelsen af det tredie Aarhundrede. Hans Fader var Senator og Moderen af hoi Byrd; begge var Hedninger, der opdrog Sønnen i den hedenste Religion. Som Søn af en fornem Mand fik han en omhyggelig Opdragelse og Uddannelse. Da han fra Barndommen af var bestemt for Deltagelsen i det offentlige Liv, lagde han sig især efter Bestalenhed og Retsvidenskab. Efter endt Læretid optraadte han som Sagsfører og fortsatte en Stund med denne Bedrift. Sit Liv i Hedenskab indtil den modne Manddomsalder har han selv skildret saaledes: "Da jeg endnu var nedsænket i Mørke og dyb Nat og dreves ustabig og tvivraadig om paa Verdens urolige Hav, ubis om mit Livs Maal, fremmed for Sandheden og Lyset, da ansaa jeg det efter min daværende Tankegang for høist vanskeligt og haardt, hvad den guddommelige Naade lovede mig til Frelse, at et Menneske kan fødes paa ny, at det belivet ved det frelsebringende Bads Bane til et nyt Liv kan aflægge det gamle, saa at det, skjønt Legemets Sammenføjning bliver den samme, dog bliver et andet Menneske i Sjæl og Sind. Hvorledes, sagde jeg mig selv, er en saadan Forandring mulig, at det kan pludselig, ligesom i en Haandbending, afføres, som er stivnet til naturlig Hang og Tilbøjelighed eller ved lang Bane er blevet til anden

Natur. Det er allerede dybt, altfor dybt rodfæstet. . . . Saaledes talte jeg oftere ved mig selv. Thi ligesom jeg holdtes hildet af mit Livs mangfoldige Bildfarelser, hvilke jeg mente ei at kunne vikle mig ud af, saaledes adlød jeg kun altfor gjerne de Dæster, som hang ved mig, og kjælede for dem, som om de engang hørte med til min eiendommelige Natur."

Det kunde ikke feile, at han allerede tidlig kom i Berørelse med Kristendommen. I hans Fødeby fandtes nemlig dengang en blomstrende Menighed paa omkring 20,000 Medlemmer, og blandt disse var ikke bare fattigfolk, men ogsaa Rige, Mægtige og Anseede og er Kjød; Kristenlivet blandt dem var baade dybt og skjønt. Det øvede ogsaa sin Indflydelse paa den begavede Sagfører, der i Dybet af sin Sjæl tørstede efter Fred og Frigjørelse. Syndebanen, som ikke vil slippe Synden, og Nicodemus's Spørgsmaal: "Hvorledes kan et Menneske, som er gammelt, fødes paany," holdt ham tilbage. Men den guddommelige Kjærlighed og Naade slap ham ikke. Da han var omkring 46 Aar, kom han ind i en aandelig Gjæring, der endte med hans Omvendelse; Midlet hertil i Guds Haand var en Presbyter ved Navn Cæcilius, som boede i hans Hus. Intet er berettet om de Samtaler, de holdt med hverandre, men Resultatet af disse blev, at Cyprian lod sig optage blandt dem, som forberedtes til Daaben, og efter at have modtaget denne Undervisning i Kristendommens Sandhed blev han døbt i Aaret 246. Til taknemmelig Erindring om, hvad han skyldte Cæcilius, var det, at han tog hans Navn. Nu vidste han af egen Erfaring, at et Menneske kan fødes paany, om det end er blevet gammelt. Om Daaben skriver han: "Da det tidligere Livs Besmittelse var afvættet ved Gjenfødselsens Vand, og et klart og rent Lys ovenfra strømmede ned i det fra Synd befrieede Hjerte; da Aanden fra Himlen var udstødt over mig, og jeg var ved Gjenfødselen omskabt til et nyt Menneske, da blev pludselig paa en underfuld Naade det Tvilsomme sikkert, det Gaadefulde opladt, det Mørke lyst, det Bankefælgelige let, det Umulige gjørligt, saa det viste sig, at det Liv, som efter Fødselen af Kjød hidtil var ført i Syndens Tjeneste, havde været jordisk, og at det, som den Helligaand nu virkede, var begyndt at høre Gud til."

Nu opgav han sin ærefulde Løbebane, folgte sit overflødige Gods og uddelte Pengene blandt de Fattige; han fordybede sig med Iver i Studiet af den hellige Skrift og Kirken's ældre Lærere, særlig Tertullian, og blev ikke saa ret længe efter sin Daab viet til Presbyter. Da Biskop Donatus i Carthago kort efter døde, valgtes han til Biskop, uagtet han ikke ønskede det, ja endog holdt sig skjult for at undgaa Valg. Menigheden op søgte ham, omringede hans Hus og trængte saa bønfsaldende ind paa ham, at han omsider gav efter. Enkelte var misforstaaede hermed, men "netop disse behandlede han til Alles Forundring, med den største Kjærlighed, som de fortroligste Venner og elskede Brødre." Dette vigtige Embede bestyrede han med samvittighedsfuld Trost. Menigheden trængte ogsaa til en saa kraftfuld Hyrde, som han var, thi en lang Fredstid havde slappet den. Cyprian søgte med Alvor og Strenghed at hævede Kirketugten og den tidligere strenge Opfatning af de Kristnes Pligt at afholde sig fra alt verdsligt Bæsen. Neppe havde den midkjære Biskop ved Lære og Liv søgt at vække Menigheden til sandt Alvor, før Forsølgelsen under Decius brød ud (250). Da Hedningerne forstod, at han var en Støtte for Menigheden og en af Hedenskabets farligste Modstandere, krævede de

hans Blod og raabte: "Til Løberne med ham!" Han begav sig da paa Flugten, ikke af Feighed, men fordi han troede, at det var Guds Vilje, at han endnu en Tid skulde være de Kristne til Nytte. Fra sit Skjulested stod han i livlig Forbindelse med sin Menighed baade ved Bud og Breve. Han opmuntrede de Vaskende, trøstede de Fængne, bar Omforg for de Syges Pleie og sørgede for, at de Fattige og Enkerne intet skulde mangle. Men denne hans Flugt benyttede Modstanderne sig af til at skade ham; de sagde, at han seigt havde forladt sin Menighed, da den mest trængte Tilsyn, og at han, som havde været saa streng mod de Faldne, ikke selv var stort bedre.

Efter 14 Maanedes Fravær vendte han ved Paasketider 251 tilbage til sin Menighed, da Forfølgelsen stilnede af ved Keiser Decius's Død. Nu fik han at kæmpe en haard Kamp mod Spaltninger inden Menigheden. De, som bebrejdede ham hans Strengheid mod de Faldne, skilte sig ud og dannede et nyt Samfund med Novatus og Felicimus som Ledere (250). I Rom anvendte Biskop Cornelius en mildere Fremgangsmaade mod dem, som havde fornegtet sin Tro under Forfølgelsen, men dette levede her til, at en Flok, der vilde have en rigtig streng Kirkerugt, dannede et Parti med sin Leder Novatian som Biskop (251); de vilde for stedse stænge Afdgangen til Nadveren for dem, som havde begaaet en sliq Synd, selv om de angrede albrig saa meget. Mod disse Kirkesøndringer optraadte Cyprian med Kraft og Sindighed. Med den største Starphed og Klarhed, men tillige temmelig høifirkelig, udviklede han i sit Skrift "Om Kirkens Enhed" Tanken om den ene, almindelige Kirke; Kjættene og Separatister er for ham to lige farlige Fiender for Enheden. Kirkens Enhed beror, mener han, paa det ene Episkopat, ikke Rom's, men Kirkens; alle Biskopper er lige i Embede og Værdighed som Jesu Kristi Apostles Efterfølgere. Det biskoppelige Embede, siger Cyprian, er ét; hver enkelt Biskop har for sig kun en liden Del deraf. "Og i dette ene, alt omspændende biskoppelige Embede ser han da det stærke Baand, der knytter Kirken sammen." — "Den, som ikke har Kirken til Moder", skriver han, "har heller ikke Gud til Fader. — Ligesom flere Straaler udgaar fra den ene Sol, ligesom flere Grene breder sig ud fra den ene Stamme, ligesom flere Vække løber ud fra den ene Kilde, saaledes maa alle Kristne være forbundne med Kirken som sin fælles Sol, Rod og Kilde. Tag Straalen fra Solen, og Lysets Mangfoldighed er borte med den forstyrrede Enhed; bryd Grenen af Stammen, og den visner; stil Vækken fra dens Kilde, og den borttørres." Han forherliger Bispeembedet i følgende Ord: "Du maa vide, at Biskoppen er i Kirken, og Kirken er i Biskoppen, og naar Nogen ikke er med Biskoppen, da er han heller ikke med Kirken. Udenfor Kirken er der ikke Haab om Frelse." I disse og lignende Udtalelser kæmper han for Bispevælsdet og viser sig som en Banerbrøder for den senere Catholicisme.

Det var neppe lykkedes ham at bringe Ro og Orden tilveie, før nye Ulykker stod for Døren. En forfærdelig Sygdom hærjede Nordafrika, især Carthago; baade Hedninger og Kristne blev strækslagne. Af Frygt for Smitte fik de Syge ikke Pleie, de Døde blev ikke begravede, men kastede ud paa Gaden, hvor de forpestede Luften. Da viste Cyprian, hvad Kristi Kjærlighed formaar. Han talte indtrængende til de Kristne om deres Kjærlighedspligt, og Ordet fandt Indgang. Mogle skjød Pengesummer sammen, Andre overtog Sygepleien, og Hjælp blev ydet uden

Cyprians Martyrdom.

Forfæjle baade til Kristne og Hedninger. Ja, Biskoppens Kjærlighedsiver strakte sig endog til numidiske Menighedslemmer, som var bortførte af vilde Røverhorder; han samlede en betydelig Pengesum for derved at kjøbe dem fri fra Trældommen. — I Aarene 253—256 var Cyprian stærkt optaget af Striden om Kjætterdaabens Gyldighed. Hæretikerne ansaa han som staaende udenfor Kirken, saa at han ikke engang anerkjender deres Daab som gyldig. Han skriver herom blandt andet: "Hvo kan døbes af en Død, hvad Gavn har han af hans Udvættelse (Sir. 34, 25.). Men det et klart, at de, som ikke er i Kristi Kirke, henregnes til de Døde, og af dem, som selv ikke har Liv, kan en Anden ikke levendegjøres, efterdi Kirken er én, som har erholdt det evige Livs Naade og lever i Enighed og levendegjør Guds Folk." Denne Opfatning er ikke bleven delt af Kirken, der fulgte den Praksis, at Kjættene optoges i Menigheden uden ny Daab, naar det kunde bevises, at de var døbte i den treenige Guds eller endog blot i Kristi Navn.

Forfølgelsen brød snart løs igjen. Keiser Valerian lod i 257 en Forordning udgaa, der var rettet mod Biskopperne og de Kristnes Gudsstjeneste. Cyprian blev stævnet for Landskhødingen, der spurgte, hvem han var. "Jeg er Kristen og Biskop. Jeg kjender ingen andre Guder, uden den ene sande Gud, som har skabt Himmelen og Jorden, Havet og alt, hvad deri er. Denne Gud dyrker vi Kristne; ham paakalder vi Dag og Nat med Bønner for os og for alle Mennesker, ogiaa for Keiseren." — "Er det din faste Vilje?" — "Ja en god Vilje, grundet paa Guds Erkjendelse, kan ikke forandres." — "Vil du kunne bringe det over dit Hjerte efter Keiserens Forordning at gaa i Landflygtighed til Curubis?" — "Jeg gaar." — "Men jeg begjærer først at vide af dig, hvilke Prester, du har." — "Det er en god og nyttig Bestemmelse i Eders Love, at Angivere ikke taales. Jeg angiver dem derfor ikke; men de vil nok findes i sine Stæder." — "Jeg skal nok finde dem." — Cyprian blev nu forvist til nysnævnte Sted, en liden By ved Havet, en god Dagsreise fra Carthago. Herfra stod han i livlig Forbindelse med sin Menighed, som han viledede, trøstede og styrkede. I en Drøm blev han varflet om at lide Martyr døden. Da Keiseren i 258 udgav en ny streng Forordning mod de Kristne, blev han kaldet til Carthago. Trods Benneres Bønner vilde han nu ikke flygte, men dø i sin Menighed. Han drog til sin Fødeby, og da Rytet udbredte sig i Staden, at han skulde stilles for Domstolen, sørgede hele Byen. Selv Hedningerne mindedes, hvad han under Pesten havde gjort mod deres Syge, Døende og Døde. Retsforhandlingen var kort. "Er du Cyprianus?" — "Ja, det er mig." — "Du har altsaa staaet i Epidjen for dem, som fornægter vore Guder?" — "Ja." — "Keiseren har befaleet dig at ofre." — "Det gjør jeg ikke." — "Nu vel, saa faar du tage Følgen." — "Gjør kun, hvad Loven byder; i saa klar en Sag behøves ingen Omsvøb." — Dommen blev affagt og lød saa: "Cyprian skal henrettes med Sværdet." — Da den fromme Biskop hørte Dommen, sagde han: "Gud ske Lov!" — Soldaterne bragte ham derpaa til en aaben Plads, og mange Kristne fulgte efter og raabte: "Vi vil dø med vor Biskop!" Denne tog sin Overklædning af, knælede ned og anbefalede sin Sjæl til Gud. Han lod give Skarpretteren 25 Guldstykker og bandt selv Lørklædet for sine Dine. To af Presbyterne bandt hans Hænder. Derpaa faldt hans Hoved for Sværdet, og de Troende begravede om Natten hans Lig under Bøn og Lovsang. Han led Martyrdøden 17de September 258.

En firetiaarig Fredstid.

Da Valerian var tagen til Fange af Perserne i Aaret 260, blev Sønnen Gallienus Tseherster (260—267). Denne oprindelig ideelt anlagte Mand havde tidligere været Faderens Medregent og eiede en ikke ringe Begavelse i flere Retninger. Han var baade Digter og Taler, havde Sands for Musik og Høvevæsen og viste sig som en Ven af Litteratur og Kunst. Men ved Siden heraf var han i høi Grad overfladisk og letfindig. Da Faderen blev fangen, modtog han Efterretningen herom med Glæde og gjorde intet for at udfri ham; denne maatte derfor dø en ynkkelig Død. Uagtet Riget befandt sig i den sørge- ligste Forvirring, idet den ene Oprører efter den anden dukkede op i Provindserne, og alt var i Oplosning, medens Dyrtid og Pest gjorde Tilstanden endnu værre, levede han i Velslyst og Udsvævelser og sad uvirksom i Rom og morede sig og Folket ved Hestelege, Gladiatorkampe og andet Gjøgleri. Han var en sværmerisk Tilhænger af Apollodyrkelsen og en stor Belynder af Nyplatonikeren Plotinus. Af Historien er han stemplet som en uduelig og tillige grusom Regent, en af de ufleste, Romerriget har havt. Han lod alt gaa sin egen skjæve Gang og var aldeles blottet for Romeraand. Men mod de Kristne op- traadte han paa en ganske anden Maade end sin ulykkelige Fader. I sit Forhold til dem gik han videre, end nogen anden af de mildeste romerske Keisere hidtil havde gjort. Straks efter sin Thronbestigelse lod han en Rundgjørelse udgaa, hvori han byder, at Forsølgelsen mod de Kristne skal standse, og at Menighederne skal lades i uindskrænket Be- siddelse af sine hellige Steder og saa igjen Katakomberne, som tidligere var tagne fra dem. De kristne Menig- heder skænkes derhos Frihed til at dyrke sin Gud, som de vil, uden at Nogen maa gjøre dem Fortræd.

Gallienus.

Det er ikke godt at vide, hvad der har bevæget en Mand som Gallienus til at udstede denne Lov, og man har søgt at forklare dette paa flere Maader. Det rimeligste er dog, at den romerske Stat var bleven betænkelig ved at anvende samme Fremgangsmaade mod Kirken som under de foregaaende Keisere. De blodige For- sølgelser under Decius, Gallus og Valerian havde saa langt fra ført til Maalet, at de tvertimod havde gavnet Menighederne og fremmet Kristendommen istedetfor at udrydde den. Maaſte var ogsaa de ledende Mænd ved Keiserhoffet til en vis Grad grebne af Religionsfrihedens store Tanke, som Martyrerne havde kæmpet for med sit Blod og de kristne Apologeter saa energisk og dygtig forsvaret. Det maa antages, at Keiseren har modtaget Impulser, der har fremaldt nævnte Forordning; thi det er lidet rimeligt, at en saa lad og ligegyldig Mand af sig selv skulde optræde til Gunst for de Kristne uden at være paavirket af, hvad der ialfald ligesom laa i Luften blandt hans Omgivelser. Denne Rundgjørelse, der gav de hidtil forfulgte Kristne Rettigheder og stillede dem paa Lovens Grund, var i Virkeligheden revolu- tionær og et voldsomt Brud paa Romerstatens Retsopfatning og tidligere Frem- gangsmaade. Bistnok havde man ogsaa i de suundne Tider anerkjendt fremmed Gudsdyrkelse, men aldrig før løst noget Religionsſamfund fra sine religiøse Borger-

pligter; de fremmede Gudsdyrkere tilbad jo ved Siden af sine egne ogsaa de nationale Guder og deltog i de religiøse Skikke, som den romerske Stat krævede. Men nu bliver de Kristne ved denne Lov løste fra sine religiøse Pligter som Borgere, og dette er af ganske anden Betydning for Romerstaten. Ved Siden af den gamle Tro anerkjendes en ny, der staar i den mest afgjorte Modsatning til hin og ufeilbarlig bliver dens Undergang, om den faar raade. Gallienus's Forordning, der havde retslig Gyldighed i 43 Aar (260—303), er det bedste Bevis paa den Opbløsningen inden Romerriget og Kristendommens seirende Magt.

De Kristne, der tidligere i Almindelighed havde haft en stærk Skj for det offentlige Liv, lod nu ofte denne fare. I Sluningen af dette Tidrum ialfald fandt man Kristne i Hæren, ved Hoffet og i alle Slags Embeder, og de var vel anseede. Uagtet de idethele havde Ro, blev dog enkelte hift og her Martyrer, især i Hæren. I denne foregik nemlig ikke saa sjelden Dyringer, og naar de Kristne negtede at deltage, krævede Mandstugten blandt Soldaterne, at den Gjenstridige blev straffet. En af Keiserne i denne Fredstid ved Navn Aurelianus (270—275) optraadte som en fanatisk Tilhænger af Soldyrkelsen. Han har faaet Navn af Romerrigets Gjenopretter, og var en raa, raft Soldaternatur. Med "Haanden paa Sværdet" pleiede han at slaa til uden at overveie længe, og Krigslykken begunstige den Modige. Det gik det Rygte om ham i hans sidste Aar, at han pønsede paa at ophæve Gallienus's Forordning og begynde at forfølge de Kristne som i tidligere Dage, men at Døden hindrede ham i at virkeliggjøre dette Forsæt.

Det er dog meget tvilsomt, om dette medfører Sandhed. Bistnok var han i høi Grad fanatisk og hengiven til hedenst Gudsdyrkelse, ja betænkte sig endog ikke paa i farefulde Tider at bringe Guderne Menneffeoffere og har ialfald én Gang i Ord lagt for Dagen sin Uvilje mod de Kristne; men man har intet Bevis for, at han har ladet denne gaa over i Handling. Tvertimod viser han fuld Retfærdighed mod de Kristne og det i den Grad, at en Menighed henvendte sig til ham for at faa sin kirkelige Ret. Den bekjendte Branglærer Paulus af Samosata var Biskop i Antiochien, men blev dømt fra sit Embede for grove Vildfarelser og et tvetydigt Liv. Han negtede imidlertid at fratræde sin Embedsbolig og blev støttet heri af sin høie Veninde, Dronning Zenobia i Palmyra. Da Aurelian havde overvundet hende i Aaret 272 og paa dette Tog kom til Antiochien, henvendte Kirkens Mænd sig til ham for at faa Ret over den opsætsige Branglærer. Og Keiseren bestemte, at det Parti skulde have Embedsboligen, som stod i Kirkesamfund med Biskopperne i Italien og Rom, og det gjorde nævnte Kjætter ikke; han maatte derfor vige. Det er rimeligt, at Aurelian fældte en saadan Dom af Hensyn til Rigets Enhed og ikke af religiøse Grunde. Men desuagtet er den dog et talende Vidnesbyrd om, at Storkirken er lovlig anerkjendt, og at den er en Magt, som det vil være klogt at støtte for saa til Gjengjæld at have den paa sin Side, naar det kneb.

Med ustandselig Fart blev Romerriget svækket og opløst paa indre og ydre Henseende, medens Kirken voksede, og dens Ordning tiltog i Fasthed Dag for Dag. Det kan ikke være Tvil om, at Kristendommen i denne Fredstid fik stor Udbredelse; de Kristnes Antal blev fordoblet. Kirkehistorikeren Eusebius skriver: "Sine Skarer, der gik over, den Mængde kristne Samfund, der dannede sig paa den ene

og anden Stad, og det paafaldende Tilløb, Bedehusene havde, overgaar al Beskrivelse og gjorde det umuligt for de Kristne at hjælpe sig med de gamle Bygninger, hvorfor der i alle Stæder fra Grunden af reiste sig nye, rummelige Kirker." I Østen var der endog Jofleslag, som i sin Helhed havde antaget den kristne Tro. Om Menighedernes indre Historie i denne Tid haves faa Efterretninger. Saa meget fremgaar dog af disse Oplysninger, at Biskopperne var ubetydelige og hengivne til Stridigheder. "Vore saakaldte Hyrder," skriver Eusebius, "tilsidesatte Gudsfrugtighedens Regel og blev optændte af Stridsfyge mod hverandre, og de tænkte kun paa at øge Tvedragt, paa Trudsel, Misundelse, indbyrdes Fiendskab og Had, og de forsvarede sin Magt med Lidenstkaab, som om de var Tyranner." Denne Uldtøelse giver desværre ikke noget lyst Indblik i Forholdene; en Storm behøvedes atter til Renselse og Tugt.

Medens Kirken gjorde Erobringer, samlede sig ogsaa de aandelige Kræfter inden Hedenskabet. Den førnævnte Nyplatonisme flokkede om sin Fane alt, hvad der endnu holdt fast paa de gamle Guder og den fædrene Gudsdyrkelse. Denne Retning var en mærkelig Blanding af Overtro og Filosofi, af østerlandsk Mystik og ældgammel Gudetro. Her var noget for alle Naturer, hvor forskellige de end var, enten de havde Gang til Overtro, Spekulation eller det Hemmelighedsfulde, enten de var Tilhængere af Jofketuens Guder eller søgte det guddommelige i en enkel Gudestiftelse. Ingen Tankeetning havde tidligere formaaet at gribe Gemytterne som denne, og mod Slutningen af det tredje Aarhundrede var alle dannede Hedninger i større eller mindre Grad paavirkede af den. For Nogle blev Nyplatonismen en Bro over til Kristendommen, idet denne fremstillede sig som den fuldendte Visdom, der afskaffede de lavere Guddomme og satte istedet det ene guddommelige Væsen. De fleste indfugede dog ved Retningen Fiendskab mod Kristendommen, da den var af en bevidst kristendomsfiendtlig Karakter. Hadet og Fanatismen mod de Kristnes Tro voksede Dag for Dag og gav sig Luft i heftige literære Angreb, der langt overgik Celsus's i det andet Aarhundrede. Dette er Tilfældet med Filosofen Porphyrius's "Femten Bøger mod de Kristne" og Statsmanden Hierokles's "Sandhedskjærlige Taler til de Kristne." Begge disse Skrifter, især det sidste, er gennemtrængte af en lidenstabelig Fanatisme og en skamløs Frækhed, der søger sin Rige. Da denne Retning ogsaa havde Tilhængere paa Keiserthronen, gav den Anledning til den sidste og blodigste Kamp mellem Kirken og Staten ved Begyndelsen af det fjerde Aarhundrede, som skal omtales i næste Stykke.

Forfølgelsen under Diokletian.

Keiser Diokletianus (284—305) var Søn af en frigiven dalmatisk Slave og havde ved sine glimrende Evner og store Tapperhed svunget sig op fra simpel Soldat til Romerrigets Herister. Han var en af Keiseretidens største Stikkelser, energisk, i Besiddelse af stor Mennefskundskab, klog, besindig og fremforalt begabet med fremragende Evner til at ordne og styre. Med sjelden Skarpsynthed og Dygtighed vidste han at sikre sig Magten og træffe Foranstaltninger, der beskyttede baade ham og Riget mod den herkende Usikkerhed i alle Forholde. Det vidtløftige Rige delte han mellem sig og sin Baabensælle, Magi-

mianus, der skulde være Overkeiser i Osten, medens han selv indehavde samme Værdighed i Vsten. For at beskytte Grændserne mod Indfald af fiendtlige Naboer tog hver af Overkeiserne sin Underregent eller Cæsar. Maximianus valgte Constantius Chlorus, der fik Landene hinsides Alperne, Britannia og begge Gallierne, medens han selv beholdt Italien og Afrika; han søgte at knytte ham nærmere til sig ved Giftermaal; Constantius skilte sig fra sin Hustru Helena og ægtede Maximianus's Steddatter Theodora. Diokletianus

Diokletian.

kaarede Galerius til Cæsar, skænkede ham sin Datter Valeria og gav ham at styre Syrien lige til Pontus; selv beholdt han Resten af de østlige Provindser. Den øverste Væddelse og den største Indflydelse havde Diokletian, der ragede op over de Andre ved sin overlegne Begavelse.

Af disse fire Herrer var Diokletianus væsentlig østerlandsk Soldyrker, Galerius en overtroist og fanatisk Tilhænger af Nyplatonismen; han viste sig som en heftig Fiende af Kristendommen og søgte at ægge sin Svigerfader til at forfølge de Kristne. Maximianus var ibrig hengiven den gamle Religion og dens Bantro samt fiendtlig stemt mod Kirken. Constantius Chlorus havde af Nyplatonismen tilegnet sig Læren om Verdenssjælen eller en øverste Guddom, hvem han dyrkede som Solgud. Han forenede en prøvet Ansørers Dygtighed med en maadeholden, mild og ophøiet Aand.

I de første 18 Aar af sin Regjering lægger Diokletian ikke for Dagen nogen Uvilje mod de Kristne. Fra sit Palads i Nikomedien kunde han daglig se den kristne Kirke, som laa paa en Høj lige ovenfor; baade hans Hustru og Datter sølte sig tiltrukne af de Kristnes Tro, og Flere ved Hoffet var Kristne. Mod sine kristelige Omgivelser viste Keiseren al mulig Overbærenhed, og Menighederne kunde uhindret og frit udvikle sig. Ja, der var endog Biskopper, som nærede Haab om at vinde ham helt for Kristendommen. Men saa indtraadte der et Omslag i hans Holdning overfor Kirken. Aarsagen er rimeligvis Paavirkninger af hans fanatistiske Svigersøn. En samtidig kristelig Forfatter ved Navn Lactantius fortæller, at da Diokletianus og Galerius var sammen i Nikomedien Vinteren 303 og raadsløg med hinanden om Rigets Vel, gav den gamle, trætte og syge Overkeiser, der længe havde modsat sig den fanatistiske Svigersøns Planer, endelig efter for sin Medregents Overtalelser og samtykkede i, at de Kristne skulde forfølges.

Diokletian.

Om Morgen den 23de Februar 303 paa Grændseguden Terminus's Festsdag drog Oversten for Livvagten ledsaget af nogle Soldater til de Kristnes Tempel i Nikomedien. Dørene blev opbrudte, de hellige Skrifter brændte, Kirken plyndret

og derpaa jevnet med Jorden. Den følgende Dag blev den første Forordning om Forfølgelse bekendtgjort i Nikomedien for derefter at gaa ud over hele Riget. Den befalede, at Menighedernes Forsamlingshuse skulde nedrives og Eksemplarerne af de hellige Bøger kastes i Ilden, samt at de Kristne, som bellæbte et eller andet Embede, skulde affattes, medens de Slaver, der holdt fast ved den forbudte Tro, aldrig maatte frigives. Desuden havde de Kristne ikke Lov til at bringe nogen Klage for Retten, hvorimod alle mulige Betyrdninger kunde fremsføres mod dem, uden at det var tilladt at forsvare sig. Det endte med Trudsel om Pinebænken. Den Forfølgelse, som nu begyndte, tæller saare mange Martyrer og frimodige Bekendere og forholdsvis faa Frafaldne. Endnu talte Kirken ydmyge Kristne, der som deres Herre og Mester var villige til at gaa i Døden uden at aabne Munden, men den havde ogsaa i sine Rækker Mænd af en mindre ren Fromhed. Til de sidste hørte den ubekendte Kristne, der Dagen efter Forordningens Offentliggjørelse rev den ned af Muren paa det keiserlige Palads, idet han satirisk udbroød, at det var en Beretning om en ny Seier, man havde vundet over Gotterne og Sarmaterne. Han blev øieblikkelig greben, underkastet pinligt Forhør og dømt til Baalet, hvor han udholdt sin Straf med det samme mandige Mod som en Oldtidens Helt.

Kort Tid efter Forordningens Bekendtgjørelse udbroød der to Gange Jld i Diokletianus's Palads i Nikomedien. Galerius væltede Skylden paa de Kristne, medens Rygtet gik, at han selv havde gjort det for at opirre sin Svigerfader. Det lykkedes fuldstændig, og denne udgav i Begyndelsen af Marts 303 sin anden Forordning mod de Kristne. I denne befalede han, at alle kristne Hofbetjente skulde henrettes og alle Biskopper, Presbyter og Diaconer kastes i Fængsel, hvor de skulde blive siddende indtil videre. Forfølgelsen brød derpaa ud over hele Riget; dog gik Constantius Chlorus saa lempelig frem som mulig i sine Lande. Den værste Storm gik ud over Menighedens Ledere, medens menige Kristne endnu i Regelen blev sparede. Kirkerne blev nedbrudte, mange Bibelhaandskrifter gik op i Luer, og en utallig Mængde kristne Biskopper og Presbyter fyldte Fængslerne, saa der intet Rum levedes for virkelige Forbrydere, siger Eusebius. For at frelse sit Liv udeleverede Enkelte de hellige Skrifter til Øvrigheden; Andre gav istedet fjætteste Bøger. Alle disse blev af Kirken regnet som Frafaldne. — Fra Rom lod Diokletian i November 303 sin tredje Forordning udgaa. Den aabnede Fængslerne for alle Slags Forbrydere og lovede Frihed til de Geistlige, som vilde ofre til Guderne; de standhaftige Bekendere derimod skulde tvinges til Frafald ved alle mulige Pinsler. Enkelte af Menighedens Hyrder fornegtede Sandheden; men Flertallet holdt med Frimodighed fast ved sin Tro. Der var ikke blot Bekendere, men ogsaa Martyrer i alle Rigets Provindser. I Begyndelsen af 304 fik Galerius den gamle Keiser, der var syg og nedbrudt paa Sjæl og Legeme, til at udstede fra Nikomedien en fjerde Forordning mod de Kristne. Den havde til Hensigt fuldstændig at udrydde Kristendommen. I denne befaler han, at Øvrigheden skal føre alle Kristne frem for Retten; hvis de ikke med det Gode kan bevæges til at ofre, skal de tvinges dertil ved Pinsler. Bedblicher de fremdeles at være gjenstridige, skal de berøves sine Værdigheder, miste sin Eiendom og dømmes til Døden. Denne sidste Forordning var efter Constantin den Stores kraftige Udtryk "skrevet med Spidsen af en Dolk" og aabnede en vid Mark for Bødlernes Opfindsomhed.

Aldrig saa snart var disse Love blevne bekendtgjorte i hele Riget, førend Forfølgelsen rasede med en forfærdelig Voldsomhed. Fængslerne blev overfyldte med de Kristne; de ugleste Forbrydere maatte give Plads for dem. Det var en sand Udryddelseskrig; Blodet flød i Strømme; Jngen blev skaanet. Keiser Diokletians Hustru og Datter blev tvungne til at ofre til de falske Guder. De første Ofre blev valgte i Keiserens Omgivelse; deres høie Stilling opflammede Bødlernes Næjeri, og der tilspiedes dem de frygteligste Pinsler. En ung Mand af Diokletians Følge ved Navn Petrus blev langsomt brændt paa en Rist, efterat man havde sønderlidt alle hans Lemmer. Dorothea, der havde nydt sin Herres fulde Tillid, blev koalt. Paa en Dag kunde man myrde Folk i mængdevis og kaste Mange paa ét Baal. En liden By i Frygien blev helt opbrændt, fordi Hvertallet af deres Indbyggere havde forladt Afguderne. I Nordafrika blev mange Kristne kastede for de vilde Dyr. Andre blev delte i fire Dele eller brændte, Nogle kastede i Havet eller sønderlidt med Jerntænger, Nogle døde af Hunger i deres Fængsel. Kvinder styrte sig i Floden eller gjennemborede sit Hjerte med Sværdet for at undgaa Skjændsel, hvilket viser, at Adskillige havde vanskeligere for at vise taalmodig Hengivenhed end Heltemod. Mange Befjendere var dog baade taalmodige og heltemodige.

Forfølgelsen naaede ud til Ørkenen Thebais. Phileas, Biskop i Thmuis, forsittr, at Øvrighedspersonerne i Alexandrien gav de Dømte til Pris for Folket, der gjorde sig en grusom Fornøjelse af at plage og pine dem. Mange Biskopper led Døden, blandt andre Marcellinus i Rom og Peter af Alexandrien. Felix, Biskop i Tabura i Afrika, modstod alle Befalinger til at udlevere den hellige Skrift. "Se her mit Legeme," sagde han; "J kan brænde mig; men jeg udleverer ikke den Bog, hvor min Frelser's Ord og Gjerninger er fortalte." Hvad Eusebius, der boede i Cæsarea, beretter herom, viser, hvor blodig denne Forfølgelse var, da der ikke er nogen Grund til at tro, at Palæstina blev behandlet værre end nogen anden Provinds. Menighederne i Italien var udsatte for store Lidelser. Alene Gallien blev skaanet paa Grund af den maadeholdne og overbærende Aand, der bejælede Constantius Chlorus. Allerede troede Forfølgerne, at det var ude med Kristendommen; men man triumferede for tidlig. Efterat Keiserne Diokletian og Maximian i Mai 305 frivillig havde trukket sig tilbage, kom to andre i deres Sted, Maximinus i Syrien og Egypten, Severus i Afrika og Italien, hvilke to Keisere herskede i Fællesskab med Galerius og Constantius Chlorus; denne sidste blev snart efterfulgt af sin Søn, Constantin den Store. En kort Tid havde Keiserriget seks Herskere, da den gamle Maximian, der ikke i samme Grad som Diokletian yndede Havedyrkingen, sammen med sin Søn Maxentius havde været heldig nok til at bemægtige sig Rom. Severus blev overvunden og dræbt og efterfulgt af Licinius.

Under de blodige Kampe, der blev fremkaldte ved disse ærgjerrige Medbeilere, havde de Kristne nogen Ro. Efterat de en kort Tid var blevne overordentlig grusomt forfulgte af den med Galerius forbundne Maximian, fik de snart Fred i hele Østen. Deres mest forbitrede Fiende, Galerius, der led af den samme frygtelige Sygdom, som ramte Herodes Agrippa, vendte sig endelig til Galilæernes Gud, da han var fortvilet over at have mistet Italien i Striden med Maxentius, og alle hans Hjelpefolk var udtømte. — Galerius's Forordning til Bedste for de

Kristne er en af Historiens mest overraskende Begivenheder. Han erklærede deri, at han forgjæves havde prøvet at føre de Kristne tilbage til den romerske Statsreligion, og at man kunde befrygte, at flere af dem vilde opgive sin egen Gudsdyrkelse uden at slutte sig til en anden. Som en Følge deraf vilde Keiseren i sin Mildhed indrømme dem Ret til at komme sammen; han anmodede dem blot om at bede til sin egen Gud for hans Helse.

Men Uroligheden vedvarede. Constantinus den Store blev efter en Seier over Maxentius i 312 Herster over hele Vesterland, medens Licinius, som snart blev formælet med Constantinus's Søster, regjerede over det europæiske Østerland og blot endnu havde Maximinus i Asien mod sig. Derpaa udstedte Dyrkeiserne Constantinus og Licinius i 313 en Forordning, der indførte almindelig Religionsfrihed. Den gav fuld Frihed til at træde over til Kristendommen; Menighederne fik igjen sine Kirker og de enkelte Kristne den Eiendom, som tidligere var tagen fra dem.

Resultaterne af Kristensforfølgelserne var et ganske andet, end man fra hedenst Hold havde ventet. Forfølgelsernes Tider havde bragt Kirken Velsignelser. Forfølgelserne bidrog til Kristendommens Udbredelse. Taalmodighedens Magt er en Størrelse. Martyrernes Blod er Kirkens Sæd. De fremkaldte og befordrede derhos det videnskabelige Forsvar for Kristendommen overfor den hedenste Stat. Forfølgelserne rensede fremdeles Kirken for urene Elementer, befæstede Biskopperne i Trofastheden mod sine Menigheder og i Omsorgen for Kirkens Enhed, samt Menighedslemmerne i Trofastheden og Kjærligheden mod hverandre, især til de Forfulgte, og i Lydighed mod sine aandelige Førere. Endelig befæstede Forfølgelserne Hjerterne i Troen, i Kjærligheden og Haabet i Overensstemmelse med Apostelsens Formaning: "Bærer glade i Haabet, taalmodige i Trængselen, varagtige i Bønnen!" (Rom. 12, 12.).

Kristendommens Udbredelse.

det andet og tredje Aarhundrede gif Guds Ord sin Seiersgang gennem Verden paa samme Maade som i den apostoliske Tid. Missionen dreves omtrent ligedan som dengang. Ikke bare Menighedens Hyrder og Ledere, men enhver Kristen, vedblev at anse det som sin Pligt at vinde Sjæle for den Herre Jesus og arbejdede hver inden sin Kreds paa at fremme Guds Rige. Varmhjertede Kristne gav ofte bort sin Eiendom og drog ud blandt Hedningerne for at forkynde det glade Budskab om Frelsen i Kristus; naar de havde faaet dannet en Menighed, indsatte de en eller flere af de Omvendte til Ledere og drog saa videre til andre hedenste Byer og Egne. De Kristne, som kom til en hedenst Egn, arbejdede paa de derboende Hedningers Omvendelse. Dette var Tilfældet, enten de kom der som Soldater, Nybyggere, Flygtninge eller Reisende. Det hændte, at Fanger blev omvendte i Fangenskab; efter sin Frigivelse bragte de Kristendommen med sig tilbage til sine Hjem. Der haves ogsaa mærkelige Eksempler paa, at kristne Fanger har bragt Evangeliet til sine hedenste Herrer og blev en Velsignelse for det Land, hvor de sad fangne.

Efterhaanden som de kirkelige Forholde blev fastere, og Menighederne samledes under Biskopper, øvede dette ogsaa sin Virkning i Missionen. Biskopperne og Presbyterne vedblev ikke blot at tage sig af de Hedninger, som boede blandt dem, men

mange af Menighedens Hyrder udsendte tillige Missionærer til de omboende Hedninger, ja drog ofte selv ud som Troesbud til dem, som sad i Mørke og Dødens Skygge. Der berettes ogsaa om Mænd, som paa egen Haand havde omvendt Hedninger og stiftet nye Menigheder og saa siden har ordnet sig ind under en eller anden Biskop. Forøvrigt vedblev Missionærerne ikke alene at arbejde for Guds Rige med de samme Midler som forhen; nogle af dem begyndte ogsaa at fremme Kristendommens Sag ved Stridskrifter, hvori de forsvarede denne og angreb Hedenstabet.

Det er bekjendt, at i den apostoliske Tid fulgte Daaben i Almindelighed efter en meget kort Undervisning i Kristendommens Hovedsandheder. I dette Stykke begyndte man lidt efter lidt at slaa ind paa en anden Vej, idet man lod en længere Undervisningstid gaa forud for Daaben. Dette skeede for at forvise sig om Daabslærlingens oprigtige Hensigt og for at faa Tid til at lære ham den sande Kristendom i Modjætning til Datidens mange Kjætterier. Ligeledes blev det mere og mere Sædvane at give Missionærerne og Lærerne i Menighederne en omhyggelig Uddannelse, saa de kunde blive dygtige til at forsvare sig mod Branglærerne og de hedenste Bismænd. En saadan Uddannelse fik de især ved Kateketskolerne i Alexandria, Cæsarea, Antiochien og andre Byer.

Det bør ikke oversees, at i denne klassiske Missionstid fulgte man en Grundregel, der viste sig særlig praktisk og frugtbringende. Man drev Missionen ud fra og i Tilslutning til de gamle apostoliske Menigheder; de var Udgangspunkterne for al evangelisk Virksomhed blandt Hedningerne. Fra Antiochien udbredte Kristendommen sig til Armenien, Persien og Indien. Under Marcus Aurelius blev der dannet Menigheder blandt Partherne, og Mar 170 findes i Edessa en kristen Fyrste ved Navn Abgar-manu Uchomo, som lod præge Korsets Tegn paa sine Mynter. I 202 blev en kristen Kirke ødelagt der ved en Oversvømmelse. I Persien stødte Kristendommen sammen med den gamle hedenste Zendreligion og fremkaldte Manicheismen, der spillede en saa betydelig Rolle i Oldtidens Historie.

Fra Alexandria banede Evangeliet sig Vej til Egypten og Arabien. I førstnævnte Land kom Kristendommen i Berørelse med den gamle ægyptiske Religion med sine Klostre og sin Afkæle. Man har antaget, at Munkesæsenet er en Frugt af dette Sammenstød; dette er dog vanskeligt at afgjøre. — I Nedre Egypten blev de Kristne snart talrige, medens derimod Øvre-Egypten endnu en lang Tid blev udestængt fra Evangeliet ved det koptiske Sprog, de hedenste Presters større Magt og den større Hengivenhed for den gamle Religion, saa at Guds Ord først omkring 190 kunde faa Fodfæste der. — I det nordlige Arabien var de Kristne allerede talrige og havde mange Biskopper ved Midten af det tredje Aarhundrede. Siden Trajan's Dage var dette Landstak en egen Provinds med Bostira til Hovedstad. Efter en usikker Overlevering skal Pantænus omkring 190 have vandret til Indien som Missionær; formodentlig menes hermed den Del af Arabien, som kaldes Jemen. Til Carthago kom Frelserens glade Budskab sandsynligvis fra Rom; ved Slutningen af det andet Aarhundrede var der talrige Kristne. Efter Tertullian udgjorde de Tiendedelen af Indvaanerne. Samme Forfatter siger et andet Sted: "Vi er fra igaar og opfylder den hele Verden, Byer, Byer, Slotte, Fristæder, endog Leiren, Baugene, Dommerkollegierne, Keiserens Palads,

Senatet, Forum." Fra Carthago kom Kristendommen til de nordafrikanske Provindjer Numidien og Mauritanien. Omkring Aar 200 var 70 Biskopper fra disse to Landsdele tilstede paa et Kirkemøde i Carthago.

Til Gallien (Frankrige) kom Evangeliet paa de gamle Handelsforbindelsers Vej fra Lilleasien ved græske Kolonister. Fra Lyon udfoldedes en rig Missionsvirksomhed mod Syd til Spanien, mod Nord til Relterne og Germanerne. Allerede Jrenæus omtaler kristne Germaner. Til dette Følkesæd kom Kristendommen desuden ogsaa ad de gamle Kulturveje fra Rom over Alperne. I det andet Aarhundrede omtales to Biskopper i Genf ved Navn Parakodus og Dionysius. Der dannedes tidlig Bispedømmer i Røn og Trier; Aar 313 nævnes en Biskop Maternus paa førstnævnte Sted. I Augsburg blev 304 brændt den første kristne Kvinde; hendes Navn var Afra. Efter Tertullian trængte Kristendommen i sidste Halvdel af det andet Aarhundrede lige til Storbritanien. Jrenæus taler om Kristne i Spanien, og Arnobius fortæller, at de var talrige der Aar 300.

Den største Udbredelse vandt dog Kristendommen i sine egne Hjemlande. I Domitians Dage fik den megen Indgang i Italien, og under Commodus, Septimius Severus og Caracalla gjorde den ligeledes store Sprang fremad; ligesaa i de 43 Fredsaar efter den sidste Forsølgelse. Det lader sig ikke med Sikkerhed bestemme, hvor stort de Kristnes Antal var ved denne Periodes Slutning. Steudlin mener, at de udgjorde Halvparten af Befolkningen, Matter Femtedelen, Gibbon blot en Tyvendel, La Baslie en Tolvtedel og Burkhardt en Femtedel i Vesten og en Tiendel i Østen. Under Constantin antager man, at de Kristnes Tal i det romerske Rige beløb sig til omkring 6 Millioner, medens de ved Begyndelsen af det andet Aarhundrede neppe udgjorde mere end 500,000, hvilket i Sandhed viser en forbausende Vækst i Løbet af 200 Aar, naar man tager Hensyn til de haarde Trængsler og Forsølgelser, som de Kristne var udsatte for i dette Tidsrum.

Samlingen af det nye Testaments hellige Skrifter.

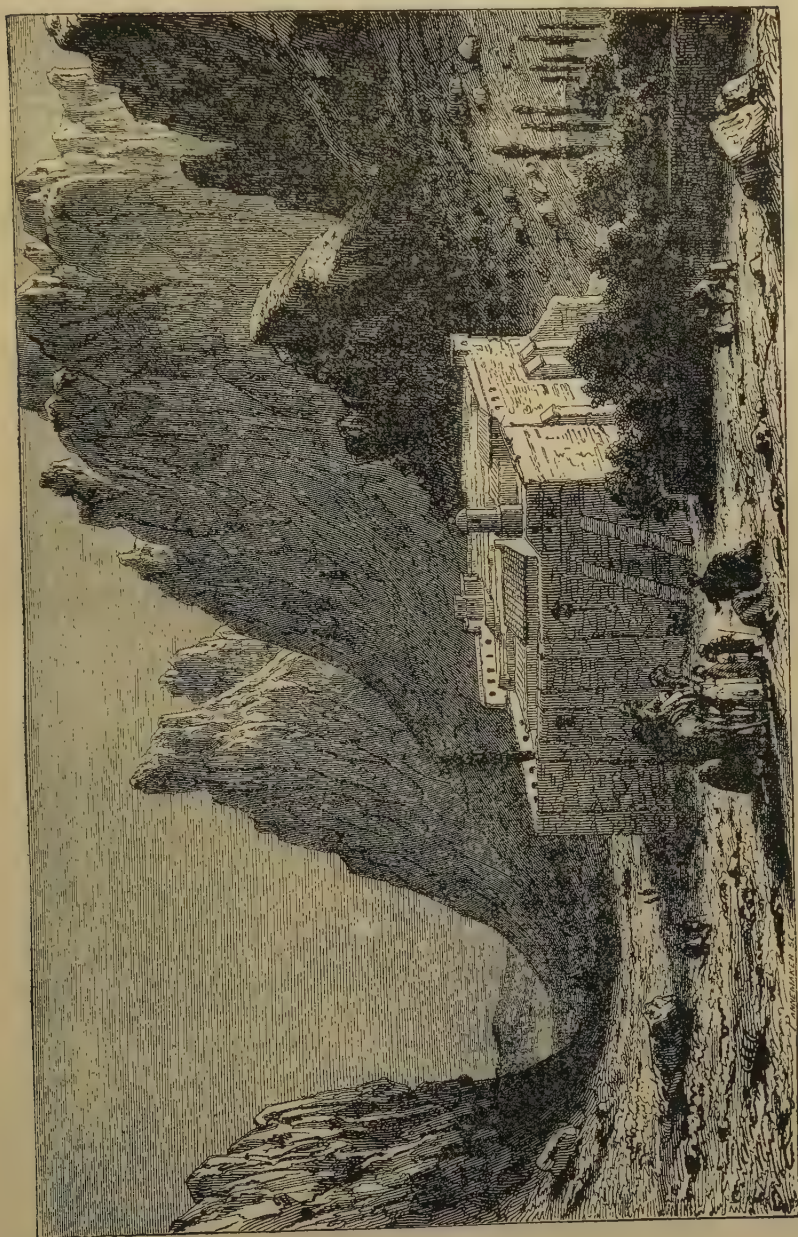

Kristi Kirke blev som bekjendt grundlagt ved Prædiken om Daab. For at styrke de Omvendte i Troen og undervise dem i den kristelige Sandhed blev de hellige Skrifter skrevne mellem Aarene 40—90. De enkelte Bøger, som nu udgjør det nye Testamente, blev først efterhaanden en Samling. For dette sække, blev vistnok baade Evangelierne og Brevene læste i Menighedens Forsamlinger. Flere af Brevene er Sendeskrivelser, og i 1 Thes. 5, 27. anmoder Paulus om, at dette Brev maa blive læst for "alle hellige Brødre." Ved Siden af Loven og Profeterne var de den vigtigste kilde til Opbyggelse for de evangeliske Menigheder. Det er rimeligt, at flere af det nye Testaments Bøger allerede tidlig blev samlede. Dette fremgaar allerede af 2 Pet. 3, 15. 16., hvor Petrus siger: "Alger vor Herres Langmodighed for en Frelse, som og vor elstelige Broder Paulus efter den ham givne Visdom har skrevet til Eder, ligesom i alle Brevene, naar han i dem taler om disse Ting, hvoriblandt der er noget vanskeligt at forstaa, hvilket de Ukyndige og Ubesæftede forvende, ligesom og i de øvrige Skrifter,

til sin egen Fordærbelse." Clemens Romanus, Ignatius og Polycarp omtaler eller citerer en eller flere af Evangelierne og Brevene; det samme gjør Polykrates, Biskop i Efesus omkring 170, og den samtidige Biskop Apollinaris i Hierapolis. Kjetterne Valentin, der levede omkring 140, og Marcion, der ved denne Tid optraadte først i Sinope og siden i Rom, har begge kjendt flere af det nye Testaments Skrifter. Den foran omtalte Justinus Martyr beraaber sig ogsaa paa "Apostlenes Mindesmærker" eller de fire Evangelier, og hans Discipel Tatian samt Theofilus af Antiokien skrev Harmonier over Evangelierne, ja sidstnævnte omtaler endog det nye Testaments Bøger som hellige Skrifter.

Clemens af Alexandrien stiller Evangelierne og Apostlenes Breve sammen med Loven og Profeterne; han skriver: "Loven tilligemed Profeterne forenes med Evangeliet i Kristi Navn til et Indhold," og paa et andet Sted sammenstiller han "Evangeliet, Apostlene og alle Profeterne." Origenes gjør Forskjel paa enstemmig godkjendte og omtvistede Skrifter. Til førstnævnte regner han de fire Evangelier, Pauli Breve, Apostlenes Gjerninger, Brevet til Hebræerne samt første Petri og første Johannes's Brev; til de omtvistede Jakobs Brev, andet Petri, samt andet og tredie Johannes's Brev. Af den vesterlandske Kirkes Lærere omtaler Irenæus de fire Evangelier som et sammenluttet Hele, ligesaa Apostlenes Gjerninger, Pauli Breve, Petri første Brev og Johannes's Breve. Det fremgaar ogsaa, at han har kjendt Jakobs Brev og Aabenbaringen. Han skriver bl. a.: "Vor Saliggjørelses Orden kjender vi alene gennem dem, som først mundtlig har forkyndt og derpaa skriftlig efter Guds Vilje givet os Evangeliet som vor Troes Grundvold og Støtte." Den nordafrikanske Kirkefader Tertullian omtaler det "evangeliste Instrument" (de fire Evangelier), Pauli tretten Breve, Johannes's første Brev og Aabenbaringen samt Petri første Brev. "Dersom det staar fast," skriver han mod Kjetterne, "at det oprindelige er det sande, og det oprindelige er fra Begyndelsen, og det, som er fra Begyndelsen, er fra Apostlene, saa maa det ogsaa staa fast, at det, som er leveret af Apostlene til de apostoliske Kirker, er helligt. Vi kan se, hvorledes Korinthierne modtager Melf (Lærens Begyndelsesgrunde) af Paulus, efter hvilken Regel Galaterne revses af ham, hvad Filippenserne, Thessalonikerne og Efeserne læser, endog tilslut hvad Romerne forkynder, hos hvem Petrus og Paulus har beseglet Evangeliet med sit Blod. Vi har ogsaa Johannes's Skrifter som Støtter for Kirken." Denne Kirkelærer er den første, som bruger Ordet "Testament" som Navn paa Evangelisternes og Apostlenes Skrifter.

Et saare mærkeligt Vidnesbyrd afgiver Muratoris Kanon, der er skreven i Rom omkring Aar 160 og er en Fortegnelse over de Bøger, som blev læste i Menighedens Forsamling dengang. Denne Liste indeholder næsten alle Skrifter i det nye Testamentet og adskillige oplysende Bemærkninger om dem. Saa vidt som man nu kan slutte af de leverede Brudstykker, indeholdt den gamle latinske Bibeloversættelse Itala fra det andet Aarhundrede saa godt som alle Bøger i det nye Testamentet; det samme gjælder Peshito eller den gamle syriske Oversættelse, der ogsaa stammer fra det andet Aarhundrede; man mener, at sidstnævnte ikke oprindeligt har indeholdt andet Petri Brev, andet og tredie Johannes's Brev, Juda Brev og Aabenbaringen. Vigtige Oplysninger om det nye Testaments Kanon meddeler Eusebius

Katharinaslofferet paa Sinai.

i sin Kirkehistorie. Han skriver: "Her vil det være passende under ét at omtale alle Bøger i det nye Testamente. Den første Blads tilkommer de hellige Evangeliers Firkloverbled; dertil slutter sig Apostlenes Gjerninger; saa kommer Pauli Breve, dernæst Johannes's første Brev og ligeledes Petri Brev; dertil kan, om man vil, føies Johannes's Åbenbaring. Disse Bøger er enstemmig godkjendte. De Skrifter derimod, som er modsagte af Nogle, skjønt de erkjendes af Mange, er det saakaldte Jakobs Brev, Judas's Brev, Petri andet Brev, Johannes's andet og tredje Brev." Dette Stykke af Eusebius er ved Siden af fornævnte Muratoris Kanon de vigtigste Dokumenter til Oplysning om denne Sag. Disse ovenfor nævnte bibelske Bøger blev paa Keiser Constantins Befaling i Aaret 331 eller 332 besørget afskrevne i 40 Eksemplarer af Eusebius. Af disse er maaske Sinaihaandskriftet i St. Petersburg det ene. — Samlingen af det nye Testaments Skrifter, saaledes som vi kjender den, blev slaaet fast paa Kirkemødet i Hippo i Nordafrika Aar 393 og gjentaget paa Mødet i Carthago 397 og endelig vedtaget paa et senere Kirkemøde i samme By 419.

Af Evangelisternes og Apostlenes egenhændige Haandskrifter er ingen bevarede til vore Dage; de er enten opslidte eller ødelagte under Kristenforfølgelserne. Vi har nu kun Afskrifter af deres Bøger; de ældste bevarede antager man er fra det fjerde Aarhundrede. Almindelig er Haandskrifterne skrevne med sort Blæk paa hvidt eller gulagtigt Pergament. Men det hændte ogsaa ofte, at man farvede Pergamentet rødt, og da brugte man som Blæk en Opløsning af Guld og Sølv; disse kaldtes Purpuraandskrifter og maa have været meget kostbare. To saadanne findes i Sverige, nemlig "Sølvbogen" i Upsala og "Guldbogen" i Stockholm, begge særdeles pragtfulde. — De fire vigtigste Bibelhaandskrifter, som nu kjendes, er følgende: I. Sinaihaandskriftet i det keiserlige Bibliothek i Petersburg. Den berømte tyske Lærde Constantinus Tischendorf fandt det 1859 i det ældgamle Catharinakloster paa Sinai, grundlagt af Keiser Justinian efter hans Regjeringsstiltrædelse i Aaret 527. Dette Haandskrift er sandsynligvis skrevet i Alexandrien ved Midten af det fjerde Aarhundrede. Det meste er kommet bort, men det, som er bevaret, indeholder Dele af det gamle Testamente og hele det nye Testamente. Bort Universitetsbibliothek eier en pragtfuld Udgave af dette Haandskrift. II. Det vatikanske Haandskrift findes i Pavens Bibliothek i Rom; det stammer ogsaa formentlig fra det fjerde Aarhundrede og indeholder det meste af det gamle Testamente og Størsteparten af det nye; noget af Hebræerbrevet samt Brevene til Timotheus, Titus og Filemon samt Åbenbaringen er borte. III. Det alexandrinske Haandskrift i britisk Museum i London. Man antager, at det er skrevet i det femte Aarhundrede; det indeholder omtrent hele det gamle og nye Testamente; kun nogle Smaastykker er bortkomne. IV. Det fremste Haandskrift i Nationalbibliotheket i Paris. Ogsaa dette er skrevet i det femte Aarhundrede og indeholder nogle Stykker af det gamle og omtrent $\frac{3}{4}$ af det nye Testamente. Man kjender nu omkring 2000 Bibelhaandskrifter; af disse er noget over 100 skrevne i Tiden fra det fjerde og til det niende Aarhundrede. Omkring 1900 er fra det tiende til det femtende Aarhundrede. Det Deichmanske Bibliothek i Kristiania eier et særdeles smukt Vulgatahaandskrift paa fint, hvidt Pergament. Det indeholder hele Bibelen paa Latin

(Kirkefaderen Hieronymus's Oversættelse) og er rimeligvis skrevet i Italien eller Frankrige i det 13de Aarhundrede. Paa talrige Steder er det forsynet med kunstnerisk udsorte Initialer og Billeder i flere Farver. Hver Prologs og hver Bog's Begyndelsesbogstav er gjort i forskjellige Farver paa blaa Grund og glimrer af Guld, paaat med en Kunst, som vækker Beundring. Billederne i Teksten er pragtfulde og vidner om en øvet og begavet Kunstner. Formatet er liden Folio (lidt mindre end Bogt: "Det hellige Land," men noget tykkere end denne). Hver Side er tospaltet. Længs med Skriften, i Randen og mellem Spalterne slynger sig et fulørt Løvverk, der forøger Bogens smukke Udstyr. Dette pragtfulde Haandskrift har efter en samtidig Paategning paa sidste Side tilhørt den bekendte Alslak Bolt (Erkebiskop i Trondhjem fra 1428-1450) og blev i Aaret 1710 fundet af Mag. Hans Schanche i et Hul i Muren paa den nordre Side af Trondhjems Domkirke. Han Søn Jonas Jakob Schanche forærede det til Biskop Dr. Fredrik Mønstedt. Paa Auktionen efter ham blev det kjøbt af Cancelliraad Carl Deichman for 43 Rigsdaler. Det gemmes nu i Rigsarkivet, men eies af det Bibliothek, som bærer ny nævnte Mands Navn.

De kirkelige Embeder.

Om allerede omtalt styredes Menighederne i den apostoliske Tid af de Ældstes Raad; Raadegaverne havde frit Spillerum, og de Kristnes almindelige Prestedømme øvedes i stor Udstrækning uden nogen Indskrænkning. De Troendes Forsamling var en Menighedskirke med Kristus som sit usynlige Hoved og Herre. Men allerede i Apostelen Paulus's Tid og henimod Slutningen af hans Virksomhed fik Menighederne en fastere Ordning, og maaske blev det allerede da Skik, at den af Presbyterne, som udmærkede sig fremfor de Andre ved Læregaver og Styrelsens Raadegave, fik mest at sige blandt dem og blev deres Formand. Saa kom en Mængde Branglærere myldrende frem overalt og truede de unge Menigheder ikke alene udenfra, men inden deres egen Midte. Dette førte med sig, at Formanden i de Ældstes Raad fik mere Magt for at hindre Kjetteriet og fremme Menighedens Bæst i Tro, Haab og Kjærlighed. Den Stilling, Jakob, Herrens Broder, havde i de Troendes Forsamling i Jerusalem, blev et Forbillede for andre Menigheders Hyrder, uden at den frie Udøvelse af Menighedsledernes Raadegaver blev hindret, naar den blot skeede til Brødrene's Opbyggelse, saaledes som Paulus i Korinthierbrevet kræver. Et gammelt Sagn vil ogjaa vide, at Apostelen Johannes før sin Vortgang indsatte Biskopper i hver Menighed. Det er muligt, at dette var Tilfældet i Lilleasien, men i Rom og Korinth var der efter Clemens Romanus ingen Forskjel mellem Presbyterne ved Slutningen af det første Aarhundrede; ingen af dem, lader det til, var udrustet med nogen større Myndighed, der tydede paa en Biskops Stilling.

Men hos Ignatius ved Begyndelsen af det andet Aarhundrede træder Tanken om Bispembedet frem med stor Styrke (se foran S. 123-125). Han skildrer Biskoppen som Kristi Stedfortræder og kræver, at Alle skal vise ham Dydighed. Fra nu af finder vi en Biskop med særegen Magt og Myndighed fremfor de Andre i Spidsen for hver Menighed. I den fortsatte Kamp mod Branglærerne og under Kristensforfølgelserne

i det andet og tredie Aarhundrede voksede og udvidedes Biskoppens Magt. Han er nu Sjælsfjorgeren, Læreren og Prædikanten fremfor de Andre. Bistnok har endnu en Tid det almindelige Prestedømme sin Gylldighed, men udøves ikke længere saa frit som før og kun med Biskoppens Tilladelse. Montanisterne rejser Indsigelse mod hans voksende Magt og hævder de enkelte Menighedslemmers frie Ret til aandelig Virksomhed inden Menigheden; men ved sine Udskielser og sit Sværmeri tabte de al Indflydelse, og det almindelige Prestedømme gik tilgrunde, og istedet derfor kom en Prestestands særlige Prestedømme efter gammeltestamentligt Forbillede. I det foregaaende er allerede omtalt, hvorledes *Jrenæus* (se Side 159–160) og især *Cyprian* (se S. 184–186) fremmede Bispevældet ved sine Skrifter. Hvad Kirken vandt i ydre Ordning og Fasthed, tabte den i Renhed, Kraft og Inderlighed; den begyndte at blive verdsliggjort. De Troendes Forsamling udvikle sig fra Menighedskirke til Biskopkirke med Kirkens Enhed som sin levende Grundtanke, saaledes som *Cyprian* udviklede denne i sit bekjendte Skrift; man var allerede langt paa Veien imod Katholicismen. Profeter, Evangelister og Lærere bliver sjældnere og sjældnere, den frie Lægmandsvirksomhed trænges mere og mere tilbage, ja forbydes tilslut ganske; istedet derfor bliver al Virksomhed med Ordets Forhyndelse lagt i Hænderne paa Prestestanden med Biskoppen i Spidsen.

Denne blev valgt af sine Medbrødre; før Valget havde Menigheden at udtale sig om Vedkommendes Liv og øvede altsaa nogen Indflydelse; dog laa i alle Tilfælde den endelige Afgjørelse i Biskoppernes Hænder. Efter Valget blev han indviet til sit Embede under Bøn og Haandspaalæggelse. Han havde al Magt og Myndighed til at forhynde Ordet, forvalte Sakramenterne, indvie de Geistlige, konfirmere de Døbte og meddele Absolution samt forvalte Menighedens Kasse. Ved Siden af Biskoppen var der i hver Menighed i Regelen 12 Presbyterer og 7 Diaconer. De førstnævnte var Biskoppens Medhjælpere, havde sin Myndighed fra ham og handlede paa hans Vegne. De blev valgte af Biskoppen med Menighedens Billigelse og havde at hjælpe ham med Sakramenternes Forvaltning, Ordets Forhyndelse og Sjælsorg inden Menigheden. Diaconernes Gjerning var først og fremst at pleie Syge og Fattige, men de fik efterhaanden Del i de gudstjenstlige Handlinger og Forsamlingsstyrelser. De var Biskoppens Fortrolige, fulgte ham paa Rejser og var hans Udbud paa Synoderne. Diaconisserne ofrede sig især for de Syge og Fattige. Af lavere kirkelige Embedsmænd nævnes Subdiaconerne, der bistod Diaconerne, og Lektorerne, der ved Gudstjenesten læste op de længere Bibelassuit og forvarede Haandskrifterne af de hellige Bøger. Fremdeles omtales Exorcisterne med Gave til at besværges onde Aander; de læste Bønner for de Besatte og tog sig af saadanne, som vi nu vil kalde Sindsyge. Henimod Slutningen af det tredie Aarhundrede nævnes ogsaa Acolutherne; de var Tjenere, som assisterede Biskoppen ved Gudstjenesten, bar Lyfene ved Processioner og var hans særlige Ledfagere og Opvartere. Endelig kommer Dørvogterne ved Menighedens Forsamlingshuse og de saakaldte Forsføres eller Gravere ved Ratakomberne.

Med Hensyn til Embedsdragt, saa brugte man den romerske Toga, men allerede fra Constantins Tid begyndte Presbyterne under Gudstjenesten at bære de nuværende Messeskjorter. Biskop Sylvester af Rom paa Constantins Tid indførte den saakaldte Dalmatica, der oprindeligt var brugt af Aristokratiet i Dal-

matien; den svarede til vort Messeskegel. I Modsatning til Geistlighedens eller de Aandeliges Stand benævntes de almindelige Menighedslemmer for Lægfolk. De gav Førstegrøde af al sin Eiendom til Menigheden og ydede maanedlige Bidrag til dens Kasse. Af disse indkomne Gaver blev de fattige forsørgede; Prestestanden lønnedes ved frivillige Gaver og tilbels ogsaa ved maanedlige Beløb af Menighedskassen. De saa Menigheder, som i dette Tidrum gav Geistligheden fast Løn, blev lastet derfor; man holdt strengt paa, at de skulde lønnes ved frivillige Kjærlighedsgaver for sit Arbeide i Menigheden. Det lader ikke til, at Biskopperne i det andet og tredie Aarhundrede indtog nogen særlig social Stilling i Samfundet. Efter Pauli Eksempel havde de ofte en jordist Livsgjerning ved Siden. Der omtales saaledes Biskopper, som var Faarehyrder, Bøvere, Skibsbyggere, Læger eller Handelsmænd, og der blev ikke lagt den Hindringer iveien herfor; dog maatte de ikke "kjøbe billigere eller sælge dyrere end Andre." Senere ophørte dette af sig selv og var forresten i store Menigheder med meget Arbeide umuligt at praktisere.

Naadegaverne.

Den Rigdom af Aandens overordentlige Naadegaver, som den apostoliske Tids Menigheder var udrustet med, astog allerede i Slutningen af det første Aarhundrede. Naadegaverne forsvinder dog ikke, men lever i de Troendes Forsamling ogsaa i Martyrernes Tidsalder, dog er deres Fremtræden mere spredt og svag og ikke præget af den Renhed og Kraft som i Kirkens Grundlæggelses Tid; den er kun et Gjenstik af Herligheden og Mangfoldigheden i hin Menighedens første, friske og rige Baar. Underet fortsættes af den simple Grund, at de Omstændigheder, der havde gjort det nødvendigt, ogsaa vedbliver. Det var bestemt til paa en udbortes Naade og som et gribende Symbol at udtrykke det overordentlige og overnaturlige Præg, der ledsager Kristendommen; i det væsentlige var det knyttet til den Tid, da Kirken blev grundlagt og stiftet; saaledes var det endnu paa sin Plads i den forfærdelige Kamp i det andet og tredie Aarhundrede, under den store Rytelse i den sædelige Verden, hvor Mørkets Magter syntes at være løsladte. Derfor maa det antages, at det igjen kan træde frem paa en Tid, da der skal finde Sted en lignende Omvæltning, og den sidste Kamp skal foregaa mellem det Ondes og Godes Rige.

Vi vil høre nogle af Kirkesædrenes Udtalelser om de overordentlige Naadegaver i Martyrdomen. Justinus skriver i sin Apologi: "Mange af vore Folk har ved Besværgelser i den Jesu Kristi Navn, der blev korsfæstet under Pontius Pilatus, helbredet mange Dæmonbesatte rundt omkring i hele Verden; — de Kristne har helbredet og helbreder endnu, idet de undertvinger og uddriver de onde Aander, som har besat Menneskene." — Den bekjendte Biskop Irenæus i Lyon fortæller: "Man kan ikke opgive Tallet paa de Naadegaver, som Menigheden har faaet af Gud, og som den, uden at bedrage Nogen og uden at faa Godtgjørelse, daglig bruger til Velgjerninger i den Jesu Kristi Navn, der blev korsfæstet under Pontius Pilatus. Nogle uddriver aldeles bestemt og piensynlig Dæmoner, hvilket bevises ved deres faste Tro, som er blevene befrieede for de onde Aander, og som er i Kirken. Andre tjender Fremtiden, har Syner og taler profetiske Ord; Andre helbreder ved Haands-

paalæggelse og gjengiver dem Sundheden, der lider af en eller anden Sygdom. Ofte er et Menneskes Liv bleven bevaret ved de Helliges Bønner." — Den nordafrikanske Kirkesfader Tertullian beretter, at Septimius Severus blev helbredet for en svær Sygdom af en Kristen, der efter Jakobs Anvisning havde selvet ham med Olje og ledsaget denne Handling med Bøn. Og Origenes skriver: "Den Helligaands Tegn viste sig ved Begyndelsen af Herrens Gjerning; de mangfoldiggjordes efter hans Himmelfart og tog derpaa af. Endnu gives der nogle Spor deraf hos nogle enkelte Mennesker." — "Der er blandt de Kristne," fortæller den samme Kirkesfader, "endnu Spor af den Helligaand, der viste sig i Skikkelse af en Due. De udjager Dæmoner, helbreder Syge og skuer ved Ordets Hjælp ud i Fremtiden." Bekjendt er ogsaa den skønne Fortælling, som Kirkehistorikeren Sokrates meddeler om den kristne Pige, der blev fangen af de hedenske Tjenerere, og som ved Bøn helbrede Kongens Søn og derved blev Midlet til, at dette Hedningefolk antog Kristendommen.

Den Naadegave, som sprudlede rigest i Martyrtiden, var Profetien. I sit Skrift mod Jøden Tryfon skriver Justinus Martyr: "Hos os og indtil denne Dag findes de profetiske Naadegaver; deraf bør I selv kunne skjønne, at hvad der forud var i Ederes Folk, nu er overført til os." Og senere siger han: "Hos os kan I se Kvinder og Mænd, som har Naadegave fra Guds Aand." Kirkesfaderen Irenæus vidner det samme: "Jeg har ogsaa hørt," skriver han, "mange Brødre i Menigheden, som har profetiske Naadegaver, og som ved Aanden taler med alle Slags Tunger og til Andres Gavn fører det, der er skjult i Menneskene, frem for Lyset og fortæller Guds Hemmeligheder." — Ligesom i den apostoliske Tid løb Profetien særlig i Menighedens gudstjenstlige Sammenkomster. "Naar en Mand, som har den guddommelige Aand," siger Hermas, "kommer ind i en Forsamling af retfærdige Mænd, som har Tro paa Guds Aand, og naar hine Mænds Forsamling retter en Bøn til Gud, saa opfylder den profetiske Aands Engel, som følger Profeten, et saadant Menneske, og fyldt af den Helligaand taler han til Menigheden, som Herren vil."

De rigeste Oplysninger om Profetien i den efterapostoliske Tid giver dog "De tolv Apostles Lære," et Skrift fra Begyndelsen af det andet Aarhundrede. Følgende Uddrag meddeles efter Professor C. P. Casparis Oversættelse: "Men hvad Profeterne angaar, saa tillader dem at fremsføre Tattigelse (efter Nadveren) saa meget de ville. . . . Med Hensyn til Apostlene og Profeterne, saa skal I efter Evangeliets Forskrift (Matth. 10, 7. 15—23.; Luk. 9, 1—6., 10, 4—21.) handle saaledes: Enhver Apostel, som kommer til Eder, vorde annammet som Herren. Han skal dog ikke blive (hos Eder mere end) én Dag; men skulde det være nødvendigt, endnu den anden; bliver han derimod tre Dage, saa er han en falsk Profet. Men naar Apostelen drager bort, saa modtager han intet uden (saa meget) Brød, (som han behøver), indtil han kommer til et (nyt) Natteherberge; men skulde han forlange Penge, saa er han en falsk Profet. Og enhver Profet, som taler i Aanden, ham frister ikke, og over ham sælber ei heller nogen Dom; thi enhver Synd skal forlades, men denne Synd skal ikke forlades (jml. Matth. 12, 31.; Luk. 12, 10.; Mark. 3, 28. flg.). Men ikke Enhver, som taler i Aanden, er en Profet, men kun, naar han har Herrens Afsæd. Af hans Afsæd skal altsaa Løgnprofeten og Profeten kjendes (jml. Matth. 7, 15—20.). Og ingen Profet, som i Aanden bestemmer, at et Bord

skal anrettes (for de Fattige), vil selv spise deraf, medmindre han er en falsk Profet. Og fremdeles enhver Profet, som lærer Sandheden, er, naar han ikke gjør, hvad han lærer, en falsk Profet (sml. Matth. 23, 3.). Men enhver prøvet, sand Profet, som gjør Handling, der tjener til (at fremstille) et jordiskt Menigheds-Mysterium, men som (derhos) ikke lærer, at (Andre skal) gjøre alt, hvad han gjør (sml. Ef. 5, 22—33., især Vers 32.; samt Ap. Gj. 21, 10. flg.), han skal ikke dømmes af Eder; thi han har sin Dom hos Gud; thi ligesaa gjorde ogsaa de gamle Profeter (sml. Hos. 1 og 3; Jes. 20; Jer. 13; 1. flg., 19, 1. flg., 25, 15. flg., 27. 1. flg., 28, 20. flg.; Ez. 4, 1. flg., 5, 1. flg., 24, 15. flg., 37, 15. flg. og Zach. 6, 9. flg.). Men hvo, som siger i Anden: Giv mig Penge eller noget andet, ham hører ikke! Men naar han om andre Nødlidende siger, at man skal give dem, saa maa Ingen dømme ham."

"Men Enhver, som kommer i Herrens Navn, han vorde annammet (af Eder); men derefter skal I prøve ham og lære ham at kjende . . . Men hvis han nu bosætter sig hos Eder, saa skal han arbejde og æde (sml. 2 Th:ej. 3, 10—12.). Sørger for, at ikke nogen arbejdsløs Person maa leve hos Eder som Kristen. Men hvis han ikke vil gjøre saaledes, saa er han En, der gjør Kristus til en Næringsvei. Holdt Eder borte fra Saadanne! (sml. 1 Tim. 6, 5.). — Men enhver sand Profet, som vil bosætte sig hos Eder, er sin Føde værd. Ligesaa er ogsaa en sand Lærer ligesom Arbeideren sin Føde værd (sml. Matth. 10, 10.; Luk. 10, 7. og 1 Tim. 5, 18.). Al Førstegrøde af det, der kommer ind af Persen og af Tærskeladsen, af dine Øster saavel som af dine Faar, skal du tage og give den, Førstegrøden, til Profeterne; thi de er Eders Øppersteprester (sml. 4 Mos. 18, 30.; 5 Mos. 15, 14. og 16, 13.). Men har I ikke nogen Profet, saa giver det til de Fattige. Naar du har en Deig, saa tag det første deraf og giv det til Profeterne efter Forskriften (4 Mos. 18, 13. 29.). Ligesaa naar du aabner et Vinsfad eller et Oljefad, saa tag det første deraf og giv det til Profeterne (4 Mos. 18, 12.). Men af Penge og af Klædning og af al Eiendom tag, efter hvad der tykkes dig at være ret, og giv det efter Forskriften! (4 Mos. 18, 13. 29.)."

Profetien var især rig hos Montanisterne, men den udartede ofte til Sværmeri og Wildfarelse, saa Kirkens Mænd maatte stride ind og befjæmpe denne Aandsretning, der af Mange agtedes høiere end den ensfoldige Forkyndelse af Guds Ord i Menighedens Forjamlinger. Af Jrenæus's bekjendte Skrift "Mod Kjætterne" sees, at enkelte Gnostikere eiede Profetiens Gave, men at den paa det groveste blev misbrugt i Egennyttens og Syndens Tjeneste og derfor ikke var en Virkning af Guds Aand. Forøvrigt spillede Profetien ingen Rolle blandt Gnostikerne.

Selligdage og Fester.

Alerede i den apostoliske Tid er der Antydninger til, at Hviledagen fejres paa Ugens første Dag til stadigt Minde om Kristi Opstandelse fra de Døde (Ap. Gj. 20, 7.; 1 Kor. 16, 2.; Aab. 1, 10.). Barnabas, ved Begyndelsen af det andet Aarhundrede, udtaler ligesom, at Sabbaten er fuldstændig afføst i den nye Pagt, samt at den ottende Dag, da Gud gjorde Begyndelsen til en ny Verden ved Kristi Opstandelse, er traadt i dens Sted. "Derfor tilbringer vi under Glæde den ottende Dag, paa hvilken Kristus opstod fra de Døde."

Foruden af Plinius i det bekjendte Brev til Trajan omtales Søndagen af Ignatius, Justinus Martyr, Tertullian og flere. Den kaldes almindelig "Herrens Dag" (smk. Mat. 1, 10.) og enkelte Gange "Solens Dag"; under Constantin blev dette sidste Navn almindeligt brugt. Da Glæden over Kristi Opstandelse var den herskende Stemning paa denne Dag, pleiede man da at bede staaende, afholde sig fra al Faste og feire den ved Gudstjeneste. Det var ogsaa Skik at lade Arbeidet hvile, men man gjorde den dog ikke til nogen jødisk Sabbat.

Naar Opstandelsen høitideligholdtes hver Uge, laa det ogsaa nær at hellige visse andre Dage til Minde om Kristi Lidelse. Onsdag og Fredag feiredes med Bønsemøder og Faste til Kl. 3 Eftermiddag. De kaldtes Vagtdage for at minde Kristi Stridsmænd om at vaage paa sin Post; de Kristne pleiede nemlig at betragte sit Liv som en Krigstjeneste under Korsets Fane og Kristi Befaling. Det første Spor til denne Opfatning af nævnte Dage findes hos Hermas. Efter Tertullian var de Bods dage, paa hvilke man forjævnede Gud gennem angerfuld Bøn og Faste. Til Onsdagen fæstedes især Mindet om Jødernes Raad angaaende Jesu Fængsling; Fredagen helligedes Jhusommelsen af Kristi Død. Saaledes kom hver Uge til at paaminde de Kristne om Frelsens vigtigste Hovedstykker. Fasten blev ikke paabudt undtagen af Montanisterne, der afholdt sig fra Spijsen lige til Aften disse Dage.

Jødekristne Menigheder feirede fremdeles Sabbaten den syvende Dag; mod dem kjæmper Barnabas i sit Brev. Det er rimeligt, at disse Forsamlinger som Regel ikke holdt Søndagen hellig. I Osten pleiede man at udmærke Sabbaten ved ei at faste samt ved at bede staaende; den romerske Kirke derimod forlængede Fasten fra Fredagen ud over Lørdagen. Denne Faste gjaldt da som Forberedelse til Communio-nen Søndag. Paa Augustinus's Tid kom de, "som hungrede efter Herrens Ord," i Kirke om Søndagen for at høre en Prædiken.

Af Ugefesterne udviklede sig atter henimod Midten af det andet Aarhundrede de kristelige Aarsfester. Ligesom man paa de ugentlige Bods dage fremfor alt erindrede sig Kristi Død, blev der ogsaa i Aaret Trang til en saadan Grindringstid for Menigheden. Denne alvorlige Tid, i hvilken kun Søndagene blev staaende som Glædens Dag, varede i firti Dage og fandt sin Afslutning i den stille Uge, i hvilken atter Fredagen, som Kristi Dødsdag, aller stærkest blev fremhævet. Med den følgende Søndag begyndte en femti Dages Glædestid, i hvilken den hellige Nadvere blev nydt daglig og Bønnen forrettet staaende, medens man i den Tid aldrig fastede. I denne Glædestid blev snart den første og sidste Søndag fremhævede, ved hvilke man erindrede sig Kristi Opstandelse og den Helligaands Udgydelse. Dette er Oprindelsen til den kristelige Paaske- og Pinsefest. Den førstnævnte af disse Høitider feiredes allerede i Kirkens første Dage væsentlig som en jødisk Fest; men efterhaanden fik den et fyldigere kristeligt Indhold, idet til denne fæstedes Mindet om Kristus, det rette Paaskelam, der har ofret sig for al Verdens Synd og friet sin Menighed fra en Trældom, der er langt værre end den i Egypten.

Med Hensyn til Paaskefeiringen gennemgaar Opfatningen deraf tre Udviklings-trin. Den ældste, som var almindelig i Aposteltiden, møder os i dette Tidsrum blandt Ebioniterne. De feirer Paasken udelukkende paa jødisk Vis baade med Hensyn til Tid, Paaskelam og andre Skikke. Det andet Trin i Udviklingen fremtræder hos de lilleasiatiske Menigheder i det andet Aarhundrede. Det eneste nye her er, at Paaske-

lammet har veget Bladsen for Nydelsen af Alierens Sakramente. Med Hensyn til Tiden saa falder Paasken i Lilleasiens Menigheder sammen med Jødernes. Disse spiste Paaskelammet den 14de Nisan mellem begge Aftener, altsaa om Eftermiddagen den 13de. Lilleasiaterne holdt derfor Høitid om Aftenen den 13de Nisan. Deres Fest kan vistnok kaldes en Korsfæts Paaske, men de udtrykte sig ikke saaledes. De kaldte den Frelsens Paaske. Noget senere, da man saa Tingene mere historisk, begyndte man at skjelne mellem Korsfæts og Opstandelsens Paaske. — Det tredje Trin udvikledes i Rom; der var Paasken væsentlig Opstandelsesfest, derfor henlagde de den til Søndag. Desuden ønskede de ikke at ligne Jøderne. De valgte første Søndag efter 14de Nisan. Hændte det nu, at Fredagen vilde falde paa 14de Nisan, rykkede de simpelthen Paasken en Uge frem. — Om den rette Tid for Paaskens Høitideligholdelse blev der ført langvarige Stridigheder, der paa Kirkemødet i Nicæa Aar 325 endte med, at den romerske Kirkes Opfatning blev den feirende. (Se om Paaskestriden foran Side 134).

Den anden kristne Hovedfest, Pinsen, fører os atter tilbage til den jødiske Gudstjeneste. Pinen var, som bekendt, en af Jødernes tre store Fester og feiredes ihy Uger efter Indhøstningens Begyndelse (5 Mos. 16, 9.), paa den femtiende Dag, regnet fra Dagen efter Paaskefabboten (3 Mos. 33, 15.). Den var en Taksigelsesfest for Høsten og paa samme Tid ogsaa en Høitid til Minde om Lovgivningen paa Sinai Bjerg. Hertil kunde de kristne Tanker let og utvungent slutte sig. Saaledes blev Pinen en Fest for de første kraftige Virkninger af den ophøjede Frelser ved Faderens Høre, Festen for den Helligaands Udgydelse. Fremdeles feiredes Kristi Himmelfærd den firtiende Dag efter Paasken; men med denne Høitid afsluttede nogle Menigheder i Spanien Pinsetiden.

Julefesten (den 25de December) omtales allerede i det 3die Aarhundrede, men blev vistnok først i det fjerde Aarhundrede almindelig feiret. En mere fremstødt Stilling havde derimod en anden kirkelig Festsdag, som senere kun har indtaget en underordnet Stilling. Henimod Slutningen af det andet Aarhundrede høitideligholdtes Epifaniasfesten til Minde saavel om Kristi Fødsel som om hans Aabenbarelse for de Vise fra Osten og om hans Daab, som Aabenbaring af hans messianske Værdighed og Udgangspunktet for hans Forløsergjerning. En følgerig Udvidelse af Festtiden er Martyrerens Minde dage; deres Død for Kristi Skyld betragtedes snart som en Bloddaab, der erstattede Daaben, og Helgendyrkelsen fremspirede lidt efter lidt. Paa Martyrerens Dødsdage samlede Menigheden ved deres Grave, læste Beretninger om deres seirrige Udgang af Verden og nød Nadveren i Bevidstheden om den nøie Forbindelse, der var mellem den synlige og stridende Menighed paa Jorden og den usynlige og fuldenkte Menighed i Himmelen.

Gudstjenesten.

ra de enkle Former, Gudstjenesten havde i Kirkens første Dage, udviklede den sig efterhaanden og naaede ved Aar 300 en Rigdom og Renhed, der er et Forbillede for de kommende Tider, men selv dengang findes Spirerne til de senere Misdannelser. Gudstjenestens historiske Udvikling er baade interessant og lærerig. Som allerede tidligere omtalt holdtes i den apostoliske Tid to Gudstjenester, en tidlig om Morgenstunden med Ordets Prædiken; til denne havde Alle

Afgang; Sammenkomsten om Aftenen med Kjærlighedsmaaltidet og Nadvernhyldelse var kun for de Troende. Denne Todeling vedblev til Begyndelsen af det andet Aarhundrede. Clemens Romanus giver i sit bekjendte første Brev til Korinthierne ingen Stildring af Gudstjenesten i hans Dage, men meddeler en Bøn, der rimeligvis dengang blev brugt i den romerske Menighed. Denne rige og gripende Bøn, den eneste bevarede fra Kirkens første Dage, lyder saaledes i Skriftets Sammenhæng: "Men dersom der skulde være Mogle, der ikke vil lyde det, som af Gud ved os er talt, da skal de vide, at de indvikler sig i en ikke ringe Synd og Fare. Men vi skal være fri for denne Synds Skyld. Og vi vil bede og holde ved med Bøn og Paakaldelse, at Aftings Skaber maa bevare sit tællede Tal Udvalgte i hele Verden uskadt til Enden ved sit elskede Barn Jesus Kristus, ved hvem han kaldte os fra Mørke til Lys, fra Uvidenhed til Erkendelse af hans Navns Herlighed — ja til at haabe paa dit Navn, som er al Skabningens Ophav; thi du har jo aabnet vort Hjertes Dine, paa det at vi skal kjende dig, du Høieste, der hviler i det Høieste, du Hellige, der hviler i det Hellige; du, som ydmygger de Overmodiges Overmod, du, som opløser Folkenes Planer, du, som hæver de Ringe til Høi, du, som fornedrer de Høie, du, som gjør r'g og gjør fattig, du, som ihjelslaar og gjør levende; du eneste Aanders Belgjører og alt Kjøds Gud; du, som skuer ned i Afgrunden, du, som følger Menneftenes Gjerninger med dit Øie; du Hjælper for dem, der er i Fare; du Frelser for dem, der er uden Haab; du, som er enhver Aands Skaber og Biskop; du, som formerer Folkene paa Jorden, og som af alle Mennefter har udvalgt dem, der elsker dig, ved Jesus Kristus, dit elskede Barn, ved hvem du underviste, helligede og hædrede os. Vi beder dig, Herre, at være vor Hjælper og Beskytter. Frels dem af os, som er i Trængsel, forbarm dig over de Fortrykte, opreis de Faldne, aabenbar dig for de Møblidende. Helbred de Syge, før de Bildfarende blandt dit Folk tilbage, mæt de Hungrige, udløs dem af os, som er i Fængsel, opreis de Svage, trøst de Forsagte; lad alle Folkene forstaa, at du alene er Gud, og at Jesus Kristus er dit Barn, og at vi er dit Folk og din Græsgangs Faar.

Du har gennem Virkningerne aabentaret din altid blivende Verdensorden. Du, Herre, har skabt Forderige, du Trofaste gennem alle Slægter, du Retfærdige i Domme, du Underfulde i Styrke og Majestæt, du Vise til at skabe og du Kyndige i at give det Tilblevne Bestandighed, du Gode i det, som sees, og du Trofaste mod dem, som tror paa dig. Du Medlidende og Barmhjertige, forlad os vore Overtrædelser og vore Uretfærdigheder og vore Forsyndelser og vore Feil. Tilregn os ikke noget af al dine Tjeneres og Tjenerinders Synd, men rens os med den Renselse, som er i din Sandhed, og retled vore Skridt til at vandre i Hellighed af Hjertet og gjøre det, som er Ret og Velbehageligt for dig og for dem, som er vor Øvrighed. Ja, Herre, lad dit Ansigt lyse over os til Lykke i Fred, paa det vi maa vorde dækkede af din stærke Haand og frelst fra al Synd ved din den høie Arm, og frels du os fra dem, som hader os med Urette. Gnighed og Fred skjænke du os og Alle, som paa Jorden bor, ligesom du skjænkede vore Fædre, naar de paakaldte dig i Tro og Sandhed og blev lydige mod dit almægtige og hellige Navn.

Og dem, som er vor Øvrighed og vore Foresatte paa Jorden, har du, Herre, givet deres Kongedømmes Myndighed ved din herlige og ufigelige Magt, paa det at vi skal erkjende den Ære og Værdighed, som af dig er dem givet, og underordne os dem og ikke i Noget sætte os imod din Vilje. Giv du dem, Herre, Sundhed, Fred,

Enighed og Fasthed, paa det at de uden Anstød maa udøve det Herredømme, som af dig er dem givet. Thi dig er det, himmelske Herre og Evigheds Konge, som giver Menneſtens Sønner Gode og Værdighed og Myndighed over det, som er her paa Jorden. Herre, retled du deres Vilje, efter hvad der er godt og velbehageligt for dig, forat de kan finde Naade hos dig, idet de gudsfrygtig, i Fred og Mildhed, udøver den Myndighed, som af dig er dem given. Du, som alene formaar at gjøre dette for os, ja endnu overflødigere Goder, dig priser vi ved vore Sjæles Yppersteprest og Beskytter Jesus Kristus, ved hvem Guden og Majestæten være din nu og gennem alle Slægter og i Evigheds Evighed. Amen." Denne Bøn havde rimeligvis sin Plads i Gudstjenesten, efterat Skrifstifterne var læste, og Forstanderen derpaa havde formånet ved Ordet omtrent som i det saakaldte Clemenſ's andet Brev, der er den ældste bevarede Prædiken fra dette Tidsrum. Efterat denne Menigheds Hovedbøn var frembaaren, feiredes Nadveren.

Den første betydningsfulde Efterretning, vi har om Gudstjenesten i Martyrtiden, faar vi gennem Plinius, der omkring Aar 112 var Stattholder i Bithynien. Han skrev til Keiser Trajan bl. a. saaledes: "De Kristne angiver, at de havde den Sædvane at forsamle sig paa en bestemt Dag før Solopgang og synge vekselvis en Sang for Kristus som for en Gud; at de end videre ved et Løfte forpligtede sig til ingenſinde at begaa nogen Forbrydelse, men tvertimod holde sig fri for Rov, Tyveri, Egteſkabsbrud, Løgn og Bedrag. Naar de var færdige hermed, saa pleiede de at gaa fra hverandre, men kom atter senere sammen for i Fællesſkab at holde et uſkyldigt Maaltid, men selv dette har de ophørt at gjøre efter mit Edikt, hvorved jeg efter dine Befalinger havde forbudt hemmelige Selſkaber." Her gjenfinder vi den apostoliſke Tids dobbelte Gudstjeneste, nemlig en om Søndagsmorgen med Salmesang, Bøn og Ordets Forkyndelse samt en om Aftenen med Nadveren som Midtpunkt. Plinius's Brev amyder imidlertid en vigtig Forandring med Gudstjenesten, idet han omtaler, at Aftenſammenkomſterne ſløjedes paa Grund af hans nysnævnte Forbud; Nadveren blev da ſat i Forbindelse med Morgengudstjenesten. Herefter blev der saaledes kun en Hovedgudstjeneste. "Det er klart, at den paanbødt Forandring betegner et indre Fremſkridt, idet derved Gudstjenesten fandt Velighed til at udvikle ſig i ſin fulde Sammenhæng og aandelige Tankegang, ſom en Uſſpeiling, et kort Udtog af det ſammenhængende Kristenliv." Kjærlighedsmaaltiderne afholdtes ſiden kun ſeilighedsvis og forſvandt efterhaanden ganſte eller blev til Fattigbeſpiſninger. I Veſten holdt de ſig dog indtil det ſjerde Aarhundrede.

En fyldigere Skildring af Gudstjenesten meddeler Juſtinus Martyr ved Aar 140 i ſin første Apologi ſaaledes: "Paa den ſaakaldte Solens Dag holdes der Sammenkomſter af Alle, fra By og Land, og da læſes Apoſtlenes Beretninger eller Profeternes Skrifter, ſaa længe ſom Tiden tillader. Derefter, naar Forelæſeren har ſluttet, holder den, der ſtaar i Spidsen (Forſtanderen), en Tale, hvori han opmuntrer og tilskynder til at efterkomme diſe gode Ting. Derefter reifer vi os Alleſammen og opſender Bønner; og naar vi har ſluttet Bønnen, frembæres Brød og Vin og Vand, og den Forrettende opſender af al ſin Magt Bønner og Takſigelſer, og Folket udfiger et biſaldende Amen. Derpaa ſter Fordelingen; Enhver nyder af det Indviende; og til de Fraværende bliver det ſendt ved Diaconerne. De Velhavende og de, ſom vil, giver efter eget frie Valg, hvad de vil; det Indſamlende neblægges hos den

Forrettende, som da yder Hjælp til Faderløse og Enker og til dem, der af Sygdom eller anden Grund er i Nød, til Fængslede og gennemreisende Fremmede; han er, kort sagt, alle Nødblendes Forsørger."

Det fremgaar heraf, at man paa Justins Tid blot holdt en Gudstjeneste, der faldt i to Afdelinger, af hvilke den første overveiede var viet til Opbyggelse og den anden til Nådvernbydelse. Den første Del indledes med Salme sang. Efter Plinius sang de vekselvis en Sang for Kristus, som for en Gud; Justin taler ikke udtrykkelig derom. Uvist er det, hvorledes "vekselvis" skal forstaaes. Eusebius giver en Beskrivelse af Therapeuternes Aftenforsamling, hvori han finder mange Berøringspunkter med den Maade, hvorpaa de Kristne holdt sine Forsamlinger. Om det var tilladt fra dette Billede at slutte tilbage til de Kristnes Forsamlinger, saa vilde dette "gjensidig synge en Sang" blive overraskende illustreret af følgende Sted: "Og derefter staar Forstanderen op og synger en Hymne, digtet til Gud, enten en ny, som han selv har digtet, eller en gammel af de gamle Digtene . . . Efter ham ogsaa de Andre efter Tur, i sømmelig Orden, idet Alle lytter til i dyb Stilhed, undtagen naar man maa synge Slutningsordene og Refrainerne (Omkvædene); thi da synger Alle, Mænd og Kvinder . . . Men Viglien (Nattegudstjenesten efter Maaltidet) foregaar paa følgende Maade: Alle staar op i sluttet Række, og midt under Gjæstebudet (Samværet?) optræder først to Mænd, det ene af Mænd, det andet af Kvinder. Til Ansører og Leder vælges paa begge Sider den mest anseede og dueligste. Dernæst synger de Hymner, digtede til Gud, i mange Rhythmer og Melodier, idet de snart synger sammen, snart svarer hinanden med Melodier under Pantomimer (Mineispil) og Dands." (Sml. Harnack "Therapeuten" i Herzog N. E. B. XV.)

Derpaa følger Skriftlæsning, og det kun en, enten af Evangelierne eller af Profeternes Skrifter; dens Varighed var ikke fast bestemt, men beroede paa Tid og Omstændighed. Til Skriftlæsningen, der vel var overdraget en af Diaconerne, slutter sig Forstanderens Tale, der knyttede sig umiddelbart til det Oplæste og havde en overveiede formanende Karakter og saaledes ikke vilde være andet end den praktiske Anvendelse og Udlæggelse af Skriftordet. Derefter rejser hele Menigheden sig til en almindelig Bøn, svarende til 1 Tim. 2, 1., hvori Menighedens og Kirkens Behov og Anliggender rigt og mangfoldigt fandt sit Udtryk baade i Bøn og Forbøn. Her maa vi tænke os, at Clemens Romanus's ovenfor anførte Kirkebøn havde sin Plads.

Umiddelbart derpaa og ikke skarpt adskilt fra begge Dele af Gudstjenesten følger den anden Del, Nådveren, der indledes med Fredskysset, som et Tegn, hvormed Menigheden fremstillede sig som et Samfund af Brødre. Geistligheden kyskede Biskoppen og siden Mændene hverandre og Kvinderne Kvinderne, saaledes som det berettes i "De apostoliske Kirkeordninger." Derpaa følger Tilberedelse og Opstilling af Menighedens medbragte Gaver ved Diaconerne. Over Nådvergaverne udtaler Forstanderen en treleddet Lov- og Takkebøn efter Justins Ord: "Og saa tager han Vinen og opsender en Tak til Alles Fader i Sønnens og den Helligaands Navn." Denne Lovprisning for de guddommelige Belgjerninger, Skabningens Forløsning og Helliggjørelse, der bærer Karakteren af en Velsignelse, er maaſte bevaret i følgende overordentlig skjønne, værdige og indholdsrige Nådverbøn i "De tolv Apostles Lære,"

et Skrift, der indeholder den ældste bevarede Kirkeordning og rimeligvis er forfattet i Jødeland mellem Aarene 120—130. Den indsættes her efter Professor C. P. Casparis's Oversættelse med Menighedens bekræftende Amen ("og Folket stemmer i og siger Amen"): "Men hvad angaar Evcharistien (d. e. Nadveren), saa være dette eders Takkebøn: For det første angaaende Kalken: Vi siger dig, vor Fader, Tak for Davids din Tjeners (Salm. 18, 1., 36, 1.; smf. Ap. Gj. 13, 36.) hellige Vintræ (smf. 1 Mos. 49, 11.; 5 Mos. 32, 14. og 1 Mak. 6, 34.; Joh. 15, 12.), som du har kundgjort os ved din Tjener (smf. Jes. 42, 1., 49, 3. 5. flg., 52, 13, 53, 11. og Ap. Gj. 3, 13., 4, 27.) Jesus. Dig være Æren i Evighed!" Hertil svarer Menigheden: "Amen." Men hvad angaar det brudte Brød: "Vi siger dig, vor Fader, Tak for det Liv og den Erkjendelse, som du har kundgjort os (smf. Salm. 16, 11.; Ap. Gj. 2, 28. og 27, 11.) ved din Tjener, Jesus, dig være Æren i Evighed!" Menigheden svarer "Amen." Bøn: "Som dette brudte Brød var spredt paa Bjergene (smf. Salm. 72, 16.) og bragt sammen, blev Et, saa lad din Menighed blive bragt sammen fra Jordens Guder i dit Rige; thi din er Æren og Magten ved Jesus Kristus i Evighed." Menigheden svarer "Amen."

Efter Velsignelsesbønnen følger Indvielsesbønnen i videre Forstand; den indeholder Indvielsesordene, og ved Paakaldelse af den Helligaand sættes Gaverne i Forhold til Jesu Forsoningsdød. — Saa følger Uddelingen og Modtagelsen af de velsignede Gaver, der ogsaa bringes til de Fraværende. Da Diaconerne uddelte Brødet og Vinen, maa det antages, at Communicanterne blev siddende paa sine Pladse; Diaconerne bragte Enhver Gaverne, Modtageren tog Brød og Kalk i Haanden. I "De tolv Apostles Lære" findes endnu en Slutningsbøn, der falder efter Uddelingsakten. Denne Taksigelse lyder saaledes: "Vi siger dig Tak, hellige Fader, (Joh. 17, 11?) for dit hellige Navn, som du lod tage Bolig i vore Hjerter (Joh. 14, 23?), og for den Erkjendelse og Tro og Uldødelighed (Joh. 6, 27—58.), som du har kundgjort ved Jesus, din Tjener. Dig være Ære i Evighed!" Menigheden svarer: "Amen." "Du, almægtige Herre, har skabt alle Ting for dit Navns Skyld, Mad og Drikke har du givet Menneskene til Nydelse, forat de skal sige dig Tak, men os har du skjænket aandelig Mad og Drikke (smf. 1 Kor. 10, 3. flg.) og evigt Liv ved din Tjener. Fremforalt siger vi dig Tak, fordi du er mægtig! Dig være Æren i Evighed!" Menigheden svarer: "Amen." Bøn: "Kom, Herre, din Menighed ihu, at du frir den fra alt ondt (smf. Matth. 7, 13., den syvende Bøn i Fadervor) og fuldkommer den i din Kjærlighed (smf. 1 Joh. 2, 5., 4, 12. 17. flg. Joh. Ev. 17, 23.), og forsamle den fra de fire Vinde (Matth. 24, 31.; Sach. 2, 6.), den, som er helliget, i dit Rige, hvilket du har beredt for den (Matth. 25, 34.); thi din er Magten og Æren i Evighed." Menigheden svarer: "Amen." "Naaden komme, og denne Verden forgaa! Hosanna Davids Søn! (Matth. 21, 9. 15.). Er Nogen hellig, saa komme han, er Nogen det ikke, saa omvende han sig. "Maran atha" (d. e. vor Herre kommer, nemlig til Dom; Salm. 96, 13., 98, 9.; 1 Krøn. 16, 3.; 1 Kor. 16, 22.).

Man lægge Mærke til den skønne Parallellisme mellem begge Bønner saavel i Ordningen af det Hele, som i det Enkelte. Det er aandigt og betegnende, at Ordet "Hosanna," som senere umiddelbart indleder Forvandlingen, her kommer efter Nydelsen; thi ikke Nadverens Kristus gjælder den hellige Gilsen, men Gaa bet's

Kristus, der kommer; Pantet paa hans Komme er den sakramentale Gave. De sidste Ord (Maran atha) er en liturgisk Fremstilling af Ordene: "indtil han kommer" (1 Kor. 11, 26.).

Det er rimeligt, at kun Døbte havde Afgang til den Gudstjeneste, som Justinus omtaler; men i første Halvdel af det tredje Aarhundrede lader ialfald Origenes formode, at der var foregaaet en Forandring i dette Stykke. Paa Justinus Tid foregik nemlig Daabsundervisningen udenfor Menighedens Forsamlinger, men i Origenes's Dage havde Katekumenerne eller Daabslæringerne Afgang til den første Del af Gudstjenesten, og denne var da særlig anlagt paa at give dem Oplysning om Troen og Livet. Den næste Skildring af den kristne Gudstjeneste findes i "De apostoliske Kirkeordninger." Af disse anføres følgende: "Naar du (Biskop) vil forsamle de Troende i Guds Kirke om dig, saa vær som Styrmanden i et stort Skib: sørg for, at Forsamlingerne sker i al mulig Orden, idet du befaler Diaconerne ligesom Matroser, at de anviser Brødrene med al Omhyggelighed og Anstand deres Plads, ligesom dem, der gaar ombord. Hvad først Forsamlingshuset angaar, saa være det langagtigt og skue hen imod Morgenens, og paa Begge Sider haver det mod Østen Pastophorier, saa at det ligner et Skib. I Midten skal Biskoppens Throne staa — Presbyteriet sidde ved hans to Sider; Diaconerne skal staa og være let klædte; thi de ligner Matroser og Rorskarle. De skal sørge for, at Folket i de øvrige Rum forsamler sig og tager Plads med Anstand; Kvinderne skal sidde for sig selv og iagttage Tausshed. Lektorerne læse nu fra et ophøiet Sted i Midten af Kirken af Mose og Josvas Skrifter, Dommernes og Kongernes Bøger, Krønikerne's Bøger, og hvad der indeholdes i Skriften om Folkets Tilbagekomst, desuden Jobs og Salomos Bøger og de 16 Profeter. Derpaa følger Salmesang, og nu skal Ap. Gj. og vor Medarbejder Pauli Skrifter læses . . . En Diacon eller Presbyter læse derpaa Evangelierne . . . Ved Læsningen af Evangeliet skal alle Presbyter og Diaconer og det hele Folk staaende høre derpaa i Tausshed . . . Derpaa holde enhver Presbyter især en Formaning til Folket, og endelig følger Tale af Biskoppen, som er Skibets Kaptein. Sjaniarierne (Dørvogterne) skal staa ved Indgangen til Mændene og have Opsigt med dem, og Diaconisserne hos Kvinderne . . . Derpaa skal Alle staa op og skue hen mod Solopgang og, efterat Katekumenerne og de Bodfærdige har forladt Forsamlingen, forrette en Bøn til den Gud, der hersker over Himlenes Himle og herved ihukomme den begyndte Fryd i det mod Morgenens beliggende Paradis . . . Efter Bønnen skal en af Diaconerne tjene med Væfrygt ved Alteret, de Andre have Opsyn med Folket. Den assistierende Diacon formane Folket til at aflægge alt Fiendskab og alt Had, og derpaa give Mændene sig imellem og Kvinderne sig imellem Fredsskysket . . . Derpaa beder Diaconen for den hele Kirke, for hele Verden, for timelig Velstand, for Presbyterne og de Foresatte, for det kirkelige Overhoved, for Kongen og om Fred for Alle; Overpresten velsigner derpaa Folket og beder for samme . . . Derpaa fuldbyrde man den hellige Offerhandling, medens hele Folket staar stille og beder. Efter fuldbendt Offer nyder enhver Stand især vor Herres Legeme og kostbare Blod, nemlig i al Orden med Frygt og Fromhed, idet man jo nærmer sig Kongens Legeme. Kvinderne skal, som det sømmer sig Kvindetjønnet, træde dertil med tilsløret Hoved. Dørene skal bevogtes, for at ingen Bantro eller Uindviet (d. e. Udøbt) skal træde ind."

Det fremgaar af denne Skildring, at Hedninger og Daabslæringer kun havde Afgang til den første Del af Gudstjenesten, der fik Navn af Katekumernes Messe, medens den anden Del med Nadvernydelsen blot var tilgængelig for døbte Kristne og derfor kaldtes de Troendes Messe. "Grunden til denne nye Skilsmisse, som inden den ene Gudstjeneste gjenoptager den apostoliske Tids dobbelte Gudstjeneste, har dels været misfionerende Hensyn; man har villet give søgende Hedninger stadig Anledning til at høre og gjøre sig bekendt med Kristendommens Lære, dels og fornemmelig Hensynet til Katekumeninstitutionen og Daabslæringerens voksende Antal, som gjorde det nødvendigt at aabne dem Afgang til den belærende Del af Gudstjenesten som til en stadig Fællesundervisning og Indjødelse i den kristelige Lære. Og Kirken kunde ogsaa nu, da den havde en længere Tids Ro for Forsølgelse, saaledes aabne sin Gudstjeneste, medens den i det andet Aarhundrede ogsaa af de dybre Forhold var henvist til at holde hele sin Gudstjeneste for lukkede Døre. Men samtidig hermed omgjerdedes da ogsaa den anden Del af Gudstjenesten saa meget stærkere med den saakaldte Arkandisciplin, som bestod deri, at de Troendes Messe paa det strengeste forbeholdtes den døbte Menighed; ingen Anden maatte være tilstede, og deri, at visse vigtige Stykker, som hørte til den døbte Menigheds Gudstjeneste, ikke maatte oplæses og ikke meddeles Uindviiede (navnlig Troesbekendelsen, Forsagelsen og Fadervor). Dog kan det ikke negtes, at denne skarpt gennemførte Skilsmisse i Gudstjenesten hænger sammen med dybere Skader, som i det Hele gjør den anden Halvdel af det tredje Aarhundrede til et Vendepunkt baade i Kirkens og dens Gudstjenestes Historie. Man kan maaske nøie sig med at sige, at Arkandisciplinen tyder paa en voksende operativ Aand i Kirkens Gudsdyrkelse, idet den lagde saa stærk en Vægt paa hine hemmelighedsfulde Formler og i det Hele paa den liturgiske Udformning af Gudstjenesten fremfor paa Ordets indre Frelsesvirkning i Forkyndelsen. Men der synes ogsaa at være Grund til at antage med Harnack, at Arkandisciplinen ogsaa stod i Forbindelse med det falske Preste- og Offerbegreb, vi allerede hos Cyprian finder ikke utydelige Spor af, og som i sin Udvikling i den romerske Kirke gjør den hele Gudstjeneste til en hemmelighedsfuld Offerhandling, hvorved Kristus ofres i Nadveren, betjent ved et midlende Presteembede af gammeltestamentlig Art." (Gustav Jensen). Det maa ogsaa antages, at den stærke Skjelnen mellem disse to Dele af Gudstjenesten forberedede den senere Sammenstrømning af den første, belærende Del af samme. Som Daabslæringerens Gudstjeneste sank den ligesom ned til en lavere Rang, medens Menigheden samlede i Nadvertjeneste. Idet Ordets Forkyndelse om Synd og Naade i Gudstjenestens første Hoveddel særlig havde at tage Hensyn til de Uøbte og derved fik et forberedende og missionerende Præg, løsnedes Prædiken efterhaanden fra Gudstjenesten, og dens senere Synken og Bortfalden blev forberedt efter en kort Blomstring i det fjerde og femte Aarhundrede, da de store Kirkefædre ved sin Betsalenhed og kristelige Alvor gav den Anseelse og Indflydelse.

I det Hele og Store er dog Udviklingen af Gudstjenesten i Martyrtiden skjøn og forholdsvis ren. Ved Siden af enkelte Misbannelser og Tegn paa den senere Udartning naaede den ved Tidsrummets Slutning til at faa en Liturgi, der var et tro Udtryk for den Aand og Kraft, som boede i Martyrkirken, og et Vidnesbyrd om, hvilke dygtige Hyrder og Tilhynsmænd, Menigheden havde. Men fremfor alt var

den en herlig og gradvis Udfoldelse af den apostoliske Tids Gudstjeneste, saaledes som den i sine Hovedtræk findes antydet allerede i Ap. Gj. 2, 42.

Daaben og Nadderren.

Alt fra Kirkens Fødselsstund var Daaben Døren til Menigheden. Som allerede omtalt gik der forud for denne en Undervisning i den kristelige Tro; denne var, som bekendt, fort i den apostoliske Tid, men blev efterhaanden længere for, saavidt muligt, at sikre sig mod Uværdiges Optagelse i Menigheden. Daabsforberedelsen blev henimod Slutningen af dette Tidsrum bestemt til 3 Aar og adelt i flere Trin eller Grader. Naar en Hedning ønskede Optagelse, blev Djævelen besværget og Korset tegnet paa hans Pande. Saa blev han en af de Hørende og kunde være tilstede ved Prædikenen. Gjennem nye Indvielser optoges han blandt de Knælende, der kunde deltage i Kirkebønnen, og fik fortsat Undervisning i Kristendommens Sandheder enten af en Presbyter, Diakon eller en Lægmand, saaledes som Tilfældet var ved de førnævnte Kateketiskoler. Den sidste og vigtigste Grad var Daabskandidaternes; da tilbragte man Tiden med Bøn og Faste og lærte den apostoliske Troesbekendelse, "Tegnet, Feltraabet, Soldaterløsenet," samt Faderbør eller Herrens Bøn, ledsaget af en kort Forklaring. Saa foregik Daaben enten i en Flod, en Katakombe, et Bedehus eller et særegent Døberum, helst Paaskelørdag eller Pinsedag.

"Hvad Daaben angaar," skrives i "De tolv Apostles Lære," "du skal Døbe til Faderens og Sønnens og den Helligaands Navn i rindende Vand; men har du ikke rindende Vand, saa døb i andet Vand; hvis du ikke har koldt, da i varmt. Men har du ingen af Delene, da på tre Gange Vand over Hovedet til Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn. Før Daaben maa haade den, der udfører, og den, der modtager Daaben, faste — og hvem, der ellers kan; den, der modtager Daaben, skal du befale at faste en eller to Dage forud." Daaben blev forrettet af Presbyterne, Diaconerne eller Biskopperne. Snart kom ogsaa forskjellige Skikke til, som at indvie Daabsvandet og isøre dem, der skulde døbes, hvide Klæder. Forsagelsen gik forud, saa Bekendelsen, saa tre Gange Neddrykkelse eller Overøsning, saa Salvning med Olje, Korstegn og Haandspaalægelse. Af den sidste Skik udviklede sig Konfirmationen. Om Daabens Virkning udtaler Barnabas sig saaledes: "Vi stiger ned i Vandet, sukken over Synd og Urenhed; og vi stiger op, idet vi bærer Frygt i Hjertet og har Frygt og Haab til Jesus." Herms vidner: "Vandet er Guds Søns Segl; Menneket stiger ned i det, underkastet Døden, og staar op beseglet med Livet." Justin og Trensæus skriver: "Det er Livets Vand, hvor vi gjenfødes og fornyes til Udbelighed." Ja, Cyprian kalder Daaben "den fødende Bølge for det nye Menneske," og Origenes siger, at "Daaben udsletter Synden, Boden tildækker den." Sidstnævnte Kirkesfader skriver ogsaa følgende: "Vandbadet er et Sindbillede paa Sjælens Renselse, idet alt Dabslabens Smuds bliver afvasket; ikke desto mindre er det ogsaa i og for sig selv Begyndelsen og Rødsen til guddommelige Naadegaver for dem, som hengiver sig til Guddommen i Kraft af Paaskaldelser af den tilbedelsesværdige Treenighed." Kirkesfædrene i Martyrtiden tilskriver Daaben følgende tre Virkninger: Forladelse for alle forud begangne Synder,

Meddelelse af den Helligaand og hans Gaver samt Indplantelse af en himmelsk Livskraft, som giver Seier over Døden og Udbødelighed.

Det er allerede tidligere omtalt, at Barnedaaben fandt Sted i den apostoliske Tid; Origenes siger udtrykkelig, at den skriver sig fra Apostlene, mange Kirkefædre bevidner dens høie Værdi*, og talrige Indskrifter i Katakomberne stadfæster det samme. De nyere Forskninger har godtgjort, at Oldkirken Grave tilhørte Menigheden som saadan og udgjorde en Del af Kirkegods og blev bestyrede af de kirkelige Myndigheder eller Presbyterne. En Følge af denne Katakombernes særegne kirkelige Karakter var, at kun de blev optagne i dem, som var Medlemmer af Menigheden; der er ikke Spor til, at de kirkelige Katakomber blev benyttede af Hæretikerne eller Branglærerne; disse havde egne Begravelsespladse baade i Rom og Østen. Naar nu Menigheden udelukkede dem fra sin Kirkegaard, som ikke hørte Kirkesamfundet til, kunde den ei heller optage dem, der endnu ikke var indlemmede i Menigheden og altsaa heller ikke Udbøtte. Derfor findes ingen Katakumener eller Daabslæringer anførte mellem de 13,000 Indskrifter, man har draget frem af de romerske Katakomber. Da nu en stor Mængde Gravskrifter, endog af de ældste, nævner Børn, der kun har levet nogle faa Maanedes, Uger eller Dage, følger deraf med Nødvendighed, at Barnedaaben dengang maa have været indført i Menigheden.

Denne almindelige Slutning bekræftes ved Ordlyden af enkelte Indskrifter. Granskere er enige om, at Ordene *in pace* (i Fred) er det egentlige Kjendemerke paa en kristelig Gravskrift og betegner, at den, til hvis Navn det er føiet, betragtedes som hørende til Menigheden. Disse Ord findes hyppig paa Børnegrave, og deraf er man fuldt berettiget til at slutte, at de, som var begravede der, regnedes for Medlemmer af Menigheden og altsaa var døbte. At de, der var døbte, hørte til Menigheden, fremgaar endnu tydeligere af de Børnegravskrifter, der udvidede den simple Formel *in pace* (i Fred) til saadanne Indskrifter, som man finder paa gamle kristelige Børnegrave: "Han levede i Fred," "Han gif (bort) i Fred," "Hvil i Fred," "Sov i Herrens Fred," "Medlagt i Fred." Det er indlysende, at disse og lignende Gravskrifter ikke finder nogen Anvendelse paa Ikke-Kristne, paa Udbøtte. Hertil maa endelig regnes de Indskrifter, der udtrykkelig omtaler, at de Døde var døbte. En meget gammel romersk Indskrift heder det saaledes om et Barn: "Han gif ud af Verden som en Troende." Og paa en Gravplade, der stammer fra Catanea, og som nu findes i Paris, staar der: "For Nila Florentina, det søde og ufsyldige Barn, som, født Hedning, blev gjort til en Troende efter at have fyldt 18 Maanedes og 22 Dage." Paa en anden Børnegrav læses: "Som troede paa en Gud," Ord, der aabenbart forudsætter Daaben. — Som Bevisstæder kan ogsaa tjene de Gravskrifter, der nævner Børn med kristelige Navne som Redemptus (Freløst), Renatus (Gjenfødt) og Quodvultdeus (Hvad Gud vil). — "Det er let at paavise, at de fleste af disse Indskrifter hidrører fra det andet Aarhundrede; nogle synes endog saa at være fra det første Aarhundrede. Paa samme Maade fortsættes der gennem det tredje og fjerde Aarhundrede, og deraf kan vi se, at Kirken

*) Polykarp maa være bleven døbt som Barn, siden han før sin Martyrdom kan sige, at han i 86 Aar har tjent Herren. Prof. Bangs Anmærkning.

Anskuelse og Praxis med Hensyn til dette Spørgsmaal blev ved at være den samme." Barne daa ben udbredte sig stærkt; det var almindelig Skik at købe de Smaa, naar de var 8 Dage gamle, ja Cyprian vilde, at det skulde ske endda tidligere. Tertullian spurgte vel i sin montanistiske Stemning: "Hvorfor iler den uskyldige Alder til Syndsforladelsen? Lad dem først lære at bede om Frelsen, saa det kan blive klart, der er en Begjærende!" Men Cyprian gaar her imod sin Mester og siger: "Hvis noget skulde hindre et Menneſke i at modtage Naaden, maatte jo især de Boksne hindres ved deres mange svære Synder. Barnet kommer langt lettere til Syndsforladelse." Med Barne daa ben fulgte ogsaa Indførelsen af Faddere, der gav Svarene paa Børnenes Begne og havde at sørge for deres kristelige Opdragelse og Undervisning. — Kjetter daa ben og dens Gylldighed er allerede tidligere omtalt. (Se Pag. 184).

Som bekjendt nød de Kristne fra først af Nadveren daglig og senere hver Søndag i Forbindelse med Kjerlighedsmåltiderne. "Hver Herrens Dag," staar der i "De tolv Apostles Lære," "skal I forsamles og bryde Brødet og gjøre Takſigelse efter at have bekjendt Eders Synder, for at Eders Offer kan være rent. Men Enhver, som har Strid med sin Ven, bør ikke komme sammen med Eder, førend de er forligte (Matth. 5, 23. 24.), at ikke Eders Offer skal blive urent; thi dette er det, som er omtalt af Herren: "At frembære et rent Offer for mig paa ethvert Sted og enhver Tid; thi jeg er den store Konge, siger Herren, og mit Navn er vidunderligt blandt Hedningerne" (sml. Mal. 1, 11.). Menighedslemmerne tog med sig Brød og Vin, der blev blandet med Vand til Brug i Nadveren. I de lilleasiatiske Menigheder benyttede man ushyret, medens man i Vesten brugte almindeligt Brød i Sakramentet. De tiloversblevne Gaver tjente til Geistlighedens og de fattiges Underhold. Foran er omtalt Indvielsen og Nadverbønnerne. Enten Biskoppen i sin Dalmatica eller Presbyteren eller Diakonen gav de Nydende Brødet i Haanden med de Ord: "Kristi Legeme!" Diakonen bar Kalken omkring og sagde: "Kristi Blod, Livsens Drik!" De Modtagende svarede "Amen" til Ordene. Knælende fik de derpaa Biskoppens Velsignelse, milde Gaver indjamledes, Diakonen hilſede dem: "Gaar bort i Fred!" og Handlingen var endt. Selv Børn nød Nadveren, og de Tilstedeværende bragte de hellige Gaver med sig til Syge og Fangne eller tog med sig indviet Nadverbrød og nød det hver Morgen "i sin rette daglige Brød," en Begyndelse til Nadveren under én Skikkelse, som senere blev almindelig i den katolske Kirke, idet Lægsfolk et ikke maatte faa Vinen, der blev nydt af Presten paa deres Begne.

Nadveren var for Martyrtidens Troende en hellig Hemmelighed. Ignatius skriver: "Vi bryder ét Brød, som er Udødelighedens Middel, et Modmiddel mod Døden, saa vi stedse lever i Kristus. De (Doketerne) afholder sig fra det hellige Måltid, fordi de ikke bekjender, at det hellige Måltid er Frelserens Kjøb, han som har lidt for Synden. Fornyer Eder selv i Troen, som er Herrens Kjøb og Kjerlighed, som er Kristi Blod." Justinus Martyr vidner: "Vi modtager ikke almindeligt Brød, ei heller almindelig Drikke, men ligesom vor gennem det gudommelige Logos (Ord) menneskevordne Frelser ogsaa har faaet Kjøb og Blod for vor Frelsnings Skyld, saaledes har vi lært at ogsaa den Spise, som er velsignet ved det af ham modtagne Bønnens Ord, og af hvilken vort Kjøb og Blod næres til

en Forvandling, er hin menneskeførdne Jesu Kjød og Blod. — Kristus overgav os Brødet for at gjøre det til en Erindring om hans Legemliggjørelse formædelt dem, som tror paa ham, og Kalken gav han, forat de Takkende skulde gjøre den til en Erindring om hans Blod.“ Og Irenæus omtaler Nadveren saaledes: ”Hvorledes siger de, at Kjødet gaar sin Undergang imøde, da det dog næres af Herrens Legeme og af hans Blod! Thi ligesom det jordiske Brød, naar Herren taler til det, ikke mere er almindeligt Brød, men et helligt Maaaltid bestaaende af to Ting, en jordisk og en himmelsk, saaledes er ogsaa vore Legemer, som nyder det hellige Maaaltid, ikke mer forgjængelige, idet de har Opstandelsens Haab. — Den blandede Kalk og det tilslavede Brød optager Guds Logos, og det hellige Maaaltid bliver Kristi Legeme. — Logos gaar ind i Brødet, og det er ikke sædvanligt Brød, det er Takksigelsens Brød, paa engang et jordisk og et himmelsk.“ Efter Tertullian ”giver Nadveren ogsaa Legemet Udødeligheds Haab, gjør ogsaa det uforkrænkligt.“

Alexandrinerne med sin Hang til Grubling og sin Trang til at opfatte alt med Forstanden viser sig som Forløbere for de Reformerte i sin Betragtning af Nadveren. Clemens skriver: ”Blødet bliver sindbilledlig kaldt Vin. — Herrens Blod er dobbelt: Thi det ene er kjødeligt, hvorved vi er løskjøbte fra Fordærvelsen, det andet aandeligt, hvorved vi er salvede, og det kaldes at drikke Jesu Blod, at deltage i Herrens Uforgjængelighed. — Foreningen af begge Dele, af Driften og Logos, er bleven kaldt Eucharisti (Takksigelse, Nadvere), en skjøn Gave, hvis troende Modtagere bliver helligede paa Sjæl og Legeme. — Blødets hemmelighedsfulde Sindbillede har Kristnen kaldt Vin. — Han velsignede Vinen og sagde: ”Tager og drikker, dette er mit Blod!“ Vinstoffens Blod, Logos, den for Mange udgydte ”til Syndernes Forladelse,” kalder han sindbilledlig for Glædens Kilde.“ Origenes, Tertullian og Cyprian udtrykker sig ligeledes jævende og kalder Brødet ”Billede af Legemet.“ Følgende Ytringer af Justinus varfler om den katholske Opfatning af Nadveren: ”Oftringen af Hvedemelet, der var befalet dem, som var bleve rensede for Spedalskhed, var et Forbillede paa Brødet i Eucharistien (Nadveren), som vor Frelser har befalet os at fejre til Minde om de Lidelser, som han led for de paa Sjælen rensede, fordi vi tillige skulde takke Gud for Verdens Skabelse med alt, hvad deri er, for Menneskenes Skyld og for vor Befrielse fra Synden. — Om de Ofre, som Kristus har forordnet, det vil sige ved Takksigelsen over Brødet og Vinen, som bruges af de Kristne paa ethvert Sted paa Jorden, har Gud paa Forhaand vidnet, at de er ham velbehagelige. Bønner og Takksigelser, frembragte af Værdige, er fuldkomne og Gud velbehagelige Ofre.“ Baade her og paa andre Steder hos Justin omtales Nadveren som et Offer, ja han taler endog om en Forvandling af Brødet og Vinen til den menneskeførdne Jesu Kjød og Blod.

Det kristelige Familienliv.

ristendommens rensende og fornyende Magt viste sig ikke mindst i Familienlivet. Naar man traadte ind i en Kristens Hus, mødte ofte Ordet ”salve” (vær hilset) i Mosaikgulvet den Indtrædende, og paa Væggene fandtes ikke som i saamange hedenske Hjem flibrige Malerier, men kun hift og her fromme Sindbilleder. Fjædetfor Synstegjæster og Alienter var Huset besøgt af Syge og Fattige, som der vistes Barmhjerthighed mod efter Herrens Anvisning. Her

førte og saa Mand og Kvinde et elskeligt Husliv, idet den ægte Kjærlighed bandt de enkelte Medlemmer af Familien sammen. Huslivet blev grundlagt og indviet ved Ægteskabet. "Forlovede", skriver Ignatius, "sømmer det at fuldbyrde sin Forening med Biskoppens Samtykke, paa det at Ægteskabet maa være efter Guds Vilje og ikke efter Begjærlighed. Alt bør ske til Guds Ære." Og Clemens fra Alexandrien omtaler, at Presbyteren "velsignende lægger Haanden paa den som Brud smykkede Kvinde," og flere Udtalelser af Tertullian tyder paa, at et kristeligt Ægteskab dengang i Nordafrika blev indgaaet under Kirkens Medvirken og med Ndhjælp af Naderen. "Hvor herligt," siger han, "kan ikke to troende Menneker, som har samme Haab og samme Dnske, som er under samme Tugt og i samme Tjeneste, gaa i Nag sammen! De beder, de knæler, og de holder Faste paa samme Tid, de lærer, de opmuntrer, og de bærer over med hinanden. De følges ad til Kirken og til Herrens Bord; Trængsler, Forfølgelser og gode Dage deler de med hinanden. Frit kan de Syge besøges og de Fattige hjælpes; der kan gives Almisse uden Ubehageligheder, der kan ofres uden Skrupler, der kan uhindret føres et kristeligt Liv hver Dag. Korsets Tegn behøver man ikke at slaa i Smug, gode Dnsker kan frembæres uden Frygt. Velsignelsen behøver ikke at være stum. Fra begges Læber lyder Salmer og Hymner, og Ægteskellene kappes om, hvem der bedst kan synge for Herren."

Gamle Billeder viser os Husfolk i Hjemmet at læse de hellige Skrifter, men fremforalt var Livet der gennemtrængt af Bøn. Dagen begyndte med Bøn, Salmer og Korsets Tegn og af og til med Ndhjælpen "af det rette daglige Brød," og den endte med Bønner. Man bad staaende eller knælende med Ansigtet vendt mod Øst. "Bønnen", skriver en Kirkelærer, "er et Offer, som overgaar det gamle Testamentes, den afvender Guds Brede, vaager over Fiender, beder for Forfølgere. Hvor tid bragte den ei de vilde Dyr til at være stille, saa deres Tænder ikke kunde røre Kristi Lemmer! Den dræber Synden, fordriver Fristelsen, dæmper Forfølgelsen, trøster de Forsagte, beaander de Højsindede, ledjager Vandreren, beroliger Bølger, nærer den Fattige, leder den Rige, opreiser den Faldne, bevarer den Staaende. Bønnen er Omgang med Gud: Naar vi kun hvælper eller tauske taler med ham, saa raaber vi dog af det Jnderste, og han hører. Hele den Troendes Liv er Bøn og Lovsang. Bonden bag Plogen, Skipperen paa Havet synger Halleluja, og selv de smaa Børn lærer at synge det med. End ingen Time ved Maden gaar hen uden himmelsk Nde, og det tarvelige Maaltid gjenlyder af Salmer." Og Clemens fra Alexandrien siger: "Ei i ensomt Liv vinder Manden Seier, men naar han som Husbond og Fader staar fast i alle Fristelser. Hvo intet Husvæsen har, undgaar mange af disse og staar under ham, der vel i meget kan forstyrres i Omsorg for sin Sjæl, men ogsaa yder mere i Livet og i det Smaa, er ret som et Billede paa Forsynet." I Overensstemmelse med Guds Ord var det kristelige Ægteskab livsvarigt og kun mellem én Mand og én Kvinde. Skilsmisse godkjendte Menigheden alene da, naar der forelaa aabenbart For.

De Ægteskaber, som var velsignede med Børn, gav ny og rig Anledning til Glæde og velsignet Virksomhed. Evangeliet viste sin Indflydelse overalt. Fosterfordrivelse og Barnemord, der var saa almindelige i Hedenskabets, blev forbudte, og Far og Mor formanede saaledes: "Du maa ikke drage din Haand bort fra din Søn

eller din Datter, men du skal lære dem Gudsfrugt fra Ungdommen af." Og i de saakaldte "apostoliske Kirkeordninger" indstjærpes Forældre at opdrage sine Børn i Gudsfrugt og nyttigt Arbejde samt lære dem at kjende den hellige Skrift, vaage over deres Omgang og sørge for, at de kunde indgaa i Ægteskab i rette Tid for ikke at henfalde til Utugt. Moderen især tog sig af Opdragelsen i Hjemmet og den første kristelige Undervisning, ofte bistaaet af Diaconisser og kristelige Tjenere. Herma's omtaler det som hendes skønneste Kald. Fra den tidligste Ungdom blev de gjort bekendt med Guds Ord og lærte Stykker af dette udenad, som vi ser af Origenes's Barndomshistorie, og ofte slog Sandheden dybe Rødder i de Unges Hjærter og vakte en levende Kjærlighed til Frelseren og en Trostid i Bessendelsen, der i Forsølgelsens Tider ofte fandt et beskjæmmende og gribende Udtryk; der haves Eksempler paa, at Børn gif heltemodige og glade Døden imøde.

I ethvert velstaaende kristent Hus fandtes vel ogsaa Slaver, men af Paulus's bekendte Ord sees, hvorledes Kristendommen krævede, at de skulde behandles. Det er ogsaa vel værd at lægge Mærke til, at man ikke har fundet optegnet et eneste Eksempel paa, at Kristne har kjøbt eller solgt Slaver, men derimod, at de skjænkede dem Friheden. Den uværdige og umenneskelige Maade, hvorpaa Trællene blev behandlede i Hedenstabet, havde dog ogsaa øvet sin sløvende Indflydelse i adskillige kristelige Hjem. Derfor findes der talrige Formaninger til at behandle dem kristelig. "Trælle maa ikke bruges som Husdyr," siger Clemens af Alexandrien, og i "De apostoliske Kirkeordninger" kræves, at Herren skal elske sin Træl, og om han end staar høiere i Samfundet, skal han dog agte Trællem som sin Nigemand, eftersom ogsaa denne er et Menneske. En Herre, som har en troende Slave, skal, uden at give Afkald paa dennes Tjeneste, elske ham som en Søn eller Broder paa Grund af Fællesskab i Tro." Og i "De tolv Apostles Lære" skrives: "Du maa ikke give din Slave eller Slavinde, der haaber paa den samme Gud, Befaling i Brede, forat de ikke skal ophøre at frygte Gud, som er over dem begge; thi han kommer, ikke for at kalde efter Persons Ansæelse, men til dem, hvem Anden har gjort stikkede. Men I Tjenere skal adlyde eders Herrer som et Afbillede af Gud, i Bessendighed og Grefrugt." Paa Grund heraf havde Kristendommen altid en dragende Magt over Slaverne, og der var et inderligt Forhold mellem kristne Slaver og deres Herrer; mange Trælle gif i Døden for sin Tro og aflagde frimodige Vidnesbyrd. Der haves ogsaa Eksempler paa, at frigivne Slaver blev baade Biskopper og Præster.

Men dette lyse Billede af det kristelige Familieliv i Martyrtiden havde dog ogsaa sine Skygger og Pletter. Uagtet Kirken advarede derimod, indgif ofte kristne Kvinder Ægteskab med hedenske Mænd, og dette førte dem ind i mange Fristelser og Farer og ledede ofte til Frafald fra Troen; Livet i det hedenske Hus var saa sammenvævet med afgudiske Skikke, at deri laa en stadig Tillokkelse til Synd; det samme var ogsaa Tilfældet, naar hendes Mand krævede, at hun skulde deltage i Selskabslivet eller besøge de hedenske Theatre. Tertullian og Cyprian giver gribende Skildringer af de Farer, den kristne Kvinde paa den Vis udsatte sig for. Der haves dog Eksempler paa, at blandede Ægteskaber var lykkelige, men idethele var de til Skade for Kirken og den Enkelte. Den Huslighed og Tarvelighed, som udmærkede de kristelige Hjem, fandtes desværre heller ikke overalt. Forsængelighed og Pyntesjge tog ofte Overhaand, saa Kirkens Lærere maatte optræde skarpt.

Clemens af Alexandrien ivrer for en sædelig Dragt. Han stiller kunstige Haarfletninger som Stjøgers Prydelser og vil, at kristne Kvinder skal bære blødt Haar og fæste det med en liden Spænde i Nakken. Dog tillod Clemens de kristne enkelte andre Prydelser. De kunde bære Ringe med udskårne Stene, der ikke indeholdt hedenste, men kristne Sindbilleder. Tertullian og Cyprian klager over, at paa deres Tid havde Forsængelighed og Overdaadighed taget Overhaand, især i Carthago. Ansigterne blev sminkede, Dienbrynene og Haaret farvet og fremmed Haar indflettet, hvor Gns eget ikke var tilstrækkeligt; over Haarpynten bar man intet Slør, Huden blev glattet og store Summer bortpudsede til Koftbarheder. Armbaandene var af Guld, andre Smykker af Edelstene, Klæderne af de koftbareste Stoffer og besatte med Perler. Undertiden var ogsaa en Smaragd, en Beryl eller en anden farvet Edelsten søiet ind mellem hver Perle, hvilket maatte være uhyre koftbart. Istedetfor at syse med stille Arbeide i Huset gif Kvinderne saaledes pyntede i Selskaber, paa Torvene eller i Besøg hos Veninder, og den kvindelige Blufærdighed gif tilgrunde. Ja, Commodianus tilføjer endog "at de havde Dands i Husene og sang Kjærlighedsviser istedetfor Salmer." I det hedenste Hus, hvor Konen var Kristen, saa det sikkerlig ikke bedre ud end der, hvor hele Familien kjendte sig til Kristendommen. Det er indlysende, at saadanne kristne ikke holdt Stand i Forfølgelses- og Trængselstider, men fornegtede Kristus i Farens Stund.

Træk af det religiøse og sædelige Liv.

de kristnes Liv ved Begyndelsen af det andet Aarhundrede har den ukjendte Forfatter af Brevet til Diognet givet en tilfaldende Skildring (se foran Side 129). Den store nordafrikanske Kirkelærer Tertullian, der virkede ved Slutningen af det andet og Begyndelsen af det tredje Aarhundrede, skriver Aar 199 i sin Apologi følgende herom: "Vi er ét Legeme med Hensyn til vor religiøse Erkjendelse, vor guddommelige Leverege og vort fælles Haab. Vi kommer sammen i Menighedsforsamlingen, forat vi bedende til Gud som en sluttet Skare kan omringe ham med vore Bønner. Denne Vold er Gud velbehagelig. Vi beder ogsaa for Keiserne, for deres Tjenere og for Myndigheder, for Verdens Skjæbne, om en fredelig Tilstand, om Udsættelse af den sidste Tid. Vi samles for at betragte de hellige Skrifter, eftersom de forhaandenværende Tiders Beskaffenhed tvinger til at indsfærpe eller paaminde dem om noget. Sikkert er det, at vi nærer vor Tro med de hellige Ord, løfter Haabet, styrker Tilliden, og ikke mindre befæster vi Moralen ved at indsfærpe forskellige Forskrifter.

Ved samme Leilighed finder ogsaa Opmuntringer, Frettesættelser og guddommelig Tugt Sted. Der dømmes nemlig ogsaa med stort Alvor, som det maa se blandt Folk, som ved forviist, at Gud ser dem, og det er den høieste Afspæiling af den tilkommende Dom, naar En har forsyndet sig saaledes, at han udelukkes fra Delagtighed i Bønner og Sammentomsten og alt helligt Samkvem. Forsædet fører prøvede Ældste, der har opnaaet den Ære ikke for Betaling, men ved Andres Vidnesbyrd; thi intet, som hører Gud til, kan erholdes for Betaling. Og om der ogsaa er en Slags Rasse, som dannes den ikke af noget Beløb som til Betaling for en kjøbt Religion. Enhver bringer der sin Skjærv paa en Dag i hver Maaned, eller naar han vil, og om

han vil, og om han kan. Thi Ingen tvinges, men han giver frivillig sit Bidrag. Dette er ligesom Fromhedens betroede Guds. Thi intet deraf forbruges til Gjæstebud eller Drickelag eller til afftyelige Fraadsferier, men til Fattiges Underhold og Begraevelse, til Dreng og Piger uden Penge og uden Forældre, til gamle Folk, som ikke længere kan komme af Huset, ligesaa til Skibbrudne, og dersom Noget befinder sig ved Bjergværkerne, paa Der eller i Fængsler, kun at det er for Guds Menighedens Skyld, bliver de forsynede af sine Troesforvandre.

Men nu top det Slags Kjærlighedsbevisning brændemærker os allermest i Manges Dine. Se, siger de, hvorledes de elsker hverandre indbyrdes — thi selv hader de (nemlig Hedningerne) hverandre indbyrdes — og hvorledes de er rede til at dø for hverandre — thi selv er de (Hedningerne) mere rede til at dræbe hverandre. Men ogsaa det, at vi betegner hverandre med Brodernavnet haaner de ikke af nogen anden Grund, skulde jeg tro, end fordi blandt dem selv ethvert Navn, der betegner Blodsforvandling, er fremhykket i Forestillelse. Men vi er ogsaa Eders Brødre efter vor fælles Moder Naturens Ret, omendstjont I er kun altfor lidet Menneſker, fordi I er slette Brødre. Men med hvormeget større Ret kaldes og ansees de for Brødre, som har lært at kjende en Fader, nemlig Gud, som har indbruffet en og den samme Helligheds Aand, som fra det samme Dyb af Uvidenhed er opvaagne til det ene og samme Sandhedslys. Men maaste det er derfor, vi ansees for mindre ægte Brødre, fordi ingen Tragedie udraaber vort Broderskab, eller ogsaa fordi vi er Brødre i Henseende til Familieformuen, som hos Eder næsten opløser Broderskabet. Vi altsaa, som er forenede i Sind og Sjæl, tager ikke i Betænkning at være fælles om Godset. Alt er fælles hos os undtagen vore Hustruer: i det Punkt, det eneste, i hvilket andre Menneſker har Fællesskab, har vi det ikke.

Vore ringe Maaltider (Agaper) haaner I — ikke alene som berhyggede for Forskyndelse, men tillige som overdaadige . . . Allerede ved sit Navn tilkjendegiver vort Maaltid sit Væsen. Det kaldes, hvad "Kjærlighed" hedder paa Græsk. Og hvor store Omkostninger det end maatte forvolde, saa er det en Binding at have Omkostninger i Fromhedens Navn, dersom vi nemlig glæder og vederkvæger Fattige dermed, ikke saaledes som hos Eder, naar Snyltegjæster tragter efter den Vre at forvandle sin Frihed til Slaveri for den Løn at fylde sin Bug under Forhaanelse, men saaledes, at hos Gud er de Ringeres Anseelse større. Og dersom nu Aarsagen til dette Fællesmaaltid er hæderlig, saa danner Eder et Begreb om, hvilken Regelen forøvrigt maa være for denne Praksis overensstemmende med vor Religions Pligter. Den tillader intet Slet, intet Tøilesløst. Man sætter sig ikke tilbords, førend man i Forveien har vederkvæget sig med Bøn til Gud. Der spises saa meget, som Hungeren kræver; der drikkes saa meget, som tjenligt er for de Maadeholdne; saaledes tilfredsstiller de Hunger og Tørst som Folk, der kommer ihu, at de ogsaa i Løbet af Natten skal bede til Gud, saaledes taler de som de, der ved, at Herren hører.

Efterat Hænderne er toede og Lysene tændte, bliver En eller Anden kaldt frem for at lovsynge Gud, efter som han formaar det, enten af de hellige Skrifter eller af sit eget Indre; heraf viser det sig, hvorledes han har druffet. Ligesaa slutter Maaltidet med Bøn. Derpaa gaar man fra hverandre, ikke for at slutte sig til Voldsmands Bander eller til Natteværmernes Skarer, heller ikke for at øve allehaande kaade Bedrifter, men for fremdeles at iagttage samme Maadehold og Rydsfæd som Folk, der

ikke saa meget har nærret sig med Maaltidets Retter som med hellige Formaninger . . . Hvad enten vi er komne sammen eller skilte ad, hvadenten vi er samlede eller hver for sig, saa er vi det samme: vi fornærmer Ingen, gjør Ingen Fortræd."

Baade af denne Skildring og mangfoldige andre, selv af Kirkens Fiender, fremgaar klart, at den indbyrdes Broderkjærlighed ogsaa i denne Tid var Særkjendet paa de Kristne; den vakte Hedningernes Forundring og Opmærksomhed og drog Mange til Menigheden. Som det fremlyser af ovenstaaende og andre Vidnesbyrd, var Offervilligheden, Gæmildheden og det frivillige Gien- domssællesskab stærkt fremtrædende ligesom i den apostoliske Tid. Man havde en stærk og grundet Frygt for Rigdommens Fare, hvorfor mange Rige gav bort sit Gods for selv at leve i frivillig Fattigdom. De Fattige og Om sorgen for dem laa de Kristne særlig paa Hjerte, og man havde et velordnet, kirkeligt Fattigvæsen, som var en Værelse for Menighederne. Godgjørigheden kjendte næsten ingen Grændser. Almisser uddeltes, Fanger løskjøbtes, Syge og Fattige pleiedes, og Kjærligheden trodsede Farsot og Dødsfare og blev aldrig træt. Men deres Kjærlighed gik videre end til Troens egne; den viste sig ogsaa paa den skjønneste Maade som Kjærlighed mod Alle. Dette kom især for Dagen i Pestens Tid i Carthago, da de Troende hjalp Hedninger saavel som Kristne, besøgte de Syge og Døende, begrovede Døde og ofrede Gods og Helbred, ja ofte Livet for at lindre og afhjælpe den time- lige og aandelige Nød.

I sit Forhold til Staten og Øvrigheden lagde de Kristne for Dagen Lydighed mod Lovene, naar ikke Guds Ords ligefremme Bud derved blev krænk- et; thi da gjaldt det bekjendte Ord: Man bør adlyde Gud mere end Men- sker. Da det hedenstke Stats- og Familieliv var gennemtrængt af Afgudsdyrkelse, er det let begribeligt, at kristne Mænd og Kvinder neppe kunde gjøre et Skridt uden at støde paa Vanskeligheder, der enten blev dem selv til en fristende Snare, eller hvoraf Modstanderne tog Anledning til at forfølge dem som Gudernes og Statens Fiender. Det er allerede omtalt, at de Kristnes Vægring for at deltage i offentlige Fester, Triumftog osv. beredte dem mange Forlegenheder. Det samme var Tilfældet med Krigstjenesten. De Kristne var selv uenige i sin Anskuelse herom. Nogle deltog uden Betænkning i Krigstjenesten og underkastede sig den Orden, som engang var ind- ført. Andre vægrede sig standhaftig. De Første vilde bevise det retmæssige i Krigs- tjenesten ved at heraabe sig paa Eksempler af det gamle Testamente; saaledes nævnte de Soldaterne, der kom til Johannes den Døber, og hvem denne ikke forment- at være Soldater, men gav dem Anvisning til at tjene Gud i deres Stand; eller de pegte paa Hovedsmanden Cornelius, der blev i sin tidligere Stilling efter sin Om- vendelse. De Strengere mente derimod, at disse Eksempler ikke passede, fordi Bed- kommende ikke først som Kristne havde valgt Krigstjenesten. Mange Kristne ansaa det i det Hele for utiladeligt at aflive sine Medmennesker, under hvilke Omstændig- heder det end skeede, hvorfor de ogsaa erklærede sig mod Dødsstraf.

Ikke blot Krigerens, men ogsaa Kunstnerens Rald ansaa Mange for uforeneligt med Kristendommen, netop fordi den hedenstke Kunst stod i Afguderiets Tjeneste. Billedhuggerkunstens nøgne Figurer krænkede hos de Kristne Sand- heden for det Sømmelige og Anstændige, og det kan heller ikke forundre, at de havde imod Skuespille og de vilde Dyrekampe i Amfiteatrene, hvor desuden

de Kristne maatte tjene som Offere. At besøge Theatrene, hvor afgudiske og usædelige Skuespil blev opførte, gjaldt for dem som Satans og Mørkets Gjerning og som en Deltagelse i Afgudstjenesten. Det samme gjaldt Odéerne eller Datidens Hof-festsale, fordi Sangene var af hedenst Indhold. Den kristelige Kunst var endnu i sin første Begyndelse og tyrede sig især som Billedsmykker i Katakomberne og de Riges Huse. Ogsaa Videnskaben maatte i den Skikkelse, som Hedenstabet havde givet den, komme i Konflikt med den kristelige Tænkemaade. Vi har allerede seet, hvorledes Tertullian dømte om Filosofien, men ogsaa rent videnskabelige Beskæftigelser som Studiet af Astronomien undgik de Kristne i Begyndelsen, fordi den endnu stod i nær Forbindelse med den hedenste Astrologi (Stjernetyderi); thi den Troende skulde ikke læse sin Skæbne i Stjernerne og ikke vente sin Frelse af Guderne, hvis Navne Planeterne bar.

Ligesom i den apostoliske Tid saaledes blev ogsaa nu alt ærligt Arbejde holdt i Agt og Ære. Vediggang taaltes ikke blandt de Kristne, og den Profet, som i længere Tid end nogle Dage vilde opholde sig i Menigheden uden at arbejde, bliver i "De tolv Apostles Lære" stemplet som en Bedrager. At drive Pengesforretninger, være Værtskusholder eller Gladiator blev anset som farlige Haandteringer for de Kristne, men der haves dog Eksempler paa, at ogsaa blandt disse Klasser havde Kristendommen sine Befjendere.

Men Kristenlivet havde dog ogsaa dengang sine dybe Skygger og store Skader. Af Tertullians Skrifter erfarer vi, at Nogle af dem, som bekjendte sig til Kristus, besøgte de offentlige Lege. Hør, hvor han brænder af Harm ved sine uværdige Brødres Opførsel og blotter disse Skuespils Ugudelighed: "Videnskabelig Ophidselse er de Kristne forbudt, og Cirkus er det Sted, hvor saadanne Ophidselser hersker uindskrænket . . . Theatret er selv Uanstændighedens Brændpunkt, hvor intet andet staar i Ry end det, som andetsteds er berhyttet . . . Lad Senatet, lad alle Klasser rødmæ af latter Skam! . . . Hvordan gaar det til, at de samme Ting, som vanærer en Mand, naar de udgaar af hans Mund, ikke betragtes som vanærende, naar de gaar ind gennem hans Øine og Øren?" "Disse Ting," siger han igjen, idet han taler om de offentlige Forlystelser, "er selve den Dævelens Pomp, som vi Kristne har frasagt os. Forkastelsen af disse Fornøjelser er i Hedningernes Øine det vigtigste Tegn paa, at en Mand har antaget den kristne Tro . . . Naar man sidder, hvor intet af Guds er, hvorledes kan man da tænke paa sin Skaber?" — "Hvor afstygeligt er det ikke at gaa fra Guds Kirke til Dævelens, at gaa — som Ordsproget siger — fra Himlen til Skarnet, at løfte Hænderne til Gud og derpaa trætte dem ved at klappe ad en Skuespiller; med de Læber, som har udtalt Amen over det Hellige, at skrige op til Gunst for en Gladiator; at raabe Leve! for enhver Anden end Gud og Kristus."

En anden stor Fristelse var Overdaadighed i Klædedragt. Efter talrige Udtalelser herom er det aabenbart, at mange kristne Kvinder faldt i den Snare at vilde kappes med sine hedenste Bekjendte i deres Dragts Kostbarhed og Pragt. Det var den romerske Overdaadigheds mest glimrende Tid. De Riges Udgifter var over al Beregning ødsel. "Hvis der paa Jorden," begynder Tertullian sin Bog om Kvindens Dragt, "fandtens en Tro, der stod i passende Forhold til den Belønning, som forventes i Himlen, vilde ikke én af Eder, høitelskede Søstre, fra den Dag, da

han først lærte den levende Gud og sin egen Stilling at kjende, ønske sig en altfor smuk — ikke at tale om en altfor pralende — Dragt.“ Han minder dem om Forfølgelsen, som hvert Dieblif stod rede til at gribe dem med sin Jernhaand, og spørger: “Hvorledes vil det Haandled, som er vant til at omgives med Palmeblads-Armbaandet (*Spatalis*), komme til at lide, før det vænnes til sit eget Haandjerns sølesløse Haardhed? Eller hvorledes vil den Ankel, som har traadt saa fjækt med sin glimrende Prydelse, taale at blive klemmt ind i Fodlænten, eller den Hals, som prydes af Perler og Smaragder, stille sig ved dem for at gjøre Plads for Sværdet?” — “Martyrernes Klæder,” siger han, “beredes i dette Dieblif: Englene venter for at føre os bort. Gaar dem derfor indpe, isørte Profeternes og Apostlenes Prydelser. Smyk Eder med Enfoldighed som Erstatning for en gennemsigtig Hud, lad Erbarhed være Eders Rosenminke og Taushed Eders Læbers Pryd; fæst i Eders Øren Guds Ord og læg paa Eders Halse Kristi Nag. Fjør Eder Renhedens Silke og Hellighedens fine Linned. Saaledes prydede vil I have Gud til Beilere.”

Kvinderne fristedes stærkt til at udstille deres Skjønhed og Rigdom i de offentlige Bade. Disse var opførte efter en umaadelig Maalestok, saa de havde Plads for mange tusinde Badende, og de stod aabne for begge Kjøn. I sin Higen efter Beundring overtraadte Kvinderne ofte Erbarhedens Grændser; Clemens giver en foruroligende Skildring af den Lüksus, hvormed denne Yndlingsforlystelse var forbunden: Der heistes flytbare Telte, overtrukne med gennemsigtige Stoffer eller fint Lærred og udstyrede med forgyldte Stole samt Guld- og Sølvkar til at spise og drikke af saabelsom til at bade i. — Man maa dog ikke mene, at det blandt Betjendere af den kristne Tro blot var Kvinderne, som gav efter for Tidens Daarstaber. Mændene kom ogsaa under Tugt paa Grund af deres Udsvævelser og Naragtighed. “Men den Mand,” skriver Clemens, “i hvem Ordet bor, forstjønner sig ikke selv, pynter sig ikke; han er smuk, thi han er skabt i Guds Billede.” Men medens han saaledes uddeler Raad til sine vildfarende Brødre og Søstre, glemmer han ikke at minde dem om, at Kristus, som er Guds Søn og Ordet, selv er den store Lærer.

Ogsaa paa anden Maade viser Tidens Slaphed sig. “Jeg ved ikke hvorledes,” siger Clemens igjen, “men Folk skifter nu Opsørsel samtidig med, at de skifter Sted. Naar de forlader Gudstjenesten, bliver de ligesom de Andre, med hvem de kommer i Selskab. De lægger Høitidelighedens Maske tilside og viser, hvad de hemmelig er. De efterlader inde i Kirken, hvad de der har hørt, og morer sig med Spil, Kjærlighedsfange, Fløitespil, Dands og Beruselse.” Naar de kristne begynder at skifte sig lige med denne Verden, taber de ogsaa sit *vidnemod*; de bliver frygt-somme som Harer. Saaledes paa denne Tid. Frygten for Forfølgelse rugede som en Mare over de velhavende kristnes Søn, og den Skik blev indført og vandt endog Biskoppens Billigelse, at man gjorde Afford med Angivere eller uredelige Betjente om den Forret at blive uskadt, naar Ulykkens Dag skulde komme. Saa vidt dreves denne skammelige Handel, at endog hele Menigheder stjøb sammen for at tilkjøbe sig Rolighed.

Moralens tiltagende Løshed gav sig ogsaa tilkjende deri, at man taalte Haandtering og Bestjæftigelser, som ikke vilde være blevne taalte i tidligere Tider. Der optoges nu Folk i Kirken, som dyrkede *Astrologi* eller tjente deres Brød ved at sælge Røgelse til de hedenste Templer, som arbejdede i selve Templerne eller endog

udhuggede eller støbte Gudebilleder. Ja, Tertullian klager over, at Forfærdigere af Afguds billeder blev valgte ind i den geistlige Stand. Paa Saadannes uværdige Undskyldninger svarer han: "En siger: Jeg forfærdiger kun, jeg tilbeder ikke. Som om der var nogen anden Grund, der forbød ham at tilbede, end den, ifølge hvilken han heller ikke burde forfærdige. Du, som forfærdiger Afguds billeder til Tilbedelse, er sikkert selv en Tilbeder af Afguds billeder. Du dyrker dem ikke med en eller anden værdiløs Høgtelse, men med din egen Kløgt; ikke med et Dyrs Liv, men med din egen Eksistens. For den udgyder du din Svæd som et Offer, for dem brænder du dit Snilles Fakkelt." — "Selv om Afgudsdyrkelsens Handling begaaes af Andre, gjør det ingen Forstjæl, dersom jeg er Midlet dertil. I intet Tilfælde bør jeg være nødvendig for en Anden, naar han gjør noget, som er mig forbudt." — Den Maade, hvorpaa Handel dreves, krævede ogsaa Grettefættelse. "Den, som sælger eller kjøber," siger Clemens, "bør ikke nævne to Priser, men meddele den fastsatte Pris og holde sig til Sandheden: Naar han ikke den Pris, saa faar han Sandheden og er rig i Redelighedens Besiddelse. Men fremfor alt," fortsætter han, "undgaa Sværge med Hensyn til, hvad der sælges, og lad Sværge for andre Tings Skyld være langt fra Eder."

Den kristelige Gæmildhed, der skal og bør være en Ytring af den sande Kjærlighed til Gud og Næsten, begyndte i denne Tid at udarte, idet den fremkaldte en Gjærningsskellighed, der truede med at ødelægge Livet. Haand i Haand med denne gik ofte den for vidt drevne Afholdenhed. Man fornegtede det sande menneskelige. Misbrugen af Gaverne fremkaldte en anden Yderlighed; man var utidig streng i Afhold med Hensyn til Mad og Drikke, prisede den ugifte Stand i Modstætning til Egteskabet og lod sine Opgaver som Mennesker og Borgere i Staten ligge, medens man trak sig tilbage fra Verden i Ensomhed og Grubleri, gav bort sin Eiendom og levede i frivillig fattigdom. Ved dette Liv troede de, at en særegen Hellighed kunde opnaaes, medens man ikke havde Øre for, at den sande Hellighed og Retfærdighed netop kunde tabes ved en sliq ensidig og skjæv Kristendom.

Den apostoliske Tids berettigede Forventning af Herrens Gjenkomst udartede ogsaa ofte til sygelige Drømmerier om et tusindaarigt Rige som nær forestaaende, hvilken Anskuelse ledede til en stadelig Orkesløshed. Kirkens Mænd havde dog Øie for disse Synder og Skjævheder og mødte dem med Tugt. De groveste som Mord, Hor, Fornægtelse under Forsøgelse og Branglære blev straffede med Udelukkelse af Menigheden. Naar Saadanne angrede og atter ønskede Optagelse, gjorde Montanisterne gjældende, at de for bestandig burde være udelukkede, medens Andre var mildere i sin Dom, som allerede omtalt i Stykket om Cypræn. Først maatte den Angrende i Bodsdragt et Aars Tid staa ved Kirkedøren og anraabe om Barmhertighed. Saa fik han Lov til nederst i Kirken at høre paa Prædikenen, derefter knælende at deltage i Kirkebønnen, hvori ogsaa de Faldne var erindrede, derpaa Afgang til staaende at overvære Nadveren, indtil de endelig blev optagne i Menigheden igjen og ved Haandspaalæggelse fik Afsløsning fra sine Synder og modtog Broderkysket. Bods tiden var af forskjellig Varighed alt efter den begangne Synds Grovhed og Bedkommendes Forhold; ofte varede den i mange Aar og kunde alene forkortes, naar virkelig Dødsfare truede.

Katakomberne.

ed dette Navn har man betegnet de underjordiske kristelige Begravelsespladse. De findes paa forskjellige Steder, men især i Nærheden af Rom. Omegnen er af vulkansk Oprindelse; Grunden bestaar for det meste af den saakaldte Tuf (Tufa granulære). Denne Stenart er saavidt løs, at der uden synderlig Vanskelighed kan graves Gange i den, men tillige saapas haard, at disse ikke falder igjen af sig selv. Medens de hedenske Romere havde Familiegrave, benyttede de Kristne sælles Sovesteder for de Døde for at minde om, at Kirken er usynlig og almindelig. Ved de saakaldte Fosfores eller Gravere lod de Kristne sprænge lange, smale Gange i Tuf-Lagene $2\frac{1}{2}$ til 3 Fod brede og 5—8 Fod høje. Paa begge Sider gravede man over hverandre smaa Rum netop store nok til at kunne give Plads for dem, som skulde begraves. Naar Liget var lagt ind, isøbt i et dobbelt Vinklæde, blev Abningen lukket med en Plade af Mursten eller Marmor, og den Afdødes Navn blev malt eller indgravet paa Pladen samt det betydningsfulde Ord: "i Fred," eller "hvil i Fred," eller "du lever, evigt lever du i Gud," eller "Gud vederkvæge din Aand," eller "bed for os Forældre, Brødre og Søstre" o. s. v.

Kristi Monogram,
Duen, Fisken.

Kristelige Symboler
afdøde
i en Katakomba.

Saaledes slumrede de broderlig ved hverandres Side uanseet Stand, Alder og Køn med Ansigtet vendt mod Østen, ventende paa Opstandelsens store Morgen. Ofte var der ogsaa paa Gravpladen malt Billede af den Afdøde eller den kristelige Troes Symboller. De almindeligste af disse er Palmegrenen, Duen, Ankeret, Skibet, som seiler mod Himlen, Fisken og især Hyrden med Faaret paa Skuldrene; andre Plader bærer Symboler paa den Afdødes Haandtering eller bibelske Billeder, betydningsfulde og gripende i al sin Simpelt. Naar Væggene i en Gang var fyldt med Grave, gik man nedad i Dybden og dannede en ny under den første og satte

dem i Forbindelse med hinanden ved Trappetrin; ofte er der indtil fire eller fem Stokværk af Gange under Jorden, det ene dybere end det andet. Fra disse smale Gange, der tidt krydser hinanden i forskjellige Retninger, kommer man af og til ind i smaa Kapeller, trange og lave, men dog store nok til at rumme en liden Skare. Langs Væggene var der i enkelte udhugget Sæder for Biskoppen og Presbyterne. Her samledes man og holdt Mindefeste med Ordets Prædiken, Bøn, Sang og Næbbernydelse paa de Afdødes Dødsdage; i Forfølgelsestiden tjente de som Skulested og som smaa Kirker for den forfulgte Menighed. Men selv paa disse Steder var den ikke tryk; dens stille og fredelige Gudstjeneste blev enkelte Gange forstyrrede af vilde Soldaters Vaabenlarm; Mange blev grebne og førte i Fængsel, ja Nogle led endog Martyr døden her.

Det første af disse Kapeller er i den saakaldte Pavekrypte i Calixtus's Katakomba. Her laa de fleste romerske Biskopper i det tredje Aarhundrede begravne. Denne store Katakomba omfatter mange Kapeller og Gravkamre, smykkede med Billeder og Indskrifter. Det mest almindelige Billede er Hyrden med Faaret paa sine Skuldre (se Billederne Side 88). Der findes ogsaa Billeder af de fem Tusinders Bespisning i Ørkenen og af Moses, der slaar paa Klippen, saa Vand springer frem. Af andre Emner møder man ofte Noah i Arken, Jonas, der kastes op paa Land af Fisken, Daniel i Løvehulen, de tre Mænd i den gloende Døn, Elias, der optages

Martyr, begravelse i Katakomberne.

til Himlen paa Ildvognen og lader sin Kappe falde til Jorden. Hovedtrækkene i Frelserens Liv er meget hyppig fremstillede. Man ser ham snart tilbedt af de Vise fra Østen, snart i Samtale med Samaritanerinden, snart udsoldende Evangelierullen, omgivet af sine Apostle. Billeder af Frelseren selv (se Billedet Side 62 og 65) møder os først i de yngre Katakomber. Man foretrak i den ældre Tid Symboler for den ligefremme Afbildning; Hyrden med Lammet paa sine Skuldre er et saadant Sindsbillede. Det hyppigste Symbol er dog Fisken, fordi det græske Ord, der svarer til vort "Fisk," er sammensat af Begyndelsesbogstaverne til Ordene: Jesus Kristus, Guds Søn, Frelser. Naar man saaledes paa en Grav ser en Fisk holde i sit Gab en Kurv med Brød og Vin, saa skal dette fremstille Kristus, der rækker Menigheden sit Legeme og Blod. Og saa Korset findes hyppig i Katakomberne, forbi det haade minder om Kristus og de Kristnes Liv. Ankeret er undertiden anbragt under Korset, og Duen findes ofte flyvende over Nadverfalten. Meget hyppige er Kronen og Palmen, Tegnene for Seier over Døden. Andre Sindsbilleder er fjeldnere, som Hanen, der erindrer om Petri Fornægtelse; Hjorten, Sindsbillede paa Sjælen, der tørster efter Gud; Paafuglen, der ved sit Fjærskifte betegner U dødeligheden og Opstandelsen. Nogle hedenske Billeder blev udlagte med en dristig Symbolik. Orfeus, der ved sit mageløse Strengespil fortryllede og beherskede Dyrene og den øvrige Natur, fremtræder som Typus paa Ordet, der tæmmer de vilde Lidenstaber. Mærkeligt er d. t. at saa saa Billeder minder om Kristenforfølgelserne. Der hviler noget lyst og freidigt over den begyndende kristelige Kunst i Katakomberne, der giver et dybt Indtryk i det kristelige Liv i Forfølgelses Tid.

Man har ment, at de ældste Indskrifter og Billeder er fra Slutningen af det første Aarhundrede. Senere Tiders fromme Iver har forfalsket de enkle, prunkløse Indskrifter og gjort dem høitragende og udsmykket de ædle og simple Billeder, saa Videnskaben har havt stor Møje med at skjelne det Sande fra det Falske og give hver Tid sit. Det var især Pave Damasus ved Slutningen af det fjerde Aarhundrede, som var ivrig med at udsmykke Katakomberne, og mange senere Paver gjorde ligesaa. Man begyndte mere og mere at vise Martyrerne og deres Grave en afgudsig Ære. Talrige Pilegrime besøgte dem, men efterhaanden blev Katakomberne glemt og først ved et Tilfælde opdagede 31te Mai 1578 af nogle Arbeidere, der gravede efter Puzzolansand. Siden er mange af dem udgravne, undersøgte og beskrevne, især af Videnskabsmænd i vort Aarhundrede. Man har regnet ud, at deres samlede Længde udgjør over 100 norske Mile, og at der i Katakomberne ialt er begravet omkring 3½ Million Menneſter.

Nogle Branglærere.

Der er flere Gange tidligere er omtalt, at Branglærere myldrede frem i Mængde og truede Menighederne i den apostoliske Tid. Det er ogsaa berørt, at i dette Tidsrum forfattedes Kampen mod de samme Kjætttere som i Grundlæggelsens Dage. Da Kristi og Apostlernes Lære var meget simpel, saa det i Sagens Natur, at mange Sætninger senere blev gjort til Gjenstand for videre Granskning og Udvikling; der ved opstod Meningsforstjel, og man kom ind paa mange Afsveie; gamle Bildfarelser gennemløb forskjellige Udviklingsstrin og optraadte

i forskjellige Skikkelser, og nye Sekter dannede sig; nogle af disse vil vi omtale i første Rorthed.

I den apostoliske Tids Historie har vi seet, at mange Jøder, der var gaaet over til Kristendommen, senere havde vanskelig for at løsgjøre sig fra de indskrænkede Forestillinger, at det var nødvendigt til Salighed at iagttage den jødiske Ceremoni lov (se Pag. 112 og 113). Allerede Apostlene havde lært, at alene Troen paa Jesus Kristus gjør salig, og at man ikke skulde paatvinge Hedningekristne jødiske Skikke. En Del Jødekristne holdt dog ivrig fast ved Ceremoni loven og dannede en Sekt, der atter delte sig i to Partier, Ebioniter og Nazaræere. De første gik tilsidst saa vidt, at de forkastede Hedningeapostelen Paulus's klare Forkyndelse af Evangeliet og ansaa Kristus blot for et Menneske, der var udrustet med guddommelig Kraft. Hvorledes Ebioniterne havde faaet dette Navn vides ikke. Den store tyske Kirkehistoriker Gieseler mener, at det skriver sig fra de rettroende Jøder, der kaldte dem Fattige eller Tiggere, fordi de i aandelig og timelig Henseende svarede til denne Betegnelse. Blandt Ebioniterne møder vi omtrent Aar 200 en gnostisk Retning, som har beriget Literaturen med de saakaldte Clementinere, et Slags religiøs Roman, der især gaar ud paa at vise, at Kristendom og Jødedom er et og det samme. Nazaræerne tillagde vistnok den moralske Lov et altfor stort blivende Værd, men førte forresten ingen Branglære. Efterhaanden svinder hos disse Judaister det kristelige Element, og det jødiske tager Overhaand, tilbøls opblandet med gnostisk Surdeig. I forskellige Skikkelser har dog disse Lovretninger i Tidernes Løb dukket op igjen i Kirken og ofte truet med at berøbe de Kristne deres evangeliske Frihed.

Den Aandsretning, der kaldtes Gnosticismen, fik, som allerede omtalt, en ganske anden Magt i det andet Aarhundrede end i den apostoliske Tid (se Side 113 og 114). I Stykket om Jrenæus (Side 157 flg.) er skildret denne Branglæres Eiendommelighed paa hans Tid og den forfærdelige Magt, den havde over Mange, samt hvilken stor Fare, der paa Grund heraf truede Kirken fra den Kant. Som tidligere bemærket lærte de, at Erkendelsen af den sande Gud kun tilhørte de Vise; det almindelige Folk kunde ikke høre sig til den rette Forstaaelse af Sandheden. Nogle af dem mente, at Frelseren kun havde havt et Skinlegeme for at kunne sees af Menneskene; Andre antog, at det menneskelige hos Frelseren havde været mere end et Skin, og tillagde ham derfor en højere Menneskelighed. Mange af dem viste mørk Foragt for Verden og afholdt sig fra alle jordiske Nydelser; Andre hengav sig til Udsvævelser og roste sig af, at de derved ikke blev forstyrrede i sine hellige Betragtninger.

Gnosticismens Hjemland er Lilleasien. Den gennemløb efterhaanden forskellige Udviklingsstrin. Det første dannes af de ældste syriske Rjætterhøvdinger. Saa blev den oversført til Ægypten omtrent Aar 130 og opnaaede ved den begavede Basilides en Blomstring, som den ikke havde i sit Hjemsted. Dermed begyndte dens anden Periode. Basilides er den første, der søgte at udforme det gnostiske Stof ud fra den filosofiske Retning, som heter Stoicismen. Hans Discipel og Efterfølger var Valentinus, der lærte først i Alexandrien, flyttede saa omkring 150 til Rom og døde paa Cypern. Han var en af Oldtidens dybeste og skarpsindigste Aander og betegner Hødepunktet af Gnosticismen, idet han ved

den platoniske Filosofi og sin egen geniale Tænkning og sin skabende Fantasi omformede det hele Stof og dannede et storartet filosofisk System, forførelser for Tanken og tiltalende for Sindet. Det tredje Trin dannes af de yngre syriske Gnostikere, der er mere eller mindre paavirkede af Valentin. Den mest bekendte af dem er Bardesanes, en musikalsk og digterisk begavet Mand, der udbredte den hemmelighedsfulde Lære ved sine begejstrede og billedrige Hymner; han levede omkring 170. Den bekendte Apologet Tatian, der blev omvendt af Justinus Martyr, blev senere paavirket af Valentins Gnosticisme. Han og hans Tilhængere var saa strenge Afseer, at de brugte Vand i Madveien istedetfor Vin. En anden af denne Retning er Syreren Marcion, som kom til Rom ved Aar 150. Det fjerde og sidste Trin i denne Retnings Udvikling betegner Bevægelsens Udløb enten i det pure Hedenskab eller i ren Jødedom.

Det er en Mærkelighed ved denne filosofiske Retning, at ikke engang Gnostikerne selv kjendte synderlig til sine Hovdingers Lærebygninger. Det praktiske ved Gnosticismen var for den almindelige Mand Religionsblanderiet og dette Brug som Tryllemiddel. Den literære Kamp mod denne Branglære ved Jrenæus og Andre havde sin store Betydning; men det, som frelst Kirken fra at blive lammet af dette Rjætteris stærke og forførende Aand, var især den Trost, at hvormed man holdt fast ved den fra Apostlene overleverede evangeliske Lære. Det er derfor en Følge af Gnosticismen og Kampen mod samme, at Traditionsbegrebet i Kirken baade opstaar og fæstner sig; siden udartede det rigtignok og blev et Brængebillede, eftersom Katholicismen udviklede sig.

Efterat Gnosticismen ved Aaret 250 havde udspillet sin Rolle, begyndte en Mængde gnostiske Forestillinger at trænge sig ned i Folkedhybet, og de holder sig i Form af Overtro langt ned i Middelalderen. — Kirkesaderen Origenes nævner, at Gnostikerne forestillede sig 10 Jordaander under Billede af Cirkler, og rundt om disse gaar en stor Cirkel, Leviathan, det græske Oceanus, Verdenshavei. I et ætiopisk Skrift fra det andet Aarhundrede fremstilles denne Cirkel som en stor Drm, der bider sig i sin egen Hale. Her har vi Oprindelsen til Mythen om Midgardsormen. — Da Gnosticismen var en Fornuftretning, der vilde skabe sig sine egne Forestillinger om Gud og de aandelige Ting og fortolke Guds Ord efter sin egen Fornufts Godthkke, finder vi den samme Aand igjen i al Rationalisme, hvilken Skikkelse og Navn den end har; ogsaa her gjælder det, at gamle Fiender atter og atter dukker op i nye Skikkelser til Kamp mod Kirken for at fange dens Børn i sit fløgtige og kunstige Hjernespind.

Af andre farlige Branglærere i Martyrtiden maa nævnes Manichæerne. Det fortælles, at Stifteren af dette Rjætteri var Perseren Mani, der levede i det tredje Aarhundrede og havde gaaet over fra den persiske Religionsstifter Zoroasters Beskjendelse til Kristendommen og nu vilde sammenblande denne med Zoroasters Lære samt gammelkaldæiske og budhistiske Forestillinger. Til sidstnævnte hører dens Lære om Guds Menneksbelevelse. Mani gav sig ud for den af Kristus forjættede Trøstermand, men blev forfulgt af de persiske Prestes og Bismænd. Han lærte, at der var et Lysets Rige, hvor det Gode havde sit Hjem, og et Mørkets Rige, hvor det Onde herskede. Disse Riger, sagde han, var i uafslutelig Kamp med hinanden. Han lærte fremdeles, at i ethvert Menneks bor der en Lysets og en

Mørkets Sjæl, samt at det er Menneskets Bestemmelse, at hin skal befries fra dønnens Herredømme. For at forløse Lysjælen kom Kristus, der kun havde et Skinnelægeme, og derfor var ogsaa hans Lidelser blot et Skin. I det fjerde og femte Aarhundrede udbredte Manis Tilhængere, Manichæerne, sig ogsaa i det rmerste Rige. De fuldkomne Manichæere var Vegetarianere, idet de ikke spiste Kød, men kun Plantejøde. Leo den Store anstillede en Undersøgelse i Rom og fandt en Mængde Manichæere, der førte det liderligste Liv. Afslæggere af dennes Retning optræder baade i Østen og Vesten i forskjellige Skikkelser og under forskjellige Navne, som Priscillianerne i Spanien og Paulicianerne og Bogomilerne i Østen. Middelalderens Katharer var af samme Aand. Særlig kendt for dem alle er Dualismen*). Ved Manichæerne er en Mængde indiske og andre østerlandske Forestillinger og Myther ført over til Vesten, saaledes maaske Forestillingerne om Odins Hest, Sleipner, med otte Fødder, Bæsener med flere hundrede Hoveder o. s. v.

Af sværmeriske Retninger er Montanisterne allerede omtalt i Stykket om Tertullian (S. 221–222). Det kaster Lys over Retningen, at den netop er udgaaet fra Frygien. Dette Land spiller en betydelig Rolle i Oldtidens Religionshistorie. Jndbyggere der har altid vist sig som et Folk, tilbøieligt til Henrykkelse og Fanatisme paa alle religiøse Felter. Derfor udmærker alle de frygiske Kultus'er sig ved Fanatisme. Det er dette Anlæg for religiøs Biddhed, som er Montanismens Naturgrundlag. Vi har en lignende Retning i Finland, nemlig Læstadianerne, der har sin Rod i det finste Folks Nervøsitet. Montanismen kaldes ogsaa Pepuzianere eller Katakhyrger. Dette Sværmeri blev standset i Lilleasien 170 af Biskopperne Apollinarus, Miltiades og Rhodon ved en Række af Kirkemøder. Fra Lilleasien kom Retningen først til Gallien eller Frankrige og senere til Afrika. I Vesten blev den mødt med Sympathi af de fleste alvorlige Kirkemænd. Jrenæus's Optraeden i Rom til Gavn for Montanisterne er allerede omtalt; den skal have bevirket, at Romerbispen indtog en venlig Holdning overfor dem. Heri blev dog snart en Forandring, da Byen fik Besøg af Praxeos, der havde sat sig til Opgave at bekæmpe Retningen; desuden optraadte Presbyteren Gajus som dens ivrige Modstander. Disse Mænd i Forbindelse med, at de montanistiske Udskielser blev bekjendte, ødelagde Retningens Anseelse i Rom. Under den mandige Biskop Victor ved Enden af det andet Aarhundrede udtalte man Fordømmelsesdommen over dem.

Montanisterne i Vesten gjorde sig ofte bemærket under Kristensforfølgelserne, ja var endog ved sin udfordrende Holdning Aarsag til, at saadanne blev satte i Gang; saadanne Montanister var ogsaa ofte de første og eneste, som under Forfølgelsen fornegtede sin Tro. — Det bør ikke oversees, at Montanisterne ikke paa et eneste Punkt afveg fra Kirkens Lære. Hvad Afsen angaar, saa fandt man ligesaa strenge Krav hos Andre, som hos dem. Det samme er Tilfældet med Egtelsheden og Fasten samt deres Betragtning af de Faldne. Med Hensyn til deres Fordømmelse af Kunst og Videnskab stod de ikke alene, og hvad Skuespil angaar, saa var disse fordømte af enhver Kristen som "Djævelens Pomp,"

*) Dualisme, Dobbeltlære, er den Antagelse, at der fra Evighed af er to Bæsener, et godt og et ondt, hvert med sit Rige, Lysets og Mørkets.

hvilket de havde lovet at forsage i sin Daabspagt. Og saa i sin Forventning af Herrens nære Gjenkomst havde de Mange inden Kirken med sig.

Montanisterne stillede sig paa deres Side, som hylbede en strengere, mørkere Livsopfattelse. Dette var dog ikke det mest karakteristiske ved dem, men derimod Profetien. Deres Profeter optraadte under Skrig og Gebærder og saaes op til som overnaturlige Væsener. Netop fordi denne Profeti var ny, blev Kirken opmærksom, og trods Montanisternes religiøse Barme kunde Menigheden ikke andet end bekjempe den og havde dermed erklæret ikke længere at kunne antage Profetien som Aabenbaringskilde. Først da fik ogsaa Kirken egentlig Duet op for, hvad den eiede i de apostoliske Skrifter. Montanisterne var dog trods sin Ensidighed og sin Lyft til at stille sig ud i Smaaafsamfund et Salt for Menigheden og virkede vækkende og befrugtende. Naar en sløv og slap Kirketugt eller Kristendom senere i Kirkens Levnetsløb har faaet Magt, har ofte beslagtede Retninger traadt frem og øvet en gavnlig Indflydelse. Den bekjendte Søren Kierkegaard kan betragtes som vort Aarhundredes Tertullian; han var i mange Dele gennemtrængt af Montanismens Aand.

Blandt den Tids Branglærere maa ogsaa nævnes Monarkianerne. Dette Navn kommer af det græske Ord Monarkia, som oprindeligt blev brugt for at betegne Guds Enhed i Mod sætning til Hedenstabets mange Guder og Gnostikernes Lære om Gønerne. Kirkefaderen Tertullian var den første, som brugte Navnet Monarkianere om de Branglærere, som fremholdt saa stærkt Guds Enhed, at de tre Personer Faderen, Sønnen og Aanden forsvandt og ligesom gik op i det ene Guddomsvæsen. Senere blev dette Navn anvendt for at betegne flere meget forskellige Opfattelser. Det er almindeligt at dele Monarkianerne i to Flokke. Den ene negtede Kristi Guddom og lærte, at en Kraft fra Gud eller Guds Aand havde taget Bolig i Mennesket Jesus; den har faaet Navnet den dynamiske Monarkianisme. Den anden Retning fastholdt, at Kristus var Gud og ét med Faderen, men negtede at Faderen og Sønnen var særskilte Personer; de troede, at Kristus kun var en Fremtrædelsesform for Guddommen; denne Branglære pleier man at kalde den modalistiske Monarkianisme. Forstjellen mellem disse to Kjætterier kan kortest udtrykkes ved, at den dynamiske Monarkianisme i Grunden opgav Kristi Guddom og den modalistiske derimod hans sande Menneskenatur. Begge disse Flokke har haft adskillige Tilhængere og Talsmænd med forskellige Udviklinger og Afstygninger i Læren; men Historiens Lys falder saa sparsomt over dem, at man i mange Tilfælde ikke med Sikkerhed kan skjelne dem fra hverandre og hense dem til den ene eller den anden af de nævnte Grupper.

I Lilleasien fremtraadte de Branglærere, som har faaet Navnet Aloger. De stillede sig i rak Mod sætning til Montanisterne, der beraabte sig paa Johannes's Evangelium og dets Lære om Logos (Ordet). Alogerne forkastede Johannes's Skrifter og dermed ogsaa Læren om Kristus, saaledes som denne udvikles af denne Apostel. — I Forbindelse med de lilleasiatiske Aloger mener man, at den byzantiske Kjætter Theodotus har staaet. Under en Kristenforfølgelse paa Hjemstedet blev han kastet i Fængsel for sin Troes Skyld, men fornegtede Kristus, "medens alle de andre Guds Tjenere bar Seieren hjem." Skamfuld reiste han til Rom henimod Slutningen af det andet Aarhundrede. Her forsvarede

han sit Frafald med, at han ikke havde fornegtet Gud, men kun et Menneske. Han lærte, at Jesus var den frommeste af Alle og havde faaet Evne til at gjøre kraftige Gjerninger, men Gud var han ikke. Denne Opfatning blev af de romerske Kristne stemplet som farlig Branglære, stridende mod Guds Ord, og Biskoppen udelukkede ham af Menigheden. Men han vandt flere Tilhængere og dannede en liden Menighed, der har faaet Navnet Theodotianere. Forstjellig fra disse er de saakaldte Patripassianere, der lærte, at Faderen og Sønnen var et og samme Guddomsvæsen. "Den samme Gud, som var Fader, steg ogsaa ned i Jomfruens Moderkjød og lod sig føde; og det var dette samme Guddomsvæsen, som led og døde." Et andet Kjætter i skriver sig fra Libyeren Sabellius, der kom til Rom ved Begyndelsen af det tredje Aarhundrede og vandt mange Disciple. For ham er Fader og Søn Navne for den samme. Han lærte, "at Gud havde aabenbaret sig først som Fader, derpaa som Søn og tilsidst som Helligaand; disse tre Aabenbaringsformer var som tre Måster for det samme Guddomsvæsen." Tilhængere af denne Lære har efter nævnte Kjætterhøvding faaet Navnet Sabellianerne.

En anden bekendt Kjætter i denne Tid var den allerede omtalte Paulus af Samosata, Biskop i Antiochien (260). Han havde oprindelig været fattig, men beriget sig ved allehaande kirkelige Udpræstninger og var altid tilgjængelig for Bestikkelser. Hans Liv var i høi Grad forargeligt. Derhos var han saare forføngelig og lyste bedre at kaldes Dommer end Biskop og pleiede at drage med stor Pragt gennem Gaderne. Han lærte, "at Faderen, Sønnen og Anden er én Person, saa at Sønnen og Anden kun bliver Egenstaber ved den ene Gud." Han forkastede og forbyd de Salmer, som var digtede til Jesu Ære, og kaldte dem nære Digtninger og paa ægte Kjættervis søgte han at overbevise Folk om, at hans Lære stemmede med Bibelen og Menighedens Tro; han var slu og listig og glat som en Ål, men blev endelig efter megen Strid overbevist om sin Branglære og assat. Disse Kjætttere dukker i Aarhundredernes Løb oftere op og har ogsaa i vore Dage Landsbeslægtede i de saakaldte Unitarier. Det samme gjælder Læren om Tusindaaarsriget eller Miliasmen, der voldte megen Strid i det andet og tredje Aarhundrede og blev baade forsvaret og bekjæmpet af anseede Kirkelærere.

Rigskirken.

Konstantin den Store og de Kristne.

Denne Keiser var Søn af Konstantius Chlorus og hans Hustru Helena. Han slægtede i mangt og meget paa sine Forældre. Som Fadren var han en hypperlig Hærsejrer og mild mod de Kristne og lige-
som denne Nyplatoniker, der ivrig dyrkede Solguden eller Verdenssjælen.

De rige Gæver og den religiøse Trang var en Arv fra dem Begge. Det er allerede berørt, at han ved sin Faders Død blev kaaret til Cæsar af Hæren, og at han i et stort Slag ved den Mulviske Bro med Korset som sit Mærke paa Skjold og Faner vandt en glimrende Seier over sin fiendtlige Medregent Maxentius, der fandt Døden i Tiberen. Det er ogsaa omtalt, at Konstantin og hans tilkom-
mende Svoger Licinius ved Forordningen af 313 stand-
fæde Forfølgelsen og gav de Kristne Religionsfrihed. Men
uagtet dette bekjendte han sig dog endnu ikke til Kristen-
dommen; han var fremdeles Soldyrker, men med sin frem-
ragende Begavelse og sit skarpe Statsmandsblot havde han
opdaget, at den nye Tro eiede Fremtiden, og at det derfor
gjaldt at staa paa en god Fod med de Kristne for at undgaa
Splittelse og bevare Rigets Enhed. Han havde ogsaa
forstaaet, at Forfølgelserne saa langt fra naaede sit Maal,
at de tvertimod svækkede Romerstaten og fremmede Kristen-
dommen. Men med nævnte Seier var dog ikke hans
Modstandere overbundne. Maximinus, som regjerede over Syrien og
Ægypten, var en Forfølger, der ikke med det gode vilde lyfste de nævnte Love, som
Konstantin og Licinius havde udstedt til Gunst for de Kristne. Han fandt
det dog klogest ved en Rundskrivelse selv at vise de Kristne nogen Mildhed; men det
varede ikke længe, før han paany begyndte at forfølge dem. Først forbød han de
Kristnes Sammenkomster i Katakomberne og paa Kirkegaardene; tilskyndet af Hed-
ningerne skred han dernæst til aabenbar Vold mod dem; især rasede han mod

Konstantin den Store.

Myntportræt.

Biskopperne og Presbyterne, af hvilke et betydeligt Antal saldt som Martyrer. Hertil kom, at han søgte at fornye Hedenkabet; Templer blev byggede, Billedstøtter reiste, Offerprester ansatte og den kristne Kirkeordning efterlignet. Ja, han gik endog saa vidt, at han lod skrive Bidskrifter om Jesus af Nazaret og paalagde Lærerne at bruge dem i Stolerne som "Lærebog til Udenadlæsning." Da tvang Hungersnød, Pest og andre Ulykker samt de kristne Undersaatters truende Holdning ham til at udgive et Sideskifte til den nævnte Religionsfrihedslov, der var udgaaet fra Mailand 313. Men man forstod, at dette blot var nødtvungent og ikke til at stole paa. Han skjønte, at man ingen Tillid havde til ham, og at Konstantin og Licinius agtede at rydde ham afveien. Derfor søgte han at komme dem i Forkjøbet; han rykkede Vinteren 313 over Hellespont ind i Thracien med en talrig Hær og indtog Byen Heraclea.

Da samlede Licinius i en Fart 30,000 Mand for at møde den mere end dobbelt saa talrige Fiende. Det var en fuldstændig Religionskrig; Maximinus lovede sine Guder, hvis han seirede, at udrykke og tilintetgjøre Kristi Navn, og Licinius og hans Hær løstede Hænderne mod Himlen og anraabte den "høieste Gud" om Seier. Saa begyndte Slagct den 1ste Mai 313, der endte med Maximinus's Nederlag og Flugt. Derefter søgte den slagne Hersker at samle sine flygtende Soldater og vinde Stemningen for sig ved at indrømme de Kristne større Friheder, end han tidligere havde gjort, men hans Bestræbelse kronedes dog ikke med Held. Paa Veien gennem Lilleasien til Egypten for at samle nye Stridskræfter blev han sng i Tarsus og døde der efter kort Tids Forsløb. Dermed var denne farlige Modstander ryddet af Veien. Men nye Fiender reiste sig forat true Riget og de Kristne. Det gode Forhold mellem Konstantin og Licinius forvandlede snart til ligefremt Fiendskab. Det kom til aabenbar Krig mellem de to Svogre Høsten 313; Licinius tabte i to Slag; der blev sluttet Fred, men Forholdet mellem dem var meget spændt i de følgende 10 Aar.

Konstantin arbejdede i denne Tid utrættelig paa at forene Dyrkere af den gamle og nye Tro i én Religion. Alle hans Love og Foranstaltninger tilsigter at fremme Religionsblanderiet; han vilde ved alle lovlige og fredelige Midler smelte sammen et renset Hedenkab og en modereret Kristendom. For at sikre sig den høieste Guddoms Vndest og Naade riser han Reisfærdighed mod de Kristne, ja begunstiger dem paa mange Maader. Han indrømmede Geistligheden samme Frihed som de hedske Prester, skænkede Menighederne tilbage de Grundeiendomme, som var tagne fra dem, gav dem Ret til at modtage Gaver ved Testamenter, lod de tilfidesatte kristelige Embedsmænd komme til Væge og Værdighed igjen, gav Erstatning til dem, som paa en eller anden Maade havde lidt Tab paa sin Formue i Forsølgelserne og viste en særegen Velvilje og Forekommenhed mod de kristelige Geistlige og Biskopper.

Men samtidig optræder han ogsaa som Hedenkabets Oppræstest, er overtroist og taalser, at Offertheder adspørges, naar Lynet havde slaaet ned i de offentlige Bygninger. Hans Paabud om, at "Solens Dag" skal være en almindelig Hviledag, er ogsaa eiendommelig for hans Standpunkt. Var Dagen for de Kristne en "Herrens Dag" til Minde om Kristi Opstandelse, saa skulde nu Dagen ogsaa for Hedningerne blive en Lyets Dag i Solgudens Tjeneste. Af alle hans Forsøininger

til at sammensmelte Kristendom og Hedenskab er ingen mere gennemskuelig end denne hans Søndagslovgivning. "De Kristne dyrkede sin Kristus, Hedningerne sin Solgud: ifølge Keiserens Opsatning var Gjenstandene for begge Religioners Dyrkelse væsentlig den samme, om end Kristendommen ærede det "høieste Væsen" eller den "store Guds Guddom" paa den værdigste Maade; den sælles Hviledag skulde da ligesom være Baandet mellem begge Religioner." Den Bøn, som han lod Soldaterne bede, bar ogsaa Mærke af den samme Opsatning, idet den var affattet i saa svævende og ubestemte Udtryk, at alle Soldater, baade hedenste og kristne, hver paa sin Maade kunde istemme den. Men denne Konstantins Kirkepolitik huede ikke Vicinius; han fjernes mere og mere fra sin Svoger i religiøs Opsatning, indtil han endelig i Aaret 319 begynder at forfølge de Kristne; denne Forfølgelse gik især ud over Kristi Betsjendere ved Hoffet, de kristne Biskopper og de troende Soldater. Da bryder Krigen løs mellem de to Svogre i Aaret 323; den var i Virkeligheden en Kamp mellem Hedenskab og Kristendom. Konstantin havde gjort alt for at give den Karakteren af et Korstog. Kristne Biskopper fulgte med hans Hær, den hellige Korsfane (labarum)

Konstantins
Korsfane.
Udstjæring i en
Edelsten.

Konstantin den Store.

havde sit særegne Telt, hvor Keiseren fastede og bad, og Bønner for Keiseren opsendtes i alle de kristne Kirker. Og Seieren blev ogsaa nu paa Korsets Side. I Slaget ved Chalcedon vandt han en glimrende Seier over sin Svoger.

Fra nu af indtræder Konstantins Kirkepolitik i et nyt Stadium. Han opgiver Planen om en Sammenjævnelse af Kristendom og Hedenskab og søger at føre sine Undersaatter til den ene og sande Guds Dyrkelse, saaledes som denne fandt Sted i den kristne Kirke. Bistnot staa han fremdeles selv udenfor Kirken, har et saare taaget Begreb om Kristendommen og lever som en Hedning, hans hedenste Opsatning kommer tilsynne lige til hans sidste Aar, paa samme Tid som hedenste Ceremonier heller ikke er ganske borte. Men det er dog paa den anden Side hans oprigtige Mening kun at fremme Kristendommen og styrke Riget ved at fremme den sande Gudsdyrkelse. Han lod en ny Forord-

ning udgaa, hvori de Kristnes Gud bliver erklæret for den eneste sande, medens Hedenskabet betegnes som gudløst. Konstantin sætter dog ingen Forfølgelse i Gang mod Hedningerne; han lod dem være i Fred; kun lidt efter lidt og Skridt for Skridt forbød han hedenste Ofringer, og alene da, naar den hedenste Gudsdyrkelse tillige var forenet med aabenbar Uædelighed, tillod han sig paa Statens Vegne at gjøre Indsigelser. Saaledes lod han Afrodites Tempel i Mafaka paa Libanon og i Heliopolis i Fønicien ødelægge, fordi skændige Gjerninger

bedreves der; ligesledes befalede han, at *Æskulaps Tempel* i *Æge* i *Cilicien* skulde ødelægges paa Grund af de Bedragerier, som *Priesterne* øvede. Samtidig forstyrrede han ogsaa, som der berettes, en overtroist Gudsdyrkelse, som *Jøder*, *Hedninger* og *Kristne* hidtil alle havde taget Del i. I den gamle *Mamre Lund* i det hellige Land pleiede *Bekjenderne* af de nævnte Religioner aarlig at samle sig under den *Tornebush*, hvor man mente, at *Abraham* havde ofret. Nogle smykkede *Abrahams Brønd* med *Lys*, Andre heldte *Vin* i den, og atter Andre kastede *Kager* og *Münter* i Brønden. Da *Konstantin* kom til *Konstab* om dette Uvæsen, lod han ved sin *Stattholder Macarius* og ved den kristne *Biskop Macarius* i *Jerusalem* Offeralteret ødelægge, *Afgudsbillederne* brænde og en kristen Kirke bygge paa Stedet.

Men til et aabenbart Brud med *Hedenstabet* kom det først i 326, da han i *Rom* fejrede *Tyveaarsfesten* for sin Regjering. Ved denne Leilighed sløfede han ikke alene de sædvanlige hedenste Skikke, men udtalte sig endog om dem med Haan og Spot, saa *Mængden* hørte det. *Senatet* og *Folket* gjorde imidlertid Gjengjæld. Keiseren blev vred, vendte *Hedenstabet*s *Arnested* Ryggen og flyttede til *Byzanz*, der fra nu af blev hans *Residentz* og efter ham fik Navnet *Konstantinopel*, *Konstantins Stad*. — I *Statens* Forhold til Religionen mærkedes et stort Omflag. *Medens* *Kristendommen* overalt var begunstiget, havde *Hedenstabet* sunket ned til at blive en taalt Religion, der dog fremdeles havde mange Rettigheder. Disse blev imidlertid mere og mere indskrænkede. Det blev forbudt at afholde *Gladiatorlege*, de forfaldne hedenste Templer maatte ikke gjenopbygges, de hedenste *Felttegn* fjernedes fra *Hæren*, usædelig hedenst Gudsdyrkelse blev undertrykt, *Keiserbilleder* maatte ikke opstilles, og de hedenste Templer blev plyndrede for sine *Kostbarheder*. Ved Siden heraf var *Konstantin* ogsaa saare ivrig, naar det gjaldt at udjevne al religiøs Strid. Dette lagde han for Dagen baade overfor *Donatisterne* i *Nordafrika* og især under den *arianste* Strid. Hermed var *Begyndelsen* gjort til *Statens* bekæmpelige Indblanding i religiøse Spørgsmaal. Istedetfor at gavne Kirken skadede han den, og Kirken fik baade nu og siden dyrt betale den *Beskyttelse*, *Staten* ydede.

I *Konstantins* sidste Leveaar tiltager hans religiøse Zor; han arbejder utrættelig for *Kristendommens* Udbredelse, tilbringer *Timer* i sit *Palads* i *Bøn*, lader bygge pragtfulde Kirker, hører paa *Biskoppens* *Prædikener* og holder selv gudelige *Foredrag* for sine *Hoffolk*. Lige til de sidste Aar havde han dog højt taagede *Forestillinger* om den kristelige Lære, og *Overtroen* eiede ikke liden *Magt* over ham. Hans Liv var derhos saa lidet kristeligt, at han troloft dræbte sin *Søsters* Mand, uagtet han havde lovet hende at spare ham, ja Grusomheden gik endog saa vidt, at han myrdede baade sin *Søn* og sin *Hustru*. Da han mærkede, at Døden nærmede sig, ønskede han i *Paaften* 337 at blive *Daabskærling*; knælende bekjendte han sin *Synd* og bad om *Daaben*. Efter at have modtaget *Haandspaalæggelsen* og *Vel-signelsen* lod han sig føre til *Nikomedien*, hvor han i *Pintsen* nævnte Aar blev døbt af *Biskop Eusebius*. Med Ordene: "Nu svinde al Tveithighed," modtog han *Daaben* og lovede, at hvis Gud vilde forunde ham flere *Levedage*, vilde han for *Fremtiden* flittig besøgte *Menighedens* *Forsamlinger* og leve et Gud værdigt Liv. Nogle Dage efter døde Keiseren, og hans Lig blev bisat i en *Guldkiste* i *Konstantinopel*.

Kirkemødet i Nicæa Aar 325.

fterat Kirken ved Konstantin havde faaet Religionsfrihed og Ro for ydre Fiender, traadte forskjellige Spørgsmaal om den kristne Tro stærkere frem end før. Særlig var dette Tilfælde med Læren om Treenheden, der allerede i Martyrtiden vakte Strid. Her laa Veien aaben for flere Vildfarelser. Enten kunde man lægge slig Bæyt paa Enheden i Guds Væsen, at Guddommens Personer blev borte, eller ogsaa fremhæve Personerne saaledes, at Enheden ikke kom til sin Ret. Særligt vigtigt var Spørgsmaalet om Sønnens og Mandens Forhold til Faderen. Allerede Origenes havde udtalt sig herom og var den første, som bragte nogen Klarhed over dette Spørgsmaal, idet han lærte, at Guds Søn var født af Faderen fra Ewigheid af. Men til fuld Klarhed i denne Sag var han ikke kommet. Det er indlysende, at dette Spørgsmaal var af største Vigtighed for Kristendommen og greb alvorlig ind i Læren om Frelsen. Var nemlig ikke Kristus sand Gud og Faderen lig i ét og alt, saa kunde han heller ikke frelse Alle ved sin Lidelse og Død; thi det kan kun den gjøre, som baade er Gud og Menneske.

Den, som kaldte tillive tidlige Stridigheder om Sønnens Forhold til Faderen, var Arius, Presbyter i Alexandrien. Han var født i Libyen, og Samtidige skildrer ham som en høj, mager, bleg Mand med tykt, stribt Haar og et alvorligt og mørkt Udseende; dog skal han have været behagelig og beskeden i Omgang og udmærket sig ved et strengt afholdende og sædeligt Liv samt stor Lærdom og Betsalsenhed. Han manglede heller ikke poetisk Begavelse. I Modsatning til Sabellius, Monarkianerne og andre Kjætlere fremhævede han Sønnens Adskillelse fra Faderen, ja lærte endog, at Sønnen var Faderen underordnet. Han paastod, at alene Gud Fader er sand og evig Gud; Sønnen er ikke sand Gud og har en Begyndelse; thi han er engang ved den guddommelige Vilje skabt af Intet. Han er den første, men ogsaa den højeste Skabning, og ved ham er Verden bleven skabt. Da Gud forudsaa, at han vilde være god, har han paa Forhaand forlenet ham guddommelig Gæve, saa at han i uegentlig Forstand ogsaa bør kaldes Gud og tilbedes som saadan. Med denne Lære stødte Arius an mod Guds Ord og den apostoliske Troesbekjendelse.

Da Biskop Alexander i Alexandrien hævdede den Opsatning, at Sønnen var af samme Væsen som Faderen, blev der en heftig Strid. Arius holdt uroffelig fast ved sin Branglære og vilde ikke gjenkalde; Alexander udelukkede ham derfor af Kirkens Samfund i 320 og holdt Mødet efter en Synode, hvori henimod 100 Biskopper fra Omegnen tog Del. Mødet dømte Arius som Branglærer. Denne forlod nu Egypten og drog først til Palæstina og saa til Nikomedien, hvor Biskop Eusebius tog sig af ham og søgte at udvinke en Forsoning med Alexander. En anden Biskop, Eusebius af Cæsarea, sluttede sig ogsaa væsentlig til ham, idet han tolkede Branglærerens Ord saa mildt som muligt, og Mange gjorde det samme. Paa denne Bis fik Striden et stort Omfang og kom for Keiserens Øre. Som Mægler sendte han til Alexandrien sin betroede Mand, den gamle Biskop Hosius fra Cordova i Spanien; da denne af Biskop Alexander fik lære Striden at kjende, gav han denne Ret i Opsatningen af Sønnens Forhold til Faderen, men det lykkedes dog ikke at forlige de stridende Parter.

Da han kom tilbage og meddelte Keiseren sine Jagttagelser og Erfaringer, besluttede denne at sammentalde et almindeligt Kirkeføde for at løse dette Spørgsmaal, som truede Enheden og Kirkefreden. Han gav dem, som kunde møde, fri Rejse; Postheste, Muldyr og Vogne blev stillede til deres Naadighed, og de blev prægtig underholdte paa Statens Bekostning. Mødestedet var den ældgamle By Nicæa, der laa i Lilleasien ved en af de smaa Bugter, som Marmora-havet danner, skraa overfor Keiserens nye Hovedstad Byzantiz. Der mødte Biskopper, Presbyterer og Lægmand fra hele Riget; kun Enkelte fra Gottherne, Perserne og Skytherne, bare 6-7 fra det vestlige Rige samt to Prester fra Rom i Biskoppens Sted, da han ikke kunde komme. Den østlige Del af Riget sendte derimod desto Flere. Ogsaa en novatiansk Biskop indfandt sig. Man fortæller, at der mødte 318 Biskopper; Antallet af samtlige Geistlige, som var tilstede, har man anslaaet til 2,048.

De kom til Stedet Aaaren 325. Den første Sammentkomst gav Anledning til rørende Scener. Mange af dem havde lidt meget i Forsølgelsens Tid og bar den Herres Jesu Mærketegn paa sit Legeme. Da Paphnutius, Biskop af Thebais, traadte ind, blev der en almindelig Bevægelse i Salen. Han slæbte efter sig et Ben, hvis Muskler var blevne overstaarne, medens han arbejdede som Fange for sin Troes Skyld i Bjergværkerne; da han fæstede sit brystne Dics udsøkkede Blit paa de Forsamlede, blev Alle dybt grebne. — Det samme var Tilfældet, da Paulus, Biskop af Neo Cæsarea ved Euftrat, velsignende opløstede en Haand, der var lemlæstet af Jlden; man ilede hen for at kysse Mærkerne efter Bekjendernes Saar. Eneboerne tildrog sig ikke ringe Opmærksomhed. Blandt disse var Jakob af Nisibis, som bar en Klædning af Gjedde- og Kamelskind, der gav ham en vis Lighed med Johannes den Døber. Han havde i flere Aar levet i øde Egne og næret sig af vildtvoksende Planter og Bær. Fremdeles mærkedes Potamon, Biskop af Heraklea ved Nilen, der kunde fortælle om de indre Forhold i Klosteret Pispir. Der var endvidere Spiridon, Biskop af Cypern, som endnu vogtede Aar, efterat han var bleven Biskop. Ved hans Side saaes den blide Nikolaus, Biskop af Myra, Bøinens Ben. Dernæst kom de Lærde, hvis Navne var bekjendte ved Prædikener og Skrifter; de mest fremragende af disse var den ærbørdige Alexander, Biskop i Alexandria, og hans unge Raadgiver Athanasius, hvis store Begavelse og brændende Nidkjærlighed man allerede havde hørt Rygte om. Af Vestens Geistlige mærkes den 67-aarige Biskop Hosius af Cordova.

Der var en broget Blanding af alle Folkeslag og Sprog. Man ventede med at begynde Forhandlingerne nogle Dage, da Keiseren endnu ikke var kommen. I Mellemtiden udspandt der sig Samtaler og Forhandlinger. Ogsaa her delte man sig i to Leire. De talrigste var de aandelige Enfoldige, der holdt fast ved, at Kristus var sand Gud og sandt Menneſke, af samme Væsen som Faderen. En Flok paa et Snes Biskopper samlede sig om Arius, der ogsaa mødte og ved Foredrag og Sange søgte at vinde Tilhængere. Keiseren ankom endelig den 4de eller 5te Juli, og den høitidelige Aabning blev sat til den følgende Dag. Mødet blev maaske holdt paa Slottet. Aabningsdagen sad man tause og forventningsfulde i Salen. Endelig kom Rigets høieste Embedsmand og tilsidst Keiseren, straalende af Purpur, Guld og Edelstene. Forsamlingen reiste sig, han hilste og satte sig i Prester paa en lav, forgyldt Thronstol. Den smidige Eusebius af Cæsarea holdt formodentlig Indgangsbønnen, hvor-

21thanasius, 21rus og Keiser Konstantin paa Kirsebøet i 21cca 325.

efter Konstantin paa Latin formanede sine Venner til Enighed. Talen blev ved en Tolk oversat paa det græske Sprog. Derefter begyndte Forhandlingene.

Ordet blev først givet til Arius og hans Venner. Her, under Paavirkning af den Stolthed, som han følte ved den store Rolle, han spillede i den forsamlede Kristenheds Døie, tilfidesatte han, som det synes, ethvert Klogskabshensyn. Han udviklede straks sin Anskuelse i dens hele Skarphed. Han paastod, at Ordet hverken var evigt som Faderen eller af samme Natur og Væsen, at Ordet ikke var Gud, men alene delagtig i Guddommen paa samme Maade, som Skriften udsiger, at dette er Tilfælde med alle Menneſter. Han tilspøiede, at i Begyndelsen var Faderen ene, og at han havde frembragt Sønnen af Intet ved Viljeshandling; endelig sluttede han med den Erklæring, at Faderen var uhyllig og ufattelig selv for Sønnen; thi hvad der har en Begyndelse kan ikke fatte det, som er fra Evighed. Han var ikke engang vis paa, om Sønnen kunde tilfulde begribe sit eget Væsen. Da han havde endt sin Udvikling, blev han mødt med levende og lydelig Harm. Der dannede sig tre Flokke. Den ene ledet af Arius og Eusebius af Nikomedien og tællede omkring 20, den anden var styret af Alexander og Athanasius, der ivrig forsvarede Kristi sande Gudsdom, medens den tredie og talrigste med den verdenskløge Biskop Eusebius af Cæsarea i Spidsen vilde gaa en Middelvei og mægle mellem de nævnte to skarpt modstridende Parter. Sidstnævnte Biskop søgte at mildne Kjætterhøvdningen Arius's stærke Ord og i svævende og forsigtige Udtryk at forme en Befjendelse, der kunde vinde Tilslutning. Hans Mæglingsforslag holdt paa at vinde almindeligt Bifald; selv Reiseren syntes godt derom.

Da reisste Alexandrinerne sig og forsvarede Kristi Væsenlighed med Faderen. Athanasius's Talegaver og greie Udlægning gjorde Udslaget. "Han er," skriver Dr. Bang, "uden al Sammenligning Aarhundredets mest fremragende Skikkelse, enten man tager Hensyn til Viljens Energi eller Tankens Skarphed. Man ved ikke, hvad man mest skal beundre hos denne lille Mand med det uanseelige Udvortes: hans urokkelige Trofasthed mod Sandheden, hans Mod, der aldrig kjender Frygt, hans overlegne Hersterevne, hans glødende Belsalighed, hans sønderlemmende Dialektik, hans skønne, formfuldendte Fremstilling." Til Eusebius's Forslag gjorde han følgende Tilføielse: "sand Gud af sand Gud," "født," ikke "skabt," "af samme Væsen som Faderen." Ingen af Modstanderne kunde gjendrive hans Grunde; han fik Reiseren og det store Flertal paa sin Side. Da Reiseren truede med Landsforvisning, tvang han 18 af de 20 arianske Biskopper til at underskrive Befjendelsen. To ægyptiske Biskopper og Arius negtede og rammedes derfor af Mødets Dom og maatte vandre i Landflygtighed. Saaledes begyndte man allerede at kjæmpe med kjødelige Vaaben for Sandheden, idet man brugte Tvang og Straf overfor de gjenstridige Kjætttere istedetfor Ordets overbeviſende Kraft.

Den Befjendelse, man da enedes om, lyder saaledes: "Vi tror paa én Gud, den almægtige Fader, alt det Synlige og Uhylliges Skaber. — Og paa én Herre, Jesus Kristus, Guds Søn, født af Faderen, som den Eubaarne, det er af Faderens Væsen, Gud af Gud, Lys af Lys, sand Gud af sand Gud, født, ikke skabt, af samme Væsen med Faderen; ved hvem Alt er skabt, baade det i Himlen og paa Jorden; som for os Menneſter og til vor Frelse nedsteg og blev Kjød og blev Menneſte; som led og opstod paa den tredie Dag og opfor til Himmels og skal komme igjen for at dømme

Levende og Døde. — Og paa den Helligaand. — Men dem, som siger, at der gaves en Tid, da Guds Søn ikke var, og at han ikke var til, førend han blev født, og at han blev til Intet, eller som siger, at han er af et andet Væsen (end Faderen), eller at han er skabt, eller at han kan forvandles, eller at han er foranderlig, den forkaster den almindelige Kirke." — Denne Bekendelse, der er kjendt under Navnet den nicænske, trængte efter langvarige og heftige Kampe efterhaanden igjennem og blev stadfæstet paa et Kirkemøde i Konstantinopel Aar 381, hvor den fik nogle Tillæg, som fastslog den rette Opfatning i Modsætning til nye Bidsfarelser, der lærte, at den Helligaand ikke var af samme Væsen som Faderen og Sønnen, altsaa ikke sand Gud, men en Skabning af Sønnen. I dette udvidede Symbol bekjender Kirken sin Tro paa den Helligaand, "som er Herre og gjør levende, som udgaar fra Faderen, som tilbedes og æres tilligemed Faderen og Sønnen, som har talt gjennem Profeterne." Senere modtog den endnu nogle Tillæg, indtil Symbolet fik den Stikfelse, som det nu har i vore Bekjendelseskrifter.

Det andet store Spørgsmaal, der kom til Afgjørelse i Nicæa, var om Tiden for Paaskens Høitideligholdelse. Her blev den romerske eller vesterlandske Opfatning den gjældende; ligesaa angaaende Kjættedaaen. Desuden har dette Kirkemøde fattet en Række Beslutninger angaaende Kirkeforfatningen, de kirkelige Skikke og Kirketugten. En Rangordning mellem Geistligheden blev ogsaa fastsat. Rom's, Alexandriens, Antiokiens og Jerusalems Biskopper blev kjendt for de Øpperste og fik Navnet Patriarker. Om Presternes Ægteskab blev ogsaa ført en hidfig Kamp. En ærværdig ægyptisk Biskop, bekjendt som Afket, paastod, at "Ægteskabet er Kyskhed," og hans Mening gik igjennem. Det Høifirkelige kommer stærkt frem i flere Beslutninger, og man mærker, at Kirken er i stadig Udvikling mod den senere Katholicisme.

Efter omkring to Maaneders Samvær skiltes man ad; til Afsted spiste Mødets Deltagere ved Keiserens Taffel; Eusebius af Cæsarea holdt en Tale for Konstantin, rimeligvis ligesaa fuld af Smiger som en anden, vi kjender af ham. Ved Bordet sagde Keiseren blandt andet: "Jeg er Biskop for det Ydre, I for det Indre;" disse Ord vandt Bifald; Kirken havde begyndt at faa Verden kjær. Det kristelige Haab, der var saa levende i de tre første Aarhundreder, blegner. Biskoppen af Rom forkjætrer Andre og udvider stadig sin Magt, indtil den er verdensbeherfskende; i den græske Kristenhed faar den theologiske Erkjendelse snart saa stor Magt, at Kirken efterhaanden fortørres og mister sin Frihed og sit Liv.

Athanasius og Fortsættelse af den arianske Strid.

det fjerde og femte Aarhundrede fremstod en Række Kirkesædne, der mindes med Tak, fordi de ved et fromt Liv, veltalende Prædikener og mange fortrinlige Skrifter fremmede Kirkens Vækst. Men især fortjener de at ihukommes for sin Deltagelse i de store Lærekampe om Treenigheden, Kristi to Naturer, Synden og Naaden og flere andre vigtige Punkter i den kristelige Lære. Frugten af deres Arbejde nyder vi Alle godt af, idet den er nedlagt i ensfoldige og dybe Bekjendelser, som den hele Kirke deler. "I vor Opfatning af disse dybe Sandheder," skriver Dr. Bang, "er vi den Dag i Dag saa at sige ikke komne et Haarsbred længere

frem, end Oldkirken kom under Lærestridighederne. Vi lever Alle af dens vældige Aandsarbejde." En af de mest fremragende Kirkesædne, som har levet, er den allerede omtalte Athanasius, stor som dyb og skarpsindig Tænkter paa Kristendommens Grund, større som Evangelist, Hyrde og Kirkefyrer, men størst under Forsølgelse, i Landsflygtighed og under Lidelse for Sandheden. Hos ham er stærk og levende Kristentro, varm Kjærlighed og den uroffeligste Trofskab mod den rene Lære efter Guds Ord paa det skønneste forenede.

Han blev født i Alexandrien omkring Aar 300. Det berettes, at hans Forældre var Kristne samt rige og fornemme Folk. I den sidste og blodigste af alle Kristenforsølgelser under Diokletian bekjendte de standhaftig sin kristne Tro. Det ligger nær at antage, at det ubøielige Mod, som han i sit Liv saa ofte sit Anledning til at vise, var næret og styrket ved de Fortællinger, han som Barn hørte af sine Forældre om Menighedens Trængsler og Bekjendernes heltemodige Udholdenhed overfor alle Lidelser. Som det ofte er Tilfælde, at allerede Guttens Leg røber hans fremtidige Livskald, saa fortælles der, at Athanasius gjerne efterlignede de præstelige og biskoppelige Forretninger i sine Legesammeraters Kreds. Dette gjorde han med flig dyb Forstaaelse og en saadan medfødt Værdighed, at Biskop Alexander, der engang han gik ved Stranden og havde Anledning til at iagttage den alvorlige Leg, straks opdagede i ham den udprægede Begavelse for det kirkelige Embede. Biskoppen tog ham til sig og gav ham en omhyggelig Opdragelse og Undervisning, saa han blev den mest harmonisk dannede Kirkemand i sin Tid. Paa dette Arnested for verdslig og kristelig Værdom var der ogsaa en sjelden Anledning til at erhverve sig rige og udstrakte Kundskaber, og han benyttede sin Ungdomstid vel. Han studerede ikke alene med særlig Flid den hellige Skrift og de ældre Kirkelærere, men ogsaa den gamle græske Literatur. Dette fremgaar ogsaa klart af hans Ungdomsskrifter*), som han forfattede i en Alder af omkring 20 Aar. Han udmærkede sig ogsaa fremfor sine Jevnlige ved Fromhed og et strengt afholdende Liv. Bøn og Faste gjorde hans Aand ædruelig og staaflatte ham mod Kjødets og Verdens Fristelser. Eneboerlivet omfattede han med Kjærlighed, og efter en Beretning, hvis Troværdighed rigtignok er omtvistet, skal han i sin Ungdomstid have besøgt den hellige Antonius og nydt hans Venstabsk. Allerede i Aaret 319 møder vi ham som Diakon i Alexandrien, et Embede, som dengang var det vigtigste næst efter Biskoppens. Snart blev den unge, tyveaarige Ungling sin Biskops Fortrolige; hans hele Fremtræden havde noget vindende ved sig, og han erhvervede sig snart mange Venner. Det er tidligere allerede omtalt, at Athanasius paa Kirkemødet i Nicæa Aar 325 med Skarpsindighed, Beltalenhed og grundig Skriftkundskab gjendrev Arius's vildfarende Paastande om, at Kristus ikke er sand Gud, født af Faderen fra Evighed; ja hans Skarpsindighed og Tales Flid bidrog mest til, at Arius's Lære blev forkastet. "Var Sønnen en Skabning," siger Athanasius, "saa vilde Djævelens Herredømme ikke være fuldkommen brudt, da var Mennesket ikke befriet fra Synden og dens Forbandelse, fra Døden og dens Frygt, da er det ikke i Sandhed forenet med Gud og blevet udødeligt. Thi ingen Skabning kan forene Skabningerne med Gud, fordi hvert Menneske trænger en Midler." — "Kristus havde ikke kunnet give Livet, naar han ikke selv var Livet." "Var Kristus

*) Athanasius's Ungdomsskrifter er fortræffelig oversatte af Pastor Andr. Hansen.

Athanasius besøger den hellige Antonius.

ikke Guds evige Søn, saa var vor Frelse ikke grundet fra Evighed og for Evighed.“ “Vigesom vi er skabte af Gud, kan vi kun blive forløste af Gud.“ — Saaledes gjendrev han med tydelige og overbevisende Grunde sin Modstander og trak hele Forsamlingens Opmærksomhed hen paa sig.

Men dette var kun Begyndelsen til Kampen. Athanasius skulde virkelig erfare, at Discipelen ikke er over sin Mester, og Herren vilde vise ham, hvor meget han maatte lide for Kristi Navns Skyld. Nogle Maaneder efter Hjemkomsten fra Mødet henvod Bisop Alexander, gammel og mæt af Dage (14de April 328). Det fortæller, at han før sin Død udtalte Ønsket om, at Athanasius skulde blive hans Efterfølger. Den ydmyge Mand havde imidlertid saa liden Lykt hertil og søgte i saa høj Grad Vægen og Ansvar ved dette vigtige og vanskelige Embede, at han greb Flugten. Da den døende Bisop hørte dette, raabte han: “O, Athanasius, du tror at kunne undfly, men du vil ikke slippe bort!” Og saaledes skeede det ogsaa. Han vandrede tilbage, og Folket valgte ham til Bisop. De tilstedeværende Biskopper lagde Hænderne paa ham, og Menigheden raabte højt af Glæde. Dette skeede den 8de Juni 328. De 45 Aar, han indehavde det biskoppelige Embede, var en næsten uafbrudt Række Forfølgelser, som han led med en Taalmodighed og Fasthed, der bar Vidne om, at han i rigt Maal eiede den Tro, som overvinder Verden.

Kæiserens elskede Søster Konstantia var en jærlig Beskytterinde af Arianerne. Paa sin Døds seng bad hun indtrængende for Arius og hans Venner. Den vankelmødige Kæiser indsatte atter de arianste Biskopper i sine Embeder og forlangte af Athanasius, at han skulde optage Kætterne igjen i Kirkesamfundet. Denne henviste til den nicænste Synodens Beslutning og blev uroffelig. Nu udspandt Arianerne og de saakaldte Halvarianere*) et Net af Løgne mod ham. Jo mere Bagvaskelserne viste sig i sit sande Lys, desto frækkere Bestyldninger kom man frem med. Opstand, Undertrykkelse, Voldsagt, Mord og Trolldom lagdes denne Guds Mand til Laft. Aar 335 samment kaldtes en Synode til Tyrus, hvor han skulde dømmes. Athanasius indfandt sig, og han forstod at retfærdiggjøre sig glimrende. Hans Fiender havde leiet en løssagtig Kvinde til at anklage ham for Uædelighed. Just som hun havde fremlagt sin Bestyldning mod Biskoppen, traadte denne ind og havde med sig en Presbyter ved Navn Timotheus. Opfordret til at forsvare sig, taug Athanasius; men Timotheus vendte sig mod Anklagerstenen med de Ord: “Er jeg nogensinde truffen sammen med dig eller kommen i dit Hus?” “Ja,” — streg hun hidfig, — “dig er det, som har skilt mig ved min Kyskhed!” Selv Dommeren maatte le, saa klart var Grundløsheden i hendes Bestyldning godtgjort paa Stedet. Man sigtede ham fremdeles for at have bragt en Bisop af Dage og brugt hans Haand til Trolldom; en afhuggen, nedfaldet Haand blev fremlagt i Retten. Athanasius spurgte sine Dommere, om de kjendte Biskoppen personlig, og fik Ja til Svar. Han vinkede, og et Menneffe, svøbt i en Kappe, blev ført ind; han afdækkede Ansigtet, og Iyslevende stod for dem den Mand, som han skulde have dræbt. Thi hans Venner havde med stor Møie faaet den Forsvundne ledt op. Men Haanden da, som var fremlagt? Athanasius afdækkede derpaa Biskoppens ene Haand og saa den anden; “og nu,” sagde han, “paalaa det sikkert Modstanderne at

*) De kaldtes ogsaa Eusebianere efter sin Fører Eusebius af Cæsarea i Palæstina; de lærte, at Jesus var af et Væsen, som Lignede Faderen.

bevise, hvor den tredie Haand, som var afhuggen, havde fiddet paa Manden." Men de klareste Grunde var spildte, nye Anklager bragtes frem, de raabte og skreg, og kun med Nød og neppe slap han bort ved Hjælp af den keiserlige Vagt. Men disse Ujorsonlige hvilede ikke og vidste tilsidst at fremtvinge den Dom, at den fromme Biskop skulde afsættes fra sit Embede.

De udtænkte en anden List. De foregav, at Athanasius havde truet med, at han ved sin Jndflydelse vilde hindre den nødvendige Kornudførsel fra Alexandria til Konstantinopel; da Keiseren hørte dette, blev han saa vred, at han uden at høre Athanasius eller undersøge Sagen forviste den Anklagede til Byen Trier (16de November 335). Hermed begyndte Biskoppens første Landflygtighed, der varede i henved tre Aar. — Men Gud lod ikke Fienderne opleve den Triumf at se Arius optaget igjen i Kirken. Denne Mands Optagelse skulde paa Keiserens Befaling ske i selve Konstantinopel med megen Høitidelighed. Biskoppen negtede, men Eusebianerne truede ham med Afsættelse; der var endog Tale om med Magt at føre Arius ind i Kirken. Da gik Biskop Alexander ind i Kirken, fulgt af en Prest ved Navn Makarius, opløstede sine Hænder til Gud, kastede sig under Taarer ned paa sit Ansigt foran Alteret og bad liggende paa Jorden. "Hvis Arius," saa bad han, "imorgen optages i denne Kirke, da tag, o Gud, mig, din Tjener, bort i Forveien, og tilintetgør ikke den Fromme med den Ugudelige! Men hvis du forbarmer dig over din Kirke (og jeg ved, at du vil forbarme dig), saa se nu til Eusebianernes Gjerninger og giv ikke din Arv til Pris for Fordærvelsen og Spotten, og tag Arius bort fra dette Liv, forat ikke Branglærere med ham skal komme ind i Kirken og Ugudeligheden i Eftertiden ansees for Gudsfrygtighed." Derpaa fulgte en rystende Begivenhed. Arius blev hin Aften ført i Triumf gennem Gaderne af sine Tilhængere; han gik lidt tilside; man ventede og ventede, men han kom ikke tilbage; den ottiaarige Olding var pludselig bleven overrasket af Døden (336). De Troende saa heri en Gudsdom og takkede Herren for den underfulde Bønghjælp.

Imidlertid blev Athanasius modtaget paa det bedste af Biskop Maximus i Trier. Ogsaa Keiserens ældste Søn, Konstantin, der var Cæsar i Gallien, ærede ham høit og lod den standhaftige Bekjender ikke mangle noget. Kun Adskillelsen fra sine kjære Menigheder gjorde Forvisningen tung. Den kom denne Gang ikke til at vare saa længe. Konstantin den Store døde 337. Hans tre Sønner delte Riget. Paa en Sammentkomst besluttedes, at de forviste Biskopper skulde tilbagekaldes. I Udtryk, hvori han udtaler den dybeste Respekt for Athanasius, underretter Konstantin Menigheden i Alexandria om deres Hyrders Tilbagekomst. (Høsten 338).

Dog, Menighedens Glæde var af kort Varighed. Den blev kun som en gjenfærdig Hilsen mellem Hyrden og Hjorden til fælles Styrkelse mod de Lidelser, som ventede dem. Athanasius's Fiender begyndte paany at drage tilfælts mod ham med de gamle Anklager. Imidlertid var ogsaa Athanasius's, trofaste Beskytter, Keiser Konstantin, faldt i Krigen mod sin Broder Konstans og den tredie Broder, den arianskfinde Konstantius, fik nu friere Hænder. Derfor kunde Arianerne paa en Synode i Antiochien Aar 341 vove uden videre at afsætte Athanasius, der allerede Aaret forud ved sine Modstanderes Fremfærd var bleven nødt til at flygte fra Alexandria.

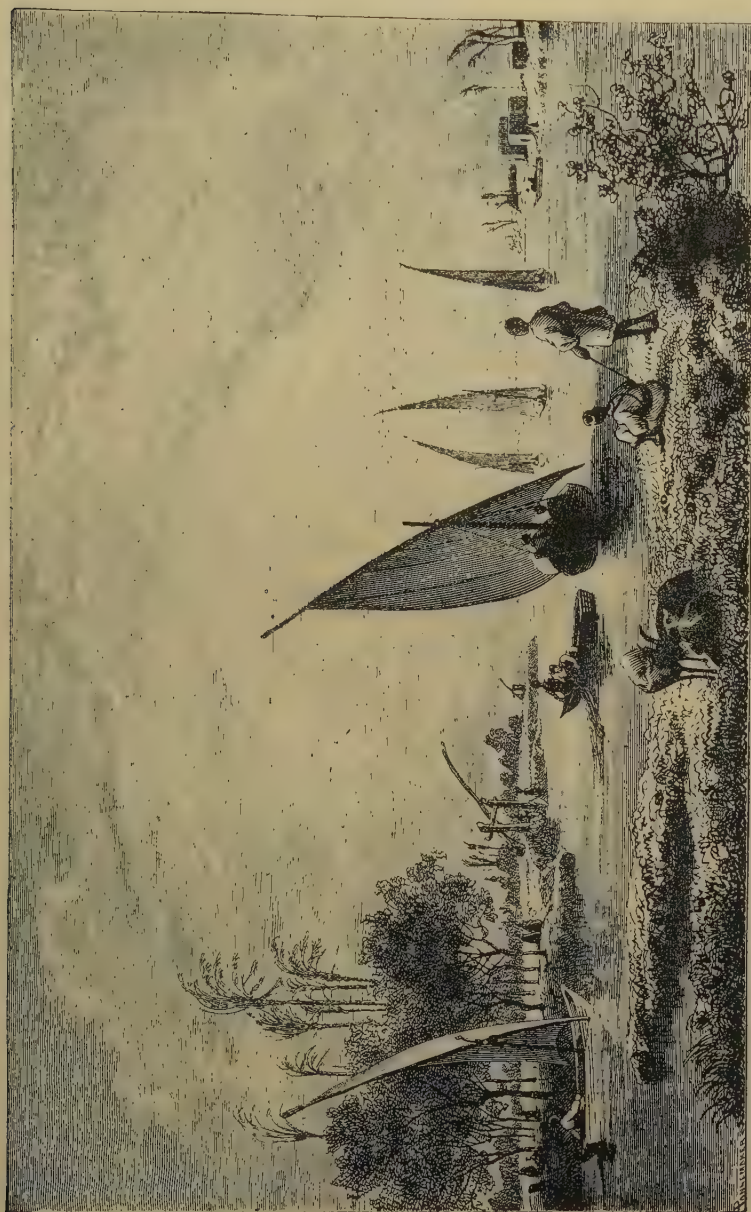
Biskop Athanasius's anden Landsflygtighed varede i 6 Aar (340—346). Efterat han i nogen Tid havde skjult sig i Nærheden af Alexandria, reiste han i 342 til Rom, hvor der, som Arianerne først selv havde forlangt, skulde afholdes en Synode til endelig Afgjørelse af Sagen. Men da hans Fiender hørte, at den romerske Biskop Julius havde mødt den Fordrevne med Agtelse og Kjærlighed, bekyldte de ham for Partiskhed og kom slet ikke. Athanasius opholdt sig tre Aar i Rom og reiste saa paa Keiser Konstantins's Raad til Gallien, indtil endelig de to Herskere Aar 347 sammenskaldte en almindelig Synode i Sardika i Illyrien. Athanasius fritjendtes for alle Bekyldninger og turde med et Ubefalingsbrev fra Keiser Konstantius Aar 346 vende tilbage til sin elskede Menighed, som endog med Fare for Guds og Lemmer havde holdt fast ved ham med trofast Kjærlighed. Hjemkomsten var en Glædesfest for Menigheden. — Men Athanasius var ogsaa den Mand, som en Menighed kunde elske. En Samtidig af ham, Kirkefaderen Gregor af Nazianz, beskriver hans Embedsvirksomhed med følgende Ord: "Han levede, som han lærte, og som han lærte, saaledes led han. Hans Liv efter Tilbagekomsten var ikke i Strid med Modtagelsen. Alt var i Samklang som paa en Harpe: Liv, Være, Kamp, Fare, hans Skik før og efter Hjemkomsten. Da han atter havde faaet sin Menighed igjen, behandlede han dem, som havde fornærmet ham, med saadan Mildhed og Skaansel, at selv disse ikke kunde sige, at hans Gjenkomst havde været dem til Besvær. Biskopet rensede han Templet for dem, som skjændede Helligdommen og folgte Kristus, for ogsaa i dette at følge Kristus efter; kun brugte han ikke nogen Svøbe, men virkede med Talens Kraft. Han forligte de stridende Elementer og det saaledes, at han ikke trængte til nogen Mellemmand. Han friede de Undertrykte fra Tvangen uden at gjøre Forskel mellem sit eget og det modsatte Parti. Den sunne Være oprettede han igjen. Prædikenen om Treenheden satte han paa Dybestagen og oplyste alle Sjæle med Læren om én Gud. Hele Kirken gav han atter Love og drog hvert Sind til sig, idet han sendte Breve til Mogle og underviste Andre, og Mange kom ukaldede til ham for at lade sig undervise af ham, og Alle gav han én Lov: at følge sin Frihed; thi han troede, at dette alene vilde komme alle til Gode. Med ét Ord, han efterlignede to værdifulde Stenes Natur. Thi for dem, som slog ham, blev han lig Diamanten; for dem, som havde skilt sig, lig Magneten, som ved en hemmelig Kraft i sin Natur drager Jernet til sig og gjør det modstræbende Stof fortroligt med sig."

Men medens Athanasius paa den omtalte Maade virkede betsignelsesrigt i sin Menighed, reiste der sig paany frygtelige Storme mod ham. Hans mægtige Beskytter, Keiser Konstantin, blev Aar 350 dræbt, medens han flygtede for en oprørsfælt Herre, og straks løstede ogsaa hans Fiender sine Hoveder. Konstantins's Venskab var jo kun fremhykket af Hensyn til hans mægtige Broder. Neppe havde han undertvunget sine Fiender og blevet Gneherster over hele Riget, før Biben fik en anden Lyd. Arianerne vidste at sætte sig fastere i hans Gunst end nogen- sinde. Keiseren var ganske i deres Hænder. En Synode i Arles i Frankrige Aar 353 og en noget senere i Mailand (355) dømte Athanasius paany. Denne gang traf Forsølgelsen ikke bare ham, men hele det rettroende Parti. Han blev med Vold driven bort fra sin Menighed. Medens han var samlet til Guds-tjeneste med sin Menighed i den hellige Theonas Kirke Natten mellem den 8de og

9de Februar 356, omringede Keiserens Feltherre med 5,000 Soldater i Stilhed Kirken; bevæbnede Soldater trængte derpaa ind. Athanasius lod oplæse den 136te Salme, og Menigheden sang Omkvædet: "Evindelig varer hans Miskundhed." Men Trompeterne klang, og Pile fløi, og Sværd blev dragne i Kirken. Athanasius blev fiddende i sin Stol for at afvente Udfaldet og dele Skjæbne med sin Menighed. Den største Del af Forsamlingen var allerede kommen ud, da man ivrig trængte ind paa ham, at ogsaa han skulde redde sig ved Flugten. Men han vilde blive, til hele Menigheden havde forladt Kirken. Da greb nogle Prester og Munk ham med Magt og drog ham ud med sig. Der søgtes efter ham, men han fandtes ikke. Længe vidste man ikke, hvor han var, og det Ord kom ud, at han havde frelst sit Liv ved Trolddomskunst. Imidlertid havde han truffet sig tilbage til Munkene i den ægyptiske Ørken, hvor han tilbragte sin tredje Landflygtighed (356—361). Herfra styrkede han sin Menighed og de lidende Brødre med kraftige Trøstebreve. "Gud vil trøste Eder!" skrev han til Sine. "Bisnop bedrøver det Eder, at Andre med Vold har taget Eders Kirker i Besiddelse, og I imidlertid maa være udenfor. Men Hine har kun Templerne, I den apostoliske Tro. Hine er inde i Kirkehusene, men Troen er i Eder. Hvad er vel mest, Troen eller Templet?" — Fra sit Skjulested fulgte han med levende Opmærksomhed Kirkens videre Skjæbne, og hans salvelsesfulde Ord vederkvægede overalt Sandhedens Venner.

Da døde pludselig i Maret 361 Keiser Konstantius, og hans Efterfølger, Julian den Frafalder, tillod alle Forviste at komme tilbage. Athanasius samlede glødende Kul paa sine Fienders Hoved. Han søgte atter at vinde de Bilsfarende. Hans Kjærlighed beviste sig ogsaa nu at være saadan, at den overvinder alt. Da traf pludselig et nyt Uveir op. Julian, der aabent kæmpede for Hedestabet mod Kristendommen, saa med Skinsyge og Harme, at Athanasius øvede saa stor Indflydelse paa Hedningerne i Alexandrien og befalede, at han atter skulde vandre i Landflygtighed. Athanasius maatte vel vige; men han tog det med Ro. "Det er bare en Sky," sagde han til sine Venner, "den vil snart drive over." Den 25de Oktober 362 gik han ombord i et Fartøj for at seile opad Nilen til Øvreægypten. Undervejs mærkede man, at et keiserligt Skib kom hastig efter dem. Biskoppen gav straks Styrmanden Befaling til at vende om i Retning mod Alexandrien. Han formodede, at man ikke vilde søge ham ombord i et Skib, som skulde til Alexandrien. De i det andet Skib praiede dem ganske rigtig og spurgte, om de vidste, hvor Biskoppen var. "Ikke langt herfra," var Svaret, og de, som søgte efter Athanasius for at myrde ham, for videre opover Nilen. Denne sin fjerde Landflygtighed tilbragte han dels i, dels udenfor Alexandrien i forskellige Egne af Landet, og den blev heldigvis ikke saa lang. Julian strøg forbi som en Sky. Denne Kristendommens listige Fiende faldt efter knapt to Aars Regjering i Kampen mod Perserne (363) og blev fulgt paa Thronen af Jovian, der var en Tilhænger af den rettroende Lære; han kaldte straks den Landsforviste tilbage, men regjerede desværre kun 8 Maanedes.

Efter ham blev de to Brødre Valentinian og Valens Keisere. Den sidste, der var arianstjindet, fulgte i Østen Konstantius's despotiske Fremgangsmaade. Den Befaling udgik, at alle de Biskopper, som var afstaaet af sidstnævnte

Parti af Nilen.

Reiser, atter skulde landsforvises, altsaa ogsaa Athanasius. For femte Gang (Oktober 365) traf Landflygtighedens Lod denne prøvede Herrens Tjener. Saa længe denne varede, søgte han især Skjul paa et Landsted ved "den nye Elv," en Kanal paa Vest siden af Staden. Det fortælles ogsaa, at han til dels skul have havt sit Skjulested i Gravene, ja endog i en Tid af 4 Maaneder opholdt sig i sin Faders Gravhøveling. Hans Landflygtigheds Dage var dog snart til Ende. Reiser Valens, der frygtede Uroligheder i Staden, da Folket var oprørt og med Hestighed forlangte Forvisningen hævet, tilbageskaldte ham efter nogen Tids Forløb (1ste Februar 366), og fra nu af kunde Datidens største Helt i Fred vogte sin Hjord. — Paa Athanasius opfyldtes Herrens Ord, der forjætter den trofaste Stridsmand Livets Krone, allerede i dette Liv. Sin ungdommelige Styrke beholdt han lige til det sidste. Hans Anseelse var overordentlig. Hos ham søgte de mest fremragende Kirkefædre Bærelse og Raad. Hans Aand, hans Værd, hans Fromhed fandt almindelig Anerkjendelse. — Det trofaste og modige Vidne gik hjem til sin Frelser den 2den Mai 373 i sin Fødeby Alexandrien. Han saa sit Livs Maal naaet. Ved sin Betsalenhed, sine mange Skrifter, ved sin Tro og sin Standhaftighed havde han knækket Arianismen. Han havde lagt Vaabnerne tilrette for dem, som endnu skulde kæmpe mod denne Forvildelse. Nogle saa Mar senere, paa Kirkenædet i Konstantinopel 381, blev den nicænske Troes bekjendelse stadfæstet og Athanasius's Fremstilling af den rene Lære godkjendt. Denne blev senere sammensatt i "det Athanasianske Symbol," der har faaet sit Navn efter den berømte Kirkefader, fordi det er et sødligt og klart Udtryk for, hvad Athanasius efter Guds Ord havde lært om disse dybe og vigtige Sandheder.

Julian den Frajaldne.

Gjæter Konstantin den Stores Død blev det romerske Rige delt mellem hans tre Sønner, som vistnok bekjendte sig til Kristendommen; men ikke førte nogen kristelig Wandel. For at kunne regjere saa meget mere i Rod lod de dræbe sin Faders nærmeste Slægtninge. Kun den afdøde Keisers Brodersøn Julian og to Andre blev sparede, da de den Gang var ganske smaa. For at Julian ikke skulde blive farlig for dem, blev han bestemt til den geistlige Stand. Men Fætternes Grusomhed og en feilagtig Opdragelse bevirkede, at han blev en hemmelig Fiende af Kristendommen. Hans Lærere gjorde ham ikke bekjendt med Kristendommens sande Væsen; han blev kun anvist at bede latinske Salmer og med stor Haardhed tvungen til at iagttage alskens Bodspøvelser og ydre religiøse Skikke. Dette stødte ham bort fra en Lære, som han ikke fik Indtryk af var "Svar paa Menneflægtens dybeste Spørgsmaal, Nije og Vin i dens Saar." Da han siden kom i Berørrelse med kloge og begavede hedenske Lærere, der vidste at fremstille Hedenskabet fra en glimrende Side og smigre ham med, at han var kaldet til atter at gjenoprette den gamle Religion, fattede han Forkjærlighed for Afgudsdyrkelse og kastede sig med Iver over Studiet af Grækernes og Romernes Literatur. Ved Hoffet syntes han at være en andægtig Munk; men da han blev udsendt mod Rigets Fiender, viste han sig som en tapper og klog Feltherre. Og ikke før havde han ved sin sidste Fætters Død i Maret 361 opnaaet Keiserværdigheden, før han kastede Masken, afsvor Kristendommen og blev en Hedning.

At dette blev af dyb og indgribende Betydning for den kristne Kirke er let at indse. Han gik planmæssig frem for at komme den tillivs. Alle Kristne blev fjernede fra Hoffet, de høieste Embeder blev igjen besatte med Hedninger, der smigrede for den unge Keiser og sammenlignede ham med en Gud. Billedstøtter og Templer lod han atter reise, og for at forædle og forbedre Hedenskabet omgav han det hedenste Prestedømme med ny Glands, gjenoplivede de hedenste Fester og Dfringer, ja var selv Yppersteprest og ofrede saa ivrig, at man spottende kaldte ham "Oftebrænderen." Han formanede de hedenste Bismænd til Flid, Dyd og Menneſtefjærlighed og befalede, at man ſkulde prædike for Folket over de hedenste Myther for at gjøre den kristelige Troes- og Sædelære overflødig. Galilæerne, sagde han, har ſeiret over den gamle Religion derved, at de er ſaa alvorlige, ſanddrue og velgjørende mod Fattige og gode ſelv mod Fremmede; i alle diſſe Ting maa I nu overtræffe dem. For at gaa foran de Kristne i Menneſtefjærlighed og Barmhertighed ſtiftede han hedenste Velgjørenhedsanſtalter, men hans Diaconisſer løb bort. Omendſkjønt han ikke aabenbart forfulgte de Kristne, ſaa ſtraffede han dog heller ikke Hedningerne, naar de paa flere Steder øvede Uretfærdighed mod dem. De Naaben, han ſatte i Bevægelse mod Jeſu Tilhængere, var Foragt, Spot og Tilſidesættelse af alle Slags. Han nærkede med Flid den arianſke Stridighed og begunſtigede enhver opſtaaet Tvift; Sæfter blev taalte, forat de ſkulde ødelægge hinanden indbyrdes. Han ſtængte de Kristne ude fra alle offentlige Lærertilſtninger ved høiere Skoler og forbød dem Udgangen til de klaffeſte Skoler for at udeſtænge dem fra Dannelsen, ſaa de enten ſkulde ſynke ned i Uvidenhed eller blive nødt til at lade ſig undervife af hedenste Lærere. Derhos foretrak han Jøderne for de Kristne; for at krænke de ſidſte tillob han Jøderne at gjenopbygge Templet i Jeruſalem og ſaaledes gjøre Kristi Spaadom tilſkamme.

Keiser Julian den Fraskaldne.

Keiser Julian
og hans
Gemaalinde.
Myntportræt.

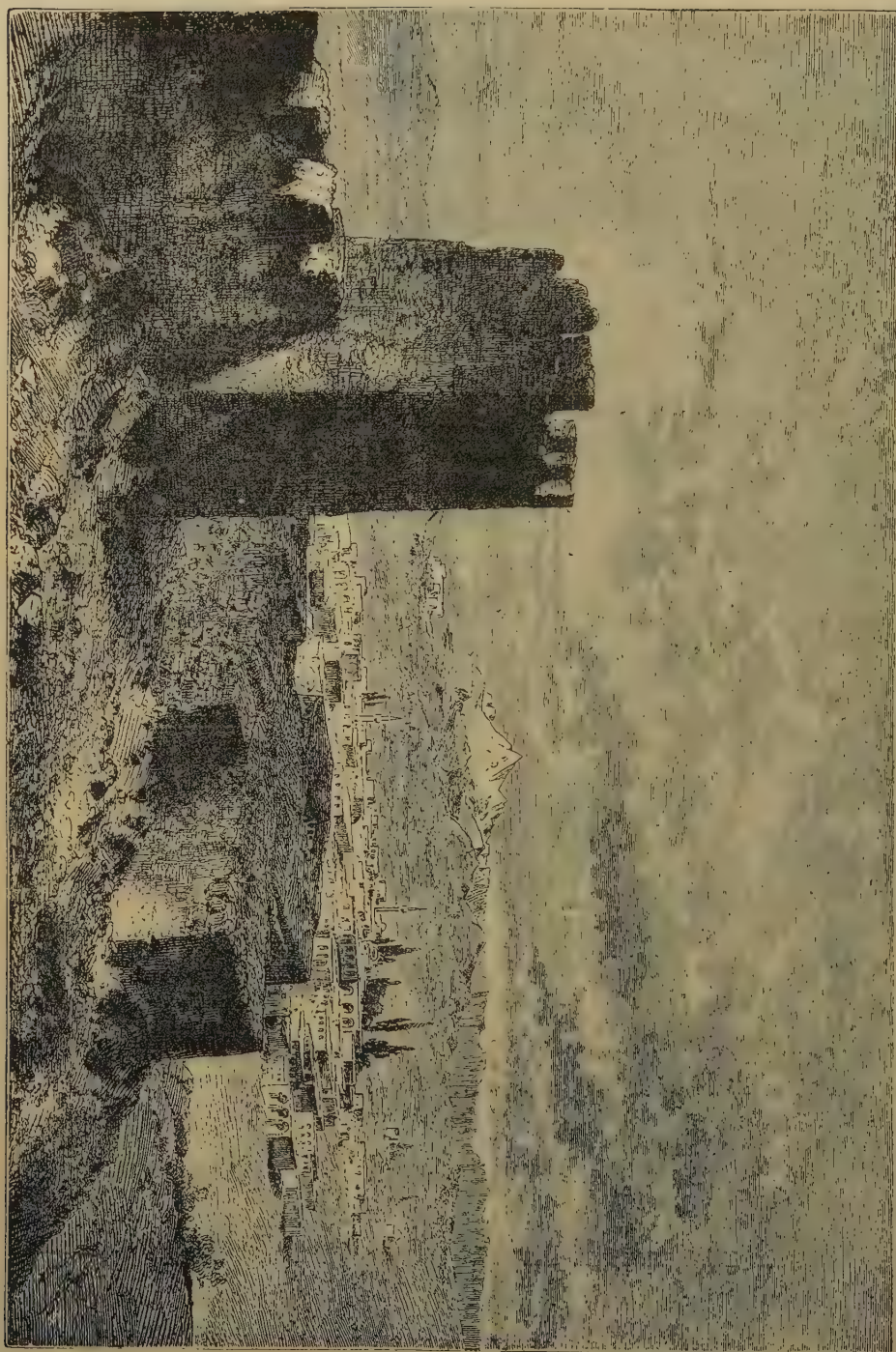
Til Keiserens Yndlingsplaner hørte en Krig mod Perserne. Med en stor Hær ſkred han over dette Lands Grændſer. I et Slag lod han ſig forlede til uden Ruſtning at forfølge den flygtende Fiende; da blev han rammet af et Raſteſpyd, der trængte ind i hans venſtre Side og ſaarede ham dødelig. Til ſine Omgivelſer htrede han ſølgende: "Til Naturen, ſom kræver ſit Liv tilbage, giver jeg det igjen ſom en ærlig Skyldner. Jeg dør uden Samvittighedsnag, ligesom jeg har levet uden Skyld." Han døde i 363, 32 Aar gammel. Senere fortalte man, at han var død under Udraabet: "Du har ſeiret, Galilæer!" Om dette end ikke kan beviſes, indeholder dog dette Ord Hiſtoriens Dom over den fraskaldne Keisers ſaa brat endte Livsgjerning. — "Julian," ſkriver Dr. Bang, "var en Mand af middels Høide, bredſkuldret og af gode Legemskræfter. Hans ſtore Næſe, brede Mund, fremſtaaende Læber og det i en Spids endende Skjæg gav ham et noget vildt Udſeende; den kjødfulde Næſe tydede

paa stærke Videnskaber, medens Vinene gjorde Indtryk af Mildhed. Hans Liv var altid rent, i Mad og Drikke iagttog han til enhver Tid det største Maadehold, ligesom han altid var arbejdsm til det yderste. Af Naturen havde han et ædelt Sind, en streng Retfærdighedsfølelse, en brændende Interesse for alt, hvad han troede var til sit Folks Vel. Om hans store, mangesidige Begavelse kan der kun være én Mening. Paa samme Tid, som han havde fortrinligt Anlæg for filosofisk Studium og literær Virksomhed, var han maaske mere end nogen Anden i Samtiden begavet i Retning af Satire og Humor. Ved Siden af denne ideelle Begavelse besad han tillige flere praktiske Anlæg; hans statsøkonomiske Dygtighed, i Kraft af hvilken han kunde formindste Borgernes Skattebyrder i stor Maalestok, er ganske enestaaende for hans Tid, ligesom ogsaa hans Begavelse som Krieger og Feltherre maa sættes meget høit. Men trods sine mangesidige Anlæg er Julian dog væsentlig en receptiv Natur og intet skabende Geni; hans literære Virksomhed betegner intet Fremskridt i Tiden; hans filosofiske System er i alt væsentligt Reproduktion af de samme Tanker, der træder os imøde hos Samtidens Nyplatonikere, fremfor alle Amblich; størst er han paa Selvironiens og paa Humorets Omraade. — Nøglen til Forstaaelsen af Julians Personlighed har vi i hans sangviniske Temperament, i hans Tilbøielighed til Mystik og Overtro, i hans nervøse, pirrelige Natur. Der er altid udbredt over hans Væsen en vis Uro, Tungen staar sjelden stille, Rastløshed præger hans Færd. Trods alle sine praktiske Anlæg er han ofte i stort Mon upraktisk, hans Planer viser lidet Kjendskab til det virkelige Liv, hans Forhaabninger røber mere end én Gang Tusentast. Hans Religiositet er væsentlig Overtro, Ofringerne til Guderne har for ham sin største Betydning som Midler til at udforske Fremtiden; Drømme, Syner, Hallucinationer er ham vel bekendte Foreteelser. Det ideale ved hans Religiositet er Gjenstin af kristelige Reminiscenter, der ofte træder frem i bibelske Talemaader, i kristelige Anskuelse; som Hedning er han af sin Samtid karakteristisk betegnet med Spottenavnet "Okskebrænderen." Hans pirrelige Natur slaar undertiden ud i uoverlagte eller uretfærdige Handlinger, hans utaalmobige Videnskabelighed sløver stundom hans Aandsblik; under sit sidste Felttog synes han at have været i en uafbrudt Ophidselse, i en permanent Ekstase. Af Aminian er Julian ofte bleven beskyldt for at have været noget forsængelig. Dette staar vistnok i Forbindelse med den Trang til at være populær, der er saa fremtrædende ved ham. Der er derfor i Almindelighed noget beregnet ved hans Optræden; han sætter gjerne sine Dyder tilskue, det er med et vist Bram, at han gjør et eller andet godt. Dels som Følge af, at hans Sind er saa modtageligt for alle Indtryk, og dels fordi han lever i en Tid, der for Hedningernes Bedkommende er de sidste Epigoners Periode, er der saa ofte noget skuespilleragtigt ved hans Maade at være paa, i sin digtende Reflexion søger han ud af den store Fortid en eller anden Berømt, i hvis Rolle han kan optræde, hvis Personlighed han stræber at efterligne, hvis Liv han søger at leve om igjen. Det store Ideal fandt han i Marcus Aurelius, om han end til sine Tider ikke havde noget imod at give Cæsar eller Alexander den Store Gæren. — Men bortset fra disse Stygger er man visseelig berettiget til at udtale den Dom, at næst efter Athanasius er Julian den i aandelig Henseende rigest udviklede Mand i sit Aarhundrede. Naar man beskuer disse hans herlige Anlæg og derpaa tager i Biesyn Resultatet af hans Livs Arbejde, da kommer man uvilkaarlig til at udbrude med Digteren: "Ha, hvilke spildte Kræfter!"

De tre store Cappadocier.

Blandt de Mænd, som sluttede sig til Athanasius og efter hans Død fortsatte hans Gjerning, regnes især de tre store Cappadocier. Den mest berømte af disse var Basilus med Hædersnavnet den Store. Han blev født i Cæsarea i Cappadocien henimod Slutningen af Aaret 329. Forældrene havde ingen Formue, men udmærkede sig ved Fromhed. Makrina, hans Farmoder, havde med sin Mand lidt meget for sin Troes Skyld under en Kristenforfølgelse; de mistede sin Eiendom, blev forviste og udstød grusomme Pinsler. Denne Heltinde plantede de første Spirer af Tro og Kjærlighed i Basilus's Hjerte. Han bekjender senere: "Jeg har aldrig glemt det dybe Indtryk, som denne hellige Kvindes Tale gjorde paa min unge Sjæl." — Faderen, som underviste ham i de første Begyndelsesgrunde, havde en sømmere Kjærlighed til denne Søn end til de øvrige 7 Børn, fordi han allerede i en spæd Alder ved en Sygdom var nær Gravens Rand og ved hans Forbøn blev frisk igjen. Først studerede den unge Gut i Cæsarea, hvor han sluttede det første Bekjendskab med Gregor af Nazianz, med hvem han i den følgende Tid levede i et uadskilleligt og hjerteligt Venstabs. Allerede dengang udmærkede han sig ved hurtige Fremskridt, ved Flid og en værdig Opførsel samt et sædeligt Liv. Han fortsatte sine Studeringer i Konstantinopel. Her var hans Lærer den berømte Biskop og Taler Libanius, der var en af Hødenskabets ivrigste Forsvarere.

Basilus's Bredsejlerlighed førte ham dernæst til Athen, hvor han atter traf sammen med sin Ven Gregor og nu delte sit ydre og indre Liv med ham. Gregor opmuntrede ham, naar han var forknytt, og forsvarede ham mod Kammeraters Drillerier. "Vi stod ikke i nogen Forbindelse," skriver Gregor, "med saadanne Studerende, som førte et slet Levnet eller foragtede Religionen; vi søgte kun Omgang med de Fredsomme og Sædelige, hvis Samtale kunde være os nyttig." Ja, de unge Mennesker ansaa det endog for farligt at blande sig i de Ugudeliges Selskab i den bestemte Hensigt at arbejde paa deres Omvendelse, paa Grund af den Fristelse, dette førte med sig. "Vi kjendte," siger Gregor, "kun to Veie, den ene til Kirken, den anden til Skolen; Veiene til Theatret og de offentlige Forlystelsessteder lod vi Andre vandre paa." Basilus studerede med hele sin Energi den klassiske Oldtid, uden derfor at tage Skade paa sin Sjæl. Han forstod at tilegne sig det Gode og Skønne samt bearbejde det i kristelig Aand. Ligesom Vien jagede han Honning af Blomsterne og vogtede sig for Giften. Men den kristelige Visdom tiltrak ham fremfor alt, den var Maalet for hans ædle Lands Stræben. Jo mere han fordybede sig i Studiet af den hellige Skrift, desto fastere blev den Beslutning hos ham at indvie sit Liv til Guds og den guddommelige Sandheds Tjeneste. Da han efterat have endt sine Studeringer vendte tilbage til Hjemmet, afviste han alle Forslag om at modtage en verdslig Lærerpøst og foretog en Reise gennem de Lande, hvor Munkelæsenet blomstrede stærkest, nemlig gennem Syrien, Palæstina og Egypten. Munkenes Fasten, Bøn og Nattevaagen gjorde et dybt Indtryk paa hans ungdommelige Sjæl, og deres afholdende Liv forekom ham som den høieste kristelige Fuldkommenhed her paa Jorden. Kun de skarpe religiøse Stridigheder, som dengang førtes i nævnte Lande, bedrøvede ham og forstyrrede hans rene Nydelse.

Caesarea i Cappadocien.

Efter Hjemkomsten udsførte han en Beslutning, han i længere Tid havde næret; han gav bort hele sin Formue til de Fattige og forjagede Verden for at leve ganske adstilt fra den og kun hengive sig til Betragtningen af Gud og de guddommelige Ting. Det Sted, hvor han nu en Tid levede i klostertlig Ensomhed, var Pontus, der laa i den samme Egn, hvor hans Barndoms Dage var henglede; i Nærheden levede hans Søstre Macrina og Emmelina samt nogle Veninder det samme afholdende Liv som han. Det var en Fjeldegn med skyggesulde Træer og vandrige Rilder. Stedet med sin Naturskønhed, Savn og Øvelse forekom ham som en Forgaard til Himmelen. Efterat han havde tilbragt omtrent 3 Aar i Ensomhed, kaldte Biskoppen af Cæsarea ham til Kirkens Tjeneste og indviede ham til Præsbyter. Men selv i denne Stilling fortsatte Basilus med den gamle strenge Levemaade. Ja, han søgte i den Grad Hjemve efter det tidligere Eneboerliv, at han endnu engang traf sig tilbage, indtil Arianismen under Keiser Valens gjorde hans Nærværelse i Cappadociens Hovedstad paatrængende nødvendig. Rustet til Kamp reiste han sig her som Kirkens Værn, og idet han med den ene Haand førte Ordets Sværd mod den rene Læres Fjender, vogtede han med den anden Haand den Hjord, som var betroet ham. Da en Hungersnød i Aaret 368 hjemjægte Cappadocien, benyttede han denne Guds Prøvelse til ved alvorlige Bodsprædikener at vække de Ledsindige til Omvendelse; men han formanede ogsaa de Rige til Belgjørenhed og foregik dem ved sit Eksempel, skjønt han ikke var rig. Hver Dag samlede han de Fattige om sig og uddelte Mad til dem, som han lod bringe i store Kjæbber, og her gjorde han ingen Forstjel paa Kristne og Ikke-kristne; selv Jøderne nød godt af hans Belgjørenhed.

Saaledes havde allerede Basilus i alle Henseender vist sig som en ægte Biskop i apostolisk Forstand, da han i Aaret 370 blev Tilsynsmand for Menigheden i Cæsarea efter sin Foresattes Død. Det var ikke uden Modsigelse, at han fik dette Embede; et stærkt Parti havde dannet sig imod ham, og dette søgte nu at fortrænge ham; men Basilus besejrede det ved sin Mildhed og Forsønlighed. Hans højeste Stræben gik ud paa at gjenoprette den forstyrrede Kirkefred, saavidt han kunde gjøre det uden at fornægte sin Overbevisning. Han sluttede sig i denne Henseende til Rettroenhedens Forkjæmper, Athanasius, men blev mistænkt og miskjendt. Fordi han ikke i alle Stykker tænkte som de Andre, søgte de mest vidtgaaende orthodoxe Jvrere at gjøre hans Rettroenhed mistænkelig, og det arianiske Parti behandlede ham paa en fræk og raa Maade. Den keiserlige Præfekt Mædestus kom i 372 til Cappadocien; han stævnedes Biskoppen for sig og bebreidede ham, at han vilde have en anden og bedre Tro end Keiseren; han truede med alle mulige Straffe, med at inddrage hans Eiendomme, med Forvisning, med Pinser og Død. Med stor Ro hørte Basilus paa ham og svarede: "Hvorledes kan mine Eiendomme inddrages, da jeg ingen har? Forvisning kjender jeg ikke, da jeg ikke er bunden til noget Sted; Jorden hører Herren til, og jeg er en Gæst paa den. For Pinser er jeg følelsesløs, da jeg allerede har frigjort mig fra det Legemlige; og Døden? den anser jeg for en Belgjører; den bringer mig hurtigere til Gud, for hvem jeg lever og vandrer, jeg, som allerede længe har ileet Graven imøde." Nu kom Keiseren selv. Efter Begivenheden med Præfekten vovede han ikke at bruge Magt. Han besøgte Kirken paa Epiphaniestiden. Hele den høitidelige Gudstjeneste og Biskoppens værdige Adfærd gjorde et dybt Indtryk paa ham. En Samtale med Biskoppen stemte Kei-

seren for Freden, men det arianske Parti lod ham ingen Ro; det tilskyndede ham paany til at bruge Magt. Keiseren truede allerede Biskoppen med Forvisning, og der var allerede truffet Foranstaltninger til at bortføre ham om Natten for at undgaa Oprør, da Keiserens seksaarige Søn pludselig blev syg. Lægerne opgav ganske Haabet om Helbredelse. Da lod Keiseren Basilus hente, af hvis kraftige Bøn han nu alene ventede Hjælp. Da han kom, blev det bedre med Gutten, men da Valens fort efter lod ham døbe af en ariansk Biskop, døde han. Men Basilus's Ankomst var dog ikke forgæves; thi den af Smerte og Anger nedbrudte Fader ophørte at forfølge ham. Senere blev ogsaa Præfekten Modestus syg. Ogsaa han kaldte Basilus til sig, hvis store Aand engang saa mægtig havde imponeret ham. Paa hans Bøn kom han sig af sin Sygdom, idetmindste ærede han fra den Tid af Basilus som sit Livs Frelser. Saaledes blev han fra deres Fiende til deres Ven.

Men han maatte dog ogsaa fremdeles lide mange Krænkelser under sine Fredsbestræbelser og havde Trængsler af mange Slags. Han oplevede dog Keiser Valens's Død i Aaret 378, hvorved den rettroende Kirke fik nye Forhaabninger. Men den fulde Seier, den kirkelige Troesbekjendelses Fuldstændiggjørelse og endelige Vedtagelse paa Kirkemødet i Konstantinopel, oplevede Basilus ikke. Han fortærede sin Kraft ved et afholdende Liv og nidkjært Arbejde. Da det rygtedes, at hans Endeligt nærmede sig, omgav Folket i store Starer den elskede Hyrdes Bolig. Med sine Nærmeste førte han endnu nogle opbyggelige Samtaler. Da Dødsstunden kom, bad han: "Herre, i dine Hænder befaler jeg min Aand." Han hensov den 1ste Januar 379 dybt favnnet af hele Kirken og Vennen Gregorius. — Basilus var ikke blot udmærket som Theolog, men ogsaa som Taler. Han hører til de første, som tog den græske Veltalenhed til Mønster for den kristelige Prædiken. Dog, ikke blot Skolen, men især Livet havde dannet ham til kristelig Taler. For Alse er har han altid været et lysende Eksempel og forfattede mange Skrifter og Bønner, som kom i Brug i Kirken, og grundlagde i Cæsarea en storartet Velgjørenhedsanstalt, som bar hans Navn.

Den anden i dette skønne Klovrbled er hans yngre Broder Gregor af Nyssa. Han blev født omkring Aar 333 og fik sit Tilnavn af den lille By Nyssa i Cappadocien, hvor han var Biskop fra 372. Han synes fra den tidligere Ungdom at have seet med ærbødig Kjærlighed op til Basilus og Søsteren Macrina, hvis gudsfrygtige Liv og salige Død han har beskrevet. Den første skyldte han vel sin literære Uddannelse; han kaldte ham ogsaa sin Fader og Lærer. Ligesom Broderen og Søsteren havde han megen Kjærlighed til Munkelivet. Af Naturen var han svagelig og mere stiftet til et selvbestuende, indadvendt Liv i fromme Betragtninger og Gudfrygtigheds Øvelser end til praktisk Virksomhed. Efter at have været Forelæser i Menigheden blev han Lærer i Veltalenhed. Saa levede han nogen Tid i Bontus i Ensomhed og vendte senere ved Broderens Paavirkning tilbage til sin kirkelige Løbane og lod sig nøde til at overtage Biskopembedet i Nyssa, og blev indviet til dette Embede af Basilus. Ogsaa han var en af Rettroenhedens værdigste og dygtigste Forkjæmper og blev som saadan forfulgt og bagvasket af Arianerne. De beskyldte ham falskelig for at have bortpødslet Kirkens Eiendomme, og Keiser Valens udstedte 375 en Arrestordre mod ham. Han flygtede og trak sig paany tilbage i Ensomhed. En ariansk Synode, som samledes i Nyssa 376, erklærede, at han havde forbrudt sit Embede, og en Arianer blev indsat i hans Sted. Nu levede han i Landflygtighed,

og Branglærerne, der ved den keiserlige Gunsts Solskin var blevene loffede frem af sine Smuthuller, lod ham ingen Ro; han klagede for Vennen Gregor af Nazianz over sit ustadige Liv; han blev drevet omkring "som et Træstykke i Vandet." Ved Keiser Valens's Død vendte han atter tilbage til sit Bispedømme, og et skjønt Brev skildrer denne Tilbagekomst, der lignede et Triumftog. Med særegen Udmærkelse behandlede han under Theodosius paa det andet almindelige Kirkemøde, som holdtes i Konstantinopel Aar 381. Som fremragende Dogmatiker spillede han her en betydelig Rolle, ja det er endog bleven sagt, at han var Forfatteren af de der godkjendte Forandringer og Tilføjninger til det nicænske Symbol. Han fik ogsaa det ærefulde Hverv at gjøre kirkelig Visitationsreise til Arabien og Palæstina. I Jerusalem besøgte han med særegen Andagt de hellige Steder, skjønt han netop der fik Leilighed til at overbevise sig om de Uordener, som sandt Sted ved Balfarten. Han fandt sig ogsaa foranlediget til i et berømt Brev at advare mod de sædelige Farer ved og den religiøse Overvurdering af saadanne Keiser. Ogsaa senere maatte han i sit Embede kæmpe mod Modstandere, men han satte et fredeligt og forsonligt Sind mod deres Stridbarhed. I Aaret 385 holdt han i Konstantinopel Sigtaalen over Prinsesse Pulcheria og derpaa over Keiserinde Placilla. Om hans Liv og Virksomhed i de følgende Aar have ingen Efterretninger. Det omtales, at han i 394 var i Konstantinopel paa et Kirkemøde, som holdtes for at udjevne en Stridighed mellem de arabiske Biskopper. Han døde 395, 62 Aar gammel.

Han var efter Athanasius den mest alsidige dannede Theolog i den græske Kirke; han sluttede sig for Størstedelen til Origenes; med al sin Rettroenhed havde han mange eiendommelige Anskuelser. Af hans talrige Skrifter er nogle rettede mod Branglærere, i andre udvikler han den kristelige Troes Sandheder. I et af dem behandler han Læren om Treenigheden, Skabelsen, Kristi Person og Gjerning, Sakramenterne og Troen. Han forsvare den allegoriske Fortolkningsmaade, som blandt andet Origenes anvendte i sine Udlæggelser. Hans Taler er rige paa Blomster og Billeder og skaffede ham stort Ry baade i Samtiden og senere, men Nutidslæsere vil finde dem høitrvædende og fulde af oratorisk Bram. Uagtet han langt fra naar sine store Samtidige i Begavelse, har Kirken med Tak erindret ham for hans Troskab mod den rene Lære, for hans Skrifter om den kristelige Troes Sandheder og for hans fromme Liv og Dygtighed som Biskop, uagtet han ikke var fri for en vis Væielighed og godmodig Svagheit.

Den tredie af de tre store Cappadocier var den førnævnte Gregor af Nazianz. Han blev født i en Landsby ved Navn Arianzus i Nærheden af Nazianz omtrent Aar 328. Som saa mange andre store Mænd i Oldtiden skyldte han især Moderen Nonna sin kristelige Opdragelse. Efter Sønnens egen Skildring var hun en Hustru i Salomons Forstand. Faderen blev ved Hustruens sagtmødige Omgjængelse i Herrens Frygt vundet for Kristendommen; senere blev han Prest og endelig Biskop i Nazianz. Under en velsignelsesrig Virksomhed for sin By og sin Menighed opnaaede Faderen en Alder af næsten 100 Aar. Sønnen Gregor var allerede af Moderen fra Fødselen af indviet til Kirkens Tjeneste og blev opdragen med dette Maal for Øie. Han havde en Søster Gorgonia og en yngre Broder Cæsarius. Da der i den lille By Nazianz ikke var Leilighed til at give Gregor den videnskabelige Uddannelse, som han behøvede, kom han allerede tidlig til Provindsens

Hovedstad Cæsarea. Som allerede berørt, traf han her sammen med Basilus, med hvem han senere i Athen sluttede en varig Venstabsforbindelse. Mellem Opholdet paa de nævnte to Steder var han en Tid dels i Cæsarea i Palæstina og dels i Alexandrien. I begge disse Byer besøgte han de mest berømte Lærere; derefter drev hans Vidbegjærlighed ham til Athen, den græske Videnskabens ældste Hjem. Hans Længsel efter at komme derhen var saa stærk, at han ikke engang oppebød den gunstige Tid til Rejsen, men gik til søs, medens Høststormene rasede. I Nærheden af Cypern maatte han bestaa en haard Prøve, som han senere ansaa for den anden Indvielse til Guds Tjeneste. En voldsom Storm reiste sig, Driftevandet var sluppet op for Mandfabet, saa at det i flere Dage stod i Fare for enten at dø af Tørst eller at drukne. Da blev Gregor grebet af en heftig Vængstelse; det var ikke blot legemlig Angst, som knugede, men især Sorgen for Sjælens Frelse; han var nemlig endnu ikke døbt. Men at dø uden Daab var en stræffelig Tanke for ham. Overvældet af Smerte kastede han sig bedende ned, udgjød Taarer og Klager, saa at Stibsfolkene, der var bekymrede for sit eget Liv, grebes af Medlidenhed. Han lovede Gud paany at vie sit Liv til ham. Stormen lagde sig, forbiiseilende Fønicieere forsynede Skibet med Vand og Levnetsmidler, og det løb lykkelig ind i Havnen ved Eginæa, hvorfra Gregor ilede til Athen, som han længedes saa stærkt efter. Hvorledes han der studerede i Forening med sin Ven Basilus er allerede tidligere omtalt. Som ethvert Venstabs ikke hviler paa en fuldkommen Lighed, men snarere har sin Grund i en Forskjellighed, hvorved de fuldstændiggjør hinanden, saaledes var det ogsaa Tilfældet her. Basilus var fryg og mere tilbøielig til Livsvirksomhed; Gregor derimod en roligere og mere indadvendt Natur. Blandt de Mænd, som Gregor traf i Athen, var ogsaa den senere Keiser Julian. Dengang var der Ingen, som drømte om, hvilken Stilling han senere skulde indtage. Men Gregors skarpe Øie iagttog ham, og han anede, at den sælsomme, urolige og fantastiske unge Mand kom til at føre Ulykke over Romerriget; han forstod dog naturligvis ikke, hvorledes dette skulde ske, og endnu mindre, at han engang skulde optræde som Kristendommens Forsvarer mod ham.

Efterat Gregor havde opholdt sig en rum Tid i Athen, drog han hjem til sine Forældres Hus sammen med Broderen Cæsarius, som han traf i Konstantinopel. Denne var høist forskjellig fra Gregor baade med Hensyn til Aands-gaver og Livsretning. Han var mere født til Verdensmand og studerede Lægevidenskab. Ved sit behagelige Væsen og sin Dygtighed blev han en indflydelsesrig Mand ved Keiserens Hof, hvor han var Læge. Men selv i sine vanskelige Omgivelser bevarede han en levende Tro og en oprigtig Fromhed og viste sig i alle Forhold som en sand Kristen. Gregor slog ind paa en anden Vej end Broderen. Alt fra sin tidlige Ungdom havde han faaet en stærk Længsel efter Eneboerlivet, og det var kun Hensyn til hans Fader, som holdt ham fra at følge sit Hjertes Trang, dog selv i Forældrenes Hus førte han et strengt Liv som i en Munkcelle. Hans Spise var Brød og Salt, hans Drikke Vand, hans Seng den bare Jord, hans Klæder af grovt Tøi. Arbejdet udfyldte Dagen, Bønnen en stor Del af Natten. Selv Musikken undgik han som en verdslig Fornøjelse, der tog Sandserne i Beslag. Overtalt af sin Ven Basilus drog han ud til ham i Ensomheden ved Pontus. Her levede de et elskeligt Samliv under fælles aandelige Betragtninger og Haandarbejde, under Videnskabernes

Dyrkelse og Andagtsens Udøvelse; dette gjorde Savnet af alt andet let og skjænkede dem den højeste Nødhjælp. Det var netop paa denne Tid, at den arianste Strid fremkaldte offentlige Uroligheder. Gregors Fader havde af falsk Kjærlighed til Freden ladet sig forlede til at undertegne en af hine Troesbetjendelser, hvori man gjorde Arianismen Indrømmelser. Dette gjorde, at han fik de orthodoxe Munkes mod sig; for at mægle drog Gregor straks hjem. Det lykkedes ham at bevæge Faderen til at udstede en orthodox Betjendelse, der beroligede Modpartiet. Faderen ønskede nu i disse tunge Tider at have Sønnen hos sig, men denne længtede efter Livet sammen med Basilus. Da brugte Faderen List og indviiede ham til Prest Julenag 361, uden at han ventede det. Men det hjalp ikke; Sønnen flygtede hemmelig til sin Ven Basilus. Han overveiede nu Sagen i Stilhed med sin Samvittighed, og denne raadede ham til at vendte tilbage og modtage Embedet som skjænket af Gud. Ved Paaske-tider kom han atter til Nazianz. Nu kunde han være en trofast Støtte for sine gamle Forældre.

I Bestyrrelsen af sit Embede svarede han til de Forventninger, som man havde om ham. Han forkyndte Ordet uden Mennefskrægt og uden at søie Mennefsker. Saaledes traadte han engang modig op mod den keiserlige Statthalder, hvis Brede ængstede Menigheden i Nazianz, og minde ham om, at han førte Sværdet for Gud, hvorfor han kun maatte bruge det som en Guds Gave til Giverens Ære. Ja, han frygtede ikke engang for at optræde mod den hedenske Keiser Julian, paa samme Tid som han var en trofast Hyrde for sin Menighed. — I en alvorlig Stund havde han engang sagt: "Den Sjæl, som ikke straffes, helbreedes heller ikke." Sandheden af disse Ord skulde han snart erfare. Døden rev bort den Ene efter den Anden af hans Kjære. I Aaret 368 døde hans Broder Cæsarius og noget senere Søsteren Gorgonia; begges Hjemgang var seierlig og troestyrkende. Ikke længe efter faldtes ogsaa hans Forældre bort; Faderen hensov under Bøn, og Moderen døde af Slag, medens hun knælede ved Alteret og sagde: "Vær mig naadig, Kristus, min Konge!" Kort Tid efter disse tunge Tab trak Gregor sig tilbage til Seleucia og levede her som enlig, streng Aftet, fordybet i Studier. Ogsaa hans Ven Basilus's Død bidrog til at nære hos ham den Følelse af Forladthed, som han udtaler i et af sine Breve: "Jeg har ikke mere Basilus, jeg har ikke mere Cæsarius, min aandelige og kjædelige Broder. Min Fader og min Moder har forladt mig; mit Legeme er svagt, Alderdommen kommer over mit Hoved; Betyrningerne bliver stedse større; Forretningerne dynger sig op over mig, mine Venner bliver mig utro, Kirken er uden dygtige Hyrder, det Gode gaar tilgrunde, det Onde bliver mere aabenbart. Reisen gaar om Natten, og intet Steds er nogen lysende Fakkell. Kristus sover. Hvad skal der gøres? O, der gives for mig kun én Frelse fra disse Ulykker, nemlig Døden. Men ogsaa det Hinfædes vilde være mig frygteligt, hvis jeg skulde slutte mig dertil fra det Nærværende.

Der gives Stunder i prøvede Kristnes Liv, da kun en frisk, ny Livsvirksomhed formaar at hæve det sunkne Mod. Saaledes var det ogsaa nu med Gregor. Netop i det Dieblis, da han træt af Livet længedes efter at dø, gæb Gud hans Haand og stillede ham midt paa det kirkelige Livs Skueplads. I Konstantinopel, det nye Rom, der var stærkt bevæget baade i verdslig og kirkelig Henseende, skulde han først i sit Livs Aften aagre med det Pund, Herren havde betroet ham. Den lille

Skare af Retteværende, som ved Valens's Død og under Theodosius's Regjering atter begyndte at aande friere, trængte til en Personlighed, som den kunde slutte sig til, og Ingen syntes mere stiftet hertil end Gregor. Til ham udgik nu Opfordring om at blive Menighedens Sjælesørger, og han fulgte den om end ikke med Lyst; thi han vidste, at store Hindringer vilde møde ham. Især var den herskende verdslige Retning ham imod, idet den nedbærdigede alt, selv det religiøse, til Skuespil og Tidsfordriv. Hertil kom Stridigheder mellem de mange religiøse Partier og en Tilbøielighed til at blande de dybeste religiøse Spørgsmaal paa en spottende Maade ind i Hverdagsjamaler paa Torvene, Badestederne, Barberstuer og Vækselboder. Man søgte at tilfredsstille Nysgjerrigheden og forsømte Sjælens Frelse. Det voldte ogsaa Vanskeligheder, at Mange var utilfredse med Gregors Udnævnelse. De forlangte en glimrende Taler i Ungdommens Kraft og med et smukt Ydre. Istedet derfor fik de en allerede af Eghed nedbøiet liden Mand med nedslagne Vinge, istedet Hoved og med stærke Spor i Ansigtet af indvortes Kamp og udbortes Savn samt i en Dragt mere lig en Betler end en Biskop. Men det skulde snart vise sig, i hvilken Aand han vilde tale og handle. Han begyndte i det Smaa. I et lidet Kapel, han selv havde været med at indrede, holdt han de Taler om Kristi Guddom, som skaffede ham Hædersnavnet "Theologen;" de gjorde umaadelig Opfigt. Hans Opgave var dog ikke bare at befæste sin Menighed i den rene Lære, men snarere at vække den til nyt Liv og befordre en virksom Fromhed og fremsfor alt en virksom Menneste- og Kristenhjærlighed. Han kæmpede derhos eftertrykkelig mod den Forkjættelseslyste, som var bleven Mode blandt de Orthodokse paa hans Tid og sagde: "Fordøm ikke din Broder . . . reis ham op, mild og kjærlig, ikke som en voldsom Læge, der ikke forstaar at bruge andet Middel end at brænde og skjære; erkjend snarere i Ydmyghed din egen Svaghed."

Hvor stor en Modsatning var der ikke mellem denne milde Dom og de Volds-handlinger, som Partierne i hin oprørte Tid gjensidig gjorde sig skyldig i. En arianist Pøbelhob oversalt engang ved Nattetider de Retteværendes Forsamlingssted. Bevæbnede med Stofke og Stene trængte de ind i Kirken, vanærede Alteret og øvede Skjændelsjgerninger. Og for disse Uorderen blev ikke Gjærningsmændene, men Gregor gjort ansvarlig; dog forstod han at forsvare sin Sag saaledes, at han gik seierlig ud af Kampen. Ogsaa blandt de Retteværende udbrød Stridigheder, som han maatte bilægge, men han fik erfare, at den, som paatager sig at mægle, ikke kan gjøre noget Parti tilpas, men faar Utaf til Løn. Endelig kom ogsaa den Tid, da Gregors Bestræbelser blev offentlig anerkjendte, efterat hans Venners og Tilhængeres Tal var betydelig øget. Theodosius holdt den 24de December 380 sit Indtog i Staden. "Dig," sagde han til Gregor, "fordrer min Hovedstad til Biskop!" og befalede Arianerne at rømme Kirkerne. Midt i en tæt Skare Soldater førte Reiseren ham ind i Apostelkirken, men undervejs saa man knyttede Hænder og harmfulde Blikke; det var Arianerne; de truede ham endog paa Livet. Det var en mørk Morgen, Solen var hyllet i Skyer. Derover triumferede Arianerne. Men neppe var Gudstjenesten begyndt, førend en klar Solstraale gjenembrød Skyerne. Dette gav de Retteværende nyt Mod. Alle forlangte, at Reiseren skulde indsætte Gregor til Biskop; Reiseren var rede dertil, men den bestedne Gregor afflog standhaftig denne Værdighed. Da hilste Forsamlingen ham med Raabet: "Leve vor Biskop Gregor!" Han

bekvemmede sig da endelig til at modtage dette vigtige og vanskelige Embede. Hans personlige Stemning mod Fienden vandt ogsaa mange af Modstandernes Hjertier. Han prædikede ofte, hans Ord vandt Indgang, og Basilus's nye Liturgi, som han bragte med sig, bidrog til at forhøje de Troendes Andagt. I Aaret 381 holdtes i Konstantinopel det andet almindelige Kirtemøde for at afgjøre de dogmatiske Stridigheder. 150 Biskopper var tilstede, og Gregor førte i Begyndelsen Forsædet. Her stadfæstede man, som bekendt, den nicænske Troesbekjendelse og gav den enkelte Tillæg og nærmere Bestemmelser. Mødet fastslog tillige, at den hellige Skrift alene skulde være øverste Dommer i Troessager.

Men den fredsfæle og milde Gregor kunde ikke længe holde ud i Konstantinopel, hvor Videnfaterne var i heftig Bevægelse, og Partierne rasede mod hverandre og rettede voldsomme Angreb paa ham selv. Han længtede efter Ro, nedlagde sin Biskopværdighed, tog en rørende Afsked med sin Menighed og vendte tilbage til sit Fædreland og levede her dels i Nazianz, dels i sit Fødested Ariazus. Her var hans Faders Vandsted med en Have, sthyggesulde Træer og en Kilde hans hjæreste Opholdssted. Kirkens Anliggender havde han fremdeles for Øie og bar dem frem i sine Bønner, men han søgte sig ikke mere kaldet til at gribe personlig ind. Han levede i Ensomhed som streng Afket Resten af sine Dage og døde i sin Fødeby 389 eller 390. Han stod i Brevveksling med Datidens navnkundigste Mænd. Sine Livsrejseringer nedlagde han i en Række aandelige Digte. Blandt hans Skrifter er "Fem Taler til Forsvar for den nicænske Troesbekjendelse" det betydeligste.

Keiser Theodosius den Store og Kampen mod Hedensfabet.

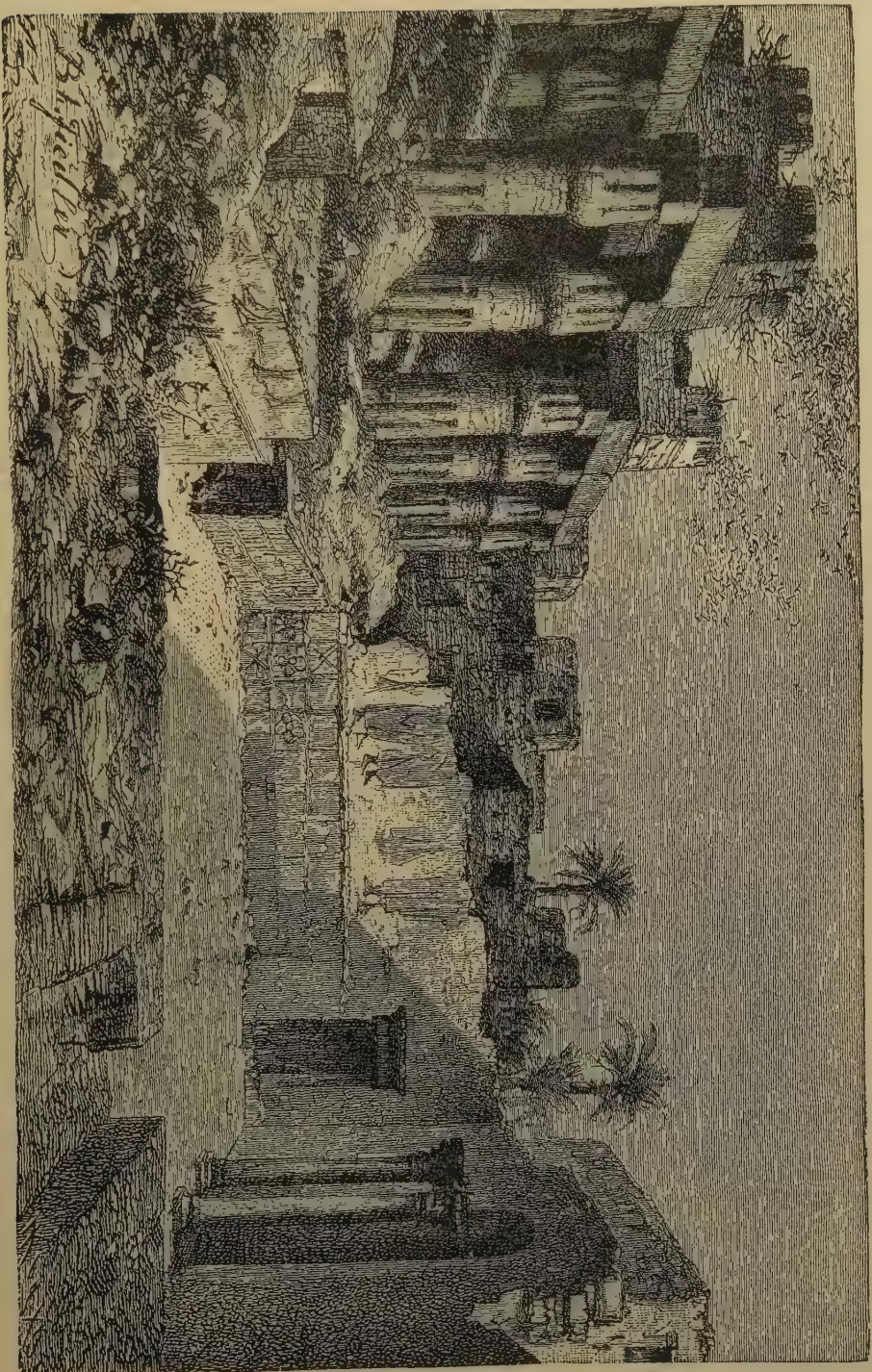
Efter Julians Død herskede Religionsfrihed i det romerske Rige. Da Theodosius (379—395) blev Eneherster, oprandt en ny Tid for Staten og Kirken. Han var en stor og vis Regent samt en tapper Kriger. Han sluttede Fred med Goterne, tog 40,000 af dem i sin Hær og gjenoprettede med megen Kraft Ordenen i hele Riget. Efterat hans Medkeiser Gratian var myrdet af Fiender, forenede han endnu engang det hele Rige. Baade Theodosius og Keiserinden var grebne af Kristendommen, men han lod sig først døbe straks efter sin Thronbestigelse. Han traf store Forer paa alle Hold, nemlig stridende Partier, Oprør, Rjætterier og en forfærdelig Uro langs Rigets Nord- og Østgrænse; men han havde Viljestyrke og Dygtighed nok til i det Hele at beseire dem. Hans første Omjorg var at oprette Freden blandt de uenige Kristne, men det lykkedes kun tilbøls for ham. Saa bød han i 380 "vore Undersaatter i hele Riget at tro paa, hvad den hellige Petrus forkyndte Romerne, og hvad Apostlene og Rom's og Alexandriens Biskopper lærte, nemlig Treenigheden; Rjættene havde at lide den Straf, han vilde bestemme efter guddommelig Indskydelse." Det følgende Aar forbød han alle dem at holde Gudstjeneste, som ikke lærte ret om Treenigheden. Fra Aar 381 til 392 kom Forbud mod Overgang til Hedensfabet, mod Offerbesøg i Templerne og mod hedenske Skikke. Slikt betegnede han som Majestætsforbrydelse, der skulde rammes af de haardeste Straffe, ja endog af Døden. Ved et Magtbud af Keiseren var saaledes Statskirken grundlagt i Romerriget og Troesfriheden udryddet. Man begyndte fra nu af mere end før ogsaa at forfølge Branglærerne istedetfor udelukkende

at kæmpe mod dem med Ordets Sværd. Ufordrageligheden blev større og større, og i 385 myrdede man Kjetteren Priscillian; men Skylden for dette Mord maa dog ikke særlig tilskrives Keiseren. Kirkens største Mænd saa den nye Fare, som truede, og reiste Indsigelse mod Statens Indblanding i Troessager og hævdede Samvittighedsfriheden; men deres Røster hendpæde som i en Ørken.

Endnu haardere gik man frem overfor Hedenkabet; der begyndte et Ide-læggelsesarbejde rundt om i Landene. Templer blev nedbrudte eller forvandlede til Kirker. Afgudsprester nedhuggedes, og man gik ikke sjelden grusomt og hensynsløst frem. Dette æggede Hedningerne; de væbnede sig, gjorde Gjengjæld og nedrev kristne Kirker; i en Kamp satte endog en Biskop Livet til. Overalt blev der ødelagt, mindst dog i Grækenland. De berømte Templer i Rom og Alexandrien blev lagte i Grus. I den sidstnævnte By var Serapeion det ypperste. Det laa paa en Høi og bestod af mange Bygninger med Haver og Lunde; selve Templet fandtes i Midten, og i Helligdommens Inderside stod et kæmpestort Serapisbillede, støbt af en Sammensmeltning af alle Metaller, med azurblaa Glasur udenpaa og rigt besat med Edelstene. En Slange omfjødte det og hvilede sit Hoved i Gudens Haand. Fra ældgammel Tid havde der blandt Hedningerne udbredt sig det Sagn, at naar denne Støtte blev ødelagt, skulde Himmel og Jord forgaa. Denne hedenste Helligdom vilde de Kristne gjerne ødelægge, og da en stor Mennekesmængde havde samlet sig, og Ingen vovede at røre Støtten, greb en kristen Soldat paa Biskoppens Opfordring en Øks og knuste Hovedet paa det frygtede Gudebillede. Da man saa, at hverken Himmel eller Jord forandrede sig, blev ogsaa de andre Templer i Alexandrien ødelagte, og de Kristne øvede til sin Skam ofte store Skjændselsgjerninger mod Hedningerne.

I hine Dage levede der i Alexandrien en hedenst Kvinde ved Navn Hypatia. Hun var udrustet med overordentlige Aandsgaver og havde ved sjelden Flid erhvervet sig stor Værdom. Mange Unglinge fra fjerne Lande kom for at høre hendes Visdom. Baade Kristne og Hedninger opsogte hende for at faa Raad angaaende vigtige Spørgsmaal. Hendes Betsalenhed og Skjønhed forøgede den Beundring, som man ydede hendes Kundskaber. Hun førte gjerne Ordet for de Nødlidende, og Betsedenhed smykkede hendes Væsen; paa hendes Dyd var der intet at sige, og hun kunde værges om sin Kyskhed paa en kraftig, men tillige stødende Maade. Alt dette vakte uværdige Kristnes Skinsyge, og paa Tilskyndelse af en ligesindet Biskop rottede disse sig sammen, greb den uskyldige Kvinde og slæbte hende til en Kirke. Her behandlede man hende paa en skamløs Maade, dræbte hende med Muslingstaller, søndersled derpaa Legemet Led for Led og samlede saa Stykkerne og brændte dem paa en offentlig Plads. Denne Voldsgjerning skadede naturligvis Kristendommen. "For denne Handling blev baade Biskop Cyrillus og den alexandrinste Kirke stærkt dædlet; Mord og Kamp og den Slags er noget hest fremmed for dem, der har Kristus i Tankerne," siger den gamle kristelige Historieforfatter Sokrates, som fortæller dette.

Striden mellem Arianerne og Tilhængerne af den nicænske Troesbekjendelse var fremdeles gaaende. De kristne Partier forfulgte hinanden med stor Bitterhed. Men da Theodosius den Store eftertrykkelig og bestemt udtalte sig for den nicænske Tro, endte Kampen mellem Partierne efterhaanden i det romerske Rige, og

Grinner af en kriffen Kirke i Guffortemplet ved Tjeben i Dorengyphen.

Arianismen tabte sig her lidt efter lidt. Men flere tykke Folk som Goterne, Vandalerne og Burgunderne var endnu en Tidlang Tilhængere af Arius.

Da Keiser Theodosius døde i 395, svandt med ham det romerske Riges Blomstringstid. Efter hans Døds blev Riget delt mellem hans to Sønner Arkadius og Honorius. Den første fik den østlige Del og den anden den vestlige; i hin var Konstantinopel og i denne Rom Hovedstad. Dette var Begyndelsen til, at Kirken senere delte sig i en østlig og en vestlig. Under Honorius og Theodosius den Anden udkom der nye Love mod Hedenskab; men dets Dødskamp blev lang, og enkelte Kristnes Forhold var fremdeles af den Bestaafenhed, at Kirkens bedste Mænd maatte gjentagne Gange advare dem mod at vise sin Kristendom ved at begaa Uretfærdigheder mod Hedningerne.

Biskop Ambrosius i Mailand.

Blandt de mange udmærkede Mænd, som Kirken eiede i den sidste Halvdel af det fjerde og Begyndelsen af det femte Aarhundrede, er Ambrosius en af de hyppreste. Han var ikke alene en fremragende Lærer og Forsvarer af den evangeliske Sandhed, men fremforalt en Kirkefyrste med enestaaende Evner til at organisere og styre. Han forsvarede kraftig Kirkens Uafhængighed af Staten og lagde for Dagen en ubøjelig Viljekraft og et urokkeligt Mod, som har faa Sidestykker. Men ved sin energiske og dygtige Optræden overfor Staten kom han imidlertid ogsaa til at fremme et Hierarki, der blev skjæbnesvangert for Kirken, maaske uden selv at vide deraf eller at have det til Hensigt. — Ambrosius blev født i Trier omkring Aar 340, hvor hans Fader, der var Statholder over Sydtyskland, Frankrige og Spanien, dengang boede. Forældrene hørte til en af Datidens bedste Vetter og havde to ældre Børn foruden ham, nemlig Datteren Marcellina og Sønnen Satyrus. Allerede i over 100 Aar havde deres Slægt bekjendt sig til Kristendommen, ja den talte endog blandt sine Lemmer den hellige Sothéria, der led Martyr døden under den langvarige og grusomme Diokletianske Forfølgelse. Men det lader dog til, at Ambrosius's Forældre var temmelig lunkne i sin Kristendom; af den Grund blev heller ikke Sønnen døbt som Barn. Da han var 10 Aar gammel, døde Faderen, og Moderen flyttede nu med sine Børn til Rom, hvor der dengang var opblusset et friskere aandeligt Liv, fremkaldt især ved Biskop Athanasius, der flere Gange havde besøgt Byen under sin Landsflygtighed. Søsteren Marcellina, der lader til at have været baade en begavet og dyb Kvinde, blev greben af Bevægelsen og sluttede sig sammen med flere andre fornemme romerske Jomfruer for at leve ugift og vie sit Liv til Gud under Bøn og Faste og tage sig af Menighedens Syge og Fattige. Det er rimeligt, at Ambrosius har modtaget de første levende Indtryk af Kristendommen gennem hende. Baade han og de to andre Søskende fik en omhyggelig Opdragelse, og der blev ikke sparet noget for at gjøre Sønnerne fortrolige med de gamle Klassikere og hele Datidens lærde Dannelse. Ambrosius kastede sig især med Iver over Studiet af Veltalenhed og romersk Ret, og da han blev voksen, vandt han snart stor Berømmelse for sin Veltalenhed og Dygtighed som Sagsfører. Dette henlevede den off. ntlige Opmærksomhed paa ham; han fik inden kort Tid en underordnet Embedsstilling i

Mailand og blev derpaa af Keiser Valentin udnævnt til Understattholder i Norditalien; ogsaa i sidste Egenskab havde han sin Bolig i nysnævnte By og vandt hurtig Folkets Kjærlighed. I Mailand var Forholdene imidlertid meget sørgelige i kirkelig Henseende; Menigheden var splittet i Partier og svækket ved Stridigheder, da den i en lang Række af Aar havde haft til Biskop en Arianer ved Navn Argentius, der havde været en Plage for Menigheden og adspredt istedetfor samlet den. Efter hans Død i 374 udbrød der saa voldsomme Valgkampe mellem det arianske og det rettroende Parti, at Ambrosius, som Stedets høieste Embedsmand, begav sig til Kirken for at tøjle den oprørte Mængde. Medens nu den lyttende Skare med Forundring hørte paa hans veltalende og kraftige Ord, raabte pludselig en Barnestemme: "Ambrosius!" Og den forsamlede Følgehob, som heri mente at se et Bink fra Himmelen, stemte i med og raabte: "Ambrosius skal være Biskop!"

Denne modsatte sig imidlertid af al Magt dette mærkelige Valg. Han var nemlig endnu kun Daabskærling og altsaa ikke døbt; hertil kom, at Tanken om at blive Biskop var uudholdelig for ham; han flygtede fra Byen, søgte Stjul paa Landet og lod udsprede onde Rygter om sig, men alt forgjæves. Keiseren stadfæstede Valget, og Ambrosius fandt, at han ikke længere kunde undslaa sig, da han mere og mere begyndte at forstaa, at saa var Guds Vilje. Han lod sig døbe af en rettroende Biskop og blev derpaa 8 Dage senere indviet til sit Bisppeembede den 7de December 374. — Fra nu af ofrede han sig selv og alt sit ganske til Herrens Tjeneste; han var en helstøbt Personlighed, og derfor vilde han ogsaa være Biskop med Liv og Sjæl. Sine store Rigdomme brugte han mest muligt til de Fattiges og Lidendes Hjælp, hvorfor disse skarevis omringede ham i hans Hjem. Sit Embede røggede han med apostolisk Kraft, Nidkjærhed og Taalmodighed, paa samme Tid som han baade i Medgang og under Trængsler var en ydmyg Mand. Han var de Bedrøvedes Trøster, de Bilsfarendes Veileder og en utrættelig Sjælesørger for alle Menighedens Lemmer. Kraftig kæmpede han mod den arianske Branglære og revsede uden Frygt sin Tids mange Synder og Laster baade hos Høie og Lave. Ogsaa for Kristendommens Udbredelse blandt Hedningerne ivrede han. Sit Prædikeembede røggede han trolig; hver Søndag samlede der sig tætte Skarer om hans Prædikestol; ikke alene fra Mailand, men fra hele Italien strømmede Folket sammen for at høre hans tankeklare, varme og veltalende Vidnesbyrd. "Jdet jeg aabnede mit Hjerte for at høre, hvor godt han talte," skriver hans berømte Discipel Augustin, "blev jeg ogsaa uormærket var, hvor sandt han talte." Enhver stille Stund anvendte han til ved Bøn og Betragtning af Guds Ord at hente ny Styrke til sin overvældende Virksomhed. Han kastede sig med Iver over Studiet af den hellige Skrift og Kirkefædrene, veiledet af en ung, begavet Prest fra Rom ved Navn Simplicianus. Ja, han forsmættede ikke Studiet af de græske og romerske Mønsterforfattere; Platon, Filon og Cicero sees at have øvet Indflydelse paa ham, dog saaledes at alt blev omsmeltet og traadte i Kristendommens Tjeneste.

Under Ambrosius's Virksomhed som Biskop træder stærkt frem hans mange Kamp for Kirkens rette Tro mod Arianernes Bilsfarelser. Keiseren dengang var en liden Gut ved Navn Valentin II; paa hans Begne styredes Riget især af Moderen Justina, der var en skøn og begavet, men tillige rænkefuld og liden-

stabelig Kvinde, som i høi Grad var arianskjindet. Hun havde sit Hof i Mailand og havde sat sig til Opjære at føre frem til Seier det Rjættteri, som Kirken havde dømt. Men Ambrosius var hende en vældig Modstander, der stod uroffelig som en Klippe i det opørte Hav og bragte alle hendes Planer til at strande. Hun søgte at faa valgt arianskjendede Biskopper i Norditalien, men den aarvaagne og indflydelsesrige Ambrosius, lod sig ikke overliste; han forstod tvertimod at sætte Balget af rettroende Geistlige igjennem. For at bortføre den brydsomme og farlige Modstander leiede hun en Mand, som i Nat og Dag skulde holde sin Vogn særdig i Nærheden af Kirken for at snappe ham i et beleiligt Diebst, men forgjæves; Ambrosius var paa sin Post og forstod at undgaa Snaren. Da dette ikke lykkedes, besluttede hun at anvende al sin Magt for at naa sit Maal. En Dag om Vinteren 385 kaldte hun Ambrosius op i Statsraadet og i Keiserens Navn befalede ham at udløvere til Arianerne en Kirke, som laa udenfor Mailand; hun truede med svære Pinser, om han ikke adløb. Men Ambrosius stod fast som et Fjeld. Senere kom flere høitstaaende Embedsmænd til Biskoppen og forlangte, at han skulde udløvere til Rjættterne selve Hovedkirken i Mailand. Den modige Mand svarede: "Presten kan ikke udløvere Guds Tempel."—Imidlertid havde Folket faaet Vinene op for Keiserindens og Hoffets skammelige Optræden, og der blev en saa alvorlig Gjæring blandt Mængden, at Keiserinden fandt det klogest foreløbig ikke at gaa videre for at drive Sagen igjennem. Derpaa var der stille i Mailand et Par, men saa brød Stormen løs paa ny. I den stille Uge Mar 386 fik Ambrosius atter i Keiserens Navn Befaling til at udløvere den omtalte Kirke udenfor Byen. Men han svarede: "Na bot vilde ikke overgive sine Fædres Eiendom paa Kong Akab's Forlangende, og jeg skulde overgive Kristi Eiendom! Det være langt fra." Naagtet Keiserinden ikke sparede paa Trudser, gif den usforfædte Biskop hver Dag forbi det keiserlige Pallads, naar han skulde i Sygebesøg eller til Bøn og Betragtning paa Martyrernes Grave, og Ingen vovede at krumme et Haar paa hans Hoved. Endelig brast Justinias Taalmodighed; hun udgav i Keiserens Navn en Forordning, der bød Ambrosius at gaa i Landflygtighed. Denne sandt, at han under saadanne Omstændigheder vilde svigte sin Pligt som Menighedens Hyrde, om han adløb, og blev i Byen, rede til at taale og lide alt med sin Menighed. Spændingen tiltog Dag for Dag, og der udbredte sig Rygter om, at man vilde tage Ambrosius med Magt og føre ham bort. Da gif han ind i sin Hovedkirke, fulgt af en stor Del af Menigheden, der omgav den elskede Hyrde som en Gressbagt. Strafs blev Kirken omringet af Keiserens Soldater, der havde faaet Befaling til at slippe hvem, som vilde, ind i Kirken, men Ingen ud igjen. Derpaa holdt Ambrosius sin gripende Prædiken "Om Kirkernes Udløvering," dels for at berolige og opmuntre Folket og dels for at klargjøre for Menigheden sit personlige Standpunkt i Sagen og sin Opfatning af Kirkens Forhold til Staten. Han sagde blandt andet: "Keiseren staar indenfor Kirken, ikke oven den; her har han ikke det ringeste at sige. Vil han have Skat, vi negter det ikke; vil han fratage Kirken dens Eiendomme, velan, vi skænker ham dem ikke, men vi negter ham dem heller ikke; Rigdom kan altid strømme ind, jeg har store Skattehydere, mine Skattepligtige er Kristi Fattige; jeg har mægtigere Forsvarere end Keiseren og al hans Magt, det er de samme Fattiges Bønner i Herrens Navn. Keiserens Magt hverken kan eller vil jeg modstaa; sørge, sukke, bede kan jeg, det er mit Vaaben og Værge mod de kei-

ferlige Soldater, andre Baaben har en Prest ikke. Derfor skal det blive ved dette: at give Gud, hvad Guds er, og Keiserens, hvad Keiserens er; min gode Ret opgiver jeg aldrig." Dette hellige Fangenskab varede i flere Dage og Natter. Prædikener vekslede med Bønner og Læsning i den hellige Skrift. Til aandelig Hvile og Opførelse sang man ogsaa flere af Ambrosius's herlige Hymner til Treenighedens Pris. Denne Vekselsang mellem Pristerne og Lagfolket ved Nat og Dag gjorde et saa vældigt Indtryk, at selv mange af Soldaterne udenfor Kirken blev grebne og stemte uvilkaarlig i med den betrængte Menighed. Den gamle Monika og hendes berømte Søn var ogsaa tilstede i Kirken i denne alvorlige, vækkende Tid. Augustin skrev senere med Tanken paa disse Dage: "Hvor mægtig bevægedes jeg ikke ved din Kirkes brusen og Toner, o min Gud . . . Dine Røster flød ind i mine Øren, og Sandheden smeltede mit Hjerte, og Gudfrygtighedens Følelser vældede frem deraf, og mine Taarer randt, og jeg var salig derunder." Mod denne syngende, vaagende og bedende Menighed, der stod som en Mur om den elskede Biskop, kunde Keiserinden ikke staa sig; hun maatte give efter, og Menigheden fik beholde baade sine Røtter og sin Biskop i Fred. Et Par Uger efter maatte Justina endog ydmyge sig til at bede Ambrosius om at rejse som Sendemand til en Oprører for at mægle Fred mellem ham og hendes Søn, et Gys, han udsjorte med ligesaa stor Trost som Dygtighed. Hun vidste, hvad hun kunde vente i en saadan Sag af den store Biskop, og han paa sin Side viste sig denne Tillid fuldkommen værdig.

Men det var ikke bare overfor Branglærerne og sine Modstandere, Ambrosius kunde optræde med Alvor og Fasthed. Endog sine høitstillede Venner vovede han at sige Sandheden; han øvede Kirketugt uden Persons Anseelse og viste sig herunder i det skjønneste Lys. Historien har optegnet et mærkeligt Eksempel herpaa. Keiser Theodosius den Store, som ved denne Tid var bleven Eneherre i Romerriget, var paa sin Vis Kirken oprigtig hengiven og en Fiende af al vrang Lære, men tillige en heftig, hensynsløs, lidenskabelig Natur, grum og vild som en Tiger, naar han blev vred. Under et Folkeopløb i Byen Tessalonika var Statholderen der bleven dræbt. I sit Raseri gav Keiseren Befaling til, at Byens Borgere skulde straffes strengt for denne Ugjerning. Dette skeede, idet 7000 Mænd, Kvinder og Børn paa det grusomste blev myrdede af Keiserens Soldater. Da dette røgtes, blev Alle grebne af Forfærdelse, men Ingen vovede at sige den vrede Keiser Sandheden; Alle ventede spændt paa, hvad Ambrosius vilde gjøre. Da Keiseren kom til Mailand, sendte Ambrosius ham en Skrivelse fuld af dybt Smerte, men ogsaa gennemtrængt af stor Frimodighed. I denne overbeviser Biskoppen Keiseren om hans store Synd, opfordrer ham til at gjøre Bod og erklærer ham udelukket fra Nadveren, hvis han ikke omvender sig. Keiseren troede imidlertid ikke, at Ambrosius vovede at gjøre Alvor af Sagen, og gik den følgende Dag til Kirken; men han blev mødt ved Indgangen af den modige Biskop, som forbyd ham at træde ind i Guds Hus med Hænder, som dryppede af Blod. Roms enevelldige Keiser stod som lynslagen; overbevist og dømt af sin Samvittighed og overvældet af Biskoppens Optræden kaldt han tilføde og gjorde Bod. — I 8 Maaneder holdt han sig borte fra Kirken og Sakramentet, indtil han Julen 390 atter indsendt sig foran Kirken og bad ydmygt om, at man ikke vilde lukke den Dør for ham, som Gud aabnede for alle Bodfærdige. Biskoppen svarede, at han forlangte, at Keiseren gjorde Bod. Theodosius var

Ambrosius og Keiser Theodosius.

villig og bad ham foreskrive, hvad han vilde, han skulde gjøre. Da foreslog *Ambrosius*, at Keiseren skulde udgive en Lov, som bød, at ingen Dødsdom maatte fuldbyrdes før 30 Dage efter dens Afsigelse. Paa den Vis vilde han hindre, at Keiseren foretog skjæbnesvangre Skridt i Brede. *Theodosius* gif ind derpaa, tog af sig sit prægtige Skrud og traadte ind i Kirken. Her kastede han sig ned paa Kirkegulvet og sagde med David: "Min Sjæl ligger i Støvet; vederkbæg mig, Herre, efter dit Ord." Saa bad han med Suk og Taarer Menigheden om Tilgivelse for sin Synd og reiste sig som den, der havde fundet Naade hos Gud.

I al sin Storhed ved denne Velighed holder dog *Ambrosius* saa stærkt paa Kirkens Værdighed, at han minder om Middelalderens Prælater. I sin Kjærlighed til den ugifte Stand er han ogsaa katholsk, idet han anser den som noget fortjenstligt. Dette er Skyggesider ved den fortræffelige Biskop. Hans Jver for at hævede Kirkens Frihed førte ham ialfald en enkelt Gang saa vidt, at han krænkede Andres Ret. I Mesopotamien havde en Flok Kristne, tilskyndet af Biskoppen, brændt op en jødisk Synagoge. Keiseren krævede nu, at de, som var Uarsagen dertil, skulde gjenopføre det ødelagte Forsamlingshus; men i denne billige og retfærdige Fordring saa *Ambrosius* en Krænkelse og Forhaanelse af den kristne Kirke og gav sig ikke, før han fik sat igjennem, at de Skyldige blev fritagne for at reise af Gruset den brændte Synagoge. Men den virksomme Mands Kraft blev hurtig fortæret. I Begyndelsen af Aaret 397 blev han syg; han mærkede straks, at Sygdommen var til Døden. Hele *Mailand* sørgede og bad for hans Liv og anmodede ham indtrængende om selv at gjøre det samme. Men *Ambrosius* svarede: "Jeg har ikke levet saaledes blandt Eder, at jeg skulde skamme mig ved at leve, men jeg frygter heller ikke for at dø; thi vi har en naadig Herre." Han hensov Langfredag den 4de April 397, og hans Lig blev stedt til Hvile i den Kirke, der bærer hans Navn, og hvor han saa ofte havde vidnet ikke alene om "Munkedømmets Fortræffelighed," men først og sidst om "Herrens Herlighed og Kjærlighed" og om, at "enhver Kristen har Alt i Kristus." — *Ambrosius* var helt igjennem en praktisk Mand. Han har øvet stor Indflydelse baade paa Samtid og Eftertid ved sine gripende Taler og andre Skrifter, hvoraf hans Bog "Om Kirketjenernes Pligter" er en hel kristelig Sædelære. Som Salmedigter og som Slaberen af den latinske Kirkesang har han ogsaa indlagt sig udsødelig Fortjeneste. Flere af hans Lovsange er oversatte paa omtrent alle Jordens Sprog og lyder i Kirkerne rundt hele Verden. Han ordnede ogsaa Musikken til sine Salmer og lod dem synge i rytmisk Takt og skaffede dermed Liv og Afveksling i den før saa ensformige Kirkesang. Endelig er *Ambrosius* uforglemmelig, fordi han blev Midlet i Herrens Haand til *Augustins* Omvendelse, denne Mand, der har havt og fremdeles har en eneftaaende Betydning for den kristne Kirke.

Biskop Nilas og Kristendommen blandt Goterne.

otterne hørte til de germaniske Folk og var i nær Slægt med vore hedenste Forfædre baade med Hensyn til Sprog, Sæder og Skikke. De var kjendt af Romerne allerede flere Aarhundreder før Kristi Fødsel og boede da i Egnene ved nedre *Dona*. I Begyndelsen af det tredie Aarhundrede trængte de frem med større Djerthed end før mod det romerske Rige. I Striden mod dem fandt Keiser *Decius* sin Død i de sumpige Egne ved *Dona*. Under

Valerians og Gallienus's Regjering trængte de i tre store Stridsflotte frem baade tillands og tilvands, indtil de naaede Lilleasien. Her herjede de og ødelagde mange mærkelige Mindesmærker fra Fortiden, og blandt disse Dianæs prægtige Tempel i Efesus. Først Konstantin hylkedes det at gjøre dem mindre farlige for det romerske Rige, idet han sluttede en Fred med dem, som varede, saa længe Medlemmerne af hans Familie regjerede (til 363). Under sine Krigstog i det tredje Aarhundrede mod Valerian og Gallienus havde de i Galatien og Cappadocien gjort mange Fanger som de slæbte med sig (omtrent 260). Blandt disse var baade almindelige Kristne og Geistlige, som siden blandt Goterne udsolgede en velsignelsesrig Missionsvirksomhed og vandt Mange for den kristne Tro. Efterat Goterne havde traadt i nærmere Forbindelse med det romerske Rige, øgedes de Kristnes Antal blandt dem. Paa Kirkemødet i Nicæa (325) var ogsaa tilstede en gotisk Biskop, Theofilus, som sammen med de Andre undertegnede Mødets Beslutninger.

Kristendommens videre Udbredelse og Grundlæggelse blandt Goterne var hovedsagelig et Værk af Ulfilas. Han blev født Aar 313 i en kristelig Familie, hvilken Goterne ca. 260 havde ført som Fanger fra Landshyen Sadagostina i Cappadocien, i Nærheden af Staden Parnassus. Da hans Forfædre allerede havde levet et halvt Aarhundrede blandt Goterne, dengang Ulfilas fødtes, fik han ogsaa et gotisk Navn, Vulfila, der betyder liden Ulv. "Vi kan derfor med Rette sige om ham, at han er et ædelt græst Skud, indpodet paa en gotisk-germanisk Nations Kjerne-stamme." (Lehler). Blandt Goterne lærte han deres Sprog og blev desuden fra Barndommen af gjort fortrolig med Kristendommen og den græske Dannelselse. Da disse Fanger omfattede sit græske Modersmaal med stor Kjærlighed, voksede Ulfilas op som et Skud af en Familie med et dobbelt Sprog, som han kunde til Fuldkommenhed foruden Latin. Dette blev af den største Betydning under hans senere Virksomhed baade som Missionær og Bibeloversætter. Efter først at have været virkelig Forelæser blev Ulfilas ved Eusebius af Nikomedien og Biskopperne af hans Parti i Aaret 343 indsat til Biskop over de Goter, som havde omvendt sig til Kristus. Hans Pleiebarn og Discipel, Auxentius, Biskop i Dorostorus, nu Silistria ved Donaus nedre Løb, skriver: "Ligesom den hellige David 30 Aar gammel blev indsat til Konge og Profet, forat han skulde regjere og lære Guds Folk og Israels Børn, saaledes er ogsaa denne salige Mand bleven aabenbaret som Profet og viet til Kristi Prest (nemlig i Trediveaarsalderen), forat han skulde regjere, forbedre, lære og opbygge Goternes Folk, hvad der ogsaa efter Guds Raadslutning og med Kristi Hjælp paa beundringsværdig Maade er gaaet i Opfyldelse. Og ligesom Josef i Ægypten fremtraadte i en Alder af 30 Aar, og ligesom vor Herre og Gud, Jesus Kristus, Guds Søn, 30 Aar gammel efter Kjødets, blev indsat og døbt og straks begyndte at prædike Evangeliet og søgte Menneskejælene, saaledes har ogsaa denne hellige efter Kristi Raadslutning og Anordning forbedret Goternes Folk, der levede ligegyldig hen i Hunger og Mangel af Ordets Forkyndelse, efter Evangeliet og den apostoliske og profetiske Regel lært det at leve for Gud." Den noget yngre Kirkehistoriker Sossomenos beretter: "Under ham som sin Lærer var Goterne underviste i Gudsfrugt, ved ham havde de antaget en mildere Levevis, ham fulgte de ogsaa let i alle Stykker, da de var overbeviste om, at intet var galt, som han sagde eller gjorde, at tværtimod alt vilde tjene dem til-

gode, der fulgte ham efter. I Virkeligheden har han ogsaa afslagt den stærkeste Prøve paa sin sædelige Dygtighed, idet han for den kristne Læres Skyld udstød utallige Fæder, dengang ovennævnte Barbarer endnu trælledes under den hedenske Afgudsdyrkelse." Theodoret, der ogsaa næsten kan regnes som Samtidig med ham, skriver: "Goterne var Ulfilas, der paa den Tid var deres Biskop, meget lydige og modtog hans Ord som uroffelige Love." Om hans Kristendomsforkyndelse meddeler den førnævnte Pleiesøn Aurentius, at han "aldrig har taget i Betænkning aabent og uden Forbehold at forkynde, at der er én sand Gud, vor Herres Jesu Kristi Fader," og føier til, at han i Prædikener og Afhandlinger har vist Forskjellen mellem Faderens Gudsdom og Sønnens, hvorledes Faderen er Skaberens Skaber, men Sønnen alle Skabningens Skaber. Det fremgaar heraf, at Ulfilas var Arianer, og i sin Troesbekendelse, som han meddelte kort før sin Død, siger han selv, at han altid havde bekendt sig til den arianske Tro. Det tør ogsaa hænde, at denne Bekendelses større Begribelighed har været medvirkende til, at den deltes af ham og de kristne Goter. Hertil kom, at disse, ved at slutte sig til Arius's Lære, kunde lette og støtte sin Forbindelse med det romerske Rige. Men i ethvert Fald er Ulfilas's Opfatning af Træenigheden af en saadan Beskaffenhed, at den ikke stemmer fuldt overens med nogen af de Formler, som de arianske Partier har dannet. Det er ogsaa muligt, at han oprindelig stod paa det gammekristelige mere ubestemte Standpunkt, og at han først efter sin Deltagelse paa Kirkemødet i Konstantinopel Aar 360 bestemtere uddannede sin Arianisme.

Ved sin fremragende Dygtighed og pletfrie Karakter opnaaede han saa stor Anseelse, at han anvendtes som politisk Sendebud under Forhandlingerne med det østromerske Rige. De kristnes Antal blandt Westgoterne havde nemlig hovedsagelig ved Ulfilas's velsignelsesrige Virksomhed øget sig saaledes, at deres Hersker Athanarich, som endnu var Hedning, blev bange herfor, især da de kristne Goter holdtes for hemmelige Venner af de forhadte Romere. Dette fremkaldte en "forfærdelig kristenforfølgelse, som istedetfor Frafald fra Kristus havde trofaste kristnes standhaftige Bekendelse og seierlige Martyrdom tilfølgte." Andre fremgik af Trængslerne som "Bekjendere;" denne Forfølgelse indtraf Aar 350, syv Aar efterat Ulfilas var bleven Biskop. Da udvirkede denne, at de kristne Goter af Keiser Konstantin fik Tilladelse til at bosætte sig paa romersk Grund. Under Ulfilas's Anførsel drog de derpaa i store Skarer over Donau til Mønsien og slog sig ned i Egnen om Nikopolis ved Foden af Balkan eller Hæmus. Herom skriver Aurentius: "Lige som Gud engang ved Moses udfriede sit Folk af Faraos og Egypternes Bold og Magt og lod dem overskride det røde Hav og kaldte dem til sin Tjeneste, saaledes udfriede han ogsaa ved denne Mand (Ulfilas) sin enbaarne Søns Bekjendere af Barbarernes Haand, lod dem overskride Donau og besluttede, at de, efterlignende de Hellige, skulde tjene ham paa Bjergene" (skr. 2 Mos. 3, 12.). Ulfilas virkede blandt dem til Aar 378. Under mangfoldige Fæder udvidede han sin Virksomhed til Goterne paa den nordlige Donaubred, saa han underviste ikke blot de under Fritigern, "men ogsaa under Athanarich staaende Barbarer i Kristendommen." I sit Arbejde blev han støttet af flere Missionærer, blandt andet ogsaa af Eutyches, der ligeledes stammede fra Cappadocien. Denne Virksomhed blev kronet med Velsignelse og fremkaldte en ny Forfølgelse, som Athanarich Aar 370 lod

udgaa over de Goter, som stod under hans Vælde; Mange beseglede sin Tro med sit Blod; de mest bekendte Martyrer er Sabas og Niketas. De kristne Goter jagedes over til det romerske Omraade paa Donaus Sydside og fandt der et Tilflugtssted. Af denne nye Forfølgelse blev Ulfilas ikke personlig berørt. Forfølgelsen sluttede først, da Goterne havde delt sig i to store Flokke, og Fritigern, Athanarichs Modstander, gav de Kristne Beskyttelse. Fritigern selv fandt Støtte mod Athanarich hos Keiser Valens, der var Arianismens varme Ven.

I denne Tid, kort efter Aar 370, falder de Arbejder, hvorigennem Ulfilas især er bleven bekendt. For at give sine Goter Afgang til de hellige Skrifter, der idelig var Rettesnoeren for ham, naar han forkyndte Evangeliet, tog han sig for at oversætte Bibelen paa gotisk. Som allerede berørt kunde han prædike baade paa græsk, latin og gotisk, men da Mødermaalet var det egentlige Kirkesprog blandt hans Folk, trængte disse til en gotisk Bibel. "Ulfilas maatte, for at afhjælpe denne Trang, overvinde større Vanskeligheder end de fleste andre Bibeloversættere. Før hans Tid havde nemlig Goterne intet andet Alfabet end de stive Runer, som egnede sig bedre til at ridges i Sten end til at skrives paa Pergament, og som kun meget usuldkomment kunde gjengive alle Lydene i det gotiske Sprog. Før Ulfilas gav sig til at oversætte Bibelen, maatte han derfor danne et Alfabet, hvis enkelte Bogstaver dels var Runer, dels Laan fra Grækernes og Romernes Alfabeter. Hans Bibeloversættelse blev paa Grund heraf ikke blot den første Gjengivelse af de hellige Skrifter paa et germanisk Tungemaal, men med den begynder den germaniske Litteratur." (Fredrik Nielsen). Efter en gammel Beretning skal han have oversat den hele Bibel med Undtagelse af Kongernes Bøger, fordi han troede, at de vilde være farlige at læse for de krigslystne Goter. Denne Oversættelse er i sit Slags et Meisterværk. "Sproggranskere roser ikke blot Ulfilas's Arbejde for dets ægte folkelige Klang, men de beundrer tillige den geniale Maade, paa hvilken han i sin Oversættelse har forstaaet at knytte de nye kristelige Forestillinger til Mødermaalets gamle Ord. Han har i Regelen nøie fulgt den græske Grundtekst, men dog tillige havt den latinske Oversættelse ved Siden; og den Trost, med hvilken han har løst sin Opgave, giver hans Arbejde en fremragende Plads blandt de gamle Oversættelser, ogsaa naar Talen er om disses tekstkritiske Betydning. Dog har man paa enkelte Steder villet finde Spor af hans arianske Opfattelse." Den er ogsaa mærkelig derved, at der gaar en poetisk Frihed igennem hans Arbejde, der vidner om, hvilke digteriske Naturer de gamle Møsegoter var. Vi hører ofte Rimbogstaverne klinge i hans malmsfulde Maal; der er slet ikke tænkt paa Vers, og dog lyder det som Vers (som f. Eks. hans Oversættelse af Mark. 7, 35., 8, 22. og Matth. 8, 17.). Dette mærkelige Arbejde findes nu ikke mere fuldstændigt; de betydeligste Stykker (det meste af de fire Evangelier) findes i "Sølvbogen" (Codex argenteus), der er skreven med Sølv- og Guldbogstaver paa purpurfarvet Pergament og er særdeles pragtfuld. I Begyndelsen af det syvende Aarhundrede blev den forvaret i et Kloster ved Pavia; senere kom den til Westfalen og siden til Prag, hvorfra den svenske Feltherre Rönigsmarck i 1648 tog den som Bytte og sendte den til Dronning Kristina. Hun overdrog Haandskriftet til en hollandsk Lærd, men den svenske Adelsmand Magnus de la Gardie købte det igjen for 400 Rigsdaler og forærede det i Aaret 1699 til Upsala Universitetsbibliothek, hvor det nu gemmes som en af dets største Skatte.

Gjennem denne fortræffelige Oversættelse blev Kristendommens Udbredelse blandt Goterne i høi Grad lettet. Ulfilas's Missionsvirksomhed under Fritigerns Beskyttelse paa den nordre Donaustrand havde kun været nogle faa Aar, da Goterne blev fortrængte af et stærkere Folk. Med Hunernes Indfald i Europa Aar 375 begynder den egentlige Folkevandring, som sluttede 568 med Langobardernes Bosættelse i Italien. Fortrængte af Hunerne fik Goterne gennem Ulfilas af Keiser Valens i 375 Lov til at ned sætte sig i Thracien, i hvilket Land flere hundrede Tusinder drog ind. Her fik Ulfilas et nyt Felt for sin Virksomhed; de antog den arianste Kristendom. Ikke længe efter denne Flytning fremfaldte den haarde Behandling, som Goterne var udsatte for af de romerske Statholdere, en Krig mellem Romerne og Goterne under Fritigern, hvilken afbrød Ulfilas's Missionsvirksomhed. I Slaget ved Adrianopel 378, hvor Valens faldt; blev Goterne Seierherrer; de ødelagde nu Landet vidt og bredt lige til den adriatiske Havbugt og trængte frem helt til Konstantinopels Mure. Theodosius søgte at indskrænke Goterne's Herjinger og drive dem tilbage; dette Forsøg blev begunstiget ved Fritigerns Død. Med Athanarich og hans Bistgoter sluttede han Forbund og optog dem i den romerske Hær. Da den nicænske Opfattelse havde feiret paa Kirkemødet i Konstantinopel Aar 381, gik der en Strøm af Uvilje gennem de gotiske Kredse, der holdt fast paa Arianismen som et Tegn paa sin Uafhængighed. For at forsone de brede Goter fandt Theodosius det baade klogt og nødvendigt i politisk Henseende at stævne Arianerne og Nicænerne vigtigste Ledere til Konstantinopel for paany at drøfte det gamle Stridsemne (Aar 383). Blandt de arianste Biskopper, som var tilstede, var ogsaa den nyttiaarige Ulfilas. Keiseren tænkte paa at faa istand en Beskjendelse, som Alle kunde enes om. Endelig lod han de forskjellige Partier komme frem hver med sin Beskjendelse og bestemte sig afgjørende for den nicænske. Paa Grund heraf blev Ulfilas dømt som Rætter, og dybt bekymret over denne Udgang paa Sagen faldt han i en alvorlig Sygdom. Under denne og næst før sin Død meddelte "Goterne's Moses" sin Troesbeskjendelse, der lyder saaledes: "Jeg, Ulfilas, Biskop og Beskjender, har altid troet saaledes, og i denne ene og sande Tro gjør jeg mit Testamente for min Herres Afsyn. Jeg tror, at der er én Gud, Faderen, som alene er usødt og usynlig, og paa hans enbaarne Søn, vor Herre og Gud, hele Skabningens Bygmester og Skaber, som ikke finder sin Lige — derfor er der en Gud for Alle, og han er ogsaa vor Guds Gud — og paa den ene Helligaand, den oplysende og helliggjørende Kraft (Luk. 12, 49.; Ap. Gj. 1, 8.), men som hverken er Gud eller Herre, men Kristi Tjener, der i Alt er Sønnen undergivet og lydig, som Sønnen i Alt er Gud Fader undergivet og lydig." Strafs efter døde Ulfilas (383); han havde da i 33 Aar prædiket Evangeliet paa romersk Grund og været Biskop i 40 Aar. Han fik en sjelden ærefuld Begravelse under Deltagelse af Kirkens høie Embedsmænd og en stor Mængde Kristne.

Efter Ulfilas's Død fortsatte blandt Andre den førnævnte Augustinus og Seleas hans store Værk og arbejdede ivrig for Kristendommens Udbredelse. Men det gik efterhaanden tilbage med Dygtigheden blandt Leberne, og de lod sig ofte drage ind i Datidens spidsfindige Stridigheder; men de gotiske Kristne og Geistlige udmærkede sig dog idethelse ved en kristelig Enfoldighed og Barnlighed, som er til-

talende. De opfatter især Kristus som den mandige Helt og Konge, der gaar i Døden for sit Folk og herjede Helvede; de Troende fremstilles som hans mandige Følge og Livet som en Kamp med Ansvar Frihed, Vre, Trost, Renhed. Deres Opfatning af Kristendommen var lys og freidig. De døbte i Almindelighed i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn og benyttede ved Guds tjenesten den østerlandske Liturgi. — Goterne var stadig som en truende Moerishy over Romerne, og de gjorde dem megen Fortræd baade under deres kjæffe Høvding Alarik og siden. Det vilde føre os forvidt at følge Goterne, Vandalerne, Langobarderne og flere med dem beslægtede Folkeslag paa deres Vandring til Italien, Frankrige, Spanien og Nordafrika. De fleste af dem antog efterhaanden den arianske Kristendom og gik senere over til Kirkens Tro, saaledes som denne er nedlagt i den nicæenske Bekenndelse.

Straks efter Hunerkongen Attilas Død (453) fremstod ved Donaus Bredder, hvor den gennemstrømmer det nuværende Bayern og Østerrige, en Mand, der blev en frelsende Engel i en ond og forvirret Tid for de rettroende Menigheder, som boede der, og blev oversvømmet af hedenste og arianske Barbarer. Det var Severinus. Han synes at være kommen fra Østen, men talte Latin som en Indfødt. Ingen ved, hvorfra han stammede. Han fortalte det aldrig. Naar man spurgte ham om hans Herkomst, undgik han altid Svaret. "Hvorfor behøver I at kjende mit jordiske Fødeland, naar I kun ved, at jeg længes efter det himmelske," pleiede han at svare. Kun saa meget ved man med Visshed om ham, at han havde tilbragt en stor Del af sine Leveaar i et stille, beskuende Liv i Østens Ørner. Her havde en gjentagende guddommelig Kaldelse, som han følte i sit Indre, tvunget ham til at forlade sin Ensomhed og ile de plagede Folkeslag i Vesten til Hjælp, fordi de var givne til Pris for alleslags Mødelæggelser. Og saa ofte Kjærligheden til et stille Enboerliv atter rørte sig i ham, hørtes Stemmen i hans Indre med saa meget større Kraft og tvang ham til ikke at forlade Skuepladsen for Mødelæggelser. Snart opholdt han sig omkring Passau, snart ved Wien og Vorch. Altid var han tilstede, hvor Nøden var størst. Det var især Romernes Blødgjortighed og Nydeljessyge, der havde margskjaalet det engang saa mægtige Romerrige. Ved sit strenge, afholdende Liv, ved alleslags Savn, som han frivillig paalagde sig, ligesom ved sin frivillige Taalmodighed i enhver Ubehagelighed, hvorunder han levede, gav han det kraftigste Eksempel paa, hvorledes de Folk, blandt hvilke han levede, standhaftig skulde taale den almindelige Nød. Men hvor meget han end selv hærdet og kunde taale, saa var dog hans Hjerte blødt, naar det gjaldt Andres Nød. Ved hans Eksempels Magt og ved hans Formaninger og straffende Ord rørtes mange Hjerter, saa at han blev sendt Fødemidler og Klæder, ofte fra fjernliggende Egne, for at uddele dem blandt de Trængende. Saaledes drog han om med Hjælp og Trøst til de Elendige, som ved Krigens Rædsler var prisgivne til Hunger og Nøghed. I Almindelighed pleiede han at samle hele Skarer af Nødblidende om sig i en Kirke, og efter at have holdt en kraftig Bøn begyndte han Uddelingen med de Ord: "Lovet være Herrens Navn!" Enhver fik nu efter Forholdene, hvad der behøvedes, ledsaget af hjertelige Formaninger. Og saa Krigsfangerne var Gjenstand for hans særegne Omhu, og han gjorde alt muligt for at løskjøbe dem. Da de befæstede Byer langs Donau trueedes heftigere af de fremadstridende Horders Overfald, opfordrede Ind-

byggerne ham vekselvis til at opslaa sin Bolig blandt dem. Denne ene Mand's Nærvar. lse forekom dem at være en bedre Beskyttelse end den, som hele Hæren kunde byde. Men det var ogsaa mærkværdigt, hvilken mægtig Indflydelse hans Skikkelse og Tale øvede paa de vandrende Folkeslags Ansøgere. I denne Henseende gjorde han sit Lands pinte Beboere de vigtigste Tjenester. Mere end engang afvendte hans Ord den truende Ulykke. Og under alt dette bevarede denne sjældne Mand den sande Ydmyghed. Naar der begjæredes store Resultater af hans Bønner, pleiede han at sige: "Hvi forlanger I stort af en af de Smaa? Jeg anser mig som aldeles uværdig. Gid jeg blot kunde opnaa Tilgivelse for mine Synder!" Og naar saa Bønnehjælpen fulgte paa hans troende Bøn, var intet ham mere magtpaaliggende end at sørge for, at ikke Wren herfor fratoges Gud og lagdes over paa hans Person. "Tilskriv dog ikke mine Gjerninger noget af dette!" udraabte han da. "Saadant sker nu paa mange Steder hos mange Folkeslag, forat de skal indse, at der gives en Gud, der kan gjøre Undere i Himmelen og paa Jorden." Naar man bad ham om legemlige Goder, opfordrede han sædvanlig de Bedende til først og fremst at sørge for deres aandelige Fornødenheder. Saaledes svarede han en Munk, der bad om hans Bønnehjælp for sine svage Dine: "Bed heller om, at dit indre Døie maa blive klarere!" Al denne Verdens Vre var kun en Byrde for ham, og han rakte ikke en Finger ud derefter. Man tilbød ham at blive Biskop, men han undslog sig. — Severinus maa have opnaaet en høi Alder; thi han stod i tredive Aar som en Klippe midt i den frygtelige Følgevandring, idet han udbredte sin raastløse Virksomhed til alle Sider og udgjød den guddommelige Kjærlighed og Freds stille Olsedraaber i den rasende Folkeslod. Endelig bankede ogsaa Døden paa hans udtærede Legemes Hytte. Han formanede Brødrene med Pauli Ord i Ap. Gj. 20, 32., gav dem Fredskys og nød saa Nadveren. Derefter begyndte han at synge Salmen 150, som Brødrene, der stod om hans Leie, istemte med ham, og under Sangen hensov han den 9de Januar 482.

Johannes Chrysostomus.

Denne Mand levede paa de store Værestridigheders Tid, men vandt sit Ry som Oldkirkens uforfærdede og mest veltalende Prædikant. Han blev født af kristelige Forældre i den syriske Stad Antiochien Aar 347. Faderen, der var en høitstaende Officer i den romerske Hær, døde tidlig; men hans forstandige og fromme Moder Anthusa opdrog ham ved Eksempel og Formaning til kristelig Gudsfrugt, medens hun tillige sørgede for, at hans store Gvner fik den rette Udvikling. Han gik i den berømte Veltalenheds lærer Libanius's Skole. Her udvikledes ret hans ypperlige Talegaver, og en glimrende Løbebane som Sagfører laa for ham. Herren havde dog andre Tanker. Ved Læsningen af Guds Ord fik han Syn for det ene Fornødne, og efter en treaarig Daabsundervisning hos Biskoppen i Antiochien blev han døbt Aar 369 eller 370. Saa var han en Tid Forelæser i Menigheden og førte et strengt, afholdende Liv. Efter Moderens Død fulgte han sin Tilbøielighed og drog som Gneboer til Libanons Bjerge; her levede han 5 Aar under strenge Bodsøvelser. Med svækket Helbred vendte han 380 tilbage til sin Fødeby, hvor han det følgende Aar blev viet til Diacon og i 386 til Presbyter. Nu udfoldede han som Prædikant og Sjælesørger en stor og indgribende

Virksomhed. Da han havde en glødende Kjærlighed til sin Frelser og besad en henrivende Belsalenhed, strømmede store Starer af Tilhørere til ham, og de lyttede med spændt Opmærksomhed til Ordet af hans Mund. Ved denne Tid saa Keiser Theodosius sig nødt til at paalægge en Skat. Derover blev Folket i Antiochien saa opbragt, at de ødelagde en Billedstøtte af Keiseren. Da man kom til Besindelse igjen, frygtede man for Theodosius's Brede. Men Chrysostomus formanede Folket til Rod og holdt 21 gripende Prædikener "Om Billedstøtterne." Man bad i Kirkerne, at Gud vilde bøie Keiserens Hjerter til Barmhertighed; da trøstede den troestærke Prest de Bødsældige og sagde: "Gud ser Eders Nædbøietthed og vil staae Eder for videre Ulykke." Den gamle Biskop Flavian gjorde en Reise til Konstantinopel for at afvende Keiserens Brede. Theodosius foreholdt Biskoppen Borgernes Utaalommelighed, da han altid havde handlet som en Fader mod dem. Men den modige Biskop mindede ham om det bekjendte Ord: "Der som I tilgiver Menneskene deres Skyld, saa skal den himmelske Fader ogsaa tilgive Eder." Dette havde den Virkning, at Keiseren sagde: "Vend tilbage til Antiochien og forsikre Indbyggerne, at jeg har tilgivet dem."

Ved Skrifter og Prædikener virkede Chrysostomus meget for Guds Rige og til Hjerternes Opbyggelse. Han lærte: "Fader os ikke opdrage Børnene fra de første Barneaar af med gamle Ammestuefortællinger, men lære dem om Gud og hans Dom. Thi den spæde Alder optager med Lethed alt, hvad den hører, og det præger sig ind i Gemytterne som et Segl i Bøstet." Om Synden vidnede han: "Det eneste sande Onde er Synden. Adam sad i Paradiset, men da han ikke vaagede over sig selv, faldt han. Høj sad paa Møddingen, men da han forblev aarvaagen, fejrede han." — "Naar vi øver Kjærlighed," sagde han, "trænger vi ikke til Undergjærninger, og naar vi ikke øver den, da vil vi intet vinde ved Undergjærninger." — Om Bønnen lærte han: "En Kone kan, medens hun dreier sit Røllehjul, skue med Sjælen mod Himmelen og af inderste Hjertertaalbe Gud. Man kan paa Torvet som i Kjøkkenet dog bede med Inderlighed og Andagt. Gud stammer sig ikke ved noget Sted, han søger kun ét, et varmt Hjerter og en aarvaagen Sjæl." Om Guds Ords Læsning sagde han: "Læsning i den hellige Skrift er Omgang med Gud. Derfor lod Gud i sin Naade disse Bøger skrive ved Tolkere, Tolkere, Teltmagere, ved ulærde Folk, for at Enhver skulde kunne læse og forstaa dem." Om Fornuften skrev han: "Hvis den vil se uden Guds Aand, staar den sig selv i Veien." Om Troen lærte han: "Troens ædle Gjerning fordrer en dristig Sjæl, som hæver sig over alt det Sandseelige og lader den menneskelige Forstands Svagheit langt bag sig." Paa denne Maade prædikede Chrysostomus i Antiochien, og hans Ry kom for Keiser Arkadius's Øren. Han vilde i 398 have ham til Biskop i Konstantinopel, og efter mange Betæneligheder og stor Selvovervindelse lod han sig endelig bevæge dertil. Men hvilken vanskelig Stilling! En letbevægelig, tugtløs og fordærvet Befolkning, et rænkesuldt, velslygt Keiserhof og bukkende Leiesvende som Embedsbrødre! Men Chrysostomus tænkte kun paa Kristus og hans dyrekøbte Eiendom. Han var en nidfær og enestaaende dygtig Biskop og tog sig med Iver ogsaa af Missionen blandt Hedningerne. Han sagde: "Fader os ved vor Vandel omvende Hedningerne og af disse Sjæle opbygge Kirken og samle denne Rigdom for Guds Rige. Thi Intet er saa meget værd som en Sjæl, end ikke den ganste Verden." I Anledning

af Gaternes Omvendelse lod han en Gang holde en Gudstjeneste, som man kunde kalde den første Missionsfest. Han indbød sin Menighed til at overvære den, lod omvendte Gater bede og holde Foredrag paa sit eget Sprog samt prædikede derefter selv med overordentlig Kraft og Betsalenhed om Kristendommens velsignelsesrige Virkninger i Tilslutning til Esaias's Ord: "En Ulv og et Lam skal græsse sammen, og en Løve æder Halm ligesom en Okse." (Ej. 11, 6. 7.). "Dette ser I," sagde han, "opsyldt for Eder's Dine, de vildeste blandt Mennesker ved Siden af Kirkens Lam, én Faarefold, én Hjord." Som Prædikant handlede han efter sine egne Ord: "Vi, Guds Ords Tjenere, har af den alskærlige Gud modtaget den Anvisning, aldrig at unddrage os, aldrig at tie, hvad enten man hører os eller ikke." Han vidnebe, uden Menneskefrygt, med glødende Betsalenhed om Sandheden. Snart samledes beundrende Skarer om ham, han blev Folkets Yndling, og Antallet af hans Tilhørere beløb sig ofte til 10,000. Man da han revsede hensynsløst de herskende Laster ogsaa hos Folkets Foregangsmænd, skaffede han sig i den fordærvede Stad mange Fiender saavel blandt Geistligheden som ved Hoffet. Særlig forargede Kvinderne sig over, at han saa skaanselløst revsede deres Phytelhyge, Løssagtighed og andre Laster. Den værste og heftigste af hans Forfølgere blev Keiserinden Eudoxia. Ved Lykflottet "Egen," tæt ved Calcedon, fik hun i 403 sammenraasket en Synode, ledet af den begavede, men rænkfulde alexandriniske Biskop Theofilus. Her blev Chrysostomus dømt til Afjættelse og Landsforvisning for "Høisforræderi, udsvævende Lovnet o.s.v.!" Men Hovedstadens Befolkning truede med Oprør, og da der Ratten, efterat han var ført over til Lilleasien, indtraf et Jordstjælv, blev Keiserinden forfærdet og besvor sin Mand at føre Biskoppen tilbage. Dette skæde. Som Seierherre, hilset af jublende Skarer, holdt han sit Indtog i Byen, Men det var kun et Hænblik før Stormen. Ryggeløsheden og Frækheden udfordrede atter det tro Sandhedsvidne til at svinge Guds Ords skarpe, tugtende Svøbe. Da han denne Gang haardere end nogenfinde før rammede Keiserindens onde Samvittighed, blev han atter assat og bogstavelig slæbt langt ind i Lilleasien, hvor han var udsat for mange og usigelig store Besværligheder. Men han bar alt med stille Taalmodighed og Tak. Fra sit fjerne Forvisningssted styrede han fremdeles gennem mangfoldige visdomsfulde og gribende Breve sin kjære Menighed og virkede ivrig for Guds Riges Fremme blandt Fønicier, Gater og Perser. Da lod Hoffet ham flytte endnu længere bort til et endnu mere øde Sted ved Det sorte Hav. Bogterne tvang undervejs den gamle Mand til at gaa med bart Hoved midt i Solheden. Han blev syg af Anstrengelser, inden han naaede Maalet, og sølte sin Ende nærme sig. Men man drive ham frem uden Barmhjertighed, indtil han synker ned paa Jorden. Da bad han om at maatte blive ført tilbage til det Martyrkapel, som han havde forladt om Morgenens, og dette blev gjort. Han iførte sig hvide Klæder, som Tegn paa den Herlighed, han med Glæde saa imøde, modtog den hellige Nadverd og henfød 14de September 407 med sit Bælsprog paa Læberne: "Lovet være Gud for alle Ting!" 30 Aar senere blev hans Lig med stor Høitidelighed ført tilbage til Konstantinopel og nedsat i Keisergravene.

Chrysostomus gribes for at føres i Landsflygtighed.

Striden om Kristi to Naturer.

ra de arianste Stridigheder om Sønnens og Aandens Forhold til Faderen blev man snart ledet ind paa Spørgsmaalet om Kristi guddommelige og menneskelige Natur, og det varede ikke længe, før der udbrød en heftig Strid herom. Nestorius, der var Patriark i Konstantinopel fra Aaret 428, optraadte skarpt og bestemt mod dem, som kaldte Maria Guds Moder. "Maria," sagde han, " fødte ikke Gud; en Skabning fødte ikke den, som er uskabt. Skabningen fødte ikke Skaberen, men et Menneske, der var Guddommens Redskab." Paa denne Maade blev da Kristus ikke længere Gud mennesket, men et Menneske, i hvem Guddommen havde taget Bo. ig uden nogen personlig Forening, ligesom Olje og Vand kan gjemmes i et og samme Kar uden at forenes med hinanden. Nestorius kom derfor ved sin Lære til at fornegte Kristi Guddom, saa Frelseren kun blev et Menneske, med hvem Guddommen havde forenet sig, eller i hvem Guddommen boede. Patriarken i Alexandrien optraadte heftig mod denne Bildfarelse og skrev til forskjellige Kanter om Sagen og forfastede tilsidst i tolv Sætninger Nestorius's Opfatning. Denne betalte med samme Mynt. Mange Biskopper blev dragne ind i Striden, og Kirken syntes atter splittet i to Leire, saa et nyt almindeligt Kirkemøde blev nødvendigt. Dette sammenkaldtes i Efejus Aar 431 og tog en mærkelig Vending. Først havde Patriarken af Alexandrien med sit Følge Overbægten og satte Nestorius i Ban. Men da derefter Patriarken af Antiochien ankom med mange græske og syriske Biskopper, satte denne igjennem, at den alexandrinste Patriark blev dømt fra sit Embede; denne gjorde det samme med sin Modpart og hans Fæller. Endelig lagde Keiseren sig imellem. Begge Partier havde søgt at vinde ham gennem de Vægfolk, som var i hans Følge. Det ægyptiske Parti, som var mest ihærdigt og uforstammet, feirede tilsidst ved allehaande Bestikfælseser. Forsamlingen maatte gaa fra hinanden med uforrettet Sag. Nestorius blev dømt, men Alexandrinerne fik heller ikke Ret, og saaledes var der angaaende Sagen selv intet udrettet. — Imidlertid havde Nestorius en tidlang opholdt sig i No i et Kloster ved Antiochien; men mer og mer forladt ogsaa af sine Venner blev han forvist til Egyptens Ørkener. De vilde Horder, som streife om der, forbarmede sig over ham og gav ham fri, hvorpaa han atter stillede sig under den romerske Statholders Opsigt; denne lod trods alle Bønner den trætte Elding slæbe af Soldater omkring ved Vandets Grændser. Under slige Omstændigheder skrev han sit Livs og sin Videlses Historie og døde ubekjendt og i Glendighed. Han var en from, kristelig Mand, men blev af sine Modstandere agtet for en Gudsbespotter, hvem Guds Dom med Rette havde rammet. Hans Tilhængere, der kaldes Nestorianere, trak sig paa Grund af Forsølgelse mere og mere tilbage mod Øst over Eufrat og Tigris, hvorhen den romerske Keisers Arm ikke naaede. Der kan man endnu den Dag idag blandt de beskyttende Bjerge finde Rester af dem. De syriske og kaldæiske Kristne, som flere Gange ogsaa har gjæstet vort Land, hører til Nestorianerne.

I det romerske Rige fortattes imidlertid Striden om Kristi Person og brød atter løs med ny Styrke, da en Klostersforstander i Konstantinopel ved Navn Eutyches kom med en Branglære stik modsat Nestorius's; han lagde nemlig

saaledes Bægten paa den guddommelige Natur, at den menneskelige forsvandt og gik fuldstændig op i hin; det var klart, at Kristi Lidelser og Død paa den Vis kun blev et Stin. Denne Opfatning kaldes enten Eutychianisme, efter sin Ophavsmand, eller Monophysitisme, fordi efter denne Lære den menneskelige Natur ligesom opsluges af den guddommelige, saa der kun bliver én Natur. Dette Kjæteri vakte et saadant Anstød hos Mange, at Patriarken af Konstantinopel paa et Møde af Geistlige blev nødt til at afsætte Klostersforstanderen og udelukke ham af Menighed. Men herimod reiste sig Dioscurus, Patriarken af Alexandria, samt Munkene og Hoffet i Konstantinopel; ogsaa Hoffets Kvinder blev dragne ind i Striden. Da Eutyches beraabte sig paa et almindeligt Kirkemøde, gik Reiseren ind herpaa og sammenkaldte atter et saadant i Efezus 449, hvor han udnævnte Patriarken af Alexandria til Dirigent. Det blev tillige sørget for, at Modpartiet kunde optræde saa lidet frit som muligt. En stor Skare ægyptiske Biskopper og en vild Hov af strigende Munk udgjorde Flertallet i Forsamlingen. Rundt omkring stod Krigsfolk for at skræmme de Gjenstridige. Da begyndte Patriarken og sagde: "Forbandet være hver den, som ikke bisalder Bestemmelserne i Nicæa og Efezus!" Forsamlingen raabte høit: "Derpaa beror Verdens Frelse! Leve Biskop Dioscurus, Troens store Bogter!" Derpaa erklærede han Kjæteri for den største Synd, og da han anførte, at der gaves Menneſker, som sagde, at Kristus baade havde en guddommelig og en menneskelig Natur, raabte de: "Hug dem istykker, som taler om to Naturer!" Saaledes, som man havde begyndt, fortsatte man ogsaa; Trudslar af alle Slags blev anvendte, nogle Biskopper blev endog en hel Dag indeespærrede i Kirken for at tvinges til at give Slip paa sin Mening. Branglereren Eutyches blev erklæret for rettroende og Patriarken af Konstantinopel affat. Dette var Enden paa det Møde, som er bleven kaldt Nøversynoden. Den nærmeste Følge var mange Afsættelser og Udelukkelse af Kirkesamfundet. Men da lagde den romerske Biskop Leo den Store sig imellem; han havde gennem sine Udsendinger faaet Bistand om dette Uvæsen. Et nyt Kirkemøde blev bestemt at afholdes i Chalcedon nær ved Hovedstaden i Aaret 451. Der var mere end 600 Biskopper tilstede af begge Partier, og disse var saa bitre mod hinanden, at da Theodoret af Antiochien, en forhenværende Discipel af Nestorius og en høit dannet og from Mand, traadte ind, saa hilfede Nogle ham med Glæde, men Ægypterne skreg: "Rast Jøden, Gudsfienden og Gudsbespotteren ud!" Da den keiserlige Kommissær forbød dem saadant, svarede de: "Det er af lutter Fromhed, vi skriger!" — Ægypterne sad paa højre Side, de øvrige Orientalere og de romerske Udsendinger paa venstre; Patriarken af Konstantinopel førte Forsædet. Under Forhandlingerne mindede Flokken tilhøre mere og mere, medens den paa venstre Side voksede. Syntes Eningen at ville gaa overstyr, saa truede Reiseren; Mange blev med det gode omstemte til Fred. De bragte det tilsidst scavidt, at baade Eutyches og Dioscurus blev dømt. Ligeledes stadfæstedes Dogmen over Nestorius, og ifølge en Skrivelse fra Leo den Store fastsatte man som Kirkens Lære: "I den ene Kristi Person er to Naturer, forenede uadskillelig og uden Sammenblanding." For den almindelige Freds Skyld og for at stille de sarmende Ægyptere tilfreds maatte Theodoret tilsidst mod sin Overbevisning istemme Forkastelsesdommen over sin Lærer Nestorius og Enhver, som ikke vilde kalde Maria Guds Moder.

Det maa visseelig erkjendes som en stor Guds Naade, at den evangeliske Sandhed trods saadanne Kampe dog tilsidst har beholdt Seieren. Man maa af Læresætninger ikke vente andet end det, hvortil de er bestemte. De tjente til at afværge falske og forvirrede Opfatninger og var Grændse- og Mærkestene, efter hvilke Læren ved den offentlige Forkyndelse havde at rette sig. Den, som i dem søger det tilfredsstillende Udtryk ogsaa for den Enkeltes personlige Tro, han vil let finde formeget eller forlidet; formeget af det, som forlanges af Forstanden, forlidet af det, som det troende Sind har og skal have i Kristus.

Hieronymus.

Ogsaa denne Kirkefader levede og virkede paa de store Lærestridigheders Tid. Han regnes blandt de fire Store i den vesterlandiske Kirke og har faaet det Eftermæle, at han er den lærdeste af Vestens Kirkelærere; en taknemlig Efterslægt har betegnet ham som den, der har "givet det latinske Sprog et kristeligt Præg" og den kristelige Theologi et latinsk Præg." Det er ogsaa blevet sagt om ham, at han er "den kristelige Prosas Mester for alle følgende Aarhundreder." Han blev født 340 i Byen Stridon i Dalmatien. Skjønt hans Forældre var Kristne, blev han dog ikke døbt som Barn. Han fik en omhyggelig Opdragelse i det velstaaende Hjem; men den senere Bogorm havde i sin Barndom mere Lyst til at færdes mellem Husets Slaver end til at gaa i Skole. Som ganske ung kom han til Rom. Her fik han den gamle græske og romerske Literatur inderlig kjær, men blev heller ikke i Førstningen uberørt af Hovedstadens vilde Liv. Snart lod han sig dog drage til Herren, og Roms mærkelige Katakomber og Martyrgrave gjorde et uudslætteligt Indtryk paa hans livlige Aand. Dmtrent 20 Aar gammel modtog han Daaben. Med sand Lidenskab studerede han nu Theologi, især den hellige Skrift. Han opholdt sig en Tid i Aquileia i Nærheden af Triest, drog derfra til Gallien og i 373 til Antiochia i Syrien. Aaret efter tog han Bolig i den nærliggende Orten, hvor han tilbragte 4 Aar under strenge Bodsovelser og isyjseljat med Bibelstudium. Han gjorde dog den gamle Erfaring, at Jngen kan fly fra Kristellierne i sit eget Hjerte; de plagede ham i Ensomheden ligejaavel som i Verdensstaden. I 379 finder vi ham som Prest i Antiochien. Atter blev han dreven ud i Stilheden, fra Ørk til Ørk, fra Celle til Celle. Hans Opmuntring var de gamle Mønsterforfattere, som han førte med sig. Han hensek i aandelig Sløvhed; det gik istaa med Bibelstudiet, og tilsidst blev han syg. Ved denne Tid havde han en Drøm, han flød for sin Dommer. "Hvo er du?" blev der spurgt. Han svarede: "En Kristen!" "Du lyver." Løb det atter, "du er en Ciceronianer; hvor din Skat er, der er dit Hjerte!" Nu slængte han Cicero bort og fastede sig med en mageløs Iver over Studiet af den hellige Skrift. Han begav sig atter ud paa Vandring: først til Konstantinopel og saa til Rom, hvorhen han kom i 382. Hans mørke, asfetiske Bæsen og store Lærdom skaffede ham mange Beundrere. Biskop Damasus bragte ham til meget og paalagde ham at gjennemse og rette den gamle latinske Bibeloversættelse. Sin meste Tid tilbragte han som Eneboer. Han var alle Dage en ivrig Ven af Munkesæen og den ugifte Stand.

Hieronymus vandt talrige Venner i Rom. Blandt disse var Romerinder af de ypperste Øtter, der søgte en Storhed i Forsagelsen. De mest Anseede var

De fire Store i den vesterlandske Kirke.
Augustin, Gregor den Store, Hieronymus og Ambrosius.

Fabiola, Paula og hendes Døtre. Hele sin uhyre Rigdom skjænkede Paula til de Fattige. Men han fik ogsaa mange Uvenner, da han selv var forsængelig og let blev stødt. Han forlod paany Rom. I 385 finder vi ham v.d. Frelserens Grotte i Bethlehem. Fra Palæstina gjorde han en Udflugt til Egypten: Nildalen, Bjergene og Sandørkenerne blev gennemforskede. Det følgende Aar er han atter i Bethlehem's Kloster. Hans Veninder, Paula og hendes Datter, var allerede før hans Reise til Egypten komne til ham. Nu tilbragte de Resten af sit Liv i denne mindelige Stad og delte sin Tid mellem Studier, Fromhedsøvelser og Kjærlighedsgjæringer. I et lidet Klippefammer ved Fødselskirken skrev han de fleste af sine mange lærde Bærker; der havde han sit "Paradis," og der førte han i Aanden sine bekjendte barnligfromme Samtaler med det kjære Jesusbarn. Her døde han ogsaa gammel og affældig i 420. — Hieronymus tog lidlig og ofte heftig Del i sin Tids mange kirkelige Kampe og forsvarede den katholske Kirkelære mod alle Angreb. Hans Livs betydeligste Gjærning var hans omtalte latinske Bibeloversættelse (Vulgata), der i Pavefirken holdes i ligesaa stor Anseelse som selve Grundteksten. Desuden skrev han mange lærde Bibelfortolkninger. Forfatterstolthed, Hang til Gjærningsskønhed og Idenksabelig Polemik var dog blandt andet Skrøbeligheder, som klæbede ved den ellers fromme Klosterbroder. Men han kjæmpede mod sine Skjødeshynder og hang med en inderlig Kjærlighed ved Frelseren.

Farer for Kirkens Enhed og Lære.

aa den vesterlandske Kirkes Grund fremstod i det fjerde Aarhundrede to Retninger, Donatismen og Pelagianismen, der blev faretruende for Kirken. Den førstnævnte af disse har adskillig Lighed med Novatianerne i det tredje Aarhundrede og fik sit Navn efter en ivrig og streng Mand ved Navn Donatus i Carthago. Anledningen til Partidannelsen var, at den altfor medgjørkelige Biskop Cæcilian blev indviet til sit Embede af Biskop Felix, der under den diokletianske Forfølgelse havde udleveret den hellige Skrift til Hedningerne. Dette vakte det strengere og alvorlige Partis Uvilje; de skilte sig ud, dannede en egen Menighed og valgte Donatus til Biskop (311). Keiser Konstantin, til hvem de henvendte sig, bebrejdede dem for dette Skridt og vilde med Baabenmagt undertrykke dem. Men Sværmeriet voksede; de drog i talrige Hobe gennem Landet og voldte Forstyrrelse; deres Forbitrelse steg i samme Grad, som Keiseren anvendte voldsomme Forholdsregler for at tvinge dem til atter at forene sig med Kirken. Under Keiser Julian fik de atter Tilladelse til at tage i Brug alle de Kirker, som før var røvede fra dem. Disse betragtede de som besmittede, slog istrykker alt, hvad der fandtes i dem, malede Væggene paany, skurede Altterne og forbandede Alle, som ikke vilde holde med dem. Der begyndte snart nye Forfølgelser og ny Modstand fra deres Side, idet de atter drog om, snart hift, snart her i røverste Tog, uden at kunne indhentes af de romerske Hære; de brød ind og forsvandt atter, og hvor de kom, forstyrrede de al borgerlig Orden. Bevægelsen tiltog; thi man brugte Tvang og søgte ikke ad Overbevisningens Vej og ved en mild evangeliisk Fremgangsmaade at rettlede dem. Før dette stode, blev de heller ikke overvundne og ført tilbage til det almindelige Kirkesamfund. — Donatisternes kirkelige Ideal var en ren, pletfri

Kirke, deres politiske fuldstændige Adskillelse mellem Kirke og Stat, deres sociale almindelige Frihed og Lighed samt Fællesskab i Eiendom. Som det vil sees, har denne Anstuelse ogsaa sin Sandhedsspire, der eiede Livskraft, men Bæstten blev forkrøblet ved Sværmeri, Ensidighed og Bildfarelse. Separationens Udstrækning var saa stor i det fjerde Aarhundrede, at den truede Kirkens Enhed. Den blev vistnok efterhaanden bejseiret, men den har senere i Kirkens Levnetsløb dukket op igjen i nye Skikkelser.

Pelagianismen var en Bildfarelse i Læren om Mennesket, og den har havt haarde Følger for Kirken. Den har sit Navn efter en britisk Munk ved Navn Pelagius, som i Aaret 411 var kommen til Carthago paa sin Flugt fra Rom for de indtrængende Goter. Denne Pelagius var en from og alvorlig Mand, som ikke havde gennemgaaet nogen af det indre Livs heftige Storme, men rolig udviklet sig i et stille Kloster. I Overensstemmelse hermed opstillede han en Lære, som blev til stor Forargelse og Skade for Kirken. Han lærte, at Adam var skabt dødelig, og at han ihvertfald vilde være død, selv om han ikke havde syndet. "De første Menneskers Syndefald havde kun skadet dem selv; derfor formaar Mennesket endnu idag, af sig selv, efter frit Valg at gjøre det gode. Kun dette er Naadens Bært at staa Mennesket bi i dets egen Forbedring, og det kan allerede her paa Jorden naa til sædelig Fuldkommenhed." Det er greit, at Pelagius med en saadan Lære negtede Arvesynden. Han sagde ogsaa udtrykkelig, at de nyfødte Børn endnu var i samme Tilstand som Adam før Faldet, og at Daaben derfor var unødvendig. Om Loven lærte han, at den var ligesaa virksom til Salighed som Evangeliet. Det er indlysende, at disse Lærdomme staa i Modsatning til Bibelens Lære om Jesu Person og Gjerning samt om Menneskets Helliggjørelse. Ogaa dette Kjæteri blev overvundet efter haarde Kampe, men har dog ofte senere optraadt igjen med stor Magt, fordi det er saa tiltalende for Forstanden og det naturlige Sind.

De samtidige store Kirkelærere optraadte kraftig mod disse Retninger, men Ingen med mere Dydighed og Held end Augustin.

Aurelius Augustinus og hans Kamp mod Branglærerne.

Aurelius Augustinus blev født den 13de November 354 i Tagasta, en liden By i Nordafrika. Faderen Patricius var Hedning, men Moderen Monica en alvorlig Kristen og en af Oldkirkens mærkeligste Kvinder, der ved sin sagtnodige Omgjængelse i Herrens Frygt vandt sin Mand for Guds Rige. Straks efter Augustins Fødsel indviede hun Barnet til Herren ved Korsjets hellige Tegn, men lod det ikke døbe, uagtet Barnedaaben var almindelig dengang. Dette angrede Augustin siden bittert; han sagde: "Hvis jeg var bleven døbt som Barn, da var jeg ikke bleven en saa stor Synder." Da hans Forældre vilde opdrage ham til en stor Mand i denne Verden, gik han først paa sin Fødebys Skole og blev siden sendt til det gamle Carthago for dybere at indvies i Videnskaberne. Gutten havde en mageløs Begavelse, men vilde ikke besatte sig med andet end det, som morede ham. Han læste gjerne Digternes og Historiekrivernes Bøger, men Grammatiken, Tabellen og meget andet, som kjædede ham, vilde han nødig lære. Desuagtet gjorde han god Fremgang; det var dog ikke Pligtfølelsen, men Uergjerrigheden, som drev ham, og denne Uergjerrighed og Forsæn-

gelighed ledede ham ofte i Fristelse. Selv i Leg og Spil vilde han altid være den Første, og naar dette Maal ikke kunde naaes paa en ærlig Maade, styrede han ikke at anvende uredelige Midler. Ved Omgang med ligesindede Kammerater blev han endnu værre. Vaade han og de roste sig af det Onde, de gjorde, og søgte en Gæst i sin Skjæbnel. Som Ungling førte han tillige et letsindigt og udsvævende Liv og voldte ved sit hele Forhold Moderen stor Smerte. Den hellige Skrift syntes han var for enfoldig og vendte sig derimod til denne Verdens Bisdom. Sin Tørst efter Sandhed søgte han at tilfredsstille hos den gnostiske Sekt Manichæerne (se Side 228), men forgjæves. Han blev en Tviler, ja kom endog saa vidt, at han ikke var vis paa, om der virkelig gaves en Sandhed. Det var den platoniske Filosofi, som først helbredede ham for disse Tvil, men af Kristendommen var han uberørt. Monika sørgede dybt saavel herover, som fordi han vandrede paa onde Veie. Hun formanede og bønfaaldt ham under Taarer og var mere nedbøjet og bedrøvet end en anden Moder ved sin Søns Baare. Hun opsendte brændende Bønner for ham til Himmelen; men alt var forgjæves. Det blev ikke bedre, men snarere værre med ham; thi han kom nu i Selskab med flere unge Mennesker, der hverken tænkte paa Gud eller deres Pligter i Verden, men frækt vandrede paa Lastens Veie.

Kjæd af sit Fædreland og sin omsorgsfulde Moders Formaninger og Bønner besluttede Augustin at drage til Rom for at uddanne sig videre under berømte Mænds Vejledning. Moderen frygtede, at den sædelige Fordærvelse i Hovedstaden vilde aldeles ødelægge ham og bad indtrængende, at han vilde blive eller dog i al Fald tage hende med; men Augustin vilde helst være fri for hende, og saa dybt var han sunken, at han ikke undsaa sig for at bedrage hende, der elskede ham inderlig. Han lod, som om han vilde tage hende med, men overtalte hende til at overnatte med ham i et Kapel ved Kyften, og midt om Natten listede han sig derfra og gik ombord paa et Skib, der sejlede til Rom. Da Monika vaagne og mærkede, at Sønnen var borte, ilede hun til Stranden, men saa blot i det Fjerne det Fartøj, der havde hendes Smertesbarn ombord. Greben af Rædsel knælede hun ned og bad inderlig til den almægtige og naadige Gud, at han vilde omvende hendes Søn og heller lade ham omkomme paa Havet, end at han skulde gaa aldeles fortabt i den ryggesløje By. I sin Sjælnød gik hun til den gamle Biskop i Tagasta og udøste sit Hjerte for ham. Da styrkede den gudsfrygtige Mand hende med de Ord: "Vær trøstig, Monika, det er umuligt, at en saadan Taaresøn kan gaa fortabt."

I Rom fandt Augustin ikke, hvad han ventede. Den indre Fred, som han søgte, kunde Bismændene ikke give; han blev kjæd af Manichæernes "uhyre Fabler og lange Løgne" og søgte sig hos dem som en Tørstig, der bliver rakl et tomt Væger. Han ilede derfor til Mailand i Norditalien, og her indtraadte snart en Vending i hans hele Liv. Der virkede paa hin Tid Biskop Ambrosius (se Side 261 flg.), og Augustin hørte ham sluttig for at lære Beltalighed. Men han blev snart dybt greben af den kristelige Sandhed i disse Prædikener. Barndomsminderne traadte mere levende frem end nogensinde for hans Sjæl, og han begyndte atter at læse sluttig i den hellige Bibelbog, som saa længe havde været foragtet. Af de hellige Skrifter var det især Apostelen Paulus's Breve, han fordybede sig i; han søgte Nødvendigheden af Bod, men hans Vilje var endnu bunden. Han erkjendte tydelig, at det Onde ikke havde Sæde i den ydre Natur, som Manichæerne lærte, men i Viljen.

Aurelius Augustins Daab.

Hvisken alvorlig Kamp opstod der ikke da i hans Indre! Alle hans Synder traadte anklagende og dømmende frem for hans rystede Sjæl. "Denne Verdens Forsængelighed," skrev han i sine "Bekjendelser," "disse gamle Beninder nappede ligesom i mit Rjæds Klædning og hvilede til mig: Hvad? vil du forlade os? og vi skal fra dette Dieblit af i Evighed ikke være hos dig? — Men deres Stemmer blev svagere og svagere; derimod rørte der sig en bedre Stemme, der henviste mig til ham, som var beredt til at optage mig og helbrede mig." Han beder og gransker ivrig i Skriften, og en Dag ilede han ud i en Have, kastede sig grædende ned under et Figentræ og bad: "Herre, hvor længe vil du vredes? Kom ikke mine tidligere Misgjerninger ihu!" Da hørte han fra Nabohuset en Stemme af et slyngende Barn, som ofte gjentog Ordene: "Tag og læs!" For den haardt kjæpende Mand løb dette som en Røst fra Gud. Han tog atter Bibelen, som han havde lagt fra sig, og de første Ord, hans Øie faldt paa, var Rom. 13, 13—14.: "Lader os vandre ærbart som om Dagen! Ikke i Graadsjeri og Drukkenskab, ikke i Løssagtighed og Uterlighed, ikke i Riv og Avind; men især den Herre Jesus Kristus og pleier ikke Rjædet til at vække Begjærligheder." "Videre læste jeg ikke," skrev han siden herom, "jeg behøvede ikke mere; Fredens Lys kom over mit Hjerte, og Tvilens Mørke spredte sig." Derpaa blev han Daabskærling hos Ambrosius og forberedte sig til at modtage "Gjensjælsens og Fornyselsens Bad ved den Helligaand." Den utrættelig bedende Moder var kommen efter til Mailand og kunde nu takke sin Gud af inderste Hjerte for hans Barmhjerlighed mod hendes tabte, men tilbagevendende Søn. Tiden gik under Læsning i Guds Ord, Bøn og kristelig Samtale. Paaastenat 387 modtog han sammen med sin Søn Adeodatus og Bennen Alhpius den hellige Daab af Ambrosius. Saa'edes sendedes paa ham det berømte Ord i hans "Bekjendelser": "Du, o Gud, har skabt os efter dit Billede, derfor er vort Hjerte uroligt, indtil det hviler i dig." Ingen var nu gladere end hans Moder; hun jublede og takkede Herren for hans store, underfulde Naade. Ikke længe efter besluttede de at reise tilbage til Fædrelandet; men Monika blev sag i Havnen Ostia og døde der frimodig i Troen. Augustin og hans Reisesølge drog derpaa hjem.

Efter nogen Tids Forløb blev han først Presbyter og saa Biskop i Byen Hippo i Nordafrika. Hans Ry udbredte sig over hele Vesten, og ved sine vældige Prædikener og mange skarpsindige og dybe Skrifter vandt han stor Berømmelse. Hele sin lange Virketid havde han at kjæmpe mod Branglærere, der især truede hans Menigheder. Ved sit Valg til Biskop i førnævnte By var han nemlig ført til Skuepladsen for den donatistiske Kirkesondring, der næsten et helt Aarhundrede havde hærjet den nordafrikanske Kirke. Ved Prædiken, Sjælesorg og Brev søgte han at overbevise Separatisterne om Umuligheden af en fuldstændig ren Kirke; kun Gud, som kjender Hjertene, kan stille Hyklerne og de sande Kristne ad, og han har sagt, at vi ikke skal luge Alinten, men lade den vokse sammen med Hveden indtil Høsten. Overfor Donatisternes stærke Fremhæven af Kirkens Hellighed betonede han, at den tillige var almindelig, og paaviste, at Sakramenternes frelsende Kraft var lige stor, enten Presten var Troende eller ei; hvis ikke saa var, kom vi til at grunde vort Saligheds Haab paa Mennesker istedetfor paa Herren. I Anledning af Donatisternes Opfatning angaaende Kirkens Forhold til Staten fremsatte han

Aurelius Augustinus.

Efter et Billede i en gammel Messebog.

i sit berømte Skrift: "Om Guds Rige" sine Tanker herom. I dette bethdningsfulde Værk, som han paabegyndte 413 og først afsluttede 425, bliver den katholske Kirke erklæret for Guds Rige, men den romerske Biskop endnu ikke anerkjendt som Kirkens Overhoved. Ligeoverfor Kirken staar Staten; den stammer fra Synden; thi den, som byggede den første Stad, var den ugudelige Nain. Hans Bestræbelser for at føre Donatisterne tilbage bar dog liden Frugt. De lod sig vanskeligt paavirke, hverken ved Tale eller Skrifter. Efter Opdrag af Keiser Honorius holdt Augustin 411 en Ordskiftning med en stor Forsamling af donatistiske Biskopper, og under denne betonedes han stærkt Kirkens Enhed og Almindelighed. Da Donatisterne holdt ved sin Grundsætning om Særkirken, blev de af den keiserlige Statsholder Marcellanus erklærede for overbundne. — Augustins Optræden mod Donatisterne var altfor myndig og overlegen; han brugte Magtsprog der, hvor Milddhed og Kjærlighed vilde have virket langt mere, ja han behandlede dem ofte ligefrem uretfærdig. Sine tidligere Grundsætninger om Religionsfriheden havde han opgivet og raadede nu den verdslige Øvrighed til at bruge Magt mod Underledestænkende. Statens Ret til at tvinje Branglærerne støttede han dels paa Ordene i Bignelsen om den store Nadvære: "Nød dem at gaa ind," og dels paa Gal. 5, 20., hvor Paulus regner Partier til Rjødets Gjerninger. Han gaar dog ikke saa vidt, at han raader til at anvende Livsstraf mod dem.

Men af langt større Betydning blev hans Optræden mod Pelagius. Der var heller neppe en eneste af Samtidens Mænd, der ved sin Livsførelse var saaledes forberedt til at imødegaa denne Branglærer som Augustin. Han havde paa sig selv erfaret baade Syndens forfærdelige Magt over Mennesket og Frelsen ved den guddommelige Naade. Sine Raaben mod Pelagianismen henter han derfor ogsaa fra sin egen Livserfaring og den hellige Skrift. Med stor Følgerigtighed gennemfører han et Læresystem, som til alle Tider har beholdt sin Betydning for Kirken. Kampen mod den farlige Modstander fordrede en grundig Behandling af Læren om Synden, om Menneskets Frihed og om den guddommelige Naade. Augustins Tanker herom er væsentlig følgende: Det første Menneske var skabt i Guds Billede, men mistede denne hertlige Gave ved Syndefaldet; efter Adams Synd indtraadte der en fuldstændig Forandring af den menneskelige Natur. Men Adams Synd var hele Menneskeslægten's Synd; thi denne var indesluttet i Adam. Derfor har Enhver syndet, før han blev født. — Af denne syndige Slægtsforbindelse kan der ikke spire noget godt. Det naturlige Menneske har ingen Frihed, ikke engang til at ville det Gode, end sige da at gøre det; thi Viljen er forvendt. Der kan saaledes ikke blive Tale bare om en Understøttelse af Viljen fra Guds Side, saaledes som Pelagius lærte. Alt maa gives Mennesket af Naade. Daaben forekommer eller hjælper ham, saa han kan naa frem til Naaden; derfor er Daaben nødvendig ogsaa for Børn; Naaden virker ved Loven Erkjendelse af Synden og Længsel efter Forløsning, fører ved Evangeliet til Troen paa Jesus og ved ham til Syndernes Forladelse. Til de Troende skænker Gud Standhaftighedens Naadegave: Naaden er altsaa virksom og understøttende. Men den, som gribes af Naaden, kan ikke kæmpe mod den; Naaden er uimodstaaelig. Men da maa vel alle Mennesker modtage Naaden? Ingenlunde. Af Fordærvsens Masse har Gud

ved sin Forbarmelse kun udvalgt et Antal, for hvilket han vil aabenbare sin Naade, medens han overlader de Øvrige til Fordømmelsen, som de selv har paadraget sig, nemlig ved sin i Adam begaaede Synd. Til Alle giver Augustin det Raad: "Løb saaledes, at du mærker paa dit Løb, at du er en Udvalgt." — Den store Kirkefaders Lære om Synd og Naade er bleven godkendt af den evangeliske Kirke som stemmende med Guds Ord. Dog slutter vi os ikke til hans Lære om Udvalgelsen, fordi Skriften siger udtrykkelig, "at Kristus er død for Alle," og vidner klart, at "Gud vil, at alle Mennesker skal blive salige og komme til Sandhedens Erkjendelse," og at "han ikke vil nogen Synders Død, men at han skal omvende sig og leve."

Augustins sidste Levedage var mørke; medens han ivrig kæmpede for Kirken og opbyggede, styrkede og befæstede Menighederne ved Tale og Skrifter, brød Bandalerne fra Spanien ind i Afrika. Hippo blev beleiret, men den store Kirkefader oplevede ikke Erobringens Rædsler. Han faldt i en hidsig Feber og søle sit Endeligt nærme sig. Med bristefærdigt Nie læste han Davids Bodssalmer og sov hen i Beleiringens tredie Maaned den 28de August 430; han havde da været Biskop i 35 Aar. Venner omgav hans Dødsleie, og den hele Kirke sørgede ved hans Død.

Augustins Betydning for Samtid og Eftertid er overordentlig stor. Hans Lære om Frihed og Naade blev offentlig anerkjendt af Kirken, men Pelagius's Opfatning derimod forkastet paa et Kirkemøde i Efesus Aar 431. Desuagtet kom Halvpelagianismen ind i Kirken. Den gik en Middelvei og paastod, at Menneskets Natur ikke er grundfordærvet, men kun svækket ved Adams Fald. Frihed og Naade virker derfor ved Siden af hverandre; om Friheden eller Naaden gjør Begyndelsen, er ligegyldigt. Augustin udfylder Athanasius paa en mærkværdig Maade. Aabnede denne Blikket for Frelseren, saa vendte hin det paa dem, som trængte Frelse. Med Augustin begynder den religiøse Forskning paa det praktiske Livs Omraade i langt større Udstrækning end før. Men havde Augustin stor Betydning for sin Samtid, saa pegede han ogsaa fremad; baade den høikirkelige og den evangeliske Strømning, som findes hos ham, fortsættes gennem hele Middelalderen, og den verdsliggjorte Kirke gaar tilbage til ham, hver Gang der er Tale om en Fornyeelse af det kirkelige Troesliv. Saaledes f. Eks. under Bernhard af Clairvaux. Augustin er derhos den Kirkefader, som Middelalderens Mystikere særlig støttede sig til ved Siden af Apostelen Paulus. I hans førnævnte berømte Skrift, "Om Guds Rige," saa Pavedømmet de Beie stufne, som de havde at slaa ind paa overfor Staten og Rjætterne; han har kanske mere end nogen anden Mand i Oldkirken fremmet Pavevældet. Men Augustins Indflydelse og Betydning rak ud over Middelalderen. Med Rette kunde Luther ved Fornyeelsen af den evangeliske Kristendom beraabe sig paa ham. Luthers Kirkefornyeelse grundede sig paa en kraftig Betoning af Læren om Synd og Naade. Endog den augustinske Læres Ensidighed (Prædestinationen, det absolute eller ubetingede Naadevalg) finder i Reformationstiden talrige Tilhængere. Saaledes Willef i England, Huss i Bøhmen samt Zwingli og Calvin i Schweiz. Men trods dette er han hverken den tiltalende og harmoniske Personlighed som Athanasius og eier heller

ikke dennes Høifind overfor sine Fiender og Modstandere og har ikke i alle Henseender virket saa fuldt ud til Velsignelse for Kirken som denne. Athanasius er en enestaaende Stikkelse i Kirkens Historie.

Justinianus den Første og Hedenskabet's Undergang.

jennem hele det femte Aarhundrede blev Kampen mod Hedenskabet fortsat; det var fredløst, og Ødelæggelsen af dets sidste Levninger i Østen gik ustandselig for sig. Med Fuldmagt af Keiseren drog Munkene rundt for at bryde ned de Templer, som hidtil var staaende i affides Egne, og føre Hedningerne ind i Kirken. BOLD og Uret blev øvet baade fra de Kristnes og Hedningernes Side. De Sidste klagede: "Vore Templer blev til Grave; hvor Gudernes Billeder før stod, er nu alt dækket med Ben af Misdædere, der straffedes og dog nu tilbedes. Det Foragtelige bliver ophøiet, og hvad der før blev høiagtet, er nu traadt i Støvet. Den, som gav Hedenskabet Dødsstødet, var Justinian den Første (527—565). Han var Søn af en Bonde i Syrien, blev opdragen ved Hoffet i Konstantinopel og af sin Morbroder, der var Keiser, hævet til de høieste Embeder. Han forstod at forvalte disse saa, at han blev almindelig afholdt. Det vandt derfor Alles Bifald, da han blev Morbroderen Justinus's Medregent og ved dennes Død hans Efterfølger paa Thronen (527). De Forhaabninger, man nærede om ham, gik i mange Stykker i Dødsfald. Baade i sin personlige Karakter og i sin Styrelse var han en underlig Blanding af Godt og Ondt. Han besad ikke ringe Dannelse, var veltalende og tilbøielig ogsaa Digter; en Hymne af ham synges endnu i den græske Kirke. Derhos var han omgængelig og venesæl samt taalmodig til at høre paa Andre og lagde Baand paa sine Videnskaber. Uagtet han ikke eiede fremragende Begavelse, dømte han klart om sine Egners Begrændsning og var overordentlig dygtig til at finde og anvende de rette Mænd til Statsstjenessten. Havde han ikke sjelden Mistro til dem, der var mest trofaste mod ham, saa forstod han ogsaa at tilgive Fornærmelser.

Hvad han selv manglede i Kraft og Energi, fandtes i rigt Maal hos hans begavede Hustru Theodora, der ved sin Skjønhed og sine fremragende Egner fra at være en Dandsferinde, nedfunket i Uædelighed, havde hævet sig op paa Keiserthronen. Hun øvede altid stor Indflydelse paa ham og holdt hans Mod oppe i Farens Stund. Uagtet hans Tidsalder var glimrende i mange Henseender for Romerriget, saa var dette dog fuldt af indre Uro, Strid, Tvødragt og Oprør; han laa i uafslutelig Krig og vandt ofte store Seire ved Hjælp af dygtige Generaler. Da han jagede efter Ære og Berømmelse, vilde han ikke alene gjælde for en god Lovgiver og Theolog, men ogsaa for Digter, Musiker og Bygmester. Baade Justinian og hans Hustru havde stor Interesse for Religionen; men deres Kristendom stak neppe synderlig dybt. Ved sin Thronbestigelse gav han hele sin private Formue til Kirkerne og grundede et Kloster i sit eget Hus. Da han var mere andægtig end virkelig from, gav han sig til at forfølge ikke blot Stjernehedere, Besværgere og Skjærlevnere, men ogsaa Arikerne i Konstantinopel og Montanisterne i Frygien, muligens ogsaa for at inddrage deres Eiendomme i Statskassen. Under sine Forfølgelser af de Bilsfarende undgik han dog ikke selv Bilsfarelse med Hensyn til et af de theologiske Stridspunkter.

Medens han ofte var ubestemt og vaklende i sin Optræden overfor de religiøse og politiske Partier, gjaldt dette dog ikke Hedenstabet, som han med stor Kraft og Udholdenhed søgte at rykke op med Roden. Høiskolen i Athen var dets sidste Bolverk; den havde under Nyplatonikeren Proklus († 485) steget i Ny en fort Stund, men saa bød Justinianus i Aaret 529, at den skulde lukkes. Ved Skolen var dengang netop syv Filosofer tilbage, ligesom Skyggerne af de gamle syv Vise. Da de ikke vilde antage Kristendommen, forlod de det romerske Rige og drog til Persien, hvor Kongen tog vel mod dem; ved dennes Mellemkomst fik de siden Lov til at vende tilbage for at leve og dø i Stilhed. Hedenstabet holdt sig længst paa Spartas Bjerge hos de stolte Mainotter, og her forsvandt det først i det niende Aarhundrede. I Vesten stødte Kristendommen paa flere Bansteligheeder, især fremkaldte ved de kraftige og stridslystne Goter, der tildels var Hedninger. Paa afsidens Steder i Gallien og Syditalien tilbød man Guderne langt ned i det sjette Aarhundrede og paa Sicilien og Korsika endnu hundrede Aar senere. Og endnu meget længere ned i Tiden levede Hedenstabet som Dvertro blandt Folket; kristelige og hedenske Forestillinger blandede sig med hverandre; selv Biskopper brugte hyppig i sine Digte Billeder, hentede fra den gamle hedenske Gudelære. Ja, man mener endog, at Zulegaverne, Fastelavnslegene, Fastefringlerne, Kyndelsmisje o. s. v. er af hedensk Oprindelse.

Ved Siden af denne Udryddelseskrig mod Hedenstabet gjorde Justinian meget for Kirken. Han gav en Række Troeslove, der dog langtfra altid er at rose; Rjættteri bliver saaledes i disse stemplet som Forbrydelse, og han befaler, at Alle, som endnu ei har modtaget Daaben, skal lade sig undervise i den kristne Religion. Han interesserede sig for Kunsten og byggede bare i Konstantinopel 25 Kirker og blandt disse den navngjetne Sofia kirke, der ved sin Guldbendelse var saa smuk, at han selv i stolt Glæde skal have udraabt: "O, Salomo, jeg har overtruffet dig!" Og Historieforfatteren Procopius fortæller, at der ikke var nogen By i Justinians Lande, uden at han havde opført en prægtig Bygning der. Det mærkelige Katharinakloster paa Sinai (se Side 197) er ogsaa grundlagt af ham. Efter næsten 39 Aars dygtig Regjering døde Justinian temmelig pludselig i Aaret 565 uden at efterlade sig Børn; efter hans Død sank Riget hurtigt i Magt og Anseelse.

Kristendommens Udbredelse i Asien og Afrika.

Missionsvirksomheden fortsattes i dette Tidsrum med stor Kraft og bar rig Frugt. Keiser Konstantius sendte en Arianer ved Navn Theofilus til Arabien for at udbrede Kristendommen blandt Samaritanerne. Denne Mission havde i Begyndelsen stor Fremgang; men senere blev de kristne Menigheder der undertrykte. I det hyperbiske Rige var Evangeliet ved Begyndelsen af det fjerde Aarhundrede vidt udbredt. Da man mærkede, at de forhadte Romere bekjendte sig til den kristne Tro, blev Fanatismen ægget, og en Forfølgelse brød løs i 343 og varede lige til Kongens Død i Aar 381. Den gamle ærverdige Simeon, Biskop af Seleucia-Ktesifon, Hovedstaden i Riget, blev den første Martyr; mange Kristne af alle Stænder delte hans Skjæbne. Fra sidst-

nævnte Aar og indtil 414 fik de Kristne være i Fred, ja Kongen var endog gunstig stemt mod dem. Biskop Marutas af Tagrit eiede hans Fortrolighed og bidrog meget til, at lysere og lettere Dage oprandt for de Kristne. Men da Biskop Abdas af Susa egenmægtig lod nedrive et persisk Zldtempel, begyndte en ny Forfølgelse, hvori mange Troende fandt sin Død under forfærdelige Kvaler. Kristendommen gav nye og herlige Beviser paa, at dens sande Betjendere eier den Tro, som overvinder Verden. Ved en seierrig Krig mod den da regjerende Konge gjorde Keiser Theodosius den anden i Aaret 422 Ende paa disse Grusomheder.

I Armenien havde Guds Ord faaet Indgang i Martyrtiden. Ved Slutningen af det tredie Aarhundrede blev Evangeliet videre udbredt her ved Gregorius, der fik Hædersnavnet "Dplyseren," fordi han ved sin Virksomhed havde udbredt det sande Lys i de Egne, hvor Zldtilbedelsen hidtil havde været almindelig. Han vandt Kong Tiridates for Kristendommen, og dennes Eksempel blev fulgt af de mest anseede Stormænd og største Delen af Folket. Gregorius blev i 302 indviet til Patriark over den armeniske Kirke. Han var gift og havde flere Sønner; en af dem ved Navn Aristag var tilstede ved Kirkemødet i Nicæa; senere blev han Faderens Eftermand. Til stor Velsignelse virkede ogsaa Meses, der var Patriark fra 360 til 390, og hans Søn Sahak den Store samt dennes Medhjælper og Efterfølger Mesrob (+ 441). Sahak (Zak) blev 388 Patriark af Rosrov og var den sidste af Georg Dplyserens Slægt. Han ordnede Gudstjenesten, blev Kongens og Stormændenes aandelige Raadgiver samt opbyggede nye eller istandsatte brøstfældige Kirker og Klostre. Mesrob var hans Ungdomsven. Efter at denne havde forladt sin Stilling som Statssekretær hos Kongen og en Tid levet i Ensomhed som Afket, kom han til Sahak, der satte ham til at rejse om i Landet og prædike Evangeliet. Med den verdslige Øvrigheds Hjælp fordrev han de Hædninger, som endnu holdt sig skjult i forskellige Egne af Landet. Han forbedrede og fuldstændiggjorde det syriske Alfabet, som Armenierne før havde brugt, og de flinkeste Elever i den Skole, han havde oprettet, blev sendte til Edessa, Antiochien, Alexandrien, Athen og Konstantinopel for at gjøre Studier, saa de senere kunde gavne sit Fædreland saa meget mere. Med stor Dygtighed oversatte Mesrob det nye og Sahak det gamle Testamente paa Folkets Sprog, saa de ikke ved Gudstjenesten var nødt til, som tidligere, at benytte Skriftstykker og Bønner paa det syriske Sprog, der var uforstaaeligt for Menigheden. De to Benner oprettede Skoler rundt om og var flittige Forfattere, der oversatte mange af Kirkefædrenes Skrifter og selv skrev gode Bøger, som endnu er i stor Anseelse blandt Armenierne.

I Afrika blev i dette Tidsrum den abyssiniske Kirke grundlagt. Hermed gik det saaledes til. En kristelig Filosof fra Tyrus ved Navn Meropius gjorde under Konstantin en videnskabelig Opdagelsesrejse. Da han landede ved Abyssiniens Kyst, blev baade han og hele Mandskabet dræbt med Undtagelse af hans to Brodersønner Frumentius og Edesius, som Barbarerne sparede paa Grund af deres unge Alder. De kom som Slaver til Kongen af Auxuma (Axum i Tigre). Her blev den ene Skatmester og den anden Mundstjænk. Før sin Død gav Kongen dem fri. Dronningen, der overtog Regjeringen efter ham, gav dem begge høie Embeder, men al sin Indflydelse benyttede de til Kristendommens Indførelse.

Senere vendte Edesius tilbage til Tyrus, medens Frumentius satte sig i Forbindelse med Biskop Athanasius i Alexandria, udbad sig Prester af ham og blev af denne viet til Biskop under et Besøg i Nedre-Egypten. Derpaa vendte han tilbage til sit nye Fædreland og virkede her ivrig for Evangeliets Udbredelse og Folkets Befæstelse i Sandheden lige til sin Død. Af stor Betydning for Kristendommens Fremkomst i disse Egne er den æthiopiske Bibeloversættelse, der skrives sig fra det fjerde eller femte Aarhundrede og anses for et dygtigt Arbejde. Som ved et Guds Under bestaar den af hyssinske Kirke fremdeles midt iblandt Muhamedaner og Hedninger.

Frankernes Omvendelse.

Frankerne er et Fællesnavn for flere tykke Stammer; en Gren af dem boede ved Nederrhin og i det nordlige Gallien; en anden Gren, de saakaldte saliske Franker, havde sit Hjem i det nuværende Belgien. De var meget frigslig og havde Ord for at være baade troløse og grusomme. Som et udmærket Smykke bar Kongerne langt Haar, der hølgede frit om deres Skuldre. De kom paa mange Maader i Berøring med de Romere, som boede i Gallien, men de var selv Hedninger og havde et utæmmet, vildt Sind. Chlodewig, Søn af Frankerkongen Childe-ric, blev 481 Hersker over de saliske Franker, der boede i den sørnævnte Egn. Men han syntes, at dette Land var altfor lidet, og søgte allerede snart at udvide det. Med de øvrige Frankerfyrster sluttede han Forbund for saa meget lettere at kunne vinde Seier over andre Folk. Men efterat Chlodewig ved deres Hjælp havde øget sin Magt, overfaldt han forræderisk sine Venner og ryddede dem efterhaanden af Veien enten ved Gift eller Sværd. Hans Dronning hed Chlotilde. Hun var Kristen og søgte at vinde sin Mand for den rette Tro. "Eders Guder," sagde hun, "er intet og uden Magt; de er skaarne af Træ eller gjorte af Sten eller Metal, og de Navne, de bærer, er Mennekenavne." Kongen svarede: "Vore Guder er mægtigere end Eders Gud." Dog tillod han, at deres førstefødte Søn blev døbt. Men da denne snart efter døde, skjældte han hende ud og sagde: "Var han ikke bleven døbt, saa vilde han have levet endnu." Siden tillod Kongen dog ogsaa, at den anden Søn blev døbt, og han voksede op.

Da Chlodewig førte en Krig med Alemanerne ved øvre Rhin, kom det til et Slag ved Zül-pich ikke langt fra Bonn. Kampen varede længe, og Frankerne begyndte at vige, medens Alemanerne jubede af Seiersglæde. Da raabte Chlodewig af Angst: "Jesús Kristus, som Chlotilde kalder den levende Guds Søn, du som forbarmer dig over de Ulykkelige og skaffer dem Seier, der stoler paa dig, jeg raaber til dig om Hjælp i min store Nød. Hvis du giver mig Seier, og jeg mærker den Magt hos dig, som Chlotilde og de andre Kristne fortæller om, saa vil jeg tro paa dig og lade mig døbe i dit Navn; — thi jeg har raabt til mine Guder, men jeg ser, at de ikke vil staa mig bi. Dig paakalder jeg nu, og til dig vil jeg sætte min Lid, forat jeg kan seire over mine Fiender. Saa svang han Stridsøksskn og kastede sig paaany ind i Kampen. Opflammede ved Kongens Tapperhed trængte hans Mænd vældig frem, og Alemanernes Konge faldt. Da bød Chlodewig, at Striden skulde standses, og de fleste af Alemanerne hylbøde ham paa Slagmarken. Da Chlodewig kom hjem, besluttede han at blive en Kristen og lade sig døbe. Hans Hustru blev

overordentlig glad og lod straks Biskop Remigius af Rheims komme for at give Kongen Veiledning i Kristendommen, og der fortælles mærkværdige Træk af denne Undervisning. Da Biskoppen fortalte sin Lærling vor Frelseres Lidelseshistorie, blev Chlodovig harm og sagde: "Havde jeg blot været der med mine Franker, jeg skulde have holdt Jøderne i Ave!" Remigius bad ham at overtale sit Folk til at tage den kristne Tro. Da vendte han sig til de hedenste Franker, som udgjorde Kjernen af hans Hær, og sagde: "Vil I med mig tjene den Gud, som gav os Seier ved Zülpiçh?" Og de raabte glade: "Ja, det vil vi; thi han er en stærk og vældig Gud!" Saa fulgte de sin Konge til Kirken i Rheims. Der blev de modtagne med stor Pragt og Herlighed. Da Biskop Remigius døbte Kongen, sagde han: "Vøi dit Hoved og tilbed, hvad du tidligere hærjede med Jld, og brænd, hvad du før tilbad." Det fortælles, at 3000 Franker modtog den hellige Daab sammen med Chlodovig. Da de fleste andre tyske Folk bekjendte sig til den arianste Lære, men Chlodovig og hans Dronning havde den nicænste Tro, glædede Paven sig og gav ham Titelen: "Den allerkristeligste Konge."

Chlodovig havde nu rigtignok faaet Daaben og erfarede og bekjendt den kristne Guds Magt, men det gamle Menneske var dermed ikke knækket, end sige dødt og begravet. Hans vilde hedenste Sind var ikke veget fra ham; han havde niere forandret Navn end Hjerte og øvede desværre som Kristi Befjender den samme Trosløshed og det samme Forræderi mod Beslægtede og Forbundsfæller som tidligere. Han var fremdeles fuld af Løgn og Bedrag, Erobringslyge og Volds gjerninger. Dog hindrede dette ikke, at han efter Evne og paa sin Bis kraftig søgte at fremme Kristi Kirkes Udbredelse baade blandt Frankerne og de andre Folkeslag, han havde besejret og gjort sig til Herre over. Under Skin af at stride for den rene Lære kjæmpede han mod de arianste Vestgoter; det passede sig ikke, mente han, at disse Kjætttere var i Besiddelse af et saa smukt Land, som den Del af Gallien var, hvor de boede.

Den gammelbritiske Kirke.

De britiske Der var oprindelig beboet af et iberisk Folk, men allerede paa Julius Cæsars Tid var Kelterne Herrer i Landet. De troede paa flere Guder, som de dyrkede ved Dyringer; deres Prestes hed Druider. Kristendommen vandt tidlig Indgang i Britanien; allerede Tertullian i det andet Aarhundrede taler om, at Evangeliet havde faaet Fodfæste der. Maaſte har romerſke Soldater og britiske Krigsfanger bragt det glade Budskab ſaa langt mod Nord. Det berettes, at den blodige Forfølgelse under Diokletian naaede hid, ſamt at Martyrernes Blod ogſaa her blev Kirſens Sæd. Paa Kirkefødet i Arles Aar 314 og ſenere i Ariminum 359 var britiſke Biſkopper tilſtede, og baade Athanaſius og Hilarius fra Poitier omtaler, at Briterne ſtod paa de Rettroendes Side. Henved Aar 400 ſkal en Mand fra diſſe Egne ved Navn Minian være bleven oplært til Miſſionær i Rom og ſiden have forkyndt Kiſtendommen blandt de ſydligere Pakter, der boede mellem Grampiabhjergene og Forth. Det fortælles ogſaa, at han i ſine ſidſte Leveaar ſkal være kommen til Irland og have bygget en Kirke der. Sifreſe Spor har vi fra det fjerde Aarhundrede af. De Kiſtne i Britanien ſtod i Forbindelſe med Menig-

heden i Gallien og besejrede den nicænse Tro. Men Kjæfteren Pelagius, som var en Briter, fik ogsaa Indgang blandt sine Landsmænd med sin Lære. Da søgte de Rettroende Hjælp hos den galliske Kirke, og to Biskopper kom for at kæmpe mod nævnte Branglere. Ja, det fortælles, at disse Mænd ogsaa skaffede de Kristne Hjælp fra Himmelen i Kampen mod Pakterne og Skoterne. Da Hedningerne stormede løs paa de Kristne i et Slag, raabte Biskopperne tre Gange: "Halleluja!" Hele Hæren gentog Feltraabet, og Bjergene gav Gjenlyd, saa Fienderne af Rædsel tog Flugten. Siden har denne Træning faaet Navn af "Halleluja-Slaget."

Lidt senere fik Briterne værre Fiender i Anglerne og Sakserne, som de fra Holsten og Nordtyskland havde kaldt ind i Landet til Hjælp mod nævnte vilde Bjergfolk. De gjorde sig snart til Herrer der og røvede og plyndrede, saa det var Gru; de kristne Prestere blev ofte dræbte og Kirkerne brændte. Munken Gildas fra det nordlige Wales har givet en saa rystende Skildring af Tilstanden paa den Tid, at Englands ældste Kirkehistoriker Beda den Erværdige med Grund kalder den "en Begrædelseshog." De Kristne blev trængt mere og mere tilbage mod Vest og fik et slegt Had til sine Fiender, at de ikke vidste at have gjort noget for deres Omvendelse. Men medens de Kristne i Sydeuropa maatte flygte til Udkanterne af Landet, stød den keltiske Kirke i Irland og Skotland en stille, men kraftig Vækst. Irland var ogsaa beboet af Kelterne, der her som i Britannien dyrkede den druidiske Religion. Allerede tidlig synes Kristendommen uden Blodsudgydelse at have slaaet Rod paa "Erins grønne Ø." Det fortælles, at Biskop Cælestinus i Rom 431 sendte Palladius som den første Biskop til de Skoter, "der troede paa Kristus," men han blev ikke vel modtagen af Dens grumme Indbyggere. Han skal da have gaaet til Skotland og være død blandt Pakterne der. Om Kjæfteren Cælestius og Salmeligteren Sedulius (ca. 450) var Irælender, kan ikke bestemtes afgjøres.

Et langt større Betydning for Irland end Palladius var hans Samtidige, Patrik, der for sin velsignelsesrige Virksomheds Skyld har faaet Navn af "Irlands Apostel;" efter hans Dage kaldes Erin "de Helliges Ø." Han var født i den flotteste Landsby Bonaven, ikke langt fra Glasgow; Faderen var Diacon samt Medlem af Byens Raad. I sin Ungdom faldt Patrik dybt, og i en Alder af 16 Aar blev han fangen af Sørøvere og sammen med nogle Andre ført til Irland. Her levede han som Træl i flere Aar, og i Ensomheden paa denne Ø, medens han var "under Guds Brede," lærte han at kende sin Synd og bede. "Guds Kjærlighed," siger han, "slød i mit Hjerte mer og mer sammen med Troen og Frygten for hans Navn. Anden drev mig saaledes, at jeg kunde bede hundrede Gange om Dagen, ja endog om Natten, naar jeg paa Bjergene og Skovene vogtede min Hjord, drev Regn og Sne, Frost og Vildelse mig til at søge Gud. Da var der ingen Fred, som jeg nu føler i mig; Anden gløbede i mit Hjerte." Da han havde tilbragt seks Aar paa Den, lykkedes det ham at flygte, og efter mange vidunderlige Førelser vendte han i 432 tilbage til Irland for at forkynde Evangeliet der. Han virkede her omtrent to Menneskealdrer, og "neppe har det nogensinde været en enkelt Missionær befaaret at se saa herlige Frugter af sit Arbejde." — Det berettes, at Patrik døde i en høi Alder Aar 493, men den irske Kirke blev Udgangspunktet for en særdeles rig og frugtbar Virksomhed for Evangeliets Udbredelse i Vest-Europa. Første Kæle-

déer (Guds mænd) drog i smaa Samfund paa 12 Personer ud i Landene, hvor de anlagde sine senere berømte Klostre eller Missionsstationer, hvorfra de foretog Missionsrejser blandt de omboende Hedninger.

Omtrent syvti Aar efter Patricks Død virkede en anden mærkelig Mand i den britiske Kirke; det var Columba (f. 521, † 597). Han var af kongelig St, viste tidlig Kjærlighed til Kirken og grundlagde sammen med ligesindede Venner flere Klostre i Irland, der snart blev "berømte Arnesteder for bibelsk og patristisk Lærdom." I 563 førte en elendig Vaad af høielige Pilegrene og Dyrehuder Columba og hans Ledsagere til Skotland. Paa en liden Ø, der fik Navnet Jona, standsede han foreløbig og anlagde et Kloster. Den blev fra nu af den gammel-britiske Kirkes Midtpunkt. Herfra drog de senere over til Skotland, og han virkede saa velsignelsesrigt der, at man har kaldt ham dette Lands Apostel. Med Hensyn til Prædiken og Opfatning af Kristendommen stod Columba og hans Fæller paa samme Trin som de bedste andre af Datidens Mænd, men udenfor nogen Forbindelse med Rom. Jona var Udgangspunktet for deres Virksomhed; en Presbyter forestod Missionshuset her, og han indviiede med andre Uldste de Missionsærer, som skulde udsendes. Og hele Skarer af Troesbud blev fra Jona, Bangor og andre Steder udsendte til Hedningerne i Tyskland, Nederlandene, Schweiz og Frankrige, ja de trænge endog helt ned til Italien for at forkynde Evangeliet blandt de indvandrede hedeniske Følkeslag. De ernærede sig ved sine Hænderes Arbejde; Bibelen var deres eneste Vaaben, hvormed de gjorde sine fredelige Erobringer for Jesu Kristi Rige. De vilde ikke kæmpe mod Rom, men kunde dog ikke luke Vinene for de Farer, der trueede den herskende Kirke, og med adbarende Stemme tilraabte Columba Rom, at det maatte vogte sig for at udarte, fordi det kun saalænge vilde beholde Magten, som det eiede den sande evangeliske Være.

Britiske Troesbud blandt Hedningerne paa Fastlandet.

Rejser Chlodovigs Dage drog fra Irland en from Munk af høifeltist Byrd ved Navn Fridolin. Han besøgte først Frankerkongen, fik et Leidebrev af ham og drog gennem Alemanernes Land opad Rhinen lige til en Ø ovenfor Basel. Der prædikede han Evangeliet og grundede Klosteret Seckingen. Burgundiske Munke, som han sendte Bud efter, fortsatte det Verk, han havde begyndt. Fridolin selv kom paa sine Vandringer sydpå lige til Linthal, byggede ogsaa der en Kirke mellem de høie Alpebjerge, og da der stedsse samlede sig flere Nybyggere om den, hvilke havde taget Troen paa Herren, saa opstod Landsbyen Glarus, hvoraf siden hele Dalen fik sit Navn. Et Par Mennefsalddre efter Fridolins Død drog en Irælender over til Europas Fastland som Missionær. Det var Columban (f. 540, † 615). I sin Ungdom dyrkede han med stor Flid de frie Videnslæber, var udsat for store Fristelser, men trak sig snart helt ud af Verden. En from Eneboerske raadede ham til at forlade sit Hjem, og hverken Moderens Taarer eller Bønner holdt ham tilbage. Fortvilet og grædende kastede hun sig foran Døren for at hindre ham i at gaa bort, men han sprang over hende og bød Farvel med Haab om Gjensyn i det evige Liv. Først opholdt han sig hos en Eneboer og drog siden til det berømte Kloster Bangor i Ulster. Her udmærkede

han sig ved Gudsfrygtighedsøvelser og et strengt afholdende Liv. Mange Aar efter, i 590, drog han ud som Troesbud, fulgt af 12 ligesindede unge Mænd. De reiste først til Britannien og siden til Frankrige. Han standsede i Vogeserne og grundlagde her midt mellem Hedninger flere Klostre, hvorfra Kristendommen blev videre udbredt.

I denne Egn maatte han ikke alene kæmpe med vilde Dyr, men end mere med de vilde, ubændige Menneſter, ſom i Begyndelſen flygtede for ham, derpaa gjorde Modſtand og endelig efter uendelig Møie omvendtes til Kristendommen. Han bragte de Elendige ikke blot Livets Ord, men ogsaa legemlig Hjælp, idet han med Skovenes Lægeurter helbredede de Syge; ved Bøn og Haandspaalæggelſe befriede han Mange for værre Onder. Og Rhytet herom udbredte ſig videre og videre; ſnart var hans Navn i Alles Munde, og man begyndte at tro paa ham ſom En, der var uſendt af Gud. De Undere, ſom man fortalte om ham, forøgede hans Anſeelſe. Snart hed det, at den fremmede Mand med Korſet og ved ſin Bøn havde fjernet ſtore Skarer af graadige Ulve, der omringede ham, eller at han ved en ringe Mængde Brød og M formaaede at mætte Hundreder, ſnart fortaltes det, at han befriede de Befatte for onde Mander, ja endog vidſte at fremkalde Vand af den haarde Klippe. Fra Nær og Fjern ilede Nyſgjerrige og Vidende hen til ham. Med hemmelig Gru betragtede de halvtagne Hedninger hans magre Anſigt, glandsfulde Øine og den lange, ſorte Dragt, hvori han var indhyllet. Naar han begyndte at tale, ſyntes de, at han hidſkaldte overnaturlige Magter. — Med Bæven ſkrider de over Vindebroen og gjennem Bælgjerdet, ſom omgiver Brødrenes Hus, og forvandler det til en faſt Borg og et uangribeligt Tilflugtsſted. Mange lærte her det glade Budſkab at kjende og blev døbte. Flere beſlattede ſig endog til at bo hos ham og underviſes videre i Kristendommen. Men den, ſom vilde blive og attraaede engang at bære Munkenes Klædning, maatte fremfor Alt aflægge ſine gamle Sæder og love Tausheb, Afholdenhed og ubetinget Lydighed. Derſom Nogen ſaldt tilbage til de forrige ſlette Vaner, Drukkeſkab, Raahed og Trods, eller forſømte Bedetimerne ved at ſtreife om i Skovene, ſaa blev han irettesat ſtrengt eller ſtraffet enten ved Sult, Fængſel eller Stokkeſlag. Ved ringere Forſeelſer ſlap den Skyldige med at ſyngte et beſtemt Antal Salmer eller at tilbringe Natten med at fremſige Bønner. Men den, ſom drikkede ſig til at tale med en Kvinde, han blev tugtet ubarmhertigt, med to hundrede Stokkeſlag. Saaledes øvede Columban en frygtelig ſtreng Tugt, men den var ogsaa et virkſomt Middel til at ſtyre Germanernes naturlige Vilddhed og bringe Orden i en ſtørre Menighed.

Men med Tiden fik den kjække Munk to mægtige Modſtandere, der hemmede og hindrede hans Omvendelſes- og Opdragelſesarbejde. Den ene var de frankiſke Preſter, ſom ſyldte af Jærſyge og Brede laſtede ham for, at han ikke underordnede ſig Paven i Rom, men derimod indførte irſke Stikke og Friheder, medens han ikke vilde vide noget af romerſke Ceremonier; den anden var Frankerkingen Theodorik, der bar Had til ham, fordi den djærve Miſſionær havde revſet hans uſvævende Levnet og truet med Kirkens Straf, derſom han ikke forbedrede ſig. Columban's Modſtandere gjorde fælles Sag og fordrev ham fra den veſſignelſesrige Virkekræds, hvor han i omkring 20 Aar havde holdt ud under Møie og Beſværlighed. Kun ſaa af hans Fæller blev tilbage for at forſætte den paabegyndte Gjerning. Han ſelv

og Gallus, hans Ven og Discipel, naaede efter megen Omflakken og mangeslags Tilstiftelser det nordlige Schweiz. Ved den prægtige Bodensø's Strand, hvor de fandt nogle sparomme Spor af Kristendommen, standsede de og nedjatte sig i Egnen ved Bregenz. Her prædikede de irske Apostle Evangeliet i Ruinerne af en kristen Kirke, og her anlagde de Haver, plantede Frugttræer, flettede Net til Fiskefangst og ernærede saaledes baade sig selv og mange fattige Folk. Da de gamle Fiender ogsaa her forfulgte dem, drog Columban og Sigbert langs Rhinen dybt ind mellem Høialperne lige til St. Gotthard. Her nedjatte Sigbert sig ikke langt fra Rhinens Rulder, samlede en Menighed og grundlagde et Kloster, hvorfra det glade Budskab gik ud til Graubündtens Dale. Columban drog over Alpernes Sne- og Isbjerge og kom frem til Italien, hvor han prædikede for Longobarderne og stiftede Klostret Bobbio. Her døde han i Fred 615, efterat han i en Række af Aar havde arbejdet med stor Betsignelse og især oplært mange Unglinge til Evangeliets Sendebud. Hans Tilhængere blandedes senere med Benediktinernes Orden.

To andre af de tolv, Gallus og Magnold, drog ud fra Borgen Arbon, som ligger ved Bodensøen, og byggede sig to Mile derfra nogle Hytter i en Bjergdal. Her levede de for største Delen af Jagt, Fiskefangst og til dels Havedyrkning. Deres Prædiken bevægede Mange til at ned sætte sig blandt dem. Gallus især nød stor Anseelse hos alle Folk i Omegnen, og ligesom han forstod at lede deres Hjærter fra det sædvanlige Dagværk til Omsorg for deres Sjæl, saaledes havde han først og fremst for Øie at danne Troesbud for Folket af unge, kristelige Mænd. Under utrættelig Virksomhed for Kristendommens Udbredelse hengled hans Liv til den høie Alderdom. Da han var 95 Aar gammel, drog han en Søndag ned til Arbon for at prædike i Kirken der. Under Prædikenen blev han angreben af Feber. Efter at være bragt ind i Prestens Hus hensejv han 640. De begrov ham i hans Hytte i Bjergdalen, og paa samme Sted byggedes senere Klostret St. Gallen. Da man skulde se efter hans Giendom, fandt man intet andet end en Haarskjorte og en Jernkjæde, som han pleiede at bære for at martre sit Legeme. Han havde nemlig troet, at den Møie og det Arbejde, som Herren gav ham, ikke var tilstrækkeligt, men at han endnu selv maatte føie nogle Plager til for at opfylde Skriftens Ord: "Korsfæster Kjødet med dets Lyster og Begjæringer."

Fra disse og andre Planteskoler løb nu Evangeliet's Prædiken gjennem Alpernes Dale og over Schwarzwalds og den schwabiske Alps steile og vilde Høider. Ogsaa Nord for Alemannien ved Floden Main prædikede Missionærer fra Irland og bekjendte Kristus i Livet og i Døden. Iblandt de tykke Folk stod saaledes kun Friiserne, Thüringerne og Saksjerne uberørte af Kristendommen; de holdt haardnakket fast ved sine hedenste Guder; først senere tog de Troen paa den sande Gud og hans Søn Jesus Kristus.

Kirkeforfatningen.

Den Magt, som Biskopperne efterhaanden fik under Kristenfølgelserne, øgedes i dette Tidrum. Rigskirkens Ordning blev fast samt gennemført i sine Enkeltheder og var en tro Efterligning af den samtidige verdslige Organisation af Riget. Den laveste verdslige Enhed var Civitas, Byen med sine Borgere og sin Municipalforsatning (det vil sige kommunalt Selvstyre). Hertil svarede Diöcesen, der er den mindste kirkelige Enhed og var baade Menighed og Bispedømme i ét. Sædet for Biskoppen i en Diöcese var altid en By.

En Samling af flere Civitates som en høiere Enhed udgjorde den romerske Provinds, styret af en keiserlig Stattholder. I kirkelig Henseende svarede de smaa Provindser til Metropolerne og de store Rigsprovindser eller Præfekturer til Patriarkaterne.

Saa langt fulgtes den verdslige og kirkelige Ordning, men paa det vigtigste Punkt, nemlig i Toppen, er der en betydningsfuld Afvigelse; det samlede Rige med Keiseren i Spidsen var nemlig en Birkeliggjørelse af det monarkiske Styresæt, medens det tilsvarende for Kirken var de store Kirkemøder, der var et Udtryk for Flertalsstyret.

Denne Udvikling blev godkjendt paa Mødet i Nicæa 325. Her blev ogsaa fastslaaet tre Patriarkater. Det første af disse var Rigsprovindsen Orienten, der omfattede Syrien, Palæstina og Arabien under Patriarken af Antiokien som sin Styrer. Det andet var Alexandrien, hvortil hørte Ægypten, og det tredje Rom eller den største Del af Italien. Senere samledes Lilleasien som Patriarkatet Efesus, Pontus som Cæsarea og Thracien som Heraklea, hver med sin Overbiskop.

Paa Kirkemødet i Konstantinopel Aar 381 fik Biskoppen i sidstnævnte By Titel af Patriark, og paa Mødet i Chalcedon 451 blev lagt under hans Menighed Patriarkaterne Efesus, Cæsarea og Heraklea; Biskopperne i disse Landstaber blev til Gjengjæld kaldt Erker. Denne Beslutning var af vidtrækkende Betydning, idet den er Begyndelsen til at indrømme Keiseren Overhøjhed over Kirken; thi Patriarken i Konstantinopel blev hans lydige Rædskab; derfor gjorde de romerske Udsendinge i Chalcedon energiske Indsigelser herimod. For at hædre Kristenhedens Moderkirke gav nyssnævnte Møde Biskoppen af Jerusalem Navn af Patriark over Palæstina. Der blev altsaa fem Patriarkstole, nemlig i Rom, Konstantinopel, Alexandrien, Antiokien og Jerusalem. Sin Ansæelse skylder disse væsentlig sine store Minder fra Aposteltiden.

Spørgsmaalet om Landbiskopper er saare vanskeligt at afgjøre. Det første Skridt til Udvikling forekommer i Rom, hvor Menigheden allerede tidlig blev saa stor, at den ikke kunde rummes i én Kirke. Der blev derfor dannet syv Annerer, hvert med en Presbyter i Spidsen; alle hørte under den store romerske Menighed. Dette blev Udgangspunktet for Underafdelingerne i Landdistrikterne, der da fik sine Presbyterer fra Hovedbyerne. Baade i dette og foregaaende Tidrum holdt man dog fast paa, at disse forskellige Afdelinger kun udgjorde én Menighed. Derfor var Presbyterne for disse heller ikke ansatte for Livstid. For at markere i det ydre, at

disse enkelte Dele udgjorde en Enhed, fulgte man altid den Sædvane, at Brødet og Vinen i Nadveren blev indviet af Biskoppen i Hovedkirkerne, og derfra blev det hentet til Annexerne. Landmenighederne kaldtes *Parochier*. Dette Navn brugtes oprindeligt om de udenfor Jødeland værende Kolonier. Fra denne Forestilling er Betegnelsen laant.

Udtrykket den hellige, almindelige Kirke forekommer allerede hos Forfattere i det andet Aarhundrede og bruges hyppig af dem, som kæmper mod Branglærerne. Det gaar mere og mere over i den almindelige Bevidsthed, indtil det i det femte Aarhundrede ogsaa optages i Daabsbekendelsen. Da Udtrykket er fremkommet som Modsatning til afvigende Lære, har man ment, at det oprindelige Ord herfor burde gjengives med rettroende; thi i dette Udtryk ligger en Bevidsthed om Enhed i Lære overalt i den kristne Verden. Denne Bevidsthed i Forening med nys antydede Ordning holdt Kirken sammen baade i ydre og indre Henseende; den var stærk og vældig, men Troens Kraft og Kjærlighedens Varme var ikke paa langt nær saa stor som i de tidligere Trængselstider; den oprindelige Enhed var begyndt at tabe sig for den ydre Magt og Glands.

Saaledes var Ordningen; men der gaves dog affidesliggende Menigheder indenfor Riget, hvem det lykkedes at have sin Selvstændighed; de Menigheder, som laa udenfor de romerske Grændser, stod udenfor Rigskirken og bevarede i sin Ordning mere af det tidligere evangeliske Præg.

I dette Tidrum var omtrent de samme Klasser af kirkelige Embedsmænd som i det foregaaende. Biskopperne valgtes af mindst tre af de andre Menigheders Biskopper under Medvirkning af vedkommende Menigheds Ældste og Lægsfolk, medens dog Biskopperne havde den endelige Afgjørelse; fra 325 af taber baade de Ældstes og Folkets Medvirkning sig ganske. De Ældste valgtes af Biskoppen med Indsigelsesret fra Folkets Side; Biskoppen var dog ikke forpligtet til at tage Hensyn til denne, en Indsigelsesret, som der efter 325 ikke mere er noget Spor af. De Geistlige blev indviede til sit Embede. Denne Handling kaldtes *Ordination* og bestod i, at Biskoppen og Menigheden ved Bøn og Haandspaalæggelse søgte at meddele den, som skulde indvies, de nødvendige Naadegaver. Saa udsørte den Indviede Embedshandlinger. I dette Tidrum brugtes, foruden Haandspaalæggelse, ogsaa Salvelse, der var fremgaaet af den Bestræbelse at gjøre *Ordinationen* saa lig Daaben som mulig. Den kanoniske Alder blev i Rigskirken 25 Aar for en *Diacon*, 30 for en *Presbyter*. Med Hensyn til Embedsdragt brugte Kirkens Tjenere den almindelige romerske Toga. Efterhaanden opstod en egen Embedsdragt. Paa Konstantin den Stores Tid brugte Biskoppen *Dalmatica*, der noget nær svarer til vort Messesjagel. Presbyterne ombyttede Togaen med den saakaldte *Alba*, der lignede den nu brugelige Messeskjorte. *Tonsur* eller Kronragning var oprindeligt et Bodfærdighedstegn. Senere optoges den af Munkene som Udtryk for deres strenge, afholdende Liv og trængte saa ind blandt den egentlige Geistlighed. *Tonsura Pauli* bestod i, at hele Haaret barberedes væk; den brugtes i Østen. *Tonsura Petri* derimod var almindelig i Vesten; de, som anlagde denne, nyedes med at rage Jæsen, da de vilde, at den tilbageblevne Haarfrands skulde minde om Kristi Tornekrone. Paa Synoden i Elvira blev der reist Krav paa, at Presterne skulde leve i ugift Stand, men dette gik ikke igjennem, da det mødte stærk Modstand af Afsteten

og Bekjenderen Pafnutius. De Jvrigeste var imod, at Prefter giftede sig efter Ordinationen, men Kirken taalte dog, at mange Bisper var gifte.

Alle vigtige Sager blev afgjort paa Kirkemøderne. Mærkelige Provindsynoder holdtes t. Eks. i Rom Aar 262, i Elvira 305, i Hippo 393, i Toledo 589 o. s. v. I Oldkirken blev der holdt seks økumeniske eller almindelige Møder, det første i Nicæa Aar 325, det andet i Konstantinopel 381, det tredje i Efesus 431, det fjerde i Chalcedon 451, det femte i Konstantinopel 553, det sjette sammesteds 680. Disse Møders Beslutninger blev Lov for Kirkens Lære, Forfatning og Gudstjeneste. De var Kirkens Højesteret i Oldtiden og et af de vigtigste og mest karakteristiske Led i Kirkeordningen.

Helligdage og Fester.

Kirkeaarets Ordning faar i dette Tidsrum sin Afslutning. De gamle hedske Navne paa Ugedagene søgte Kirken at forvandle, men dette lykkedes kun tilbøls. Af Ugefresden fremgik Kirkeaaaret; Søndagen, Solens Dag, dannede Paa skedagen. De kristelige Bagtdage, Onsdag og Fredag, mindede hver Uge om Kristi Lidelse; til disse svarer de nærmeste Uger før Paasfen Quadragesimalfasten, der peger hen paa Jesu Faste i 40 Dage i Ørkenen. Men Søndagene blev fraregnede som Glædesdage. Gregor den Store ordnede disse Forholde i Vesten. Fasten begyndte paa Askeonsdag, d. e. første Onsdag efter Fastelavnsøndag. I Fasten skulde man spise blot én Gang om Dagen, efter Solnedgang, og det blot hvid Mad, Mellemad og Fisk. Dagen før Askeonsdag kaldtes hos os Feitthysdag, der svarede til Carnevale i de romerske Lande. Forud for de syv Fasteuger lagde Gregor to Ugers Faste for Geistlighed (Septuagesima og Sexagesima). Allerede da indtraadte tempus clausum eller den lukkede Tid med Septuagesima; den kaldtes saa, fordi da maatte man ikke holde noget Bryllup. Nat til Paastesøndag feiredes Vigilien, der er Navnet paa den natlige Fes, som holdtes før de store Høitidsdage. I Paastevigilien troede man, at Kristus skulde komme igjen til Dom. Med denne Fes sluttede Paastesasten. Paa den ottende Dag efter feiredes Octaven (d. e. den ottende). Paastetiden ansaaes at ræke lige til Kristi Himmelfartsdag. Pintsfen kaldtes hos os i Folkesproget "Kvitsundag," et Ord, som oprindeligt stammer fra England.

Jul, der oprindeligt er Navnet paa en hedske Fes, feiredes allerede i det tredje Aarhundrede. De forskellige Momenter i Epifaniafesten gik op i Jesu Kristi Aabenbarelse for Menneskene, først hans Fødsel, saa hans Daab, saa hans Aabenbarelse for de hellige tre Konger og for Hedningerne. Dagen fik siden Navn af Hellig tre Kongers Dag. At de tre Viser var Konger siges først af Tertullian, der finder det ud af Salmen 72, 10. At de var tre sluttedes senere af de tre Gaver: Guld, Røgelse og Myrrha. Omkring Aar 700 ved Beda den Erværdige endog deres Navne: Caspar, Melchior og Balthasar. Disse Navne troedes i Middelalderen at eie en overordentlig Kraft, hvorfor de anvendtes i Hekseformularer.

Julens Octave eller ottende Dag er Nytaarsdag. Den omtales allerede i det tredie Aarhundrede som Kristi Omfjærelses Fest. Kirken bestemte, at den skulde være Fastedag, fordi Hedningerne feirede den med Lystighed.

Aaret inddeltes i de saakaldte fire Tider, hver paa tre Maaneder. Hver begyndte paa en Onsdag, der var Fastedag (Quatemberfaste). Senere i Middelalderen holdtes Thing paa disse Onsdage, især angaaende Egtetabsfager. Disse fire Onsdage kaldtes i Folkesproget Tamperdage.

Endelig mærkes Dagens Inddeling i Bedetimer. Det er de saakaldte *Horæ canonicæ* (kanoniske Timer). De kaldtes kanoniske, fordi alle Geistlige da skulde læse et Stykke i sit Homiliarium (Prædikenbog), medens der i Klosterkirkerne blev holdt Gudstjeneste.

Den ældste Udtalelse om Helgenerne findes i Beretningen om Polykarp's Død. Omkring Jul samlede sig en Kreds af Helgendage. Anden Juledag var viet St. Stefanus's Minde, tredie Juledag var Evangelisten Johannes's Navn, og fjerde Juledag mindede om de ustyrbelige Børns Mord i Betlehem. Vi sporer ogsaa en Stræben efter at faa en vis Orden i Helgenfesten. Før Jul henlagde man Patriarkerne, i Fasten de senere Hellige fra det gamle Testamente, efter Pintse sættes Apostle, Missionærer, Martyrer og Bekjendere samt de hellige Jomfruer, der symboliserer (afbilder) den rene Kirke. Ved Slutningen af Oldkirken har vi Kronen paa det hele, nemlig Allehelgensfest, der feiredes første November (fra Aaret 610):

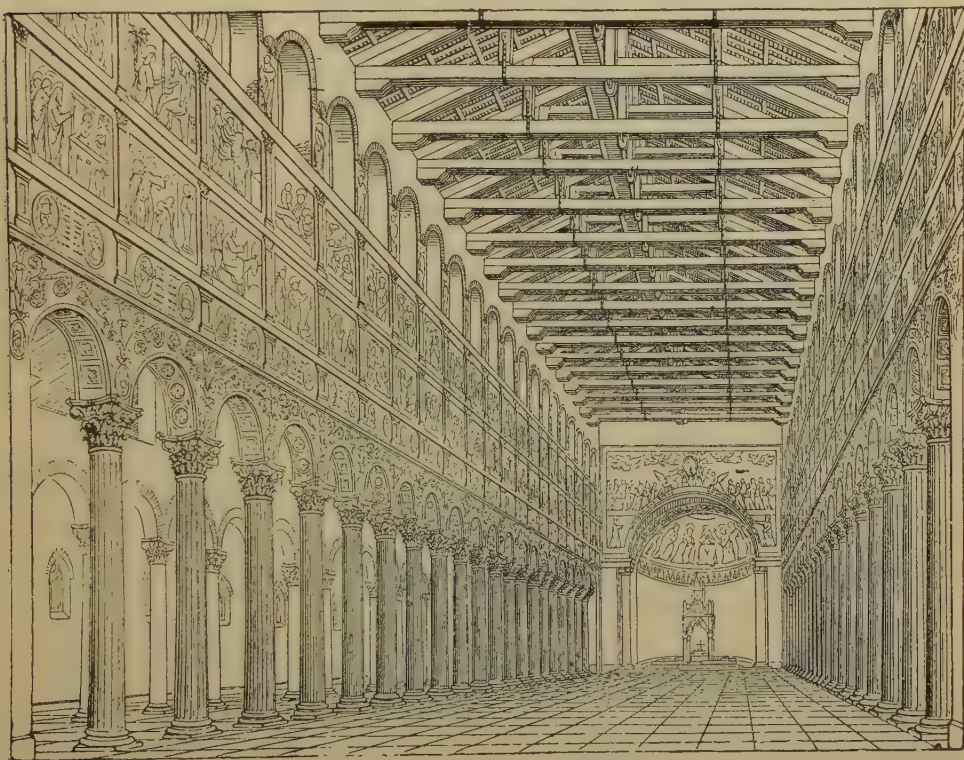
Medens de tre store Høitider falder i den ene Halvdel af Aaret, er der i den anden blot Helgendage. Man delte derfor Kirkeaaret i Herrens Aar og Menighedens Aar. Det ene fremstiller, hvad Herren har gjort for os, det andet skal øve Kirken i at bære de dermed tilsigtede Frugter. Egentlig blev kun Herrens Aar fuldt udviklet; Menighedens Aar har blot Begyndelsen til Udviklingen; vi har her Petri og Pauli Mindefest (29de Juli), der omhandler Kirkens Grundlæggelse, St. Laurentius's Fest (10de August) som Udtryk for den stridende Kirke og endelig Michaels Fest (29de September), da man særlig mindedes den feirende Kirke. Det andet Halvaar eller Menighedens Aar blev saaledes delt i tre Festkredse; dette udtrykkes ogsaa i Ravnene paa Søndagene; først langt senere blev de regnebe fra Trinitatisfesten; da havde man Søndagene: Apostlenes Mindefest (29de Juli), St. Laurentius's Fest (10de August) og Englenes Fest eller Mikkelsmes (29de September).

Allerede fra det fjerde Aarhundrede blev den Anskuelse gangbar, at Maria efter Kristi Fødsel vedblev at være Jomfru; dette blev snart en Troessætning. Ambrosius siger, at hun var Jomfru trods det, at hun havde sødt, og Augustin gik end videre. Desuagtet varede det længe, før man begyndte at feire Fester for Maria. Af saadanne mærkes Maria Renfelsesfest (2den Februar), Maria Himmelfartsfest (6te August) og Maria Fødselsfest (8de September).

Kristendommen og Kunsten.

Grækerne og Romernes hele Landsliv indtil Keisertiden indtog Kunsten en fremragende Stilling. Heller ikke Kristendommen stillede sig ligegyldig overfor denne vigtige Frembringelse af den menneskelige Aand, men tog den i sin Tjeneste efter Apostelens Ord: "Alt er Gders, men I er Kristi" (1 Kor. 11, 1.). Vi har allerede seet dette i Katakomberne, der tilbøds var prægtig smykkede og var baade Begravelsespladse, Skulesteder under Forsølgelserne og ofte tillige den forfulgte Menigheds Kirker. Det er sikkert, at man ogsaa i Martyrtiden havde egne Kirkebygninger, men det vides ikke, at nogen af disse er bevarede,

Apostelen Paulus's Kirke udenfor Rom.

selv ikke i Ruiner; de var vel ogsaa i Regelen af Træ og blev nedrevne eller opbrændte i Mængdevis under den diokletianske Forsølgelse. Efter Konstantin, da Kristendommen mere end før var den seirende, tog ogsaa den kristelige Kunst et mægtigt Opving. Navnlig var dette Tilfælde med Kirkebygningerne, der nu hyppig baade blev pragtfuldt byggede og rigt udsmykkede. Det gængse Navn paa Menighedens Forsamlingshuse, baade i Østen og Vesten, er Basilika, der betyder en kongelig Bygning. I Slutningen af denne Periode opdukede Navnet "Kirke." De Folk, som modtog Kristendommen fra Grækerne, tog ogsaa op flere

græske Ord i sit Kirkesprog, og Ordet "Kirke" gik saaledes ind baade i flere germaniske og slaviske Folk. Gøterne brugte "Ekklesia" for at betegne den uhyrlige Kirke og Ordet "Kirke" om Kirkebygningen. Senere har det sidste Ord faaet begge Betydninger.

Man er endnu ikke enige om Forbilledet for de kristelige Basilikaer. Nogle tænker paa den hedenske Retsaal, der ogsaa havde samme Navn, Andre paa det romerske Privathus. Trebelingen i Kor, Skib og Vestibule minder om det gammeltestamentlige Tempel, "men den nye Aand er straks virksom med at omdanne det givne og uddanne det efter sine egne Love. Fra det gammeltestamentlige Tempel afstiller Kirkebygningen sig hovedsagelig derved, at medens hist Forgaarden var det vidtstrakte Rum, Folkets Sted, og det Hellige trangt og lidet, kun for Presterne, er her Forgaarden det mindre, men Skibet, det Hellige, er det større, Menighedens hellige Sted, medens hist det Allerhelligste var saa strengt lukket, er det her vidtaabnet mod Skibet, egentlig ét med det, for Menigheden frit at betræde, og det er kun en Forvanskning af Kirkens og Kirkebygningens Tanker, naar

hele Koret blev et lukket og omgjerdet Sted, Presterne forbeholdt." (Gustav Jensen).

Kirkebygningen er i hvert Fald ingen fuldstændig Nydannelsen uden Tilføjningspunkter i den tidligere historisk Udvikling. Det er rimeligt, at Grundlaget for den vesterlandske Kirkebygning er givet i den gammel-romerske eller egentlig græske Basilika,

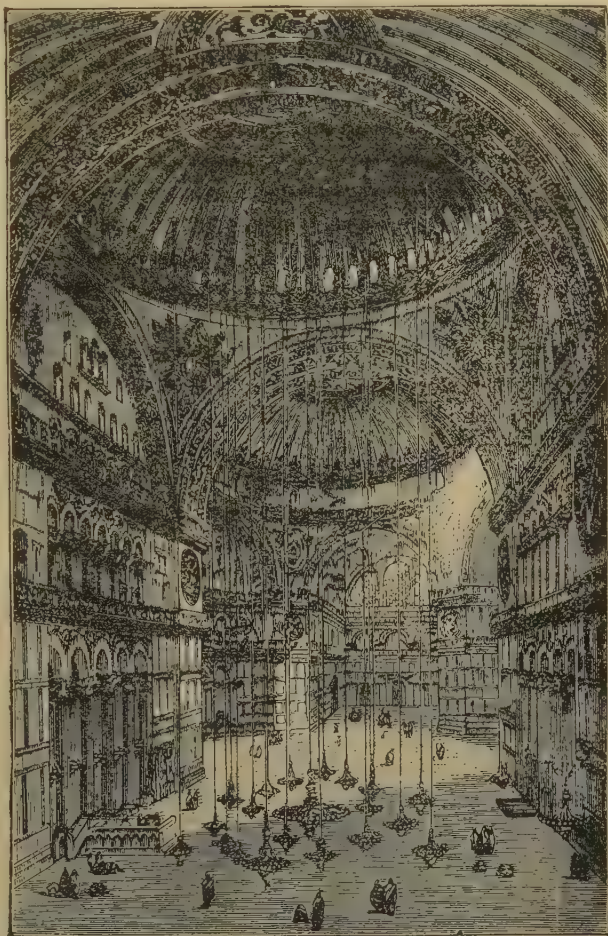

Basilikan St. Apollinare in Classe i Ravenna.

Basilika, den offentlige Retsaal. Denne var en langagtig, firkantet Bygning med en stor Sal, hvis flade Bjælkeloft bæres af to Spilerækker, som delte Salen paa langs i tre Afdelinger. Efter den kristelige Benævnelse kaldtes de Skibe med symbolisk Betydning til Noahs frelsende Ark. Den midterste Afdeling var betydelig bredere end de paa Siderne. Midt paa Enden af Salen, modsat Indgangsdøren, var en stor halbrund Nische, der kaldtes Apse eller Tribune, fordi Dommerne, Tribunalet, havde deres Sæde foran den. Saaledes var ogsaa de ældste kristelige Basilikaer byggede baade med Skibe og Halvbrunding mod Vst. Ved at opføre Buer og Mure over Spilerækkerne hævede man Loftet over Midtskibet. Disse Mure bar den midterste højere Del af det tredelte Tag, medens de to Sidetage blev nede i den tidligere Højde. Paa det næste Udviklingstrin lod man ikke Spileraderne gaa helt op til Halvbrundingen, men afdelte her et Tverskib, hvorved Korsformen kom frem. Det tredie Trinns Grundplan udmærkede sig ved større Tverskibe, hvorved Korsformen blev tydelig ogsaa i Kirkens Ydre.

Foran Kirken byggedes en Forgaard, som havde Vægge, men ikke Tag, og kaldtes Atrium eller Vestibule; i dens Midte var en Brønd eller et Vandbassin, som tjente til den symbolske legemlige Renselse, og yderst foran Muren, som hegne-
de denne Gaard, kom endnu en liden Portikus eller Vuegang med et Par Søiler. I
noget senere Tider kom Klokketaarnene til, kun et ved hver Kirke og opført for
sig selv ved Siden af denne.

Fremdeles byggede man allerede tidlig under Kirken et større eller mindre
underjordisk Kapel eller
Krypte, hvori der gjem-
tes Lig eller Ben af Hel-
gener eller Martyrer.
Ofte byggede man ogsaa
Døbekapeller eller Bap-
tisterier, som oftest
af rund eller ottekantet
Grundform og opførte
mere eller mindre uaf-
hængige af Kirken. Saa-
vidt mulig lagdes Kir-
ken i Retning fra Vest
mod Øst og især i senere
Tid med Alteret mod
sidstnævnte Side. Un-
der Kirkens Opførelse
benyttede man hyppig
Bygningsdele, Søiler,
Gesimser, Kvadersten,
Ornamenter o. s. v. af
ødelagte hedenske Tem-
pler eller Retsbygninger.
Naar dens Ydre var sær-
digt, smykkedes den paa
forskjellig Maade, navn-
lig med Mosaik, gjort
af ganske smaa Stykker
af en særegen dertil la-
det Glasmasse. Især
blev hele Apsis eller
Korruningen og Partiet
deromkring dækket med Billeder i glimrende, brogede Farver og paa straalende Gul-
grund, forestillende Jerskeren, der throner som Verdens Dommer, Profeter, Apostle,
Martyrer, den kristne Menighed i Skikkelse af en Jaarehjord og andre hellige og sym-
bolske Figurer og Ornamenter. (Se foranft. Billede af St. Pauls Kirke). I andre
Dele af Kirken fandtes lignende Billeder, saavel af det gamle som af det nye Testamente.
Ogsaa udbendig, navnlig paa Kirkens Forside, anbragtes Mosaikdekorationer.

Det Indre af Sofiakirken i Konstantinopel.

Paa Siderne var ingen Vinduer, og Sideskibene blev derfor temmelig mørke; alt Lys kom ovenfra. Basilikaen havde tre Indgange. Paa begge Sider kom man ind i et særskilt Rum, Nartex, for Hedningerne, Daabslærlingerne o. s. v. Efterhaanden som Gudstjenesten blev mere og mere udviklet, blev ogsaa Kirkens Indre forsynet med flere Gjenstande. Alteret, i Regelen et Marmorbord, fik sin fritstaaende Plads omtrent midt i Tverskibet; over dette anbragtes et Tabernakel paa Spiler, hvilke bar de Forhæng, som kun skulde aabnes, naar Alteret skulde bruges.

Den hellige Agnes.
Byzantinsk Helgenmaleri.

Rummet nærmest om Alteret kaldtes Sanctuarium og hævedes flere Trin over Kirkegulvet og omgaves af en Skranke; bag Alteret — anbragt i Midten paa en Forhøjning — stod Biskoppens Stol eller Throne; til begge Sider af den, i en Halvkreds, fandtes Bænke for Presterne. I den øverste Halvdel af Midtskibet, nærmest Alteret, afdeltes med Skranker et langagtigt Rum, som kaldtes Koret, hvor den lavere Geistlighed, som udsørte Sangen, havde sin Plads. Paa hver Side af dette Kor var der en Bæsepult eller Ambon; fra den ene blev Evangeliet læst, fra den anden Epistlerne. Den halve Del af Kirken, til Højre for Indgangen, var for Mænd, den anden halve Del til Venstre for Kvinder; desuden var der særskilte Afdelinger for Rangs personer og Munk, fornemme Damer og Nonner. I Vestibulen kunde Hedninger og Jøder overvære Gudstjenesten. Senere blev, foruden Hovedalteret, anbragt Sidealtare. I Kirken St. Clemente i Rom findes mange af disse gamle Indretninger meget vel bevarede. Foruden Forgærd findes navnlig Koret med Prædikestolene, de gamle Bæsepulte, Paaskelystestagen, Al-

teret med dets Tabernakel, Bispestolen, Præstebænkene o. s. v., alt af Marmor og af gammelt, prægtigt Arbejde.

Al saadanne gamle eieendommelige Basilikaer fra vort Tidsrum er ikke saa bevarede. Den mærkeligste og en af de pragtfuldeste af disse er maaske St. Paulus's Kirke udenfor Rom. Her i Verdensstaden findes ogsaa flere andre Kirker fra den Tid, men Rom overgaaes i denne Henseende af Ravenna, der er meget rig paa gamle, kristelige Mindemærker. Den navnkundigste af Kirkerne her er Basilikaen St. Appollinare in Classe. (Se foranstaaende Billede).

Ogsaa i Østen fandtes Basilikaer; men man anvendte der en anden Bygningstil. Grundlaget for den østerlandske Centralbygning med Kuppel er givet i de Rundbygninger med Kuppelhvælv, hvoraf allerede det hedenste Rom kunde opviise saa storartede som Pantheon. Der udviklede sig to eller egentlig tre Former: først den firkantede Bygning med Kuppel over, saa Rundbygning, der ogsaa havde Kuppel, og endelig den tredie Form, der dannede et Kors med lige lange Arme; den kunde give Plads for fem Kupper, som paa Marcuskirken i Venedig. Alle disse danner med et stort omhængt Midtrum det Centrum, hvorom andre mindre Rum eller Slibe sluttede sig. Af denne Bygningstil fandtes i Rom St. Stefano rotundo samt de oprindelig hedenste Bygninger Pantheon og St. Constanza, der blev omdannede til Kirker. I det østlige Riges Hovedstad Byzanz eller Konstantinopel udvikledes især denne Bygningsform i det femte og sjette Aarhundrede, hvorfor den ogsaa kaldes den byzantinske. Mest bekendt er Sofia kirken, der blev bygget af Justinian den Første istedfor den nedbrændte gamle Kirke af dette Navn fra Konstantins Dage. Tre Bygmestre nævnes som virksomme ved Arbeidet, og i Aaret 537 var Bygningen færdig, et Vidunder i Størrelse som i Prag, der viser den byzantinske Stil i dens høieste Udvikling. Bygningens ydre Planform er en regulær Firkant af 300 Fods Længde og 230 Fods Bredde. Fire mægtige Pillarer danner Hjørnerne af en stor Kvadrat i Midten af det Indre. Halvkirkelbuer hvælver sig fra den ene Piller til den anden, og paa disse Buer hviler den store, noget fladformede Midtkuppel, hvis indre Overmaal er 108 Fod. Om dette Midtrum slutter sig alle Bygningens øvrige Dele, større og mindre Rum af forskjellig Form, overhængende med Halvkupper, Tøndehvælvinger, smaa Halkupper o. s. v., det ene op imod det andet i broget Mangfoldighed med Nischer, Spilearkader, Gallerier i flere Etager, alt i aaben Forbindelse med hinanden saavel indbyrdes som med det store Midtrum. Der kan paavises de samme Hovedbestanddele som i den romerske Basilika, saasom Vestibule, Midtslib, Sidestibe, Kor, Tribune o. s. v., men Karakteren af hele Bygningen er dog baade i det Ydre og i det Indre væsentlig forskjellig fra Basilikaen. Den danske Videnskabsmand Stilling, som især her er benyttet, skriver: "Det Ydre danner en kompakt, tung, i Formen uklar Masse. Det Indre gjør unegtelig et storartet, smukt og ophøiet Indtryk, men i et og alt dog modsat af Basilikaen. Medens Diet i denne straks ved Indtrædelsen overskuer og fatter det hele, og Opmærksomheden uvilkaarlig ved hele Kirkens Form, Spilerækker o. s. v. ledes mod Hovedpunktet, Alteret, saa det er umuligt andet end straks at bemærke det og at fatte, at det er det helligste Sted, idet alt peger derhen, saa bliver man derimod i Sofia kirken i første Øieblik ligesom forvirret ved den Mangfoldighed af forskjelligformede Rum, hvoraf det ene synes at have ligesaa stor Betydning som det andet, og det er først efter nærmere Orientering, at man efterhaanden finder sig tilrette." Denne Kirkes Indre er overordentlig rigt smykket; Væggene er klædt med kostbart Marmor, Porfyr, Alabastr og Jaspis i allehaande Tabler og Felter, og man ser Buer og Hvælvinger med prægtig Mosaik paa Guldbund.

Foruden paa foran nævnte Maade blev Kirkerne smykkede med Fremstillinger af Kristi og Apostlenes, Profeternes og Martyrerne's Liv i Billedhuggerarbejder. Billederne har i Kirken sin Berettigelse som Henviisning til det Hellige. Men bliver de selv

gjorte til hellige Gjenstande, saa misbruges de. Hvilken vigtig Opgave havde ikke de firkelige Malerier i en Tid, da Folket ikke kunde læse! Kirkenes Bægge fortalte om Guds Gjerninger. Paa den firkelige Kunsts Omraade har indtil idag Billedhugger- og Malerkunsten frembragt storartede Ting.

Kristendommen og Beltalenheden.

ra Kirkens Grundlæggelse og til Konstantin var de kristelige Prædikener simple og enfoldige Vidnesbyrd om Sandheden med praktisk Anvendelse paa Livet, uden kunstnerisk Udsmykkelse med Blomster og Billeder, uden strengere Gjennemførelse af en sølgerigtig Plan. Men da Kirken i det fjerde Aarhundrede optog i sig Elementer af den græsk-romerske Aandsdannelse, tilegnede ogsaa de kristne Prædikanter sig den Talekunst, som forhen var brevet saa vidt i de hedenske Skoler i Athen, Konstantinopel, Antiokien, Alexandria og Rom, disse Arnesteder for Videnskab og Kunst, hvor saa mangt et Uys paa Beltalenhedens Omraade har faaet sin første Uddannelse. Prædikanterne vidste, hvilken stor Magt Beltalenheden var i det offentlige Liv, og de tog den derfor i Kristendommens Tjeneste. Men hvad den vandt i kunstnerisk Henseende, tabte den ofte i Enfoldighed og indre Kraft. Der var dog en lang, lysende Række af kristelige Talere i det fjerde og femte Aarhundrede, hvilke var Mønstre paa kristelige Prædikanter, som senere Talere altid har seet op til og lært af. Her er det kun Anledning til at omtale nogle faa af dem. Af de græske Kirkelærere var Athanasius († 373) fremragende ogsaa som Taler; han udmærker sig ved et vist Maadehold i Udviklingerne samt ved en skarpsindig Fintfærdighed, der dog ikke udarter til spidsfindigt Ordskløveri, men man kunde ønske, at han havde eiet noget mere Varme og Bevægelighed; han er lidt tør og altfor ordknapp. De egentlige Grundlæggere af den kristelige Beltalenhed var dog hans Samtidige, de tre store Cappadocier. Først i Rækken af disse staar Basilus den Store († 379), den karakterfaste og kraftige Kirkefyrer samt Athanasius's Medhjælper i Kampen mod Arianismen og bekjendt som en nidtjær Prædikant og opofrende Sjælesørger. Hans Udtryksmaade er alvorlig, rolig og imponerende, hans Tanker ophøjede og rørende, hans Tales Vendinger lette og naturlige, hans Følelser sømme og begejstrede. Med hvor megen Kunsthæderlighed, eller rettere sagt Sjælsfuldhed, fremstiller denne Kristentjærlighedens Taler Gudsgjærligheden og vækker Lysten til at øve den. Hvor er hans Aand fuld af Høihed og dog tillige fuld af Enfoldighed, naar han taler til Antiokiens Haandværkere om Skabelsens Hemmeligheder, idet han snart med let og sikker Aand gaar ind paa Videnskabens høieste Spørgsmaal, snart stiger ned til dens første Begyndelsesgrunde. Men Beltalenhedens Kunst fængsler ham aldrig i saa høi Grad, at han forglemmer den kristelige Talers Kald. Den anden i dette mærkelige Trekløber var hans Broder Gregor af Nyssa († 395), hvis Taler er rige paa Blomster og Billeder, Allegorier og Metaforer, men giver ofte Indtryk af Svulstighed og Ordbram. Den tredie, Gregor af Nazianz († 390), har til Overflod det, som savnes hos Athanasius; han er en digterisk Taler. En livlig og blomstrende Indbildningskraft træder os imøde, en righoldig Udvikling, yndige Billeder, rørende Vendinger, tiltalende Skildringer, fort sagt al Beltalenhedens Skønhed og hemmelighedsfulde

Kunst. Men undertiden er hans Tanker mere glimrende end grundige; udsmykkede Tilføjninger drager Opmærksomheden fra Hovedtanken og tilslører den, og Udviklingen mangler ofte Plan og Ord. Men alle disse bliver dog langt overtrufne af Johannes Chrysostomus († 407), en Discipel af den berømte hedenste Bektalenhedslærer Libanius. Chrysostomus udfoldede først i Antiochien og siden i Konstantinopel en glimrende Bektalenhed, endog imod det ugubelige Hof. Gjennem alle hans Taler og Skrifter gaar der en praktisk Tanke, den nemlig, at Guds Rige maa bevise sin Kraft ikke i Ord, men i Gjerning. Hans Bektalenhed bestaar i Udtrykkets Rigdom, i Tankernes Frugtbarhed og Høihed, i Bendingernes Lethed, i Aandens, Sjælens og Indbildningskraftens stedse fornyede Liv, i den Kunst at kunne variere, udføre og livligt fremstille et Thema, at kunne betragte det fra alle Sider og afløse det alt, hvad det indeholder. Overfor disse herlige Egenskaber hos denne Oldfaders største Taler bør heller ikke dølges hans Mangler, nemlig en vis Bredde, altfor glimrende Metaforer, altfor sammentrængte og søgte eller for usammenhængende Billeder, retoriske Overdrivelser, sælsomme Paasund af Indbildningskraften eller med et Ord den orientalske Stils Upperrighed.

Mod disse Østens berømte Talere kan den vesterlandske Kirke stille ikke mindre fremragende Personligheder. Hilarius af Poitiers († 367), hvis Navn er knyttet til Athanasius i Kampen mod Arianismen og mod Keiser Konstantin, har ikke den alexandriniske Patriarks Aandslivlighed, Dømmekraft og Skarpsindighed; hans Tankegang udmærker sig ved Romeraandens indsigtsfulde og sunde Sands. I sit kraftige Udsagn mod Konstantin udslynger han forøvrigt Bektalenhedens Lyn i Lighed med dem, som Cicero forud udslyngede mod Antonius. — Ambrosius († 397) er ikke alene mærkelig paa Grund af sine herlige Egenskaber, men ogsaa derved, at han er den første Repræsentant for den Tilnærmelse, der i Slutningen af det fjerde Aarhundrede finder Sted mellem Østens og Vestens Aand, mellem Filosofien og Kristendommen, som hidtil havde været adskilte, idetmindste i den latinske Kirke. Paa mange Punkter bliver det iøinefaldende, at Ambrosius har studeret Plato; han har ogsaa fordybet sig i og efterlignet Cicero; han er paa dobbelt Vis bleven paavirket af Grækeriaanden, dels gennem de gamle Mønsterforfattere, dels gennem de Kirkesædne, der er gaaet forud for ham; han oversætter dem ofte og næsten ordret. Disse Studier og disse Efterligninger berører ham rigtignok en Del af hans Originalitet. Men han har alligevel et eiendommeligt Præg: en ædel Salvelse, et paa engang mildt og kraftigt Sprog, og ved en enkelt Leilighed, naar han taler om de Kampe, som han har udholdt for sin Kirke i Mailand, Ildfuldhed og Rasthed; han optræder ogsaa som en bevæget og ophøiet Taler i Vigprædikener, hvilke han har meddelt en hidtil ukjendt historisk Interesse.

Den hellige Hieronymus († 420) er i grunden en orientalsk Aand, skjønt han er opvokset i Italien. Han var Tilhører hos Gregor fra Nazianz og vel kjendt med det græske Sprog og Literatur. Desuagtet var det alligevel ikke den græske Literaturs Indflydelse, men hans medfødte Anlæg, der gav ham det maleriske Sving i Henseende til Stil og Indbildningskraft, som er hans eiendommelige Særkende. Som Ven af den profane Literatur har han ved at syssle med de store Forbilleder tilegnet sig en Renhed, der dog ikke altid er lige fremtrædende, og

en undertiden kunstlet Sirlighed, men dog i det Hele taget en uforlignelig Skjønhed i Stilen, der giver ham Udkomst til at kaldes den ypperste Skribent blandt de latinske Kirkesædne. Han er veltalende i sine Breve, en Taler, skjønt han ikke har forfattet egentlige Taler. Han skjænker os i sine Digtales en ny Veltalenhed, der paa en gang er indtrængende og ophøiet; han gaar ikke ind paa de store Modsatninger mellem menneskelig Magt og menneskelig Intethed, men han øjer sine Følelser af en levende og righoldig Kilde, af den menneskelige Sjæls Skuffelser og Sorger indenfor Familielivets fortrolige Kreds. Han er en dybsindig Sædelærer; med skarp Dømmekraft skildrer og leder han Sjælene med en fin og sikker Takt.

Augustinus († 430) ligner aldeles ikke Hieronymus, og dog træffer vi atter her en livlig og glimrende Jubbildningskraft; men det er Jubbildningskraft, som, efterat den først engang har faaet Lede for et i Verden fortabt Liv og er bleven bunden for Kristendommen, har forstaaet at holde sig selv i Tømme og indordne sig under fornuftige Regler. Det er en Sjæl, som har spurgt Fornuften tilraads i Henseende til sin Tro, har gennemvandret Videnstaben for at naa hen til Religion, har gransket for at finde Gud; det er en skarptænkende og dybsindig, kraftig og bestemt Aand; det er en Bis, der søler med Varme, men er rolig selv i stærke Sindsbewægelser, en Bis, der han gennemgaaet haarde Tilfælfelser hele Livet igjennem, men er taknemmelig for den Naade, der har draget ham op af Hedenstabelts Afgrund. Han er et omfattende Geni, der har Die for alt, hvad der kan styrke et kristeligt Samfund: Kirketugt, Troeslære, Opdragelse, aandelig og sjælelig Ledelse, Forfkrifter for Munkelivet og for det borgerlige Liv og Gjendrivelse af Kjætterier og er derhos en omsigtsfuld og sindrig Tænkter. Men hans Stil er ofte meget søgt, hans Tanke spidsfindig, hans indviklede Bevisførelse et Forbud paa Scholastiken; hans sammentrængte Skrivemaade grændser ofte nær til Dunkelhed, og hans Billeder er taaget ubestemte og lidet træffende; hans Aand har en rig Jubbildningskraft, men den spores ikke i hans Stil; og hvor smidig en Dialektiker han end er, saa forvirler han sig dog ofte langt ind paa de hemmelighedsfulde Enemærker, hvor Udtrykket svig'er Tanken, ret som for at minde Mennesket om dets Usmagt og lære det at holde sig indenfor de rette Grændser. Han har efterladt sig en rig Samling af Prædikener, dels optegnede af ham selv, dels af hans Tilhørere; men Størstedelen af dem staar ikke høit og synes matte og svage i Sammenligning med Prædikener af Gregor fra Nazianz* og Basilus, for ikke at tale om Chrysostomus.

Den kristelige Prædiken, der i det fjerde og femte Aarhundrede naaede en sliq Høide, sank siden hurtig. Naar man læser Chrysostomus's Taler, har man vanskeligt for at tro, at man staar Middelalderens Barbari saa nær.

Den kristelige Salmesigtning.

Salmeanglen har sin Rod i den gamle Pagt; men den fik først ret Liv, efterat Aanden var udgydt og den kristne Kirke stiftet. Den gammeltestamentlige Salme gik over i den nye Menigheds Gudstjeneste, saa der ved Salmeang i det første og andet Aarhundrede, især i Østen, menes Davids Salmer. Efter Gregor den Store blev de eneberegtigede i den romerske Messe. Siden har de levet i Kirkens Salmeang i mere eller mindre bearbejdet

Stiftelse. Det samme gælder de nytestamentlige Salmer, som er beslægtede med Davids. Jomfru Marias Lovprisning, "Min Sjæl ophører Herren, og min Aand fryder sig i Gud min Frelser" (Luk. 1, 46. flg.). Saffarias's Lovsang (Luk. 1, 68. flg.) og Simons Bøn, "Herre nu lader du din Tjener fare i Fred" (Luk. 2, 29. flg.), danner Broen fra det gamle Testaments Salmerigdom til det nye Testaments Frydesange. Steder som Kol. 3, 16.; Ef. 5, 18-19.; 1 Kor. 14, 26, tyder paa Tilstedeværelsen af nye Sange, og Skriftstedet 1 Tim. 3, 16.: "Aabenbaret i Kjød, retfærdiggjort i Aanden, seet af Engle, prædiktet blandt Hedningerne, troet i Verden, optagen i Herlighed," saavel som Ef. 5, 14.: "Vaagn op, du som sover, sta op fra de Døde, og Kristus skal lyse for dig," turde næsten anses som Brudstykker af saadanne Sange. De himmelske Hærskarers Lovsang, "Være være Gud i det Høie," (Gloria) blev allerede tidlig i den østerlandske Kirke uddannet til en Hymne til den Treeniges Pris, som i den evangeliske Kirke blev fornyet i "Alene Gud i Himmerig." Det samme gælder flere Steder i Johannes's Aabenbaring, hvilke har en saadan Form, at Tanken ledes hen paa, at de muligens er Brudstykker af gamle Menighedsange; flere af dem er siden blevne omdannede til kirkeligt Brug. I de førnævnte bekjendte Steder, Ef. 5, 19. og Kol. 3, 16., omtales de forskjellige Arter af den aandelige Sang, som levede i Menigheden, nemlig Salmer, Lovsange og aandelige Viser. Ved førnævnte menes rimeligvis de gammeltestamentlige Salmer, ved Lovsange og aandelige Viser frie Kirkesalmer, men med den Forskjel, at Lovsange er den mere objektive Lovprisning og Bekjendelse af Guds store Gjerninger, aandelige Viser derimod de Sange, som bærer et mere subjektivt Præg af kristelig Lyrik.

I det andet Aarhundrede omtales Salmesangen først af Plinius (ca. 112). Han siger, at det var karakteristisk for de Kristne at synge i sine Menighedsammenkomster Salmer til Kristus som sin Gud, i hvilke Salmer vi da maa se frie Bekjendelsesalmer. Salmedigtningen blomstrede tidlig, navnlig i Østen. Efter en gammel, men usikker Beretning skal Ignatius (+ 115) først have indført Antifonierne ved Salmesangen i den antiokienske Kirke. Gnostikeren Bardesanes, der levede henimod Slutningen af det andet Aarhundrede, nævnes som den syriske Salmesangs Fader. Han har efterlignet Davids Salmer i 151 skønne Sange, og hans Søn Harmonius, der traadte i Faderens Fodspor, forstod navnlig at gjøre Sangene endnu mere udbredte og ynde med vakre Melodier. Clemens af Alexandrien (+ 254), den berømte Lærer ved den derværende Kateketskole, har i den tredje Bog af sin "Pædagog" optegnet en Sang, der høist sandsynlig er af ham selv og er den ældste kristelige Hymne, vi nu har. Den er en Lovsang til Frelseren, hvori der findes en Række Anraabelser af Jesus Kristus, som bliver nævnt "ufyndige Fjælses Tøile, sikkert svævende Fugles Vinge, de Umyndiges tilforfabelige Ror, de kongelige Faars Hyrde, Mennestenes Fjender, de Gud lovsyngendes hellige Liv, himmelsk Mælt af den huldtsalige Jomfrus store Bryster, hvorfra Visdommen udrinder" o. s. v. Hymnen i sin Helhed gjør Indtrykket af en Klang af Tiltaleformer, hvori den Bøn: Forsamle dine Børn til hellig Lovsang, led dine Faar samt Selvformaning til lovsyngende Sang, udgjør Hvilepunkterne. Den vidner om en noget fuldstændig Fantasi og bærer Præget af den alexandriniske Aands Tilbøielighed til Grubleri. Efraim Syrer (+ i Edesa 378) var en mytisk poetisk Aand af den betydeligste Begavelse og satte sine kristelige Hymner mod den gnostiske Bild-

farelses gløende Sange. Hans aandelige Digte er fortræffelig oversatte paa Dansk af Rørdam. Da Presbyteren Arius, som ikke bekjendte Kristi Gudsdom, fra Aaret 318 i Modsatning til Kirkens tørre Sange fremkom med folkeligere, mere moralste end dogmatiske Sange, blev disse modtagne med Glæde. Derhos holdt Arianerne sin Gudstjeneste i Nattens Stilhed under klart Fakkelfin og anstillede Processioner under Aflyngelse af deres Hymner og Betselsange; Folket strømmede til Messje, og noget lignende var Tilfældet med andre Sekter. Da forordnede Kirkemødet i Laodicea Aar 372, at ingen private Sange maatte bruges i Kirkerne. Derved var aabenbart sigtet til Branglærere og Sekterere. Men et saadant Forbud var ikke tilstrækkeligt; der maatte staves kirkelige Sange, som kunde erstatte og fortrænge hine. Gregor af Nazianz († 390) sølte sig især kaldet hertil; flere af dem er endnu bevarede, men er uden synderlig poetisk Værd. En af dem er en Lovprisning af Gud Fader, Søn og Ånd samt Treenheden og en Bøn om Helliggjørelse. Formen er roligere og Indholdet rigere end hos Clemens af Alexandrien. Af Synesius, Biskop af Ptolemais († omtrent 430) er der bevaret 10 Hymner, som baade fra Indholdets og Formens Side er uskiftede til kirkeligt Brug. Flere Salmer fra den græske Kirke findes oversatte eller efterlignede i Grundtvigs "Sangværk," 1ste Del.

Men blot fire oprindelig græske Salmer har nedigjennem Tiderne levet i Menighederne lige til vore Dage og har saaledes vedligeholdt Forbindelsen med Oldkirken. Den ældste af disse er rimeligvis den førnævnte "Alene Gud i Himmerrig" (Gloria in excelsis). Den er en Gjengivelse af Englenes Lovsang (Luk. 2, 14.) og blev i Østerland almindelig brugt som Morgensalme, hvori man bragte den Herre Kristus sit Lov- og Takoffer. Den var agtet saa høit, at den i de ældste Haandskrifter af det nye Testamente findes optegnet bag efter de hellige Bøger. Den blev fra Græsk oversat paa Latin af Hilarius, Biskop i Poitiers († 367), den latinske Hymnedigtningens Fader. En mere udvidet Form fik den af den tykke Oversætter Nicolaus Decius, Prest i Stettin († 1529) og er i denne udvidede Skikkelse af en ubekjendt Forfatter oversat paa Dansk og optagen i vore Kirkesalmebøger. Et Sides stykke til denne er: "O, store Gud, vi love dig" (Te Deum laudamus). Den er en gammel østerlandsk-græsk Åstensalme, som af Ambrosius, Biskop i Mailand († 397), er oversat paa Latin. Sagnet fortæller, at den blev sunget af Ambrosius og Augustin Natten efter den Sidstes Daab (387). Den latinske Oversættelse blev allerede i det niende Aarhundrede oversat paa Tysk. En ny Oversættelse fik den ved Luther (1533). Hans Oversættelse er oversat paa Dansk og findes i vore Kirkesalmebøger. Den har været brugt gennem alle Kirkens Tider ved de forskjelligste Anledninger og var de første evangeliske Martyrer, Heinrich Boes's og Johan Esch's Svanesang; de istemte den vekselvis, indtil Querne kvalte deres Røst. — "O, du Guds Lam" (Agnus Dei) stammer ogsaa oprindelig fra den græske Kirke, hvor man optog Døberens Ord (Joh. 1, 29.) som Salmeraab i Morgenstunden. Den blev tidlig oversat paa Latin og af Gregor den Store († 604) indlemmet i Messen. Som Grund for den tredobbelte Gjentakelse anfører Durandus: "Jungen har vist større Taalmodighed i de allerførste Lidelser end den fjære Frelser, hvorfor den kristne Kirke villig forundrer sig derover og tre Gange synger: "O, du Guds Lam, som bærer Verdens Synder!" Paa Tysk er den oversat

af Nicolaus Decius 1522. Luther anordnede, at den skulde synges under Kommunionen, hvortil den allerede fra det syvende Aarhundrede havde været benyttet. Til saadant Brug bestemmes den ogsaa af vore ældre Salmebøger. Den danske Oversætter er ubekjendt. "Vi tro og trøste paa en Gud" er ogsaa af græsk Oprindelse. Tidlig, maaske allerede i det fjerde Aarhundrede, blev den nicænske Troesbekjendelse sunget under Gudstjenesten. Luther oversatte den i Børsform 1524, og allerede 1529 findes den oversat paa Dansk, formodentlig af Claus Mortensen († 1575). Paa Luthers Tid brugtes den efter Prædikenen, hos os efterat Evangeliet er messet. Men baade i Midelalderen og Reformationstiden blev den benyttet ved Begravelser, og hyppig sænkedes Viget i Graven, idet man sang: "Rjodet skal opstaa af Mulde." Mange Døende har brugt den i sine sidste Timer; Hieronymus fra Prag istemte den paa Baalet, da han for Evangeliets Skyld maatte lide Martyrbøden (1416). Hertil maa ogsaa føies Vitaniet, der betyder Bøn og skriver sig fra Oldkirken. Det har sin Oprindelse fra den østerlandske Kirke og skal allerede i det fjerde Aarhundrede være blevet benyttet ved Processioner. "Medens det oprindelig var en fælles Benævnelse paa alle, saavel offentlige som private Bønner, gik det dog tidlig over til at betegne visse bestemte Arter af offentlige Kirkebønner og endelig én bestemt Bønneformular. Man har tilskrevet Gregor den Store væsentlige Dele af det romerske Vtani og dets Anordning for Gudstjenesten. Dermed er naturligvis ikke udelukket, at det siden kan have faaet flere Tillæg, efter som Tidens Nød krævede det, og det har vistnok haft forskellige Skikkelser inden de forskellige Kirker." Det er oversat og omarbejdet af Luther; den danske Oversætter er ubekjendt.

Den vesterlandske Kirkes Digterkor aabnes af Hilarius, Biskop i Poitiers († 367). Han var, som Hieronymus siger, ligesaa hurtig i Talen som Rhone i sit Løb. For hans Rettroenhed, der gjorde ham til en modig og dygtig Kampfælle af Athanasius mod Arianerne, forviste den arianiskfjendende Keiser Constantius ham til Frygien. Her hørte han den østerlandske Kirkes Sange og saa med egne Øine, med hvilken Virkning Arianerne brugte sine Hymner til Udbredelse af sin Lære. Dette drev ham til at digte rettroende Salmer for sin Kirke, men desværre er kun levnet os lidt deraf. Han indførte en regelret Strofeygning med regelret Metrum og Versesødder og er som Salmedigter bekjendt ved sin Oversættelse paa Latin af "Alene Gud i Himmerig." Den skønne Morgensang "hymnus matutinus Lucis largitor splendide" ansees ogsaa med Sikkerhed at være af ham. Til Hilarius sluttede sig nærmest Damasus, Biskop i Rom († 384), der som bekjendt gav Stødet til, at Vulgata, Hieronymus's Bibeloversættelse, udkom. Hos ham findes først Linjerimet brugt. — Ambrosius († 397), der er et Forbillede paa en Kirkefyrste ligesaa streng imod sig selv som mod Andre, fuld af hellig Iver for Herrens Hus og for hans skønne Gudstjeneste, indtager en saa fremragende Stilling i Kirkesangens Historie, at efter hans Død Hymner, som er digtede i hans Tone, ligesom er blevne benævnte ambrosianske. Salmedigtningen i Oldtiden naaede under Ambrosius sin største Høide og første Blomstring. Om end den største af alle Kirkesalmer, den sørnævnte Te Deum laudamus, "O, store Gud, vi love dig," med Urette bærer hans Navn, skulder vi dog hans Oversættelse, at den i sin Helhed er bevaret for Kirken, idet der kun findes Brudstykker af den græske

Original. Hans Salmer af objektiv bekenbende og lovprisende Art vil altid leve paa Menighedens Læber, som i de Dage, da hans Menighed sang dem, kjæmpende mod det arianske Kjæteri og Keiserens Magt. Augustin, hans berømte Discipel, der var tilstede i hin Menighedssangens aandelige Fødselsstund, skriver herom følgende i sine "Bekjendelser:" "O, hvor græd jeg ikke over dine Lovsange og aandelige Viser, o, min Gud; da blev jeg rørt ved din lifligt syngende Menigheds Stemme. Disse Stemmer strømmede ind i mit Øre, og din Sandhed blev indgydt i mit Hjerte. Da opflammedes Andagtens Følelser i mit Indre, og Taarerne strømmede, og jeg følte mig saa vel derved." Af hans Hymner maa nævnes: "Kom du Folke-Frelser sand" (*Veni redemptor gentium*). Den er oversat 1524 paa Tysk af Luther og paa Dansk 1569 af Hans Thomsen († 1573) og flere. De lærde tvistes, om han har forfattet: "O, hellige Treenhed" (*O lux beata trinitas*), "Kom, Helligaand, med Skaber-Magt" (*Veni, creator spiritus*), "Kriste, du est baade Lys og Dag" (*Christe, qui lux est*) og "O, Stjerner Skaber paa Himlens Slot" (*Conditor alme siderum*). Desuden var det Ambrosius's væsentlige Fortjeneste, at han til sine Salmer benyttede virkelige, levende Melodier, med frisk Rytme, som hele Menigheden sang med én Røst.

Ved Siden af Ambrosius maa nævnes Spanieren Aurelius Prudentius Clemens, der var en rigt begavet Digter. Han blev født i Saragossa 348, studerede Lovkyndighed, blev Advokat og endelig keiserlig Statholder. I sit 57de Aar nedlagde han sine offentlige Bestillinger for at vie Resten af sine Dage til fromme Øvelser og til Kristi Helliggjørelse. Han døde omkring 413. "Han digtede mange Hymner, hvoraf flere blev nyttede til gudstjenstligt Brug. Dybde i Følelsen, ildfuld Begeistring, flydende Sprog og fortrinlig Versbygning udmærker hans Digting og giver ham en høi Rang blandt kristelige Digtere" (Biskop J. N. Skaar). Bekjendt er hans Gravsang: "Med Sorgen og Klagen hold Maade" (*Jam moesta quiesce querela*). Den er flere Gange oversat paa Dansk. Foruden Salmer digtede han ogsaa ildfulde og gribende Hymner til Martyrdommens Pris. Særlig er Sangen om de ustyldige Børn, som dræbtes paa Herodes's Befaling, af stor Skønhed. Af andre Digtere fra denne Tid mærkes Presbyteren Coelius Cebulius, der levede omkring 450 og efter Nogles Mening skal have været Irlander og opholdt sig i Frankrige, Italien og Grækenland. Han digtede blandt andet en Sang om Kristi Liv, og af denne er dannet Hymnerne: "Saa langt, som Himlens Hvælving naar" (*A solis ortus cardine*) og "Herodes, hvi frygter du saare" (*Hostis Herodes impie*). Af Venantius Fortunatus, der døde som Biskop i Poitiers 609, er bevaret en Hymne om Jesu Kristi Mennefsblivelse (*de nativitate Domini* "Agnoscat omne seculum.") I hans Passionshymne (*Vexilla regis prodeant*) møder vi først den i en senere Tid meget udviklede Tilbedelse, ikke blot af den Korsfæstede, men af Korset selv. Paa Overgangen til Middelalderen staar Pave Gregor den Store († 604). Han indtager, som bekjendt, en fremragende Plads i Kirkesangens Historie, men stiller sig i denne Henseende i rak Modfætning til Ambrosius. Han vilde frigjøre Kirkesangen for ethvert verdsligt Element og søgte derfor fremfor alt med mørk, munkagtig Alvor at fjerne det melodiske Sving og den rytmiske Betonning, som havde givet den ambrosianske Kirkesang

dens melodiske Friskhed og Liv, men derved ogsaa havde udsat den for Verdsliggjørelse. I en saa skarp Modsatning som muligt til den verdslige Musiks Kunstleri og muntre Bevægelighed søgte han at indføre den Simplehed i Kirkesangen, som han selv var vant til ved den fra Hieronymus's Tid ogsaa over den vesterlandske Kirke udbredte enzformige, alvorlige, sirple og strenge Munkefang. Han lod derfor Sangen skride langsomt frem i luttet Roder af lige Værdi, uden Hensyn til de lange og korte Stavelser, altsaa uden hin yndede Rytmus. Hertil kommer, at den ambrosianske var Menighedssang, men den gregorianske derimod Kirkesang; der uddannedes et eget Sangfor, mens Folket skulde tie. Som Forfatter af aandelige Hymner sluttede Gregor sig til de nys omtalte store Digtere. Udtrykket er kort, prunkløst, bestemt, Indholdet fortrinnsvis rettet paa Livets Helliggjørelse. Formen meget ren, med rimede og urimede Verslinjer. Af hans Salmer findes paa Dansk: *"Nu lader os Alle takke Gud"* (*Grates nunc omnes reddamus*). Efter Biskop Skaar er han ogsaa Forfatter af den bekjendte: *"Kom Helligaand med Skabermagt"* (*Veni, creator spiritus*), der tidligere har gaaet under Ambrosius's Navn. Fra dette Tidsrum findes ogsaa en Mængde latinske Salmer og Hymner af ubekjendte Forfattere, f. Eks.: *"Kriste, lad din ædle Fred"* og *"Kriste, du est den lyse Dag."*

Hele denne Oldkirkes Salmedigtning istemmer Kirkesalmens Grundtone: Den lovpriisende Besejndelse. I gamle Sange hersker der en streng, simpel, bibelsk Fromhed. Ligesom vi fra hin Tid besidder mange Morgenfange, saaledes paavirker Aanden i disse Sange os som en ren og forfriskende Morgenluftning. Der er ikke Spor af den blødagtige Hensynen i egne Følelser, som senere møder os. Det er fremfor alt Bøn om Kraft ovenfra. Naar Hanen har galet, Billedet paa aandelig Narvaagenhed, der engang vakte Petrus af hans Syndesøvn, saa reiser de styrkende Lemmer sig, og Aanden vender sig til Gud i Bøn om gjennemgribende Helliggjørelse, et rent Hjerte og kyndst Ledet. Og saaledes vender Sjælen sig ogsaa om Aftenen til Gud, takker og beder, at han vil bevare Aanden fra at falde isøvn, at Troen maa bevare Sjælens Kydsfthed, for at den ogsaa i Drømme maa besidde Herren og ikke falde i den onde Fiendes Magt. Og saa der, hvor Guds store Gjerninger, Jesu Kristi Aabenbaring i Kjødet, besynges, er Tonen streng og ensfoldig og Tankerne bibelske. Dog gjælder disse Bemærkninger ikke i lige Grad om de nævnte Digtere, mest om Ambrosius, medens derimod Spanierne Prudentius og Fortunatus staar som Forbud paa den senere rige, mere farveglødende Digtning. Efterat den ambrosianske Sang var udartet i en noget let, legende Verdslighed, og Gregor den Store havde grebet til det fortvilede Raad ganske at udelukke Kirkesalmen fra Gudstjenesten, fik den Salmedigtning, Middelalderen har at opvise, en anden Karakter. Det er den mystiske Metrik, brændende Andagt og Tilbedelse fra Klosterlivets inderste, som her faar sit Udtryk mangfoldig farvet af Middelalderens Storhed og Nød.

Den Sang, som omtales i Kirkens første Dage, var rimeligvis kun en Sang af Enkelte, siden blev det Menighedssang; alle deltog i friske, fulde Toner, denne blev derpaa, som anført, afløst af Korjungen.

Gudstjenesten.

ed Gudstjenesten samlede Menigheden til Møde med sin Gud. Som tidligere omtalt havde den Tids Kirker tre Afdelinger: den aabne Forhal (Vestibulen), selve Kirkehuset med ligeløbende tre Skibe og endelig Halvrundingen eller Koret. Af disse symboliserer Forhallen den Verden, som endnu er uden Samfundet med Gud, Kirkehuset den stridende Menighed, der feirer ved Kristi Kraft, og Koret den triumferende Kirke, der skuer Gud Ansigt til Ansigt. I Forhallen samlede sig Menighedens Fattige, der bad om Almisser. Hedninger, der herfra havde Lov til at overvære den første Halvdel af de Kristnes Gudstjeneste, de saakaldte Besatte eller Sindsyge med epileptiske Anfald samt Bodfærdige. Desuden havde Katekumenerne sin Plads her. Af disse var der tre Klasser: Tilhørere, der fik Lov til at overvære Halvdelen af Gudstjenesten, Medbedere, der ogsaa fik Tilladelse til i Stilhed at deltage i Menighedens Forbøn for dem, og endelig Daabskandidaterne, der nød en omhyggelig Undervisning i den kristelige Tro, før de ved Daaben blev optagne i Kristi Kirke. I Koret tog Mændene sin Plads i Skibet tilhøre og Kvinderne tilvenstre. I Koret havde Biskoppen, Diaconen, Underdiaconerne og Menighedens Ældste samt Forelæserne og Kirkens to Sangkor sin Plads. Det ene ved den ene Læsepult, det andet ved den anden. Biskoppen var iført en hvid Kjortel af Linned og over denne et pragtfuldt guldbindvirket Klædningsstykke. Diaconen havde en hvid Kjole udenpaa sin Dragt, med ns Underdiaconerne og de Ældste blot bar den romerske Toga.

Gudstjenesten begyndte med Bøn, idet alle i Stilhed bekendte sine Synder under Sukke og Taarer og anraabte Gud om Barmhertighed. Saa sang Korene og Menigheden først den 63de og siden endnu flere af Davids Salmer og sluttede med et: "Være være Faderen, Sønnen og Ånden." De to Forelæsere stillede sig derpaa ved hver sin Pult med pragtfulde, haandskrevne Eksemplarer af det gamle og nye Testamente. En af Diaconerne reiste sig og bød Menigheden at være stille, saa hilste Forelæseren ved den høire Side af Kirken Menigheden med Ordene: "Fred være med Eder!" hvorpaa denne svarede: "Og med din Ånd." Derefter sagde Forelæseren: "Saa taler Herren" og læste derpaa to Kapitler af det gamle Testamente samt nogle Kapitler af de apostoliske Breve. De hellige Skrifter læstes i Rækkefølge og Sammenhæng. Naar denne første Skriftlæsning var slut, sang man Salmer, enten Davids eller af Kirkens egne som "Alene Gud i Himmerig," "O, store Gud, vi love dig," "Kom Helligaand med Skabermagt" eller "O, Stjerners Skaber i høieste Lys." Under Menighedsangsten tændte en af Diaconerne Alterlysene for at betegne, at nu var Evangeliets Dag oprunden. Saa hilste Forelæseren ved Læsepulten paa den venstre Side Menigheden; denne reiste sig, og han oplæste derpaa nogle Kapitler af de fire Evangelier. Saa takkede Menigheden Herren for det glade Budskab og sagde: "Pris være dig, o Kristus." Efter Evangeliets Læsning reiste Biskoppen sig fra sin Lænestol bag Alteret, stillede sig ved Alterbordet og hilste Menigheden med det apostoliske Ord: "Vor Herres Jesu Kristi Naade, Guds Kjærlighed og den Helligaands Samfund være med Eder." Derpaa holdt han sin Prædiken, der fra først af var en simpel og enfoldig Formaning til de Kristne om at fly Synden, leve i Kristus og efterfølge ham i et gudsfrygtigt og helligt Liv, men siden blev et kristeligt Foredrag

efter den verbſelige Talekunſts Regler. Naar Biſkoppens Prædiken var afsluttet, raabte Diafonen: "Ingen af Tilhørerne, ingen af de Bantro dvæle her længere! Daabslærlingerne af første Klasse og de tilſtedeværende Hedninger forlod derpaa Veſtibulen, hvorefter Diafonen bød de Gjenværende at være ſtille og opfordrede Menigheden at bede for Daabslærlingerne af anden Klasse. Alle diſſe knælede derpaa, medens Diafonen og Menigheden bad, at Gud vilde aabenbare ſit Evangelium for dem, ſaa de engang værdig kunde modtage Livet i Gjenfødelſens Bad. Saa anmodede han dem at reiſe ſig, og efterat Menigheden endnu havde bedet for dem, bød Diafonen dem at gaa bort i Fred. Derpaa vendte han ſig til de ſaakaldte Beſatte og opfordrede dem til Bøn, hvorefter Biſkoppen ſelv reiſte ſig og med opløſtede Hænder anraabte Herren om, at han, ſom har bundet den Stærke og taget hans Ruſtning, ogſaa vilde frelſe diſſe fra den onde Aands Magt og Indflydſe. Efterat Diafonen havde bedet de Beſatte at "gaa bort i Fred," opfordrede han "Daabſkandidaterne" til Bøn; Biſkoppen tog atter Ordet og bad Gud om at veſſigne diſſe, ſom ſnart ſkulde døbes, at de kunde blive værdige til, ſom Guds ſande Børn, at modtage den aandelige Naadegave. Diafonen bød nu ogſaa diſſe at "gaa bort i Fred." Derefter bad først han og ſaa Biſkoppen for de "Bodfærdige," at Gud vil føre dem ind paa Bodens rette Vej, frelſe dem fra Djævelens Snarer og bringe dem til Sandhedens Erkjendſe, ſaa de kan ſaa ſine Synders Forladſe. Diſſe fjerner ſig, og den første Del af Guds tjeneſten er tilende.

Saa begyndte de Troendes Meſſe, ſom kun døbte og i Kirkeſamfundet ſtaaende Medlemmer havde Udgang til at overvære. Den var derfor en Hemmelighed for alle Udenforſtaaende og var Hødepunktet i Guds tjeneſten, fordi dens Kjerner var Nydelfen af den hellige Nadveren. Efterat Diafonen havde budt alle Uvedkommende at fjerne ſig, og efterat de Tilbageblevne i ſtille Bøn havde ſamlet ſine Tanker, tog de Troendes Kirkebøn ſin Begyndelſe, idet Diafonen udraabte: "Lader os, ſaa mange, ſom er Troende, høre vore Kææ, lader os bede til Gud ved hans Salvede, lader os ſamſtemmig anraabe Gud ved Kriſtus." Saa begyndte Diafonen at bede for den ſamlede Kirke, for den enkelte Menighed, for Biſkoppen og Menighedens øvrige Tjenere, for de Nydøbte, for de Syge og Fattige, for de Forfulgte, ſom ſad i Fængſel eller var jagede i Landflygtighed, ſamt for Kirkens Modſtændere og Forfølgere. Og Menigheden gjorde Diafonens Bøn til ſin ved for hver Afdeling at iſtemme Raabet: "Herre, forbarme dig!" Tilſidſt ſamledes alle diſſe Forbønner i Kollekten, en ſammenfattende Slutningsbøn, ſom Biſkoppen fremsagde, efterat Menigheden havde reiſt ſig. I Litaniet har vi væſentlig bevaret denne Bøn. Naar Kirkebønnen var tilende, tog Menighedens Lemmer efter gammel Skik og Sædvane frem ſine Kjærligheds-gaver, der beſtod i Vin, Brød, Olie og Røgelfe, ſom et Viſſe paa, at man ſtillede alle af Herren modtagne Gaver til hans Tjenefte. Dr. Bang, ſom i dette Stykke iſær er fulgt, ſkriver: "Af de ſaaledes ofrede Gaver blev Olien benyttet til Lamperne, Røgelfen til Røgelfekærrene, og efterat man havde nydt Nadveren, blev det tiloversblevne af Brød og Vin delt mellem Geiſtligheden og de Fattige. Men paa Grund af denne i Forbindelſe med Nadveren foretagne Dyring kom man ſnart ind paa den Tanke at betragte ſelve Sakramentet ſom et Ofier, hvilket Menigheden gjennem ſin Biſkop fragte Herren, og ud fra dette Synspunkt udviklede ſaa Middelalderens katholiſke Kirke ſin Lære om, at man i Nadveren ofrer Kriſtus paanyt." Deraf, at

Presterne ogsaa fik sin Del af disse Gaver, har vore Menigheders "Offer paa Alteret" sin Oprindelse.

Disse medbragte Gaver blev indsamlede af Diaconen og Underdiaconen; men man modtog ikke Offergaver fra Personer af mindre godt Rygte. Da Gaverne var indsamlede, tog man ud det nødvendige af Brød og Vin til Nadveren og gjemte det øvrige i et Opbevaringsrum, hvortil en Dør førte ud fra Galvbrundings venstre Side. Saa raabte Diaconen med høi Røst: "Fader os være andægtige!" Biskoppen tilnødte Menigheden Guds Fred, Diaconen opfordrede de Tilstedeværende at give hverandre Broderkysset, hvorpaa de Ældste og Diaconerne kysjede Biskoppen, Mændene kysjede hverandre og Kvinderne ligesaa. Biskoppen og de øvrige Geistlige toede nu sine Hænder, derpaa opfordrede Diaconen Alle til indbyrdes Kjærlighed og Forsønlighed, advarede mod Hykleri og lagde dem indtrængende paa Hjerte at have hellig Vrefrygt for Herren. Derefter blev Nadverbrødet og Vinen frembaaret paa Alterbordet, og Biskoppen stillede sig for samme, de Ældste paa begge Sider af ham, medens en Underdiacon tog Plads paa hver Side af Alteret. Saa gjorde Biskoppen Korsets Tegn over Vinen og Brødet og lyste den apostoliske Betsignelse (2 Kor. 13, 13.) over Menigheden, der svarede med Tilraabet: "Og med din Aand." Derpaa sagde Biskoppen: "Opløst Ederes Hjertes." Menigheden svarede: "Vi har opløst det til Herren." Nu begyndte den egentlige Nadvertakkebøn, idet Biskoppen sagde: "Fader os takke Herren!" Menigheden svarede: "Det er billigt og ret!" Biskoppen fortsætter: "I Sandhed billigt og ret er det, fremfor alt at love dig, den sande Gud;" saa vedblev han med at prise Gud for Naadens og Frelsens Aabenbarelse i den gamle Pagt, en Lovprisning, som endte med, at hele Menigheden sammen med Geistligheden istemte: "Hellig, hellig, hellig er den Herre Zebaoth, Himmel og Jord er fulde af hans Ære." Derpaa lovede og takkede Biskoppen Herren for Aabenbaringen i den nye Pagt ved Sønnen, Jesus Kristus, hvis Liv og Gjerning blev gennemgaaet omtrent efter Ledene i den anden Troesartikel. Saa foregik Indvielsen af Brødet og Vinen, idet Biskoppen først læste op Indstiftelsesordene, noget frit behandlede, og derpaa anraabte Herren om, at han naadig vilde se ned til de ofrede Gaver og sende sin Helligaand, at Brødet kunde blive Kristi Legeme og Vinen Kristi Blod, saa at Menigheden deraf kunde styrkes i Troen, modtage Syndernes Forladelse, frelles fra Djævelen og fyldes med den Helligaand. For at udtrykke Nadverens samfundsopbyggende Karakter sluttede sig hertil en almindelig Kirkebøn, der, foruden at være af samme Indhold som den tidligere omtalte, tillige indeholdt Forbøn for Reiseren og Øvrigheden og det herdske Regimente samt for de hensevende Troende i den gamle og nye Pagt og endelig for endnu levende Troende, blandt hvilke de blev nævnte ved Navns Nævnelser, der havde begjæret Menighedens Bøn. Efterat derpaa Diaconen og saa Biskoppen havde fremsført hver sin Bøn, sluttede Indvielseshandlingen med Troesbekjendelsen og Fadervor.

Nu tog Rydelsen af Nadveren sin Begyndelse. Diaconen raabte: "Fader os være andægtige!" Biskoppen sagde: "Det Hellige for de Hellige!" Menigheden svarede: "En er hellig, en er Gud, en er Jesus Kristus til Gud Faders Ære, høiløvet i Evighed. Amen. Ære være Gud i det Høie, Fred paa Jorden og i Menneffene en Velbehagelighed. Hosanna, den Davids Søn, prisat være ham, som kommer i Herrens Navn, den Herre Gud, som har aabenbaret sig for os, Hosanna

i det Høieste!" Sangforene istemte derpaa den 34te Salme, der brugtes som Nadversalsalme, særlig paa Grund af det niende Vers: "Smager og ser, at Herren er god." Saa blev Brødet brudt og Vinen blandet med Vand, et Billede paa Herrens og hans Menigheds inderlige Forening. Først nød Biskoppen Sakramentet, idet en af de Ældste rakte ham Brødet, hvorpaa Diaconen gav ham Vinen. Derefter kommuniserede den samlede Geistlighed, hver i den Orden, som var givet ved hans kirkelige Stilling, derpaa Kvinderne med sine Børn og saa Mændene. Uddeelingen gik for sig paa den Maade, at hver Enkelt traadte frem foran Alterbordet. Her rakte Biskoppen ham Brødet med de Ord: "Kristi Legeme," hvorpaa den Modtagende svarede "Amen." Diaconen traadte nu hen til ham med Kalken og lod ham drikke af den, idet han sagde: "Kristi Blod," hvortil den Nydende ligeledes svarede: "Amen." Efterat saaledes hele den samlede Menighed havde nydt den hellige Nadvere, pleiede flere Personer at gaa op til Alteret for at faa med sig hjem større eller mindre Dele af den indviiede Vin og det indviiede Brød for at bringe Sakramentet til hjemmeværende Syge eller til Andre, som paa en eller anden Maade var hindrede i at nyde det i Kirken. Fra Hovedkirkerne blev ogsaa indviet Brød og Vin i tilstrækkelig Mængde afhentet til de Kristne, som var samlede til Gudstjeneste i de mindre Kirker enten i Byen eller paa Landet for ret levende at holde fr. m., at hver enkelt Uddeling dannede tilsammen en Menighed, og at denne ene Menighed er "ét Legeme, der er delagtigt i det ene Brød." Efterat Nadveren er nydt, og Menigheden har modtaget i Sakramentet Herren selv, havde den nu intet andet at gjøre end at takke. Biskoppen fremsagde derfor i Menighedens Navn en inderlig Takkebøn for Nadveren, idet han tillige anraabte Herren om, at alle Kristne maatte blive bevarede i et helligt, Gud værdigt Liv. Saa opfordrede Diaconen Menigheden til med høiede Hoveder at modtage Velsignelsen, som da Biskoppen nedbad over dem fra ham, der lader sig finde af Alle, som søger ham, og hvem det derfor tilkommer Være og Pris i al Evighed. Derpaa sagde Diaconen: "Gik bort i Fred," og Gudstjenesten var tilende.

Saaledes var Gudstjenesten i sine Hovedtræk, særlig i Vesten. Udviklingen er stjern og Vigheden med vor Gudstjeneste umistjendelig om end rigere udstyret i liturgisk Genstande. Men det var ikke længe, den stod paa en saadan Høide og bevarede denne Renhed. Gudstjenesten blev efterhaanden mindre og mindre et Møde med Herren og istedet derfor en ensidig Handlen af Mennesker overfor Gud. Udviklingen i det femte og sjette Aarhundrede ledede til, at Grændsefeltet mellem dens to Hoveddele bortfaldt. Alle blev nu Kristne. Dernæst blev Nadveren mer og mer Centrum og den første Del kun Indledning til Messeofferet. Prædiken, der blomstrede i det fjerde og femte Aarhundrede, sank derfor hurtig; Messeofferet gjorde alt andet overskødigt. I Vesten gennemføres dette fuldstændig, i Østen derimod ikke helt. Gudstjenestens Deling i to blev her bibeholdt, men væsentlig blot i Navnet. Østens Gudstjeneste holdt sig dog i enkelte Stykker renere og bevarede enkelte gode Ting fra gamle Dage. I Vesten er Gudstjenestens Indhold mere ethisk-dogmatisk og samler sig om Ordene Synd og Naade og har derfor været mere levedygtigt, i Østen er den væsentlig et historisk og allegorisk Drama, idet Gudstjenesten for en væsentlig Del bestaar i Oprin af det gamle og nye Testaments Historie i Forbindelse med symboliske Handlinger og Skikke. Den kræver høi Udvikling hos Tilhørerne,

men er fortryllende og fængsler ved det hemmelighedsfulde og glimrende. Af berømte Liturgier fandtes i det fjerde Aarhundrede: St. Jacobs for Jerusalem, St. Marcus's for Alexandrien, den Clementinske for Antiokien (meddelt i Den apostoliske Kirkeordnings 2den og 8de Bog), det fælles Grundlag baade for Vestens og Østens Guds tjeneste, og den saakaldte Basilius's og Chrysostomus's Liturgi for Konstantinopel. Denne sidste fik ved Hoffets Indflydelse Overmagten i Østen og overførtes senere til de slaviske Folk (Rusland). I Vesten derimod seirede den romerske Liturgi, udbedret og udviklet af Leo den Store, Gelasius og Gregor den Store, om end den mailandske af Ambrosius enkelte Steder holdt sig længe.

Den kristelige Opdragelse i Oldkirken.

irkens Grundlægger, Hoved og Herre, Kristus Jesus, er det store Forbillede baade for Opdragere og dem, som skal opdrages. Han underkastede sig Jordlivets. Naar i selvhengivende Kjærlighed, og uagtet han var sine Pleiefædres Gud og Herre, underordnede han sig dem villig, var dem underdanig og forfremmedes i Visdom og Alder og Yndest hos Gud og Menneskene (Luk. 2, 41—52.). I sit Forhold til sine Disciple er han den himmelske Opdrager, der med stor Visdom samt selvfornegtende og tjenende Kjærlighed vil uddanne og modne deres Aand, klarne deres Erkjendelse, styrke deres Vilje og gjøre dem stikkede for sit store Kald og hans evige Rige. Opdragelsens store Grundjætning har han en Gang for alle udtalt i de Ord: "Fader de smaa Børn komme til mig og hindrer dem ikke; thi Guds Rige hører saadanne til" (Mark. 10, 13—16.; Matth. 19, 14. flg.). Det er Forældrenes store og hellige Kald at føre de Smaa til Jesus; derfor formaner Paulus med apostolisk Myndighed: "I Forældre, opdrager Eders Børn i Tugt og Herrens Formaning" (Ej. 6, 4.). I disse Ord udtaler Apostelen Tugt som den kristelige Opdragelses Bæsen og Undervisning i Guds Ord som det virksomste Middel for at fremme denne Tugt. I Bevidstheden om, at "Menneskets Hjertes Tanker er onde fra Ungdommen af" (1 Mos. 8, 21.), blev ogsaa de Smaa efter Herrens Befaling førte til ham i Daaben for at faa den sædelige Kraft, der er Betingelsen for, at Opdragelsen skal lykkes. Kirkesædrenes Udtalelser og mangfoldige Indskrifter i Katakomberne aflægger klare Vidnesbyrd om Barnedaabens apostoliske Oprindelse og Brug i det første Aarhundrede. — Uagtet ogsaa det gamle Testamente kan opvise tiltalende Eksempler paa et smukt Husliv, var det dog først ved Kristendommen, at det kristelige Familienliv blev grundlagt og udviklede sig i sin Rigdom og Skjønhed (se foran Side 103 flg.). Af Paulus's andet Brev til Timotheus sees Betydningen af det kristelige Hjem, idet han minder om, at den ustrømte Tro, som er i Timotheus, først boede i hans Mormoder Lois og hans Moder Eunike, og paa et andet Sted i Brevet spier til: "Du kjenner fra Barndommen af den hellige Skrift, som kan gjøre dig vis til Salighed ved Troen paa Jesus Kristus (2 Tim. 1, 5. og 3, 15.). Det nye Testamente kan dog ikke siges i nogen særlig Grad at beskæftige sig med at give Regler for Børneopdragelsen; det henviser denne Gjerning til de kristne Forældres samvittighedsfulde Omhu og formaner dem til at lade

sin opdragende Kjærlighed aabenbare sig i en Tugt, der er gennemtrængt af Sægtmodighed og Mildhed, medens det sætter Lydighed mod Forældrene som det kristne Barns Grundpligt (Ef. 6, 1—4.). Det er kun undtagelsesvis, at de hellige Forfattere berører det pædagogiske Omraade og derved kommer til at udtale pædagogiske Grundsætninger, t. Eks. hvor der tales om Forskjel mellem den stærke Føde og Mælk.

Det var især den kristne Husmoder, som havde at sørge for sine Børns, især Døtrenes Opdragelse. Sønnerne havde i de rige Familier deres egen Opdrager eller Pædagog. Døtrene blev vel for det meste underviste i Gynæceerne eller Fruefluerne; thi neppe blev de i Romerstatens senere Tid under Keiserne, saaledes som i Republikens Dage, sendte i de offentlige Skoler. Deres Mødre, Anner og blandt Ternerne de, som selv havde nogen Dannelse, var deres Lærere; maasse ogsaa Pædagogen underviste dem, isald man havde Tillid til ham. Moderens Sag var det da at indprente dem Kjærlighed til Kristendommen, og var det allerede vedtaget i Forveien, at enten alle Børnene eller i det mindste Døtrene skulde opdrages i Moderens Tro, saa blev Undervisningen heri vel fornemmelig besørget af Kirkens Diaconisser. Et Eksempel paa en god kristelig Opdragelse, som saaledes var meddeelt i Forældrenes Hus, har vi i Perpetua († 202), hvis rørende Martyrakter endnu er til. Perpetua, Martyr i Alexandrien under Septimius Severus (202), sees ogsaa at have faaet en omhyggelig kristelig Opdragelse; Martyrakterne kan opvise mange lignende Eksempler. De blandede Egtefæbber mellem en Kristen og en Hedning maatte nødvendig lægge store Hindringer iveien for den kristelige Opdragelse, som vi ser med Augustin, selv om Moderen var en sli fremragende dygtig Kvinde som Monica. Kirkefædrene udtalte sig derfor skarpt mod saadanne Egtefæbber, ja selv Kirkemøder søgte at sætte en Stopper for dem; nogle af dem synes dog at have været lykkelige.

De mange berømte og høit dannede kristelige Kvinder i Oldtiden peger tilbage paa et kristeligt Familienlivs store Betydning og viser, hvilken omhyggelig Opdragelse de maa have faaet. Origenes's Forældre kan nævnes som Mønstre paa kristelige Opdragere i Martyrtiden og blandt det næste Tidsrum's Kvinder den fromme Anthusa († 374), der fostrerede den berømte Johannes Chrysostomus Makrina, Farmoder, og Emelina, Moder til Basilus den Store og Gregor af Nyssa, samt Nonna († 380), Gregor af Nazianz's Moder. I denne Forbindelse maa ogsaa nævnes Monica († 387), hvis Opdragelse og Forbønner Sønnen Augustin, næst Gud, skyldte, hvad han blev. Men af flere Kirkefædres Historie sees, at mange kristelige Forældre ikke døbte sine Børn, men kun indviede dem til Herren ved Korsets Tegn for at foretage Daaben paa et senere Tidspunkt, naar større Modenhed og aandelig Forstand var indtraadt. Dette var et stort og skjæbnevangert Misgreb ogsaa med Hensyn til Opdragelsen. Augustin, der selv ikke var døbt som Barn, klager senere bittert herover og siger, at hvis dette var skeet, troede han sikkert, at han var bleven beskyttet mod sin Ungdoms mange Forvildelser og Synder. — Kristelige Børneskoler fandtes ikke i Oldtiden. For dem, som ønskede en videre Uddannelse end den, Hjemmet og Privatlærere kunde byde, gaves der Anledning til at faa en saadan hos Tidens berømte Kirkelærere eller Biskopper, men især paa de berømte Kateketskoler, hvorfra der i Regelen fandtes en i hver større By. Mest

berømt var dog den i Alexandrien, grundlagt af Pantænus († 202) og Clemens († 220); blandt sine berømte Lærere havde den Mand som Origenes († 254) og Didymus den Blinde († 395). Disse Anstalter var dog især lagt an paa at uddanne Kirkens Lærere, altsaa et Slags Presteskoler. For at faa Del i den rent humane Dannelse besøgte mange Kristnes Børn de hedenste Skoler, blandt hvilke den i Athen, Alexandrien, Antiokien og Rom stod i Ry. Mange af Kirkens største Lærere, som Justinus Martyr, Tertullian, Irenæus, Origenes, Athanasius, de tre store Cappadocier, Chrysostomus og Augustin, har i disse faaet sin egentlige Lærdom, men flere af dem advarede fiden alvorlig mod den Fare, som truede kristne Ynglinge under Studiet af den hedenste Literatur, der ved sit ofte slibrige Indhold bakte onde Begjærligheder hos dem.

Medens der raadede ret stor Frihed inden Menighederne baade med Hensyn til de kristne Børns Daab og Undervisning, saa gik man i Oldkirkens bedste Dage forsigtig tilbærks overfor de Hedninger, som ønskede at optages i de Kristnes Forsamlinger. Som allerede flere Gange tidligere er berørt, delte man dem i tre opadstigende Klasser og brugte i Kirkens Glandstid omtrent 3 Aar til denne Undervisning, der gik ud paa at lære dem at tro, at bede, at elske Gud og Næsten samt forsage Djævelen og alle hans Gjerninger. Denne Undervisning blev meddelt af en fremragende Lægmand inden Menigheden eller af Presbyterne; den sidste afsluttende Del, da man lærte dem, som skulde døbes, Troesbekjendelsen, Forsagelsen og Fadervor samt underviste dem om Sakramenterne, blev meddelt af Biskoppen selv. Det mest fuldstændige Billede af denne Daabsundervisning giver Cyrillus af Jerusalem († 386) i sine "Katekeser" eller 23 Taler til Daabslærlingerne; (de er oversatte paa vort Sprog af Pastor J. Belsheim). Hele denne Undervisning i Forbindelse med Hemmeligholdelsen af visse Stykker i den kristelige Lære (Troesbekjendelsen, Nadveren o. s. v.) indtil næst før Daaben (den saakaldte Arkandisciplin) havde til Hensigt i særlig Grad at modne og udvikle den, som skulde døbes, og opdrage ham til et værdigt og sandt Lem af den kristne Kirke. Det samme gjælder den kristelige Guds-tjeneste i sin udviklede, rene Skikkelse. Daaben og dermed ogsaa Optagelsen i Menigheden skeede under mange Ceremonier, helst Paa skjelørdag, Pintsedag eller Kristi Aabenbarelsesdag (6te Januar). — I Lydighed mod Frelserens Befaling (Matth. 28, 18—20.) søgte Kirken saaledes gennem Daab og Undervisning at gjøre alle Folk til hans Disciple. Men medens den hovedsagelig overlod til den kristne Families private Omfarg de Børn, som var fødte af kristne Forældre og døbte i Menigheden, søgte den med Hensyn til de Hedninger, som ønskede at optages, gennem en ordnet Daabsundervisning og Arkandisciplin lidt efter lidt at forberede dem for den hellige Daab og for Indtrædelsen i Forsamlingens fulde broderlige Samliv.

Hos Kirkefædrene findes forskjellige Udtalelser om den kristelige Opdragelse. De peger især paa, at Kristendommens opdragende Kraft med tvingende Styrke, jo længere desto klarere gjør sig gjældende i Verden. Baade hos den Enkelte og blandt Folkeslagene viste den sig som Surdeigen, der gennemtrængte og ombannede. Særlig er dette Tilfælde med Apologeterne. Martyren Ignatius († 115) beder i sit Brev til Polykarp denne Biskop at tage sig omhyggelig af den hele Menigheds aandelige Opdragelse, og Polykarp († 155) formaner Ægtefællerne i sit Brev til

Filippenserne "at opdrage sine Børn i Herrens Tugt" og paaminder de Unge, "at de skal være ustraffelige i alt, fremforalt kydske, og holde sig fra alt ondt; de unge Piger skal ligeledes vandre i en ren og kydst Samvittighed; Alle skal de være Menighedens Vdste og Diaconerne lydige som Gud og Kristus." Tertullian († 220) kjæmper energisk for en kristelig Opdragelse, som ikke blot udelukkede, men tillige befjæmpede Hedenskabet under alle Former. Clemens af Alexandrien († 220), Lærer ved den berømte Kateketskole i denne By, fremstiller i sin "Pædagog" Logos eller Ordet som Opdrageren, der leder os i den gamle Pagt paa Strenghedens Bei, i den nye paa Kjærlighedens Bei. Det, hvorpaa hans Formaninger især gaar ud, er Sjælens Renselse fra Verdens Vidskaber. Hans berømte Discipel, Origenes († 254), der ogsaa var Lærer ved samme Skole, har i sin Bog "Om Grundlæggendomme" givet den første Fremstilling af den kristne Tro i sin Sammenhæng, ligesom Ambrosius († 397) har skrevet den første kristelige Sædelære og i sine "Officier" (I, 17) udtalt sig om Opdragelsen. I Modsigelse til Tertullian, Augustin og Andre satte Basilus den Store († 379) Pris paa den græske og romerske Literatur som Dannelsesmiddel og søgte at efterligne Bien, der suger Honning af Blomsterne, men lader Giften blive tilbage. I sin Tale til Ynglingerne siger han bl. a.: "Og Kristne forestaar den allerstørste Kamp, til hvilken det bør os med al Kraft at øve os, og for hvis Skyld vi maa gjøre os fortrolige med Digterne, Historieforfattere og Talere, som kan give nyttige Bidrag til Omsorgen for Sjælene. — Man kan sammenligne den guddommelige Sandhed med Træets Frugt, den hedenste Vidskabs Smykke med Bladene, som giver Frugten Skygge og Behag. Saaledes skal Moses i Ægypternes Vidskab have øvet sin Forstand til Herrens Betragtning og Daniel lært Caldæernes Vidskab. — Dog maa vi med Omhu bevare vor Sjæl, at vi ikke umærkelig gennem de fagre Ord indsuger det Onde, ligesom de, der tager ind Gift, blandet med Honning."

Johannes Chrysostomus († 407) talte i sine Prædikener og Skrifter indtrængende Ord mod Forældrenes Egeghed og Vefindighed overfor Børnene og lagde særlig Kvinderne Opdragelsen paa Hjerte. Han skriver: "Gud bærer stor Omsorg for Børnens Opdragelse; derfor har han indplantet den mennekelige Natur en saa stor Kjærlighed til Børnene, for ved en uimodstaaelig Magt at drive Forældrene til at have Omhu for sine Børn. — Vi paaminder vore Tjenestepiger, at de ikke skal gaa med brændende Lys ind der, hvor der findes brændbart Stof, for at ikke en Gnist skal falde deri og sætte det hele Hus i Brand. Maatte vi være ligesaa forsigtige, naar det gjælder vore Børn, at der ikke skal falde en Gnist ind i det uskyldige Hjerte, som kan sætte det i Vidskabens Brand. Derfor skal vi ikke sende vore Ynglinge til Skuespillene eller til Drifslagene, og vore Døtre skal vi ikke sende bort f. a. vore Hjem. — Indvielsen i den hellige Skrift er Modgift mod Vidskabernes Magt i den unge Alder, en Magt, som forstærkes ved Bestjæftigelsen med de hedenste Skrifter, naar Børnene hører, hvorledes de saa høit prisste Helte beherskes af sine Vidskaber. — Vi maa stræbe efter ikke at gjøre Børnene rige paa Guld, Sølv og andre Ting, men at de bliver de rigeste paa Fromhed, Retfærdighed og Dyd, at de ikke har mange Fornødenheder og ikke med Begjærlighed higer efter jordiske Goder og Nydelser. Der maa gives nøie Agt paa deres Ud- og Indgang, paa deres Vandring, Dugang og Selskab, fordi vi ved, at hvo, som er efterladende heri, vanskelig tør haabe Tilgivelse

af Gud. — Et Barn trænger til Strengthed, Opjagt og Frygt. Men dette figer jeg ikke, forat I skal omgaaes Børnene uventlig, men forat I ikke skal ringeagtes af dem. At man lemsjældig formaner dem er ingen Straf; der maa anvendes kraftige, strenge Midler, saaledes som Sygdommen forlanger det. Det er altsaa ikke nok, at man simpelthen fortæller Børnene deres Feil og formaner dem; man maa ogsaa indgyde dem Frygt og lige i Begyndelsen udrydde deres slette Vaner. Eli var sine Sønners Morder, fordi han ved sin Efterladenhed berøvede dem den guddommelige Bistand. Han dræbte ikke alene sine Sønner, men ogsaa sig selv. — Al Børnenes Ondskab beror paa vor Eftergivenhed, fordi vi ikke fra Begyndelsen af i den spædeste Alder har kaldt dem til Fromhed og Gudsfrugt. Vi sørger for, at de faar verdslig Dannelse, lærer verdslige Ting og Forretninger, men ikke for at de skal komme i Gunst hos Englenes Konge.“

Jugen af Kirkens Mænd i Oldtiden har dog virket saa meget for Opdragelsen som Augustin († 430). Han oprettede ikke alene i sit eget Hus en privat kristelig Opdragelsesanstalt, hvor unge Mænd kunde blive underviste og øvede til Herrens Tjeneste, men han bevirkede tillige, at andre slige aandelige Øvelsesskoler blev grundlagte. Ogsaa for Kvinder oprettede han lignende Anstalter; den ene af disse blev i flere Aar bestyret af hans egen Søster. Han virkede ogsaa direkte for Opdragelsen derved, at han i Afrika indførte og befordrede Munkesamfundet med dets eiendommelige Opdragelsesmethode, foruden at han ved de nysnævnte Skoler gav Stødet til de saakaldte Presteseminarier og det kanoniske Liv inden Kirken. Derhos virkede han mere indirekte for Opdragelsen i Menigheden ved Prædikener, Sjælesorg og en overordentlig stor og bethdningsfuld Forfattervirksomhed. Hans fortræffelige Bog ”Om Nybegynderes Undervisning“ er den første egentlige Methodik for Kristendomsundervisningen. Blandt de Skrifter, hvori han specielt behandler Undervisningsmaterialet, maa nævnes hans ”Haandbog om Troen, Haabet og Kjærligheden,“ hans lille udmærkede Skrift ”Om Troen og Symbolet,“ ”Om Troen paa de Ting, som ikke sees“ samt hans mange ”Taler til Katekumenerne.“ Hans Lære om Arvejynden og Raadens Magt samt hans kraftige Forsvar for Barnedaaben som et Raademiddel for det i Synd fødte Barn blev af stor Betydning for Opdragelsen, som han vilde skulde lægges helt paa Daabens Grund. Lærematerialet er for ham først og fremst Bibelen selv, men mere som hellig Historie end som Lære. Undervisningen vilde han have mere gennem Foredrag end Spørgsmaal. Han troede, at man burde gjøre Begyndelsen med en udsørlig Fremstilling af de enkelte bibelske Fortællinger i historisk Sammenhæng og først, naar dette Grundlag var lagt, skride over til egentlig Katekismeundervisning. Han stiller Spørgsmaalet paa sin rette Plads og vil, at det skal være et Hjælpemiddel, og kræver, at der i Undervisningen maa være Udvikling, Enhed og Sammenhæng, samt at den er præget af ubegrændset Grefrygt for Troeshemmelighedernes Dyb og Glæde over, at man Skridt for Skridt trænger ind i Sandheden. Dybsindig og rig er Augustins Behandling af Læreren. Han kræver af denne Klarhed, Violighed og Varme, samt at han maa lempe sin Undervisning efter de forskjellige Omstændigheder, som bør tages i Betragtning, og de forskellige Elever, han har for sig. Særlig stor Vægt lægger han ogsaa paa Lærerenes Forbøn.—Augustin er ikke rig paa Enkeltheder, men derimod paa store Grundtanter angaaende kristelig Undervisning og Opdragelse.

Det kristelige Familieliv.

Familielivet skulder Kristendommen sin Skjønhed og Lykke. Det blev grundlagt ved Ægteskabet, der efter Apostelen Paulus's Ord bør ske "i Herren" (1 Kor. 7, 39. 40.), hvilket synes at forudsætte, at det blev afsluttet paa kristelig Maade. Den betjendte Martyr Ignatius († 115) skriver herom. "Det sømmer sig, at Brudgom og Brud indgaar deres Forbindelse med Biskoppens Bideude, forat Ægteskabet kan være efter Guds Vilje og ei efter sandielig Begjærlighed." I Martyrviden bestod Ægtevielsen deri, at Brudeparret indfandt sig i Kirken og bad om Menighedens Forbøn. Tertullian († 220) skriver: "Hvor skulde jeg finde Ord nok til at opregne Lykkeligheden af det Ægteskab, som Kirken sammenknytter, som den kristelige Oblation bekræfter, der ligesom besegles og proklameres af Englene, der erklæres for ghyldigt af Faderen." Det fremlyser af disse Ord, at de Nysgiste efter at være "sammenknyttede" lige derefter gik til Alters. Mod de saakaldte blandede Ægteskaber mellem Kristne og Hedninger udtalte man sig strengt. Kirkemødet i Jliberis (313) fastsætter, at "formedelst den store Overflod paa Gistefærdige maa kristelige Jomfruer ingenlunde gives Hedningerne til Ægte, forat ei den blomstrende Alder skal henrives til aandelig Utugt," og fremdeles, "at hvis Branglærere ei vil gaa over til det rettroende Samfund, skal de ei heller faa Biger af dette Samfund tilægte, fordi der jo intet Fællesskab kan være mellem den Troende og den Vantro;" Forældre, som lader sine Børn gjøre dette, straffes med fem Aars Udelukkelse af Menigheden. Aaret efter forordner Mødet i Arles (314), at de Biger, som indgik Ægteskab med Hedninger, skulde være udelukkede fra Kommunionen "for nogen Tid." Trods dette var saadanne blandede Ægteskaber temmelig hyppige og blev vistnok oftest til Skade og Fald for den kristne Part; men der habes ogsaa Eksempler paa, at den hedenste Ægtesfælle blev vunden for Guds Rige ved Hustruens sagtnodige Omgjængelse i Herrens Frygt, som med Monika og hendes Mand Patricius. Men i disse Forbindelser tog Kirken ikke nogen Del; de blev ikke sluttede med Biskoppens og Diaconisjernes Deltagelse; de maatte alene fuldbyrdes efter de verdslige Love, og den ghyldne Brudering, som ogsaa den Kristne gav sin Forlovede, kunde blot have et kristeligt Kjendemerke, saasom en eller tvende Fiste med eller uden Anker; en eller to Duer eller Kristi Navnetræk. Det er dog Grund til at antage, at den kristne Ægtesfælle paa Forhaand havde sikret sig fri Religionsøvelse, ja endog havde belignet, at Børnene af dette Ægteskab skulde tilhøre den kristne Kirke.

Det kristelige Familieliv blev beundret af Hedningerne. Chrysostomus, der af Erfaring vidste, hvad et godt Hjem bragte af Velsignelse og Lykke, taler ofte i sine Prædikener og Skrifter om, hvorledes et kristeligt Hus bør være. "Naar Manden kommer hjem," siger han, "skal han meddele sin Hustru, hvad han har hørt i Kirken. Børnene skal høre paa det, og Slaverne ogsaa, hvis de har Lyst dertil. Gjør dit Hus til en Kirke; thi du skal aflægge Regnskab for dine Børns og dine Slavers Frelse. Som vi skal aflægge Regnskab for Eder, saaledes skal enhver af Eder gjøre det for sine Slaver, sin Hustru og sine Børn." Hvorledes man i hine Tider opfattede Forholdet mellem Mand og Kvinde sees af følgende Udtalelse af Kirkefaderen Ambrosius: "Adam blev bedragen ved Eva, ikke Eva ved Adam. Det er retfærdigt, at Kvinden tager den til sin Styrer, som hun for-

lede til Brøde, for at der ikke paany skal ske Fald ved den kvindelige Strøbelighed. "Men min Mand er hæslig og raar?" Han har engang tækkets dig! — Men du, Mand, skal afslægge dit Hovmod og din Haardhed, naar din flittige Hustru iler dig imøde. Jag din Harme bort, naar din Hustru kjælen paakalder din Kjærlighed. Du er ikke Herre, men Husbond; du har ikke faaet en Tærne, men en Hustru. Gud har villet, at du skal lede det svage Kjøen, men ikke, at du skal herste over hende. Gjengjæld hendes Fjær; betal hendes Kjærlighed med Hengivenhed."

Flere fromme Mødre nævnes i Oldkirkens Historie, hvilte udmærkede Kirkelærere, næst Gud, havde at takke for det bedste, de eiede. Nonna († 380), Gregor af Nazianz's Moder, vandt sin Ugtesfælle for Kristendommen, og han blev en from og ivrig Biskop. Hun indviiede sit nyfødte Barn til Herrens Tjeneste, skyndte sig med ham til Kirken og lagde hans smaa Hænder paa den hellige Skrift til Tegn paa hans Indvielse. Hun udmærkede sig i alle kristelige Dyder. Hendes Søn, som sammenligner hende med Hanna, der indviiede sin Samuel til Gud, beretter om hende, at hun døde bedende ved Alteret. Den fromme Antihusa († 374) var Chrysostomus's Moder, og da den berømte hedenske Betsalenhedslærer Libanius lærte hendes Dyder og kristelige Omjorg for Sønnens Opdragelse at kende, udbrød han: "Se, hvilke Kvinder de Kristne eier!" Som bekendt udøvede Monika († 387) en mærkelig Indflydelse baade paa sin Mand og især paa sin Søn Augustin. Det kan med Sandhed siges om hende, at en skjønnere Forening af Saras Lydighed, Hannas Kamp i Bønnen, Jesu Moders Hengivenhed i Herrens ufattelige Raad, Marthas travle Husholderisshed og Marias stille Lytten ved Jesu Fødder er det vanskeligst at paavise Sideslykke til. En mærkelig Kvinde var ogsaa Makrina, der havde en væsentlig Andel i Basilus den Stores og Gregor af Nyssa's kristelige Opdragelse, samt deres Søster Makrina den Yngre († 379). Om den berømte Olympias (368—420) skriver Chrysostomus: "Hvad siger du, du har ikke opreist nogen Trofæ, ikke tilkjæmpet dig nogen Seier, ikke erholdt en evindelig grønneende Krands? Og dog bærer hele Verden Vidnesbyrd derom, som overalt ved at fortælle om dine mange Kjærlighedsgjerninger. Men du vilde endnu gjøre dem større og dine Kampe ædlere, idet du ogsaa lagde den Krone til, som den sande Ydmyghed giver, og erklærede, at du var dig bevidst at være saa langt borte fra denne Fuldkommenhed og Ros, som de Levende er det fra de Døde." — Der var Romerinder af de ypperste Vetter, som satte sin Storhed i Forsagelsen og i Udvælsen af rige Kjærlighedsgjerninger baade i sin nærmeste Kreds og for Andre i vid Udstrækning. Blandt dem kan nævnes Marcella, Paula og hendes Døtre Blesilla og Eustochium samt Fabiola, der stiftede et storartet Sygehus i Rom, og Lea, der udmærkede sig ved sin Godhed mod Slaverne, foruden mange Andre lignende.

Hist og her giver Kirkesædrene yndige Billeder af Huslivet i det kristelige Hjem, hvor Mand, Hustru og Børn, frygter, elsker og tilbeder Gud sammen med sine øvrige Husfolk og flittig gjæster Menighedens Sammenkomster i Kirken og samles med den om Nadverbordet. Ligesom i Kirkens ældste Tider havde Salmesangen sin faste Plads saavel ved Morgen- og Aftenandagten i de kristelige Huse som ved Menighedens offentlige Sammenkomster. Ambrosius skriver: "Daggry begynder med Lovsang, og Solnedgang gjenslyder deraf. Apostelen forbyder Kvinderne at tale med i Kirken;

men synge tør de. Salmen fryder enhver Alder, passer for begge Kjøen. Oldinge glemmer Alderdommens Besvær over Sangen, uglevede Stakler fatter Mod og svarer Forsangeren med jublende Hjerte. Uden Spor af Raadhed synger Ungdommen med; Ynglinge i den slibrige Alder istemmer uden Fare eller Fristelse, og Gutten spørger ikke Moderen om Lov, ei heller rødmer Møen undselig ved i Tugt og Ære at hæve sin bløde Røst til Looftang for Gud. Barnet nemmer med Lyst og hufter let, hvor sen end Barndommen ellers er til at lære. Det hele ligner en Veg, og Fremgangen er stor fremfor i Skolen. Hvad Umage koster det ikke sædvanlig i Kirken under Forelæsningen at holde Styr. Lutter En først Munden op, støier de Alle; men Salmen skaffer sig selv Drenghed; Alle er straks med, Ingen muffet. David fører an, og ingen Konge eller Keiser viser Fornemhed, men synger omkap med det jublende Folk, til gjenfærdig Glæde og Gavn. Hjemme og ude synses og nyndes. Sangen læres uden Møje, holder sig let, af lutter Lyst, — forener Uenige, forsoner Fiender. Hvo tilgiver ikke gjerne, hvem han Gud til Ære synger i Kór med. Aabenbart er det et stærkt Enhedsbaand, at hele Menigheden falder sammen i et Kór. Harpens Streng er mange Slags, men Harmonien en; Fingrene famler stundom mellem ganske faa Streng; men Aanden i Folket er en Kunstner, der aldrig feiler. Salmen er Ratte efter Dagens Møje, — lønnende Hvile, — for Begyndere Veiledning, de Fuldkomnernes Fyldestgjørelse. Det er Engleliv, himmelsk Gudstjeneste, aandelig Æring. Stenene giver Gjenlyd, selv Stenhjerner smelter ved Sangen. De Haardeste ser vi græde, Ubarmhjertige røres. I Salmen kæmper Lærdom med Naaden. Man synger af Glæde og lærer med det samme. Thi de strengeste Love holder ikke Stand; men hvad du har lært af Salmens yndige Toner og engang optaget i dit Hjerte, pleier aldrig at svigte." Ved Siden af Salmesangen blev Bønnen i Familielivets Ræds slittig opjænt til Herren. "Bønnen," siger Gregor af Nyssa, "er Styrkelse af Legemet, Velstand i Huset, lovlig Orden i Staten, Styrke for Kongedømmet, Triumf i Krigen, Sikkerhed i Freden, Trofasthed i Ægtefælskab, et Baand for de Reisende, en Vægt for de Sovende, Mad for de Vaagende, rig Afgjælde for Landmænd og Frelse for Søfolk." Det samme gjælder Læsningen af Skriften, som Kirkelærerne slittig anbefaler Alle at bruge. Chrysostomus skriver: "Hvad siger du, Menneſke? Skulde det ikke være din Sag at ihjelsætte dig med Skriften, fordi du omtumles af tusinde Sorger? Tværtimod; vi, der driver om som paa Havet og af den ydre Verden fristes til mange Synder, vi trænger stadig til den hellige Skrifts Formaninger".

Men dette lyse Billede af Familielivet i Rigskirken havde ogsaa sine mørke Pletter. I de Hjem, hvor Faderen var Hedning, blev ikke alene Opdragelsen hemmet, men ogsaa Brugen af Guds Ord og Bøn, og Verdsalighed traadte istedet lændende og fristende frem. Mange Familier gif ostere og hellere i Theatrene og paa Cirkus end i Kirken. Bibelen var vistnok kommen godt ind i Husene, men blev ikke altid slittig brugt; rige Folk ciedde Bibler, affkrevne med stor Pragt, som kun var kjøbt for at vise Eiernes Rigdom, ikke for at læses. Overtroen havde ogsaa en sørgelig Magt; der fandtes Mødre, som bandt Bibelsprog om Halsen paa sine Børn eller hængte Evangeliebøgerne op som Tryllemidler ved deres Senge. Forsængelighed, Pyntesyge, Fraadseri, Druffenſkab og Uædelighed fandtes altfor ofte i Hjem, som bar Navn af at være kristelige; men det var i Grunden ikke saa underligt, naar man betænker, hvor mange

Hylere der kom ind i Kirken, efterat Kristensforfølgelserne var ophørte, og det blev en Fordel og Gode at være Kristen. Kirkens Mænd søgte at holde Idealet høit og værne om Sædernes Renhed baade ved Prædiken, Kirketugt og forskjellige Bestemmelser; men deres nidkjære Arbejde bar ofte liden Frugt.

Træk af det religiøse og sædelige Liv.

fterat Kirken var godkjendt og beskyttet af Staten, tog den i hvide Henseende et storartet Opsving. Medens de Kristne før var et ringe Mindretal, vandt den siden hurtig Folkets Masse, da Keiserne ikke alene begunstigede dem, som gik over til Kristendommen, men endog tilsidesatte og ofte forfulgte Hedningerne. I alle Byer reiste sig nu Gudshuse, der kappedes med de gamle Templer i Pragt og Herlighed. Selve Gudstjenesten blev i denne Tid rigt udfoldet. Under voldsomme og langvarige Kampe blev de kristelige Troeslærdomme fastslaaede paa de store almindelige Kirkemøder. Som allerede tidligere er omtalt, levede og virkede i denne Tid en Række af store Biskopper og Kirkelærere; i Østen straalte med uforgjængelig Glæde Mænd som Athanasius, de tre store Cappadocier samt Chrysostomus og i Vesten Ambrosius, Hieronymus, Augustin og Leo den Store. Disse Mænds Arbejde viste tilfulde, hvilken Kraft der laa i den nye Tro. Denne Kraft udfoldede sig ogsaa aabenlyst for Alle i en Mangfoldighed af Kjærlighedsgjerninger. Menighedsfattigpleien naaede nu sin største Blomstring. Dens Omraade blev videre, den hjalp flere, og langt betydeligere Møder end nogen Gang tidligere blev forvaltede af den. Ved drag flød fremdeles ind i Menighedskassen gennem de Gaver, som blev bragte ved Nadveren (de saakaldte Oblationer) samt gennem Kirkebøsser og Kollekter; men den væsentlige Indtægt var dog Keiserens og formuende Mænds rige Gælder samt de store Summer, der kom ind i Kassen ved Testamenter eller Gavebreve, som de nu havde Lov til at modtage. Forvaltningen blev besværlig, da Menigheden i de store Byer kunde naa op til 100,000, og Kirken havde faaet i Arv Romerrigets tallose Fattige og uhyre Armødsdom. Baade de Trængendes store Antal og især deres Slethed vanskeliggjorde Fattigpleien. Biskoppen havde den øverste Ledelse; til Medhjælpere havde han, som bekendt, Diaconerne og Diaconisserne. Saavidt det lod sig gjøre, opsogte disse de Fattige i deres Hjem, førte Fortegnelse over dem, øvede Tugt, bistod med Raad og saa efter, hvorledes den tilbedte Hjælp blev anvendt; Syge blev pleiede af Diaconisser.

De Trængendes Mangfoldighed og Menighedernes Størrelse fremkaldte nye Former for Virksomheden, nemlig Diaconier og Hospitalet; i de sidste samt ved Kloistrene har Oldkirken staaet Midtpunkterne for Kjærlighedens Gjerninger i de senere Aarhundreder. Diaconier kaldtes de Huse, som i hver større og mindre By anskaffedes til Afbenyttelse for Fattigpleien. De tjente til Opbevaring af Levnetsmidler og Klæder, men især til Herberge for reisende Kristne og til Spisefæl for Fattige. Hospitalet var endnu mere betydningsfuldt og vakte baade Kristnes og Hedningers Beundring; de oprettedes allerede paa Konstantins Tid. Paa disse indlagdes Syge, Blinde, Krøblinger af alle Slags samt Husvilde. De anvendtes ogsaa til Opdragelsesanstalter for Forældreløse og udsatte Børn samt til Boliger for

Enter. Her havde Diaconiszerne sin daglige Gjerning. Denne Omsorg for de Fattige og Trængende drog mange Hedninger til Menigheden og bidrog til at styrke det indre Samhold og nære Livet samt give et levende Indtryk af Kristendommens Sandhed. Saaledes hændte det under en stor Pest og Hungersnød i Alexandria, at Hedningerne gausse tabte Modet, og Enhver kun tænkte paa sin egen Redning, medens de Kristne var virksomme gjennem hele Staden saavel mod Troens egne som mod Hedninger. Nogle uddelte Brød til de Sultne, andre pleiede Syge, atter andre jørgede for de Dødes Begravelse, saa at selv Hedningerne priste de Kristnes Gud og erklærede, at de Kristne i Sandhed var gudsfrygtige og fromme. Senere ved enhver Anledning opsogte Kirken som en tro Moder de Nødlidende og bragte dem Hjælp. Den tog sig af Enter og Faderløse, udjatte Hedningebørn, Arbeidsløse og Arbeidsudygtige, Fængslede og Krigsfanger. Slaver og Gjældbundne, Syge og Gamle; fremmede Menigheder og betrængte Byer og Landsdele blev heller ikke glemte; Menighedens Kasse stod altid aaben for virkelig Nødlidende.

Men Masekristendommen gjorde, at Mange blev lunke Givere og sløve til at tage sig af de Fattige; Kjærligheden begyndte at blive kold og Troen fjelden hos Talrige inden Menighederne. Da de rigelige frivillige Gaver tog af, indførte man Tjenden. En berømt Kirkeslærer skriver: "Gud har givet Jøderne det Bud at give Tiende. Den Kristne tør ikke blive staaende derved; han maa overgaa Farisæerne i Retfærdighed og give alt, hvad han har; men idelmindste bør han til de Fattige give Tiende af al sin Formue." Paa denne Vej gik man videre, og omkring Aar 600 bod et Kirkesynode, at man skulde betale Tiende, og truede i modsat Fald med Udelukkelse af Menigheden. Kjærlighedens Renhed og Enfold aftog, og man gav ofte ikke af Trang og Medlidenshed mod de Fattige, men for at fortjene noget hos Gud derved. Dette kommer ofte frem. "Lad os købe Frelsen ved Almisser," heder det, og et andet Sted siges: "Bod uden Almisser er død og savner Binger." Ja, Leo den Store skriver: "Bespisningen af de Trængende er Himmeriges Kjøbsum." Man gav ogsaa Almisser ved Begravelser og ude ved Gravene i Haab om, at det Fortjenstlige ved Almisserne skulde komme de Bortgangne tilgode. "Det er utvivlsomt," siger Augustin, "at de Afdøde ved den hellige Kirkes Bøn ved det frelsende Offer (Messeofferet i Nadveren) og ved Almisser bliver hjulpsne, saaledes at Herren handler barmhjertigere mod dem, end de fortjente det efter deres Synd." Paa de Kjæres og Martyrernes Grave blev der paa deres Dødsdage holdt store Fraadsegilder og hyppige Drickelag til stor Forargelse for alle Alvorlige; de blev ved Kirkens Bestræbelse afløste af de kristne Memorier, Stiftelserne for Sjælemesser og Almisser paa Dødsdagen.

Men ogsaa paa andre Maader var det kjendeligt, at Kristenlivet var i Tilbagegang, hvilket for en stor Del skrev sig fra de mange Hyklere, som siden Konstantins Dage var trængt ind i Menigheden. "Hvor Mange søger ikke Jesus blot for at faa timelige Fordele. En har en Proceß og søger derfor at vinde de Geistliges Indflydelse. En Anden undertrykkes af en Mægtig og flygter til Kirken. En Tredie ønsker en Forbøn indlagt for sig hos en Mand, hos hvem han selv kun har lidet at sige. Den Ene paa den ene, den Anden paa den anden Maade. Hver Dag bliver Kirken fuld af saadanne. Sjelden søges Jesus for hans egen Skyld. — Hvo, der tidligere viste sig som Hedning, skjuler sig nu med det kristelige Navn og vedbliver at

fynde under Religionens Naabe." Reiseren var som oftest meget skrøbelig i sit Liv og bekendte sig kun i Navnet til Kristendommen. Hoffet var ryggesløst, overdaadigt og usædeligt, og Smiger forgiftede Utallige. Ambrosius sukker over, at "Forsølgelsernes skønne Tid" er forbi, da Smiger, Havesyge og Vrgjerrighed ikke var saa farlige Fiender som senere. "De rolige Dage," siger han, "bringer dem i Fristelse, som Krigen ikke kunde knække." Prædikanterne revjer alvorlig de Kristne, der glemmer Kirkens Høitider for Hedenskabet's støiende Fornøielser og klager over dem, som en Tid hyklede Tro for at saa en Hustru fra et kristent Hjem. Ved Siden af de mange udmærkede Biskopper og Kirkelærere, som denne Tid lar at fremvise, findes en hel Del uværdige Geistlige, der nedlod sig til den laveste Smiger overfor Reiseren og selv i høi Grad var verdsligjindede. Hieronymus skildrer saadanne Geistlige i Rom, hvis Omhu gik ud paa Klæder, paa Bellugt og paa at bevare den bløde Hud paa deres Fødder. De krøllede sit Haar med et varmt Jern, sat e glimrende Ringe paa sine Fingre, og for ikke at saa mindste Smuds paa sig traadte de neppe paa Fodspidserne. De anvendte sin Tver paa at lære at kjende Kvindernes Boliger og Sædvaner, at spørge om Bynht og bære det omkring o. s. v. Og der gaves ogsaa Kvinder, som under det kristelige Enkeslør ikke skjulte Verdensdamen, og hos hvem saadanne Klerker gik ud og ind. Ja, de skændigste Ting skjulte sig undertiden bag Jomfruelighedens Slør. Og Lulusus tog til i høi Grad, især blandt de østerlandste Kristne, hvilket kan sees af Gregor af Nazianz's malende Skildring. Selv saadanne, som udvortes havde forjaget Verden, vidste paa anden Maade at holde sig skadesløse. Saaledes klager ogsaa Chrysostomus over, at de gudindviiede Jomfruer havde hengivet sig til Forsængelighed og Druffenskab og kappedes med Verdensdamerne. At selve Kirkerne blev Skueplads for Forsængelighed, klager begge de nysnævnte Mænd over.

Ved Siden af Blødagtighed i Sæder viste sig ogsaa ofte en høi Grad af Raahed. Saaledes fortæller Augustin, at i Cæsarea i Mauritanien var det Skik, at Borgerne delte sig i to Flokke, som i flere Dage sloges saaledes, at flere Menneister blev liggende døde paa Pletten. Denne Stridsyge kommer tilsyne ogsaa paa det kirkelige Omraade. Til hvilke Optrin det kom paa Røversynoden er allerede omtalt. Noget lignende berettes fra den nordafrikanske Kirke. Under Striden med Donatisterne var en rettroende Biskop netop traadt til Alteret for at holde Nadver. En Skare Donatister styrte ind, bevæbnede med Kniver, og oversaldt Biskoppen. De Rettroende, der manglede Vaaben, slog istykker Træ-Alteret og gjorde sig Stoffe, hvormed de forsvarede sin Biskop. Men værst af Alle var dog den romerske Pave Damasus, der Gang paa Gang forstyrrede Kirkens Fred ved Voldsmands Færd. Han blev valgt paa uredelig Maade, og da dette var skeet, søgte han at knække Modpartiet og tilrane sig Kirkerne ved Vold. Han leiede Bognstyrerne paa Cirkus og fik dem til at gaa ind i Modpartiets Kirke, og der anrettede de et stort Blodbad paa de Kristne. Syv Dage senere satte han sig med sit Parti og Gladiatorerne, som han havde kjøbt dertil for en umaadelig Pengesum, i Besiddelse af Lateran-Kirken. Men værst gik det den 25de November 366, da han leiede Bognstyrerne, Gladiatorerne og Graverne til at bemægtige sig en anden Kirke; de trængte ind med Økser, Sværd og Kniver og ihjelslog 160 kristne Mænd og Kvinder; Mange raabte døende: "Om de end ihjelslaar Legemet, saa kan de dog ikke slaa Sjælen ihjel."

Denne Aaahed kommer ogsaa ofte frem i mange Menighedslemmers Deltagelse i Datidens mange religiøse Stridigheder. Til Lykke manglede der ikke paa advarende Stemmer, og baade Ordet og anden Kirkes Tugt blev anvendt af mange fromme og nidkjære Mænd, men uden at det altid lykkedes. Den sædelige Fordærvelse inden det romerske Samsund i denne Medgangens Tid, det daarlige Eksempel Keiserne, Hoffet og mange høiere og lavere Geistlige ofte gav, maatte naturlig hemme de Nidkjæres energiske Arbejde for, at Kristendommen skulde gennemsyre Masserne i Menigheden, indrydde Overtroen og opdrage dem til Tugt og gode Sæder. En stor Mangel var det ogsaa, at Kirkes Mænd hyppig mere vendte Blikket mod det ydre end havde Opmærksomheden rettet paa den indre Skade. Den Udvortesethed og Overfladisthed, som senere i Middelalderen kom saa stærkt frem, var allerede paa mange Maader begyndt at gjøre sig gjældende i Forbindelse med Sværmeri og Ensidighed, der kommer for Dagen baade i Udøvelse af Kjærlighedsgjerninger, i Munkelivet og i den stigende Fordring til Geistligheden om ugift Stand, et Krav, der hyppig blev skjæbnesvangert for Manges Sædelighed.

Munkevæsenet i Østen.

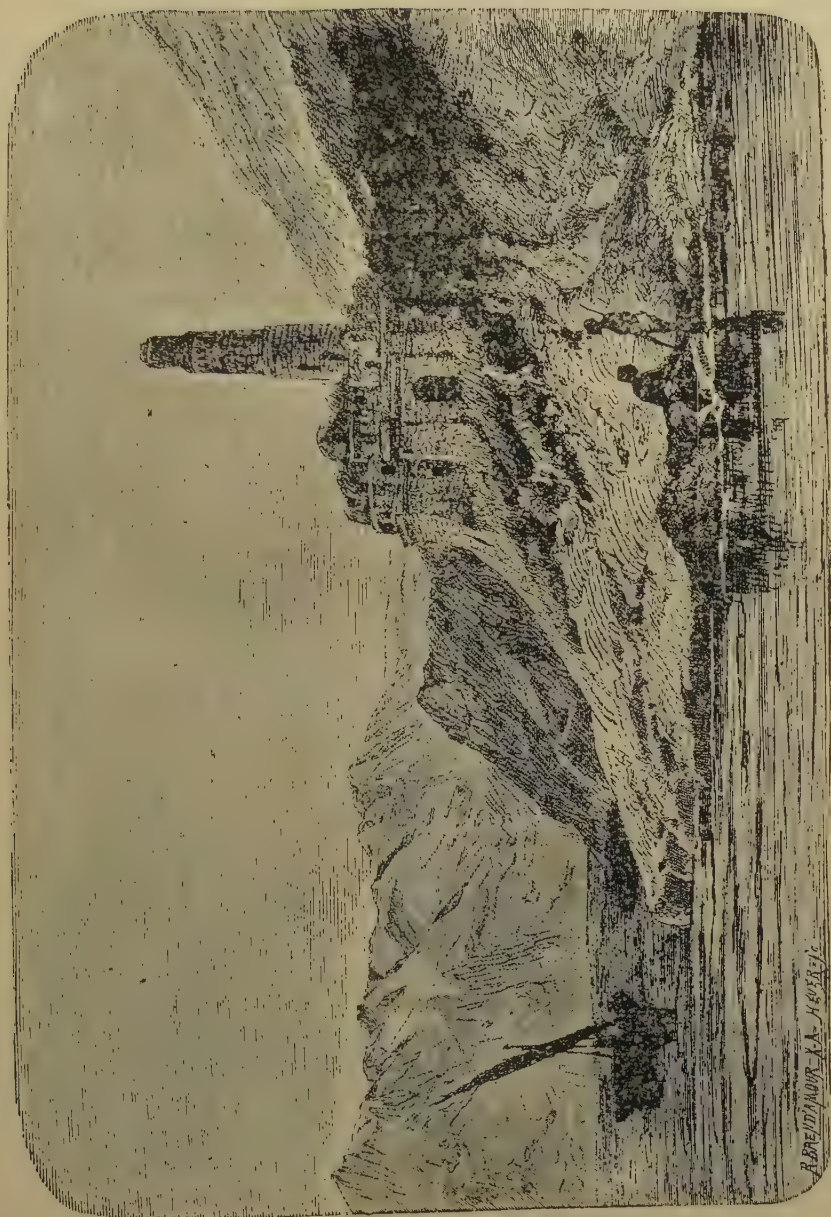

postelen Paulus indprenter den Kristne (1 Kor. 7, 20.) at "blive i det Kald, hvori han er kaldet," og at arbejde flittig (2 Thesj. 3, 10.). I Kristendommen ligger den Fordring, at en Troende i alle Livets Forholde skal vise sig som en Kristi Efterfølger. Ligesom Kristendommen hverken fornægter Videnskab eller Kunst, saaledes staar den heller ikke fiendtlig overfor Ægteskabet, Familien og Staten, men søger at forklare og gennemtrænge dem med sin Aand. En skjæv Opfatning af Samsundet gjorde sig allerede tidlig gjældende som en Fordring, særlig til Geistligheden, om at leve i ugift Stand (Celibat). Der udviklede sig Forestillinger om en høiere og lavere Hellighed eller Moral, den første for dem, som vilde være fuldkomne, og den anden for Menigmand. I det tredie Aarhundrede fremtræder denne Retning mere fuldt udviklet, idet den troede, at sand Kristendom og borgerligt Liv ikke kunde forenes med hinanden; den fik senere sit Udslag i Enkeltheden og Munkevæsenet. De Omstændigheder, som fremkaldte disse Foreteelser, var dels Trang til et indadvendt, bestuende Liv, dels en ædel Stræben efter Fuldkommenhed og efter at indlægge sig Fortjeneste hos Gud, især ved Forsagelse af Livets Nydelser. Hertil kom Misforstaaelse af Jesu Ord til den rige Yngling (Matth. 19, 21.): "Vil du være fuldkommen, da gaf hen og sælg, hvad du har, og giv de Fattige det, og du skal have en Stat i Himmelen; kom saa og følg mig!" Frygten for i den syndige Verden at tabe sin Sjæls Frelse blev for Mange en Spore til et asketisk Liv. Usikkerheden i det romerske Rige under de store, almindelige Kristenforfølgelser drev mange Troende ud i Ørkenerne. Senere søgte en hel Del Kristne paa den Maade at komme fra sine borgerlige Forpligtelser, især Krigstjeneste og de ofte trykkende Skatter.

Lignende Foreteelser som i det kristelige Munkevæsen møder os i den ægyptiske Serapistjeneste, i det buddhistiske Munkedømme og hos den jødiske Sekte Essæerne. Efter Klimat og Folkarakter artebde det sig anderledes i Østen end senere i Vesten. Østlændingerne med sin Livslighed, Sandselighed og glimrende

Fantasi i Forbindelse med en naturlig Tilbøjelighed til Grubling var særlig prægionne Sværmeriet, der ogsaa ofte kommer frem i Munkesænenets forstjellige Ytringsformer. De Afholdne, eller Afteterne, førte et stille Liv i Faste og Bøn, levede usigte og øvede Barmhertighedsgjæringer i Menighedene. Eneboerne foragtede ogsaa Egteskab og Eiendom; for at fly fra Samfundet trak de sig ud i Ørkener og øde Bjergene, hvor de boede alene, kun omgionne af Naturen og vilde Dyr; de blev ogsaa snart mere lig Dyr end Mennesker. Lange Negle, ufkæmmet Haar og aargammelt Smuds blev betragtet som et utvetydigt Kjendtegn paa den fuldkomne Hellighed. Theodoret fortæller om en Eneboer, som levede 60 Aar i en Hule uden at se noget Menneske og tilsidst saa saa vild og haarbedækket ud, at en Hyrde, som tilfældigvis fik Die paa ham, holdt ham for en Ulv og fastede Sten efter ham, indtil han opdagede, at det var en Helgen og faldt ned og tilbød ham. Sulpicius Severus fortæller om en Anden, der levede 50 Aar i en Bjergkløst i Sinai, aldeles nøgen og bebovset med lange Haar; saa snart han saa et Menneske, flygtede han. Mesopotamien fandtes en særegen Klasse af Eneboere, som tilbragte Dagen med Bøn og Sang og derpaa løb om paa Bjergene og levede af Urter som Kvæget. Rufinus og Palladius fortæller om Eremiter, som hele Menneskealder igjennem boede indestængte i Bjerghuler, Klippegrave eller i Pyramider. Det hedenste Tempel Serapeion i Memfis minder levende om et Kloster. Det er ogsaa mærkeligt, at det kristne Munkesæen opkom og især blomstrede i Nærheden af det berømte Serapistempel. Nilsen Tabennæ i øvre Tebais, hvor Eneboeren Pakomius Aar 340 stiftede det første ordnede Munkesamfund, ligger nær Tsistemplet i Filæ; der holdt sig en lysende Osiris- og Serapistjeneste, beslægtet med Munkelivet, lige til Justinians Tid.

Som allerede berørt var Pakomius Grundlæggeren af det ordnede Eneboerliv, idet han forenede Munkene i store, sammenhængende Bygninger eller Klostre og gav Forskrifter eller Regler om Bønner, Arbejder, Gudstjeneste, Levevis og Optagelse i Foreningerne samt særlig paalagde dem den strengeste Lydighed under deres Abbed eller Forstander. Dette Kloster fik snart stor Søgning, og rundt omkring opstod Andre, som hørte til samme Forening. Denne omfattede allerede i Pakomius's Livstid 3000, senere 7000 Munk; omkring Midten af det femte Aarhundrede har man endog paaftaaet, at deres Tal var 50,000. Pakomius stiftede ogsaa et Kloster for Kvinder, og hans Søster blev Ammas eller Moder for Nonnerne. — Disse Stiftelser gav Stødet til mange andre; thi man søgte Nødvendigheden af at ordne Eneboerne i et Samfund. Søndenfor Alexandrien, tolv, fjorten Timers Wei vestenfor den vestligste Arm af Nilen, findes den nitriske Ørken med de bekjendte Natronsjøer. Denne øde Egn blev allerede tidlig et yndet Tilflugtssted for bødserdige Kristne, der søgte Trang til Ensomhed. Ved Midten af det fjerde Aarhundrede skal en Mand ved Navn Ammon have grundet det Brodersamfund, som holdt til paa det nitriske Bjerg, lige nord for Natronsjøerne. Det voksede hurtigt; thi i Aaret 372 var der paa det nitriske Bjerg allerede 50 Klostre. Vestenfor disse fandtes der mange Eneboerhjem, hvor Helgenerne boede hver for sig saa langt fra hverandre, at den ene ikke kunde se eller høre den anden. Kun paa den første og sidste Dag i Ugen mødtes alle paa ét Sted for sammen at prise Gud. Paa Bjerget Ferme, vestenfor det nitriske Bjerg, skal der ved den Tid

Kloster ved Milen i Øvre-Ægypten:

have været fem hundrede Eneboere. Munkene taltes i tusindvis. Aar 388 fandt en Biskop, som besøgte Stedet, 5000, og Hieronymus er fuld af Begeistring over denne "Herrens Stad" i Ørkenen, hvor der lige til vor Tid har været bevaret ældgamle og betydningsfulde Haaudskrifter, der vidner høilødt om det Aandens Liv, som der har været ført.

Blandt Klosterstifterne indtager Makarius den Eldre en ærefuld Plads. Han blev født omkring Aar 300 og var fra den tidlige Ungdom hengiven til asketiske Øvelser; 30 Aar gammel drog han sig tilbage til den sketiske Ørken, hvor han levede i sekssti Aar som Forstander for en Munkeforening og lagde Grunden til et berømt Kloster. Han skal være død 391 i en Alder af omtrent 90 Aar. Tischendorf fortæller, at endnu bærer et Kloster i den libyiske Ørken hans Navn, og hele Egnen hedder Makariusørkenen. Begge disse Munkesamfund i den nitriske og sketiske Ørken var velmenende, men yderst bornerede; det sidste nævnte er bekjendt for sin fanatiske Modstand mod Origenes, som de troede var Ophavsmanden til alt Kjæteri. Epifanius af Cypern var udgaaet fra de sketiske Munk; han var en af sin Tids lærdeste Mænd. Mange af disse Munk gav sig ikke tilfreds med at leve det mest afholdende Liv, men underkastede sig de utaaleligste Pinsler, stundom af den væmmeligste Art. Den yngre Makrinus laa engang seks Maanedes nøgen i en Sump for at straffe sig selv, fordi han havde slaaet en Mæg ihjel, og blev i den Tid saa ilde tilredt af Mæg og Hvepser, at man, da man fandt ham, kun kunde kjende ham paa Stemmen.

Foruden i Egypten fandt Munkesænen tidlig Fødsel i Syrien. Hilarion skal have grundlagt et Kloster ved Gaza i det gamle Fønicien, hvorfra Munkesænen udbredte sig til Palæstina og Syrien. Sinai Ørken og Bjergene med dette Navn var allerede i Forfølgelsens Tider et Tilflugtssted for efterstræbte Kristne og Eneboere. Efter en gammel Optegnelse skal en ægyptisk Abbed ved Navn Silvanus være den første, der nedsatte sig paa Sinai omkring 365. Lidt senere (ca. 372) traf Munken Ammonius fra Kanopus ved Nilen i Nedreægypten sammen med Eneboere paa Sinai, der levede under en Forstander ved Navn Dulas, en from og mild Herre. De ernærede sig af Dadler, andre Frugter og Bær, uden Olje, Vin og Brød. Dog havde Forstanderen nogle Brød for Gæster. De levede hele Ugen ensomt i sine Celler indtil Lørdag Aften, da de samlede sig i Kirken, hvor de blev Matten sammen i Bøn. Søndag Morgen mødte de Naderen og trak sig saa tilbage til sine Celler. To Dagsreiser sydøst for Sinai, i Ørkenen Tor, var 43 Eneboere, der levede i Huler, under en Forstander ved Navn Paul. — Eneboeren Nilus og flere havde Tilhold i Celler oppe paa Sinai (390—420) og førte samme fromme Liv som de Asketer, Ammonius tidligere havde truffet sammen med paa dette Bjerg. Eneboerne her og i Ørkenen om Sinai blev ofte overfaldne af vilde, omboende Folk, Nabatæerne, og mange af dem blev dræbte. Fra Midten af det femte Aarhundrede findes et Brev fra Keiser Marcian, hvoraf det ses, at der den Gang var baade en Biskop og Munk paa Sinai, og blandt dem, som underskrev paa Kirkemødet i Konstantinopel 536, nævnes Theonas, "Presbyter og Sendemand fra det hellige Bjerg Sinai, Ørkenen Raitu (Tor) og den hellige Kirke i Faran." Det bekjendte Katharinakloster paa Sinai (se Pag. 197), hvor Tischendorf fandt sit berømte

Bibelhaandskrift, skal være grundlagt af Keiser Justinian ved Aaret 527. Det har en Kirke, hvor der i Halvrunderingen mod Øst er et særdeles skjønt Mosaikbillede af Kristi Forklarelse og paa hver Side af dette to Billeder, som angives at være af Justinian og hans Hustru Theodora. Antonius Martyr, der var paa Sinai 510, omtaler, at han blev modtaget af en Skare Munk og Eneboere, og at Klostret havde tre Abbeder, som var kyndige i Latin, Græsk, Syrisk, Ægyptisk og Persisk. — Tilstrømningen blev saa stor til de øde Egne, at man klagede over, at "Stæderne laa øde, og Ørkenen befolkedes."

Eustatius, Biskop i Sebaste i Armenien, ubredte Munkeløven i dette Land. Dette Liv svarede ikke blot til en vidt udbredt Fromhedsstrang blandt den Tids Kristne, men de mest berømte og anseede Kirkelærere kappedes om at beundre, anbefale og fremme det nye Levesæt, særlig saaledes, som det aabenbarede sig i Klostrene. Dette gjør Athanasius, de tre store Cappadocier, Chrysostomus, Ambrosius og Augustin. I Basilus den Store fremtræder tydelig det romantiske, som Kristendommen indblæste i saa mange Sind. Paa flere Rejser i Syrien, Palæstina og Ægypten lærte han at kjende og beundre Munkeløven og grundede selv Aar 359 et lidet Munkeselskab i en Ødemærk i Pontus, nær Byen Anesi, hvor hans Moder Emmelia og Søster Makrina med nogle fromme Jomfruer førte et asketisk Liv. Han blev støttet i sin Tver af ligesindede Venner, gav en fortræffelig Munkeregel, der bærer hans Navn og bevirkede, at Munkeløven tog et Opsving i Lilleasien. Munkeforeninger blev anlagte i Nærheden af store Byer; en saadan grundlagdes paa Bjergene ved Antiokien. Basilus anbefalede Haandarbejde og advarede mod en overdreven Askese. Munkene var ogsaa i denne Tid somoftest arbeidsomme og nidkjære og virkede meget for Børneopdragelsens og det kristelige Livs Fremme, men henfaldt ogsaa let til aandeligt Hovmod og grove Udseelser baade i sædelig Henseende og i andre Retninger. Det viste sig, at det sande menneskelige ikke lader sig ustraffet krænte og undertrykke.

I Nærheden af Byerne fandtes mange Asketer, som kaldtes Anakoreter. De levede enslig og overhøbd hverandre i Selvpinsel. I Mesopotamien saa man hele Høje af Munk drage gennem Landet som Kreatur og nære sig som disse af Markens Urter. I samme Land fremstod efter 360 Røgle, som mente, at uophørlig Bøn alene var et forsonende Middel for Synden. Røvelter og Eutusiasier mente i stolt Mandelighed at kunne undvære Gudstjenesten og Sakramenterne og havde grovt sandselige Forestillinger om Sjælens Forening med Gud og bestryldtes sandsynligvis med Rette for Uædelighed. De vilde ikke arbejde og levede af Tiggeri; de er i Grunden de første Tiggermunk. En anden Yderlighed i Munkeløvens Gjærningshellighed kommer skarpt frem hos Stylitterne eller Støtteboerne. Der mest bekendte er Simon, der blev født i nordre Syrien af kristne Forældre Aar 390. I over 30 Aar boede han paa en 36 Alen høi Støtte. Han underholdt en hel Hær af Utpøi paa sit Legeme for at øve sig i kristelig Taalmodighed og døde omfider (459) af en Byld fuld af Edder, som han med Forsæt havde holdt hemmelig, forat den ikke skulde blive helbredet. Han havde ved overdreven Faste opnaaet en saadan Smidighed i Ryggen, at han næsten kunde berøre sine Fødder med sit Hoved. En af hans Tilskuere fortæller, at han paa én Dag saa ham gjøre 1244 saadanne Bøjninger for Gudsdommen; men han blev træt af at tælle, før den Anden blev træt af at bukke

fig, og han maatte derfor ophøre at tælle Resten af hans Bønninger paa den Dag. Og saadant blev almindelig prist som de herligste Beviser paa sand Kristendom.

Munkevæsenet i Vesten.

aa Grund af Forbindelsen mellem den østerlandiske Kirke og Menighe-
hederne i Vesten fandt Munkedømmet snart Vrien did. Det artede sig
dog her langt renere end i Østen, da Romernes sunde Sands skjærmede
mod de værste Udfeielser; deres praktiske Nøgtrenhed viste sig i den Maade,
hvorpaa det vesterlandiske Munkevæsen blev ordnet. Man har almindelig tillagt
Athanasius en vigtig Andel i, at det blev forplantet til den romerske Kirke, da han
Aar 341 for første Gang kom did som landsflygtig; men noget sikkert Bevis derfor har
man ikke. Først efter den berømte alexandriniske Kirkelærers Død blev Munkelivet
vel kjendt i Vesten, væsentlig ved oversatte Skrifter om det afholdende Liv, som de
østerlandiske Kriitne førte. Men man mødte i Begyndelsen den nye Retning med
Mistro og betragtede den som et Foster af Sværmeri og Forryktthed. Mange Romere,
der paa sine Reiser i Østen havde saaet Smag paa Aftesen, reiste derfor tilbage til
den thebaiske Ørken for uhindret at kunne ofre sig for dette Liv. Munkevæsenet
fandt dog ogsaa i Vesterland ibrige Befordrere, som lovpriiste det i høie Toner;
fremst blandt disse staar Hieronymus († 420), der fra Aar 374 levede en Tid som
Gremi i Ørkenen ved Kalcis i Syrien og senere som Munk i et Kloster i
Bethlehem. Han fremmede Munkevæsenet ved sine Skrifter, og for Romere, som
drog sig tilbage til nykænnte Ørken, oversatte han Pakomius's Klosterregel paa
Latin. Han beskrev de berømte Munkes Liv og fremstillede dem som Mønstre til
Efterfølgelse. Hans Skrifter strømmede over af Lovprisninger over Munkevæsenet.
For at anbefale Munkenes Fattigdom sagde han: "Den er rig nok, som er fattig med
Kristus" Med Kraftsprog øvede han et magist Vælde over Sindene. "Egteskabet,"
siger han, "befolker Jorden, Fornueltigheden derimod Himmelen; Grumhed mod en
selv er den sande Fromhed." Ved sine veltalende Skilbringer af Munkevæsenet vandt
han mange blandt Roms hypperste Uet for det afholdende Liv. Af disse maa
nævnes Marcellina, Ajella, Lea, Melania, Paula og hendes Familie,
særlig hendes Datter Eustochium. Der dannede sig smaa kvindelige og mandlige
Selstaber for det afteniske Liv. Bødsfærdighedens Aand greb de gamle Romeres
Sønner og Døtre. Munkevæsenet aabnede for dem en Kampplads, hvorpaa deres
mandige Forfædres Kamp og Seire for en bedre Sag kunde fornys og overtræffes.
De styrkede sig ind paa den nye Bane med samme hoijsindede Begeistring og udholdende
Energi, som havde skaffet deres Forfædre Herredømmet over Verden. Men i Rom
var den nye Levevis ikke populær. De stadelige Følger af overdreven Faste vakte
Folkets Uvilje. Da det rygtedes, at Blesilla, Paulas Datter, havde sukket og
pint sig til døde, blev Folket rasende og raabte: "Hvor længe skal man endnu vente
med at drive Munkenes afkyelige Slægt ud af Byen eller med at stene dem eller kaste
dem i Floden?" Flere af disse kvindelige Afteter drog derfor til Hieronymus i
Palæstina.

Men uagtet denne Modstand udbredte Munkevæsenet sig i Vesten. Hertil
bidrog vistnok ikke lidet, at en saa anset og indflydelsesrig Mand som Ambrosius

(† 397) var en stor Beundrer af den nye Levevis og gjorde, hvad han kunde, for at fremme den. I Nærheden af Mailand stiftede han et Munkeløster, som Augustinus omtaler med stor Berømmelse. For saa meget mere uforstyrret at følge sin Tilbøielighed flyttede mange over til Verne ved Dalmatiens og Italiens Vestkyst, hvor der opstod talrige Kløstre. Biskop Martin af Tours (f. ca. 319, † 400), en af Frankriges mest anseede og indflydelsesrige Biskopper, grundede i sit Fædreland et Kloster ved Pictavium og et ved Tours. Honoratius, en Mand af ædel Familie, som endog skal have været Konsul, hengav sig efter sin Omvendelse til Munkelivet og grundlagde 410 paa Den Perinum (St. Honoré) ved Kysten af Provence et Kloster, som snart blev talrig befolket. Dette blev en Planteskole for Geistlige; et stort Antal Biskopper havde været i dette Kloster og blandt disse Hilarius af Arles og Evferius af Lyon. Den derværende Kloster-skole blev i Folkevandringerne Storme et Hjem for aandelig Dannelse og religiøst Liv. Den nærliggende lille Viro eller Vironne (St. Marguerite) var ogsaa et Hjem for mange Misketer. Johannes Cassianus stiftede 410 to Kløstre ved Marseille og gav gennem sit Skrift om Klosterindretninger og ved sin Fremstilling af de østerlandste Munkes aandelige Samtaler det afholdende Liv et kraftigt Stød fremad. I Afrika fik Munkesæsenet liden Fremgang, uagtet Augustinus anbefalede det ivrig og med sine Geistlige i Hippo levede i et Slags Klosterfamsund. I et Skrift blotter han det afrikanske Klosterlivs Skyggesider og søgte at bringe det i bedre Gjænge.

Munkesæsenets Fader og egentlige Ordner i Vesten var dog Benedikt af Nursia. Han blev født i Byen Nursia i Umbrien Aar 480, stammede fra en anseet Familie og blev i Rom opdragen i Videnskaberne. Da han afstyrede den sædelige Fordærvelse i Verdenstaden, drog han ud til en Grotte, der laa ved et Kloster ikke langt fra Rom. En Munk delte med ham sit knappe daglige Brød. Efter nogle Aars Forløb udbredtes Rygtet om hans fromme Vandel, og Mange kom for at søge aandelig Veiledning hos ham. I Aaret 529 grundede han det første Kloster paa Monte Cassino ikke langt fra Neapel, og dette Kloster blev i Vesten det Mønster, hvorefter for Fremtiden de fleste nye Kløstre blev indrettede og de allerede bestaaende omdannede. Sine Munk gav han Forskrifter for Livet; disse har faaet Navnet Benediktinerregelen; denne forpligtede dem til at aflægge de tre bekjendte Løfter om "Armød, Kydsfhed og Lydighed;" han foreskrev et Prøveaar (noviciat) for dem, som skulde optages, og gav Regler for Spiise, Faste og Bønnetimer. Paa den Opgave, som Kløstrene skulde have at løse for Verden og i Kirken, tænkte Benedikt endnu ikke. Det eneste Bud om Gæstfrihed viser, at Næstekjærligheden kun kom saavidt i Betragtning, at Gneboerne kunde udøve den. Den videnskabelige Betsjæftigelse blev nogle Aartier senere indført i Ordenen af Cassiodor († 562). Benedikt af Nursia døde 21de Marts 543. — Det Munkesamsund, som han stiftede, kaldtes siden Benediktinerordenen, der blev den Stamme, hvorfra de forskjellige Munkesamsund i Vesten er fremgaaende. Det var navnlig i Tyskland, at Munkesamsundets Opgave udvidede sig, saa det kom til at omfatte Hedningemission, Agerdyrkning og Studium.

Hvilken Betsjæftigelse Kløstrene har bragt Folkene trods deres Udartning og Ensidighed, fremgaar af Munkenes Betsjæftigelse, idet disse allerede i det fjet-

Marhundrede, men senere med endnu større Resultater stillede sig i Kirkens og Videnskabens, kort sagt i Kulturens Tjeneste. — Paa Kirkens Omraade bidrog Munkene til Kristendommens Udbredelse. Mange Lande og Folk i Europa har at takke Munkene for Evangeliet. — Under den sædelige Fordærvelse i Middelalderen udgik der Tid til anden fra Klostrene en gavnlig Reformation. Og paa Dannelsens Felt i snævrere Forstand skulder vi Munkene Anlægget af Byer, Opdyrkning af øde Landstrækninger o. s. v. — Med Hensyn til Videnskaben har disse som Middelalderens fornemste eller rettere sagt eneste Lærde frembragt storartede Ting. Det var især dem, som i Landene rundt omkring udbredte de gamle klassiske Haandskrifter. De første Universitetslærere var ogsaa Munk. — Paa Poesiens Udvikling øvede de en Indflydelse, som ikke maa undervurderes. Vi minder om det berømte tykke Digt "Heliand," Ottfreds "Christ," de storlagne angelsaksiske Heltebidte af religiøs Art, Anders Sunesøns spidsfindige "Hexameron," Eysteins "Asgrimssøns" sære Digt "Liljen" samt maaske ogsaa det mærkelige "Solarljod," der dog er meget ældre. Endelig maa heller ikke oversees deres Arbejde for Opdragelsen og Ungdommens Undervisning ved Oprettelse af Klosterskoler samt deres Virksomhed som Folkeprædikanter.

Men i Munkedømmet laa ogsaa store Farer. Ved sin Gjerningshellighed gennemførte det praktisk Pelagianismen. I en Tid, da man manglede de sædelige Forudsætninger for at indtræde i Kloster, maatte Munkesænen blot forsøge Verdsligheden. Dette skæde paa en forfærdelig Maade i Middelalderen, da Klostrene fik stor Rigdom. Det havde ogsaa sine store Brøst i national Henseende. Munkedømmet dannede et Samfund, hvis Midtpunkt i Middelalderen mere og mere blev Rom. Da Munkene ikke egentlig havde noget Fædreland, kunde de ei have noget Hjerte for sit Lands og Folks Udvikling. Modersmaalet blev foragtet eller tilfjædet og latinske Salmer og Bøger især benyttede istedetfor Skrifter og Sange paa Folkets Maal. Ved Klostrene berøvedes ogsaa Samfundet hvert Aar Tusinder af ellers brugbare Folk, som ligesom foragtede alle samfundsmæssige Indretninger som Familie, Stat o. s. v. Ved at fornegte det sandt menneskelige faldt Mange i grove og unaturlige Laster; den sædelige Tilstand inden Klostrene var ofte forfærdelig og er et rystende Advarsel mod en overspændt og udbortes Uandelighed.

Selgentilbedelse og Overtro.

Alerede i det andet Marhundrede begyndte man at vise Martyrerne en særegen Værdi; de ældste Udtalelser om Helgenerne findes i Meddelelserne om Polykarp's Død. Efterhaanden viste man dem større og større Værdi; Kirkesædrene priste dem i høie Toner, og man lysede og ærede Martyrernes Bunder og Efterladenskaber samt roste deres mægtige Forbøn. Efterat Forsølgelsernes Tid var forbi, kom "den lyse Sky af Blodvidner" til at staa i endnu større Glans, og baade de og andre Hellige, som man troede havde gjort mere godt, end Gud kan fordrø, blev vist en overtroisk Værdi. Den hedenste Tro paa Helte og Halvguder levede op igjen i Helgendyrkelsen; det var i grunden Hedenstabet i en ny Skikkelse. Martyrernes Dødsdage holdtes hellig med de yppigste og forargeligste Fester, som det holdt haardt for Kirkens Mænd at faa afskaffet. Da Helgenerne

var Afsternes Heste og Hestinder, voksede Bevægelsen, og Kirkefædre, som de tre store Cappadocier og Ambrosius, stillede sig i Spidsen for den. Selv i Liturgierne, der brugtes ved Gudstjenesten, kom der ind en Begjæring om deres Forbøn hos Gud. Bistnen skjelmede Kirkelærerne mellem at paa kalde og tilbede Helgenerne; det første havde man Lov til, mente de, men derimod ikke det sidste. For Menigmand kom dette ud paa et og det samme; han mumlede i sine Bønner snart til Gud og snart til Helgenerne uden at gjøre nogen Forskjel.

Som allerede anført, fik man ind i Kirkeåret en hel Del Helgendage, der feiredes med stor Høitidelighed. Senere i Oldkirken kom Mariadyrkelsen frem. Hendes evige Jomfruelighed prises, Ambrosius og Hieronymus lader Herrens Fødsel foregaa paa overnaturlig Maade, og Augustin spørger: "Om hun ikke af Guds Naade skulde være bleven fri for al Synd?" Der fremstod en Sekt, som kaldtes Brødfagekvinderne, fordi de paa hedenst Vis ofrede Brødfager til hende. Som en Jndsigelse mod Mariadyrkelsen fremkom den nestorianste Strid, men da Nestorius var overvunden, trængte ogsaa den Anstuelse igjennem, at Maria var „Gudsmoder;“ hun blev herefter Dronning for alle Helgener. Fester fiiredes til hendes Ære, hun anraabtes om Forbøn hos Gud og troedes at kunne skaffe den Bønshørelse, som alvorlig henbødte sig til hende. Ogsaa i Mariadyrkelsen var der noget hedenst, idet den mindede om den Ære, som man tidligere ydede Ceres og andre „Gudernes Mødre.“ Tidlig begyndte man ogsaa at feire Englefester, og fremragende Mænd som Ambrosius opmuntrede til at paa kalde dem. Høiest satte man Erkeengelen Mikael, der især blev tilbedt i Klippehuler. St. Mikaelskirken i Fjeldet ved Nordsjø i Thelemarken var i den katholske Tid viet til hans Ære.

Et andet Uvæsen var Pilegrimsreiserne, som baade Augustin, Chrysostomus, Gregor af Nyssa og flere Kirkefædre forgjæves advarede imod. De var meget populære og almindelige. Store Skarer strømmede til Petri og Pauli Grave i Rom eller til det hellige Land med de mange minderige Steder om Jesu Liv og Lidelse. Andre besøgte Katakomberne for at forrette sin Bøn der, ja endog den Møgdyng i Arabien, hvor man troede, Job havde siddet i Elendighed, blev Gjenstand for Tilbedelse. Man glemte Jesu Ord, at der hverken spørges om Jerusalem eller Garisim, men derom, at de, som tilbeder Gud, gjør det i Aand og Sandhed. I nær Forbindelse med Helgentilbedelsen stod ogsaa Relikviedyrkelsen og Billedtjenesten. Den naturlige og vakre Følelse, at man satte Pris paa en kjær Af døds Efterladenskab, udartede, og man kom snart til at vise de ubehageligste, ja ofte uægte Helgenlevninger overtroisk og afgudist Ære. Katakomberne blev gjennessøgte, og Helgenben, Pineredskaber og Klædningsstykker blev betragtede som dyrebare Ting, der eiede en overnaturlig Kraft og beviste denne paa mange Maader ved de mest sælsomme Undere. Pave Damasus udsmykkede Katakomberne, omstrev mange af de simple Gravskrifter og g'orde dem høitragende; jevne og usminfede Beretninger om Martyrernes Liv og Lidelser blev omarbejdede og udsmykkede efter den Tids Smag.

Der begyndte ogsaa tidlig Handel med Helgenlevninger, ledsaget af fromt Bedrager. Upperst af alle Helligdomme var Kristi Kors, og den Pilegrim blev holdt for lykkelig, som kunde bringe med sig hjem en Splint deraf. Den og

St. Peters Ring troede man endog skaffede Syndernes Forladelse. Der blev solgt saa mange Splinter af Kristi Kors, at det vilde udgjøre flere Skibsladninger; men det vakte ikke Betænkelighed, da man mente, at det hørte til Korsets hemmelighedsfulde Natur, at det kunde deles i det uendelige. For Grækerne med sin udprægede Kunstsans laa Kristelsen til Billeddyrkelse nær; de var jo ogsaa saa indlevende i den Forestilling ved den tidligere hedenske Gudsdyrkelse. Bisknøt ivrede Kirkens Mænd derimod og kaldte det Afguderi, men det hjalp ikke; man vilde ikke alene i Kirkerne og i Hjemmene have Billeder for at stemne Sindet til Andagt, men viste dem endog Dyrkelse. Fra det sjette Aarhundrede blev det almindelig Skik, at man tændte Lys for de afbildede Helgener og knælede og kyskede dem. Der forekom ogsaa undergjørende Billeder af Maria og Kristus, som man foregav var gjort af Engle, og det blev sagt og troet, at Blodet flød rigelig ud af de malede Saar paa Kristusbillederne. Ogsaa i Nadveren kom Overtroen og Afgudsdyrkelsen frem; man troede, at Guddommen opslugte det menneskelige, og Brød og Vin blev forvandlet til Guds Legeme og Blod. Det saaledes til Kristi Legeme forvandlede Brød dyrkede og tilbad man. Denne Forestilling kommer tydelig frem hos Flere allerede i Oldkirken, om den end først senere kom til sin fulde Udvikling. Man bragte Offer op til Alteret ogsaa for de Døde og opfattede Nadveren som en ublodig Gjentagelse af Kristi Offer. I nær Forbindelse med Messeofferet staar Læren om Skjærsilden og de saakaldte Sjælemesser. Denne Udartning og dette Brængebillede af Kristendommen viser, hvorledes kristelige og hedenske Forestillinger var blandede sammen allerede saa tidlig som i Rigskirken.

Indsigelser mod den skjæve Kristendom.

mod Verdsligheden i Kirken og de Misbrug og Bilsfarelser, som havde indtagne sig, optraadte flere Kirkesædne, der søgte at udbrede sun'e og evangeliske Grundsætninger. Men om de i adskillige Punkter havde den rette Indsigt, var de dog ved Tidens herskende Opfatning af det aestetiske Liv hindrede i at føre den skjæve Kristendom tilbage i de rette Spor. Dette viser sig i Maaden, hvorpaa Chrysostomus bekjemper den almindelige Overvurdering af Munkesænen, idet han vistnok optræder mod de værste Udsteielser, men paa samme Tid selv gav det et kraftigt Stød fremad. Blandt mange Kirkeslærere dannede sig den Anskuelse, at man maatte toale mange Misbrug, hvor meget man end misbilligede dem. Dette havde skadelige Følger. Augustinus bekræftede og beseglede denne Opfatning ved sin store Anseelse. I et Skrift tilstaar han nemlig, at han ikke bovede at laste forskellige Ensidigheder for ei at forarge enkelte hellige Mænd, som da vilde vække Uro og Strid. Men det beklagede han meget, at mange af Evangeliets Forskrifter ikke iagttoges, og at alt var i den Grad fyldt med menneskelige Forordninger, at den straffedes haardere, som overtraadte et ceremonielt Bud, end den, som drak saa meget Vin, at han mistede sin Forstand. Religionen holdt paa at komme ind under et jødisk Trældomsaaag, og Guds Kirke trueedes med at blive overgroet af Ugræs; men den kan udholde meget, naar den ikke bifalder eller gjør det, som strider mod Guds Evangelium, eller tier stille, naar Andre viger af fra den rette Vej.

Joregangsmændene i Kampen mod den skjæve Kristendom var Jovinius og Vigilantius. Den førstnævnte var romersk Munk og havde tilbragt hele sin Ungdomstid i streng Afstese. Derved var han kommen til Erkendelse af, at en saadan Levevis ikke havde noget høiere sædeligt Værd. Han forcastede al Gjerningshellighed, tillagde denne ingen Fortjeneste hos Gud og bedømte det fristelige Liv efter dets indre Væsen. Naar den levende Tro boede i Hjertet, var der Samfund med Kristus og guddommeligt Liv; da feirede det ogsaa ved den iboende Naadefraft over alt Ondt, og i et saadant Menneske var Syndens Bælde brudt. Med fuld evangelisk Forstaaelse bekjæmpede han Anskuelsen om den ugiste Stands og Munkesamfundets store Fortrin, naagter han selv var Munk og levede ugift. Cølibatet eiede nemlig i hans Dine ikke noget større sædeligt Værd end Egteskabet, der var indstiftet af Gud selv, og Munkesamfundet medførte ingen Forøgelse af Daabsnaaden, ei heller ydede det nogen sikrere Beskyttelse mod Fristelserne, end enhver levende Kristen eier. Han lastede ikke det afholdende Liv, men arbejdede blot for, at Afteter ikke skulde bedrage sig med den Indbildning, at de ved sin Afholdenhed indlagde sig nogen Fortjeneste hos Gud, eller nære den daarlige Tanke, at de var bedre end andre Kristne. Sine Anskuelser udtalte Jovinius i flere Skrifter, der skaffede ham meget Bifald og mange Tilhængere, saa at adskillige Mænd og Kvinder, der var Afteter, ophørte at leve som saadanne og indgik Egteskab. Men han fik ogsaa mange og mægtige Modstandere; den romerske Pave Siricius sammentalder Mar 389 en Synode, hvor Jovinius med otte af sine Tilhængere blev stemplet som Mænd, der for vild fra Sandheden. For at søge Beskyttelse forlod de Rom og drog til Mailand; men Ambrosius sammentalder en ny Synode i sin Bispestad, hvor Fordømmelsesdommen over dem blev stadfæstet. Kort efter optraadte Hieronymus paa sin sædvanlige fanatiske Maade mod dem; hans Raseri viste, at man havde rammet hans svage Punkt: den uevangeliske Afstese. I denne Strid søgte Augustin at indtage en mæglende Stilling, men uden at lade den reformatoriske Munk vedersfares Retfærdighed; han behandlede dog Jovinius paa en langt mildere og fordomsfriere Maade end Hieronymus. Det bør dog ikke forties, at den hjerter Reformator synes at have hældet til den Anskuelse, at en gjenfødt Kristen ikke mere kunde begaa noget syndig Handling, og at Helliggjørelsen ikke bestod i det nye Livs fremadstridende Udvikling, men heller var en tro Bevarelse af den en Gang modtagne Maade. Det lader ogsaa til, at han har opfattet Kirken kun som et Samfund af sande Troende. Det maa dog erindres, at vi kun kender ham og hans Anskuelser af de bitre Modstanderes Dmtale, da saavidt vides ingen af hans egne Skrifter er bevarede.

Lidt senere end Jovinius optraadte Vigilantius. Denne Mand var født i Gallien og havde i Slutningen af det fjerde Aarhundrede gjort en Reise til Palæstina og Egypten. I Bethlehem traf han sammen med Hieronymus og blev vel modtagen af ham. Uagtet de var uenige i Opfatningen af Origenes's Skrifter, som Vigilantius ikke kunde sætte saa høit som den nævnte lærde Munk, skiltes de dog ad som Venner. Efter sin Hjemkomst blev Vigilantius omkring Mar 400 Presbyter i Barcelona og begyndte at optræde som Forfatter. Han angreb især Helgentilbedelsen og Billeddyrkelsen paa en skarp og skaanseløs Maade; dette æggede Hieronymus, der 406 udgav et hadst og bittert Modskrift. Kampen gjaldt især den overdrevne Afgtelse, man havde

for Martyrerne og deres Efterladenskaber. Mod dette svage Punkt i den almindelige kirkelige Opfatning rettede nemlig Vigilantius sit Hovedangreb. Han betegnede Helgen- og Relikviedyrkelsen rent ud som hedensk Afguderi, bestred Tilliden til Helgenernes Forbønner, gjorde sig lystig over Relikviedyrkelsen og gik skarpt irette med Troen paa Undere, som skulde have steet ved Martyrernes Grave gennem deres Efterladenskaber. I Spørgsmaalet om Afseje og Munketvæsen gik han maaske noget længere end Jovinian. Hær ivrede han mod, at Presterne levede i ugift Stand, og sagde, at dette snarere befordrede Usædelighed blandt dem end gav dem større Hellighed. Endelig kunde han ikke billige, at man paa én Gang afskænkede sit Guds til de Fattige; han mente, at det var bedre selv at beholde sin Eiendom og efterhaanden uddele til Trængende det, som man selv kunde undvære.

Lignende Indsigelse mod Tidens Forvildelser steede ogsaa i Osten. En Presbyter ved Navn Audius optraadte i Syrien ca. 340 og ivrede mod Kirkens Tjeneres gode Naar; han krævede af dem apostolisk Fattigdom. Hans Tilhængere kaldtes Audianere og var adskillig sværmeriske. En beslægtet Aand var Presbyter Aetius i Armenien. Han gjorde Indsigelser mod Bønner og Oblationer for Afbøde og negtede, at det var fortjenstligt at faste, samt hævdede, at der ingen Forskel var mellem Prester og Biskopper. Ogsaa hans Tilhængere, Aetianerne, udartede til Sværmeri. Antidikomarianerne benegtede, at Jomfru Maria eiede en særegen Hellighed, og holdt for, at hun efter Frelserens Fødsel flere Gange var bleven Moder, saaledes som det ogsaa fremhæves af flere Steder i det nye Testamente.

Den pavelige Hierarkis Udvikling.

omernes praktiske Sands havde frembragt en kristelig Videnskab og udviklet Læren om Synd og Naade. Den gik endnu videre; den frembragte en Kirkeforfatning, som gjælder den Dag idag for en stor Del af Kristenheden.

— Før havde det romerske Folk underbunget Verden; det romerske Gnevælde havde været dets bevidste Maal. Den samme Magt, som engang havde tilkjæmpet sig Verdensherredømmet, skabte et aandeligt Herredømme, et Hierarki, hvis monarkiske Spidse med indre Nødvendighed maatte blive Pavedømmet. I Besiddelse af dette kunde den romerske Kirke gennemføre sin eiendommelige Opfatning af Kristendommen som en Viljesag og kunde tage de Folks vilde Kraft, som nu er Bærere af Verdenshistorien, i Stole og Tugt, lede deres Ungdom, forklare deres frigerste Uergjerrighed til ridderlig Dyd og bevæge dem til at høre sin stolte Nakke for Magter, der er mer end Styrke hos Hest og Mand. I Hierarkiets Tjeneste kunde denne Kraft bidrage til Dannelsen af de middelalderiske Stater og forene dem til et stort, aandeligt Rige. Det lader sig heller ikke negte, at den romerske Kirkes Opfatning af Kristendommen fra en Side betragtet er et væsentligt Fremstridt, idet den er en Overgang fra den græske Kirkes Opfatning af Kristendommen som Erkjendelsens Sag til at blive en Viljens Sag. Men det romerske Hierarki, der var fremmed for Apostelkirken lige til Udgangen af det første Aarhundrede, kom ikke med én Gang, men udviklede sig Skridt for Skridt, og flere af Oldkirkens store Mænd arbejdede bevidst eller ubevidst paa Opførelsen af denne stolte Bygning. Vi har seet, hvorledes Bispesvælden udviklede sig under Kristenforfølgelserne, og at

særlig Cyprian ved sin Lære om Bispeembedet, og at der kun var Frelse at finde i Forbindelse med den ydre Kirke, mere end nogen Anden før ham banede Veien for den høifirkelige Opfatning; men hele de første 300 Aar af Kirkens Levnetsløb gik dog hen, uden at der fandtes nogen Pave eller Pavekirke.

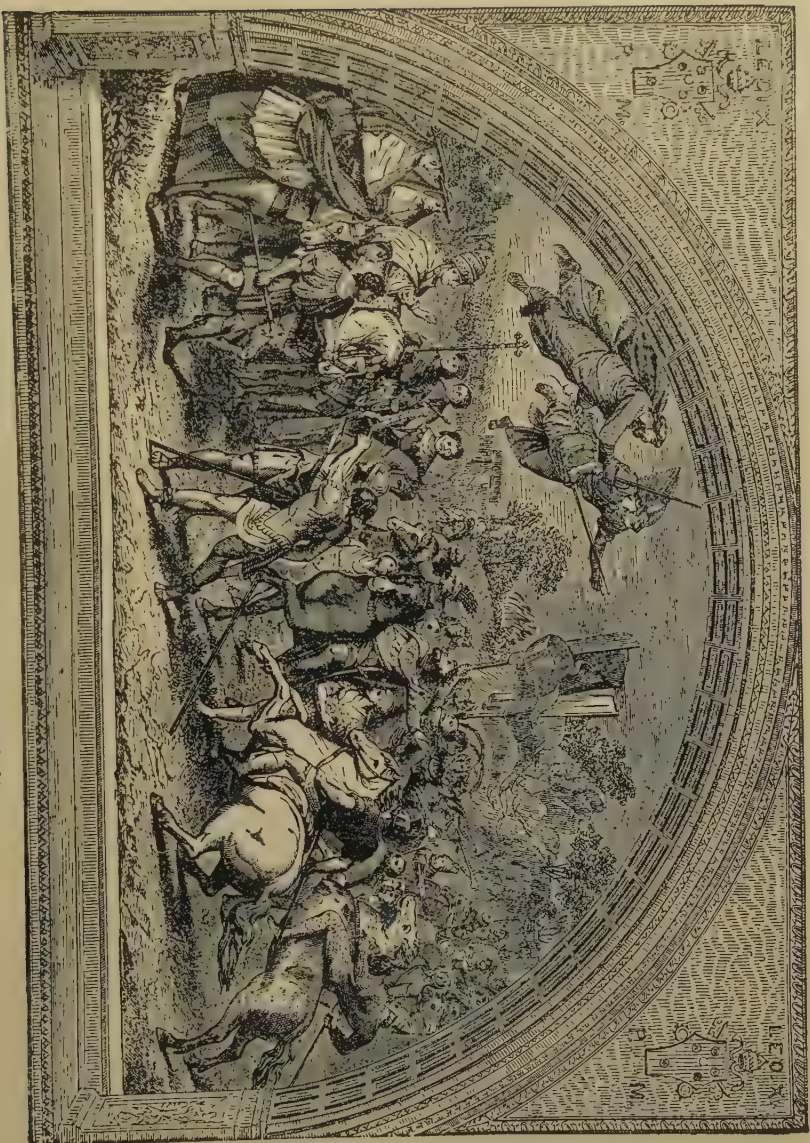
Men efterat Kirken var bleven godkjendt og støttet af Staten, blev Bispemagten efterhaanden den eneste kirkelige Magt, og Menighederne havde kun at lyde. Biskopperne paa Landet blev afhængige af sine Embedsbrødre i Byerne og disse igjen af Patriarkerne i Alexandrien, Rom, Antiochien, Konstantinopel og Jerusalem. Blandt de Mænd, som i det fjerde Aarhundrede fremmede Bispevældet, maa især nævnes Ambrosius, der saa levende viser os en fornem kristelig Romers og Kirkefyrstes særegne Stilling. Han saa klart, at det romerske Rige med stærke Skridt gik sin Undergang imøde. Men den romerske Stat var for Romeren et Mønsterbillede. Derfor kom det an paa at skaffe Kirken en saadan Stikfelse, at den kunde overleve Statens Undergang og blive den frelsende Ark for Menneskeslægten. Dette ansaa Ambrosius for sin Livsopgave. Efter hans Anskuelse maatte Kirken i sit Indre være fast og enig; derfor optraadte han kraftig mod Branglære. Endstjønt Keiserinde Justina lod Kirken i Mailand omringe af Soldater for at benytte den til ariansk Gudstjeneste, gjorde han Modstand, og Keiserinden maatte give tabt. Derfor maatte ingen verdslig Myndighed inden Hedenstabet have nogen Ret til at gribe ind i Kirkens Anliggender. Dette kom til Afgjørelse under Striden om Victorias Alter i Senatsalen i Rom, hvor enhver Ed maatte aflægges. Valentin den Anden lod sig ved Ambrosius's Indskydelse bevæge til for altid at fjerne Alteret. Han holdt alle Statsmagters Indgreb paa Kirkens Omraade borte, ja han tvang endog, som vi har læst, Keiser Theodosius til Kirkebod, fordi denne havde ladet Soldaterne i Thessalonika anrette et frygteligt Blodbad. Tidligere er ogsaa omtalt Augustins Arbejde i denne Retning; hans berømte Skrift om "Guds Rige" blev i mange Henseender en Rettefærdighed for Middelalderens Pavedømme.

Der var flere Omstændigheder, som førte til, at Rom tilkjendtes Forrangen blandt de fem Patriarkater, saa at den romerske Bisp fik Herredømme over Kirken. Først og fremst den saakaldte kirkelige Overlevering. Uagtet det nye Testamente intet ved derom, paaftod man, at Petrus var Stifteren af den romerske Menighed og ledede denne i 25 Aar som den første Biskop; han var Apostelfyrsten, lærtes der, ifølge Herrens Udsagn (Matt. 16, 18. og Joh. 21, 15—17.), uagtet Jesu Ord paa andre Steder (Matt. 18, 1—4. og 20, 25—28.) taler imod en saadan Opfatning. Men selv om det havde været Tilfældet, at Petrus var i Besiddelse af en særegen Begavelse fremfor de andre Apostle, som den romerske Kirke mener, saa havde dette dog lidet at betyde; thi et personligt Fortrin kan dog umulig nedrives til hans Efterfølgere paa Bispestolen, som de lærer. Af stor Betydning blev ogsaa Rom's Stilling som det romerske Verdensriges Hovedstad, en Stilling, som holdt sig i Folkets Grindring ogsaa efter Rigets Tilintetgjørelse. Synoden i Chalcedon 451 besluttede: "Fædrene har med Rette tilføjet det gamle Rom's Stol Fortrin paa Grund af denne Stads Herkerstilling." Da de forskjellige Partier under Lærestridighederne ofte søgte til den romerske Biskop for at saa ham

til at træffe en Afgjørelse, vandt "St. Petri Stol" derved efterhaanden Betydning som den øverste Instans. Synoden i Sardica i Illyrien Aar 347 besluttede endog, at der i alle Stridigheder mellem Biskopperne kunde appelleres fra en Synodes Afgjørelse til den romerske Pave. Denne Bestemmelse bandt imidlertid ikke de øvrige Biskopper; endnu var der intet Pavedømme. Men Aar 445 kom der ud en kejserlig — ikke kirkelig — Befaling som sagde, at hvad der blev bestemt i Rom, skulde ansees som Lov i Kirken, og at Enhver skulde være forpligtet til at møde for den romerske Biskops Domstol. Utsaa først henved Midten af det femte Aarhundrede blev det af den verdslige Regjering bestemt, at Biskoppen i Rom skulde være Kristenhedens Pave.

Denne Beslutning var for en væsentlig Del fremkaldt ved den Dygtighed og praktiske Klogskab, som de romerske Biskopper viste, navnlig under Folkevandringerne Storme, paa en Tid, da den verdslige Throne i Rom blev omstyrtet, og det østromerske Keiserdømme var sunket dybt baade i politisk og moralsk Henseende. Til de romerske Biskopper, som udmærkede sig i ganske særegen Grad, hører Leo den Store (440—461). Han var en from Mand og besad ikke blot en høi Dannelse, men ogsaa en glimrende Veltalenhed, og han øvede en mærkelig Indflydelse paa den kristne Verden. Denne Mands aandelige Magt var beundringsværdig. Da den hedenste Hunerkonge Attila (452) herjede frygtelig i Italien, gik Leo ham imøde i fuldt Ornat og fik ham til at vende om (se hosstaaende Billede: "Hunernes Fordrivelse"). Paa denne Maade blev Biskoppen sit Fædrelands Redningsmand. Tre Aar senere, da Bandalerne under Genserich skrækkelig havde plyndret Rom, bevægede han ogsaa disse til at slaane Indbyggernes Liv og lade være at brænde Byen. — Endelig bidrog de verdslige Fyrsters Indrømmelser ligeoverfor den romerske Biskop til at befæste dennes Magt. Først og fremst Valentin den Tredies foran omtalte Erklæring til Leo den Store Aar 445, at hvad der var bestemt ved den apostoliske Stol i Rom skulde gjælde som Lov, samt at enhver Biskop var forpligtet til paa Indstævning at møde for den romerske Biskops Domstol; thi kun da, sagde Keiseren og Paven, kunde der være Fred i Kirken, naar hele Kirken anerkjendte én Regent. Af største Betydning blev det ogsaa, at Keiseren i Konstantinopel indrømmede Gregor den Store (590—604) og hans Efterfølgere fyrstelig Høihedsret over det romerske Bispesædes betydelige Fordegods saavel i Nærheden af Rom som over hele Italien. Derved var Grunden lagt til Pavens verdslige Magt; Kirkestaten var begyndt at danne sig. Denne blev øget af Frankerkongen Pipin, der var kaldet til Hjælp af Paven mod Longobarderne. Han skænkede, som bekendt, i Aaret 754 St. Petri Stol det fra Longobarderne tagne Land; men den pavelige Stol forstod dog at fremstille denne Gave som hidrørende fra Konstantin og Pipins Handling som en Bekræftelse af Petri "Arvedel."

Men denne voksende Magt hos Romerbispen vakte de andre Patriarkers Skynse. Særlig var dette Tilfældet med Patriarkerne af Konstantinopel. Som Overbiskopper i det østlige Riges Hovedstad og som støttede og begunstigede af Keiserne der, mente de at være vel saa gode og indflydelsesrige som deres Embedsbrødre i Rom. Derfor tillagde en af dem sig Navnet "almindelig Biskop" for derved at betegne sin Forrang. Den daværende romerske Pave Gregor den Store lod sig derimod kalde "Guds Tjeneres Tjener," men vidste samtidig at hævde sin

Grave Geo den Store og Sinnerkongen Yttila.
Efter Malet af Rafael.

Magt og Anseelse. Oldkirken slutter med denne uafgjorte Strid om, hvem af de to der skulde have den øverste Ledelse af Kirkens Anliggender; den fortsattes ind i Middelalderen og fandt der sin Løsning.

Tilbageblik paa Oldkirkens tre Tidsrum.

Da den Helligaand efter Jesu Løfte paa Pintsebageen kom over Disciplene, stod Petrus op og prædikede Ordet om den korsfæstede og gjenopstandne Kristus Jesus; de, som modtog Ordet, blev døpte, og tre tusinde lagdes til de Troendes Tal; dermed var den første Modermenighed i Jerusalem stiftet og den kristne Kirke grundlagt. Den bestod oprindelig af omvendte Jøder, der holdt fast ved Mose Lov og de fædrene Skikke og kun skille sig fra Jøderne deri, at de troede paa Jesus, var døpte med den kristelige Daa b og samledes ved Daggrø til Guds tjeneste og om Altsenen til broderlige Sammenkomster om den hellige Nadvere. De levede et inderligt Kjærligheds liv, sørgede omhyggelig for de Fattige og ventede med Længsel paa Kristi Komme. Petrus var den egentlige Leder. Men det var Guds Vilje, at Evangeliet skulde udbredes over den hele Jord; derfor indtraf en Forsølgelse, som spredte Disciplene over Judæa, Samaria og endnu videre, og overalt blev Evangeliet forkyndt og Sjæle bundne for Guds Rige. I Antiochien i Syrien dannedes en Modermenighed af omvendte Hedninger, og her fik de Troende først Navnet Kristne. Den Mand, der først klart forstod Guds Riges sande Væsen og Forskjel fra Jødedommen, var Stefanus, men hans evangeliske Mand bragte Jøderne i Raseri, saa de stenede ham. En af de værste Forsølgere var Paulus, men da han paa underfuld Maade var bunden for Guds Rige, blev han den, som bragte til videre Udvikling de evangeliske Tanker, som Stefanus var Talsmand for. Han blev Hedningernes Apostel og gjorde tre store Missionsrejser, og der opstod blomstrende Menigheder i Makedoniens og Grækenlands Byer. Paa den tredje Rejse dannede han en ny Modermenighed i Efesus i Lilleasien. Paulus og hans Medarbejdere indsatte i de nystiftede Kristensamfund aandelige Styresmænd ligesom i de jødekristne Forsamlinger. De kaldtes Presbyter eller Biskopper og var jevngede i Magt og Anseelse. Guds tjenesten i de hedningekristelige Menigheder holdtes om Morgenens Missionærprædiken, Bøn, Salmesang og frie Vidnesbyrd af de Troende, som Herren havde givet Naadegaver. Om Altsenen samledes man til et Kjærlighedsmaal tid og Nydelse af Nadveren. Kjærlighedslivet var inderligt og gav et lysende Eksempel, omdøbt det baade i Jødeland og andre Steder havde sine store Strøbeligheder og Mangler. — Paulus styrkede de Nyomvendte i Troen ved Breve og forkyndte som Fange Evangeliet i Rom, hvor baade han og Petrus skal have lidt Martyr døden. Saa overtog Johannes Ledelsen og valgte Efesus til Opholdssted. Menighederne fik en fastere Ordning; den af Presbyterne, som baade havde Læregaver og Styrelsens Naadegave, blev Formand i de Altsenes Naad, uden at der dog var nogen Rangsforfæls mellem dem. Branglærerne trængte allerede tidlig ind, og baade Paulus og Johannes kæmpede energisk mod disse glubende Ulve, der vilde føre de Kristne tilbage til Trældom under Loven eller negtede, at Kristus var kommen i Rjødet (Judaister, Gnostikere, Doketer). Den apostol-

liste Troesbekjendelse dannedes tidlig og blev brugt ved Daaben og som Værn mod Kjætterne. I hele den apostoliske Tid udgjorde de Troende en Menighedskirke, styrede af de Eldestes Raad; hver Menighed var uafhængig af den anden, men Aandens Enhed i Fredens Baand omslyngede dem. Jacob er i sit Brev Talsmand for Kristendommen paa det første barnlige Standpunkt, da Forbindelsen med Jødedommen især var kjendelig. Paulus fører Menighederne i sine Breve frem til fuld evangelisk Klarhed i Forstaaelsen af Synden og Kristi Gjerning og den uforfælskede Naade. Johannes, Kjærlighedens Apostel, giver os det herligste Billede af Kristus som Gud, født af Faderen fra Evighed, og som Menneske, der tog vore Synder paa sig for at frelse os.

De Kristne blev af den romerske Stat længe overseede og betragtede som en ubetydelig jødisk Sekt; men da Kristendommen fra Begyndelsen af det andet Aarhundrede gjorde vældige Fremskridt baade i Asien, Afrika og Europa, begyndte man at anse dem som farlige Folk, der foragtede de gamle Guder og var skadelige for det romerske Samfund. Forfølgelsernes Tid begyndte, og Martyrernes Blod flød i Strømme; men Modstanderne opnaaede ikke, hvad de tilføjede, da Martyrernes Standhaftighed og Frimodighed bragte mange Hedninger til at antage Kristendommen, paa samme Tid som de rensede Menighederne for urene Elementer og styrkede dem i Trostaben og Kjærligheden til sine aandelige Ledere og hverandre indbyrdes. En Forandring med Hensyn til Kirkens Forfatning indtraadte efterhaanden, idet Menighederne gik over til at blive en Biskopskirke, hvori de enkelte Lemmer fik mindre og mindre Indflydelse paa sine Anliggender, og Naadegavernes frie Brug blev meget indskrænket. Hedningernes og Filosofernes Angreb fremkaldte de kristelige Apologeters Svar og blev den egentlige Anledning til Grundlæggelsen af en kristelig Videnskab, hvis Opgave det blev at udvikle den kristelige Troes Værdomme i sin Sammenhæng ud af Guds Ord og ved Hjælp af den menneskelige Fornuft. Aftengudstjenesterne med Kjærlighedsmaaltidet blev ophævede paa Trajans Bud og Nadveren henlagt til Morgengudstjenesten, der begyndte at udvikle sig i Rigdom og Skønhed, indtil den omkring Aar 300 havde naaet sin største Høide. Kristentlivet var i det hele varmt og lysende, rigt paa Opofrelse og Kjærlighedsgjerninger, men ogsaa med sine Skygger, hvilket er let forstaaeligt, naar man betænker, at de Kristne nys var revne ud af et forfærdeligt Hedenskabs Magt og bar dybe Mærker efter dets Fordærvelse, som var vanskelig at udplette. Men man øvede en alvorlig Kirketugt og sørgede omhyggelig for Menighedens kristelige Undervisning og Opdragelse.

Ved Begyndelsen af det fjerde Aarhundrede indtraadte et stort Omslag i Kirkens Forhold til Staten, idet Forfølgelserne ophørte, og Menighederne fik Religionsfrihed. Ja, det varede ikke længe, før Kirken blev formelig godkendt og støttet af Staten. Dette blev dog skjæbnesvangert. Keiserne begyndte at blande sig ind i Troessager og optraadte som Kirkens øverste Ledere, medens store Masser af Gyltere strømmede ind i Menighederne og verdsliggjorde dem og bragte Fordærvelse. Men Kirkens Liv tog ogsaa i flere Henseender et storartet Opsving. En lang Række af store Kirkelærere virkede baade ved midjære Prædikener og Sjælsorg i Menigheden, samtidig som de udviklede Kirkens Tro overfor Branglærere. Den rette Opfatning af Treenigheden, af Kristus som sand Gud og sandt Menneske; af

Arvesynden og Kristi Naade blev drøftet og fastslaaet og Frugterne af Lærestridighederne nedlagte i den nicæniske og athanasianske Troesbekjendelse; hele Kristenheden høster den Dag idag Velsignelse af deres vældige Arbeide. I dette Tidsrum tog man endnu mere end i det foregaaende Kunsten i sin Tjeneste, og Gudstjenesten faar en rig liturgisk Udvikling, men begynder allerede at tabe sig i Renhed derved, at Anstueljen om Messiofferet kommer frem, og Prædikenen efterhaanden taber sig. Kristenlivet udmærker sig ved en Rigdom paa Kjærlighedsgjærninger, men bærer ogsaa ofte Mærke af indre Svaghed og Ensidighed. I stærk Modsatning til den indtrængende Verdslighed fremtræder det afholdende eller asketiske Liv særlig som Munkedæsen, men udarter ikke alene til Sværmeri, men end mere til en Gjerningshellighed, der dræber den evangeliske Frihed og stænger den fulde og frie Afgang til Naaden, der er det kristelige Livs sande Kilde. Kirkeordningen udvikler sig til Patriarkalforfatning, og den Høikirkelighed, som var kjendelig allerede i Martyrtiden, tiltager og faar ganske Overhaand, indtil det ender i det rene Pavedømme. Forstjellen mellem den græske og romerske Kirke bliver mere og mere tydelig. Medens den græske Kirke med sin Trang til Grubling og sit Syn paa Kristendommen hovedsagelig som en Erkjendelsens Sag bidrog meget til at udvikle Kirkelæren, søgte den mere praktisk anlagte romerske Kirke fornemmelig at udvikle Kirkeforfatningen samt vise, hvorledes Kristendommen skrider fremad fra Erkjendelse til en om sit Maal bevidst Vilje. Paa samme Tid, som den græske Statskirke fra henimod Oldkirkens Slutning bliver uden Betydning for den kirkehistoriske Udvikling, gaar den romerske Kirkestat sin Magtudfoldelse imøde, idet den ved at tage de kraftige germaniske Folk under sin Opdragelse bliver istand til at løse nye Opgaver.

Middelalderen.

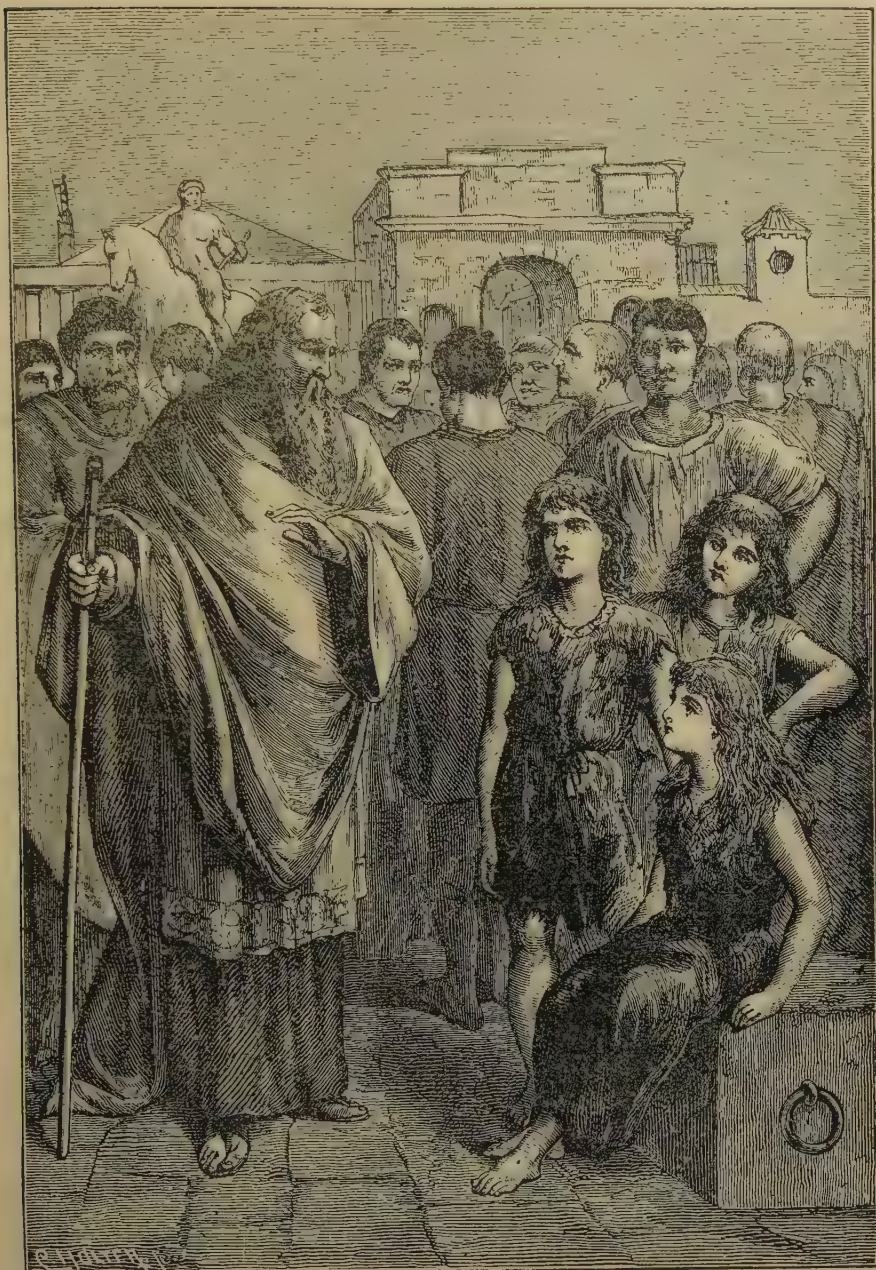
Missionen og folkekirkerne.

Pave Gregor den Store.

Med denne Mand og hans Livsgjerning begynder den kristelige Middelalder. Han blev født i Rom omtrent Aar 540. Faderen var en Senator af høi Byrd og Moderen en from, kristelig Kvinde, som den senere katholske Kirke ærer som Helgen. Da han fødtes, laa en Del af hans Fødeby i Grus efter mange Plyndringer af Folkevandringernes hærjende Skarer. Det videnskabelige Liv laa ganske nebe, saa hans Uddannelse blev temmelig mangelfuld. Hans Læsning blev Bibelen og Augustin. De gamle Mønsterforsattere var luffede for ham, Græsk forstod han ikke. Han gad heller ikke drikke af hine Bisdommens grumsede Væld, som aabnede sig i de hedenste Forsatters Skrifter; han holdt sig ene til de kristelige Skrifters klart rindende Kilber. Forsaavidt stiller han sig fra mange af de tidligere store Kirkelærere, han manglede det friere og videre Syn, som en Origenes og en Basilus havde. Han studerede Lovkyndighed; om det var af egen Lyft eller efter sin Families Ønske, vides ikke.

Allerede tidlig gik han i Statens Tjeneste, idet Keiseren omkring Aar 570 udnævnte ham til Dommer i Rom. Han var nu omgiven af Hæder og Ære, og da han baade var rigt udrustet af Naturen og tilhørte en af Byens ædlestes Familier, laa en lovende verdslig Løbebane for ham. Men den Besatning, som han i Embedets Medfør havde med de verdslige Gjøremaal, havde imidlertid intet tillokkende for ham. Allerede fra Barneaarene af sølte han sig hendragen til Klosterlivets Flugt fra Verden og Munkelivets Gudfrugtighedsøvelse. Et Brev giver et Indblik i hans Sjæls Tilstand paa denne Tid; han skriver: "Længe opfatte jeg Naadens Opfordring til Omvendelse og mente, da jeg allerede var greben af den himmelske Tilskyndelse, at kunne leve bedre under den verdslige Klædning. Thi ved Kjærligheden til det Evige

Gregor den Store paa Slaveforvet i Rom.

blev det allerede dengang aabenbaret mig, hvad jeg skulde søge. Men den gamle Bane holdt mig endnu fængslet, saa at jeg ikke forlod den verdslige Stand. Og da min Stilling tvang mig til i det mindste efter Skinnet at tjene Verden, saa udfældedes der ved Omforgen for denne Verden saa meget i mig, at jeg snart ikke blot ifølge Nødvendigheden af det ydre Skin, men, hvad der var farligere, af Tilbøielighed blev fastholdt i den."

Længe arbejdede han ærlig for at kunne forene sin jordiske Bessjæstigelise med sit himmelske Kald, men det vilde ikke lykkes; han maatte vælge, og Valget var snart gjort. Da hans Fader døde, brast de Baand, som hidtil havde knyttet ham til Verden; han nedlagde sit Embede, folgte sine Giendomme og byggede for de indkomne Penge 6 Klostre paa Sicilien og 1 i Rom. I dette sidste, som han opkaldte efter den hellige Andreas, gik han selv ind som Munk; han var nu "som en skibbruden Mand sluppen ind i Klosterets Havn." Her blev han ivrig optagen med sine nye Pligter, hengav sig til vedholdende Betragtning og Bøn og var saa yderst streng mod sig selv, at hans Helse blev nedbrudt for bestandig. Det var dog ikke længe, han fik leve i Klosterets Stilhed; Biskoppen af Rom hævede ham først til en af de første Prestestillinger i Verdensstaden og lod ham senere gaa som Sendebud til Konstantinopel; ved Keiserhoffet her vandt han snart Indflydelse og Anerkjendelse. Senere vendte han tilbage til Rom og virkede først et Par Aars Tid som Forstander i sit kjære Kloster, men var umenneskelig streng. En Munk, der trofast havde pleiet ham under en haard Sygdom, laa paa sin Dødsbæng og skristede, at han eiede tre Guldstykker. Ungen turde nu nærme sig til hans Leie, og hans Broder maatte fortælle, hvor foragtet han var; da han var død, blev Liget og Guldstykkerne kastet paa Møddingen, og først 30 Dage derefter turde man læse Sjælemesse.

Det berettes, at Gregor i denne Tid engang gik over et af Rom's Torve; der fik han se nogle unge, vakre Børn, som pienshyntligt hørte hjemme i et ijernt Land. De var bragte til Rom for at sælges som Slaver. Gregor blev forundret over deres skønne, kraftige Ydre og spurgte Slavehandleren om deres Fødeland og Tro. Da han fik høre, at de var Hedninger, beklagede han, at Mørkets Fyrste havde Menneſker med et saa lyst og vakkert Udseende i sin Magt. Han spurgte saa om Folkets Navn, og der blev svaret "Angler." "Ja!" udraabte han; "et engleligt Afſyn har de, og Englenes Medarvinger skal de blive." Han vilde nu have reist til England som Missionær, men Folket vilde ikke give Slip paa ham; dog glemte han ikke siden sine kjære Angelsakere, men sørgede for, at Troesbud blev sendt til dem.

I Aaret 590 blev han meget mod sin Vilje enstemmig valgt til Biskop i Rom og næsten tvungen til at overtage dette Embede. Men han var ogsaa som Pave igrunden Munk og længtede "efter Skjønheden i Klosterets stille, beskuelige Liv." Han skriver herom: "Jeg elskede den ufrugtbare, men deilige, klarpieðe Røkel, om Natten fik jeg saa Lea istedet, det virksomme Liv, frugtbarere visnok, kun ikke med de klare Dine." Sit Ideal som Biskop har han nedlagt i Bogen om "Syndesembedet." "Sjælepleien," siger han, "er alle Kunstes Kunst," og hans Raad med Henſyn til denne vidner baade om et fromt, ydmygt Sind og et dybt Blifind i Sjælelivet. Af hans andre Skrifter er "Prædikenerne" et af de vigtigste; men han har ogsaa digtet Salmer og skrevet mange andre bethdningsfulde Bøger. I 14 Aar virkede han som Biskop, og det er bleven sagt om ham, at han i disse Aar

grundlagde Pavedømmet saaledes, som det senere artede sig. "Biskoppen af Rom," skriver Dr. Bang, "der hidindtil havde indehavt Gresrangen blandt sine Medbrødre, og hvis Overhøjhed over disse væsentlig kun havde været af moralsk Art, bliver fra nu af den samlede Kirkes øverste Styre og Dommer og staar i samme Forhold til de øvrige Biskopper som Keiseren til sine Embedsmænd."

Først og fremst søgte Gregor at ordne de kirkelige Forholde i sine egne Provindser; han hjalp op fattigpleien, indførte paany Tugt i Klostrene, afsatte uværdige Præster og Biskopper og søgte med stort Alvor at hæve Geistligheden i moralsk Henseende. Dernæst tog han sig med stor Dygtighed af sin Bispestols Eiendomme. Disse var hidtil for det meste blevne forvaltede af Lægmand; nu overdrog Gregor dem til dygtige Præster, som ikke blot skulde paase Bispestolens Tare, men ogsaa have Folkets Vel for Øie. Over disse Eiendomme gav Keiseren i Konstantinopel Gregor og hans Efterfølgere fyrstelig Højhedsret og lagde saaledes den første Grund til Pavernes verdslige Magt. Men det var ikke bare de kirkelige og verdslige Forholde inden sine egne Provindser, som han tog sig af og bragte i Orden. Hans Blik var rettet ud over hele Kristenheden, og hans Maal var "at drage hele den samlede Kirke ind under Roms Overhøjhed." Dette lykkedes ogsaa for ham i en mærkelig Grad. De arianske Longobarder fik ham for Størstedelen bevæget til at forlade sin arianske Tro og gaa over til den katolske Kirke; hermed var Roms kirkelige Overhøjhed over Norditalien grundfæstet. Vestgoterne i Spanien, der Aaret, før Gregor blev Biskop, havde forladt sin arianske Vildfarelse, fulgte han ogsaa med spændt Opmærksomhed, traadte i Forbindelse med den spanske Kirke og lagde den ind under sit Magtomraade. Det samme gjælder England; did sendte han Missionærer, som vi skal høre om i næste Stykke, og de omvendte Angelsakser blev stillede i den nærmeste Forbindelse med den romerske Biskop. Ogsaa de frankiske Konger i Gallien vidste han at vinde; hans Stedfortræder i dette Land var igunden den frankiske Kirkes øverste Styre og Leder. I Nordafrika knækkede han Donatismen, der lige siden Augustins Dage havde været en Fare for den almindelige Kirke. Han satte igjennem, at alle donatistiske Biskopper blev afsatte, og at disse Separatister skulde bekæmpes og forfølges baade med moralsk Midler og verdslig Magt. Sværmeriet blev kuet, men rigtignok paa en høist uværdig og ukristelig Maade, og den afrikanske Kirke blev trukket nærmere ind under Roms Overhøjhed.

Da Patriarken af Konstantinopel nogle Aar før Gregors Embeds-tiltrædelse havde givet sig Titlen af "Universalbiskop," vakte dette en heftig Strid. Gregor krævede, at han skulde aflægge denne Titel, og da dette ikke stode, afbrød han Forbindelsen med Konstantinopel. Keiseren forbød imidlertid senere sin Patriark at kalde sig "almindelig Biskop" og erklærede desuden lige ud Romerbispen for at være alle kristne Menigheders Overhoved; Gregor fejrede saaledes ogsaa her. Naar han kaldte sig "Guds Tjeneres Tjener," "saa havde han vistnok udtalt en ret evangelisk Forstaaelse af det kirkelige Embedes Væsen, men tillige lagt for Dagen sit Krav paa at staa i Spidsen for Kirken." (Dr. Bang). Under megen Nød og Ansægtelse, men ogsaa fuld af Trøst og med Diet aabent for det evige Livs Herlighed henlevede han sine sidste Aar, og medens "hans Regeme aldeles hentørredes og lignede en saftløs Benrad," straaled hans "Væsens himmelske Natur

stedse klarere frem gennem hans skrøbelige Ydre." En smertelig Sygdom strakte ham paa Sygeleiet. En Række Breve, skrevne i hans sidste Leveaar, giver et klart Indblik i hans indre Liv; han lægger hele sin indre Sjælekamp, sin aandelige Trængsel og Nød frem i dem, men de er ogsaa gennemtrængte af den mest levende Tro paa og den inderligste Tillid til ham, der er stærk i de Svage, og i Troen paa ham døde han i Rom Aar 604.

"Gregor," skriver Dr. Bang, "staar paa Grændsen af to Tidsalbre; i ham affluttet Oldkirken, med ham begynder Middelalderen. Saa er der da ogsaa hos ham Træk, der minder om begge disse Perioder. Fra Oldkirken har han arvet det strenge, moralske Alvor, sin Iver for den rekte Tro, sin Omhu for de Fattige og Betrængte, sin Kjærlighed til den kirkelige Kunst, sin Sands for Ordningen af skjønne, gudstjenstlige Ceremonier. Desuagtet er der dog mere af Middelalderen ved ham. Han er en saa nidkær Tilhænger af Klostervæsenet, at han endog anser dette for en ufeibarlig Wei til Himmelen. Han er en ivrig Martyrtilbeder og saa formørket i sin Tro paa Relikviens Kraft, at han mener, at Brugen af et Kors, der indeholder en Splint af St. Petri Lænker, kan frigjøre fra alle Synder. Han indskjærper Helgentilbedelsen, idet han gaar ud fra, at Helgenerne ved sin store Hellighed har indlagt sig saa megen Fortjeneste hos Gud, at denne ogsaa kan komme Andre tilgode. Han holder vistnok frem Guds Naade og Kristi Fortjeneste, men formørker og fordunkler denne i ikke ringe Grad ved sin Lære om de gode Gjeringers Fortjenstlighed og gjør saaledes Menneskets Frelse i Birkeligheden afhængig af Gjeringer og ikke af Naade. Og som hans Mangel paa grundig videnskabelig Dannelse vidner om, at Middelalderens Mørke allerede er begyndt, saa er det samme ogsaa Tilfældet med Hensyn til hans Tro paa det tilladelige i at bruge verdslige Tvangsmidler til Kristendommens Fremme. Det var ægte middelalderisk, naar han f. Eks. vilde udrydde Hedenskabet paa Sicilien ved at paalægge de hedenske Bønder trykkelige Skatter eller ved at anvende paa dem forporlig Revselse eller ved at sætte dem i Fængsel, indtil de omvendte sig. — Gregor var helt igjennem en Mand af dyb Fromhed, brændende nidkær for Guds Rige og Folkets Vel. Poetisk begavet og praktisk anlagt var han en fremragende Prædikant, der som saadan øvede stor Indflydelse paa sin Samtid. Udadtil optraadte han med Fasthed og Taft og viste sig til sine Tider som en sin Diplomat, der endog gik ud over Grændserne af, hvad vi nu vilde anse for at være forsvareligt. — Frugten af Gregor den Stores Livsgjerning er Pavedømmet i Middelalderen; men det var visseelig ikke personlig Uergjerrighed og Magtbegjærlighed, der ledede ham, men at han virkelig stod i den Tro, at Roms Biskop var kaldet af Gud til at lede og styre den samlede Kirke."

Angelsaksernes Omvendelse.

Da de hedenske Angler og Sakser fra Slesvig og Nordtyskland i det femte Aarhundrede satte sig fast i England, var Kristendommen allerede gammel der (se Pag. 292 flg.). Men af de vilde Angelsakser blev den kristne Befolkning bortjaget til affides Egne af Landet og behandlet saa grusomt, at disse fik et saadant Had til sine Fiender, at de intet gjorde for at bringe dem Livets Ord. Bodansdyrkelsen afløste den kristne Gudstjeneste, og

Hedenstabet herskede, indtil Angelsakjerne blev kristnede ved romerske, irske og skotske Missionærer. Da Pave Gregor den Store selv blev hindret i at gaa som Troesbud til Den, sørgede han for, at Andre drog derhen som Missionærer. Vedtaget af to Brødre forlod Munkene Augustin Rom den 23de Juli 596 for at prædike Evangeliet blandt de hedenske Angelsakker. De var forsynede med Pavens Udfælsingsbrev til de galliske Biskopper, hos hvem de tilbragte Vinteren 596—597, dels for at studere Kirkeforholdene der, dels for at blive kjendt med det frankiske Sprog og hverve Medarbejdere i Missionens Tjeneste. Deres Følge voksede, og da de 597 landede paa Thanet, var de 40 i Tallet. De vendte sig først til den keltiske Konge Ethelbert, der var Overkonge over Landet syd for Humberfloden. Hverken han eller hans Folk var fremmede for Kristendommen. Den stadige Handelsforbindelse med det kristne Frankrige og Berørelsen med den ældre kristne Befolkning var de tvende Hovedkanaler, gennem hvilke Kjendskab til Kristendommen trængte ind til det hedenske Folk. Hertil kom, at Ethelbert var gift med den kristne frankiske Prinsesse Berta, der havde sin Prest med sig og uhindret dyrkede Gud i den gamle britiske St. Martinskirke i Canterbury. Det var derfor ikke forunderligt, at de romerske Missionærer hos ham fik en venlig Modtagelse; de blev tilbudte uhindret at forkynde Evangeliet og anmodede om at betragte sig som hans Gæster. Missionærerne foretrak imidlertid at leve tarvelig af de Omvendtes frivillige Gaver, og delte Træk af Forsagelse gjorde et dybt Indtryk paa Kongen og hans Mænd. Allerede ved den første Pintebaad blev Kong Ethelbert døbt, og til den første Julebaad meldte sig ikke mindre end 10,000 Daabslæringer. Augustin drog over til Arles og blev der indviet til Bisp af Pavens Stedfortræder Vigilius; Aar 601 fik han Palliet. Som Erkebiskop over den engelske Kirke skulde han være uafhængig af enhver anden Metropolit. Missionen gjorde nu en Stund store Fremskridt. Augustin byggede et Kloster i Canterbury og Kong Ethelbert en Kirke for St. Petrus og Paulus, hvor alle engelske Konger skulde bisættes. Paven sendte ham hellige Bøger, Alterklæder, kirkelige Ornamente, Relikvier og mange Bøger. Efter 10 Aars Forløb udvidede Augustin sin Missionsmark ved at indvie Melitus til Biskop for Essex, med Sæde i London, og Justus til Biskop for det vestlige Kent, med Rochester som Biskopsæde.

Paa Ethelberts Anmodning modtog Befolkningen i Essex Kristendommen, men vedblev dog endnu længe i Hjertet at være Hedninger og vendte siden tilbage til Afguderiet. Men efter denne lovende Begyndelse kom der et Tilbageslag, der trueede den unge Kirke med Undergang. Ethelbert døde 616, og hans Søn Eadbald fulgte ham paa Thronen. "Han negtede ikke blot at modtage Daaben, men besmittede sig endog med saadan Synd, som efter Apostelens Ord er uøst selv blandt Hedningerne, idet han tog sin Faders Hustru tilægte." Dette blev Begyndelsen til et almindeligt Frafald. Baade Melitus og Justus blev slagte over saa megen Modgang, forlod sine Bispesæder og flygtede til Gallien. Og saa Laurentius, som ved Augustins Død i 605 var bleven Erkebiskop af Canterbury, vilde følge deres Eksempel. Da aabenbarede Apostelen Peter sig for ham i en Drøm og revsede ham for hans Trosløshed mod den lille Flok, som var beboet hans Hjerdeomsorg. Den følgende Morgen gif han til Eadbald, blottede sine Skuldre og viste ham de synlige Mærker af St. Petri Pidskeslag. Kongen blev forfærdet,

afsvor Hedenkabet, skilte sig fra sin unge Stedmoder og søgte i Daaben Forladelse for sine Synder. De flygtede Biskopper vendte tilbage, og da Laurentius døde i 619, blev Melitus hans Eftermand; 624 opnaaede Justus den samme Værdighed, da Melitus i dette Aar døde af Gigt.

Ved denne Tid var dog Evangeliet ikke naaet ud over Kents og Essex's Grændser. Da Kong Cadbalbs Søster Ethelburgh blev gift med Kong Edwin af Northumberland, forplantedes ogsaa Kristendommen til den nordlige Del af det angelsaksiske Rige; thi han havde lovet ingen Hinderer at lægge iveien for hendes Gudsdyrkelse, ja endog stillet i Udsigt sin egen Overgang til Kristendommen.

Angelsaksisk Hovding.

Med Prinsessen fulgte en Missionær ved Navn Paulinus, der var bleven indviet til Bisp og havde det Hverv at vaage over hendes Tro og om mulig ombende hendes Husbond og hans Folk. Kongen viste ingen Brangvilje: "Hvis Eders Gud," sagde han, "staffer mig Seier over Kongen i Wessex, vil jeg afsværge Aserne;" sin nysgjødte Datter lod han døbe. Han vandt Seier, men det saaldt ham tungt at holde Løftet; mangen Time sad han og grundede over, hvilken Tro der var den rette. Da traadte Paulinus til ham, lagde sin Haand paa hans Hoved og bragte

ham Hilsen fra den Gud, der havde hjulpet ham for mange Aar siden i et trøstesløst Dieblif. Kongen havde nemlig den Gang havt et Syn, hvori en Mand, han ikke kjendte, lovede ham Seier og Hylfe, lagde sin Haand ligesom Paulinus nu paa hans Hoved og bad ham til Gjengjæld kun at tro det Ord om Frelsen, der vilde blive bragt ham. "Og dette Ord," sagde Paulinus, "er det, du nu hører." Kongen var greben. Dog stebnede han først sine Taner sammen til Raadslagning angaaende Religionskiftet. Paa hans Spørgsmaal om, hvad de syntes om den nye Lære, svarede hans øverste Gode Coifi: "Du indser selv, o Konge, af hvad Bestaaffenhed

den Lære er, som nu forkyndes os; jeg for min Del erklærer her for dig, at det er min inderste Overbevisning, at den Religion, vi hidtil har havt, er fuldstændig kraftløs og unyttig; thi Ingen af dine Folk har med større Iver hengivet sig til vore Gunders Dyrkelse end jeg, og desuagtet er der Mange, som har modtaget større Velgjerninger og højere Værdigheder af dig og havt langt større Held i alle sine Foretagender og Bestræbelser. Men om Guderne havde nogen Magt, da vilde de dog visseelig give den mest, der dyrkede dem med størst Iver. Finder du da, at den nye Tro, som forkyndes os, er bedre og mere heldbringende, saa lad os uden Mølen antage den."

Ogsaa en af de andre Tilstedeværende tog Ordet og fremsatte sin Opfatning af den gamle og nye Tro saaledes: "Menneskets nuværende Liv synes mig, o Konge, i Sammenligning med den Tid, vi ikke kjender, som naar en Spurv en Vinterdag flyver gennem den Hal, hvor du holder Gilde med dine Mænd, og et varmende Baal brænder midt i Hallen, medens det stormer, regner eller snør udenfor. Kommen ind ad den ene Dør forsvinder den snart gennem den anden, og vistnok naar Stormens Baristhed den ikke, saalænge den dvæler i Huset; men dens Glæde er kun kort; thi fra Vinteren farer den ud i Vinteren og er forsvunden for dine Dine. Saaledes viser dette Liv sig ogsaa for en kort Stund; men hvad der gaar forud, og hvad der følger efter, det ved Ingen af os. Kan denne nye Lære give os nogen sikrere Oplysning herom, da fortjener den, at vi modtager den." De Øvrige udtalte sig i samme Retning. Coisi ønskede dog af Paulinus selv at høre nærmere om den Gud, han forkyndte, og paa Kongens Bud fulgte Missionæren hans Opfordring; men han var ikke kommen langt i sin Tale, før Coisi afbrød ham og sagde: "Allerede længe har jeg vidst, at vor Gudsdyrkelse duer til intet; thi jo ivrigere jeg ved den søgte Sandheden, desto mindre fandt jeg den. Men nu tilstaar jeg aabent, at i denne Prædiken fremlægges for os i al sin Klarhed den Sandhed, der alene formaa at skjænke os Livets, Frelsens og den evige Saligheds Gaver. Lad os da, o Konge, overgive til Jld og Forbrandelse de Templer og Altare, som vi til ingen Nytte har anseet for hellige. Kongen afsvor da Hedenstabet, tog Baaben paa, red hen til det nærliggende Tempel, slyngede Spydet ind ad Døren og lod det nedrive og opbrænde. Kong Cadwin og hans Adel samt største Delen af Folket blev ikke længe derefter døbt.

Støttet af Kongen fortsatte Paulinus sin Missionsvirksomhed. Fra Hovedstaden foretog han i dennes Følge en Reise omkring i Berenicia og Derra. Engang kom han samt Kongen og Dronningen til en Kongsgaard, hvor han opholdt sig i 36 Dage og var udelukkende optaget af Missionsgjerningen; fra den tidlige Morgenstund til den sene Aften var han beskæftiget med at undervise og døbe de store Skarer der fra Omegnen strømmede til ham. Denne herlige Tid varede fra 627—633; da blev Biskoppens velsignelsestrige Virksomhed afbrudt ved Kong Cadwins Fald. Seierherren, Kong Benda af Mercien, var Kristendommens erklærede Modstander, og da Northumberland kom under hans Overhøjhed, havde Missionen i disse Egne tabt enhver politisk Støtte. Paulinus flygtede med Cadwins Enke Sæveien til Kent, hvor han fik en hædrende Modtagelse af Erkebiskop Honorius, der gjorde ham til Biskop af Rochester, en Stilling, som han beholdt til sin Død. En eneste Diakon ved Navn Jakob sad igjen, og ved hans udholdende Arbejde blev mangt et Offer revet ud af Sjælefiendens Klør. Efter et

Nars Forløb blev Missionen i Northumberland optaget af skotske Missionærer. Oswald, en Søn af Cadwins Formand Ethelfrid, havde som Flygtning opholdt sig hos de irske Munke paa Hii og var der bunden for Kristendommen. Med en liden Skare af kjække Mænd søgte han at vinde tilbage sine Fædres Kongestol. Han seirede, sendte Bud til Hii efter Missionærer, men den første Udsending tabte Modet straks ved Folkets barbariske Vilddhed og vendte tilbage. Da han en Dag stilledes med de mørkeste Farver Missionen blandt et saadant Folk, blev han afbrudt: "Feilen er paa din Side, Broder! Du har lagt større Vyrder paa Barbarerne, end de kunde bære, og du har undladt at stige ned til deres lave Standpunkt for efterhaanden at kunne løfte dem op til Forstaaelse af Evangeliets oplysende Lære."

Saaledes talte den Mand, der snart i Gjerningen skulde bevise Sandheden af sine Ord. Hans Navn var Aidan, den første Biskop af Lindisfarne og den egentlige Grundlægger af den northumbriske Kirke. Som en ægte Kristi Apostel vandrede han om fra Sted til Sted, og da han i Begyndelsen ei formaaede at gjøre sig forståelig, var Kong Oswald hans Tolk, og Evangeliet havde stor Fremgang. Missionærer strømmede daglig til fra Skotland, og Folket døbttes i Høbetal. "Kirker opførtes paa mange Steder," siger Beda, "og Folket strømmede glade til for at høre Guds Ord, Kongen stjænkede Guds og Grund til Opførelse af Klostere, Anglernes Børn lyttede opmærksom til sine skotske Lærere og hengav sig i Forening med de Boksne til Studier og et fromt Liv." Men Missionen her fik nye Trængsler at gjenneaa. Kong Oswald faldt i et Slag den 5te August 642, og det fortælles, at hans sidste Ord var: "Herre, forbarm dig over mit Folks Sjæle." Missionsarbeidet blev dog fortsat uden Afbrydelse under hans Broder og Eftermand Oswin, der ogsaa bevirkede, at skotske Missionærer trængte ind i Mercien og Essex. I førstnævnte Rige fik dog Kristendommen først nogen Fremgang, efter at dets hedenske Konge Nar 655 var falden i et Slag mod nysnævnte kristne Fyrste. Flere Missionærer kom til, og ved deres Virksomhed blev Kristendommen for altid befæstet i denne Del af Landet. Ikke længe derefter blev ogsaa Essex kristnet. Medens irske og skotske Missionærer arbejdede ufortrødent i Nord- og Mellemengland, havde romerske og frankiske Trodsbud fortsat Augustins Arbejde i det sydlige. I Ostangel var Omvendelsesværket begyndt allerede 629, da Kong Cadwin af Northumberland overtalte Kongen der til at tage den kristne Tro. Ved hans Død ikke længe derefter blev der Tilbagegang; men da indkaldte hans Broder og Eftermand fra Frankrige den burgundiske Biskop Felix, og ved hans Bestræbelser blev Ostangel kristnet. I Wessex blev Evangeliet først forkyndt Nar 634 af den romerske Missionær Birin. Han fik som Westsaxernes Biskop sit Sæde i Dorchester, og Kristendommen syntes inden faa Nar at have slaaet Rod blandt dette Folk. Men ogsaa her indtraadte en Stilstand ved Kongens Død i 643. Senere skjød Missionsarbeidet ny Velsk under den frankiske Munk Agilberts Ledelse; han blev 650 Biskop i Dorchester. Nu stod blot Sussex tilbage, og det forblev hedensk indtil 680, da den fordrøvede Biskop Wilfrid af York byggede et Kloster paa Halvøen Selsey; herfra virkede han i fem Nar blandt Syd-saxerne og havde saa stor Fremgang, at Sussex efter den Tid betragtedes som et kristent Rige.

Den norske Historiker N. Taranger, som i dette Stykke næsten overalt er fulgt, skriver i sit Værk om den angelsaksiske Kirke: "Omtrent et halvt Aarhundrede efter Augustinus Ankomst til Kent var Kristendommens Indførelse i England en fuldbragt Kjendsgjerning; men dens endelige Seier var ikke saa meget de romerske som de keltiske Missionærers Værk. Northumberland, Mercia og Essex var kistnede af Mænd, der var udgaaene fra Hii eller Lindisfarne, og Romerkirkens Sendebud havde ikke vundet Fodfæste udenfor Kents, Wessex' eller Ostangels Grændser, ja i det sidste Rige havde Skoter og Northumber taget sin fulde Andel af Arbeidet." Dette Forhold ledede til en Strid mellem Kelterne og Romerne om Pavemagten, Tiden for Paaskestens Høitideligholdelse og Tonsuren. Kongerne saa heri en Fare for Kirkens Enhed og sammenkaldte 664 begge Parter til et Møde i Klosteret Streaneshalch, d. t. senere Whitby, tæt ved Ryften. Hovedordfører for Rom var Abbed Wilfred fra Northumberland, medens Biskop Colman fra Lindisfarne traadte i Skranken for de irske og skotske Missionærers Opfatning, der stemte med den ældste græske Kirkes Anskuelse om disse Spørgsmaal. Ved Kong Oswius Hjælp seirede Rom; men de Skoter og Angler, som ikke vilde bøje sig under Mæget, vendte tilbage til Hii og drog derfra til den lille Ø IJsbofinde paa Irland's Vestkyst, hvor de byggede et Kloster. Rom blev fra nu af det Midtpunkt, hvorefter alle aandelige Interesser i England dreiede sig. Denne Bevægelse fik et kraftigt Stød fremad, da Theodor fra Tarfus i 668 af Paven blev viet til Erkebiskop af Canterbury, og for første Gang samlede den engelske Nations spredte Stammer under ét aandeligt Overhoved. Den angelsaksiske Kirkes Organisation blev denne fremragende Mands Værk, og det blev udført i romersk Måde og efter romersk Mønster. Ved hans Side stod hans Ven, den lærde Munk Hadrian; den samtidige angelsaksiske Historieforfatter Beda giver en begejstret Skildring af deres Virksomheds Karakter og herlige Frugter.

"Blandt de nyomvendte Angelsakser," skriver Dr. Bang, "blomstrede der snart frem et fagert Kristenliv. Kirker blev byggede og Klostre grundlagte. Det nye Testamente blev oversat paa Angelsaksisk. Der fremstod hyppelige Skalde, som trod sin Herres Pris, og de angelsaksiske Prestes var ligesaa flittige som dygtige til at prædike for Folket paa dets eget Tungemaal."

Cædmon og andre oldengelske Digtere.

Kristendommen vakte i England i en mærkelig Grad de slumrende aandelige Kræfter. Et rigt, fagert og sjelden evangelisk Landsliv blomstrede; en Række store Skalde sang Kristi Pris, og Lærde som Beda vidner om den raske Vækst og den store Vandsudvikling. Den mest navnkundige af alle kristelige angelsaksiske Digtere var Cædmon, men om ham vides igrunden faare lidt; man antager, at han blev sødt ved den Tid, da Kristendommen først optraadte i Northumberland, altsaa omkring 627. Hans Liv til den modne Alder er hyllt i dyb Dunkelhed. Af hans Digte kan maaske sluttet, at han har ført et bevæget Liv og haft Anledning til at erhverve sig stor Livs- og Verdenserfaring, samt at han ogsaa før sin Omvendelse har gjort Brug af sine rige Skaldegaver; thi en saadan Dyg-

tighed i at behandle det gamle Versmaal, som han allerede straks ved sin Indtrædelse i Klosteret lagde for Dagen, forudsætter med Nødvendighed dette. Hans aandelige Livshistorie beretter hans Samtidige Beda trostfyldigt og smukt. En Dag omfring 670 bragte Formanden for en af Landsbyerne en Hyrde til Munke- og Nonneklosteret Streaneshalch eller Whitby, der laa i Yorkshire ved Havet, syd for den nuværende Grændse mellem England og Skotland. Det var en ældre, ulærd, kristelig Almuesmand, der kaldte sig Cædmon. Han fortalte, at det mere end én Gang havde hændt, at han mismodig var kommen hjem fra et Gilde, naar Harpen efter Landsjens Skik og Sæd gik rundt mellem Gæsterne, og hver skulde synge en Sang. Hans skjulte Digternatur elskede Sangen, men hans Kristensind afskyede, hvad der mindede om Hedenskabet; derfor sendte han altid Harpen videre uden at synge, naar den kom til ham.

Nylig havde det gaaet ligedan, og han sneg sig da fra Bordet og gik bort i Stalden, hvor han den Nat skulde passe Kvæget. Der havde han en Drøm. En visste sig for ham og sagde: "Cædmon, syng noget for mig!" "Det kan jeg ikke," svarede han, "det var netop derfor, jeg gik min Vej fra Gildet." "Ja," sagde den Anden, "synge skal du dog for mig!" "Og hvad skulde det saa være?" sagde Cædmon. "Syng om Skabelsen," lød Svaret. Og Cædmon gjorde det; nu kunde han synge. Saa vaagnede han, men sin Lovsang havde han derfor ikke glemmt, ja kunde endog Morgenen efter digte flere Vers i samme Aand. Kvadet sang han for Abbedisfen Hilda og Brødrene, som hun kaldte sammen. Vi har endnu denne Lovsang, den ældste paa et germanisk Tungemaal, der er kommen til os. Kong Ælfred har meddelt den i sin Oversættelse af Bedas engelske Kirkehistorie, og den ligner lidt Indgangen til Cædmons Digt om Skabelsen og Faldet, men er ikke ét med den. De første Linjer lyder saaledes: "Nu høit vi vil love Himmerigs Vogter, Skaberens Magt og hans mægtige Tante." Brødrene studiede. Men de vilde hyderligere stille ham paa Prøve og gav ham derfor Opgaver, fortalte et og andet af den hellige Historie og lod ham synge en Sang derom. Hver Gang dette skeede, maatte de paany undre sig over hans Skaldeevner, og han var gjerne seet i Klosteret.

Det endte med, at han paa Fru Hildas Raad blev Lægbroder. Læse har han maaske aldrig lært, Beda taler kun om, at han meget flittig hørte efter, hvad der blev fortalt, og gjengav det i Digte, som henrev Alle. Han var en from Munk, til Velsignelse for Mange, alvorlig i sine Pligters Opfyldelse og dog altid glad i Gud samt tidt fuld af Skjæmt; de store Ehner fyldte og løstede hans Aand. Til det sure Klosterliv mærkes slet ikke. Det viste sig ogsaa paa hans Yderste. Da han laa syg, standjede han midt i en livlig og aandrigh Samtale, der havde varet til Midnat, og spurgte, om de havde den hellige Nadvere rede for en Døende. "Hvorfor det?" sagde Munkene, "du dør ikke endnu, saa munter du der kan ligge og endog skjæmte med os!" "Bring Nadveren alligevel!" sagde han, og de gjorde saa. Derpaa spurgte han, om de ogsaa nu Alle havde et godt kristeligt Hjerte til ham, og da de svarede ja, spøiede han til: "Det samme, mine Børn, har jeg, Gud ske Lov, ogsaa til alle Herrens Tjenere." Saa nød han den hellige Nadver, "denne Rejsekost til det evige Liv," og spurgte, naar de skulde synge Lovsangen. "Snart," svarede de; "godt," sagde han, "jaa lad os vente til den Time," tegnede sig med det hellige Kors,

Iagde sig til Hvile, sov sødt og vaagnede aldrig nære herne. Han døde omkring Aar 690.

Hans mærkeligste Kvad er "Korsdrømmen"; det er et Speilbillede for hans Staldeigner i de aandsfuldeste Diebliffe. Han lader i dette Korset fortælle sin Historie paa en gripende og storlagen Maade. Det byder Cædmon, "sin kjære Helt," at forkynde alle dets Herligheder og fremfor alt at synge om den korsfæstede, "til sin Død" himmelfarne, til Doms gjenkommende Frelser. Saa slutier Cædmon. Hans mægtige Venner er gaaet hjem. Did stunder al hans Længsel, hans eneste Glæde i Livet er Korsets Træ, Seierens Træ, Herlighedens Træ, der skal bringe ham hjem til den himmelske Stad, den evige Nidver i Guds Rige. "Drotten være min Ven, han, som led paa Galgen for Menneskenes Synder og gav os Livet." I intet af Kvadene speiler Brydningstiden mellem Kristendom og Hedenskab sig klarere. Kristus er Menneskeslægstens "unge Helt," hans Kors er Seierstræet, hans Disciple Hids, Helte, Herrens Tæner. Han er fuldt og helt Troens Kristus, Gud og Mand tillige, hvem Billederne fra de gamle Guder kun skal herliggjøre. Her er det, det mandige Kristusbillede, Billedet af Kristus som den seierlige Helt, første Gang kommer frem. Hans Fremstilling af Kristus som den døende Helt minder om et lidet, men storlaaet Billede af Kristus paa Korset ved Mikkel Angelo. Der er dyb Syndsbevidsthed hos Cædmon, men ikke Spor af Munkecellen og dens biege Fromhed. Alt aander Freidighed i Troen, saa man kunde tro at høre en henrykt Yngling synge, ikke en gammel livstræt Mand, som Cædmon dengang var.

Ikke langt fra Egnen, hvor Cædmon levede, i det nuværende Sydskotland, i Dumfriesshire, tæt ved den engelske Grændse staar mellem Batter og Skove Ruthwell-Korset, et af Storbritanniens stolteste Oldtidsminder. Det er nu kun 17½ Fod høit samt rigt smykket med indhugne Ranter, Dyr, Fugle. Engle og en Mængde Billeder af Jesu Liv, deriblandt en nu næsten ødelagt Fremstilling af Korsfæstelsen. Længs nedad Korset staar foruden latinske Indskrifter en lang Række Rumer, hvert Bogstav 2½ Tomme høit, der gjengiver et Stykke af Cædmons Korsdrøm, nemlig alt, hvad der tildrog sig paa Korset. Støtten antages at være reist i Cædmons Levedage eller kort efter hans Død og er altsaa nu omkring 1200 Aar gammel. Den blev ilde behandlet af Puritanerne, men er i vor Tid istandsat.

Foruden "Korsdrømmen" havez endnu flere storlaaede Kvad, der gaar under Cædmons Navn. De er af bibelhistorisk Indhold om Skabelsen og Syndefaldet, om Noah, om Abraham, om Jødernes Overgang over det røde Hav, om Daniel, om Kristus og Satan og om Judith. I et Universitetsprogram om "De episk-kristelige Oldkvad," som jeg her har høit mig til, skriver Professor Fr. Hammerich om Cædmon: "Han er en Folkets Mand, der har op'evet det nye i og med sit Folk og maa udsynge, hvad der rører sig i Alle. Kristendommen opfattes, som et Folk med germanisk Natur maatte opfatte den, fra den mandige Side. Den er uvilkaarlig læmpet efter det ædleste, Folket kjendte til, læmpet, ikke traadt for nær, men alt er gjort hjemligt. Saa de store Syner over Historiens Bidder, selv ind i den hinsidige Historie i de Dødes Rige! Levende Natursands og Sands for Huslivet, indtil de smaa Optrin i det, rører sig overalt. Og hvor omfattende er ikke Cædmons Mand! Han fører os ind i Himlen mellem Guds Engle og ned i Afgrunden. Han kan i Draper skildre den kæmpende Helts

Ruthwell-Korset.

Længsler, han har Die for den Fortvilelse, der kan gribe en Menneſkeſjæl, men ikke mindre for en uſkyldig, idylliſt Livsglæde. Og hvor dyb er ikke hans Menneſkefundſtab! Alt, han er inde paa, er Karakterſkilbringen, der maatte ligge Germanerne nær. Hvor ſandt og ſmukt er ſaaledes ikke Kvinden ſkildret fra de forſkjelligſte Sider, en Eva, Sara, Judith! Sandelig, den Almueſmand har kjendt Verden, har levet et rigt og mangfoldigt Liv ſom Faa! — Munkene mærker man ſaa godt ſom ikke til, de ſkjæve romerſke Foreſtillinger, Gjærningsvæſen, Helgendyrkelse, heller ikke. Lidt mytthiſt er Kvadet om Redſarten, ellers er Bibelen opſattet i evangeliſt Aand. Cædmons Form, det Mønſter, alle de andre Skalde fulgte og gav en ſtrengere Holdning, er hentet fra Drapen, ſom vi kjender den i Norden og England. En vis Tungthed og Bredde, der paaſaldende kan ſtiſte med Anaphen i Udtrykket, af og til Pragt i Skilbringen, men ved Siden deraf kan han udtale det Høieſte i jævne, troſtyldige Ord. Epoeſets Ro afbrydes egentlig kun i "Krist og Satan" af en mere lyriſt Stemning. Den eiendommelige, tidt vilde Romantik i Germanernes Sagn og Sange har her ſaaet ſin křiſtelige Indviſeſe."

Det næſte Navn i Rakken af de oldengelske Skalde er Cynewulfs. Ogſaa han ſynes at være fra Northumberland. I ſin Ungdom færdedes han ſom Skald hos de Store i "Mjødhallen" og var ſtolt af de gyldne Ringe og Kjæder, hvormed man lønede hans Sang. Milevidt har den rafſe, vilde Heſt ham fra Borg til Borg. Senere greb Kriſtendommen ham, og maafſe er han bleven Munk. I alt Fald havde han godt Kjendſkab baade til den hellige Skrift og flere af Kirkefædrene, og dette ſynes at være kommen til ham fra førſte Haand, ikke ſom hos Cædmon gjennem Andre. Naar han levede, er meget uviſt. Kun ſaa meget kan ſiges, at han er fra den angeliſkſke Digtekunſts blomſtrende Tid, og den ſtrafte ſig neppe langt ind i det 10de Aarhundrede. Han vides med Sikkerhed at være Forfatter til "Krist," "Juliane," "Elene" og en liten Gaade; thi i diſſe Kvad har han ſelv indſkrevet ſit Navn. Det er ogſaa ſandſynligt, at han har ſkrevet to længere Legendedigte, "Andreas" og "Gutlaf." Mellem Cædmon og Cynewulf er der ſtor Forſkjel. Den ſidſte er mere Lyriker og lærdere end den førſte, hans Digtning er inderlig, men mere gjennemarbeidet, mere afrundet og ikke ſaa troſtyldig. I "Juliane" viſer Helgentilbedeſen ſig; baade her og andetſteds lægges af og til for ſtor Vægt paa de gode Gjærninger. Han er en fuldblods, ædel Digternatur, og i Skilbringen af Dommedag ſtaar han paa Cædmons epiſke Høider; i ſaa ſtor en Stil er der hverken før eller ſiden ſunget om dette Emne. Af alle hans Digte er "Krist" det betydeligſte. Det er en ſammenhængende Romancekreds om Herrens tredobbelte Komme, i tre Hovedafdelinger: hans Undfangelſe og Komme til Verden, hans Himmelfart, hans Gjenkomſt til Dommen. "Her er Himmelfongen," ſkriver Dietrich, "med ſine Taner og Engle, den hele, evigt levende Kristus, indſkrevet i Folkeſ Hjerter." I "Krist," ſiger Hammerich, "hører vi Klokkerne kime til Advent, Himmelfart og Dommedag. Det Billede af Herren ſom den mandige "Seierkonge," hvilket Cædmon førſt førte frem, aabenbarer ſig ogſaa gjennem Cynewulfs Syner. Der ſtaar Helledrotten for os, midt imellem ſine trofaſte Taner, ſkildrede i Træk, der ikke glemmes." Blandt oldengelske Digte af ukjendte Forfattere maa nævnes det heilige Kvad om "Fønixſuglen," "Kriſti Redſart til Helvede," "Salomo og Saturn," mange Legender og rimede Prædikener,

(hvoraf Prof. C. R. Unger har oversat en i "Annaler for nordisk Oldkyndighed" Aargangen 1846, Side 67—81), samt en Række smukke mindre Digte. Mange af disse findes oversatte i Hammerichs førnævnte Skrift samt i Grundtvigs "Sangværk," første Bind. Hele denne Stalds Salmedigtning viser i Billeder og Udtryk en stærk Paavirkning af Angelsakserne.

Beda den Erværdige.

Den mest fremragende angelsaksiske Kirkelærer i denne Tid var Beda den Erværdige. Han riser sig som en straalende Skikkelse paa en mørk Baggrund, thi han bevarede ikke alene med Trostfab det, som den forgaagne Tid havde tilkjæmpet sig, men han lod ogsaa sit Hjskinn for sin Samtid og var fuld af ren Gudsfrugt og alvorlig Nidjærhed for Guds Sag. Han tilhørte den angelsaksiske Stamme og blev født i Landshyen Jarrow ved Thynes Mar 673. Om hans Forældre vides kun, at de sendte den syvaarige Gut til Abbed Benediktus i det nærliggende Kloster Wearmouth. Klosteret Jarrow ved Thynes sydlige Bred var nemlig dengang endnu ikke bygget. Men da dette blev stiftet i 682, gif Beda ind i dette og forblev der hele sit Liv. Her var et overordentlig gunstigt Felt for den lærelystne Ungbroders Flid og Kundskabstørst. Stifteren og den senere Forstander i det omtalte Klosterpar, Biskop Benediktus, havde med utrættelig Flid samlet her alt, hvad der kunde fremme Kunst, Videnskab og Skriftkundskab. Fra sine gjentagne Reiser til Rom havde han ikke alene ført hjem Stenhuggere og Glasmeistere til Brug ved sine Bygningsforetagender, men han medbragte ogsaa fra disse Reiser sin Forkjærlighed for den romerske Kirkesang og Liturgi samt værdifulde Bøger, Relikvier og Kunstgjenstande. Og disse Skatte blev ikke alene bevarede omhyggelig, men forøgedes bethdelig af de senere Klosterforstandere.

Den ivrige Yngling havde derfor en sjelden righoldig Bogsamling til sin Raadighed. Han manglede hellr ikke dygtige Mestere og Lærere. I Kirkesang blev han undervist af Johannes, Forsangeren ved Peterskirken i Rom, der med Pavens Tilladelse havde ledsaget Benediktus til Britannien. Denne Mand gjorde en saadan Opfigt med sin Kunst, at en Masse Mennesker fra Omegnen strømmede til Klosterkirken i Wearmouth blot for at høre hans Sang. I Theologi og Studiet af den hellige Skrift havde han til Lærer Munken Trumbert, der selv var bleven uddannet af Ceadda, Biskop i Lichfield. Beda lærte en hel Del Græsk og Latin. Kjendskabet til det sidste Sprog skulde man i England den lærde Biskop Theodor af Canterbury, som selv stammede fra den østerlandske Kirke, fra Apostelen Paulus's Fødested. At Beda bragte det vidt i Græsk, kan dels sees af hans Verslære, dels af hans Oversættelse af Anastatius's Liv, ja selv i Hebraisk synes han at have været hjemme. Det meste tilkjæmpede han sig imidlertid ved egen Flid og personlige Anstrengelser. Han fortæller herom følgende: "Jeg har tilbragt mit hele Liv i det samme Kloster og med al Flid gransket i Skriften, og ved Siden af Reglerne og den daglige Sang i Kirken har jeg stedse anset det for en sjød Sysselsættelse at lære selv eller undervise Andre." Alene af denne hans Beskrivelse kan man forstaa, at hans ydre Livsgang maa have været jevn og temmelig ensformig. De forskellige griftlige Grader, han efterhaanden gennemgik, byder kun liden

Udvæksling heri. I sit 19de Aar blev han indviet til Diakon af Johan af Beverley, Biskop i Hagulfstald. Den Kjendsgjerning, at han blev Diakon saa tidlig, taler for, at den nittenaarige Ungling i særlig Grad maa have udmærket sig ved videnskabelig og aandelig Modenhed. Indvielsen til Prest modtog han først 11 Aar senere i den kanonist forefærevne Alder af 30 Aar.

Nu var han altsaa Messesprest og var berettiget og forpligtet til at forrette Messe og Skriftemaal, udføre Daabshandlinger og meddele den sidste Olje samt forøvrigt at forvalte Prestembedet. Han steg ikke højere i geistlig Rang, en Abbeds Værdighed skal han have aflaaet, fordi han ikke ønskede, at Klosterregimentet med alle sine Omfærger skulde adspire og sjerne ham fra Studierne. Thi at "lære, undervise og skrive" var hans hjæreste Sysselsættelse. Beda har da ogsaa udgivet en Række Prædikener over Evangelierne samt talrige Værker angaaende Bibelsens Fortolkning. Efter Datidens Tænkemaade støttede hans Bibelforklaringer sig imidlertid for en stor Del til de græske og latinske Kirkesædres Arbejder, men der er dog ogsaa Bemærkninger, som skriver sig fra egen Granskning. Hans Studier indskrænkede sig imidlertid ikke bare til Bibelforklaring og bibelske Kundskaber; de udstrakte sig til alle Videnskabens Grene og det i den Grad, at Beda er bleven en Videnskabsmand i videste Forstand efter sin Tids Maalestok. Sproglige Kundskaber, Poesi, Naturhistorie og historiske Videnskaber, alt omfattede han og bearbejdede det selvfølgelig.

Beda's vigtigste Frembringelse er af historisk Art. Mest berømt er hans "Anglerfolkets Kirkehistorie" fra Aar 596 indtil 731. Om dette mærkelige Værk og dets Forfatter skriver Taranger: "Anglernes Kirkehistorie er den rigeste Kilde til Kundskab om de ovenfor skildrede Forhold (i Tiden fra 596—731) og er maaske selv det mest talende Vidnesbyrd om den romerske Kulturs overvældende Indflydelse paa det engelske Folk. En Mennekealder før hans Fødsel var den største Del af England endnu hedensk, og som tiaars Gut oplevede han Sydsatsernes Overgang til Kristendommen, og dog har han selv som Munk i et af Northumberland's Klostre kunnet tilegne sig Tidens højeste Dannelse, ja erhverve sig en Førers Stilling i den latinske Verdenslitteratur. Og denne Dannelse er mere end et ydre Apparat; den har gennemstrømmet Mandens hele Personlighed, og skjønt tilegnet i et fremmed Sprog og hvilende paa et Aandsliv, der saa Mennekealdrer tilbage stod hans Folk hjernt, har den dog gaaet dybt nok til at aabne hans Blik for, hvad der er smukt og godt i hans Hjemlands Sange og i hans Moders Sprog; thi uagtet han er en Elsker af det latinske Sprog og en Mester i dets Behandling, er han ikke desto mindre begejstret for sin Landsmand Cædmons religiøse Digte i Modersmaalet og erklærer, at de vilde tabe i Skønhed og Værd ved at gjengives paa Latin. Han repræsenterer en saa storartet Udvikling, at vi med Kjendskab til de almindelige Love for menneskeligt Fremstribt maatte anse den for en Fabel, hvis ikke Mandens Værker talte tydelig nok. Og, hvor meget en saadan Mand end rager op over sin Samtid, han er dog intet isoleret Fænomen; hans Udvikling har sine dybe Rødder i det Samfund, han tilhører. Han er ikke blot et Vidnesbyrd om den romerske Kulturs Seier og om Frugterne af Theodors og Hadrians Virksomhed, men ogsaa om det engelske Folks Begavelse og store Evne til at give det udenfor optagne et nationalt Snit og afpasse det efter de hjemlige Behov."

Man maa dog ikke forestille sig denne Mand som en Lærd, hvis Hver for Videnkab og Bøger lod ham tabe al Interessé for Livet. Nei, dertil var han altfor gudfryg ig. Han førte et Bønnens Liv, og i et Brev skriver han, at det var hans oprigtige Ønske at være en Jesu Kristi Tjener for engang at faa høre de Ord af hans Mund: "Vel, du gode og tro Tjener, du har været tro over lidet, jeg vil sætte dig over meget, gaf ind til din Herres Glæde." En anden Skrivelse fra ham til Erkebiskop Egbert af York giver et dybt Blik ind i hans Sjæl. Nysnævnte Biskop, der nurop var bleven indviet til sit Embede i dette folkerige Distrikt, bad sin gamle Ven Beda i Aaret 734, eller maaske først i 735, om at aflægge ham et Besøg. Beda var ikke frisk og undskyldte sig i et Brev, hvori han bekl. dent og hjærlig, men dog saa eftertryffel. taler til hans Samvittigh. at dette ægte Hjrdebrev til en Overhjrde maa give en opmærksom Læser Indtryk af Bræf. skriverens oprigtige Gudsfr. H. hvor formaner han ikke Biskoppen til at ære sit Embede med Lære og Liv, til at bevare sin Tunge for unyttigt Snak, til at prædike Guds Ord overalt i sine Menigheder! Han beder ham om at ansætte dygtige Præster, da det var umuligt for en Biskop at kunne være overalt, og at lade dem paa. se, at ethvert Lem af Menigheden kunde den apostoliske Troesbekjendelse og Fadervor udenad, om ikke paa Latin, saa dog paa Engelsk. Leilighedsvis omtaler Beda her, at han har givet mange Præster den apostoliske Troesbekjendelse og Fadervoret i engelsk Oversættelse, fordi de var ukyndige i det latinske Sprog. Dette Brev er derhos et talende Bevis for, hvilket klart Syn Beda havde for sit Lands Brøst og Usuldkommenheder i kirkelige Ting, og hvor ivrig han søgte at afhjælpe dem. Han arbejder for at faa flere Biskopper samt beklager, at saa mange Klostere var blevne verdsliggjorte, efterat de var gaaet over i Læg-Abbeders Hænder. Havesyge og Pengebegjærlighed anser han piensynlig for Hovedtil. den til alle Misbrug i Kirken. Eftertryffel. indstjærper han Biskoppen Herrens Ord: "J har modtaget det for intet, giver det for intet." Bibelfordet er overalt i denne Skrivelse hans h. ieste Regel og Rettef. nor; Biskoppen henvises af ham til Skriften, idet han f. Eks. anbefaler ham at studere de paulinske Pastoralbreve; stadig bruger han Eksempler fra Bibeli. historien, og Skriftsprog af det gamle og nye Testamente strømmer saa rigt fra ham, at han maa betegnes som en fuldt ud bibelf. tært Mand. Hvis dette rene, fromme Sind, dette klare Blik paa Nutidens Brøst og Mangler, denne Midtjærhed overfor alt ugudeligt Væsen og denne bibelske Aand, som vi finder hos Beda, havde været mere fremtrædende i de følgende Aarhundreder, da vilde den middelalder. ke Kirke ikke være kommen saa langt bort fra den trange Wei, som den i Sandhed gjorde.

Et Par Uger før Paaske 735 begyndte han at lide meget af Aandenød, men da denne Besværlighed gav sig noget, var han saa glad og munter, at han takkede Gud Dag og Nat. Hver Dag underviste han sine Disciple; den øvrige Tid af Dagen anvendte han til at synge Salmer; ogsaa Natten, med Undtagelse af den korte Sovetid, tilbragte han med glad Lovprisning og Taksigelse. Saa snart han vaagnede, slog han sine Arme ud og begyndte at takke Gud. Hans Discipel Cuthbert, der udsj. rlig har fortalt om hans sidste Sygdom og Død, beretter, at han aldrig har kjendt Nogen, der var saa flittig og utrættelig til at takke Gud. Om Natten, naar han laa sønsløs paa sit Leie, styrkede han sig med Skrift- og Trøstesprog og fremsagde blandt andet følgende: "Gud tugter hver en Søn, som han antager sig." Da Himmelfartsfesten var forhaanden, sang han kirkelige Antifonier, der tilhørte Fæsttiden, f. Eks.:

"O, du Herligheden's Konge, du stærke Herre, du fom idag er faret i Triumf høit over alle Himle, forlad os ikke faderløse, men send os Frelserens Forjættelse, Sandhedens Aand! Halleluja." Og da han kom til de Ord: "Forlad os ikke faderløse!" udbrod han i Taarer og græd længe. Om en Timeftid gjentog han de samme Ord. Hans Disciple førgede med; de læste og græd sammen med ham. Forøvrigt var han næften bestandig i en fornøiet Stemning og takkede Gud for sin Sygdom, idet han gjentog det Sprog: "Hvem Herren elsker, den tugter han," samt andre Skriftens Ord. Foruden Salmefang og Undervisning syfs. fattede han fig i denne Tid med en Oversættelse af Johannes Evangelium paa Angelsakfist og et Udbrug af Psalmer af Sewilla. Dagen før Kristi Himmelfartsdag blev han mere fortaand, og hans Fodder hovnede op. Desnagtet dikterede han endnu ganske livlig og sagde til sine Elever: "Stynd Eder med at lære, jeg ved ikke, hvor længe jeg faar Lov til at være her, og om ikke min Skaber tager mig bort i en Hast!" De syntes at kunne forstaa, at han ret vel mærkede Dødens Nærhed. Natten tilbragte han vaagende og med Lov og Tak. Da Himmelfartsdagen brod frem, opfordrede han sine Elever til at stynde fig med at nedfkrive, hvad de havde paabegyndt. Paa Grund af Festen maatte de imidlertid gaa bort Kl. 9 om Formiddagen for at deltage i en Procession. Kun en af dem blev tilbage. Denne sagde: "Kjære Lærer, nu er der bare et eneste Kapitel igjen. Besværet det dig?" "Nei," svarede han, "tag din Pen og fkriv hurtigt," hvilket denne ogsaa gjorde. Kloften 3 om Eftermiddagen sendte han Cuthbert til Prefterne i Klosteret for at tage Afsted med dem. Han delte sine ringe Eiendele mellem dem og bad dem om at bede flittig og læse Sjælemesser for ham; dette lovede de under Taarer. "Det er paa Tide," sagde han, "at jeg vender tilbage til ham, fom har skabt mig; mit Liv har været langt, og min fromme Dommer har ladet mig anvende min Tid i hans Tjeneste; nu er min Opløsningstid forhaanden; thi jeg ønsker at fare herfra og være med Kristus!" Under flige Taler gif Dagen hen, indtil Aftenslid. Da sagde Cuthbert atter: "Nu, elskede Lærer, er der bare et eneste Vers igjen, fom ikke er fskrevet." Beda svarede: "Skriv det hurtigt!" Og da han meldte, at han var færdig, sagde den Døende: "Godt, du har det: det er fuldbragt! Reis mig op og stöt mit Hoved med dine Hænder; thi det vil glæde mig meget at fiddes ligeoverfor det hellige Sted, hvor jeg pleiede at bede, saa jeg fiddende kan paakalde min Fader." Og saa sang han fiddende paa Gulvet i sin Celle: "Væ være Gud Fader, Søn og Helligaand!" Efter det sidste Ord opgav han Aanden og gif ind i det himmelfte Rige. Hans Dødsdag var Himmelfartsdagen, 26de Mai 735.

Irste og angelsakfiste Misfionærer paa Fastlandet.

ra de britiske Ver udgif fremdeles mange Troessbud. En af disse var Irælænderen Kilian († 687), der forlod sit Fædreland og kom fom Misfionær til Würzburg ved Main; her herskede dengang en tyfs Hertug ved Navn Gosbert. Denne var en af de første, fom sluttede fig til Kristendommen. Da han havde taget sin Broders Enke, Geilana, tilægte, forlangte Kilian, at hun skulde stille fig fra hende, fordi et saadant Wgteskab stred mod Kirkens daværende Grundsætninger. Gosbert lovede ogsaa at adlyde, men bad om Udsættelse, indtil han kom tilbage fra et Felttog. Neppe havde Geilana

faaet Nys derom, førend hun som en anden Herodias spoor, at den alvorlige Budsprædikant skulde dø. Hun benyttede sin Mand's Gravær til at sætte sin Plan i Værk. Kilian og hans Kammerater var just ifærd med at opjænde Bønner og forrette sin Andagt, da Geilanas Bødler trængte ind og grusomt myrdede dem Alle. Men ogsaa her stadfæstedes det bekjendte Ord: "Martyrerne's Blod er Kirkens Sæd." Store Skarer af de østlige Frankere havde antaget Evangeliet og var en Befæsting paa Kilian's Apostelembede.

Nogle Aar efter Kilian's Død drog et andet Troesbud ud fra de irske Klostere og reiste over til Tyskland for der at prædike Evangeliet. Det var Willibrord († 738). Som mange Andre var han ledsaget af 12 Hjælpere. De kom (690) til det nuværende Holland for at plante Guds Rige blandt Frieserne. Willibrord's Virksomhed havde god Fremgang. Han drog til Rom for at faa Forskrifter af Paven. Denne viede ham til Erkebiskop (695), og den frankiske Hushovmester Pipin, der allerede var en mægtig Mand i hine Egne, anviste ham Utrecht som Bosted. Friesernes Konge Radbod, der førte Krig med Frankerne, var fiendtlig-sindet mod Kristendommen, og da Willibrord engang havde døbt tre Mænd paa Kongens Omraade, lod denne ham komme til sig, for heftig løs paa ham og spurgte: "Hvorfor har du krænkert min Helligdom og haanet min Gud?" Willibrord svarede: "Det er ikke den rette Gud, som du tilbeder; thi der er kun én Gud, som har skabt Himmel og Jord og alt, hvad deri er." — Da Radbod saa det uforfærdede Troesbud, sagde han: "Jeg ser, du ikke frygter min Trubsel; gaa bort fra mine Dine!"

Den fromme Biskop Wulfram drog ogsaa til Friesland; han hjalp flittigt Willibrord og døbte endog Radbod's Søn. Ja, det kom saa vidt, at endog Kongen selv besluttede sig til at modtage Daaben. Da han allerede stod med Fødderne i Døbebandet, og Wulfram beskrev ham Himmelen's Glæde, spurgte han: "Hvor er da mine Forfædre?" — Biskoppen svarede: "I Himmelen er de ikke; thi de er døde udøbte." Da drog Kongen rask sin Fod tilbage og sagde: "Saa vil ikke jeg til Himmelen. Heller vil jeg være med saadanne tapre Helte hos Wodan i Balhal end med Eder i Himmelen." Dermed gik han bort, fast bestemt paa aldrig at blive en Kristen. Efter hans Død lod mange Friesere sig døbe, og Troesbudene kunde uhindret forkynde Evangeliet.

Om Sommeren pleiede Willibrord hvert Aar at sende sine Medhjælpere sydhover Tyskland. De, som ikke havde fundet Døden undervejs, vendte om Vinteren tilbage til Utrecht og fortaalte om sin Virksomhed. Under Erkebiskoppens Veiledning styrkede de sig da ved Læsning i den hellige Skrift og modtog i Klostret nye Raad. Paa den Tid var Klostrene Støttepunkter for Missionen. Der blev unge Mænd uddannede til Ordets Forkyndere, og de hedenske Børn fik Skoleundervisning. Under Forsølgelser var de et Tilflugtssted for de Omvendte.

Brødrene Ewald, to af Willibrord's Medhjælpere, drog til de hedenske Sakser, som boede i det nuværende Westfalen. Den ene blev paa Grund af sit hvide Haar kaldt hvide Ewald, medens den anden kaldtes sorte Ewald. I Røln fik de venlig Modtagelse af Frankerne og blev henvist til en saksisk Krigshævedsmand, som boede i Dortmund og var en Ven af Frankerne. De for derfor nedad Rhinen til Mündingen af Ruhr og drog derfra ind i Landet. I en

Landsby blev de modtagne af Byens Foged og bad ham føre sig til Høvedsmanden. Da Missionærerne fulgte sit Hjertes Trang og fortalte Indbyggerne om Frelseren, sang Salmer og bad Bønner, sagde Hedningerne: "Kommer de Fremmede til vor Høvding, saa maa vi modtage den nye Tro." De greb derpaa Sverdet og dræbte de to fromme Mænd. Men en af deres Rejsefæller undkom og fortalte, hvorledes man havde behandlet Brødrene. Da Høvdingen hørte dette, lod han Forbryderne hugge ned og deres Hytter brænde.

En anden af Willibrords Disciple ved Navn Svitbert († 713) bragte Evangeliet ind i det uvejsomme Bjergland, fra Rhinen lige til Lippe. Hvert Aar reiste han senhøstes hjem til Utrecht; men naar han saa om Vaaren vendte tilbage, mærkede han desværre, at Evangeliets Lys i deres Hjerter atter var udslokt under Vinterens Jægerliv. Med Pipins Tilladelse byggede han paa et Sted, hvor nu Kaiserswerth ligger, et Kloster, og virkede derfra blandt Hedningerne sammen med flere Medhjælpere. Her døde han 717.

Men den mest fremragende af alle disse Missionærer var dog Winfried eller Bonifacius. Han var født i Wessex i det sydvestlige England

Bonifacius. Efter H. Hess.

omkring Aar 675, blev opdragen i Kloster, var Munk i 13 Aar, udmærkede sig ved Lærdom og Betsalenhed og blev saa viet til Prest. Hans Hjerte drog ham mod de hedenske Friesere. Aar 715 satte han over til Friesland og arbejdede sammen med Willibrord i tre Aar. Under Krigen mellem Karl Martel og Frieserne vendte han tilbage til England. I Aaret 718 drog han til Rom og vendte efter Hadbods Død tilbage til Tyskland for udrustet med pavelig Fuldmagt at rive Missionsarbejdet der bort fra de frankiske og keltiske Missionærer, der var uafhængige af Rom. Indtil 722 virkede han ved Willibrords Side blandt Frieserne, men fra nævnte Aar missionerede han selvstændig i Hessen, hvor

Hedenstabet var stærkt. Hans Kristendomsforkyndelse havde stor Fremgang. I Aaret 722 blev han af Paven kaldt til Rom; efter at have aflagt Løfte om Dydighed blev han viet til Biskop og fik Navnet Bonifacius. Saa reiste han efter halvandet Aars Ophold atter tilbage og fortsatte Missionsværket. Ved Geismar, ikke langt fra Fritzlär ved Passel, stod en hjempestor Eg, der var viet til Guden Thor, og som Beboerne troede var hellig og ukræftelig. Her samlede han om sig en Mængde Hedninger og sagde: "Hvis Eders Gud har nogen Magt, og Thor bor i dette Træ, saa lad ham knuse mig; thi nu lægger jeg Haanden paa ham." Med Forsædelse saa derpaa Hedningerne, at Missionæren og hans Mænd tog Øxer og huggede løs paa Træet, indtil det faldt overende med et stort Brag og splintredes i fire Dele; Bonifacius blev uskadt, og mange Hedninger erkjendte, at deres Gud intet duebde; de tog Troen og lod sig døbe. Af Træet byggede Missionæren en Kirke til den hellige Peters Ere. Derpaa ilede han til Thüringen, hvor de fleste Missionærer maatte vige. Sammen med Karl Martel, der ogsaa havde støttet ham i Hessen, ordnede han nu Menighederne i Thüringen efter romersk Mønster. — Ved Daaben aflagde de Nyomvendte følgende Djævl. forsegelse og Troesbekjendelse: "Jeg forsager Djævelen og alle hans Gjerninger og Thor og Wodan og Tyr og alle Fætter, som er deres Staldbrodre. Jeg tror paa Gud den almægtige Fader, paa Kristus, hans Søn, og paa den Helligaand."

I 732 blev han udnævnt til Erkebiskop over den tyske Kirke; desuden sagde han ogsaa Menighederne i Bayern under den romerske Stol. Aar 738 drog han tredje Gang til Rom angaaende Menighedernes Organisation. For at give den bayerske Kirke en stærkere Enhed oprettede han derpaa Bispedømmer i Salzburg, Friesingen, Regensburg og Passau. Efter at have fuldført dette Arbejde oprettede han i Hessen og Thüringen Bispedømmerne Erfurt, Würzburg, Buraburg og Fritzlär samt forenede dem indbyrdes ved Provinssynoder. I Aaret 742 kunde han holde et Kirkemøde for Germanien med 8 Biskopper. — I et dybt Bildnis i Hessen grundede Bonifacius Aar 744 Klosteret Fulda ved Floden af samme Navn. Dette fyldtes snart med Munk og blev en trivelig Planteskole for fremtidige Missionærer. Herfra udgik mange Prædikanter, som forkyndte Evangeliet viden om og underviste Indbyggerne i Haver og Agerdyrkning. Det følgende Aar blev Fulda hans Biskopsæde.

En vigtig Opgave ventede Bonifacius i den østfrankiske Kirke, der i høi Grad trængte en grundig Reformation. Af Karloman blev han udnævnt til denne Kirkes Erkebiskop og rensede derpaa den frankiske Kirke for dens Verdslighed, idet han forbyd Presterne at deltage i Krig og Jagt samt at indgaa Egtelshab. I Klostrene indførte han Benedikts Regel. Da Karloman og Pipin biskod ham kraftig under Reformationsarbeidet, havde dette varige Følger.

Efter megen Møie og Arbejde vilde Bonifacius endnu paa sine gamle Dage foretage en Missionsreise til Friesland, hvor hans Lærer Willibrord var død efter 50 Aars Virksomhed. Endstjændt hans Egne fraraadede ham dette, drog han dog afsted med en Skare Medhjælpere og kom endelig efter stort Besvær frem til dette fjerne Land. Her lærte han Folket, døbte de Omvendte og byggede Kirker. Paa en bestemt Dag afstalte Bonifacius Møde med en Del Nyomvendte paa Sletten ved Floden Borne, tæt ved den senere By Dokkum. Her blev han

pludselig overfalden af en Skare væbnede Hedninger. Hans Mænd greb ogsaa sine Vaaben; men han forbyd dem at kæmpe og sagde: "Strider ikke, thi Skriften lærer, at vi ikke skal gjengælde Ondt med Ondt. Fat Mod, mine Brødre, og frygter ikke for dem, som slaar Legemet ihjel, men ikke formaar at dræbe Sjælen. Glæder Eder i Herren; thi han vil frelse Eders Sjæle." Den roblystne Skare stormede straks frem og hug ned paa ham og hans Følge. Saaledes døde "Thyskernes Apostel" den 5te Juni 755. Hans Grav i Fulda er endnu den Dag idag et Samlingssted for Tysklands katolske Biskopper.

Bonifacius har stor Betydning for Kirken i Middelalderen. Han var Missionær for Hesserne og tildeels ogsaa for Thüringerne og Frieserne og et dygtigt Værktøj for den romerske Pave til at lægge den tyske Kirke under Rom. Som foran paapeget, organiserede han Kirken i Hessen, Thüringen og Bayern samt reformerede den sunkne frankiske Kirke og det verdsliggjorte frankiske Munkelæsen. Han havde mange og dygtige Disciple, der fortsatte hans Gjerning. Paa sin sidste Reise til Friesland var han ledsaget af sin mangeaarige trofaste Elev Gregorius, der blev Abbed for et Kloster i Utrecht; hjulpen af sine Munke levede han herfra Missionsværket blandt Frieserne til sin Død 781. Ligeledes blev Missionsarbejdet i Thüringen og Hessen fortsat af hans kjæreste Discipel Abbed Sturm i Fulda, der døde 17de December 779. Han havde 4000 Munke til sin Raadighed, og ved Bistand af dem anvendte han megen Møje paa at plante og befæste Kristendommen i de omkringliggende Wildmarker; han lærte Beboerne at dyrke sin Jord og udbredte Kundskab og gode Sæder blandt dem.

Den frankiske Mission i Tyskland.

a de bayerske Hertuger var Vasaller under Frankerne, var dette Anledningen til, at disse sidste begyndte en Mission blandt dem. Senere drog Biskop Emmeran af Poitiers til Bayern og virkede ved Høffet i 3 Aar (fra 651), men blev saa myrdet paa en Reise til Italien. Hans Gjerning blev fortsat af Biskop Ruprecht af Worms, der har faaet Hædersnavnet "Bayernes Apostel." Han udfoldede en rig Virksomhed i Bayern, omvendte Hertugen der, ordnede Menighederne og anlagde Bispedømmet Salzburg. Senere blev Friesingen Metropol for den bayerske Kirke. Efter at have udført dette vendte den fromme Missionær tilbage til Worms, hvor han døde 717. Nævnes maa ogsaa Missionsbiskop Corbinian, der var en hensynsløs Udrydder af Hedenskabet og grundede flere Klosters. Legendens tilskrev ham mange Undre; han døde 730. Frankerne missionerede ogsaa blandt de sydlige Frieser, der var Germaner og talte et Sprog, som stod det angelsaksiske meget nær. Amandus, "Belgiens Apostel," virkede her som Missionær og døde som Biskop af Maastricht 679. Eligius den Hellige (født 588) var oprindelig Guldsmed, blev saa Missionær i disse Egne og 641 Biskop i Noyon; han døde Aar 659.

Men Frankernes betydeligste Missionsvirksomhed var blandt Saksjerne. De var den Tid delt i fire Stammer, nemlig Westfaler i Landskabet af samme Navn, Engerer, der boede paa begge Sider af Weser, Ostfaler i Braunschweig og Hanover samt Nordalbingerne nordenfor Elben. Som alle

Germaner dannede de ikke nogen Statsenhed, men de forskjellige Stammer udgjorde et Krigsforbund under en Hertug. Som tidligere antydet, blev i disse Egne allerede under Bonifacius anlagt Klosteret Fulda ved Weser, hvorfra der ogsaa missioneredes blandt Sakserne, særlig af den førnævnte Abbed Sturm († 779). Bortset fra denne Begyndelse formaaede Kristendommen ikke at slaa Rod hos disse Folk før under Karl den Store, der allerede straks, efterat han havde tiltraadt Regjeringen, fattede den Beslutning at tvinge dem med Sverdet til at tage den kristne Tro. Sytten Aar efter Bonifacius's Død holdt han en Rigsdag i Worms, hvor Krigen mod Sakserne blev besluttet under Frankernes enstemmige Bifald. Karl rykkede frem til Weser. Paa dette Felttog ødelagde han i den sydlige Del af Teutoburgerskoven den saakaldte Irmensløie, en Helligdom, som Hedningerne holdt høit i Ære. Han tog Gidsler med sig og sluttede Fred. Men da han for Longobardernes Skyld blev kaldet til Italien, kaldt Sakserne atter fra og var allerede rykkede frem til Fritzlar, da Karl paany drog mod dem og drev dem tilbage.

Endelig kom efter vekslende Lykke et Forlig istand Aar 777 paa Rigsdagen i Paderborn, hvorefter Sakserne skulde anerkjende Karl som deres Overherre og gaa over til Kristendommen eller idetmindste forpligte sig til ikke at hindre dens Udbredelse. Mange Sakser modtog ved denne Leilighed Daaben. Men deres tapre Høvding Wittetind var ikke tilstede og ansaa sig derfor ikke heller forpligtet til at holde Freden. Han var dengang i Danmark for at bede om Hjælp mod sin mægtige Fiende. Da Karl var dragen over Pyrenæerne for at bekjempe Saracenerne i Spanien, benyttede Wittetind dette beleilige Tidspunkt til at gjøre ødelæggende Indfald i Franken, Thüringen og Hessen, ja trængte endog frem til Rhinens Bredder. Stræk og Forfærdelse gik forud for ham. Munkene i Fulda blev bange og tog Flugten. Karl bød Hærstevne mod Sakserne, og snart lykkedes det ham atter at drive dem tilbage paa den anden Side af Elben. Der kom til en ny Fejde i Aaret 780. Da Sakserne i en Krig mod Sveberne pludselig faldt over Frankerne, fremkaldte denne troløse Færd en blodig Hævn. 4500 blev nedhuggede paa en Dag. Man har villet tillægge de Kristne denne Blodskyld. Men det var ikke just den Modstand, Sakserne gjorde mod Kristendommen, men snarere Oprøret, som straffedes paa denne grusomme Maade. Uagtet meget kan undskyldes og tilskrives Tidsalderens Anskuelse, staar dog en saadan ukristelig Fremgangsmaade selvfølgelig ikke til at forsvare. En afgjørende Virkning havde Seiren ved Hase, hvorefter Høvdingerne Wittetind og Albion samt mange tusinde af deres Folk modtog Daaben af Karls Biskop. Men Folkets store Masse blev først lidt efter lidt fortrolig med Kristendommen. Tiendeafgiften følte sig meget tung, og den vise Alcuin († 804) raadede med Rette sin Konge til ikke at være altfor streng med dennes Indkrævelse. Det er velgjørende i en Tidsalder, da man troede med Magt at kunne paatvinge Folk Kristendommen, af oplyste Mænd som Alcuin at høre bedre Grundfætninger, der endnu er de eneste rigtige. "Mennesket kan vel," sagde han, "bevæges til Troen, men ikke tvinges til at tage den; til Daaben kunde man tvinge det, men dette skaffer ikke Troen nogen Frugt."

Efterat Sakserne i Landets nordlige Del endnu engang havde gjort Oprør, greb Karl til det yderste Middel for at umuliggjøre lignende Tilbagefald. Han

Karl den Stores Biskop døber Sakserne.

Efter et Billede af Alphonse de Neuville.

sammenkaldte en Rigsdag i Selz i Elsass, hvor der blev fattet den Beslutning at flytte 10,000 Saksere med deres Familier over til andre Lande. Saksjerne fik nu en kristelig Organisation, og der blev oprettet 8 Bispedømmer, af hvilke der senere opstod de betydelige Byer: Minden, Osnabrück, Haberstadt, Verden, Bremen, Paderborn, Münster og Hildesheim. Blandt de dygtige og fromme Mænd, som med Held virkede for at udslette de uhyggelige Indtryk af denne Sverdmission blandt Saksjerne, maa især nævnes Lindger og Willehad. Den førstnævnte var en Frieser, der arbejdede i syv Aar blandt sine Landsmænd, men ofrede de sidste 20 Aar af sit Liv til at fremme det kristelige Liv blandt Saksjerne. Hans Arbeidsfelt var Egnen om Münster, og da siden et Bispedømme blev oprettet der, blev han dets nidkjære Styre, indtil Døden rykkede ham bort den 26de Marts 809. Willehad var Angelsakser; ogsaa han begyndte som Evangeliets Forkynder blandt Frieserne, men blev 780 af Karl den Store indsat som den første Biskop i Bremen. Hans Stift var dog snarere en Missionsmark end en ordnet Kirke, og han maatte anvende megen Møje og prøve adskillig Modgang, før Evangeliets Udbredelse slog Rod og bar Frugt i denne Egn. Han døde 8de November 789. Som Følge af Missionærers og Biskoppers nidkjære og dygtige Arbejde blomstrede der efter et Par Menneftaalre et dybt og varmt Kristenliv blandt disse med Magt kristnede Saksere. Det fagreste kristelige Digt blandt Germanerne paa Fastlandet, Heltedigtet "Heliand," er forfattet af en Saksere. Her fremtræder det for alle Germaner væsentlige Træk, at de navnlig dvæler ved Kristus som den mægtige Konge.

Iffe blot Saksjerne, men ogsaa Avarerne og Slaverne i Ungarn blev fra 791 besejrede af Karl den Store og tvungne til at tage Kristendommen. Det var en Ven af Alkuin, Erkebiskop Arno af Salzburg († 820), der med Iver tog sig af dette Folks kristelige Undervisning og Opdragelse.

Karl den Store og det frankiske Rige.

terat det vestromerske Rige var gaaet under i Folkevandringerne Storme, reiste Frankeriget sig paa dets Ruiner og blev Arvtager til Verdensherredømmet. Det var grundlagt og kristnet af Chlodwig, blev verdslyggjort og svækket under Merovingerne og reformeret af Bonifacius og Karl Martel, der gav Riget en ny Glands ved sine lysende Seiere. Hans Jernhaand hvilede tungt paa Frankerirken, og det var først efter hans Død under Sønnen Pipin den Lille, at det lykkedes Bonifacius at gennemføre sin Kirkeformyelse og lægge Frankrige som Tysklands Kirke under Paven. Denne blev godkjendt som den vesterlandste Kirkes Overhoved, og dermed var Folketirkerne frie Udvikling betydelig hemmet og indskrænket. Med Karl den Store naaede Frankrige sin Fuldbendelse, idet han forenede de germanske og romerske Stammer til et verdensbeheriskende Samfund, hvoraf Middelalderens Kirkeherlighed og Kultur fremgik. Derfor er han Frankernes og Middelalderens navnkundigste Fyrste. Han blev født 742 og var 25 Aar gammel, da han besteg Thronen efter sin Fader, Pipin, Karl Martels Søn. Fra nu af laa han næsten uafsladelig i Krig. Først tugtede han Longobarderne i Norditalien, saa Sara-

cenerne i Spanien, hvor hans Ven, Kjempen Roland, faldt. Som allerede omtalt stred han i over 30 Aar med de hedenske Saxer i Nordtyskland. I Øst tog han Bayern, Østerrige og et Stykke af Ungarn og tvang Folkene der til at tage Kristendommen. Denne Sverdmission var høist forkastelig, men den hørte Tiden til. Han tog sig af de undertungne Folkeslag og sørgede for deres kristelige Undervisning, saa Kristendommen snart blev en Hjertesag for Mange. Ved sit Hof oprettede han en Mønster-skole, hvorhen baade Fornemme og Ringe maatte sende sine Sønner. Engang kom han selv ind i Skolestuen og hørte paa Eleverne. De slittige og flinke Gutter stillede han ved sin høire Side, men de dovne og uvidende paa den

Karl den Store.

venstre. Da det nu viste sig, at de sidste var de rige og forfornemme Folks Børn, roste Kongen de slittige, men fattige Gutter, og sagde: "Det glæder mig, mine kjære Børn, at I er saa flinke; hold bare ved og bliv flinkere for hver Dag. Min Løn skal siden ikke udeblive." Saa vendte han sig vred til den venstre Side og sagde: "Men I, Sønner af Adelsmænd, I fine Gutter og unyttige Slyngler, jeg siger Eder, I har intet godt at haabe, dersom I ikke bedrer Eder og gjør Fremstridt."

Han anvendte ogsaa stor Omhu paa at udvikle og forbedre Kirkesangen. Fra Rom lod han hente fortrinlige Sangere, som skulde lære Tytterne en god Sangmethode, og sørgede for, at der ogsaa blev meddelt Undervisning i Orgelspil. Frankerne viste sig dog meget uduelige baade til at synge og spille. Italienerne sammenlignede deres Kirkesang med vilde Dyrs Hyl og med Larmen af et Læs, som man kjører over en Stenbro. Denne Sammenligning er dog i ethvert Fald overdreven. Karl søgte derhos at forøge Geistlighedens Anseelse og Forrettigheder, idet han skaffede den store Rigdomme. Han gav den Lov, at man skulde betale Presterne Tiende, hvortil Frankerne dog havde liden Vist. Denne Ydelse blev inddreven

med særlig Strengthed hos Saksjerne, hvilket bidrog til, at denne Stamme fik Afsmag for Kristendommen. Men han paasaa dog ogsaa nøie, at de Geistlige førte en strengt sædelig Livsvandel; han forbød dem at bære Baaben og taalte ikke, at de gik paa Jagt og streifede om i Skoven med sine Hunde istedetfor at øve Sjælsorg og passe sin øvrige Gjerning.

Da Karl engang opholdt sig i Paderborn, kom Pave Leo den Tredie til ham og klagede over, at han i Rom var bleven mishandlet af nogle sammensvorne Oprørere. Kongen lovede, at han selv vilde komme til Rom og straffe dem. Mæret efter drog han ogsaa virkelig til Italien og holdt en streng Dom over Ulgjerningsmændene. Da Kongen derpaa Juledag 800 knælede ved Peterskirken's Alter for at forrette sin Andagt, traadte Paven pludselig frem og satte paa hans Hoved den romerske Keiserkrone, medens Folket begejstret raabte: "Længe leve Karl den Store, den af Gud kronede, fredsfæle romerske Keiser." Herved blev det gamle Romerrige gjenoprettet i Vesten. Biskop vandt Karl ikke derved nye Lande, men hans Throne forlenedes dog en Volds, som bevirkede, at de kristne Folk i den nye Keiser saa den højeste verdslige Magt.

Det nye Romerrige skulde tillige være et kristeligt Verdensrige, idet Keiseren fremtraadte paa en Gang baade som Statens og Kirken's Hoved. Dette var Karl den Stores Tanke, da han stillede den romerske Pave i Styggen og satte sig selv i Spidsen for Kirkestyrelsen og hævede dens Uafhængighed af Rom. Sin største Seier i kirkelige Ting vandt han ved de "Karolinske Bøger," der er udgivne i hans Navn og indeholder en skarp Protest mod den afgudiske Wc, som den græske og romerske Kirke viste Billederne. Skriftet blev fremlagt paa en Synode i Frankfurt, hvor de franske Bisper samstemmig gav det sit Bifald. Saa blev det sendt til Paven, der svarede, at han holdt fast ved den romerske Overbevisning og maatte fordømme Alle, som ikke vilde ære Billederne. Denne Trubsel hjalp dog ikke, og den frantiske Kirke vedblev endnu længe at holde fast ved sin Overbevisning i dette Stykke.

Karl den Store raadede godt i sine Lande; han byggede mange Kirker og Skoler og samlede om sig lærde og fromme Mænd, der fremmede Kristenlivet og gode Sæder. Han ophjalp Agerbrug og Handel og anlagde Veie og Byer. Fra den Tid tog flere Næringsveie til at blomstre, og saa Tyrster har gjort saa meget for sit Folks aandelige og timelige Vel. Han var selv en lærd Mand, besad en kraftig Veltalenhed, blandede sig med Dygtighed i Ordskiftningen paa Kirkemøderne og forstod baade Græsk og Latin. Af Kirkelærerne satte han mest Pris paa Augustin; hans Bog om "Guds Rige" hørte til hans kjæreste Læsning. Han havde adskillig Sorg af flere af sine Børn, og hans Husliv var ikke altid lykkelig; dette var han kanske selv Skyld i; thi med sine lysende Egenstaber havde han ogsaa store Feil. Da han begyndte at føle Aarenes Byrde, delte han Riget mellem sine Sønner. Han afsluttede sit Regnskab med Verden og levede stille i sine Sale. Han bad flittig og læste meget i evangeliske Bøger. Men ikke længe derefter fik han en heftig Feber og mærkede nu, at hans Endeligt var nær. Da bad han en from Biskop komme til sig og modtog Naderen af hans Haand. Om Morgen den 28de Januar 814 var hans sidste Time kommen. Han gjorde Korsets Tegn over Brystet, luffede Vinene og

bad med sagte Stemme: "Herre, jeg befaler min Aand i dine Hænder." Dette var hans sidste Ord, og straks derpaa hensov han. Han blev høitidelig jordet i Aachen, og en simpel Sten med Jidskriften: "Karl den Store" viser endnu hans Grav.

Under hans Søn Ludvig den Fromme gif det store Rige istykker, og Paven hjalp til med at ødelægge det Rige, som havde umuliggjort Pavedømmets Gjenopreisning til Herredømmet over Vesterland. Til at fremme Pavemagten bidrog ikke lidet de berøgtede "Pseudoisidoriske Dekretaler," der er det groveste og mest uforstammede Falskneri, som Historien kjender til. I dette Værk af en ukjendt franskisk Geistlig findes en Samling gamle Conciliebeslutninger, der af den ukjendte Falskner er bleven forøget med en hel Mængde forfalskede Dekretaler: disse er især tillagt de gamle Romerbisper i det andet og tredie Aarhundrede for at give dem saa meget større Vægt og Anseelse. Hovedtanken i disse falske Stykker gaar ud paa at have Biskoppernes Befrielse fra den verdslige Magt og Kirkens Underkuelse under Paven, samt at alle vigtige Sager skal bringes frem for ham, og at ingen Beslutning af en Provisialsynode er gyldig uden pavelig Stadsfæstelse. Dette Falskneri godkjendte Paven og gjorde sig saaledes medskyldig i Bedrageriet, der først blev afsløret i Reformationstiden. — Karl den Stores Rige blev opløst og gif tilgrunde, men derved var ogsaa den første Grundvold lagt til Middelalderens Baveherredømme.

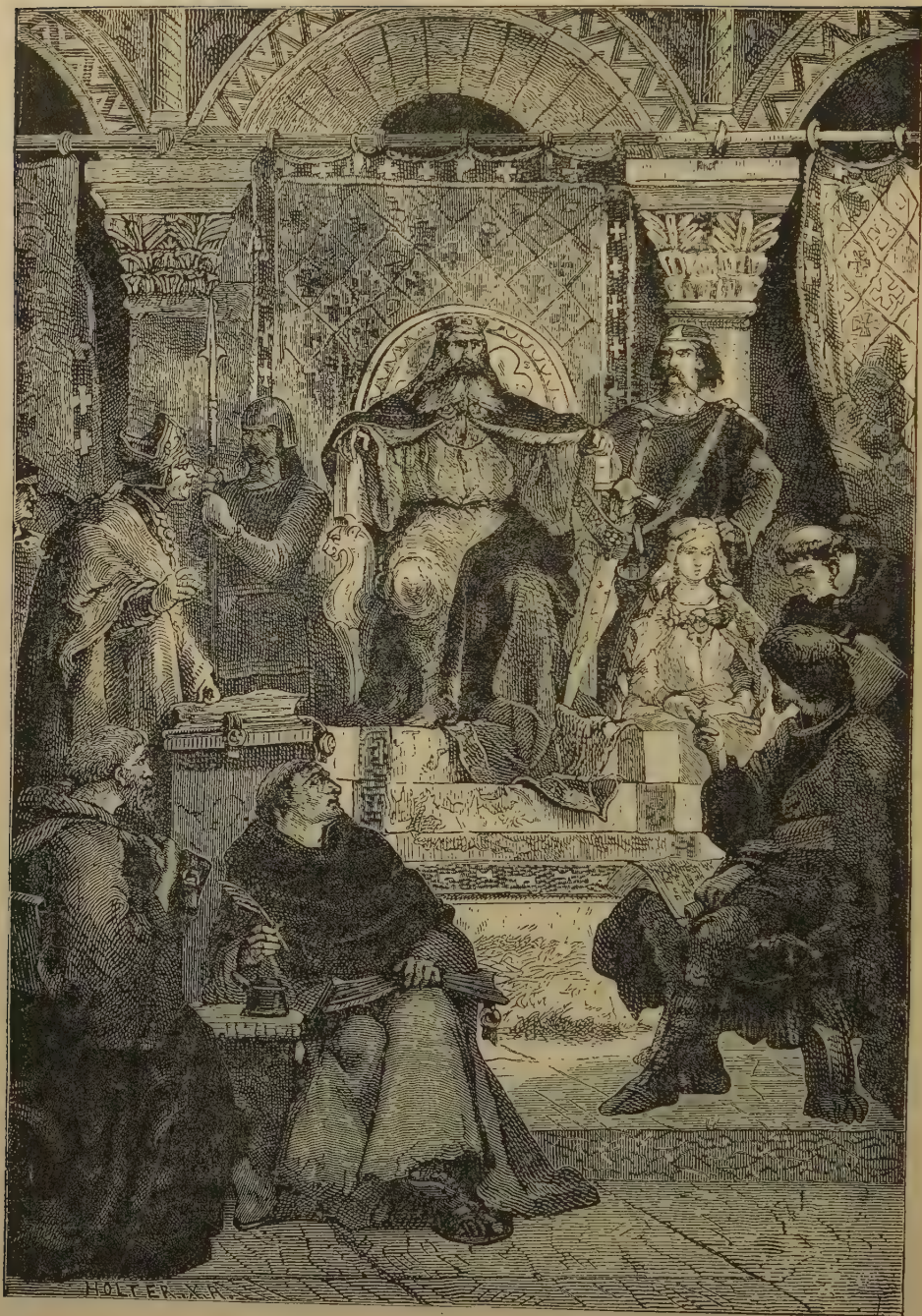
Alkuin.

Blandt de mange fromme Mænd, der bistod Karl den Store med Raad og Daad, indtager Alkuin den første Plads. Han stammede fra en fornem angelsaksisk Slægt og blev født i Grevskabet York. Aaret kjendes ikke; man ved kun, at det var før 735. Ved Skolen i York, der var den bedste i England paa den Tid, fik han sin Uddannelse. Endnu i sin høie Alder mindedes han med Tak, "at Broderskabet, der havde pleiet hans spæde Aar med Moderkjærlighed, havde baaret den letsindige Drengaalder med Taalmodighed og havde ved faderlig Tugt uddannet ham til Mandens modne Alder." Af hans Lærere nævnes især Egbert og Alibert, der begge blev Biskopper. Sammen med den Sidstnævnte gjorde han Rejser til fremmede Lande og besøgte berømte Lærdomsfæder. Noget over 20 Aar gammel var han i Rom, og denne Stad med sine mange videnskabelige Indretninger og Oldtidsminder gjorde et uudsletteligt Indtryk paa ham. Han havde et aabent Die og en livlig Natur; sine stærke Videnskabers forstod han at beherske ved Aarvaagenhed, Bøn og Faste. Som han udmærkede sig fremfor sine Jevnlige i Viden og Indsigt, i Kunst og Virksomhed, saaledes ogsaa i Sæder og Tænkemaade. Da Alibert blev Biskop, blev han dennes Medhjælper ved Skolen i York og fik Opfyndet med Bibliotheket der. Her virkede han i lang Tid med stor Frugt; mest bekendt af hans Disciple er Biskop Liudger, der har faaet Hædersnavnet "Saksernes Apostel."

Herren havde dog udset en større Virkeplads for ham. Omkring Aar 780 var han atter i Rom; paa Tilbageveien traf han Karl den Store i Lombardiet og lod sig endelig overtale til at komme til Frankrige og hjælpe til at udføre de Planer, Keiseren havde lagt, med Hensyn til Geistligheden og Folkets kristelige

Oplysning og Opdragelse. Efter at have været hjemme en kort Stund kom han tilbage med tre af sine Disciple som Medhjælpere. Fra nu af var Alkuin Frankrigs og Karls gode Mand. Franterne var dengang et raat, haardt og frigerst Folk; Geistligheden var i høi Grad uvidende; Umaadelighed, Mened, Løsgtigthed og Vanfærdighed fandtes endog hos Biskopperne; Presterne forstod bød: e at bringe Jagtspyd og Slagsverd end Pennen og Bogen. Der var saaledes en stor og vanstelig Arbeidsmark for den dygtige og nidkjære Alkuin, der var utrættelig virksom for at fremme Tugt og kristelige Sæder. I sine Breve til Karl taler han ofte hjært til denne sin Ven om vigtige Punkter i Politiken, Vidskaben eller Religionen. Han indsaa klart, at den udvortes og voldsomme Maade, hvorpaa Keiseren søgte at kristne Saksjerne, ikke var rigtig og skrev derfor: "Tre Ting maa komme sammen, hvis et Omvendelsesværk skal lykkes: Ordets Prædiken, Meddelelse af Daaben og Forhyndelse af Herrens Bud; dersom disse Ting ikke virker sammen, kan et Menneske ikke føres til Frelse. Men Troen er noget Frivilligt, ikke noget Fremtvungent; et Menneske kan drages, men ikke tvinges til Troen; man kan vel paaanøde En Daaben, men dette hjælper intet til Troen. De, som døber Hedninger, bør undervise dem med milde og forstandige Ord. Herren kender Sine og skal nok aabne deres Hjærter, at de kan erkjende Sandheden. Men naar de har antaget Troen og Daaben, saa maa man i Forhyndelsen af Budene tage Hensyn til de strøbelige Gemytter og ikke straks gjøre for store Fordringer til dem, men efter Apostelen Paulus's Eksempel først give dem Mælk, siden haardere Føde." Han raadede Missionærerne til at begynde med, hvad Hedningerne havde lettest for at fatte, nemlig Udbodelighed og en evig Gjengjældelse; man skulde ikke haste med Daaben, men først meddele denne, naar Hjærterne var bundne ved en kristelig Undervisning. Det vilde have sparet meget Menneskeblod, hvis Karl og hans Samtid havde lyttet til Alkuins vise og kjærlige Raad, men de blev desværre ikke paaagtede. Det varede idethese længe, inden denne mærkelige Mand kunde sætte noget igjennem, og de Indrømmelser, han fik, var ofte smaa nok.—Keiseren havde først givet ham et Kloster ved Byen Troyes og Klosteret Ferriers ved Sens for at han skulde forsynes ved Indtægten og oplære Munkene; senere udnævnte han ham til Forstander for den Kloster-skole, som han anlagde i sin Nærhed, hvor de kongelige Børn og Rigets fornemste Ungdom skulde undervises, og det skyldes Alkuin, at de vigtigste Embeder efterhaanden kunde besættes med Mænd, som gjorde deres Rald Vre. Tonen ved Hoffet blev en anden end hidtil; de unge Prindsfer og Prindsesser hang ved deres Lærer med den inderligste og ærbødigste Kjærlighed, og en Mængde endnu bevarede Breve vidner om den Frimodighed, hvormed Alkuin foreholdt dem de Pligter, som deres høie Byrd og tilkommende Bestemmelse paalagde dem; ikke saa af Alkuins Skrifter er forfattede for denne unge Slægt. Han uddannede Prestes, ivrede for Prædikenen over Søndagsevangeliene paa Folkets Maal og sørge for Drettelsen af høiere og lavere Skoler rundt om i det vidtløstige franske Rige og søgte ved alt at sprede kund og sand Oplysning i alle Samfundslag.

Da han hele Tiden længtede tilbage til sit Fædreland, som han omfattede med inderlig Kjærlighed, maatte Karl tillade ham at besøge York, hvor han tilbragte to lykkelige Aar. Efter Tilbagekomsten blev han efter Keiserens Ønske Abbed i Martin af Tours Kloster, der laa i sidstnævnte By. Her havde han god Ro til

Alkuin underviser paa Hoffstolen.

Efter et Billede af Alphonse de Neuville.

at studere og rig Anledning til at virke. Munkenes Rygte var daarligt, men ved sin fremragende Dydighed og et eksemplarisk Liv gjenoprettede han efterhaanden Kloster-tugten, fremmede sand Gudsfrugt og uddannede en Mængde Lærlinge. "Jeg søger," skriver han til Karl, "i den hellige Martins Hus i Overensstemmelse med din Vilje at række Nogle den hellige Skrifts Honning, at beruse Andre med de gamle Lærdømmes usforfalskede Vin, at nære Andre med de grammatikalske Finheders Frugter, at oplyse Andre om Stjernernes Orden; fremfor alt opdrager jeg dem til den hellige Kirkes Nytte og til din kongelige Regjerings Prydelse, forat ikke den almægtige Guds Raade skal være forgæves, heller ikke din rigelige Godhed være uden Gavn."

Alkuin blandede sig ogsaa med Dydighed i sin Tids Lærestridigheder og forsvarede med Mund og Pen, at Kristus baade er sandt Menneſke og sand Gud. Ikke mindre berømt blev han ved sin Deltagelse i Billedstriden, der skilte Vesten fra Østen; de navnkundige karolinske Bøger, som udsørlig behandler denne Gjens-stand, er for en stor Del Alkuins Bærk, men han bevarede under Kampen den kristelige Middelhed og Overbærelse mod de Bildfarende og tragede ikke efter forsængelig Vre. Dette viste sig ogsaa, da den store Keiser vilde bevæge ham til at forlade sit Kloster og opholde sig ved Hoffet. I et Brev skriver han nemlig: "Hvad skal Svaghed midt under Baaben, hvad en Hare blandt Bildsvin, et Faar blandt Løver?" Han undskyldte sig derhos med Legemssvaghed og den Omhu, han maatte anvende paa sin egen Sjæl "for rolig og med en god Samvittighed at kunne fremtræde for Guds Domstol, for hvem der ikke gjælder nogen Persons Anseelse, og for hvem det intet vilde nytte, om Karl havde overvældet ham ved nok saa mange Vresbevisninger." Med den ømmeste Deltagelse trøstede han Keiseren, da denne Aar 800 havde mistet sin Hustru Lioldgarde. Den fromme Mand sendte ham flere Breve, hvori han mindede om, at "vi fødes for at dø og dør for at fødes; gives der en lykkeligere Indgang til Livet end gennem Døden?" Han henviser den Sørgende til ham, som kalder til sig Alle dem, der er bekymrede og lider Møje; "til ham komme hver bedrøvet Sjæl og udøse sine Taarer for hans Barmhjertigheds Aflysn og skjule ikke sine Saar for sin Læge, der siger: jeg døber og gjør levende, jeg saarer, og jeg heler. Han rammer paa vidunderlige Maader, for at optugte sine Børn, for hvis Frelse han ikke har sparet sin egen Søn." — Forholdet til Keiseren blev i hans sidste Aar forstyrret ved, at denne blandede sig i et Klosteranliggende. Den dybe Rummer her. der forvandt Alkuin ikke; han bukkede under for en Sygdom, som han derved paadrog sig. Hans Dødsdag var 19de Mai 804. Han blev bisat i den Kirke, hvor han havde bedet, arbeidet, stridt og lidt. En Gravskrift, han selv havde forfattet over sig, blev indgravet paa en Kobberrude; den giver et smukt Indblik i hans ydmyge Karakter og fromme Livsbetragtning.

"Alkuin," skriver en af hans Biografer, "var en af sin Tids største Mænd; vel var han sin Tidsalderes Præg, hvilket ogsaa hans dybe Verbødighed for den pavelige Stol vidnede om. Det karakteristiske hos ham er den usminkele Religiositet, den høie Agtelse for Sædelighed, den uafslidelige Bestræbelſe for at bringe Kristendommens Fordringer til Anerkjendelse i alle Livets Forhold; endog hans Fiender maatte yde hans Karakter deres Agtelse. Hans kongelige Ven forsynede ham med rige Indtægter; fire af de rigeste Klostre stod under ham; men han brugte kun sine

Indkomster til kirkelige og videnskabelige Anstalters Fremme. Hans Skrifter afgiver Vidnesbyrd om en Mand, som er langt forud for sin Tid, og hans Opgave at gjøre Frankrige til et kristeligt Aften lykkedes vel ikke ganske; men saameget er dog vist, at der med ham indtraadte en hel ny Livsanskuelse. Han var aldrig paaftaaelig, men beredt til at erkjende sine Feiltagelser og lade sig belære af Andre, uden hvor han ansaa det for sin Pligt at staa fast, endog imod sin Tids største Helt, paa hvem han øvede en uberegnelig Indflydelse. Uagtet han forlod sit Fædreland for at plante Kristendoms og Videnskabsskoler i et andet Land, saa bevarede han dog gennem sit hele Liv Kjærligheden til sit Hjem og stod i en stadig Forbindelse med dets anseede Mænd. Og han afflog de største Hædersposter for i Klosterets Ro at virke for sit Livs Opgave og ved Aandens Magt at understøtte en Regent, der vilde befæste sit vidtstrakte Rige paa Evangeliets og Dannelsens Grundvold, og ansaa en Erobring paa Aandens Omraade for en ikke ringere Gevinst end Indtagelse af en Provinds." Ved sine mange Skrifter øvede han en overordentlig Indflydelse baade paa sin Samtid og gennem hele Middelalderen, ja den mærkes endog tydelig i den gammelnoriske Døpbyggelseslitteratur.

Det danske Folks Overgang til Kristendommen.

Under Vikingetogene fik Nordboerne det første flygtige Kjenndskab til Kristendommen. Dette blev forøget ved hjemførte kristne Krigsfanger. Men paa saa Undtagelser nær holdt Vikerne i Hjemmet fast ved sine Fædres Gudsdyrkelse. Der blev tidlig gjort Forsøg paa at skaffe Kristi Lære Indgang blandt de nordiske Folk. Den ældste kjendte Mand, som prædikede Evangeliet i Danmark, nord for Eideren, var "Friesernes Apostel" Willibrord († 739). Alkuin fortæller herom følgende: "Da han mærkede, at han her (i Friesland) ikke fik nogen Fremgang, styrede han sin Kurs til det vildeste af alle Folkefærd, nemlig Danfærne. Der, fortælles det, regjerede dengang Ungvendus (Ungvin), en Mand, som var grusommere end et Dyr og haardere end nogen Sten, men efter Guds Bud modtog han dog Sandhedens Sendebud med Vre. Da det imidlertid viste sig, at han var forhærdet i sine Sæder og i sit Afguderi og ikke havde noget Haab om et bedre Liv, saa tog Willibrord tredive af Landets Børn med sig og skyndte sig tilbage til Frankerrigets af Gud udvalgte Folk. Paa Veien underviste han disse Børn og rensede dem i Livets Rilde." Det er rimeligt, at han opdrog dem til Troesbud for deres Fædreland, men man har ingen Beretning om, hvilken Virkning dette havde. Det næste Forsøg, vi kjender til, blev gjort over hundrede Aar senere. Sakserne var dengang med Sverdet tvungne til Daab og Omvendelse, og fra deres Land havde nu Missionen et fast Udgangspunkt. Da sendte Karl den Stores Søn og Eftersølgjer Ludvig den Fromme en Missionær til Danmark (822). Det var Erkebiskop Ebbo af Rheims († 851). Han var udstyret med pavelig Fuldmagt, og i denne heder det: "Eftersom vi vide, at der i de nordiske Lande lever nogle Folkefærd, som endnu ikke har Guds Kundskab, endnu ikke er gjenfødt af Daabens hellige Bølge, men lever under Dødens Skygge og dyrker mere Skabningen end Skaberne, har vi anseet det fornødent med de Troendes Samtykke at udsende Ebbo af Rheims til Sandhedens Dplysning i hine Egne. Vi giver ham

Fuldmagt til at prædike Evangeliet offentlig, saa at han allevegne drager Omforg for Livets Ord og Frelsens Vej, bekræfter Troens Regel ved en kristelig Opdragelse og bevidner ved levende Røst den apostoliske Lærdoms Undervisning uden al djævelst Vildfarelse. Skulde der indløbe nogen Tvil angaaende denne hans Forretning, saa kan han holde sig til Guds apostoliske og katolske Kirke i Rom."

Paa denne Tid var der Krig i Danmark mellem Gudfreds Sønner og deres Frænde Harald. Dette benyttede Ebbo sig af og fik formaaet Harald til at opsoge Keiseren for at modtage Daaben og saa den Hjælp, han attraaede i Kampen mod sine Medbeilere til Thronen. Harald drog i Aaret 826 med mange Slibe og et prægtigt Følge opad Rhinen til Slottet Ingelheim, hvor Keiseren dengang opholdt sig. Her blev han modtagen paa det prægtigste, lod sig straks derefter døbe i den nærliggende Mainz sammen med sin Hustru, Søn og mange af sine Hovdinge og øvrige Følge. Keiseren og hans Familie var selv Faddere og gav dem rige Gaver. Da Harald drog hjem, fik han med sig Hjelpetropper og et Par Munk, der kunde holde Gudstjeneste for ham og hans Følge.

Den ene af disse var Ansgar, der senere fik Fædersnavnet "Nordens Apostel." Han blev født i det nordlige Frankrige den 9de September 801 af fornemme Forældre, der maaske var af nordisk Herkomst. Fem Aar gammel mistede han sin fromme Moder; men hendes Formaninger havde dog gjort et saadant Indtryk paa ham, at han aldrig kunde glemme dem. I Fireaarsalderen blev han sendt i Klosterskolen i Gamle-Corvei ved Amiens. Da Moderen døde, blev han grebet af et stille, tungsinnet Alvor. Af hende havde han arvet et svagt Legeme, en livlig Indbildningskraft og en levende religiøs Følelse, saa han herved udmærkede sig fremfor sine Kamrater. Naar han undertiden havde deltaget i deres Lege, gjorde han sig bagefter de alvorligste Bebrejdelser derfor, idet han anklagede sin overgivne Munterhed som Synd. Et Drømmesyn styrkede denne ensidige Følelsesretning hos ham. Han syntes engang om Natten, at han var paa et blødt og myrlænt Sted, hvor det var meget vanskeligt at komme frem. Men lidt derfra gik en yndig Sti, og paa denne saa han en høj Kvinde, der var rigt og pragtfuldt klædt og gik imod ham med værdig Holdning; andre hvidklædte Kvinder fulgte hende. Blandt de sidste mærkede han ogsaa sin Moder. Straks forsøgte han at springe til hende, men orkede ikke at komme ud af den bløde Myr. Imidlertid kom Følget nærmere. Da syntes han, at den, som han holdt for Jomfru Maria, spurgte ham: "Mit Barn, vil du gjerne komme til din Moder?" Da han svarede, at det vilde han Hjertens gjerne, fortsatte hun: "Dersom du vil komme i vort Selskab, maa du flye alt Selvsind, opgive de barnslige Lege og give Algt paa dig selv, idet du fører et alvorligt Liv. Thi vi affry alt, som rører Selvsind og Lediggang, og den, som finder Glæde i saadant, faar ikke være sammen med os." Efter denne Drøm styede Ansgar end mere Omgangen med sine Kamrater for helt at vie sig til Bøn, Andagt og Syssel med religiøse Skrifter. Han aflagde Munkeløstet, allerede før han var 12 Aar gammel.

Endnu flere Gange havde han Drømmesyn. Saaledes syntes han engang, at han blev løftet op til Sysets Rilde; fra dennes Midte hørte han en Stemme, der sagde: "Drag hen og vend atter tilbage, smykket med Martyrkronen." To Aar senere opfordrede Frelseren ham atter i et natligt Syn til at bekjende sine Synder for at blive retfærdiggjort. Ansgar svarede, at han havde intet at bekjende, da Herren

kjendte alle hans Overtrædelser. Kristus svarede: "Vistnok ved jeg alt, men jeg vil dog, at Menneskene skal bekjende sine Synder for mig, saa de kan faa Tilgivelse." Ansgar bekjendte og fik Forladelse. Allerede som Ungling havde han stor Anseelse blandt Munkene, især som Lærer ved Kloster skolen. Da han havde været omtrent 16 Aar i Corvei, aabnede der sig for ham en anden Virkefreds. For at skaffe Sakjerne et tilstrækkeligt Antal af dygtige Prester og Lærere blev der omkring 822 oprettet et nyt Kloster i Westfalen ved Floden Weser. Det fik Navn af Ny-Corvei, og Ansgar var blandt dem, som flyttede did. Dette Kloster fik snart stort Ry som Dannelsesanstalt for Missionærer og Prester; Ansgar blev Styrrer af Skolen og grundlagde dens Bibliothek; han prædikede tillige i Klosterkirken og var en gripende Prædikant, der havde ualmindelige Gaver til i Fjolfesproget at tale Alle til Hjerte.

Det var derfor naturligt, at Tanken blev ledet hen paa ham, da det blev Tale om at sende et Par Missionærer med Kong Harald for at udstrø Guds Ords Sæd i Danmark. Han betænkte sig heller ikke længe, da han blev spurgt, om han var villig til at følge med den danske Konge som Troesbud. En saadan Gjerning var særlig loffende; thi under Udvælsen af denne haabede han, at Drømmesyndet om Martyrkronen vilde blive til Virkelighed.

En Klosterbroder, Autbert, som havde fraraadet ham, tilbød sig at følge med, da Ansgar blev fast i sit Forsæt. Begge reisste med Harald nedad Rhinen ud i Nordsøen. I Begyndelsen blev de slet behandlede af Dannefongens raa Følge, men de vandt tilslut ved sin sagtnodige og menneskekjærlige Færd almindelig Kjærlighed og Agtelse. Høsten 826 kom de til Fjylland, hvor Harald havde sit Hjem. De begyndte straks sin Missionsvirksomhed, og deres Ord saldt ikke i ufrugtbar Jord. Ansgar grundede en Skole, og Harald sendte sine Undergivnes Børn derhen; desuden kjøbte Ansgar selv nogle Trællebørn. Men snart traadte Hindringer iveien. Kongens Iver kjølne des; han maatte ogsaa paany flygte for sine Modstandere, forlod sit Fædreland for bestandig og modtog Rjyflandene ved Besterhavet som Len af Ludvig den Fromme (814—840). Hertil kom, at Autbert blev syg og maatte vende tilbage til Corvei, hvor han straks efter døde; Ansgar stod da igjen alene med det store Arbeide for dette Hedninges folks Omvendelse. Efter nogle Aars Virksomhed i Fjylland drog Ansgar i 830 paa Keiser Ludvigs Bud til Sverige som Missionær og virkede der med Fremgang i to Vintre. Da reisste han til Fjyfland for at tale med Keiseren om sin Gjerning. Ludvig hørte med Glæde hans Beretning og mente, at det var nødvendigt til Kristendommens Befæstelse i Norden at oprette et Bispedømme paa Grændsen af hans Rige. Det befæstede Hamborg syntes at være det rette Sted og Ansgar den rette Mand til denne Gjerning. Men for at sikre den nye Biskop de nødvendige Indtægter og byde ham et Tilflugtssted i Nød gav Ludvig ham Klosteret Turholt i Flandern. Ansgar drog selv til Rom for at faa Pavens Stadsfæstelse, og denne gav ham Navn af Erkebiskop og overdrog ham (832) Evangelietz Forkyndelse overalt i Norden, "blandt Svearnes og Danernes Fjolf."

Han oprettede nu en Missions skole i Hamborg og løskjøbte Gutter af Fangenskab og Slaveri for at uddanne dem til Troesbud. Men det nye Bispedømme fik ikke længe være i Fred. Hamborg var en Torn i Diet paa de hedenste Normanner. Aar 845 overfaldt de den kristne Koloni netop paa en Tid, da den

keiserlige Statholder var fraværende. Ansgar søgte vistnok at forsvare sig, men Overmagten var for stor. Han skjulte, at det var bedst at flygte og redde, hvad reddes kunde. Han selv var den sidste af de Geistlige, som forlod Hamburg, saa han kun med Nød slap undse efter at have mistet den Overladning, han brugte som Biskop. Hamburg blev en Grushob.

Saa sørgelig som nu havde Ansgars Stilling aldrig været. Biskoppen af Bremen, der var slinshg over hans Berømmelse, tog ikke gjæsteventlig mod ham, og Klosteret Turholt blev taget fra ham af Karl den Skaldede, hvem det var tilfaldt ved Rigets Deling. De fleste Geistlige forlod ham, og fra Sverige kom der triste Efterretninger. Biskop Gautbert var fordreven og Kristendommen næsten udryddet. Men Ansgar tabte ikke Modet, han stolede paa Gud. En from Enke gav ham en Gaard, hvor der oprettedes et Kloster, Ramesloh, der laa nogle Mile fra Hamburg.

Her samlede han sine Venner og Hjælpere, og herfra gjorde han Reiser gjennem sit Stift for at prædike Evangeliet og styrke de Svage. Ludvig den Tyske (843—876) sølte sig ogsaa forpligtet til at sørge for den fordrevne Erkebiskop. Hertil bød der sig en gunstig Leilighed, da Biskoppen af Bremen døde. Han forenede da Bremen med Hamburg, og Ansgar drog i Aar 850 ind i førstnævnte By og kunde nu atter forkynde Guds Ord for de hedenske Nordmanner.

Og der var Udsigt til, at hans Arbejde ikke skulde blive frugtlost. Han kom snart i et venstabeligt Forhold til Kong Haarik den Eldre, Gudfreds Søn, som lærte at sætte Pris paa hans mandige, sanddrue og gudhengivne Karakter, hans mange Kundskaber og klare Blik paa de verdslige Forhold i Rigets Styrelse. Kristendommens Forkyndelse lod han nu faa frit Løb, ja tillod endog, at der byggedes en offentlig Kirke indenfor Rigets Grændse, medens man hidtil havde maattet nøies med Bedehuse og Messealtare paa de Omvendtes egen Grund. Den første Hovedkirke i Norden blev opført paa en Holme i Staden Heideby eller Slesvig (851). Dette Sted var klogt valgt, da nævnte By dengang var den vigtigste Handelsplads i Riget med levende Forbindelse med Syd over Hamburg og mod Vest ad Flodfarvandet til

Ansgar, Nordens Apostel.
Efter et gammelt Billede i Hamburg Domkirke.

Vesterhavet. Da traf der atter op Uveirskyer over Missionen. Haarik fandt sin Død i en blodig Kamp om Thronen, og den nye Konge, Haarik den Yngre, lod Kirken i Slesvig lukke, og Missionæren maatte vende hjem igjen til Biskop Ansgar. Men Kongen stiftede hurtig Sind og bad Presten komme tilbage, ja Ansgar fik endog Lov til at bygge en ny Kirke ved Ribe (856), der for sin Egn havde en ligesaa heldig Beliggenhed som den førnævnte. Herfra søgte nemlig Jyderne til Vesterlandene, og hertil førtes dengang og langt ned i Tiden saa godt som alle Barer, der kom fra Ublandet og skulde til Nørrejylland. Paa en senere Missionsreise til Sverige i 853 byggede han en tredje Hovedkirke paa Bjørkø i Mælaren.

Saa længe Ansgar levede, sørgede han for, at der ikke manglede Troesbud, og derfor tiltog Kristendommen baade i Danmark og Sverige. Sjelden var vel Noget saa stiftet til Missionær som han. Under vanskelige Omstændigheder formaaede nemlig Ansgar at vinde endog sine Fienders Hjerter. Han var aldrig forbitret paa sine Modstandere og krævede af en Prest, at han skulde være rede til at bringe de største Offere i Herrens Tjeneste, og at han aldrig maatte blive til Byrde for dem, som han vilde omvende. Han selv gav Missionærene rigelig Understøttelse af sit Erkestifts Indtægter, da han for sin Person kun brugte libet. For at spørge sit Legeme og des bedre kue Synden bar han altid en Haarstjorte nærmest Kroppen, og saalænge han havde Kræfter til at holde det ud, var han saa knap mod sig selv, at han veiede Brødet og maalte Vandet, som han nød, især naar han kunde saa Lov til at være alene. Først da han var bleven gammel, tillod han sig for Sundhedens Skyld en liden Afvigelse fra denne strenge Afholenhed.

Men Ansgar var ogsaa tilbøjelig i sin Tids Wildfarelser og havde sine Svagheder. Han troede paa Skjærsilden og viste en særlig Tilbøjelighed til Munkeliv og Munkesvælsker samt nærede den dybeste Grædhedighed for Helgenerne og deres Levnninger. Hertil kom, at han ikke var fri for Sværmeri og Lyst til Berømmelse. Han sølte dette selv og kjæmpede alvorlig mod sin Tilbøjelighed til Hovmod. — Den Tid, han kunde øjre fra sin Missionsvirksomhed, veiede han sin Omsorg for de Menigheder, som var betroede ham. Men imellem yndede han i Ensomhed at øve sig i guddommelig Visdom. Til dette Behov havde han ladet bygge en passende Celle, som han pleiede at kalde "Hvilens Sted" og "Sorgens Ben." Her opholdt han sig sammen med nogle Faa; her boede han for sig selv, saa ofte han var fri for Prædiken, kirkelige Handlinger og Hedningernes Tryk; men han satte altid tilside sin egen Bekvemmelighed og Lyst til Ensomhed, naar det gjaldt den Enkeltes eller Menighedens Vel.

Han tog sig kjærlig af Alle, særlig Fanger og Trælle; derfor skriver hans Discipel Rimbert: "Han var en Skrak for de Mægtige og Rige, især de Gjenstridige og Vastefulde, medens Folk af Middelstanden elskede ham som en Broder, og de Fattige ærede ham som en Fader." Omsorgen for disse sidste laa særlig paa hans Hjerte. I Bremen stiftede han et Fattighospital og anvendte mindst Tiendedelen af sine Indtægter til Nødlidende og Trængende. I sit Bælte bar han altid en Pung med Penge, forat han steds kunde hjælpe, naar en Bedende nærmede sig. Paa sine Visitationsreiser forsømte han aldrig at gaa til de Elendiges Hytter eller at samle de Sultne om sig for at give dem legemlig og aandelig Mad. Det fortælles ogsaa, at han gjorde Undergjerninger. Men da man engang i hans Nærværelse talte herom,

ytrede han: "Hvis jeg var værdig dertil hos min Gud, saa vilde jeg bede ham om et eneste Under, nemlig dette, at han af Naade vilde gjøre et godt Menneſte af mig." Mod ſit Livs Afſten forundtes det ham at ſe ſaa glædelige Virkninger af Ordets Forkyndelſe, at han i et Brev til de tyſke Biſkopper, ſom han opfordrede til at bede for den nordiſke Miſſion, kunde ſkrive: "Bed Kriſti naadige Hjælp er hans Kirke nu grundfæſtet baade hos Danſke og Svenske, og Preſterne gjør deres Gjerning uden Hindring." En ſmertefuld Sygdom tog hans ſidſte Kræfter; tilſlut blev han ſaa udtæret, at der ſnart ikke var andet tilbage end Skind og Ben. Hans Død var opbyggelig, ligesom hans lange Liv havde været det. Han priſede Gud og bad Davids Salmer; de tilſtedeværende Brødre ſang Litaniet og andre Salmer og b. rpa, efter hans egen Begjæring, "O, store Gud, vi love dig," ſamt den athonaſianiſke Troesbekjendelſe. Saa nød han Nadveren. Hans ſidſte Ord var diſſe Bibeliſprog: "Kom mig ihu efter din Miſkundhed, for din Godheds Skyld, Herre!" og: "Gud vær mig Synder naadig," "i dine Hænder beſaler jeg min Mand," "du har forløſt mig, Herre, du Sandheds Gud!" Han henſov 3die Februar 865. Det var en haard Prøveſe for Ansgar, at han ikke blev et Blodvidne for Herrens Evangelium, ſom han havde haabet og ønsket fra ſin tidlige Ungdom. "Men det er Nordens Væſe ikke at have forgrebet ſig paa denne Mand," ſkriver A. D. Jørgenſen. "Han gik ind og ud blandt vort Folk med en fremmed Lære og ſom en nidkjær Modſtander af dets nedarvede Tro; men i hans udfærlige Levnetsbeſkrivelse forlyder der intet Ord om, at Noget derfor traadte ham for nær, end ſige tænkte at ſtille ham ved Livet." Den ſamme Forfatter ſkriver et andet Sted: "Saaledes kunde kun et ſelvbevidſt, frihedsſtolt og aandeligt modent Folk modtage en fremmed Lære af høifindede Mænd, der udgik fra Fiendens Leir; Overgangen var langſom, men ſom det ſees af den følgende Tids Hiſtorie, dyb og omſtændig; den traf ikke blot Formen og det ydre, men ogſaa Sindet og de Tanker, der ſtyrer Handlingen og føder Bedrifterne."

Tilſynſgjæringen med Miſſionen i Norden blev efter Ansgars Død overdraget til hans Discipel Rimbert († 888), der ogſaa ſtammede fra Frankrige. Han var en from og nidkjær Mand, der fortsatte ſin Lærers Gjerning ſaa godt, ſom hans ſvage Helbred tillod det, men det gik idethele tilbage med Miſſionen i hans Dage. Det paabegyndte Arbejde blev dog vedligeholdt, og i Aarhus, Jyllands vigtigſte Handelsplads ved Rategat, byggedes der en tredie Hovedkirke. For de følgende to Menneſtealdrer ſaynes al Efſterretning om Miſſionen i Danmark, indtil vi møder den Beretning, at Erkebiskop Adaldeg af Bremen i Aaret 948 indvier Biſkopper for Jylland med Sæde ved de tre nævnte Kirker (Slesvig eller Heibaby, Ribe og Aarhus). Omkring 10 Aar ſenere lyffedes det en tyſt Klerk ved Navn Poppo at omvende Harald Blaaland (935—980). En Dag, da den troeſtærke Mand i et Gjaſtebud erklærede, at Odin og Thor intet formaade, og at Kriſtus i Bælde langt overgik dem, ſpurgte Kongen, om han trøſtede ſig til at ſtafſætte ſit Udfagn ved en Gudsdom. Poppo ſvarede ſtraks ja og bar den næſte Dag under Bøn og Baaſtbeſe et gloende Jern det faſtatte Stykke Bei. Da hans Hænder efter den lovbeſtemte Tid var uſſadte, lod Harald ſig overbeviſe, modtog Daaben og gjorde, hvad han kunde, for at ſaa Andre til det ſamme. Da han døde 980, henved 25 Aar ſenere, var Danmark et křiſtent Land; det vidner han ſelv paa den Mindeſten, ſom han i Fellinginge har reiſt over ſine Forældre, Kong Gorm den

Gamle og Dronning Thyra. Et Pavebrev af 988 omtaler en Bisp i Odense; ved Guden af det tiende Aarhundrede var Danmark altsaa fire Bispedømmer. Under Knud den Mægtige (1018—1035) blev Kirken ordnet. Han indkaldte Præster fra England og byggede Kirker paa sit Kystende. Baade i Roskilde og Lund indsatte han Biskopper; i hans Dage (ca. 1012) forenedes hele Jylland til et Stift under den udmærkede Biskop Odinge eller den Yngre i Ribe († 1043). Den angelsaksiske Kirkes Indflydelse paa den danske er kjendelig. Men det var dog først under Knuds Søstersøn, Svein Estridsøn (1047—1076), at de kirkelige Indretninger i Riget blev fuldbendte. Han delte Jylland i det samme Antal Stifter, som det nu har. Under Odense Bispestol lagde han Døerne Als, Færø, Femern, Laaland og Falster. I Roskilde og Lund var der ogsaa fra den Tid stadig Biskopper. I hans Dage begyndte en Mission med Forholdet til Erkebiskopsædet i Bremen, fordi de tyske Tilhængere ikke altid kunde overse de mangeartede Forholde og Vilkaar i Norden og tage billige Hensyn til Forbringerne om ei at ansætte Mænd til Veiledere for et Folk, hvis Sæder de ikke kjendte, og hvis Sprog de ofte ikke kunde tale. Missionen voksede, og efter mangehaande Rivninger og Strid fik de nordiske Kirker i Kong Erik Tiedes Dage (Aar 1104) en fælles Erkebiskop i Lund. Stedet kunde neppe være helbigere valgt, da det baade var landfast med Sverige og Norge og paa den Tid laa i en dansk Landsdel. I de følgende Aar blev Lunds mægtige Domkirke bygget og store Indtægter af Jordegods og Tiende lagte til den. Domkirken havde et talrigt Præsteskab, der kaldtes Kanniker, og hvis Gjerning det var at forrette Gudstjenesten ved de mange Altare og lede Undervisningen i Stiftets Præsteskole. En lignende Ordning kom snart istand ved de andre Stiftskirker. Kirkens Enhed blev styrket ved fælles Kirkemøder under Erkebiskoppens Ledelse, ved en deraf fremgaaet kirkelig Lovgivning for hele Riget samt ved Klostervæsenets Ordning. Mange Munkeordener fik Indpas, talrige Kløstere blev oprettede, der stod i nøie Forbindelse med hinanden og jevnlig havde sine fælles Møder.

Runesten paa Jellingehøien i Jylland.

Sverige tager den kristne Tro.

ifingetogene bragte rimeligvis ogsaa Sverige det første Kjenndskab til Kristendommen; adskillige af dette Lands Visinger lod sig vristnok under sine eventyrlige Rejser mærke med Korsets Tegn, ja Enkelte endog døde; maaske har de ogsaa efter Hjemkomsten vidnet om den nye Tro for sine Nærmeste og ved Samtaler kausse vundet Nogle af dem. Dette er sandsynligt, men ingen Beretning herom er naaet til vor Tid. Med Unsgar (801—865) falder imidlertid Historiens Lys over Omvendelsesværket der; han er det første Troesbud, som man med Sikkerhed ved har prædiket Guds Ord for Sviarne. Baade Rimbert og Adam af Bremen fortæller, at den svenske Konge lod nogle af sine Mænd reise til Thykland for at bede Ludvig den Fromme at sende Missionærer til hans Folk. Efter Keiserens Døds drog Unsgar rimeligvis aften Vaaren 830, fulgt af sin Klosterbroder Withmar. Rejsen omtales som lang og besværlig. Ved det sydligste af Götariget eller maaske under Skaanens Kyst blev de overfaldt af Visinger, der plyndrede Kjøbmandsskibene, som de seilede paa, og det var kun saavidt, at de reddede sit Liv. Kjøbmændene vilde vende tilbage, men nu viste det sig, hvilken kraftig Karakter Unsgar var, trods sit milde og veike Udseende. Han var uroffelig i sit Forsæt at prædike Evangeliet i Sverige. Han fortsatte sin Rejse, og efter mange Besværligheder kom han gennem vidstakte Skove og over store Indsøer fr m til Bjørkø. Den laa formodentlig der, hvor Mælaren staar i Forbindelse med Østersøen, og har vel været den egentlige Havn for det gamle Sigtuna. Den havde stor Handel, især med Gardarike og Heidaby; de fleste af Beboerne var Kjøbmænd. Skjønt Sviarnes store Hov med den hellige Lund, hvor Kroppene af ofrede Mennesker, Heste og Hunde hang i Træerne, ikke var fjern, blev Bjørkø dog snart Hovedsædet for Kristendommen i Sverige. Kong Bjørn modtog Missionærerne vel og gav dem Tilladelse til at prædike Evangeliet i Landet. Adskillige lod sig ogsaa overbevise og modtog den hellige Daab. Blandt dem var Høvdingen Hergeir, som paa sin Eiendom i Bjørkø byggede den første svenske Kirke. Missionens Fremgang maa vistnok for en Del tilskrives den Kundskab om Kristendommen, som gennem Visingernes Rejser og hjemførte kristne Fanger allerede var spredt i Landet. Virksomheden i Sverige varede denne Gang halvandet Aar. Da vendte Unsgar og Withmar tilbage og havde med sig fra Kong Bjørn et Runebrev til Keiseren, hvem de gav Beretning om Evangeliets Fremgang i det hvide Norden. Den lille Menighed i Bjørkø stod nu alene, men den havde en god Støtte i Hergeir, der var en varm Kristen lige til sin Død. Det fortælles om ham, at han taalte mange Forhaanelser i den Tid, da der ikke fandtes nogen Prest; rimeligvis har han selv baade prædiket og forrettet de gudstjenstlige Handlinger. Saaledes var det almindeligt i Begyndelsen ved alle private Kirker; Høvdingen eller Bonden blev prestetiet, uden at det forandrede hans Stilling i Samfundet.

Men Unsgar glemte ikke Sverige, der gjentagende Gange blev gjæstet af Missionærer. Omkring 832 eller maaske nogle Aar senere drog Thyseren Gaubert derhen og prædikede Guds Ord for Sviarne i en lang Række af Aar, formodentlig lige til 845. Da udbrød der en Forfølgelse mod de Kristne i Bjørkø; en Missionær ved Navn Nithard fornærmede en af Sviarne og blev dræbt; dette fremkaldte

Unsgar og Withmar stiger iland i Sverige.

rimeligvis Omflaget; Gautbert blev jaget bort og vendte ikke senere tilbage; han døde som Biskop af Danabruick. Den svenske Menighed var efter hans Vortreise henvendt syv Aar overladt til sig selv, indtil det lykkedes Ansgar at sende Eremiten Ardgard til dem i Aaret 851 eller maaske 852. Han berømmes for Værdom og Dyder, men blev der kun et Aars Tid. Efter hans Hjemkomst, formodentlig i 853, foretog Ansgar selv sin anden Rejse til Sverige. Han mødte først heftig Modstand, men ved Klogskab vandt han Folket og Kongen, som paa den Tid hed Olaf; Sagen blev bragt frem baade paa Sviarnes og Gauternes Thing, og det blev besluttet, at Kristendommen skulde have frit Løb. Kirker blev byggede, Prestes fik Lov til at virke uhindret, og hjem af Folket, som vilde, kunde frit besjende sig til den nye Lære. Kristendommens Tilhængere havde saaledes faaet Religionsfrihed, og Ansgar kunde ved sin Afreise indsatte Gautberts Søster søn Eribert som Forstander for den gjenoprettede Menighed i Björkø. Ikke heller denne blev længe i Sverige, men Ansgar sendte andre Lærere, der fortsatte hans Arbejde. Rimbert, tog sig ogsaa stærklig af Missionen i Sverige, men efter hans Død (888) laa Omvendelsesværket i lang Tid nede, medens Vikingetogene rasede som værst. Alene om den nidkjære Erkebiskop Unne af Bremen fortælles der, at han drog til Björkø og prædikede for Menigheden, som da var i en sørgelig Tilstand. Men efter at have arbejdet utrættelig for Kristendommens Fremvæxt paa dette Sted omtrent et Aar, døde han her i September 936. Saa have ingen Efterretning om, at nogen kristelig Missionærs Røst har lydt, hvarken i Björkø eller den Del af Sverige, som ligger nordenfor denne By, før det følgende Aarhundrede var oprundet. Blandt Gauterne i Sydsvrige virkede Biskop Ljufdag af Ribe, og en Menneskealder senere den udmærkede danske Missionær Dvingeir den Ældre († som Biskop i Skara); han arbejdede ufortrødent og med Held i Egnen ved Bennern og blev hjulpen i Gjerningen af sin yngre Frænde, Dvingeir Tokesøn († som Biskop i Ribe 1043), samt Biskop Folkvard, der blev fordreven fra Oldenburg 990, og om hvem det siges, at han omvendte Mange ved sin Tale. Et Kristendomsvidnesbyrd fra denne Tid er rimeligvis den berømte Runesten paa Rällby Åas i Nærheden af Lidköping, nordvest for Skara. Den er over 15 Fod høj og prydet med et Kors; Indskriften melder, at den er reist over Fader, som var en kristen Mand og havde "Guds Ords Drotten" (d. e. Missionæren) hos sig.

Snart blev den nye Lære spredt videre i Landet. Da Ragnvald Ulfson, Jarl i Vestgøtaland, begjærede Olaf Trygvassons Søster Ingeborg tilægte, gav den nidkjære norske Konge først sit Samtykke, da Jarlen lovede at antage Kristendommen og tillade, at den uhindret blev forkyndt inden sine Enemærker. Herved aabnedes Afgang for norske og angelsaksiske Missionærer. Den norske Biskop Sigurd gik efter Svolderlaget til Sverige, blev der kaldt Sigfried og virkede med saa stor Fremgang, at han har faaet Navnet "Sveriges anden Apostel." I Aaret 1008 døbte han i Huseby Kirke ved Foden af Kinnekullen i Vestergøtaland Olaf Skötkonung (992—1022). Mange af hans Hofmænd og Undersaatler fulgte rimeligvis hans Eksempel. Især i Vestergøtaland, men ogsaa i Småland, havde Kristendommen stor Fremgang, og mange Menigheder grundlagdes. I førstnævnte Landskab blev Skara og i sidstnævnte Veris Midtpunktet for Missionen og Stiftssteder. Et Sagn fortæller, at

Sigfrieds tre Brodersønner og Medhjælpere blev under hans Fravær dræbte af Hedningerne og deres Hoveder kastet i Helgasfjøen. Men Kristendommens Fremgang i Smaaland blev ei hindret derved, og en Biskopkirke af Træ blev reist her allerede i denne Tid. Efter Legenden skal Sigfried have prædiket, døbt, bygget Kirker og indviet Prester ogsaa paa andre Steder i Sverige. Olaf Skötkonungs Sønner, Anund Jakob (1022—1050) og Edmund (1050—1060) var begge Kristne. Under førstnævntes Regjering fortælles det, at Kristendommen blev vidt udbredt i Riget; Edmund kom i Strid med den stolte Erkebiskop Adalbert af Bremen († 1072), der blandt andre Troesbud ogsaa sendte Adalward den Ældre til Sverige; han siges at have prædiket for Vermlændinger og Eskridfinner. Kong Steinkil (1060—1066) tog sig mere af Missionen end sin Forgjænger, men vovede dog ikke at ødelægge Aigudstemplet i Upsala, som Biskopperne Eginio i Lund og Adalward den Yngre i Sigtuna anmodede ham om. De svenske Konger synes i Almindelighed ikke at have anvendt Vold for at fremme Kristendommens Udbredelse i Landet. De nyasnævnte nidkjære Biskopper siges at have gennemvandret "Gaulernes Stæder, nedbrudt Aigudsbilleder og vundet mange tusinde Hedninger for Kristendommen." I Østergötland og hele det øvrige Sverige synes dog den kristne Tro endnu at være lidet rodfæstet. Til Norrland skal Steffan (ca. 1070) have bragt Evangeliets Budskab og der vundet Martyrkronen. I Westmanland siges Angelsakseren David († 1028) at have prædiket med stor Fremgang samt grundlagt de Menigheder, hvoraf Westeraas Stift blev dannet. Af andre Missionærer berømmes Angelsakseren Eskild og Svensken Botvid († ca. 1120), der begge virkede til stor Belsignelse inden Strengnäs Stift og tilslut blev Martyrer for sin Tro.

Efter Steinkils Død udbrød heftige indre Stridigheder i Landet. Der stæede et Tilbageslag; Hedenstabet fik igjen Overhaand i Svealand, den kristne Konge Inge den Ældre blev fordreven til Västergötland, og Blotsven (1072) indtog hans Throne. Sven blev vistnok senere dræbt af Inge († 1111), men Kampen og Forvirringen vedblev til stor Skade for Kristendommen, lige til Sverker den Første kom paa Thronen (1130—1155). I det sydlige Sverige havde under alt dette den kirkelige Ordning gaaet glædelig frem. Allerede i Slutningen af det ellefte Aarhundrede berettes, at Skåne eiede 300 Kirker. Aar 1103 blev, som tidligere berørt, en Erkebiskopstol for hele Norden oprettet i Lund, og den bremiske Stols Indflydelse ophørte. Under Sverker den Første og Erik den Hellige († 1160) seirede Kristendommen ogsaa i det nordlige Sverige. Eriks Eksempel og nidkjære Bestræbelser gav Hedenstabet Dødsstødet. Det er mærkværdigt at se de nye hedenstke Uppsvier at følge ham paa et Korstog mod de endnu hedenstke Finner, der besejredes og blev tvungne til at lade sig døbe. Angelsakseren Biskop Henrik i Upsala og andre Prester blev tilbage for at fortsætte Omvendelsesværket blandt Finnerne. De forskjellige Biskopstifter faar en fastere Ordning, og flere Klosters blev anlagte. Aar 1164 blev Munken Stefanus fra Alvastra Kloster udnævnt til Erkebiskop i det gamle Upsala; 1273 blev Erkesædet flyttet til det nye Upsala. Hermed var den svenske Kirkes Ordning fuldbgyrdet i store Drag; men det gik endnu et Aarhundrede hen, før den blev fuldt gennemført som i det vestlige Europa. — Den Lighed, der er mellem Gotlands Kirkelove og de

norske, stadfæster Sagaen om, at Hellig Olaf har befæstet Kristendommen paa denne Ø.

Kristendommens Indførelse i Norge.

De første Reledere (Guds Mænd) paa sine Vandringer som Troesbud ogsaa er naaede til Norge, lader sig nu ikke afgjøre. Da vore Forfædre kaldte dem Pappar, og en af Hvalperne i Middelalderen bar Navnet Papen (nu Papperø), synes dette at tale for en saadan Antagelse. Men saa meget er dog vist, at de gamle Nordmænd paa Øerne ved Skotland allerede tidlig kom i Berørelse med Kristendommen, og efterhaanden, som Vikingetogenes Strøm bredte sig ud over Skotland, England, Irland og Frankrige, blev Paavirkningen i kristelig Retning stærkere og satte sine dybe Mærker i vort Landsliv. Den undergrov Agtelsen for og Tilliden til de gamle Guder; Udstillige lod sig ogsaa frivillig eller tvungne enten primsigne, d. e. mærke med Korsets Tegn, eller døbe; om Normannakongen Evar i Dublin fortælles, at han samtidig med Slaget i Hafs fjord (872) "sov hen i Kristus." Enkelte førte ogsaa Kristne med sig hjem som Krigsfanger og modtog maaske ved deres Liv og Vidnesbyrd gunstige Indtryk af Kristendommen. Men det norske Folks Omvendelse skeede ved danske og især angelsaksiske Missionærer. Det fortælles hos Snorre, at Dannefongen Harald Gormsøn "sendte to Jarler til Norge med meget Folk, hvilke hed Arguthrjotr og Brimilskjarr; de skulde paabyde Kristendommen i Norge. Det gif ogsaa an i Viken, som stod under Haralds Herredømme, og der døbttes mange af Landsfolket." I Adam af Bremens nordiske Kirkekrønike fortælles, at de bekendte Geistlige Poppo, Liufdag og Dtingeir virkede som Missionærer i Viken. Om end mange af de Omvendte "faldt fra i den nærmest paafølgende Tid, saa var dog ialfald den aandelige Jordbund i nogen Grad bleven forberedt til at modtage den Sæd, der snart skulde spredes med større Kraft, om maaske ikke med større Jnderlighed."

Men den angelsaksiske Mission blev dog af langt større Betydning end nysnævnte. Den tager sin Begyndelse med Haakon den Gode (935—961), som var opdragen ved Kong Ethelstans eller Adalsteins Hof og der havde modtaget Daab og Undervisning i den kristne Tro. Da han vendte tilbage og blev Konge i Norge (935), vandt han ved sit vænnesæle Væsen og ridderlige Sind i usædvanlig Grad Folkets Kjærlighed. I de første tyve Aar af sin Regjeringstid gjorde han intet Forsøg paa at indføre Kristendommen, men lod paa sine Kongsgaarde de medbragte angelsaksiske Geistlige forrette Gudsstjeneste; han overholdt Kristendommens Forstrifter, helligholdt Søndagen og fastede Fredagen. Men omkring Aaret 955, da han ansaa sin Stilling i Landet tilstrækkelig sikret, fortæller Snorre, at han sendte Bud til England efter en Biskop og nogle Præster, der skulde bistaa ham i Missionsarbeidet; saa lod han opføre nogle Kirker paa Møre og ansatte Geistlige ved dem. I en ældre Saga berettes: "Han reiste nogle Kirker i Norge og ansatte lærde Mænd ved dem; men Bønderne brændte Kirkerne og dræbte Præsterne, saa han ikke formaaede at holde dem ved Magt formedelst deres onde Gjerninger." Navnene paa disse Martyrer er ikke bevarede; men da William af Malmesbury omtaler en norsk Biskop Sigfrid paa denne Tid, har flere Lærde ment, at han er

en af dem og den Biſkop, ſom Snorre nævner. — Da Haaſon den Godes Miſſionsforſøg ſtrandede paa Bøndernes Modſtand, var han for ſvag til at tvinge ſin Wiſe igjennem, ja den ellers dygtige og eiegode Konge gav i den Grad efter for Folkets Aarav, at han deltog i en af de offentlige Offerfeſte. "Men ſaa er ſagt, at ſiden gik alt tyngre for ham end før, og da Døden nærmede ſig, og hans Venner ſpurgte, om de ſkulde føre hans Lig over til England for at jorde det ved en Kirke, ſagde han angergiven: "Jeg er det ikke værd. Jeg har levet ſom en Hedning, og I ſkal derfor jorde mig ſom en Hedning; deraf venter jeg mig større Miſkund hos Gud ſelv, end jeg er værdig til." Han døde, ſom beſkjendt, i 961.

Eriks ſønnerne (961—965) var viſtnok døbte i England, men dog ikke ivrigere i ſin Kriſtendom, end at hver fik tro, hvad han vilde; de nedbrød viſtnok Hovene, men bare for at ſaa Tag i deres Skatte. Det gik derfor tilbage med Omvendelſesværket i deres Dage. Og under Haaſon Jarl (965—995) blev dette end mere Tilfældet, da han var en ivrig Afadyrker, der byggede op igjen de Hov, ſom var nedbrudte. Men da han var dyriſt uſædelig og gruſom, vendte Folket ſig ſnart fra ham; forfulgt og hadet blev han dræbt af ſin Træl Rark. Saa kom Olaf Tryggvaſon paa Thronen (995—1000). Han havde ført et ſaare eventyrligt Ungdomsiv og udmærket ſig ſom Viking ved en overordentlig Tapperhed; neppe Noget var hans Lige i alſkens Jdrætter, paa ſamme Tid ſom hans Væſen var overordentlig vindende. Efter at have vundet en Række lyſende Seiere og været en Stræk, hvor ſan kom frem, blev han vundet af ham, der ſkal ſaa den Stærke til Bytte (Eſaias 53, 12.). Men mener, at han i Andover Vinteren 994 gik over til Kriſtendommen. Efter en gammel Beretning blev han forberedt til Daaben af Erkebiſkop Sigeric og Biſkop Welfeah af Wincheſter. Den ſidſtnævnte, der led Martyr døden 1012 og er beſkjendt ved ſin Iver for Hedningernes Omvendelſe, har viſtnok den ſørſte Del i, at Olaf blev vunden for Kriſtus, og var formodentlig ogſaa den, ſom tog ſig meſt af hans Underviſning. Efter ſin Daab og Konfirmation opholdt Olaf Tryggvaſon ſig endda omkring et halv Aar i England, og i denne Tid modnedes rimeligviſ under diſſe Mænds Paavirkning hans Planer om at indføre Kriſtendommen i Norge. Vaaren 995 forlod den 26-aarige Kongſøn England, ledſaget af flere Miſſionærer, der ſkulde hjælpe ham til at løſe den ſtore Opgave, han havde ſat ſig. Straks, han var landet og havde ſaaet ſine Fædres Throne, begyndte han ſin Miſſionsvirksomhed. En gammel Saga beretter: "I de fem Vintre, han bar Kongenavn i Norge, křiſtede han fem Lande: Norge og Iſland og Hjalaland, Orknøerne og det ſemle Færøerne. Han reiſte førſt Kirker paa ſine egne Hovedgaarde, aſſaffede Blot og Blotgilber og Iod — for at komme Almuen imøde — i diſſes Sted indrette Høitidsdriftelag: Jule-, Paaſte- og Fonſmesſe-Of ſamt Feſtøl ved Miſſelsmeſſe." Hertil kommer Tjodrek Munk's Fortælling om, at han i Thrøndelagen brændte et ſtort Hov og en Mængde Afgudsbilleder ſamt 80 Troldmænd.

Det lader til, at Olaf har begyndt ſit Omvendelſesværk paa Den Moſter; Mange lod ſig døde, en Rie blev reiſt, og den Preſt, ſom ſkulde forrette Gudſtjenefte der, fik Paalæg om at křiſtne de Folk, ſom boede omkring i Hordalands og Rogalands Bygder. Senere holdt han Thing paa Dragſeid, hvor ogſaa Mange tog den nye Tro. Her fik han høre Sagnet om "Seljemændene," og baade han og

Missionærerne fandt, at dette med Hæd kunde benyttes for at fremme Missionen der; en Kirke blev bygget paa Selje, hvortil der blev knyttet fast Gudstjeneste. Saa anlagdes Nidaros, som blev Midtpunktet for Kristendommens Udbredelse i Thrøndelagen; inden Jul 999 havde han bygget her et Guds hus, der fik Navnet Clements-Kirken. Sandsynligvis blev endnu flere Kirker opført i Egnene ved Kysten og Missionærer anbragte paa forskjellige andre Steder, end de foran nævnte. — Blandt Olafs Missionærer nævnes først og fremst Biskop Sigurd, som rimeligvis var af nordisk Ust og hørte til den Kreds, der havde sluttet sig til Kongens Lærer, den førnævnte ivrige Arbejder for de nordiske Hedningers Omvendelse, Biskop Ulfheah. Om Sigurds Andel i Missionsarbeidet findes følgende gamle Beretning: "Ved Kongens Iver og Ihærdighed modtog det norske Folk gennem den hellige og ærværdige Mand Biskop Sigurd den kristne Troes Sakramenter, efter at de havde afsvoret Hedenstabet." Han er Kristendommens og Kirkens værdige Repræsentant og søgte at dæmpe og hindre Kongens ofte voldssomme og ugudelige Fremfærd. Et betegnende Træk findes i en gammel Saga. En af Kongens Mænd paa Island var bleven dræbt af en Rjæmpe ved Navn Sigurd. Da denne kom til Nidaros, blev han greben, og Kongen besluttede at lade sin Hund Bigi rive ham ihjel. En Hirdmand gik i Forbøn for den staute Rjæmpe, men forgæves; Biskop Sigurd ligesaa, uden at det frugtede noget; Kongen vilde udføre sit grumme Forfæet. Manden blev klædt af og bidt ihjel. "Men da Biskoppen hørte dette, gjorde han Kongen haarde Bebrejdelser og gav ikke tabt, før Kongen faldt ham til Fode, erkjendte for Gud sin Misgjerning og indsaa, at han havde syndet ved denne sin stygge Gjerning." Efter Olaf Tryggvasons Død i Slaget ved Svolder Aar 1000 fortælles det, at Sigurd drog til Sverige som Missionær. Om hans velsignelsesrige Virksomhed her er tidligere fortalt. Gunnlaug Munf giver ham saadant Eftermæle: "Han har været Kongens fornemste Hjelpeemand til vore Sjæles Frelse, hvorfor det tykkes os, at han er bleven alle Nordmænds Apostel," og "det forstaar vi grant af sanddrue Mænds Udsagn, at han har været baade kraftig og nidkjær i sit Bispedømme."

Uf Kongens øvrige Missionærer maa nævnes Theodbrand eller Thangbrand, der først var Prest ved Kirken paa Moser og siden Troesbud paa Island, men uden synderlig Fremgang. Han beskrives som "en høi, stærk og maalsnild Mand og dertil en god Klerk, men et saare stridbart Mennekte og modig i alle Jdrætter, stjont han var Krist, ikke ondskabssuld, men haard og trodsig baade i Ord og Gjerning, naar han blev vred." Det, som ikke lykkedes Theodbrand ved Voldsomhed, opnaaede en tredie af Olafs Missionærer ved Mildhed og en ægte kristelig Fremgangsmaade. Han hed Thormod og ligner meget den førnævnte Biskop Sigurd. Støttet af Thorgeir Vjostvetningagode og andre anseede Mænd paa Island lykkedes det ham at faa Kristendommen lovtagen der Aar 1000. Den berømte Høvding Sigmund Prestesøn kristnede Færøerne under denne Konge (999), bistaaet af de Prester, han fik med sig fra Norge. Antallet af Olafs Missionærer maa derfor have været betydeligt, da hver Kirke krævede sin Prest, men der er neppe bevaret Navnene paa flere end de tre foran nævnte.

Efter Olaf Tryggvasons Fald kom Jarlerne Erik og Svein paa Thronen (1000—1015); de var vistnok i Navnet Kristne, men ligegyldige for

Missionens Fremgang og lod hver Mand tro, hvad han vilde. Derfor var Hedenstabet paa Oplandene og i de nordligste Fylker urokket, og langs Sjøkanten raadede aandelig Sløvhed. Det skyldes ene og alene Missionærernes nidkjære Virksomhed, at Frajaldet ikke blev endnu almindeligere. Det er derfor indlysende, hvor betydningsfuldt det var for Kristendommens Seier, at dens Budbærere blev fordelte over det hele Land, og at deres Virksomhed blev sikret de fornødne Midler. Alt dette var Olaf den Helliges store Bærf (1015—1030). Ogsaa han førte et eventyrligt Ungdomsliv, for paa Vikingtog og deltog med Berømmelse i mange Slag. Som sin tidligere Slægtning af samme Navn var han en stor Jdræksmand, men ciede ikke dennes Elstværldighed og vindende Egenstaber, var mørk og streng indtil Grumhed, men vistnok en dybere religiøs Natur. Det fortælles, at han i England gik i Kong Ethelreds Tjeneste, og under sit Ophold her "tog han ved Troen paa Gud." Da han rimeligvis har været Vidne til den førnævnte Biskop Wulfheahs Mishandling og Martyrdom næst før (1012), ligger det nær at antage, at dette har gjort Indtryk paa ham og i Forbindelse med den Paavirkning, han fik af sine kristne Omgivelser, bidraget til at fremkalde det religiøse Omslag hos ham straks efter. Han fulgte med Kong Ethelred paa dennes Flugt til Normandie i Mar 1013 og blev døbt i Rouen af den høiettede Biskop Robert. I 1015 vendte Olaf hjem til Norge.

Da han havde vundet sin Fædreneerf, fortsatte han Olaf Tryggvasons begyndte Missionsarbejde. Han for strengt frem og iystede Hedenstabet op med Nede. Han "bante Bønderne til Bedring" og "herjede dem til Kristendommen." Det lader til, at hans Virksomhed begyndte i Viken, hvor han i Borg (Sarpsborg) opførte Mariakirken. I denne Egn var forresten Omvendelsesværket langt fremskredet ved iyst og danske Missionærers Arbejde, saa Olafs Gjerning her væsentlig var at fuldende den kirkelige Ordning. Kystegnene var ogsaa for en stor Del kristnede under Olaf Tryggvason. Men Oplandene og det nordlige Norge var rent hedenste, og indre Thrøndelagen havde gaaet tilbage til den gamle Asdyrkelse. Han fik mangen haard Kamp at bestaa og gik grundig tilværks. Fra Romsdalen drog han over Fjeldet til Lesje, hvor han lod bygge en Kirke og gav Folket Prester til at fortsætte hans Gjerning. Saa stævne de han Bønderne fra Dom, Baage og Hedalen til sig og spurgte dem, om de vilde bove en Kamp med ham eller lade sig døbe; de faldt tilføde og tog den kristne Tro. Thorgeir den Gamle paa Garmo byggede en Kirke paa sin Gaard og fik til Gjengæld af Kongen Thesservandet til Odal og Eie. Det fortælles, at Bønderne paa nysevnede Steder nedbrød sine Hov og Afgudsbilleder, samt at Olaf gav dem Prester, der kunde undervise Almuen i den kristne Tro og holde Gudstjeneste. I Fron, længere syd i Dalen, beretter Snorre, agtede Bønderne og deres Høvding Gudbrand at gjøre alvorlig Modstand. Kongen havde her en Jakobs-Kamp; "han vaagede hele Natten under idelige Bønner," og da den afgjørende Stund kom, blev Resultatet, at "Alle antog Kristendommen." Høvdingen blev døbt af Kongens Hirdbiskop, og "mange Prester af Olafs Følge blev ogsaa efterladte i disse Herreder, og det fortælles, at Gudbrand lod gjøre en Kirke paa sin Gaard og lagde dertil gode Giendomme af de Forder, som han ciede." Derfra reiste Kongen til Hedemarken, og "han standse de ikke, før Hedemarken var fuldstændig kristnet, Kirker

Billeder af Olaf den Helliges Liv.

Kristian den Førstes Rejsealter, staaet i Hvalrostand.

indvie og Prester ansatte ved dem; saa drog han til Thoten og Hadeland og bedrede Folkets Sæder, og da han forlod Bygden, var den fuldstændig kristnet; derefter drog han til Ringerike, og alle Bønder antog her Kristendommen." Med Raumerne holdt han Slag ved Nitelven og tvang dem til at lade sig døbe, og han reiste ikke fra dette Fylke, før Alle havde taget Kristendommen; saa reiste han til Sølør og kristnede denne Bygd. — Da han under et Ophold paa Hordaland fik høre, at Kristendommen paa Bøjs var næsten ødelagt af Hedenstabet, drog han straks did, og "Kongen stiltes ikke derfra, før Bøjs var fuldstændig kristnet." Saa reiste han ud Østerfjorden og ind til Sogn og for derfra over Fjeldene til Valders. Her herskede endnu Hedenstabe: ubrudt, og Bønderne reiste sig til Modstand, men med Vist og Vold vandt Olaf sin Agt, og Folket lod sig døbe. Det berettes, at han var her længe om Høsten og "lod Kirker opføre og indvie og ansatte Prester ved dem." Hermed var de indre Egne af Landet kristnede og Kirken overalt ordnet.

Paa Vestlandet og i den ydre Del af Thrøndelagen lader det til, at Folket havde holdt ved Kristendommen siden Olaf Tryggvasons Dage, rimeligvis fordi de stadig var under Paavirkning af Presterne ved Kirkerne paa Møster, Selje og i Nidaros. I indre Thrøndelagen derimod var "næsten alt Folket fuldstændig hedenst i sin Tro, tiltrods for at Enkelte var døbte." Under en stor Offerfest paa Mære kom Olaf pludselig over Agudsdyrkerne, dræbte deres Høvding Olve paa Egg, og Bønderne bøjede sig for den stærke Arm; saa "vendte han der alt Folk til den rette Tro og ansatte Prester og lod Kirker opføre og indvie." Namdalen og Haalogaland havde Olaf tidligere kristnet. — Vi har seet, at han samtidig med sin Missionsvirksomhed overalt grundlagde den kirkelige Ordning baade i de Fylker, han selv havde kristnet, og i de Egne af Norge, hvor dette skede ved Olaf Tryggvason; der var nu Enhed og en fast Ordning over det hele Land. Han viser sig under dette som en Mand med overordentlige Evner til at organisere. Ikke mindre mærkeligt er hans kirkelige Lovgivningsarbejde. Snorre fortæller herom saaledes: "Dite lod han sig foredrage den Lov, som Haakon Adelssteinsfostre havde sat i Thrøndelagen. Han ordnede Lovene med de vise Mænds Raad, tog fra eller lagde til der, hvor han syntes; men Kristenretten satte han ved Biskop Grimkells og andre Presters Raad, og han lagde al Bind paa at fjerne alt Hedenstabe og de fordums Sædvaner, hvori der var Kristendomsstolthed; senere vedtog Bønderne disse Love, som Kongen havde ladet udarbejde." Det berettes, at han siden reiste Landet rundt og "lod paa hvert Thing Kristenretten oplæse og de Bud, som dermed fulgte; han udryddede da straks mange Uvaner og meget Hedenstabe."

Men til alt sit Arbejde, baade som Missionær, Organisator og kristelig Lovgiver havde han en uvurderlig Hjælp af sine Prester. Adam af Bremen fortæller, at da han kom til Norge, "havde han med sig mange Biskopper og Prester fra England, efter hvis Anvisning og Lære han beredte sit Hjerte for Gud, og til hvis Ledelse han overgav det ham undergivne Folk. Blandt disse var der Mænd, berømte for sin Lærdom og sine Dyder, nemlig Sigfrid, Grimkell, Rudolf og Bernhard. Disse drog efter Kongens Befaling ogsaa til Svealand og Götaland og til alle Øerne, som ligger udenfor Norge, forkyndende Barbarerne Guds Ord og Jesu Kristi Rige." Fremst blandt disse her nævnte Mænd staar

Grimkell, der skal have været en Brodersøn af Olaf Tryggvason; han var Kongens høire Haand, og en af vore Sagaer udtaler sig saaledes om ham og Sigfred eller Sigurd: "De var begge vise og lærde, trofaste og paalidelige, frygtløse og raske i alle Farer, veltalende og milde og i alle sine Domme retfærdige." Da Olaf maatte flygte for sine Fiender til Rusland, lod han Grimkell blive tilbage; denne opholdt sig (1028—1029) paa Oplandene og virkede utrættelig for Kristendommens Vækst i denne Egn. Han var ikke hos sin Herre, da denne kæmpede sin sidste Kamp for Kristendommen og Riget. Efter at have vaaget og bedt for sig og sit Folk den foregaaende Nat blev Heltekongen, som bekendt, Martyr for sin Livsgjerning i Slaget ved Stiklestad 29de Juli 1030. Men Grimkell drog siden til Nidaros, værnebe om Olafs Lig og fik ham ophjælet til Helgen; dette skede i 1031; saa vides intet om ham før 1046, da han er tilstede paa Oplandene ved Forliget mellem Magnus den Gode († 1047) og Harald Haardraade († 1066). Her i denne Egn lader det til, at han har ofret megen Tid og Kraft paa at faa den unge Kirke til at fremblomstre. Siden tier Historien om ham. Om Sigurd fortælles i Adam af Bremens Krønike, at han senere end Grimkell kom fra England til Norge, hvor han under Olaf den Hellige virkede for Kristendommens Udbredelse; han optraadte som Missionær i Sverige, gjorde to Rejser til Hamburg og omtales senere som en høit anseet norsk Biskop. Den tredie i Rækken af Kong Olafs angelsaksiske Medarbejdere var Rudolf, der omtales som Biskop i Nidaros. Omkring 1030 reiste han til Bremen og aflagde Vidnesbyrd om Evangeliets store Fremgang blandt Hedningerne. Efter Hjemkomsten drog han til Island og virkede her som Missionær i 19 Aar; saa reiste han til England, blev udnævnt til Abbed af Abbingdon og døde i dette Embede 1052. Han var en fremragende og nidtjær Arbejder for Guds Riges Udbredelse. Om Bernhard, den fjerde af Olafs Biskopper, fortælles, at han virkede paa Island i fem Aar, hvor han fik Rabuet den Bogvise, fordi han var kyndig i og udlagde for dem de nye Kristendomsbøger og underviste vordende Prestere i deres Brug. Siden skal han have vendt tilbage til England og blev af Knut den Mægtige udsættet til Biskop i Skaanen. Foruden disse fire Mænd, fortæller Adam af Bremen, fulgte mange Presbyter med Olaf til Norge. Det maa derfor antages, at et betydeligt Antal Geistlige under denne Konge udvandrede fra England til Norge, "og dette forklarer," skriver Taranger, "at han, hvor han drog frem, kunde efterlade Prestere ved de mange nyopførte Kirker; disse Mænd var saaledes ikke blot Missionærer, men ogsaa vort Lands ældste Sogneprester."

De nævnte angelsaksiske Troesbud var dygtige til selv at prædike Guds Ord paa Folkets Maal og flinke til at oplære indfødte Prestere; ligesom i England søgte de at smelte det folkelige sammen med Kristendommen, og det var et stort Held for Nordmændene, at de fik sine Missionærer fra et nærbefølgte Folk, der forkyndte en saavidt evangelisk Kristendom, og som tillige havde Syn for, at denne ikke bare bestod i udvortes Anordninger og Skikke, men i Hjertets levende Tilsegnelse af Sandheden og Sindets Bøielse under denne. Men desværre her var ogsaa mere end nok af Pavestirkens Udvoreshed, Gjerningshellighed og Overtro. — Under de følgende Konger fortsattes den kirkelige Udvikling; i Olav Kyrres Dage (1066—1093) blev Norge delt i tre Bispedømmer. Nidaros var, som bekendt, Helligensæde for

St. Olaf, Selje for St. Sunniva og Dslo for St. Halvard. Senere blev Bispestolen flyttet fra Selje til Bergen og den sydlige og østlige Del under Sigurd Jorsalafarer (1103–1130) udstilt som et eget Stift med Stavanger som Bispesæde. I 1151 oprettedes en Erkebisppestol i Nidaros, og det følgende Aar blev der af Opplandene, som tidligere hørte til Dslo, dannet et eget Bispedømme med Hamar som Stiftsstad. I enhver saadan opførtes Kathedralkirker; paa Landet reistes Fylkeskirker, Tridingskirker, Herredskirker og Høgendeskirker; disse fik sine Prester, der havde at prædike for Folket, øve Sjælsorg og udføre de kirkelige Handlinger; en streng Tugt øvede de Nyomvendte, og tilsigtede at opdrage dem til gode Sæder efter den Tids Opfatning.

De slaviske Folks Omvendelse.

avnet Slaver bethder oprindelig Talende; da disse Folk kom under Germanerne, sank de ned til Trælle; deraf kommer den Betydning, dette Ord har faaet i vort Sprog. De slaviske Folk deles i to store Flokke, nemlig de Letthiske og de slaviske. Til den førstnævnte hører de egentlige Letther, Lithauerne og de gamle Preussere. Den slaviske Gren falder ogsaa i tre, nemlig Østslaver, eller Russer, og Vestslaver, hvortil regnes Polakker, Tsjeker samt Vender, og endelig Sydslaver eller Serber, Bulgarer og Kroater o. s. v. Af disse er især Bulgarerne af megen Interesse; det var nemlig det gamle bulgariske Tungemaal, der blev optaget som Kirkesprog baade i Bibel og Liturgi; det blev ogsaa benyttet i Rusland, da Sydslaver og Østslaver var nær beslægtede. Den slaviske Følkesfamilie hører til den saakaldte indoeuropæiske Gren ligesom de øvrige europæiske Folk samt Arierne i Indien; men de indtager et langt lavere Trin end baade Romaner, Germaner og Kelter. Baade i Sprog og Religion staar de meget nær sine Samfæller i Asien, men endnu lavere end de gamle Indere og Persere. Slægtskabet kjendes tydelig derpaa, at af alle Nutidssprog staar det lithauiske Tungemaal Sanskrit nærmest. De slaviske Følkestammers hedenske Tro stod lavt; deres Gudeverden var lidet udviklet. De dyrkede forskjellige Aandevæsener, Husaander, Vand-, Skov- og Luftaander. Med Hensyn til Tilstanden efter Døden havde de ikke naaet ud over det aller ældste Standpunkt, idet de troede, at Sjælen fortsatte sit Liv i Graven; derfor bragte de Dødningeosre. Man finder ogsaa hos dem de samme Spirer til Dualisme som i næsten alle germaniske Religioner, men fuldt udviklet kun hos de gamle Persere. Hos de germaniske Folk har man denne Dualisme i Mod sætningen mellem Guder og Jøtner. Den mærkes blandt Slaverne i Forholdet mellem den sorte og den hvide Gud, uden at Mod sætningen er ethisk, men nærmest kun materiel. Et Par andre Gudestikkeser træder ogsaa frem; af disse er Perkun eller Perun Slavernes Hovedgud. Der hovedsagelige ved disse Folks Gudsdyrkelse er en overvældende Mængde religiøse Stikke og overtroiske Ceremonier samt Drakler. En saa overtroisk Religion viser sig altid meget vanskelig at beseire. Derfor gif der flere hundrede Aar, før de slaviske Stammer blev kristnede. Udskillige af deres overtroiske Stikke holder sig endnu.

Disse Folks Ombendelse er omtrent det eneste Udspring i den græske Kirkes Historie i Middelalderen. Cyrillus og hans Broder Methodius blev "Slavernes Apostle;" det vides ikke, om de var af græsk eller slavisk Herkomst; de talede dog begge Folks Sprog. Disse Mænds Arbejde blev kronet med en usædvanlig Fremgang. Hertil bidrog fremfor alt den Omstændighed, at de med Aand og Fid kunde prædike Evangeliet paa Slavernes eget Tungemaal; i sine Skrifter brugte de det græske Alfabet, men optog enkelte nye Bogstaver og afskaffede det efter de slaviske Lydforholde omtrent saaledes, som Alfila gjorde blandt Goterne. De begyndte sin Missionsvirksomhed blandt Chazarerne paa Halvøen Krim. Cyrillus ankom did omtrent 848, og det lykkedes ham at omvende til Kristendommen en betydelig Del af dette Folk. En større Missionsmark aabnede sig dog straks efter blandt Bulgarerne i Thracien. Deres Konge Bogoris havde en Søster, der var bleven ført som Krigsfange til Konstantinopel; her blev hun kjendt med Kristendommen og lod sig døbe. Da hun kom tilbage til sin Broders Hof, indkaldte hun Methodius som sin Sjælesørger. Hun søgte med Held at paavirke Bogoris og blev heri bistaaet af nævnte Missionær, der mægtig rystede Kongen ved et Maleri af den yderste Dom; han lod sig i 863 døbe og tvang sit Folk til at gjøre ligesaa. For ei at staa i Afhængighedsforhold til den græske Keiser knyttede Bogoris i 866 Forbindelse med Rom, men den varede blot nogle Aar, og Bulgarenne sluttede paa Synoden i Konstantinopel 869 atter Forbund med den græske Kirke. I sær i det tiende Aarhundrede blomstrede Kristendommen blandt dette Folk. Siden har de i kirkelig Henseende staaet under en bulgarisk Patriark. Efterat deres Land i vor Tid er blevet et selvstændigt Rige, har de brudt med Konstantinopel og sluttet sig til Kirken i Grækenland.

Som tidligere berørt havde Evangeliets Budskab lydt i Mæhren allerede i Karl den Stores Dage; en kristen Kirke var oprettet og stillet under Erkebiskoppen af Salzburgs Opsigt. Men Storskræften der frigjorde sig i 855 for det franske Vælde og stiftede et selvstændigt, uafhængigt Rige. Dette gav Anledning til en Forandring ogsaa i kirkelig Henseende. Hidtil havde nemlig de døbte Mæhrer staaet i Forbindelse med den romerske Kirke samt haft frankiske Præster og latinsk Liturgi. Men af politiske Grunde afbrød Fyrsten Forbindelsen med Vesterlandet og udbad sig Aar 863 græske Missionærer af Keiseren i Konstantinopel. Han sendte Brødrene Cyrillus og Methodius til Mæhren. Ved sine gribende Prædikener paa Folkets Maal banede de en sikker Vej for Kristendommens Udbredelse blandt de mange af Landets Indbyggere, som endnu var Hedninger. Men da blev Erkebiskoppen af Salzburg avindsyg paa dem baade for den raske Fremgang, deres Arbejde fik, og fordi den mæhrske Kirke unddrog sig hans Overhøjhed; han lagde alle mulige Hindringer iveien for dem og søgte at modarbejde deres Værk. Da besluttede Brødrene at vende sig til Paven med Begjæring om Hjælp og Beskyttelse; de indsaa derhos, at det var umuligt i Vængden at bevare Mæhrens Folkekirke uafhængig af Salzburgs Erkebiskop; Missionærerne vilde derfor redde, hvad reddes kunde; de opnaaede ogsaa sin Hensigt, idet de fik beholde sit nationale Kirkesprog, kun skulde under den slaviske Gudstjeneste Evangeliet læses høit paa Latin. Cyrillus døde i Rom 867. Methodius blev udnævnt til Erkebiskop af Mæhren, hvor han døde 885; Mæhren som Stat gik tilgrunde 908.

Fra dette Land kom Kristendommen til Bøhmen. Kong Borziwoi og hans Dronning, den hellige Ludmilla, lod sig Høsten 871 døbe af Methodius. Dermed var Døren aabnet for Evangeliets Forlyndelse blandt Tjekkerne. Ogsaa Borziwois Sønner, især den yngre Bratislav, tog sig af Missionens Sag, opmuntret dertil af sin fromme Moder. Den bøhmiske Kirke kom til at staa lige under Paven, men fik ikke beholde sin Nationalliturgi. Det varede imidlertid meget længe, før Hedendommen blev udryddet i Bøhmen. Den fortræffelige Adalbert, der var den anden Biskop i Prag, mærkede saa liden Fremgang under sit ivrige Arbejde for Hedenskabets Neddrydelse og Kirkens Fremvækst, at han omsider forlod den utafnemmelige Arbeidsmark og tilbragte Resten af sine Dage som Missionær i Ungarn og Preussen; i sidstnævnte Land led han Martyr døden Aar 997. — I Slutningen af det tiende Aarhundrede udbredte Kristendommen sig fra Bøhmen til Polakkerne. Deres Hertug formælede sig med en bøhmisk Prindsesse ved Navn Dambrowka. Hun var Kristen og virkede ved sin sagtnodige og stille Omgjængelse i Herrens Frygt saaledes paa sin Husbond, at han lod sig døbe 966; snart efter blev Gudbyggerne tvungne til at overgive sine Afguder og lade sig kristne. Kirken i Polen blev straks noie knyttet til Rom; dette har siden stadig været Tilfældet. — I Ungarn bor Magyarerne, der er et ugrisk Folk, beslagtet med Finnerne. Det første Forsøg paa at omvende dem, udgik fra den græske Kirke. En ungarsk Fyrste ved Navn Gylas lod sig omkring 950 døbe i Konstantinopel, hvorfra han fik med sig Munken Hierotheus som Evangeliets Budbærer. Siden drev de nidkjære Missionærer Pilgrim af Passau, Adalbert af Prag († 997) og dennes Lærling Radla med stor Fremgang Omvendelsesværket i Ungarn. Fuldstændig Seier vandt dog Kristendommen først under Gylas's Dattersøn Stefan den Hellige (997—1038). Han indkaldte Munke og Prestes, byggede Kirker og Kloostere, modtog Kongekronen af Paven og satte sit Lands Kirke i nær Forbindelse med Rom.

Ogsaa til Slaverne i Rusland bragte den græske Kirke Guds Ords gode Sæd. Blant dette Folk var der i Aaret 862 grundlagt et Rige, som valgte til sin Konge en vældig Kriger ved Navn Rurik, der stammede fra Skandinavien. Gjennem Krige var de komne i Berørelse med Grækerne og havde faaet en flygtigt Kjendskab til Kristendommen, saa at Patriark Fotius i Konstantinopel Aar 866 kunde meddele den glædelige Efterretning, at "Russerne havde faaet en Biskop og viste stor Zver for den kristelige Gudstjeneste." Under Ruriks Søn Igor fandtes allerede en Kathedralkirke i Kiew, som dengang var Rigets Hovedstad; de saa Kristne, der boede i Landet, kunde dyrke sin Gud i Fred, og Igor's aldrende Enke Olga lod sig døbe i Konstantinopel 955. Hermed var dog endnu saa lidet udrettet for det russiske Folks Omvendelse, at Fyrstinden kun i Hemmelighed vovede at udøve sin nye Gudsyndelse. Først hendes Søn, Vladimir den Store (980—1015), bragte Kristendommen Seier og almindelig Udbredelse. Ved sin Regjerings-tiltrædelse viste han stor Zver for Hedenskabet, men efterhaanden kom han paa andre Tanker; han traadte i Forbindelse med Konstantinopel, lod sig døbe 988 og blev straks efter gift med en græsk Prindsesse ved Navn Anna, der var en Kristen. Fra nu af begyndte Vladimir med stor Kraft at arbejde paa Hedenskabets Udryddelse. Overalt blev Afgudsbillederne slagne istykker og opbrændte eller kastede

i Dnjeperfloden. Med stum Forsærbelse saa Folket paa Gubernes Mis-handling. Straks efter hød han, at Alle, som boede i Hovedstaden Kiew, skulde til en fastsat Tid indfinde sig ved Dnjeper's Strand. Da de havde seet sine Gubers Banmagt, kom de uden Modsigelse baade Unge og Gamle, Rige og Fattige. En uoverskuelig Folkemasse stod og ventede ved Elvens Bred, da Fyrsten og hans Følge kom. Hele Folket steg ned i Floden; Presterne stod paa Ishdebroer og forrettede Daabshandlingen, medens Vladimir laa paa Knæ ved Stranden og takkede Gud. Ogjaa i andre Byer og Egne af Landet tog man Kristendommen uden Modstand. Kirker og Klosters blev byggede i Mængde, og Cyrillus's og Metho-dius's Bibeloversættelser blev benyttede ved Folkets Undervisning. Vladimirs Søn Jaroslav (1019—1054), "Ruslands Justinian," befordrede Kristen-dom og Dannelse, byggede mange Kirker og Klosters samt fremmede Kirkesangen og Videnskaben. Ogjaa den russiske Kirke optog Bulgarisk som Kirkesprog og bruger dette den Dag idag, skjønt ingen af Tilhørerne forstaar et Gran deraf. Detirkelige Midtpunkt blev Kiew; i 1328 flyttedes det til Moskwa.

Kirkens Arbeide for at optugte de nyomvendte Folkeslag til gode Sæder.

ed Kristendommens Indførelse faldt det lettest at nedbryde Troen paa de store Hovedguder samt ødelægge Templer og Offersteder. Derimod var det en langt sværere Opgave at udrydde de gamle Skikke, som var saa dybt sammenvævede med alle Livets Forholde. Det vanskeligste ved enhver Religionsforandring er visseelig at indarbeide en fuldstændig ny Livs-betragtning fra først til sidst. De gamle nedarvede Syndevaner skal stemples som Synd for Bevidstheden, en ny Vilje indarbeides, de ny Opgaver udføres o. s. v. Vi nævner Blodhævnen som vanskelig at udrydde, fordi den hos Hedningerne aabenbart gjaldt for en Dyd. Det er derfor klart, at overalt maatte Strid opstaa mellem det gamle og nye. Denne Strid frembringer baade i den slaviske og germaniske Verden en Sammenblanding af Hedenskab og Kristendom. Den raaste Art af denne er, at en Mand har to Religioner paa én Gang, ja der gives endog i Tyskland Eksempel paa, at en samtidig var Prest for begge. — Det er interessant at lægge Mærke til den Maade, hvorpaa Missionærerne omtalte de gamle Guder. De nægtede ikke deres Tilværelse, men indprentede Folket, at de var onde Under eller Djæble. Følgen deraf blev, at den gamle Gudeverden i Folkenes Bevidsthed skabte sig om til en Verden af Dæmoner og Uvætter. Da man frygtede dem, blev Folkene henviste til Kristendommens Undermagt som Værn mod deres onde Indflydelse. Det var heller ingen Side ved Kristendommen, hvilken Missionærerne stærkere betone, og som mere indarbejdedes i Folkets Bevidsthed, end Kristi Almagt. Dette gjælder især de germaniske Stammer, i hvis Heltedigte Kristus efterhaanden optager i sig alle Træk af en uovervindelig germanisk Helt. Korsets Tegn gjaldt som Billede paa Kristi Magt, men det sank imidlertid straks ned til at blive et almindeligt Trylle-middel. Der foregik ogsaa en underlig Sammenblanding af de gamle Afguder og de kristne Helgener. Og det er sikkert, at den Tids Missionærer

søgte med velberaad Gu at erstatte Afguderne ved Hjælp af Helgener. Man fik i Virkeligheden blot nye Navne paa de gamle Væsener. Saaledes søgte Presterne overalt paa de gamle Kultussteder at bygge Kirker for en eller anden nabngiven Helgen. Man omdøbte derhos hellige Kilder og kaldte dem efter den hellige Helena, St. Olaf eller en anden Helgen. En hel Del af de Sagn, som fortæltes om Guderne, blev i stor Udstrækning overførte paa Helgenerne, hvilket sees af mange Sagn om St. Olaf. Dette gjælder ogsaa Jomfru Maria. — Der brugtes overalt i Europa en Mængde Trylleformularer. Disse blev ogsaa overførte. Den allerældste var en Sang, som brugtes til at kurere en Hest, der havde vredet sit Ben. Den er benyttet lige til vore Dage; i Norge er fundet over 30 Gjengivelser bare med den Forskjel, at isledetfor Odin og Valder sættes Kristus og St. Peter. Fremdeles blev en hel Del gamle hedenske Skikke "kristelig forbundte." Staalder blev nu brugte for Kristus, Jomfru Maria og Helgenerne, som Skik var ved de gamle Afgilder i vort Land. De hellige Baal tændtes tidligere til Gudernes Vre samt for at skræmme Dæmonerne; de blev nu viede til St. Johannes; vort St. Hansbaal er endnu en Levning deraf. — Mange hedenske Skikke vedblev ogsaa at bestaa i sin raa Tilstand; af disse maa især nævnes Dyring til Stene og Klipper, Jlden, Solen og de afdøde Forfædre. Ja, paa enkelte ensomme Steder dyrkede man ligesvem Afguderne.

Omvendelsesværket var altsaa i flere Henseender mangelfuldt, men paa den anden Side dreves der et alvorligt Arbejde for at ændre Sæderne og meddele en kristelig Livsanskuelse. Vi hører ofte om Anlæg af Klosters og Bispedømmer; paa denne Vis blev nemlig Landene kirkeelig organiserede. Middealderen var idethele henvist til at virke paa Folkene gennem faste, kirkelige Indretninger. Den grundlagte kirkelige Ordning lader sig fremstille saa: Den mindste kirkelige Enhed var Prestegjeldet med sin Hovedkirke, styret af en Sogneprest, der prædikede og øvede Sjælsorg inden Menigheden. I Førstningen var Sognene meget store og svarede i Norge som oftest til Fylket. Den næste Enhed er Stiftet med Biskoppen i Spidsen. Endelig Erkebispedømmet, der ofte udgjorde hele Landet; de større Riger derimod var delt i flere Erkestifter. Disse høiere kirkelige Embeder blev undertiden oprettede af Landets Regent, men i saa Fald maatte Ordningen godkjendes og stadfæstes af Paven. De Forbeieendomme, som blev lagt til, var da tidligere Kron-gods, der blev overdraget Kirken's øverste Embedsmænd som Len. Følgen heraf var, at Udnævnelsen af disse Geistlige tilkom Landsherren. Da Sognepresterne blev underholdte af Prestegjeldets Bønder, havde ogsaa disse Ret til at kaare dem. Fremdeles mærkes, at Indehaverne af de geistlige Embeder med Hensyn til Lov og Ret stod paa lige Linje med Landets øvrige Indvaanere. Følgen heraf var, at alle Landets Love maatte øges med Bestemmelser angaaende Kirken. Hos os føiedes til den øvrige Lov en Kristenret, der blev til paa Thinge, som den øvrige Lovgivning. De Geistlige maatte føre sin Sag for en verdslig Domstol, Thinget. Saaledes var det Tilfældet overalt i Europa. Skal man derfor søge et Navn paa Missionstidens Kirkeforfatning, saa passer det bedst at betegne denne som en Folkekirke. Det mest fremtrædende i Middealderens første Halvdel er derfor Missionen og Folkekirkerne. Om Pavens Forhold til

de sidstnævnte er ikke stort at sige. Bedst sees dette kanske i England, der stod i nøie Forbindelse med Rom; men baade her og paa de fleste andre Steder udenfor Italien bestod Paven's kirkelige Indflydelse væsentlig i et godkjende og stadfæste Valget af Bisper og Erkebisper. Til denne kirkelige Ordning maa søies Datidens Kloostere, der stod under Kontrol af Stiftets Biskop.

Ved denne Kjede af kirkelige Indretninger søgte man at opdrage og optugte de hedenste Folk. Dette skeede først og fremst ved at give dem god Oplysning. Klosterene virkede i denne Henseende gennem lange Tider til stor Velsignelse; Munkene holdt Skole for Bøndernes Børn. Et vigtigt Middel til Fremme af kirkelig Oplysning var ogsaa Presternes Prædiken paa Folkets Sprog. De dygtigste Folkeprædikanter fandtes i den angelsaksiske Kirke; ogsaa hos os var i denne Tid begavede Guds Ords Forkyndere, som det sees af den gamle norske Homiliebog. Den almindelige Mands Børnelærdom var dog bare Troesartiklerne og Fadervor paa Latin. For at sikre sig, at ethvert Menneſte virkelig ogsaa lærte disse Troens Hovedstykker, havde man Faddere, der tillige selv blev prøvede i sin Børnelærdom. Hertil kom Skriftemaal, der var det vigtigste Middel til Folkets aandelige Optugtelse. Hvert Lem af Menigheden skrifte første Gang i Syvaarsalderen og senere mindst én Gang hvert Aar. Forsøntes dette, blev man ilagt store Bøder; afholdt Nogen sig i tre Aar fra Skriftemaal, blev han landsforvist; ogsaa ved Skriftemaal blev man hørt i sin Børnelærdom. Kunde man den ikke, saa vankede der Mulk. Ved dette Straffesystem blev Kundskaben om den kristelige Tro hamret ind i Folket. — Fremdeles blev de Nyomvendte optugtede til at slette de gamle Synder og Laster. Vi har lettere for at se, hvad Kirken ikke magtede i dette Stykke, end hvad den opnaaede. Trods alle Vanskeligheder bar Kirkens Kamp i denne Henseende nogen Frugt, ialfald i det udbortes. Ogsaa for at løse denne Opgave anvendtes Tugt. — Naar det gjaldt Folkenes Opdragelse til kristelige Sæder, sporede Kirken mest Virkning af sit Arbeide. Folket fik overalt et høiere Begreb om Menneſkeværd; man tog sig af Trællene og forbød Udsættelse af Børn; Kvindens Stilling i Egetestabet blev en ganske anden; særlig tog man sig af dette Forhold. Der blev ogsaa lagt stor Vægt paa at fremme Barmhertighedsfølelse; Kjærlighedsgjæringer blev øvede i stor Udstrækning; man byggede Veie og Broer, gav Almisse, oprettede Sjælestuer og Herberger for Rejsende o. s. v. Faste og Bøn blev ogsaa betragtet som en god Gjærning. Der spores Begyndelsen til et ordnet Fattigvæsen; Bonden og hans Hustru fastede paa visse Dage, og den sparede Mad blev ved Prester givet til de Fattige.

Den græske Kirke.

rækerne har, som Filosofiens Folk, lagt et vældigt Aandsarbeide i Udviklingen af Læren om Gud, om Kristus o. s. v. De kappadociske Fædre søgte at begrunde de kristelige Troessætninger ved Hjælp af Fornuft og i Overensstemmelse med Skriften. Gregor af Nazianz kunde bekjende om sig, at han "hele sit Liv havde forkyndt den samme guddommelige Lære, som han havde lært af Skriften og modtaget af de hellige Fædre, uforsfalsket og uden at omjorme den efter Tidsforholdene." Allerede fra det fjerde Aarhundrede ansaa den østerlandske Kirke det som sin Opgave at være en Vogter for den rene Lære.

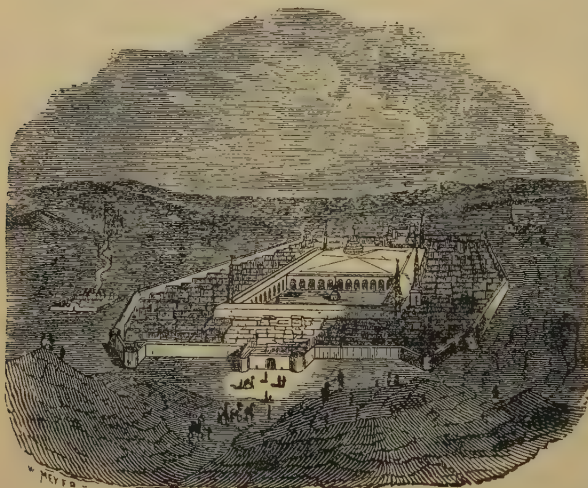
Men dens Kristendom sank mer og mer ned til bare at blive en Hukommelsens Til-egnelse af de overlevede Læresætninger, og Følgen deraf var en vis aandelig Stilstand.— Det laa derhos den græske Folkarakter nær at ofre hele Personligheden for Staten. Den navnkundige Plato lærer saaledes om denne, at der ikke gives noget Rum for Personlighedens frie Udvikling. Staten blev kristelig, følgelig maatte Kirken gaa op i Staten. Den maatte blive Statskirke og som saadan ubetinget give sig ind under Keiserens Indflydelse. Ja, det gik saa vidt, at den i skarpeste Modsigelse med sin egen tidligere Udvikling erklærede sin Afhængighed og Trællestilstand for retmæssig. Allerede Justinian (527—565) kunde med samme Myndighed optræde baade som kirkelig og verdslig Lovgiver.

Til disse Giendommeligheder ved den helleniske Karakter sluttede sig flere skjæbnesvangre historiske Begivenheder, der syntes at opstikke Grændserne for den græske Kirkes Udvikling. Af saadanne mærkes Konstantinopels Grundlæggelse ved Konstantin den Store. Som Følge heraf blev Patriarken i nykænnte By ligeberettiget med den romerske Pave; men denne Kjendsgjerning vægrede allerede Gregor den Store (590—604) sig ved at anerkende. Efter Gregors Død begyndte den Feide, som græsk Stolthed og græsk Frihedsjælelse havde at udkjempe med de romerske Fordringer. Endnu mere betydningsfuld blev den delvise Tilintetgjørelse af den græske Kirke ved Islam. Grundlæggeren af denne var som bekendt Muhammed. Han blev født i Mekka 572, gjorde som Rjebmand mange Reiser og blev derved kjendt med Kristendommen. Han forargedes over sine Landsmænds Afgudsdyrkelse, trak sig tilbage i Ensomheden og optraadte i 611 som Profet og Religionsstifter. Sine Syner og Aabenbarelser forkyndte han med stor Veltalenhed, og Hovedsummen af hans Lære var: "Der er én Gud, og Muhammed er hans Profet." Med Hensyn til den Enkeltes Forhold til Gud paalagde han, at man skulde bede til bestemte Tider; dog lagde han ikke Hovedvægten paa Sindelaget og Indholdet, men væsentlig paa Bønnen som en gjort Gjerning samt paa Bederens ydre Legemsstilling under denne: Dernæst krævede han Faste til visse Tider, Kamp for Islams Udbredelse samt Valfart en Gang i Livet til Mekka; først efter denne var man fuld Muhammedaner. Da han skulde til at kjæmpe for Lærens Udbredelse med Sverdet, prædikede han, at Menneskets Skjæbne fra Evighed af er bestemt. I sin Sædelære, der helt igjennem hævede Gjernings-hellighed, godkjender han ogsaa Flerkoneriet. — Den brændende Zor, hvormed han lærte i Mekka, vakte en Forspølgelse mod ham, og han flygtede i 622 til Medina. — Fra denne Flugt, som paa arabisk kaldes Hedschra, regner Muhammedanerne sin Tidsregning. I Medina fandt han villig Modtagelse, og derfra foretog Profeten med en væbnet Skare mange Røver- og Omvendelsesstog mod de Bantro i Omegnen. Han befalede sine Tilhængere at bringe Læren til alle Folk og ikke spare hverken Jld eller Sverd. Det fortælles, at Muhammed døde af Gist; hans Lig blev lagt i en Jernkiste, som endnu vises i en Moské i Medina.

Hans Efterfølgere, Kaliferne, førte Araberne, som ogsaa kaldtes Maurer eller Saracener, til nye Seiere og Erobringer. I Jerusalem, Syrien, Lilleasien, Egypten og Nordafrika bliver deres Mærke, Halvmaanen, plantet istedetfor Korset; Størstedelen af de Kristne i disse Lande saldt fra Troen paa Jesus. Muhammedanerne trængte endog frem til Spanien, gik over Pyrenæerne

og faldt ind i Frankrige. Her blev de dog i 732 standsede af Karl Martell, der ved Tours og Poitiers vandt fuldstændig Seier over dem; de trak sig derpaa tilbage igjen. Havde det ikke lykkedes denne vældige Hærfører at slaa dem, saa vilde Maurerne sandsynligvis have underlagt sig mange europæiske Lande og paatvunget de overvundne Folk sin Religion. I Spanien grundlagde de et Rige, som stod i mange hundrede Aar. — De gamle Patriarkstole i Antiochien, Jerusalem og Alexandria bestod vistnok i længere Tid, men med Kirken i disse Egne var det faktisk forbi. I Østen fik Muhammedanismen sit Midtpunkt i Bagdad, i Vesten blandt Kaliferne i Spanien. Fra disse Steder fremblomstrede den arabiske Kultur, der var overlegen i Middelalderens første Aarhundreder; Araberne er virkelig i denne Tid Dannelsens Bærere.

Ved Muhammed fik den græske Kirke et Knæk, som mærkes endnu. Saa fortærede den en god Del af sin Kraft under Billedestriden. Denne opkom derved, at man efterhaanden begyndte at ære og tilbede Billeder af Korset og Helgenerne;

Medina.

dette Afguderi havde ved Begyndelsen af det 8de Aarhundrede naaet sit Hødepunkt. Den praktiske Kristendom bestod væsentlig i at eie og dyrke Billeder. Det gik endog saa vidt, at Folk bad dem til Faddere, skrabede Forghydningen af dem og blandede den i Nadvervinen o. s. v. Kristelige Mænd advarede mod dette skammelige Uvæsen; der opstod alvorlige Stridigheder, og i disse spillede baade politiske og økonomiske Interesser en betydelig Rolle.

Keiser Leo med Tilnavnet Sjaurus, der var en dygtig Statsmand og Kriger, som havde tilbageslaaet Saracenernes Angreb paa Konstantinopel, tænkte paa at begynde en Mission blandt dette Folk; da han vidste, hvor meget de afstyrede Billeder, optraadte han mod den afgudiske Ære, man viste disse; dette var de politiske Hensyn, som gjorde sig gjældende. Da man i Klosterene gjorde Billeder i Mængde, tjente de græske Munkke mange Penge, og derfor var disse bange for at miste denne Indtægtskilde; dette var de økonomiske Interesser. Paa den ene Side stod Keiseren og Hæren, paa den anden Munkene og det uvidende Folk; den høiere Geistlighed holdt sig snart udenfor, snart paa Keiserens Side. Denne lod Billederne hænge saa høit, at ingen kunne berøre dem, og forbød, at de blev tilbedte (726). Den vigtigste Følge heraf var, at Patriarkerne i Antiochien, Jerusalem og Alexandria sagde sig løs fra Konstantinopel, og at den romerske Pave optraadte som en varm Forsvarer af Billederne og deres Dyrkelse. Leos Søn og Eftermand Konstantinus Kopronymus havde samme Sind som Faderen, og

under hans Regjering blev Billeddhyrkelsen fordømt paa et almindeligt Kirkemøde i Konstantinopel 754. Som en Følge af denne Bestemmelse blev Overtræderne straffede med Henrettelse eller Landsforvisning. Keiserinde Irene, som stod under Munkenes Indflydelse, lod paa et nyt Kirkemøde i Nicæa 787 Billeddhyrkelsen atter godtgjende og indføre. Senere erklærede flere Keisere sig imod Billederne, og gjenstridige Munk blev baade brændmærkede og pidstede. Men Keiserinde Theodora lod 842 Billeddhyrkelsen gjenoprette i hele dens fulde Udstrækning. Medens Muhammedanerne alene saa op til en uhyrlig Gud, bad de Kristne baade i Østen og Vesten til de malede og udhuggede Billeder.

Al indgribende Betydning blev ogsaa Kampen mellem Paven i Rom og Patriarken af Konstantinopel om det aandelige Overherredømme; den var igrunden en Strid mellem Østens og Vestens Kirkesamfund. Disse har stor Lighed med hinanden, men dog ogsaa Forskjelligheder. Den græske Kirke samstemmer med den romerske i mange vildfarende Lærdomme og Skikke, f. Eks. Munkeliv og Helgendhyrkelse; men den adskiller sig bl. a. i følgende Punkter: De græske Kristne har antaget den nicænske Troesbekjendelse ved Daaben istedetfor den apostoliske og bruger Meddyppelse i Vandet ved Daaben; naar de gaar til Alters, bliver Brød og Vin blandet med Vand og raft Gæsterne i en Sk. Det tilfødes ogsaa Børn at nyde Nadveren. Presterne maa gifte sig, men Biskopperne ikke, Bibelen maa læses af Alle, men faa af Folket kan læse. — En af Aarsagerne til Splitelsen var en forskjellig Opfatning af Læren om den Helligaand. Medens Grækerne paastod, at den Helligaand udgik fra Faderen alene, lærte Romerne, at han udgik fra Faderen og Sønnen. Patriarken af Konstantinopel og med ham hele den østlige Kirke modsatte sig derhos Pavens Krav paa at være hele Kristenhedens øverste Dommer og Formyndere. Han holdt desuden ved Gudstjenesten fast paa det græske Sprog, medens man i Vesten havde indført det latinske. — Snart udbrød der et aabenbart Fiendskab mellem de to Kirker. Ignatius, Biskop af Konstantinopel, blev affat af Keiseren, fordi han var forhadet ved dennes usædelige Hof. I hans Sted kom (857) Fotius, en lærd og ærgjerrig Mand. Da nu begge Patriarker henvendte sig til Rom med Bøn om Bistand, sluttede Paven sig til Ignatius's Parti og udtalte Bannlysning over Fotius. Men denne ophidsede den græske Geistlighed mod Paven og forskjellige af den romerske Kirkes Lærdomme og Annasjelfer; han fik istand et Kirkemøde i Konstantinopel, og dette fordømte Paven og den vestlige Kirkes angivelige Kjætterier. Især fremhævede man, at den romerske Kirke havde forfalsket den apostoliske Troesbekjendelse og stik mod Guds Ord forbudt Presterne at gifte sig. Endstjønt Fotius snart efter mistede sin Værdighed, kom han dog senere atter paa Patriarkstolen; men til nogen varig Fred med Rom kom det ikke. Under de fortsatte Stridigheder blev Forholdet tilsidst saa spændt, at de to Kirkesamfund skiltes ad Aar 867. I en Strid om, hvorvidt Bulgarerne skulde tilhøre den græske eller romerske Kirke, satte Biskopperne hinanden i Ban. Denne Handling blev gjentagen 1054, efterat man ofte, men forgæves, havde søgt at komme til Enighed. — Ved Indtagelsen af Konstantinopel (1453) og det østromerske Riges Udølgelse kom den græske Kirke under det tyrkiske Herredømmes Tryk, uagtet den med Hensyn til sine indre Anliggender blev selvstændig. Snart mistede ogsaa Patriarken af Konstantinopel sin Anseelse, der gik over til

den russiske Kirkes første Biskop, Patriarken af Moskva. Zaren indtog snart i denne Kirke samme Stilling, som de østromerske Keisere engang havde indehavt. — Den østerlandske Kirke gjør et Brud med den kirkehistoriske Udvikling. Af Livsyttringer mærkes Missionen blandt Slaverne, Billedstriden og nogle Sekter.

Kirkelærere og Lærestridigheder.

den græske Kirkes store Theologer maa først og fremst nævnes Johannes fra Damaskus. Han blev født i sidstnævnte By og fik Undervisning af en berboende Munk fra Sicilien; hans Skrifter vidner om, at han har været vel hjemme ogsaa i de verdslige Videnskaber. Hans Slægt stod i stor Anseelse hos Kaliserne, og de overdrog ham et høit Stads-embede. Men ved Aaret 735 trak han sig tilbage til den hellige Sabas Kloster i Jerusalem, hvor han opholdt sig lige til sin Død, der antagelig indtraf før 754. Han er en spekulativ Kraft af første Rang og især mærkelig derved, at han afslutter den græske Kirkes Læreudvikling. I sit store Hovedværk "Erkjendelsens Ailde" behandler han i første Del Dialektiken, i anden de forskjellige Kjætterier og giver saa i tredje Del en Fremstilling af den orthodoxe Tro. Den sidste Del er især vigtig, fordi den er en med stor dialektisk Skarphed foretagen Sammenarbejdelse af de rettroende Fædres Skrifter og Kirkemødernes Beslutninger til en videnskabelig ordnet Fremstilling af Troeslæren. Og siden hans Dage har Aandslivet inden den græske Kirke været saa stillestaende, at han endnu er den mest anseede Dogmatiker. Med Hensyn til Nadveren lærer han, at Brødet og Vinen ved Paakaldelse af den Helligaand bliver forvandlet til Kristi Legeme og Blod.

Foruden Beda den Erværdige († 735) og Alkuin († 804), der allerede er omtalt, havde Besten i denne Tid flere anseede og fromme Mænd. Den lærdeste i det syvende Aarhundrede var Isidor af Sevilla († 636); han var paa Mødrene Side af gotisk Kongeblood og udgav en Mængde høit anseede Skrifter, hvoraf mærkes en Troeslære samt en Bog om Presternes Pligter. — Paulus Diaconus eller Warnefrid var af fornem longobardisk St og Kansler hos Kong Desiderius. Smerten over hans Fædrelands Fald drev ham til Klosteret Monte Cassino, men Karl den Store drog ham til sit Hof 774, hvor han blev beundret for sin Lærdom i Hebraisk, Græsk og Latin. Han længtede hjem, vendte tilbage til førnævnte Kloster 787, og her døde han som en høit bedaget Elding. Hans mest anseede Værk er "Longobardernes Historie." Ogsaa som Theolog er han bekendt ved sit "Homiliarium," der er en Samling Prædikener af de mest berømte Kirkesædne; denne blev meget benyttet i Middelalderen, og flere Prædikener i den gamle norske Homiliebog er frit oversatte fra nævnte Arbejde. — Biskop Theodulf af Orleans († 821) er mest bekendt som Digter og Befordrer af Folkeoplysningen. Rabanus Maurus var født i Mainz 766 af fornemme Forældre. Faderen skal tidligere have været Krigsmand; Moderen var en meget from Kvinde, som især ledede den begavede Guts Opdragelse og underviste ham i Religionens Sandheder samt virkede i Ord og Gjerning paa hans Sind. Hun ønskede, at Guttens gode Anlæg skulde uddannes, men frygtede for Verdens Forsførelse. Derfor besluttede hun at overgive ham til en Klosterstole. Faderen var i Først-

ningen mod dette, men gav dog omsider sit Bifald, og saaledes blev Gutten allerede i sit niende Aar overgivet til Klosteret Fulda som indviet til Herrens Tjeneste (puer oblatus). Hvor vel Rabanus befandt sig i Klosteret, viser to Linjer, som han digtede til sin Gravskrift:

“Bistnok af kjædelig Svaghed ei altid Lovene Iydig
Elfsed min Celle jeg dog, kjært var mig altid dens Ly.”

Klosterstolen besad vistnok paa Grund af Munkenes Flid og Karl den Stores Gavnildhed et anseeligt Bibliothek, men dette synes dog ikke at have strukket til for den lærelystne Unglings aandelige Behov; thi efterat han 801 var bleven Diacon, vidste han at lage det saa, at han blev sendt til den berømte Skole i Tours, hvor han havde den store Mester Alkuin til Lærer. Her tilbragte han et Aar, og der blev et saa inderligt Forhold mellem de to Mænd, at Alkuin gav sin yngre Ven Tilnavnet Maurus for dermed at antyde, at Rabanus var for ham, hvad engang den hellige Benedictus's Yndlingsdiscipel Maurus var for denne. Efter Tilbagekomsten fra Tours overtog Rabanus Ledelsen af Klosterstolen i Fulda. Rygtet om hans Lærdom og Skolens Blomstring under hans Ledelse trængte snart til fjerne Egne og lofede Lærlinge til ham. Walafrid, Strabo, Ottfrid af Weisenburg († 870) og andre anseede Mænd fremgik af denne Skole. Rabanus stod i Ry som en samvittighedsfuld Mand, der var vel bevandret i den hellige Skrift; han forskede naafadelig efter Sandheden, levede kristelig, øvede streng Tugt, arbejdede ihærdig for sine Disciples Fremgang og eiede en særegen Evne til at behandle hver Enkelt efter sin Alder og aandelige Eiendommelighed. I ledige Timer dyrkede han Mødersmaalet, som han ogsaa anbefalede til gudstjenstlig Brug. Han udarbejdede mange Skrifter, der nød stor Anseelse. Efter at have været Klosterforstander i mange Aar blev han fordreven, men vendte snart tilbage til Fulda og blev i 847 Erkebiskop af Mainz. Som saadan ledede han i 9 Aar den tykke Kirke med Indsigt og Energi og holdt fire store Kirkemøder. Han bekjæmpede Munkens Gottschalks Lære om Udvælgelsen og forkastede Paschasius Radbertus's Brødforvandlingslære som en raa, sandfelig Fremstilling af en Sag, der maatte forstaaes aandelig. Hans Hus stod aabent for alle Trængende, og da der i Aaret 850 herskede en stor Hungersnød, skal han daglig have mættet over 300 Fattige. En heftig Feber endte hans daadrige Liv 4de Februar 856. Han førte Læren om Udvælgelsen betydelig fremover; vi er endnu ikke komne stori længere end han, idet han skjelne mellem Guds Forudviden og hans Forudbestemmelse og sagde, at Gud udvalgte dem til Salighed, som han vidste vilde antage Troen.

Gottschalk var Søn af en fattig Greve og blev fra den tidligste Ungdom af bestemt til Munk og opdragen i Klosteret Fulda. Han søgte siden Ulyst til Munkelivet; en Synode i Mainz 829 tilfod, at han traadte ud af Klosteret, men hans Forstander Rabanus Maurus satte sig derimod og flyttede ham blot til Orbais ved Soissons. Her søgte han Ro for sit oprørte Sind i Studierne; han forbybede sig i Augustins og andre Kirkefædres Skrifter og erhvervede sig snart saadanne Kundskaber, at han vakte almindelig Beundring, medens hans strenge Liv og plettfrie Vandel vandt Alles Agtelse. Af en Kobiskop blev han viet til Prest, opnaaede snart stort Ry for sin Beltalenhed og udvidede sine Kundskaber ved en Reise til Italien.

Snart bekendte han sig i Ord og Skrift som en Tilhænger af Augustins Lære om Udvælgelsen. Han siger: "Jeg bekender, at der er en dobbelt Forudbestemmelse, de Udvælgtes til evig Hvile, de Fordømtes til evig Død." Men Gottschalks Lære blev fordømt paa et Kirkemøde i Mainz 848, væsentlig fordi Modstanderne fremstillede den i en noget kras Skikkelse, idet de paastod, at han havde lært en Forudbestemmelse til Synd. Af en anden Synode, som den begavede og myndige Erkebiskop Hinkmar af Reims († 882) sammentalste i Chiersy, blev han ogsaa dømt. Da han ei vilde tilbagefalde, lod nævnte Erkebiskop ham pidske tilblods og indepærre i Klosteret Hautvillers. Hans Skrift om dette Emne blev bændt. Han henstregtede 20 Aar i Fangenskab, men lod sig ikke røkke fra sin Overbevisning. I Bevidstheden om at have lidt og stridt for Guds Sag døde han 868; han blev begravet i mindviet Jord, og ingen Bøn løb ved hans Grav.

Samtidens betydeligste Theolog var dog Johannes Scotus Erigena, der sandsynligvis blev født i Irland ved Begyndelsen af det niende Aarhundrede og opdragen i en blomstrende Kloster-skole paa denne Ø. Han var en stor Mand, en driftig spekulativ Aand, langt forud for sin Tid. Som voksen kom han til Karl den Skalkede (840—877), der modtog ham med megen Hæder, kaldte ham sin Lærer og lod ham spise ved sit Bord. Han blev Forstander for Højskolen og som saadan kendt med Frankrigs betydeligste Lærde. Her forfattede han ogsaa sine Skrifter. Den Oversættelse af de angivelige Skrifter af Dionysius Areopagita, som han foretog paa Karls Opfordring, grundlagde ikke blot hans Ry som Lærd, men forplantede ogsaa Studiet af den nyplatoniske Filosofi til Vesten og vakte Mistro mod ham i Rom.

Allerede før hans Komme til Frankrige var der udbrudt en Nadderstrid mellem flere Lærde der. Aarsagen til denne var Paschasius Radbertus. Han var Abbed i Klosteret Corvei; efter at have gjort sig bekendt ved en Udlæggelse af "Matthæus's Evangelium" og sine "Tre Bøger om Tro, Kjærlighed og Haab" udgav han i 841 et Skrift om "Kristi Legeme og Blod," der fremkaldte nævnte Strid. Han lærte: I Nadderer er der ikke blot et aandeligt Samfund med Kristus, saa at Sjælen bliver bespist, men ogsaa et legemligt aandeligt. Guds Vilje er endnu skabende virksom i Tingenes Forandring; dette er ikke mod Naturen, men overnaturligt. Saaledes forvandler Gud i sin Almagt Brød og Vin til Herrens Legeme og Blod, til det samme Legeme, som Herren bar paa Jorden under sin Lidelse. Forat Sandjerne ikke skal forfærdes, men Troen øves, bliver af Brød og Vin kun tilbage Skikkelse og Smag. En sand Kristen tror i Sakramentet ikke at smage andet end noget goddommeligt og himmelsk. Rabanus († 856) forfattede denne Lære som grovt sandfælsig, og Ratramnus af Corvei søgte i et Skrift at vise, at Kristi Legeme ikke var nærværende i Nadderer, men i Himmelen. Det viede Brød og Vin er ikke egentlig Herrens Legeme, men kun dets Mysterium eller Billede. Disse synlige Ting stod paa Alteret blot som et Billede paa og til Erindring om Herrens Død; de minder blot i Nutiden om det, som i Fortiden er skeet for os, for at vi skal ihukomme hans Lidelse og derved blive delagtige i de Naadegaver, som ved dem er erhvervede. De er Erindringstegn, som kun behøves i dette Liv, men bliver overflødige, naar vi er naaet fra Tro til den fulde Beskuelse af Kristus. Dog mente han, at de Troende ved Ndhelsen af Nadderer fik et

virkeligt Gode; Kristi Legeme bliver forkyndt, skuet, modtaget og nydt, vistnok ikke med de kjødelige Sandser, men i Troen. — Radbertus's Anskuelse vandt mere og mere Bifald, men Ratramnus fik dog beholde sin Opfatning uden at blive forfulgt derfor.

Ogsaa Johannes Scotus Erigena stillede sig i Modversstriden paa samme Side som den sidstnævnte Lærde og skrev mod Gottschalk en Bog "Om den guddommelige Forudbestemmelse," hvori han lærer, at Gud fra Ewigheid af har bestemt Nogle til Salighed; med Hensyn til det Onde nægtede han ikke blot Guds Forudbestemmelse, men ogsaa hans Forudviden. Der udkom mod ham en Række Skrifter, og hans Anskuelse blev fordømt som Dæmlelære, men Karl den Skaldede beskyttede ham mod Forsølgelse. Efter Kongens Død flyttede Erigena sandsynligvis over til England. Hans omfattende Lærdom og Skarpsindighed vakte allerede hans Samtids Beundring. Filosofi og Theologi er for ham et; thi ogsaa Filosofien søger den sande Dyrelse af Gud, og de to Erkjendelsesilder, Fornuften og Skriften, modsiges hinanden ikke. I denne Aand har han bygget sit Læresystem, der findes i et stort Skrift "Om Naturens Deling;" men Natur er for ham ikke blot alt det Skabte, men alt, som er til. Al Natur deler han i fire: 1) den uskabte skabende Natur, d. e. Gud; 2) den skabte skabende Natur, d. e. Guds evige Verdenstanke, Urtypen for alt, som er til; 3) den skabte Natur, som ikke skaber, d. e. den legemlige, materielle Virkelighed; 4) Naturen, som hverken er skabt eller skaber, d. e. Gud, som Endemaalet for al Tilværelse, i hvem al Tilværelse gaar op. Erigena varjler om Skolastiken, idet han opstillede Modsetningen mellem Tro og Tænkning. Paa sin Samtid øvede han liden Indflydelse, da saare Faa forstod ham.

Medens alle disse Stridigheder endnu længe berægede Frankrige, havde ogsaa Claudius af Turin vakt en Strid, hvis Følger varede ind i denne Tid. Han var af spansk Herkomst og blev straks efter Karl den Stores Død ansat ved Hoffstolen og udgav i denne Stilling en Række Udlæggelser af den hellige Skrift; Ludvig den Fromme (814—840) gjorde ham til Biskop af Turin. Han var en gudsfrygtig Mand, vel behandret i Skriften og Kirkesædrene; særlig yndede han Augustin. I sit Stift fandt han en Kristendom, som var blandet med Overtro og Gjerningshellighed; Kirkerne var fyldte af Biegaver og Billeder. Dette smertede ham dybt, da han af Guds Ord og Erfaring var overbevist om, at alt Godt bliver virket af den guddommelige Naade, og at egen Nelsærdighed og gode Gjerninger intet gjælder for Gud, men alene Naaden, der virker Tro og Kristi Eftersølgelse. Derfor maa den, som vil blive salig, ikke blot frigjøre sig for det sandelige og stræbe efter det usynlige, men forkaste al Midlervirksomhed fra Andres Side og personlig træde i Forbindelse med Gud ved den eneste, Midler Kristus. Af disse Grunde lod han allerede trods Folkets Modstand i Aaret 821 alle Billeder fjerne fra Kirkerne, prædikede med Varme mod deres Tilbedelse og Helgenernes Midlerstilling. Han udtalte sig ogsaa mod Munkeløstets Fortjeneste og besjæmpede den Mening, at sand Bod kun var mulig i Rom, og at virkelig Tilgivelse af Ens Synder alene var at høre paa dette Sted. Han kaldte ogsaa kun den Pave apostolisk, som ikke blot sidder paa den apostoliske Stol, men ogsaa trolig opfylder en Apostels Pligter; gjør han ikke dette, er han kun en Hykler og Farisæer. Fremdeles nægtede han, at Petrus og hans Eftersølgere

havde faaet Magten til at binde og løse. Allerede Pave Paschalis (817—824) badlede Claudius's Iver; men først senere reisste der sig Strid om hans Lære. Uagtet Flere stred mod ham og stemplede hans evangeliske Opfatning som Branglære, kunde han dog dø i Ro 839. Striden fortsattes; flere af hans Disciple forsvarede hans Anskuelse, og i Italien holdt den sig endnu længe.

Meget roligere end de før nævnte greb Walafried Strabo ind i det kirkelige Arbejde. Han var født i Allemannien og blev først opdragen og uddannet i Klosteret Reichenau, hvis Studieretning han paa en anstuelig Maade har bekræftet; dernæst var han en Discipel af Rabanus Maurus i Fulda. En Tidlang var han derpaa Defan i Klosteret St. Gallen, blev 842 Abbed i Reichenau og døde paa en Reise til Karl den Skaldedes Hof 849. Walafried er næst efter Claudius Tidens flittigste Skriftfortolker. Hans Bibeludlæggelse i korte Randbemærkninger indeholder Kernen af de gamle Kirkesædres Fortolkning og blev i næsten 500 Aar en Guldgrube for den bibelske Fortolkning i Vesten. Med Hensyn til Nadverlæren har han en Opfatning, der er i nær Overensstemmelse med vor.

Pavedømmets videre Udvikling.

Roms øverste Grundføtning var at kjæmpe for Kirkens Enhed og Almindelighed og saaledes fremme dens Herredømme. Deraf udvikledes det pavelige Hierarki, som foran er omtalt (Side 340—343). Dets Ansæelse var i stadig Vækst, især efterat Bonifacius († 755) havde knyttet den tyske Kirke nær til Rom. Bispestolen her havde lidt efter lidt ved Gaver og Testamenter faaet mange verdslige Besiddelser, og da de blev truet af Longobarderne, vendte Pave Zacharias (741—752) sig som bekendt til Pipin den Lille om Hjælp, idet han til Gjengæld gav den apostoliske Erklæring: "Den, som har den kongelige Magt, skal ogsaa have det kongelige Navn." Da nu Pave Stefanus II (752—757) havde salvet den nye Frankerfonge og hans Sønner, fratog Pipin Longobarderne det græske Exarchat og skænkede det til St. Petri Stol, hvorimod Paven udtrykkelig anerkjendte ham som den romerske Skjytsherre (755). Da nu Karl den Store fuldstændig erobrede Longobardernes Rige, gav ogsaa han Paven nye Landomraader, men beholdt selv Højhedsretten over dem. Paven og alle Roms Borgere maatte sværge ham Trofskæd, saa at St. Petri Efterfølger nu i Virkeligheden som verdslig Hersker var Keiserens Vasal. Dette Forhold var naturligvis misligt, og allerede paa Karls Tid opstod, ikke uden Pavens Indflydelse, den Fabel, at Pavens verdslige Besiddelser egentlig var en Gave fra Konstantin den Store (306—337).

Efterat Paven var bleven verdslig Magthaver, gik Roms ivrigste Bestræbelse ud paa at beherske Verden. Imod de pavelige Fordringer stod dog Biskoppernes, især Metropoliternes, Myndighed og den verdslige Magts Indflydelse. Begge disse gjaldt det at knække. Veien, som førte til Maalet, gik gennem mange Slags Storme, over Høider og Dale. Den var ofte en Forsmædelsens og Skjændselens Vej, som vi snart skal se. De allerede tidligere (Side 374) omtalte Pseudosissidorske Dekretaler bidrog meget til at minke Biskoppernes Magt. Disse

Defretaler er en kirkelig Lovsamling, der løgnagtig fremkom under den ærværdige Biskop Isidor af Sevilias Navn († 636). Denne Samling indeholder vistnok ogsaa ægte ældre Kirkelove, men til disse er der føjet omtrent 100, som bevislig er opdigtede. Ogsaa disse blev udgivne for Kirkelove fra de fire første Aarhundreder i den Hensigt at støtte Pavens Magt og Krav; men det barbariske Latin samt talrige Bilsfarelser i Tidsregningen røber tydelig deres Læghed. Den utjendte franske Geistlige, som har fabrikeret disse, lader saaledes Victor af Rom 192 skrive til Theofilus, som levede omkring 395. Dette Falskneri har ikke sin Vige i Historien, siger den berømte katholske Kirkehistoriker Dollinger. Desuagtet lykkedes det fuldstændigt og gjorde sin store Nytte. De opdigtede Stykker gik ud paa at skabe en ny Retstilstand, hvorefter den geistlige Magt skulde være uafhængig af den verdslige. Den høieste lov-

givende og dømmende Myndighed fandtes hos Paven, alle Biskopper var Pavens Vikarer eller Stedfortrædere; kun han havde Ret til at sammenkalde Synoder og afgjøre deres Beslutninger. Herved skulde Metropoliternes Værdighed knuses. "De Geistlige er Guds udkaarnde Tjenere og Husfolk, hvem der retslig tilkommer en højere Stilling end de Verdslige. Biskopperne er kun ansvarlige overfor Gud. I dem har den Troende at ære Herren selv. De staar alene under Kristus, d. e. under hans Stedfortræder Paven. Men Paven er ikke alene den højeste, men ogsaa den almindelige Biskop. Han alene tilkommer Retten at grunde nye Bispedømmer og sammenkalde Synoder, han har Retten til at binde og løse i fuldeste Udstrækning; under ham staar endog Kongerne." De lærer fremdeles, at Presterne er Guds Væsten, Lægfolket derimod er kjædelige. Den, som forsynder sig mod Geistlige, forsynder sig mod Gud, begaar et Tempelran (sacrilgium) og synder mere end en Egtetabsbryder, fordi denne forsynder sig mod Menneſker. Daarlige Prestes maa taales som en Guds Tilskikkelse; heldigvis er deres Embedsvirksomhed uafhængig af deres Person. Og disse opdigtede Love beraabte Paverne sig paa for at naa sit Maal!

Til at lægge den verdslige Magt under Pavestolen medgif et Aarhundredes Kampe. Enhver Svækkelse af Keiserdømmet med Deling af Lande eller ved Hertugernes Oprør mod Keiseren styrkede Pavens Magt; men paa den anden Side kom den sædelige Forfaldstid i Rom i det 10de Aarhundrede Keiserdømmet tilgode

Romerst Pave.

Freskomaleri fra Middelalderen i St. Paoloskirken i Rom.

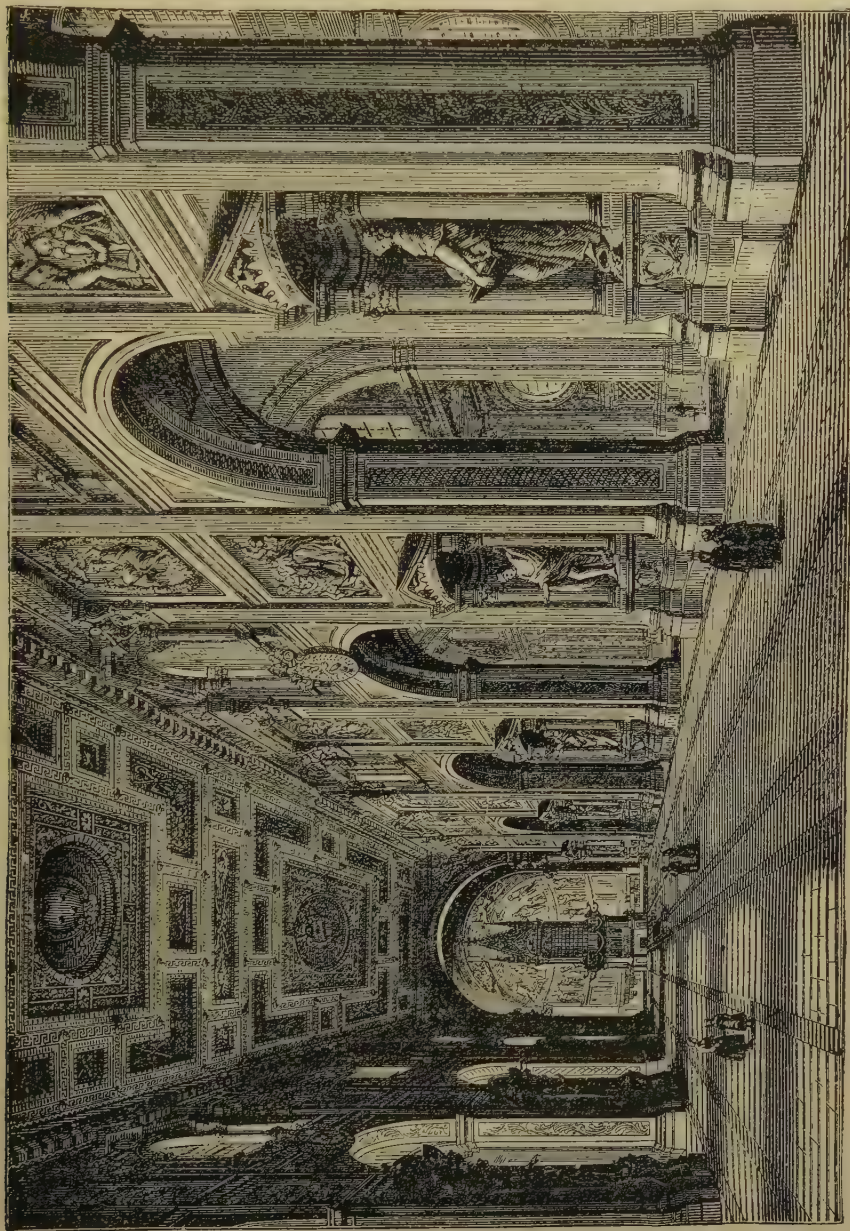
under dets Kamp mod Hierarkiet. Og denne Kamp mellem disse to Magter synes fra et politisk Standpunkt betragtet at være Hovedindholdet af Middelalderens Historie.

Karl den Store pleiede at bruge følgende Balgsprog: "Kirken lærer; Keiseren værger og formerer." Han har aldrig betragtet den romerske Keiserkrone som en Gave fra Paven; men den Kjendsgjerning, at St. Petri Efterfølger havde kronet ham, lod sig senere fortræffelig anvende til Pavedømmets Fordel. Den kirkelige Tilsynsmand i Rom gjaldt for Keiseren som Kristenhedens og hans Riges første Biskop; en selvstændig, uafhængig Styresrei over det frankiske Riges Kirke indrømmede Karl den Store aldrig Paven.

Til en Forandring i Forholdet mellem Keiser og Pave kom det først ved Karolingernes Svaghed samt ved de politiske Forviklinger og Stridigheder mellem de frankiske Biskopper. Paven blev gjentagne Gange kaldet til at stifte Ret mellem de stridende Parter, og snart greb han selvstændig ind baade i kirkelige og politiske Anliggender. Dette gjælder først og fremst Nicolaus I (858—867), der er en af de største Paver, som nogensinde har levet. Han udmærkede sig ved Renhed og Kraft i sin Styrelse og viste en ædel Stræben for at virke til Kirkens Gavn paa alle Maader, naagt han var jesuitisk i sit Balg af Midlerne, naar det gjaldt at naa Maalet. Da han saa, at de opdigtede Dekretaler kunde gavne ham i Kampen om Magten, erklærede han, at de var fundne i den romerske Kirkes Arkiv. Men ved Siden heraf var han ogsaa besjælet af Kjærlighed til det Gode samt Had til Vold og Uret og traadte ofte frem som Fortjæmper for Retfærdighed og som Ustyrbarehedens Forsvarer, naar han saa den krænktes, men søgte ved alt at svække sine Modstandere og fremme Pavemagten. Da Lothar II af Lothringen havde forsludt sin retmæssige Gemalinde Theutberga for at ægte sin Frille Waldrada, førte Paven med Dygtighed og Held Dronningens retfærdige Sag. Han stod ogsaa mod det byzantiske Riges Patriark, som uden Ret havde faaet denne Værdighed, idet hans Forgjænger paa Grund af sin Nidkjærlighed lovløst var bleven assat af det fordærvede Keiserhof; han seirede over oprørske Biskopper, der ikke vilde erkende ham som sit Overhoved, ja endog Hinkmar af Rheims, den mægtigste Kirkefyrste i Frankrig, maatte efter et Sammenstød bøje sig for ham. Denne Pave var derhos i Besiddelse af en sjelden Alogskab samt en Indsigt, der hævede ham over adskillige af Tidens overtroiske Bildfarelses. Hans Eftermand Hadrian II (867—872) var 75 Aar, da han blev Pave. Han høstede vistnok Frugter af sin store Forgjængers Arbejde og nød af og til en Smule Opmærksomhed, men dette var dog af liden eller ingen Betydning. Efter Hadrians Død blev Johan VIII Pave mellem 872—882. Han var en ganske ung og ærgjerrig Mand med store Planer til Udvidelse af den geistlige og verdslige Magt. Ved Karl den Skaldedes Kroning 875 brugte han følgende Ord: "Efter guddommelig Ret og paa guddommelig Befaling" forlener Pavestolen Keiserkronen. Nogle Aar senere stillede han sig i Spidsen for en Flaade, slog Muhammedanerne og befriede 600 kristne Slaver. Hans raaskløse Liv blev endt paa en voldsom Maade; nogle Sammensvorne dræbte ham paa en Slægtninges Anstiftelse.

I det 10de og første Halvdel af det 11te Aarhundrede er Pavedømmet dybt sunket i moralsk Henfæende. Stefanus VI (896—897), som dukkede op af en

sand Mylber af Paver og Modpaver, lod Liget af sin afdøde Forgjænger *F o r m o s u s* († 896) grave op, efterat det havde ligget over 8 Maanedes i Jorden, og stillede det saa for en geistlig Domstol. Liget, der naturligvis ikke kunde svare, blev forhørt og

Det Indre af Kirken S. Giovanni in Laterano i Rom, Paveens Kathedraalkirke.

dømt; derpaa skar man tre Fingre af den døde Pave, hans Hoved blev afhugget og Liget slæbt efter Fødderne gennem Gaderne og kastet i *T i b e r e n*. Pavestolen blev nu til en Bold i de romerske Partiers Hænder. Under Indflydelse af velslystige

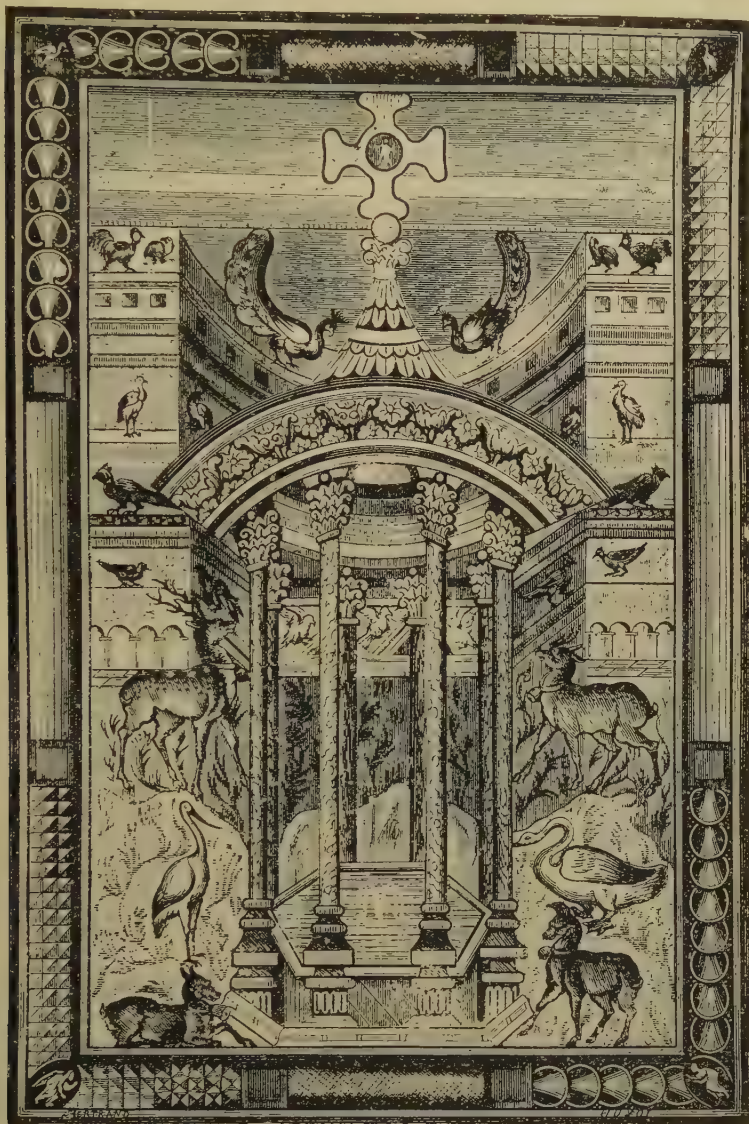
Kvinder steg den forfærdelige Udartning til en saadan Høide, at man senere har brændemærket en Del af denne Periode med Navnet Skjøgeregimentet. To berøgtede Kvinder, Theodora og Marozia, i Forbindelse med den fordærvede romerske Adels bortstjænkede de høieste Værdigheder til sine Yndlinge, Sønner og Sønnesønner. Johan X (914—928) var den første, der blev hævet paa Pavestolen af det Parti, som lededes af den vellystige Theodora og hendes Døtre Marozia og Theodora den Yngre. Han var vistnok en Mand med Kraft og ydede de ydre Fiender tapper Modstand. Men da han søgte at frigjøre sig for Kvindernes Indflydelse, blev han kastet i Fængsel, hvor han døde. Nu herskede Marozia uden Modsigelse som "Patricia" baade over Rom og Pavestolen. Efter to Skygepaver satte hun sin egen Søn paa Petri Stol under Navn af Johan XI (931—936). Paverne i denne sørgelige Tid var besmittede af mange Laster og gennemskyrede af en grændseløs Fordærvelse. De ikke alene banlyste sine Modpaver og fordømte sine Forgængere eller kasserede deres Embedsvirksomhed, men mishandlede dem til døde eller efter Døden og ryddede afveien dem, som krydsede deres Planer, ved Mord, Gift eller paa anden Maade. De fleste af dem var bundløst liberlige. Om Johan XII (954—965) fortæller den katolske Kirkehistoriker Michl: "Da han i 954 blev Pave, var han knapt 18 Aar gammel, en Vellystling af første Klasse, en lidenskabelig Spiller, mere Soldat end Prest, et grusomt Menneske, idet han lod Vinene siske ud paa sin egen Skriftefader Benedikt, lod Underdiakon og Kardinal Johan kastrere og Biskop Dyrus af Speier piske. Han gjorde et Barn paa 10 Aar til Biskop, og en Diakon ordinerede han i en Hestetald. Hans Palads lignede et Horehus, og han endte sit Liv under Omsvævelser af en Ugtehustru, idet hendes Mand overraskede ham i Ugtefælsbrud og slog ham ihjel." I en saadan Tid kunde Otto den Store (936—973) afsætte Paven (963) og lade Romerne sværge, at de aldrig mere vilde vælge en Pave uden Keiserens Samtykke. Og paa Henrik III's Tid (1039—1056) var Keiserens Magt saa stor, at han paa Synoden i Sutri (1046) kunde afsætte tre Paver og indsætte en tysk. Han fik Navnet Clemens II (1046—47) og kronede Henrik til Keiser. Paa samme Tid opnaaede denne Første en romersk Patriciers Magt og Værdighed og dermed Retten til at udnævne den romerske Biskop. Fra den Tid af blev Besættelsen af Pavestolen en Del af den tyske Regjering. Keiserdømmet stod nu paa Høiden af sin Magt. Ligesom paa Karl den Stores Tid erkjendte nu den hele Kirke Keiseren som sin øverste Magthaver, forsaavidt han raadede over de høieste geistlige Værdigheder. Men Keiserdømmet besad ikke længe denne Magtstilling, der for en Tid var nødvendig til at ophjælpe Pavedømmet. Men saa snart dette var bleven sædelig fornyet, frigjorde det sig fra Keiserdømmet, og Pavestolens Verdensherredømme skred atter frem med raske Skridt.

Munkesænenes Fornøjelse og Kirke reformer.

Der reiste sig Mange, som vilde hæve Kirken fra dens Fornedrelse. Det tyske og franske Munkesæne blev fornyet; størst Betydning og Indflydelse fik Clunyacenernes store Munkesamfund, der havde sit Navn efter Klosteret Cluny i Burgund, stiftet af Hertug Wilhelm af Aquitanien Aar 910. Det blev snart under den hellige Dd's hele Kristenhedens "aandelige Skatkammer." Herfra udgik en nyttig Reformation,

som strakte sig til selve Pavedømmet. Disse Munke var nemlig gennemtrængt af et dybt sædeligt Alvor, der nærmest ytrede sig som en streng Afholdenhed. Det Krav, som udgik fra Klosteret Cluny, sigtede mod det Maal at gjøre alle Geistlige til

Den undergjørende Kilde (Kirken).

Miniaturbillede af en Evangeliebog fra det ottende Aarhundrede, engang eiet af Karl den Store.

Munke ved at kræve Budet om ugift Stand strengt overholdt. Man hævede paa samme Tid Kirkens fulde Frihed og Uafhængighed af den verdslige Magt og søgte at omgjøre den gamle Folketirke til en fri, romersk Pavekirke.

Munken Hildebrand, der var udgaaet fra Klosteret Cluny, blev Føreren i Kampen for Pavenmagten. Da Keiseren udnævnte Bruno af Toul i Lothringen til Pave, tog denne Navnet Leo IX (1048—1054) og søgte i væsentlig Grad at reformere Kirken. Han valgte Hildebrand til sin Raadgiver, og denne var villig paa den Betingelse, at Leo drog som Pilgrim til Italien og der lod sig vælge paa kanonisk Vis. Dette skedde 1049. Hildebrand blev nu Sjælen i Styrelsen baade under denne og de følgende Paver, indtil han selv besteg St. Petri Stol. Som Pavens Fortrolige udfoldede han en utrættelig og indflydelsesrig Virksomhed i de verdslige Gjøremaal, for hvilke Leo havde lidet Sands. Paa Synoden i Rheims 1050 ordnedes den franske Kirkes Forhold til Paven, og i Verceil blev der samme Aar forhandlet om Berengar af Tours's Nadverklære. Denne Mand († 1088) havde i et Brev nægtet ikke blot Forvandlingen, men ogsaa Kristi

Romer's Kardinal.

Legeme og Blods virkelige Nærværelse i Nadveren og udtalt den Anstuelse, at Brødet og Vinen blot var Tegn paa Kristi Legeme og Blod. Denne Lære forkastedes paa sidstnævnte Kirkemøde, men blev Gjenstand for Forhandling paa flere Synoder; det endte med, at Berengar paa et Kirkemøde i 1079 maatte affværges sin Bidsfarelse og underskrive en Bekendelse om, "at Kristi Legeme, som vi nyder i Nadveren, netop er det Legeme, som Jomfru Maria havde født, og som er død paa Korset og sidder ved Guds højre Haand." Det sjette Laterankoncil 1215 stadfæstede Transsubstantiations- eller Brødsforvandlingslæren.

Pave Leo saa snart megen Frugt af sine Bestræbelser; Munkene fulgte ham villig, Biskopperne frygtede hans Brede; thi Leo holdt strengt paa de gamle Kirke-

love og overholdt dem selv nøje. Han tog begavede Mænd af forskjellige Nationer til Kardinaler, og alle var bejælede af Clunyacenernes Ideer om at gøre Rom til Herre over Vestens Kirke; saaledes søgte han at gøre Pavedømmet uafhængigt af Keisermagten. Efter Leos Død bad Hildebrand Keiseren om at indsette Biskop Gebhard af Eichstedt som hans Eftermand. Denne var vistnok i Førstningen uvillig til at modtage Valget, men svigede sig tilsidst efter Keiserens Vilje med de Ord: "Velan, saa giver jeg mig helt og holdent hen til den hellige Petrus med Legeme og Sjæl. Stjont jeg erkjender min Uværdighed til et saa helligt Embede, underkaster jeg mig dog Eder's Bud, men kun paa den Betingelse, at I giver den hellige Petrus tilbage, hvad der tilhører ham." Under Navn af Viktor II virkede han i Leos Aand til sin Død, der indtraf allerede 1057.

Den nye Pave Stefanus IX (1057—1058) blev indsat uden Keiserens Vidende. Støttet af Hildebrand arbejdede han for helt at løsiggjøre Kirken fra den verdslige Magt og tillige at renske den i indre Henseende. Kardinal Humbert lader os i sit Skrift mod Simonisterne eller dem, som folgte geistlige Embeder, kaste et Blik ind i dette Arbejde. Simonien eller Salg af geistlige Embeder har forarmet Kirken, gjort Geistligheden afhængig af verdslige Herrer, fordi alt blot beror paa, hvem Keiseren forlener Embedets Ring og Stav (Investitur), og intet kommer an paa Kirkens Valg. Investituren eller Forleningen af geistlige Embeder ved Lægfolk maa derfor affattes. Men forat Simonien skal blive udryddet, maa Kirken og den verdslige Magt stilles ad. De forholder sig visnok til hinanden som Sjæl og Legeme og trænger hinanden, men den geistlige Magt er den bestemmende, idet den meddeler de Tanker, som maa udføres med den verdslige Magt. Derfor maa ogsaa Lægfolk kæmpe for Kirkens Ret, og Biskopper, som har faaet sine Embeder ved Kjøb, maa Menighederne nægte Lydighed og fly deres Omgang og Embedshandlinger.

Stefanus regjerede strengt, skred ind mod de gifte Prester, ordnede Kloster-tugten og fik fremragende Munk ind i Kardinalernes Raad, saa at Rom ogsaa blev Midtpunktet for Munkbevægelsen; men han døde allerede 1058. Efter hans Bortgang syntes hele Kirkereformen at være truet; de romerske Stormænd, som havde Reformer, havde under Hildebrands Fravær valgt Benedikt X til den Udsdeds Eftermand. Hildebrand skjonte, at hvis det paabegyndte Arbejde ikke skulde gaa tilgrunde, saa maatte han i Kraft af den keiserlig: Undævnelsesret stille en anden Pave op mod denne. Saaledes valgtes med Bisfald af det tytte Høj Biskop Gerhard af Florenz, en født Burgunder; han antog Navnet Nicolaus II (1059—1061). Nu ændrede Hildebrand sin Kirkepolitik. Han havde i Tyskland lært Keiserdømmets Svagthed at kjende og satte sig som Maal at hæve Pavedømmet over enhver verdslig Magt. For at dette kunde ske, søgte han at vinde for Pavedømmet alle Magter, som stod fiendtlige mod Keiseren, idet han dertil benyttede Folkets Stræben efter national Selvfændighed samt de lavere Klasses Oprør i de lombardiske Stæder, saa at den mailandske Kirkes Selvfændighed blev brudt; Normannerne i Syditalien vandt han ogsaa for sig. Paa et Kirkemøde i Rom Aar 1059 fik Hildebrand sat igjennem, at Paven ikke som hidtil skulde vælges af Adelen, Folket og hele Geistligheden, men af Kardinalerne. Disse udgjorde Pavens nærmeste Raad, og til dem hørte Sognepresterne i Roms Hovedkirker og Diaconerne ved disse samt Pavens syv Suffragan- eller Lydbiskopper. Saaledes var Keiserens Indflydelse i dette Stykke tilintetgjort; han fik herefter kun et Slags Ret til at godkjende og stadfæste Valget. Uagtet Keiserdømmet stod paa sit Hødepunkt, kunde denne bethdningsfulde Forandring gennemføres paa Grund af de forandrede Tilstande, idet man erkjendte Pavens Højhedsret over Kirken og vilde have denne fri overfor Staten. Under Hildebrands kraftige Haand kom dog snart Kirkens Bestræbelser til at gaa endnu videre.

Geistligheden.

aven var, som bekendt, Kirkens øverste Mand. Næst efter ham kom de store Kirkefyrster, Erkebiskopperne. Deres Magt var saa stor, at de endog med Kraft og Held kunde værges sig mod Paven's Indgreb. De var de særskilte Landskirkers Overhoved. Som Landets øverste Geistlige sammenkaldte de Provindskirkenheder, øvede Indflydelse paa den verdslige og kirkelige Lovgivning og eiede dømmende Myndighed over Kirkeprovindsens Biskopper og øvrige Geistlige samt stadfæstede de førstnævntes Valg og indbødte dem i Embedet. Erkebiskopperne havde ogsaa Ret til at gjøre Bisitationer i andre Biskoppers Stifter, og en Gang om Aaret skulde Biskopperne aflægge dem et Besøg. Ved Siden heraf raadede de over en betydelig verdslig Magt og kunde øve stor politisk Indflydelse; de omgav sig ofte med mange haandgangne Mænd og havde anseelige Indtægter; i enkelte Lande fik de endog af Kongen Ret til at slaa Mynt. De valgtes som enhver anden Biskop. Allerede i Oldkirken udfaares disse af Provindsens Geistlige. I den første Halvdel af Middelalderen var det igrunden Kongerne og Fyrsterne, som valgte dem. Hvad Erkebiskoppernes Forhold til Paven angaar, saa skulde de personlig søge Valget stadfæstet i Rom. De fik Reisebidrag, "Palliehjælp", af Stiftets Geistlige og modtog af Paven som Tegn paa sin Værdighed en hvid Uldkrave, prydet med sorte eller røde Kors; den kaldtes Pallium. Den bæres ved høitidelige Anledninger udenpaa den øvrige Klædning. Denne bestod underst af en fodsid, hvid Kjole; over denne bar han den pragtfulde Dalmatica, som ræk til Knæerne, og udenpaa denne igjen enten Korfaaben eller Messeshagelen. Allerede tidlig havde Paven Frygt for Erkebiskoppens Indflydelse; men dette viser sig især i næste Tidsrum, da de end mere søgte at svække Erkebiskoppens Magt.

Under Erkebiskoppen stod alle Biskopper i et Erkestift; de kaldtes i vort Land Lyd- eller Folkebiskopper. I den allerførste Middelalder fulgte man den oldkirkelige Stik med Hensyn til deres Udnævnelse, men fra det niende Aarhundrede fik Fyrsterne mer og mer Indflydelse paa Biskopvalget. Lidt efter lidt blev deres Beklædning (Inveftitur) med Formælingsring og Hjerdestav almindelig; et Tegn paa deres verdslige Stilling som Vasaller under Fyrsterne var Sverdet. Det er allerede berømt, at Hildebrand udvidede Begrebet Simoni, der fra først af var Navnet paa Kjøb af geistlige Embeder, saa at det kom til at gjælde den Sædvane, at Geistlige modtog Embedet af en Lægmand; han stemplede altsaa hele den folkekirkelige Praksis som Simoni.

Før Tiendens Indførelse maatte Biskopperne søge sit Underhold af det Jordegods, som var henlagt til deres Biskopæde. Tienden var Indtægten af de daværende vigtigste Næringskilber og udrededes ligesom al Stat i Barer. I andre Lande deltes Tienden i tre Dele, nemlig en til Biskoppen, en til Sognepresten og en til Kirken. I Norge gik en Hjerdepart til de Fattige. Efter Tiendens Indførelse havde Biskopperne fremdeles Indtægt af sine Gaarde, som de havde faaet dels ved Gaver og dels ved Kjøb; mange Geistlige pleiede for Overskuddet af sine Indtægter at kjøbe mere Jordegods til Biskopædet. En tredie Indtægt er det biskoppelige Sagesald eller Bøder for en Række Forseelser, der ansaaes at være Forbrydelse mod Kristus eller mod ham og Landets Hersker; i sidstnævnte

Tilfælde deltes Bøderne mellem Kongen og Biskoppen. Endelig havde Biskoppen under Visitationsrejserne fri Skyld og frit Ophold paa Prestegaardene for sig og sit Følge. Hans Gjerning var at dømme i geistlige Sager, ordinere alle underordnede Geistlige, konfirmere de Døbte, indvie Kirker, Altare og kirkelige Redstaber samt røgte Lærembedet; han var den egentlige Lærer, Presterne hans Hjælpere og Redstaber. Biskoppernes Klædning bestod af følgende Stykker: en hvid Underkjole, Dalmatica, Korkaabe og Messeshagel samt Stola, der var et Baaend, som hængtes over Skuldrene og Brystet. Hertil kommer fremdeles som Værdighedstegn Biskopskruen (mitra), Rummestaven (bagall) og Ringen, hver med sin symbolste Betydning.

Den lavere Geistlighed, Provster og Sogneprester, blev for det meste udnævnte af Biskoppen; de udartede i høi Grad under de sidste Merovinger. Først Bonifacius († 755), Chrodogang af Meß († 766) og Karl den Store († 814) skabte her Tugt og Orden. Chrodogang gav de Geistlige, som var ansatte til Tjeneste ved en Domkirke, en fælles Regel. Han byggede en rummelig Bolig (domus) ved Kirken, og der boede de. Af dette Hus fik en saadan Kirke Navnet Dom eller Münster. Opsigten i Huset førtes af Diaconen eller Dekanen. Efter ham kom Archidiaconen, der oftest blot var en Titel. Under smaa Forholde havde man

Katholsk Erkebiskop, iflædt Pallium.

Miniaturbillede fra Middelalderen.

ikke Raad til at have Diacon, og da kaldte man Lederen Archidiacon. Et tredje Medlem var Cantoren, der havde Overtilsynet med Liturgien for Stiftet. De Øvrige kaldtes menige Ranniker. I Almindelighed var Domkirkerne blot Biskopskirker. Dog var enkelte ogsaa Sognekirker, og da havde man ingen Erkedegne, men en Archipresbyter, Sognepresten ved Domkirken.

Beboerne af det førnævnte Hus maatte bede og arbejde sammen samt spise og jove efter en fast Regel. Efter Morgenandagten samledes de Alle i Münstrenes

Sal, hvor De kan en læste for dem enten et Kapitel af Bibelen, især anden Mosebog, der indeholder Lovene for de gamle Testamentets Prestes og Leviter, eller af Regelen og knyttede dertil de nødvendige Formaninger og Retsfælder. Folket har bevaret Mindet om denne Indretning i Talemaader som Leviter, Kapitel og læse En Teksten. Salen selv kaldes derfor Kapitel Sal og Kollegiet eller Samlingen af de Geistlige Domkapitel. Dette havde ogsaa at passe de saakaldte kanoniske Timer;

Mitra (Biskopshue), Messchagel, og Stola (Baand, som hængtes over Skuldrene og Brystet).

Tjenesten i disse skulde besørge af Kannikerne; dog holdt disse en lønnet Skolegut (choralis) til at synge i sit Sted Davids Salmer og andre Hymner. Domkapitlet maatte ogsaa holde igang for Stiftet en Latinskole, hvis Rektor eller Styrrer lønnedes med en liden Præbende. Præbende er egentlig det, som skal ydes en Mand. I Fjorntningen levede alle Medlemmer af Kapitellet under ét Tag og af det fælles Jordegods. Senere blev dette fordelt mellem Medlemmerne, og hvad der saaledes faldt paa hver, kaldtes Præbende; dette er den oprindelige

historiske Betydning af dette Ord; senere betyder det blot det Jordegods, hvoraf en Kannik levede. — Domkapitlet fik efterhaanden Kaldsret til forskjellige Prestegjeld, de saakaldte Kannikegjeld. Som Løn for Tjenesten ved Domkirken Altere, der mindst kunde være tolv, var der lagt mere eller mindre Jordegods; Medlemmerne af Domkapitlet blev nu Prester ved et eller andet af Kirken Altere. Stjønt Domgodsset var delt, samlede Kapitlet dog efterhaanden adskilligt saakaldt Communegods, der brugtes til de fælles Udgifter. Overskuddet deltes mellem Kannikerne. Et Kannonikat var altsaa en overordentlig indbringende Stilling.

Domkapitlet var for Biskopperne, hvad Kardinalerne var for Paven, nemlig hans Raadgivere og Medhjælpere i Stiftets Styrelse. Naar Bispestolen var ledig, styrede de Stiftet og valgte ny Biskop. Domkapitlet sørgede selv ved Valg for, at det altid var fuldtalligt. Ikke alle Medlemmer boede i Stiftsstaden; en hel Del var Sogneprester paa Landet. Domkapitlerne blev snart to Slags. I nogle var Medlemmerne Munke og paa samme Tid Prester ved Domkirken; de kaldtes regulares; i andre derimod afslagde Medlemmerne intet Klosterløfte, saaledes som det var Tilfældet med alle Domkapitler i Norge; de fik Navnet sæculares.

De gamle vidtstrakte Prestegjeld med sine Tyskelskirker kaldtes Dekanier. Disse blev efterhaanden for store og maatte deles. Det første Trin i denne Udvikling sker i Norge ved, at Tredjungskirker blev opførte. I Tyskland byggedes lige op til 10 Kirker i et Prestegjeld. De nye Kirker blev dog snart selvstændige, men en Grindring om det oprindelige Forhold holdt sig endnu længe; den gamle Hovedkirke blev staaende med en egen Værdighed, idet Børnene maatte døbes i denne; Sognepresten ved en saadan Kirke kaldtes Hovedprest. Disse Kirker vedligeholdtes af hele det gamle Distrikt. I Tyskland lod man flere af disse Dekanier slaa sammen; det er Begyndelsen til Provstidannelsen. I denne Folkekirkenes Periode er den Grundbetragtning herskende med Hensyn til Prestevalget, at den Mand eller det Samlag, som havde bygget Kirken, skulde vælge dens Prest. Følgelig havde som oftest Bønderne Valgretten. Dog maatte han indvies af Biskoppen, der efterhaanden fik mere og mere at sige. — Sognepresten var Prestegjeldets egentlige Sjælsørger og som saadan ene berettiget til at holde Skriftemaal, uddele Nadveren og gjøre Tjeneste ved Begravelser, medens de øvrige Prester i Gjeldet kun havde Ret til at læse Messen o. s. v. Foruden den presteviede Geistlige maatte der ved hver Gudstjeneste fungere en Alerk af den lavere Prestegrad, der bistod den forrettende Prest under Messetjenesten, tændte Lysene, fremsørte Svarene o. s. v.; det var den saakaldte Degn. — Som Indtægter havde Sognepresten en Prestegaard, forskjelligt Jordegods, som efterhaanden var stænkset til hvert Prestebol, Jærdeparten af Tienden i Prestegjeldet samt Offer og Betaling for alle kirkelige Forretninger, som han udførte. I denne Forbindelse bør ogsaa nævnes; at Presternes Veilæbninge, geistlige Personer samt Stiftelser var fritagne for Skatter og Afgifter. Denne Skattefrihed kaldtes Immunitet.

Geistligheden fik sin Uddannelse i Kloster- og Domskolerne; men de førstnævnte tabte snart sin Betydning i denne Henseende; Domskolerne derimod var af stor Vigtighed gennem hele Middelalderen; de var geistlige Seminarier for de enkelte Stifter. Dog havde i dette Tidsrum de færreste af Landspresterne gaaet i en saadan Skole; de fleste begyndte som Presternes Medhjælpere (Prestlinge) og

blev underviste af disse saavidt, at de kunde blive Subdiakoner (Djækn, Degn); de, som nu havde Evner, søgte efterhaanden saavidt Uddannelse, at de kunde blive Kapellaner eller Sogneprester. Den Begavede drog i Regelen til Stifts-staden for at undervises i Domskolen; da kunde han blive "Hovedprest." De, som

Domkirken i Mainz.

naaede nogen høiere Grad af Værdom, erhvervede denne væsentlig ved Selbststudium. Det krævedes af Presterne, at de kunde læse i Bog og navnlig forstaa at læse Latin. De maatte derhos være skrivekyndige for at optegne Folks Mærstid og være saavidt øvede i Regning, at de evnede at beregne, naar Kirkefesterne indtraf;

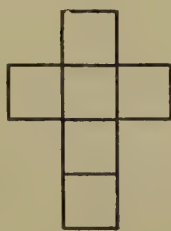
men det væsentlige var at kunne synge efter sine Messiebøger. De Geistlige blev prøvede først paa Rigmøderne og senere paa Stiftssynoderne, om de var i Besiddelse af disse Færdigheder.

Lidt om den kirkelige Bygningskunst.

dette Tidrum fremstod en ny Bygningsstil, der bedre svarede til den kirkelige Gudstjenestes Behov end den gamle Basilika; nu krævedes nemlig store Rum, hvor de talrige Klerke kunde faa Plads. Det er den romanske Bygningsstil med Rundbuen, Korsformen samt det udvidede og ophøjede Kor, Presternes Sæsted. Den har sit Navn efter de Lande, hvor den først blev brugt, og fremviser en eiendommelig Blanding af nye Byggeformer med Dele af den gammelkirkelige og byzantiske Bygningsmaade. I Begyndelsen er denne Stil endnu vaklende, snart overveiende byzantisk, snart i Hovedsagen romersk; men ved det tiende Aarhundrede, som i saa meget danner Overgangen fra Europas ældre til dets nyere Kulture forhold, udvikler ogsaa denne Kunst sig til fuldkommen Selvstændighed, og i d. t. tolvte Aarhundrede er den eneherstende over næsten hele Europa, med Undtagelse af de østlige Lande, selvfølgelig med adskillige endog meget betydelige Ændringer efter de forskjellige Lande og Folk, som benyttede den.

Denne Bygningsform faar sin eiendommelige Karakter ved Rundbuen. Spilerne blev efterhaanden til Pillarer, i hvilke flere Spiler ligesom forener sig; idet de stiger op mod Taget, krydses deres Linjer og danner Korshvælvinger. Der fandtes ogsaa afvekslende Pillarer og Spiler. Tværskibet blev i Højde lig med Midtskibet og træder til begge Sider frem fra dette, saa at Korsformen viser sig tydeligere. Den lignede oftest et latinsk Kors. Dette danner en Kvadrat der er gjentaget paa tre Sider, nemlig opad samt paa tværs en Gang og nedentil to eller tre Gange, hvorved det faar en længere Fod (a). Men undertiden danner Kirken ogsaa et græsk Dobbelkors (b). Ved Forlængelse af Apsis udover Korsarmen frembragte Bygmesteren et selvstændigt, ophøjet Kor, hvor

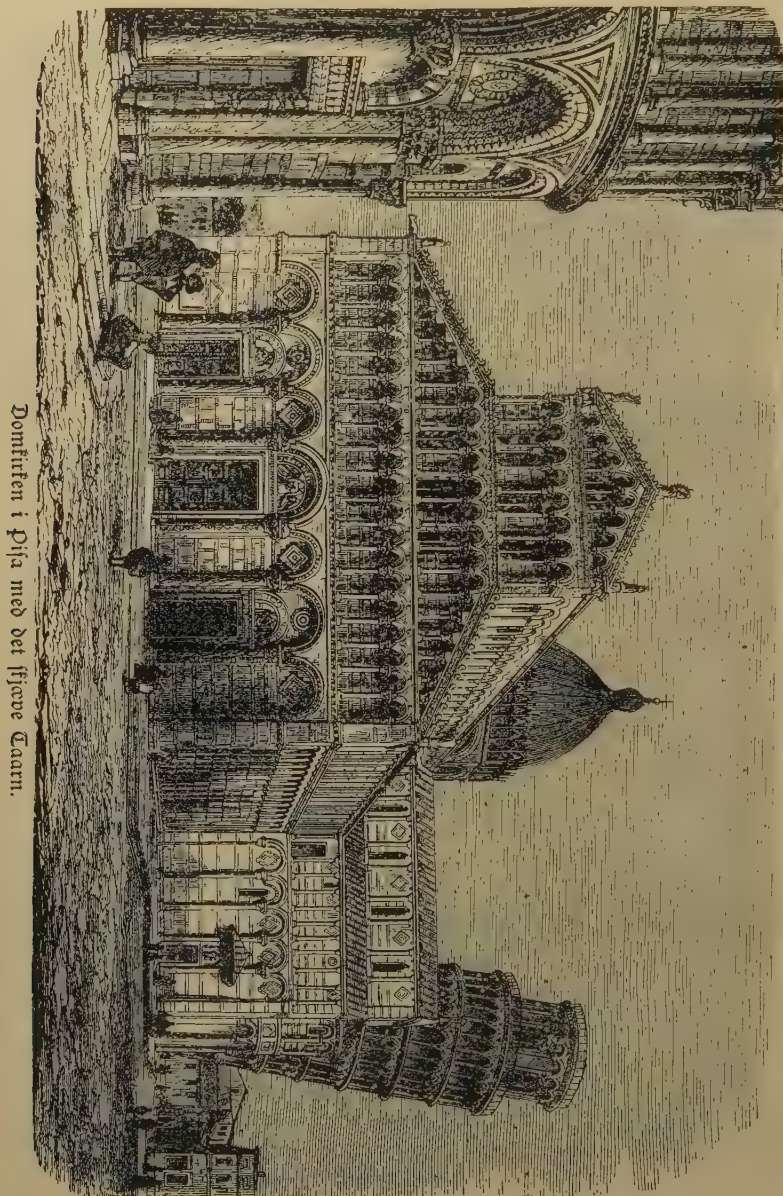
a

b

Geistligheden fik bedre og rigeligere Plads; under dette fandtes ofte særskilte Rum, de saakaldte Krypter, hvor Begravelseshøitideligheder feiredes, og Messe blev læst for de Døde. I Kornisken anbragtes Binduer, som lader Morgenhjet falde paa Alteret, saa at det hele stræber mod dette høje Kor. Ligeoverfor det østlige Kor kom snart hyppigt et vestligt, og hvert af disse gav Anledning til forskjellige Udformninger, Kapeller, Gange osv. I Begyndelsen var Taget fladt, baaret af runde Spiler med udmykkede Kapitæler, væklsende med firantede, svære Pillarer. Men jo videre Udviklingen skred fremad, desto rigere og yndefuldere blev Inddelingen af de svære Bægslader ved Hjælp af rundbuede Frieser, Arkader og Portaler, hvilke sidst skar dybt ind i Bæggen med Trappetrin; Midtskibet blev især belivet ved Forhøininger og Gallerier, de saakaldte Triforier, hvor Kvinderne havde sine

Plads. Udenfor antyder en pragtfuld *Facade* eller *Forside* det *Indre* Herlighed, og de vældige *Taarne* peger som *Fingre* mod *Himlen*. *Taarne* udvikledes især i *Tyskland* for at optage *Kirkeflokkerne*, der efter det ottende *Aarhundrede*

Domkirkens i Pisa med det fjerde Taarn.

var blevne almindelige. Først satte man paa *Vestsiden* to *Taarne*, senere gav man større *Bygninger* seks *Taarne*, to ved *Hovedindgangen* og to paa begge *Sider* af *Koret*. *Rundbuen*, som giver det *Indre* sin *Karakter*, behersker *Bygningen* ogsaa

i det Ydre, i Portaler, Binduer og Frieser, og giver derved det Hele et Præg af lovmæssig Skjønhed. Idet denne Kirkebygning beholdt fra Basilikaen sin Længderetning, udvidede den sig, som vi har seet, med Korsform i Bredden,

Domkirken i Worms.

med Rundbuen og Hvælvingen i Høiden samt med det dominerende Kors. Den fik i det Hele et hierarkisk Præg og blev et vældigt, majestætisk Rum, der bredte sig vidt ud over Jorden og fast omsluttede den og afspejlede i sit Anlæg den

Kirke, der havde til Opgave at samle Folkene ind i Kirken og tilbanne dem, idet den herskede og dækkede over dem. Hele Stilen har noget alvorligt og værdigt ved sig ved sine tunge Masser af Mure og Pillarer, og den svarer saaledes til Kirkens strenge Bodsangt. Anlægget pleiede at gjøre et endnu mere storartet Indtryk derved, at det sædvanlig fik sin Plads paa et naturlig ophøiet Punkt, hvorfra det beherskede Landskabet i vid Omkreds. Domkirkerne i Speyer, Worms, Lüneburg og Bamberg er Eksempler herpaa. Fra denne Tid kan fremdeles nævnes Domkirken i Pisa med det berømte skæve Taarn samt Domkirken i Mainz og de ældre Dele af Thronhjemms Domkirke.

I Kirkerne fandtes flere Altare; hvert af disse var viet til en Helgen og Hovedalteret til Kirkens Skytshelgen eller Patron. Ogsaa kostbare Kar, Kasse og Døbefonter prydede Kirkerne allerede paa denne Tid; de var forsynede med Billeder og Indskrifter, der hentydede til de hellige Handlinger, hvortil de benyttedes.

Gudstjenesten.

udstjenesten i den romerske Kirke har faaet sin Udvikling ved Paverne Leo den Store (440—461) og Gelasius (492—496), men især af Gregor den Store (590—604). Denne sidste har fuldt uddannet Væren om Messiofferet, saa at dette endog bringes for Sjælene i Skjærnsilden; men derved bliver ogsaa Gudstjenestens belærende Del næsten ganske betydningsløs. Prædikenen bortfalder i Regelen og erstattes med en Indledning; det samme er Tilfældet med den almindelige Kirkebøn; Menighedens Deltagelse bliver overflødig, og den hele Gudstjeneste gaar over til at blive en prestelig Midlergjerning. Paa den anden Side bliver der i Gudstjenesten en rig Mangfoldighed, idet den indspies i det uddannede Kirkeaar og i mange af sine Stykker veksler efter dette. Fremdeles begynder vi nu at møde den romerske Kirkes mange skønne Kollekter, der saa at sige i en Sætning samler det kraftigste Indhold af de tidligere brugte. Endelig træffer vi hos Gregor en ny Begyndelse paa Gudstjenesten, som har holdt Prøve og endnu bruges i de fleste Kirker, tilbøls ogsaa efter Resultatet i vor egen, nemlig den saakaldte Indgang (Introitus) med Kyrie og Gloria.

Den romerske Messe, hvis væsentligste ældre Kilde er den gregorianske Alterbog, fik efterhaanden Gylldighed over hele Vesten paa Grund af Roms og Romerbispens stedse voksende Indflydelse. Dog havde ogsaa den at kjæmpe med enkelte Provindsers Liturgier, nemlig den franske, spanske og den mailandske Liturgi. Samtlige disse slutter sig mere end den romerske til den østerlandske Form og den gammeltirkelige Brug. De havde bevaret tre Læsestykker af Skriften, nemlig foruden et af Brevene og et af Evangelierne ogsaa et af Profeterne, samt vedblev formelt at gjøre Forskjel mellem Daabslærlingernes og de Troendes Messer, og endelig hvad der er mest betegnende, de holdt fast ved den gamle Bønnepaakaldelse af den Helligaand ved Sakramentets Indvielse og gjorde saaledes Indsigelse mod den romerske Prestebegreb. Dog kunde de ikke holde sig. Den franske eller galliske forsvandt ganske, den spanske feires med særskilt Tillæbelse endnu kun i nogle saa spanske Kirker, f. Eks. i Toledo, medens den mailandske, der beraaber sig paa Ambrosius, endnu i vore Dage har lovlig Gylldighed i Mailands Erkebispedømme og ved sin delvise Gammeltirkelighed har stor Interesse. Men ellers skred den romerske

Viturgi, navnlig fra det ottende Aarhundrede af, fremad til næsten uindskrænket Herredømme.

Den romerske Messe begynder med en Indledning (Initium missæ), som bestaar af Salmen 43: "Jeg vil gaa ind til min Guds Alter" og Salmen 124: "Havde ikke Herren været med os, saa sigte nu Israel," samt ottende Vers: "Vor Hjælp er i Herrens Navn, som gjorde Himmel og Jord." Derpaa følger Renselsen og Syndsbekjendelsen med Bøn til Gud om Afløsning og med ønskende Afløsning over Presten. Syndsbekjendelsen lyder saaledes: "Jeg bekjender for den almægtige Gud, for den salige, evig jomfruetige Maria, for den salige Erkeengel Michael, for den salige Johannes den Døber, for de hellige Apostler Peter og Paulus, for alle Helgener og for Eder Brødre: Jeg har syndet saa altfor meget i Tanke, Ord og Gjerning (skaar sig for Brystet tre Gange): Min Synd, min Synd, min saare store Synd! Derfor beder jeg den salige Maria etc. og Eder Brødre at bede for mig til Herren vor Gud."

Dernæst begynder den egentlige Messe med en Indgang, der her skal omtales lidt udførligere, da den baade er ny og siden er gaaet over i de evangeliske Kirkeordninger. Den bestaar af fire Stykker, nemlig først et Skriftord, der betegner Søndagens Frelsestjendsgjerning, f. Eks. paa Juledag: "Et Barn er os født, en Søn er os givet" (Introitus). Dernæst for det andet Salmen, dog ikke en hel Davidspsalm, men kun et enkelt Vers, nemlig paa Juledag: "Synger Herren en ny Sang, thi han har gjort underlige Ting." Hertil knytter sig saa som det tredje Ved det lille Gloria: "Være være Gud Fader, Søn og Helligaand," hvortil endelig som det fjerde Stykke i Almindelighed kommer en Gjentakelse af det første. Hver Søndag har sin særegne Indgang (Introitus) med vekslende Skriftord (Antifone) og Salme; først altsaa en Rigdom af Skriftord, men dernæst ogsaa en skøn og kraftig gudstjenstlig Begyndelse, idet Skriftordet, som danner Indgangen, straks fører Dagens Grundbetydning frem for Menigheden. Efter denne firdelte Indgang følger Kyrie, det ni Gange gjentagne Kyrie eleison, Christie eleison, som før var Svaret paa hvert Stykke i den almindelige Kirkebøn. Her optræder det som Menighedens, i Følelsen af dens Syndighed begrundede Nødraab, efterat den har hørt den store Naade, Dagens indledende Skriftord forkynder. Derpaa faar den straks Svar i det store Gloria (Luk. 2, 14.); "Være være Gud i det Høieste, Fred paa Jorden og i Menneskene en Velbehagelighed," hvilket er den evangeliske Barmhertigheds Svar paa Nødraabet.

Derefter kommer vi ind i de gamle Spor, som vi endnu træder. Efter "Herren være med Eder" kommer Kollektterne eller Kirkebønnerne, som gjæmte flere, dernæst Epistelen læst paa venstre Side af Alteret med sit Halleluja paa Glædesdage og særegne Salmevers paa Sørgedage, og hvad andet der af Bibelsprog i Sang falder mellem Epistel og Evangelium. Saa følger Evangeliet læst paa højre Side af Alteret med de Ord til Svar: Lovet være du, Kristus! Dernæst følger fra det ellefte Aarhundrede som Overgang til den egentlige Doffertjeneste den nicænske Troesbekjendelse. Thi Prædikenen, som ellers her har sin Plads, er stødt udenfor. I den romerske Messe er den kun tilfældig; fortrængt fra sit gamle Sted lægges den helst, hvor den forekommer, foran den omtalte Indgang (Introitus).

Den egentlige Dofferhandling begynder med en Forberedelse, der er en forvandsket Bevning af den gammelkriftelige Oblation, i hvilken Brødet og Vinen beredes, og

der holdes Bønner over de endnu ikke indviiede Gaver, i hvilke de ofres som et helligt Offer for Synden. Efterat Presten har vasket sine Hænder (Salmen 26, 6. flg.: "Jeg toer i Ustyld mine Hænder og er stadig om dit Alter"), følger de stille Bønner, hvis Indhold udtrykker den temmelig forvirrede Blanding af Sonoffer og det gamle Takoffer. Presten taler her sagte for sig selv, som senere under Gudstjenesten; thi det er ikke Menighedens Opbyggelse her spørges om, men Offeret til Gud. "Det er heldigt," siger Luther, "at ei de Troendes Øren skades ved denne Messens Bederskyggelighed," fordi de ei hørte det.

Efter denne Forberedelse kommer Præfationen eller Indledning til Madveren, der bestaar af følgende Betjelsang mellem Presten og Koret: "Opløfter Hjerterne!" — Vi opløfter (vore Hjerter) til Herren! — Vader os takke Herren vor Gud. — Værdigt og ret er det. Derefter kommer den berømte Indgangsbøn til Madverhandlingen, og som lyder saaledes: "I Sandhed værdigt og ret er det, billigt og gavnligt, at vi altid og allevegne takke dig, hellige Herre, almægtige Fader, evige Gud, ved vor Herre Kristus, ved hvem Englene lovsynge din Majestæt, Hyrtendømmer tilbede, Magter skjælve, Himlene og Himlenes Kræfter og de salige Serafers Skarer prise med samstemmig Jubel. Med disse forener vi ogsaa vore Røster, saaledes som du befaler, og anraaber, idet vi med ydmyg Bøn og Betjendelse sige: Hellig, hellig, hellig er den Herre Gud Zebaoth. Fulde er Himlene og Jorden af din Ære. Hosanna i det Høieste! Betsignet være den, som kommer i Herrens Navn. Hosanna i det Høieste!"

Efter Præfationen kommer den anden Hoveddel af Messen, med Indvielse af Brødet og Vinen samt Offerhandlingen, hvori der efter en Bøn for de Levende, for hvem Offeret frembæres, og efter en Paakaldelse af Jomfru Maria og en Mængde Helgeneres Forbøn, følger selve Indvielsesbønnen med de frit udførte Testamentord i sig; derefter Opløftelse af Messeofferet og Tilbedelse af det indviiede Brød og derefter af den signede Kalk som Gaver, der er forvandlede til Kristi virkelige Legeme og Blod; dette sker under Klokkeringning og er den hele Gudstjenestes hemmelighedsfulde Midtpunkt. Alle de Ord og Bønner, som samler sig heromkring, udtrykker stærkt Offertanken. Det samme er Tilfældet med Bønnerne efter Indvielsen og den Jhu-kommelse af de Afspøde, som følger efter. Med Fader, Fredsønne, "O, du Guds Lam ustyldig" og andre Bønner skrives nu videre frem til Prestens Kommunion. Han bryder Brødet i tre Stykker, lægger det ene i Kalken og nyder det øvrige med de Ord: "Vor Herres Legeme bevare min Sjæl til et evigt Liv." Siden tager han Kalken med tilsvarende Ord, alt under forte, smukke Beredelsesbønner som denne før Kristi Legemes Nydelse: "Herre, jeg er ikke værd, at du skal gaa ind under mit Tag." Dernæst meddeler han Lægfolkets Brødet alene, hvis der er noget at meddele. — Derpaa slutter den hele Handling med en Takkebøn for Madveren, hvorpaa følger følgende Betsignelse: "Betsign Eder den almægtige Gud Fader og Søn og Helligaand." Endelig læses fra Evangeliesiden af Alteret Joh. 1, 1—14., navnlig for de Ord's Skyld, hvori Messens Indhold søges samlet: "Og Ordet blev Kjød og boede blandt os (Joh. 1, 14.)." "I det vi til Slutning ser tilbage paa denne romerske Kirkes Gudstjeneste," skriver Gustav Jensen, "er det klart, at trods Fremskridt i det enkelte har dog de Spirer til Misbarnelse, som allerede ved det tredie Aarhundredes Udgang truede Gudstjenesten, nu udfoldet sig og dybt skadet denne. Thi

var Gudstjenesten fra Begyndelsen det Møde mellem Herren og hans Folk, i hvilket Herren stænkede Mennesket sin Naade i Ord og Sakrament, og det svarede ham med sit Takoffer, saa er nu i den romerske Messe hin første grundlæggende sakramentale Side, Guds Naade, som rækkes i Ord og Sakrament, væsentlig ophævet, kun den anden sakrificielle Side er bleven tilbage. Og tilmed da denne sakrificielle Side er løsnet fra den bærende sakramentale Grund, er ogsaa denne Side forvandlet; af Takofferet er der blevet et Sonoffer, frembaaret for Gud ved en midlende Prestestand, til Forkleinselse for den ene Midler og det ene Offer. Guds Ord uddeles ikke i Prædikenen, hans Sakrament uddeles ikke i Nadveren. Den almindelige Kirkebøn, Menighedens store Præstetjeneste, bortfalder. Efter Konsekvensen (stille Messe) er Menighedens Deltagelse saagodtsom overflødig, hvad ogsaa det fremmede Sprog, i hvilket Gudstjenesten holdes, bevidner. En gavnlig Reformation var nødvendig.

Børnelærdommen.

Rristendommen kom til de germanniske Folk baade i deres eget og det latinske Sprog. Kirken hylkede Anskuelsen om tre hellige Sprog, Hebraisk, Græsk og Latin, hvortil allerede Augustin hentyder, og som Alkuin paa Karl den Stores Tid fornyede, fordi Overkristen over Kristi Kors var affattet i disse tre Sprog, og om end Latinen derfor fortrinnsvis var det kirkelige Fællessprog, saa erklærede dog Rigssynoden i Frankfurt 794: "at Ingen maatte tro, at man kunde tilbede Gud bare paa Hebraisk, Græsk og Latin. Gud kunde tilbedes paa alle Tungemaal, og Bønnen blev hørt, naar kun Bønnen var ret." Derfor benytter Kirken ogsaa selv Folkenes egne Sprog, indtil de fremgik nysøgte som Skriftsprog. Forsagelsen, Syndsbejendelsen, Herrens Bøn og Troesbejendelsen findes, saavidt vides, paa samtlige nyomvendte Folkeslags Tungemaal, men det blev dog krævet, at Menigmand ogsaa skulde kunne Troesbejendelsen og Fadervor paa Latin.

I denne rige Missionstid ofrede man vistnok ikke den Enkelte stor Omsorg for Daaben, da man ofte døbte store Mængder, men de egentlige Missionærer, som Lindger (+ 809), lod det dog ikke mangle paa Daabsundervisning. Der fandtes en Bestemmelse fra Kirkemødet i Mainz 848, hvorefter Daaben burde forrettes ved Paaske og Pinse, undtagen i Nødtilfælde, og Biskopperne skulde indstærpe Glid ved Sakramenternes Forvaltning. Der foreskrives, hvad Daabskandidaten skal tro, og at han maa forsage Djævelen og hans Gjerninger. Som Djævelens Gjerninger ansaaes Mord, Hor, Ugtestabsbrud, Drukkenskab o. s. v., hvilke først blev begaaede, efterat Tanken derpaa af Djævelen var kastet ind i Sjælen. Daaben foregik saaledes: Først spurgte Presten Vedkommende, om han forsagede Djævelen og alt hans Samfund og alle Afguderne, samt om han troede paa Gud, den almægtige Fader, Kristus, Guds Søn, og paa den Helligaand. Naar den, som ønskede at blive døbt, havde svaret herpaa, aandede Presten tre Gange paa hans Ansigt med de Ord: "Sig, Satan, fra dette Guds Billede, af hvilket du er forkastet, og giv Rum for den Helligaand." Efter at have gjort Korsets Tegn paa Vedkommendes Pande og Bryst lagde Presten tilslut sin Haand paa hans Hoved og sagde: "Modtag vor Frelses, Jesu Kristi Korsets Tegn paa din Pande og dit Bryst og

i Hjertet i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn." Forjagelsen gik regelmæssig foran Troesbekjendelsen og Skriftemaalet. Før Troesbekjendelsen blev der vanlig ogsaa holdt en kort Prædiken eller Tiltale. En saadan er følgende Formaning til det kristelige Folk: "Hører nu, kjæreste Børn, Troens Rettefærd, som I maa have i Hjerte og Ihukommelse, I, som har modtaget det kristne Navn; thi det er Tegnet paa Eders Kristenstand, indgivet af Herren, indsat af hans egne Disciple. Denne Tro bestaar vistnok i saa Ord, men saare store Hemmeligheder er indesluttet deri; thi den Helligaand har dikteret disse Ord for Kristenhedens Mestres, sine hellige Bud, i saadan Korthed, for at det, som alle Kristne har at tro og altid at bekjende, ogsaa kan forstaaes og huskes af Alle. Thi hvorledes kan den kalde sig en Kristen, som ikke vil lære eller huske disse saa Ord om den Tro, ved hvilken han skal blive frelst og helbredet, og Herrens Bøn, som Herren selv har indsat? Eller hvorledes kan den være en Borgen for Andres Tro, som ikke selv kjender denne Tro? Derfor, mine Børn, skal I vide, at Enhver, saa længe, indtil han lærer sit Gubbarn at forstaa den samme Tro, er skyldig for Gud til dette Løfte, og at den, som forsummer at lære den til sine Gubbørn, skal aflægge Regnskab derfor paa Dommens Dag. Derfor ile hvert Mennekte, som vil være en Kristen, med at lære Troen og Herrens Bøn og søge med al Iver ogsaa at lære disse til dem, som han er Fadder til, forat han ikke paa Dommens Dag skal blive nødt til at aflægge Regnskab; thi det er Guds Bud. Ja, det er vor Frelse og vor Guds Bud, og vi kan ikke paa anden Maade saa vore Synders Forlædelse."

Andre Formaninger, som altid gjentager, at det er umuligt at behage Gud uden den rette Tro, uden det hellige Skriftemaal og uden det hellige Fader-vor, ender saaledes: "Sig mig nu tydelig efter: Jeg tror o. s. v. Saa følger den apostoliske Troesbekjendelse ofte med Tillæg, som f. Eks. "født af den evig jomfruelige Maria," eller "jeg tror paa den Helligaand, der kommer fra Faderen og Sønnen og sammen med dem er én Gud, jeg tror paa den hellige, almindelige Kristenhed, som kaldes almindelig, fordi Alle i den tror det samme og bekjender det samme og deri er uadskilte; jeg tror, at den Herre Kristus levede i denne Verden som et andet Mennekte: spiste, drak, sultede, tørstede, græd, svedede o. s. v., at han døde med Hensyn til sin Manddom, ikke efter sin Gubdom." Troesbekjendelsen ender saa: "Amen, det gjør jeg i Sandhed." Presten fremsagde vel ogsaa den athanasianske Troesbekjendelse. Ved Daaben var baade én Gangs og tre Ganges Nedbukning tilladt.

Al særlig Vigtighed var Skriftemaalet. Den derved brugelige Tiltale fremsagdes ogsaa paa Folket's Sprog. Enhver, som skristede, blev opfordret til at erkjende og bekjende sine Synder, og Skriftefaderen havde saa en Samtale med Skriftebarnet. For de begaaede Synder blev der paalagt en Kirkebod, forat det skulde komme til Erkjendelse af at have overtraadt Guds Bud, at det havde fortjent Guds Straf og trængte til Forsoning. Skrifteformularerne var forskjellige, mere enkle eller mere udsjællige. I mange fremstilles en Himmel rig paa Helgener og Forbedere, især Michael, "alle Sjæles Pave." — De enklere begynder saa: "I denne Tro skrifter jeg for Gud den Almægtige og alle Guds Helgener, for Jomfru Maria og dig alle mine Synder, urette Tanker, urette Ord og urette Gjæringer, hvad Uret jeg har

hørt, seet og tænkt, eller hvortil jeg har forloftet Andre, hvad jeg har gjort mod Guds Vilje, Mened, Forbandelse, Løgn (her følger en udsørligere Opregning af Synderne mod de ti Guds Bud); at jeg ikke, som jeg skulde, er kommen til Kirke, ikke har holdt mine Faster, ikke har givet mine Almisser, ikke har møttet Hungerige, ikke givet Tørstige at drikke, ikke flædt Nøgne, ikke besøgt Syge og dem, som var i Fængsel eller i Nød; at jeg ikke har æret den hellige Søndag, den hellige Messie og den hellige Lov, ikke lært mine Gubbørn o. s. v. Almægtige Gud, giv os Magt og Visdom til at gjøre din Vilje, giv os god Vilje med ret Tro til din Tjeneste. Du, Herre, er kommen til Verden for at frelse Syndere. Kristus, Guds Søn, dersom du vil, og det behager dig, saa gjør mig til din Tjener; Herre, naadige Gud, værdige mig din Hjælp, mig, din Tjener. Du alene ved, Herre, hvor vi trænger den; til din Naade befaler jeg mit Hjerte, mine Tanker, min Vilje, mit Sind, mit Legeme, mine Ord, mine Gjerninger. Giv, o Herre, din Naade over mig syndige Tjener, og forløs mig fra alt Ondt. Amen." Absolutionen meddeltes sjældnere i ligesvem friljendende Form, oftere omtrent saa: "Har I gjort det e med et inderligt Sind, og ville I ved Gjerning opfylde det, som i har talt med Eders Mund, saa er min Herres Naade aaben over alt, hvad I vil bede om til Eders Legemes og Sjæls Salighed." Hertil sluttede sig atter Formaning og Trøst. Bøden blev haandhævet paa en gripende og virkningsfuld Naade. Skriftebøgerne eller Bodsspeilene bliver i flere ældre Kirkelove betegnede som et uundværligt Redskab for Presten. Hver Onsdag før Paaskefasten sad Biskoppen i sin Cathedral for at modtage Synderes angerfulde Betsjendelse; mindst en Gang om Aaret skulde de Kristne nærme sig sin Skriftefader, og den germaniske Frimodighed, som ansaa det for en Vanære at nægte en begaaet Feil, skaffede disse kirkelige Bud et fast Grundlag. Denne Ordning har i sin sunde, livskraftige Begyndelse skaffet de nyomvendte Folk Kristendom og Sæder, men siden i sin Udarbejdning forarsagede den kirkelige Splittelse.

Udlægelsen af det tredje Hovedstykke, Fadervor, viser paa enkelte Steder endog ordlydende Begyndelsen til Luthers Katekismus, s. Eks. "Helliget worde dit Navn. Ikke behøver vi at bede om, at hans Navn skal worde helliget, han som altid var og er hellig; men vi beder derom, at hans Navn skal blive helliget i os, og at vi maa bringe den Helliggjørelse, som vi i Daaben har modtaget af ham, ubesktaaren frem for ham paa Dommens Dag."

Billeddyrkelse, Helgentilbedelse og anden Overtro.

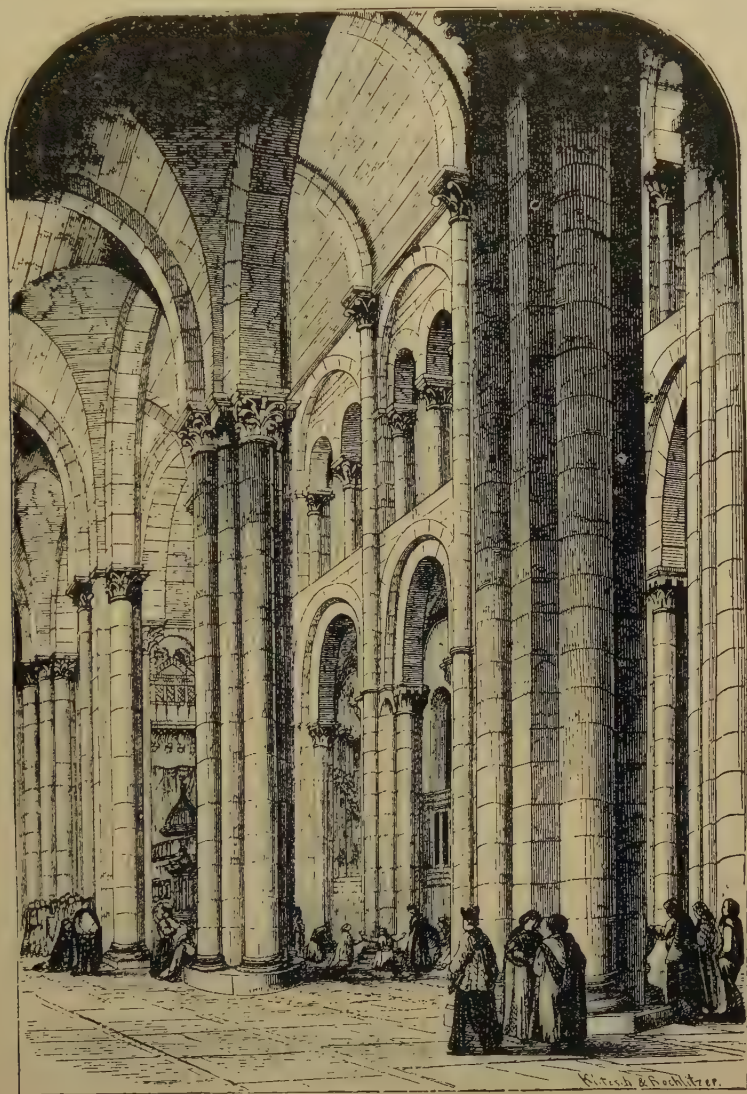
Merende tidligere (Side 404 flg.) er omtalt Billeddyrkelsen og den Strid, som denne fremkaldte. Ikke alene i Østen, men ogsaa i Westen var Billederne for lang Tid siden trængt ind i Kirkerne. Karl den Store og især Alkuin søgte med Almagt at afværge Misbruget. Sidstnævnte følger i et Skrift om denne Sag den rette Middelvei mellem Billedstormeri og Billedtjeneste. Som Prydelse fandt han sig i Billederne og ansaa det ikke for nødvendigt at drive paa deres Bortfjærelse; men han advarede alvorlig mod deres Tilbedelse og afviste de Grunde, som man anførte til Bedst derfor. "De Folk," skriver han, "maa have en daarlig Hukommelse, der ikke uden Billeders Hjælp kan bevæges til taknemmelig Grefrygt for Gud og de Hellige, og de

Folk maa have en svag Aand, som ikke uden Billeders Hjælp formaar at hæve sig over det sandfelige. Overhovedet maa Gud ikke søges i de synlige Ting, men i Hjertet; vore Hemmeligheder er af aandelig Art." Men behøves noget Symbol, saa er Korsets simple Tegn tilstrækkeligt. Ved Korsets Seiersfane og ikke ved Billeder er den gamle Fiende bleven besejret, ved dette Baaben og ikke ved pralende Farver er Djævelens Magt brudt, er Mennesket blevet frelst. Paa Korset, ikke paa Billederne, hang Verdens Løsepenge. Han sætter Brugen af den hellige Skrift mod Brugen af Billederne og siger: "Du vil maaske med Lysene oplyse Malerierne, vi har det rette Lys i den hellige Skrift. Hvad betyder det at tænde et Lys for et Billede, som ingen Næse har at se med, eller at brænde Røgelse for et Billede, som ingen Næse har at lugte med?" Men trods denne og Andres kraftige Indsigelse tog Billeddyrkelsen snart Overhaand i hele Kristenheden. Klostrene drev Fabrikation af Billeder i stor Maalestok og havde deraf en betydelig Indtægt; særlig var dette Tilfældet med det græske Kloster paa Bjerget Athos, hvorfra ogsaa Vesten blev forsynet med Helgenbilleder. Galstaben gik endog saa vidt, at man bad disse Billeder til Faddere eller lagde det viede Brød paa dem for at modtage Herrens Legeme af deres Hænder.

I nøie Forbindelse med dette Uvæsen staaer Helgentilbedelsen, som tidlig var trængt ind i Kirken og snart blev megetyndet blandt Germanerne, fordi de i denne paa en Maade fik Erstatning for de gamle hedenske Guder, der ligesom levede op igjen i Folkehjerterne i Helgenerne. Øverst blandt dem alle stod Himmeldronningen Maria, hvis Indflydelse man troede var ubegrændset og uimodstaaelig; hun viste ofte ligetil guddommelig Tilbedelse og æredes med Fester paa mange Maader. De øvrige Helgeners Tal blev snart overvældende. Hver Bedrift havde sin Helgen, ligesom de forskellige Sygdomme, ja hvert Land havde sin særegne Skytshelgen. Man fik saa mange Helgener, som Aaret havde Dage, og de vigtigste af dem havde sine Festdage. En af disse var særlig høitidelig, nemlig Allhelgensfest, der feiredes for det hele Kor af Helgener. Billed- og Helgendyrkelsen havde sin bedste Støtte i Munkewæsenet; den mekaniske Fremsigelse af Bønnerne, af Fader-vor og af Englehilsenen (Ave Maria) efter den saakaldte "Rosenkrands" fremgik saaledes fra Klosterne. Rosenkrandsen findes først anvendt i Klosteret Coventry i England, og derfra udbredte den sig snart til hele den vesterlandske Kristenhed. Benævnelsen skal være kommen af, at Maria ogsaa poetisk betegnedes som Rose, som Rosernes Dronning. Til hende var Rosenkrandsen fornemmelig indviet, for hende blev ogsaa den sidste Dag i Ugen, Lørdagen, forbeholdt som en særegen Tilbedelsesdag.

Nær beslægtet hermed var Relikvidyrkelsen. Ligesom den taknemmelige Thukommelse af Helgenerne lader sig forklare af en ren menneskelig Følelse, hvortil der først senere knyttede sig afgudisk Tilbedelse, saaledes er det ogsaa et forklarligt Ønske at fastholde dette Minde i et Billede eller i synlige Ting, der havde staaet i nærmere Berørelse med den Afdøde, f. Eks. Klædningsstykker og andre Gjenstande eller endog Dele af hans Legeme som Ben, Tænder, Haar o. s. v. Blandt alle Relikvier er Herrens Kors det vigtigste. Allerede Helena, Konstantin den Stores Moder, mente at have fundet det sande Korstræ, og Dele og Splinter af samme blev solgte og tilbudte. Ja, det vilde udgjøre flere Skibsladninger alle de

Stykker og Splinter, man udgav for at være af Kristi Kors. Tvilen hævede man ved den Forklaring, at Korset kunde søges i det Uendelige uden at formindskes. Endog Mænd som Karl den Store viste den største Erhødhed for Relikvierne. Han forærede Klosteret Corvey et Relikvigjemme, hvori der fandtes lidt af

Det Indre af Kathedralkirken i Santiago de Compostella.

Kristi Kors, af Krybben, hvori det guddommelige Barn havde ligget, af Tornekronen o. s. v. Klosteret Reichenau roste sig af at besidde Kristi sande Blod. Endnu videre gik Klosteret Vendome, der endog paastod at besidde de Taarer, som Kristus havde grædt ved Lazarus's Grav. Og nu endelig Legenden om Kristi ushede

hellige Kjortel, der atter i vor Tid har gjort saa megen Opfigt! En af de Krigsmænd, der i Korsfæstelsens Time kastede Lod om denne Kjortel, skal have været en Gallier fra Trier; han, fortæller man, har bragt Kjortelen til sin Fødeby, der endnu besidder den. Men Klosteret Argenteuil ved Paris gjør ogsaa Fordring paa at eie Jesu ægte Kjortel. Selv den Svededug, hvori Kristi Dig blev lagt i Graven, havde man faaet fat paa; om den fortælles de vidunderligste Historier. Man fremviste og tilbød de mest utrolige Ting, f. Eks. Noahs Skjæg, lidt af Petri Lænke, den hellige Laurentius's Rist, hvorpaa han blev stegt levende, o. s. v. Saadanne Relikvier indfattedes i Guld og Edelstene og gjemtes i hellige Stier samt udstillede for Mængdens Blikke paa de Helliges Mindedag og behandlede med den største Værdighed. Missionærerne fik Relikvier med paa Veien og bar dem i en Kapsel om Halsen. Paver og Bisper skænkede dem til store Mænd, som viste sig gunstige mod Kirken. Fyrsterne kunde ikke forære hverandre indbyrdes nog en større Gave end saadanne Kostbarheder, der agtedes høiere end alle Kunstens og Naturens Skatte. Ogsaa ved Fredsslutninger blev undertiden Udleveringen af et helligt Dig til det seirende Parti optagen blandt Betingelserne, og Flytningen af Relikvier fra et Sted til et andet foregik med ganske særegne Ceremonier. Det hændte ikke sjelden, at forskjellige Riker strede om Besiddelsen af de ægte Relikvier; man gjorde sig skyldig i Bedragerier i Mængde og stjal fort væk fra hverandre disse dyrebare Gjenstande. Ja, der gaves endog ugudelige Mennesker, som ikke var bange for at gaa ned i Katakomberne eller ud paa Kirkegaardene om Natten for at opgrave Ben og derpaa sælge dem som Helgenlevninger. Undertiden leiedes ogsaa Tiggere, som anstillede sig lammes og dødsyge og derpaa lod sig helbrede ved de foregibne Relikviers Underkraft.

I Forbindelse med Tilbedelse af Helgenlevningerne staar Valfarterne til de hellige Steder, hvor de fandtes. Ligesom den ældste kristelige Relikvie er det hellige Kors, saaledes stede ogsaa de ældste Valfarter til det hellige Land, især til Frelserens Grav. Men snart blev ogsaa Rom, hvor Paulus og Petrus var døde, og hvor Kristi Statholder thronede, Maalet for mangen from Pilegrimsvandring. I Spanien valfartede man til den hellige Jakob den Eldres Legeme i Compostella, hvilket troedes begravet i Stedets prægtige Kathedralekirke, der er et af den romanske Bygningskunst's Mesterværker. I Frankrige strømmede man til den hellige Martin af Tours's Ben. Som bekjendt blev ogsaa Einsiedlen i Schweiz og St. Olafs Grav i Trondhjem berømte Valfartssteder. Til disse Steder knyttede Paven Alfad. Men Pilegrimenes smertefulde eller sky Fromhed var kun altfor ofte dømt til at drage ind ved Siden af den frække Vast og det listige Bedrag; paa Veien til Frelsen blev de selv vanhellige ved besmittende Berørelse. Det demoraliserende Selskab med Mennesker, som var løste fra alle Familielivets og Statens Baand, de Eventyr og Fristelser, som Reisen medførte i Mængde, og Sydens yppige Steders forførende Kunster, alt dette berøvede utallige Jomfruer deres Vre, og Mange, der havde forladt sit Fødested som kyndige Piger, Husfruer eller Konner for at befæste sit Løfte paa St. Petri Grav vendte tilbage som Faldne, dersom de ei forblev i det henrivende Italien, som en leende Ridderes erklærede Frille. — Mod Villedbhyrkelsen, Relikvitjenesten og Valfarterne optraadte dog enkelte af Tidens Mænd som Bistopperne

Agobard i Lyon, Claudius af Turin og Jonas af Orleans, uden at det lykkedes dem at udrydde eller hemme disse sørgelige Foreteelser.

Lidt om det kristelige Liv og Kirketugten.

Næsten gennem hele dette Tidsrum gaar en storartet Missionsvirksomhed, hvorved de germanniske og slaviske Folk samles ind i Guds Rige. Uagtet Missionen ofte dreves overfladisk, og Mashedaas med liden eller ingen forudgaaende Daabsundervisning var almindelig, saa spirede der dog frem paa flere Steder et kjendeligt Kristenliv, fremkaldt og pleiet ved fremragende Missionærers samt nidkjære og dygtige Presters og Læreres Undervisning i Kristendommens Sandheder efter Daaben. Men det viste sig dog overalt, at naar et Folk fattes over i nye Forhold, saa gik det tilbage med dets Moral, idet de gamle nedarvede Skikkes Tugt bortfaldt. Dette var ogsaa Tilfældet med de germanniske Folk ved Begyndelsen af denne Periode, trods Antagelsen af Kristendommen. Moralen i Førstningen af dette Tidsrum er slettest hos Frankerne og Longobarderne. Forfattere som Gregor af Tours, Jornandes og Petrus Damiani klager over Geistlighedens løsagtige Liv og Verdslighed, især deres Sagtbedrifter, og revser den høiere Geistligheds Lussus. Mere normalt og sømmeligt artede Livet sig blandt Tysskerne, hvorom der haves mange Vidnesbyrd. Det sagre Helteedigt Heland, der er skrevet af en Sæger, vidner ogsaa fordelagtigt om en forholdsvis ren og inderlig Kristendom. Blandt Angelsakserne i England stod det ganske bedst til; det Jes af Bedas Kirkehistorie og øvrige Skrifter, de mange dygtige Prædikener paa Modersmaalet samt de storlagne religiøse Helteedigte, som tidligere er omtalte. Bistnok forekommer baade i Tyssland og England mange Udslag af hedenst Naahed, men det mærkes dog tydelig, at Kristendommens Moral ogsaa havde faaet Tag i Folket. Noget, men ikke meget, slettere artede Livet sig blandt de omvendte Skandinaver. Kristendommen gik i Norge tilsidst ind i Folkets Bevidsthed, fordi det først fik sin Nationalhelgen; der skal et betydeligt religiøst Opvågning til for at skabe en Helgen. Efter Clunyacenserordenens Opkomst har vi Begyndelsen til et rigt aandeligt Liv i Danmark i Klosteret Ebeltoft. I Sverige peger vi paa de mange Helgener i de forskjellige Landsdele. Den norske Kirke staar paa sit Høidepunkt i denne Periode og udover til Midten af det tolvte Aarhundrede. Med Henjyn til de omvendte Slaver, saa maa de stilles lavere end baade Tyssker og Skandinaver. Den raadende halv-pelagianiske Opfatning af Mennekenaturens Fordærvelse samt den deraf følgende Tilsvielse til Gjerningshellighed havde naturligvis ogsaa stor Indflydelse paa Kristendommens Art. Billeddyrkelsen, Helgentilbedelsen, Relikvitjenes samt Valsarterne er stærke Vidnesbyrd om, at Kristendommen lagts fra var ren, men sørgelig udbortes og blandet med grov Overtro.

Sædeligheden inden det huslige Liv stod bistnok ogsaa lavt paa mange Steder, hvis man kan slutte sig dertil af den almindelige Sædesløshed. Uvidenheden var stor, og Vantro og Overtro greb forfærdelig om sig. Men der var dog ogsaa fristelige Hjem, hvor Mødre som Monika lygte ved sin sædelige og sagtnodige Omgængelse i Herrens Frygt. Der fandtes ei blot fromme Nonner i Klostrene, men ogsaa mangan

Kvinde som Nonna i Familiehjemmene. Der gaves ikke blot Abbedisser som Odilia og en Bioba, men ogsaa fremragende Fyrstinder, der ikke alene lyfte med Tro og Gudsfrugt fra sine fyrstelige Hjem, men ved sine Besøg spredte kristeligt Lys i sine Underaaf'ers Boliger. — For Fattigpleien sørgede den tiende Kanon paa Synoden i Mainz af 848, og den tredivte ordnede den kristelige Vgteskabsret. Kirkemødet i Worms 868 fastsatte, at naar Forældre havde overgivet sin Søn til Klosterugtuen i hans Barndom, saa kunde denne ikke, naar han blev myndig, træde ud af Klosteret og gifte sig. Baade Forældrenes Vilje og Ens eget Løfte stængte Udgangen. Men Klosterne blev ogsaa Udgangspunkter for den ydre og indre Mission. Hvor en Missionær prædikede, blev enten hans Gelle efterhaanden til et Kloster, eller han grundlagde selv et saadant til Støtte for sin Virksomhed. Hospitaller oprettedes rundt om i Landene, og der øvedes stor Gæmildhed mod de Fattige; de kristelige Kjærlighedsgjæringer blomstrede paa mange Steder.

Mod Enden af det niende Aarhundrede sank det kristelige Liv meget; under de hyppige Krige og Fejder blev Kirker og Klosterne brændte. "Mange Geistlige, baade høiere og lavere, er blevne dræbte af Hedningerne (Normannerne), flygtende Munke og Nonner streifede om alle vegne;" saaledes klages der i en gammel Beretning fra 888. Hertil kom, at ogsaa indre Fiender forstyrrede Kirken. Aarsagen til den mislige sædelige Tilstand i det niende og tiende Aarhundrede er dels Tidens Urolighed, dels den udvortes Kristendom og den almindelig herskende Overtro, men først og fremst det store sædelige Forfald blandt Paverne og Geistligheden. Paverne, der var Kirkens øverste Styrere og St. Petri Efterfølgere, tæller i dette Tidsrum nogle udmærkede Mænd inden sin Midte. Af disse nævnes især Gregor den Store og Nicolaus den Første. Men et overvældende Flertal gav alt andet end godt Eksempel. Døden rasede med en frygtelig Magt blandt dem, saa at den gennemsnitlige Embedstid kun var $5\frac{1}{2}$ Aar; Mange døde ikke blot paa en skrækkelig Maade, men ogsaa i en Situation og Stemning, der ingenlunde lader sig betragte som Seier over Døden. Pavernes Død er talende Vidnesbyrd; Døden er jo Toppunktet af og Seglet paa Livet, ligesom Kronen paa Kristi Liv er hans Forsoningsdød. Den Kristnes død er Vidnesbyrdet om hans Tro. Men er dette saa, faar man et sørgeligt Vidnesbyrd af mange Paver i denne Tid. Man kender en Række af dem, der ikke var uberygtede i Henseende til deres Rettroenhed; man kender mange andre, som begunstigede det politiske Oprør eller Revolutionen, og man kender fremdeles en hel Del, som forfulgte Videnskaben og fremmede Overtroen. Skjægebældets, den politiske Herskeshyges, den geistlige Absolutismes Færd i denne Periodes Pavehistorie er bekjendt.

Blandt en sliq Mylder af mørke Livsbilleder vil man ikke kunne vente lyse Dødsbilleder. Mange af dem døde paa Grund af Spænding, Ophidselse og andre Affekter. Andre af Slag og en hel Del ved Mord, Forgiftning og lignende. Martin II fik en voldsom Død (884), Leo V udaandede (903) i sin Modpave Kristoffers Fængsel, denne døde (904) i sin Modpave Sergius III's Fængsel, den berygtede Marozias Boler, Johan X, Boler for hendes gifte Søster Theodora, blev kvalt i sin Seng (928), Johan XI, en Søn af Marozia, formodentlig avlet under hendes Vgteskabsbrud med Pave Sergius, døde i Fængsel hos Alberik, der nedstammede fra den samme Marozia og beherskede Rom som

republikansk Diktator. Benedikt VI blev kvalt (974), Johan XIV døde (984) som Fange i Engelsborg, efter Nogle blev han sultet ihjel, efter Andre forgiftet. Bonifacius VII, som havde ryddet ham af Weien, hævdede i 8 Maaneder sin Plads paa Pavestolen og døde saa som et Uhyre en pludselig Død (985), Johan XVII's hurtige Bortgang (1003) blev forklaret derhen, at en krænket Egtemand havde givet ham Gift. Hans Efterfølger Johan XVIII skal have bidraget hertil og som Straf have faaet samme Afgang (1009). Ved Clemens II's (1047) og Damasus II's pludselige Død (1048) opstod der begge Gange Mistanke om Forgiftning. — Angaaende Skjæggeregimentets Tid bemærker Høfler: "I de 60 Aar fra Pave Formosus's Død (896) indtil Johan XII (954), Spiren af Theodoras Slægt, blev af 19 Paver, blandt hvilke Bonifacius IV kun regjerede i 14 Dage, Romanus i 4 Maaneder, Theodor II i 20 Dage, Leo VI i 7 Maaneder og 2 Dage, to assatte ved Vold, Johan X myrdet, Stefanus VIII lemlestet, men Pave Kristoffer, Sergius III, Johan X, Johan XI kom dels ved List, dels ved Vold i Besiddelse af Overhvrdeembedet over Kristenheden," — Pave Benedikt VI satte sit Liv til under Krescentius's Oprør (974), og Bonifacius VII blev slaaet ned af sine Fiender (985); hans Vig laa en Tid lang paa en offentlig Plads. Andre Paver døde af Uregelse, Brede, Hidsigheid, Stræk og lignende; nogle blev mishandlet til Døds og efter Døden af Paver. Stefanus VI (896—897) mishandlede, som vi har hørt, Pave Formosus's Vig paa en raa Maade, Bonifacius VII's Parti førte Johan XIV som Fange til Engelsborg og berøvede ham Livet i Fængslet (984), Gregor V dræbte sin Modpave Johan XVII paa en grusom Maade (1003). Paskalis II lod Liget af sin Modpave grave op og kaste i Tiberen. Betegnende er det ogsaa, at Paver blev banlyste af Modpaver; Andre blev fordømte af deres Efterfølgere eller kasserede efter deres Embedsvirksomhed. Foranstaaende Fakta taler tydelig nok om Sædeligheden paa St. Petri Stol i denne Tid. Under de hildebrandiske Paver hævdede Pavestolen sig betydelig i moralsk Henseende.

Naar Tilstanden var saaledes blandt Kirkens øverste Tilsynsmænd, er det ei heller underligt, at Sædeligheden ogsaa stod lavt blandt Geistligheden og i Klostrene. Den unaturlige og ubibelske Fordring til Presterne, Munken og Nonnerne om at leve i ugift Stand havde sørgelige Følger for Mange, uagtet der ogsaa i denne Forfaldets Tid fandtes lysende Eksempler paa streng sædelig Afholdenhed. Salg af geistlige Embeder, lige fra de høieste til de laveste, maatte ogsaa virke nedbrydende. — Af Sorg over den store moralske Fordærvelse fremgik den omtalte sædelige Fornægtelse af Munkesæsenet ved Clunyacenserne, og denne virkede gavnlig for hele Geistligheden, uagtet Budet om ugift Stand ved at blive gjentaget og skjærpet opløste talrige Familier og bragte megen Glendighed med sig for Mange, som ikke havde Afholdenhedens Gave.

Blandt Lægsfolket var Tilstanden høist sørgelig henimod denne Periodes Slutning. Selv i de høiere Samfundsklasser fandtes Ugudelighed og Uppighed i de grelleste Former, men det manglede dog heller ikke paa skjønne, ægte opbyggelige Træk af Fromhed og Opforelse hos Mænd og Kvinder af den høiere Stand. Blandt Menigmand herskede megen Raahed og Overtro. For at fremme Sædeligheden blandt alle Samfundsklasser anvendtes Kirketugten. Der udviklede sig en almindelig

Fremgangsmaade, som blev fastslaaet i de saakaldte Pœnitentialier; Grundlaget for dem skriver sig fra Biskop Theodorus af Canterbury. Allerede tidlig spores den germanniske Retsopfatning, at enhver Forbrydelse kan Jones ved Pengebod. De saakaldte "Sendretter," der bestod af geistlige og verdslige Mænd, havde at dømmе i Sager, som angik baade Kirken og Staten. Den Skyldige blev idømt Bod til begge. Det vigtigste Tugtemiddel var Ban. Man sfjelneде mellem at falde i Ban og sættes i Ban. Det første vil sige, at Bannet fulgte med visse Gjæringer; i det andet Tilfælde lystes man i Ban af Biskoppen eller Paven. Med Hensyn til Strengheден var der to Arter; det mindre og det større. Det mindre bestod i, at man nægtedes Afgang til Naderen; det større havde fuldstændig Udelukkelse fra Kirkesamfundet i Følge med sig, saa intet Menneffe kunde have med Vedkommende at bestille, uden at falde i det mindre Ban. I denne Folkekirernes Tid var et saadant Menneffe utlæg og betragtedes som en Hedning. Begge Slags Ban skulde tugte Kirkens Medlemmer til at bøde paa det gale, de havde gjort, og man opnaaede vistnok i Almindelighed sin Hensigt. For almindelige lettere Ban kunde man løses af Sognepresten, medens de, som havde gjort sig skyldig i større Forseelser, som Manddrab o. s. v., der havde medført det store Ban, maatte henvende sig til Bispen; ved de groveste Forbrydelser, som Sacrilegium (Helligdomsran), var det forbeholdt Paven at løse fra Bannet; man maatte da enten personlig reise til Rom eller sende en Mand did i sit Sted. Dog kunde man løses ved en pavelig Legat, der ofte var Erkebiskoppen, som Paven havde givet Myndighed til i saadanne Tilfælde at handle paa sine Begne. Det bemærkes, at i Dødsfare havde enhver Sogneprest Myndighed til at løse fra hvilket som helst Ban. Døde nogen uden Løsning, betalte de Esterladie, hvad der skulde ydes, og saa hævedes Bannet. Det saakaldte Interdikt eller Folkeban var i denne Tid særlig kraftigt; senere blev det delvis uden Virkning. Folkeban rammede enten et helt Land eller en Del af samme. Det bestod i, at al Gudstjeneste og alle kirkelige Forretninger ophørte, undtagen Daab, Konfirmation og Døds sakramentet; thi uden disse Handlinger kunde Kirken ikke bestaa. Et eget Slags Interdikt brugtes i hele Middelalderen overfor gjenstridige Prester; det bestod egentlig i Forbud mod at gaa ind i Kirken, enten det var for at forrette eller overvære en Gudstjeneste.

Kirken brugte ogsaa andre Midler til at hemme Raaheden og hindre dens Udbrud. For at begrænse "Næveretten" og de evige Slagsmaal fremkom Bestemmelsen om den saakaldte "Gudsfred." Den bestod deri, at alle Retsfager skulde hvile fra Onsdag Aften til Mandag Morgen, til Minde om Herrens Lidelse og Opstandelse; i denne Tid maatte heller Ingen bære Vaaben. Mandag og Tirsdag var vistnok ikke indbefattede i denne "Gudsfred," og Sagen blev altsaa kun afhjulpen paa en meget udbortes og utilfredsstillende Maade; men Kirkens gode Vilje sporedes dog i disse Bestemmelser. — Et andet Middeल til at fjerne Stridighed var de saakaldte Gudsdomme, som ogsaa Kirken tog i sin Tjeneste, og det kan have sin Interesse at omtale i Korthed de vigtigste af disse. For at afgjøre vigtige Retspørgsmaal tog man sin Tilflugt til Tvekampen, idet Seieren blev betragtet som en guddommelig Voldgiftskjendelse. Lodkastning benyttedes ogsaa ofte, da man troede paa den Maade at faa vide Herrens Vilje. Vandprøven var meget

almindelig; den bestod i, at man fastede den Anklagede i en Flod eller Sø. Man troede, at den Skyldige sank, medens Gjærningsmanden blev baaret oppe af Vandet, hvor meget han end duffede under. Laugt hyppigere lod man imidlertid den Anklagede i Kirken Forhal optage en Sten eller en Ring af en Kjedel fuld med kogende Vand. Haanden blev derpaa forbunden og forseglet med indviet Voks. Efter tre Dages Forløb blev Bindet taget af. Riste Armen sig uskadt, ansaaes det for et Bevis paa Skyldighed, medens det modsatte blev betragtet som et Tegn paa Brøde. — I Ldprøven havde ogsaa forskjellige Former. Enten skulde den Anklagede gaa gennem brændende Baal eller sydende Olje, eller ogsaa maatte han tage paa gloende Jern. Riddere blev paaagte at stikke Haanden i en gloende Handske. Kvinder skulde vandre paa seks til tolv gloende Plogjern.

Men ikke blot Jld og Vand, men ogsaa de ved Religionen helligede Gjenstande blev benyttede til Gudsdomme. Korsprøven anvendtes saaledes paa forskjellig Maade ved Retsfribigheder. Enten maatte de stridende Parter udrække Armene over et Kors, og den, som længst kunde holde dem udstrakte, var den Seirende; eller ogsaa spillede der Terninger med Korstegnet paa; den, som fastede Korstegnet, havde vundet. Ligesom Korset blev ogsaa Madværen brugt eller rettere misbrugt som Gudsdom. Allerede den sædvanlige Føde anvendtes undertiden til Prøve; man troede, at Mæden vilde blive siddende i Halsen paa den Skyldige. Men især antog man, at den, som med ond Samvittighed nød Hostien eller Herrens Legeme, modtog det til Fordærvelse. Geistlige, som beskyldtes for Simoni, underkastede sig denne Prøve. Men endnu andre Midler blev brugte for i saadanne Sager at opdage den Skyldige. Da Pave Leo IX sammen med sin Raadgiver Hildebrand reiste omkring i Frankrig, og flere Bisper blev anklagede for Simoni, maatte disse i Pavens Nærværelse synge det saakaldte Gloria: *Vi* være Faderen, Sønnen og Anden. Men hvis de nu havde gjort sig skyldig i den Synd, som de anklagedes for, saa mente man at Ordene: *”og den Helligaand”* døde paa deres Tunge; de var ikke istand til at udtale dem, fordi de ved Simonien havde bedrøvet den Helligaand. — Ved Mord blev endelig Baare-Retten anvendt. Den Myrdebe lagdes paa en Baare. De, som var mistænkte, blev bragte h n til den Døde og maatte lægge Haanden paa hans Saar. Begyndte de at flyde, var det Tegn paa Bedkommendes Skyld. — Alle disse Gudsdomme stod under Kirken's Styrelse og Opsigt. Den, som vilde bestaa en Gudsdom, maatte berede sig med Bøn og Faste. Gudsdommene blev enten foretagne i Kirken eller i dens Nærhed, paa Kirkegaarden. Det tilkom den Geistlige at afgjøre, hvilken Gudsdom der skulde bruges. At der hyppig stode Bedrageri, kan ikke nægtes; man anvendte kunstige Midler for at undgaa Brændemærke. Derfor manglede der ikke paa Indsigelser mod saadanne Dømmes Skyldighed. Agobard fra Lyon skrev en Bog mod dem, og enkelte af de bedste Paver udtalte sig imod alle saakaldte Gudsdomme. Nikolaus I sagde, at det var at *”friste Gud,”* naar man anvendte dem, men selv den mægtigste Pave formaaede intet mod disse i Folkelivet dybt rodfæstede Skikke.

Den frie Pavekirke.

Kristendommens videre Udbredelse.

Noruden de allerede omtalte slaviske Folkeslag, der fik sin Kristendom fra den græske Kirke, maa nævnes Venderne i det nordøstlige Tyskland; de var ogsaa en Gren paa den slaviske Folkestamme og blev kristnede ved Troesbud, der tilhørte den latinske Kirke. Kristendommens Indførelse blandt dem stod i Forbindelse med deres politiske Undertvingelse ved de tyske Keiseres Sverd. Det er derfor ei at undres paa, at de gjorde haardnakket Modstand, og at de hadede den Lære, som var paatvungen dem ved Vaabenmagt. Siden Henrik I (911—936) havde vundet en afgjørende Seier over dem, begyndte Keiser Otto I (936—973) ved Magtsprog at omvende dem til Kristendommen. Omkring Midten af det tiende Aarhundrede grundede han i deres Land ikke mindre end seks Bispedømmer og desuden i Magdeburg et Erkebispedømme som Midtpunkt for den kirkelige Styrelse. Men i Aaret 983 reiste Venderne sig under sin Fyrste Mistewoi mod det tyske Overherredømme og forstyrrede det Omvendelsesværk, som var begyndt. Da hans Sønesøn Gottschalk kom paa Thronen, oprandt lysere Dage for Missionen. Han havde vistnok i Begyndelsen en Tid raslet med Jld og Sverd mod Evangeliets Bekendere, men pludselig blev han greben af Sandhedens Magt og fik et andet Sindelag mod dem. Det lykkedes ham efter forskjellige Oplevelser Aar 1047 at stifte et stort vendisk Rige, og nu blev han en varm Ven af Missionærerne. Erkebiskop Adalbert af Bremen (1043—1072) sendte ham kristne Lærere, og han var selv ivrig til at tolke for sine Undersaatter de fremmede Troesbuds Prædiken, saa at man ofte hørte ham paa Landets Sprog oversætte Missionærernes Taler og saaledes høilødt bekjende og forkynde just den samme Frelse i Kristus, som han før i Bantro havde forkastet. Dette virkede mere til Vendernes Omvendelse end alle de tidligere voldsomme Foranstaltninger. De Troendes Antal øgedes uophørlig; nye Kirker byggedes, Kloostre anlagdes, og i Ratzeburg og Mecklenburg blev oprettet nye Bispedømmer. Men snart blev Gottschalk et

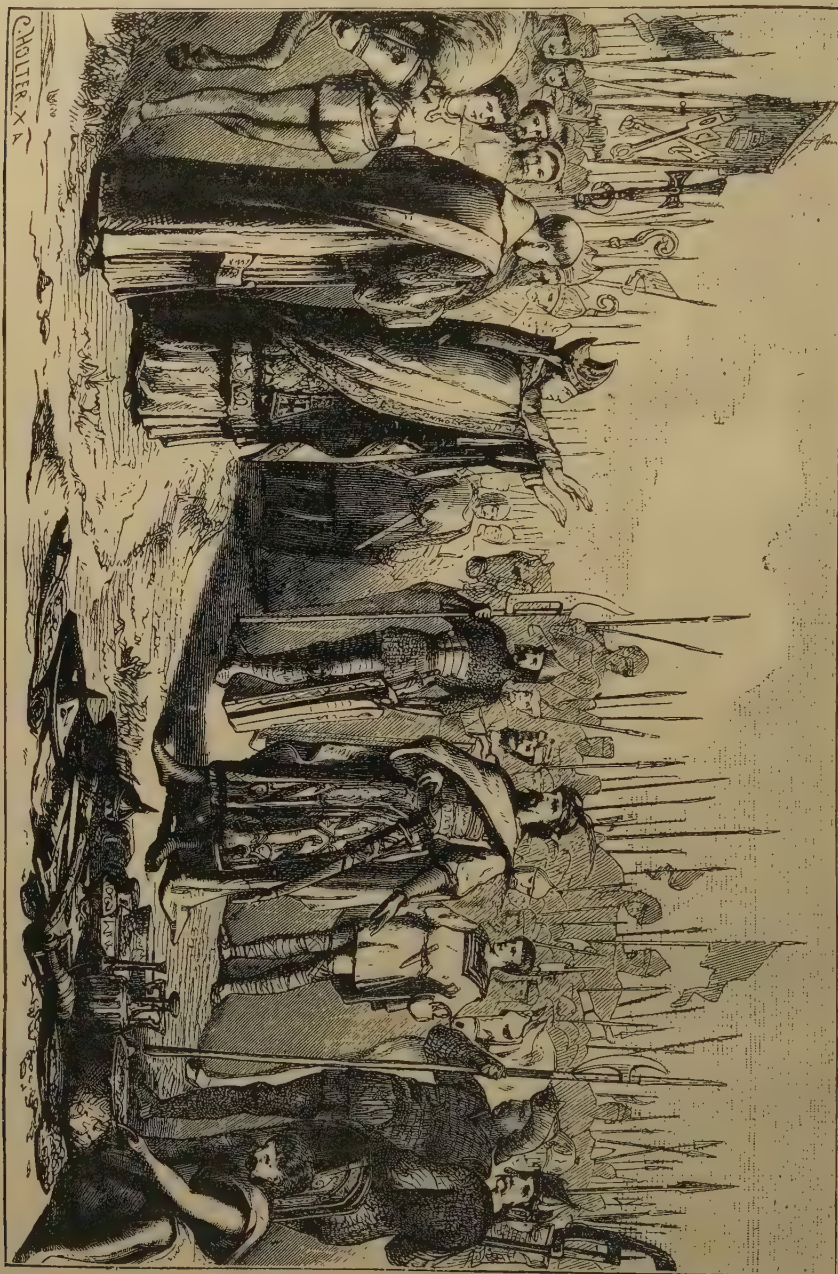
Offer for sin kristelige Nidkjærhed. Nogle Hedninger overfaldt og myrdede ham den 9de Juni 1066. En grusom Forfølgelse rammende snart hans kristne Udsaafter, og Hedendommens Nat brød atter ind over dette Folk.

Dette forandrede sig ikke, før det store vendiske Rige faldt fra hverandre, og dets Indbyggere blev undertvungne af udenlandske Erobrere. Begyndelsen hertil blev gjort af den tapre sachsiske Hertug Albrecht Bjørnen, som vandt over Wilzerne i Aaret 1133 og grundlagde Mark Brandenburg. Erobringen fortsattes af Hertug Henrik Løve, som i tyve Aar førte Krig i disse Egne og, efterat have undertvunget Obotriterne, i 1162 blev Herre over Benderne's hele Omraade. Kristendommen blev nu gjenoprettet, og tyske Indvandrerer fortrængte næsten Landets gamle Indvaanere. Benderne blev efterhaanden baade kristnede og germaniserede; med den nationale Selvstændighed mistede de ogsaa en god Del af sin folkelige Eiendommelighed. Fra disse undertvungne Bender udbredte der sig blandt Germanerne en hel Del overtroiske Skikke.

Imidlertid var der dog ogsaa gjort Forsøg paa ved Ordets Prædiken at vinde en bedre Høst for Guds Rige end den, som erobrede ved Sverdet. Blandt de sydlige Bender, der boede ved Floden Elben, prædikede Biskop Benno af Meissen († 1106). For de nordlige Stammer blev Evangeliet efter Aar 1121 med stor Nidkjærhed forkyndt af den westfaliske Prest Vicelin, "Benderne's Apostel." Under mange Hindringer arbejdede han længe og usfortrødent, især blandt Obotriterne. Han døde som Biskop i Oldenburg Aar 1154.

Ligesom sachsiske Hertuger med Vaabenmagt plantede Kristendommen i Benderne's Land, saaledes søgte ogsaa polske Fyrster at tvinge Pommernerne til at tage den kristne Tro, paa samme Tid som de søgte at erobre og underlægge sig deres Land. Disse Erobringsforsøg havde varet længe, men først 1121 lykkedes det den polske Hertug Boleslaw III at gjøre den pommerske Hertug Bratislaw til sin Lydsfyrste. Samtidig lagde han store Planer til hele Pommern's Omvendelse. Adskillige polske Præster blev sendte did som Evangeliets Sendebud, men sporede ingen Fremgang og led snart Martyr døden. Da fik man den fortræffelige Biskop Otto af Bamberg til at tage sig af denne Missionsmark, og han var i alle Henseender den rette Mand til at udføre det svære Arbejde. Gjennem sin Optræden i fuld biskoppelig Glæde, omgivet af et lysende Følge og forsynet med kostbare Kirkeskar og andre værdifulde Ting, gjorde han et stærkt Indtryk paa disse Hedninger, der syntes om ydre Pomp og Pragt. Hertil kom, at han gjennem sin glødende Nidkjærhed og troesvarme Prædikener i Forening med sit faste Alvor og sin venlige Milddhed bedre end nogen anden samtidig Missionær forstod den Kunst at vinde sine Tilhøreres Hjerter. Det lykkedes ham ogsaa indenfor det anviste Arbeidsfelt at grundlægge en Kirke, som blev bestaaende. Han har derfor med Rette faaet Hædersnavnet "Pommernes Apostel." Han kom første Gang til Pommern 1124. Hertug Bratislaw og Hustru lod sig døbe, Hovedstaden Stettin blev bunden for Evangeliet, og paa Den Wollin grundlagdes Aar 1125 det første pommerske Bispedømme. I 1128 kom han anden Gang som Missionær til Pommern. Med stor Iver samt opofrende Kjærlighed og Taalmodighed arbejdede han nu for den pommerske Kirkes Udvidelse og Befæstelse, og snart var hele Pommern med Undtagelse af Den Rügen et kristent Land. Uagtet Otto i

1129 kaldtes hjem til Tyskland af Keiser Lothar II, søgte han alligevel fra sit langt bortliggende Bispedømme uophørlig at sørge for den unge pommerske Kirke lige

Otto af Bamberg paa Veien til Pommern, modtages høfvelig af den polffe Hertug.

til sin Død i 1139. Hedenslabet i disse Egne havde dog endnu et Hovedsæde paa Rügen, som længe og ihærdig vægrede sig mod Kristendommens Indførelse, indtil

den danske Konge Valdemar den Store (1157—1182) erobrede Den og tvang Jndbyggerne til at tage den kristne Tro. Hans vigtigste Hjelpeemand baade ved Erobringen og Missionen var den begavede, tapre og myndige Erkebiskop Absalon i Lund (1177—1201).

Ostenfor Pommerne boede Preusserne. De var ivrige Hedninger og vedblev at være det lige ind i det trettende Aarhundrede. Alligevel var der tidligere gjort nogle Forsøg paa at omvende dem, men uden nogen egentlig Fremgang. Allersidst skede det ved den bekjendte Erkebiskop Adalbert af Prag. Det er allerede tidligere (Side 399) omtalt, hvorledes denne Mand efter at have nedlagt sin Værdighed som Erkebiskop først en Tid virkede som Missionær i Ungarn. Derfra begav han sig Aar 996 til Preussen og prædikede Evangeliet med stor Iver i Gnen ved Danzig. Men allerede 997 led han Martyr døden. Som Kristendommens første Forkynder i Landet har man givet ham Navn af "Preussernes Apostel." Ti Aar senere gjordes et nyt Omvendelsesforsøg af en tysk Munk ved Navn Bruno. Gjennemtrængt af brændende Nidkjærhed efter at ligne "Thyllands Apostel" Bonifacius besluttede han at ofre sig for Preussernes Omvendelse, og efterat han i tolv Aar havde forberedt sig for dette vanskelige Gjern, blev han under det antagne Navn Bonifacius indviet til Preussens Biskop. Fulgt af atten Medhjælpere kom han 1007 til sit Missionsfelt, men blev allerede Aaret efter ihjelslagen med alle sine Ledfagere. Efter disse mislykkede Forsøg, blev der i de følgende 200 Aar ingenting gjort for at kristne dette forblinde Folk. Først 1207 vovede den polske Abbed Gottfried af Lukina sig ind i Landet og prædikede Evangeliet der nogen Tid. Med større Fremgang fornyedes den preussiske Mission af Pommeren Christian fra Oliva Kloster; han blev Aar 1215 indviet til Preussens Biskop. Men da polske og pommeriske Hertuger vilde benytte den saaledes oprettede Mission til Preussernes politiske Undertrykkelse, vakte dette hos Landets Befolkning en stor Forbitrelse; de kristne Lærere blev fordrevne, og en blodig Krig begyndte. Paa Biskop Christians Raad besluttede den polske Hertug Conrad af Masovien i Aaret 1226 at indkalde de tyske Riddere. De kom, og efterat de i 1237 havde forenet sig med Sverdrødrene, lykkedes det dem efter en langvarig og blodig Krig, som varede lige til 1283, at underkue Preusserne og lægge deres Land under sit og Kirkens Bælde. Allerede 1243 valgte Pave Innocens IV (1243—1254) det preussiske Omraade i fire Bispedømmer: Kulm, Pomesanien, Ermland og Samland. Erkebiskoppen af Hamburg og Bremen vilde stille dem i Lydhedsforhold til sig; men Paven gav Landets Herrer, de tyske Riddere, Patronatsret over Bispestolene og stillede den preussiske Kirkeprovincs under sin umiddelbare Opsigt.

Tidligere end i Preussen vandt Kristendommen fast Fod i Lifland. Dette Lands Jndvaanere var ved Handelsforbindelser med Bremen og Lübeck kommet i Berørelse med Evangeliet. I omtrent tredive Aar havde denne Samfærdsel vedvaret, da en Mand seilede did paa et Lübecksk Handelsfartøj med det faste Forsæt at virke som Missionær i Lifland. Det var Meinhard, en Munk fra Klosteret Segeberg i Holstein. Han ankom til Lifland 1186, anlagde en Kirke i Rykull samt indviedes 1188 af Erkebiskop Hartwig i Bremen til Liflandernes Biskop. Meinhard arbejdede med stor Nidkjærhed, men uden synderlig Fremgang.

Efter hans Død i 1196 blev en Abbed Berthold af Lockum i Hannover hans Eftermand. Ogsaa denne søgte baade ved Evangeliets Prædiken samt Velvilje og Mildhed at vinde Folkets Hjerter, men han mødte stærkt Modstand, og efter nogen Tids Forløb maatte han rømme ud af Landet. Da udskrev Pave Gøsestinus III (1191—1198) et Korstog mod de gjenstridige Liflændere. Alle, som vilde deltage, blev lovet Syndsforladelse, og snart samlede sig i Lübeck en betydelig Korshær. I Spidsen for denne vendte saa Berthold i 1198 tilbage. Det kom til et blodigt Slag; Hedningerne besejredes, men Berthold selv faldt. De Overvundne blev tvungne til at lade sig døbe; de maatte modtage kristne Præster og en ny Biskop i den bremiske Kannik Albrecht af Apeldern. Men neppe havde Korshæren forladt Landet, før Liflænderne atter faldt fra Troen, fordrev sine Præster og ødelagde Kirkerne. Da udrustede Albrecht en ny Korshær, sejrede i adskillige Slag og grundlagde Aar 1200 Byen Riga, som han befæstede og gjorde til sit Bispesæde. Tillige stiftede han 1202 Sverdbroødrenes Ridderorden for bestandig at eie væbnet Hjælp til at drive Omvendelseskærket. Efter den Tid lyffedes det Albrecht at grundlægge en varig Kirke i Lifland.

Snart kunde han ved Sverdbroødrenes Hjælp ogsaa vende sig mod Estland, hvor der boede en Gren af den finste Folkestamme. Allerede 1211 blev der gjort det første Forsøg paa at kristne dette Land, og 1218 tog han for Alvor fat paa Omvendelseskærket her. Dog reiste Esterne sig med Kraft imod alle Sverdbroødrenes Bestræbelser for at tvinge dem med Sverdet til Daab og Kristendom. Derfor maatte Albrecht se sig om efter Hjælp og vendte sig i saa Henseende til den danske Kong Valdemar Seier (1202—1241). Denne kom 1219 med en vældig Krigsflaade, satte sig fast ved den nuværende By Reval, og det lyffedes ham efter haardnaktede Kampe at erobre Esterne's Land. Saa lod han sin Ledjager, den lærde og fromme Erkebiskop Anders Sunesøn († 1228), bygge Kirker og ordne Gudsstjeneste blandt de overvundne Hedninger. Men da den danske Konge selv vilde beholde det erobrede Land, kom han i Strid med Sverdbroødrene, der paastod at have større Ret dertil, fordi de først havde forsøgt at plante den kristne Tro paa dette Sted. Saa optraadte i Estland en tredje Medbeiler om Magien; det var den svenske Konge Johan Sverkersøn (1216—1222), der i Aaret 1220 steg iland med en Hær i Rotalien, der er den Del af Søkysten, som ligger lige mod Den Øst. Baade han og Ledjagere deltog i Omvendelseskærket, lærte, døpte og byggede Kirker. Dog led Svenskerne Aaret efter et stort Nederlag og maatte forlade Landet. Ei heller Danskerne kunde i Længden beholde de gjorde Erobring. Albrecht og Sverdbroødrene blev omsider alene Herrer over Estland, og det lyffedes dem at indrette en ordnet Kirke og et eget Bispedømme med Dorpat som Stiftsstad. Albrecht døde 1229. Aaret efter blev ogsaa Kurland lagt under Sverdbroødrenes Bælde og modtog af dem Kristendommen.

Til Finland kom Evangeliets Budskab fra Sverige. Fulgt af Upsalabispens Henrik foretog den svenske Konge Erik den Hellige omkring 1157 et Korstog til dette Land. Han landede ved Åbo, grundlagde en svensk Nybygd der, vandt over Hedningerne og tvang dem til at modtage Daaben. Efterat Erik med Korshæren havde reist hjem til Sverige, blev Biskop Henrik igjen for at besyttte og udvide den endnu spæde Plantning; han arbejdede med stor Ridfærdighed og led Martyr døden

der omkring 1160. Han har faaet Navnet "Finernes Apostel." Om Kristendommens Fremgang i disse Egne under sidste Halvdel af det tolvte Aarhundrede savnes nærmere Efterretninger. Derimod ved man, at Finland omkring 1230 eiede en Biskop i Abo ved Navn Thomas, der før havde været Kannik i Upsala. Birger Jarl foretog et nyt Korstog til Finland i 1249. Det gjaldt Tavasternerne, som endnu var Hedninger; de blev overbundne og tvungne til at tage Kristendommen; den søndre Kyststrækning af deres Omraade eller det saakaldte Nyländ blev befolket med indflyttede Svensker. Omfiden blev ogsaa Karelen lagt under den svenske Krones og den kristne Kirkes Bælde. Dette skeede ved Torkel Knutsson, som i den Hensigt i 1293 og 1299 foretog to Korstog til Finland.

Lithauerne var det sidste Folk i Europa, som blev omvendt til Kristendommen. Det skeede paa følgende Maade. Deres Storfyrste Jagello beilede til den polske Dronning Hedvig for at kunne blive Konge i Polen. Han tilbød sig derfor, hvis hun gav ham sin Haand, ikke alene selv at gaa over til Kristendommen, men ogsaa at bevæge sit Folk til at gjøre det samme, samt forene sit Storfyrstendømme med Polen. Dronningen samtykkede, og Jagello lod sig døbe 1386; dels ved Rold og dels ved Vist fik han derefter sit Folk til at følge Eksemplet. For at gjøre sine Undersaatter lytne paa at lade sig døbe skænkede han hver af dem en Udsfjorte i Daabsgave. Et Bispedømme blev oprettet i Wilna, og i ydre Henseende var den nye Kirke snart færdig. Men Lithauerne forblev længe Kristne blot i Navnet. Munkene Hieronymus fra Prag mødte stærk Modstand, da han i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede optraadte som Missionær i Lithauen og søgte at udrydde Levningerne af Hedenskabets der.

I Osten var det især Nestorianerne, som drev Missionsværket. Ved deres Bestræbelser skal et kristent Rige have dannet sig nordensfor Kina; det blev styret af en kristen Fyrste; i Vesten spredte sig de mest overdrevne og fantastiske Beretninger om hans Magt og Herlighed; man kaldte ham Prestekongen Johan. Hans Efterfølgere skal have båret samme Navn og Titel som han; det fortælles, at en af disse Konger stod i Forbindelse med Pave Alexander III (1159—1181). Men 1202 blev hele dette Presterige forstyrret af den mongolske Erobrer Djingis-Khan.

Ogsaa blandt Mongolerne var det Nestorianerne, som først udsprøgede Kristendommens Frø. Den ny nævnte Djingis-Khan havde giftet sig med en Datter af den sidste tartariske Prestekonge, og hendes Bønner bevægede ham til at indrømme Nestorianerne fri Virksomhed blandt Folket. Senere, da Mongolerne overvældigede hele Asien og endog truede Europa med en ny Folkevangdrings Udelæggelse, tænkte man i Vesten alvorlig paa at udbrede Kristendommen blandt disse vilde Forder. Pave Innocents IV (1243—1254) og Kong Ludvig den Hellige af Frankrige (1226—1270) sendte dels Dominikanere dels Franciskanere som Evangeliets Budebærere til Mongolerne. Blandt disse arbejdede den fortræffelige Franciskanermunk Wilhelm af Ruysbroeck med største Ridtjærhed. Han kom til Storhanen Mangu, der vistnok i 1253 lod sig døbe, men fremdeles kun var Kristen i Navnet. Ved hans Død i 1557 blev det store mongolske Rige delt mellem hans Brødre Gulagu og Kublai; den første fik Persien, den anden Kina. De Nestorianere, som opholdt sig

i Persien, havde i Begyndelsen stor Indflydelse hos Mongolerne; men siden Hulagu 1258 havde erobret Kalifatet i Bagdad, begyndte Islam magtig at gribe om sig blandt Mongolerne, og det lykkedes den i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede ganske at fortrænge Kristendommen. Imidlertid sank de persiske Kahaner dybere og dybere i Vanmagt, til endelig den vældige Erobrer Timur Lenk (1369—1405) i Aaret 1387 paa Ruinerne af deres Herrevælde grundlagde et nyt vidtomfattende Mongolrige. Han var en vild Kristenforfølger. Ved hans Død ophørte Mongolernes Vælde i Persien og tilfaldt nærmest Turkomanerne. Senere forblev under alle vætslende Dynastier Muhameds Tro at være den raadende Religion i Persien.

Kinas Behersker Kublai havde en vis religiøs Interesse, men Kristus, Moses, Muhamed og Buddha betragtede han som lige store Guds Profeter. Han udbad sig af Pave Gregor X (1272—1276) kristne Lærere, og denne sendte ham i 1275 nogle Missionærer. Fremfor alle Arbeidere paa det mongolske Missionsfelt udmærkede sig Franciscanermunken Johannes de Monte Corvino. Ogsaa han trængte ligesom de foregaaende Missionærer frem til Rigets Hovedstad Kambalu, det nuværende Peking. Her byggede han to Kirker, prædikede for Folket paa det mongolske Sprog, oversatte det nye Testamente og Salmerne paa samme Tungemaal, samt fik 5 a 6 tusinde Mongoler til at tage den kristne Tro. I 1307 blev han af Pave Clemens V (1305—1314) udnævnt til Erkebiskop af Kambalu. Desuden sendte Paven syv Ordensbrødre til at hjælpe ham med Omvendelsesværket; disse blev indviiede til Biskopper. Sammen med dem fortsatte han Arbeidet lige usfortrødent til sin Død i 1330. Ogsaa senere sendte Paven nye Missionærer til Kina. Men da Mongolerne 1370 jagedes ud af Landet, blev Kristendommens spæde Plantninger ødelagte, og Kineserne lukkede siden omhyggelig sit Land for al fremmed Indflydelse.

For Muhammedanernes Omvendelse blev der gjort store Anstrengelser af den udmærkede Franciscanermunk Raimundus Lullus. Han var en lærd Mand, der har skrevet flere berømte Skrifter, men var paa samme Tid gennemtrængt af den mest glødende Nidkjærhed for Kristendommens Udbredelse. I en mærkelig Bog søgte han paa videnskabelig Veie at gjøre Kristendommens Sandheder saa uimodsigelige, at de skulde nedslaa alle Tvil. Dette Skrift oversatte han paa Arabisk og grundlagde et Kloster paa sin Fødested Mallorca, hvor tretten Franciscanermunk skulde studere det arabiske Sprog for siden at kunne gaa ud som Missionærer blandt Muhammedanerne. Selv gjorde han flere Missionsrejser til saraceniske Lande, men tog sig især af Nordafrikas muhammedanske Befolkning, indtil han her led Martyr døden Aar 1315.

Der blev i hele Middelalderen gjort lidet eller intet for Jødernes Omvendelse. I Regelen var dette Folk udsat for de Kristnes mest fanatiske Had, og Tusinder af dem blev dræbte, uazet flere Paver og andre ophøjste Mænd gjorde, hvad de kunde, for at stille Folkets Raseri. Man lagde dog heller ikke ganske tilside Om sorgen for Jødernes Frelse, men søgte med Aandens Vaaben at overvinde deres Vantro. Den lærde Dominikanermunk Raimundus Martini fra Barcellona, som døde omkring 1286, udgav et for sin Tid meget fortjenstfuldt Skrift, der havde Jødernes Omvendelse for Dø. Dette og lignende Vidnesbyrd

blev ikke uden Frugt, idet flere Føder ved denne Tid virkelig blev grebne af den evangeliske Sandheds Magt og lod sig bevæge til at modtage Daaben.

Gregor den Syvende og hans Kamp mod Statsmagten.

edens Missionen og Dannelsen af Folkekirkerne karakteriserer den første Halvdel af Middelalderen, er det Pavemagten og dens Kamp mod Keiserdømmet for Frihed og Selvstændighed, som giver dette Tidsrum sit eiendommelige Præg. En af de Mænd, som vældig bidrog til at hæve Pavedømmet til Magt og Anseelse, var den førnævnte Munk Hildebrand. Det er allerede omtalt, at han under fem Paver, fra 1048—1073, med Klogskab og Dygtighed gennemførte vigtige Reformers, indtil han selv den 22de April 1073 af Folket i Rom lod sig udraabe til Pave. Han tog Navnet Gregor den Syvende for at betegne sin Tilslutning til Gregor den Stores Arbejde for Pavestolens Magtudfoldelse. Han var Søn af en Tømmersmand og tilhørte det berømte Kloster Cluny i Burgund. Med det faste Forsæt at ville hæve Kirken forenede han en urokkelig Jernvilje. "Paven er Solen, den verdslige Magter Maanen; ligesom denne modtager sit Lys af Solen, saaledes faar

Pave Gregor den Syvende.

Fyrsterne sit Embede til Ven af Paven"; dette var hans Paaastand; hele Kristenheden skulde være ham lydlig. Efter at han havde besteg St. Petri Stol, var det hans store Maal at gjøre Kirken uafhængig af den verdslige Magt. Han søgte at løsne alle Baand, som bandt den, og gjøre den fri og selvstyret under hans Døerherredømme. Han erklærede offentlig, at Paven var St.

Peters Stedfortræder og Kristenhedens Overhoved samt Guds synlige Statholder paa Jorden. Derfor havde han ogsaa Magt til, naar Kongerne ikke gjorde Guds Vilje, at fratage dem deres Riger og give dem til Andre. Paven kunde dømme alle Mennesker, men selv stod han kun under Gud. Gregors vigtigste Reformer knytter sig til to Kirkemøder i Rom; paa det første Møde i Aaret 1074 gennemførte han den gamle Bestemmelse om Presternes ugitte Stand (Celibat). Ingen geistlig Mand maatte indtræde i Ægteskab, og de allerede Gifte skulde stille sig; vovede Noget ei at lytte disse Befalinger, skulde han afsættes; thi hans Prestetjeneste var unyttig, hans Bøn en Synd, og den Velsignelse, han lyfte over Menigheden, blev bare til Forbandelse baade for ham og Folket. Saa løb hans strenge og ukristelige Bud, der var stift mod Guds Ord. Naar Gregor krævede dette af sin Geistlighed, havde det sin Grund i de aскетiske Synsmaader, som Cluny var Talsmand for; han vilde omgøre hele Presteskabet til et Samfund af Munk. Dernæst har vistnok ogsaa Nyttighedssyn gjort sig gjældende, men de var vidst underordnede. Hvorledes dette Raabud blev gennemført, er her for vidtløftigt at paavise. Det tog naturligtvis lang Tid, før det i Virkeligheden blev sat igjennem, da det mødte megen og berettiget Modstand. En hel Del Prester vedblev at leve i et Slags borgerligt Ægteskab, der af Folket paa en Maade ansaaes for at være lovligt. Omtrent 100 Aar senere begyndte en voldsom Kamp mod dette Presternes saakaldte Frillelevnet, og den fortsattes med mere eller mindre Fremgang. I Norge lykkedes det aldrig at udrydde denne Skik. De sidste Biskopper paa Island levede i et saadant Ægteskab. Budet om ugift Stand kom til at give Kirken et Ulivskaar i sædelig Henseende.

Aaret efter (1075) holdt Gregor et nyt Kirkemøde i Rom, hvor han søgte at afskaffe Simonien eller den Sædvane, at man modtog geistlige Embeder af en verdslig Mand. Mødets Beslutning herom var følgende: 1) Ingen Geistlig maa modtage sit Embede af en Lægmand, ellers vil han blive afsat; 2) enhver Lægmand, som giver bort et geistligt Embede, skal sættes i Ban. Disse Bestemmelser figlede først og fremst til de større Embeder, forsaavidt de tillige var Ven. Nævnte Reform er et overordentlig stort Fremskridt i Retning af Kirkens Frigjørelse. Denne trængtes ogsaa høilig; thi Kirken vilde naa se uden en saadan have gaaet tilgrunde i Europa. I verdslig Henseende vilde hine to Bestemmelser praktisk sige, at store Landstrækninger i vor Verdensdel blev løsrevne fra sit Underdanighedsforhold til sine Lesherrer, og at Abbeder og Erkebiskopper i Virkeligheden blev omstøbte til uafhængige geistlige Fyrster. Dette var Brangfiden af Sagen, og her feirede ikke Kirken. Imidlertid laa en hel Del af de Magtomraader, som nu tilhører Staten, dengang under Kirken, som f. Eks. Veivæsenet, samt alle Ægteskabs- og Sædelighedssager. Fælles for Kirke og Stat var derimod alt, som forøvrigt angik Menneskelivet.

Straks efter det sidste Møde gjorde Gregor selv Begyndelsen til at sætte Bestemmelsen igjennem ved at banføre Keiser Henrik IV's Raadsherrer, der af Paven var anklagede for Simonie. Ved Juletid 1075 drog pavelige Sendemand til Keiseren og indstævned ham under Trudsel af Ban til at møde i Rom. Da Henrik ved sin tøilesløse Videnstabelighed og uforstandige Haardhed havde ophidset en stor Del af sit Folk, haabede Paven saa meget lettere at kunne ramme ham og

den verdslige Magt. Men Keiseren sammentaldte et Kirkemøde i Worms, hvor han fik en hel Del Biskopper til at erklære Paven affat som en "Tyran, en Troldmand og en Horkarl." Gregor svarede med at banlyse baade disse tykke Biskopper og Keiseren samt løse Uundersaatterne fra deres Trofsabsed mod ham. Dette gjorde et overordentlig stærkt Indtryk. Da det blev Tale om at vælge en ny Keiser, drog Henrik i Januar 1076 over Alperne til Italien. Paven opholdt sig dengang paa det fæste Slet Canossa, der tilhørte hans Veninde Markgrevinde Mathilde

Ruiner af Borgen Canossa.

af Toskana. Dild begav den dybt ydmygede Keiser sig; isørt en Haarfjorte og med bart Hoved og Fødder stod han i Borggaarden hele tre Dage i Winterfulden. Først den fjerde Dag slap han ind og blev omsider løst af Bannet. Men neppe var Keiseren kommen tilbage til Tyskland, førend han brød med Paven. Nogle Aar senere rykkede han mod Rom. Gregor rømte fra Byen, og efter mange legemlige Lidelser døde han i Salerno med de Ord: "Jeg har elsket Retfærdighed og hadet Ondskab, derfor bør jeg i Landflygtighed." Striden

vedbærede, ja en følgende Pave forlebede endog Keiserens egen Søn Henrik V til at gjøre Oprør mod sin Fader, der døde i Ban og blev begravet som en Misdæder.

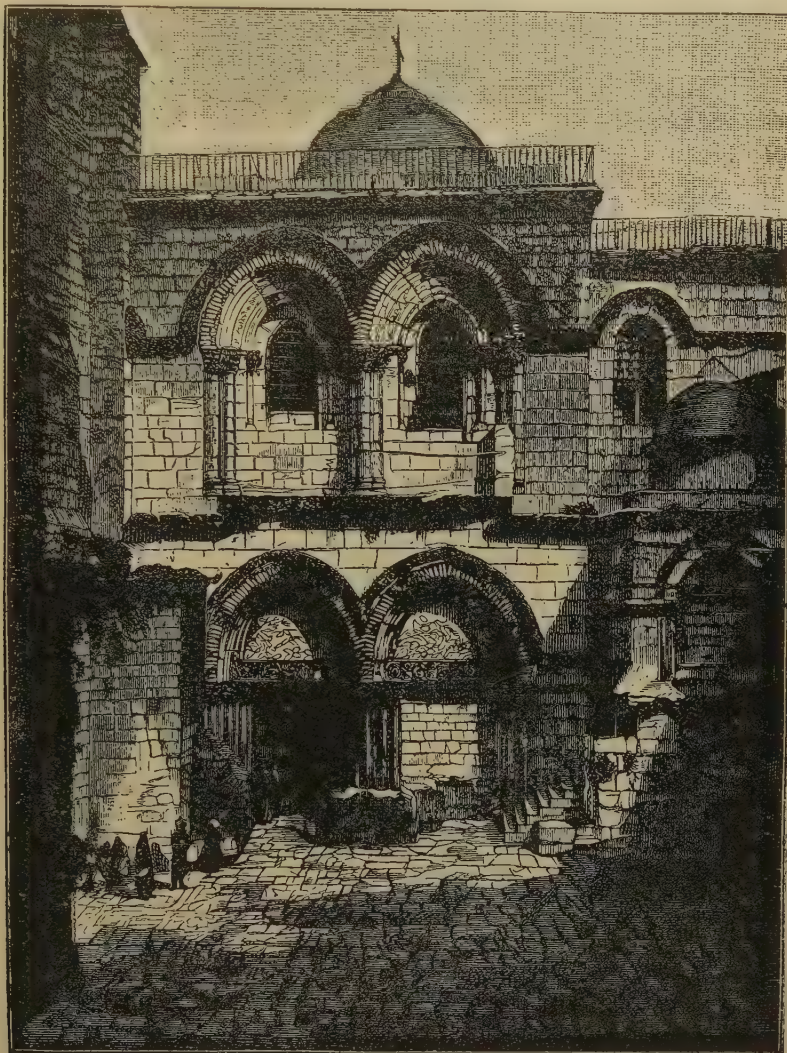
Gregor den Syvende var selv en from Mand og gjorde meget for at fremme Kristendommen og ophjælpe Sæderne, men skadede paa den anden Side Kirken ved at tiltrænge sig en Myndighed, som var i Strid med Guds Ord. Jesus siger jo tydelig: "Mit Rige er ikke af denne Verden." Han og Karl den Store lignede hinanden deri, at de begge søgte at grunde et kristeligt Verdensrige eller virkeliggjøre Guds Rige paa Jorden. Men Karl saa Staten som Guds Repræsentant, Gregor derimod vilde have Paven i Spidsen for Gudsriget, hvorved det hele blev en Gudsstat. Efter hans Mening har alt jordisk Vælde sin Rod i Pavedømmet, og den verdslige Keisermagt har kun Ret til at staa ved Lag saa længe, som Paven finder det tjenligt. Monarkierne bliver med andre Ord indskrænkede. I den kristelige Gudsstat skal alle Riger staa som Lemmer paa et Legeme med den store Opgave at fremme Kristendommen. I disse Grundtanter ligger, at Kirken selv er fri; den verdslige Magt skal ikke paa et eneste Punkt have Indflydelse paa Kirken, medens denne overalt skal øve Indflydelse paa Staten. Derfor fuldt kirkeligt Selvstyre og fri Valg ligesaa Tøppen til den simpleste Prest. Til Kirkens Selvstyre hørte ogsaa naturligvis fri kirkeelig Dømmemyndighed. I alle disse Frihedstanter laa stærke Spirer til Fremvækst, og de maatte samle om sig de bedste og ædleste Mænd. Denne Bevægelse, som saaledes var sat igang, kunde ikke standse, men maatte seire. De, som traadte op mod den, var ikke andet end Bagstrævere, som vistnok i god Tro elskede det Tilvante, men i Virkeligheden holdt fast ved de gamle Misbrug. Det var neppe bare personlig Uegjerrighed, naar Gregor satte alt ind paa dette; han var vistnok bejælet af en ædel og høi Stræben. Hans Optræden maa ogsaa betragtes som historisk berettiget og nødvendig for Kirkens Bestaaen. Saa lidet stemmende med Kristi Lære den Tanke var, at Staten skulde gaa op i Kirken, saa virkede det dog gavnligt, at der fandtes en Magt, som indskrænkede Statens. Gregor havde derfor den betingede Ret, som de daværende Tidsforhold bar i sig. Men saa var det ogsaa givet, at med det samme Bevægelsen havde seiret, vilde Forfaldet indtræde; thi der fandtes i den saa mange u evangeliske Tanker og saa mange Farer for Kirken, at Enden ikke kunde blive andet end Selvopløsning. Thi et uindskrænket Herskervælde og en uindskrænket Nydelse af Magten kunde intet Samfund taale. Derfor var den frie Pavekirke i uafbrudt Fremgang til Udgangen af det trettende Aarhundrede; men saa indtræder øieblikkelig en Forfaldets Tid, der varer fra Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede til Reformationen og fremkalder denne.

Korstogene.

romme Kristne pleiede i gamle Dage at reise til det hellige Land for at se Kristi Grav. De besøgte de minderige Steder, hvor Frelseren havde vandret, lært og lidt. De bad ved den Sten, hvor Kristus havde fiddet, og drak af den Kilde, hvis Vand hans Læder engang berørte; deres højeste Ønske var i Paasketiden at knæle i Jerusalem paa det Bjerg, hvor han led, og paa det Sted, hvor hans hellige Legeme var bleven begravet. Naar de under Bød og Bøn havde opfyldt sine Løfter, dukkede de, glade over sine tilgivne

Synder, i Jordans Flod og plukkede Palmegrene i Abrahams Have ved Jeriko. Saa længe Araberne var Herrer i Landet, tilfod de gjerne disse Valfarter; thi Pilegrimene bragte Penge til Landet. Man taalte endog en kristelig Patriark i Jerusalem. Gælt anderledes blev det, da Jødeland senere kom under Tyrkerne. De hellige Steder blev nu krænkede, de fromme Kristnes Gaver ofte rovede og Pilegrimene mishandlede.

Den hellige Gravs Kirke.

En Gneboer ved Navn Peter af Amiens gjorde ogsaa en Valfart til det hellige Land og saa, hvorledes de Kristne blev mishandlede og deres Andagtsøvelser forstyrrede af Tyrkerne. Da han besøgte Patriarken af Jerusalem og hørte hans Klager, blev hans Hjerte dybt rørt. Ved Afskeden sagde den høie Geistlige til

ham: "Jeg sender dig som den jerusalemste Kirkes Talsmand til hendes Datter i Vesten, for at du maa udbede dig Forbarmelse og Hjælp for hendes ulykkelige Moder." Peter paatog sig villig denne Gjerning. Desuden viste Kristus sig for ham i en Drøm og sagde: "Op, Petrus, il og udret med Mod, hvad du har

Ridder fra Korstogenes Tid.

paataget dig; jeg vil være med dig, thi det er paa Tide, at mit hellige Sted bliver renset fra Tyrkerne, og at man kommer mine Tilbedere til Hjælp." Saa vendte den fromme Pilegrim hjem, besøgte Pave Urban II (1088—1099) og talte til ham med saadan Veltalenhed om Tyrkernes Grujsomhed og Pilegrimenes Forjættelse, at

Paven roste hans Iver og udbød: "Drag ud, min Søn, gaa fra Stad til Stad og fra Landsby til Landsby; fortæl, hvad du har seet; varm de kolde Hjerter; men overlad Resten til min faderlige Omsorg." Peter drog da afsied barfodet og med blottet Hoved, ridende paa et Æsel og med en Strikke om Livet og et Krucifiks i Haanden og prædikede Krig og Hævn over Tyrkerne. Hans vedlidelse og Savn jurede Ansigt, hans fattige Dragt, som dækkede den magre Krop, og hans flammende Ord gav de malende og veltalende Ord end mere Vægt. Alle lyttede til hans Tale og harmedes over de Bantro.

Snart efter (1095) samlede Pave Urban Kristenheden til et Møde ved Piacenza i Norditalien. Alle de Tilstedeværende blev rørte over de Taler, som blev holdt om det hellige Lands Befrielse; men Ingentraf Sverdet. Paa en anden Kirkeforsamling i Clermont samme Aar tog man et mere afgjørende Skridt. Her mødte forinden Paven og hans Kardinaler 13 Erkebiskopper, 225 Bisper, 400 Abbeder og en utallig Mængde Vægfolk af alle Stænder. Paa en værdig Maade talte Paven til den store Forsamling, som fyldte den vide Slette, og han støvne Vesten til Kamp mod Østen under en Krigsherre, "højs Hvem Brødet aldrig slipper op, hvis

Gottfred af Bouillon.

Døen er evig, og under hvem Døden er en Martyrdom." Da han endte sin Tale med den Formaning, at Enhver skulde fornægte sig selv og tage sit Kors paa for at vinde Kristus, lød Raabet: "Gud vil det, Gud vil det." Da lovede Paven Enhver, som vilde drage i Krigen for det hellige Land, Tilgivelse for deres Synder, en aaben Himmel, Naade hos Gud og rigt Bytte paa Jorden. Alle Deltagere fæstede et rødt Udkors paa sine Skuldre; derfor fik de Navnet Korsfarere, og Toget blev kaldt et Korstog. Snart dannede der sig store Hære, rede til at drage med Jerusaleem.

For Peter af Amiens blev Tiden for lang; han brød op omtrent straks med en Skare af alskens Paf, der blev ført af en fransk Ridder ved Navn Walter

Pengeløs; men da de røvede og plyndrede undervejs, omkom de fleste af dem, før de naaede sit Maal. Endelig var det store og velordnede Hovedtog i 1096 færdigt; flere Fyrster førte sine Skarer. Fremfor de Andre udmærkede sig Gottfred af Bouillon, Hertug af nedre Lothringen, baade med Hensyn til Fromhed, Indflydelse og ridderlig Værdighed. Det lykkedes denne Hær at erobre Nicæa, Antiochien og Edessa. Endelig naaede man Jerusalem, og da Korsfarerne fik Die paa Staden, raabte de Alle: "Jerusalem! Jerusalem!" Andægtige sang de Alle paa Knæ og kyskede Jorden. Mange tog sine Sko af efter det bekyndte bibelske Ord: "Drag af dine Sko; thi det Sted, du staar paa, er hellig Jord." Efter fire Ugers Forsøb var Beleiringsanstalterne færdige. Saa skred man til Storm. Det første Angreb mislykkedes. Men da Korsfarerne trak sig tilbage, fortælles der, at man saa paa Oljebjerget en Ridder i straalende Rustning og med et forlaret Udseende; han svang sine Vaaben og opmuntrede de Baklende til at fortsætte Kampen. De troede, han var sendt af Gud, og nyt Mod fyldte Alles Hjertes. Angrebet begyndte paany, og nu endelig trængte Korsfarerne ind i Staden, hvor de anrettede et skrækkeligt Blodbad. Da de endelig havde tilfredsstillet sin Hævnøst, drog Krigerne til den hellige Gravs Kirke for at takke Gud for Seieren.

Korsfarerne stormer en Fæstning i Syrien.

nu kom hans Broder Balduin paa Thronen og fik Titlen af "Konge af Jerusalem." Men Kongeriget Jerusalem maatte udstaa svære Kampe mod de Bantro, og det var kun med store Anstrengelser, at det kunde holde Stand mod Fienderne, trods de Skarer, som stadig drog til Palæstina for at beskytte Landet. Det første Korstog varede fra 1096—1099.

Den navnkundige Bernhard af Clairvaux reiste rundt i Landene og manede ved ildfulde Prædikener Folk og Fyrster til fortsat Kamp mod de Bantro. Saaledes kom det andet Korstog istand (1147—1149). Det blev ledet af den tyeste Keiser Konrad III og Ludvig VII af Frankrige, men fik en sørgelig Skjæbne. Uordener, Udsvævelser, Uenighed og den græske Keiser Manuels Forræderi havde næsten ganske oprevet Korshæren, sørend den naaede det hellige Land. Kongeriget Jerusalem's Stilling blev værre og værre. Et frygteligt Slag ved Hæren Tiberias paa den vestre Bred og den yndige Genesarets Sø blev den sidste Konge af Jerusalem fangen; Sultan Saladin erobrede den hellige Stad, og hele Landet indtil Tyrus faldt i Tyrkernes Hænder. Efterretningen

om dette store Nederlag satte hele Vesten i Bevægelse. Den store Keiser Fredrik Barbarossa af den hohenstaufiske Huset troede ikke at kunne ende sine Dage bedre end med et Tog for at befri Jerusalem. I Forening med Kongerne Filip August af Frankrige og Richard Løvehjerte af England fik han samlet det tredje Korstog (1189—1193). Men heller ikke dette formaaede at erobre tilbage den hellige Stad. Da den gamle Heltfonge Fredrik med ungdommelig Dristighed paa sin Hest satte over den rivende Bjergstrøm Seleph (Rahadnus) blev han revet bort af Strømmen og druknede; de Dvige blev nu uenige indbyrdes. Udbyttet af dette Korstog var Stormen paa Acre. Paa Grund af Spliden mellem Lederne maatte man nøies med at afslutte en Overenskomst, hvorved

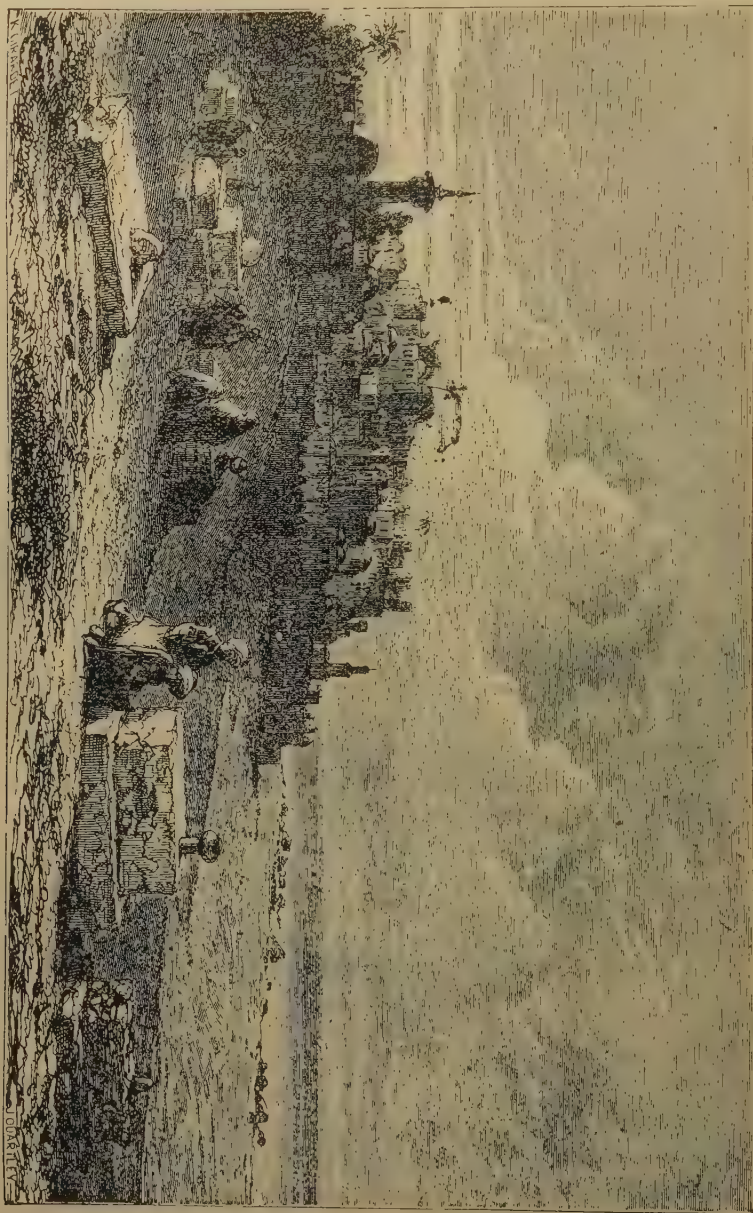

Richard Løvehjertes Segl.

der fikredes de Kristne usforstyrret Afgang til de hellige Steder. Hvis ikke de geistlige Ridderordener Johaniterne, Tempelherrerne og de tyske Riddere havde kæmpet saa tappert og hjulpet Korsfarerne, havde deres Sager staaet endnu værre. Sultan Saladin var nemlig en betydelig Fiende, paa samme Tid som Bevægelsen i Vesterlandene tog mere og mere af, medens Korstogene efterhaanden udartede. Det fjerde Korstog (1202—1204) kom istand ved et Opraab af Prædikanten Fulcos af Menilly og blev ledet af Grev Balduin af Flandern og Bonifacius af Montferrat. Det gav intet andet Udbytte end Stiftelsen af et latinsk Keiserdømme i Konstantinopel, hvis Glands ikke blev af

lang Varighed. Det femte Kørstog (1228—1229), som Keiser Fredrik II nødtvungen samlede og stod i Spidsen for, bragte vel Jerusalem's Kongekrone paa hans Hoved, men ellers intetsomhelst Resultat, ja skaffede ham ikke ergang Pavens

Saffa eller Soppe.

Gunst. I det sjette (1248—1254) og syvende Kørstog (1270) gjorde den franske Konge Ludvig den Hellige de sidste Forsøg paa at gjenvinde det hellige Land. Men han maatte gaa en egen Vej for at faa sine Underfaatter til

at deltage. Hver Julefest pleiede han at stænke sine Tjenere nye Klæder. Denne Gang modtog Ridderne Juleaften smukkere Dragter end nogensinde tidligere. Men da de Juledags Morgen skulde tage dem paa, blev de var, at samtlige var forsynede med Korsets Mærke. For Wrens Skyld kunde de ikke holde sig tilbage, men var ikke lidet forbitrede paa Kongen, som de kaldte "Pilegrimsjægeren." Toget fik en sørgelig Ende, da baade Kongen og hans Hær blev fangne i Ægypten. Paa det sidste Korstog til Afrikas Nordkyst blev han revet bort af Feber. Snart efter (1291), gif Acre, den sidste Besiddelse i det hellige Land, tabt for de Kristne. Korstogene varede i henimod 200 Aar, og 6 Millioner Menneſter mistede under dem Livet.

De var dog ikke uden betydningsfulde Følger. Ved dem fik Pavedømmet forøget Anseelse; thi Korstogene til det hellige Land var komne istand ved Kirken og lededes af den; de gjorde Paven i Birkeligheden til hele Europas Krigsherre og skaffede ham stor verdslig Magt og Indflydelse. Desuden fik Kirken af Korsfarerne mange Gaver, og Geistlighedens Rigdom tiltog i høi Grad. Der opstod den Overtro, at man kunde sone sine Synder ved Krig mod de Vantro og ved Udaydelse af deres Blod. Man troede at kunne tilkjæmpe sig Sjælefred ved Sverdet; man søgte den levende Kristus blandt de Døde. Bistof bragtes ved disse Tog ogsaa Kunst og Videnskab til Europa, og Handelen blomstrede op. Østens Kundskaber og Skikke forplantedes til Vesten. Dannelse og Aandsudvikling blev stedse større i de Lande, som deltog i dem; ogsaa vort Land modtog ved Sigurd Forsalafarer og hans Vedsagere Paavirkning af den Kulturstrøm, som fulgte med Korstogene.

De geistlige Ridderordener.

Gerat Karl den Stores Rige var bleven svækket, og Keiserværdigheden havde gaaet over fra Vestfrankerne til Tyskerne, hævede Ridderstanden sig til større og større Betydning. Grunden hertil var Lensvæsenet, hvorefter de Herrer og Fyrster, der havde Land til Len af Keiseren, ogsaa førte hans Krige, hvilket bevirkede, at en Rytterſkare af Baronier med sine Undergivne mere og mere dannede Armeen istedetfor det tidligere Opbud af hele Folket. Den udfoldede sig herligst, da et vidt Spillerum aabnede sig for dens Kamplyst i det hellige Land. Ridderne kunde nu ikke alene stride for Guds Ære, som var det Maal, de oprindeligt havde sat sig, men ogsaa ved sin Kamp erhverve sig Gimmeriget og Guds Velbehag, paa samme Tid som de hengav sig til Nydelſen af et eventyrligt Liv. Under den almindelige Begeistring for Korstogene blomstrede Riddervæsenet saavel i Birkeligheden som i Digtingens Verden. Det ønskede og fik ikke alene fra først af en religiøs Indvielse, men ved Siden af alle sine verdslige Gjøremaal bar det ogsaa en aandelig Spire i sig. Ved Indtrædelse i Ridderstanden maatte man ikke alene gennemgaa religiøse Øvelser, men fremfor alt aflægge det Løfte at frygte Gud, tage flittig Del i Gudstjenesten, stride for Troen og beskytte Ustyldigheden saavel som Kirken. Derpaa modtog man Ridderſlaget i Guds, den hellige Michaels og den hellige Georgs Navn. Det var da saa naturligt, at især denne Stands Medlemmer blev grebne af Korstogtanken. Atter og atter drog

nye Skarer af dem ud til Kamp, mærkede med Korsets Tegn og under St. Georgs Banner.

Riddervæsenet fik et mere aandeligt Præg, da de geistlige Ridderordener blev stiftede; de var en Sammensmeltning af Munke- og Riddervæsenet. Først blev Johaniternes eller Hospitalbrødrene's Orden stiftet (1118). Den fremgik af Johannes den Døbers Hospital i Jerusalem, hvilket nogle italienske Kjøbmænd fra Amalfi havde grundet til Pleie af Syge og Pilgrime. Endnu før Jerusalems Erobring fik Ordenen en bestemt Regel; dens Medlemmer bar som Ordensdragt en sort Kappe med et hvidt Kors og afslagne Løftet om Armod, Kydighed og Lydighed. Senere maatte man ogsaa forpligte sig til som Riddere at forsvare Religionen mod de Bantro, og nu deltes Medlemmerne i Prester, Riddere og tjenende Brødre. Ordensens Forstander kaldtes Mester, senere Stormester. I Europa gik de mere og mere over til at blive Munke. I Norge ciedede de Bærne

Ridder fra det tolvte Aarhundrede.

Johan af Corbeils Segl fra Aar 1196.

Kloster ved Moss, vistnok op-
hjulpet af Sverre; det tjente
væsentlig som Pensionsanstalt for
gamle Hirdmænd. Deres vigtig-
ste Kloster i Danmark var
Antvortskov. Efterat
Palæstina var tabt (1291),
flyttede Johaniterne over til
Cypern og erobrede i 1310
Rhodus; de kaldtes nu Rhodis-
eriddere. Her holdt de
Stand mod Tyrkernes Anfald
lige til 1522 og fik da af Keiser
Karl V Den Malta og blev
kaldt Malteseriddere. Un-
der ganske forandrede Forhold be-
staar denne Orden fremdeles og
deles i to Grene: en katolsk,

Malteseridderne, og en evangelisk, Johaniterne.

Endnu vigtigere end Johaniterne blev Tempelherrernes Orden, som stiftedes 1118 i Kong Balduins Dage og først blot bestod af ni Riddere. De har sit Navn fra Salomons Tempel; thi de fik sin Bolig anvist paa det Sted, hvor man antog, dette fordum havde staaet. De havde en streng Regel, hvis Udkaft sthyldes Bernhard af Clairvaux. Ogsaa de maatte aflægge tre Klosterløfter og love at kjæmpe mod de Bantro. En Tempelherre fik ikke engang Lov at kysse sin Moder eller Søster. Deres Forsamlinger begyndte med Bøn og Syndsbekjendelse. Alle skulde hver Dag høre Messe og bede Fadervor 60 Gange. Ved Bordet blev der læst gudelige Bøger, og af de simple Maaltider tilfaldt Tienstedelen de fattige. Det var ikke tilladt at bruge fine Klæder eller bære Guld og Sølv paa sig. Ingen skulde have nogen Eiendom, ikke saameget som en Dre, ei engang, hvad man fik af Madvarer. Paa Bretspil og Terningespil skulde en Kristi Stridsmand ikke ødsle nogen Tid. Han fik kun Lov til at jage efter Løver, men maatte ikke i forsængelig Lyst gennemstreife

Skovene paa Falkejagt. Den hellige Bernhard af Clairvaux priser disse Riddere saaledes: "De har Alle blot et Hjerte og én Sjæl; blandt dem gjælder ingen Adels, men Dygtighed. Den ene Broder bærer den andens Byrde; et ubestemt Ord, en lydelig Vatter, ja, selv den mindste Knurren straffes paa Stedet. Gadesangere og Gjøglerne er en Vederstyggelighed for dem. Opstaar der Krig, saa beskytter de sig indvortes ved Tro og Standhaftighed, udvortes ved Jern, ikke ved Guld. Bevæbnede, men ikke pyntede, indjager de Fienden Stræk uden at friste Havestygen. I Slaget findige, men ikke lidenskabelige, ordner de sine Skarer med Betænselighed og styrter sig da, glemmende sin sædvanlige Sagtmødighed, med nimodstaelig Kraft ind paa Fienden uden at frygte hans Overlegenhed eller Vildhed; thi af Herrens Styrke haaber de Seier; derfor har allerede Tusinde flygtet for en, Titusinde for to. Saaledes er de paa en Gang blidere end Vin og frygteligere end Løve, saa at jeg ikke ved, om jeg skal kalde dem Riddere eller Munke."

Begge disse Ordener, der ansaa sig som stadige Korsfarere, har saavel ved sin Sverdtjeneste som ved Fredens milde Gjerninger været det kristne Østens fasteste Støtter. Tempelherrerne leiede Krigsfolk og opstillede undertiden store Hære, hvorved deres Anseelse og Magt voksede betydelig. Men da Begjæret efter Guld og verdslige Besiddelser fik Indpas, udartede de. I Epidsen for Ordenen stod Mesteren og ved hans Side Ordensraaden; som Kjendetegn bar Medlemmerne en hvid Kappe med rødt Kors. Ordenen blev ophævet 1312.

Den tyske Orden blev stiftet 1190 til Beskyttelse af de hellige Steder, til Kamp mod Muhammedanerne og til Understøttelse af tyske Pilegrime. Allerede 1128 var der i Jerusalem oprettet et Hospital for Dystere, men da Saladin erobrede den hellige Stad, maatte det standse sin Virksomhed. Ved Beleiringen af Acre forenede nu et Antal af de fordrevne Hospitalsbrødre sig med Borgere fra Bremen og Lübeck for at vie sig til Pleie af de syge tyske Korsfarere i et Lethospital. Af denne Forening opstod den tyske Orden, som blev stadfæstet af Pave Clemens III Aar 1191. De tyske Riddere afslagde de samme Løfter som Johaniterne og Tempelherrerne, deres Dragt bestod af en hvid Kappe med sort Kors. Under Stormesteren Herman af Salza (1209—1239) hævede Ordenen sig ved Keiserens og Pavens Gunst til overordentlig Betydning, især da den flyttede over til Europa. Mellem Aarene 1230—1283 underkastede den sig de hedeniske Preussere og stiftede et særegent Ordensland, der paa Luthers Raad blev forvandlet til et verdsligt Hertugdømme. Ordenen blev senere ophævet. Tidligere er omtalt Sverdbrodrernes Orden, stiftet 1202 af Biskop Albrecht af Apeldern; den fik Tempelherrernes Regel og havde til Opgave at yde væbnet Hjælp ved Ombvendelsesværket i Østersøprovincerne.

Munkevæsenet i Kirkens Tjeneste.

Begyndelsen stod Munkedømmet ikke i Forbindelse med den hierarkist sammensatte Kirke. Klosterene, som for det meste laa i Nærheden af Bjerne, tilhørte saavel den borgerlige som den kirkelige Organisme. Da de ei tilhørte nogen af Delene helt, men havde adskillig fælles med begge, saa kom de til at indtage en Mellemstilling; dette maa tages i Betragtning, naar man skal forstaa deres vekslende Skjæbner. Som bekendt var de gamle Benediktinere

lige til det tiende Aarhundrede de eneste Munk, men blev efter den Tid paa mange Bis ombannede og reformerede. Saaledes fremstod Clunyenserne 910 og fik snart stor Anseelse og Indflydelse. De havde en streng Regel og stod under Pavens umiddelbare Opfølg. Snart hørte 2000 Klostere til denne Munkeforening. Fra disse udgik en gavnlig Reform for hele Kirken, samt tre berømte Paver, Gregor VII (1073—1085), Urban II (1088—1099) og Paschal II (1099—1118). Hermed var Stødet givet til Stiftelsen af et ikke ringe Antal nye Ordener; hver især

Benediktinermunk.

havde sine egne Regler og Dragter. Ved Robert af Citeaux opstod 1098 Cistercienserne, medens Romuald allerede 1018 stiftede Camaldulenserne, og Bruno af Köln i 1048 grundlagde den strenge Kartäuserorden. Mørkt Alvor og Dødens Stilhed herskede blandt disse Brødre; ethvert Ord, som ikke var uundgaelig nødvendigt, blev banlyst og forbudt. De klædte sig i en Bødsdragt af Haar, levede bare af Brød og Bælgfrugter, ja nægtede sig at tale endog i Bønnen; i deres Gudstjeneste manglede al Pragt, derimod arbejdede de flittig. Denne Orden var særlig fremkaldt ved Sorgen over Geistlighedens verdslige og letfærdige Liv.

Til Stiftelse af en ny Orden førte ogsaa Norbert af Xantens Forsøg paa at gjenindsføre det forfaldne kanoniske Liv blandt de Geistlige. Norbert var en Ven af det saksiske Keiserhus og førte som Domherre i Xanten et hyppigt Verdensliv. Da blev han en Dag ved en Dystraale fra klar Himmel saa forstrækket, at han faldt af Hesten og besluttede at forlade Verden. Han klædte sig i et raat Skind og drog omkring som Bødsprædikan, men blev kun mødt med Spot blandt sine Standsfæller. Da traf han sig tilbage til et Sted i Skoven ved Couch, som var vist ham i et Drømmebryn (*iocum præmonstratum*); her boede han med nogle Benner.

Hans Ry for Hellighed for viden om, saa at der indsaandt sig mange Fæller, der levede efter Augustins Regel og antog Navnet Præmonstratenser. De udbredte sig snart til det nordøstlige Tyskland; der opstod ogsaa Nonneklostere af samme Navn og Orden. Norbert selv blev Erkebiskop af Magdeburg, holdt sit Indtog barfodet, ridende paa et Æsel, og begyndte saa at reformere. Han mødte dog megen Modstand lige til sin Død 1134. Men hans Orden har derved, at den drev baade Jordbrug, Prædiken og Sjælsorg, i det nordøstlige Tyskland udbredt ikke blot

Kultur, men ogsaa kristeligt Liv. Til disse Ordener kom Karmeliterne, stiftet af en Korsfarer Berthold af Cala. Med nogle Fæller slog han sig ned i en Hule paa Karmel 1156. Innocents III stiftede Trinitariernes Orden til Løstjøbelse af kristne Slaver. Dominikanernes og Franciskanernes berømte Tiggerordener skal senere omtales udsørligere; den førstnævnte havde Generalkapitel, den sidstnævnte Ordensgeneral; begge fik derved sit eiendommelige Præg.

Samtlige disse Munkes befordrede Hierarkiets Magt og Anseelse; de var lidenskabslige Stridsmænd for Kirken og saare følelige Redskaber for Pavernes egne Formaal. Derfor var disse ogsaa ivrige Venner og Beskyttere af Munkesænen. Gregor den Store (590—604) fastsatte, som bekendt, Klosterenes Forrettigheder og Klostergodsets Uørlighed ved flere Forordninger. Kluge Paver skaaede altid det dels aristokratiske, dels monarkiske ordnede Munkesænen og drog det ind i Kirkens Tjeneste. Munkene meddeltes Ret til at modtage Skifte, gjøre Sygebesøg og læse Messe. Enkelte Ordener, navnlig Clunyenserne, forpligtede sig formelig til Lydighed mod Kirken. Munkedømmets Forhold til Biskopperne artede sig forskjellig, alt eftersom Munkene fandt en fast ordnet Kirke eller blot en, som skulde organiseres. I det hele havde den biskoppelege Magt Overtaget. En Undtagelse fra denne Regel var f. Eks. Klosteret Cluny i Burgund. I Valget af Abbed turde Biskopperne dog ikke blande sig. Efterat nogle Munkesordener, især Tiggermunkene, havde faaet prestelige Rettigheder, blev snart Prestembeder besatte med Munkes og Kirkesogne henviste til Klostrene; derved opstod Klostergeistlige og almindelige Geistlige. Kirken som saadan fik ved denne Ordning en Støtte i Menighederne. De Klostre, som var grundlagte af Fyrsterne og Adelen, fik efter Stifterens Stilling i Samfundet mere eller mindre betydelige Rettigheder. De blev derhos Tilflugtssteder for Sønner og Døtre af fornemme Familier. Ved Gaver og Testamenter fik Klostrene verdslig Besiddelse og Rigdom. En Abbeds anseede Stilling blev fra det 11te Aarhundrede af givet til fornemme Riddere og Fyrster; de kaldtes læge Abbeder og drog med sine Familier ind i Klostrene. Dette blev Hovedaarsagerne til Klostrenes Verdslighed.

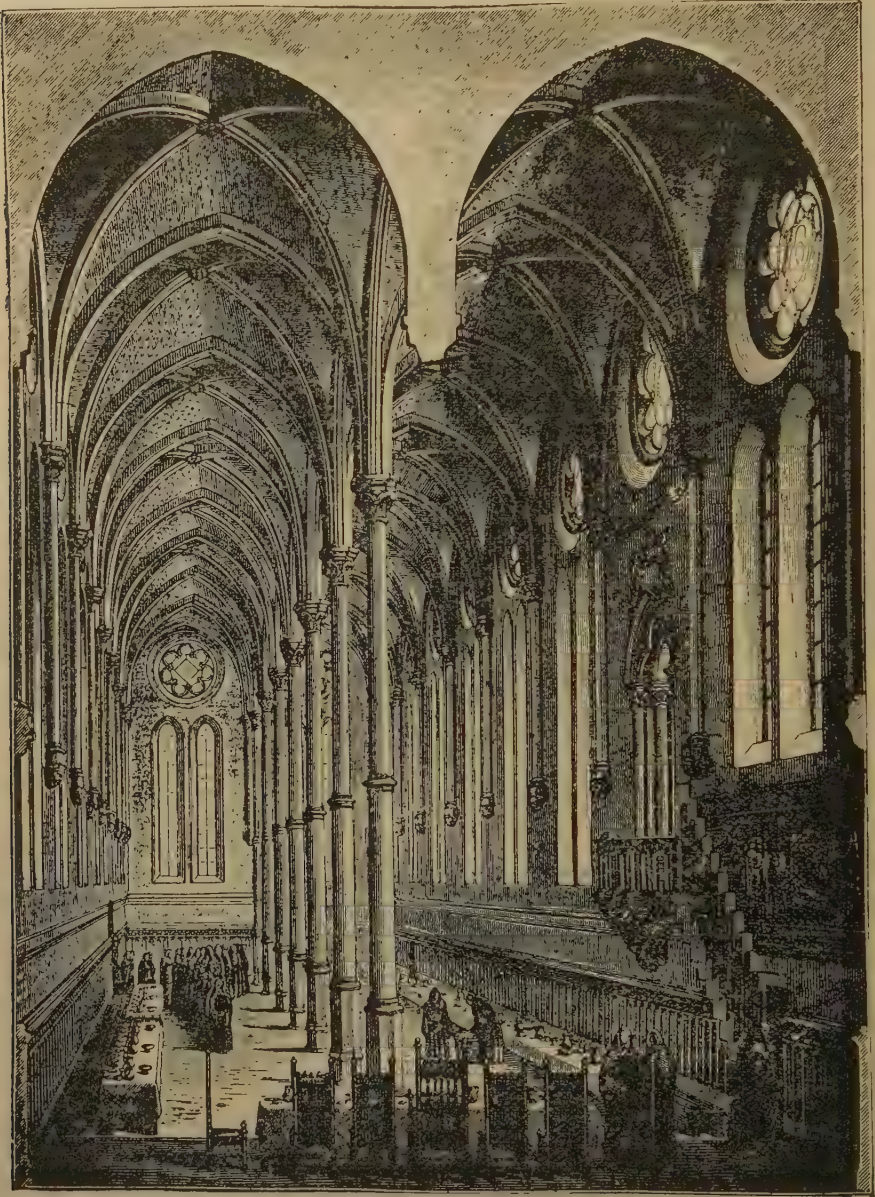
Cisterciensermunk.

Bernhard af Clairvaux og Cistercienserne.

aa denne Tid levede og virkede en Mand, hvis betydningsfulde Indflydelse sporede i Korstogene, Munkesænen og de geistlige Ridderordener, ja den strakte sig endog til Pavestolen. Ogsaa paa Kirkelivet har hans kristelige Aand sat sine dybe Mærker og bragt blivende Betsignelse. Det var den hellige Bernhard, som blev født i Burgund 1091 og stammede fra en gammel Adelslægt. Hans fromme Moder Aleth viede ham tidlig til Herrens

Tjeneste, og hendes hellige Kjærlighed, som saa det fuldkomne Liv i Munkewæsenet, gjorde et dybt Indtryk paa hendes følelsesfulde Sind. Men da han tidlig mistede hende, blev han dragen bort fra denne Retning. Dog traadte senere Moderens

Spisefal i et Kloster.

Billedet atter frem for ham. Som treogtyveaarig Ungling besøgte han en af sine Brødre, der beleirede et Slot; da øvede Mindet om hans Moder en saadant Magt over hans Hjerte, at han besluttede helt at vie sig til Herrens Tjeneste som Munk.

Han valgte ikke det mægtige, rige Kloster i Cluny, hvor den Gang en verdslig Mand allerede havde faaet Magt paa Grund af dets store Rigdomme, men gif ind i den fattige Munkeforening i Citeau, som var bleven reformeret i den strengeste Tugts Land. Der fandtes i dens Kirker ikke nogen Prydelse, Kirkerne havde intet Taarn, Krucifixet var af Træ, den store Udsættelse af Jern istedetfor af Sølv og Guld, Møggeløst var af Jern og Kobber, kun Nadverfalken var af ædelt Metal. Med 30 Jevnaldrende af adelig Stand meldte han sig 1124 hos den forbausede Forstander i det lidet besøgte Kloster. Dette Eksempel og hans Tales Magt bevægede straks flere Slægtninge og hans fire Brødre til ogsaa at gaa ind. Med gløbende Iver opfyldte Bernhard alle en Munks Pligter; intet Offer og ingen Selvfornægtelse var ham for tung. Men sit overdrevne Arbejde og Forjægtelse og alle sine Selvpinsler angreb han siden, fordi han derved havde ødelagt sin Sundhed. Dog bidrog hans magre Stikkelse, der vidnede om Dyr og Selvfornægtelse, til at forstærke det Indtryk, som hans Begjærings Kraft og ildfulde Tale gjorde paa Tilhørerne. Naar han i Klosters Gærde streifede om i Skoven og arbejdede, løstede han under Betragtningen af Naturen Sindet op til Gud i Bøn; og saa skrev han af egen Erfaring til en Lærd: "Tro, hvad der er erfaret, du vil finde meget mere i Skovene end i Bøgerne. Træer og Stene skal lære dig, hvad du af de Fleste ikke kan lære."

Ved Bernhard fik Ordenen et nyt Opsving, og allerede efter tre Aars Forløb blev han selv sat i Spidsen for et nyt Kloster. I en vild Fjeldkløft, som var et Tilhold for Røvere og derfor kaldtes Malurtdalen, skulde der grundes et Kloster; det fik Navnet Clairvaux eller Uysdal. Bernhard blev dets Abbed. Sine Munke opslammede han til Bøn, Betragtning og Arbejde; ved deres Flid blev det udhyrte Land gjort frugtbart, og Klosteret vandt efter mange Aar stor Rigdom. Under en ivær Hungerensnød, da Skarer af forsultne Fattigfolk fra alle Kanter strømmede til Klosters Porte, blev der udvalgt 2000, som mærkedes med et Tegn og blev forføjede hele to Maanedes; Andre fik Almisser. Mange Egne forlangte Munke fra Clairvaux for at grunde nye Kloster efter samme Mønster. Snart gaves der 13 Cistercienserkløstere, og ved Bernhards Død var der paa denne Maade grundet 160 Kloster i England, Skotland, Irland, Tyskland, Danmark, Sverige, Norge og Italien, ja ved den Tid stod 500 Abbedier under Overabbeden i Citeaux. Munke talte man i Tusindvis; de kaldtes ogsaa Bernhardinere. Den store Udbredelse, som hans Orden fik, var Aarsagen til Bernhards udstrakte Brevveksling, der omfattede alle disse Lande. Klosterlivet satte han saare høit: "Her er godt at være, fordi Mennesket her lever renere, falder sjældnere, reiser sig hurtigere, vandrer forsigtigere, hviler sikrere, dør saligere. Men Udmagthed i Fælsværk er bedre end Hovmod i Rutte." Bernhard var Indremissionær i dette Ords virkelige Betydning. Han tog sig af dem, som ved Raahed og Forjæmthed var faldne i store Forbrydelser, og det lykkedes ham ved den omhyggelige Sjælsorg, han øvede, samt ved streng Tugt og det religiøse Samfunds Indflydelse at lede dem til Rod og Omvendelse.

Til sine Munke talte han mangt et Ord om det indre Livs Fristelser under Ens Stræben efter kristelig Fuldkommenhed; han advarer mod den Retning, som ikke lader Mennesket komme til Ro og Glæde, idet man altid kun betragtede sin Synd og fortæredes ved at ruge over sig selv. "Jeg formaner eder, mine Brødre, til under-

tiden at løste Eder fr. den ængstelige Tanke paa Eders Livsvandel til Betragtningen af de guddommelige Velgjerninger, forat I, som bliver bestjæmmede ved Betragtningen

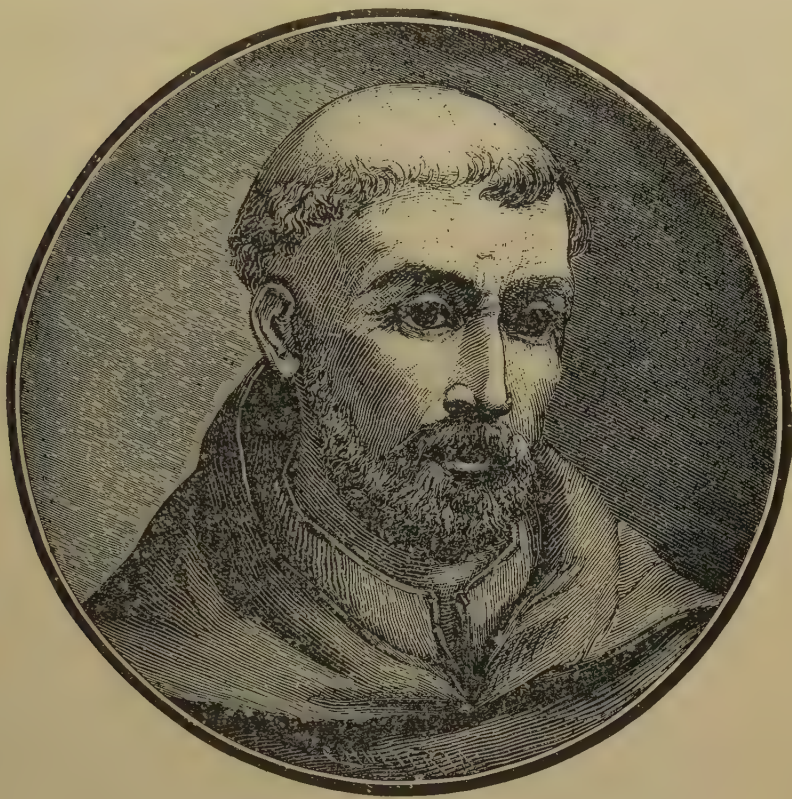

Den hellige Bernhard ifærd med at grundlægge Klosteret Clairvaux.

Efter et fransk Billede af Mouilleron.

af Eder selv, kan forfriskes ved at se paa Gud. Bistnok er Smerten over Synden nødvendig, men den maa ikke være stedse varende. Den maa blive afbrudt ved den

gladere Tanke paa Guds Naade, forat Hjertet ikke skal forhærdes ved Sorgen og omkomme i Fortvivelse. Guds Naade er større end enhver Synd. Derfor er den Retfærdige ikke altid, men kun i Begyndelsen af Bønnen sin egen Anklager; men han slutter med at lovpriise Gud." I en anden Tale siger han: "Ofte kommer vi til Alteret med et lunkent og kørt Hjerte og hengiver os til Bønnen. Men naar vi holder ud i den, strømmer Naaden pludselig ind i os, Hjertet bliver fuldt, og en Strøm af fromme Følelser fylder vort Indre." Han advarer mod Farerne ved en sværmerisk Følelsesretning og ungdommelig Overdrivelse: "Det er Eders Egenvilje,

Den hellige Bernhard.

som lærer Eder ei at skaane Naturen og ikke laane Øre til Fornuften. I havde en god Aand, men I brugte den ikke paa rette Naade. Jeg frygter for, at I istedenfor den har faaet en anden, som vil bedrage Eder under det Godes Skin, og at I, som begyndte i Aanden, skal ende i Kjødets. Gud er Visdommen, og han forlanger en Kjærlighed, som ikke hengiver sig til søde Følelser, men ogsaa er forenet med Visdom." Han advarede mod at gjøre sin egen Retfærdighed gjældende og henviste til Kristi Retfærdighed som den faste Grund for al Tillid: "Kristus kaldes ikke blot retfærdig, men Retfærdigheden selv og den retfærdiggjørende Retfærdighed. Han er ligesaa

mægtig til at retfærdiggjøre som rig til at tilgive. Den, som derfor sønderknust under sine Synder hungrer og tørster efter Retfærdighed, kan tro paa ham, som retfærdiggjør de Ugudelige, og retfærdiggjort ved Troen alene har han Fred med Gud." "Ingen er uden Synd, til al Retfærdighed er det mig nok, at han er mig naadig, mod hvem jeg har syndet. Alt, hvad han har besluttet ikke at tilregne mig, er, som om det slet ikke var der. Ikke at synde er Guds Retfærdighed, Guds Tilgivelse er Menneskenes Retfærdighed."

Bernhard blev spurgt tilraads af Paver, Konger og Reiser og kaldt til Hjælp i vigtige Anliggender; frimodig sagde han de Mægtige Sandheden og paadrog sig derved det romerske Hof's Unnaade, hvilket dog trængte til ham. Paverne Innocents II (1130—1143) og Eugen III (1145—1153) tog sin Tilflugt til ham, naar de ved Romernes urolige Sind blev fordrevne; de havde fornemmelig hans Daadskraft og hans Tales Magt at takke for Seieren over sine Modstandere. To Gange reiste han til Italien og beroligede det rasende Folk. Det Indtryk, han gjorde paa Gemytterne, udrettede store Ting, saa at endog Syge blev helbrede. Bernhard roste sig ikke af dette, men sagde: "Herrens Ord priser ikke dem salige, som opvækker Døde, giver Blinde Synet tilbage, helbreder Syge, byder over onde Aander, forudsiger det Tilkommande, men meget mere de aandelige Fattige, de Sagtmødige, dem, som sørger over sin Synd, som hungrer og tørster efter Retfærdighed, de Barmhertige, de Rene af Hjertet, de Fredsommelige, dem, som lider Forfølgelse for Retfærdigheds Skyld." Imod sin tidligere Discipel Innocents optraadte han med næsten apostolisk Frimodighed. "Forsøg engang," siger han, "at forene de to Ting, som Hersker at ville være Apostelens Efterfølger eller som Apostelens Efterfølger at ville være Hersker. Det ene eller det andet maa du lade fare. Vil du samtidig begge Dele, saa mister du dem begge." Og da hans Værling Eugen III blev Pave, skrev han til ham: "Endstjønt jeg nu aflægger mit Fadernavn overfor dig, saa føler jeg dog en Faders Kjærlighed, Frygt og Vængstelse. Du har naaet en høi, men ikke en høiere Lod. Husk, at du er en Efterfølger af ham, som har sagt: "Sølv og Guld har jeg ikke." Maatte dog ikke Kirken, før jeg dør, kaste sit Garn ud efter Guld og Sølv, men efter Sjæle." For at støtte Paven opfordrede han til det andet Kors-tog; da hans Ord greb Sindene, sølte Mange sig drevne til heller at stræbe efter kristelig Fuldkommenhed i Munkevæsenet end at efterkomme hans nævnte Opfordring; thi Valfarten mod det himmelske Jerusalem i hellig Betragtning holdt man for noget høiere end Pilegrimstoget til det jordiske Jerusalem. Men Bernhard lod ikke Alle slutte sig til ham paa denne Naade uden Prøvelse. Han viste Mange tilbage, idet han skjonte, at de endnu ikke var stiftede for det stille, aandelige Liv, men fremdeles trængte det uadvendte Livs Møje og Kampe for sin sunde Udvikling. I Egnene ved Rhinen var der optraadt en sværmerisk Munk ved Navn Rudolf, som havde opfordret Folket til først at vende sine Baaben mod de vantro Jøder, og Tusinder af dem blev myrdede eller af Frygt drevne til en hyklerisk Daab. De kirkelige Myndigheder havde ikke Magt til at dæmpe Sværmerens Raseri. Bernhard erklærede sig i et Brev med hellig Harme mod dette djævelske Uvæsen, ja han ilede selv til Stedet, og det lykkedes ham at kalde Sværmerne til Lydighed og Besindighed. Mod Skolastiken gjorde Bernhard gjældende Troens Inderlighed og Enfold. Han var fjernt fra at foragte Videnskaben; han ansaa den tværtom

for en Guds Gave, der skulde helliges og gøres nyttig for Kirken. Men han sagde, at Videnskaben maatte være ydmyg, og at Gudserkjendelsen skulde udgaa fra den rette Selvertjendelse. Vistnok lod han sig ogsaa let forlede til Uretfærdighed og Haardhed mod Saadanne, hos hvem Videnskaben fik for meget at sige. Dette sees under hans Kamp med Abælard, som stræbte at forene Tro og Viden.

Naar Bernhard efter sine store Reiser i Kirkens Tjeneste vendte tilbage til sit Kloster, forfattede han de Skrifter eller Salmer, hvormed han virkede saa mægtig paa sine Samtidige. "Alle Munkelivets Fristelser og Synder undgik ikke hans skarpe Blik, der trængte dybt ind i Sjælen; han var en Mester i alvorlig og mild Klosterugt. Han var ogsaa en Mester i den opbyggelige Udlæggelse af Skriften og i at prædike saavel i sine Klosterbrødres snævre Kredse, hvem han meddelte sine dybeste Spekulationer, som for de store Folkemasser. I sine Klosterprædikener har han anslaaet Toner, som endnu den Dag idag gaar gennem hele den kristelige Opbyggelseslitteratur; det er ham, der har gjort Betragtningen af Frelserens menneskelige Liv og hans lidende Skikkelse til Andagtsens Midtpunkt. Han er en af Fædrene for den vesterlandske Mystik, den Opfatning, at Sjælen, i Genrykkelsen løst fra Legemets Baaud, ved Bøn og andægtlig Betragtning virkelig kan forene sig med Gud ligesom Vanddraaben, der vender tilbage til Havet. Men paa samme Tid, som han holdt denne Genrykkelsens Bestielse af Gud, som han troede Herren flere Gange havde værdiset ham, for det Høieste, mente han dog, at det for Broderkærlighedens Skyld var bedre, at han blev afbrudt selv i den saligste Genrykkelse. Forsmagen paa den evige Salighed i dette Liv er for ham og for den hele Middelalder det høieste, og han har først fundet det ophøiede Udtryk for dens Lovprisning. Jo nærmere Virskaldet ligger den, desto bedre er det; Vægmandens Liv i Verden, Fyrstens og Ridderens, Kjøbmandens og Bondens Liv er det laveste, høiere staar det virksomme Liv i Kirken, som de Verdensgeistlige fører, høiest staar Munkenes Liv i Bestielsen. Alligevel øvede denne verdensstrætte Mystiker en afgjørende Indflydelse paa Verdensbegivenheder. Da Pavevalget spaltede Vælgerne i to Partier, udvirkede han ved sin Overtalelse, at Frankriges, Englands og Tysklands Konger anerkjendte Pave Innocents II's Valg; han førte Paven til Italien og gjenoprettede tilsidst efter Modpavens Død Kirkens Enhed. Paa mange Reiser blev hans Personligheds vidunderlige Magt atter og atter sat paa Prøve. Han forsonede Fyrster, som var blevene dødelige Fjender, han bragte oprørte Byer til Alge og Rod. Naar han havde prædiket, vilde man ikke lade ham drage bort igjen, men sloges om et Stykke af hans Rutte for i det mindste at have et lægende Minde om ham." — Dette virksomme og selvofnægtende Liv fortærede tilslut ganske hans svage Kræfter. Fra sit Sygeleie reiste han sig med Magt for at efterkomme en Anmodning om at gjenoprette Freden i Rhinegnene. Efter at have fuldført dette Værk vendte han tilbage Døden nær. Han dikterede det sidste Brev til en Ven, hvortil han selv med svag Haand spøjede nogle Linjer, og sluttede med følgende Ord: "Og med alt dette er, forat intet skal være skjult for den for sin Vens Tilstand bekymrede Ven, med Hensyn til det indre Menneske, Anden stærk i det svage Kjød. Bedes til Frelseren, som ikke vil Synderens Død, at han endelig ikke maa udsætte min Afsked, hvortil det allerede er Tid, men lade den komme under hans Omsejers. Understøtter med Eders Bøn ham, som ikke ved noget af egen Fortjeneste, saa at den lundende Fie. de ikke kan finde noget Punkt, hvor

han kan saare mig." I sin Dødsstund bad han: "Kjære Herre Jesus, jeg ved, at om jeg har levet paa det Bedste, saa har jeg dog levet for dømmelig, men jeg trøster mig ved, at du er død for mig og har bestænket mig med dit Blod af dine hellige Wunder. Thi jeg er jo døbt til dig og har hørt dit Ord, ved hvilket du har kaldet mig og tilsagt mig Naade og Liv og befalet mig at tro. Derpaa vil jeg fare bort, ikke i den uviste Tvil og Tanke: Al, hvem ved, hvad Gud i Himlen vil dømme om mig!" Saa hensov han i sine Disciples Nærværelse Aar 1153.

Dominikanerordenen og dens Stifter.

Af stor reformatorisk Betydning for de rige Klostere og med en mærkelig Indflydelse paa den i Verdslighed nedjunte Kirke var de to Tiggerordener, stiftede af Dominicus og Franciscus. Dominicus blev født i Castilien 1170 og nedstammede fra den adelige spanske Slægt Guzmann. Hans fromme Moder havde allerede før hans Fødsel bestemt ham for den geistlige Stand. Ved Universitetet i Valencia lagde han sig efter Theologien

To Dominikanere tilbyder en Pilegrim,
som senere viser sig at være Kristus,
Herberge.

frescomaleri af fra Angelico.

og udmærkede sig allerede som ung ved streng Afholdenhed og stor Velgjørenhed, saa at han endog vilde give sig selv hen for En, som var kommen i Slaveri. Han blev Prest i Oasma og flere Gange udsendt for at omvende Muhammedaner og Kjettere. Geistlighedens Tugtløshed og Branglærernes Udbredelse laa ham tungt paa Hjerte. Han saa med Smerte, at de fornemme Cisterciensermissionærer intet udrettede. Derfor formanede han dem saaledes: "I drager frem med Pakke, som bærer Eders Klæder og Livsfornødenheder; derfor modsætter de Bantro sig Eders Prædiken og siger: Se dog, hvorledes disse Ryttere forkynder os den Herre Kristus, som gif tilfods, og se, hvorledes disse rige Folk ærer de Fattige og Foragtede!

Vil I se nogen Frugt af Eders Arbejde, da maa I lade al Stads fare og som Apostlene drage afsted simple og barfodede to og to, da skal I udrette noget." Men Dominicus lod det ikke være med at tale slig, han levede ogsaa, som han lærte. I Sydhfrankrige gjorde han Prædikereiser, tilbragte hele Nætter i Kirkerne, sov paa Stengulvet foran Alteret og afslod alle høie Værdigheder for altid at kunne være en simpel Prædikant. Han fandt Støtte hos Biskop Fulco af Toulouse; med de Fæller, som sluttede sig om ham, førte han i et Hus, han havde faaet, et fælles kanonisk Liv og grundede tillige et Kvindeasyl for at bevare Kvinder fra at forføres af Branglærere.

Men efterhaanden blev Dominicus i Albigenserkrigen til Inkvisitor, som forhørte Kjetterne; derjom de ikke vilde omvende sig, overgav han dem til Baalet i den Tro, at han dermed gjorde Gud en Tjeneste. Paa Grund af hans

store Iver for Kirken bad Biskoppen af Toulouse Paven om at godkjende hans Selskab. Men da netop paa den Tid Laterankonciliet havde besluttet, at ingen ny Orden skulde stadsfæstes, blev Dominicus og hans Fæller nødt til at antage Augustinus Regel. Af Ordensbrødrene fordrede han streng Afholdenhed, Fattigdom og Tausked, som kun maatte krydes med Ledernes Tilladelse. Da Dominicus Aar 1216 var i Rom, blev Foreningen stadfæstet af Pave Honorius III som en Prædikeorden med mange Friheder, saa at den fik Lov til at prædike og høre Skrifte allesteds. Dominicus sendte nu en Del af sine Medlemmer til Spanien, andre naar til Paris, og Ordenen udbredte sig saa hurtig, at den 1221 allerede tællede 60 Ordenshuise i 8 Provindsjer. Den var en Tiggerorden, og Dominicus forbandede Enhver, som vovede at byde den sikre Indtægter. Den havde en demokratisk Forfatning, som dog løber ud i en monarkisk Spids. Den øverste Leder er Ordensgeneralen (i Rom) med bethdelig Myndighed. Enhver Provinds har dernæst sin Provincial til Forstander, hvert Hus sin Prior og Subprior, og hvert Aar skulde der holdes et Generalkapitel. Dominicus døde i Bologna 6te August 1221 med en Jernlænke om Livet, liggende i Afte og isørt en Klædning af Haar. Hans Begravelse var glimrende. Der fortælles, at han havde gjort mange Undere. Allerede tolv Aar efter sin Død (1233) blev han ophøiet til Helgen af sin Ven Ugolino, der imidlertid var bleven Pave under Navn af Gregor IX.

Ordenen voksede mærkelig. Mange berømte Lærde, Aarhundredets største Tænkere, fremgik af den. Foruden den Opgave at udbrede theologisk Kundskab, fik Dominikanerne af Paven som sit særegne Kald at vaage over Rettroenheden; Kjættedomstolene, som først havde været i Biskoppernes mildere Hænder, blev nu besatte med dem. I Aarhundreders Løb lykkedes det dem tilsidst ved hyppig Anvendelse af Baal og Sverd ganske at gjøre Ende paa Katharerne i Lombardiet og at indskrænke Waldenserne og Albigenerne til enkelte Menigheder hist og her i Alpernes trange Dale. Paa den ringeste Mistanke gjorde de Undersøgelser, tog Alle og Enhver for fuldgjældige Vidner, anvendte Pinebænken for at udpresse Belyndelser, dømt Bodfærdige og Ubodfærdige til livsvarigt Fængsel eller Døden paa Baaler, nedrev de Ulykkeliges Huise og inddrog deres Eiendomme, ja de staaene ei engang Eigene under Jorden. Dominikanerne var Inquisitionens ivrigste Værner og Befordrere. Vi minder blot om Conrad af Marburg, Hogsstraten og mange Andre. Ordensens dobbelte Bestemmelse, at lyse og vaage, er symbolisk udtalt i dens Vaaben: en Hund, Bledet paa Trostak, med en Fakkell i Munden. Folkevittigheden kaldte dem ogsaa Domini canes, Herrens Hunde.

Den Hellige Franciscus og hans Munkeorden.

n næsten lignende Betydning har Franciskanerordenen faaet. Den stifter Franciscus af Assisi sin Oprindelse. Han blev født i Assisi ved Neapel Aar 1182 og var Søn af en Tøihandler der. Han blev Kjøbmand, gif som livsglad Yngling paa Reiser og udmærkede sig ikke blot ved Ridderlighed og en eiendommelig Klædedragt, men ogsaa ved stor Gæmildhed mod de Fattige. Da hans Moder hørte om hans verdslige Liv, skal hun have sagt: "Han vil endnu ved Guds Naade blive et Guds Barn." I en Feide

1201 blev han fangen, men fandt sig i sin Skjæbne med et muntert Sind. Da gav en Sygdom hans Liv en anden Retning. Han blev alvorlig, og da Benner spurgte spøgende: "Du tænker vel paa din Gistede?" saa svarede han: "J har gjættet det, jeg har fundet en Kjæreste, som jeg ikke mere vil forlade, adelig, vakker og rig, med hende er jeg forlovet." Han pleiede først de Elendigste, søgte derpaa Ensomheden og levede hele Uger i en Hule foran Bren. Der blev hans Drømme til Synner, og efter deres Anvisning drog han til Rom. Her gav han sig sammen med Tiggerne og de Spedalske og viste sig som deres Broder. I en ny Aabenbaring fik han den Befaling: "Franciscus, staa op og gjenopbyg mit forfaldne Hus!" Han vendte nu tilbage til Assisi og satte istand et brøstfældigt Kapel for Udbyttet af sin Faders Varer. Herover blev denne saa vred, at han misbrugte sin Ryndighed og indespærrede og mishandlede sin Søn. Da gav Franciscus det fjerde Bud en god Dag, forlod

Franciskanermunk.

sin jordiske Fader, skilte sig fra sin Familie, indhylede sig i en Rutte, paalagde sig de haardeste Bodsøvelser og valgte en gammel Tigger til Fader, forat denne skulde velsigne ham, saa ofte han blev forbandet af sin virkelige Fader. For Udbyttet af sine Tiggersærder gjorde han istand to faldesærdige Kirker og opholdt sig gjerne selv i den ene, som kaldtes Portiunculakirken. Folkets Spot forstyrrede ikke hans Andagt, og da han engang under en Messe hørte Matthæus's Evangelium (10, 8—10.) om Disciplenes Udsendelse, fastede han ogsaa Skoene og Staven væk og ombyttede Bæltet med en Taugstub, som han knyttede om Livet. I denne Hyrdedragt drog han som Tigger og Bodsprædikant omkring og hilste Enhver, ogsaa Spotterne, med den evangeliske Fredshilsen. Denne Kjærlighed vandt mange Hjerter, saa at han ogsaa blandt de Rige fandt Benner og Efterfølgere, som fulgte med, naar han trådte tilbage til sin Celle. Derfra udsendte han sine Benner to og to og lod dem gaa til alle Kanter for at prædike Evangeliet. Senere forenede han dem under de gamle, bekjendte Munkeløfter; han betragtede Armoden som alle Dyders Dronning: "Jungen bør skamme sig ved at tigge; thi Betleren skaffer den, som giver ham, Anledning til Salighed, fordi Kristus har sagt: Alt give er saligere end at tage." Af Ydmyghed kaldte disse Munke sig Minoriter eller Mindrebrødre; Folket benævne dem Kapuziner paa Grund af deres Dragt; de fik ogsaa Navnet Barfodmunke. Deres Orden blev efter nogen Betænkning stadfæstet af Innocents III, fordi de lovede Paven ubetinget Lydighed; rimeligvis blev han ogsaa opmærksom paa, hvilke herlige Redskaber Franciscus og hans Fæller med deres glødende Iver og Lydighed vilde blive i Kirkens Tjeneste. De skulde Alle efter Pavens Bestemmelse prædike Bod.

For Kvinder grundlagde Franciscus Clarisernes Orden, der fik sit Navn efter Clara, en rig Mands Datter, som 18 Aar gammel forsogede Verden. Efter hans Raad stjal hun sig bort fra Faderhuset, begav sig til Portiuncula-

kirken og stiftede derpaa med sin Søster og nogle Veninder nævnte Orden, som snart fik megen Udbredelse; den stod under Franciscus's Opjagt. I de følgende Aar søgte den utrættelige Munk at omvende Muhammedanerne. Han havde allerede sendt 6 Brødre over til Marokko, og da de intet udrettede, besluttede han selv at drage did, men blev syg i Spanien og maatte vende om. Paa Generalsforsamlingen 1219, da Ordenen allerede tællede 5000 Medlemmer, blev det besluttet at stifte Troesbud til Afrika, England, Ungarn og Grækenland. Franciscus drog til Egypten, men blev der fangen og ført til Sultan Malek al Kamel. Til denne sagde han: "Jeg kommer ikke sendt af Mennesker, men af Gud til dig og dit Folk, for at vise Eder Frelsens Vej." Sultanen indlod sig vistnok ikke paa Fjeldprøven, hvor-

med Franciscus vilde bevise Kristendommens Sandhed, men gav ham rige Gaver og lod ham fare. Den frimodige Missionær vendte tilbage til Vesten; thi der var imidlertid indtraadt Splittelse i hans Orden. Elias af Cortona, som dengang ledede denne, havde mildnet den strenge Regel; mod ham stod Bodsprædikanten Antonius af Padua. Franciscus sluttede sig til sidstnævnte og førte Regelen tilbage til den oprindelige Form og gjenoptog selv Bodsprædikenen i Vesten. Men det strenge Liv med Nattevaagen og Bønnekamp opvled snart hans Kræfter. Der indsendt sig først et Dieonde, som han efter sine Disciples Mening havde paadraget sig ved de mange Taarer, han havde udgydt over Kristi Lidelse. Han prøvede et Middel herimod, men det hjalp intet; thi sit Legeme, som han kaldte "Broder Vjel," havde han pint saa længe og saa meget, at det ei mere lod sig helbrede. Men ogsaa da han ikke længere kunde gaa, var han uden Ro; han lod sig føre om i Landet paa et Vjel og prædikede for Folket. Da han mærkede, at Døden nærmede sig, ønskede han at sove hen i sin kjære Portiuncula kirke.

Han lod sig føre did, velsignede sine Disciple, lagde sig paa Gulvet, bestrøet med Aske, og biede med opadvendte Blikke paa sin Hjemgang, idet han bad Salmen 104 og læste Steder af Johannes's Evangelium. Han døde "nøgen paa den nøgne Jord," indhyllet i en Broders laante Rappe, den 4de Oktober 1226 og blev allerede 1228 erklæret for Helgen, da man fortalte mange Undere om ham og sagde, at han bar Herrens Saarmærker (stigmata) paa sit Legeme (Gal. 6, 17.). "I sin Verdens- og Selvfor nægtelses uhorste Kraft, i sit Hjertes Enfold, i sin Guds- og Menneske-
 kjærligheds Glød, i sin Armøds salige Rigdom var den hellige Franciscus som en Fremmed fra Himlen paa den selviske Jord. Forunderlig var hans dybe Følelse

Franciscus fra Assisi.

Det ældste Billede af ham.

for Naturen. Med Skovens Fugle og med Dyrene paa Marken omgikkes han i barnligt Enfold som med Brødre og Søstre; Menneskenes paradisiske Forhold til Dyreverdenen syntes at fornyes i denne Helgens Nærhed."

Allerede 50 Aar efter sin Stiftelse tællede Franciskanerordenen i 33 Provindsfer 8.000 Huise samt over 200,000 Brødre; blandt andre Rettigheder fik den Lov til at prædike i stængte Kirker, naar Interdikt eller Folkeban hvilede over et Land. Den fik ogsaa mange Venner, som troede at være sikre paa Saligheden, naar de blev begravne i en Franciskanerkutte. Ogaa Tertiariereordenen sluttede sig til Franciscus; uden at afslægge noget egentligt Munkeløste dannede dens Medlemmer et Brodersamfund under en bestemt Regel. Paa den Vis fik Ordenen betydelig Indflydelse paa Familier. I den følgende Tid øvede de to Tiggerordener, Dominikanerne og Franciskanerne, en stor Indflydelse. Fattigdom og Prædiken blandt Folket blev det Program, hvorefter de levede og virkede. Hvor blev ikke Munkeløstet forandret ved Tiggerordenerne! Med dem fandt det tidligere afstængte Munkedømme sin Vej ud i Verden og blev ved deres Omflakken ligesom allestedsnærværende; Tiggeriet, der var foreskrevet i Regelen, blev snart bare et Skin. I rigtig Erkjendelse af deres Indflydelse tog Pavedømmet dem i sin Tjeneste; Paver fremgik af dem, Universiteterne blev besatte med deres Medlemmer, Prædiken og Skriftestolen, Opdragelsen af Ynglingen og Ledelsen af Folket, den ydre og indre Mission, Fattigpleie og Inquisition kom næsten ubelukkende i deres Hænder. De vakte herved ikke alene Biskoppernes og Presternes Skinsyge, men kom ogsaa snart i indbyrdes Strid, idet Dominikanerne hævede den strenge kirkelige Rettroenhed og Videnskab, medens Franciskanerne mere lagde Vind paa den praktiske og mystiske Fromhed. Saaledes blev de nye Ordener en Magt, men vistnok ogsaa snart en Plage i hele Kristenheden.

Om de Kirkelærere, der kaldes Skolastikere.

Videnskaben paa Origenes's eller Augustins Tid havde sat sig som Maal at fremstille Troslæren paa Grundlag af den hellige Skrift og den kristelige Erfaring. En væsentlig anden Opgave fik den, da de kristelige Troessætninger var anerkjendte som Sandhed. Den havde blot med Tænkningen at bearbejde det givne eller bevise dets logiske Rigtighed, da hele Middelalderens Theologi beroede paa Overlevering. Tilgivelsen og Anvendelsen af det Overlevere kunde foregaa paa to Maader, enen ved Forstanden eller ved Følelsen, dette hemmelighedsfulde Midtpunkt for Sjælens Kræfter. Deraf fremgik de to theologiske Hovedretninger, Skolastiken og Mystiken. De Mænd, som tilhørte førstnævnte Retning, kaldes Skolastikere, fordi de som oftest var Lærere ved Klosteriskolerne; Navnet betyder derfor Skolelærde; de lagde Hovedvægten paa den videnskabelige Udvikling og Begrundelse af Kirkelæren ved Hjælp af Forstanden og den gamle Filosofi. Den videnskabelige Stræben fik en særskilt Spore ved Stiftelse af Universiteter; paa disse Anstalters Lærestole ser vi fortrinnsvis Medlemmer af Dominikanernes og Franciskanernes Orden. Den kirkelige Videnskab, som kaldes Skolastik, strækker sig over et Tidsrum af 400 Aar (fra 1100—1500). For bedre at lære dens Grundsatninger at kjende, skal vi omtale nogle af dens mest fremragende og indflydelsesrige Talsmænd.

Blandt de store Kirkelærere udmærkede sig Anselm af Canterbury. Han var født 1033 i Aosta i Piemont og blev af sin fromme Moder Ermenberga i de første Barneaar vist Veien til Frelseren. Men da han efter hendes tidlige Død lod sig hvirvle om i Verdens Forlystelser, blev en Strid med Faderen Anledning til, at han forlod sit Fædreland. Han gik ind i Klosteret Bec i Normandie, studerede ivrig under Lanfranc († 1089) og blev allerede 1063 Prior. Som saadan tog han sig af Ungdommen, fordi han ansaa denne Alder for særlig skiftet til at gjøre dybe Indtryk paa Sindet, men vilde ikke vide af nogen raa Disciplin; thi han mente, at unge Mennesker maatte ligesom ipæde Træer faa vokse frit, dersom de ikke skulde forkrøbles. Ved Siden af drev han ivrig Sjælsorg og besøgte daglig Sygehuset. "Han var de Friske en Fader og de Syge en Moder." Dagene tilbragte han med sine Forretninger, Natten brugte han til at studere for selv at trænge ind i "Troens Forstaaelse" og at fremme denne ved Skrifter. I 1078 blev Anselm Abbed, saa at ogsaa Om sorgen for udbortes Ting thyngede paa ham; thi Klosteret var fattigt. Men ved hans Anstrengelse kom efterhaanden flere og flere Garer ind, saa at det var rigt, da han i 1093 blev Erkebiskop af Canterbury. Som Erkebiskop havde han mange Kampe at bestaa; thi Vilhelm II af England mente: "Kristi Brød er et fedt Brød, og Kronen har mistet Halvparten af sine Indtægter til Kirken, hvorfor skal jeg ikke søge at faa dem tilbage?" Anselm vendte sig derfor til Rom, da han var en tro Tilhænger af Gregor VII's Kirkepolitik. Paa denne Reise blev han længere Tid i Campanien og fuldenbte der sit berømte Hovedværk: "Hvorfor blev Gud Menneske?" Han søgte i dette videnskabelig at fremstille den kirkelige Lære om Forsoningen. Paa Grund af Stridighederne blev han endnu længere Tid i Udlandet, men udsønde sig 1106 med Kong Henrik I og vendte saa tilbage til England. Fra nu af viede han sit Liv til Kirkens indre Reformer og tog sig særlig af Klostrene, som han vilde fuldkommen skulde fremstille den kristelige Fromhed. Han var næsten bestandig paa Bisitatsreise og sled sig derfor snart ud; i 1109 hensov han. Anselm er Hovedrepræsentanten for Skolastiken, men han er tillige hjertelig from. Hans Troesinderlighed og Sands for det kristelige Liv munder ud i den franske Mystik med Bernhard i Spidsen; alle senere Retninger er hos ham rigt og kraftigt forenede. Hans Grundfætning var: Troen gaar foran Erkjendelsen. Jeg forstaaer ikke for at tro, men jeg tror for at forstaa. Hvis en forstandig Udvikling af Troeslærdommene ikke lykkes, saa laa Skylden, mente han, ikke i Kirkeæren, men i den manglende Forstaaelse. I et af sine Skrifter har han fremstillet det saakaldte ontologiske Bevis for Guds Tilværelse i Form af en Bøn. Han søger her ud fra Gudsbegrebet at bevise Guds Tilværelse: "Vi forestiller os Gud som det allerfuldkomneste Væsen; men til den største Fuldkommenhed hører, at han ikke blot er til i vor Tanke, men ogsaa i Virkeligheden." — Læren om Forsoningen eller Kristi stedfortrædende Fyldestgjørelse (Satisfaktion) behandler Anselm fra et juridisk Standpunkt i sit førnævnte Skrift: "Hvorfor blev Gud Menneske?" Grundtanterne heri er følgende: Mennesket har ved Synden tilføjet Gud en uendelig Krænkelse; denne kan Gud for sin Retfærdigheds Skyld ikke lade fare. Han maa straffe Mennesket, dersom det ikke giver Bederlag. Den Straf, som venter Menneskene, er den evige Fordømmelse. Men denne Straf vil Gud ikke udføre; thi da

forseiledes det Maal, hvortil Gud havde skabt dem. Derfor har Gud i sin Barmhertighed fundet et Hjælpe middel; han har ladet sin Søn blive Menneſte. Da denne var Gud, kunde han yde den forlangte Fyldſtgjørelſe, og da han tillige var Menneſte, kunde han lade ſin Yde lſe komme Menneſkene tilgode. Denne Godtgjørelſe beſtod i en frivillig Død. For denne frivillige Gave ſkyldte Faderen Gudmenneſket en Løn, og da han ikke kunde give Sønnen noget, fordi denne har alt, gjengjældte Faderen ham ved at lade det komme Menneſket tilgode, idet han tog den af Kristus ydede Godtgjørelſe, ſom om den var ydet af Menneſkeheden. Denne var aliſaa nu fri for Skyld.

Anſelm's Grænſtning af det fra Fædrene overleverede Troesindhold udviklede ſig hos Petrus Abælard til en vis Fornegtelſens og Tvilens Yderlighed. Han blev født 1079 i Palatium i Bretagne. Hans Lærer i Philoſofi var Wilhelm

Petrus Abælard.

af Champeaux i Paris († 1121), ſin Tids bethydeligſte Dialektiker. Men ſnart tilfredsſtillede dennes Lærebygning ham ikke længere, han ſeirede over ſin Lærer i en offenlig Ordſkiftning og grundede nu Skolen i Melun ved Paris, hvor Tusinder af Disciple ſamlende ſig om ham. For at vinde endnu mere Ry ſtuderede han ogſaa Theologi under Skolaſtikerens Anſelmus af Laon og vendte ſaa tilbage til Paris, hvor Læringer atter ſtrømmede til ham i Mængde. Kanniken Fulbert valgte ham til Lærer for ſin ſkønne og aandsfulde Broderdatter Heloiſe († 1164), hvis Kjærlighed han vandt, men ſom kun hemmelig vilde være hans Huſtru, for at han ſkulde gjælde ſom ugift og kunde naa de høieſte Kirkeembeder. Heloiſe's Slægtninge var forbitrede derved og lemlæſtede og forfulgte ham, ſaa han flygtede til Kloſteret St. Denis, medens Heloiſe tog Sløret og blev Nonne.

I Kloſteret fortsatte Abælard ſine Forelæſninger, men paadrog ſig ved ſin djarve Kritik mange Fiender og vakte ved ſit Skrift: "Indledning i Theologien" meget Anſtød. Han vendte den anſelmſke Grundsætning om og ſagde: Erkjendelſen gaar foran Troen. Han ſatte de gamle græſke Philoſofer over ſin Tids uvidende Biſkopper og dablede, at Mange anſaa Kriſtendommen kun ſom den blinde Authoritetstroes Sag, der ikke taalte nogen Prøve lſe. Troen maatte meget mere gaa gennem Tvil og ſaaledes beſæſtes. Biſtøf har heller ikke da Troen nogen Fortjeneste for Gud; thi den farer ofte vild i Guds Ords Sandhed, hvis ikke Kjærligheden kommer til. Paa Synoden i So iſſons 1121 tvang hans Modſtandere ham til at kaſte ſit Skrift paa Jlden og dømte ham til Kloſterfængſel. Men ved nogle Benner's Mellemkomſt blev han fri og kunde vende tilbage til St. Denis for at leve i Stilhed bag Kloſterets Mure. Siden blev han jaget bort af de uvidende Munk og flygtede til en Skov ved Troyes. Hans Elever fulgte med, og der opſtod af hans

Gneboertilhold det anseede Abbedi Paraklet, som han dog efter nogen Tid overgav til Heloise; selv gif han som Abbd til Bretagne, men drog ikke længe efter atter til Paris, hvor han paany holdt Forelæsninger, som vakte uhyre Opsigt. Da blev han af Bernhard anklaget for falsk Være om Treenigheden; de havde vistnok en Samtale med hinanden, men den førte ikke til gjensidig Forstaaelse. Med adskillig Ret kunde Bernhard sige: "Han kjender alt i Himmelen og paa Jorden, kun ikke sig selv." Man ankede især over, at den berømte Lærde vilde mestre Kirkens Tro; baade et Kirkemøde i Sens Mar 1140 og selve Pave Innocents II fordømte hans Være, fordi Striden endog var trængt ud blandt Folket; dog turde Abbed Peter den Erværdige i Cluny give ham gjæstfrit Ophold i sit Kloster, da han paa en Reise kom did; her døde han 1142 og blev begravet i Paraklet, som Heloise forestod. Gjennem mange Trængsler blev Kristendommen tilslut en Hjertesag for ham; han skriver: "Ikke paa den Maade vil jeg være Filosof, at jeg modsiges Paulus, og ikke saaledes hænge ved Aristoteles, at jeg bliver udeluffet fra Kristus; thi der er intet andet Navn under Himmelen eller paa Jorden, i hvilket ogsaa jeg søger min Frelse, end alene Kristi Navn. Paa denne Klippe bygger jeg."

En Discipel af Abælard var Arnold af Brescia; han lagde mere Vægt paa det praktiske, prædikede mod Kirkens Verdsalighed og forlangte en gennemgribende Reform. Ved sin henrivende Betsalenhed vidste han at drage Folket til sig, paa samme Tid som han begejstrede ved sin strenge Sædelighed. Han holdt sig nøie til Skriftens Ordshd og vilde atter indføre den apostoliske Simpelhed; Kirken skulde ikke besidde nogen Eiendom og kun beholde Tienden. Egentligt Kjætteri kunde man ikke bestynde ham for; men alligevel blev han 1139 forvist fra Italien og Mar 1140 dømt paa Synoden i Sens sammen med Abælard som en "Herold og Baabendrager for denne Goliath." Han flygtede til Schweitz. Efter Pave Innocents II's Død i 1143 drog han til Rom, hvor man atter vilde oprette den romerske Republik. Der raadete han næsten i 12 Mar, indtil Hadrian IV belagde Rom med Interdikt; da maatte han flygte. Han blev greben af Keiser Fredrik I og paa Pavens Opfordring dømt til Døden og brændt 1155. Hans Tilhængere kaldtes Arnoldister og holdt sig længe.

Anselms og Abælards Arbeide paa at forene Tro og Viden fik først en Afslutning ved Petrus Lombardus, der var født i Navarra og døde som Biskop i Paris 1164. I sit Værk, "De fire Bøger Sentenser," behandlede han i første Bog Treenigheden, i anden Stabelsen af den synlige og usynlige Verden, i tredje Guds Søns Menneševorden, i fjerde Sakramenterne, hvor første Gang Sakramenternes Tal fastsattes til syv, nemlig: Daaben, Konfirmationen, Nadveren, Boden, den sidste Olje, Prestevielsen og Egtteskabet. Til disse svarer de syv Hoveddyder: Tro, Haab, Kjærlighed, Retfærdighed, Standhaftighed, Visdom og Maadehold, som han ogsaa værner. I dette Arbeide forsvare han, at Kalken i Nadveren ei bliver raft Vægsolket; thi der, hvor Legemet eller Brødet er, findes ogsaa Blodet; Ordene "drifter Alle deraf!" tror han kun gjælder Presterne. Sentenserne blev den Lærebog i Troslære, som fra nu af blev læst og udlagt i alle Skoler.

Med Albert den Store begyndte Skolastikens Blomstring. Han nedstammede fra den adelige Slægt von Bollstaedt i Schwaben og var en overordentlig

lærd og derhos from Mand. Han lærte som Dominikaner i Røln, hvor han 1240 anlagde en Planeskele. Paa Grund af sine naturhistoriske Kundskaber blev han kaldt for en Troldmand og Sortekunstner, da han midt paa Vinteren fremtryllede de vakreste Blomster, og da han mente, at de ægyptiske Troldmænds Undere kunde forklares naturligt, medens han ansaa de andre bibelske Undere for guddommelige. Det hedder om ham: "Han var stor i Magien (Trolddomskunsten), større i Filosofien (Visdomslæren), størst i Theologien (Gudslæren)." Som Filosof sluttede han sig til Aristoteles og bearbejdede frit hans Visdomslære i flere Skrifter, saa at man spottende kaldte ham Aristoteles's Ube. Som Theolog skrev han Forklaringer til bibelske Bøger, Prædikener og Afhandlinger over Troeslæren samt en Udlæggelse af Petrus Lombardus's "Sentenser," alt i Kirkens og den spidsfindige Skolaustiks Aand, saa at han indlod sig paa at behandle Spørgsmaal som f. Eks.: "Har Englene mest Indsigt om Morgenens eller om Aftenen?" "Har Verdens eller Menneftets Skabelse været ransteligst for Gud?" Andre Ting behandlede han derimod dybsindig. Mod hans Vilje gjorde Paven ham til Bisop af Regensburg Aar 1260; men dette Embede nedlagde han snart og drog derefter til sit Kloster i Røln, hvor han døde 1280, 87 Aar gammel.

Størst Navnkundighed af alle Skolaustikerne vandt hans Discipel, Thomas Aquinas, der blev født 1227. Han var Søn af en italiensk Greve; den fromme Moder plantede tidlig Gudsfrugt i hans Hjerte, paa samme Tid som han gjorde hurtige Fremstridt i Kundskaber. Efter at have faaet den første Uddannelse i Klosteret Monte Cassino, besøgte han Universitetet i Neapel. Udmærkede Prædikener af Dominikanerordenen gjorde et saa dybt Indtryk paa ham, at han 1243 sluttede sig til dem; ikke engang et længere Fangerskab, som hans Familie af denne Grund holdt ham i, formaaede at kue Dysten til Munkelivet; han nedfænkede sig i from Betragtning af den hellige Skrift. Efterat han var sluppen løs, drog han til Røln og fortsatte sine Studier hos Albert den Store. Han sad saa stille og eftertænkfuld under Foredragene, at hans Medstuderende spottende kaldte ham den tause Døse. Men da han ved en Ordskiftning udfoldede sine glimrende Gaver, jagde hans Lærer: "Denne stumme Døse vil fylde Verden med sine Videnskabers Ry!" Og saa stæede det. Efterat han i Paris var bleven Doktor i Theologi, lærte han med stort Bifald i Paris og Neapel, prædikede flittig og var ofte den franske Konge Ludvig den Helliges Raadgiver i vigtige Sager, men afflog høie kirkelige Grespøster. Trods denne mangesidige Virksomhed har han til sin Død 1274 skrevet en lang Række dybsindige Bøger, som stiller ham i første Række blandt Kirkens Lærere. Det var alene muligt med hans rige Begavelse; han kunde paa samme Tid diktere tre eller fire Skrivere om forskellige Gjenstande; en særegen Betingelse var ogsaa hans fuldstændige Fordybelse i guddommelige Tanker, over hvilke han glemte alt andet. Dog forstod han at prædike saa fattelig, at Folket begjærlig strømmede til ham, og forblev saa from og ydmyg, at han i Klosteret i Neapel villig modtog enhver Tilrettevisning; til alle sine Foretagender styrkede han sig ved Bønnen. Derfor mærker man endog i hans spidsfindige Undersøgelser, at Bønnen har ledsaget hans Tankearbejde. Hans Hovedværker er: "Theologiens Sum" og Forsvarsskriftet: "Den katholske Troes Sum mod Hedningerne." Thomas forsøgte i disse at bringe Tro og Tænkaing i inderlig Samklang og bejæmper navnlig i sit

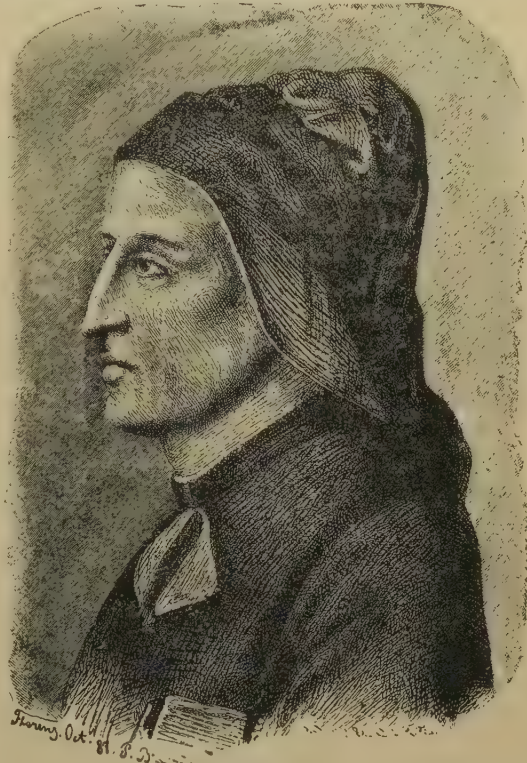
Dante Alighieri.

Efter Gustav Dorés Tegning af et samtidigt Maleri.

Forsvarskrift den Være, som var udgaaet fra den arabiske Filosofi i Spanien, at der er en Modsætning mellem den filosofiske Sandhed, bag hvilken Være han skintede Fornegtelsen af en personlig Gud og et evigt Liv. Han viste, at der mellem Fornuftens og Troens Lys ikke kunde findes nogen Modsigelse, da der ellers maatte være Modsigelse i Gud selv, som var Staber og Uabenbarer paa samme Tid. Om man derfor ikke kunde bevise Uabenbarings sandhederne, som gik ud over Fornuften, men maatte tro dem, saa beroede dog alle derimod anførte Modsætninger paa et Skin, og dette havde Videnskaben at bortveire. Naaden ophæver ikke Naturen, men fører den til Fuldbendelse; ligesaa tjener ogsaa Fornuften Troen; thi Troen svarer til Aandens Væsen (Rom.

10, 8.), og derfor er det saa lifligt, selv om vi ikke fuldstændig kan begribe Troes sandhederne, dog at anstrenge vor Aand for at erkjende en Smule deraf. Theologien er for ham den høieste Videnskab, der behersker og omstraalet de andre paa Grund af sin Oprindelse, sit Indhold og sit Formaal. Filosofien er Theologiens Tjener; derfor er der fuldstændig Harmoni mellem begge disse Videnskaber. Der er et vist Aandsflægtskab mellem Thomas og Anselm. Hans kunstige Værbygning er det ikke muligt her at fremstille i det enkelte; under de senere skolastiske Stridigheder stillede Dominikanerne sig paa hans Side og blev kaldt

Thomister. Den mest berømte af disse er Dante, Middelalderens største Digter. Han blev født i Florents 1256. I sin Opsatning af Kristendommen sluttede han sig til Thomas Aquinas, men den fineste Skjønheds sans og den mest levende Fantasi stod forklarende og oplivende ved Siden af hans skolastiske Dannelse. Med dyb Smerte beklager han Kirkes Brøst og revser med Harm det udartede Munkesømme og Afladens stammelige Uvæsen, men staar forøvrigt fast i den middelalderiske Kirkes Tro. Han skrev et storslagent Digt ("Den guddommelige Komædie") om Helvede, Skjærsilden og Paradiset, hvorved han vilde vække sin Tid til Bod og Omvendelse. Thomas Aquinas's theologiske System spores overalt i Digtet og forklarer mange dunkle Punkter i dette. Han

Dante.

skildrer gribende de Jordbøntes Kræfter og det anelsesrige i Vandringen opad Renselsens Bjerg til det jordiske Paradis, samt Sjælens Opstigen til Himlen lige til de Saliges Sæde og til Treenighedens Beskuelse. Han døde i Landsflygtighed i Ravenna Aar 1321.

Hos Franciskanerne naaede først Johan Fidanza (Bonaventura) stor Anseelse. Han blev født 1221 i Bagnarea i Toskana og var fra først af et meget svageligt Barn, hvorfor Hans Moder bad den hellige Franciscus om Forbøn for ham. Denne anraabte Gud om, at Gutten maatte blive frisk, og da denne Bøn blev hørt, skal han have tilraabt Moderen: Bona ventura, god Lykke! hvorefter Barnet fik Navnet Bonaventura og af Taknemmelighed blev viet til Franciskanernes Orden. Han traadte ind i denne 1243 og udmærkede sig ved Dybyghed, Dydighed og Sindets Renhed. Sine Studier fuldendte han i Paris under den fromme engelske Franciskaner Alexander af Hales († 1245), som med stor Skarpsindighed anvendte den gamle græske Bismand Aristoteles's Læremaade, naar han vilde udvikle og begrunde Kirkelæren og retfærdiggjøre den for Forstanden. Men Bonaventura studerede ogsaa flittig Bibelen og Victorinerne's*) Skrifter, hvilke mer tiltalte hans Sind. Allerede 1256 blev han Franciskanernes Ordensgeneral, men lærte tillige ved Universitetet i Paris samtidig med Dominikaneren Thomas Aquinas; trods deres Ordners Skilshje var disse to Mænd forenede i et inderligt Venstabskab. Den Tid, de virkede sammen, var en Glandsstid for Universitetet; thi de udfyldte hinanden, idet Thomas med beundringsværdig Skarpsindighed fuldendte Skolastiken, medens Bonaventura mer fremhævede det praktiske og inderlige i Theologien for at vække og nære den religiøse Følelse. Hans "Port Tale" er den letfatteligste Troeslære i Middelalderen. — Kundskaben er for ham underordnet, Kjærligheden til Gud er det højeste. Derfor kunde han med barnlig Dybyghed svare sin Ven Thomas Aquinas, da denne spurgte, hvorfra han fik den høje Visdom, som han beundrede saa meget: "Jesu hellige Vunder er den Kilde, hvorfra jeg faar det gode, jeg har." Ligesom Hugo af St. Victor betragter han det for Theologiens højeste Opgave at bringe Menneskene i Livssamfund med Gud, og derfor er ogsaa denne Videnskab om de guddommelige Ting Roden til alle andre Videnskaber; men selv har den sin Rod i Skriften, men Midtpunktet i denne er Kristus, og Ingen naar til Forstaaelse af Skriften, hvis ikke Troen paa Kristus er hans Lygte. Men ligesom paa en Reise stiger Sjælen trinvis op til Gud. Med denne Mystik er Bonaventuras Tilbedelse af Jomfru Maria nøie forenet; han ansaa hende for det Speil, hvorfra den guddommelige Kjærligheds Straaler kastes tilbage, og han prisede hende i høitranende Sange. — Som Ordensgeneral visiterede Bonaventura flittig Klostrene; thi allerede dengang var Munkelivet dalet fra sin Høide. Han afslog Erkebispedømmet i York i England; derimod modtog han Embedet som Kardinal-Biskop af Albano, men døde allerede 1274 paa Kirkemødet i Lyon. Han har øvet Liden Indflydelse paa Theologien, hvorefter hans rene og fromme Sind blev beundret og priset.

*) Saa kaldes de tre franske Mystikere Hugo, Richard og Valter af St. Victor, hvorom der skal fortælles i næste Stkke.

Den samme Anseelse, som Thomas Aquinas vandt hos Dominikanerne, fik Duns Scotus blandt Franciskanerne. Han var en Skotte af Fødsel, men hans tidligere Livshistorie er ubekendt. Som Franciskaner lærte han Theologi i Paris og Oxford og døde endnu temmelig ung i Røln 1308. Af de tidligere Skolastikere er han mest beslægtet med den tvilshye Abælard. Han var en kritisk Natur og opløste først de kunstig sammenknyttede Modsetninger i Thomas Aquinas's Værebbygning, fordi han syntes, de var ensidige og voldsomme. Han stillede Viljen over Erkjendelsen og gjør hele Aabenbaringens Indhold afhængigt af Guds Vilkaarlighed. Religionen er for ham en rent praktisk Videnskab. Hans Tvil lader sig sammenfatte i følgende Ord: "Der gives intet i sig selv sandt og godt. Hvad vi betragter som sandt og godt, er gjort dertil ved guddommelig Vilkaarlighed. Desto mere maa man fordrø, at Enhver bøier sig for Kirkens Opfatning, da den alene ved, hvad Gud har befaleet." Duns Scotus drev Skolelærdommen til sin Spidse. For at betegne de mest haarfine Forskjelligheder opfandt han en hel Række Kunstudtryk, men stak ikke dybt i sin videnskabelige Fremstilling af Kirkelæren. — Skolastikerne af Franciskanerordenen fulgte nysnævnte Mester og kaldte sig Scotister. I sin Filosofi eller Visdomslære fulgte Thomisterne Grækeren Aristoteles, men sluttede sig i Kirkelærens Fremstilling til Augustin og hævdede, at Menneskets Vilje er asmægtig til det gode. De lærte tillige, at alle Mennesker, selv Jomfru Maria, er undfangne i Synd, og at vi gjenløstes ved Gudmennesket Jesu Kristi uendelige Værd, som i og for sig var tilstrækkeligt hertil. Derimod sluttede Scotisterne sig til den berømte Græker Platons Visdomslære og udvaskede Theologien; de hævdede Menneskets frie Vilje og tænkte semipelagianisk om Synd og Naade. Kristi Fortjeneste, sagde de, var tilstrækkelig til Forsoning, blot fordi Gud erklærede den tilstrækkelig. Scotisterne forsvarede ogsaa den Være, at Maria havde været uden Arvesynd. De fleste af de senere Skolastikere sluttede sig til den ene eller den anden af disse to Retninger; dog nævner vi blandt dem blot Scotus's Discipel, Englænderen Wilhelm Occam, som lærte i Paris og i Striden med Paven stillede sig paa Kong Filip den Smukkes Side og angreb, at Baverne levede pragtfuldt, uagtet de vilde være den fattige Kristi Efterfølgere. Han blev derfor fangen, men undkom og flygtede til Ludvig af Bayern, hvem han bistod i Kampen mod Rom. Occam døde 1347. Han var frisindet og mente, at der kunde siges ligesaa meget mod Kirkens Troesætninger som for dem; derfor maatte man nøie sig med Kirkens Opfatning eller fly til Guds Almagt, for hvilken intet Under var for stort. Den filosofiske Sandhed kan modsiges den theologiske, saa at Tvilen har fuld Ret i de naturlige Ting; Mennesket maatte derfor som Buridan*) Vel sulde ihjel mellem to Halmknipper, fordi det ikke ved, hvilket det skal vælge. Skolastiken havde efterhaanden aldeles udartet og var uskikket til at forklare Tingenes sidste Grund; den havde tabt baade Fødsætte og Indhold.

*) Buridan var Skolastiker i Paris omkring 1350.

Om de Kirkelærere, som fik Navnet Mystikere.

Mystik bethder hemmelighedsjuld. Religionen er derfor Mystik i kristelig Forstand, forsaavidt som den er et Menneskes Liv i Guds Hemmelighed, i Gud. Han træder i personlig Forbindelse med Mennesket: "Jeg i dem, de i mig." Mystikernes mest yndede Udtryk for Menneskets Forhold til Gud er: at sænke sig ned i Gud. Den, som er nedjænknet i ham, ængstes ei af Verden, han bliver fri for dens Tillokkelser og Ansægtelser. Hos ingen af det nye Testaments Forfattere er det mystiske Drag saa udpræget som hos Paulus (sml. Gal. 2, 20.). Augustins Lære gjør et saa stærkt Indtryk paa Grund af sin dybe Mystik; derfor er ogsaa Bernhard af Clairvaux væsentlig bleven en saa tiltrækkende Personlighed i Kirkehistorien, fordi han først og fremst betragter Kristendommen som en Hjertesag. Mystiken antager i Middelalderens Løb meget forskellige andre Former. Vi ser bort fra dem, som findes i den middelalderiske Kirkes Sekter, og vælger saadanne Repræsentanter, der idetmindste i det andre levede i god Fred med Kirken.

Med den Skolelærdom, som Paris bød, stræbte Lærerne i Klosteret St. Victor at forene den kristelige Jæderlighed. Denne Skole var stiftet Aar 1109 af Wilhelm af Champagne, Abælards Lærer. Men dens Hovedrepræsentant var Hugo af St. Victor, sandsynligvis af Grebhuset Blankenburg ved Harzen. Han blev født 1097, fik sin første Uddannelse i Klosteret Hammersleben og drog derpaa med sin Onkel til Paris, hvor han sølte sig saa tilfaldt af Livet i St. Victor, at han blev der som Munk og siden som Lærer ved Klosteret lige til sin Død 1140, uden at trachte efter nogen Urespost. Han uddannede en Række af dygtige Elever og øvede ved sine Skrifter stor Indflydelse paa Eftertiden. Paa Grund af hans høie og dybe Tanker har man kaldt ham den anden Augustin eller den hellige Augustins Tunge, ja endog sin Tids Johannes. Man maa, siger han, ikke studere Theologi for at erhverve Ære og Rigdom, heller ikke for at tilfredsstille sin Videbegjærlighed og glæde sig ved et underbare, fordi dette blot byder Underholdning, ikke Opbyggelse, men man maa studere Skriften af indre Drift, fordi den er Frelsens Kilde, og vi derved bliver opflammede til Kjærlighed til Gud og Mennesker. Ud fra dette Standpunkt forkaster han ikke Videnskaben, men gjør den brugbar for et høiere Formaal. "Tre Dine," siger han, "er givet Menneskene; det sande selige Die til Tingene udenfor ham, Fornuftens Die forat han kan erkjende sig selv, og hvad der er i ham; men dernæst den fromme Betragtning, Kontemplationens Die, til at se, hvad der er over os, til at se det guddommelige." Men disse Dine er formørkede ved Synden, saa at vi navnlig i Kontemplationen eller Betragtningen ikke klart erkjender de guddommelige Ting. Derfor stræber man efter meget, men hvad vi først maa trachte efter, er Sandhed og Dyd. Dem kan vi efter Syndesfaldet kun nærme os i Troen; thi ved denne og gennem Følelsen tilegner vi os de guddommelige Ting, som er aabenbarede i den hellige Skrift og i Kirkenes Lære, endnu før de er komne til Klar Erkjendelse hos os, og den maa derfor tjene til Grund og Støtte for Troen, og først gennem den bliver vi værdige til Erkjendelsen, saa at den lidt efter lidt oplukker sig for den Troende. Hugo forsøger derfor at eftervise, at den i Troen skjulte Følelse af det guddommelige, som Mystikere alene betoned,

og den i Troen liggende Drift til Erkjendelse, som kun Skolastikerne pleiede, er lige nødvendige for det religiøse Livs Fuldbendelse. Han siger derfor: "Der gives tre Slags Troende. Nogle tror kun i ligefrem from Hengivelse uden at afslægge Regnskab med Fornuften for, hvorfor noget maa troes og noget ikke. Andre er sig Fornuftgrundene for sin Tro bevidst, hvormed de kan gjendrive Kjættene. Atter Andre begynder i Hjertets Renhed allerede inderlig at smage, hvad de tror. Hos den første Klasse er alene Fromhed Troens Grund; hos den anden kommer endnu den fornuftige Overbevisning til; hos den tredie giver Anskuelsens Renhed den fulde Vissh.d. Anden naar nemlig, naar den er løstet ved Fornuftgrunde, til større Troesinderlighed, men ved denne bliver den saa renset og helliget, saa den nu i Hjertet paa en vis Maade kunde stue. Og saa bliver da det rene Hjerte ved usynlige Tegn og ved hemmelig, fortrolig Omgang med sin Gud daglig sikrere og visere, saa at det nu allerede begynder at have ham nærværende i Anskuelsen og paa ingen Maade mere kan bringes bort fra Troen og Kjærligheden til ham, omend hele Verden forvandlede sig til Under." Til dette kontemplative Liv naar man ad forskjellige Trin: Læsning, Eftertanke, Bøn, Handling, Anskuelse. "Ved de fire første", siger Hugo, "bliver den Retfærdiges Liv øvet og lidt efter lidt hævet til den kommende Fuldkommenhed. Den femte, Anskuelsen, er ligesom Frugten af de foregaaende og giver allerede i dette Liv en Forsmag paa det Godes fremtidige Belønning. Det første Trin, Læsningen, tilhører Begynderne, det sidste, Anskuelsen, de Fuldkomne, og jo mere Noget har betraadt et af dem, som ligger i Midten, desto fuldkomnere er han. Læsningen giver Indsigt, Eftertanken Raad. Bønnen forlanger, Handlingen søger, Anskuelsen finder. Naar du altsaa ved Læsningen har fundet Indsigt i, hvad der er at gjøre, saa er dette Begyndelsen til det Gode, men det strækker endnu ikke til. Stig altsaa op paa Raadets Borg og tænk efter, hvorledes du skal opfylde, hvad du har erkjendt som godt. Thi Mange har Viden, men kun Saa ved ogsaa at udføre det i Livet. Endvidere fordi det menneskelige Raad er svagt og afmægtigt uden Guds Hjælp, saa hæv dig til Bøn og søg den guddommelige Bistand, forat den guddommelige Raade, som forekommende har oplyst dig, derefter ogsaa skal lede dine Fødder paa Fredens Vej, og forat det, som endnu blot var i dit Forsæt, skal gaa over i Gjerning. Giv dig saa især med de gode Gjerninger, forat du i Handling kan fortjene, hvad du beder om i Bønnen. Gud vil handle sammen med dig; du bliver ikke tvungen, men hjulpen. Hvis du handlede alene, vilde du intet udrette; hvis Gud alene handlede, fortjente du intet. Gud virker i dig, at du formaar noget, og du virker, forat du kan fortjene noget. De gode Gjerninger er Veien, paa hvilken man gaar til Livet. Vær stærk og handle mandig. Og denne Vej har ogsaa sin Løn. Saa ofte vi er udmattede af dens Anstrengelser, kommer et Naadeblik fra oven og oplyser os, og vi smager og ser, hvor god Herren er. Saaledes finder Anskuelsen, hvad Handlingen søger." Menneskets Stræben fra Tro til Erkjendelse er altsaa ikke blot et Tænkningens Arbejde, men en fædelig Virksomhed, saa at et Menneske naar saa meget sikrere og lettere til Maalet, jo mere det renser sit Indre fra Videnstaber, og jo mere helt det giver sig hen til Gud.

I Hugos Fodspor traadte hans Discipel og Ven, Skotlænderen Richard af St. Victor, der fra 1160 til sin Død 1173 var Prior i dette Kloster. Han

udviklede sin Mesters Tanter videre til et System fuldt af Dybde og Skarpsind, men er ikke saa inderlig og praktisk som Hugo, endstjønt mere berømt og belæst end han. Imod Ensidighederne i den grublende Skolastik optraadte ved Aaret 1180 en tredie Victoriner, nemlig Walter af St. Victor fra Flandern; han bekjæmpede Abælard og hans Disciple. Nævnte Skole, der ogsaa senere blev drevet i Hugos Land, virkede saa mægtig paa Eftertiden, at en Række af de betydeligste Mænd som Bonaventura, Vincentius af Beauvais, Gerson o. A. har faaet sin Bæffelse og sit kristelige Livslysn derafra, og gennem de fromme Lærere i det fjortende og femtende Aarhundrede, Tauler, Ruysbroeck, Thomas a Kempis m. Fl., har den ogsaa øvet Indflydelse paa Reformationen. Bernhard af Clairvaux, som tidligere er omtalt, hørte ogsaa til de-franske Mystikere og var aandsbeslægtet med Victorinerne.

Det samme gjaldt den hellige Hildegard, Datter af en Ridder hos Greven af Sponheim. Hun var født 1097 eller 1098 i Bockelheim ved Creuznach. Allerede i en meget ung Alder sendtes hun til sin Tante, Abbedissen Jutta, i Klosteret paa Disen berg for at opdrages; her tog hun Sløret og opholdt sig der til Tantens Død. Saa drog hun sammen med elleve Benediktinernonner til Rupertsberg ved Bingen. Hun stiftede Klosteret Eibingen i Rheingau og døde den 11te September 1179 i en Alder af over 80 Aar. Den hellige Hildegard var det samme for Tyskland som den hellige Bernhard for Frankrige, men naturligvis i ringere Grad. Hun stod ogsaa i Forbindelse og Brevveksling med ham samt andre Theologer og kristelige Mænd i Datiden, med Biskopper og Abbeder, ja endog med Paven, med Konger og Keisere, som Hohenstauferen Konrad III og Fredrik I, samt andre fyrstelige Personer. Hvad der især gav hende Anseelse, var en mærkelig Seergave, der efter Bernhards Ubefaling endogsaa fik kirkelig Anerkjendelse af Pave Eugen III paa en Synode i Trier 1147. Hendes Spaadomme og Breve var for en stor Del rettede mod Kirkens Fordærvelse, saaledes som denne fremtraadte i alle Stænder og under alle Stikfæller. Deriblandt findes meget overspændt og ligefrem uægte. Men mange af hendes Formaninger vidner om en kristelig Visdom og Erkjendelse, der staar over hendes Tidsalder. Af Betydning er den Maade, hvorpaa hun afviser nyfigne Spørgsmaal, der bliver stillede til hende, og alvorlig anbefaler de Spørgende at holde sig til den hellige Skrift. Ligesaa forkaastede hun uagtet al sin Hellighed selvbvalgte fromme Gjærninger og formanede Alle til ikke at søge sin Frelse hos Menneſter, men hos Kristus alene og hos den levende Gud. Ved sin Henvisning til den hellige Skrift som den religiøse Erkjendelsens rette Kilde og til Troen paa Kristus som den eneste Midler mellem Gud og Menneſkene havde denne hellige Kvinde allerede arbejdet Reformationen i Hænderne, og i en af sine Spaadomme varslende hun en Prøvelsens Tid for Kirken, hvorefter Retfærdighedens Morgenrøde skulde opgaa, og Presteskabet, lutret gennem Trængsler, skulde blive troende, lig det pure Guld.

Af de ældre tyske Mystikere mærkes den berømte Folkeprædikanter Broder Berthold fra Regensburg. Han blev født i ny nævnte By omkring 1220, gik som ung Mand ind i Franciskanerordenen og blev i Augsburg ved sin Landsmand, Novicemeſteren David af Augsburg, ført ind i Theologien. Et inderligt Venſkab forenede snart Lærer og Elev, og de udfyldte hinanden; thi David

var en stille, tænksom Mand, som gjerne virkede oplivende i Disciplenes snævre Kreds, Berthold en raskere Natur, mægtig veltalende og ildfuld, naar han bar den vundne Erkendelse af den sande Kristendom frem for Folket og med dybt Kjendskab til alle Stænders Sæder straffede deres Synder. David fik derfor ogsaa Berthold til at optræde som Prædikant i Augsburg. Saa besøgte han paa Prædikereiser Alemannien, Bayern, Østerrige, Mæhren, Bøhmen og Thüringen. Han talte Dybt, og overalt samlede Folk sig om ham i tallose Skarer og lyttede til den mægtige Prædiken, som kom fra Hjertet og gik til Hjertet. Berthold døde 1272. "Hans Ord brændte som en Fackel", siger en Krønikeskriver, "og Gud gjorde hans Mund som et skarpt Sverd."

Han blev en sand Folkets Mand ved sin brændende Kjærlighed til Alle. Med ophøiet Enfold, fuldt og kraftig, yndig og billedrigt, anstuelig og tillige indtrængende talte han under fri Himmel om Kristendommens Herlighed og rige Betsignelse, om Guds og Kristi Kjærlighed, om Gudsrigets Salighed, om Livets Retfærdighed og om Dyden, om Syndens Usskyldighed og Hæslighed og Synderens Elendighed, om de Riges Haardhed og de Fattiges Trængsel og især om Gjerlighedens Last og om en alvorlig Bod, som ikke kan erstattes ved Balsarter, Helgentilbedelser o. s. v.; men at han ogsaa var hildet i sin Tids Kristendomsopfatning, viser følgende karakteristiske Fortælling, som *Funde* meddeeler. Engang under

Broder Berthold prædiker.

Efter et Billede i et Manuskript fra Middelalderen.

sin Prædiken forestillede han de lyttende Tilhørere, hvor vankeeligt det var at vandre paa Salighedens Vej. "Overalt", siger han, "er der djævelske Væsener, som træder fiendtlig op mod Sjælene og hindrer dem fra at opnaa den evige Glæde." Da raabte Folket: "O vel! Broder Berthold, hvad skal vi da gjøre? Den gode Munk, der, fordi han ikke kjendte Syndens Afsgrund, ikke synes at have haft synderligt Bekjendtskab til Pauli Svar til Fangevogteren i Filippi, svarede Forsamlingen: "Det kan jeg nok lære dig, hvis du blot vil handle efter, hvad jeg siger: "Du skal gjøre lidet ondt og meget godt. Djævlene vogter paa dine onde Handlinger;

alle dine Synder, store og smaa, bærer de sammen i en Bunke; men Englene samler dine gode Gjerninger, endog de mindste regner de med, og alle dine Bønner, dine Almisse, din Faste lægger de i en Hob. Saa bliver begge Dele lagt paa en Vægtstaa. Derfor skal du gjøre meget godt og lidet ondt. Naar du saa ser, hvor stor Hoben med de gode Gjerninger er, saa kan du slaa dig tiltaals." Men Folket, som bedre forstod, hvor ilde det staaar til med vore gode Gjerninger, afbrød ham paany: "O vel! Broder Berthold! Hvad skal vi gjøre, om de onde Gjerninger veier mere end de gode?" "J maa ikke derfor fortvile", beroligede han dem, "stol paa Maria, Barmhertighedens ophviende Dronning, hun beder til sit hellige Barn for Eder, og hun staaar Eder bi i Angst og Nød." "Men Broder Berthold, om det dog ikke skulde hjælpe?" "Saa sætter Eders Liv til den almægtige Gud, beder, at han skænker Eder en Draabe af sin Sønns Blod; thi en eneste liden Draabe af hans dyrebare Blod veier mere end Himmel og Jord tilsammen."

Valdenjerne.

ed Siden af Mystikerne arbejdede Valdenjerne ivrig for at vække og fremme et kristeligt Liv inden Kirken. De har sit Navn efter Valdes, en rig Rjæbmand, der levede i Lyon i det tolvte Aarhundrede. Han var fra Waadtland og blev ved en rystende Begivenhed indviet i Livets Alvor. En Sommerdag, medens han sad foran sit Hus i Samtale med nogle Venner, blev pludselig en af dem rammet af Lynet og faldt død til Jorden. Dette drev ham til at omvende sig og forsjage Verdens usikre Glæder og udelukkende leve for Guds Rige (1160). Der opstod snart hos ham et stærkt Ønske om at læse Bibelen og af den hente en sikrere og paalideligere Kundskab om Veien til Salighed end den, som han kunde faa under den offentlige Gudstjeneste. Derpaa fik han den sproglærde Prest Stefanus de Ansa til at oversætte for sig Evangelierne og nogle andre bibelske Bøger paa det romanske Folkesprog; en anden Geistlig, Bernhard fra Ydros, bistod førstnævnte som Skriver. Valdes lod dem ogsaa oversætte i Uddrag Kirkefædrenes Udvikling af Kristendommens Hovedsandsheder. Saa læste han flittig i Bibelen og kom derved til en renere evangelisk Indsigt; han fik nu en brændende Lyst til lig Apostlene at ofre sig for Evangeliets Forkyndelse under Fattigdom og Selvforsagelse. Derpaa optraadte han som en gribende Lægprædikant i Lyon og blev Middel til Manges Vækkelse. Han folgte sit Guds, gav Pengene til de Fattige og stiftede omkring 1170 en Forening, som blev kaldt "de Fattige fra Lyon," fordi de havde givet bort, hvad de eiede, og levede af Folkets frivillige Kjærlighedsgaver; deres Gjerning var at gaa omkring og lære det uvidende Folk, da Geistligheden forjæmte at prædike; paa apostolisk Vis gik de gjerne to og to sammen. De prædikede offentlig paa Byens Gader, spredte sig over de omkringliggende Egne, trængte ind i Husene, talte i Kirkerne baade udenfor de gudstjenstlige Tider og efter Messen. Ikke bare Mænd, men ogsaa Kvinder forkyndte Guds Ord, og disse enfoldige og alvorlige Lægprædikanter vandt meget Bisfald. Tusind? Farer og Ulykker og en ængstelig Forventning af den yderste Dom turde have bidraget dertil. Saa meget mindre kunde de undgaa Kirkens Uvilje. Da Erkebiskoppen i Lyon forbød dem at prædike, og Valdenjerne beraabte sig paa

Ordet: "Man bør adlyde Gud mere end Menneskene" (Ap. Gj. 5, 29.), blev de fordrevne fra Byen og vendte sig til andre Dele af Sydsfrankrige. De blev nu saa meget mere nidkjære og kaldte sig de aandelig Fattige (Matth. 5, 3.) eller udmøgne Brødre. Hertil svarede deres Ydre; de gik en Tid i Sandaler, bar simple Klæder og havde alle Ting fælles. Men de faldt endnu ikke paa den Tanke at stille sig fra Kirken. For at saa Pavens Samtykke til sin Indremissionsvirksomhed overrakte de Alexander III paa et stort Kirkemøde i Lateranet Aar 1179 den romanske Bibeloversættelse og bad om, at den maatte godkjendes. Men ogsaa Paven forbød dem at lære, og 1184 satte Lucius III dem i Ban, og de blev forfulgte sammen med Albigenjerne. Men trods dette voksede deres Tal i Frankrige, og de udbredte overalt Dele af Bibelen paa Folkesproget. I Metz var en Bibelforening, som opbyggede sig ved nogle af den hellige Skrifts Bøger; men Byens Biskop anklagede dem 1199 for Foragt mod Kirken, og Paven erklærede de fromme Bibellæsere uberettigede til at tale Guds Ord. Denne Forening blev visseelig undertrykt og de hellige Skrifter opbrændte, men end ikke 1221 var disse Bibelvenner udryddede i nævnte By. Da Valdenserne blev udstødte af Kirken, sluttede de sig sammen i Frimenigheder med egne Prester og Biskopper. De fik efterhaanden Udbredelse baade i Frankrige, Spanien, Tyskland, Schweiz, Østerrige og Italien.

Valdenserne lagde for Dagen en ustrømtet Gudsfrugt og en inderlig Kjærlighed; de var fremfor Andre særdeles rene i sin Vandel samt ordholdne og paalidelige i al sin Færd. Dernæst udmærkede de sig ved et forbausende Kjendskab til Bibelen, der var Grundlaget for deres Tro og Lære, som udviklede sig lidt efter lidt. I Begyndelsen forbød de al Sværgen og alt Drab; men Thugdepunktet faldt mer og mer paa, at Kirken ikke bare bestod af Geistligheden, men var alle de Troendes Samfund, samt at alene sand Bod, Tro og Lydighed kunde gjøre delagtig i Guds Naade. De lærte fremdeles, at det katholske Skriftemaal, Afsat, Paakaldelse af Helgener, Messer og Almisser intet hjalp til kristelig Fuldkommenhed, der alene var anvist os i den hellige Skrift. Overalt vakte de derfor Lyst til at læse i Bibelen og rette sin Vandel efter Guds Ord; i Middelalderens Mørke skinnede intetsteds Lysen saa klart som hos de Fattige fra Lyon. Ved sin Indsigelse imod den fordærvede Pavekirke, sin Kjærlighed til Bibelen og sit fromme Liv i Overensstemmelse med denne blev de et Salt i Tiden og bidrog meget til at forberede Kirkefornyelsen. — Om Baldes fortælles, at han maatte flygte fra Land til Land; overalt prædikede han for Folket, som hungrede efter Guds Ord. Endelig skal han have fundet et Hvilested i Bøhmen og være død der 1197. Hans Tilhængere udmærkede sig ogsaa ved Trofast i sit timelige Kald og lagde for Dagen stor Dygtighed som Haandværkere. Medens de drog om og solgte sine Varer, fik de Anledning til at forkynde Evangeliet; baade i Bondegaardene og Adelsborgene talte de med Folk om det ene Fornødne. Pavekirken forfulgte dem grusomt, og Mange blev paa en herlig Naade Martyrer for sin Tro, men det lykkedes ikke helt at udrydde dem; de har holdt sig lige til vore Dage, især i Piemonts Dale.

En from Haandværker og Lægprædikant.

ogsaa udenfor Klostrene og Munkenes Kreds fandtes i Middelalderen enkelte alvorlige og fromme Mænd og Kvinder, i hvis Vandel Evangeliets Kraft viste sig i sin fulde Skjønhed, og som med utrættelig Nidkjærhed ofrede sit Liv for sine Medmenneskers Vel. En saadan Mand var Raymond Palmari. Han blev født i Piacenza i Italien Aar 1140 af fromme, borgerlige Forældre. Fra sit tolvte Aar skulde han lære et Haandværk, men havde liden lyst. Da han i en ung Alder mistede sin Fader, drog han i Selskab med sin Moder som Pilegrim til Jødeland, hvor de med stor Andagt besøgte de Steder, som var helligede gennem Mindet om Jersleren. Da de kom hjem, døde Moderen; Palmari giftede sig og tog fat paa sit forrige Haandværk. Det var hans Glæde at omgaaes med fromme og alvorlige Præster og gennem Samtaler med dem faa Indsigt i den hellige Skrifts Lære. Han havde en saa ivrig Længsel herester, at han til disse Samtaler anvendte al den Fritid, Arbeidet gav ham. Men den Rundskaab, han saaledes med stor Iver samlede, beholdt han ikke for sig selv, men sølte sig kraftig manet til ogsaa at meddele den til de andre Haandværkere, som paa Grund af manglende Undervisning var i stor Uvidenhed om Salighedens Vel. Søn- og Festsdage samlede han dem i sit Værksted for at tale med dem om Guds Rige og deres Sjæls Frelse. Det var ogsaa hans Hensigt paa den Vis at drage dem bort fra de sædvanlige Søndagsforlystelser. De Taler, Palmari holdt, var gjennemtrængte af kristelig Varme og oprigtig Omsorg for deres aandelige Vel og gjorde et saadant Indtryk, at Tilhørere fra alle Kanter strømmede til hans Opbyggelser, ja man opfordrede ham endog til at prædike paa Torvet og andre offentlige Pladse, saa Mange paa én Gang kunde faa høre ham. Men han undslog sig i Ydmyghed herfor og sagde, at saadant var Præsterne og de Lærdes Sag; en Lægmand som han kunde derved let falde i Bidsfærelser.

Hans lykkelige Familieliv blev snart afbrudt ved Hustruens Død. Efter hendes Bortgang besluttede han at udføre et længe næret Ønske om at trække sig tilbage fra alle verdslige Forretninger og udelukkende hengive sig til Gudsfrygtighedsøvelser. Han sendte sin eneste Søn til Hustruens Forældre og bad dem opdrage ham som Munk; hele sin Eiendom overlod han til dem, for at de kunde anvende den til Sønnens Bedste. Selv vilde han gjøre Pilegrimsrejser til hellige Steder og saa bosætte sig ved Kristi Grav og blive der til sin Død. Han gjorde nu en Balfart til St. Jakob af Compostella i Spanien og besøgte andre hellige Egne; derefter reiste han til Rom, hvorfra han vilde gjøre en ny Pilegrimsfærd til Jerusalem. Men i Verdensstaden fik han Nie paa noget, som var langt vigtigere end Balfarter. Da han engang havde lagt sig til at sove i en af Peterskirkenes Søjlegange, drømte han, at Kristus sagde til ham: "Du skal befatte dig med saadant, som er mig velbehageligere og dig nyttigere end Balfarter, nemlig med Barmhjertighedsgjerninger. Tro ikke, at jeg paa den yderste Dag vil spørge efter Balfarter og saadanne fromme Øvelser, naar jeg skal sige: "Jeg var hungrig, og I gav mig at æde; jeg var tørstig, og I gav mig at drikke; jeg var fremmed, og I tog mig til Eder; jeg var nøgen, og I klædte mig; jeg var syg, og I besøgte mig; jeg var i Fængsel, og I kom til mig" o. s. v. (Matth. 25, 35—46.) Du skal ikke længere

streife omkring i Verden, men gaa tilbage til din Fødeby *Piacenza*, hvor saa mange Fattige, saa mange hjælpeløse Enker, saa mange Syge anraaber min Barmhertighed, og hvor der Ingen er, som tager sig af dem. Gaa did, og jeg vil være med dig og give dig Naade, saa at du skal kunne formane de Rige til Belgjørenhed, de Stridende til Fred, de Forvildede til Omvendelse." *Palmaris* var Kristus lydig og vendte Aar 1178 tilbage til *Piacenza*.

Han omtalte derpaa Sagen for Byens Biskop, og denne bad ham lyde den Stemme, han havde hørt i Drømme. Af Domkapitlet fik han overladt et Hus, hvori han kunde optage de Fattige og Syge. Derefter gik han omkring og opsogte Fattige, som led Nød, men ikke vilde tigge, samt saadanne Syge, der paa Grund af sin Svaghed ikke kunde betle. Disse tog han til sig, indsamlede Gaver til dem samt passede og pleiede dem. Alle hjælpeløse tog nu sin Tilflugt til ham, saa at han ikke overkom at tage sig af alle. Men hans opofrende Eksempel virkede paa Andre, som flyttede sig til ham for at deltage i Arbeidet for de Syge og Fattige. Ikke mindre omsorgsfuldt tog han sig af Kvinder, som havde ført et udsvævende Liv, formanede dem til Omvendelse og indrettede et særskilt Hus for dem, hvor de stadig var under erfarne og fromme Kvinders Tilsyn og Paavirkning. Og naar han hos dem mærkede en sand Sindsforandring, sørgede han for, at de blev gjengivne det borgerlige Samfund, idet han enten skaffede dem redeligt Arbejde eller satte dem i Kloster, hvis de selv paa denne Maade troede at burde unddrage sig for Fristelserne ude i Verdenslivet. Han opsogte Hittébørn, tog dem kjærlighedsfuldt i sine Arme, bar dem til sit Hus og sørgede for deres Opdragelse. Ofte besøgte han Fængslerne, lindrede de Fængnes Nød og søgte ved sine Formaninger at virke paa deres Sjæle. For dem, som syntes at være grebne af en alvorlig Anger over sin Brøde, vendte han sig til Øvrigheden, og saa stor Tillid havde denne til ham, at man paa hans Bøn gav de Forbrydere fri, som han gik i Morgen for, i det Haab, at de vilde føre et hæderligt Liv.

Paa denne Tid var Italien delt i Partier, og der fandtes neppe en By, hvor der ikke var Strid mellem Borgerne. Og saa i denne Retning var *Palmaris* virksom til det Gode. Da *Piacenza* og *Cremona* kom i Krig med hinanden, lagde han sig imellem de stridende Parter og formanede dem til Fred. Men da han truede *Cremonenserne* med Guds Dom, blev de forbitrede og slæbte ham med sig som Fange. Den Kjærlighedens Aand, som beherskede *Palmaris* og afprægede sig i hele hans Væsen, gjorde dog et saa stærkt Indtryk paa dem, at de snart gav ham fri og udtalte sin Anger over, at de havde behandlet saaledes en Mand, som anvendte hele sit Liv til Barmhertighedsgjerninger. — I 22 Aar virkede *Palmaris* paa denne Maade. Glad saa han Døden nærme sig. Han opmuntrede Medarbejderne til at fortsætte det paaabegyndte Værk og drage Omsorg for de Fattige samt takkede Frelseren, at han havde ført hans Liv til det foresatte Maal. Derefter sendte han Bud efter sin Søn, advarede ham mod at have sin Lyst og Glæde i denne Verdens forfængelige Goder og bad ham undgaa Fristelserne i Verden ved at hengive sig til Klosterlivet, hvortil han allerede var bestemt, da han endnu var et Barn. Med det store Regnskab for Die vidnede *Palmaris*, at han ikke trøstede sig ved Gjerninger, men alene satte sit Haab til Kristi Barmhertighed. Derefter saa han paa det Billede af Kristi Kors, som havde fulgt ham hele Livet, og døde 1200 med de Ord: "I dine Arme, i dit Navn og i din Kraft gaar jeg fra denne Verden til min Herre og Gud."

Den hellige Elisabeth, Landgrevinde af Thüringen.

aa denne Tid levede den hellige Elisabeth; i hende lærer vi ret at kjende den middelalderste Fromhed i sin Eiendommelighed. Hun var Datter til Kong Andreas II af Ungarn og hans Hustru Gjertrud og blev født i Pressburg 1207. Her levede hun sine første Barneaar; allerede 1211 kom der til denne By en Udsending fra Landgreve Herman I i Thüringen, ledsaget af et prægtigt Følge, for at føre den fireaarige Prindsesse til Wartburg som Brud for hans Søn og Efterfølger Ludvig. Der skulde hun opdrages sammen med sin Forlovede under Vebelse af Herman og hans Gemalinde Sofie, Datter til Hertug Otto af Bayern. Thüringen var i Sammentigning med Ungarn et Land med en høi Kultur; Hoffet i Eisenach hørte til de mest straalende i hele det tyske Rige. Herman havde gjort Wartburg til Midtpunktet for sin Tids Riddere og Sangere. Hans Hustru var, ligesom sit hele Hof, uadbødvendt og nybelsessyg, men stod paa Høiden af sin Tid og dennes verdslige Dannelselse. I saadanne Omgivelser voksede Elisabeth op. Hun var et muntert Barn; men endog i hendes Lege viste sig uvilkaarlig en alvorligere Aandsretning, der tiltog ved meget tunge Livstilskikkelser. Aar 1213 blev hendes Moder, Dronningen af Ungarn, myrdet, og ved Landgrevens Hof dannede der sig snart et Parti mod hende, hvilket aldeles ikke likte hendes alvorlige Sind; endog hendes Svigermoder sluttede sig til dem. Oppositionen mod den vordende Landgrevinde var saa meget større og stærkere, som det tydelig fremgik, at hendes Forlovede Ludvig i et og alt delte hendes strenge Opfatning af Livet.

Aar 1216 døde den gamle Landgreve, og Elisabeths Forlovede, den unge Ludvig VI, overtog derpaa sin Faders Lande, Thüringen og Saksen. Han var en betydelig, helt igjennem ædel, dygtig og ridderlig Personlighed og i meget ulig sin Fader. Saa snart han havde overtaget Regjeringen, indførte han ved Hoffet en alvorlig Tone; de glade Sangere forsvandt, endog den berømte Walter fra Vogelweide († 1230), som ret ofte gjæstede Wartburg, htrede sig haanlig om Forandringen. Landgreven stod, som sagt helt paa sin Forlovedes Side, og det maa tilskrives hans Trost og Standhaftighed, at hun ikke, som Landgrevinde Sofie ønskede, blev forvist til et Kloster eller sendt tilbage til sin Fader. Man har i Regelen fremstillet dette som stemmende med Elisabeths Tilbøielighed. Men hun var saa langt fra at ønske sit Ægteskabsløste med Ludvig opløst, at hun tvertimod af Sjæl og Hjerter frygtede, at hendes Modstanderes Hensigt skulde lykkes. "Hun har elsket Landgreven saaledes, som alene et rent, ædelt, jomfrueligt Hjerter kan elske i sin Aljærligheds hele Underlighed og Dmmyghed." Herpaa er bevaret mange rørende Eksempler. Ægteskabet blev fuldbgyrdet Aar 1221, da Ludvig var tyve og Elisabeth fjorten Aar. Hun fødte sin Husbond tre Børn, en Gut og to Døtre. Det ægteskabelige Forhold mellem begge var mønstergyldigt. Hun viste sig overalt som den trofaste, sømme Hustru, der fulgte sin Gemal paa hans ofte besværlige Reiser. Tillige udvikledes hos hende mere og mere Dmmyghedens, Barmhjertighedens og Velgjørenhedens Dyder; hun styede ingen Dpofrelse og Selvfornegtelse og var en sand Trøst for alle Lidende og Fattige, og hendes ædle Husbond lagde aldrig Hindringer i veien for hendes Gavnghed. Sit Høidepunkt naaede hendes Velgjørenhed

under den store Hungerår 1226, da hun lod uddele blandt Fattige det Forraad af Levnetsmidler, som Landgreven i flere Aar havde sammenparet. I Eisenach

Den hellige Elisabeth og Landgreve Herman.

stiftede hun et Hospital for fire og tyve Personer, der led af Alderdomssvaghed eller Sygdom. I det første Afsnit af sit Liv fremtræder hun i sin skønneste Stikelse som

en trofast og fortræffelig Hustru, en omsorgsfuld og dygtig Moder, paa samme Tid som der i al hendes storartede Kjærlighedsvirksomhed viser sig en frigjort, evangelisk Aand. Senere blev det anderledes, da hun kom under Indflydelse af den brutale og hjerteløse Kjætermester Konrad af Marburg, Pavens høitbetroede Mand, der var en Djævel i Menneskefikkelse, som tilslut blev ihjelslagen (1233) for sin Grusomhed mod dem, som ikke var enige med Paven i et og alt.

Elisabeths Forhold til ham begyndte i Tiden mellem hendes Giftermaal (1221) og Landgreve Ludvigs Død (1227). Først gjenrem denne Mands Fremgangsmaade og planmæssige Indvirkning udviklede sig hos Elisabeth en vidtdreven æstetisk Retning, som endog bevirkede, at hun troede at maatte gjøre Bod for sine Barneaar og hele sit ægtefabelige Liv. Konrad kastede Tvedragt ind i hendes Indre og forstyrrede hendes Sjæls skjønne Harmoni. Ikke længe før 1226 blev han hendes Sjælesørger og Raadgiver i alle Samvittigheds spørgsmål. Han søgte at udslette det sandt menneskelige og erstatte dette med Munkelivets sure og snevre Betragtning af Livet og Kristendommen. Det var hans Bærf, at hun efter megen Kamp tilslut bragte som Offer til ham sin Pligt mod sine Børn, Moderkjærligheden og Minde om sin høit elskede Ægtefælle. Men Ydmyghedens og Barmhjertighedens Dyder, for hvis Skyld hun med Rette er bleven æret alle Tider, havde hun udøvet i høieste Grad, inden hun stillede sig under hans Indflydelse. Det varede ikke længe, førend hun lovede sin ivrige Skriftefader ubetinget Lydighed. Ludvig gav sit Samtykke og forbeholdt sig blot sine Rettigheder som Ægtemand. Konrad gav Landgrevinden ti Regler, som visseilig ikke i og for sig indeholder noget altfor overspændt, men hans Praksis gik langt ud over dem. Efter hans Raad begyndte hun paa denne Tid om Nætterne at lade sine Tjenestepiger piske og plage sig; dog skal Konrad ikke, saa længe hendes Husbond levede, have hudflettet hende personligt. Hovedangrebet var rettet mod Landgrevindens ægtefabelige Forhold. Hun kunde visseilig ikke løsrive hende fra Ægtefællen; men hun maatte love ikke at gifte sig, hvis hun skulde overleve sin Mand. Na, Konrad har endog i et Brev til Paven, skrevet efter hendes Død, bevidnet, at hun i hans Nærværelse beklagede, at hun idethale var bleven gift og ikke havde kunnet slutte sit Liv som Jomfru, men dette stemmer ikke med hendes tidligere Ytringer; dog turde hun kanske under sin Tugtemesters overvældende Indflydelse have indbildt sig noget saadant.

Landgreve Ludvig døde i Otrante i Apulien den 11te September 1227, netop som han stod i Begreb med at deltage i Fredrik II's Korstog til Palæstina. Dermed begyndte det tredie Afsnit i hendes Liv. Hun blev aldeles overvældet af Sorg og Smerte, da hun modtog Gifterretningen om sin elskede Mages Død. Det fortælles, at hun sagde: "Død er for mig ogsaa Verden med dens Lygt og Glæde." Den heftige Sorg, som greb hende, er det bedste Bevis for Rigtigheden af den Forklaring, som ovenfor er givet af Elisabeths nys omtalte Ytring i det før nævnte Brev af Konrad. Det er nok rimeligt, at hun bedømte Ægtefættet i sin Almindelighed efter Tidens sædvanlige Munkesopfattelse; men den Ytring, som hendes Skriftefader anfører, maa være fremkommen i et svagt Dieblis og i Modsigelse med hendes egen normale Følelse. Nu begyndte for hende en Tid fuld af de iværeste Lidelser. Hun og Børnene blev jagede bort fra Wartburg af Henrik Raspe, hendes døde Gemals saa ulige Broder, der ranede til sig Vældet over Thüringen.

Den hellige Elisabeth. Efter H. Holbein den Yngre.

Ogsaa af Gienachs Indvaanere blev hun bortstødt af Frygt for den raa Henrik, ja endog mishandlet af Saadanne, mod hvem hun havde vist sig særlig barmhjertig. Efter hjælpeløst at have slækket om med sine Børn fra Sted til Sted fandt hun endelig gennem Biskoppen af Bamberg's Naade et stille Tilflugtssted paa Slottet Pottenstein. Saa blev hun indbudt af sin omtalte Svoger Rasse til at besøge Wartburg, da han i nogen Møn vilde gjøre god igjen Uretten mod hende. Hun opholdt sig en kort Tid paa det nævnte Slot, hvor hun havde lagt som Værn og levet lykkelig som Hustru og Moder i en rig Kjærlighedsvirksomhed. For ikke at smertes altfor meget ved Minderne om svundne lykkelige Dage paa det omtalte Sted udbad hun sig af ham Slottet Marburg med dets Omraade og Indkomster. Her boede hun fra 1229 i en ussel Hytte, klædt i den graa Dragt, som benyttedes af Clarisjermønstrene, og spægede sig stadig. Hun lod nu Konrad for dette eller hint give sig Drefiger eller Slag af Rjeppes og Svøbers paa den bare Ryg, til Huden gik af, og Blodet randt; en Klosterbroder pryglede hende i Regelen, medens Konrad selv til Takten af Slagene sang: "Herre forbarm dig!" Ja, hun tillo, at han sendte bort fra hende to gamle, tro Tjenere, som hun med hele sin Sjæl havde fæstet sig ved, og erstattede dem med et Par gamle, slemme Trolde, der satte hendes Taalmodighed paa en haard Prøve. Den ivrige Munk vilde danne hende til et Mønsterbillede af selvforsagende Fuldkommenhed. Hun grundede et Hospital og et Fattighus og bad flittig Gud om Vigeblidighed for sine egne Børn, forat hun saa meget mere udelst kunde ofre sig for Fremmede. At hendes Søn kom paa Afveje havde sin Grund i, at han savnede Moderens Tilsyn og Paavirkning. De uhorste Forsagelser og Pinsler, Konrad paalagde hende, nedbrød Kræfterne og blev Aarsagen til hendes tidlige Død. Men saa havde han ogsaa den Tilfredsstillelse, at hun var naaet Idealet af katholsk Fromhed. Hun hensov 1231, kun fire og tyve Aar gammel; allerede 1235 blev hun af Pave Gregor IX ophøiet til Helgen. For at skatte hende ret maa man se bort fra de vanvittige Forsagelser og Pinsler og fæste sig ved de Dømmigheds og Velgjørenhedens Dyder, hvilke hun i saa høi Grad udøvede. Allerede Aar 1235 lagde Landgreve Rudvig i Marburg Grunden til den herlige Kirke, som bærer hendes Navn og længe omslattede hendes Grav.

Pavedømmet naar Hviden af sin Magt.

Under Gregor VII's Efterfølgere fortjattes Kampen mod den verdslige Magt, indtil Pavekirken var fuldstændig fri. Paschalis II (1099—1118) udgik ogsaa fra Cluny og var en begavet og mærkelig Personlighed. Han kjøbte Kirken fri Valgret ved at give Afkald paa alle Len. Det skjønnes heraf, hvilken ideelt anlagt Mand han var, og hvor megen Pris han satte paa denne Rettighed. Paa Grund at Biskoppernes Modstand evnede dog ikke Paven at overholde denne Overenskomst med Keiserdømmet. Saa tog Keiser Henrik IV ham tilfange og tiltvang sig et nyt Forlig, hvorefter Biskopperne skulde vælges frit, men forud for deres Indvielse skulde de modtage Investitur af Keiseren. Denne Ordning fremkaldte især blandt det hildebrandiske Parti en rasende Forbitrelse. Paa et Kirkemøde i Rom 1112 optraadte nævnte Flok og krævede Paven til Regnskab, paa samme Tid som Synoden dømte alle hans Indrømmelser for

ugheldige og satte Keiseren i Ban. Saa blussede Striden for Alvor op; Keiseren indtog Rom, Paven rømte og døde i Vandflygtighed 1118. Et Konkordat eller en Overenskomst mellem Paven og Keiseren kom istand i Worms 1122. "Biskopperne skulde vælges frit uden Indblanding fra Keiserens Side paa den Maade, Kirkeloven foreskrev; Paven skulde tildele den Valgte Ring og Stav som Tegn paa den geistlige Værdighed, men derimod Keiseren overdrage ham de verdslige Lensrettigheder ved Scepteret."

I England fik Striden om Investituren en noget anden Afslutning. Der havde lange været Uenighed angaaende denne Sag mellem de to anseede Mænd, Anselm og Rufus. Efter flere Sammenstød med Kong Henrik Beauperc blev Anselm og han enige om et Forlig paa en Sammenkomst i Bec i Normandi 1106; det stadfæstedes af Paschalis og gik ud paa, at Investituren skulde bortfalde, medens de nyvalgte Biskopper havde at aflægge Lønsed til Kongen.

Med Hohenstaufernes berømte Kongeslæggt førte Pavedømmet en over hundredeaarig Kamp om Magten. Efter 1158 udnævnte Keiser Fredrik I (Barbarossa) 3 Modpaver, der døde kort efter hinanden. Saa led han Nederlaget ved Legnano 1176 og maatte da anerkjende Alexander III (1159—1181) samt kysse Pavens Tøffel og holde hans Stigbøile (1177). Hohenstauferne laa tilslut under i denne Strid, der naaede sit Hødepunkt ved Innocents III (1198—1216). Han var en af Middelalderens største Paver, begavet og fløgtig samt gennemtrængt af en streng Sædelighed og en grændseløs Haardhed mod dem, som stod hans Planer imod eller troede anderledes, end han ansaa for ret. Ved List eller Magt underkastede han sig næsten alle Fyrster og optraadte som hele Kristenhedens Dommer. Han hævede Pavedømmet til dets største Høide og stod i Virkeligheden over Kirkemøderne og opnaaede paa det politiske Omraade det samme, som Gregor VII havde opnaaet paa det kirkelige; Sendemænd varetog næsten overalt i Landene Pavestolens Rettigheder. Al hans Stræben sigtede paa Kirkens Frigjørelse fra den verdslige Magt. Han arbejdede for: 1) En fri Kirkestat; 2) et fra fremmed Herredømme frit Italien; 3) et frit Sicilien, løsbrevet fra Tyskland. De to sidste Punkter skulde være Gjennemgangsleddet for det første, en fri Kirkestat under Paven, som uafhængig, verdslig Fyrste. Det er med Rette sagt, at Innocents III's Historie er hele Samtidens Historie. Under Hohenstaufernes Kamp mod Welferne i Tyskland stillede han sig først paa de Sidstes Side. Otto IV kaldte sig "af Guds og Pavens Naade romersk Konge." Snart tilintetgjorde han dog ved sin Banstraale Ottos Anseelse og hævede sin Myndling Fredrik II paa Thronen, hvem han havde opdraget til sit lydlige Kreatur. Frankrige, der før havde eiet saa stor Indflydelse, belagde han med Folkeban (Interdikt) og tvang Mar 1200 dets Konge Philip August til i en Egetestabsfag at underkaste sig Pavens Vilje. Med Kong Johan af England havde han en Strid, der varede i flere Aar. I 1209 lyfte Innocents ham i Ban; men da Johan endda ikke bøiede sig, erklærede Paven ham for affat (1212) og tvang Kongen til at tage sit Land som et Len fra Pavestolen, sværge den Trostabsed og love at betale "Peterpenge." Men mod Magna charta, Englands store Frihedsbrev, Grundlaget for Englands politiske Forfatning, rasede Paven forgjæves. Hans Brede var især vendt mod denne Statslov, fordi den ogsaa gav Geistligheden Frihed til at vælge

Bstopper. Aragonien, Portugal, Bulgarien og Valakiet tvang han ogsaa til at betale "Peterspenge." Ved Kirkemøderne viste Paven ret sin Magt og Anseelse; paa det saakaldte fjerde Laterankoncil 1215 samlede Innocents henimod 500 Biskopper, 900 Abbeder, mange Fyrster og Udsendinge, ialt 2282 Personer.

Efter hans Død i 1216 stod Pavestolen ledig i to Aar. Innocents IV var, før han blev va'gt, en fortrolig Ven af den tydske Keiser Fredrik II, men som Pave stiftede han Sind og blev Keiserens ivrigste Modstander. En kort Tid efter sit Valg flyttede han til Lyon, hvor han i 1245 holdt et Kirkemøde, der erklærede Fredrik offat som Gudsbespøtter og Kirkeraner. Ingen af Parterne vilde give efter. Keiseren døde 1250 og Innocents 1254. Derefter besteg Urban IV St. Petri Stof; han var en dygtig og fleg, men henjynsløs Mand. For at knække den tydske Keiser indkaldte han Karl af Anjou, der erobrede Sicilien; Fredriks Søn, Manfred, faldt ved Benevent 1267, og Paven hvilede ikke, før hans Sonnesøn, den ædle Conradin, det sidste Skud af Hohenstaufernes mægtige Keiseræt, blev henrettet 1268. Nu var Pavevælsket paa sit Højeste. Fra Tyskland havde det intet mere at frygte. Men imidlertid tiltog Frankriges Magt og kom i den følgende Forsalbstid til at give det et Ulivskaar, som ikke siden er lægt.

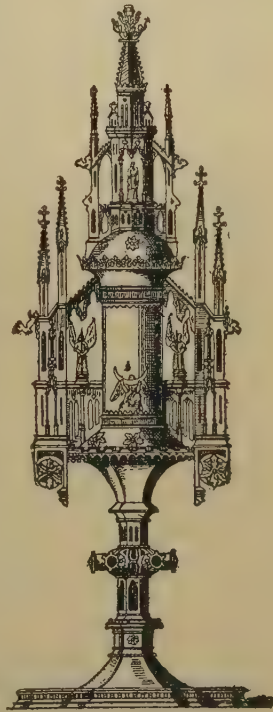
Den styrende og styrede Kirke.

Den Anskuelse om Pavekirken, at Kristus havde stiftet en styrende og styret Kirke, grundede sig paa Traditionen eller Overleveringen. Skulde begge ret udfylde sin Opgave, saa maatte de være udrustede med de nødvendige Gøder, den ene med Styrelsens, den anden med Lydighedens Gabe. Fremdeles maatte der fra den styrende Kirkes Side ydes fuld Sikkerhed for, at villig Underkastelse førte de Lydige til det evige MaaL. At styre har Hierarkiet forstaaet, og villig Lydighed kan ofte ikke frakjendes Lægfolkene. De Styrendes Stand var Geistligheden. Forat Kirkens Garanti eller Borgen i Salighedens Sag kunde være god nok for enhver Kristen, maatte alle Geistlige ordentlig være optagne i Hierarkiet. Dette skeede gennem Prestesindvielsen, der var grundet paa Læren om den apostoliske Rækkefølge (Succession). Dernæst maa den geistlige Stand være den ene Lærende, Lægfolkene kun modtagende. Kirkemøderne og Paven var useilbare; Lægfolkene blev forbudt at læse den hellige Skrift og paa Grund af Brødsforvandlingslæren nægtet Kalken eller den indviende Vin i Nadveren. Fremdeles indtog de Geistlige en Midlerstilling i Lighed med det gamle Testaments Prester. Endelig søgte Kirken at fremstille Kristi kongelige Embede. I denne Tanke fandt Hierarkiet mest Behag; herom vidner Kirkehistoriens Løb saavel i det hele som i det enkelte. Det sees tydelig af Bodsordningen med dens Kirkestraffe og Afslad, men mærkes maasse bedst i den Ophævelse af guddommelige Straffe, som Kirken mente at have Myndighed til.

De Styredes Stand eller Lægfolkene blev ved bestemte kirkelige Fordringer drevet til en steds ivrigere Stræben efter Fortjeneste hos Gud. Disse Fordringer gjaldt hovedsagelig Bøn ved Rosenkrands, Faste og Øvelse af gode Gjerninger. Hele den Kristnes Liv blev stillet under Kirkens Opfigt ved

følgende fem Kirkebud: 1) Du skal holde de bestemte Høitidsdage. 2) Du skal hver Søn- og Helligdag med Andagt høre den hellige Messe. 3) Du skal overhøde de paabudte Fastedage og iagttage Forskjellen mellem Spiserne. 4) Du skal mindst én Gang om Aaret skrifte dine Synder for den forordnede Skriftesader eller med hans Tilladelse for en Anden. 5) Du skal mindst én Gang om Aaret, ved Paasketid, modtage det hellige Alterens Sakramente. Til de kirkelige Fordringer kom de saakaldte evangeliske Raad, hvis Efterfølgelse skænkede en overordentlig Fortjeneste; blandt disse mærkes frivillig Armod, Lydighed og ugift Stand. Fremdeles gjennemvæver Kirken sine Lemmers hele Liv med Sakramenter og knytter dem derved fast til sig. Disse tilskrives en magisk Virkning, der frembringes uden menneftelig Bestræbelse, alene ved guddommelig Almagt. Det fordrer kun, at Presten forvalter dem saaledes, som Kirken foreskriver, og at den Modtagende ikke ved Bevidstheden om en Dødsynd, lægger nogen Hindring i Veien for deres Indflydelse.

Som Erstatning for Evangeliet byder den katholske Kirke sine Lemmer en ydre Pragt i Gudstjenesten, som virker stærkt paa Følelsen og Fantasien. Naalig gjælder dette Messen med Fremvisning og Tilbedelse af det viede Brød (Hostien), der under høitidelige Festsærder (Processioner) ligger tilskue i et Gjemme, som kaldes Monstrants. Det Indtryk, Gudstjenesten gjorde, blev øget ved Kirkenes skønne Bygningsstil og rige, kunstneriske Udsmykning, der øvede en mægtig Virkning. Ved Siden heraf havde man en Mængde Helgener. Disse troede man var i Besiddelse af en himmelsk Midlerstilling, der svarede til det jordiske Hierarki, og blev derfor Gjenstand for Tilbedelse. Dog blev ogsaa disse Helgeners Billeder, der af Kirken ikke var bestemte til Dyrkelse, vist afgudisk Væsen af det uvidende Folk, ja man vandrede ofte lange Veie til saadanne indbildte Helligdomme. Fremdeles betragtedes Helgenernes Efterladenskaber (Relikvier) med from Andagt, og man opsendte sine Bønner med dem for Dø. Endelig blev Enhver, som døde i Fred med Kirken, trøstet ved Forsikringen om en evig Salighed. For dem, som kom i Skjærsilden, læste Geistligheden Sjælemesser, hvorved man troede, at de Afdøde slap løs af Pinen, da Skjærsilden stod under Kirkenes Indflydelse.

Monstrants.

Følgerne af disse katholske Vildfarelser var store og betydningsfulde. Baade Folket og den lavere Geistlighed sank ned i Uvidenhed og Fanatisme, medens det stod sørgeligt til med den kristelige Erkjendelse. Ogsaa for Troeslivet viste de sig skjæbnsvangre, da det Grundsyn, at Kristendommen er den frie, uskyldte Naades Religion, blev skjult for Folket. Den Erstatning, som Kirken bød i Evangeliets Sted, blev af Mange optaget tankeløst, og der opstod en falsk Sikkerhed om Naadestanden eller ogsaa Det find, idet man trøstede sig ved kjøbt Afslad; af Andre blev

den betragtet med Mistanke og fremkaldte grov Bantro. "Medens et fordummet Folk gjorde Faderbønnen, som Herren gav, forat man ikke skulde plapre som Hedningerne, til et tankeløst Paternoster, samt bad sin Rosenkrands og løb efter Afskærmere og foretog Valfarter og Gaveuddelinger eller vel ogsaa alvorlige Selvpinsler for at stille sin indre Uro, manglede der i Rom ikke saadanne, som sagde: "Denne Fabel om Kristus har indbragt os meget." — Folket søgte at erstatte det i Sandhed Guddommelige ved mangehaande Ting, Anstalter og Personer samt omgav sig paa egen Haand med et Skin af Hellighed, og Overtroen spirede hurtig frem. — Alvorlige Sjæle, der sukkede efter Syndernes Forladelse og Salighed, faldt i Fortvivelse. Middelalderens kirkelige Liv havde ingen bibelsk Forsoning og vidste ikke at finde den. St. Petri Nøgle aabnede vistnok Folkenes Skatkammer, men sukkede ikke op Døren til den himmelske Freds Skatte. Medens Nøglen til disse var tabt, hindrede eller forfulgte man dem, der søgte eller fandt den andetsteds.

Lidt om den katholske Kirkelære.

Kirkelæren i Middelalderen er en findrig Tankebygning, opført med stor Kunst og Skarpsindighed. Dens Grundvold er det apostoliske Symbols og den gamle Kirkes andre kostelige Bekjendelser; men ved Siden af Gulv, Sølvs og Vægstene er der ogsaa i Bygningen anvendt meget Træ, Hø og Straa. Kjærnen er Troen paa den treenige Gud, Fader, Søn og Aand. Hvad Fædrene og Kirkemøderne i de første Aarhundreder havde fastsat og udtalt herom, gjaldt senere som afgjort Sandhed, og det betragtedes som en Forbrydelse at ville røre ved den gjængse Opfatning. Vel forsøgte den tænkende Aand af og til at bringe Hemmeligheden nærmere til Forstaaelse, men da hændte det ogsaa let, at de mest øvede Tænkere i sin Stræben efter at gjøre det ufattelige begribeligt kom nær ind til, ja ofte styrte lige ned i Kjætteriets Afgrund. Om Guds Egenstaber lærtes meget dybsindigt, men tillige meget forunderligt og vredent; ligesaa om Englene og deres Forretninger. Det er et Hovedtræk i Skolastiken netop at ville vide nøiagtig Bessked om det, hvorefter Skriften tier. Tillykke optog dog ikke Kirken alle disse Bestemmelser i sin Bekjendelse, men indensfor denne indrømmedes stor Frihed, ligesom der i Turneringen gives Kjemperne fuld Udgang til at tumle sig inden de afstufne Grændser. Saaledes var det ikke blot med Læren om Gud, men ogsaa med Læren om Mennesket. Jo vanskeligere det er at danne sig en Forestilling om det første Menneske og dets paradisiske Tilstand, desto kjærligere var alle de Spørgsmaal for Skolastiken, som en falsk Videbegjærlighed opkastede paa dette Omraade. Medens Thomas Aquinas og hans Skole lærte en medfærdig Kærlighed, der paa det nøieste var forbundet med Menneskets Væsen, saa betragtede Scotus denne oprindelige Kærlighed kun som et Tillæg, en overnaturlig Gave til det, som af Naturen var givet Mennesket. Fra begge Sider anerkjendtes Augustins Lære med Hensyn til alt, hvad der angik Mennesket og Synden, Menneskets Forhold til Gud i dets tidligere og senere Tilstand, Friheden og Naaden, og dog er det en Kjendsgjerning, at netop ved den skolastiske Theologi trængte den gamle Pelagianisme, som man for længe siden troede var uddød, atter ind i Kirken gennem en Bagdør. Den gamle paulinske Sætning, at Mennesket ei retfærdiggjøres af

Lovens Gjærninger, men ved Troen, blev ikke til nogen Tid ligefrem forkastet, men i sin hele Dybde forstodes den kun af faare Faa. Mennesket skulde vel skyldes Naaden alt, men under Skolastikernes Hænder forvandlede Guds Naade atter til en Gave, der var istand til at gjøre Menneskene behagelige i Guds Vine, og som ialfald paa betinget Naade kunde sikre Mennesket en Forjævneste hos Gud. Ja, Læren om gode Gjærningers Fortjenstlighed dreves til den Yderlighed, at man paa stod, at enkelte Mennesker var istand til at gjøre mere godt, end Guds Bud krævede af dem, og at denne deres forøgede Fortjeneste kom dem tilgode, som kun havde faa Gjærninger at opvise. Saaledes uddannedes den uløstjælige Lære, der senere paa den forargeligste Naade misbrugtes til at begrunde Afslagen, nemlig Læren om de Helliges overflødige Fortjeneste, om en saakaldt Skat af gode Gjærninger, som Kirken raadede over, og hvorfra den uddelte til dem, der ikke havde nok.

Det er en Giendommelighed ved den middelalderiske Troeslære, at Kirken med sine Hellige, Prester, Offere, Naademidler og Naadegaver behersker alt, og at den Enkeltes personlige Liv og de Troendes personlige Forhold til Kristus træder tilbage. Hvo, som ikke har Kirken til Moder, kan ikke have Gud til Fader. Den er ret egentlig Himlens Port, bygget paa Petri Klippe, en hellig, almindelig Kirke, udenfor hvilken der ingen Frelse findes. Jo mere udbortes Kirken nu selv var bleven i Tidens Løb, desto mere udbortes blev ogsaa Frelsen opfattet, som skulde formidles ved Kirken, og hvad der skulde være det allerinderste, nemlig Meddelelsen af den guddommelige Naade til de syndige Mennesker, blev selv atter noget Udbortes, et objektivt fuldbyrdet Værk. Ud denne Vej fremmede man, selv under den augustinske Naadelæres rettroende Skilt, en Gjærningshellighed, der i Grunden var langt forkasteligere i sædelig Henseende end Pelagius's Lære, som Augustin engang havde tjæmpet faa ivrig imod; thi hist kom det dog an paa sædelige Gjærninger, paa Menneskets Gjærning, der fremgaar af den frie Viljes indre Beslutning, her derimod paa en udbortes Gudstjenestes blot mekaniske Gjærninger, paa Ceremonierne, ligesom den gamle Pagts levitiske Lovgjærninger. Mellem den hellige Gud og det syndige Menneske træder ikke mere Midleren Jesus Kristus, der ved sit engang bragte Kjærlighedsoffer har forsonet Menneskene med Gud, forløst dem af Syndens Magt og meddelt dem sin Aand; men imellem træder Kirken med sine Sakramenter, Prestestabet med sit Offer. Blaar Middelalderens Troeslære aldrig nægtet, at Kristus er Midleren mellem Gud og Menneskene; men den har rykket hans Guddommelighed saa langt bort fra Menneskene, at nye Midlere blev nødvendige. Som Midler i Himlen træder Maria stedse mere i Forgrunden. Det er hende, den milde, jomfruelige Moder, i hvem Kirkens moderlige Barmhertighed møder os i personlig Skikkelse; det er hende, som ved sine Forbønner maa stille Sønnens Brede og minde ham om den Kjærlighed, hun har vist ham som sit Barn. Dette blev endog udført dramatisk. Til Marias Forbøn sluttede sig ogsaa de øvrige Helgeneres Forbøn, saa ofte de Troende anraabte dem.

Kirken har ikke til nogen Tid villet vedgaa, at den lærte Helgenernes Tilbedelse. Derfor gjør Skolastikerne en friere Adskillelse mellem Tilbedelse og Paakaldelse; den første tilkommer kun Gud, den sidste de Hellige. Men i Virkeligheden gif Paakaldelsen for dem efterhaanden over til Tilbedelse, uden at Kirken for Alvor rejste Indsigelse derimod. Men ligesom Maria og de Hellige

optræder som Midlere i Himlen, saaledes Presteskabet paa Jorden. Ligesom Jødernes Overstepprest engang om Aaret gik ind i det Allerhelligste for at ofre først for sine egne og dernæst for Folkets Synder, saaledes træder den nye Pagts Prester hver Dag frem for Gud og bringer det ublodige Offer i Nadveren for Menneskenes Synder. Kirken vilde ikke stille Kristi Fortjeneste i Skygge. Den nægtede ikke, at det paa Golgatha bragte Offer havde været et fuldyldigt Offer for alle Synder, som hidindtil var begaaede, men da Synderne daglig gjentager sig endog efter den skeede Forsoning, saa trænger ogsaa de til daglig Afsoning. Denne Offerhandling fører os til Væren om Nadveren, ja til Væren om Sakramenterne isærdeleshed. Der er maaske ingen Være, der som denne har bestjæstiget Skolastikerne. Ordet Sakrament, som vi forgjæves søger i Bibelen, stammer fra den latinske Kirke. I Førstningen var Ordet blevet brugt meget vakkende; men nu blev Sakramentets Begreb nærmere fastsat. Man lærte, at Sakramenterne havde en eiendommelig Kraft, og at der udgik en mystisk, ja magisk Virkning fra dem paa Al. Dette var en Anskuelse, som fuldkommen passede til Katholicismens hele System. Ikke blot er Sakramentets Virksomhed uafhængigt af dens Tro og Sædelighed, som forvalter det, hvilket rigtig forstaaet har god Mening, men det er ogsaa uafhængigt af dens Tro, som modtager det, naar han blot ikke gjør Modstand derimod og ligesom sætter en Værd for dets Virkning. Ligesom en Brønd uophørlig lader sit Vand strømme ud gennem sine Rønder, saaledes lader Kirken sin Velsignelse gennem disse syv Sakramenter: Daaben, Konfirmationen, den hellige Nadvere, Boden, Prestevielsen, Ektekabet og den sidste Olje. Bistof kan ikke alle Kristne faa Del i alle Sakramenter; Prestevielsen og Ektekabet udelukker hinanden. Nogle af disse skulde oftere gjentages i Livet som Boden med Skriftemaal og Afløsningen, samt Nadveren; andre derimod som Daaben og Prestevielsen maatte ikke gjentages. Hvis Nogen, som havde modtaget den sidste Olje, blev frisk igjen og derpaa for anden Gang kom i Dødsfare, var der delte Meninger, om han da paany kunde meddeles dette Sakramente. Daaben og Prestevielsen tilskrives en uudslettelig Karakter, der ikke til nogen Tid kunde mistes. Og saa den uværdigste Prest, selv den, som Kirken havde berøvet Retten til at gjøre Brug af sit geistlige Embede, havde derved Magten, om ikke Retten til at fuldbyrde en sakramental Handling, og den engang udførte Handling beholdt sin Gyldighed, selv om den fremtraadte som en strafværdig Gjerning, der stred mod Kirkens Bud. Med Hensyn til Nadveren da blev dens Udførelse mere og mere en Offerhandling, og det til Kristi Legeme forvandlede Brød (Hostien) blev Gjenstand for guddommelig Tilbedelse. Det var nu Theologiens Sag nærmere at retfærdiggjøre denne Forvandlingslære og i det enkelte at bestemme den. Og dette skeede ved Skolastiken. At Nadverbrødet var Kristi virkelige, sande Legeme, der var født af Jomfru Maria og død paa Korset, var allerede i det ellefte Aarhundrede bleven paastaet mod Berengar, som havde vovet at tvile derpaa. Men nu blev Forvandlingens Begreb nyere bestemt. Det fastsattes, at ved Prestens Indvielse gik Brødet over til at blive Kristi virkelige Legeme, saa det ikke længere var Brød, men Kristi Kød, og Vinen blev ligeledes ved nævnte Handling af Presten omdannet til Blod. Forvandlingen skeede pludselig ved et for den menneskelige Forstand ubegribeligt Under; for Sandserne bliver vel Brødets og Vinens Skikkelse tilbage, Lugten

og Smagen ligesaa, forat ikke Sandjerne skal forjærdes, men i Brødet's Sted er traadt Herrens sande Legeme, ja den hele Kristus med Legeme og Sjæl, med Gudsdommelighed og Menneffelighed. Men der er ogsaa kun et Herrens Legeme, endstjønt der er mange Altene, hvorpaa dette ene Legeme ofres. Ligesom det ene Billede paa mangfoldig Maade fortoner sig i en Sal med mange Speile, saa at der i hvert Speil er et Billede, men det dog er et og det samme Billede, der sees i alle Speilene, saaledes ofres der utallige Hostier paa Kristenhedens mange Altene, men det er kun det ene Kristi Legeme og ikke forskellige Legemer, som ofres der. Det er Kirkens store, iøjensynlige Mysterium (Hemmelighed), der tillige udgjør Midtpunktet i den hele Gudsstjeneste og er Kernen og Stjernen i den katolske Tro.

Ligesom Skolastiken ved mere om Tingenes Begyndelse, end hvad der er os forundt at vide, saaledes er den heller ikke i Forlegenhed, naar det kommer an paa at bestemme de sidste Ting. Om Dommhedens Tid og Maade, om de Dødes Opstandelse, om Himmel og Helvede, har den opfattet Spørgsmaal paa Spørgsmaal og til ethvert af dem sundet Svar, ofte flere, forat man kan have Valget mellem dem. Den allerede tidligere opkomne Værelse om en Mellemtilstand, en Lutring, hvori Sjælen efter Døden befinder sig, førend den kommer til Salighedens eller Pinens Sted, Værelsen om den saakaldte Skjærsild, har den videre udviklet. Naar nu den strenge Følgeslutning, at der ingen Frelse er udenfor Kirken, maatte føre til, at ikke blot Hedningerne, men ogsaa Patriarkerne i den gamle Pagt, som havde levet for Kristus, var udelukkede fra denne Frelse, saavel som de udøbte Børn, saa kom den mildere Fortolkning til Hjælp, hvilken istedetfor den egentlige Fordømmelse lod indtræde en Mellemtilstand; saaledes blev der da indrømmet en egen Plads baade for de gamle Fædre og de udøbte Børn, et Slags Forhelvede eller Forhimmel, eftersom man vil tage det. Til de første var Kristus stegen ned, førend han opstod fra de Døde, og havde prædiket Forløsningen for Fædrene. Den store Digter Dantes mægtige Fantasi har gennemvandret disse Rum og opfattet dem i Billeder, og i denne Form synes vi ogsaa bedst derom. Hvad der frastøder os, naar vi vil opfatte det med Forstanden, det kan tiltale og opbygge os, naar det fremtræder i Poesiens ideale Forklarelse. Kirken herne er endnu den stridende, men engang vil den være den seierlige, den triumferende, og i denne seierlige og triumferende Kirke, hvorpaa den nuværende er et Forbillede, ser den fromme Tro alle Ting's Fuldbendelse. Der er Profeternes, Apostlernes, Martyrernes og de Helliges Ror forsamlet om den Eviges Throne, hvor de nyder en Fylde af Salighed og uophørlig synger Halleluja for ham, hvis Forherligelse allerede herne er Opgaven for enhver Kunst og enhver Videnskab og er alle de Frommes Maal.

Pavedømmet i Tilbagegang.

ed Bonifacius VIII (1295—1303) begynder Kirkens Forsalbstid. Han var i flere Henseender dygtig, men derhos herskesyg og havde fuldstændig samme Følelse af sin Værbighed som de to mægtige Kirkefyrster Gregor VII (1073—1085) og Innocentius III (1198—1216). I en Bulle eller et Pavebrev, der kaldes Unam sanctam efter sine Begyndelsesord, udtaler han, at Paven i sig forenede ikke blot al geistlig, men ogsaa al verdslig Magt; begge er Sverb i hans Haand; det ene føres for Kirken, det andet af den. Ja, han

gjorde i denne Bulle Læren om Pavens uindskrænkede Myndighed til en Troesartikel, nødvendig til Salighed, og stemplede den Opfatning, at Kongedømmet skrev sig direkte fra Gud, som manichæisk Kjætteri. Bonifacius manglede vistnok ikke Viljen til at give sine Fordringer Estertryk, men vel den sædelige Kraft. Han miskjendte sin Tid, vilde det umulige og naaede derfor ikke Maalet for sin Stræben. Han spændte Buen for høit, derfor brast den. Driftigere kunde Pavedømmets Herskerkrav aldrig udtales end i de Ord, at han bar al Ret i sit Brysts Skrin. Bonifacius magtede ikke at gennemføre sine Fordringer overfor Filip den Smukke af Frankrige; denne gav ikke Slip paa sit Kongedømmes Selvstændighed; han sikrede sig Folkets Bistand, og derved, at han gjorde sin Sag til Folkets Sag, tom Paven tilfort. Ja,

Bonifacius VIII.

Kongens Sendemand, ledsaget af en Flok Ryttere, udfjældte endog Paven i hans eget Pallads og slog ham med sin Handske i Ansigtet. Denne raa Behandling gif Bonifacius saa nær, at han faldt i en hidsig Feber og døde straks efter. Dante har i sin "Guddommelige Komædie" anvist ham som Fariæernes Herre og Hyrde Plads i Helvede.

Kongen benyttede sin Seier godt. Da Partierne efter Bonifacius's Død streides om Pavestolen, sørgede Filip for, at der siden blev valgt Franskmænd, og disse maatte stadig opholde sig i Avignon. De omkring 70 Aar, Paven boede i Frankrige, kaldes almindelig deres babiloniske Landflygtighed; den varede fra 1309—1377. De stod i Afhængighedsforhold til den franske Konge og havde ingen Magt. Da de altid manglede Mynt, søgte de paa nedværdigende Maade at

skaffe Penge tilveie, men demoralisere derved Folkene. Det gif derhos stygge Ryttere om Ufædelighed ved Pavchoffet. Dante satte Clements V (1305—1314) i Helvede. Pavemagten sank stadig i Anseelse; Tyrster begyndte at appellere eller indanke Pavens Kjendelse for de almindelige Kirkemøder, og kraftige Røster løb rundt om mod Pavestolens Fordærvelse, Overgreb og Uretfærdighed. Alle dybere Aander, deriblandt ogsaa den hellige Birgitta, sørgede over Kirkens Glendighed og ivrede for, at Pavestolen blev flyttet tilbage til Rom. Da dette endelig skæde efter 70 Aars Forsøg, valgte Kardinalerne endnu en Pave for Avignon; dette gav Pavevældet Dødsstød; nu opstod nemlig fra 1377—1417 det store pavelige

Schisma eller Splittelse, da hele Kristenheden var delt i to Leire, hver med sin Pave, som kjæbledes og satte hverandre i Ban; i hele firtri Aar var der ingen almindelig anerkjendt Pave. Denne Kløft søgte man længe at udjevne. Arbeidet herfor af Kirkeforsamlingen i Pisa (1409) havde saa lidet Held med sig, at der endog samtidig var tre Paver, der alle krævede at blive erkjendte som St. Petri rette Efterfølgere. Først Konciliet i Kostnitz (1414—1418) bragte en Forandring. Om en Reformation paa Hoved og Lemmer, som særlig krævedes af Tyrkerne, blev der snart ikke mere Tale, da Pavestolen ved Ophævelsen af Schismaet eller Splittelsen var kommen ud af den værste Knibe. Selv Mødet i Basel (1431—1443) gik ikke ind paa denne berettigede Fordring. Men hvad Pavedømmet mistede under sin Forsaldstid, nemlig sin Magt over Koncilierne eller Kirkemøderne, har det først 1870 opnaaet igjen under Pius IX efter mer end 400 Aars Forsløb. I verdslige Anliggender forstummede Pavens Stemme aldeles, efterat Kurfyrsterne paa et Møde i Rhense 1338 havde afvist enhver Indblanding i Keiservalget fra hans Side.

Den sædelige Tilstand blandt Kirkens øverste Styresmænd i Medgangstiden var

sorgelig; næsten alle Middelaalderens sidste Paver levede et skjændselsfuldt Liv. Pius II (1458—1464) stræbte i Ord og Gjerning at tilintetgjøre alt tidligere Arbejde i Kirkefrihedens Aand. Efter ham kom

Alexander VI Borgia.

Paul II (1464—1471); han regjerede voldsomt og grumt og efterlod sig et slet Rygte. Saa blev Sixtus VI (1471—1484) Pave; han var en lærd Mand, men uden sædeligt Værd, uden Gudsfrugt, uden Kjærlighed til det kristne Folk, hengiven til den foragteligste Vellyst, Gjerrighed og Forsængelighed. Han bar de prægtigste Klæder og lod sig paa en Jndskrift betegne som Gud. Efter ham fulgte Innocents VIII (1484—1492), en af de mest udsvævende og ryggesløse Paver, Historien kjender. Han samlede Penge til Tyrkerkrigen og lod sig samtidig for god Betaling bruge af Sultanen som Fangevogter over hans Broder og Medbeiler til Thronen og drev en uforskammlet Afsladshandel for at skaffe sine 16 uægte Børn Udstyr. Man kaldte ham spottende "Fædrelandets Fader" og digtede om ham følgende Vers: "Otte Sønner og otte Døtre han har; han kunde Rom med Rette kalde Far." Hans Efterfølger var det berømte Uhyre Alexander VI (1492—1503), der som Politiker var kraftig og slu, men ifyede intet Middel for at naa sit Maal, hverken Snigmord eller Forbund med Tyrkerne mod Frankrige; ja, han besudlede Pavestolen med de skjændigste Laster. Allerede som Kardinal havde han levet i Egtefælsbrud med en smuk Romerinde, Rosa Vanzoza, og havde fem Børn med hende: Ludvig, Cæsar, Johan, Gotfred og Lucretia. At

han endog har drevet Blodskam med denne sidste, paastaas af Nogle, men nægtes af Andre. Hans hele Beskræbelse gik ud paa at forsørge disse Horebørn med indbringende Embeder og faa dem fordelagtig bortgiste. Derhos var han istand til at gjøre alt for Penge. Et latinsk Epigram om ham lyder saaledes: "Alexander sælger Nøgler, Altene, Kristus; han havde først kjøbt dem, kan han da ikke sælge dem?" Besindige Historiefrivere som Ranke finder det troværdigt, at han døde af den Gift, som han havde laget til for en af sine Kardinaler. Saa kom den fromme Pius III paa St. Petri Stol, men døde allerede efter en Maanedes Forløb og blev efterfulgt af den frigerste og tillige kunstelskende Julius II (1503—1513), der med Iver arbejdede for at befri Italien for fremmede Magter og søgte at forpge Kirkestaten og forstjønne Rom; Michael Angelo byggede Kuplen over Peterskirken, og Rafael smykkede Pavens Pallads med sine berømte Malerier. Den Pave endelig, under hvem Reformationen i Tyskland begyndte, var Leo X (1513—1521). Han tilhørte Slægten Medici, var fint dannet, kunstelskende og venlig, men uden dybere Forstaelse af religiøse Spørgsmaal. Paverne havde ved Liv, Være og Foranstaltninger mægtig bakt Tungen til en Kirkefornyelse hos alle dem, som hungrede efter Evangeliet og den Naade og Retfærdighed, som dette anviser i Kristus Jesus.

De kristelige Mystikere under Kirkens Forjælsstid.

n velgjørende Modfætning til den tidligere omtalte Skolaistik dannede Mystiken, som vi allerede har lært at kjende hos Victorinerne, Bernhard af Clairvaux og Broder Berthold fra Regensburg. Den har i denne Nedgangstid sine dybsindigste Talsmænd i Tyskland og blomstrede især inden de to Tiggerordener. Ogsaa blandt Gudsvennerne og Samlingsbrødrene gjorde Mystiken sig gjældende. Mystikerne søgte at forme Livet efter Kristi og Apostlernes Forbillede, at vinde de dannede ved dybsindig Videnskab samt at oplive og rense Folkets Tro ved evangelist Prædiken.

En yngre Samtidig af den tidligere omtalte Broder Berthold var Dominikaneren Mester Eckhart. Han blev sandsynligvis født omkring 1260 i Hochheim, to Mil nord for Gotha. Det vides, at han var af Ridderæt og sluttede sig tidlig til Dominikanerne i det nærliggende Erfurt. Aar 1303 blev han Prior for sin Ordens Kloster i nysnævnte By samt Provincial over Thüringen, reformerede Prædikellostrene i Bøhmen og tog i 1311 Magistergraden i Paris, hvor han tidligere studerede. Siden var han flere Aar Lærer i Straßburg, hvor han prædikede flittig i Byens Kvindeklostere, der stod under Dominikanernes Baretægt. Saa drog han til Köln som Læsemester, og her døde han i 1327. Paa Grund af sin Forbindelse med Begharderne og sin dybsindige, men uklare og dristige Lære blev han mistænkeliggjort og Gjenstand for en lang Undersøgelse, der først endte efter hans Død. En pavelig Bulle blev 17 af hans Læresætninger Aar 1329 dømt som fjætterste og 11 erklærede for mistænkelige. Men trods dette blev Eckhart ved sin Fromhed og rige Begavelse den "hellige Mester" for sine Disciple, og hans Prædikener affreves ofte i de tykke Kloostere, ja dybsindige Udsagn af ham gik fra Mund til Mund. Han var vel hjemme i Skolaistikens Læresætninger, men er helt igjennem selvstændig, idet han af indre Sandhedsstrang søgte at blive klar over

Gud og de guddommelige Ting. Men under dette forvildede han sig mod sin Vilje i Sværmeri og Pantheisme eller den Være, at Gud ikke er personlig og ei staar over og udenfor Verden, men er dens Sjæl. "Eckhart stod," siger Hase, "med sin Følelse af Guds Nærhed og med sin hellige Kjærlighedsglød ligesom paa en svimlende Høide, paa hvilken Forfjellen mellem Gud og Menneske, mellem Kristus og Mand, mellem Godt og Ondt forsvandt for ham." — Den menneskelige Mand, lærer han, er ikke blot en Skabning af det Guddommelige, men dette Guddommelige selv. Gud bliver sig selv bevidst i Menneskets Mand, "hans Erkjendelse er min Erkjendelse." Menneskets Mand besidder den "gudelige Kraft til at begribe Gud og blive bevidst i Enhed med ham." — "Gud er alle Ting, og alle Ting er Gud selv. Gud kan ligesaa lidt undvære os, som vi ham. — Gud føder sin Søn i Sjælen paa samme Maade, som han føder i Evighed. Han føder mig som sin Søn, mig som sit Bæjen og sin Natur. Da springer jeg frem af ham i den Helligaand; han formaar ikke at udelukke mig. For Skabningen var Gud ikke Gud. Mange lærde Folk vil ikke taale, at man sætter Sjælen saa nær det guddommelige Liv; de kjender ikke ret Sjælens Udel. Men der gives Punkter, hvor det er vanskeligt at finde en Forfjæl mellem den og Gud. — Mit Fædreland er Guddommen. Der var jeg allerde, før jeg var hos mig selv. — Medens der i alle Skabninger er noget af Gud, saa er Gud i Sjælen paa guddommelig Maade. — Kristus har ikke lært os andet, end at vi Alle er Guds Sønner, ja at vi i vort Bæjen er Guds Sønner." For at komme til denne Bevidsthed, denne Salighed, er det nødvendigt at hæve sig til Guds rene Idé og praktisk at for nægte alt det Skabte. Men det Skabte er ikke blot det jordiske Gode, men ogsaa Ens egen Personlighed. Saalænge Mennesket betragter sig selv som et særskilt Jeg, staar det endnu paa et lavt Standpunkt; han bliver ved i Forfjellen, i Adskillelsen fra Gud. Men har han overvundet denne Adskillelse, saa aabenbarer og giver og elsker Gud Mennesket, fuldkommen og nødvendig. Mennesket behøver ikke mere at bede om noget, ret som om han var udenfor Gud eller under ham, som om Gud var en Fremmed; han virker ikke mer som En, der er adskilt fra Gud. — Den Retfærdige er tillige den Frie; ingen Skranke, intet Forhold binder ham mer. Han gjør, hvad han vil; thi han vil kun, hvad Gud vil. Ja, for at erkjende Guds Vilje behøver han kun at følge sin egen Tilbøielighed, det indre Ord, som Anden taler i ham. Alt, der tilhørte Kristus efter hans Menneskelighed som hans eget, tilhører ogsaa ham som hans eget. "Han er Gud lig; thi Gud er Retfærdighed, og derfor er Enhver, som er i Retfærdighed, i Gud og er Gud selv."

Blandt Eckharts Disciple er Tauler og Suso de mest fremragende. Johan Tauler var født omkring 1290 i Byen Straßburg af fattige Forældre. Han fik sin Uddannelse hos Dominikanerne og studerede især Augustin, da den sædvanlige Skolevisdom ikke tilfredsstillede ham. "Visdommen," pleiede han at sige, "skal man ikke studere i Paris; den rette Høiskole er vor Herres Jesu Kristi Lidelse." Hans Tidsalder var alvorlig; da førtes Striden mellem Modkeiserne Fredrik af Østerrige og Ludvig af Bayern samt mellem den sidste og Paven, hvorunder Byen Straßburg blev straffet med Ban; hertil kom i 1348 den sorte Død samt Flage-lanttog og Jødeforfølgelser. I denne Tid hævede Tauler med stor Virkning sin Røst som alvorlig Følgeprædikant, men blev ført endnu dybere ind i den sande Fromheds Hemmelighed. I sit femtiende Aar stiftede han Bekendtskab med en

Johan Tauler.

Efter Billedet paa hans Gravsten i Straßburg.

Lægmand, den ſtore Gudsven fra Oberland, Nicolaus af Baſel. Ved denne blev han forſt grundig ydmyget og omvendt. Han underkaſtede ſig aldeles Lægmandens Tugt og adlød hans Opfordring til i to Aar ei at prædike. Da Tauler efter denne Friſt atter vilde optræde, kunde han ikke tale et eneſte Ord til den talrige Forſamling. Han fremsagde blot en kort Bøn; hans Dine ſtrømmede over af Taarer; Folket begyndte at blive uroligt; endelig lod han Forſamlingen gaa med den Erklæring, at det denne Gang var ham umuligt at prædike. Tilhørerne gik, og ſnart udsprede det Rygte ſig, at Manden var bleven gal. Dominikanerordenen forbyd ham nu at tale for Folket; han maatte kun prædike paa Latin i Konventet. Men efterat han atter havde ſaaet Lov til at tale til Mæſſerne, var Trængſelen langt ſtørre end forrige Gang, og Virkningen overordentlig. Engang prædikede han i et Nonnekloſter over Matthæus 25, 6.: "Se Brudgommen, kommer ham imøde!" Han talede paa myſtiſk Viſ om, hvorledes den himmeſke Brudgom kommer for at ſøge Sjælen, og hvorledes denne ſkal være beredt til at modtage ham. Da han nu beſkrev Brudens Glæde over at møde Brudgommen, raabte en af Tilhørerne: "Det er ſandt!" og ſaldt bevidſtløs til Jorden. En Kvinde, ſom løſtede ham op, bad Prædikanten høit og tydelig om at ſlutte, ſaa Manden ikke ſtulde dø mellem Hænderne paa hende. Men Tauler ſvarede: "Al, kjære Barn, vil Brudgommen føre Bruden hjem, ſaa vil vi gjerne lade ham gjøre det; dog vil jeg holde op." Han ſluttede Prædikenen med nogle Ord, læſte derpaa Mæſſen, og da man gik ud, laa endnu tolv Menneſker bevidſtløſe paa Kirkegaarden. Tauler prædikede ſædvanlig enten i Dominikanerkirken eller Nonnekloſteret og Beginerhuſene. "Hans Prædiken," ſiger en Krønikeſkriver, "var en beſynderlig Ting; han foredrog hverken ſkolaſtiſke Grublerier eller unyttige Helgenhistorier, men talede jevne Ord med inderlig Varme og Hjertelighed. Hans Hovedhenſigt var at overbevife Menneſkene om det jordifkes Forfængelighed og lede dem til Forſagelſe. Han reyvede ikke blot Lægfolk, men ogſaa de Geiſtliche og blev derfor ikke ſjelden angreben og ſpottet." De Geiſtliche havde gjerne forbudt ham at prædike, men den verdslige Øvrighed beſkyttede ham. Med Forfjærlighed fremhævede Tauler i ſine Prædikener Kriſti Gattigdom. Han tog denne baade i legemlig og aandelig Betydning; ved Siden heraf traadte det hiſtoriſke i Ab:nbaringen, Kriſtus for os, tilbage for Kriſtus i os; thi det er Hovedſagen, at Kriſtus bliver født i vore Hjertes. Hans Sprog var ofte dunkelt og overſpændt. Saaledes taler han om, "at drukne i Gudsommens bundløſe Hav," om "at henſmelte i hans Kjærligheds Ild," om "at blive beruſet i Gud," o. ſ. v. Men ved Siden heraf findes herlige praktiſke Farmaninger. Den ſtore Vægt, han ſtadig lagde paa det Sædelige, paa Hjertets og Livets Forbedring, bevarede ham for Pantheiſmens Afgrund, ſom han vel nu og da nærmede ſig hen til, men dog ikke kom ſaa nær ſom hans ſtore ſpekulative Væremæſter Eckhart. Efterat han under ſin ſidſte Sygdom havde haft Beſøg af ſin aandelige Fader Nicolaus af Baſel og ført opbyggelige og opløftende aandelige Samtaler med ham, henſov Tauler i Straßburg 16de Juni 1361. Under Navnet Lægmanden ſkrev den ſtore Gudsven fra Oberland "Taulers Omvendelſeshiſtorie," der efter Prof. Weingarten er hiſtoriſt virkelig og ei opdigtet, ſom Katholiken Denifle i en ſkarp, kritiſk Underſøgelſe paaſtaar. Som Katholik er det denne Lærde rimeligviis magtpaaliggende at ſaa bort det Faktum, at en Lægmand blev Middeſ til en Preſts

aandelige Bækkelse og siden øvede stor Indflydelse paa ham. Af Taulers Skrifter mærkes "Jesu fattige Livs Efterfølgelse," samt hans Prædikener. Enkelte nyere Videnskabsmænd har villet frakjende ham det førstnævnte, men, som det synes, uden tilstrækkelige Grunde. Vor store Kirkefader Luther vidner: "Jeg har hos ham fundet mere af grundig Theologi end hos alle Lærere tilsammen," og "jeg har hverken i det latinske eller tyske Sprog seet en sundere Theologi, der stemmede bedre overens med Evangeliet."

Ti Aar yngre end Tauler var Henrik Suso eller Henrik af Berg. Han blev født i Constanz Aar 1300 og tilhørte en gammel adelig Slægt. Til Glæde for sin fromme Moder, der maatte skjule sin Gudsrygt for den raa Egtfælle, blev Henrik optagen i et Prædikebrødreloster i sin Fødeby. En Tid studerede han saa i Røln og sluttede sig til Mester Eckhart; men først efter Moderens Død naaede han til den "rette Indadvendthed," som han kaldte det. Nu forlovede han sig høitidelig med den guddommelige Visdom, som han udvalgte til sin Elskede. Fra nu af aabenbarede den Elskede sig for ham i Syner; "hun svæver høit over ham i et Ror af Skyer; hun straalte for ham som Morgenstjernen; hendes Krone er Evigheden, hendes Klædebon er Saligheden, hendes Ord er lutter Sødhed." Hun henvender Skriftens Ord til ham: "Giv mig, o Søn! dit Hjerte," og for da atter at give hende et synligt Tegn paa sin Kjærlighed indgravde Suso Navnet Jesus paa sit Bryst med en Jerngriffel. Jesus er den evige Visdom, men med en kvindelige Benævnelse. Af sin Elskede modtog han Navnet Amanda, Hjertenskjær, og under dette latinske Navn udgav han sine Skrifter. Ligesom en Ridder blot kunde give den Elskede Prøver paa sin Vdygdighed ved at bestaa mangehaande Eventyr, saaledes paalagde Suso sig alleslags Spørgsler for at tilfredsstille sin Elskede, den himmelske Visdom. "Han er som en swabisk Minnesanger," siger Hase, "men hans Kjærlighed er den evige Visdom, som han hylde i dunkel Længsel og ungdommelig Vhst." Intet Kors var ham for tungt, intet Træ for haardt, intet Jern for spidst, ingen Svøbe for skarp, til at han ikke gierne vilde plage og hudflette sin Ryg dermed. Og under al denne selvvalgte Lidelse var han hjertensglad og svelge i den søde Følelse af sin Kjærlighed. "Den, som heiler til Kjærligheden, maa lide," det er Grundtanken i hans digteriske Mysiik. Ved Lidelse for den Elskede bliver Mennesket bortdannet fra Skabningen, dannet i Kristus og omdannet i Guddommen. Et "roligt (d. e. et fuldkommen hengivent, viljeløst) Menneske maa løsrive sig fra Skabningen og nedstænke sig i Guddommen." "Min Menneskelighed," lader han Visdommen (Kristus) sig, "er Veien, som man maa gaa, og min Lidelse er Porten, hvorigjennem man trænger frem," naar man vil naa Maalet. Suso døde Aar 1365 i et Dominikanerkloster i Ulm, hvor han havde trukket sig tilbage. Hans Hovedværk er Skriftet "Om den evige Visdom," der allerede i Middelalderen er oversat paa Gammel-dansk under Titel "Gudelig Visdoms Bog" og udgivet paany i 1858 af C. J. Brandt.

Endnu mere sværmerisk end den fine, jomfruelige Suso er Nederländeren Henrik Ruysbroeck, der blev født mod Slutningen af det trettende Aarhundrede i en Landsby ved Brüssel. Ekstasen eller Henrykkelsen, den menneskelige Bevidstheds fuldkomne Stillestaen, Aandsfraværelsen med Hensyn til de udbortes Ting og Fortabelsen i guddommelige Tanker er det eiendommelige ved hans Frem-

træden. Ofte kunde han staa stille midt paa Gaden uden at vide, hvad der foregik omkring ham, ganske fordybet i den indre Verdens Billeder, som drog gjennem hans Sjæl. Naar Ruyssbroeck udsørte Messen, kunde han falde i Henrykkelse, der endte med Asmagt. Derfor elskede han Ensomheden, for ganske at kunne hengive sig til sit Væsens Trang. Indtil det tredsiendstyvende Aar var han Prest og forrettede samvittighedsfuldt sin Gjerning som saadan, men i nævnte Alder trak han sig med nogle Venner tilbage til Klosteret Grüntal i Brabant. Hans Ry drog Mange derhen, især af Gudsvennerne; ogsaa fra Straßburg og Basel fik han Besøg; saaledes blev han engang gjæstet af Tauler. Han skal have forudsagt sin Død, der indtraf 2den December 1381, da han var 88 Aar gammel. Ogsaa hos ham træffer vi den samme Stræben efter at komme til Hvile i Gud ved at opgive sig selv. I den guddommelige Treenighed ser han som i et Speil den Dei, Menneket skal gaa, nemlig gjennem Gud til Gud. Ligesom Gud aabenbarer sig udad i tre Personer, men i sit Væsen er en, saaledes skal ogsaa Menneket virksomme Liv vende tilbage til den evige Hvile ved at blive et med Gud.

Tilslut anføres følgende skønne og karakteristiske Udtalelser af ham: "Hver Gang, du om Aftenen vil gaa til Sengs, saa læs i Forveien tre Bøger, som du overhovedet altid maa have hos dig. Den første er en gammel, graa og styg Bog, skreven med det sorteste Blæk; den anden er hvid og vakker med rød Skrift; den tredje pranger med gyldne Bogstaver. Læs da først den gamle Bog, det vil sige, betragt dit forgangne Liv, hvilket, som hos alle Dødelige, saaledes ogsaa hos dig, er fuldt af Synd og Bidsfarelse. Gaa i dig selv og slaa op Samvittighedens Bog, som ved Kristi sidste Dom skal vorde opslagen for Gud og al Verden. Tænk paa, hvor ilde du har levet, hvor forfømmelig du har været i Ord, Gjerninger, Ønsker og Tanker. Elaa dine Dine ned med Tolderen og sig: "Gud bære mig Synder naadig! Jeg har syndet; Herre, jeg har syndet; forbarm dig over mig!" Da vil Herren fordrive din Frygt og Angst og skjænke dig Tro og Haab. Tillige vil der vaagne en Længsel hos dig efter at leve for ham og være ham tro indtil Døden. Læg nu den gamle Bog tilside og tag frem den hvide! Se, det er Kristi uskyldige Liv, hvis Sjæl er ren, men hvis herlige Legeme overalt er hudflettet af Pisteslag og farvet med hans røde, dyrebare Blod. Det er de røde Bogstaver, som vidner om hans store Kjærlighed til os. Betragt dem i dyb Medfølelse og tak ham, at han ved sin Død har aabnet dig Himmels Port og beredt dig et Sted! Opløst saa tilsidst dine Dine i det Høie og læs den tredje Bog, der er skreven med gylden Skrift, det vil sige, betragt det evige Livs Herlighed, mod hvilket det jordiske forsvinder som Kjertelss for Middagsfolens Glæds! Til Mystikerne hører ogsaa Katharina af Siena, der døde i Rom 29de April 1380, i en Alder af 33 Aar, samt den hellige Birgitta, som senere skal blive omtalt. Endelig maa nævnes den ubekjendte Forfatter af "Den tyske Theologi," som Luther, Arndt og Spener satte saa høit. Næst Bibelen og Augustin, siger Luther, har han ikke fundet nogen anden Bog, hvoraf han havde lært saa meget om, hvad Gud, Kristus, Menneker og alle Ting var.

Mystiken er idethale et Lysstreib i Middelalderens Mørke. Den udfylder Skolastiken, idet den ikke lader sig nøie med dennes kolde, klare Opfatning af Troeslærdommene med Forstanden, men kræver en levende Tilnærmelse af

disse ved Følelsen; ja den bliver tilslut en Modstander af den udartede Skola-
stik. Mystiken staar ingenlunde i et fiendtligt Forhold til Kirken; den holder
ubrødelig fast ved Overleveringen; men da den fuldstændig bryder baade med
den romerske Pelagianisme og forkaster Væren om Sacramenternes magiske
Kraft, hvorefter disse virker uden Tro, maatte den blive ilde likt af den herskende
Kirke. Den viser tydelig hen til Tilgivelsen af den guddommelige Naade gennem
den kristelige Følelse og baner derved Veien for den reformatoriske
Lære om Retfærdiggjørelsen af Troen. Det kan dog ikke nægtes, at der
ogsaa i Mystiken ligger adskillig Fare. Et Jegets Opgaaen i Guddommen
Mystikens Maal og Fjernelsen fra Verden og fra sig selv Veien til dette Maal,
jaa kommer deraf betænkelige Følger. Den historiske Aabenbaring træder tilbage
for Aabenbaringen i Ens eget Indre. Da Mystiken vil fjerne de
Stranker, som Pavekirkens Pelagianisme har opstillet mellem Gud og Menneskene,
kommer den i Fare for at glemme Afstanden mellem Gud og Skabningen og faar et
pantheistisk Anstrøg. Fremdeles træder Kristus som Forsoner tilbage; han
er væsentlig Forbilledet. Den lider ogsaa af andre Mangler. Ligesom
Fordringen om at blive et med Gud mistjender Guds Personlighed, saaledes er den
heller ikke retfærdig mod Menneskenaturen; thi efter Bibelens sædelige Grundlæ-
gninger maa der ikke være Tale om en Fornægtelse af den menneskelige
Personlighed, men om en Gjenfødsel eller Fornyelse af samme. Den mistjendte
ogsaa Kirken. Mystikeren behøvede egentlig ikke nogen Kirke, i det
høieste en liden Sammenkomst for at sætte sig i den rette Stemning.

Gudsvennerne og Nicolaus af Basel.

aa flere Steder ved Rhinen fra Røn til Straßburg og opad til
Schweitz fandtes ved denne Tid Gudsvennernes Selskab med
udstrakte Forbindelser. De havde sit Sæde i Basel; thi her levede
Nicolaus i "den gyldne Ring," den store Gudsven fra Oberland,
hvem Manderne var underdanige ligesaa godt som en Pave. Det er bleven sagt
om ham, at "han var den usynlige Pave for en usynlig Kirke." Nicolaus af
Basel blev født i den By, hvorefter han har sit Tilnavn, sandsynligvis i Aaret
1312; hans Livsførelse minder om Waldes eller den hellige Franciscus.
Ligesom disse to var ogsaa han udgaaet fra Kjøbmandsstanden, men derhos tillige vel
øvet i Turnering og Vaabenleg. Han var forlovet med en rig Brud; men Aftenen
før Bryllupet, netop som han ved det slagrende Kjertelys bad foran Krucifikset, syntes
han, at dette hørte sig henimod ham; han troede at høre en Stemme, som sagde:
"Staa op, forslag Verden, tag dit Kors og følg mig!" Den næste Dag erklærede
han for Bryllupsgjæsterne, at han havde valgt en anden Brud; han var forlovet
med Himmels Dronning. Ogsaa hans Forlovede blev greben; hun aflagde sit
Brudejmykke og trak sig tilbage til Ensomheden for, saa længe hun levede, at tjene
Gud. Nu søgte Nicolaus Sielhed i Nærheden af Prædikeklosteret i Basel og
fordybte sig stedse mere i religiøse Betragtninger. Ogsaa han kom ligesom
Mystikerne til det Punkt, at han ikke længere bad til Gud, men ene og alene
hengav sig til ham i uforstyrret Bestuelse. I denne Tilstand havde han Synet, som

han ansaa for guddommelige Åabenbaringer. Han kaldte sig med Fortjærlighed "Guds Ven" og stræbte ogsaa efter at vinde Andre for dette Venskab. Snart sluttede fire Mænd sig til ham; blandt dem nævnes en forhenværende Ridder, en Domherre og en omvendt Jøde ved Navn Abraham. Til disse kom efterhaanden mange Flere. Dette Samfund af Gudsvenner øvede ved Prædiken og Sjælsorg en mægtig Indflydelse paa Geistlige og Lægfolk ikke blot i Basel, men i en vid Omkreds; ved deres ensfoldige og gribende Lægmandsprædiken opstod en stor Bækkelse, der bredte sig ud over flere Lande. Nicolaus selv gjorde Reiser i Schweiz, Tyskland, Frankrig, Ungarn og Italien samt stod i Brevveksling med mange Mænd i den vesterlandste Kristenhed.

Paa Kvinderne virkede Nicolaus's Søster, der holdt sig til Beginerne. Nicolaus's Eksempel fandt ogsaa Giterligning andre Steder. Saaledes opgav den rige Kjøbmand Kulman Merswin i Straßburg sin tidligere Bestilling og traadte ind i "Gudsvennernes" Samfund. Han er Forfatter af et Skrift "Om de ni Klipper," som hos Mystikerne stod i megen Anseelse. Efter et stort Jordstjælv udsendte Nicolaus 1356 en Skrivelse fra Basel, hvori han formanede til Omvendelse. Men atten Aar senere (1374) besluttede han sammen med sine fire Venner at forlade denne By. De "fem Mænd" overlod sig til en liden sort Hunds Ledelse, hvem de fulgte efter, indtil den tilsidst lagde sig ned paa et Bjerg i Nærheden af Luzern, som det formodes paa "Herrgottsmalde." Senere (1379) opholdt de sig i en liden Kirke, som var i en udhuggen Klippehule, formodentlig den saakaldte "Wildkirchlein" i Kanton Appenzell. Vedtaget af en fortrolig Ven gjorde Nicolaus i Aaret 1377 en Pilgrimreise til Rom, hvorhen Pave Gregor XI (1370—1378) atter var vendt tilbage fra Avignon. Pilgrimmene vilde bede den hellige Fader om at afhjælpe Kirkens mangfoldige Brøst. I Begyndelsen havde Paven ingen Tillid til dem, men blev snart indtagen af deres ydmyge Bæsen og tog venlig Afshed med dem. Men da Gudsvennerne senere endnu alvorligere og mere indtrængende opfordrede Kristenheden til Omvendelse, maaned dertil af et Brev, som de troede var dalet ned fra Himlen, blev de forfulgte som Branglærere. I Brevet var anbefalet dem at holde sig stille i tre Aar, men derpaa, hvis Verden ikke havde omvendt sig, at drage til fem Kanter af Jorden for ved Ordets Prædiken at vække den sovende Kristenhed til nyt Liv.

Efter den Tid taber Gudsvennerne sig som i Taage. Om Nicolaus fortælles, at han blev tagen tilfange i Østerrikes Hovedstad Wien, ført for Rætterdomstolen der og levende brændt i en meget høi Alder omkring 1409. Flere af hans Venner led ogsaa Martyr døden paa Baalet, og snart hørte man ikke mere Tale om det før saa udbredte Samfund; Pavens Bæk, Inquisitionen, havde udryddet det, men paa flere Maader havde disse fromme Lægmand banet Veien for Reformationen; i det fjortende Aarhundredes stormfulde Tider, da Pavernes Interdikt ofte hindrede Kirkens Sjælepleie, gik Gudsvennerne Menighederne tilhaande med religiøs Trøst og Undervisning og blev Midlet til store Bækkelser paa mange Steder i Mellemuropa. De prædikede flittig og skrev mange gode Opbyggelsesbøger paa Folkesproget; disse har vistnok en mystisk Farve, men fremstiller ogsaa Kristendommen i en forholdsvis ren og evangelisk Skikkelse; ved sin Lære varfler de paa flere Punkter om Reformationen. Baae om Nicolaus af

Basel og Gudsvennerne idethale er der megen Uenighed blandt de Lærde, ja der gives endog dem, som betragter Historien om den store Gudsven og hans Landsbrødre for et Digt af den førnævnte Rulman Merswin.

Samlivsbrødrene.

Uagtet der inden Tiggerordenerne endnu fandtes adskilligt aandeligt Liv, syntes dog Mange, at de ikke duede til at pleie dybere, ægte Fromhed, saa meget mer, som de i Livens Løb selv blev revne med af den almindelige Jordærbvelse. Gudsfrgtige Sjæle søgte derfor at danne Foreninger paa friere Grundlag, og en af de mest udmærkede blandt disse er Samlivsbrødrenes Broderskab, hvorfra der udgik en betydelig Opvækkelse i Holland, Belgien og visse Dele af Tyskland. Ogsaa disse var ligesom Gudsvennerne aandsbeslægtede med Mystikerne. Nævnte Forening blev stiftet af Gerhard Groot, en lærd Kanoniker i Utrecht. Allerede ved Midten af det fjortende Aarhundrede havde han studeret i Paris og efter sin Hjemkomst faaet flere anseelige Præbender; men da han følte Tomheden i alt jordisk, gav han Afkald paa Verden og dens Hæder, brændte endel af sine Bøger, skæbte alle Fornøielser og bar en simpel graa Dragt. Derpaa opholdt han sig tre Aar blandt Karthäuserne i Monichhausen og underkastede sig de strengeste Øvelser. Han vilde ikke være Præst paa Grund af det store Ansvar, men nøiedes med at blive indviet til Diakon, og i denne Egenstaa optraadte han som en mægtig Budsprædikant. Hele Folket, Fornemme og Ringe, trængte sig hen til hans Prædikestol, saa han af Mangel paa Plads i Kirkerne ofte maatte holde sine Foredrag under aaben Himmel. Han talte ikke sjelden to Gange om Dagen, uagtet han havde et svagt Legeme; thi han var gennemtrængt af en varm Gudsfrgt og en brændende Iver for det Gode. Hans Prædiken bar ogsaa rig Frugt. Mange blev grebne og opgav deres syndige Liv for ved Guds Naade at vandre som nye Mennesker blandt en ond og vanartet Skægt.

I 1378 gjorde han i Klosteret Grünthal Bekjendtskab med den fromme Ruyssbroeck, om hvem Munkene samlede sig som en hellig Familie. Da besluttede han sammen med sin unge Ven Florentinus Radewin at danne en lignende Kreds. De samlede unge Geistlige om sig i Broderhuse for sammen i Stilhed at føre et gudsfrgtigt Liv, gjensidig opbygge hverandre, drive sælles Studium samt virke til Folkets kristelige Oplysning ved at prædike paa Modersmaalet og tage sig af Ungdommens Undervisning og øve Sjælesorg. Disse Brødre udfoldede i flere Retninger en velsignelsesrig Indremissionsvirksomhed. De afslagde indbyrdes intet bindende Løfte, men havde dog alle Ting sælles som de første Kristne og var gennemtrængte af en apostolisk Kjærligheds Aand.

Efter Gerhard Groots Død i 1384 fortsatte Radewin hans Værk og bragte Broderhusene i Forbindelse med de regulære Korherrer i Zwoll, og snart udbredte sig herfra talrige Foreningshuse lige til Weichsel; de blev overalt til stor Velsignelse for Folket, som de ved evangelisk Prædiken, Sjælesorg og Undervisning viste Veien til Livet. Deres betydeligste Skoler var i Deventer og Herzogenbusch, som oftere tællede over 1200 Elever; flere af Banebrøderne for Reforma-

tionen havde hos "Samlivsbrødrene" faaet sin Opdragelse, Undervisning og aandelige Eiendommelighed; thi i deres Skoler blev Ungdommen ikke blot oplært i boglig Lærdom, men ogsaa i Gudsfrugt og gode Sæder. Der opstod snart tillige Søsterhuse, og al denne store aandelige Kjærlighedsvirksomhed ledede Florentinus med høi Visdom og Mønsterværdighed lige til sin Død Aar 1400; paa det sidste formanede han de Omstaaende: "Bliver i ydmygt Enfold, og Kristus vil blive i Eder." Følgende karakteristiske Udtalelse meddeler hans Discipel Thomas af Kempen i sin Skildring af hans Liv: "Den hellige Skrifts Bøger maa bevares som Kirkens hvieste Skat. — Da er din Samvittighed god og din Fornuft sund, hvis du helt fører dit Liv efter den hellige Skrift og forstaar denne ikke efter dit Hoved, men saaledes, som de Hellige har forstaaet den. — Opsend en kort Bøn foran hvert Arbejde. — Naar du gjør noget godt, saa gjør det ensfoldigt og rent til Guds Ære og søg ikke dig selv deri paa nogenomhelst Maade. — Bedre et lidet Maal af Aand end stor Lærdom, uden Fromhed. — Misund Ingen, at han er frommere eller mere berømt end du, men elsk Guds Gaver i ham, og du vil selv gjøre dem til dine egne."

Mest bekendt af alle Brødrene er Florentinus's Discipel Thomas af Kempen. Hans egentlige Navn var Thomas Hamerken. Han blev født omtrent 1380 i den lille By Kempen af jevne, borgelige Forældre. Moderen opdrog ham i Gudsfrugt, og Faderen var et lysende Forbillede for ham. Sin første videnskabelige Undervisning fik han i Deventer hos "Samlivsbrødrene." Hans Studiekamerat Arnold af Schönhofen gjorde et velgjørende Indtryk paa ham. Men især blev han paavirket af Anstaltens Forstander, Florentinus, som han nærede den største Agtelse for. Blandt andet fortæller Thomas: "Saa ofte jeg saa Florentinus staa i Koret, havde jeg saa stor Frygt for hans Nærværelse paa Grund af hans ærværdige Fremtræden, at jeg aldrig vovede at tale. Engang stod jeg i hans Nærhed i Koret, og han vendte sig til mig for at synge med mig af den samme Bog som jeg. Da han nu lagde Hænderne paa mine Skuldre, stod jeg som fastnaglet og vovede ikke at røre mig af Forbauselse over den Ære, som vederfæres mig." Senere forvandlede denne Ærefrygt sig til usorbeholden Fortrolighed og et inderligt Hjertesamfund mellem den ældre og yngre Mand. Det var da ogsaa Florentinus, som efterat have overbevist sig om, at det var Alvor med hans Livsrening, anbefalede ham til Brødrene paa Agnetebjerg. Disse optog ham i sin Midte, og her levede Thomas lige til sin Død et klosterligt, stille Liv, delt mellem Bogaffrivning, Andagtsøvelser og gudelig Betragtning. Altid var han den første til at begynde Gudsstjenesten og den sidste til at slutte den; thi Beskæftigelse med guddommelige Ting, navnlig med Salmesang, satte han over alle andre Nødværelser. I dette ensformige Liv, der tiltalte ham saa meget, opnaaede han den høie Alder af 91 — 92 Aar. Han døde 1471. Hans Hovedværk er de fire Bøger "Om Kristi Efterfølgelse," der næst Bibelen skal være det mest udbredte Skrift i hele Verden; det er oversat paa mangfoldige Sprog og har været Utallige til Opbyggelse og Veiledning. Denne Bog skildrer jævnt og ufunstet, men praktisk og hjertelig den Kristnes skjulte Liv med Gud. Bistnok træder Kristus for os tilbage, Læren om Retfærdiggjørelsen af Troen kommer ikke til sin Ret, og Forfatteren vurderer mange af de daglige Livs Anliggender ringe ud fra sit Munkestandpunkt, men han berører netop

det, som vi Alle trænger til i Livets Larm, nemlig at gaa i os selv og finde Hvile for Sjælen ved at hengive os til Gud og et levende Samfund med Kristus. Det hele bærer Præget af Johannes's Aand, der er salig i Herrens Samfund. Derfor støder det os mindre, at han anbefaler til Gudsfrygtighedens Fremme meget, som er ligesom katolsk; thi han nøier sig aldrig med det Udvortes, han betoner altid det indre Liv, saa at han i Virkeligheden hverken er romersk eller protestantisk, men evangelisk-katolsk. Af hans Bog er der ogsaa paa vort Sprog udkommet flere Udgaver, hvoraf den sidste styldes Pastor J. Belshheim.

Lidt om Sektvæsenet i Middelalderen.

Ved Siden af disse foran omtalte Eksempler paa udmærket Fromhed fremtraadte der ogsaa Foreninger, som vel lagde for Dagen en ustrømtet Guds frygt, men for svært vild i Læren og optraadte saaledes mod Kirken, at den sandt at burde stride energisk ind mod dem. I første Halvdel af Middelalderen optraadte Bogomilerne og Katharerne med guotiske og manikæiske Bildfarelser, der tidligere er omtalte. Særkjendte for dem begge var Dualismen eller den Lære, at der fra Evighed af er to Magter, en god og en ond, hver med sit Rige, Lysets og Mørkets. Den mest udbredte var Katharerne (de Kene); de trivedes bedst i Norditalien og Sydfrankrige.

Fra sidstnævnte Sted stammer ogsaa Albigenerne; sit Navn har de faaet efter det franske Landskab Albigeois, men hænger sammen med ældre kjætterske Retninger. De kjæmpede mod den romerske Kirke som det gamle Babel, men nærede selv manikæiske Ansuelser, saa at de over den historiske Kristus satte den ideale, forsmaaede Kirkens Sakramenter, nægtede Legemets Opstandelse, fordi Naturen er det Ondes Sæde, og vilde ikke vide af andre gudstjenstlige Former, Kirkebygninger eller Kirkeflokker, som de kaldte Djævelens Trompeter, ja forfaste endog Egetestaments kristelige Skik som et blot Menneskebud. De udbredte sig stærkt i Sydfrankrige; det Korstog, som Pave Alexander III lod prædike mod dem, udbredte intet, fordi endog Fyrster og Adelsmænd tilhørte Sekten og beskyttede den; tilsidst blev de dog grusomt udryddede, som vi senere skal høre om.

Den Helligaands Sekt nærede pantheistiske Ansuelser og lærte, at al Skabningen var forskjellige Aabenbaringsformer for Gud. De paastod, at Gud bliver Menneske i enhver Troende, ligesom i Kristus. Derfor er Bibel, Kirke og Sakramenter unødvendige, en legemlig Opstandelse finder ikke Sted; Himmel og Helvede er bare Billeder; Enhver bærer dem i sig; et Menneske, som Aanden bor i, kan slet ikke synde; thi alt, hvad han gjør, er af Gud. De blev fordømte paa det fjerde Laterankoncil 1215; men trods Inkvisitionen eller Kjættedomstolene opstod der atter og atter nye Sekter af lignende Art, især den frie Lands Brødre og Søstre. De havde mange Afstygninger og førte forskjellige Navne, men Aanden var den samme i dem alle. Under Skin af kristelig Fromhed og Rettroenhed udbredte disse Branglærere sine pantheistiske Grundsætninger stedse videre. De forstod fortræffelig at forvandle den historiske Kristendom til bare Sindbilleder og Signelser. Endnu bestandig, sagde de, bliver Guds Søn født af Jomfruen, saa ofte en Synder ombender sig til et rent Sindelag, og der af dette

jomfruelige Sindelag træder et nyt Gudsliv frem for Dagen. Endnu bestandig dør Kristus paa Korset og opstaar fra Døden, saa ofte et Menneske fra Syndens Dødsjvovn opstaar til nyt Liv. Ikke blot oppe i Himlen throner Treenigheden; ogsaa her paa Jorden er den synlig, saa ofte en Broder ombvender en anden. Da er Ombvenderen, som frembringer det nye Liv, Faderen; men den Ombvendte er Sønnen, og mellem begge træder den Helligaand, som tilveiebringer det gjensidige Forhold mellem begge. Kirkens Sakramenter er unyttige; for de Svage kan de være gode; i Landskirken ophører de. Nogle af dem var overdrevent strenge i sit Liv, andre misbrugte Friheden til en Anledning for Kjødets og faldt i grove sædelige Forvildelser.

Andre Branglærere vilde, som Haandværkeren Gerhard Segarelli, Stifteren af Apostelbrødrenes Sekt, i Modsatning til den hyppige Kirke efterligne Jesu fattige Liv og derved gjenoprette den apostoliske Menighed. Segarelli blev brændt som Kjetter Aar 1300. Sektien bestod endnu en Tid, men udartede, da Dulcino blev deres Leder. Han førte en Romme ved Navn Margaretha med sig som aandelig Søster og vilde opløse de to Kjønns Forhold til et blot aandeligt Samsfund; med Hensyn til Eiendom lærte han Kommunisme. Han blev 1307 fangen i et Korstog, som førtes mod hans Meningsfæller, og straks derpaa henrettet.

Da Bonifacius VIII atter ophævede Cølestinereremiternes Forening, der var godkjendt af Pave Cølestin IV Aar 1241, dannede de strengere Franciskanere et kjettersk Broderskab under Navn af Fratriceller, som under Peter Johan af Olivi fra Languedoc († 1297) beskyldte den romerske Kirke for aabenbar Afvigelse fra Evangeliet. Hidtil havde

Petrus regjeret Kirken, men nu i Fuldbendelsens og det evige Evangeliums Tid herskede Johannes, saa at Presterne af Petri Kirke maatte træde tilbage for den Johanneiske Tids. Men Johannes's Disciple er kun de, som efterfølger Kristus i Fattigdom og ligner Johannes i Kjærlighed.

Til det evige Evangeliums Tilhængere sluttede sig ogsaa Beginerne og Beghardernes Foreninger. Beginerne var oprindelig Bønneforeninger af Lægsøstre, Begharderne af Lægebrødre; de opstod i Nederlandene og udbredte sig derfra langs med og opad Rhinen. De havde sine egne Beginerhuse, sluttede sig til Franciskanerne og blev i Begyndelsen begunstigede af Kirken. Men senere anklagedes de for paatrængende Tiggeri, Arveifsinigelser og Lidderlighed, saa at Begine kom til at betegne en usædelig Kvinde, Begharde en Hykler; en Del traadte ogsaa virkelig fiendsk op mod Kirken. De blev derfor under

En Selvpistfer.

Pave Urban V (1362—1370) og Keiser Karl IV tilintetgjorte, saa at deres Huse hjemfaldt til Inkvisionen og blev Fængsler for Kjettere.

Fra Begharderne har de ligeledes i Nederlandene opstaaede Dollharder sin Oprindelse. De gjorde det til sin Opgave at pleie Syge og begrave Døde, især i Pestens Tider, men hjemfaldt ogsaa paa Grund af sin Optræden mod den herskende Kirke til Kjetterdomstolene og blev først taalte under Johan XXII (1316—1334). I Frankrige rasede Pastorellerne indtil 1320, da de blev nedhugne. Da Ludvig den Hellige var tagen tilfange, flokkede Skarer af Bønder og Hyrder sig sammen for at befri sin Konge; men under Anførsel af Cisterciensermunken Jakob af Ungarn overfaldt de i Fanatisme Prester, Munk og Jøder, samt røvede og plyndrede, hvor de for frem, saa de maatte befjæmpes med Sverdet. Deres Rester forenede sig med Flagellanterne eller Selvpisterner.

Disse sidste var i Førstningen strenge Bodsøvere, men efter 1260 og især i det fjortende Aarhundrede, da den sorte Død herjede (1347), og Tyskland laa under Jnterdikt, optraadte de i Masser, drog gennem Landene i tusindvis, idet de pistede sig selv og prædikede Bod; de stod i stor Anseelse blandt Folket. Endog den berømte Prædikant Vincentius Ferrer sluttede sig til disse Svøbebrødre og stod i Spidsen for et Flagellanttog, der tog Veien gennem Frankrig, England og Spanien. Ferrer var Flagellant i mange Aar, indtil han ved et Skrift af den bekendte Professor i Paris, Johan Gerson, blev overbevist om, at et saa overdrevent asketisk Liv var forkasteligt. Da denne Bevægelse voksede med rasende Fart og snart blev til en Landeplage, og da de vel skriftede for sin Mester, men ikke for Presterne, samt ophidsede Folket mod Jøderne og greb forstyrrende ind i Kirkens Orden, blev de forbudte af Paven og ophørte lidt efter lidt; kun nogle saa Broderstaber drev endnu paa med Selvpistning. Mærkelig nok viste der sig samtidig med Flagellanttogene, især ved Rhinen, Skarer af Mænd og Kvinder, som dandsede timevis omkring, indtil de faldt til Jorden under epileptiske Anfald (St. Beitsdans); de paaastod, at de under Dandsen saa Himlen aaben og omgikkes med dens Beboere. Den springende Procession i Omegnen af Trier og Springerne (Jumpers) i Amerika minder i den nyere Tid om disse gamle Dandsere.

Mange af disse Kjettere eiede en forbausende Bibelskudskab og paaviste med Lethed, at Pavekirken var bleven utro mod Sandheden, og at de havde Guds Ord paa sin Side. "Kirkens Mænd kom da ind paa den Tro, at det var skadeligt for Lægfolk at læse i Bibelen; de blev derved bare førte ind i Billedfarelse. Og saa blev det forbudt alle andre end Presterne at bruge den hellige Skrift. Kirken var bleven ræd for Sandhedens Lys." (Dr. Bang). Et Forbud mod Læsning i Bibelen paa Folkets Sprog fra Lægfolkets Side blev givet paa Synoden i Toulouse 1229.

Vincentius Ferrer.

Denne Mand var berømt som Flagellant, men endnu mærkeligere som fremragende Bodsprædikanter. Han blev født i Valencia Aar 1357 og bestemtes tidlig af sin Fader til Dominikanermunk. I tyttenaarsalderen indtraadte han saa i denne Orden; snart udmærkede han sig blandt Klosterbrødrene ved grundige Studier samt Fromhed og Selvforsagelse. Efter seks Aars Ophold i Klosteret begav Ferrer sig til Universiteterne i Barcelona og Lerida og optraadte der offentlig som Lærer; paa sidstnævnte Sted fik han den theologiske Doktorgrad. Da han kom tilbage til sin Fødeby Valencia, blev han udnævnt til Skriftestader for Dronning Yolanda af Aragonien og beklædte dette Embede, indtil han af Pave Benedikt XIII Aar 1395 blev kaldt til den pavelige Stols Hushofmester. Han havde med Trostaaet denne sin Tjeneste i to Aar, da den Tanke, som han længe havde baaret paa, modnede hos ham, at han burde drage gennem Europas Lande og prædike Bod for de i Synden nedfunktne Menneſter. Forgjæves søgte Paven at bringe ham fra dette Forsæt. Han hørte ham flere Bispestole, ja endog Kardinalhatten, men Ferrer afsløg alle disse fristende Tilbud og vilde blot leve for det, som han ansaa for en Kaldelse fra Gud.

Paven gav endelig efter og udnævnte ham til sit Sendebud med stor Magt til at binde og løse. Saa begyndte Ferrer sine Vandringer gennem Spanien, Frankrige, Italien, England og Skotland. Overalt gjorde hans Prædikener et overordentligt Indtryk paa Folkemasserne. Han eiede en henrivende Belsættelse, en brændende Nidkjærhed for sine Medmenneſters Frelse, en udmærket sædelig Renhed og en fuldkommen Vigegyldighed for det timelige Livs Behageligheder. Overalt blev han modtagen som en Helgen; Befolkningen i Byerne forlod sit Arbejde og gik imod ham med Bisdommen og Prestefolket i Spidsen. Kongen begjærede hans Raad ikke bare i aandelige Ting, men ogsaa angaaende verdslige Sager.

Naar den fattige Bodsprædikant, ridende paa et Æsel, drog ind i en By, omgivet af en Skare Høie og Lave, som lyttede til hans Ord, da blev Alle grebet af Høiagtelse. Og naar han kom til en eller anden aaben Plads og begyndte sine hjertegribende Prædikener, hvori han stildrede Kristi Lidelse og opfordrede Forsamlingen til at overgive sig til ham, som havde udgydt sit Blod for dem, naar han afmalede den yderste Dom, de Retfærdiges Salighed og de Fordømtes Kval og endelig, bevæget af sine glødende Følelser, brast i en Strøm af Taarer, da græd Tusinder med ham. De Rige gav bort sin Eiendom for at hengive sig til Gudsyndighedsøvelser, Kvinder af de mest anseede Familier drog sig tilbage til Klosters Stilhed, og Syndere af alle Slags bekjendte aabent sine Misgjerninger. Der fandtes ikke Skriftestæder nok, som kunde høre de Angerfuldes Bekjendelser, og Skriven, som ledsagede Ferrer, havde fuldt op at gjøre med at optegne alt det uretfærdig bekomne Gods, som blev overgivet til ham, for senere at gjengive det til de rette Eiere. Han maatte ogsaa nedskrive alle de Forlig og Overenskomster, som Ferrer stiftede mellem Bygder, Byer og Partier.

Ferrer's Forhold til Flagellanterne er allerede berørt. Han lod uhindret en Del af de Menneſter, som samlede om ham og fulgte med fra Sted til Sted, hidslette hverandres Skuldre med Tongender, saa Blodet randt; det fortælles

endog, at han selv en Tid drev Biskningen saa vidt, at han ofte i Udmattelse segnede om og bad de Omkringstaaende for Kristi Barmhertigheds Skyld ret ubarmhertig at slaa ham. Senere lærte han dog at indse det forkastelige i en saadan Selvpinsel. Dette vandrende Selskab voksede til en stor Mængde, som havde sin egen Ordning og Skikke. De førte med sig Orgler og sang til Instrumenternes Toner aandelige Sange, som Ferrer havde digtet.

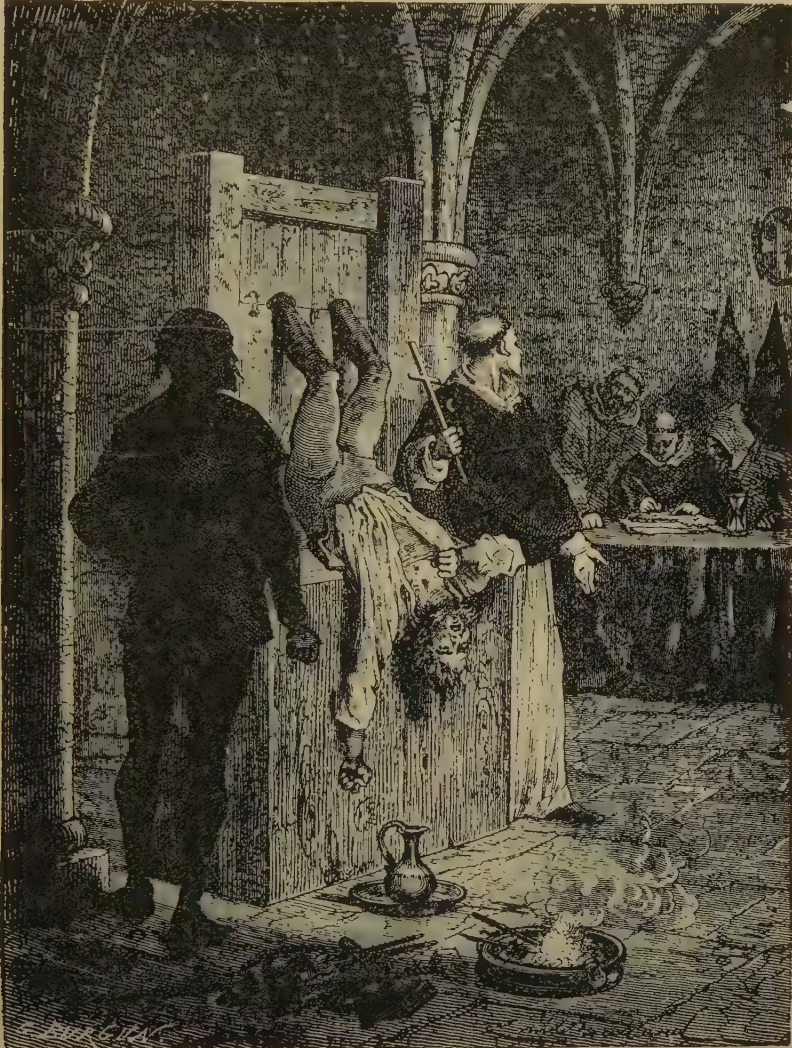
Men denne ngsiede sig ikke med bare at prædike for de Kristne; han søgte ogsaa at føre Muhammedaner og Jøder til Indsigt i Kristendommens Sandhed. Den Fremgang, som ledsagede hans Bestræbelser, siges at have været overordentlig. Bare i Spanien skal han have ombendt 20,000 Jøder. Det fortælles, at han en Lørdag uventet trængte ind i en Synagoge med et Krucifiks i Haanden. De tilstedeværende Jøder blev baade forundrede og forbitrede; men saa snart han havde faaet dem til at tie stille og lytte, talede han til dem saa overbevisende Ord om den Korsfæstede, at de erkjendte, at Jesus var den forjættede Messias. De Jøder, som han havde ombendt i Salamanca, byggede sin Synagoge om til en kristen Kirke. I to og tyve Aar drog Ferrer saaledes omkring og prædikede; det berettes, at han endog talte to til tre Gange om Dagen; hans taknemmelige Tilhørere optegnede hans Ord. Men især var hans Liv, der mægtig vidnede om hymsig Selvfornægtelse, i denne fordærvede Tid en Prædiken, som talede vældig til Mærkerne. Paa en af sine Reiser døde han pludselig i Bannes i Bretagne den 5te April 1419, og saa stor var Afgtelsen for ham, at Hertuginde Johanna, en Datter af Kong Karl VI af Frankrige, med egne Hænder klædte hans Lig; hendes Mand Johan VI, Hertug af Bretagne, drog selv Omsorg for den hensovede Bodsprædikants Begravelse.

Kjætterforfølgelse, Inkvifition og Hekseprocessjer.

Den store Mængde af Lægfolk et ikke følte sig tilfredsstillet ved den romerske Kirkes mange Menneftepaafund og selolavede Lærdomme, fremstod der, som vi har seet, en Mængde Sekter og Partier, der alle var enige i at modarbejde Kirken, men i Læren ofte selv ikke stemte mere med Bibelen end denne. Tilbedetfor at gaa i sig selv og rette paa sine egne Afvigelser fra Guds Ord, affkaffe Misbrugene og tage sig med Kjærlighed af de Bilsfarende anvendte Pavekirken Lst og Vold for at udrydde dem. Den store Pave Innocents III gif her foran; han vilde ikke lade Kirken Enhed forstyrres ved Kjættene, der som Græshopper fordærvede Herrens Vinbjerg, og han mente, at paa Kirken Odelæggelse arbejdede baade Waldenser, Katharer og alle andre Sekter. Han opfordrede derfor de Geiftlige til at belære dette fordærvelige Forbund af Kjættene for at faa dem til at tro saaledes, som han og Pavekirken lærte; men det er meget betegnende, at han erklærede Bibelen for at være Kilden til alt Kjætteti; Lægfolket blev derfor forbudt at læse og udlægge Skriften, og der nægtedes dem at bruge Guds eget Ord til at straffe Presternes ufriktelige Liv; dette, mente man, maatte alene Biskoppen gjøre. Den, som ikke føiede sig, blev dømt som Kjætter og straffet paa Liv og Gods. Som ventelig kunde være, lyffedes det ikke Pavens Missionærer ved en saadan Fremgangsmaade at føre de Bilsfarende tilbage til Kirken; Innocents lod derfor

prædike Korstog mod Waldenserne, Katharerne og Albigenerne; han sagde, at det var ligesaa fortjenstligt at kæmpe mod Kjættere og Frafaldne som mod Bantro. Alle, som var med i dette Korstog, lovede han fuldkommen Afslad for deres Synder. En Korshær stormede Beziers i Sydfrankrige; man satte Ild paa Byens Kirke, medens den var proppfuld af Folk, og 7,000 Mennesker led Flammedøden.

Et af Inkvifitionens Øjre.

Desuden dræbtes som Slagtekvæg 20,000 Mennesker. Flere Krigsfolk spurgte den pavelige Gesandt: "Herre, hvad skal vi gjøre, vi kan ikke stille de Troende fra de Bantro?" Han skal have svaret: "Gug dem allesammen ned; Gud kjenner nok sine." Med djævelsk Raseri dræbte man Styldige

og Ustyrbige, ja myrbede endog Kjætterne, naar de var villige til at antage den katholske Lære. Dette steede 1209. Paa andre Steder blev Mange tvungne til at afsværge sin Tro; Biskopperne forpligtedes til at ansætte edsvorne Mænd, der skulde opnuse Kjættene og overgive dem til Kirkens Straf; selv de Folk, som ikke gik til

Heksebrænding i Middelalderen.

Alters paa de store Høitider, ansaa man for mistænkelige Personer. Denne Fremgangsmaade monede godt; Udskillige gik over til den katholske Kirke; Endel hoiht sin Tro hemmelig; men Mange døde i Fængsel eller led Døden paa Baalet. Martyrtidens Ild blusfede atter op, og de Fromme stod ikke tilbage for de første Aarhundre-

ders Kristne i Frimodighed til at bekjende sin Tro. Kun var Bødlerne ikke længer Hædninger, men pavelige Kristne.

Men Kronen paa den Stjændighed, hvormed Pavekirken gik frem mod Sekterne, satte de saakaldte Inkvifitionsdomstole, der oprettedes af Paven i 1232. Deres Grundsætning var at opspore Kjættere, anvende pinligt Forhør samt straffe dem paa Legeme eller Liv; dersom de tilbagefaldte, nøiedes man med at tage deres Eiendom og landæforviſe dem; lignende Straffe blev anvendte mod Enhver, som havde givet Kjættterne Ly eller ſkaanet dem. Disse Domstole blev alene besatte med de mest fanatiske og ivrige Munk, som godkjendte hemmelige Klager mod Al, man anſaa for tvilſomme. Mistænelige Huſe, Kjældere og Loftſtrum underſøgtes omhyggelig; Mænd og Kvinder blev trukne frem og kaſtede i Fængſel. At læſe i Bibelen hørte til det værſte Kjættteri. Den, ſom ſagde det mindſte mod Pavekirkens Misbrug, var en Branglærer. Ved gruelige Pinſler blev de tvungne til at tilſtaa, ſom ikke havde gjort noget ondt. Værſt raſede Inkvifitionen i Spanien, hvor Kloſterforſtanden Thomas Torquemada fra 1490 til 1498 raſede, ſom om han var ſelve Satan; under hans Embedſtid blev 8,800 levende brændte og 96,504 idømte forſjællige Straffe. Hans Eſtermand, Diego Deza, lod fra 1499 til 1506 ialt 1,664 levende brænde og idømte 33,288 andre Straffe. Under Kardinal Ximencs fra 1506—1517 blev 2,536 levende brændte og 48,630 ſtraffede paa andre Maader. Inkvifitionen i Spanien ophævedes førſt i 1809 af Napoleon Bonaparte; da Kjætterfængſlet i Madrid blev underſøgt, opdagede man gruelige og haarreiſende Ting. *) Ogsaa paa andre Steder raſede Kjætttermeftrene; i Tyſkland blev

*) Den franſke Oberſt Vemanoier fortæller følgende om Ødelæggelſen af Inkvifitions-paladſet i Madrid Aar 1809: "Da Marſchal Soult, Madrids Guvernør, beordrede mig til at ødelægge Inkvifitions-Bygningen efter Keiſerens Befaling, bemærkede jeg for ham, at det niende Regimente Landſebærere ikke var tilſtrækkeligt, hvorpaa Marſchallen kommanderede endnu to Regimenter Godfolk dertil, hvoraf det ene, det 117de, ſtod under Oberſt De Lilles Befaling. Med diſſe Tropper marſcherede jeg til Inkvifitionen, hvis Bygning var omgiben med tykke Mure og beſat med 400 Soldater. Ankommen der opfordrede jeg Fædrene til at aabne Porten. En Sildebagt, der ſtod paa Bolværket, talte derpaa nogle Ziebliffe med En eller Anden indenfor Muren, hvorefter de fyrte paa os og dræbte en af mine Folk. Dette var Signalet til Angreb, og jeg befalede mine Soldater at ſtyde ned Enhver, der viſte ſig paa Murene. Men ſnart viſte det ſig, at Kampen var ulige, og jeg maatte beſlutte mig til en anden Angrebsmaade. Vi huggede ned nogle Træer og gjorde Stormbukke deraf. To af diſſe, der benyttedes vel, gjorde under Forſvarernes Angleregns en Abning i Muren, og de keiſerlige Tropper ſtrykte ind i Palæets Gaardsrum. Her viſte ſig for os et Ekſempel paa jeſuitiſk Uforſkammethed. General-Inkvifitoren og flere Skriftefædre traadte høitidelig frem af deres Kroge, klædte i ſine preſtelige Strud, med Armene overførs paa Bryſtet, ſom om de ikke vidſte af noget og kun vilde ſe, hvad der var paaſærde. De bebreidede Soldaterne: "Hvorfor indlader I eder i Strid med vore Venner, Franſkmændene?" De vilde aabenbart indbilde os, at de ikke havde befalet Forvaret, og haabede uden Tvil, at de kunde ſlippe bort under Flyndringens Uorden. Men heri tog de Feil. Jeg gav ſtræng Befaling til ikke at ſlippe dem af Zinene og lod deres Soldater tage tilſange. Nu begyndte vi at underſøge dette diævelſke Fængſel. Vi gik gjennem det ene Kammer efter det andet; Altene, Kruſifikter, Bøſſels i Mængde, Rigdom og Glands ſaaes overalt. Gulve og Bægge var fint polerede og Marmormosaikterne indlagte med megen Smag. Dog, hvor var Pinebænk og Torturedſkaber, om hvilke man havde fortalt os ſaa meget,

Inkvifitionen overdragen til Konrad af Marburg, der som Skriftestader for den hellige Elisabeth behandlede hende faa grusomt; han blev tilslut ihjelslagen for sine talrige Umenneffeligheder Aar 1223. Trods alt dette var man fræk nok til at

og hvor var Fængslerne, hvori menneffelige Væfener blev begravet levende? Vi jøgte forgjæves derefter. De hellige Fædre forfikkede os, at de var bagtalte, vi havde nu seet alt. Jeg var allerede færdig til at indstille mine Efterforskninger, idet jeg var overbevist om, at disse Inkvifitorer var andre Folk end de, man havde fortalt os om. Men Oberst Delille vilde ikke faa let stilles tilfreds. Han sagde til mig: "Vi vil dog atter undersøge Gulvene og helbe Vand paa dem, saa vil det vise sig, om det ikke synter ned noget Sted." Marmorpladerne var store og ganske glatte. Efterat vi nu til Inkvifitorernes Misfornøielse havde øst Vand paa dem, undersøgte vi alle Sprækker, om det ikke sivede gjennem et eller andet Sted. Snart raabte Oberst Delille: "Jeg har fundet, hvad jeg ledte efter!" Wellem to Marmorplader forhaandt Vandet hurtigt, som om der var et tomt Rum nedenunder. Officerer og Soldater begyndte nu at løfte den ene Marmorplade op, medens Jesuiterne streg høit over denne Vanhelligelse af deres skjønne og hellige Hus. En Soldat spødte med sin Muffetkolbe til en Fjær, og en Trap kom tilsynne. Jeg tog et brændende, fire Fod langt Votshys fra et Bord, for næriere at undersøge Skælderen, men blev opholdt af en Inkvifitor, der blidt lagde sin Haand paa min Arm og med en from Mine sagde: "Min Søn! De burde ikke tøre dette Hys, det er helligt." — "Jovist", svarede jeg, "der trænges et helligt Hys for at undersøge Ugudeligheden", og steg ned ad Trappen, der førte til en Hvelving, som ingen anden Udgang havde end Falddøren. Nedenunder kom vi ind i et stort, firkantet Kammers, "Domshallen" kaldet. I Midten stod en Stenblof, hvorpaa der var fæstet en Stol til den Anklagebe. Paa den anden Side af Salen fandtes et høiere Sæde til General-Inkvifitoren; det kaldtes "Dommens Throne"; paa begge Sider var lavere Sæder for Jesuiterfædrene. Fra denne Sal gik vi til Høire og fandt der smaa Celler, som strakte sig under hele Bygningen, saa lang denne var. Men hvilket Syn frembød sig nu for vore Mine! Hvor var her vor Frelfers velsignede Religion skjændet! Disse Celler tjente til Fængsler, hvori Inkvifitionens Slagtofre blev indmurede, indtil Døden løfte dem fra deres Lidelser. Deres Lig overlodes til Forraadnelse, og for at ikke Stanken skulde forpæste Inkvifitorerne, var der anbragt Ventiler, der skulde føre den bort. I Cellerne fandt vi Legemerne af Mogle, som nylig var døde, i andre kun Skeletter, lænede til Gulvet. I andre viste der sig endnu levende Slagtofre i alle Aldre og af begge Kjøn; unge Mænd indtil Oldinger paa 70 Aar, men Alle saa nøgne, som de kom til Verden. Vore Soldater gjorde sig først og fremst Glid med at befri de Fængne for deres Pantter og tog derpaa af sig nogle Klædningsstykker for at bedække dem. Efterat vi havde gennemføgt alle Celler og aabnet Fængelsdøren for dem, som endnu levede, gik vi til Venstre for at undersøge et andet Kammers. Her fandt vi alle Torturedskabere, som blot Menneffer eller Dævle kunde opfinde. Ved Synet heraf kunde vore Soldaters Raseri ikke længere tæmmes. "Alle disse Inkvifitorer, Munk og Soldater skal pines!" streg de. Vi gjorde intet Forsøg paa at holde dem tilbage, og diebliffelig begyndte de sit Arbeide paa Paterens Personer. Jeg saa dem anvende fire Slags Tortur; da trak jeg mig tilbage fra det gyselige Skuespil, der vedvarede, saa længe der var en eneste Mand i dette Helvede, hvorgaa Soldaterne kunde øve sin Hævnen. — Saasnart Inkvifitionens Slagtofre uden Fare kunde bringes fra sine Fængsler frem i Dagen, udbredte Efterretningen om deres Befrielse sig overalt; og de, hvem det saakaldte "hellige Embæde" havde frarøvet Slægt og Venner, kom for at se, om disse endnu var i Live. Genimod 100 Personer befriedes fra sine Grave og skjændedes atter til sin Familie. Mange fandt en Søn eller en Datter, en Broder eller Søster, en Fæder eller Moder. Andre jøgte forgjæves Sine. En Masse Krudt lagdes derefter i Bygningens underjordiske Gange, de massive Mure og Taarne ihængtes i Luften, da det antændtes, og Inkvifitionen var ophørt at bestaa i Madrid."

fige med tilsyneladende kristelig Fromhed: "Kirken tørster ikke efter Blod." Foranstaaende Tal oplyser paa en eiendommelig Maade denne yndede Sætning.

I nær Forbindelse med Kjetteriet stod Heksevæsenet. Meget hyppig bestyldte man Kjetterne, hvis Lære tænktes at stamme fra Djævelen, for at have sluttet en Pagt med ham. Ligesom Inkvisionen i Kirkens Navn rasede mod Vranglæren, saaledes forfulgte den ogsaa Trolddommen og kunde saa meget mere berolige sig ved at gjøre dette efter guddommelig Befaling, som der jo allerede i den hellige Skrift var udtalt de haardeste Straffe mod Overtroens Kunster. Et sørgeligt Offer for denne Slags Inkvision var Frihedsheltinden Jomfruen af Orleans, Jeanne d' Arc, der i Aaret 1430 blev brændt som Heks. Den lidderlige Pave Innocents VIII (1484—1492) har ogsaa gjort sig navnkundig ved i Aaret 1484 at have givet en særegen Anvisning til Hekseprocesser. Han sendte to Dominikanermunk, Jakob Sprenger og Henrik Institor, til Tyskland med Fuldmagt til at fængsle og anlægge Proces mod alle Personer, som var mistænkte for Hekseri. Disse to udarbejdede 1487 et Skrift, som de kaldte "Heksehammeren", hvori de forskjellige Arter og Klasser af Hekseri nærmere blev beskrevne. Men disse forfærdelige Beskrivelser ophidjede Fantasiaen, og jo pinligere Forhørene var, desto mere voksede Begjærligheden efter denne forbudne Frugt. Var Hekseprocesserne kun fremtraadte enkeltvis i den tidlige Middelalder, som man ellers pleier at betegne som den mørke Tidsalder, saa blev de fra nu af bestandig hyppigere, og deres Tal er stort, hvilke blev pinte, druknede eller brændte for Trolddom; den sidste Straf var hyppigst. En formelig Heksefarsot strakte sig lige til Reformationen, ja herjede sørgelig de kristne Lande baade i det sekstende og syttende, ja endogsaa ind i det attende Aarhundrede; Hekseprocesserne udgjør ligesom det sidste Led i den gysselige Kæde af fanatiske Forvildelser, hvortil Albigenserkrigene, Kjetter- og Jødeforfølgelser, Flagellanttogene og St. Veitsdansen i det trettende og fjortende Aarhundrede gav sit Bidrag.

Store Misbrug tager Overhaand.

Under det pavelige Roldsherredømme bortviste Kirken med Jld og Sverd ethvert Forsøg til sin Forbedring; paa Grund heraf blev den selv stedse sngere og mere forblindet, en Moder og Amme ikke for de Troende, men snarere for de Bantro, til Forargelse, ikke til Opbyggelse for Sjælene, sng paa Hoved og Lemmer. Pave og Biskopper, Abbeder og Munk, Geistlige og Vægfolk, havde Alle Del i Fordærvelsen; men ikke Alle følte det; de vilde ikke tilstaa det for sig selv. Thi det er vanskeligt at erkjende Sandheden, naar man drager Fordel af Løgnen. Paven, som levede herlig og i Glæde, vilde endnu bestandig gjælde for Guds Statholder og St. Peters Efterfølger paa Jorden. Som saadan bandt og løste han Konger og Folk, men langtfra altid paa guddommelig Vis, ei heller for Guds Skyld. Naar han slynge de sin Vanstraale, stæde det ikke med Kjærlighedens Smerte, men tidt og ofte med et forbitret Menneſtes Raseri, som ikke agter, hvor megen Ulykke og Forstyrrelse han volber ved sine Slag. Og af hvilke Grunde var det vel, han udtalte sine Forhandelser? Enten fordi man ikke tilbørlig vilde betale ham de forlangte Afgifter og Tiender, eller fordi man syntes at ville gjøre Indgreb i

hans Herredømme. Saaledes var det Tilfældet med Venetianerne, over hvem han 1309 udtalte et frygteligt Ban; indtil i fjerde Led skulde de være forbandede; hvor man traf dem, skulde de gribes og gjøres til Slaver; alt, hvad de eiede, skulde man tage fra dem. Ofte belagdes ogsaa, som vi har seet, for Fyrstens Skyld hans hele Land med Jnterdikt eller Folkeban. Alle Kirker maatte da lukkes, al Klokkeringning ophøre, Billederne tilhylles, intet Barn døbes, ingen Nadvære meddeles til Andre end Døende. Men den Vilkaarlighed, hvormed saadanne frygtelige Straffe uddeltes, bevirkede, at man ofte ikke bekymrede sig om dem. Og naar Paverne gik saaledes frem i det Store, saa gjorde Biskopperne det ikke bedre i det Smaa, og hvad der skulde være et Tugtelsens Vaaben til Retfærdighed, blev nu et Redskab for al mulig Uretfærdighed og Undertrykkelse.

I Modsatning til Bannet var Kanonisation, som Paven mente at have Ret til at udtale over enkelte Mennesker efter deres Død. Naar den hellige Fader erklærede En for Helgen, blev denne blandt de Kristne en Gjenstand for guddommelig Tilbedelse. Man anraabte ham i Bønnen og bad om hans Forbøn hos Gud. Jstedenfor at betænke, at en Saadan i det højeste havde kunnet gøre, hvad han var skyldig, holdt man hans Liv for saa fortjenstligt, at han ikke blot for sig selv, men ogsaa for en Mængde andre Mennesker ved sine overflødige Fortjenester formaaede at virke til Salighed, ret som om et Menneske formaaede at gøre endogaa mere, end nødvendigt var, for at naa Gimmeriges Rige. Saaledes gaves der tilsidst Helgener, som man bad til i alle forskjellige Tilfælde, en tilands, en anden tilvands, en, naar man havde Hovedpine, en anden, naar man led af Mavesmerter. Den, som fremfor alle andre var Gjenstand for en saadan Tilbedelse, var, som tidligere berørt, Jomfru Maria, hvis Pris og Fuldkommenheder især af Tiggermunkene forkyndtes paa den urimeligste og mest overdrevne Maade, ret som det var hende og ikke Kristus, der var Grundstenen for vor Frelse og Salighed. Allehaande Fester stiftedes til hendes og Helgenernes Ære, Balfarter blev gjort til deres Grave eller til særegne Naadebilleder, som man tilskrev Undergjærninger, eller til andre Steder, hvor hellige Relikvier var at finde. Her søgte de Strøbelige Helbedelse, idet de bad til Helgenerne eller berørte Relikvierne; Syndere søgte Tilgivelse i den Tanke, at Syndsforladelsen her var kraftigere end andetsteds. Ja, Paven gik endog saa vidt, at han tilstod Kirker, hvor Relikvier gjemtes, Ret til i et bestemt Tidsrum at kunne tilgive Synder, ret som om dette var en Sag, der lod sig binde til Tid og Sted. Hertil kom endnu, at der med Relikvi-handelen dreves det skammeligste Bedrageri. Dagdrivere drog om og folgte Helgenben, som de maaske Dieblicket forud havde opsamlet paa Marken. Gist folgte man Jomfru Marias Taarer, Mælk og Haar, her Brød, hvormed Jesus havde bespist de 5000, selv Manna fra Ørkenen; ja en tykt Priorinde kjøbte endog af en omsløbende Landstryger to Stykker Afsen skarn af det Afsen, hvorpaa Herren Palmesøndag red ind i Jerusalem. Imod dette Ubæsen hørtes vistnok mangan Klage fra fromme Mænd, men det hjalp lidet eller slet intet; Feilen laa i Kirkens dybeste Grund, og Paven vedblev fremdeles af arme Syndere og deres Giendele at danne Guder for den bedaarede Kristenhed.

Hertil kom endnu den frygtelige Misbrug, som Paven drev med Syndsforladelsen. Den, som i Jubelåret 1300 gik fjorten Dage bodsfærdig omkring i Roms Kirker for at bede, skulde saa fuldkommen Syndsforladelse, Afsen for hele

sit Liv; og straks ilede tallose Skarer til Rom, bad og fik Syndernes Forladelse. Senere blev til Pavernes og Romernes Fordel Jubelaaret bestemt til at feires hvert halvtredsiendstyvende Aar og tilsidst endog hvert femogtyvende Aar, forat Enhver kunde faa Anledning til en Gang i sit Liv at betræde denne sikre Vej til Himmelen. Senere vilde man gjøre det endnu mageligere for Folk, saa at de ikke engang skulde behøve at komme til Rom; Paven sendte nemlig Afsladskræmmere rundt om i Landene, som for Penge folgte Afslad til Enhver og overtalte Folk til at tro, at uden denne Afslad kunde Ingen af dem blive salige. Paa sand Unger og Hjertets Forbedring agtede man ikke mere; alt syntes man kun kom an paa Pavens gode Vilje og Afsladsbrevene. Saaledes bedrog man skammelig de arme Menneſker; men Mange begyndte alt at tvile, om vel denne Afslad kunde hjælpe for Gud; thi hvad man fik for saa godt Kjøb, det maatte dog snart tabe sit Værd i deres egne Dine.

De gamle kristelige Fester, hvortil endnu var kommet en Mængde nye Fester og Helligdage, feiredes ikke mere med hin apostoliske Andagt og Sjælens Opføttelse til Gud, men med pragtfulde Processioner, med Jubel og Skrig og forstyrrende Tummel. Til at forlyste Sandserne var der ved Festerne Høitideligholdelse forenet saameget Gjøgleri og Skuespillervæsen, at det blev vanskeligt fra saa megen Udspreddelse at hæve sit Sind til Guds Tilbedelse. Ja, i Frankrige holdt man endog særegne Narre- og Velsesfester, hvorved man forklædte sig og paa en forargelig og bespottende Maade i selve Kirken latterliggjorde de kirkelige Skikke. Saaledes spottede man paa et og samme Sted idag det, som imorgen skulde tilbedes som det Høieste. Gudstjenesten tænkte man sig at virke med en Slags Trolldom, saa at man blot behøvede at være tilstede for at høste Nytte deraf, selv om Sindet forblev nok saa vantro og ugudeligt. Mange Prester forrettede den hellige Messe blot for at blive færdig med den, og mange Lægfolk hørte derpaa bare af Sædvane, og ofte vidste Ingen af dem, hverken hvad de gjorde, eller hvad de hørte. Hvorledes kunde den da virke noget godt hos dem? Derhos blev det Skik og Brug, at man ved den hellige Nadvere ikke længere lod Lægfolk drikke af Kalken, men blot gav dem Hostien eller Brødet at spise, forat Presterne ogsaa heri skulde have et Fortrin; men som Paaskud brugte man, at man jo i Brødet, som var Kristi Legeme, ogsaa nød det med Legemet forenede Blod, og at man ellers udsatte sig for ved Uddelingen at spille noget af det dyrebare Blod. For alstens Overtro var der ved denne hellige Handling aabnet en vid Dør; thi de, som nød Nadveren, indbildte sig alene derved at være rensede fra alle Synder; ja, med det indviende Brød drev de endog allehaande fordærvelige og overtroiske Tryllerier ei blot med Menneſker, men ogsaa med de ufornuftige Dyr.

Hvad der fattedes i Troen og Kjærligheden, skulde erstattes ved saakaldte gode Gjærninger, som om en Gjærning kunde være god uden Tro og Kjærlighed. Saaledes bad man daglig et bestemt Antal Bønner efter Rosenkrandsen, en Snor med 15 større og 150 mindre Rugler; for hver stor Rugle ramsede man op et Faderbør, og for hver mindre plaprede man frem et Ave Maria; Andagt fordreides ikke; men Mængden skulde gjøre det; man korsede og besprængte sig med Bievand, fastede, øvede Selvpinsler, gjorde Balsarter, gav Almisse, stiftede Klostere og stiftede Gaver til dem, samt byggede Kapeller og Altare. Og om et Menneſte

lige til sin Dødsstund levede ubodsferdig i sine Synder, behøvede han blot at testamenteren en Sum Penge til et Kloster, forat Munkene kunde læse et bestemt Antal Messer for hans Sjæls Frelse. Ja, havde han ogsaa forsømt dette, saa behøvede hans Familie blot at købe et godt betalt Afsladsbrev af Paven for hans i Skjærnsilden martrede Sjæl, saa vilde han straks slippe fri og saa Afgang til Himmerige; det syndefulde Menneske havde isaafald, som de indbildte sig, ved hele sit syndige Livet endnu slet intet forsømt. Saaledes var den kristne Kirkes Lægeanstalt bleven til en prunkende og fordærvelig Vakfalsverbod, hvorfra langt Flere hentede sig Død end Liv paa Grund af de falske Lægers Brøde. For lutter Midler var Frelsen forglemmt; for lutter Stier og Gjenveje var Veien tabt. Mange var forlængst komne i Bildrede med det altsammen, og kun Vanens eller Overtroens Magt holdt dem endnu fast ved det nedarvede Kirkevæsen.

De Ledende selv vandrede om som Bildfarende og laa i det Onde; hvor langt mere da de, som skulde ledes. Ved Pavernes Hof og i Biskoppernes Huse saa det slet ikke geistligt, end sige gudeligt ud. For Folkets Undervisning gjorde Kirken saare lidet; thi Presterne og Tiggermunkene var fordetmeste selv saare uvidende. Istedetfor det saliggjørende Evangelium prædikede de for Folket sindsforvirrende Eventyr og Legender. Paa de høiere Skoler skinnede sjelden det Lys, som skulde omdanne Verden. De stredes og kvedes om allehaande Mestere og deres Tanker, talte og fortolkede frem og tilbage; men Mesteren over alle Mestere, Guds Ord, lod de ligge upaaagtet. De lærte, men kom aldrig til Sandhedens Erkjendelse. Heri hindrede de ogsaa stadig Andre, som for sig selv vilde søge Sandheden. Thi gjentagne Gange var det bleven forbudt Rægsfolk at læse Bibelen i Landets Sprog; da Rjættene næsten overalt beraabte sig paa Bibelen, gjaaldt denne for en yderst farlig Bog, og Forbudene blev derfor end mere skærpede. Universitetet i Oxford i England gif saavidt, at det (1406) lagde Forbandelse over Enhver, som overfattede Bibelen paa Landets Sprog. Til saadanne voldsomme Midler maatte de tage sin Tilflugt og beviste derved, hvad det var for et Rige, de kjæmpede for. De havde indviklet sig saa dybt i Bildfarelse og Forblindelse, at de begyndte at ghyse, saasnart en Gnist af den simple evangeliske Sandhed viste sig for dem; forfærbede slog de blindt om sig til alle Sider, ligesom en Hest, naar den bliver stuppen af en Bremse. Men deres Tid nærmede sig nu snart sin Ende.

Kirkemoderne i Pisa, Kostniz og Basel.

Alle alvorlige Mænd forstod, at Kirken i høi Grad trængte til en Fornyelse. Selv mange af dem, som ellers holdt fast ved Pavekirken, var enige heri. De godkjendte vel Paven som Kirkens øverste Biskop, men misbilligede samtidig hans Overgreb og lærte, at han havde sin Myndighed af Kirken, der endog i Nødsfald paa et almindeligt Kirkemøde kunde afsætte ham. Da den før omtalte Splittelse opstod derved, at man samtidig havde et kirkeligt Overhoved i Rom og et i Avignon, krævede man sammenkaldt en almindelig Kirkeforsamling, der kunde hæve Splittelsen og afskaffe de værste Misbrug. Mødet traadte sammen i Pisa Aar 1409. Dets Ledende Aand var den lærde og fromme Johan Gerson, Rantsler ved Universitetet i Paris. Han hævdede den Ansættelse, at en

Reformation paa Hoved og Lemmer var nødvendig, samt at et almindeligt Koncil stod over Paven. Nævnte Kirkeføde stævnedes begge Paver for sig, men da de ikke lyftruede, blev de affatte. Istedetfor straks at arbeide for en Kirkeforbedring valgte Mødet først en ny Pave, der fik Navnet Alexander V; han udhalede Reformerne under Paaskud af, at man manglede forberedende Arbeider. Saa maatte Konciliet gaa fra hinanden med usorrettet Sag, ja Tilstanden var endog værre end før, da man nu havde tre Paver, "en hellig Treenhed," der gjensidig forbandede hverandre og erklærede Mødet for en Samling af Menedere og Rjættære. Skandalen naaede sit Hødepunkt, da Alexander dræbtes ved Gift af Sørøveren Balthasar Cossa, som derpaa under Navn af Johan XXIII Aar 1410 besteg St. Petri Stol. Denne Pave, der duebte til alskens Forbrydelser og allerede havde forsøgt meget under sin tidligere Bedrift, skæbte naturligvis alt Reformarbeide. Men da tvang den tytske Konge Sigismund ham til at sammenkalde et almindeligt Koncil i Byen Kostniz ved Bodensjøen. Det blev aabnet 1ste November 1414 og var det mest glimrende Kirkeføde, som nogensinde er holdt paa Jorden; der mødte dog ikke alene 18,000 Geistlige og en Mængde Adelsmænd, men ogsaa en forfærdelig Masse Stjøger.

Blandt Deltagerne udmærkede sig især Parisertheologerne Johan Gerson og Peter d'Ally samt Kardinal Zabarella. Mødet havde en tredobbelt Opgave: 1) at fjerne den pavelige Splittelse (Schisma); 2) at prøve de nye Lærdomme, som særlig var fremkomne ved Wiclef og Hus; 3) at reformere Kirken. Det blev paa Forhaand fastsat, at der skulde stemmes efter Nationer. Før havde hver Enkelt stemt, hvorved Paven med alle sine Haandlangere kunde seire. Efter langvarige Stridigheder og Kampe fik man endelig alle tre Paver til at takke af. Schismaet eller den kirkelige Splittelse var saaledes endelig fjernet. Ved Siden af disse Forhandlinger med Paverne foretog man ogsaa Undersøgelser af de nye Lærdomme, hvori særlig Johan Gerson tog Del; han ønskede inderlig en Reformation, men vilde blot bedre enkelte Brøst; derfor var han Modstander af Wiclef og Hus, fordi disse mente, at hele Kirken stod i Modsigelse med Evangeliet og den apostoliske Tid og derfor trængte til at reformeres fra Roden af; saadanne Bestræbelser stemplede Gerson som Kjetterske. Det var særlig efter hans Fremstilling af deres Lære, at de blev dømt.

Det viste sig imidlertid snart, at den nye Maade at stemme paa havde en meget svag Side. En Flok vilde begynde straks med Reformer, en anden ønskede først valgt ny Pave i den affattes Sted. Den sidste seirede, og Kardinal Colonna blev kaaret og antog Navnet Martin V. Han var en dygtig Diplomat, som forhandlede enkeltvis med Mødets Nationer og sluttede Enkeltforlig med disse, hvorved det lykkedes ham at sprænge hele Synoden. Reformationen blev indskrænket til smaa Enkeltheder, som intet gavnede; Paven lovede at udføre Kirkeforbedringen paa et senere Møde, og saa blev Konciliet i Kostniz opløst i 1418. Mødet paa Hus og hans Ven Hieronymus af Prag viser tydelig, hvor ustkikkede disse Mænd var til at faa istand en Reformation; de havde blot Syn for ydre Mængler, ei for den virkelige Fornægtelses Rilde. Gerson, der saa sine Reformplaner strandede, blev endog selv mistænkt for Branglære; han drog skuffet og med et bedrøvet Hjerte bort; thi tunge Tider truede. Denne Mand har gjort sig fortjent af Ungdommens Undervisning og

skrevet en liden fortræffelig Bog om, "Hvorledes man skal føre de Smaa til Kristus." Han døde stille i Lyon Aar 1429.

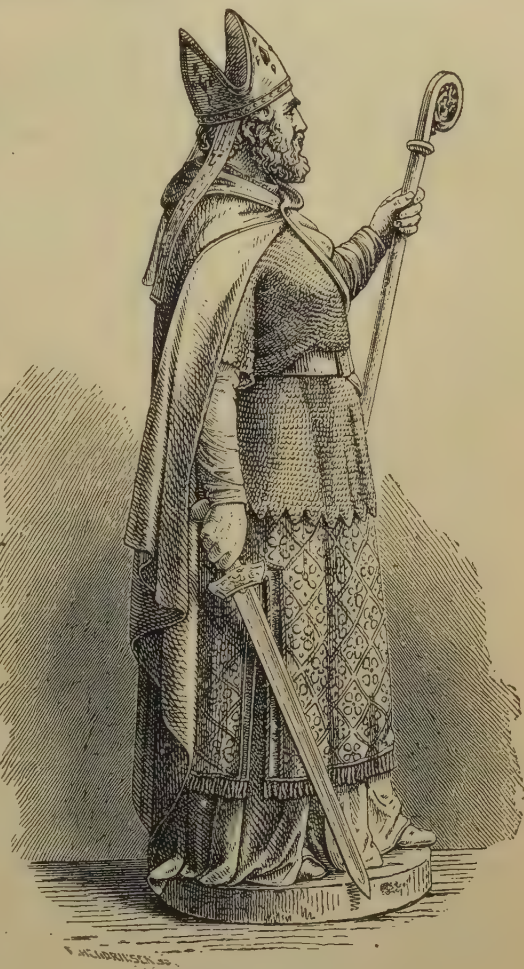
Paven viste liden Lyst til at udskrive et nyt Reformconcil, og det var neppe heller kommet istand, hvis ikke Hussiterbevægelsen havde brudt ud; denne tvang ham til at sammenkalde et Møde i Basel, men han døde under Forberedelserne dertil. Hans Eftersølgere, Eugen IV, sendte den venlige Kardinal Julian Cæsarini afsted for at aabne Mødet; dette skeede Aar 1431. Conciliet var i Begyndelsen faatallig besøgt; Abbed Stein fra Bergen mødte ogsaa frem for at underhandle om Indførelse af Birgittinerordenen i Norge; han fik sit Ønske opfyldt. I fire Kammere blev der raadslaet om Troen, Kirkens Fred, Reformere og almindelige Ting; i sælles Møder stemte man over disse Forhandlinger. Da ogsaa dette Concil holdt paa den Grundsætning, at Kirkemøderne stod over Paven, saa vilde denne oftere slutte det; dog blev der i Basel forhandlet med Hussiterne. Endelig blev Mødet 1437 flyttet først til Ferrara og saa til Florents, for at man bedre kunde underhandle med Grækerne, som vilde forlige sig med den vesterlandske Kirke, da Tyrkerne stadig var dem en truende Fare. Men ogsaa Conciliet i Basel vedblev at være samlet, og den ene Synode stod mod den anden, ja i Basel affatte man endog Eugen IV og valgte Hertug Amadeus af Savoyen til Pave under Navn af Felix V. Men denne vandt liden Anerkjendelse. Da lidt efter lidt de dygtigste Medlemmer drog bort fra Mødet, mistede det mer og mer Folks Agtelse, indtil det endelig opløstes i Lausanne 1449. Det havde lidet udrettet, alene bidraget til, at Frankrige kunde fastsætte den gallikanske Kirkes Friheder. Men paa Conciliet i Florents kom istand en Overenskomst mellem den græske og romerske Kirke. Da udbroød Paven: "Jubler, I Himle, og glæd dig, du Jord! Stillevæggen er falden, og Endrægtighed er vendt tilbage; thi Hjørnesteinen, Kristus, som af de to har gjort ét, holder dem sammen med Evighedens Baand!" Men denne Forening havde ingen praktiske Følger, da det græske Folk i sin Helhed ikke omfattede den med nogen synderlig Interesse; Følgen heraf var, at den lærde Erkebiskop Besarion af Nicæa, som havde ledet Underhandlingerne, gik over til den romerske Kirke. De store Kirkemøders Forsøg paa en Reformation af Hoved og Lemmer gav saaledes et magert Udbytte; de havde kun lagt for Dagen, at de baade manglede Syn og Evne til at reformere.

Lidt om den kirkelige Tilstand i Danmark.

Bølgelagene af de kirkelige Bevægelser i det øvrige Europa sporedes svagt ogsaa i Norden, og Kampe mellem den geistlige og verdslige Magt fandt Sted, om end i mindre Maalestok. Kirkelivet var i mangt og meget en Gjenspejling af Englands og Tysklands kirkelige Forholde, men med sine nationale Eiendommeligheder. Det er allerede tidligere omtalt (Side 385), at de nordiske Kirker Aar 1104 fik en sælles Erkebiskop i Lund, og hvorledes den kirkelige Ordning fortløbige blev afsluttet; Kirker byggedes, Presternes Tal voksede, Munkevesenet ordnedes, idet talrige Klostere efterhaanden grundlagdes og blev Arnesteder for Dannelsen og aandeligt Liv. Kirkens Enhed styrkedes ved sælles Møder under Erkebiskoppens Ledelse og ved en deraf fremgaaet kirkelig Lovgivning for hele

Riget. Den første nordiske Erkebiskop hed *Asger* (1103—1137). Hans Eftermand blev Broder sønnen *Esfilb* (1137—1177), der var en dygtig og energisk Mand, som baade tog ivrig Del i sit Fædrelands politiske Kampe og arbejdede for Kirkens Velf. Af sin Samtids store Mænd stod han i Forbindelse med den hellige *Bernhard*, som han var en Ven og Beundrer af. Munkelivet omfattede han med særlig Interesse, og Klostervæsenet opblomstrede kjendeligt i hans Dage. Politiske Stridigheder med Kongen og kirkelige med Staaningerne om Bispetienden bragte *Esfilb* til at nedlægge Bispestaven og trække sig tilbage til *Clairvaux*, hvor han døde 1182. Paven tilstod ham den Gunst at laare sin Eftermand, og Valget faldt paa Biskop *Ab-salon* (1177—1201). Han var af Skjalm Hvides store og berømte *Uet* og "forenede Statsmandens klare Blik med Fædrelandsvennens varme Hjertelag, Høvdingens overfluen-de Ro med Stridsmandens uforfærdede Mod." Derfor nævnes han med Rette som en af Danmarks ypperste Mænd, der gjorde sit Fædreland uvurderlige Tjenester baade som tapper Helt, kløgtig Statsmand og en varm Ven af Kongen og Folket. Som Biskop var han ivrig og from, men tillige myndig og hierarkisk, saaledes som Kirkefyrster dengang pleiede at være. Munkelivet havde i ham sin bedste Støtte, og den lærde *Alex Sage* skrev efter hans Tilskyndelse sin "*Danmarks Historie*," der er en af Middelalderens ypperste Krøniker. Store Partier af denne har *Ab-salons* mundtlige Fortælling til Rilde. Han døde i *Sorø* Kloster Aar 1201, savnet af hele Danmark. Saa besteg hans nære Frænde *Anders Sune søn* Bispestolen. I sin Ungdom havde han i otte Aar studeret Theologi og andre Videnskaber i *Paris* og opnaaet stor Berømmelse for Lærdom og Fromhed; derfra reiste han til Høiskolen i *Bologna* for at blive fortrolig med Kirkeretten og gjæstede rimeligvis ogsaa *Rom*. Efter et Ophold i *Oxford* besøgte han paany *Paris*, tog Magistergraden og var saa en kort Tid

Biskop Absalon.

Efter en Statue af C. D. Bisfen.

Universitetslærer i Seines-taden. Vret og navnkundig drog han hjem og blev Domprovst i Roskilde samt Knud den Sjettes Rantsler og kun nogle og tredive Aar gammel (1201) Erkebiskop. Det var en mægtig Stilling for den unge Mand, men han fyldte den som Faa. Han kronede Kongen og viede Rigets Biskopper, han bortgav Embeder og paatjendte Sager, der før hørte umiddelbart under Rom, han sammenkaldte og ledede Kirkemøder, han sad tildoms over Helligbrøde, Manddrab og Egtelabsmaal. Og saa han ledsagede som Absalon sin Konge i Krigen; for den almindelige Bevidsthed staar han klarest i det af Legenden udsmykkede historiske Billede, da han i Slaget ved Lyndanis laa knælende paa Høien og bød om Seier for de Danske, medens Presterne støttede hans synkende Arme, og Dannede drog dalede ned fra Himlen. Og saa paa de følgende Tog til Estland var han med, og Missionsværket i det nybundne Land tilfaldt ham. Det var en besværlig og farefuld Gjerning, og han satte sin Helbred til under den; men "Estlands Apostel" er det historiske Hædersnavn, den indbragte ham. Trods den høie Byrd, den store Værd og vidtstrakte Myndighed bevarede han en naturlig Sindsjævnhed og Beskedenhed; han var skaansom i sine Fordringer uden svag Eftergivenesshed, mild i sin Dom uden holdningsløs Opgivelse af sit Syn paa Sandhed og Retfærdighed, samt derhos en from og ydmyg Mand. Med Paven Samtykke nedlagde han i 1224 sit Embede og tilbragte sine sidste Dage i Ensomhed paa den lille Fvø i en Fjends nærhed Blesinge, herjet af Spedalskhed, men i Folkets Minder med et Helgenstjær over sit Hoved og med Undergjærninger knyttet til sit fromme Gremitsliv. Han døde 1228 og blev begravet i Lunds Domkirke. Anders Sune-søn er derhos bekendt som latinsk Salmedigter og har vundet Berømmelse som Skolastiker ved sit store Digt "Hexæmeron," om de seks Skabelsesdage. Dets Forfatter har "ligesom aflædt sig al Nordiskhed for at tolke almeneuropæiske Tanker i det almeneuropæiske Sprog," saa vi ikke kunde skjønne, om han havde levet og skrevet sit Værk i Lund, Roskilde eller i Dyfild, Paris eller Bologna, hvis vi ikke vidste det anderledes fra."

Det gode Forhold, som havde hersket mellem Kirke og Stat i Valdemarernes Dage, blev under Erik Bløtpenning (1241—1250) omstødt til Uvilje og Ufred. Paa et Kirkemøde i Odense 1245 lyfte Lunds Erkebiskop Van over dem, som for Bindings Skyld eller af Uvild gjorde Kirken og dens Tjenere Vret. Kort efter kom der til et Brud mellem Kongehuset og Kirken, da Erik rantede til sig flere af Roskildes Bispestols Eiendomme. Striden brød for Alvor løs, da Jacob Erlandsen (1254—1274) blev Erkebiskop. Han var en lærd og ærgjerrig, men derhos myndig Mand, som syntes, at den skaanske Kirke-lov var for folkelig, og gjorde alle Kirkens stolte Krav gjældende. Striden dreiede sig om Kirkens Lovgivning og Dommermyndighed samt en Biskops og en Konges Rettigheder. Paa et Møde i Veile 1256 truede han med Van, hvis nogen Biskop led Vold; hele Landet kom i Røre; Erkebiskoppen blev greben og lagt i Bolt og Jern, og nu slyngede Paven Banstraalen over Landet, der led under dette fra 1259—1274. Kongen fik Gift, Erkebiskoppen blev løsladt og reiste udenlands og begyndte en Rettergang med Rigsstyrelsen. Den endte med en Overenskomst og svære Bøder for Kongen. Forliget blev snart brudt igjen, men Kirken satte alligevel i Stilhed sin Vilje igjennem. Saa var det nogenlunde roligt nogle Aar, indtil Jens Grand (1289—1302) bestrøg

Erkebispestolen. Han var en saare myndig Herre, der optraadte paa en upassende og udsordrende Maade mod Landets Konge Erik Menved; derfor blev han overfalden og bortført og sat som Fange i det dybeste Borgtaarn paa Søborg Slot; her fultede han og led ondt, "saa hans Ben var nærved at raadne." Ved en Tjeners Hjælp lykkedes det imidlertid Jens Grand at rømme; der kom til Rettergang mellem ham og Kongen; 1298 blev baade han og Riget rammet af Pavens Ban, der hvilede trykkende over dem i fire Aar. Da kaldt Kongen til Fode og skrev et hdmgyt Brev til Bonifacius VIII, hvori han tiggede om, at "Peters Sverd maatte stikkes i Balgen, og Kristi Statholder, eller rettere Kristus selv, læge sin Tjeners Dre." Han sluttede saaledes: "Tal, o Herre, din Tjener hører." Paven lod sig formilde ved en stor Pengesum, som Kongen maatte bøde til Erkebiskoppen. Under Esger Juul (1310—1325) udbrød den tredje og sidste Strid mellem den danske Kongemagt og Kirken. Erik Menved skal have lagt Skat paa hele det danske Prestestab. Erkebiskoppen, der ikke længere troede sig sikker, flygtede og lyfte Banstraalen over Kongen samt indlod sig i Forbindelse med hans Fiender; efter Eriks Død udjævnedes Striden, og der blev atter Fred mellem Kongemagten og Kirken.

Et Par Mennestealbre senere modtog den danske Kirke Paavirkning af Birgittinerne i Sverige; de grundlagde Kloster i Maribo og Mariager, og det aandelige Liv tog ved dem et nyt Opsving. Disse Munk har ogsaa i Danmark sat sine Mærker baade i Kirkelivet, Sproget og Literaturen. Fra Mariager kom en dansk Overjættelse af Hovedskrifterne i det gamle Testamente; den sthyldes Birgittinerne. De har ogsaa efterladt sig Prædikener paa Dansk, som dog ikke kan maale sig med Christian Pedersens berømte Jærtegnspostille, der er mærkelig folkelig og hjertelig. Midt imellem katholske Fabler lyder her i jælsom Blanding evangeliske Toner. Han kræver Brug af Modersmaalet istedetfor Latin og Bibelen luffet op for Hvermand; "havde Apostlerne skrevet Evangelier til Danmarks Rige," siger han, "da havde de skrevet dem paa ret Dansk." Og paa et andet Sted: "Jugen kan blive salig uden Evangelierne og den hellige Tro." "Jesu Pines Jhukommelse er mere værd end alle Helgens Bønner, Faste og Spæggelse og gode Gjæringer." Ved Middealderens Slutning klang Salmen ofte forunderlig klar og ren. Vi minder blot om „Den signede Dag, som vi nu se," og "Tryd dig, du Kristi Brud." Ogsaa i Danmark sporedes Forfaldet inden Kirken henimod Reformationstiden. Samtidig kom Humanismen sændenfra med hussitiske og valdensiske Indtryk fra Lande, som var mere aandelig bevægede. Mystiken trængte ind gennem Birgittinerne, Skolastiken har vi lært at kjende gennem Anders Sunejøn, medens Humanismen i den lærde Rektor Morten Borup (1444—1526), den folkelige Kristiern Pedersen (1480—1554) og den begavede, men lidensfabelige Povel Helgesen (1480—1535) fik dygtige Talsmænd.

Nogle Ord om Sveriges kirkelige Forholde.

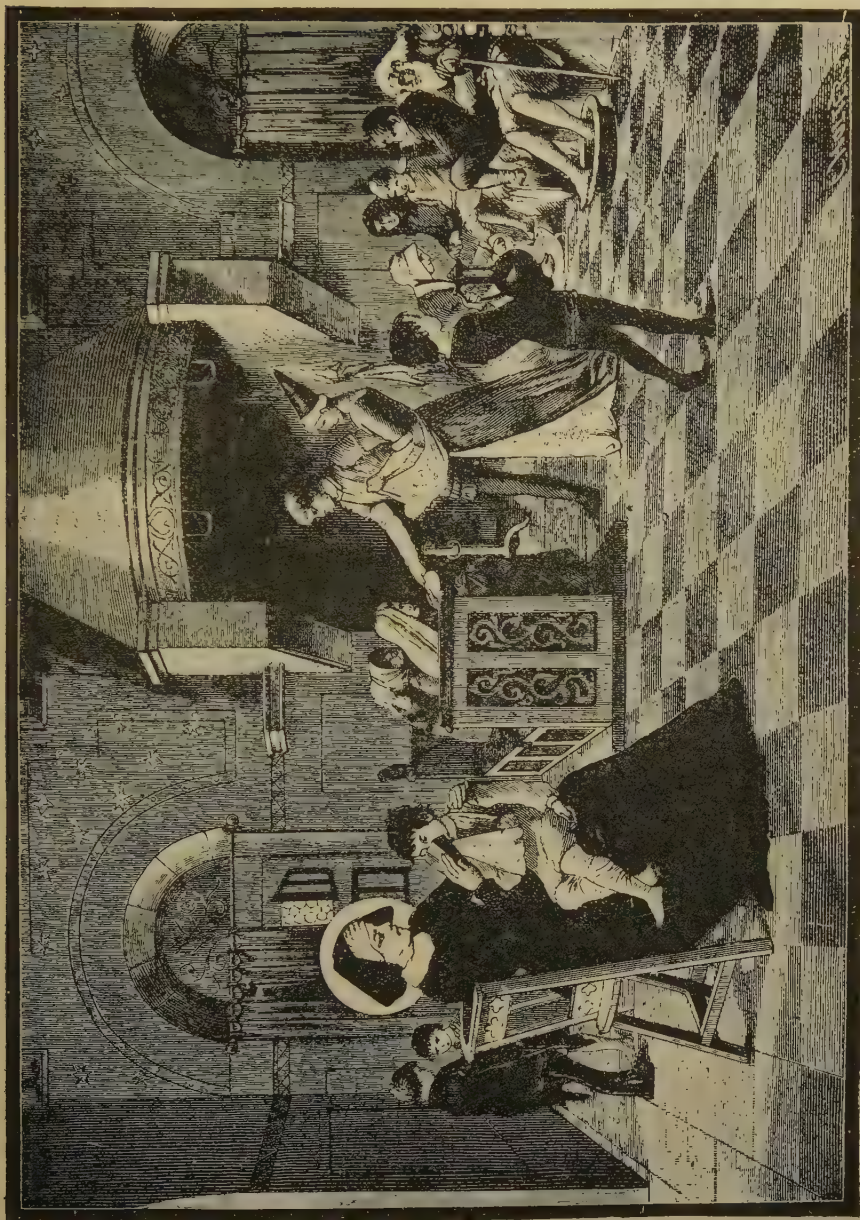
fterat den svenske Kirke var grundlagt (Side 386—390), udviklede den sig kraftig baade indad og udad. Stifterne organiseredes og blev forsynede med Kirker og Præster. I Finland oprettedes Bispedømmer, og paa de Steder, hvor Birger Jarl og senere Konger gjorde Erobringer, blev Kristendommen mere og mere udbredt. Paa samme Tid tiltog Kirkens Vælde over Folkets Sind, og Præstefabets Magt, Indflydelse og Rigdom voksede med hver Dag. Allerede paa Knut Eriksons Tid (1167—1195) havde Klosterlivet vundet saa stor Anseelse for Hellighed, at denne Konge selv lod sig optage i Wibhy "broderlige Samfund." Kongerne skænkede fordelagtige Særrettigheder til Præstefabet; Kong Sverker den Anden gav Aar 1200 de svenske Kirkehuse og Jordeiendomme Skattefrihed samt fritog derhos Præstefabet fra at staa til Rette for de borgerlige Domstole. Biskopperne og de nu opstaaede Domkapitler blev Præsternes eneste Dommere. Efter Kong Erik den Tiendes Tid (1208—1216) sad ogsaa Biskopper i Raadet og var Kongens Rantslere. Tienden blev mer og mer almindelig; Testamenter og Gaver til Kirker og Klostre strømmede ind i Mængde fra Folket, som troede paa den Vis at kunne faa Syndernes Forladelse. Den hierarkiske Bygning i Sverige fuldsørtes paa Kirkemødet i Skenninge Aar 1248. Det blev fastslaaet der, at Præsterne skulde leve i ugift Stand; denne Bestemmelse blev sat igjennem ved Paven's Sendemand, Cardinal Wilhelm af Sabina. At Biskopperne burde vælges af Domkapitlet blev nu lovfæstet; den Indflydelse, som Konge og Folk hidtil havde øvet, ophørte fra nævnte Tidspunkt. Den samme Ordning, som var gjældende inden den øvrige katolske Verden, blev gjennem dette Mødes Beslutninger indført i den svenske Kirke, og Præstefabet blev ligesom den katolske Geistlighed i andre Lande forvandlet til en fast sluttet Korporation, der skilte sig fra det øvrige Samfund ved særegne Interesser, Love og Styresmænd. Den kirkelige Udvikling i Sverige tog en roligere Gang end mange andre Steder, og man mærker ikke til nogen egentlig Kamp mellem Kirke og Stat.

Der opstod en Mængde nye Klostre, og i det fjortende Aarhundrede fik vort Broderland en indenlandsk Munkeorden i Virgittinerne. Dens Stifterinde, den hellige Virgitta, er den svenske Middelalder's mærkeligste Personlighed. Hun blev født paa Herregaarden Finstad, nogle Mil i Øst for Upsala i Aaret 1302 eller 1303. Hendes fromme Forældre var Lagmand Birger Behrson og Hustru Ingeborg, en Broderdatter af Birger Jarl. De gav hende en kristelig Opdragelse. Sent og tidlig hørte hun Fortællinger og Helgenhistorier; disse kom stadigt frem i hendes Drømme og satte hendes usædvanlig rige og livlige Indbilledningskraft i stærk Bevægelse. Af Lydighed mod Faderen giftede hun sig 14 Aar gammel og blev en øm og dygtig Egtfælle, der holdt Die med alt i Huset og hyggede Hjemmet. Hendes Mand, Ulf Gudmarsson, blev siden Lagmand og Medlem af Rigets Raad, men hun var en Hustru, der fuldkommen hævede sin Plads ved en glimrende Stormands Side. Hun fik 8 Børn, som hun opdrog godt. 1336 valgtes den forstandige og fædelige Kvinde til Dronningens Hovmesterinde. Allerede i Barneaarene mærkede man stærk Syndepølse og Naadetrang hos hende; den blussede op igjen ved denne Tid. De strenge Bodsøvelser tiltog; "Vegemet," siger hun, "er et

Den hellige Virgitta.
Efter et Maleri fra Middelalderen.

Åsen og trænger til tarvelig Føde, Arbeide og Pisk." Hun faster, hudfletter sig, bærer en Haarstjorte nærmest Kroppen og et knudet Reb om Livet, sover om Vinteren paa den bare Jord, beværter Tiggere, vasker deres Fødder og pleier Spe-

Den hellige Birgitta og hendes Børn besøger og pleier Syge og fattige.

dalste. Fulgt af sin Mand gjør hun en Pilegrimsreise til St. Olavs Grav i Throndhjem og til St. Jakobs Helligdom i Compostella i Spanien. Sin Mand vandt hun i den Grad for sit Fromhedsideal, at han afbrød det ægte-

skabelige Samliv og levede paa Munkevis i Alwastra Kloster til sin Død 1344. Da brast det Baand, som stærkest bandt hende til Jorden; nu vilde hun kun tilhøre Himmelen. Fra denne Tid regner hun selv sin Omvendelse. Det meste af sin Eien- dom gav hun til sine Børn og Fattige og hengav sig endnu mere end før til Forsjælgelse og Selvpinsler. Daglig gik hun i Klosteret og skristede sine Synder og nød hver Søndag den hellige Nadvere. Men længe kunde hun ikke leve ubemærket i Klosters Stilhed. Hendes Velgjørighed og Gudfrygtighedsøvelser vakte Opmærksomhed og endnu mere hendes Aabenbarelser. De skaffede hende Høiagtelse og Beundring, men ogsaa Haan og Spot, naar hun straffede Presternes og Hoffets Synder. Dette agtede hun ikke stort, men langt mere led hun under voldsomme aandelige Brydninger; snart løstes hun til Jubel og Fryd over den fortrolige Omgang med Herren, snart gribes hun af Rædsel over Fristelser, Svagbed og Urenhed. Snart paalægger hun sig uhyrte Selvpinsler og vil ved sine gode Gjæringer fortjene Himlen, og til andre Tider siger hun: "Det er fordømmeligt at tro, at man ved egen Fortjeneste kan fyldestgjøre for sine Synder." For videre at fremme sin reformatoriske Virksomhed lagde hun Planen til den senere bekendte Birgittinerorden og drog i den Anledning 1349 til Rom. Her levede hun i over 20 Aar i et tarveligt Hus, som endnu findes; herfra sendte hun Bud omkring til Konger og Fyrster, Høie og Lave, og virkede ogsaa for sit Fædreland. Hun kjæmpede med Kraft mod det fordærvede Presteskab og gjør stærke Udfald mod Afsladshandelen, ja mod Paven, som hun kalder en "Sjælemorder, argere end Judas, uretvisere end Pilatus." Først i Aaret 1370 fik hun sine Ordensregler stadfæstede. Den nye Orden voksede hurtig og fik efterhaanden 74 Klostere; mest berømt er Badstena ved Betterens Strand. Birgittas Længsler drev hende endnu videre end til "St. Peters Stad;" hun drog Vaaren 1372 til det hellige Land og besøgte baade Jerusalem og Bethlehem. Her blev den gamle Kvinde ung og glad "som Barnet, løftet op af Daabens Bænde;" thi her saa hun i Aanden "den skønneste af alle Mennekesbørn, skønnere end den straalende Sol," og hans Moder, "Siljen i Dalen." I September kom hun syg tilbage til Rom og blev aldrig frisk mere. Den 19de Juli 1373, medens hun bad, syntes hun, Kristus aabenbarede sig for hende og sagde: "Rust dig nu til Reisen; thi om 5 Dage skal du fare herfra!" Den 23de Juli, efterat have skristet og nydt Nadveren, døde hun. Aaret efter blev hun ført til Sverige og senere ophjæet til Helgen. Hendes "Aabenbarelser" er udgivne af Klemming i fire Bind; de vidner om hendes rige Aand og store poetiske Begavelse. Birgittinerordenen øvede en vældig Indflydelse først og fremst i Sverige, men dernæst ogsaa i mange andre Lande. Birgitta er en Personlighed, som har sat dybe Spor efter sig i Kirkens Historie i den senere Middelalder; hun er ved sin forholdsvis rene Lære et mærkeligt Bælsk i Norden om en Reformation; adskillige af hendes Udtalelser minder levende om vor store Kirkesader Luther.

Havde Sverige i den hellige Birgitta en mærkelig Repræsentant for den kristelige Mystik, saa eiede vort Broderland i hendes Skriftefader, Mester Mathias fra Linköping, en ligesaa fremragende Bibeltheolog, men hans Liv er hyllt i dyb Dunkelhed. Formodentlig blev han født et af det sidste Aartier i det trettende Aarhundrede; det vides, at han har studeret i Paris og maaske paa flere andre Steder og udviklede sig efterhaanden til at blive sit Fædrelands mest berømte Lærde i

Middelalderen; saa fik han Plads i Linköpings Domkapitel, der var et især vigtigt Midtpunkt for Dannelsen i Sverige. Her levede han et fromt og indadvendt Liv, fuldt af Ansægtelser og Troeskampe, samt ivrig fordybt i lærde Studier. Der fortælles ogsaa om hans Begavelse som Prædikant og Strid med de opvuffende Kjætterier. Skjønt han i sine senere Aar var Birgittas Skriftefader og ivrige Beundrer, hørte han dog ikke til hendes religiøse Retning, Mystiken, men viser sig hel og holden som Bibeltheolog. Det kan sluttes dels af en bevaret latinsk Afhandling, dels af den Efterretning, at han havde skrevet udførlige "Konfordantser" til hele Bibelen i tre meget tykke Bind, et mægtigt Værdomsværk, som desværre er tabt, dels og især af en bevaret Udlæggelse af de fem Mosebøger paa Svenst; denne er rimeligvis en efter Birgittas Opfordring paabegyndt Bearbejdelse af "Konfordantserne." "Det er ingen ligesvem Oversættelse af Mosebøgerne. En vigtig Indledning, der stiller og besvarer en Mængde dogmatiske Spørgsmaal, og en Efterskrift, som især gaar ud paa at forklare Moseloven forbillig, udgjør omtrent to Femtedele af hele Værket; men ogsaa i det øvrige er Skriftens Ord idelig sammenslynge med forklarende Bemærkninger, ligesom omvendt de mosaiske Love oftere fremstilles stærkt forklarede. Forfatteren udfolder stor Værdom, ei alene i den hellige Skrift, blandt hvis Bøger han især bruger Pauli Breve og Salmerne, men ogsaa i Aristoteles, i Kirkefædrene, blandt hvilke Augustin paaberaabes snart paa hver Side, endelig i Middelalderens theologiske Literatur, baade den skolastiske og andre Retningers. Men al Værdom tjener ham kun til at gjøre Skriftens Læsning frugtbar ei alene for den religiøse Tænkning, men ogsaa for det religiøse Liv. Dette er hans Viemod, som han søger at naa paa sin egen Maade. Er Tankeindholdet i det hele end givet udenfra, Dogmerne væsentlig de samme, som hylledes allevegne ellers — dog at særligt det romerske træder mindre frem —, og Tolkningen af Skriftordet mer eller mindre i skolastisk Smag, som Helhed er dog Bogen, hvortil intet fremmed Forbillede findes, Forfatterens egen Skabning, en selvstændig hjemmegjort Tankefrembringelse; derfor ogsaa fuld af Hentydninger til det daglige Mennekeliv i Forfatterens Land og Tid, til svenst Natur, svenst Forholde, svenst Fortidsminder, rig paa hjemlige Ordsprog og Talemaader, fremfor alt taltalende ved et Sprog, som er lige klart, fyndigt og livligt, enten det gjælder at udvikle Begreber eller at skildre saavel ydre Ting som indre Sjælstilstande eller at udtrykke den redelige, varme Gudsfrugt og funde, sædelige Følelse, som er Sjælen i hele Værket." Da Birgitta forlod Sverige og gik til Rom, fulgte han dog ikke med hende; sandsynlig var han for gammel og svag dertil. Samme Aar (1350), som hun kom til Rom, skal han være død i Stockholm, hvor den sorte Død dengang herjede. Han jordebdes i Dominikanernes Klosterkirke, men Graven blev forstyrret ved Reformationen.

Hvad det kirkelige Liv angaar, saa stod dette neppe høiere i Sverige i denne Nedgangstid end andre Steder. At en saa grovt forfalsket Kristendom som den katolske havde vanskelig for at omstabe Folkets Hjerte, falder af sig selv. Paa en ydre Lydighed mod Kirken, et ydre Jagttagende af dens Ceremonier, lagdes ogsaa langt mere Vægt end paa Hjertets Omstabelse. De Elementer af guddommelig Sandhed, som indeholdes i den katolske Lære, kunde imidlertid ei andet end udøve en forædende og velsgjørende Indvirkning. Det svenske Folk havde dog som sine

nordiske Raboer sine store Brøst; Sædeligheden stod ved Middelalderens Slutning i Umindelighed paa et lavt Standpunkt, saa Nøden krævede i denne Henseende en Reformation. Naar vi imidlertid ser hen til den Forsælsning af den rene Være, som alt mer og mer tog Overhaand inden Kirken, samt til de praktiske Misbrug, som stod i Sammenhæng hermed, saa var en Kirkefornyelse i denne Henseende ikke mindre nødvendig. Menneftemeningers Ugræs truede med aldeles at kvæle den guddommelige Sandheds ædle Sæd. Grov Helgen- og Mariadyrkelse traadte istedetfor Tilbedelsen af den eneste sande Gud, og Gjernings- og Egenretfærdighedslæren udviklede sig til et fuldstændigt System og forgiftede det aandelige Livs Kilde. "Troen forvandlede til Lovbud, Kjærligheden til Lydigheidstvang, Gudstjenesten til udbortes Gjerning." (Anjou). Da man endog begyndte at sælge Syndernes Forladelse for Penge, havde Fordærvelsen naaet sit Høidepunkt. Maalet var fuldt, og Gud skjænkede i Naade sin arme Kirke en Reformation.

Kampen i Norge mellem den geistlige og verdslige Magt.

Som bekjendt havde Erkebiskoppen af Bremen kirkelig Højhedsret over den norste Kirke, indtil Lund i 1104 blev ophøiet til Erkesæde for Norden. Men neppe halvhundrede Aar senere (1152) fik Norge sin egen Erkebisppestol i Nidaros; dette var naturligvis af stor Betydning for den kirkelige Udvikling. Det er allerede omtalt (Side 395), at Olaf den Hellige († 1030) ordnede de norste Kirkeforholde ved Lov. Under Olaf Kyrre († 1093) og Sigurd Forsalafarer († 1130) oprettedes faste Bispestole, grundlagdes Kloostere og indførtes Tienden. Sin Afslutning fik den kirkelige Ordning, da Kardinal Nicolaus Breakspæare († 1159) som Pavens Sendemand Aar 1152 kom her til Landet og ophøjede Nidaros Bispestol til Erkesæde, samt ellers paa mange Maader befæstede Kirkens og Geistlighedens Magt. Det blev nu bestemt, at Nordmændene herefter skulde betale "Peterpenge" eller Romerskat. Bispevalget blev overladt til Domkapitlerne, Prestevalget til Bisperne. Foruden den sædvanlige Tiende, der betales aarlig, fik Kardinalen sat igjennem, at man ogsaa skulde erlægge den saakaldte Hovedtiende en Gang i sit Liv; den udgjorde Tiendedelen af Bedkommendes Formue og deltes lige mellem Biskep, Prest, Kirken og de Fattige. Derimod lyffedes det ikke Nicolaus at faa gennemført Budet om ugift Stand for Presterne. I den følgende Tid, under Borgerkrigene, fra 1130 til 1240, var Forholdene gunstige for Hierarkiets videre Befæstelse. Det vandt en hurtig og let Seier over Kongemagten, da den mægtige Høvding Erling Skakke i 1162 for at faa sin Søn Magnus godtjendt som Konge gif ind paa, at Norges Krone var St. Olafs Eiendom; hans Søn blev derpaa kronet og lovede at skulle styre Land og Rige som Kirkens og Hellig-Olavs Lensmand. Dermed havde Kongedømmet underordnet sig Paven.

Men under Magnus Erlingssøns Efterfølger Sverre (1177—1202) kom der til et voldsomt Sammenstød mellem Kirke og Stat. Det var hans Opgave at tilbageføre det gamle nationale Kongedømme, som sluttede sig til det menige Folk, og holde de Store nede for ei at dele Magten med dem. Han blandede sig i Valget

baade af Bisper og Prester, og da han vilde stille Kirkens Tjenere som enhver anden Borger for verdslige Domstole, flygtede Erkebiskep Erik Ivarssøn (1188—1205) til sin Kaldsbroder Abjalon i Lund og flyngede herfra Banstraalen mod den modige Konge. Da de fire norske Bisper, som blev tilbage, i Aaret 1194 kronede Sverre i Bergen, blev ogsaa de banlyste; senere lagde den mægtige Pave Innocents III († 1216) Folkeban over hele Norge. Men Sverre trodsede imidlertid baade Ban og Interdikt. Det er en Fornøielse at læse den "Tale til Biskopperne," som han lod forfatte og oplæse for Menigmand paa Thinge. "Kirkens Dine skulde Biskopperne være; de er nu blinde; Erkedegnene, dens Næsebor til at veire og indaande al Retsfærdighedens og den hellige Troes søde Lugt, de indaander og udaander nu kun Stank. Dens Øren, Dekanen og Provsten, er døde; dens Tunge, Presten, er lam; dens Mave og Indvolde, Munkbrødrene, som skulde forarbejde den aandelige Føde, er fordærvede. Man straber Guds jammen og sender til Rom for at kjøbe Ban, saaledes istjækkes Galde for Vin. De Vigtklæder, Gud løste fra Lazarus's Ansigt i Graven, er nu bundne om vore Lærefædres Ansigt; thi de viser os ingen Vej uden Dødsens." Men Bannet mod fagesløs Mand er ughydigt, Herren dømmes altid den rette Dom. Skriftet hævder Kongedømmet som guddommelig Indstiftelse, "Kirkens Hjerte og Bryst," med Magt og Skjærm over den; dette bevises af selve den kanoniske Ret. Det samme Syn paa denne Sag har ogsaa "Kongespeilet," dette beundringsværdig fint og rigt anlagte Skrift, som berører alle Kredse af Menneffelivet. "Gud," heder det, "stabte to Huse, Kirken, hvor Guds Domme affiges, og Thinghuset, med Konge og Biskop som Værger. Dertil bærer de, hin Røvselsesverdet, denne Røvselsesstaven. Kongens Sverd er tveegget, fordi det skal værne baade om hans og Biskoppens Hal. Røvselsesstaven skal Biskoppen have i sin Mund og hugge med Ord, ei med Haand. Hans Sverd bider kun, naar Hugget er retfærdigt, og bider da meget bedre end Kongens; ellers bider det ham til Mæn, som hugger med det." Ved denne sin hjærve Optræden havde imidlertid Sverre spiet en ny Skyld til sin tidligere. Den begavede, men ærgjerrige og rænkefulde Biskop Nicolaus Arnesøn i Oslo († 1225) stiftede Baglernes Parti, der gav Sverre nok at bestille under hele hans Regjering og mere end en Gang var nær ved at overvælde ham. Baglerne lod sig dog ikke lede af Jver for Kirkens Sag, men af personlige og politiske Grunde. "Der laa i det hele 25 Aar mellem Sverres Kroning og hans Død. Kun faa af dem var helt fredelige; men han fik meget udrettet ved Siden af de evindelige Kampe. Han var en Mand af høi Dannelse og med levende Sands for Kundskab og fædrelandsk Kultur; han lod sin egen Saga skrive paa Norst. Ligeledes var han fuldt hjemme i de kirkelige Stridigheder, og da Pave Innocents angreb ham heftigt og viste, hvorledes den norske Kirke skilte sig fra den almindelige, svarede han med et fortrinligt Stridskrift, i hvilket han sammenholdt den pavelige Kirke med den oprindelige apostoliske. Han træder herved endog ind i Rækken af de Mænd, som varsleden en Reformation" (Jørgensen). Gaardt trængt fra alle Sider sad Sverre Baaren 1202 paa Bergenhus, syg til Døden. Han lod sig sætte i Højædet i Kongehallen for at gaa Døden imøde som en Mand og for endnu i sine sidste Diebliske at trodsede de Modstandere, der helst havde seet ham dø for Fiendehaand. Han bød, at man skulde lade hans Ansigt utildækket efter Døden, for at Alle kunde se, at Banstraalen ikke

havde voldt ham nogen Mæn; og han fik en prægtig og kirkelig Begravelse trods Banfættelsen.

Det fortælles, at han skal have givet sin Søn og Eftermand Haakon Sverres søn († 1204) det Raad at forson sig med Geistligheden; denne kaldte de landflygtige Bisper hjem, og der blev sluttet Forlig mellem Kirke og Stat, uden at nogen af Parterne opgav noget af sin Ret. Under den mægtige Haakon Haakonson (1217—1263) var det kirkelige Forhold godt; selv Paven søgte hans Venkab og sendte Kardinal Wilhelm af Sabina til Norge for at krone Haakon. Efter Kroningen i 1247 rettede Kardinalen paa forskjelligte Mangler og fik Jernbyrden afføffet. Den fromme Konge opførte et Par Kirker i det nordlige Norge; de blev Udgangspunkter for en Missionsvirksomhed blandt de hedenste Finner. Kirkelivet og Mandslivet blomstrede under hans lange og lykkelige Regjering. Sine Undersaatter formanede han jevnlig til at betale sin Tiende og fik Bønderne i det fjendensjældste Norge til at hyde den saakaldte Olavs- og Halvardsfæst til Hjælp ved Udvidelsen af Domkirken i Nidaros og til Opførelsen af Domkirken i Oslo. I hans Dage (1238) blev Islands Indordning under den norske Kirke fuldbåret. Under Haakons Søn Magnus Lagabøter (1263—1280) brød Kirkekampene atter ud, da Kongen i sin Lovbog ogsaa optog Kristenretten, saaledes som det havde været Skik fra gammel Tid. Dette likte ikke Kirken, der vilde have selvstændig Lovgivningsmyndighed; Erkebiskop Jon Røde (1267—1282) gjorde Indsigelser og udarbejdede senere en Kirkelov, som siden har båret Navnet Jons Kristenret. Der førtes mange Forhandlinger mellem Konge og Erkebiskop om denne Sag; endelig kom der et Forlig istand i Tønsberg Mar 1277, hvorved Kirken fik store Rettigheder. Erkebiskoppen gav Afkald paa al Ret til Kongevalg og paa Kirkens Vensret over Riget, men Kongen indrømmede Kirken Domsret over sine Tjenere og i alle saakaldte kirkelige Sager tillige over Lægfolk. Kirken fik end videre frit Bispe- og Abbedvalg, Prestefæbet blev fritaget for Krigstjeneste og Ledingsfæst; det blev tillige bestemt, at herefter skulde der ikke alene gives Tiende af Jædrift, Agerbrug og Fiskeri, men af alle Næringsveie, ja Erkebiskoppen fik endog Ret til at slaa Mynt. Dette Forlig blev vel holdt, saa længe Magnus levede; men under hans Søn Eriks Mindreaarighed blev det brudt af de Høvdinge, som var Kongens Formyndere; de søgte at indskrænke Kirkens Rettigheder og blev derfor satte i Ban af Erkebiskoppen; men disse svarede med at dømme ham og et Par andre Biskopper til Landflygtighed. Senere kom det dog til et Forlig, men da Erkebiskop Jørund (1288—1309) indvirkedes i Stridigheder med sit Domkapitel, benyttede den kraftige og dygtige Haakon Magnus søn (1299—1319) sig heraf til at mindske Prestefæbets Magt. Striden fortsattes med vekslende Held for Parterne, indtil det i 1458 lykkedes Geistligheden at tvinge Kong Kristian den Første (1444—1481) til at stadfæste de Rettigheder, som var hjemlede Kirken ved det førnævnte Forlig i Tønsberg.

Ogsaa i Norge blev Klostervæsenet et af de vigtigste Medstaber baade til Kristendommens Udbredelse og til at fastholde Folkene i Lydighed mod Rom. Munkene er med Rette blevne kaldte Paven bedste Solbater. I vort Land anlagdes efterhaanden mange Klostre, og de blev i den bedste Tid vigtige Kanaler for Dannelse og Oplysning; paa Næringsveiene øvede de stor Indflydelse. Til Hierarkiet og Klostrene

hører ogsaa alt, hvad der i hin Tid kan kaldes Skole. Det var naturligt, at man, saa snart Kirken havde vundet Jodfæste, søgte at uddanne Unglinger af Landets egne Børn til Ordets Forkyndere og Tjenere, og lige naturligt var det, at denne Gjerning tilfaldt Bispestolene og de til dem knyttede Presteskoler. Med ethvert Domkapitel var vistnok allerede tidlig forbundet en Presteskole, hvor der gaves Undervisning i Kirkens Træslærdomme samt i de Færdigheder, som Guds-tjenesten krævede, især Sang og Latin. I endnu videre Kredse virkede en Del af Klostrene derved, at der i dem holdtes Skole ogsaa for Lægfolks Børn; der var dengang intet andet Sted, hvorhen man kunde sende dem, naar man vilde have dem indviet i det, der fortrinnsvis betragtedes som Dannelse, enten det var Kjendskab til Tidens latinske Litteratur eller finere Haaudgjerning. Ligesom Klostrene derved blev de vigtigste Midler til Udbredelse af almen-europæisk Kultur, saaledes blev de Hovedværktøderne for Arbeidet med at tilveiebringe Lærdommens udbortes Hjælpemidler, nemlig Bøger. Hvad Tiden eiede af saadanne, skylbes med Undtagelse af Saga-bøger og "Rongespeilet" udelukkende Klosterbrødres Hlid; Bogsamlinger fandtes foruden i Bispegaarde og ved Domkirker kun i Klostrene; i Regelen var det Kirkesædne, theologiske og kirkeretslige Skrifter, Bibler med Forklaring, hist og her et enkelt klassisk-latinsk Skrift samt Klosterkrøniker og Romaner i fremmede Sprog. For at fortsætte og afslutte sine i Klostrene og Domskolerne paabegyndte Studier var det almindeligt at gjøre Reiser til fremmede Højskoler, især til Paris. Det store, frie Samfund af Lærdomssøgende fra alle Lande, som kaldtes "Universtitet" i Paris, skal til sine Tider i det trettende Aarhundrede have udgjort 30,000 Studerende. De fleste Lande havde sin Studenterbolig der, men for Nordmænd og Islændinger synes der ikke at have været nogen saadan Stiftelse; det omtales dog, at enkelte fremragende norsk-islandske Kirkemænd havde studeret der eller i Bologna; der nævnes Islændingerne Sæmund Frode († 1135), Bisshop Thorlak Thorhallsson († 1193) samt de norske Erkebisper Erik Ivarsson († 1205), Einar Gunnarsson Smørhø († 1263) og den lærde norske Brædikebroder Jon Halvorsen, der døde som Bisshop i Skalholt 1139. I Rostok havde de norske Studenter en Bolig; der er delte Meninger, om den har været synderlig besøgt. Paa norske Synoder, blandt andre Oslo 1430, blev det vedtaget, at Bisperne skulde holde dertil stiftede Akerker, en eller flere, efter hver Kirkes Leilighed, ved de privilegerede Højskoler, hvortil Fattigtienden skulde anvendes. Man dyrkede især Kirkeret. Af lovlærde Bisper omtales Grimkel og den førnævnte Jon Røde, som begge udarbejdede Kristeneretter, Erkebisper Eysteinn Erlendsson († 1188) og de nys omtalte. I Gjennemførelsen af de kanoniske Grundsætninger staar vistnok den norske Kirke høiest mellem de nordiske; Nordmændene havde særlige Anlæg til at organisere. Ogsaa Rampen for og imod Pavernes Overgreb førtes her dygtigt og mest systematisk. I Salmedigtningen staar den norsk-islandske temmelig høit. Her maa den mærkelige "Solfang" nævnes, og vi har endnu en Mængde Mariasange og Helgendiser, saaledes af Soptir Guttormsson, Jon Paulsson og den navnkundige Bisshop Jon Arason, († 1550), som ogsaa har skrevet Passionsfalter og flere Ting. Udskillige af disse Digte er smukke, intet dog skjønnere end "Lilja" af den urolige islandske Klosterbroder Eysteinn Asgrimsson († 1361). Det er en Messiasde til Jomfru Marias

Gre, som staar ved Siden af den danske Mester Mikfels "Rosenkrands" og langt overgaar denne i Formiskjønhed. Om Kristi Nedfart til de Dødes Rige heder det:

Alle Helvedes Aase skjælved,
Over Mørket Lys i Styrke!
Døden segned, og Dævle blegne:
Dommen, hylede de, vil komme!
Lænker sprang for Judæ Døve,
Lovsang kvad de Helgen glade;
Lammet i sin Skam og lænfet
Laa han den bange, den gamle Slange.

Hvad er Tidende? Verden frelles!
Hvi nu? Thi min Jesu pintes!
Hvad er Tidende? Væliden knustes!
Hvo vandt Seier? Guds Veir hin stærke!
Signede Lys, min Isde Jesu,
Sand Livsbringer og Døds Betvinger,
Drag du mig ud fra Dævlebolig,
Drot hin blide, og hold mig fiden!

I intet af Nordens Riger indstjærpes Prædiken paa Modersmaalet hyppigere end i vort Land; den øvrige Del af Gudstjenesten var paa Latin. I intet af dem var Folket mere opdraget til at læse i Bog eller Literaturen i verdslig Henseende saa blomstrende. Den kirkelige Literatur holdt imidlertid ingenlunde Skridt med den verdslige. Den begynder sin Udvikling lidt tidligere end hos Broderfolkene, men stod snarere tilbage end gik foran dem. Latinke theologiske Skrifter forekommer ikke. Der er bevaret store Brudstykker af Bibeloversættelser, evangeliske Perikoper, Oversættelser af Gregors "Dialoger" og Alfkuins Skrift "Om Dyderne og Lasterne," et Stykke af en Folkekattekismus i Lovene, adskillige Traktater, Udlægning af Faderovor og Kirkeskiftene, Lucidarius, Fædrenes Liv, Helgensagaer, Prædikensamlinger, foruden hvad der hænger sammen med de mytiske Virgittinere. Stykker af Veraldar Saga og Kongespeilet hører ogsaa hid. Oversættelsen efter Alfkuin er et praktisk religiøst Skrift helt igjennem grundet paa Bibelsprog. "Læsning i den hellige Skrift er Kundskab til Salighed; derfor læs stadig! Naar vi beder, taler vi med Gud, naar vi læser, taler Gud med os." De udgivne norske Prædikener fra Slutningen af det tolvte Aarhundrede er dels Oversættelser, dels hjemmegjorte. Flere af de originale er mesterlige og staar fuldt i Høide med de berømte angelsaksiske Homilier. De udlægger findbilledlig Bygningsstilen i de norske Stavetirker, de ivrer mod Drukkenskab og Belløst og indeholder idethale Træk, som peger paa Norden. Udlægningen er jævn, benytter gjerne Bibelsprog og allegoriserer stærkt; Semipelagianismen og Legendens er vissejlig ikke undgaade, men der findes meget smukke Partier med en forholdsvis evangelisk Aand og Tone. En god Forklaring af Faderovor fortjener ogsaa at fremhæves. Det store norske Bibelværk "Stjorn" er en Blanding af omstændelig Bibelhistorie og Bibelfortolkning, bestemt til oplysende og opbyggelig Læsning ved Kong Haakon Magnussons Hof; det har nogen Lighed med Mester Mathias's før omtalte Bibelværk ved sin praktisk bibelske Karakter. Det

oftere omtalte "Kongespeil" er ogsaa mærkeligt ved den ægte kristelige Grundtone, som gaar gjennem hele Bogen. Det lærer, at al Sædelighed hviler paa kristelig Gudsfrugt. "Det er Visdoms Ophav at frygte den almægtige Gud," heber det straks i Begyndelsen; "dog skal man ikke frygte ham som en Uven, men med Kjærligheds Frygt," hvorhos der henvises til "Guds Søns" Ord: "Du skal elske Gud" o. s. v. Atter og atter kommer Forfatteren tilbage til denne Grundfætning. Den skal vejlede Kjøbmanden til Retsfæstethed, Hirdmanden til Trostfæst mod Høvdingen og al anden Dyb, fremfor alt Kongen selv til samvittighedsfuldt at røgte sin ophøiede Gjerning. Han, der som Herster og Dommer bærer Guds Navn paa Jorden og derfor bør søge Forbilledet for sine Domme i Guds egne Domme, maa bede flittig til Gud og altid have hans Lov for Nie. Jo længere Forfatteren skrider frem i sin Udvikling, jo vigtigere og alvorligere Emnet bliver, des stærkere udtaler han denne religiøse Bevidsthed, des hellere dvæler han ved og forklarer Guds retfærdige og kjærlige Verdensstyrelse. Han lader Tilbærelsens iboende "Visdom" træde personlig frem som Guds fra Evighed enbaarne Søn, Medskaber af Verden, dens lidende Forløser, Helvedes Beseirer, den inderste, lønlige virkende Kraft i alt godt og sandt Menneskeliv og siger: "Jeg er Hovedmesteren i enhver Skole og det høieste Smille paa ethvert Ting, jeg er kløgtigst af alle Lovmænd og Overdommer over alle Dommere." Tilslidst fremstilles han som hele Verdens Prøver og Dommer, naar "Jlden sluger Jorden med dens Vækster og opbrænder alle Fjeldes nederste Grundvolde: Hvor skjuler sig da den, som vil undsly mig? Guds Aand fylder al Verdens Kredss og ransager al Tales Fornuft og Betydning."

Medens det religiøse og sædelige Liv i Middelalderens bedste Tid arteede sig nogenlunde bra her i Norge, blev det langt anderledes i Opløsningstiden. Paa enkelte Undtagelser nær var Geistligheden og Munkene uduelige og verdslige, hengivne til Fraadseri, Drukenfæst, Slagsmaal og Utugt. Der omtales ikke ganske faa Prester, som "usforvarende" havde begaaet Manddrab, og i 1519 klages der f. Eks. fra Oslo over, at Presterne ved Mariakirken "slaaes, hugges og gjør hverandre ilde saare." Blandt Almuens herkede der megen Raaskab og Vilddighed; paa fine Steder tilbad man endnu ligefrem Afguder; hedenst Trolddoms væsen og Hekseri havde en overmaade stor Magt over Gemytterne. Paa den anden Side hængte man loyalt fast ved Kirken. Biskop var Almuens Religionsitet væsentlig kun Bedhængen ved de gamle Sædvaner, og vistnok var der Mange, som ikke kjendte nogen anden Gud end sine Helgener; men for det Hellige var der dog en dyb Erhødigheid. "Denne oparbejdede Sum af ureflekteret religiøs Respekt for Kirke og Kristendom tager da Folket med sig over i det lutherste Tidsrum, paa samme Tid som man ogsaa bringer med sig al moralsk Forkommedhed, al sædelig Jammer." (Dr. Bang). De høiere Klasser herkede der i Almindelighed ikke blot en udbredt religiøs Ligegyldighed, men tillige en Ringeagt for det Hellige, der havde grebet vidt om sig. Den opbyggende reformatoriske Bevægelse bidrog ogsaa til at gjøre de Frække endnu mere tøiløse, de Rovgjerrige endnu mere glubke. Hvad der her er sagt om de høiere Samfundsklasser, finder ogsaa i betydelig Udstrækning sin Anvendelse paa Byernes Indvaanere, af hvilke Thykterne i Bergen var dybest sunkne. Men hvad der var af Guds Liv i den katolske Kirke, opstod i forklaret Stikkelse, efterat Evangeliet ved Reformationen havde faaet Løb i vort Land.

Varjel om en Kirkefornyhelse i England.

Blandt de Mænd, som i evangelisk Land bovede at optræde mod den katholske Kirkes forskjellige Branglærdomme, er Engländeren Johu Willef en af de ypperste. Han blev født omtrent 1324 i eller ved Landsbyen Wichliffe i Yorkshire, studerede fra 1441 Theologi og kanonisk Ret i Oxford og holdt sig i Begyndelsen til Skolastikerne, saa at han blev en Mester i at disputere. Ved Siden heraf studerede han ivrig den hellige Skrift, saa han fik Vresnavnet "evangelisk Lærer." Den sorte Død 1348 og andre uslykkelige Hændelser bragte ham paa den Tanke, at Verdens Ende var nær; han skrev derfor et

Skrift "Om Kirkens sidste Tid," hvori han fremhævede, at Guds Straffedomme brød ind for Kirkens Synders Skyld; paa samme Tid trøstede han de Bodfærdige med Henvisning til Kristi Forsoningsdød. Da Tiggerordenene trængte sig ind overalt, angreb Willef dem heftig i flere Skrifter, fordi det var en Misbrug af Kristi Fattigdom at falde Andre til Byrde ved Lediggang og Tiggeri. For disse Skrifter tildeelte Universitetet ham Magisterværdigheden, men Tiggerordenene nærede et bittert Had til ham og mødte disse Angreb med heftige Stridskrifter; de fandt ogsaa snart Velighed til at hævne sig sølelig paa den djerne Mand. Biskop Jøseb af Canterbury havde nemlig gjort Willef til Forstander for et Collegium, men efter Biskoppens Død udbirkede Munkene hos hans Eftersølger, at denne Stilling skulde tages fra ham og overdrages til dem. Sagen gik lige til Paven; men denne gav Munkene Medhold, fordi Willef havde udtalt sig mod den Afgift, som

Oxforduniversitetets Segl.

Johan uden Land havde indrømmet Kirkens Overhoved. Universitetet derimod tildeelte Willef 1372 den theologiske Doktorgrad og gjorde ham til Lærer ved Høiskolen, efterat han allerede havde faaet Sognekalderet Lutgershall. Som Universitetslærer foretog han ikke blot den lærde skolastiske Theologi, men skrev ogsaa til Folkets Belærelse en "Udlæggelse af de 10 Bud" og en Slags Katekismus, som han kaldte "Den fattige Bonde." Allerede 1374 udnævnte Kong Edvard III ham til Medlem af en Kommission, som i Brügge skulde forhandle med pavelige Sendemænd om Besættelsen af geistlige Embeder i England; thi det engelske Folk var høilig forbitret over de Italienerne og Franskmænd, som Paven satte til at styre de geistlige Embeder i Landet. Forhandlingerne varede i to Aar, men blev uden synderligt Resultat. Men de Indtryk, Willef havde modtaget,

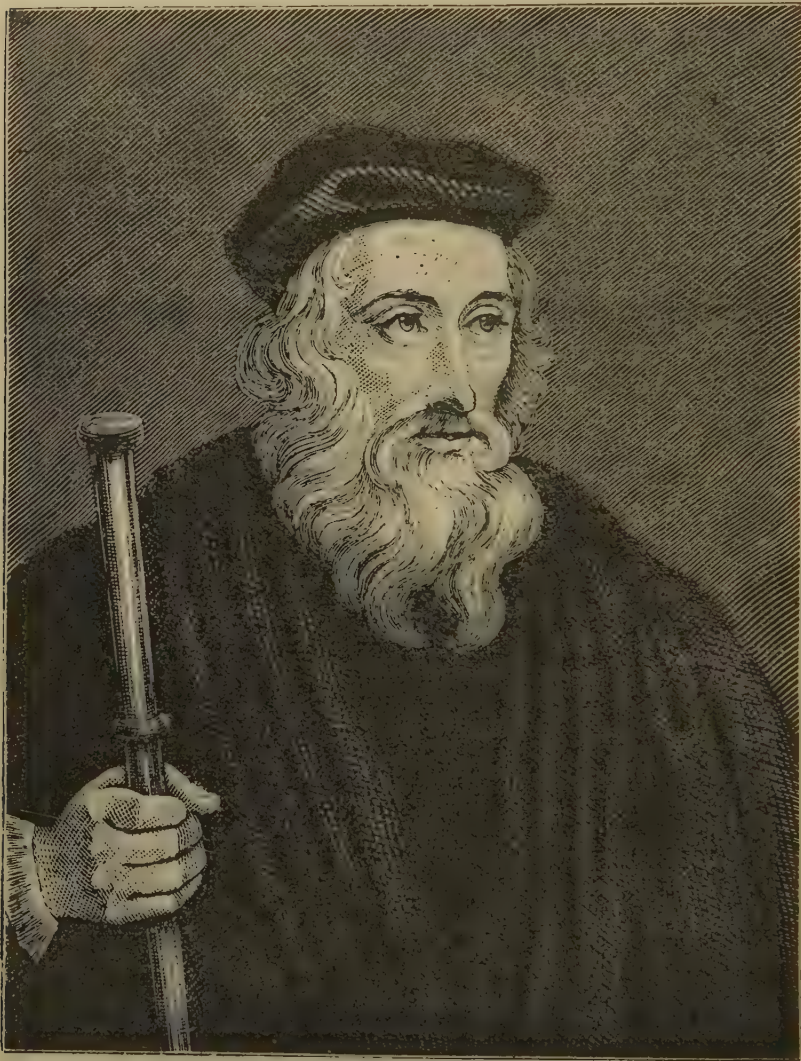
var Narfagen til, at han herefter førte et endda djerbere Sprag mod "Pengeudpresseren (Paven), som ved Simon i (Salg af geistlige Embeder) trak Bjerger af Guld ud af Landene og kun bragte Forbandelse." Han levede siden som Prest i Sognet Luthers-

John Wicliffe i sit Studerlammer.

worth, prædikede flittig og stiftede en Forening af fromme Mænd, der drog omkring i Landet og forkyndte Evangeliet for Folket samt udbredte Bibler. Paa Opfordring baade af den nye Konge Richard II og Parlamentet gav han en Erklæring

angaaende det Spørgsmaal: Bør Staten for at forsvare sig selv forbyde Udførelsen af Penge ogsaa da, naar Paven krævede Forbudet ophævet ved at true med kirkelige Straffe? Herpaa svarede han ubetinget ja, idet han stærkt revjede den store Hæveinge, som viste sig hos den

John Wiclif.

saakaldte Kristi Statholder. Men allerede samme Aar blev han af den høiere Geistlighed anklaget hos Paven for 19 hjatterste Sætninger. Han blev dømt, men Bullen havde ingen Virkning, da Hoffet og Borgerne beskyttede ham. Han besvarede nu Pavebrevet i et Skrift til Parlamentet, hvori han erklærede, at han først vilde tilbagekalde Sæt-

ningerne, som tildeels var misforstaaede, naar man af Skriften og den hellige Lære havde overbevist ham om, at de stred mod Troen; "han vilde af ganske Hjerte ved Guds Naade være en oprigtig Kristen og, saalænge der var Naade i ham, efter Evne bekjende og forsvare Kristi Lære." Det pavelige Schisma (Splittelse), som indtraadte 1378, styrkede ham i Kravet paa en Reformation. Forat Folket skulde kunne læse Skriften, oversatte han den (1380) paa Engelsk efter Vulgata og erklærede det for Kjættei at nægte Folket Bibelen. Men ved Siden heraf søgte han ogsaa, ledet dertil ved sluttigt Skriftstudium, at rense Kirkens Lære og udgav 1381 12 Sæmninger mod Brødsforvandlingslæren og opfattede Nadveren som et Symbol i Lighed med, hvad W i n g l i senere gjorde. Dette Skrift vakte en heftig Storm, især da der tillige brød ud et Bondeoprør, saa at hans Tilhængere allerede nu blev forfulgte. W i k l e f maatte forsvare sig paa flere Kirkemøder og mistede 1382 sin Stilling ved Universitetet, men beholdt sit Prestembede. Dette røgte han med Trost og Dygtighed, baade naar det gjaldt Prædiken og Sjælsorg. Han udarbejdede tillige flere Skrifter, hvoriblandt sit Hovedværk "*Triologus*" i flere Bøger, som indeholder hele hans Lære. Den 28de December, de uskyldige Børns Dag, blev han i Kirken, netop som han horte Messen, rammet af et Slag, der lammede hans Tunge. Han hensov Nyaarsaften 1384. W i k l e f s Virksomhed danner et Fremskridt i Sammenligning med Valdenserne, forsaavidt som han gjør Skriften til kritisk Provesten for Lære og Liv. Han forkaster derfor Gjærningernes Fortjenstlighed, Prestevielsen og Konfirmationens sakramentale Karakter, samt Brødsforvandlingslæren og Tilbedelsen af Helgener. I Overensstemmelse med Augustin lægger han særlig Vægt paa Læren om Prædestinationen eller Udvælgelsen. Han kræver Bibelen tilbage for Folket. W i k l e f s Kirkebegreb bestemmes af to Ting, Hensynet til Nationen og Religionen. Af Hensyn til sit Folk fordrer han Statens Herredømme over Kirken, et Tilbageslag mod Pavestolens overspændte Fordringer i England. Paven er Antikristen, hans Magtstilling kan igjen fratages ham af Staten. De religiøse Hensyn, som bestemmer W i k l e f s Kirkebegreb, har sin Rod i Læren om Prædestinationen. Kirken er for ham blot Samfundet af de Udvælgte, d. e. den usynlige Kirke. Ligeoverfor denne har det synlige Kirkesamfund kun en historisk Betydning og er som saadan Staten undergIVEN. Denne Wandeliggjørelse af Kirkebegrebet er fremkaldt ved den udbortes romeriske Opfatning paa dette Punkt.

W i k l e f s Skrifter blev af hans Venner spredte over hele Europa, især i Østmen; de tændte overalt et Lys i Kirkens Mørke. Først efter Døden naaedes han af Fienders Hævn. Paa Kirkemødet i Rostnitz (1414) blev han erklæret for Kjættei; man grov i 1428 op igjen hans Lig, der af Bøddelen blev kastet paa Baalet og brændt sammen med hans Bøger; Asten strøpede man for alle Vinde. Hans mange Tilhængere i England kaldes *Lollharderne*; de blev ofte haardt forfulgte af Paven og hans Haandlangere. Føreren for det w i k l e f s k e Parti, den ædle Sir John D o c t o r e , Baron af C o b h a m , led paa en herlig Maade Martyr døden for sin Tro Aar 1417.

Reformationens Forgjængere i Bøhmen.

Fra Bøhmen udgik en anden stor aandelig Bevægelse. Dette Land havde allerede modtaget adskillig Paavirkning fra den græske Kirke gjennem sine Apostle Cyrillus og Methodius; i Bøhmen havde Valdes fundet Tilflugt, og her optraadte i Løbet af det fjortende Aarhundrede en Række evangelisk sindede Mænd. Af disse maa nævnes Ridderen Thomas von Stetny, der med Iver studerede Skriften og Augustin samt gjorde opmærksom paa Willefs Skrifter; Johan von Milic og Konrad af Waldhausen, som begge var vældige Budsprædikanter, og Mathias von Janow, der fordrede en Kirke-reformation efter Skriften. Fremdeles studerede netop paa den Tid en Række unge Bøhmere i Oxford og lærte saaledes at kjende Willefs Lære, som de udbredte i Prag, hvor Universitetet var i Tiggermunkenes Hænder. I denne Tid falder den bøhmiske Martyr Johan Hus's Ungdom. Han blev født af Bonde-

Prageruniversitetets Segl.

forældre i Hussinec den 6te Juli 1369, studerede Theologi i Prag, hvor han ogsaa optraadte som Lærer ved Universitetet 1398. Han henviste altid sine Disciple til Bibelen, og det kunde ikke feile, at han herved fandt mange Ting, som ikke stemmede med Kirkens Lære. Aar 1401 blev han tillige Præst i det af Privatsfolk grundede Bethlehems-kapel for "at bringe det arme Folk Guds Ord paa dets eget Maal." Han ivrede i sine Prædikener for levende Kristendom og straffede alvorlig Synden. Men da han heller ikke staaede Geistlighedens, fik han den til Fiende. Ved Ridderen Hieronymus af Prag, som paa denne Tid vendte tilbage fra Ox-

ford, blev Hus kjendt med Willefs Skrifter, hvorved han lidt efter lidt kom i Modsigelse med den romerske Kirke. I Forstaaelse med sin Biskop optraadte han mod de Geistliges Ujædelighed og Folkets Overtro, styrkede den bøhmiske Nationalfølelse ved Universitetets Afstemning angaaende det pavelige Schisma, isølge hvilken de tykke Studenter forlod Prag og gav Anledning til Grundlæggelsen af Universitetet i Leipzig Aar 1409. Ved sine gribende Prædikener i Willefs Aand vandt han Høi og Lav, men blev uenig med Erkebiskoppen. En Storm reiste sig; Willefs Skrifter blev brændte og Hus sat i Ban. Dette gjorde dog intet Indtryk paa Folket, ligesaa lidt som det senere Interdikt, der udslyngedes mod Prag. Det bøhmiske Folk var allerede forlængst ved de førnævnte evangeliske Mænd blevne bundne for de reformatoriske Ideer.

Det Korstog, som Pave Johan XXIII af kirkepolitiske Grunde lod prædike mod den kristelige Konge Ladislaus af Neapel, samt den Afslæshandel, den hellige Fader iværksatte for dette Tog, hidførte et afgjort Brud mellem

Hus og Paven. Den djerpe Bøhmer mente, at dersom Johan vilde overvinde sine Modstandere, saa skulde han følge Kristus efter og bede for sine Fiend. r samt velsigne dem, som forbandede ham. Da Syndernes Forladelse var betinget af virkelig Anger og Bod, kunde den i intet Tilfælde kjøbes for Penge. Ikke engang Paven kunde vide, om noget Menneske var udvalgt eller ei. Men den Sætning, at Paven ikke kunde tage feil, var ei alene falsk, men ogsaa gudsbespottelig. Afladsbullen blev offentlig brændt. Følgen deraf var Interdikt. For at skaane Byen for dets Følger reiste Hus fra

Prag, idet han anbefalede sin Sag til Kristus. Han be-
raabte sig paa et
almindeligt Kon-
cil og blev støvnet
for Kirkemødet i
Kostnitz for at
forsvare sin Lære.
Keiser Sigis-
mund gav ham
Leidebrev, hvori
denne lovede ham
sin Beskyttelse. Pa-
ven forsikrede ogsaa,
at han ikke skulde
lide noget ondt, men
hvor meget kunde
man vel stole paa en
Pave, som baade var
Morder og hav-
de været Sørøver?
Med fuld Tillid til
sin Sags Retfær-
dighed drog Hus
afsted. Men allerede
efter det første For-
hør blev han erklæ-
ret for Kjetter og
kastet i Fængsel.

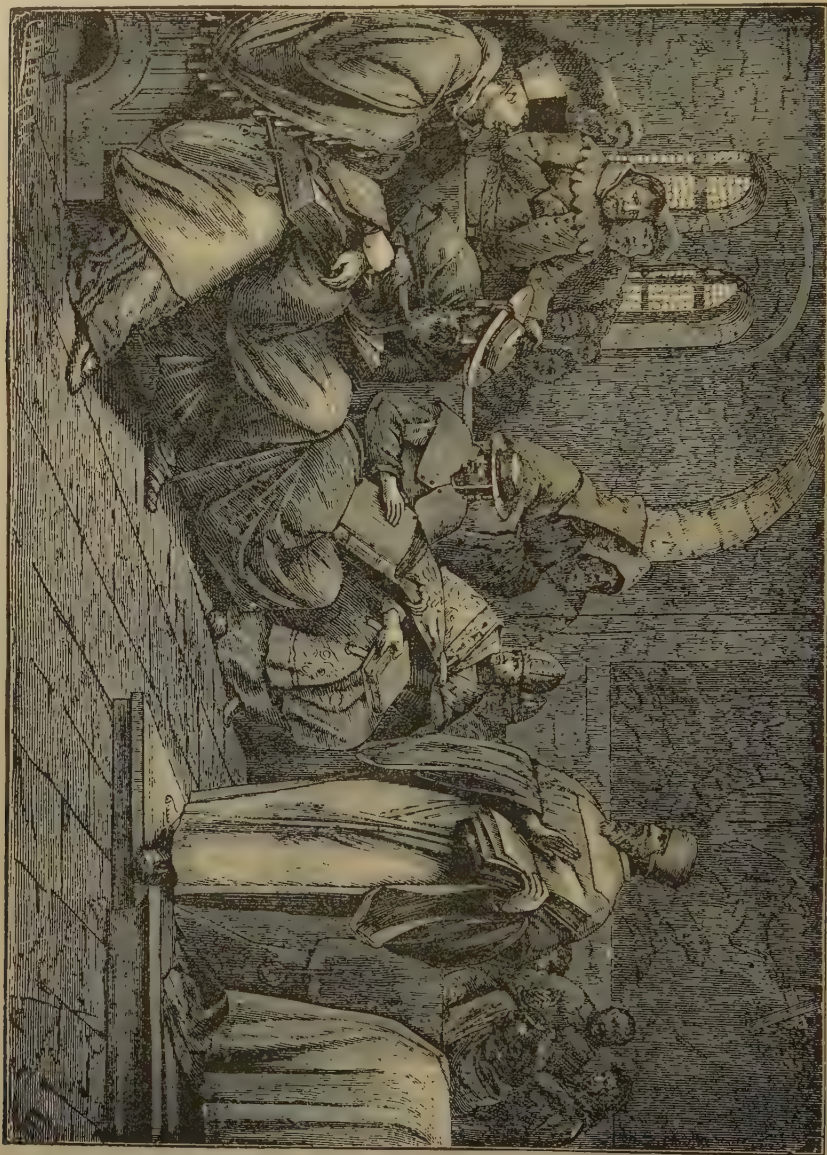
Keiseren befalede vistnok, at han straks skulde frigives, men de høie Geistlige paa Kirke-
mødet svarede: "Hus er en Kjetter, og mod en Kjetter behøver man
ikke at holde sit Ord!" Keiseren var svag nok til at lade Hus i Stikken.
Denne skrev fra sit Fængsel: "En stor Trøst er der i det Frelserens Ord: "Salige
ere I, naar man bespottet og forfølger Eder og taler allehaande ondt mod Eder for
min Skyld og lyder det." (Matthæus 5, 11.). Efter længere Tids Fængsel blev
Hus endelig ført frem for Kirkemødet. Man erklærede hans Lære for kjettersk og

Johan Hus.

opfordrede ham til Gjentagelse, uden at tillade ham at forsvare sig. Men Huls svarede: "Derfor I af den hellige Skrift overbeviser mig om Vildfarelse, saa vil jeg gjerne tilbagetale; hvis ikke, saa bliver jeg min Lære tro til Døden."

Johan Huls forfører sig for fine Domme.

Da blev den Dom fældet, at han skulde dø paa Baalet. Man iførte nu Huls en Prestedragt og gav ham en Kalk i Haanden. Saa traadte en Prest hen til ham og sagde: "Forbandede Judas, vi fratager dig Kalken, Kristi sande Blod!" Men Martyren raabte: "Og jeg haaber til Guds Barmhjertighed, at jeg endnu idag skal

drifte denne Kalk i Jesu Rige." Nu rev man Klæderne af ham og klippede tilslut Haaret med de Ord: "Det hellige Kirkemøde erklærer denne Mand for at have forbrudt sit Prestedømme og overgiver ham til den verdslige Øvrigheds Arm." Derpaa satte man en Papirhætte paa hans Hoved; den var bemalet med Djæble og Ildsluer og bar Indskriften "Erkefjætter." Saa blev han ført til Retterstedet. Han mistede dog ikke Modet, og hans fromme Bønner rørte Folket, som fulgte ham. Bøddelen bandt Martyren til en Pæl og stablede Ved omkring ham fra Foden lige til Ansigtet. En Bønde, som troede, han gjorde en god Gjerning, kom med et Knippe

Hieronymus fra Prag.

Ved og lagde det paa Baalet. Hus's saa smilende paa ham og sagde: "O, hellige Enfoldighed." Det fortælles ogsaa, at han i sine sidste Diebliske skal have varslat: "Idag steger J en Gaas (slavisk: Hus's); men af min Aske skal der opstaa en Svane, som J ikke skal kunne steege." Veden blev tændt, og da Flammerne slog iveret, hørte man, den Døende raabte: "Kristus, du levende Guds Søn, forbarm dig over mig!" Da han var brændt, kastede man Asken i Rhinen, forat der ikke skulde blive noget tilbage af Martyren, som hans Tilhængere kunde ære. Dette skede Aar 1415.

Hufs havde i Prag en Ven ved Navn Hieronymus, som ligeledes hørte til Willefs Tilhængere. Han var kommen til Rostnitz for at forsvare Hufs; men da han saa, hvorledes man der gik frem, begav han sig paa Tilbageveien. Men underveis blev han fangen og ført til Byen igjen. Da han blev kastet i et mørkt Fængsel og lænket med Fødderne til Muren sliq, at han hverken kunde ligge eller sidde, affvor han baade Willefs og Hufs's Lærdomme i det Haab da at blive fri. Men man holdt ham i ligesaa strengt Forvar som før. Da mandede han sig op og forlangte at stilles frem for Kirkemødet. Hans Ønske blev opfyldt; Hieronymus holdt derpaa en lang, ildfuld Tale, hvori han erklærede, at kun Svaghed og Frygt for Døden havde bragt ham til at affværge sin Overbevisning. Han endte med de Ord: "Alt dette er skeet mod min Overbevisning. Jeg tilbagefalder det hermed høitidelig og erklærer, at jeg hverken vil afstaa fra Hufs's eller fra Willefs Lære. Paa den vil jeg leve og dø; jeg tror, hvad de tror, og forkaster, hvad de forkaster. Disse gudfrygtige Mænd har med god Grund skrevet mod Presternes skammelige og fordærvelige Liv og angrebet Eders falske Lærdomme og Misbrug. Fra denne Bekjendelse vil jeg ikke vige, endskjønt jeg ved, at I vil dræbe mig derfor." Saa blev han dømt som Kjætter. I Aaret 1416 led han Flammedøden paa samme Sted, hvor Hufs var brændt. Da Bøddelen for at skaane ham vilde tænde Ilden bag hans Ryg, sagde han: "Kom bare foran, jeg frygter ikke." Da Flammerne steg høit, bad han: "Herre, forbarm dig over mig og tilgiv mig mine Synder!" Og saa hans Aske blev samlet op og kastet i Rhinen.

Hussitterne.

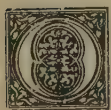

Da Hufs's Venner i Bøhmen fik høre, at deres elskede Lærer var myrdet, blev de grebne af Forbitrelse. De samlede sig i Bethlehemskirken og erklærede den Henrettede for en Martyr. Omtrent 60 anseede bøhmiske og mæhriske Mænd forenede sig og skrev følgende til Conciliet i Rostnitz: "I har skjændig henrettet Johan Hufs, en Ordets Forhynder, uden at forhøre ham, til Skjændsel for vort Fædreland. Vi forsikrer offentlig, at hin Mand aldrig har lært noget urigtigt, og erklærer Enhver, som kalder os Kjætttere, for en nederdrægtig Skurk, Kjætter og et Djævelens Barn. Hævnen overlader vi til Gud, men vi vil indtil Blodet forsvare vore Prædikanter." Mødet svarede med Banbulle og Trudsel, hvilket endnu mere øgede Uviljen og Harmen. Hussitterne sluttede sig derpaa sammen til et Forbund, der skulde forsvare den rene Lære med Liv og Blod.

Til Ansører valgte de den enside Johan Biska, Skatmester ved Hoffet. Han var ved denne Tid seksti Aar gammel, men havde bevaret Ungdommens Ild i Forening med en jernhaard Daadskraft og klippefast Ihærdighed. Nidkjærhed for Religionen var hos ham nøie forenet med bøhmisk Nationalstolthed. Han omtales som en krigskyndig, rastløs og dristig Mand, der var en Stræk for Fienderne, men blev af sine Egne anseet for en Dommer i Jsrael, som Gud havde sendt. Under hans Ledelse forlod 40,000 Mand Prag den 22de Juli 1419; de slog Leir paa en Høislette i Nærheden af den lille By Auster. Her holdt de sin Gudstjeneste og nød Nadveren under begge Skikkelser ved lange Borde. Ralken, som de krævede tilbage for Lægfolket,

var fra nu af Symbolet, hvorom de flokkede sig, Feltraabet og Løsenet, som løb allevegne. Den 30te Juli rykkede Ziska i Spidsen for en væbnet Skare ind i Prag. De opstillede sig foran Raadhuset og forlangte, at man skulde løslade nogle af deres Brødre, som sad fangne for Kalkens Skyld. Da dette blev afslaaet, og man endog kastede en Sten efter den Prest, som bar Kalken, saa var dette Udfordring nok. De Bevæbnede trængte ind i Raadhuset, tog Borgermesteren og de forsamlede Raadsherrer og kastede dem ud af Vinduet; derpaa blev de ihjelslagne og spiddede af Folket, som ventede udenfor. Nu gik det løs paa Kirker og Klostre; en almindelig Storm reiste sig; Revolutionen var i fuld Gang. Da den svage Kong Wenzel fik høre dette, svor han, at alle Hussitterne skulde blive dræbte; men snart efter rammes han af Slag som en Følge af den heftige Vrede og opgav sin Aand 10de August 1419. Efter hans Død nægtede Stænderne at hylde hans Broder, "Ordbryderen" Sigismund, som Keiser; denne blev vred, og der opstod en blodig Krig. De Korsfarere, som man samlede mod Hussitterne, blev af den vældige Kriger Ziska slagne og ødelagte den ene Gang efter anden, saa at snart ingen Fiende længer vovede at vise sig i Bøhmen. Hussitterne faldt da ind i Mabolandene og udbredte overalt Forsærdelse og Skrak. Men da lykkedes det Keiseren at splitte dem i Partier, og da var det forbi med deres Kraft. De Radikale eller Taboriterne forfæstede Væren om Skjærsilden, om Helgenernes Forbøn og Midlerstilling, samt erklærede Bodspøvelser for overflødige og Ed og Dødsstraf for utilladelige. Fromme Mænd og Kvinder kunde prædike, men ugudelige Prester maatte ikke forvalte Sakramenterne. Det moderate Parti, der ogsaa kaldtes Calixtinerne eller Utraqvisterne, nedlagde sine Fordringer i følgende fire Artikler: Guds Ord skal i Bøhmen prædikes frit og Alterens Sakramente meddeles under begge Skikkelser; det verdslige Herredømme og det jordiske Guds skal fratages Geistligheden, forat den kan vende tilbage til apostolisk Bandel; alle Døds synde, især de offentlige Uordener, skal forbydes og udryddes i enhver Stand. Det moderate Parti forjævnede sig atter i Tidens Løb med den katolske Kirke. Taboriterne derimod fortsatte de grufulde Hussitterkrige efter Ziskas Død i 1424; deres Anfører blev en forhenværende Munk Procopius den Store; de mest vidtgaaende Taboriter, de Faderløse, fulgte for Størstedelen Procopius den Lille; begge faldt 30te Mai 1434 i et stort Slag ved Bømiss-Brot, nogle Mile fra Prag. Nu var Hussitternes Magt knækket. Resten af dem blev renset ved Ulykker og forenede sig senere med de tiloversblevne Waldenser; deraf dannedes de fredelige og elskelige bømiss-mærtske Brødres Menighed, af hvilke siden ved Grev Zinzendorfs Hjælp Herrnhutterne fremgik.

Kirkefornøjelsens Talsmænd i Tyskland.

gfsaa i Tyskland optraadte flere dygtige og fromme Mænd mod Bilsfarelserne og Misbrugene i Pavekirken. En af dem var Johan von Wessel. Han blev født ved Begyndelsen af det femtende Aarhundrede i Oberwessel mellem Mainz og Coblenz og havde studeret i Erfurt, samt var Professor der; i 1450 skrev han mod Afskads-handelen i Anledning af Jubelåret: "Presten kan vel befri for Straffe, som Kirken paalægger den Bodfærdige, men kan ikke skjænke Afskad for Penge." Fra Mainz, hvor han en Tid var

Prest, blev han fordreven af Pesten; han drog da til Worms og blev der Domherre og Prest. Han straffede alvorlig Synden og Træfaldet fra den apostoliske Kristendom. "Den, Gud ved sin Naade vil frelse, han bliver reddet, selv om alle Prester fordømmer og banlyser ham; men den, Gud fordømmer, han bliver fordømt, om saa alle Prester og Paver selv erklærer ham salig." Wesel skjelner mellem en synlig og en usynlig Kirke, der er den sande og hellige. Den synlige katolske Kirke kan ikke være de Helliges Samfund, til hvilket vi bekjender os i den apostoliske Troes bekjendelse, da der er saa mange Lastefulde i den. Han dabler ofte med Froni og bidende Bid de mange Ceremonier og den unyttige Faste, paa samme Tid som han revser Geistlighedens Havesyge. "Istedetfor som gode Hyrder at vogte sine Faar klipper de dem ikke alene, men trækker endog ofte Skindet helt af dem. Man skal adlyde Paven og de kirkelige Myndigheder, saa sandt deres Befalinger stemmer overens med de guddommelige Bud. Ogsaa Paven er vor Medbroder og kan tilrettevises af sine Medbrødre. Ikke Pavens Navn gjør ham til Kristen, men Troen paa Naaden i Kristus. Den, som belærer og tilretteviser os med Guds Ord, han er vor Pave, Biskop, Hyrde og Herre, selv om han er ulærd og den ringeste Mand af Folket. Men det er den tredobbelte Krone, de glimrende Buller, de stolte Hatte og de fornemme Prester, som er Skyld i, at Guds Ord bliver saa foragtet af de lavere stilledede." Men slige Lærdomme vakte Modsigelse; Johan Wesel blev mistænkt for at være Hussit og endelig stevnet for Inkvisitoren. Han mødte svag og syg, men maatte alligevel sidde paa Jorden foran denne og blev skarpt forhørt i to Dage. Men han viste sig standhaftig og erklærede: "Selv om Alle afviger fra Kristus, saa vil jeg alene ære ham som Guds Søn og forblive en Kristen." Men da han saa atter blev ført til Fængslet og der bestormet, erklærede han sig endelig villig til at gjenkalde, dersom Dommerne vilde tage Ansvar paa sin Samvittighed. Dette lovede de, og han tilbagekaldte; men Wesel blev fremdeles holdt fangen og hans Skrifter brændte. Efter to Aars Forløb døde han i Fængslet 1481.

Dybere greben af Reformationens Aand end denne var Johan Wesel. Han blev født 1420 i Groningen, hvor Faderen var Bager. Forældrene døde tidlig, og en Tante tog Gutten til sig og lod ham opdrage først i sit Hus og derpaa i Samlivsbrødrenes Anstalt i Zwoll. Her udviklede sig i den rigtbegavede Gut ikke blot en dyb Gudsfrugt, især ved Thomas af Kempens Indflydelse, men ogsaa en Modbydelighed for ydre Fromhed uden indre Sandhed; han dreves af en rastløs Stræben efter Erkjendelse. I Köln blev han kjendt med Skolastiken, men studerede ogsaa Mystikerne og fremforalt Bibelen samt de græske Klassikere. Han gjorde forskellige Reiser og opholdt sig 16 Aar i Paris, hvor han blev kjendt med den senere Pave Sixtus IV samt den berømte Humanist Johan Reuchlin. Han besøgte ogsaa Italien og havde i Rom Audiens hos ny nævnte Pave. Denne tilbød ham at udbede sig en Gunst og tænkte, at Wesel vilde ønske en indbringende Præbende; men den fromme, uegennyttige Mand bad om en græsk og hebraisk Bibel, som han havde seet i det vatikanske Bibliothek. Saa optraadte han som Lærer i Heidelberg og vandt stor Anseelse blandt sine Disciple, endstjønt Skolastikerne kaldte ham "Modsigelsernes Mester." Genimod sit Livs Slutning drog han hjem til sit Fædreland og trak sig træt af Disputeringerne tilbage til Samlivsbrødrenes fromme Samfund, blandt hvilke han blev et velstaaende

Midtpunkt for aandeligt Liv. Han maatte endog i sin Alderdom gennemgaa mangel biter Kamp, indtil han 1489 døde salig i Groningen med den Bekendelse: "Jeg takker Gud, at alle hine tomme Tanker er forsvundne, og jeg ved intet andet end Jesus den Korsfæstede." Om hans Lære og Skrifter siger Luther: "Havde jeg for læst Besset, saa kunde mine Modstandere indbilde sig, at Luther havde taget alt fra ham, i den Grad har vi begge samme Aand." Den religiøse Grundanskuelse hos ham er den samme fra først til sidst. Alerebe til sin Lærer Thomas af Kempen, som opfordrede ham til at yde Jomfru Maria særskilt Tilbedelse, skal han have sagt: "Fader, hvorfor fører du mig ikke heller til Kristus, der dog kalder Alle, som arbejder og ere besværede, til sig!" Den bibelske Kristendom blev Grundlaget for hans Theologi og hans Forbillede i Livet. "Den, som ved at læse i Bibelen ikke daglig tænker ringere om sig selv og bliver mer og mer ydmyget, han lærer den hellige Skrift ikke alene forgjæves, men heller ikke uden Fare." Og: "Jesus vil i Menneffene se det af ham gjenoprettede Guds billede: Sandhed, Klarhed, Kjærlighed; saasnart disse ikke lever i os, er det Nat i vort Indre." Disse to Grundfæmninger er Hovedpunkterne i hans Theologi. I denne Aand granskede han efter Sandheden, ud fra dem angreb han Afladen og kritiserede den skolastiske Theologi; i denne Stræben udlagde han Skriften efter følgende Regel: "Den, som udlægger et Skriftsted, han maa blive ved Tekstens Ord og ikke drage noget fremmedartet ind og ikke give tvungne Forklaringer." Sandheden stod for ham overalt: "Sandhed har jeg søgt fremforalt fra Barnsben af og nu mer end nogenfinde, fordi gennem Sandheden alene gaar Veien til Livet. Viden er ikke det høieste Maal; thi den, som blot ved for at vide, er en Daare, fordi han ikke har nogen Smag for Videnskabens Frugt, og heller ikke ved at ordne sin Viden med Sandhed. Kun i Kjærligheden er der Liv, og kun i hellig Kjærlighed et helligt Liv. Vi maa altsaa elske den førstefødte Broder og ved ham blive ført tilbage til Kjærlighedens Fader. Thi naar vi ikke elsker ham med rent Hjerte, kan vi ikke stue hans Ansigt." Men hvorledes kommer man til sli Kjærlighed? Ikke ved ydre Gjerninger eller Fromheds Øvelse. "Til Jesus kommer Ingen uden gennem Jesus og efter Jesu Regel; men den rette Ve er den levende Tro. Bore gode Gjerninger nærer og styrker Troen, men vækker den ikke til Liv, de styrker blot Livets Baand. Kristus alene og Aanden giver os Liv, og Kristi Doffer helliger os. Vi tror, at Menneket retfærdiggjøres ved Troen paa Jesus Kristus uden Gjerninger. Ved Troen renser Gud de Troendes Hjerter, men ei for Troens Skyld." Og hvorledes beviser Troen sig? "Den Elskedes Pligt opfyldelse behager ikke Elskeren, dersom den ei udspringer af Kjærlighedens Kilde. Kjærligheden er altsaa mer end alle Pligt opfyldelser. Men fordi Kjærlighedens Kilde er Troen, saa er ogsaa Troen velbehagelig paa Grund af sin Frugt." Og hvorefter maa Troens Indhold, Kirkens Anseelse og alt maales? Efter Skriften. "Kun dersom Prester og Lærere stemmer overens med den eneste sande Lærer og fører til ham, maa man høre dem."

Af Betydning for Reformationen var ogsaa Geiler fra Kaisersberg, som blev født i Schaffhausen den 16de Marts 1445. Faderen stammede fra Kaisersberg i Ober-Elsass, hvorfra han havde sit Navn. I Elsass fik Johan Geiler ogsaa sin første Dannelselse. Derpaa besøgte han Høiskolerne i

Freiburg og Basel, hvor han 1475 modtog Doktorgraden i Theologi. Men Aaret efter blev han efter et nyt Ophold i Freiburg kaldet som Domherre til Straßburg. Der udfoldede han en Prædikevirksomhed, som paa en vis Maade berettiger ham til at regnes blandt Kirkefornyelsens Forberedere. Noget Spor af det aandelige Liv, som Tauler engang havde vaakt i Straßburg, fandtes ikke mere. Tiggerordenene var udborte og laa i Strid med Sækulargeistlige, og Prædiken var saa ringeagtet, at Magistraten i Straßburg lod Prædikestolen ganske tage bort fra Domkirken. Da stjænkede en Øvrighedsperson ved Navn Peter Schott de fornødne Penge til at underholde en Præst, som ikke tilhørte nogen Orden, men var Doktor i Theologi. Dette Embede fik Geiler

Geiler af Kaisersberg.

1478. Han talte først ganske beskedent i et Sidekapel; men da Tilhørerskaren voksede, blev en rigt forfæret Prædikestol reist i Kirkens Skib, og herfra samt undertiden i Nonneklostrene prædikede han med stort Bifald. I sine Foredrag gik han som alle ægte reformatoriske Mænd tilbage til den hellige Skrift; men dette hindrede ham ei fra at anføre Mænd som Cicero og Plinius, "den naturlige Mester," og Seneca, "den fromme Hedning." Ved Siden af disse benyttede han ogsaa kristelige Forfattere, navnlig den hellige Bern-

hard og Gerson, "den trofaste kristelige Lærer." At han tillige omtalte Tauler, var noget, man kunde vente; dog raader han sine Tilhørere til at bruge ham med Skjønsonhed. Fremdeles maa nævnes, at han endog prædikede over sin Ven Sebastian Brandts satiriske Bog "Narreskibet," naar han revsede Tidens Daarskab. Heller ikke forsmættede han Ordspog samt lystige Indfald og Vittigheder i sine Prædikener. Dette stemmede med den Tids Smag. Man maa dog ikke heraf slutte, at han manglede Alvor. Ligesom hos mange andre dybe Menneffer var Alvor og Humor blandet sammen i hans Væsen, og dette kom ogsaa frem paa Prædikestolen, hvor den vistnok mindre var paa sit Steed og let kunde misbruges. Det reformatoriske

i hans Prædikener indstrængede sig til, at han uden Staausel revsede den falske Gjærningshellighed, Afsladen og Geistlighedens fordærvede Sæder. Heril kom det Eksempel, han gav ved sit fromme, pletfrie Liv. Det Ry, som gik af hans Prædikener, var saa stort, at Ørigigheden i Augsburg bad ham komme did og holde en Række Gæstprædikener i deres Stad. Han fulgte Indbydelsen og var der nogen Tid i Aaret 1488. Ogsaa paa andre Maader søgte Geiler at hæve Straßburg i sædelig Henseende; han arbejdede for Skolernes Forbedring og en humanere Behandling af Fanger og Forbrydere. Blandt andet ivrede han for at afskaffe Pinedænkten. Geiler døde i Fred den 10de Marts 1510.

En Banebryder for den nye Tid i Italien.

Ved Siden af de foran nævnte Mænd stod en lang Række Andre, men blandt dem vil vi endnu blot nævne Hieronymus Savonarola. Han var født i Ferrara 1452 og blev bestemt for den verdslige Løbebane, men opgav denne og traadte ind i Dominikanerordenen, hvor han tjente i hele fjorten Aar og studerede saa flittig, at han næsten kunde Profeternes Skrifter udenad; de tiltalte ham ogsaa særlig. Da flyttede hans Overordnede ham til Florentz for at undervise de yngre Klosterbrødre der. I Spidsen for Byens Styrelse stod dengang Lorenzo af Medici. Kunsten blomstrede der, men den fængslede ikke den profetisk sindede Savonarola, som saa Statens og især Kirkens store Fordærvelse. Han begyndte at prædike over Johannes Abenbaring og tornede med vældig profetisk Røst mod den herskende Fordærvelse, og Folket strømmede i Skarer til ham. "Kirken maa fornyes; Guds Domme vil komme over Italien, Herrens Sverd over den hele Jord og det snart. Presterne beskæftiger sig med hyre Ceremonier, den indre Gudstjeneste kender de ikke. Sjelden læser de den hellige Skrift, og dersom de læser den, saa forstaar de den ikke og finder ingen Smag i den; vi væmmes, siger de, over den løse Føde. I den gamle Kirke var Bægrene af Træ og Presterne af Guld; nu er det omvendt, Bægrene er af Guld og Presterne af Træ." Ved Siden heraf revsede han de Riges Uppighed med strenge Ord; især sit Medicæerne søle Svøben; i deres Paladser saa han Belystens Rilde.

Som Prior i Klosteret undgik han derfor ethvert Sammenstød med Medicæeren Lorenzo; men han lod ham mane til Bod; og virkelig havde Lorenzo saa megen Agtelse for den strenge Munk, at han kaldte ham til sig paa sin Døds seng som Skriftefader. Savonarola sagde ham da, at han kun paa tre Betingelser turde tilsige ham Syndernes Forladelse: han maatte først og fremst have en levende Tro, dernæst give fra sig alt uretmæssig erhvervet Gods og endelig gjenindsføre Frihed og en folkelig Forfatning i Florentz. Begge de første Betingelser indrømmede Lorenzo, men den tredje vilde han ikke gaa ind paa, og Savonarola forlod ham. Efter Lorentzos Død herskede hans Søn Pietro over Staden, og under ham (1494) kom det af Savonarola varslede Herrens Sverd: Kong Karl VIII af Frankrige. Savonarola haabede, at Karl vilde befri Italien; men denne vilde blot erobre Neapel, og herved var Pietro ham behjælpelig. Derover blev Florentinerne forbitrede, jagede Medicæerne væk og gjenoprettede Republikken, som Savonarola vilde danne til et Theokrati, et Brodersfolk fuldt af Hellighed. I denne Hensigt ivrede han for, at alle Fornøielser og al Lüksus skulde

banlyses samt betegne den Kunst, som var smittet af Ufædeligheden, for syndig; mange saadanne Kunstværker og Literaturfrembringelser blev ødelagte. Den

Savonarola prædiker mod Tidens Overdaadighed.

Efter et Maleri af Langemantel.

ædle og rene Kunst var Savonarola langt fra nogen Modstander af; den tiltalte tværtimod hans dybe poetiske Sind. Den fornemme Ungdom, som vilde leve efter sine

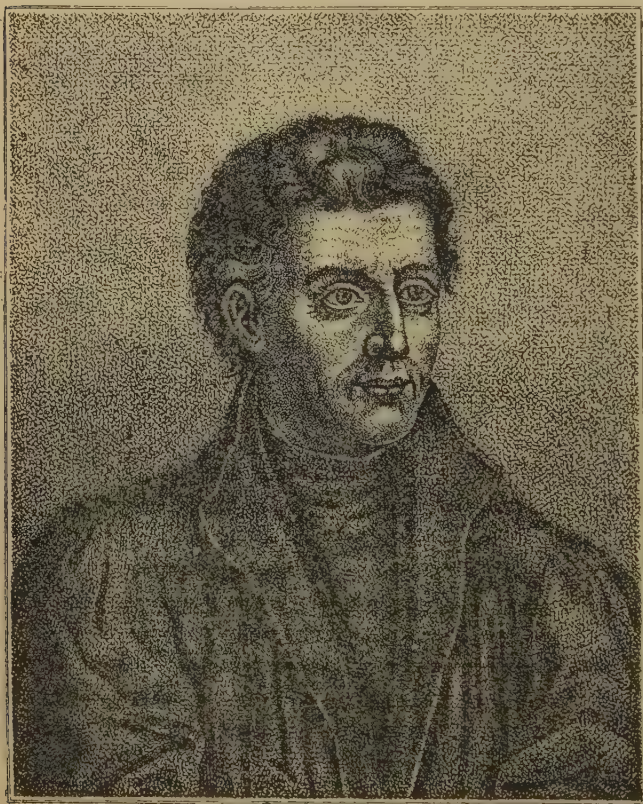
Dyster, blev misfornøiet med en saadan Strengthed. Pave Alexander VI søgte at vinde Savonarola for sig ved Løftet om Cardinalhatten, men forgjæves. "Jeg begjærer ingen anden rød Hat end Martyriets Hat, farvet med mit eget Blod," var Savonarolas bestemte Svar. Da bød Paven, at han ei skulde prædike. Savonarola adlød en Tid, men gjenoptog derpaa sine Prædikener, da han fuldt og fast troede, at han var sendt af Gud for at vidne om Sandheden. Saa blev den modige Munk banlyst, men bød sig ikke; han kaldte Paven en Gudsfor nægter, appellerede fra ham til Kristus, samt bad Europas Fyrster at sammenkaldte et almindeligt Kirkemøde og afsætte den skjændselsfulde Indehaver af St. Petri Stol. Men Savonarola fik tillige snart føle Befolkningens Uvilje, da han begunstigede Italiens fælste Befrier, Karl VIII, der 1497 maatte drage hjem igjen. Ogsaa flere andre Omstændigheder bidrog til hans Undergang. Der indtraf en Hungerensnød, som han fik Skylden for. Franciskanerne blev skinsyge paa Dominikanerne, de Fornemme reiste sig mod den strenge Budsprædikant, og Folkets tidligere Gunst vifte sig snart at være Slum. Bistnok var Savonarola rede til at forsvare sin Lære ved Ildprøven, men han anede, at et personligt Nederlag var nær. "Spørger I mig," sagde han i en Prædiken, "om Udgangen paa denne Kamp, saa svarer jeg: Seier; men spørger I mig om, hvad der snart forestaar mig, saa svarer jeg: Død; thi Mesteren, der fører Hammeren, kaster den bort, efterat han har brugt den. Men Rom vil ikke kunne slukke denne Ild, og bliver den slukket, saa vil Gud tænde en anden; ja den er allerede tændt paa alle Steder, kun at de ikke ved det." Ildprøven mellem Dominikaner og Franciskaner kom ikke istand, og det ærgrede Folket, saa der snart udbrød Uroligheder. For at gjøre Ende paa disse overgav Savonarola sig til Raadet. Dette lod ham pine og holde i Fængsel; den ryggesløse Alexander VI lod sine betroede Mænd sørge for, at han blev fældet. Paven svor, at den Munk skulde miste sit Liv, om han saa var Johannes den Døber. Den geistlige og verdslige Domstol bestemte, at Savonarola skulde hænges og siden brændes. Dagen før Kristi Himmelfartsdag, 23de Mai 1498, led han standhaftig og troende som en af de gamle Martyrer; Paven jublede over hans Død. Savonarola forsvarede glimrende Kristendommen mod Bantroen i et Skrift, som kaldes "Korsets Triumf;" men i Virkeligheden har hans Sammenblanding af Kirke og Politik formørket det ellers saa klare Syn. Før sin Død skrev han en gribende Forklaring til den 51de Salme. Han er vistnok ikke fuldt ud en Reformator i Wiclefs eller Huss's Aand, da han i sin Lære fuldstændig staar paa Kirkens Standpunkt; men paa Grund af hans kraftige Optræden mod Pavedømmets, Geistlighedens og Menighedernes Fordærvelse tilkommer der ham alligevel en Plads blandt Reformationens Forløbere.

Humanisterne.

aa Grund af de gjenopdagede klassiske Skribenter gjorde der sig ved denne Tid gjældende baade i Videnskaben og det praktiske Liv en Retning, som stedse mere energisk betone de Mennekelige (Humaniteten) i Mødsætning til den udbortes romerske Kirkelighed og valgte de gamle græske og romerske Mønsterforfattere til almindeligt Grundlag for en ny Dannelse, som havde Menneskets fuldkomne Udvikling til sit Maal. Man kalder denne Retnings

Talsmænd for Humanister. Den Stilling, som disse indtog til Kristendommen, medens de arbejdede for atter at drage de klassiske Dannelsesfag frem, er meget forskjellig. Den italienske Digter Petrarca (1304—1374), der var en af de første, som gjorde de Gamle til Førelse for den nye Dannelse, forkaster kun den af Presterne, Munkene og Paven fordærvede Kirke og den skolastiske Haandværksmæssighed, men priser Kristendommen som Grundlag for al sand Videnskab. Ligeledes saa den fortræffelige Lærer Victorinus af Feltre (1378—1446) og Fyrst Picus af Mirandola (1463—1494) i Kristendommen det højeste Gode. Sidstnævnte siger: "Filosofien søger Sandheden, Theologien finder den, Religionen besidder den."

Johan Reuchlin.

Men saare mange Humanister var ikke blot ligegyldige, men ogsaa fiendtlige mod Kristendommen og forsøgte istedet at sætte en ny Hedendom. Ja, hjernt fra denne Vantro stod selv ikke de højeste Kredse i Italien: det pavelige Hof, Fyrsterne og Lederne af Republikkerne, hvilke alle tog Humanister i sin Tjeneste og fremmede deres Studier. Disse tog et særligt Opsving baade ved de græske Lærdes Flugt fra det erobrede Konstantinopel (1453), hvorved det græske Sprog blev udbredt, og ved Anlæg af Biblioteker o. s. v. Betegnende er Pave Leo X.s Ord: "Fabelen

om Kristus har gavnet os og Vore meget." Franciskaneren Nicolaus Lyra († 1341 i Paris) havde allerede benyttet Hebraisk til et mere indgaaende Studium af det gamle Testamente, saa man senere sagde: "Hvis Lyra ikke havde spillet paa Lyre, havde ikke Luther sunget." Men først Laurentius Valla († 1456) anvendte de klassiske Sprog til Udlæggelse af det nye Testamente og angreb med skarp Kritik ikke blot Skolastikernes daarlige Latin, men efterviste ogsaa Feilene i den gamle latinske Bibeloversættelse Vulgata og paaviste, at Historien om Konstantins Gave til Paven var pur Opdigtelse.

Han stattede Kristendommen, men angreb Pavernes Herstøjne; alligevel bekyttede Pave Nicolaus V den berømte Lærde mod Inquisitionens Angreb.

En renere og alvorligere Skikkelse antog Studiet af Klassikerne i Tyskland. Universiteterne i Erfurt og Heidelberg var de Steder, hvor de pleiedes og især blev anvendt til Forstaaelse af den hellige Skrift. Hovedrepræsentanterne er Johan Reuchlin (1455—1522) og Erasmus fra Rotterdam (1467—1536). Den førstnævnte lærte Græsk i Paris og blev senere som Jurist de humanistiske Studier tro; disse befordrede han saavel under sin Lærervirksomhed i Heidelberg og Ingolstadt som ved Understøttelse af unge Mænd. Han skrev en "Græsk Grammatik" og førte ved sine "Hebraiske Grundtræk" det sidstnævnte Sprog ind i Undervisningsfagernes Ræds. "Fremfor alt," skriver han, "har jeg skænket og overgivet Kirken Studiet af det hebraiske Tungemaal. Jeg lagde mig efter dette Sprog, fordi jeg for-

udsaa den store Nytte, som det vilde have for Religionen og den sande Theologi. Paa den sigtede allerede tidligere mine lærde Arbejder, og jeg sigter nu mer og mer paa den alene. Som en tro Tilbeder af vor Frelser gjorde jeg alt for at gjenoprette og forherlige den sande kristne Kirke." Men ved sine rabbiniske Studier blev Reuchlin indviklet i en Strid mod Dominikanerne. Den døgte Jøde Pfefferkorn i Røln havde 1509 i et Skrift, som han kaldte "Jødespeilet," opfordret Keiser Maximilian til at lade alle rabbiniske Skrifter brænde paa Grund af de Bespottelser mod Kristus, som findes i dem. Herimod gjorde Reuchlin Indsigelse, fordi de rabbiniske Skrifter var nødvendige til Bibelens For-

Ulrik von Hutten.

klaring. Der blev vækset heftige Stridskrifter; selv Pave Leo X var ingen rolig Tilskuer til denne literære Fejde; men han søgte saa meget som mulig at bilægge Striden uden at krænke nogen af Parterne. Der stillede sig snart paa Reuchlins Side en Række yngre Humanister, som udgav de berømte "Breve fra ukjendte Mænd," hvis Hovedforfatter antages at være Ulrik von Hutten (f. 1488, † 1523). De pister baade blodig og vittig Munkenes Uvidenhed samt deres hæslige og skammelige Færd idethale; disse blev derfor til almindelig Spot. Reuchlin selv kjæmpede lige til Slut med hellig Kjærlighed for den rene Kristendom; han har ret egentlig forberedt Reformationen og skaffet Luther en Medarbejder som Filip Melancthon.

Som Lærd var Desiderius Erasmus fra Rotterdam (1467—1536) af endnu større Betydning. Efter at have nydt den første Undervisning hos Sa-

livsbrødrene kom han efter sin Moders Død i Kloster, hvor han gjorde saa bitre Erfaringer, at han blev uvillig og mistroisk mod den geistlige Stand. Ved Biskoppen af Cambrais Hjælp blev han fri og kunde nu studere i Paris. Han drev især Sprogstudier; paa mange Reiser gennem Frankrige, England og Italien stiftede han Bekjendtskab med Datidens betydeligste Lærde, optraadte i Oxford som Lærer i det græske Sprog og fuldkommengjorde dets Studium. Men især benytte han sin rige Kundskab i det græske Sprog til at oversætte det nye Testamente rigtigere. Allerede 1506 udgav han Laurentius Vallas Anmærkninger til Vulgata og viste, at nævnte latinske Oversættelse trængte en Forbedring efter Grundteksten. Denne forbedrede Oversættelse leverede han selv 1516 i Basel, hvor han havde slaaet sig ned; her besørgede han ogsaa en Udgave af det græske Nye Testamente; i de særskilte Afhandlinger, som er spiede til dette

Johan Gutenberg.

Bærk, anbefalede han at læse den hellige Skrift som den sande Kilde til al kristelig Erkjendelse. Fra denne maatte Ingen udestænges; derfor anser han det for ønskeligt, om man kunde læse den paa alle Tungemaal, og han paaviste, hvor nødvendige Sprogene var for et frugtbringende Studium af Theologien. Han har herved gjort Reformationen en stor Tjeneste; i Begyndelsen var han ogsaa gunstigt stemt mod denne, men blev i Tidens Løb dens Modstander. Ved Udgivelsen af Kirkefædrenes Skrifter var han lige til det sidste virksom for at fremme theologisk Studium. "Erasmus," siger Luther, "har gjort det, hvortil han var kaldet; han har indført Sprogene og ført bort fra de vanhellige Studier. Maaske

dør han engang selv med Moses paa Moabs Marker; thi til de bedre Studier, hvad nemlig Fromheden betræffer, fører han ikke. Han har ydet nok derved, at han viste Underne; men at vise det Gode og føre til det forjættede Land formaar han ikke." "Ingen har vidst, hvorfor Gud lod Sprogene komme frem, før man allerførst nu ser, at det er skeet for Evangeliets Skyld. Saa kjært, som nu Evangeliet er os, lad os ogsaa holde af Sprogene. Og lad det være os sagt, at vi ikke vil beholde Evangeliet uden Sprogene."

Vi maa endnu med nogle Ord omtale Bogtrykkerkunstens Opfindelse, da den blev af stor Betydning ogsaa for Reformationen. Den traadte dog ikke ind i Verden uden Forberedelse. Allerede i de sidste Aartier af det fjortende Aarhundrede havde man opfundet Træsnittet. Billeder med Tekst under blev skaarne i Træ og trykte i Mængde. Saa lærte man at trykke paa Trætavler, en

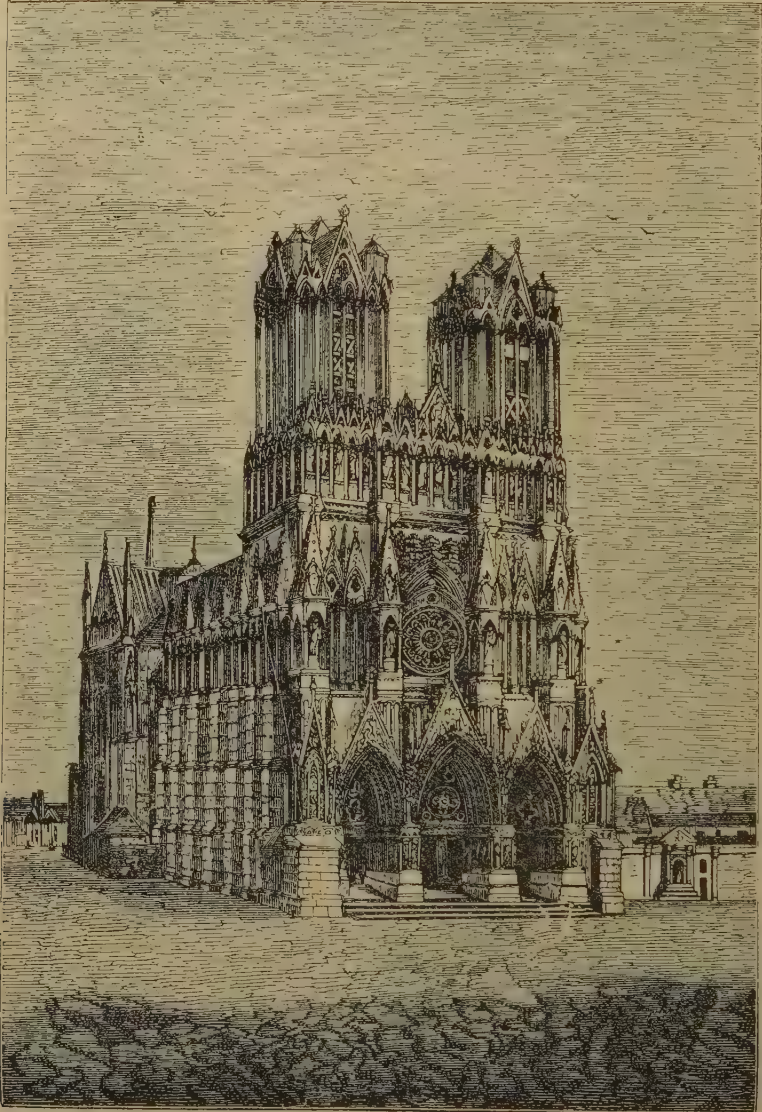
Side ad Gangen. De ældste Udgaver af "Fattigbibelen," et ordnet kort Uddrag af det gamle og nye Testamente med Billeder, er trykt paa den Maade. Mange "Fattigbibler," Billeder og Smaasrifter er Trætabletryk. Saa blev Bogtrykkerkunsten opfundet 1450 ved Johan Gutenberg fra Mainz (f. 1397, † 1468), idet han var den første, som trykte med bevægelige, støbte Metalbogstaver. I nævnte Aar paabegyndte Gutenberg Trykningen af sin berømte latinske Bibel, der udkom fuldt færdig 1456 i to Foliobind. Den indeholder 641—645 tospaltede Blade, dels Pergament, dels Papir, med herlige haandmalte Initialer. Denne første trykte Bibel er en Mærkesten i Kirkens Udvikling. Johan Faust og Peter Schöffer udgav i 1457 et kostbart "Psalterium" med Initialer i forskjellige Farver. Dette Pragtværk viser allerede den nye Kunst saa udviklet, at det neppe nu kan overtræffes. Da Mainz i 1462 blev stormet, flygtede forskjellige Arbejdere fra de ødelagte Trykkerier og udbredte sin Kunst nær og fjern. Berømte Trykkerier blev anlagte i forskjellige Byer og gav Literaturen et storartet Opsving. Uden Overdrivelse anslaaes de indtil Aaret 1500 i Vesten trykte Bøger til 25,000, af hvilke omtrent sex Syvendele bestod af religiøse Værker. Heraf fremgaar tydelig denne Opfindelses store Betydning for det religiøse Liv i det femtende Aarhundrede. Ligesom den hellige Skrift ved den nye Kunsts Begyndelse er det første Værk, saaledes bliver den ogsaa for Fremtiden den vigtigste og mest trykte Bog. Allerede i 1470 udgav Pfanzmann i Nugsburg den første illustrerede tydske Bibel; de tidligere trykte var paa Latin. Den er et storartet Pragtværk med 50 Træsnit, der hvert indtog en hel Foliostide. Vi vil saa en Forestilling om det daværende religiøse Bogmarkedes store Modtagelighed, naar vi hører, at der indtil 1521 udkom ikke mindre end 17 forskellige tydske Bibeludgaver, alle i stort Folio, af hvilke kun to ei var illustrerede; de øvrige derimod prydedes af mange og prægtige Træsnit. Alle var mangelfuldt oversatte efter Vulgata og ei fra Grundteksten, samt delvis i et saa daarligt tydsk Sprog, at ikke engang Samtidige ret forstod dem. Folk var dog ivrige efter at eie denne efter Datidens Pengebæreri kostbare Bog for at kunne rense og berige sin religiøse Kundskab. Da endelig Luther gav det tydske Folk en Bibel paa et mesterligt Sprog, som de Alle forstod, blev denne Grundstenen til Reformationen.

Den kirkelige Kunst.

det trettende Aarhundrede udbredte sig fra Nordfrankrige af den gotiske Bygningsstil, som efterhaanden fortrængte den romanske og indtil nu er den fuldkomneste Stil for Kirkebygningen. Af dens mange pragtfulde Frembringelser kan nævnes: Domkirken i Rheims, Strasburger Münster, Domkirken i Köln, Stefanskirken i Wien samt de yngre Dele af Thronhjems Domkirke. Denne Stils mest eiendommelige KjenDEMærke er Spidsbuen. For dens Anvendelse var fra først af tekniske Grunde de bestemmende. Spidsbuen har nemlig en langt større Bæreevne end Rundbuen; derfor behøvede den ikke at bygges saa svær; den fjernede det tunge og kolossale, som klæbede ved den romanske Stil, og hævede ved sine spidse, fine Buer og slanke Spir Nie og Hjerte opad til Andagt. Korsets Grundform samt den indre Inddeling forblev den samme som tidligere. Foran den egentlige Kirke fandtes

en Forhal; Øverummet var for det meste bygget ved Indgangen for at antyde, at man ved Daaben bliver optagen i den kristelige Menighed og faar Ret til at træde ind i Kirkens Helligdom. Saa kommer Skibet, Billedet paa den stridende Kirke, Arken, i hvilken de Troende bliver reddede fra Livets Bølger.

Domkirken i Rheims.

Det er Samlingens Sted og stræber ved den Triumfbue, hvorved Korrummet aabner sig mod Skibet, fremad mod Koret, Billedet paa den triumferende Kirke. Slanke Spilerader skiller Midtskibet fra Sideskibene og drager som en Skov i Sten Sindet opad mod Himlen som vort Maal. Rundt omkring synes

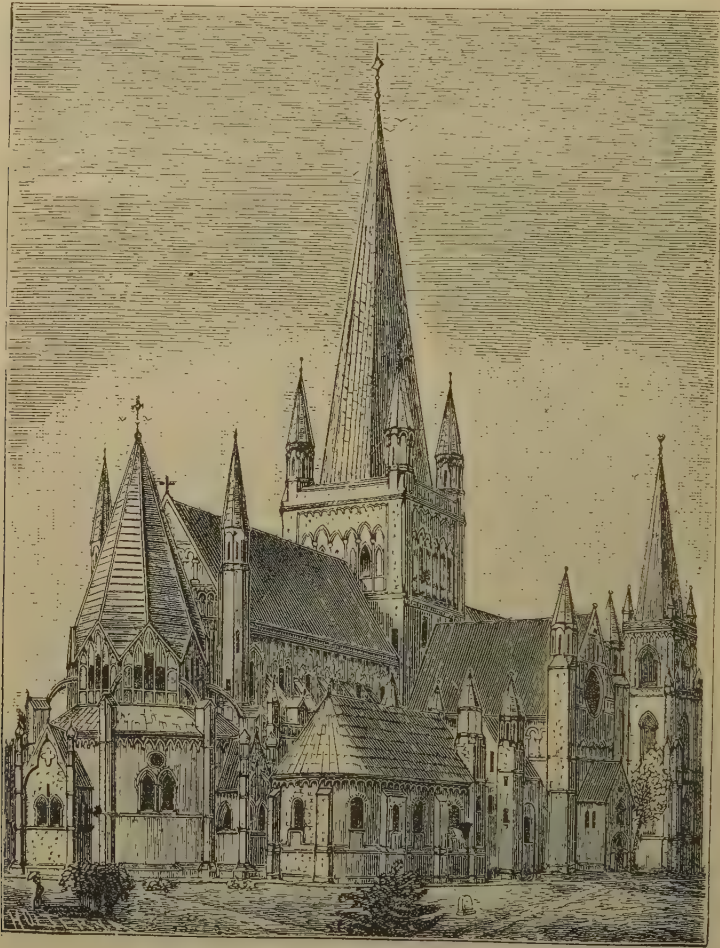
alt levende, spirende og blomstrende. Rige Blade og Blomsterzirater samt hellige Stikfælses fra Historien træder frem paa Spiler og Vægge som tause og dog veltalende Prædikanter om Kristendommen. Den stive Mur er nu blot en støttende

Domkirken i Köln fuldt færdig.

Pillar og en udfyldende Ramme for de rige Billeder, gennem hvis store, prægtige Glasmalerier der tillige falder et forunderligt Lys, og hvis fagre Fremstillinger af den hellige Historie baade lader Menneskesjælen glemme Verden og forbyder den, at her er Guds Hus, her er Himlens Port. Tanken om Guds Rige er symbolisk

fremstillet, og alle Dele udfører dette videre. I Lighed med det Indre er ogsaa det Ydre baade rigt og skjønt udsmykket. Billeder af Helgener under Baldakiner vogter Indgangen; fra Tagene stuer Vampyrernes gruelige Skikkelser ned og viser de dæmoniske Magter i deres Flugt fra Guds Hus. Alt tjener det ophøjede Hele, lige fra Rosen, et Randvindue over Portalen, Stribilledet paa den Stilhed, som her byder Verden at forstumme, til den Rose, som let og gennemsigtig paa de

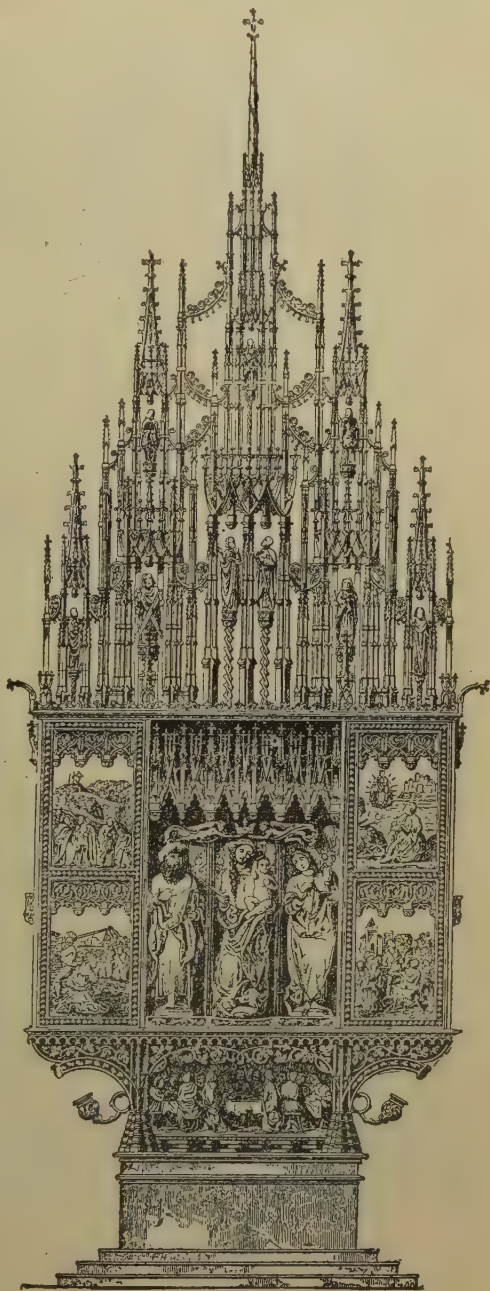

Trondhjems Domkirke, som den skal blive.

høie Taarne aabner sig mod Dyet og bader sig i Luftens Hav, ligesom Kirken kun aabner sig for Herrens Ds og følger hans Aands Røst.

Ogsaa i de kirkelige Redskaber søgte man symbolisk at udtrykke de kristelige Tanker, der fremhæver af Alteret med dets Skulpturer, Billeder, Kalk og Fade, af Døbefonten og Daabskarrene, af Korstolene og Messeskæderne. Derved havde allerede tidligere de bildende Kunster og Maleriet udviklet sig. Fra

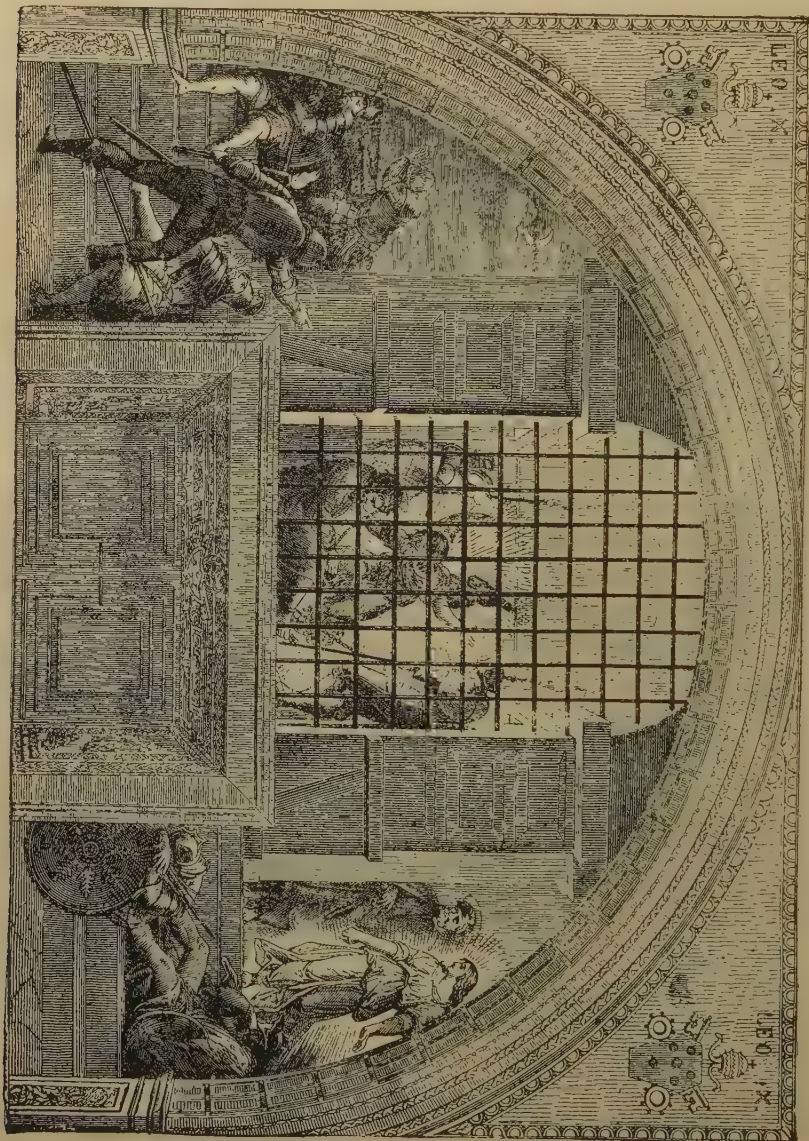
Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede tog Kunsten et storartet Opsving. Man nævner sædvanlig Italieneren G i m a b u e, der døde Aar 1300 som Grundlæggeren af den nyere Malerkunst. Han levede paa den Tid, D a n t e blev født, og malede især Madonnaer i byzantinsk Stil. "Hans guddommelige Jomfru i Florenz er ophøiet, hellig, unaturlig." Hans Lærling var Fæterguttens G i o t t o, hvem han overraskede paa Marken, medens han tegnede sine Kjør paa flade Stene. Han blev Maler, Billedhugger og Arkitekt paa én Gang og har foruden Billedet af sin Ven D a n t e efterladt sig vakre Madonnaer med yndige, vemodige Ansigter. "Han var en dygtig og besindig Mand, der forlod Oldtidens stive Maneer, men ogsaa dens høie Mand, og grundede en eiendommelig Kunst i Italien ved at efterligne Naturen i dens levende Bevægelse." For Dominikaneren Fra Gio v a n n i A n g e l i c o d a F i e s o l e (1387—1455) var Malerkunstens Udvøelse en Omgang med Kristus; derfor malte han flittig, men aldrig for Penge, gik aldrig til sin Gjerning uden Bøn og var saa hensunken i sit Arbejde, at han ofte, naar han fremstillede Frelserens Lidelser, selv blev bevæget til Taarer. Han er "en Maler for de Salige," der "bragte den hele Rigdom af et i Klosteret og Himlen hjemmehørende Hjerte ind i sine søde Billeder." Til de betydeligste Mestere af den florentinske Skole hører Leonardo da Vinci (1452—1519), udmærket ved alle Mandens og Legemets Gaver og som Kunstner og Lærd en af de alsidigste Mennesker, som har levet. Han har "dybsindig udviklet Kunstens Love i Lære og Eksempel og tillige i enkelte Skikkelser forenet det Overjordiske Tryk med en høi og kraftig Skjønhed." Hans Mesterværk

Gotisk Høialter.

er Billedet af "den hellige Nadvere."—Klosterbroderen Bartolomeo (1469—1517) fremstillede "den hellige Histoires Billeder med from Samvittighedsfuldhed i en grandios og klar Stil samt med den mest fortryllende og fine Farveduft." Endelig blev Michel Angelo (1474—1563) "red gigantisk Kraft og dybe Naturstudier

Petrus udføres af Hengslet ved en Engel.
Efter et Maleri af Rafael.

det gamle Testaments Maler; Fortidens Profeter og Dommedagens Tordenbrag syntes ene hans Mesterskab værdige." Han var en af de største og alsidigste Aander, som har levet. Som Billed hugger udførte han Moder Maria ved Frelserens Dig og den vældige Moses paa en Paves Gravmæle, som Bygmester den kolos-

sale Kuppel over Peterskirken i Rom, som Maler "Dommедag" i det
 sirtinste Kapel og udfoldede derhos som Digter dybsindige Tanter. Men

Kristi forklarelse—Efter et Maleri af Rafael.

Blomsten af Maleriet betegner Rafael Sanzio fra Urbino, født 1483 og død i
 sit Livs Aar 1520. Allerede som Gut voksede han op under kunstnerist Virksomhed

og studerede de bedste Mestere. Han "forenede i Umbrien gammelkristelig Strengheid med blød Længsel, erhvervede sig i Florentz Frihed til hjærlig at hengive sig til Naturen og gav i Rom de kristelige Idealer den fulde Naturskønhed; da han saa Michel Angelos Profeter, fandt han ogsaa denne Høihed i sit Bryst. Madonnaerne fra hans Ungdom er vemodige og anelsesfulde, den florentinske fuld af naiv, sund Livsglæde, den sirtinske en jomfruelig Himmelkronning. Det, Pavedømmet burde være, Midtpunktet for alt kirkeligt og aandeligt Liv, denne allerede forsvindende Drøm, har den store Kirkens Maler givet udsødt Tilværelse." Pave Julius II betroede ham 1508 de største Opgaver, under hvilke hans Genius udviklede sig til sin højeste Fuldkommenhed. Han har malet 50 Madonnaer, og i de Bægmalerier, hvormed han prydede Værelserne i Vatikanet, fremstillet hele Tidens Visdom med kunstnerisk Fulbendthed: i "Disputa" Theologien, i "Skolen i Athen" Filosofien, i "Parnasset" Poesien o. s. v.; hans Kartons til Tapeter i Pavens Pallads indeholder de vigtigste Tildragelser i Apostelhistorien, hans Malerier i Vatikanets Loggier fremstiller Scener af det gamle og nye Testamente, og i sit sidste Arbejde, "Transfigurationen," fremstiller han paa en storartet Maade Kristi Forklarelse. Ved Siden af en saadan Herlighed synes endog den blændende Glæde i "den hellige Nat," af Correggio († 1534) samt "Marias Himmelfart" og "Ecce Homo" af Tizian († 1576) at være matte. Ikke saa straalende, men dog betydningsfuld fremtræder mod Middelsalderens Slutning Wilhelm af Köln (ca. 1380), der er den bedste Maler i de tyske Lande i denne Tid. Omkring 1420 frembragte Brødrene Hubert og Johan van Eyck Alterbillederne i den hellige Johanneskirke i Gent samt Maleriet "den yderste Dom," der nu er i Danzig. Fremdeles er at nævne Martin Schøn fra Colmar og Hans Holbein den Ældre. Paa disse Forløbere, til hvilke Broncestøberen Peter Vischer i sin berømte "Sebalduşgrav" i Nürnberg sluttede sig, fulgte saa de tre store tyske Mestere Albrecht Dürer, Lucas Cranach og Hans Holbein den Yngre. Den førstnævnte (f. 1471, † 1528) er mangesidig dannet som Maler, Guldsmed, Kobberstikker og Træskjærer, udstømmelig i Rigdom paa Opfindelse som i Færd med Hensyn til Udførelsen og allerede paa lærd Vis bekendt med Nederlændenes og Italiens Kunstskatte. Han var ogsaa Reformationens Maler ved Siden af den mindre begavede, men dog dygtige Lucas Cranach (1472—1553), som har prydet Reformationens første Kirke med Alterbilleder og malet gode Portrætter af sine store Samtidige. Hans Holbein den Yngre (1495—1554) er bekendt ved sine Mariabilleder.

Men medens Maleriet saaledes blomstrede op, udartede allerede i det femtende Aarhundrede den gotiske Bygningsstil, saa at mange af dens Bygværker blev staaende ufuldbendte; i Italien traadte atter den gammelromerske Stil frem i fornyet Skikkelse, Renaissance. I denne Stil blev den navnkundige Peterskirke i Rom bygget.

Salmedigtningen.

er blev ved Begyndelsen af Middelalderen lagt en ny Salmefang paa den græske Menigheds Læber. "Denne frie Salmedigtning fik navnlig sin Plads i Mellemrummene mellem de bibelske Salmer ved Morgen- og Aftengudstjenesterne og ved Festerne og var i lang Tid den eneste Poesi, der trivedes blandt Grækerne. De lyriske Digtere i dette Tidsrum var Munkke, der gik gjennem Verden med lukkede Dine, men optagne af Grublerier over Treenigheden og af skønne Synet ind i den himmelske Herlighed." Mesteparten af deres Salmer er dog stive og ensformige, uden poetisk Duft og fattige paa den dybe, religiøse Stemmning. Men der gives dog enkelte Perler iblandt, og der er adskillig mere Kirkeklang i denne græske Salmedigtning end i Synesius's og Gregor af Nazianz's religiøse Vers. De bedste Salmedigtere i den østerlandske Kirke paa denne Tid var Patriarken Sergius, Kosmas fra Jerusalem (omtrent 730), Theodorus Studit og især Johannes fra Damascus († 757), hvem den græske Kirke har ophøiet til Helgen, og som i de offentlige Sangbøger kaldes "den guddommelige og lysligt tonende Lyre, den sangrige Cicade, den klartlyngende Rattergal." Hans Digte udmærker sig fordelagtig ved Ro, Maadehold, Klarhed og inderlig Følelse i Mod sætning til de tidligere græske Sanges svulstige Fantasi, medens de endnu bestandig overgaar den ældre Tids latinske Hymner i livlig Bevægelse, retorisk Sving og Følelsens Blødhed. Af hans Salmer har Grundtvig († 1872) oversat: "Hør vor Helligastens Bøn." I første Bind af sit "Sangværk" har nysnævnte Digter forðansket en hel Række græske Salmer. Af disse nævnes: "Med sin Alabasterkrulle;" "Ti alt Kjød for Afsyn hans;" "Himlene, Talsmand, forkynder din Ære;" "Sidder rolig i Jerusalem."

Af langt større Værd og Betydning blev dog den vesterlandske Kirkes Salmer i Middelalderen. Paa Overgangen staar Pave Gregor den Store († 604); ham tillægges Salmen: "Kom, Helligaand, med Stabermagi" (Veni, creator spiritus). Da Kristendommen fik Indgang paa de britiske Øer, blomstrede den religiøse Digtning der. "Frerne var et musikalsk Folk, og om Columba († 597) fortælles der, at han kunde synge saa høit og klart, at det paa en stille Høstdag kunde høres en halv eller en hel Fjerdingssvei borte. Ogsaa ved Gudstjenesten var der Sang, navnlig ved Aftergangen," og i et Haandskrift fra det syvende Aarhundrede er bevaret en vakker Aftergangssalme. Tidligere (Side 355—360) er omtalt Cædmon († ca. 690) og andre oldengelske Digtere, der sang saa vakker paa Modersmaalet, at det den Dag idag glæder og forundrer os. Enkelte Stykker af disse Digte er omdannede til Salmer. Grundtvig har oversat flere og leveret en storflagen Omdigtning af Cædmons Sang om Kristi Redfart til Dødsriget: "I Kvæld blev der banket paa Helvedes Port." Blandt Angelsakernes Stammesfrænder i Tyskland digtede en ukjendt saksisk Skald omtrent 830 det navngjetne "Helianð," der er en poetisk Messiasde. Ligesom hos Cædmon og Cyneulf fremstilles Kristus her "som den mandige Helt, Aposteltredsen som hans tapre Følge; og Evangeliets hellige Skikkelser viser sig i et hjemligt Klædebon." Petrus, "den snelle Sverdthæn," der med Rjæmpekræfter afhugger Maltus's Dre, har Skaldens dybeste Sympathi og fremstilles som en djærv saksisk Helt. Trods de mange episke Partier er dog Helianð

egentlig et smukt og gribende Læredigt, der giver et sjønt Indblik i Saksernes bybe og forholdsvis rene evangeliske Kristendom. Fremdeles maa nævnes den lærde og fromme Veda den Erværdige († 735), af hvem vi blandt andet har en smuk Hymne i ambrosiansk Land til de uskyldige Børns Fæst. Af Paulus Diaconus, der døde henimod 800, og som efter Karl den Stores Opfordring udgav en Prædikensamling af Kirkesædrene til Brug for de Geistlige, har vi en berømt latinsk Hymne til Johannes den Døber. Baade Paulinus af Aquileia († 804), der tillægges 4 kirkelige Sange, og Alkuin († 804), Karl den Stores Ven og Lærer, nævnes blandt Hymnedigterne. Af Theodulf, der døde 821 som Biskop i Orleans, har vi Hymnen "Gloria, laus et honor," som regelmæssig blev affunget i Kirken paa Palmesøndag. Den blev i Reformationstiden oversat paa Dansk af Hans Tausen († 1561) med Begyndelse: "O, Kriste Koning med Gubdoms Kraft." Rabanus Maurus, Alkuins Discipel, der døde 856 som Erkebiskop i Mainz, er ligeledes Forfatter af flere Hymner. I Landstads Kirkebog findes af ham efter Grundtvigs Oversættelse Salmen: "Jesus i det Høie throner." Som den første Tytser, der digtede latinske Hymner, nævnes Walafrid Strabo, der døde som Abbed i Reichenau 849. Han levede tidligere som Dekan i Klosteret i St. Gallen og tilfjyndede der en Mand til den aandelige Digterkunst, som fik stor Indflydelse paa den latinske Kirkesang i Middealderen. Det var Notker den Ældre med Tilnavnet Walbulus eller den Stammenide. Han døde som Munk i nævnte Kloster 912 og er især bekendt ved sine Sekventser eller Proser, "et Slags Vers uden Rim eller Rytme, digtede til de Toneræffer, hvormed man i gamle Dage endte Halleluja." Første Vers af Salmen: "Midt i Livet ere vi ubi Dødens Baade" (*Media vita in morte sumus*) anages almindelig at være af ham; Resten er tildigtet af Luther. Abbed Ddo af Cluny († 942) digtede Hymner til den hellige Martins Ære og desuden en Nadversalme samt Refselsange, der for hans Munkes stod som Toppunktet af al Poesi. Han var tillige en berømt Lærer i Musik og tillægges en Bog, som har haft Betydning for Udviklingen af Bogstav-Modeskriften. Ddos lidt ældre Samtidige, Munkens Huchald († 930) skrev, med den græske Musikktheori som Grundlag, en Haandbog i den musikalske Videnskab. I Stedet for de tidligere brugte Prikker, Hager, Streger og Snirkler opfandt han en Tonekrift i Bogstaver, og den første Brug af Linjer og Nøgler skyldes ham. Han skal ogsaa have været den første, der forenede Reglerne for Harmonien og oplyste disse ved Eksempler. Desuden skrev Huchald et Par andre Lærebøger i Musik for at fremme en smuk Kirkesang. Benediktinermunkens Guido fra Arezzo († ca. 1040), der hørte hjemme i Klosteret Pomposa ved Ferrara, skal have indført Betegnelsen af de seks første Toner i den naturlige Tonestige, samt gjort sig fortjent af Modeskriftens Udvikling. Det første Orgel, som kom til Vesten, var en Gave fra den græske Keiser til Pipin den Lille; det blev opstillet i Compiègne. Senere byggede Karl den Stores Kunstnere ved Efterligning af Grækernes Arbejde et andet Orgel til Domkirken i Aachen. Efter det tiende Aarhundrede fik efterhaanden saa godt som alle Domkirker og mange Klosterkirker saadanne Orgler, der dog endnu længe var meget ufuldkomne. Paa de fleste Steder tillod man ikke ved Gudstjenestens Brugen af Harpe, Luth, Hællebræt, Lyre, Fløite, Skalmie og Bjælde. De reisende Spillemænd, der forstod at bruge

disse, var i borgerlig Henseende æreløse og blev af Kirken betragtede som Træfaldne samt udelukkede fra Sakramenterne. Dog var der enkelte Kirker, i hvilke Kirkesangen under de mindre høitidelige Gudstjenester blev ledsaget af Instrumentalmusik. Det vides ogsaa, at man indøvede denne med stor Iver i de berømte Kloster-skoler i St. Gallen og Reichenau.

I det ellefte Aarhundrede vokser den latinske Kirkesang betydelig, indtil den i det tolvte og trettende Aarhundrede naaer sin høieste Blomstring. Derefter bliver den efterhaanden fattigere, medens den tyske Kirkesang fremsprudler rigere af nye, levende Rilber. Vi træder ind i den Periode af Kirkesangen, da den strenge, simple Tone viger for en blødere og fuldere, da Udtrykket bliver mere blomstrende og malende, og Indholdet gaar over fra den gamle Sangs Bøn og Lovprisning til Udgydelse af egne og Andres fromme Følelser ved Betragtning af Frelsens Kjendsgjerninger, medens Mariadyrkelsen udøver en betydelig Indflydelse paa samme. Til mange af de skønne Sange er Forfatteren os ukendt eller omtvistet; dog fattes det ikke paa berømte Navne, blandt hvilke vi vil nævne nogle. Kong Robert af Frankrig (†1031) skal have digtet Vinsektventsen "Kom, o Helligaand, kom brat" (*Veni sancte spiritus et emitte coelitus*), en af Middelalderens herligste Hymner, der er oversat paa Dansk af Grundtvig. Biskop Petrus Damiani i Ostia (†1072), en glødende Jænger for det prestelige Livs Renhed og en saa streng Afstet, at han navnlig anbefalede Gudstrygelse som Bodsøvelse, digtede for Størstedelen Hymner til Maria og de Hellige. Han har dog ogsaa skrevet en Paaskepsalm samt en Sang om Dødsdagen og har skildret "Paradisets Herlighed og Fryd" med glødende Tunge. Digtet: "Ad perennis vitæ fontem" vilde dog være langt skjønnere, dersom det havde været noget kortere og mere sammentrængt. Fra det tolvte Aarhundrede maa nævnes Adam af St. Victor (†1177), der var en frugtbar Salmedigter, som med stor Styrke i Rimet og i sin Bestræbelse for at give Sproget musikalisk Klang ikke altid udmærker sig ved et kraftigt Indhold; han er mere sød end inderlig. I Sektventsen "Mundi renovatio" er Paaske- og Foraarsstanterne bragt i en skøn poetisk Forbindelse.

Høit over Alle rager Bernhard af Clairvaux (†1153), sin Tids største Mand, en evangelisk Stikkelse, hvis Blif alene var rettet mod Evigheden, og som henviste Fyrster og Folk med Talens profetiske Magt til det evige Livs Anliggender. Om ham siger vor Kirkefader Luther: "Har der nogeninde været en sand, gudsfrygtig og from Munk, saa var det St. Bernhard, hvem jeg statter langt høiere end alle Munk og Klerker paa hele Jordens Kreds; sandelig, jeg har aldrig hverken seet eller hørt hans Lige." I hans Salmer gløder den Ild, som gjennemtrængte hans hele Væsen. Franskmanden Gauréau har villet frakende ham de berømte Hymner, som gaar under hans Navn, men visseelig uden tilstrækkelig Grund. Indholdet minder levende om hans Prædikener over Høisangen, ja de er helt gjennemtrængte af hans Aand og en tro Gjenpeiling af hans indre Liv, saaledes som vi lærer dette ellers at kende af Historien og i hans Skrifter. Vi vil nævne nogle af de mest berømte og bekyndte. Den dybe og inderlige: "Jesu din Ihukommelse" (*Jesu dulcis memoria*) er oversat paa Dansk af Sporø, Landstad og flere og bruges flittig som Nadversalm. Af uforgjængeligt Værd er ogsaa hans Iy Pasjons-hilsener til Frelserens Fødder, Hænder, Side, Bryst, Hjerte og Hoved. "O, Hoved

høit forhaanet" (*Salve caput cruentatum*) er Hilsenen til hans Hoved. Den blev mesterlig oversat paa Tysk af Paulus Gerhard († 1676) og denne omplantet paa Dansk af Fr. Rostgaard († 1745). Hilsen til Frelserens Fødder: "Vær velsignet, Naadethrone" (*Salve mundi salutare*) er oversat paa Tysk af Gerhard og paa Dansk af H. A. Brorson († 1763). Samtillægges ogsaa almindelig "Hil dig, Frelser og Forløser," der er oversat af Grundtvig. Af Petrus Abælard († 1142), en dyb og rig Mand, der blev renset gennem Trængslernes Ildprøve og Kjærligheden til Frelseren, har vi en Sang til Maria Bebudelsesfest (*Mittit ad virginem*), som er simpel og tankefuld.

Kun hos Faa har vi nok den aandelige Kjærligheds Ild brændt inderligere end hos den "forunderlige Hellige" Franciscus af Assisi († 1226) og hans Disciple og Efterfølgere. Deres Sange hører til det Dybeste og Skønneste, som er opbevaret fra denne sangrige Tid. Først maa nævnes Thomas af Celano († ca. 1255), der maasse var en fortrolig Ven af nyssnævnte Ordensfæller, hvis Levnet han har beskrevet. Samtillægges den mest berømte af alle Middelsalderens aandelige Digte: "*Dies iræ, dies illa*" (Paa hin Bredens Dag, den svære), der er fuldt af frygteligt Alvor, digtet i knusende Følelse af Menneskets egen Gnetthed og for den hellige og vældige Guds Rask. I Henseende til Form og Udtryk har det en vidunderlig Strengthed og indtrængende Korthed. Denne gigantiske Hymne, "hvis trefoldige Rim som med tre Hammerslag bringer Sjælens Jæderste til at zitze" (Guericke), og som "i den latinske Original ogsaa efter Ordflangen er som en Dommefagsbasun" (A. Knapp), blev allerede tidlig anvendt til kirkeligt Brug i Italien og synes derfra efterhaanden at have udbredt sig til det øvrige Europa. Den er oversat af B. A. Wegels med Begyndelse: "Tænk, min Sjæl, hvad vil du svare, og efter B. Ringvalds tyske Bearbejdelse temmelig frit forandret af Biskop Hans Povelsen Resen († 1638), og begynder i Landstads Salmebog saaledes: "Det snart forvist paa Tiden er." Den kirkelige Kunst har forherliget denne Hymne, og de ypperste Tonedigtere har forsøgt sig paa den. Øverst af dem alle staar Mozarts Requiem (1791), hans sidste Værk. En anden Franciskaner, Bonaventura († 1274), har digtet en Sang: "*Recordare sanctæ crucis*," hvori Korsets Tilbedelse naar sit Hødepunkt, dog saaledes, at den egentlige Gjenstand for Lovprisningen, nemlig den Korsfæstede, overalt fremstiller sig for Sjælen. Digtet er forfattet med rørende Jæderlighed og glødende Kjærlighed til Frelseren. Men den aandelige Kjærligheds sødeste, mest glødende Sanger er dog Jacoponus de Benedictis fra Todi i Italien († 1306). Han var tidligere Doktor i Lovkyndighed samt lykkelig gift og i de skønneste Livsforhold, indtil han ved sin Hustrus pludselige Død blev saa rystet, at han delte ud sit Guds til de Fattige og blev Tiggermunk (1268). Resten af sit Liv tilbragte han under de strengeste Budsøvelser og virkede meget som veltalende Folkeprædikant, gennemtrængt af den himmelske Kjærlighed, hvorfra han var som beruset. Ud af denne brændende Kjærlighed til Frelseren digtede han sin "*Stabat mater dolorosa*," "Under Korset stod med Smerte." Han forstod at meddele det latinske Sprog en saadan Blødhed i Rangen og saa megen Musik, at man ikke tror at høre de gamle krigeriske ogsaa i deres Poesi saa tørre Romeres Sprog, men italienske Vers. Den er i Landstads Salmebog oversat af Benjamin Sporon († 1796). Ogsaa "*Stabat*

mater" er forherliget ved de skønneste Kompositioner; mest berømt er den af G. B. Pergolese (f. 1704, † 1737). Det fortælles, at han fik Ideen til sin gribende Tonedigtning i Aaret 1736, da han i Neapel saa en Kvinde sønderknust knæle under sin Mand's Galge med opløst Hoved og oprakte Hænder i inderlig Bøn. Efter et Sagn blev Pergolese, da han Aaret efter gik ud af en Kirke, gjennemboret af en anden Tonedigter, hvem det mægtige Indtryk af hans Melodi til "Stabat mater" havde opfyldt med Misundelse og et dødeligt Had. Af den berømte Kirkelærer Thomas Aquinas († 1274) har vi hovedsagelig Sange til Kristi Begemssfest. Ligesom det var ham, der dogmatisk begrundede Brødforvandlingslæren, saaledes har han ogsaa ydet Sangene til den Fests, som fremgik af samme. "Pange lingua gloriosi" er en simpel Lovsang over Nadverens Indstiftelse og Herrens hellige Begeme, medens Dogmet er næriere sat ud fra hinanden i det mere belærende Digt: "Lauda Zion Salvatorem," der er mesterlig oversat og ændret af Landstad i hans Salmebog med Begyndelse: "Sion, pris din Saliggjører." Blandt Middelalderens Salmedigtere maa fremdeles nævnes den fromme bøhmiske Reformator Johan Hus, der blev født 1369 og døde paa Baalet for sin Tro 6te Juli 1415. Af ham er Salmen "Jesus Krist, vor Hjælp er kommen," der er oversat paa Tysk af Luther og paa Dansk af Landstad.

Fremdeles findes i vore Kirkesalmebøger flere vakre latinske Salmer af u kjendte Forfattere. Blandt disse nævnes: "Den signede Dag er os nu ted" (Dies est lætitia), "Op, Sion, op al Kristenhed" (Resonet in laudibus), "Et Barn er født i Bethlehem" (Puer natus in Bethlehem), "Vær glad, du hellig Kristenhed" (Christe caterva clamitet), "I Dag opstod den Herre Krist" (Surrexit Christus hodie), "Til Himmels fór den Herre sand" (Coelos ascendit hodie), "Krist den Helligaand sende" (Christus nos revisit), "samt den dels latinske og dels tyske: "Jeg synger Julebad" (In dulci jubilo), der er oversat af Landstad. — Af tyske Salmer fra Middelalderen mærkes: "Nu bede vi den Helligaand", som er udvidet med tre Vers af Luther og oversat af Landstad. Endvidere maa nævnes: "Et lidet Barn saa lysteligt," "Krist stod op af Døde," og "Krist til Himmels mon fare," alle kjendte og kjære for det norske Kirkefolk. Af danske Salmer fra det femtende Aarhundrede mærkes Mester Mikkel's kjendte: "Synden gjør Menneftet blind og lam," "O, Jesu, hør mig for din Død," "Den Vælsken saa rosenrød" samt "Jeg lægges til Jorden i en Blee." Endelig maa nævnes følgende af ukjendte danske Forfattere, hvis Salmer i Reformationstiden blev noget ændrede: "Fryd dig, du Kristi Brud," "Maria hun er en Jomfru ren," "Jeg vil mig Herren love," "Det hellige Kors vor Herre han bar," "O, Jesu for din Pine" og "Den signede Dag, som vi nu se." Om denne sidste skriver A. G. Rudelbach træffende: "Den gamle kristelige Dagviser er en almindelig Festsymne og Dagviser tillige: Herrens Fødsel og Kors rækker hinanden Haanden, hans Opstandelse og evige Magt gaar som en Livsaande gennem det Hele, og den dybe Morgen- og Aftenbetragtning indfatter den som det, et kristent Mennefte alle Dage maa vende tilbage til."

Skulde man i Korthed udtrykke det karakteristiske ved Middelalderens Salmedigtning, saa bestaar det maaske deri, at det poetiske er overveiende fremfor det religiøse, den fylbige Hjerteudgyldelse og den yppig straalende Billedpragt fremfor den bibelske Fromheds Simpelhed. Med Rimet er der fremkommet et musikalsk

Princip istedestfor det plastiske og en rigere Tonefyldte istedestfor den gamle Simpelt. Medens den ægte Trang til Frelsen i de gamle oldkirkelige Sange helst holder sig til Frelsens Kilde, Jesus Kristus, griber denne Tids poetiske Trang ogsaa efter Personer og Begivenheder, som grupperer sig nærmere eller fjernere om Frelseren. Maria besynges næsten ligesaa hyppig som hendes guddommelige Søn, og Smerten over Sønnens Lidelser lader Digteren helst lyde fra Moderens Hjerter. De gamle Sanges Tro er mere rodfæstet i Samvittigheden end i Følelsen, den lægger mere Vægt paa Bodens oprigtige Frugter end paa indre Erfaringer. I de gamle latinske Sange synes Romerfolkets ædruelige, praktiske Kraft at træde frem i evangelist Skikkelse, medens i de senere den til Overmaal og Videnskabelighed stigende Følelse hos de romerske Folkeslag lægger sig for Dagen. Den protestantiske Interesse ved disse Sange vil, med al Erkjendelse af det deri aabenbarede Troesliv, det dybe Samvittighedsalvor, der kundgør sig i mange af dem, dog fornemmelig være af poetisk Natur, ogsaa af den Grund, at Marias og de Helliges Tilbedelse har tilbundet sig en uevangelist Betydning, saa at vi vel kan glæde os poetisk ved dem, men ikke kan tillegne os dem religiøst. Det er meget betegnende, at Luther, som har overført flere latinske Hymner i tydt Sprog og Tone, næsten udelukkende søer af den ældre Tid. Det er paatageligt, at den tydt-evangelist Kirkesang i dens første strenge, objektive Periode i Reformationstiden har et stort Slægtskab med den ældre Tids Sang. Alle protestantiske Salmedigtere har ogsaa i sine Oversættelser af Hymner fra Middelalderen i større eller mindre Grad ombdiget eller gjengivet frit disse Sange; de har omsmeltet dem og skilt ud Slagget, forat de lutrede og fornyede ved Reformationens Aand kunde straa i ren evangelist Glæde, naar de af Menigheden skulde benyttes under Gudstjenesten i Kirken eller ved Andagt i Hjemmets stille Kred.

Prædiken i Middelalderen.

terat den kristelige Prædikunst i Oldkirken havde naaet en bethdelig Høide og øvet stor Indflydelse paa den kristelige Erkjendelse og det aandelige Liv, sank den straks ved Middelalderens Begyndelse. I det første Tidrum, da de germanske Folk samles ind i Kirkens Skjød, lyder Prædiken paa Folkesproget ofte med stor Dygtighed fra mange Missionærens Mund. Den er væsentlig Missionsprædiken. Naar Troesbudet traadte frem for Hedningerne med Krusifikset i den ene Haand og en ofte prægtig skrevet Evangeliebog i den anden, gjorde han sig Umage for at tale til Hedningernes Hjerter enten ved Tolk eller umiddelbart. Om de store Missionærer Gallus († 640), Bonifacius († 755) og Ansgar († 865) siges det udtrykkelig, at de kunde prædike paa vedkommende Hedningefolks eget Tungemaal baade med gribende Alvor og stor Virkning. Det samme fortælles om Liudger († 809); han var en veltalende Prædikant, der forkyndte Trislerne Frelsens Bei i deres eget Sprog. Men baade denne Missionsprædiken og de latinske Taler fra denne Tid mangler i høi Grad Giendommelighed. De viser tilbage til Oldkirkens store Mestere, især Ambrosius († 397) og Augustin († 430), og er i større eller mindre Grad en Efterklang af disse Mænds Taler. Af disse var det især Augustin, der toges som Forbillede af Missionærerne, naar Prædiken skulde anslaa en folkelig Tone.

I næsten hele Vesteuropa og i Norden var den augustinske Prædikemaade den raadende. Ambrosius's Betragtning af Bibelordet i dets overførte Betydning, hans Vignesser og deres Anvendelse paa Menneskelivet gif derimod over i den middelalderste Mystiks Prædiken. Paa alle Steder spores meget liden Selvstændighed. I den første Tid er saare mange af de bevarede Taler mere eller mindre ordrette Gjengivelser af Prædikener, som sthyldes Augustin eller Biskop Cæsarius fra Arles († 542). Senere bliver Gregor den Store († 604) og Beda den Erværdige († 735) de Kilder, hvoraf man især øjer. Dette er Tilfælde med saa store Prædikanter som Erkebiskoppen af Mainz, Rabanus Maurus († 856), og hans Ven Biskop Haimo fra Haberstadt. "Og naar det gif saaledes med de høit Dplyfte, hvorledes er det da ikke gaaet med de Mange, der for at fri sig fra Kongens Tjeneste eller fra strenge Kreditorer meldte sig til Kirken's Tjeneste uden Kald og uden synderlig Forberedelse? For mange af disse Bedkommende var det maaske det bedste, om de slet ikke prædikede, for de flestes sikkert det heldigste, om de nøiedes med at gjengive en Prædiken af Cæsarius eller Beda. Naar vi jer hen til Presternes ringe Jordannelse i de Tider, vil det ikke undre os, at Legenderne faar større og større Plads i Prædikenerne, og heller ikke, at mange apokryfe Under blev brugte som Midler, der efter Presternes Mening var langt kraftigere til at gjøre Indtryk paa Folket end en kristelig Fortyndelse."

Under Karl den Store († 814) hævede Prædikenen sig noget, hvilket sthyldes den lærde og fromme Alkuin († 804) samt andre dygtige Mænd, som bistod ham med Arbeidet for at udbrede Kristendom og Folkeoplysning i Frankrige og Tyskland. Keiseren befalede, at Biskopper og Prester skulde prædike flittig, og advarede mod Fabler. "Det vigtigste er, at Fællestroen (Troesbekjendelsen) prædiktes for hele Folket baade af Bisper og Prester." Uægte Skrifter, tvilsomme Fortællinger og alt, som paa nogen Maade kunde stride mod "Fællestroen", hørte ikke hjemme paa Prædikestolen. Ved Begyndelsen af det niende Aarhundrede udkom paa Karls Bud en mærkelig liden Bog, der er et Mønster paa en Katekismusprædiken. "Den lægger først og fremst Alle paa Sinde, at Troen og Fadervor bør være hver Kristens Giendom, og den har rimeligvis været et Forbillede for en Indledning til den Fremsigelse af de to Katekismusstykker, der var saa almindelige ved Middelalderens kateketiske Undervisning. Men ogsaa i Gudstjenesten havde det apostoliske Symbol saavel som Fadervor en fast Plads." For at fremhjælpe Prædikenen lod Karl den Store den lærde Longobarder Paul Warnefried († 799) udarbejde en latinsk Postil, hvor der var Mønsterprædikener af Chrysostomus, Augustin, Gregor den Store, Beda og flere; den var forsynet med en Fortale af Keiseren og blev en Guldgrube, hvoraf mange Prester gennem hele Middelalderen øste. Som den gammelfrankiske Prædiken var dygtig, gjælder dette tillige om de saksiske og i endnu høiere Grad om de berømte irske og angelsaksiske Prædikener, hvoraf flere er paa klangfulde Rim. Prædikenerne opblomstrede i en mærkelig Grad paa de britiske Øer, og de Missionærer, som udgif derfra til Europas Fastland, til Norden og Island var særdeles dygtige Prædikanter, der snart tilegnede sig Folkesproget og vidste at tale saaledes baade til Hødningerne og de Omvendte, at Hjerterne blev grebne. Der er bevaret flere Bind af disse kostelige angelsaksiske Homilier. Til vort Land kom den augustin-

ſke Prædikemaade, ſom ſaa meget andet af den europæiſke Kultur, fra England, der i Middelalderen ſtod høit ikke alene i religiøs, men ogſaa i verdslig Dannelſe. Den gamle norſke "Homiliebog" indeholder baade overſatte og originale Prædikener, tildels af ſtor Skjønhed; enkelte kan maale ſig med de berømte angeliſtiſke Homilier og er ſom diſſe praktiſke og forholdsvis evangeliſke. Ogſaa i vore Broderlande Sverige og Danmark er der bevaret ſmukke Vidneſbyrd om, hvor dygtige Prædikanter de gamle Nordboere havde, og hvilke fremragende Læremestere de angeliſtiſke, franſke og tyſke Miſſionærer var. "Nordens Apoſtel" Ansgar († 865) er allerede tidligere omtalt ſom en Mand med ſtore Gaver til en folkelig Forkyndelſe. Af de indſpødt Prædikanter bør fremhæves Anders Suneson († 1228), Biſkop Gunnar i Viborg († 1251) og Lunde-Munkene Chriſtjern Pedersen († 1554), ſamt den hellige Birgittas Skriſtefader Meſter Mathias fra Vinköping († 1350). Hele denne Tids Prædikener var for det meſte jævne, enfoldige og praktiſke, rige paa indtrængende Formaninger til Bod og Tro; det romerſk-katholiſke kommer ogſaa frem; men det er naturligviſ ikke andet at vente, end at de bærer Mærker af Tidens ſkjæve Kriſtendomsopfatning. Foruden den egentlige Prædiken blev Skriſtetalerne overalt holdte paa Mødermaalet.

Med den Gjenopgivelse af Theologien, ſom begyndte i det ellefte Aarhundrede og kom til fuld Blomſtring i det tolvte, fik Prædikenen en anden Karakter. Skolaſtikens Stræben efter at ſætte alt i Syſtem indſnærede ogſaa Prædikenen i en ſkematiferende Tænkningſ snevre Former med en Inddeling af Stoffet i det uendelige. Den blev til en ſkarpſindig filoſofiſt Afhandling, i hvis Hav af Spidsfindighed og Billedtale Bibelen ſ Tekſt fuldstændig druknede. Den havde ganſke miſtet ſin tidligere folkelige Tone. I ſin lærde Tørhed utilgængelig for det brede Lag i Folket kunde den ikke længere forſtaaes af dem, og Følgen var, at Maſſen blev ſtaaende udenfor. Høiſt karakteriſtiſt for dette Forhold er det, at man i næſten alle Prædikener fra denne Tid finder indtrængende Formaninger til ikke at ſøge i Kirken. Preſterne fik en bedre Uddannelse end tidligere enten i Kloſterſkolerne eller ſærſtilte Preſteſeminarier, hvoraf der var enkelte hiſt og her. Prædikenen fik dog førſt en kortvarig Blomſtring, da Dominicus († 1221) og Franciſcus († 1226) ſtiftede de Tiggerordener, ſom bærer deres Navn. De var begge gripende Folkeprædikanter. Munk af ſidſtnævnte Ordener tog ſig paa mangfoldige Steder ivrig af Folkets aandelige Opdragelſe og Underviſning ved Ordets Forkyndelſe og Sjæleſorg. De drog tiggende og prædikende gennem Landene og er træffende betegnede ſom "Middelalderens Frelſesarbé." De fleſte dygtige Prædikanter tilhørte et eller andet af diſſe Kloſterſamfund. Da Korſtogsbewægelsen blev reiſt, virkede mange fremragende Folkeprædikanter for at holde Begeiſtringen oppe. Som vældige Korſtog- og Bodsprædikanter kan nævnes Peter af Amiens († ca. 1096), Bernhard af Clairvaux († 1153) og Fulco fra Neuilly (ca. 1200), hvis Ord "ſom ſpidſe Pile trængte ind i de forhærdede Hjerter og fremlokkede Angerens Taarer." De øvede en uberegnelig ſtor Indflydelse paa det aandelige Liv i ſin Tid og havde en forbauſende Magt over Folkemaſſerne ved ſit folkelige Foredrag, ſin glødende Begeiſtring og ſit ſtrange, afholdende Liv. Af andre ſtore Bodsprædikanter i det tolvte Aarhundrede kan nævnes Robert fra Arbriffel († 1117). "Tordenen i hans hellige

Formaninger" samt "Duften i hans guddommelige Betsalenhed" samlede efter Samtidens Vidnesbyrd store Skarer om ham. Det samme gjælder Norbert af Xanten († 1134), Stifteren af Præmonstratenserne's Orden. Han var rig, men gav bort sit Gods til de Fattige, klædte sig i en usjel Bodsdragt, holdt gripende Prædikener og prijses som "en udmærket Herold for Guds Ord." Det blev ogsaa af Betydning, at Pave Innocents III paa Lateranmødet 1215 gjorde Prædikenen til en Pligt for Biskopperne, og naar disse ikke var istand til selv at føre Ordet i Forsamlingen, skulde de sætte en af deres Prester dertil. I Domkirkerne og Klosterkirkerne blev der saa en lang Tid prædikaet flittig de fleste Steder i Kristenheden; men Sognepresterne i det tolvte og trettende Aarhundrede har som Regel neppe været istand dertil. Uvidenheden blandt dem var stor, og Veligheden til at høre paa den tarvelige Viden ved Bøgers Hjælp var for de Flestes Bedkommeude saare ringe. Men Tiggermunke kom Presternes Skøbelighed til Hjælp; dog staaede disse djerpe Talere ikke Geistlighedens Synder; de var i Begyndelsen ei vel seede af Bisper eller Prester, men efterhaanden lærte mange af Kirkens Tjenere at skatte deres Hjælp. Dominikanernes Stridsprædikener, der bragte Rjætterne til Tausshed, og Franciskanernes Opvækkelséstaler, som hos saa Mange vakte eller nærede den kirkelige Sands, kom dog oftere tilsidst Sognepresten til Gode. Derimod vedblev baade Bisper og Kirkensmøder at skride ind mod omreisende Klerke. Lægmand blev forbudt at prædike, og Pave Honorius III (1216—1227) gav et Par spanske Bisper Ordre til at holske nogle prædikelystne Abbedisser borte fra Prædikestolen. "Naar der blev prædikaet af Bisperne eller deres Stedfortrædere, stæede det i Regelen under Messen efter Evangeliet; men Tiggermunke holdt deres Prædikener før eller efter den sædvanlige Guds-tjeneste og meget ofte udenfor Kirken, som ikke sjelden var for liden til at rumme alle deres Tilhørere. Det var dem saaledes forbudt at prædike udenfor en Kirke, medens der holdtes Messetjeneste inde i denne. Under Prædikenen i Kirken stod Prædikanten paa Læsepulten ved Kordøren; men i Italien fik Kirkerne allerede i det trettende Aarhundrede særlige Prædikestole, først flytbare af Træ, siden faste af Marmor eller Sandsten. Naar der skulde tales udenfor Kirken, blev der reist en Talerstol, og før Prædikanten tog til Orde, lod han ofte en Fjær, der var fastgjort til en tynd Traad, gaa tilveirs for at se Vindretningen; thi det gjaldt at tale med Vinden, naar store Masser skulde kunne høre."

Af betydelig Indflydelse paa Prædikenernes Indhold blev Brødforvandlelselærens kirkelige Godskjendelse paa det førnævnte Lateranmøde 1215. Dette førte med sig en Vædring i hele Kirkens Begreb. Om denne Troes-sætning samler hele Gudstjenesten sig og saaledes ogsaa Prædikenerne. Disse optoges stærkt med Udvikling og Begrundelse af nævnte Dogme, men blev derved tørre og gjorde Folk sløve; en almindelig religiøs Ligegyldighed trængte sig ind. Denne havde sin Grund i Mangelen paa Evne til at følge med og bevirkede, at man fra det trettende Aarhundrede begyndte at indflette i sine Prædikener Eksempler. Disse var dels religiøse Legender, Sagn og Fortællinger, dels af naturhistorisk Art og blev Gjenstand for billedlig Udvikling, som tidligere hos enkelte Kirkefædre. I sin Bestræbelse for at gjenvinde den paa Grund af tidligere Tiders Misgreb tabte Interesse hos Menigheden greb man til stadig stærkere Midler.

De religiøse Fortællinger afløstes af rent verdslige. Fra Prædikestolen hørte man ved Siden af de nationale Sagn ogjaa østerlandske Fabler, og disse gik efterhaanden over fra at være Eksempler i Prædikenen til at blive selve Prædikeness Tekst, ind i hvilken man derefter søgte at lægge de religiøse Tanker. Denne Prædikemaade fik imidlertid først almindelig Jndgang, da den blev anvendt af Franciskanerne og Dominikanerne. Særlig blev den af Betydning hos de Sidstnævnte, som paa Grund af den betydelige Rolle, netop Prædikevirksomheden hos dem spillede, og den overordentlige Hurtighed, hvormed de udbredte sig til alle Vesteuropas Lande og Folk, kom til at øve den største Indflydelse paa denne Prædikemaades videre Udvikling. Disse Eksempelprædikener, der var fremfaldte ved Middelalderens naive Trang til haandgribelige Billeder, fik en overordentlig Betydning for den store Masse. Thi medens den religiøse Udlæggelse glemtes, blev selve Historierne i Mindet og levede lige til vore Dage paa Folkets Læber. Men denne Prædikemaade tog stadig en mere skjæv Udvikling. Idet den hele Forkyndelse byggedes paa eventyrlige Fortællinger og Fabler, og idet disse lagdes til Grund for Udlægningen, blev Prædikenen tilsidst et fuldstændigt Vrangelsbillede af en Forkyndelse. Følgen var da ogsaa, at Eksempelprædikenen ved Middelalderens Slutning ganske forfaldt. Folkene selv fældte Dommen over den. Men hermed var de hjemfaldne til en aandelig Hungersnød, og skulde de i denne ikke forsmægte, maatte der komme en ny, renere Forkyndelse med sand Mættelse for Sjælene. Allerede tidlig løb der hos Baldensjerne en renere apostolisk Prædiken, den mest evangeliske i Middelalderen. Baade Mænd og Kvinder optraadte blandt dem som Ordets Forkyndere, dels paa Gader og Torve, dels ogsaa i Kirkerne, og det udspræde Livets Frø viste at have Spirekraft i sig; store Skarer blev vakte til aandeligt Liv. Men den katolske Kirke søgte med Vold og Mord at kue Bevægelsen, uden at det dog helt lykkedes. Ogsaa andre kristelige Samsund som Katharerne og Albigenerne havde flittige og dygtige Prædikanter, men de eiede ikke paa langt nær en saa klar og ren Erkendelse af Sandheden som Baldensjerne. Ogsaa Mystikerne opponerede ved sin Prædiken mod Udartningen i den katolske Kirke. Som anført benyttede de især den ambrosianske Prædikemethode og eiede fremragende Prædikanter som Bernhard af Clairvaux († 1153), Broder Berthold fra Regensburg († 1272), Mester Eckhart († 1327), Johan Tauler († 1361) og Henrik Suso († 1365), der alle har efterladt sig tildels udmærkede Prædikener. Under den tidligere givne Skildring af Mystikken er ogsaa disse Mænds Prædikevirksomhed berørt, hvorfor den forbigaaes her. Det samme gjælder Gudsvennernes mærkelige Lægmandsprædiken. Af Samlivsbrødrene omtales Stifteren Gerhard Groot († 1383) som en stor Reiseprædikant, der havde Johannes den Døber til sit Forbillede. Han prædikede to til tre Timer i Træk, talte ofte to Gange hver Dag og var en mærkelig evangelisk Mand. Samlivsbrødrene havde mange dygtige Reiseprædikanter, der forkyndte Guds Ord ensfoldig og hjertelig. En af dem var Johannes Beghe († 1504), som har efterladt os en Samling ypperlige, jevne Prædikener. Til deres Rreds hørte ogsaa den førnævnte Johan Wesel († 1489), der var en flink Prædikant og en fremragende religiøs Forfatter i ægte reformatorisk Mand. Johan Wesel († 1481) var ogsaa dygtig til baade at føre Bogen og Pennen.

Den bekjendte engelske Jorgjænger for Reformationen, John Wicllef († 1384), ivrede for en renere Prædiken. Hans egne latinske Taler bærer dybe Mærker af hans skolaftiske Opdragelse; de engelske derimod er korte og jevne samt gennemstrømmede af en varm Følelse. Fra 1375 udsendte han mange Rejseprester blandt Folket. De drog om barfodede, isørte lange, grove, mørkerøde Kapper og havde Hyrdestave i Hænderne. Hvor de kom, prædikede de Evangeliet, som

modtoges med stort Begjær af det efter Sjælesøde hungrende Folk. Mange af hans Tilhængere, der kaldtes Lollharderne, var ogsaa flinke Prædikanter i evangelist Land. Johan Huss († 1415) og hans Ven Hieronymus fra Prag († 1416) øvede begge stor Indflydelse paa Mæsserne gennem enfoldige og gribende Prædikener. Deres Benner, Hussiterne, holdt Prædiken høit i Ære og tillod baade Lægmands- og Kvindeprediken. Mange Birgittinermunke tog sig ogsaa slittig af Prædiken paa Modersmaalet og har efterladt sig vakre Bidnesbryd herom. I det femtende Aarhundrede virkede den veltalende Franciskaner Johan af Capistrano (ca. 1456) ved Prædiken og Sjælesorg; han blev mange Steder modtagen som en Helgen; men hans Fanatisme mod Hussiterne og Jøderne kjendte ingen Grændser. Paa denne Tid levede og virkede ogsaa den tidligere omtalte Vincentius Ferrer († 1419), der under sine Prædikerejser skal have været ledsaget af 100,000 Mennesker. En af det femtende Aarhundredes bedste Folketalere var den allerede nævnte Geiler fra Kaisersberg († 1510), der vidste

at krydre sit Foredrag med ofte træffende Billeder, Ordspog og Talemaader; fristeligt Alvor og et dybt Humor var hos ham inderlig forenede. I Italien optraadte Hieronymus Savonarola († 1498) med en mærkelig profetisk Gave og en glødende Veltalenhed mod den religiøse og sædelige Fordærvelse baade paa Pavestolen, ved Hoffet, blandt Geistligheden og Folket. Samtidig med ham levede en anden stor italiensk Prædikant af Sortebrødrenes Orden, der omtrent 1480

Johan af Capistrano.

begyndte sin Virksomhed. Det var Gabriel Barletta. Han drog rundt i Norditalien for at prædike og gik med en Neapolitaners Nysgjerrighed og en Skolastikers Videbegjærlighed ind paa alle guddommelige og menneskelige Mystrier; ikke sjelden gav han sit muntre Bid frie Tøiler til stor Glæde for Tilhørerne.

Naar undtages Mystikerne og Reformationens Forløbere samt enkelte andre kirkelige Oppositionsmænd, saa stod det henimod Middelalderens Slutning sørgelig til med den kristelige Prædiken. Der blev vistnok prædikaet meget, og enkelte Prædikensamlinger udkom, som Dominikaneren Johan Herolt's, der indtil Aar 1500 udgik i over 41 Udgaver og mindst solgtes i 40,000 Eksemplarer. Men Indholdet af disse var i Regelen alt andet end evangelisk; selv den katolske Historiefriker J. Janssen maa indrømme, at de er fulde af "mange flauue og smagløse Underhistorier." Ja, de krydredes med upassende Eventyr og Sagn, som var lagt an paa at vække Bætt hos Tilhørerne og mere dem, medens den alvorlige Sandhed blev borte. En Samtidig karakteriserer Prædikenen ved Middealderens Slutning saaledes: "Man har offentlig prædikaet, at Jomfru Maria er vor Fortalerke, Midlerke, Liv og Haab. Item, at de afdøde Hellige er vore Hjælpere i Nød, og at den ene Hellige bestræmmer imod denne, den anden mod hin Sygdom, bevarer fra denne eller hin Fare og Plage, som det da er bitterligt og aabenbart for Enhver. Item, at hvo, som kjøber et Afslædsbrev eller lægger saa og saa meget i Afslædsboksen, han er afsløvet fra Pine og Skuld; at den, der lægger i, ogsaa kan udfri en eller flere afdøde Benneres Sjæle, hvilke han vil, af Skjærsliden, og at saasnart Pengene kommer ind, saa er Sjælen i Himlen. Item, at hvo, som valsefter til Jerusalem eller den hellige Grav eller St. Jakob o. s. v., løber herhen eller derhen, han har Forladelse for al sin Synd; at hvo, som siger denne eller hin Bøn, beder denne eller hin Rosenkrands, han har Forladelse for alle sine Synder; at hvo, som kommer i et Kloster, han har det, som om han gik lige ud af Daaben og ind i Fuldkommenhedens Stand; at hvo, som holder Ordenens Regel, han er det evige Livs Varn; at hvo, som holder Menneskebød, f. Eks. ikke spiser Æg, Ost, Kød, Fedt, Smør og Mælk i Fasten, skifter to Gange i den og ved Paaskestid modtager Sakramentet, holder de befalede Fastedage og Helligdage, han er en lydig Søn af den kristelige Kirke, bliver retfærdig, from og salig derved." Kristenfolket den Gang havde stor Længsel efter det guddommelige Ords Prædiken, og der gjordes mangehaande Anstængelser for at tilfredsstille denne Længsel. Men den prestelige Betjening, som blev budt Menigheden, var med Hensyn til Sjælepleie mangelfuld og betænkelig og, hvad Indholdet af Prædikenerne angaar, dels ufuldkommen, dels ligefrem fordærvelig og antikristelig. Medens man gav Folket Menneskelærdommens Stene, hungrede det efter Livets Ord. Da kom den Hjælp, som de trængte, med Luther; han mættede dem ved Evangeliet og satte Guds Ord høit paa Uhyestagen som i Kirkens gyldne Dage.

Opdragelse og Skolevæsen.

Alerede tidligere er omtalt den storartede Missionsvirksomhed, som foregik i den første Del af Middelalderen, hvorved de germanske og slaviske Folkeslag blev samlede ind i Kirkens Stjød. Som bekendt søgte man dels ved raa Magt, dels ved Overtalelser i Forbindelse med Fremhævelse af Kristi Magt og de gamle Guders Intethed at beseire al Modstand. Men naar Hedningen var overvunden og erklærede sig villig til at modtage Daaben, kan man intetsteds i Europa eftervise, at selv den mest alvorlige Missionær gav dem nogen næneværdig Undervisning før Daaben. Paa somme Steder blev kanske Troes bekjendelsen læst, før den hellige Handling begyndte, men det almindelige var, at man først gjorde det efter Daaben. Enkelte Steder maatte Hedningen, før han blev optagen i Kirken, afsværge sine gamle Guder. Dette er i Virkeligheden alt, hvad man kan sige om Daab undervisningen paa Missionsmarken, og et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvor udbortes man drev Omvendelsesværket. I denne raa Tid anvendte man Magten ogsaa paa dette Omraade; derfor lod man Hedningen faa det stærkeste Indtryk af Kristus som den vældige, uovervindelige Helt, medens de andre Sider af hans Gjerning blev stillet i Skyggen. Daaben blev i denne Overgangstid opfattet som et magist Trolddomsmiddel, hvorigjennem den mægtige Kristus hærtog En; med Daaben var alt gjort og den hele Overgang til Kristendommen færdig. Men det maa dog tilføies, at Kirken derefter søgte ved Tugt og Undervisning at fremkalde Gudsfrugt og gode Sæder. De Midler, man brugte, var de samme, som man anvendte overfor dem, der var fødte inden Kirken og døbte som Børn. Med Hensyn til Kirkens Arbejde med at undervise og opdrage døbte Børn, saa laa det i Tidsforholdene og den herskende aandelige Opfatning dengang, at den kun ufuldkomment kunde løse denne Opgave. Ildkirken uddannede ikke en Undervisning og aandelig Opdragelse med Daaben som Udgangspunkt, men Middelalderen gjorde flere Forsøg i denne Retning gjennem en Flerhed af Indretninger, hvorved den søgte at naa dette Maal. Et af de vigtigste Midler hertil var Fadderne. Da Forældrene, hvem det først og fremst paalaa at tage sig af Børnenes Undervisning, viste sig ligegyldige, uagtet denne Pligt ofte og paa flere Maader blev indskrænket, søgte man at raade Bod derpaa ved Faddere. Deres Dygtighed hertil blev kontrolleret, idet de blev overhørte i Troen og Fader vor og afviste, hvis de ikke kunde disse Stykker. Man mente, at Forældrene først og fremst skulde sørge for Børnenes timelige Vel, Fadderne for det aandelige ved at lære dem disse Kristendommens Hovedstykker. Overalt, hvor man søgte at fremme Folkeundervisningen, rettedes Opmærksomheden altid paa denne Fadderens Forpligtelse, som blev alvorlig indskrænket. Dernæst søgte man at bibringe de Unge Opdragelse og Undervisning gennem Skolerne. Baade i Østen og Vesten udfoldedes i de ældste Klostere en betydelig opdragende Virksomhed, idet Munkene underviste Omegnens Børn. I den ældre Middelalder paalagde Synoderne de Forældre Mønst, som udslo at sende sine Børn til Klostertskolerne. Disse fik dog snart en ubelukkende lærer Karakter og tabte sin Betydning som Folkeskoler. Derimod gjorde de saakaldte Parokiale eller Menighedsskoler adskillig Nytte. De skulde findes ved hver Kirke, og det var Sogneprestens Pligt der at undervise de døbte Smaa i Børnelærdommen, naar

de havde naaet en passende Alder. Paa de fleste Steder var det dog ikke rart bevendt med disse Skoler, men mængsteds i Tyskland og Frankrige blev de drevne dygtig og virkede til stor Velsignelse. Den bekjendte Johan Gerson, "Middelalderens Spener," tog sig med stor Iver af disse Skoler og skrev en liden udmærket Bog "Om at føre de Smaa til Kristus."

Et ikke ringe Middel til Folkets Undervisning og Opdragelse var Prædiken paa Folkesproget. I flere Lande holdtes der Prædikener over Troen og Fadervor. I den gamle norske Homiliebog findes en smuk Udlæggelse af Herrens Bøn og i den islandske en Prædiken over Troes bekjendelsen. Omkring Aar 1500 udkom en kirkelig Forordning, der bød Presten hver Søndag at udlægge de ti Bud for Menigheden. Der findes ogsaa Bestemmelser om, at de ti Bud skulde males paa Tavler og hænges op i Kirkerne. Men det vigtigste Optugelsesmiddel var dog Skriftemaalet. Naar et Barn var syv Aar, skulde det for første Gang gaa til Skrifte og derpaa til Ålsters for saa senere hvert Aar mindst én Gang at gentage dette. Det gjaldt stadig at have Tag i hver Enkelt; derfor rammede Kirkens Love saa tungt dem, som ikke opfyldte Fordringen. God man være at gaa til Skrifte et Aar, vankede der en ikke ringe Bød; fortsatte man dermed et Aar til, blev Bøden betydelig forhøiet; men gif Vedkommende heller ikke det tredje Aar til Skrifte, dømtes han "utlæg" og betragtedes som En, der selv havde gjort sig til Hædning og ei var værd at bo i et kristent Land. Det tvungne Skriftemaal blev det aller vigtigste Hovedstykke i Middelalderens Folkeopdragelse. Det var ikke alene Bekjendelsen af alle Synder og Flæggelsen af de fastsatte Bøder, som bidrog hertil, men især den Undervisning, som foregik ved hvert Skriftemaal. Først og fremst lærte Kirken Folket at skjelne mellem de forskjellige Slags Overtrædelser, især de syv Dødsstynder. Ved Siden heraf prøvede man Skriftebørnene i Børnelærdommen. Var de uvidende i Troen og Fadervor, fik de en Pengebød paa omkring 15 Kroner. Folk mødte derfor aldrig frem til Skrifte uden paany at indøve disse Stykker. Derfor blev Skriftemaalet et uafslægt Optugelsesmiddel; men Følgen heraf blev rigtignok den, at alle Kirkens Vemmer lige til sin Dødsdag stod paa et Begynderstandpunkt, og derfor kunde der gennem hele Middelalderen ikke blive tale om at naa til "Mands Modenhed eller Kristi Fyldest voksne Alder." De var og blev umyndige. I dette Forhold gjorde heller ikke Konfirmationen nogen Forandring. Dette Sakramente opfattedes jo den Tid som et Tillæg til Daaben, og Betragtningen var den, at Daaben gav Naade og Konfirmationen Naadegaver. Det var Enhvers Pligt i 12—14 Aars Alderen at lade sig konfirmere af sin Biskop. Men efterat dette var skeet, stod man i samme kateketiske Afhængighedsforhold til Kirken som før. Daabsundervisningen i Middelalderen var i mange Stykker ufuldkommen og Frugterne i det hele mislige. Man vidste vel neppe, hvor ilde det stod til, før man i Reformationstiden tog sig fore at undersøge Menighedernes Tilstand, hvilket skeede under Visitationerne, først i Saksen og senere andre Steder.

Inden Sekterne eller Friskirkerne i Middelalderen faar man et ganske anderledes tilfaldende Billede af Daabsundervisningen og den kristelige Opdragelse end i Storkirken. Det viser sig, at de har bevaret mere af det gode gamle fra Oldkirken og paa Barnedaaens Grund begyndt at bygge sin kristelige

Undervisning; deres Forestillinger om den kirkelige Myndighed er ogsaa renere, klarere og i det hele mere bibelske. Katharerne vides at have delt sine Medlemmer i de Ufuldkomne og de Fuldkomne. Den første Klasse svarer i et og alt til Oldkirkens Daabskærlinge; det er Unge, som undervises i Lov og Evangelium. Efter fuldendt Undervisning gif de ved en høitidelig Handling over i de Fuldkomnes Tal og blev Kirkens myndige Medlemmer. Denne Handling minder i meget om vor Konfirmation; de kaldte den Consolamentum eller det Middel, hvorved den Helligaand meddeles. Høitideligheden foregik under forskjellige Ceremonier, af hvilke Forbøn var den vigtigste. Waldenserne brugte ogsaa samme Inddeling, og de lagde meget Arbejde paa at undervise de Unge. Derfor omtales de ogsaa som særdeles vel oplyste Folk. Deres Katekismus omfattede foruden Troen og Faderen tillige Budene, ialfald i en senere Tid. Hos de mæhrske Brødre findes tre Klasser: 1) Begynderne, 2) de Fremadskridende, 3) Guds seirende Stridsmænd, der var de allermest modne og prøvede, udvalgte af den anden Klasse. Man blev omhyggelig undervist baade i Lov og Evangelium. De, som lagde for Dagen et alvorligt Sind, fik ogsaa nyde Nærværen. Ligesom Waldenserne havde ogsaa de mæhrske Brødre sin Katekismus.

Der blev i Middelalderen lagt meget og alvorligt Arbejde paa at skaffe Kristendomsbøger, der svarer nogenlunde til vor Katekismus; men dette Navn blev ikke i Brug før paa Luthers Tid. Tidligere benyttedes hyerst forskjellige Navne. Fra den ældre Middelalder har man en Katekismus af en Munk Aro, der levede i St. Gallen omtrent 750; den indeholder de tre Troesartikler uden Udlæggelse, samt Faderen med en kort Forklaring. Et Hundrebaar senere (ca. 850) skrev Munken og Digteren Ottfrid i Klosteret Weissenfels sin Katekismus. Foruden Troen og Faderen med en hyppelig Forklaring, som Luther baade har kjendt og benyttet, findes der i den en Døbskynder samt det store Gloria eller Englenes Lovsang. Omkring 1050 levede Munken Notker Labeo i det nævnte berømte Kloster St. Gallen i Schweiz. Han skrev en Katekismus, som indeholder Troesartiklernes Tekst samt Faderen med Forklaring og Zakarias's og Marias Lovsang. Fra det ellefte Aarhundrede haves desuden et andet endnu vigtigere og mere omfangsrigt Arbejde af Erkebiskop Bruno af Würzburg. Det indeholder Udlæggelse baade af Troen og Faderen, affattet i Spørgsmaal og Svar; Ellevén spørger, Læreren svarer. Saa gaar der hen flere hundrede Aar, uden at nogen ny Katekismus bliver skreven, men derimod en Masse Skriftemaalshøger, der i enkelte Henseender har et lignende Indhold. Med Reformationens Forgjængere begynder atter Katekuslitteraturen at blomstre. I anden Halvdel af det fjortende Aarhundrede skrev den engelske Talsmand for en Kirkefornyelse, John Wiclef († 1384), sin Katekismus, som han kaldte: "Den fattige Bonde." Paavirket af ham udgav senere den bøhmiske Reformator Johan Hus († 1415) en lignende Bog. Fra Slutningen af det femtende Aarhundrede har man en Katekismus af Hieronymus Savonarola († 1498), der varstede om en Kirkefornyelse i Italien, og i Begyndelsen af det sekstende Aarhundrede (1511) skrev Presten Nicolaus Rusz i Moskva en mærkelig Katekismus, der nød den Ære at blive brændt paa Torvet i nævnte

By paa Grund af sit evangeliske Indhold. Hans Bog kaldes "Den trefoldbede Snor" (Prædik. 4, 12.). Foruden de tidligere faste Stykker indeholder alle disse Arbejder tillige et nyt, der nu for første Gang trænger sig ind i Katekismen, nemlig de ti Bud. Dette stemte godt med de sidstnævnte Mænds Hensigt: de vilde uddybe Synderkjendelsen, der er en nødvendig Forudsætning for Troen. Der fandtes ikke i Middelalderen Bøger, som svarede til vor Bibelhistorie. Den store Masse, som ei kunde læse, fik ikke anden bibelhistorisk Kundskab end den, de leilighedsvis modtog gennem Presternes Prædikener. Læsekyndige derimod havde de saakaldte Rimbibler, der dog ikke paa langt nær fik den Betydning som Historiebiblerne. Forbilledet til disse sidste var skrevet paa Latin af Frankmanden Petrus Comestor eller Ederen, et Tilnavn, som han fik paa Grund af den store Værdom, han havde slugt. Hans Værk varieredes senere paa mange Vis, dels paa forskellige Folkesprog. Blandt de sidstnævnte Bearbejdelser maa ogsaa nævnes den oldnorske "Stjorn," Styrelse, et Arbejde, der er istandbragt af Haakon Magnussøn (1299—1319). En fælleseuropæisk Frembringelse er den saakaldte "Lucidarius," Dødsbøgeren, der udkom paa alle Europas Sprog og var meget læst og yndet. Indholdet er mangfoldigt og i kateketisk Form. En almindelig Mand spørger, og en Magister svarer. Der spørges om alle mulige Ting, som kunde interessere den Tids Kristne, om Forstaaelsen af Messens forskellige Dele, om den symboliske Betydning af Prestedragten o. s. v. En hel Del Spørgsmaal angaar dels bibelhistoriske Tildragelser, som da fortælles, dels Jertegn i Naturen; Troen og Faderen forklarede i Spørgsmaal og Svar. Der habes baade en gammel dansk og en islandsk "Lucidarius;" førstnævnte er udgivet paany af C. J. Brandt og sidstnævnte med Oversættelse i "Annaler for nordisk Oldkyndighed."

Skolevæsenet i Middelalderen udviklede sig efterhaanden til større Frihed og Selvstændighed. Klosterskolerne er allerede gentagne Gange berørte. De naaede fra en ringe Begyndelse en Betydning, som deres Stifter Benedict af Murcia († 543) neppe havde tænkt sig, og besøgte efterhaanden ikke bare af de Børn, som vilde blive Munke eller Prester, men ogsaa af Adelige, tilkommende Statsmænd og Fyrstesønner. De var den ældre Middelalders høiere Dannelsesanstalter og gjorde paa én Gang Tjeneste som "Universiteter, Presteseminarier, Kunstakademier, Landbrugs- og Haandværksskoler, medens de tillige oplærte Ungdommen i de første Begyndelsesgrunde." Undervisnings sproget var Latin og Fagene foruden Religion de saakaldte "syv frie Kunster," nemlig Grammatik, Dialektik, Rhetorik, Musik, Arithmetik, Geometri og Astronomi. Et Kursus var beregnet paa syv Aar. Undervisningen var i de fleste Fag kun tarvelig. Til Grammatik regnede man ogsaa Læsning og Skrivning. Kirkefædrenes Skrifter blev flittig studerede, til dels ogsaa de gamle græske og romerske Mønsterforfattere, idet man afskrev deres Arbejder og gjorde Forkortninger og Forandringer i dem. Dialektiken grundlagdes til dels paa den græske Filosof Aristoteles; senere blev Undervisningen i dette Fag nøie afpasset efter Theologiens Udvikling, og Skolastiken kom frem og søgte paa en spidsfindig Maade at forene Tro og Viden. I Rhetorik eller Talekunst holdt man sig især til Quintilian og Cicero; Undervisningen i Musik var hoved-

fagelig Indøvelse af Melodier til kristelige Hymner; det, man meddelte i Geometri og Arithmetik, var høist utilfredsstillende; Astronomien blev nærmest behandlet som Stjernetyderi. Klosterforstanderen overlod i Regelen Skolens Ledelse til en dertil stiftet Munk, som fik Navnet Magister og nød høi Løn og stor Anseelse; han udsaa og lønnede selv sine Medhjælpere. Med Nonneklostrerne var ofte forenet Pigeskoler, i hvilke ogsaa Smaagutter modtog den første Undervisning. Maalet var at opdrage Eleverne til et Gud indviet Liv ved at øve dem i Arbeide, Gudsfrøgt og Bøn. En af de mest berømte Klosteriskoler i Middelfalderen fandtes i St. Gallen, hvor Munkene ikke alene drev flittige Studier, men ogsaa øvede sig i Malerkunst og Udsjæring i Elfenben. Af andre navnkundige Skoler maa nævnes den, som var forenet med Klosteret i Reichenau, hvor den lærde Walafrid Strabo († 849) virkede. Stort Ry stod ogsaa af Skolen i Fulda, der var grundlagt af "Thysklands Apostel" Bonifacius († 755) og blomstrede under Rabanus Maurus († 856), "den første thyske Skolemand og Lærde." Klostrerne Corvey i Frankrige, Bangor i Irland og det, som var grundlagt paa Den Jona ved Skotland, samt York i England var ogsaa berømte Lærdomssæder og Dannelsesanstalter, hvorfra ogsaa mange fortræffelige Missionærer udgik.

Jevnsides med Klosteriskolerne stod Cathedral- eller Domskolerne. De dannedes efter førstnævnte og fik sin Ordning af Biskop Chrodegang af Metz († 766). Da de Geistlige, som ikke var bundne ved noget Klosterløfte, efterhaanden sank ned i Uvidenhed og Raahed, samlede Chrodegang som tidligere Augustin sine Geistlige til et klosterligt Samliv og forenede dem ved en Regel, der bød, at de skulde bo sammen og i Fællesskab læse Bibelen. De til Domkirken knyttede Skoler blev fornemmelig Presteseminarier, hvor unge Geistlige fik sin aandelige Uddannelse. I de mindre Byer, hvor der ikke fandtes Domkirker, oprettede man lærde Skoler af lavere Grad. Parokial- eller Menighedsskolerne, hvor Almuenes Børn blev gjort bekendte med den kristelige Lære, er allerede foran omtalt. Under Karl den Store († 814) fik Skolevæsenet en rask Udvikling. Denne begavede og fremsynte Keiser søgte hos Geistligheden at vække den rette Interesse for Opdragelsen. I en Rundskrivelse til Biskopper og Prester htrede han: "Vi anser det for nyttigt ei alene at drage Omsoerg for Klostrerne og Biskopsstifterne, saa der føres et ordentligt og religiøst Liv, men ogsaa, at alle de, som med Guds Hjælp eier Evne til at undervise, meddeler Indsigt i Videnskaberne. Thi uagtet det er bedre at gjøre det gode end at være i Besiddelse af Kundskaber, saa er det dog nødvendigt at kjende Reglerne for at kunne følge dem." Han opmuntrede Biskopper og Munkke til at forbedre de Skoler, som fandtes, og grundede nye, hvor saadanne behøvedes. Derhos paalagde han Sognepresterne ikke bare at undervise i Religion, men ogsaa i Læsning, Arithmetik og Sang. Han tænkte endog paa at indføre Skoletvang som det eneste sikre Middel for Kundskabers almindelige Udbredelse blandt Massen af Folket. Selv lagde han for Dagen stor Tørst efter Viden og var et Mønster paa Flid og Udholdenhed. Ja, midt under Vaabenlarmer arbeidede han paa at udfylde Hullerne i sin Opdragelse. Han indbød til sit Hof fremragende Skolemænd fra alle Dele af Europa. Blandt disse var Alkuin († 804) den lærdeste og mest berømte. Han indrettede ved Hofset en Mønster-

skole og afslagde Besøg i den for at gjøre sig bekendt med Elevernes Fremgang. Efter hans Død gik det desværre fort tilbage med det saa vel paabegyndte Arbejde for Skolen og Oplysningen. Kirker og Klostre blev rige, Præster og Munkesant i Bellevnet og gad ikke undervise. Allerede i det ellefte Aarhundrede undskyldte Munkene sig med, at Børnenes Larm forstyrrede dem i deres gudelige Forretninger, Bønner og Faster. For en ussel Betaling overlod de Undervisningen til Andre, medens Forstanderne selv beholdt sine fede Præbender. Ligesom Keiser Karl i Frankrige tog sig af Skolevæsenet, arbejdede Alfired den Store (871—901) med stor Iver for at fremme Opdragelsen og Undervisningen i England. Han tog selv Del i Studierne og fremmede Videnskaberne ved at drage lærde Mænd til sit Hof og oprettede et betydeligt Antal Skoler. Men disse enkelte Mænds Bestræbelser var ikke nok til at hæve Folkene synderlig i Dannelse og Oplysning; dertil behøvedes et langvarigt Arbejde af mange forenede Kræfter. Et Glædespunkt i Middelalderens mørkeste Tid er den Videnskab og Kunst, som udgik fra Araberne i Spanien. Over hele dette Land anlagdes Skoler og Bibliotheker. Foruden muhammedansk Theologi omfattede Undervisningen Mathematik, Astronomi, Lægekunst, Historie, Sprogvidenskab og Filosofi. Disse Skoler stod saa høit, at de minder om de brømte Lærdomsfæder i Athen og Alexandrien; Trangen til Kundskab drev endog mange Kristne til at søge de nye arabiske Læreanstalter, og ved enkelte af dem virkede muhammedanske, jødiske og kristne Lærere i Forening. Jndskydelsen astog dog snart, men paa Naturvidenskaberne har de virket saa befrugtende, at det mærkes endnu.

Til de gamle Skolers Forsald hidrog ogsaa Franciskanerne og Dominikanerne, som kom til at øve en mægtig Indflydelse paa Undervisningen. De førstnævnte Munk tog sig især af Folkets store Masse og fik paa Grund af sin fattelige Undervisning en uhyrt Magt over Folket. Af andre berømte Mænd, der i Middelalderen har virket til Gavn for Skolen og Opdragelsen, maa endnu nævnes Pave Sylvester II († 1003) og Dominikaneren Vincents af Beauvais († 1264). Han var en af sin Tids lærdeste Mænd og har skrevet en Bog paa Latin "Om kongelige Børns Opdragelse," der vidner om stor Velæstthed og indeholder mange fortræffelige Vink angaaende Opdragelsen. Den lærde og fromme Johan Gerson († 1429) har ogsaa ved sin Sjælelære og sit Skrift "Om at føre de Smaa til Kristus" ikke ringe Betydning i Opdragelsens Historie. "Lærdommen var ham aldrig selvstændigt Formaal, men Middel til Personlighedens og Karakterens ethiske Udarbejdelse."

Skolen begyndte lidt efter lidt at glide ud af Kirkens Haand. Dette havde ikke bare sin Grund i Geistlighedens og Munkenes Uduelighed og aandelige Ligeegyldighed, men skrev sig ogsaa fra andre Aarsager. Den, som virkede kraftigt, var Korstogene. Gjennem dem blev fremmede Lande, nye Sæder, nye Videnskaber og nye Kunster kjendte. Handel og Industri blomstrede op, og Handelsmænd og Haandværkere fik en hidtil ukjendt Følelse af Selvstændighed og Uafhængighed. Ridderklassen blev af overordentlig Betydning og voksede hurtig. Følgen af alt dette viste sig snart paa Opdragelsens Omraade. Ridderens Opdragelse kom til at staa i skarp Mod sætning til det kirkelige. Størst Bægt lagdes paa det, som i de kirkelige Skoler blev

oversæet eller rent ud fordømt. Man lagde Vind paa at erhverve sig Øvelser i alskens Jdrætter og en elegant Optræden; at vinde Ære ansaaes for særlig eftertragtelserværdigt, og Moderamaalet fik en fremragende Plads. Den Gut, som skulde blive Ridder, blev de første syv Aar af sit Liv opdragen i Hjemmet, særlig af Moderen. Saa blev han sendt til en eller anden bekendt Ridders Borg og undervistes i Ridning, Svømning, Pilesthydning, Fægtning, Jagt, Schakspil og i at gjøre Vers. Ved Fjortenaarsalderen førte Faderen ham til Kirkens Alter, hvor Presten gav ham Sverd og Belte; han blev nu Svend eller Bæbner og fik følge sin Mester overalt paa Jagt, i Baadenleg (Turnering) og i Krig. Hvis han viste sig værdig dertil, blev han i sit enogtyvende Aar slaadt til Ridder. Efterat han ved Ed havde lovet at tale Sandhed, forsvare det, som er Ret, beskytte Enker og Faderløse, holde Kvinden i Ære samt agte Gud og Religionen, blev han iført sin Ridderrustning; en gylden Kjæde hængtes om hans Hals, og man satte paa ham forgyldte Sporer. Inden Ridderstanden fik ogsaa Pigerne i flere Henseender en meget omhyggelig Opdragelse. De undervistes ikke alene i Syning, Strikning, Brodering og Husstet, men ogsaa i Læsning og Skrivning, ja ofte endog i fremmede Sprog. Som Modstykke til Riddervæsenet fik Kirken Skolastiken, der var et aandeligt Ridderstab, som kjæmpede med Tankeens skarpe Sverd i Troens Tjeneste. De ældre Talsmænd for denne Retning søgte at forene Tro og Viden; men siden udviklede sig den skarpeste Mod sætning mellem disse to, idet man lod Fornusten faa Forrangen. Skolastiken udførte et storartet Arbejde i Kirken ved at udvikle og begrunde Kirkelæren samt hævde den selvstændige videnskabelige Forskning trods ydre Magtbud. Men baade Riddervæsenet og Skolastiken opløstes, naar deres Gjerning i Opdragelsens Tjeneste var forbi.

Skolevæsenet blev ført et nyt Skridt frem, da Handel og Industri tiltog og gjorde Byerne rige samt vakte hos Borgerne en stærkere Følelse af Selvstændighed og Trang til en høiere Dannelse. Saaledes opstod Bygskolerne, der ogsaa kaldtes Borger- og Skrive skoler. De gav det første Stød til Udviklingen af en egen Lærerstand og banede Veien for den nationale Dannelse, idet de lagde Vægten paa Kjendskabet til Moderamaalet og søgte at meddele Kundskaber, som var praktiske for Livet. Kundskab i Læsning, Skrivning og Arithmetik var uundværlig. Foruden Undervisning i disse Fag fik man ogsaa en Mundsmag af Geografi, Historie og Naturvidenskab, ja lærte endog lidt Latin. Ved Siden af disse opstod der i enkelte større Byer, som Lübeck og Hamburg, tillige Piges koler. Uagtet Borger skolerne var fuldt berettigede og nødvendige, saa lagde dog den katolske Geistlighed mange Hindringer i Veien for deres Vækst og søgte at hindre dem saa meget som muligt. Deres frie Udvikling blev ogsaa hemmet ved, at Rektoren og Medlærerne oftest var udstødte Munkte, fordærvede Studenter og affatte Geistlige med i Regelen tarvelige Kundskaber og liden Løn. Undervisningen blev derfor i det hele, som man kunde vente det under saadanne Forholde. Tugten var streng og Livet vilddt og raat. Da Skolens Lærere var ansatte paa Opsigelse, opstod heraf en v a n d r e n d e Lærerstand, der flakkede om fra Sted til Sted; deres Disciple fulgte snart ogsaa dette Eksempel. Sig reisende Haandværksvende drog ældre Elever om fra By til By for at søge berømte Lærere og milde Stiftelser, hvor de kunde faa Bolig og Understøttelse. De var ledsagede af flere yngre Disciple, som blev behandlede

aaffkelig og tvungne til at tigge og stjæle; deite kaldtes da "at styde," og deraf har Navnet "ABC-Skytter" sin Oprindelse. Det er let at forstaa, at disse Børn ved et saadant Liv enten gik helt tilgrunde eller i bedste Fald erhvervede sig en høist middelmadig Kundskab. Der habes gribende og livlige Skildringer af disse Omstreifers Lidelser og elendige Liv.

Et betydningsfuldt Arbejde i Oplysnings Tjeneste udførte de førnævnte "Samlivsbrødre." De øvede en mægtig Indflydelse paa sin Samtid baade ved Opdragelse og Undervisning. De er det mest lysende Punkt i Skolens Udvikling i Middelalderen. Bortset fra deres lærde Virksomhed arbejdede de dygtig og ihærdig for Ungdommens, især de Fattiges Opdragelse, baade gennem sine egne Skoler og ved at undervise i fremmede Lærestalter. "I Brødrenes Skoler," skriver den berømte katolske Historikskriver Johannes Janssen, "var al Undervisning gennemtrængt af en kristelig Aand, og Eleverne lærte at betragte Religionen som det vigtigste Formaal for menneskelig Interesse og Grundvolden for al sand Kultur. Paa samme Tid meddeltes et anseeligt Forraad af Kundskab og indgaves Lærlingerne tidlig Kjærlighed til Literatur og Videnskab. Fra alle Kanter strømmede kundskabsstørstende Disciple til deres Skoler." De mest berømte Medlemmer af Selskabet er Stifteren Gerhard Groot († 1384) og hans Medarbejder og Efterfølger Florentinus Radewin († 1400), samt dennes Discipel Thomas af Kempen († 1471), der især er navnkundig ved sin overordentlig udbredte Bog "Om Kristi Efterfølgelse." Til denne Retning hørte ogsaa Gerhard af Zutphen († 1398), som virkede ibrig for Bibelsens Udbredelse paa Folkesproget og kæmpede for Modersmaalets Berettigelse og Anvendelse i hele det kirkelige Liv. Den fromme Forgjænger for Reformationen, Johan Wessel († 1489), hørte ogsaa til denne Kreds, ligesom Erasmus fra Rotterdam († 1536) skulde den meget. Samlivsbrødrene bestod som Samfund indtil det sekstende Aarhundrede.

Det lavere Skolevæsen kom i hele det femtende Aarhundrede ikke ud over sin første Begyndelse. Derimod blomstrede fra det fjortende Aarhundrede Universiteterne raft op. De har sin Oprindelse af de førnævnte omvandrende Lærere og Elever. I det Disciple flokkede sig om en eller flere særdeles søgte Lærere, dannede der sig efterhaanden faste Samfund, der paa samme Maade som Haandværkernes Laug omgav sig med et Bolværk af Love og Statuter for at give Læreembedet faste Regler at gaa efter og for at uddele videnskabelige Værdighedssegn og Grader. Disse Samfund, som snart fandt offentlig Anerkjendelse, kaldte sig Universiteter. De ældste var Fagiskoler. Af disse var Høiskolen i Salerno Lærestalt for Lægekunst og i Bologna for Retsvidenskab; noget senere opstod Universitetet i Paris og blev særlig Theologiens Arnested. Disse Høiskoler begyndte snart at ligne vore, da man i Paris ved Siden af Theologien ogsaa optog Lovkyndighed og Medicin samt de "syv frie Kunster" i sin Læreplan. I det fjortende, femtende og sekstende Aarhundrede oprettedes en Række Universiteter rundt om i Europa, og alle fremstillede en levende Enhed i Videnskaben. De fire Hovedgrene: Theologi, Retsvidenskab, Medicin og Filosofi, sammenfignede man med de fire Strømme, som randt ud af Paradiset. Man omtydede nu ogsaa det gamle Navn Universitas, der oprindeligt blot havde betegnet

Samfundet af Lærere og Disciple, paa den Almindelighed i Videnskaben, som her traadte for Dagen. De Studerende ved disse Høiskoler sluttede sig sammen efter sine Lande i engere Kredse og dannede de saakaldte "Nationer," der stod ligeberettigede ved Siden af hverandre. Universiteterne var i Begyndelsen Skolastikens Arnesteder. Mod Slutningen af Middelalderen indtager dog ved flere af dem Humanisterne (Side 555) de vigtigste Lærerstole. De theologiske Fakulteters store Betydning for Læren, ja for hele den kirkelige Udvikling, traadte klart frem i Dagen. Af disse indtog det, som var i Paris, ubestridelig den ypperste Plads. Efter at de under den pavelige Splittelse havde gjort sig gjældende som en Autoritet af første Rang, beholdt de en Anseelse i Kirken, der undertiden endog indjog Paverne Frygt. Om det end var Undtagelse, naar en Parisertheolog, Johanne Guignecurtius, paastrød, at Kirken kunde aldeles undvære Paven, saa dannede dog de theologiske Fakulteter i hvert Fald en heldig Modvægt mod dennes anmassende Fordringer. Universiteternes Betydning fremlyser ogsaa deraf, at senere Reformationen ud fra et saadant sandt Indgang blandt Folket.

Mod den haarfløvende Skolastik paa Universiteterne optraadte Humanismen (Side 555) og vakte Interessen for den gamle græske og romerske Literatur. Blandt Grundlæggerne af denne Retning var, som bekendt, de tre store italienske Digtere Dante († 1321), Petrarca († 1374) og Boccaccio († 1375). Da græske Lærere ved Konstantinopels Erobring 1453 flygtede til Vesten, vakte de en levende Sands for Studiet af det gamle Grækenlands store Digtere og Filosofer. Af Humanister har særlig Vittorino da Feltré († 1448) virket meget for Opdragelsen. Ved sin overlegne og ædle Personlighed formaaede han at vænne sine Elever fra et blødagtigt Liv og uddanne dem til kundskabsrige og dygtige Mænd, sunde paa Sjæl og Legeme. Den berømte Reuchlin († 1522) har selv karakteriseret sin Virksomhed saaledes: "Den hellige Hieronymus ærer jeg som en Engel, og Nicolaus af Lyra agter jeg høit som Lærer, men Sandheden tilbeder jeg som en Gud." Han fremmede Studiet baade af Hebraisk, Græsk og Latin. Erasmus († 1536) har baade bidraget til at udvikle Sprogstudiet og virket for Skolen og Opdragelsen ved Skrifter, hvori der findes mærkelige Udtalelser af ham, der peger tilbage til "Samlivsbrødrene," hos hvem han fik sin første Opdragelse, og fremad mod Reformationen. Men ogsaa Humanisterne udartede og øvede baade ved sin Foragt for Mødermaalet og sin kolde, aandløse Forstandighed en fordærvelig Indflydelse paa Skolevæsenet og blev efterhaanden selv til et nyt Slags Skolastik. "Skulde her ske et virkeligt Fremstridt, maatte andre Strenge røres end de, som hidtil havde lydt, og Afforderne tone fuldere og dybere; men for at gjøre et Greb af denne Art forslog hverken græsk Grammatik eller ciceronianisk Latin; der maatte en Mand til, som forstod at tale menneskelig til Menneskene, til Læg saavel som Lærd. Hvad man foreløbig behøvede, var ikke videnskabelig Opdragelse, men Samvittighedens Opdragelse, og den Mand, som forstod at ryste Samvittighederne, var Martin Luther."

Lidt om det kristelige Liv.

det tiende Aarhundrede tog det religiøse og sædelige Liv et bethdeligt Opsving. Munkene væsenet reformeredes, og dette øvede sin Indflydelse paa Paverne, Geistligheden og Vægfolkets. Særlig betydningsfuld blev Tiggermunkenes Virksomhed ved Prædiken, Sjælsorg og et ofte lyssende Liv. En Række dygtige Paver tog sig med Iver af Kirken og udgav mange Bestemmelser, der tilsigtede at fremme Gudsfrugt og gode Sæder. Kjærlighedslivet tiltog, Herberger, Hospitaller og Fattighuse blev oprettede, og der øvedes en storartet Virksomhed for at lindre den timelige og aandelige Nød, samtidig som man viste en Selvfornægtelse og Opofrelse, der maa vække Beundring. I Pavedømmets Glands tid, der varede til Udgangen af det tolvte Aarhundrede, synes det kristelige Liv ved første Blik at staa høiere end selv i Oldkirken. Der er en gennemført lovmæssig Orden, og Kirken har en beundringsværdig Magt og Tugt over sine Lemmer, som i mange Henseender virker heldig, men nærmere beseet ogsaa har sine betænkelige Skyggesider. De mange Bud og Bestemmelser fremavler en udvortes Kristendom, og Kirkens Være og aandelige Opdragelsesmaade fremavler en Gjerningshellighed, der ofte som en ydre Fernis dækker over det indre uigjensjødte Sind eller endog blot skjuler en sædelig Raaddenhed. Kristi frie, uforstyldte Naade forkyndes rent kun af faare Faa, medens hans Person og Gjerning almindelig stilles i Skyggen af Jomfru Maria og andre Helgener med deres overflødige Fortjeneste. Det menige Folks Kristendom er blandet op med grov Overtro, og man gjør Balsarter, dyrker Relikvier og paakalder Helgener langt oftere end den levende Gud. Det mest straalende kristelige Liv i denne Tid er hyppigst plettet af Sværmeri og en uevangelisk Aand; rene aabenbarer det sig hos enkelte kristelige Sekter, som Waldenserne og Andre. Men selv i denne Middelalderens Glands tid viser der sig dybe Skygger, der kommer stærkt frem i Kjætterforsølgelserne, Inkvisionen og Hekseprocesserne, dette Pavekirkes frygtelige Dreksløver, der gjør sig mere og mere gjældende, jo nærmere man kommer henimod Reformationen.

I Kirkens Nedgangstid fra det trettende til det fættende Aarhundrede staar det idethale sørgelig til. Klosteret udartede, Geistligheden blev verdslig, og den sædelige Fordærvelse greb frygtelig om sig, særlig under Middelalderens sidste Paver (Side 501 flg.). Det uevangeliske Bud om "Englelivet" eller Presternes ugifte Stand i Modsatning til Vægfolkets "Dyreliv" viste sig skjæbnsvangert for Munkene og Geistligheden; Utugtshynderne tog Overhaand, medens Familielivet gik tilbage og blev foragtet. Ugtefolk forlod hverandre og gik i Kloster; Munkene sværmede for Himmeldronningen, og Nonner valgte Kristus som sin Brudgom. Samtidig tiltog Helgentilbedelsen, Billedtjenesten, Relikvidyrkelsen og Balsarterne. En dyb Uro og en smertelig Længsel efter Forsoning og Frelse kom herigjennem frem, uden at det lykkedes at stille den. Afslædshandelen, der mere og mere blev drevet frækt og skamløst, fløvede den sædelige Bevidsthed. Aandelige Bedragerier af alle Slags gik i Evang, og Prædiken stod i det hele sørgelig lavt. Literaturen i denne Tid frembyder i broget Blanding Tro og Overtro, Helligt og Brægebilleder af det Hellige, inderlig Tillid til Gud og kras Helgendyr-

kelse, Lovprisning af den guddommelige Naades fuldkomne Tilstrækkelighed og Om sætning af Kristendommen i en Sum af fortjenstlige Ydelser. Guds tjenesten udartede, og man drev ofte paa en drøi Naade Spøg med det, som skulde behandles med Erbødighed. I Julen havde man Lystigheder, som lidet stemmede med denne Fest. Man sjajede og dansede, og Kirken gjenlød af Viser og stralende Latter, Hvin og Hyl. Paa Nytaarsdag eller Helligtrekongersdag holdtes en Narrefest; da sværte Folk Ansigtet, klædte sig ud som Prester, valgte en Narrebiskop og fulgte ham i Optog til Kirken; "der prædikede han og uddelte Velsignelsen, medens de fyldte Røgelsekarret med gamle Saaler, holdt Drifkegilde paa Alteret, spillede Kort og Terning og dansede under de kaadeste Viser. Saa førte de bort derfra paa Møgljærre og overdængedes undervejs med Smuds." Ved Velsæfsten havde man en Korsførte paa Dyret, og en Prest læste Messe, der endte med, at han skrød som et Vsel, og Koret istemte Vselvisen. "Om Paaften fortalte Presterne Eventyr, det ene galere end det andet, indtil man ikke længere kunde høre et Ord for Paaffelatter; det kaldte man Udtryk for den kristne Glæde." Ogsaa Fastelavn var fuld af sprudlende Liv og Kaadhed. Kirken optraadte vistnok imod disse Udskeielser, men det nyttede ikke, og tilsidst saa den gennem Fingre med det hele. Saaledes vaskede man mellem afgudisk Tilkedelse og lelsærdig Spot. Middelalderens aandelige Liv viser en sælsom Blanding af Ondt og Godt, tidt med de forunderligste Overgange. "Ideen i al sin guddommelige Myndighed og en næsten dyrisk Ideløshed; Ridderlighed, mystisk Snderlighed og kold Skolasitik; Dvang, Trylleri og kraftig Virksomhed; offerglad Kjærlighed, Verdensforagt, utrolig Selvfornægtelse og den groveste Kjødighed, den vildeste BOLD Saa i Støvet for Presten som den Guds Udvalgte, og saa haane ham, trampe paa ham, gennemprygge ham! I samme Sjel kan en Tro i Frygt og Bæven brastfiske med den tørreste Tvil, med Spot, ja dæmonisk Trods. Men Farvespillet kan ikke være rigere. I alle Retninger optræder store, ofte mægtige Kræfter, tugtbante og staalsatte i Forsagelsens Skole. Der er en smulmende, skjønt uklar Følelse, i sjelden Grad modtagelig for det Høieste; et anelsesfuldt Syn paa Livet, en barnlig Trostlydghed: alt er saa storladent." Men Udartningen baade i Være og Liv var ved Middelalderens Slutning naaet til det Punkt, at en Reformation var nødvendig.

Tilbageblik paa Middelalderen.

ved Begyndelsen af Middelalderen led Kirken tunge Tab i Østen ved Islams Indtrængelse; i Europa fik den varigt Fodfæste alene i Spanien, hvorfra der udgik en Kulturstrom til mange Lande. Kristendommen gjorde dog ogsaa storartede Erobringer, idet de germanske og slaviske Folk blev bundne for Evangeliet. I Middelalderens første Tidrum (590—1073), foregaar en Missionsvirksomhed, som maa vække Beundring. Vistnok øves Dvang, og Omvendelsesværket drives i det hele overfladisk, idet der ikke er Tale om nogen nævneværdig Undervisning før Daaben; men dygtige Missionærers og fromme Munkes og Presters Forkyndelse af Ordet paa Modersmaalet fremkalder et ofte fagert Kristenliv i Forbindelse med Kirkens ordnede,

Iovmæssige Tugt, hvorved de nyomvendte Folkeslag opdrages til gode Sæder. Missjonen og Dannelsen af Folkekirker er det karakteristiske for hele dette Tidsrum. Kristendommen artet sig bedst paa de britiske Øer, i Tyskland samt dernæst i Norden; de slaviske Folk staar betydelig tilbage. En ny Sang lægges paa de nyomvendte Folkeslags Tunge, og baade i England, Tyskland og Norden findes større og mindre religiøse Digte fra denne Tid, som endnu vækker Beundring ved sin forholdsvis evangeliske Aand og Tone samt poetiske Kraft og Fynd. Det samme kan siges om en god Del af denne Tids Prædikenlitteratur. Billedstriden greb vidt om sig og fløvede tilslut Kirken i to store Samfund (867). Den østlige eller græske Kirke fik i Johannes fra Damaskus († 757) sin mest fremragende Dogmatiker. Den berømte Rabanus Maurus († 856) øvede i Vesten betydelig Indflydelse paa Kirkelæren, idet han førte Læren om Naadevalget et godt Skridt fremad, ja vi er i Grunden ikke komne længer den Dag idag end han. Munkens Paschasius Radbertus († 865) udviklede Brødforvandlingslæren, der blev af den største Betydning baade for Gudstjenesten og Kirkelivet i det hele. Munkevæsenet tiltog og undergik henimod Slutningen af dette Tidsrum en gavnlig Reform. Klostrene blomstrede og blev Arnesteder for Dannelse og Oplysning, Skoler grundlagdes, og under Karl den Store († 814) gjordes det første Forsøg paa at faa istand Folkeskoler. Pavedømmet fører i denne Tid en energisk, men endnu resultatløs Kamp for Verdensherredømmet. Hovedslaget staar med Keiserdømmet; men dette har afgjort Overvægten over det udartede Pavedømme, der især i det tiende Aarhundrede er sunket dybt, hvilket øver en stor Indflydelse paa Geistlighedens og Lægeskikkens religiøse og sædelige Liv, der gaar sørgelig tilbage, indtil det ved Munkevæsenets Fornæelse tog et nyt Opsving; men det skjæmmedes dog af Overtro og rent ud hedenske Forestillinger.

Den Kamp, som Pavedømmet saa længe og energisk havde ført mod den verdslige Magt, fortsattes i næste Tidsrum (1073—1295) og det med afgjort Held. Det vinder store Seire over Keiserdømmet og knuser dette, fratager Metropolerne deres Magt og søger at drage Folkekirkerne helt under sit Vælde, ja endog at hæve sig over de store almindelige Kirkemøder. Alt dette lykkedes tilslut paa en overraskende Maade ved en Række fremragende Pavers store Kløgt, og ved at de tog Munkevæsenet i sin Tjeneste. Især var Tiggermunkene deres bedste Arbeidsmænd og blev en indflydelsesrig Magt paa det kirkelige, politiske og borgerlige Livs Omraade. I Klostrene udviklede den kirkelige Videnskab sig til Skolastik og frembragte storartede Ting ved formelt at begrunde den herskende Kirkelære. Den berømte Anselm († 1109) udviklede Læren om Forsoningen eller Kristi stedfortrædende Fyldestgjørelse, medens den navnkundige Thomas Aquinas († 1274) udviklede og begrundede Brødforvandlingslæren i Skrifter og Sange. Dette Dogme blev nu mere end tidligere Midtpunktet i Troeslæren og det centrale i Gudstjenesten ved mere bestemt at fremkalde Læren om Messiofferet. Mod den tørre, forstandige Skolastik danner den fromme, dybe og følelsesfulde Mystik en gavnlig Modvægt og forberedede ved sin Opfattelse af Kristendommen som en Hjertesag en fuldkomnere og mere udpræget Gudsfrugt. Den Indsigelse, som fra forskellige fromme Sekter reiste sig mod Pavekirkens Overgreb og Udartning fra den apostoliske baade i Lære og Liv, mødte denne med Magt istedetfor med Aandens

Baaben. Kjætterforfølgelserne, Inkvifitionen og Hekseprocesserne er sørgelige, men talende Vidnesbyrd derom. Kirkesangen gjør i denne Tid et stort Fremfærdt, men Prædikenen udarter mere og mere; den er bedst hos Mystikerne og Sekterne. Det lærde Skolevæsen inden Klostrene, der stod paa en saa god Fod, gik tilbage ved Munkenes Verdsliggjørelse, da de kom i Besiddelse af store Rigdomme. Misjonsvirksomheden aftager betydelig, men kan dog paa enkelte Steder fremvise vakre Resultater. I Kirkens Nedgangstid (1295—1517) gik det stadig tilbage med Pavedømmet. Vidnesbyrd herom er det saakaldte babiloniske Fangenskab (1309—1377) og den pavelige Splittelse eller Schisma (1377—1417). Keiserdømmet fik paany Overtaget. Ved den middelalderiske Kirkes Opbyggelse paa Tradition og Pelagianisme led det kristelige Liv dyb Skade, og Folket udestængtes fra Frelsens Bei. Vantro, Overtro og Uædelighed tog Overhaand baade blandt Paverne, Geistligheden, Munkene og det menige Folk. Enkelte Undtagelser mærker vi med Glæde. Mod Fordærvelsen i den herskende Kirke optraadte i de forskjellige Lande dygtige og daadskraftige Mænd, men deres reformatoriske Bestræbelser paa Grundlag af Guds Ord blev dog undertrykkede med Jld og Sverd. Alligevel var, især i Tyskland, Folket vel forberedt paa en Reformation. Ved Siden af de tidligere Kloster- og Menighedsskoler grundlagdes Borgeriskoler og Universiteter, der fik stor Betydning. Overtro, Gjernings-hellighed og Helgentilbedelse tærer paa det aandelige Livs Marg, medens Frelsens Bei gennem Kristus Jesus er tilhølet og fordunklet ved Fabler og Mennekesbud. Prædikenen giver det samme forvirrende Indtryk af aandelig Uklarhed. Fra mange forpinte Hjerter høres forvilede Nødraab om Hjælp; fra enkelte Prædikanter og Forfattere lyder evangeliske Toner, der ligesom Fuglens Sang i den tidlige Morgenstund varsler om en ny Dag. En inderlig Længsel efter en Kirkeforbedring fylder Høie og Lave. Paver, Biskopper, Keisere og Tyrker havde dels ikke villet, dels ikke kunnet tilfredsstille den. Men da kom endelig den ved Luther længselsfuldt ventede Reformation, uden hvilken Kristendommen maatte var gaaet tilgrunde i en stor Del af Europa.

Den nyere Tid.

Reformationstiden.

Den lutherste Kirkes Grundlæggelse.

Luthers Barndom og Klosterliv.

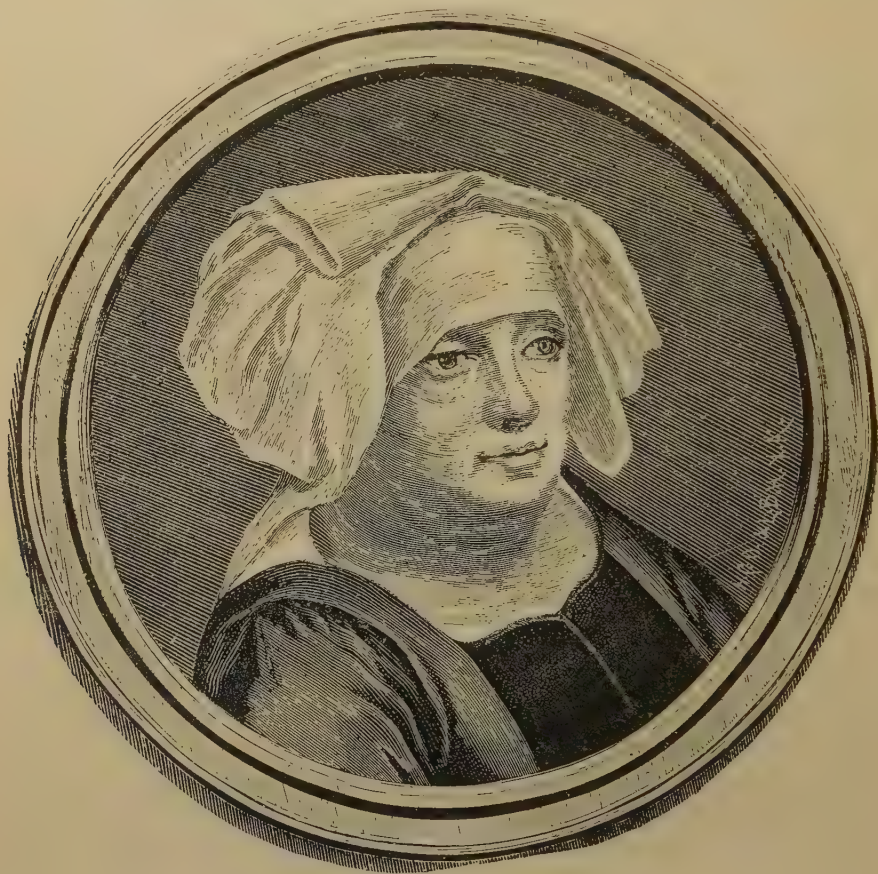
det foregaaende er antydet, hvorledes Kirkefornyelsen paa mange Maader blev forberedt. Udviklingen alene var dog ikke istand til at frembringe en Reformator; det havde oftere tidligere vist sig. Man bør derfor vistnok søge Nøglen til Luthers epokegjørende Virksomhed deri, at han baade var udrustet med vidunderlige Naturens og Naadens Gaver samt kaldet og forberedt af Gud til sit Dagværk. Hans Storbaad bestod, som bekendt, deri, at han som et Redskab i Guds Haand reiste den sunkne Kirke af Gruset ved atter at sætte Ordet høit paa Lysestagen, saa Alle kunde se den enfoldige Frelsens Vej, som Evangeliet anviser i Kristus Jesus, men som dengang var stærkt overgroet af Menneskelærdommens frodige Ugræs. Vi vil nu i korte Drag skildre denne store Mands Livsgjerning, som har grebet dybere ind i Kirkens Udvikling end nogen anden siden Apostelen Paulus.

Martin Luther blev født i Eisleben i Saksen 10de November 1483. Hans Forældre var Bergmanden Hans Luther og Hustru Margarethe, født Biegler. Straks efter Barnets Fødsel drog Forældrene til Mansfeld, fordi Bergarbejderne der havde bedre Fortjeneste. De var fromme Folk, som opdrog sin Søn strengt i Tugt og Herrens Formaning. Faderen straffede ham engang saa haardt, at han flygtede, og Moderen slog ham engang for en ringe Nøds Skyld, saa Blodet flød, men de mente det hjerteligt godt, og han skattede altid høit sine brave Forældre. Da Sønnen var stor nok, sendte de ham paa Skole. Læreren var en streng Mand, der engang pryglede Gutten 15 Gange paa en Formiddag. Her lærte han de 10 Bud, Troen, Fadervor, den almindelige latinske Børnegræmmatik samt den gamle romerske

Jestkalender og nogle kristelige Sange. I sit fjortende Aar blev han sendt paa en høiere Skole i Magdeburg, men allerede Aaret efter drog han til Eisenach, da man haabede, at hans derboende Skuldsfolk vilde tage sig af ham. Vigesom saa mange af sine fattige Kamerater maatte han her efter Datidens Skik tjene sit Brød ved at synges for Godtsfolks Døre. En vilstaaende og varmhjertet Kvinde, Fru Ursula Cotta, blev tiltalt af hans klare Stemme og rørt over hans Fattigdom; hun tog ham til sig. Nu kunde Luther uhindret bruge al sin Tid til Læsning, og hans Ungdom, der hidtil var henlevet under stor Armod og strengt Arbejde, fik nu lidt mere Solskin over sig. Neppe atten Aar gammel drog han til Universitetet i Erfurt. Ogsaa her arbejdede han flittig; som en lydig Søn vilde han efter Faderens Ønske blive Retslærd. Han begyndte hver Morgen sit Studium med Bøn, for hans Valgsprog var: "Flittig bedet er over det halve studeret." Allerede i sit to og tyvende Aar blev Luther Magister i Filosofi, og den unge, livsfriiske Student blev almindelig beundret for sine Evner og sit fromme, sædelige Liv; men han havde endnu ikke ret lært "sin Gud og sig selv at kjende."

Da fulgte rasht paa hinanden forskjellige Begivenheder, som hidførte det aandelige Livs Gjennembrud. En Dag saa han for første Gang paa Universitetsbibliotheket en latinsk Bibel; den var sæstet med en Jernlænke, forat Ingen skulde stjæle den dyre Skat. Efter hans tidligere Mening bestod den hellige Skrift bare af de Evangelier og Epistler, som blev oplæste ved Gudsstjenesten. Men nu læste han meget, som han aldrig havde haft en Anelse om. Især fængsledes han af Samuels Historie. Snart efter blev han syg og troede sig Døden nær; Dødsfrygt og en unævnelig Gru for Dommen og Evigheden greb hans Sjæl. Men en gammel Prest trøstede ham og sagde: "Vær frimodig, du skal ikke dø. Gud vil endnu gjøre en stor Mand af Eder, som skal trøste mange Menneſker." Da han blev frisk igjen, vilde han drage til sine Forældre og bar, som Skik var dengang blandt Studenterne, en Aarde ved Siden. Undervejs var han saa uheldig at stjære over en Aare i Venet og raabte i Dødsangst: "Maria, hjælp!" Da Saaret efter nogen Tids Forløb var groet igjen, blev han paa ny dybt rystet, idet en god Ven af ham pludselig mistede Livet. Dybt bedrøvet gjæstede han derefter sine Forældre, og da han var paa Tilbageveien til Erfurt, blev han overfaldt af et frygteligt Tordenveir. En Lynstraale for over hans Hoved, og han faldt skjælvende til Jorden og raabte: "Hjælp, kjære St. Anna, jeg vil blive Munk." Hjelvedes Rædsel kom over ham som en Flod, og uden sin Faders Vidende og Vilje løb han "paa Angstens rappe Saaler" ind i Augustinerklosteret i Wittenberg. Med hele sin Sjæls Energi søgte han at gribe det Evige og underkastede sig alle Arbejder og Bodspøvelser; thi dette var netop efter Datidens Opfatning at "forarbejde sin Saliggjørelse." Han optog Arbejdet med det fuldeste Alvor og var fremfor sine øvrige Klosterbrødre ivrig i Fasten, Waagen, Selvpinsler, Læsning af Bønner og stille Selvbetrægtninger. Naar Luther sad i sin Celle og læste Bibelen, kom Munkene og sagde: "Ikke med Studier, men ved Tiggeri tjener man Klosteret." Ja, man sagde engang til ham: "Det er Bibelen, som volder alt Oprør." Men Forsagelser og Selvpinsler skaffede ikke den bekymrede Munk Fred, men kun et oprevet Sjæleliv, fuldt af mørke, stridende Tanker og dybe Ansægtninger. Saa aabenbarede han sin Samvittigheds kval for en gammel, gudsfrygtig og prøvet Klosterbroder, og denne viste ham, hvad der laa i hint dyrebare, kjendte Ord af Kirkens

ældgamle Troesbekjendelse: "Jeg tror Syndernes Forladelse." Og saa hans fromme Foresatte, Dr. Staupitz, trøstede ham i hans Sjælensød og sagde: "Du ved ikke, Martin, hvor gavnlige og nødvendige disse Ansægtelser er for dig." Disse og lignende Ord øvede en velgjørende Indflydelse paa Luthers Sind. En særlig Trøst fandt han i Bibelen og blev efterhaanden ført tilbage til den gamle

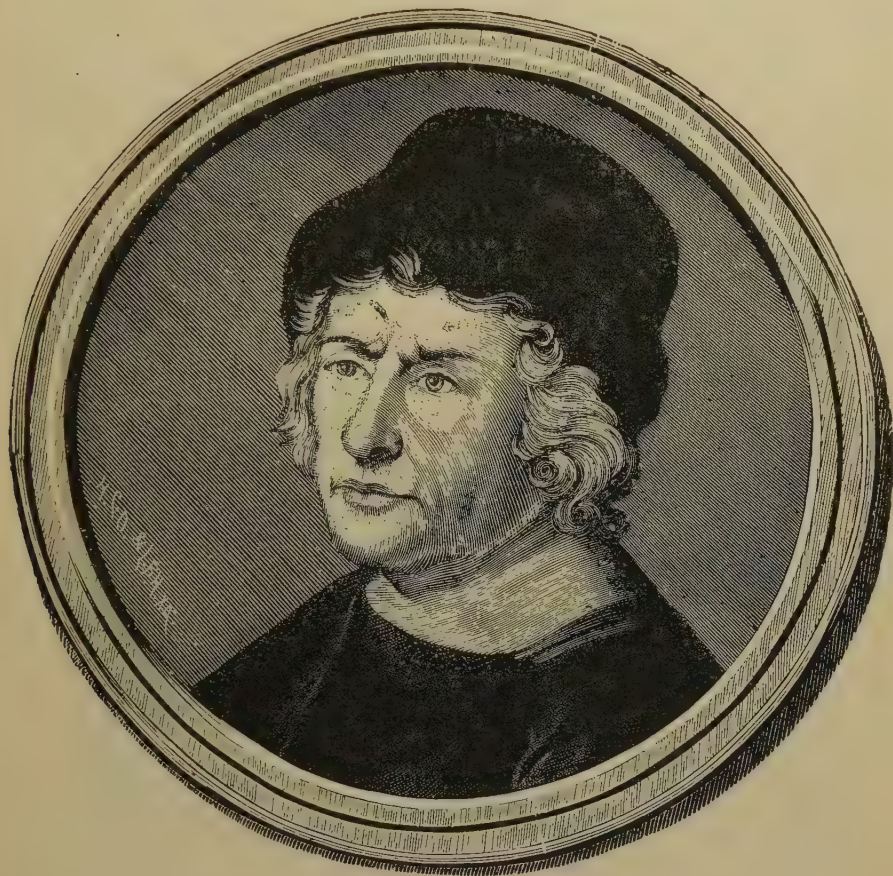
Luthers Moder.

Efter Halds Stik af Cranachs Maleri.

Kirkes Frelsesvei, til den paulinske Tro paa Frelsen af Naade uden menneskelig Fortjeneste.

"Denne den bibelske Kristendoms Grundtanke, at Mennesket retfærdiggjøres ved Troen alene, uden Lovens Gjerninger, havde saaledes Luther personligt tilegnet sig, efter tidligere forgjæves at have forsøgt Gjerningernes, Bødsøvelsernes ufremkommelige Bei; som denne Grundtanke blev Midtpunktet i hele hans aandelige Syn, hele hans religiøse Liv, saa blev den ogsaa netop derved tillige Reformationens første og store Princip. Som religiøs Personlighed — og uden at betragte

ham fra denne Side vil man kun faa en skjæv Opfatning baade af ham og hans Gjer-
ning — samler hele hans dybe og stærke Natur sig omkring dette ene Punkt: Troen paa
den frie Naade. Det er denne Tro, aldrig vaklende, altid uroffelig, der gjør ham til
den modige, seirrige, uovervindelige Reformator. Det er i Kraft af denne, han baade
river ned og bygger op.

Luthers fader.

Efter Haidts Stik af Cranachs Maleri.

Luther kommer til Wittenberg og Rom.

En det var ikke Guds Vilje, at Luther længe skulde forblive i Klosterets
Stilhed. Kurfyrst Fredrik den Vis af Saksen havde i Aaret
1502 stiftet et Universitet i Wittenberg, og efter Staupitz's Anbe-
faling blev den unge, begavede Munk i 1508 kaldet til Professor ved denne
Høiskole. Dette er en ny og betydningsfuld Vending i Luthers Liv. I denne
Stilling blev han fremdeles sin Orden Tro og tog ogsaa i Wittenberg sin Bolig i

en Celle i det derværende Augustinerkloster; men som Universitetslærer i sidstnævnte By skulde snart hele Verden lære ham at kjende som den, der lod Guds Ords klare Bys skinne til Frigjørelse og Frelse for Mange. I Førstningen maatte han imidlertid læse over de filosofiske Fag. Dette erkjendte han senere som Guds vise Styrelse. "Gud har villet, hvad jeg nu ser, at jeg skulde lære at kjende Høistolernes Visdom og Klosterenes Hellighed af egen Erfaring, forat det ugudelige Folk ikke skulde have at bramme mod mig, dets senere Modstander, som den, der fordømte Ting, han ikke kjendte." Da Universitetets Rektor nogle Gange havde hørt hans Forelæsninger over enkelte Stykker af den hellige Skrift, sagde han: "Denne Munk vil forvirre alle Høilærde, frembringe en ny Lære og reformere hele den romerske Kirke." Staupitz opmuntrede ham til at prædike; men Luther vægrede sig ved at tale til Folket i

Kurfyrst Fredrik den Vise.

Formindstet Gjen'vælselse af et Stik af Albert Dærer.

meget anderledes, end han havde tænkt sig; især harmedes han over Presternes Vetsindighed og Fordærvelse. "Jeg hørte blandt andre forargelige Ting ved Bordet, hvorledes nogle læste Messe og roste sig af, at de indviiede Brødet og Vinen med disse Ord: Brød er du, og Brød bliver du, Vin er du, og Vin bliver du. Hvad skulde jeg tænke? Og ved Siden deraf væmmedes jeg ved, at de saa sikkert og artigt kunde holde Messe, som om de havde et Gjøglemspil for sig; thi før jeg naaede til Evangeliet, var Presten ved Siden af færdig med sin Messe og tilraabte mig: "Skynd dig, skynd dig o. s. v." Juld af Bekymring for sin Sjæls Frelse løb han som en "gal Helgen gennem alle Kirker og Kloster og troede alt, hvad der blev løiet og støiet." "Jeg har vel ogsaa," skriver han, "holdt en Messe eller ti i Rom og beklagede dengang meget, at min Fader og min Moder endnu levede; thi jeg vilde

Guds Sted og sagde: "Hr. Doktor, I berører mig mit Liv; jeg vil ikke kunne holde det ud et Hjerdingaar." Men da han efter mange Bønner endelig lod sig bevæge til at prædike i et gammelt Klosterkapel, viste det sig, at Tilhørerne likte godt hans Taler. Snart efter blev han kaldet til Prest i Bykirken, og hver Søndag forkyndte han nu Guds Ord for Folket efter Skriftens Lære. Tilstrømningen til hans Kirke var overordentlig stor.

I 1510 blev han af Staupitz sendt til Rom i Augustinerordenens Grunde. Underveis fik han ikke dette Bibelsprog af Tærne: "Den Retfærdige af Troen skal leve." Da han fik Die paa Staden i det Fjerne, kaldt han af Grefhyt til Jorden og raabte glad: "Vær hilset, du hellige Rom!" Med from Andagt krøb han paa sine Knæ opad Peterskirken's Trappetrin. Dog fandt han

gjerne have friet dem ud af Stjærtsiden ved mine Messer og andre kostelige Gjæringer og Bønner." Som saa mange Andre gif han til Pilatus trappen, der efter Sagnet skal være bragt fra Domhuset i Jerusalem til Rom. Denne ansees for særlig hellig, da man indbilder de Godtroende, at det var den samme Trappe, som Kristus engang gif ned, da han var dømt af Landskhøvdingen. Fuld af Andagt krøb Luther paa Knæ opad Trinnene og ned igjen; thi den, som gjorde dette, skulde efter Pavens Øfte saa Forladelse for sine Synder. Som ventelig kunde være, fik han ikke paa den Maade Fred i sin Sjæl; meget mere raabte en indre Stemme: "Den Retfærdige af Troen skal leve." Stuffed drog Luther hjem igjen, men jagde senere: "Jeg vilde ikke for hundrede tusen Gylde have undværet Rejsen til Rom!" Efter sin Hjemkomst udnævntes han til Doktor i den hellige Skrift, og han maatte da sværge og love at prædike Guds Ord troelig og rent. "Denne dyre Ed,

Ærfesal paa Universitetet.

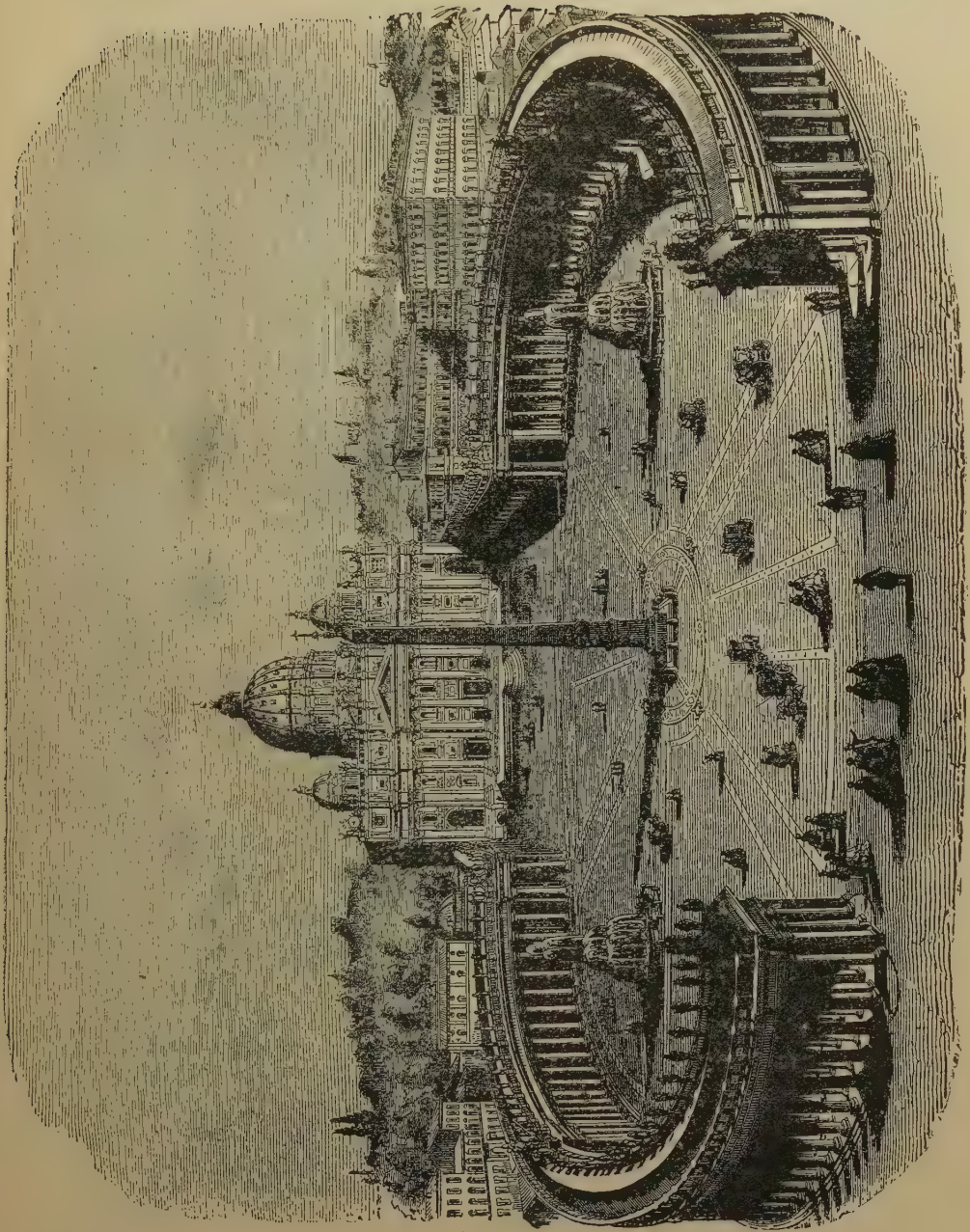
som han svor Gud, den hellige Skrift og Universitetet i Wittenberg, trøstede ham ofte senere under stor Nød og Kamp, naar Djævelen og Verden vilde gjøre ham angst og bange og spurgte, hvem der vel havde besalet ham det, og hvorledes han vilde forsvare at have voldt jaadan Uro i Kristenheden." Tro mod denne sin Doktoræd udlagde han fra nu af flittig den hellige Skrifts Bøger. Han skriver: "Vor Theologi og St. Augustin studerer man med god Fremgang ved vort Universitet; Aristoteles lægges paa Gylde og er sin Undergang nær." Han betragtede Bibelen for Sandhedens højeste Autoritet, Væren om den retfærdiggjørende Tro som Skriftens Midtpunkt, men Kirken som det af denne Tro dannede Samfund. Dog havde han endnu ikke naaet frem til Bevidsthed om, at i disse Grundsandheder laa Begyndelsen til en Omdannelse af Pave-

kirken. Det, som først fremkaldte hans Angreb paa den udartede Kirke, var, at Tiggermunken Tetzal folgte Syndernes Forladelse for Penge og saaledes paa en skamme'ig Maade haane og spottede det, som for Luther var det hel- ligste og dyrebareste i Kristendommen: den frie, uskyldte Maade, som Gud alene stjenker bødserdige og troende Sjæle.

Afladsstriden.

lige siden Afladshandelen blev indført af Pave Bonifacius VIII omkring Aar 1300, var denne aldrig bleven drevet paa en skammeligere Maade end i Aaret 1517 af Dominikanermunken Tetzal, som Hertug Fredrik af Saksen engang havde frelst, da han for usædeligt Forhold skulde druknes i Floden Jun. Pave Leo den Tiende behøvede Penge til Fuldførelse af Peterskirken og havde overdraget den indbringende Afladshandel til Kurfyrst Albrecht af Mainz. Som Kurfyrstens Udsending drog Tetzal omkring i Landet og folgte pavelige Afladsbreve for Synder, som man havde begaaet eller vilde begaa. Man kunde ogsaa købe de Afdødes Sjæle fri for Skjærsilden. De Penge, som blev betalte for hans Vare, kastede han i en Kiste, og i Folkemunde hed det: "Saasnart Pengene klinger i Kisten, springer Sjælen ind i Himmelen." Paa sin Vandring kom Tetzal i Nærheden af Wittenberg; ogsaa Luthers Skriftebørn strømmede til Afladskræmmeren og købte sig "Syndernes Forladelse" for Penge. Naar Luther bagefter formanede dem til at gjøre Bod for sine Synder, saa viste Mange ham de købte Afladsbreve og mente, at naar de havde disse, var det ikke nødvendigt. Da sagde Luther: "Jeg vil gjøre et Hul paa hans Tromme." Og han prædikede og skrev ivrig mod det gudsbespottelige Uvæsen. Da Tetzal truede med at anklage ham som Rætter, op slog Luther den 31te Oktober 1517 paa Slotskirkegården i Wittenberg 95 Sætninger mod Afladshandelen og tilbød sig at forsvare dem mod Enhver, der vilde nægte deres Sandhed. De gav et tro Speilbillede af Luthers Standpunkt dengang; de var uklare paa mange Punkter, ja indeholdt endog Modsigelser, der skrev sig fra, at Reformatoren, trods den bundne evangeliske Erkjendelse, endnu holdt fast ved den katolske Kirke og dens geistlige Orden. Men hvad der taler ud af dem er en ængstet Samvittigheds Røddraab, en indtrængende Opfordring til alvorlig Bod. Derfor fandt de Gjenklang i mange Mennekehjarter. Da Bogtrykkerkunsten allerede var opfundet, blev Sætningerne i Løbet af 14 Dage bekendt i hele Tyskland; "det var, som om Englene var Sendebud" til at bære Theserne ud over Europa. Mange glædede sig og beundrede den Mand, der havde Mod til at optræde saaledes; Andre betragtede ham som en Oprører. Luthers Daad fremkaldte en Strid, der havde tre Udviklingsstrin. Paa Kampens første Stade holdt Luther endnu fast ved Pavens Autoritet. Han skrev et ærbødigt Brev til Leo den Tiende, der i Begyndelsen betragtede Bevægelsen i Wittenberg for en unyttig Trætte mellem Munk. Men da Luther blev anklaget som en Fredsforstyrrer, saa befalede Paven, at han skulde indfinde sig i Rom for at staa til Regnskab. Paa Universitetets og Kurfyrstens Begjæring gav dog Paven sit Samtykke til, at Luther blev forhørt i Tyskland. 3 Oktober 1518 fik han Befaling til at møde i Augsburg for den pavelige Legat Cajetan. Da Luther

Peterskirken i Rom.

kom, forlangte Sendemanden, at han skulde tilbagefalde sine Sætninger. Men han holdt fast ved, at Troen var nødvendig for at saa Syndernes Forlæbelse, og erklærede, at den hellige Skrift staar over Paven, og fordrede, at man skulde gjen-drive hans Bildfarelser ved den hellige Skrift. Tillige appellerede han fra den slet underrettede Pave til en bedre underrettet. Enden paa denne Sammenkomst blev, at Cajetan skildtes fra den "kjætterske Munk" med de Ord: "Gaa og kom ikke for mine Dine, før du vil tilbagefalde." Han sagde om Luther: "Jeg kan ikke

Luther og hans Tøser.

Efter en Originaltegning af C. Koch.

længere tale med dette Bæst; thi han har saa dybe Dine og saa underlige Spekulationer i sit Hoved." Derpaa skrev Reformatoren en liden Bog for at give Paven bedre Underretning om denne Sag. Saa forlod han hemmelig Augsburg, da der var Grund til at frygte, at Legaten vilde tage ham til Fange.

For det andet Skridt paa den begyndte Bane sørgede de udelige Forsvarere af Af-laden. Man sagde bl. a.: "Den, som ikke bliver fast ved den romerske Kirkes og Pavens Lære som den ubedragelige Troesregel, hvorfra ogsaa den hellige Skrift hen-

ter sin Kraft og Anseelse, er en Kjætter," og "en Kjætter er ogsaa den, som uden Kjærlighed dømmer om Kirkens Gjæringer." Disse Udtalelser vakte Luther til at tænke over, hvilken Grund Pavedømmet hvilede paa. Han kom til det Resultat, at Kirken stod over Paven, og at Kirken, repræsenteret af Kirkemøderne, heller ikke kunde godkjenne Bildfarelsen. Saa appellerede han da i December 1518 til et almindeligt, kristeligt Concil; han "vilde høre Brudens Stemme." Smid- lertid var den kloge, pavelige Kammerherre Karl von Miltitz kommen som

overordentlig Udsending til Wittenberg for at række Kurfyrsten fra den hellige Fader i Rom den indviede gyldne Rose. Med ham havde Luther i Januar 1519 et Møde i Altenburg, og ved sin venlige og velberegne Optræden indvirkede han saaledes paa Reformatoren, at denne lovede at tie, hvis Modstanderne ogsaa gjorde det samme. Ja, han skrev endog til Paven et Brev fuldt af Vrefrygt og lagde heri for Dagen sin Fjælselighed.

Men Modstanderne taug ikke; de tvang ham i Juni 1519 til fuldstændig at bryde med Rom. Den ærgjerrige og lærde Ramphane Dr. Johan Eck fra Ingolstadt havde Lyst til at stride om disse Sager med en af Luthers Tilhængere ved navn Andreas Carlstadt, eller rettere sagt helst med Reformatoren selv. Paa Slottet Pleysenburg i Leipzig kom det til en Ordskamp, der varede i hele tre Uger. Først strede Eck og Carlstadt længe med hinanden om den frie Vilje. Da nu Eck betegnede nogle af Luthers Paastande for fjætteriske, optraadte denne, som ogsaa var tilstede. De kjæmpede nu i samfunde 14 Dage om Bod, Aflad og Skjærsild, men fremfor alt om Pavens Overhøiighed. Luther sagde, at Pavens Primat ikke grundede sig paa guddommelig Befaling, men hvilede alene paa menneskelig Anordning. Han støttede sig især til den hellige Skrift; men Modstanderen b raabte sig paa Fædrenes og Pavernes Bestemmelser. Da sagde Luther: "Du flyr Bibelen som Djævelen Korset." Da Eck mindede om, hvorledes det allerede i Kostnitz var bleven udtalt mod Wiclef og Hus, at den romerske Kirke alene var den sande, og rettede det Spørgsmaal til Luther, om han vilde slutte sig til deres Fjætterier, da var det skjæbnesvangre Dieblif kommet, da Luther enten maatte fornægte den erkjendte Sandhed eller bekjende den trods Concil og Pave. Han svarede djærvt: "Ikke alt, hvad Hus har lært, er falskt. Da sagde hans Modstander: "Har da Kirkemødet i Kostnitz, der fordømte ham, faret vild? Luther svarede: "Det har faret vild, ligesom enhver Kirkeforsamling, der ikke holder sig til Guds Ord." Efter Ordskiftningens Slut tilskrev begge Parter sig Seiren. Men Luther havde ved sine Ord angrebet Pavedømmet i dets Grundvolde.

Dr. Eck ilede til Rom for at fremstjynde Forsølgelsen mod Luther. Med Pavens Banbulle af 15de Juni 1520 vendte han saa tilbage til Tyskland. 41 af Reformatorens Sætninger blev stemplede som fordærvelige. Luther holdt Troen høit mod Romerkirkens mange Sakramenter og Gjæringer og forkastede den Paastand, at det nye Testaments Sakramenter bragte Frelsen alene derved, at man brugte dem (*ex opere operato*); han nægtede Skjærsilden og Viljens Frihed samt stillede de store Kirkeforsamlinger over Paven og ringeagtede Kirkens Ban. Derfor skulde hans Bøger brændes; hvis han ikke tilbagekaldte inden 60 Dage, skulde han rammes af Banstraalen; lutherste Værere blev truede med Fængsel og Landsforvisning, og de Steder, hvor de opholdt sig, med Interdikt eller Folkeban. Men Pavens Banstraale var misbrugt saa ofte, at den i Tyskland ikke længer havde nogen synderlig Virkning. Og Luther eiede mægtige Venner, der tog sig af ham. Da hans Fiender i mange Byer brændte hans Bøger, besluttede han at gjøre Gjengjæld. Ledsaaget af en stor Skare jublende Studenter drog han den 10de December 1520 udenfor Elsterporten i Wittenberg og brændte Bullen paa et Baal med de Ord: "Fordi du har

Ørødsampen mellem Luther og Ed. — Efter et Maleri af C. J. Sessing.

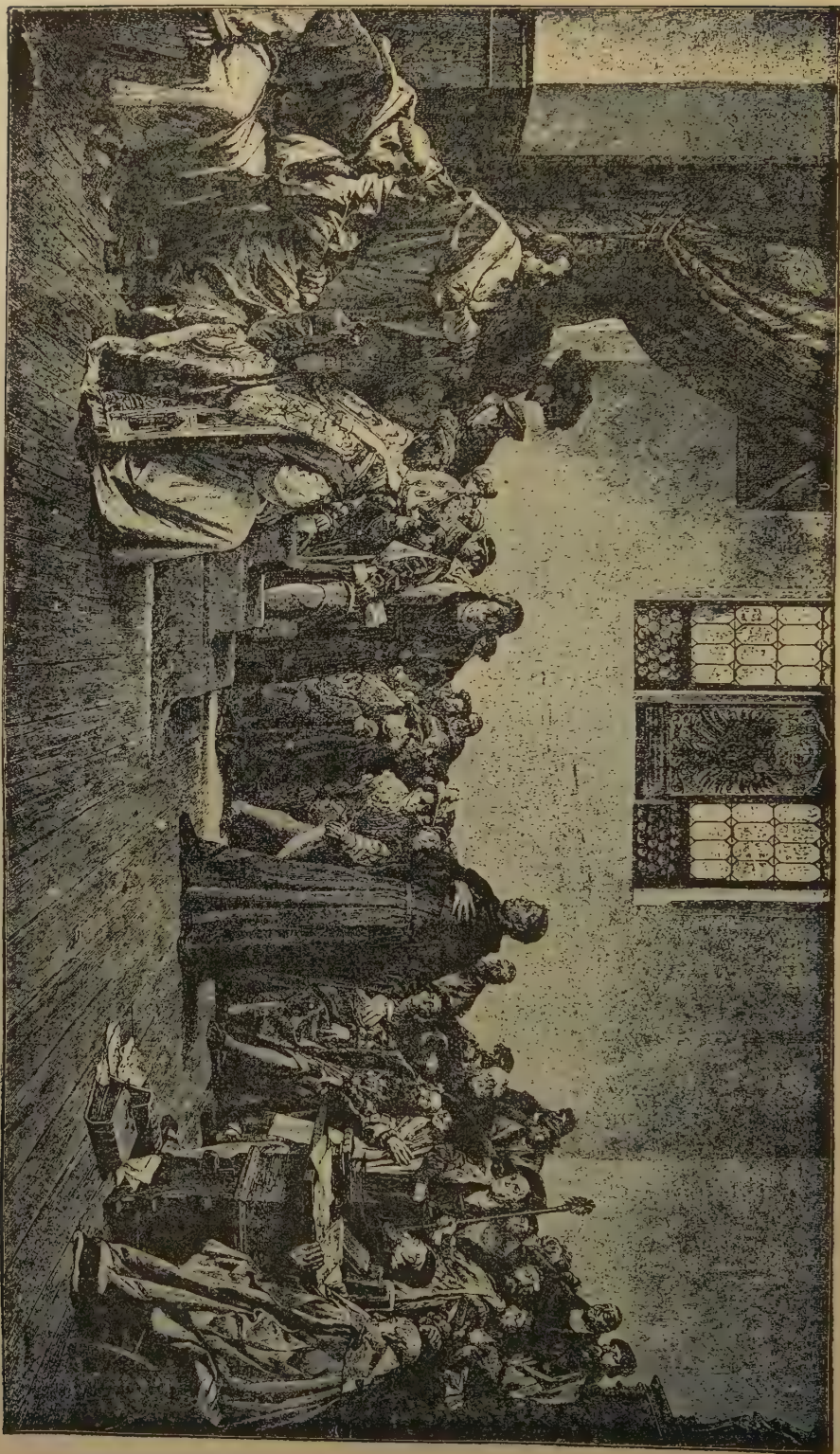
bedrøvet Guds Hellige, saa fortære dig den evige Ild," medens den forsamlede Skare sang den berømte Hymne "O, store Gud, vi love dig." Dette Skridt gjorde dog ikke Luther uden først endnu engang (17de November) at have beraabt sig paa et almindeligt Council, trods sin Anskuelse om, at Kirke-møderne hyppig for vilde. Han for sin Del vilde ikke være Skyld i nogen kirkelig Splittelse.

Men det begyndte Reformationsværk gik fremad med Rjæmpeffridt. De Lærde ved Wittenbergs Høistole havde forlængst sluttet sig til den nye Bevægelse, ja Fyrster og Riddere, især den kjække og begavede Humanist Ulrik von Hutten, var begejstrede, og Reformatorens Skrifter blev overalt slugte med Begjærlighed af store Skarer, som var sultne efter sand Sjælesøde. Den rene evangeliske Lære blev af Wittenbergstheologer forkyndt i mange Byer; da stod der blot en Ting tilbage for den romerske Kurie: at vinde den verdslige Øvrighed for sig mod Luther, saa Bannet kunde blive forvandlet til Rigets Akt. Paven og hans Hjælpere arbejdede herpaa af alle Kræfter.

Rigsdagen i Worms.

Rort Tid efter at Luther havde brændt Bavebullen, samledes de tykke Fyrster i Worms for at deltage i den Rigsdag, som Keiser Karl V havde bestemt skulde holdes der. Ogsaa Luther modtog i Marts 1521 Befaling til at møde for Keiser og Rigets Stænder i Worms. Han fik et keiserligt Leidebrev, der lovede Beskyttelse, til han var kommen hjem igjen fra Rigsdagen. Med et freidigt Sind begyndte han Rejsen, endstjønt han var meget affræstet efter en Feber. Hans Vandring fra Wittenberg til Worms lignede et Triumftog, slig trængte Folket sig om ham for at se og høre. Skjønt man advarede ham for at reise did, hvor han maaske vilde blive brændt ligesom Husz og Kostnitz, svarede han: "Til Worms er jeg stevnet; til Worms maa jeg drage. Selv om man gjorde en Ild, der rak fra Wittenberg til Worms og lige til Himlen, saa vilde jeg dog i Herrens Navn møde." Da han var nær Worms, fik han fra sin Ven Spalatin, der var Hofprest hos Kurfyrsten af Saksen, et Bud, som advarede ham mod at komme til Byen. Men Luther svarede: "Om der var saa mange Djæble i Worms, som der er Tagsten paa Husene, saa vil jeg dog der hen." Ved hans Komme var der et uhyre Tilløb af Folk; Mange jublede og lagde sin store Glæde for Dagen. Da han den næste Dag blev hentet og stillet for Rigsforsamlingen, maatte man paa Grund af Trængselen føre ham gennem Haver og Baggaarde. Foran Salens aabne Dør stod den berømte Ridder og Feltherre Georg Frundsberg; han klappede Luther paa Skulderen og sagde: "Munk, Munk, du gaar nu en Gang, som jeg og mangen Krigsøverste ikke har gaaet i det hedeeste Slag. Men er din Mening ret, og er du vis i din Sag, saa gaa i Guds Navn og vær trostig; Gud vil ikke forlade dig."

Paa Forsamlingen gjorde den affræstede Munk intet synderligt Indtryk, og Keiser Karl sagde til sin Sidemand: "Han der skulde ikke overtale mig til at blive Rjætter!" Paa Spørgsmaalet om han vilde tilbagefalde sine Skrifter, svarede han endnu noget beklemmt og meget ærbødig, at han maatte udbede sig Betænkningstid.

Ætther for Rigsdagen i Worms. — Efter et Maleri af Anton v. Werner.

Den fik han til følgende Dag. Om Aftenen og Natten havde han en haard Bønnekamp. Da han atter traadte frem for Forsamlingen og blev opfordret til at forklare sig, var han ikke at kjende igjen; den tidligere Frygtsomhed var som strøgen af ham, og han forsvarede frimodig og med fast, klar Stemme sine Skrifter og erklærede sig rede til at blive belært ved Vidnesskyrd af den hellige Skrift. De, som var tilstede paa Pavens Vegne, svarede imidlertid, at man ikke var kommen for at stride med ham; man forlangte et kort og greit Svar, om han tilbagekalde eller ikke. — "Vel," sagde Luther, "siden man forlanger et ligefremt og enfoldigt Svar, saa skal jeg give et, som hverken har Horn eller Tænder. Hvis jeg ikke bliver overtydet med Vidnesskyrd af den hellige Skrift eller ved andre klare, overbevisende Grunde (thi jeg tror hverken paa Paven eller Konciliernes alene, da de saa ofte har feilet og modsagt sig selv), saa kan jeg ikke tilbagekalde; det er ikke raadeligt at handle mod sin Samvittighed. Her staar jeg, jeg kan ikke andet. Gud hjælpe mig! Amen." Da han nu atter kom hjem i sin Bolig, opløstede han Hænderne og raabte: "Nu er det gjort, nu er det gjort!" — Men Kurfyrst Fredrik den Vise sagde til Spalatin: "Hvor godt Broder Martin talte for Keiser og Rigeets Stænder!" Hertug Erik af Braunschweig sendte ham til Forfriskelse en Kande Gimbeckerøl, hvorfor Luther lod takke ham: Ligesom Hertug Erik har tænkt paa mig, saa tænke vor Herre Jesus paa ham i hans sidste Kamp. Flere af Luthers Fiender vilde nu overtale Keiseren til at tage tilbage det givne Leide; thi man mente, at Ingen behøvede at holde sit Ord til en Kjætter. Men Karl havde et saadant stammeligt Trostabsbrud og sagde: "Hvad man lover, det maa man holde." — Før Luther forlod Worms, prøvede man paa endnu en Gang i Mindelighed at udjevne Striden. Men efterat Erkebiskoppen af Trier i to Dage havde forhandlet med Reformatoren, erklærede denne: "Naadigste Herre, jeg kan ikke falde tilføie, det faar gaa mig, som Gud vil. Er dette Værk af Menneſker, saa vil det forgaa; men er det af Gud, saa kan I ikke forstyrre det." Tre Timer efter fik Luther Befaling til inden 21 Dage at vende hjem til Wittenberg og undervejs hverken ved Prædikener eller Skrifter oprøre Folket. Fire Uger senere erklærede imidlertid Keiseren, der var en Fiende af den evangeliske Bære, Luther i Rigeets Akt, d. e. Enhver, som vilde, kunde ustraffet fange og dræbe ham.

Georg Frundsberg.

Luthers tre store Reformationskrifter.

landt de Bøger, som man forlangte af Luther i Worms, at han skulde tilbagekalde, var især de tre store Reformationskrifter fra Aaret 1520. Det første af disse var rettet "Til hans keiserlige Majestæt og den kristelige Adels af tysk Nation om den kristelige Stands Forbedring." Dette Skrift har man ofte bekyldt for at være revolutionært, men ganske uden Grund; thi Luther fremholder netop ikke noget nyt, men kræver, at man skal vende tilbage til det gamle eller urkristelige. Denne Bog vil kun være et Nødraab, "om Gud vilde give Nogen Anden til at rætte sin Haand til den elendige Nation." — Luther nævner tre Straamure, hvormed Romanisterne har omgivet sig. "For det første, naar man har trængt ind paa dem med verdslig Magt, har de sagt, at den verdslige Magt ikke havde nogen Ret ligeoverfor dem. For det andet, naar man vilde straffe dem med den hellige Skrift, saa har de derimod indvendt, at det ikke tilkom Nogen at udlægge Skriften uden Paven. For det tredje truede man dem med et Koncil, saa opfandt de, at Ingen kunde sammenkalde et Kirkemøde uden Paven. Nu hjælpe os Gud og give os en Bajan, saa Jerikos Mure maa blive omstyrrede, paa det, at vi maa kunne blæse disse Mure af Straa og Papir omkulde." — Luther rydder først bort Forskjellen mellem Lægfolk og Prester og udvikler Ideen om den selvstændige kristelige Stat paa Grundlag af den bibelske Lære om det almindelige Prestedømme. "Alle Kristne er i Sandhed af geistlig Stand. (Jer et kongeligt Prestedømme, 1 Pet. 2, 9.). Dog maa Ingen tage sig til paa egen Haand at forvalte Embedet uden Menighedens Indvilgelse og Udvælgelse." — Staten er for ham en ligesaa berettiget Side af Folkelivet som Kirken. Kirkens Embedsmænd har at forvalte Ord og Sakramenter; den verdslige Øvrighed fører Regimentet til Beskyttelse og Straf ogsaa over de Geistlige. Dernæst vender Luther sig mod Pavens Ufeilbarhed. "Hvem vilde hjælpe Kristenheden, naar Paven feiler, dersom man ikke skulde tro nogen Anden, der har Skriften for sig, mer end Paven?" — "Troende Forstaaelse af Skriften" er altsaa for ham Maalestøtten, ikke den rent subjektive Dom. Endelig beviser han ud af den gamle Tids Kirkehistorie, hvorledes det slet ingen Grund havde, at Paven alene kunde sammenkalde Koncilier. "Enhver Borger i Kristi aandelige Stat skal slukke, hvor der opblusser en Forargelsens Ild, det være nu i Pavens Regimente eller hvorsomhelst." For et kommende, frit, kristeligt Koncil gjør Luther Reformforslag, der dels angaar den kirkelige Ordning, dels Læren. Han vil have afskaffet den kanoniske Ret, forsaavidt den giver Geistligheden Herredømme og Rigdom; han ønsker, at Reiseren faar igjen sine tidligere Rettigheder overfor Kirken, samt at Jodtysset afskaffes, og Ziggertklostrene bliver ophævede, og kræver, at tyske Len ikke mere bliver skjenkede til romerske Udsendte, og endelig, at Cølibatet og Balfarterne forbydes. Men især fordrer han, at Skole- og Opdragelsesvæsenet skal reformeres lige fra Folkestolen til Universiteterne.

I hans andet Skrift "Om Kirkens babiloniske Fangerskab" træder den lutheriske Kirkefornyelses dogmatiske Side frem. Her tales næsten om alle de Bildfarelser, som den evangeliske Kirke senere befriede sig fra. Midtpunktet danner den romerske Lære om Sakramenterne. Blant de syv romerske Sakra-

menter er der kun tre, som har de væsentlige Kjendetegn som saadanne, nemlig Daaben, Nadveren og Bøden. Ogsaa det sidste har Luther senere udelukket, fordi det manglede et ydre Tegn. Nadveren, skriver han, er intet Offer, som de romerske siger, men en Guds Gave, som Troen modtager. Forvandlingslæren har han store Betænkkeligheder ved; senere forkastede han den helt paa Grund af Hostiens (det indviiede Brøds) Tilbedelse, som var en Følge af denne Opfatning. Daaben fremstiller han som en Begyndelse til Kjødets Dødelse og den aandelige Opstandelse, hvilke begge Dele skal fortsættes hele Livet igjennem, saa at dette er en voksende Daab, der fuldender sig paa hin Dag. Den Naade, som meddeles i Daaben, er altsaa af blivende Betydning og Virkning. Med Hensyn til Barnebaaben taler han om en slumrende Tro hos Børnene og en stedfortrædende hos Fædrene. Daabsløftet er det ene nødvendige. Ved det ophæves alle andre særskilte Løfter; thi de indeholdes i Daabsløftet. I Skriftemaalet er Opregningen af de enkelte Synder umulig; de Gjæringer, hvorved man yder Satisfaktion (Erstatning) er aldeles forkastelige.

Det tredje Skrift: "Om et Kristenmenneskes Frihed" gennemføres af en højere Freds Aand og er en uovertruffen Frembringelse af ædel, evangelisk Fromhed. "En Kristen er en fri Herre over alle Ting og dog alle Tings Tjener og Enhver undergiven; fri er han ved Troen, tjennende ved Kjærligheden." Dette er Hovedindholdet af denne herlige Bog. — Fri bliver Sjælen ved at være bunden til Guds Ord. I Troen paa Ordet fortsættes paa billedlig Maade en Forening mellem det guddommelige og menneskelige, saaledes som den oprindelig var given i Kristi Person. I Forkyndelsens Ord om sig beiler Kristus til sin Brud; til dette Ord maa Sjælen betro sig; saa kommer ved Ord og Tillid eller Tro den Forening istand, hvori Kristus betror sig til Sjælen som dens Brudgom og den sig til ham: af dette aandelige Ægteskab følger, at Kristus og Sjælen bliver et aandeligt Legeme. Saa bliver ogsaa alle Ting fælles; thi hvad Kristus har, tilhører den troende Sjæl, og hvad Sjælen har, bliver Kristi Eiendom. Nu har Kristus alle Goder og Salighed, der bliver Sjælens Eiendom; men Sjælen har al Synd og Udyd, der bliver Kristi Eiendom. Saaledes maa Synderne blive slugte og druknede i ham." — Til hvilken Ære og Værdighed hæver ikke Kristus Sine ved Troen! Han deler sin Værdighed med de Kristne, forat de alle maa være Konger og Prester. "Ved sit Kongerige har den Troende Magt over alle Ting, ved sit Prestedømme har han Magt over Gud; thi Gud gør, hvad han beider om og vil (Ps. 45, 10.), og hvis han mente at blive from, fri, salig eller en Kristen ved gode Gjæringer, saa mistede han Troen og alle Ting." — Hvorfor er da de gode Gjæringer paa budte? Luther svarer: "Endsjønt Mennesket indvortes er tilstrækkelig retfærdigt ved Troen, saa forbliver han dog i dette legemlige Liv, maa styre sit eget Legeme og omgaaes med Legemer. Da kommer det an paa, at Legemet bliver det indre Menneske lydigt ved Troen og bliver ligedannet dermed." Saa har da Mennesket først at dæmpe sin egen kjødelige Vilje og hindre den, og han vil gøre det uafslædig paa Grund af Glæden og Saligheden i Samfundet med Kristus, et Samfund, af hvilket der af sig selv opstaar taknemmelig, ren Gjentkjærlighed i Hjertet. Men denne Kjærlighed til Gud driver ogsaa til Kjærlighed mod Næsten. "Den Troende behøver vel for sig ikke mere Gjæringer for at

være salig; men netop fordi han har nok for sig selv i Troen og er salig i den, saa kan og vil han tjene sin Næste af ren, fri Kjærlighed. Saaledes gjør en Kristen, fuld og mæt i Troen, ligesom sit Hoved Kristus sig villig til sin Næstes Tjener, forat hjælpe ham, fare og handle med ham, ligesom Gud har handlet med ham i Kristus." — Troen affkaffer altsaa saa langt fra Loven og de gode Gjerninger, at der tværtom ikke kan komme gode Gjerninger uden ved Troen. "Hvor der ikke er Tro, der er Synd. Gode, fromme Gjerninger gjør aldrig en god, from Mand, men en from Mand gjør gode Gjerninger. Thi det er klart, at det er ikke Frugterne, som bærer Træet, men Træet Frugterne." — Vogen ender saa: "Af alt dette følger, at en Kristen lever ikke i sig selv, men i Kristus og sin Næste, i Kristus ved Troen, i sin Næste ved Kjærligheden. Ved Troen hæver han sig over sig selv til Gud; fra Gud synker han atter under sig selv ved Kjærligheden og bliver dog altid i Gud og Gud i ham (1 Joh. 4, 16.)."

Reformationskirken Grundfætninger.

Luthers tidligere Livsførelse samt af hans tre store Reformations skrifter fremgaar tydelig de to Grundfætninger, som dannede Midtpunktet i den rensede Lære. I Modfætning til den romerske Kirkes Pelagianisme fremtræder den Erfarings sandhed, at Mennesket ikke bliver retfærdiggjort af Lovens Gjerninger, men ved Troen alene. Dette er den første store Grundsten i den lutheriske Kirkebygning. I Modfætning til Traditionen eller Overleveringen, som den romerske Kirke støttede sig til, beraabte Reformationskirken sig alene paa den hellige Skrift som Regel for Lære og Liv. Dette er dens anden store Hovedgrundfætning. Med Hensyn til Spørgsmaalet om, i hvilket Forhold Ord og Tro staar til hinanden, saa lader Luthers Skrifter os ikke i Tvil. Troen blot udlægger den hellige Skrift; Troen har Ret til at udvikle og anvende den Erkjendelse, som er bleven den tildel. Troen har endelig at prøve de hellige Skrifter's Vægt og samt deres særskilte Værd. Deraf kommer Forkastelsen af de apokryfiske Skrifter, som Pavekirken antog for ægte; dette var ogsaa Aarsagen til, at den store Reformator gav Johannes's Evangelium og første Brev samt Brevene til Romerne, Efezjerne og Galaterne samt første Petri Brev Fortrinet fremfor alle andre Bøger i den hellige Skrift. Paa den anden Side betragter han den hellige Skrift som den eneste Erkjendelseskilde for Kristi og Apostlernes rene, oprindelige Fortyndelse. Og saa den personlige Erkjendelse og Troens Visdom maa underkaste sig Skriften som Rettesnor.

Hos Luther er begge de nævnte Hovedgrundfætninger forenede med en sund Troesbekjendelses Taft. Ord og Tro, Tro og Ord bliver hos ham altid sammenfælede. De hindrer hinanden ikke; thi begge har de sit Udspring fra den Helligaand, som udgaar fra Kristus. — Den hellige Skrift henviser af sig selv til Troen, som den vil tjene; den vil jo finde et Sted i Menneskehjertet for sit Indhold, for Sandheden. Paa den anden Side henviser ogsaa Troen til den hellige Skrift; thi kun den hellige Skrift's Kristus er istand til at tilfredsstille det skyldbetyngede og det benaadede Menneskes Trang. — Den praktiske Bærevibde af de reformatoriske Grundtanker fremlyser allerede af Luthers reformato-

riste Skrifter. Af den Være, at Skriften er eneste Regel og Rettesnor for Troen, fremgik først de Troendes almindelige Prestedømme. Derved falder Pavekirken Prestestand og det dermed forenede Hovedsakrament Ordinationen eller Prestevielsen. Alt menneskeligt Herredømme over Troen udeluktes; baade det himmelske og det jordiske Hierarkis Formidling bliver overflødig; jordiske Tings Midlerstilling mellem Gud og Menneskene, lig som den foresaandtes i de romerske Sakramenter, er umulig. Ud fra Troen bliver Bods sakrament et forvandlet fra Grunden af; thi paa den ene Side erkjender den sande Ydmyghed, som hører med til Troen, Umuligheden af at skrive alle enkelte Synder, paa den anden Side er Prestens Stilling baade som Midler og Dommer gjort overflødig. Endelig er det Troen, som ophæver de enkelte Løfter, idet den fører alt tilbage til det ene Livsløfte, den fuldkomne Hengivelse til Kristus.

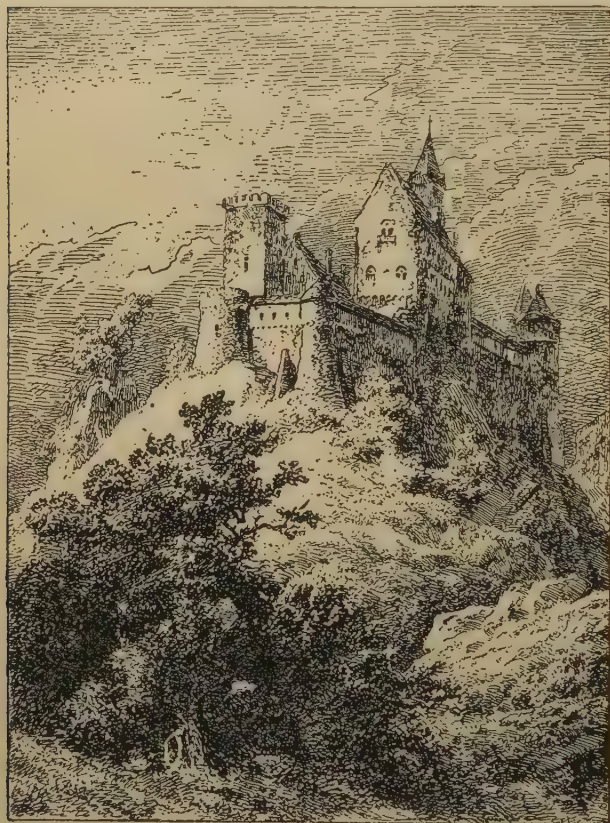
I Kraft af de reformatoriske Grundtanke maatte der indtræde en ganske ny Verdensanskuelse og en forandret Stilling til de aandelige og sædelige Omraader. Videnskaben, der i Pavekirken paa mange Maader var bunden, bliver nu fri. Den af Guds Aand oplyste Fornuft kan fremme Troeslivet; paa Kunstens Omraade hjælper den til at hæve Oldtidens Skatte, der tjener til Aandens Forædling. Fremfor alt kan den øve en gavnlig Indflydelse paa Studiet af den hellige Skrift. De tre sædelige Samfund, Egteskab, Familie og Stat, indsættes ved det reformatoriske Grundsyn igjen i sine Rettigheder. De danner sammen med Kirken det "sande Hierarki," og Luther nævner som de tre sande hellige Ordener: Kirken med dens Tilhørere og Lærere, Staten som Enhed af Øvrighed og Under- saatter samt Husstanden, hvori Forældre og Børn, Herstab og Tjenere er forenede til en Husmenighed.

Stille Arbeide paa Wartburg.

Da Luther straks efter Rigsdagen i Worms blev lyft i Rigets Aft eller fredsøs, var han allerede i Sikkerhed. Hans Landsherre, Fredrik den Vise, havde nemlig sørget for, at han i den nærmeste Fremtid blev beskyttet mod Mordere. Medens Luther en Dag kjørte hjemover fra Rigsdagen, blev Vognen pludselig standset af 5 forklædte Ryttere. De tog Reformatoren tilfange, satte ham paa en Hest og jagede derpaa ind i Skoven til det faste Slot Wartburg, der laa høit og vaktert paa en Fjeldknaus ikke langt fra Byen Eisenach. Her fik han et Værelse med alle Bekvemmeligheder samt Bøger og Skrivefager. I Omegnen gjaldt han for en Statsfange. Naar han red ud eller paa anden Maade viste sig for Folk, hed han altid Junker Jørgen. Han maatte ogsaa bære Ridderdragt og lade Skjægget vokse. Saaledes levede han her under sin Kurfyrstes Beskyttelse fra Mai 1521 til Marts 1522. Dette Ophold danner et Vendepunkt i hans Liv og reformatoriske Virksomhed. Medens han hidtil havde udsjort et stort Rydningsarbeide, saa lægger han fra nu af især an paa at bygge op og ordne, saaledes som det allerede kommer frem i hans førnævnte reformatoriske Skrifter. Mange troede i Begyndelsen, at han var død; men af Breve og Skrifter mærkede man snart, at Kampen var ilive. Under det stille Liv, som han førte her, kom ligesom i tidligere Aar tungsinde Tanker over ham. Ensomheden førte Anfægtelser og voldsomme

Sjælekampe med sig; ja, han troede endog, at Djævelen i synlig Skikkelse forfulgte ham. Et gammelt Sagn fortæller, at han engang pludselig saa Satan i sin Celle, samt at han med helligt Troesmod og Trods kastede Blækhuset efter den Onde. Disse Kampe lutrede hans Troesliv og klarnede hans Erkjendelse. Her begyndte han paa sit Livs Storbærf: En ny Oversættelse af Bibelen efter Grundteksten. Allerede 1522 udkom det nye Testamente under Bistand af hans Venner Melancthon, Bugenhagen o. fl. Lidt efter Lidt fulgte ogsaa det gamle Testaments Bøger, saa at den hele, fulde Bibel blev trykt 1534. Bistnok fandtes

Slottet Wartburg.

der ogsaa før Luthers Tid thyste Bibeloversættelser, men de var paa et saa knudret og slet Sprog, at de var uforstaaelige for Folket, og Hjertet blev ikke opbygget ved dem. Men ellers kjendte man foruden den hebraiske og græske Grundtekst kun den latinske Bibeloversættelse Vulgata. Paa hin Tid fandtes der i Tyskland endnu intet fælles Sprog; der benyttedes forskjellige Dialekter. I Fyrsternes og Byernes Skrivestuer brugtes vistnok allerede almindelig den højsaksiske Mundart. Da Luther ved Bibeloversættelsen benyttede sig af nævnte Dialekt, saa fik den almindelig Udbredelse, især da den hellige Skrift blev meget læst af Folket.

Hvor stort Arbeidet var, og hvilken Møie det kostede at oversætte Bibelen paa et for Folket forstaaeligt Sprog, kan ikke Mange nu begribe. Luther siger selv: "Nu, da Bibelen er oversat paa Tysk, kan man med Vinene løbe igjennem 3 eller 4 Blade og støder ikke an en eneste Gang og blir ikke var, hvilke Stene og Stubber, der har ligget iveien, da man gaar over det som et høvlet Bræt." Han vilde give en Oversættelse for det tyske Folk, og derfor nævnte han ogsaa Mynt, Maal og Vægt med tyske Navne. Om Oversættelsen skriver han: "Man maa ikke spørge det fremmede Sprogs Bogstaver om, hvordan man skal tale Tysk, men man maa spørge Moderen i Huset, Børnene paa Gaden og den almindelige Mand paa Torvet. Hvis jeg tolker efter Bogstaven: "Af Hjertets Overflod taler Munden," hvilken Tysker

vilde forstaa det? "Hjertets Overslod" er ikke tyft ligesaa lidt som Dvæns, Bænkens Overslod o. l. Men Moderen i Huset og den almindelige Mand siger saa: "Hvad Hjertet er fuldt af, løber Munden over med!" Det er at tale tyft. Ved Engelen's Hilsen til Maria lyder det ordret: "Maria, fuld af Naade." Men taler den tyfte Mand sig? Han tænker paa en Tønde fuld af Øl eller en Pung fuld af Penge. Derfor har jeg fortystet det: "Du lykkelige!" og skulde jeg have valgt det bedste Udtryk, saa maatte jeg have oversat: "Gud velsigne dig, du kjære Maria!" — Luther skyede ingen Nøje for at blive Herre over den tyfte Sprogkat. For rigtig at betegne de Edelstene, som omtales i Johannes's Aabenbaring 21de Kap., og selv at have en rigtig Forestilling om dem, fik han Spalatin til at vise sig nogle slige Klenodier af Kurystens Skat. Øste gik han paa Torvet blandt det almindelige Folk for at høre deres Talemaader. Engang lod han slagte et Faar for at faa Greie paa Dværets Indvolde og indre Dele, forat han kunde faa den rette Oversættelse af de Steder, der handler om Offertjenesten. Forbi Bibelen var saa folkelig overjat, derfor blev den ogsaa læst med saadan Begjærlighed og øvede en slig uberegnelig Indflydelse. En Fiende af Reformationen, den pavelige Professor Cochläus, skrev derfor paa

Luther og hans Venner afslutter Bibeloversættelsen.
Efter et Maleri af Leonhard Sey.

samme Tid fuld af Harm: "Ogsaa Stomagere og Bævere og alle Uvidende, der blot har lært at læse lidt Tyft, læser Bibelen med største Begjærlighed, lærer den ved hyppig Læsning udenad og bærer den hos sig. I Løbet af saa Maaneder bliver det almindelige Folk ved saadan Rundskab saa indbildt, at det strider om Troen og Evangeliet ikke blot med katholske Lægmænd, men ogsaa med Prester og Munk, ja endog med Doktorer i Theologi." "Luther har overjat Bibelen i Syndens Skræk og Evangeliets Trøst, og som derfor Bibelen blev en verdensomdannende og verdens-beherskende Magt, saaledes kom Oversættelsen til at omdanne og beherske Sproget. Værdighed og Hellighed præger det Hele; simpel Enfold forener med kjernefuld Kraft Trost og Mod Ordlyden med Agtelse for Livets og Hjemlandets Naade at tale, tænke og føle paa." — Nutildags kan vi neppe sætte os ind i den Glæde, som Luthers tyfte Bibel dengang fremkaldte blandt Folket; den blev i dybeste Forstand Kirkens Reformator.

Kamp mod Sværmere og Oprørere.

fterat Luther havde opholdt sig paa Wartburg næsten et Aar, fik han høre, at Professor Andreas Karlstadt i Wittenberg havde begyndt at gennemføre Reformationen paa en voldsom Maade. Han ikke blot afskaffede den romerske Gudstjeneste, kastede Billederne ud af Kirkerne, ødelagde Altrene og forgreb sig paa Munkene, men udbredte Grundsætninger, som maatte skade Reformationen og gjøre den mistænkelig og umulig i Manges Sine. Under det Paaskud, at den Helligaand oplyste Lægsfolkene, erklærede han Stolerne for overflødige og afskaffede mange af disse. Det var derfor naturligt, at han søgte sig nær i Slægt med nogle Sværmere, som var fordrevne fra Zwichau og havde søgt Beshyttelse i Wittenberg. De fornemste af disse var Tøimageren Nicolaus Storch og Presten Thomas Münzer. De fik Navnet Zwichauerprofeterne, fordi de roste sig af høie, aandelige Aabenbaringer, som de sagde var mere værd end Guds Ord i Bibelen. De for-

Thomas Münzer.

kastede Barnedaaben og mente i sin Indbildstthed at kunne ødelægge alt ugudeligt og formaa at danne et Rige af bare Hellige, i hvilket man alene kunde optages ved Gjendaaen. Sværmeriet greb om sig som en Farsot, og vilde Pøbelhobe streifede om og søgte at reformere paa sin Vis, men bragte overalt Skræk og Forvirring med sig. Da blev det for trangt for Luther paa Wartburg. Trods alle Færter forlod den fredløse Mand sit sikre Tilflugtssted og ilede til Wittenberg. Underveis skrev han et heftigt Forsvarsbrev til sin Landsherre, hvori han sagde, at han maatte adlyde Gud mere end Menneſker, og at han var under en langt højere Beshyttelse end Kurfyrstens. Til stor Glæde for

fine Venner kom han den 7de Marts til Wittenberg. Otte Dage i Rad prædikede han nu mod Billedstormerne. "Det var ikke den rette Fremgangsmaade, man havde grebet til," sagde han, "for at afskaffe Misbrug eller bruge sin kristelige Frihed, naar man vilde fare saaledes frem med Vold og ikke først tilstrækkelig undervise Hjerterne om Troens Lære. Man maatte først med Guds Ord straffe og dømme Pavenes Uvæsen med Messesoffer, Billeder, Skriftemaal, Faste og forbudne Spiser. Naar paa den Maade Hjerterne først var blevne fri for Snaren, saa vilde den ydre Afkæffelse blive saa meget lettere, ja alt vilde da falde af sig selv. Tillige burde man for de Svages Skyld have Taalmodighed med de ydre Indretninger og i kristelig Kjærlighed vogte sig for at give Forargelse." Ved sin vældige Tale "prædikede han Sværmeriet ned;" Zwichauerprofeterne forlod Landet, Karlstadt blev forvist og døde 1541 som Professor i Basel. Denne Tid var særlig betydningsfuld og rig for Luthers aandelige Udvikling; thi da modnedes og klarnede hans kristelige Opfatning af flere vigtige Spørgsmaal, saa han lærte at vælge den rette Middeelvei.

Münzer og hans Tilhængeres Grundsatninger var revolutionære, og fra Rødhugning paa det kirkelige Omraade til Omvæltning paa det politiske er der kun et Skridt. Münzer var 1524 kommen til den frie Rigsstad Mühlhausen, og her lyffedes det ham at rive Magten til sig. Da han lovede fuldkommen Lighed og Eiendomsfællesskab, voksede Tilhængernes Tal Uge for Uge. Budskabet om Misforfølgelse og Folkeopstande i Sydtyskland sporede Münzer til at udvide sit Herredømme ved Bøndernes Hjælp. Dette førte til den sørgelige Bondekrig, som Luther strævede saa for at undgaa, idet han talte og skrev alvorlige Ord baade til Bønderne og deres Undertrykkere om Enhvers Pligter. Der kom desuagtet til blodige Sammenstød, indtil det endelig lyffedes Landgreve Filip af Hessen og Kurfyrst Johan den Standhaftige af Saksen samt andre nordtyske Fyrster at knuse Oprørernes Magt i et Slag ved Frankenhausen den 15de Mai 1525. Hovedmændene blev grebne og Münzer samt de andre Ledere henrettede. Pavekirken har med Uret gjort Reformatoren ansvarlig for Bondekrigen, der skal have kostet henved 150,000 Mennesker Livet. Vel kan hist og her blandt Bønderne Luthers Skrift "Om et Kristenmenneskes Frihed" være bleven misforstaaet, men Grunden til Krigen laa i hin Tids mislige Samfundsforholde, særlig deri, at Bønderne var livegne; af sine Herrer blev de plagede med Tiende, Skatter og haardt Arbejde, uden at de mangengang fik Betaling for, hvad de gjorde, ja man betragtede og behandlede dem ofte ikke stort anderledes end Kvæg.

Til hvilken Afstandighed Gjendøbernes Sværmeri udartede, sees klart af de sørgelige Tildragelser i Maren 1534 og 1535 i Byen Münster. Her jagede Knipperdolling, Skrædder Johan Bochelsøn fra Leyden og Bager Johan Mathiesen fra Haarlem Biskoppen bort og indførte "det nye Zion," et Skjændselens og Bederslyggelighedens Rige, der fik en brat Ende, da Biskoppen og Landgreven af Hessen med en stor Hær omsluttede og erobrede Byen. De Folkeførere, som ikke faldt i Kampen, fik en uheldig, men retfærdig Død til Straf for sit fæiste Liv og store Grusomhed mod Enhver, som voksede at hindre deres djævelske Planer. Efterhaanden blev Gjendøberne lutrede og holdt sig længe som Sekt især i Nederlandene, hvor de udmærkede sig ved et fromt og retskaffent Liv; deres vildfarende Være skal senere blive omtalt.

Luthers Giftermaal og Husliv.

Under Bondekrigens Rædsler og frygt af de Alvorstanter, som en mulig nær forestaaende Død indgav ham, besluttede Luther at indgaa Ægteskab for at glæde sine Forældre samt i Gjerning at protestere mod Romerkirkens ubibelske Paabud om ugift Stand for Geistlige. Det er ogsaa udenfor al Tvil, at han ikke alene ærede Ægtestanden høit som Guds Indstiftelse og raadede mange Venner til at gifte sig, men derhos selv følte Trang til at leve i et kristeligt Ægteskab med en from og fredelig Hustru. Han talte ikke meget med Andre derom, men adspurgte Gud og handlede saa med sædvanlig Raskehed. Valget faldt paa Katharina von Bora, en fattig, men from Nonne af adelig Byrd, som var greben af Reformationens Aand og derfor flygtede fra Klosteret Mariestronne til Wittenberg, hvor hun fik bo i Bykskriver Reichenbachs Hus. Vedtaget af Presten

Bugenhagen, Professor i Kirkeret Johan Apel og Maleren Lucas Cranach den Ældre begav Luther sig Tirsdagen efter den hellige Trefoldigheds Fest, den 13de Juni 1525, til Reichenbachs Hus, hvor han i Overvær af disse Vidner beilede til Katharina, der dengang var nogle Maaneder over 26 Aar. Hun blev først overrasket; men da hun mærkede, at det var Alvor, gav hun uden Betænkning sit Ja. En anden af Luthers Venner, Dr. Justus Jonas, indsendt sig senere paa Dagen tilligemed Cranachs Hustru, og nu blev de Trolovede viede af Bugenhagen. Efter Velsen tilbragte de Aftenen sammen i Reichenbachs Hus. Dagen efter Brylluppet havde Luther paa nysnævnte Sted et lidet Gilde for nogle af sine

Katharine Luther.

Efter et Maleri af Lucas Cranach.

Venner, og Byens Raad sendte ham Lykønskning og Brudegaver. Den 27. Juni holdt han Hjemfærd og et større Gjæstebud i Augustinerklosteret i Anledning af sit Ægteskab, hvortil han havde indbudt baade inden- og udenbys Venner. Raadet skænkede ham atter rige Gaver og Universitetet en kostbar Pokal. Kort Tid efter forarbejdede den berømte Maler og Guldsmed Albrecht Dürer to prægtige Guldringe, som en nürnbergsk Rigmand forærede de Nygifte.

Luthers Husstand var nu grundet. I Breve fra den allerførste Tid af sit Ægteskab tier han om sin Hustru eller nævner hende kun flygtig og spøgende for sit "Ribben" eller sin "Kjæde." Til en af sine Venner skrev han en Maaned efter Bryl-

uppet kort og godt: "Jeg er bunden og fængslet til Kæthe og død for Verden." Af et Par Ntringer blandt hans Bordtaler kan man slutte, at han straks glædede sig over sin huslige Lykke. Katharina var ogsaa en sliig Hustru, som Luther behøvede, gudsfrygtig og huslig. Gud skænkede dem 6 Børn, hvoraf to allerede døde tidlig. Med sine Børn levede de et Husliv, der blev Forbillede for tusinde Andre rundt om i Landene samt af stor Betydning for Reformationen; dette Hjem bragte Lykke og Velsignelse viden om. I sine Børns Årds var Luther ualmindelig elstværdis. Dog hindrede Mildhed og Kjærlighed ham ikke fra at holde dem i god

Tugt. Da en tolvaa'rig Søn havde gjort sig skyldig i en Forseelse, vilde han ikke se Gatten for sine Dine i tre Dage. Først da denne skrev til ham og ydmygt bad om Tilgivelse, turde han igjen vise sig for Faderen. Ved denne Leilighed skrev Luther til sin Ven Dr. Jonas: "Jeg vilde heller have en død end en uopdragen Søn." Gjerne sad han efter Dagens Byrde og Hede blandt sine Børn, spillede paa Harpe og sang, medens Moderen, Børnene og tilstedeværende Venner glade stemte i med. Hvor mesterlig Reformatoren kunde skrive for Børn sees tydelig af hans bekjendte Brev til Sønnen Hans. Han var glad i Selskabelighed, og derfor samlede han ofte sine Venner hos sig. Da drak han fornøjet et Glas Vin med dem, og Underholdningen var meget livlig. Ved slige Anledninger blev der ogsaa musiceret, og han pleiede at sige: "Musik er den bedste Hushjælp for et bedrøvet Menneske; derved bliver Hjertet igjen tilfreds, vederkvæget og forfrisket; den forjager Sorgmodighedens Aand, som man ser med Kong Saul. Ungdommen skal man altid vænne til denne Kunst; thi den danner fine og brave Folk." Hans nedtegnede Bordsamtaler og mange Breve giver et elskeligt Billede af ham og hans Forhold til Familie og Venner. Mod Studerende var han som en Fader og mod alle Nødlidende mere gavmild end mangan Rigmand, saa hans Hustru ofte med Betym-

Luther i sin Familiekræds.

Efter et Maleri af G. Spangenberg.

ring tænkte over, hvorledes hun skulde kunne gre'e sin Husholdning. Da en Ven mindede ham om, at han burde samle en liden Formue for sin Familie, svarede han: "Det vil jeg ikke gjøre; thi da forlader de sig ikke paa Gud, men paa sine Penge." Engang kom der en Mand til ham og bad om Hjælp. Men da han manglede Penge, hentede han sit yngste Barns Fadder gave og gav ham den. Da Katharina blev misfornøjet herover, sagde han: "Paa det nu være godt; Gud er rig, han vil give os noget andet." Ved Siden af, at Luther gav til Familie og Venner af sin Aands og sit Hjertes rige Fylde og gjorde dem lykkelige og glade, hentede han ogsaa selv fra Samlivet med sin Familie og Venner Styrke og Opmuntring baade til Legeme og Sjæl under aandelige Kampe og sit ofte tunge Arbejde for Kirkefornyelsen.

D. MARTIN LUTHER
*geboren zu Eisleben d. 10. November 1483.
gestorben ebendasselbst d. 18. Februar 1546.*

CATHARINA LUTHER,

gebörne von Bore

geboren d. 29. Januar 1499

gestorben zu Torgau d. 20. December 1552

Medarbeidere.

aaede til Bibeloversættelsen og Reformationsværkets Fremme havde Luther god Hjælp af en Række fremragende og fromme Mænd, der var bejlede af samme evangeliske Aand som han. Af disse vil vi omtale nogle af de mest betydningsfulde. -- Filip Melancthon var Søn af en Baabensmed og blev født i Bretten 16de Februar 1497. Tidlig viste han store Anlæg og utrættelig Flid. Allerede i sit trettende Aar drog han til Universitetet i Heidelberg, blev sytten Aar gammel Magister og fire Aar senere Professor i Wittenberg baade i Græsk og Theologi og havde allerede saa ung erhvervet sig stort Ry som en af sin Tids største Lærde. Under Ordkampen i Leipzig blev han Luthers begejstrede Tilhænger og deltog fra nu af trofast i Arbeidet for Reformationen. "Luther, Bjerghands sønnen, hentebe Troens Metal frem af den dybe

Filip Melancthon.

Schacht, og Melancthon, Baabensmedens Søn, bearbejdede Metallet." I ham fik Luther, som var Folkets Mand, den dygtige Bygmester, der med sin Takt forenede en aandsfuld Fremstillingssevne. Det er især ved hans Hjælp, at Reformationen fik Indgang blandt de Dannede og blandt Statsmænd og Lærde. Luther siger træffende om sig og sin Ven: "Jeg er født til at ligge i Krig med Vænder og Dæmle; derfor er mine Væger stormende og krigeriske. Jeg maa rydde Stubber og Stammer og hugge væk Tørne og Hæfter samt fylde Damme og er den grove Skovhugger, der maa bryde Vej og rydde op. Men Filip farer fint og stille

frem, bygger og planter, saar og vander med Byst, eftersom Gud har givet ham sine Gaver rigelig." Han var blid kun i Sammenligning med Luther, ellers heftig og let opægget samt frygtfuld og undertiden eftergivende, da han baade frygtede for, at Kristendommen skulde glemmes over Striden, og derhos gif ind paa sin Modstanders Standpunkt, medens Luther stormede løs paa sin Erobring uden at se til høire eller venstre. "Mere Iar, mere smagfuld end sin Ven, men uden hans kraftige Karakter, uden hans dybe Gemyt, uden hans skabende Begejstring indtog han sin naturlige Stilling til Luther som hans trofaste Raadgiver og Medhjælper. Undertiden følte han sig ensom i Saksen og trykket ved Luther; men han ærede noget guddommeligt hos ham, hvilket han ikke vovede at standse. Uagtet han var sit Partis første Theolog,

PHILIPPVS MELANCHTON,
Professor Græcæ Linguae Wittebergensis

nat. d. 16. Febr. 1497.

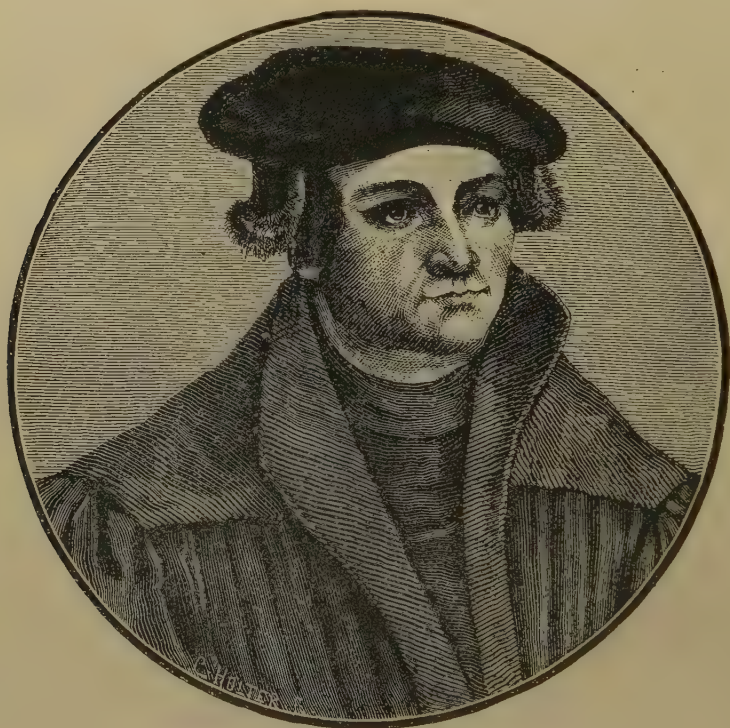
den. d. 19. April. 1560.

ILHaid. exc. a. v.

Filip Melancthon.

Efter et Kobberstik af J. J. Haid.

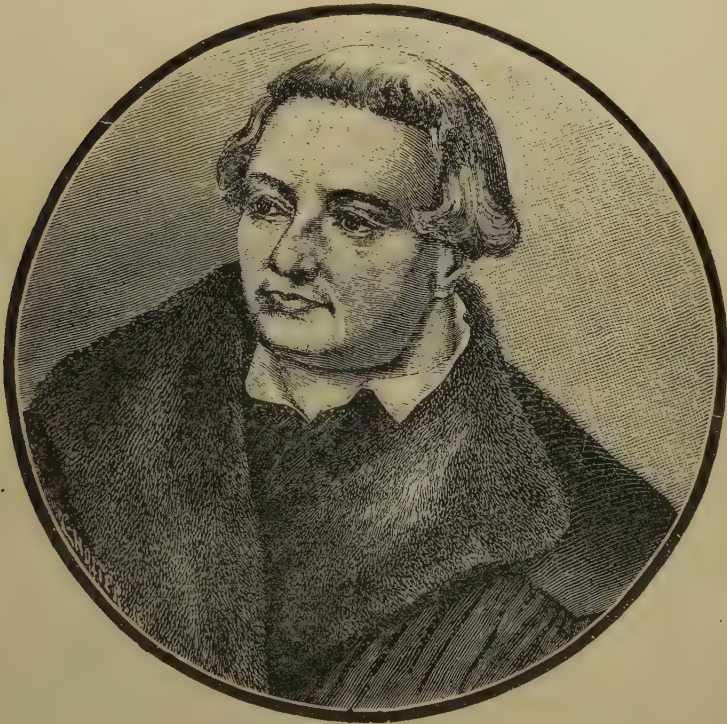
droges han dog ofte tilbage til sine Ræssikere, og Luther havde Møje med at holde ham fast ved theologiske Forelæsninger. Smerten over Kirkens Spaltning er gaaet dybt gjennem hans skyldfrie Sjæl." Melancton blev Reformationens Dogmatiker og berømte Lærde, dens raftsøse Forsvarer i Forhandlinger og paa Rigsdage. I ham har Humanisme og Reformation indgaaet den herligste og skønneste Forening, og næst Luther er han den ibrigste Fremhjælper af Skolevæsenet i Tyskland. Om end Luthers og Melanctons Ansættelse i de senere Aar i enkelte Punkter af Læren skilte sig, saa bevirkede dette dog ikke, at Venstabsbaandet blev slappet mellem disse i hver sin Retning lige store Mænd. De lutheriske Theologers Stridigheder voldte senere Melancton megen Sorg. Han døde glad i Troen den 19de April 1560, 63 Aar, 2 Maanedes og 2 Dage gammel.

Justus Jonas.

Næst ham har Johannes Bugenhagen stor Betydning og Indflydelse. Han blev født i Pommern 24de Juni 1485 og udmærkede sig tidlig som Skolemand. Neppe thyve Aar gammel lykkedes det ham at bringe Skolen i Treptow i saa godt Ry, at Unglinger langvejsfra, endog fra Westfalen og Pommern, søgte did. I 1520 kom han ved Luthers Skrift "Kirkens babiloniske Fangenskab" til den Overbevisning, "at hele Verden var blind og sunken ned i det dybeste aandelige Mørke, og at alene Luther saa Sandheden." Nu opgav han sin Lærerstilling og drog til Wittenberg for selv at gaa i Skole hos Reforma-

torerne. Her fik han snart Plads som Lærer ved Universitetet, blev Sogneprest ved Byens Kirke og kom i det inderligste Forhold baade til Luther og Melancthon. I 1536 blev han General-Superintendent over Kurfyrstendømmet. Men hans Virksomhed strakte sig imidlertid langt ud over Wittenberg og det nævnte Bispedømme. Naar man betegner Luther som en i høi Grad stabende Mand, saa maa man hos Bugenhagen beundre den ordnende Sands. Hvor Luthers Ord havde fundet en modtagelig Jordbund, der ordnede og pleiede Bugenhagen den opspirende Sæd. Saaledes blev han kaldet for at udarbejde en ny, evangelisk Kirkeordning i Braunschweig, Hamburg, Lübeck, Pommern og Danmark, og de Indretninger, som han dersteds grundede, blev ogsaa antagne og indførte paa flere Steder, hvor han ikke personlig kom. Ved hans Virksomhed udbredte den evangeliske

Johannes Bugenhagen.

Kirkeordning sig paa denne Maade over Danmark, Norge og den største Del af Nordtyskland. Paa de forskjellige Steder ordnede han evangeliske Skoler saa forstandig og dygtig, at han viser sig som en af Reformationstidens største Skolemænd. Af hans øvrige Gjerning mærkes hans Delaglighed i Arbeidet med Luthers Bibeloversættelse, samt at han senere oversatte Luthers høityske Bibel paa Plattysk, hvorved Bibelen i hele Nordtyskland blev en Folkebog. Denne Bugenhagens plattyske Bibel gif imidlertid ud af Brug baade i Kirker og Skoler i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. Han var derhos en nidkjær Prest, en fortræffelig Sjæle-

sørger og en ivrig Bønnens Mand; i tunge og onde Dage søgte Luther til ham for at faa Trøst og gode Raad. Han holdt dybt rystet Gravtalen over den store Reformator; i de senere theologiske Stridigheder stillede han sig paa Melanctons Side og led derfor megen Forfølgelse af de mere yderligt gaaende Lutheranere. Han hensov 1558 efter længere Tids Sygelighed.

Foruden disse maa nævnes Justus Jonas, der blev født i Nordhausen 5te Juni 1493 og var en af de første, som havde hilset Luthers Optræden i 1517 med varm Tilslutning. Han oversatte Reformatorens Theser mod Afsladen paa Dyssel, blyttede Retsvidenskaben med Theologien og begyndte at holde bibelske Forelæsninger ved Universitetet. Paa Søn- og Festsdage prædikede han i Slots- og Stiftskirken og lagde for Dagen en usædvanlig Beltalenhed. Han gjorde sig især fortjent som Oversætter af Luthers og Melanctons latinske Skrifter. Begavet med stort Retskjendskab og udrustet med en værdig ydre Holdning var han "en født Visitator." Hvor nær han stod Luther, ser vi af dennes talrige Breve til ham. Han trøstede den ofte anfægtede Reformator; han ledsagede ham fra Halle til Eisleben og stod ved hans Dødsleie. Fra 1541 var han Superintendent i Halle, hvorfra han dog senere blev fordreven under den schmalkaldiske Krig. Han døde 1555 som Overprest i Eisleben ved Werra. Melancton tabte i ham en af sine bedste Venner.

Den fjerde i dette evangeliske Firkløver var Georg Spalatin fra Spalt ved Nürnberg, en mangesidig dannet Mand. Han var Høfpest og Sekretær hos Fredrik den Vise og blev snart ogsaa hans fortroligste Raadgiver. Spalatins Navn knytter sig til næsten alle vigtige Begivenheder i Reformationstiden. Vi finder ham 1518 paa Rigsdagen i Augsburg og Aaret 1521 i Worms. Under Luthers Ophold paa Wartburg besørgede han dennes Brevveksling og Forbindelse med Wittenbergerne. Det var ham, der i 1525 overbeviste Fredrik den Vise om, at det nu var Tiden til for Alvor at indføre Reformationen i de saksiske Lande. Ved sin Omjörg for Universitets-Biblioteket i Wittenberg og ved sin Deltagelse i Kirke- og Skolevisitationen 1528 har han indlagt sig store Fortjenester baade i videnskabelig og praktisk Henseende. Han døde 1545 som Superintendent i Altenburg.

Lutheriske Landskirker dannes.

Reformationens Moderland, Kurfyrstendømmet Saksen, herskede, dengang Luther optraadte, Fredrik den Vise. Han var den evangeliske Lære af Hjertet hengiven, men formaaede ikke helt at bryde med Pavekirken, endfjæ indføre Reformationen i sit Land. Ved hans Død i Mai 1525 var imidlertid det saksiske Folk modent for den nye Kirkeordning, og Fredriks Broder, Johan den Standhaftige, erklærede sig aabent for Reformationen straks efter sin Regjeringstiltrædelse. I Forening med Luther indførte han en ny Kirkeordning. De gik ud fra den Grundsætning at lade uskadelige Kirkeskikke blive urørte og kun rydde bort det, som var fordærveligt for Lære og Liv. I "Den tyske Messe og Ordning af Gudstjenesten," en Bog, som Luther skrev i 1526, aflaster han Messeofferet i Nadveren, erstatter de latinske Kirkebønner med tyske og gjør Prædikenen til Gudstjenestens Midtpunkt. De Prester, som ikke var

istand til selv at holde en Prædiken, skulde læse op for sin Menighed af Luthers Postille, som Reformatoren havde begyndt at udarbejde allerede paa Wartburg. For at lære Tilstanden inden Menighederne nøie at kjende og kunne fornye dem i evan-

Martin Luther.

Efter et Maleri af Lucas Cranach.

geligt Land foretog Luther og Melancthon sammen med andre fromme geistlige og verdslige Mænd paa Kurfyrstens Anmodning i Maret 1528 en Kirke- og Skolevisitation. De reiste gjennem hele Landet, og en sørgelig aandelig Forkommenhed og Uvidenhed traadte dem overalt imøde. Melancthon fortæller, at han ofte maatte

gaa tilside og græde stille for sig selv. En kostelig Frugt af denne Visitation er Luthers to Kathekismer, den lille bestemt for Folket, den store til Veiledning for Prestes og Læreres. De blev allerede straks til uberegnelig Velsignelse. Bare to Aar senere kunde Luther med Glæde fortælle sin Kurfyrste, "hvorkedes nu unge Gutter og Piger lærer, tror og taler mere om Gud og Kristus end alle Skrifter, Klostere og Skoler har kunnet baade før og nu." Den rensede Kirke blev meget mod Reformatorens Vilje kaldt den lutherske. Med Hensyn til Navnet siger han: "Du maa ikke kalde dig lutherst. Hvad er Luther? Læren er dog ikke min. Jeg

beder derfor, at man vil fortie mit Navn og ikke kalde sig lutherst, men Kristen."

Saksens gode Eksempel blev snart fulgt af andre tyske Stater og mange frie Rigsstæder. Samtidig med Saksen indførte Landgreve Filip af Hessen Reformationen i sit Land og stiftede et Universitet i Marburg. Ligeledes indførtes den evangelisk-lutherske Lære i Braunschweig, Hamburg, Lübeck og Pommern, hvor Johan Bugenhagen udfoldede sin velsignelsesrige Virksomhed. I Würtemberg indførtes Re-

Johannes Bugenhagen.

formationen under Hertug Ulriks Regjering, især ved den fromme Johannes Brenz. Hans Livshistorie giver et gripende Indblik i en Reformators Trængsler. Siden 1522 var han evangelisk Prest i Rigsstaden Hall og virkede mellem Aarene 1535 og 1537 i Stuttgart og Tübingen. Da Keiseren 1546 rykkede ind i Hall, omringede Spanierne Presteboligen. Brenz lukkede op og satte Mad frem for dem, men skjulte imidlertid sine Papirer, flygtede med sin Familie og overlod Soldaterne Huset. Den næste Dag kom en spansk Biskop, gjennemsøgte hans Bøger og fandt endnu nogle Prædikener og Breve, som angik Krigen. Brenz havde oftere formanet Borgerne til tappert at forsvare sin Tro, og derfor udgik der Befaling til at fængsle ham. Han flygtede til et Taarn, hvor han laa skjult,

indtil det lykkedes ham forklædt at komme ud af Byen. En kold Vinternat streifede han om i Skovene og vendte først efter Troppernes Afmarsch tilbage til sin udplyndrede Bolig. Senere blev af den keiserlige Minister en Mand sendt til Hall for at fange Brenz, der prædikede mod Interimets usle Middelveje. Han sammenkaldte Raadet og lod det sværge, at Ingen vilde røbe noget af det, som han nu vilde aabenbare i Keiserens Navn. Derpaa meddelte han dem sit Opdrag. Heldigvis var Raadsherre Büschler traadt ind først efter Edsaflæggelsen. Han skrev hurtig paa en Seddel: "Fly, Brenz, saa hurtig du kan!" og sendte den afsted. Brenz sad netop og spiste, da Budet kom, men gik straks fra Bordet og forlod Byen den 24de Juni 1548. Han drev omkring i Skovene, medens der blev sat en Pris for hans Hoved. Da Raadet erklærede, at man ikke kunde besygte ham mod Keiseren, tog Ulrik af Würtemberg sig af

den fordrevne Mand og gav sin Sekretær den Befaling: "Før Brenz til et sikkert Sted, men fortæl mig ikke hvorhen, forat jeg i Nødsfald kan sværge for Keiseren, at jeg ikke ved hans Opholdssted." Brenz blev nu ført til Borgen Wittenbergen, hvor han skrev en Forklaring til to af Salmerne. Men da man overalt eftersporede ham, flygtede han til Basel, hvor han udarbejdede en Fortolkning over Jesaias. Paa denne Tid døde hans Hustru i Stuttgart, og Omsorgen for de efterladte Børn drev ham derhen. Men da fik Hertugen af en keiserlig Skrivelse høre, at Brenz skulde udleveres levende eller død, og meddelte det til denne. Han tog da et Brød og gik ind i det nærmeste Hus, hvor han gik op paa Loftet og krøb der bag en Bedstabel. Den keiserlige Oberst lod i hele

Johannes Brenz. — Efter et gammelt Kobberstik. 14 Dage gennemløbe hvert Hus, og alt aabnede sig for de spanske Bajonetter. Brenz hørte, hvorledes Soldaterne gik fra det ene Bærelse til det andet og nærmiede sig hans Skjulested. De stak sine Spyd gennem Bedhaugen, og han måtte vige tilside for at undgaa et Stik. Men endelig lød det: "Gaa, han er ikke her heller!" — En Høne skal daglig have lagt et Æg tæt ved ham, indtil Spanierne drog bort, og han hørte Folk paa Gaden sige: "Nu er de borte." Han blev saa faged i Hornberg, hvor han under Navnet Engster opholdt sig i to Aar. Han virkede endnu længe med Betsignelse til sin Død 1570 og arbejdede flittig paa at grunde og besætte Würtembergs Kirke i den evangeliske Sandhed. Af hans Medarbejdere kan nævnes Erhard Schnepf fra Hessen, Ambr. Blarer fra Konstanz og Jacob Andrae.

I Brandenburg havde Reformationen en heftig Modstander i Joachim I. Efter hans Død gik dog Joachim II over til den lutheriske Kirke og opfyldte derved sit Folks brændende Ønske, da det allerede forlængst var bundet for den rensede Lære. I Aaret 1539 indførtes under Henrik den Fromme ogsaa Reformationen i Hertugdømmet Saksen, efterat den store Fiende af Luther og hans Sag, Georg den Skjæggede, var død; Henriks Søn Moritz gik kraftig videre paa den af Faderen betraadte Vej. I Mecklenburg grundlagdes den lutheriske Kirke i Aaret 1552. Den lutheriske Lære udbredte sig paa mange andre Steder i Tyskland samt i Preussen, Kurland, Lifland og Norden. Spredte lutheriske Menigheder blev tillige oprettede i mange romersk-katholske Lande, men snart udryddede igjen med Vold og Mord af Paven ved hans to Benner, Jesuiterne.

Kirke regimentet i de nye lutheriske Landskirker blev lagt i vedkommende Fyrsters Haand. Luther havde før udtalt, at Øvrigheden, om den end ikke havde noget at sige i guddommelige Ting, dog eiede et guddommeligt Kald. Hvis Biskopperne vægrer sig, saa har den Ret til at reformere og hjælpe Kirken til den rette Ordning. "Den er ikke Biskop; thi den prædiker ikke, maa heller ikke tvinge til Troen med Næve eller Sverd." Men Staten har ikke blot at tjene Ordenen, men ogsaa Guds Vre. Da der nu faktisk manglede Kirken en Styrelse, saa antog Reformatorerne med eller mod sin Vilje Fyrsterne som Rødbiskopper. Fyrsterne udøvede sine geistlige Rettigheder gennem saakaldte Konsistorier; disses Embedsmænd i kirkelige Sager kaldtes Superintendenten.

Den lutheriske Kirkes Kamp for Statens Anerkjendelse.

Det kostede en trediveaarig Kamp, før den lutheriske Kirke i Tyskland kunde glæde sig ved usorsthyret Ro. Faren laa først og fremst i Pavedømmet, som fordreede Underkastelse af det lutheriske Rikjæteri. En ligesaa mægtig Modstander var Keiserdømmet, der i Omsorgen for det tyske Riges Enhed og af politiske Hensyn snart krævede, at den romerske og lutheriske Kirke skulde forenes, snart fordreede, at den sidste helt skulde tilintetgjøres. Endelig blev det drevet til at anerkende dens Selvstændighed, men det skeede ikke af Hjarlighed til Sandheden, men tvunget af den haarde Nød. Paa ti Rigsdage eller lignende Forsamlinger, helt fra Rigsdagen i Worms til Religionsfreden i Augsburg 1555, blev der forhandlet med og mod de lutheriske Fyrster og Theologer, og mere end én Gang syntes det at være ude med Evangeliets Sag i Tyskland. I Worms var den rensede Læres Udbredelse bleven forbudt ved et Edikt. Luther var færdløs i mange Aar, uden at derved hans Virksomhed blev standset. Paa de to Rigsdage i Nürenberg 1522 og 1524 haabede man, at Reformationen vilde gennemtrænge Tyskland, men det viste sig snart, at dette Haab slog fejl; thi i 1524 sluttede Hertugerne af Bayern og Erkehertugen af Østerrige og Erkebiskoppen af Salzburg sig sammen til et Forbund, der forpligtede sig til at udrydde det lutheriske Rikjæteri i sine Lande. Som Modvægt fra lutherisk Side blev der i Torgau dannet et Forbund mellem de lutheriske Fyrster. Sin Bekendelse neblagde disse i "Torgau-artiklerne." Trængt af Franskmændene i Vest og af Tyrkerne i Øst behøvede Karl den Femte de tyske Fyrsters Hjælp, ikke bare de romersk-katholske, men ogsaa

de lutheriske. Paa den første Rigsdag i Speier 1526 blev der fattet en gunstig Beslutning for Evangeliets Sag, nemlig at "Keiseren hos Paven skulde udvirke, at der blev jammenfaldt et almindeligt Kirkemøde; i Troessager skulde enhver Rigsstand handle sli, som den kunde forsvare det for Gud og hans keiserlige Majestæt." Men neppe var det tytte Riges politiske Forholde blevne gunstigere, før Piben fik en anden Lyd. Paa den anden Rigsdag i Speier Aar 1529 blev fattet den haarde Beslutning for de Lutheriske, at "Wormsjerediktet skulde stande ved Magt, indtil der skeede en Afgjørelse ved et almindeligt Kirkemøde. Reformationen maatte ikke fortsættes, Messen ikke afskaffes, og ei heller skulde Nogen tage en Andens Undersaatter i Beskyttelse for deres Troes Skyld." Mod denne Beslutning af det pavelige Flertal indlagde seks Fyrster og fjorten Rigsstænder en høitidelig Protest. Heraf fik de Navnet "Protestanter," hvilket de selv gjerne bar som et Uresnavn.

Da denne Protest ikke havde nogen Virkning, søgte allerede nu den hidtige Landgreve Filip af Hessen at danne et Forbund mod Keiseren og arbejdede derhos for at faa de Reformerte i Schweiz til at slutte sig sammen med Lutheranerne. Begge Dele mislykkedes dog ved Luthers Modstand; hverken Religionsamtalen i Marburg eller Schwabacherartiklerne fik nogen synderlig Betydning. Under disse Forholde sammenkaldte Keiser Karl V Aar 1530 en ny Rigsdag i Augsbourg. Her fik Lutheranerne Anledning til at forelæse sin Troes bekjendelse for Keiseren; baade han og de romersk-katholske Rigsstænder havde hidtil havt liden Greie paa deres Tro. Denne var nedlagt i den augsburgiske

Joachim Camerarius.

Troesbekjendelse (Confessio Augustana), der var skrevet baade paa Tysk og Latin. Luthers tro Medarbejder Melancton havde udarbejdet den paa Grundlag af Schwabacher- og Torgauerartiklerne samt en Afhandling af Luther "Om Tro og gode Gjæringer." Den var tillige gennemseet og fuldstændig godkendt af Sidstnævnte. Med den drog Melancton, Jonas og Bugenhagen til Augsbourg; Melanctons Ven, Joachim Camerarius, var ogsaa tilstede. Luther derimod blev tilbage i Coburg, fordi han endnu var under Pavens Ban og fribløv. Mange mener, at Reformatoren nu digtede sin herlige Seierssang: "Vor Gud han er faa fast en Borg." Planen i den "augsburgiske Konfession" er følgende:

Midtpunktet er den 4de Artikel om Retfærdiggjørelsen af Troen. I de tre første Artikler behandles Forudsætningerne for denne, nemlig Læren om Gud, om Urbesynden og om Guds Søn. Troen opstaar ved Kirkens Tjeneste, som forvalter

Ordet og Sakramenterne. I begge virker den Helligaand; derfor handler den 5te Artikel om Prædikeembedet. — Den saaledes virkede Tro frembringer Kjærlighedens Frugter; derfor handler den 6te Artikel om den nye Lydighed. Endelig fører den evangeliske Tro til Kirkebegrebet, som den dels forudsætter, dels har i Følge med sig, hvorfor der i Artikel 7—17 udsjærlig tales om Kirken. — Denne forklares i Artikel 7 som de Troendes Forsamling, hvor Guds Ord forkyndes rent, og Sakramenterne forvaltes i Overensstemmelse med Evangeliet. Med dette Kirkebegreb (Artikel 8) staar i Virkeligheden tildels i Strid; men den Kjendsgjerning, at "ikke fromme" Præster forvalter Sakramenterne, ophæver dog ikke deres Virkning. Saa behandles Læren om Sakramenterne, i Artikel 9 Daaben og i Artikel 10 Nadveren.

Karl V.

Om den sidste læres, at Kristi sande Legeme og Blod er i Sandhed tilstede under Brødet og Vinens Skikkelse. Den 11te Artikel handler om Skriftemaalet (Privatabsolution), Artikel 12 om Boden, Artikel 13 om Troens Forhold til Sakramentet ligeoverfor Pavetirkens Lære om dets magiske Virkning. Den 14de Artikel fastsætter Ordinationens Begreb som en retmæssig Kaldelse til at prædike og forvalte Sakramenterne. Efter Artikel 15 skal den evangeliske Friheds Ret bevares overfor de kirkelige Paabud om Fester, Faste, Øster o. s. v. Alt maa forkastes, saafremt det fremmer Inderbildningen om fortjenstlige Gjæringer. I den 16de Artikel omhandles Kirkens Forhold til Staten; af de Troende fordres Lydighed mod og Deltagelse i Statslivet, fordi Kjærligheden kommer af Troen. Endelig handler Artikel 17 om Kirkens Fuldstændelse, om evigt Liv og evig Fordømmelse. I de følgende fire Artikler gjen-

drives fire Bestyrdninger, som man gjorde de Lutheriske, nemlig: 1) at de nægter Viljens Frihed (Artikel 18); 2) at de gjør Gud til Syndens Ophav (Artikel 19); 3) at Læren om Troen hindrer de gode Gjæringer (Artikel 20); 4) at de ringeagter Forbilleder (Artikel 21). — I Artikel 22—28 tales om de Misbrug, som de Lutheriske har affattet. Her forkastes, at Vinen i Nadveren ikke rækkes Lægsfolket, samt Paabudet om Præsternes Ehelikab eller ugifte Stand, Læren om Messeofferet, Ørebigten, Spiseflovene, Munkeløfterne og flere af Pavemagtens Misbrug paa Evangeliets og Statens Beforsning.

Troesbekjendelsen blev i Augsburg den 28de Juni 1530 oplæst paa Tysk af den saksiske Kantfær saa høit og tydeligt, at ikke alene den samlede Rigsdag hørte det, men ogsaa Mængden af Folket i Slotsgaarden forstod hvert Ord. Den gjorde et dybt

Indtryk selv paa Modstanderne. Hertug Wilhelm af Bayern sagde: "De Lutheriske sidder i Skriften, vi derimod ved Siden af den." Keiseren lod straks tre romersk-katholske Theologer udarbejde en Gjendrivelse (Confutatio Confessionis) og tilbageviste skarpt det Forsvarsskrift (Apologia Confessionis), som Melancthon senere forfattede mod denne. Ja, han befalede endog, at Protestanterne skulde vende tilbage til den gamle kirkelige Ordning, som den fandtes i Pavekirken, og senest efter et halvt Aar erklære, om de vilde adlyde hans Bud eller ei. De protestantiske Fyrsters Svar var en Sammenslutning til et Forsvarsforbund, der dannedes i Schmalkalden 29de Marts 1531; det skulde for det første gjælde 6 Aar. Som en fælles Beskjendelse for dette Samlag udarbejdede Luther de schmalkaldiske Artikler. Da Keiser Karl V var trykket og trængt af den tyrkiske Sultan Soliman, blev han nødt til det følgende Aar (1532) paa Rigsdagen i Nürnberg at slutte en Religionsfred med de Lutheriske. Protestanternes Sag skulde endelig afgjøres paa et Kirkemøde eller en Rigsdag; indtil da skulde ingen af Parterne angribe hinanden for Religionens Skyld. Ja, Keiseren gif endog snart efter ind paa, at Religionsfreden i Nürnberg skulde gjælde alle Rigsstænder, som sluttede sig til Reformationen.

Protestanterne nød nu en Tid Ro. Imidlertid forsøgte lutheriske og katholske Theologer i Regensburg 1541 endnu engang at komme til Enighed, men det strandede paa Paven, der ikke vilde gjøre nogenstomhelt Indrømmelse. Keiseren satte endnu sit Haab til det almindelige Kirkemøde, som Luther og hans Tilhængere havde fordrøet lige fra Reformationens Begyndelse. I December 1545 traadte det virkelig sammen i Trient i Tyrol; men dets pavelige Medlemmer skyndte sig straks i sine første Møder i Begyndelsen af Januar 1546 at fordømme Protestanterne som Kjettere. Hvilken Retfærdighed Evangeliets Sag havde at vente i Trient, kan man allerede skjønne deraf, at blandt Mødets 255 romersk-katholske Prælater var to Trediedele Italianere og Pavens lydige Kreaturer. Nu mente Karl V, som siden 1544 havde havt Fred med Franskmændene og Tyrkerne, at Tiden var kommen til at undertrykke Protestanterne med Magt. Han bekendtgjorde derfor, at han havde besluttet at bringe enkelte ulydige Fredsforstyrreere til at gjøre sin Pligt og agtede at tugte nogle Fyrster, som han sagde hidtil under Religionens Maske havde foragtet hans keiserlige Anseelse og tilrevet sig fremmed Gods (Klostergods). De protestantiske Fyrster havde forlænget det schmalkaldiske Forbund paa 10 Aar; da de ikke agtede at fornægte den erkjendte Sandhed og vende tilbage til Pavekirken, stod ingen anden Udvei dem aaben end med Vaabenmagt at forsvare sin Tro.

Luthers sidste Levedage og Død.

Reformatoren oplevede ikke Religionskrigens Udbrud. Han led i sine sidste Aar af forskellige Sygdomme; desuagtet var han lige virksom for at fremme Kirkefornyelsen. Men hvor meget han end selv klagede over sin Alder og tiltagende Svaghed, Uffældighed og Udygtighed, saa viser dog hans Skrifter og Breve, at han ikke alene fremdeles besad sin uvækkede Kraft og ildfulde Aands Varme, men de bærer ogsaa Vidnesbyrd om, at han trods mange

Lidelser og Fortrædeligheder bevarede sit muntre, spøgefulde Lune. Den sande Kilde til sin Styrke fandt han til alle Tider hos den Herre og Frelser, som er mægtig i de Svage, og til hvem han i Troen klyngede sig saa fast. Men vi tør ogsaa tro, at hans Husliv virkede styrkende og foryngende paa ham. Naar han taler om sin Familie, er han altid fuld af Lov og Tak til Gud, og midt under sine svære Kampe indaander han en frisk og vederkvægende Luft i sit Hjem. Ligesom han under Rigsdagen i Augsburg opmuntrende henviste Kurfyrsten til det lyftelige Paradis, som Gud lod opblomstre for ham i hans spæde Børn, saaledes fik han ogsaa selv føle noget lignende med Hensyn til sit eget Hus. Den personlige Omgang med ham blev høit skattet af hans Bordsfæller, som fra nær og fjern samlede sig om ham. Flere af dem har nedskrevet, hvad de hørte af hans Mund. En af disse, Johan Mathesius, der i 1540—42 var i hans Hus, fortæller, at naar Luther bragte sørgmodige og dybfindige Tanker med sig tilbords, bevarede han under hele Maaltidet sin gamle klosterlige Tausshed. Undertiden hændte det ogsaa, at han arbejdede, medens han spiste; men naar Samtalen var kommen i Gang, flød den frit, rigt og "lyfteligt," som han udtrykker sig. Bennerne pleiede at kalde Luthers Taler deres Krydderi til Maden. Ligesom i sine Skrifter og Breve benyttede han vistnok ogsaa her, ja endog paa Prædikestolen, Ord og Udtryk, som lyder altfor uhyøvede og grove i vore Øren. Men det var dog aaben, djærv Naturlighed, intet Slibrigt eller sædelig Urent. Dertilmod omtaler hans Bordsfæller rosende Luthers "tugtige Mund." Mathesius siger: "Han havde utugtig og uanstændig Tale; saa længe, jeg var i hans Nærhed, hørte jeg ikke et usømmeligt Ord af hans Mund." Luthers Omgangssprog stod i stærk Modjætning saavel til den raadne Snak og det skjændige Bæsen, som han med rystende Alvor revsede hos Munkestanden, som til de finere Talemaader, der dengang var brugelige blandt de moderne, humanistisk dannede geistlige og verdslige Herrer. Hans og Benners Bordsamtaler udmærkede sig desuden derved, at de var fri for al ondskabss fuld og letsin dig Sladder, hvorpaa der ellers ikke var nogen Mangel i Wittenberg. Om dem, som gjerne opsporede Andres Feil og talte ilde om sin Næste, sagde Luther oftere: "Det er ægte Svin, som ikke agter paa Havens Roser og Vio ler, men derimod stikker sit Tryne ned i Skarnet."

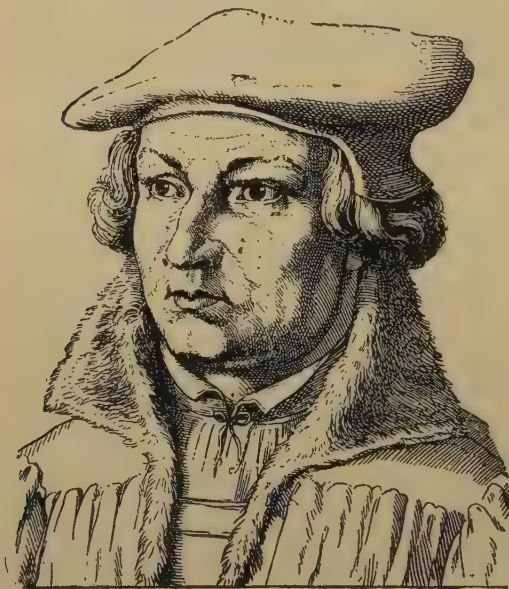
Efter Maaltidet blev der musiceret af Bordsfællerne og Børnene, samt sunget aandelige og verdslige tykke Sange, ja endog undertiden gamle latinske Kvad. Sine unge Folk lod han ogsaa gjerne more sig med Løben, Springen og forskjellige Lege.

I sit personlige Forhold til Gud fulgte han ganske den Vej, som Gud har aabnet os i Kristus, og som han forkyndte Andre. Han holdt sig gjerne til Børnelærdommens barnlige, enfoldige Form for Troen og de sædvanlige Andagtsøvelser. Hver Morgen pleiede han sammen med Børnene at læse de ti Bud, Troesbekjendelsen, Fadervor og en eller anden Salme. Han tog ogsaa trolig Del i de kirkelige Gudstjenester. Om han end altid bad vedholdende og indtrængende i sit Bøn kammer, saa ytrede han dog, at Bønnen flød lettere og friskere for ham i Menighedens Midte end hjemme i hans eget Hus. Skjønt han kunde udtale en høi, ja endog stolt Selvfølelse i Bevidstheden om sit høie Kald, og skjønt han, som Mathesius siger, havde en Mands Mod og Hjerte, saa var han dog i Virkeligheden yderst jevn og fordringsfri; han kalder ham endog den mest ydmyge Mand, han kjendte, der gjerne fulgte sine Underordnedes gode Raad. Paa

en broderlig Maade omgiffes han sine ringeste Medbrødre, medens han paa samme Tid med værdig Digefremhed og Udvungenhed nærmede sig de Høitstaende. Med barnlig Glæde betragtede han Guds Gaver i Naturen, i Haven og paa Marken, i Planter og Dyr. Navnlig fremkaldte Vaaren en hellig Fryd hos ham. Blandt de Gaver, Gud har givet Menneskene til Glæde og Nydelse, var især Musiken kjær og dyrebar for ham; han bænkedes den endog i Høisædet næst efter Theologien. Selv var han jo ogsaa meget begavet i denne Retning. Han roser især Musiken, fordi den jager Djævelen paa Dør og de mørke, tunge Tvilens Tanker, denne indgiver os, samt gjør Folk mildere og sædeligere. Hjertet bliver tilfreds, vederkvæget og forfrisket ved den. Uagtet han havde en klar Bevidsthed om sin kristelige Frihed, saa var dog hans Legemes Pleie og timelige Nydelser en saare ligegyldig Sag for ham. Han nøiedes altid med "simpel Husmandskost," og hele Dage igjennem kunde han glemme Mad og Drikke under sit anstrengende Arbeide. Hans Venner undrede sig over, at han, som havde et saa fylldigt Legeme, kunde klare sig med saa tarvelig Næring. Ikke engang hans fiendtligsinde Samtidige vovede offentlig at bebreide ham, at han i sit eget Forhold fornægtede det Alvor, hvormed han ivrede mod Tyfthernes Umaadelighed i Mad og Drikke.

Hans legemlige Lidelse bestod væsentlig i en Svækkelse i Hovedet, som aldrig ganske forlod ham; undertiden steg den endog til heftige Anfald af Svimmelhed og Uimagt. Om Morgenen følte han sig stadig tung i Hovedet og led desuden ofte af Svimmelhed. I Aaret 1543 blev han angrebet af heftige Stensmerter. Allerede tidligere havde der vist sig en Svulst paa det venstre Ben, som dog syntes lægt. I midlertid brød den oftere op igjen. Hans Haar blev hvidt. Selv havde han for længe siden betegnet sig som en udlevet Alding. Han beholdt alligevel sin eiendommelige Holdning med hævet Hoved og opadvendt Ansigt. Hans Ansigtstræk, især deleshed om Munden, vidnede maaste endnu mere end før om den gennem Kamp og Lidelser bundne milde Fæsthed. Hans Udseende havde derhos et noget tungsindigt Præg. Hans rige Aands idfulde Kraft skal især have udtalt sig gennem hans mørke Øine. Schweigereen Kessler ligner dem med blinkende Stjerner, som man neppe kunde taale at se paa; en anden af hans Beljendte kalder dem Falkøine, og Melancthon ligner hans brune Diestene, som var omsluttede af en gul Ring, med en Løves modige, funklende Blik. Denne Idfuldhed udslukkes aldrig hos Luther. Hans svære, legemlige Lidelses tunge Tryk bevirkede kun, at den navnlig under heftige Kampe ytrede sig saa meget klarere. Hans Længsel hævede sig dog under alt dette med fuld, klar Bevidsthed opad mod det himmelske Hjem. — Om Sommeren 1545 led han paany af Stensmerter. Noget Uger senere søgte han ved en Rejse Bederkvælgelse baade for Sjæl og Legeme. Da Høsten kom, optog han atter sin Forelæsninger. Efter lykkelig at have tilendebragt sine Forelæsninger over første Mosebog den 17de November sluttede han dem saaledes: "Det er nu mit Arbeide. Gud give, at Andre maa gjøre det bedre efter mig. Jeg kan ikke mer; jeg er svag. Bed Gud for mig, at han forlener mig en god og salig Afscidsstund." I Januar 1546 blev han af Greverne i Mansfeld kaldet til Gisleben for at tillægge en Familietvist. Endstjønt han følte sit Endeligt nærme sig, tiltraadte han dog den besværlige Rejse; han var indom Halle og fik med sig sin Ven Justus Jonas. I Gisleben blev han høitidelig modtagen; efter at have deltaget i flere Møder

Iyffedes det ham endelig at faa sine kjære Landsherrer forligte; det var den 17de Februar. Da han kom hjem, var han meget svag. Han bad ivrig og vedholdende samt talte med sine Venner. Takkefuld traadte han hen til Vinduet og sagde: "Her i Eisleben er jeg døbt, kanste jeg ogsaa skal blive her." Hans Svaghed øgede paa, og plaget af heftige Brystsmærter og i stor Angst bad han: "Fader, i dine Hænder befaler jeg min Aand; du har gjenløst mig, du trofaste Gud." Han fremsagde forskjellige Bibelsprog og gjentog tre Gange Jesu Ord i Johannes 3, 16. Da han laa der isærd med at dø, raabte Justus Jonas til ham: "Erværdige Fader, vil I dø standhaftig i Troen paa Kristus og den Lære, I har prædiket?" Med tydelig Stemme svarede han: "Ja," vendte sig om og sov ind. Dette skeede Torsdag 18de Februar 1546 mellem Kl. 2 og 3 om Morgen. Hans Lig blev med stor Høitidelighed ført til Wittenberg og begravet i Slotskirken. Den berømte romerske katolske Kirkehistoriker Döllinger, der i sin

Justus Jonas.

ultramontane Tid endnu kunde forkjætre Luther, gav ham, efter at have sluttet sig til Gammekatholicismen, følgende Kjønnede Bidnesbyrd: "Luthers overvældende Aandsstørhed og forbauende Mangesidighed var det, som ialfald gjorde ham til en Mand af sin Tid og sit Folk, og det er sandt: Der har aldrig eksisteret nogen Tyfker, som har forstaaet sit Folk saa dybt og paa den anden Side er bleven saa helt forstaaet af Nationen, som denne Augustinermunk fra Wittenberg. Tyfernes Sind og Aand var i hans Haand som Leret i Kunstnerens. Han har ogsaa givet sit Folk mere, end nogensinde i den kristne Tid en Mand har givet sit Folk: Sprog, Folkelærebog, Bibel, Kirkesang; og Alt, hvad Modstanderne havde at indvende mod ham eller stille ved Siden af ham, det tog sig mat, kraftesløst og farveløst ud ved Siden af hans henrivende Betsalenhed. De stammede, han talte. Ligesom han paatrykte det tykke Sprog dets Segl, saa var det ogsaa blot ham, som paatrykte det tykke Aandsliv sin Aands uforgængelige Segl. Og selv de Tyfkerne, som i sin Sjæls inderste Grund afstødede ham som den vældige Branglærer og Religionens Forsørger, kan ikke andet, de maa tale med hans Ord, maa tænke med hans Tanker." Og Dr. Ingvald Undset skriver: "Luther staar for mig som et af de største Mennesker, der nogensinde har levet; han er for den nyere Tid, hvad Sokrates var for Oldtiden, Betegnelsen af den frie Aands Emancipation og Gjennembrud til Seier over Formalitets-Principets Tyrani. Hvilke kolossale

ultramontane Tid endnu kunde forkjætre Luther, gav ham, efter at have sluttet sig til Gammekatholicismen, følgende Kjønnede Bidnesbyrd: "Luthers overvældende Aandsstørhed og forbauende Mangesidighed var det, som ialfald gjorde ham til en Mand af sin Tid og sit Folk, og det er sandt: Der har aldrig eksisteret nogen Tyfker, som har forstaaet sit Folk saa dybt og paa den anden Side er bleven saa helt forstaaet af Nationen, som denne Augustinermunk fra Wittenberg. Tyfernes Sind og Aand var i hans Haand som Leret i Kunstnerens. Han har ogsaa givet sit Folk mere, end nogensinde i den kristne Tid en Mand har givet

Maader de dog begge har været, som til den Grad kunde stue ud over sine Omgivelsers Horizont, helt ind mod Evighedens Morgenrøde, saa Verden behøvede Aarhundreder til helt at komme efter."

Den schmalkaldiske Krig.

Neppe havde Luther lukket sine Dine, før den afgjørende Kamp mellem Keiseren og de protestantiske Fyrster brød ud. Da Kurfyrst Johan Fredrik af Saksen og Landgrev Filip af Hessen ikke vilde følge Keiserens Bud at møde paa det pavelige Kirkemøde i Trient, erklærede han den 20de Juli 1546 de to Fyrster i Rigets Akt og greb til Sverdet mod det schmalkaldiske Forbund. Det var hans faste Forsæt at gjenoprette Kirkens Enhed med Aabenmagt og udrydde alle Kjættene. De evangeliske Stænder var Keiseren afgjort overlegne og eiede tillige i Sebastian Schärtlein en udmærket Feltherre. Men den protestantiske Hær, som stod ved Neuburg, paa Grændsen mellem Bayern og Schwaben, forsømte paa Grund af Uenighed blandt de øverste Ledere den beleiligste Tid til Angreb. Hertil kom, at den protestantiske Hertug Moriz af Saksen, der af politiske Hensyn havde sluttet sig til Keiseren, saldt ind i sin Fætter Kurfyrstens Lande; denne maatte da trække sine Stridskræfter tilbage fra Syden for at beskytte sit Rige, og de høistye Stæder blev nødt til at slutte Fred med Keiseren paa de haardeste Villkaar. Men Kurfyrsten af Saksen, som med Væthed forjagede dem, som trængte ind i hans Land, blev Vaaren 1547 overrasket af Keiseren og slagen paa Kochauerheden ved Mühlberg den 24de April. Han kom i Keiserens Fangenskab og maatte afstaa Kurfærdigheden og Halvdelen af sit Land til Moriz. Ifke synderlig bedre gik det hans Forbundsfulle Filip af Hessen, der ligeledes havde tabt sin Frihed, idet den keiserlige Feltherre Alba indbød ham til sit Slot i Halle og derpaa troløst erklærede ham som sin Fange. Da Karl drog ind i Wittenberg, besøgte han ogsaa Slotskirken og lod sig vise Luthers Grav. Man gav ham det Raad at grave Liget op og lade det brænde. Men Keiseren svarede: "Han hvile i Fred; han har allerede fundet sin Dommer. Jeg fører ikke Krig mod de Døde, men mod de Levende." Da Keiseren skjænte, at Religionsstridighederne ikke vilde blive afgjorte ved Kirkemødet i Trient, saa lod han to katolske og en protestantisk Theolog udarbejde en midlertidig Troesregel, som siden bar Navnet Augsburginterimet. Ifølge dette indrømmedes der Protestanterne at nyde Nadveren under begge Skikkelser og deres Prester at gifte sig. Pavekirkens 7 Sakramenter skulde de dog beholde. Mod Indførelsen af dette Interim reiste der sig stor Modstand fra forskjellige Sider; ifke engang Moriz af Saksen indførte det i sit Land uden Forandring; han søgte ved Leipzigerinterimet at formidle. Desuden var denne Fyrste misfornøiet med, at hans Svigerfader, Filip af Hessen, fremdeles blev holdt fangen. Beleiringen af Magdeburg, som Keiseren havde overladt ham, benyttede han til at skaffe sig en tilstrækkelig Hær. Pludselig erklærede han, at han ifke længere vilde ligge under Pavens og Spaniernes Fødder. For Keiseren stod nu alt paa Spil. Uden Penge og uden Tropper befandt han sig i Innsbrück, som ifke kunde udholde nogen Beleiring, og enhver Udvei til at komme til sine Arvelande syntes ham lukket; thi foruden de forbundne tyske Fyrster lurede Dæmannerne paa ham tilføs og Franskmændene tillands. Moriz var

allerede paa Weien til Innsbrück for at "opsøge Ræven i dens Hule." Men han blev opholdt af sine Tropper, som forlangte Sold, og Keiseren fik Tid til at undslippe. Skjønt han endnu led af en haard Sygdom, flygtede han i en kold og regnsfuld Nat over de snedækkede Bjerge og sandt et Tilflugtssted i Villach. Tre Dage senere rykkede Moritz ind i Innsbrück. Kirkemødet i Trient var allerede opløst. Moritz tvang nu Keiserens Broder Ferdinand af Østerrige til Forliget i Passau 1552, hvorefter de fangne Fyrster blev frigivne, Interimet ophævet og Religionsfrihed fikret, indtil der snart kunde sammenkaldes et nationalt eller almindeligt Concil. Paa Grundlag heraf sluttedes senere, da Keiseren ved videre Trængsler var bleven blodgjort, Religionsfreden i Augsburg den 25de September 1555. I denne indrømmedes der Protestanterne af den augsburgske Konfession Uafhængighed af Paven og lige Rettigheder med de romersk-katholske. Dog skulde, ifald en katholsk Geistlig gik over til den lutherske Kirke, hans Embede og Indtægter tilfalde den katholske Efterfølger (kirkeligt Forbehold). Den sidste Bestemmelse var Ivedragtens Frø i sig. Men Reformationskirken havde dog opnaaet, hvad den saa længe havde kjæmpet for, nemlig Religionsfrihed og politisk Anerkjendelse af Staten.

Protestantismens ydre Aaar indtil Trediveaarskrigen.

Efter Religionsfreden i Augsburg var begge de religiøse Partier i Tyskland hinanden temmelig lige i Magt, idet de tre protestantiske Kurfyrster af Saksen, Pfalz og Brandenburg stod ligeoverfor de tre katholske af Rhøn, Mainz og Trier. Man vidste nu, at Adskillelsen mellem Beskjendelserne vilde vedvare, og de Fredsforøg, som endnu blev gjort, var fra Begyndelsen af uden Udsigter. Protestantismen befandt sig i stadig Vækst. De saakaldte "kirkelige Forbehold", hvorefter geistlige Fyrster, naar de traadte over, ikke blot tabte sin geistlige Værdighed, men ogsaa uden videre sin verdslige Magt, holdt Mange tilbage i Pavekirken. Havde dette Lovbud ikke eksisteret, saa vilde maasse hele Tyskland være bleven protestantisk. Endog i de strengt katholske regjerede Lande, Bayern og Østerrige, maatte man gjøre Protestanterne Indrømmelser. Men da Kurfyrsten af Rhøn, Erkebiskop Gebhard af Waldburg, vilde forvandle sit geistlige Kurfyrstendømme til et verdsligt, mistede han sit Land, og Pavedømmet blev atter eneraadende der. Hertil kom, at fra Midten af det sekstende Aarhundrede fik Protestantismen en ligesaa bitter som mægtig Fiende i Jesuiterordenen, der ikke alene havde til Vaaben rædsomt Fængsel, Pinsler, Sverd og Brand, men ogsaa var begunstiget deraf, at de evangeliske Fyrster, som til dels sluttede sig til den reformerte Beskjendelse, indbyrdes bekjæmpede hinanden. Da Zwinglis Retning mer og mer gik op i Calvinismen, forandrede ogsaa i Tyskland Dommen over Schweitzerreformatorerne saa meget, at mange anseede og indflydelsesrige Mænd hældede til den; andre gik videre og traadte aabent over til den reformerte Beskjendelse. Flere Fyrsters Overgang havde vidtrækkende Betydning.

Forholdet mellem Protestanter og Katholiker var fremdeles spændt. Ferdinand I, der blev Karl V.s Efterfølger paa den tydske Keiserthrone, forsøgte endnu engang med det gode at fremtvinge en Forening. Hans Søn Maximilian II, var i Hjertet en Protestant og gav den i sine Arvelande mange Friheder. Men da

han af politiske Grunde ikke gik over til Protestantismen, blev hans Forholdsregler vaklende og samlede blot Brændstof sammen for kommende Tider. Allerede under hans Søn, Rudolf II, mærkede man, at det snart maatte komme til Kamp; hans religiøse Stilling var stik imod Faderens. Protestanterne i Bøhmen og Øster-Ungarn maatte tiltvinge sig ubetinget Religionsfrihed. Endnu herskede der vistnok Fred, men begge Partier søgte Nødvendigheden af at ruste sig. Forstjellige Begivenheder foranledigede flere protestantiske Stænder til i Mai 1608 at slutte den evangeliske Union i Auhausen, hvis Styresmand blev Kurfyrst Fredrik V af Pfalz. Som Modvægt stiftedes Aaret efter i München den katolske Liga. Den havde til Leder Hertug Maximilian af Bayern. Da nu ogsaa Pfalzgreve Wolfgang Wilhelm af Neuburg for at faa Arveret til Jülich gik over til Paven og sluttede sig til Ligaen, stod begge Forbund rustede overfor hinanden. Vistnok kunde man endnu undgaa den store Kamp, men det mærkedes tydelig, at den bare blev udhalet og snart vilde bryde løs med en længe tilbagetrængt Forbitrelses fulde Kraft.

Til disse ydre Forholde kom den stadig stigende indre Modsatning, som bevirkedes ved Jesuiterordenens Virksomhed samt Fornægtelsen af Pavetroen ved Kirkensødet i Trient. I denne Tid rettede Bellarmin sine Angreb paa Protestantismen og stred især med Chemnich, som gik haardt løs paa Pabelæren. Medens Mænd som Flacius paaviste, hvorledes Reformationens Tanker hist og her var udtalt i den gamle og midtbealderske Kirke, og vidnede mod Katholicismen, saa tænkte Modstanderne paa at erobre tilbage alt det, som den romerske Kirke havde tabt ved Reformationen. For Jesuiterne, der ogsaa ansaa Mord og Dyrer som tilladelige Midler for at naa dette Maal, lyffedes tilbøds denne Gjenerobring, navnlig i de Lande, hvor Protestanterne udgjorde Mindretallet. Paven og hans Hjælpere slagtede paa mangfoldige Steder Protestanterne ned som Kvæg. Martyrtiden vendte tilbage, og Blodbidnernes Antal blev stort i mange Lande; men Forsølgene var desværre ikke Hedninger, men St. Peters Efterfølgere, Paven, og hans tro Tjenere, Jesuiterne. At det forøvrigt heller ikke skortede Protestanterne paa dygtige Talsmænd, fremhæver af det Foregaaende. Endnu maa dog nævnes den betydeligste tydske Skribent i det 16de Aarhundrede, Johan Fischart. Sit enestaaende Mesterstykke i den satiriske Digting anvendte han fornemmelig til som ægte Patriot at vise sit Folk Romernes Rænker. Ligesom hans fortræffelige Digte udtaler sig om Hugenotternes Undertrykkelse i Frankrige, saaledes var han navnlig en erklæret Fiende af Jesuiterne; mod disse retter han sine bidende Skrifter: "Jesuiterhatten" og "Den hellige romerske Biesværms Kube." Han døde i sin kraftigste Alder som Amtmand i Forbach Aar 1589.

Den lutherſke Læres Udvikling gjennem indre Kampe.

Den evangeliske Kirke har gjort Luthers kristelige Grundtanker til sine i flere symboliske Skrifter. Den augsburgske Troesbekendelse og Apologien for samme, de schmalkaldiske Artikler samt Luthers lille og store Katekismus udtaler hver paa sin Maade den samme hjerteopløsende evangeliske Sandhed og anviser den kristelige Bevidsthed dens sikre Stilling overfor romersk Bidsfarelse. Men dermed var den evangeliske Læreudvikling blot bragt til en foreløbig Afslutning;

thi de Stridigheder, som enten førtes inden den lutherste Kirke eller med den reformerte, ledede til videre Formulering af det lutherste Lærebegreb i den saakaldte Konfessionel.

Endnu i Luthers Levetid falder den saakaldte antinomistiske Strid (1537—1540), der blev fremkaldt af Johan Agricola, Magister ved den evangeliste Skole i Eisleben. Medens Luther anbefalede Lovens Prædiken for at rydde Samvittigheden og brugte den som et Middel, der banede Veien for Guds forbarmende Naade, idet den gjorde Synderens Hjerte modtageligt for Evangeliets Trøst, vilde Agricola aldeles forvise Lovens Tugt til "Naadhuset" og sagde, at man i Kirken kun skulde høre Prædiken om Kristi Kors til Bod og Syndserkjendelse. Efterat han af Luther var bevæget til at kalde tilbage sin Lære i dette Stykke, kom han efter dennes Død atter frem med sine Paastande. Men nogle af hans Tilhængere overdrev hans

Ansættelser, saa at de ikke vandt syn-
derlig stor Indgang. Nyevan-
gelismen i vore Dage er denne gamle
Antinomisme i fornyet Skik-
kelse.

Andreas Osiander.

Digeledes havde ogsaa den osi-
andriske Strid (154*—1567)
allerede taget sin Begyndelse, medens
Luther endnu levede. Det var den
høit begavede og fortjente Nürnber-
gerprest Andreas Osianders
Mening at trænge dybere ind i Lu-
thers Opfatning af Retfærdig-
gjørelsen; men han kom under
dette sit Forsøg til at blande Ret-
færdiggjørelsen sammen med
Helliggjørelsen, idet han lærte,
at det ikke var Kristus for os, men
Kristus i os, som gjorde os retfær-
dige. Da han ved Interimet blev
fordreven fra Nürnberg og som Pro-

fessor i Königsberg tillige stillet i Spidsen for den preussiske Landskirke, fornyede han den tidligere af Luther dæmpede Strid; og ligesom han gik frem mod sine Modstandere med Landsforvisning, saaledes blev efter hans Død i 1552 Svigersønnen, Hofprædikant Funch, af det seierrige Modparti henrettet for sin Sammenblanding af religiøse Spørgsmaal og Politik.

Langt farligere for den lutherste Kirkes Enhed end disse Kampe var de theolo-
giske Stridigheder, som især efter Luthers Død blev fremkaldte ved Melanctons ofte
vakkende Stilling. Luther og Melancton var i lang Tid helt og holdent ét Hjerte
og én Sjel. Da "Magister Filip" i Aaret 1521 videnskabelig fremstillede den
evangeliste Lære i sine "Loc communes" (almindelige Grundbegreber), især ud
af Paulus's Lære om Synd, Lov og Naade, ydede han Luthers Reformationsværk
en Tjeneste, som denne ved enhver Anledning høit og varmt anerkjendte. Ja, han

figer endog: "Næſt den hellige Skrift gives der ingen bedre Bog end Melanchtons *Loci*." De er ogsaa blevne den lutherſke Kirkes Lære i Reformationstiden. Førſt i dem findes en ordnet Sammenſtilling og videnſtabelig Bearbejdelse af de reformatoriſke Grundtanter: om den menneſkelige Naturs ſtore Fordærvelse, om de hidtil priſte

Frelſeſanſtalters Utilſtræffeligheſed, om det nye Menneſte og om den ſande Retfærdigheſed, ſom Luther førſt mere leilighedsvis havde behandlet i ſine Stridsſkrifter. Men uden ſelv at vide eller ville det ſjernede Melanchton ſig efterhaanden i flere vigtige Punkter fra Luthers Anſtuelſer, og da næſten alle yngre Theologer i Tyſkland med Vrefrygt

faa op til denne "Germanniens Lærer," ved hvis Fødder de engang havde siddet, maatte den høit anseede Theologs forandrede Stilling blive af stor Rækkevidde. Allerede straks efter Rigsdagen i Augsburg 1530 hylkede Melancthon ikke Luthers strenge Holdning i Nadverspørgsmaalet, ja søgte endog at komme til Forstaaelse med Schweitzerreformatorerne Butzer og Calvin, hvis formidlende Lære efterhaanden var trængt igjennem i den reformerte Kirke. Melancthon vilde som Calvin have Hovedvægten lagt ikke paa Brød og Vin som det, hvortil Kristi Nærværelse i Nadveren var bundet, men paa Mennesket, som nyder dem i Troen; først i den troende Nadvergæst bliver Kristi forgjættede Nærværelse i Sakramentet til fuld Virkelighed. Idet han gik ud fra den Erfaring, at en Splittelse i Læren let fremkalder og befordrer Rets-haveri, Indbildstthed og Mangel paa Kjærlighed hos de Kristne indbyrdes, stræbte Melancthon oprigtig efter at forene den lutherste Kirke og de Reformerte. Dette var Aarsagen til, at han i 1540 omarbejdede den augsburgske Troesbekjendelse og i Artiklen om Nadveren ikke blot indstjød en Bemærkning mod Brødsforvandlingen, men ogsaa i al Stilhed forandrede Bekjendelsens Ordlyd, saa at man baade kunde lægge den lutherste og hans egen forandrede Mening ind i den. Medens der oprindelig om Kristi Legeme og Blod var sagt, at de "sandelig var tilstede og blev uddelte," lærte nu den forandrede Konfession, at de sandelig blev meddelte; Sætningen: "derfor forkaftes ogsaa den modsatte Lære," blev tillige udeladt. Luther selv angreb ikke sin tro Medarbejder, og hans Anseelse holdt de indre Modsatninger tilbage, om han vel ikke har skjult for Melancthon, at den augsburgske Troesbekjendelse ikke mere var hans Bog, men Kirkens, og at han derfor ikke kunde gjøre nogen Forandring i den uden Kirkens Bifald. Efter Luthers Død kom dog i Anledning af Leipzigerinterimet, som Melancthon og hans Tilhængere antog, Modsatningen aabenlyst frem og fremkaldte Strid. Den dreiede sig ikke blot om, hvorvidt visse hdre Skikke i den romersk-katholske Kirke, som Vieband, Faste og Korsets Betegnelse, fremdeles kunde bruges uden Synd. Melancthon paastod om disse Ting, at de efter sin Natur var ligegyldige eller "Adiaphora;" derfor fik ogsaa denne theologiske Tvist, som især førtes mellem Aarene 1548-1555, Navnet den adiaphoristiske Strid. Men man gjorde Melancthon den langt alvorligere Bebreidelse, at han ved Antagelsen af Interimet havde prægivet Grundlæren om Retsfærdiggjørelsen, idet han havde givet denne en tvetydig Form, som man kunde tyde baade lutherst og katholsk. Denne Omstændighed gav Anledning til de saakaldte "majoristiske" og "synergistiske" Stridigheder.

Den "majoristiske Strid" (1551-1562) førtes af Georg Major, Professor i Wittenberg og en Tilhænger af Melancthon, paa den ene Side og Nicolaus Amstdorf paa den anden. Den dreiede sig i Virkeligheden om, hvorvidt de gode Gjerninger var nødvendige til Salighed eller ikke. Paa dette Spørgsmaal svarede Major Ja, Amstdorf Nei. I Virkeligheden er de nødvendige, forsaavidt som Troen ikke kan andet end bevise sin Vgthed i gode Gjerninger; derimod er de ikke nødvendige, naar der spørges efter Grunden for vor Retsfærdiggjørelse; thi denne Grund er Kristus alene. Luther havde allerede truffet det Rette, naar han skrev: "Gode, fromme Gjerninger gjør aldrig en god, from Mand; men en god, from Mand gjør gode Gjerninger, ligesom et godt Træ bærer gode Frugter; men Træerne vokser ikke paa Frugterne, men Frugterne paa Træerne."

I den synergistiske Strid (1555—1567), som sluttede sig umiddelbart til nysomtalt Fejde, gjaldt det Spørgsmaalet om de naturlige Kræfters Medvirken ved Omvendelsen. Ligeoverfor den filipistiske Professor Victor Strigel i Jena, som hævdede en vis Frihed for Viljen, lod den rigtbegavede Mathias Flacius Illyricus sig forlede til den Paastand, at Arvesynden hørte med til Menneskets Natur; dertil kom han ved libensstabelig at forsægte den af Luther i Striden med Erasmus hævdede augustinske Lære om det naturlige Menneskes fuldstændige Fordærvelse og Ufrihed. Efterat Strigel en Tidlang havde siddet i Fængslet, faldt under de vekslende Forhold Forvisningens Lod ogsaa paa hans Modstander Flacius, der haardnakket vægrede sig ved at tilbagekalde sin overdrevne Paastand. Intetsteds modtagen, men fordreven overalt, slaffede Flacius ustadig omkring og døde i Glendighed

Theologernes Møde om Konfordinformelen i Klosteret Bergen.

1. Nicolaus Selneker. 2. Jacob Andreae. 3. Andreas Musculus. 4. Martin Chemnitz.
5. David Chyträus. 6. Christoph Körner.

1575, efterat han kort før sin Død havde gjort sin Overivelse god igjen. Han var "en Mand med Gregors Mand og tillige Luthers Yndling, der havde tilegnet sig alt, som paa den Tid troedes at høre med til protestantisk Bidskab, men var bleven forbitret ved smaalige Forholde og Stridigheder."

Melanctons Mæglingsforsøg blev afviste af dem, der fortrinsvis følte sig som Luthers Tilhængere, og efter hans Død skærpedes mer og mer Modsætningen mellem hans Tilhængere, de saakaldte "Filippister," og de strengere Lutheranere. Det, som egentlig forgiftede disse lærde Stridigheder, var Statsmagtens Indblanding; især var dette Tilfælde i det nye Kurfyrstendømme Saksen. I de første 20

Aar af Kurfyrst Augusts Regjeringstid (1553—1586) havde Filippisterne Overhaand, og da var det, at Flacius maatte gaa i Landsflygtighed. Saa kom Turen til Filippisterne, som Modstanderne især i Nadverspørgsmaal betyldte for hemmelig Calvinisme (Kryptocalvinismus); denne Anklage fandt nemlig Gehør ogsaa hos Kurfyrsten. Det var vel tillige saa, at rent politiske Spørgsmaal blandedes ind i de kirkelige Spørgsmaal. Konkurrencen mellem Universiteterne var ogsaa af Betydning, da Wittenbergs Høiskole var filippistisk, Leipzigs og Jenas derimod strengt lutherisk. Melanctons Svigersøn, Kaspar Peucer, der var Kurfyrstens høit anseede Livlæge, blev betyldt for Kryptocalvinisme og maatte derfor hensmægte 10 Aar i Fængsel, hvor man ikke engang gav ham Lov til at læse i Bibelen. Den kryptocalvinistiske Strid varede fra 1552—1574 og forplantede sig senere til mange Lande; ogsaa i Norden sporede dens Virkninger.

Der var saaledes dukket op i Kirken en Række Stridsspørgsmaal, som alvorlig truede Lærens Enhed; da man allerede fra Begyndelsen af neppe havde seet den evangeliske Kirkes enende Haand i den fælles Lære, var det en historisk Nødvendighed, at man tog fat paa det saare vanskelige Arbejde at fremstille en Læreenhed. Særlig Fortjeneste i denne Retning tilkommer Tübingerkansleren Jakob Andreæ († 1590); hans utrættelige Arbejde blev tilsidst ogsaa kronet med Held. Efter mange Forberedelser og efter endnu engang at være omarbejdet af de maadeholdne Lutheranere Mik. Selnecker († 1592) og Martin Chemnitz († 1586) i Forening med Andreæ og nogle andre Theologer, kom Konkordieformelen endelig istand i Klosteret Bergen ved Magdeburg Aar 1575. Den afslutter foreløbig Kampen om Læren i den lutheriske Kirke og blev senere antagen og understrevet af 9,000 Geistlige og Kirkelærere. Kurfyrst August af Saksen fik derpaa udgivet en Samling af alle lutheriske Betsjendelseskrifter. Disse var: Den apostoliske, nicænske og athenasianske Troesbetjendelse samt den augsburgske Konfession med Apologien eller Forsvarskriftet for samme, de schmalkaldiske Artikler og Luthers lille og store Kathekismus samt Konkordieformelen. Denne vigtige Samling af Betsjendelseskrifter blev den 25de Juni 1580 erklæret for den lutheriske Kirkes Konkordiebog, som er fortræffelig oversat paa vort Sprog af de nu hjemgangne Dioskurer, Professorerne C. P. Caspari og Gisle Johnson.

Luthers Lære i Danmark.

il Danmark naaede Reformationens Strømning tidlig. Den begavede, men voldsomme Christian II (1513—1523) var bleven kjendt med Luthers Lære og ønskede at indføre den; kanske gjorde han det mest af politiske Hensyn for at knække Bispervældet og faa Tag i Kirkegodset. Fra sin Morbroder, Fredrik den Visse, fik han sendt Martin Reinhard som evangelisk Lærer. Han prædikede et Aars Tid i Kjøbenhavn, men skædede snarere Reformationens Sag, da han ikke kunde Sproget og gjorde sig til Latter og Spot ved sine fære Jagter. Saa blev den bekjendte Andreas Karlstadt sendt derop, men han var ikke synderlig heldigere. Christian søgte viftnok ogsaa paa anden Maade at fremme Kirkefornyelsen, men han standsede paa Halvveien og maatte snart forlade Land og Rige. I Sønderjylland havde Presten Herman Taast i Hussum

Hans Tausen beslytter sin Fiende, Biskop Joakim Rønnow.

Efter Maleri af Professor Carl Bloch.

optraadt som evangelist Prædikant 1521 eller 1522 og stiftet en Menighed med Gudstjeneste paa Folkesproget. Da Fredrik I (1523—1533) blev Konge, maatte han love "ikke at tilstede Kjættene, Luthers Disciple eller Andre, at prædike mod den hellige romerske Kirke eller den hellige Fader Paven, men derimod straffe saadanne Kjættene paa Livet." Desuagtet lagde han ingen Hindringer iveien for den nye Bevægelse, ja beskyttede endog evangeliste Prædikanter og fremmede deres Værk, naar det var muligt for ham. Hovedmanden til at fremme Reformationen blev Hans Tausen. Han var Søn af en Smed og blev født i Birkinde paa Fyen 1494. Hans Hug til Bogen drev ham til Antvorskov Kloster, hvor han udmærkede sig fremfor sine

Hans Tausen.

Efter et fotografi af Maleriet i Ribe Domkirke, tegnet af Joh. Nordhagen.

Jevnlige ved Værdom og et fromt Liv. Derfor sendte Klosteret ham udenlands for at studere ved katolske Universiteter, men han blev snart kjendt med og vunden for Luthers Lære. Efter Hjemkomsten skjulte han heller ikke sin Overbevisning og blev derfor sat i Forvaring, først i Antvorskov og siden i Viborg. Men det hjalp lidet; thi fra Sluggerne i sit Klosterfængsel prædikede han Evangeliet for de Skarer, som stod udenfor og lyttede. Han blev da fri og fik Lov til at forkynde Guds Ord i Klosterkirken; men det store Tilløb, han fik, gjorde Prioeren betænkelig. En Aften

efter endt Prædiken bad han om sine Tilhøreres Bemyttelse og forlod Klosteret. Han prædikede saa i en af Byens Sogneskirker og blev bemyttet af Borgerne, der var begjærlige efter Livets Ord. Reformationen fik fort Jndgang i denne Munkedy. Han havde snart stiftet en Menighed med dansk Gudstjeneste der og fik i 1526 oprettet en Presteskole, der blev styret af hans Vandsfrænde Jørgen Sadolin. Saa giftede Tausen sig og begyndte at ordinere Prester for nye Menigheder. — Omtrent ved denne Tid var en evangelisk Bevægelse begyndt i Malmø, som dengang hørte til Danmark. Her optraadte Bødkersjennen Claus Mortensen Tøndebinder og Munken Hans Oluffsen Spandemager som Prædikanter; en Menighed blev stiftet, som fik Claus Mortensen til Prest, men først efter at han havde været en

Petrus Palladius.

Tid paa Haderslev Presteskole. I 1528 udgav han sammen med sin nævnte Medarbejder den første danske Salmebog, der ogsaa senere blev optrykt; nogle Aar senere (1544) kom en ny og øget Salmebog fra Hans Tausens Haand; snart løb evangelisk Salmesang frisk og freidig over en stor Del af Danmark og bidrog meget til at give den rensede Lære Jndgang blandt Folket. En Presteskole blev atter oprettet i 1529; den havde til Lærere Frantz Wormorsen, Peder Laurensen og Oluf Gyldebrand, alle kjendte som Reformatio-

nens ivrige og dygtige Talsmænd. Efterhaanden greb Kongen mere og mere ind i Kirkestyrelsen. Allerede i 1525 ophævede han Forbudet mod lutheriske Skrifters Jndførelse, og paa Herredagen i Odense 1527 tog han Lutheranerne i Forsvar mod Prælaternes Anklager. Med Kongens Samtykke rev Riborgerne ned overskødige Kirker, og Malmøboerne jagede bort Tiggermunkene. Da Lage Urne døde i 1529, fik han Joachim Rønnow valgt til Sjællands Biskop, mod at han skriftlig forpligtede sig til ei alene at taale, men selv endog at fremme Evangeliets Udbredelse i sit Stift. Samme Sommer kaldte Kongen Hans Tausen til Sogneprest ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, da han nu godt kunde undværes i Riborg, hvor Reformationen var indført, og dygtige Mænd kunde overtage Arbeidet efter ham. I Kjøbenhavn fik Tausen nu et stort Arbejde at udføre, og han laa heller ikke paa den lade Side. Efter

kort Tids Forløb havde de i Forveien evangelist fundede Borgere bemægtiget sig Kirkerne og valgt sig Præster, som Tausen ordinerede. Aaret 1530 stævnedes Kongen baade Prælater og Prædikanter til at møde ved Herredagen i Kjøbenhavn og være "rede med Tiltale og Gjenivar." Der blev intet Ordskifte, men 21 Prædikanter udgav en dansk Troesbekjendelse i 43 Artikler; saa fremsatte Prælaterne sine Klager i 27 Artikler, som Prædikanterne gjendrev. Rigsraadet samtykkede tilsidst i, at man prædikede aabenbart, hvad man kunde bevise af Skriften, og godkjendte saaledes Lærefriheden og Skriftprincippet. I de fleste Byer fik de Evangeliste Overhaand, og ved Slutningen af Fredrik I.s Tid havde Reformationen de bedste Udsigter til en snar og almindelig Seier. Men da Kongen døde i 1533, kom der et Tilbageslag. I den kongeløse Tid, som nu fulgte, søgte Prælaterne at vinde tilbage den tabte Magt. Paa Herredagen sidstnævnte Aar blev Tausen anklaget og dømt til at forlade Byen; men da Borgerne hørte dette, blev de rasende og vilde have sat i Biskop Rønno v, der især var Ophavsmanden til denne Beslutning; da fulgte Tausen sin Fiende hjem, og Ingen vovede at røre den katholske Bisp, naar han var under den folkefære Prædikants Beskyttelse. En Maaned senere fik Tausen Lov til at fortsætte sin Gjerning i Hovedstaden; saa stærk var Stemningen for ham og Reformationens Sag. De Forsølgelser, som de katholske Bisper fik igang mod de Lutherste, drev Malmøboerne og Kjøbenhavnerne til at slutte sig til Lybekernes Leiehøvding, hvorved Grevens Feide blev mulig. Derved og ved Bøndereisningen i Jylland og paa Fyen blev Udelen dreven til at vælge Hertug Kristian (III) til Konge. Da han var evangelist fundet, havde dermed Reformationens Sag de lyseste Udsigter. Saa snart han havde bundet over sine Fiender, sammenkaldte han en Rigsdag i Kjøbenhavn 1536, hvor Reformationens Indførelse blev besluttet. Saa indkaldte Kongen den dygtige Johan Bugenhagen fra Thykland, og han opholdt sig i Danmark ialt 5 Aar for at ordne det nye Kirkevæsen. Forskjellige danske Theologer udarbejdede en Kirkeordinants, der blev gennemseet og godkendt af Reformatorerne i Wittenberg og udkom som Kirkelov 2den September 1537 og endelig blev stadfæstet paa Herredagen i Odense 1539. Bugenhagen havde allerede i 1537 kronet Kongen og Dronningen og Høsten samme Aar indviet syv nye Bisper. Blandt disse var mærkelig nok ikke Hans Tausen. Kjøbenhavns Universitet blev omordnet, og Bugenhagen var en Tid Læsemester der. Biskopperne gjorde sin første Visitats, assatte og indsatte Præster, fjernede Helgenbilleder og sørgede for evangelist Gudstjeneste, alt under Bugenhagens Overtilsyn. Det tog naturligvis Tid, før den nye Ordning trængte igjennem. Den, som mest bidrog hertil, var Sjællands Biskop Petrus Palladius (f. 1503, † 1560); han var tillige en fremragende Folkeskribent; ellers havde den danske Kirke ikke saa dygtige Mænd. Tausen virkede dels i Kjøbenhavn, dels som Læsemester i Roskilde, indtil han endelig ved Johan Wandals Død i 1541 blev valgt til Biskop i Ribe, hvor han i henved 20 Aar virkede med stor Dygtighed og Nidkjærhed indtil sin Død i 1561. En ny fuldstændig Bibeloversættelse udkom i 1550; den er i et sjelden folkeligt Sprog og skyldes især Petrus Palladius og Kristiern Pedersøn. I 1569 udkom en fortræffelig Kirkesalmebog ved Presten Hans Thomisøn. En Mængde gode Folkeskrifter bidrog ogsaa meget til at befæste den lutherste Lære.

Reformationens Indførelse i Norge.

Der kan ikke paavises noget Spor af reformatorisk Virksomhed i Norge i Christian II.s Tid (1513—1523). Under hans Eftermand Fredrik I (1523—1533) mærkes, at Bølgeslagene af den nye Bevægelse ogsaa var naaet til vort Land. Og det var saa naturligt, at Bergen blev det Sted hvor den nye Lære først blev kjendt; thi denne By stod i livlig Handelsforbindelse med Tyskland. Den bekjendte Abjalon Pedersen fortæller, at en tysk Munk ved Navn Antonius var den første, som i Bergen forkyndte Guds rene Ord, samt at han siden blev Sogneprest til St. Halvards Kirke. Da den katolske Biskop Olaf Thorkelson allerede i 1526 klager over den lutherske Sekt, er det Grund til at tro, at Antonius er optraadt som evangelisk Prædikant i Bergen 1526 eller maaſke endog før. Men det var:de ikke saa længe, at denne tro Arbejder stod ene. I et Brev fra Rallundberg skriver Kong Fredrik I til Esge Bilde paa Bergenhus: "Vider, at disse Brevvisere, Herman Frese og Jens Viborg, haver nu været hos os og begjæret, at de maatte prædike og lære Guds Ord her i Bergen for den fattige, simple Almue, og at vi derfor haver givet dennem vort Bæstjermelæsebrev, saa at de skulde prædike, som de vilde selv forsvare og bevise." Disse to var maaſke indflyttede danske Mænd. At Katholikerne søgte at modarbejde dem med alle Midler, sees deraf, at Hans Torgerjøn, Jørgen Baadsmænd og Lars "Pøskere" i Januar 1531 blev straffet med Fængsel, fordi de havde lagt en tændt Punte under Herman Prædikants Hus. Jens Viborg døde som Sogneprest til Korskirken 1552. Trods Modstand vedblev Reformationen at gribe om sig i Bergen, hvor katolske Klostere og Kirker dels allerede var ødelagte, dels ved denne Tid blev nedrevne. Saaledes hedder det om Korskirken i 1531, "at de Messjer og Tjenester, som pleiede at holdes der, var ødelagte;" noget lignende fandt viſt snart Sted med Halvardskirken, hvor Munkene Antonius blev Prest, og snart hedder det, at de "norſke Sogneprester blev uddrevne af St. Mortens og Fruetirken (Mariakirken), og tyske Mænd (lutherske Prester) indſattes i deres Sted." Da Kong Fredrik I døde 10de April 1533, var Reformationen paa det nærmeste indført i Bergen. Fra andre Egne af Landet vides lidet om den reformatoriske Rørelse. Biskop Hoskold i Stavanger beder Esge Bilde Midtſommer 1529 "ikke tilſtede eller styrke denne fordømte Vantro og Lutheri," hvoraſ "nu Mange desværre forblindede ere." Ved Begyndelsen af 1529 skrives, at hos den mægtige Adelsfrue Jnger Ottesdatter Rømer paa Øſtraat blev der læst og sunget fra Vorde paa luthersk Vis. Og Foged Hans Eriksen paa Bardøhus skriver til Erkebiskpen fra Sørøver udenfor Altenfjorden 6te Marts 1530, at der var "nogen Lutheri blandt Almuen, som kom hjem søndenfra." Den evangeliske Lære havde ſaaledes ved Handelsmænd og Fiſkere udbredt sig langs Kysten lige til det nordligſte Norge allerede Vaaren 1530. Naturligviſ var det et ſpredt og overfladisk Kjendſkab, man paa den Maade fik til Reformationens store Grundſandheder om Retfærdiggjørelsen af Troen og Guds Ord som øverſte Dommer i Troesſager; men det lader til af denne hurtige Udbredelse, at Mange har grebet Evangeliet med Begjærlighed.

Ogsaa i vort Land haabede vel de Katholiske under Grevefejden (1533–1536), at Vinden skulde vende sig for dem, men dette Haab blev brat udslukt, da Christian III i 1536 kom paa Thronen. I hans Haandsfæstning blev det bestemt, at Norge herefter skulde være som "et Ledemod af Danmark's Rige og under Danmark's Krone til evig Tid." Da Reformationen blev vedtagen paa Herredagen i Kjøbenhavn 1536, gjaldt denne Bestemmelse derfor selvfølgelig ogsaa Norge. Kirkefornyelsen i vort Land gik saaledes temmelig let for sig i det ydre. I en Recess af 30te Oktober 1536 findes Grundtrækkene til den nye Kirkeordning, der bestod i Ophævelse af det gamle Bispedømme og dets Henlæggelse under Kronen, Indsættelse i Biskoppernes Sted af kongelige Embedsmænd eller Superintendententer som overordnede Lærere og Tilsynsmænd i Kirken, samt Bispegodsets Henlæggelse under Kronen og alle geistlige Indretningers Indordning under Kongens Tilsyn o. s. v. Alt dette blev nærmere bestemt i den danske Ordinants eller Kirkelov, som blev stadfæstet af Kongen 2den September 1537. Den kom i hele Reformationens Aarhundrede til at gjælde ogsaa for Norge. I et af Stykkerne hedder det: "Vi vil med det første besørge Superintendententer i Norge i hvert Stift, hvilke vi og ville give Befaling, at de saa meget, som muligt er, skulde gjøre deres Flid, at hvert Sogn maa have gode Prædikere og det sande Guds Ord, at der intet maa forsummes, hvad der hører til Guds Ords Prædiken og Menneskets Salighed." Dette tog sig vakkert ud, men det gik ikke raadt med at gjøre det til Virkelighed. Det tog Tid, før Stifterne fik sine nye Superintendententer eller Biskopper, saa Petrus Palladius med Rette klagede, "at Nordmændene var som Faar uden Hyrde." Og Superintendententerne var, som Ordinantsen siger, ikke kaldte "til Ordesløshed, men til stort Arbejde;" det blev deres Sag at gennemføre Kirkefornyelsen i Aand og Sandhed, saa det ikke bare blev kirkelige Bestemmelser. Bergens Stift fik allerede i 1537 sin Biskop i Gjeble Pedersøn, der blev indviet i Kjøbenhavn af Bugenhagen. Han havde studeret ved flere Høiskoler i Udlandet, var en fint dannet Humanist og lige til 1535 en rettroende Katholik. Saa gik han over til Luthers Lære og viser sig i de 20 Aar, han var Bisp, som en from, men svag og søielig Mand. Med Støtte og Hjælp af sin Ven Palladius reformerede han nogenlunde Bergens Stift i sin Levetid. Han visiterede flittig, men det synes ikke, at han har evnet at indgyde hverken Præsterne eller Menighedene nogen ny evangelisk Aand. For at skaffe lutherske Præster oprettede han en Latinskole i Bergen og var selv en nidkær og dygtig Lærer. Gjennem denne Presteskole blev han til stor Belsignelse for sit Stift. Som ugift anvendte han sine store Indtægter udelukkende til Bedste for Kirken og Skolen og underholdt stadigt Studenter paa Universitetet i Kjøbenhavn, for hvilke Palladius var "som en Fader." Efter hans Død i 1557 blev hans Væxt fortsat af Dansten Jens Skielderup, der var ivrig til at udrydde katholske Kirkeskikke og katholsk Døbtro. Han døde i 1582, og den nye Kirkeordning var da idethale gennemført i denne Egn. Thronafhjemss Stift maatte vente mange Aar paa sin Biskop, men fik 1546 i Thorbjørn Olafssøn Bratt en fremragende Mand. Han havde boet i Luthers Hus, og denne skriver om ham: "Han er en fin, lærd Mand, og jeg haaber, at Gud skal skabe megen Frugt ved ham, hvad jeg af Hjertet beder og ønsker." Bugenhagen skriver: "Han er lærd, from, sædelig, forstandig og kan udrette meget godt i Norge."

I 1547 reiste han til Kjøbenhavn for at udvirke noget for sit Stift. I et Brev klager han over, "at Stiftet var ikke halvt forsynet med Præster;" han havde derhos sin Opmærksomhed særlig vendt paa Skolen; derfor bad han Kongen om, at Domkirken maatte faa saa meget tilbage af sit Gods, "at der kunde holdes Læsemester og Skolemester." Men han fik liden Støtte hos Kongen og reiste mismodig hjem igjen. Sit Stift gjenfaa han dog ikke; thi han døde paa Hedemarken af Pesten i Begyndelsen af 1548 og blev begravet ved Prædikestolen i Ringsaker Kirke. Hans Eftermand blev Hans Gaaß fra Svendborg († 1587), som i sin lange Embedstid fik Stiftet nogenlunde reformeret; han var en venuesæl, from og nidkjær, men ikke synderlig begavet Mand. I Oslo Stift skyndte Kongen sig heller ikke med at udnævne ny Bisp, uagtet Gjeble Pedersen med flere i 1539 skriver til ham, at "det er den

Biskop Jørgen Ericksen.

Efter Originalmaleriet i Stavanger Domkirke, tegnet af Joh. Nordhagen.

menige Almues, Lærdes og Ulærdes, Kjøbstadsmænd og Bønders ydmyggeste Bøn og Begjæring, at Eders Naade vilde værdige mildeiligen at unde og tilskikke dem en lærd Mand til Superintendent, at de maatte komme til Evangelii rette Forstand." I dette Brev oplyses, at da Hamars Bispedømme er underlagt Oslo, "er Landet ganske vidt at visiteres, saa at det beløber sig til over 100 Prestegjæld, saa en Person det neppelig visiterer et Aar omkring." Der klages ogsaa over, at der er nogle Præster, som har gjort sig skyldig i Manddrab og alligevel blev staaende i sine Embeder. Men det varede endda 2 Aar, før disse forenede Stifter fik sin Superintendent, og da udnævnte Kongen Oslo sidste katolske Biskop Hans Reff (1541—1545), der var

en smidig Mand, som baade havde gaaet over til Luthers Lære og havde vidst at gjøre sig yndet hos Kongen. Han var ikke uden Lærdom og Dygtighed og tog sig mere af Stiftet, end man kunde vente. Særlig sørgede han for, at dygtige lutherste Præster blev uddannede paa Latinskolen i Oslo. Hans nærmeste Eftermand Anders Madssen (1545—1548) var kun Biskop i kort Tid og udrettede lidet. Men under Frants Berg (1548—1580) og dennes Svigersøn, Medhjælper og Eftermand Jens Nielsen (1580—1600) fik alt en anden Skik. Disse dygtige evangeliske Biskopper tog sig af Skolen, Præsterne og Menigheden, og Reformationen blev tilfredsstillende gennemført i deres Dage. Jens Nielsen var en virkelig fremragende Mand, der ogsaa har gjort sig fortjent ved adskillige dygtige Skrifter. — Stavanger Bispestol blev staaende ubesat til 1541. Da blev John Guttormsen udnævnt og styrede dette Stift i 15 Aar til 1556; saa nedlagde han træt og modløs Bispestavnen. Til Eftermand fik han i 1557 Nils Gregersen Ribes, en udblevet Alding paa 80 Aar, som blev affat 1571. Da var Tilstanden her høist sørgelig. Prestemangelen var stor, og Lovløshed, Voldsomhed, Slagsmaal og Manddrab hørte til Dagens Orden. Da fik Stiftet i 1571 den ubetinget dygtigste Biskop, Norge havde i Reformationstiden. Det var Jørgen Eriksen, som i sin lange Virketid lige til 1604 med evangelisk Aand og Ridfjærhed gennemførte Reformationen her trods alle Hindringer. Ogsaa som Prædikant stod han meget høit og har med Rette faaet Hædersnavnet "Norges Luther;" Presteskabet i vort Land stod i det hele lavt og var lidet skiftet til sin Gjerning; det skeede næsten overalt som i Vødingen, hvor den sidste katolske Præst, Peder Munk, "antog Luthers Lære, beholdt saaledes Kaldet og rev Villederne af Kirkerne." For at afhjælpe den værste Uvidenhed udgav Petrus Palladius en liden Forklaring paa Latin over Luthers Katekismus til Brug for de norske Præster; den blev oversat paa Dansk 1546 og virkede meget til at fremme evangelisk Oplysning. Man holdt Katekismusprædikener og søgte at lære Alle Børnelærdommen. Der var vistnok ogsaa flere Præster, som med stor Iver tog fat paa sin Gjerning. Traditionen fortæller om den hellige Jon, en Præst i Stavanger Stift, som reiste hele sit Liv fra Gaard til Gaard og underviste Børnene. Ved Slutningen af Reformationstiden var man vistnok kommen saa langt, at næsten Alle kunde udenad Lestordene i de tre første Parter af Luthers lille Katekismus, medens der var Faa, som kunde læse i Bog. Ophbyggelseslitteraturen i Norge var ogsaa meget fattig, og af danske Bøger kom her saa, og de forstodes vidst af endnu Færre paa Grund af Sprogforskjellen. Af Christjern Pederzens og Palladius's fortræffelige Bibeloversættelse var her inden Udgangen af Aarhundredet vist ikke kommet mer end 96 Ekzpl. Tausens Salmebog fik neppe almindelig Indgang her, hvilket derimod blev Tilfældet med Hans Thomissøns udmærkede Kirkesalmebog. Sæderne var idethale raa; Præster blev ofte dræbte eller jagede bort; men lidt efter lidt fik dog den evangeliske Aand Magt over Hjerterne. Ogsaa paa Færøerne og Island blev Reformationen indført, men vandt paa sidstnævnte Sted først sent og efterhaanden fuld Seier. Lagmanden Oddur Gottskalkson († 1557) udgav paa Modersmaalet en Oversættelse af det nye Testamente. Mest blev dog Kirkefornyelsen fremmet ved Biskopperne Gisle Johnson († 1587), Odd Einarsson († 1630) og Gulbrandur Thorlaksson. Den sidste nævnte oversatte hele Bibelen paa Islandsk; han var Biskop i Holum fra 1571—1627.

Kirkefornyelsen i Sverige.

Den evangeliske Læres første Talsmand i Sverige var Smedsønnen **D**laus Petri, der var født i Örebro 1497. Han studerede 3 Aar i Wittenberg under Luther og Melancthon og tog Magistergraden der 1518. I 1519 kom han hjem og blev Kannik og Lærer i Strengnäs. Hans Virksomhed for Reformationen vandt Bifald hos Adskillige; den betydeligste af disse var den udmærkede Laurentius Andreæ, Erkebøgn i Strengnäs (f. 1482, † 1552). Da Gustav Vasa Aar 1523 kom til sidstnævnte Sted for af den samlede Rigsdag at faares til Konge, stiftede han Bekjendtskab med Reformatorerne og syntes vel om deres Forehavende. Særlig fæstede han sig ved, at Laurentius Andreæ sagde, at efter Luthers Formening "skulde Paven, Kardinalerne og Biskopperne ikke kunne drage frem et Bogsstav af den hellige Skrift for dermed at kunne bevise, at deres store Vælde

Olaus Petri.

og Herredømme havde Guds Befaling at grunde sig paa." Det er naturligt, at disse Ord særlig fæstede sig hos Kongen, der gjerne vilde knække Hierarkiets Magt og faa Tag i Kirkens Skatte. Men det maa heller ikke glemmes, at Gustav ogsaa af religiøse Grunde sluttede sig til den evangeliske Lære, samt mer og mer kjendte sig greben og overbevist af dennes Sandhed. Han blev selv sit Lands egentlige Reformator og lagde Grunden baade til en kirkelig og politisk Nydannelse. Han valgte den begavede og fromme Laurentius Andreæ til Erkebøgn i Upsala og til sin Kantler og kaldte den djærve, ildfulde og veltalende Olaus Petri til Prædikant i Stockholm og Byskriver der, samt søgte paa alle Maader at fremme Kirkeforbedringen. Dette kunde ei

heller hindres af den gamle Kirkes Mænd, da de i Grunden kun havde en kraftfuld Talsmand, den kloge og lærde Biskop Hans Brahe i Vinköping (f. 1464, † 1538). Det første offentlige Skridt til Kirkens Reformation stode paa Rigsdagen i Westeraås 1527. For de samlede Stænder fremsatte Kongen en Række Forslag, rettede mod den gamle Kirkeorden. Da Biskop Brahe paa Prælaternes Begne satte sig imod, at noget blev besluttet uden Pavens Samtykke, og da Ture Jönsson som Bestgøternes Adelskæpding sluttede sig til Bispens, udbroød Kongen i en gripende Tale, som endte med, at han nedlagde Regjeringen. Han sagde bl. a.: "Da har ikke jeg Lyst til at være Ederes Konge. Jeg havde ventet andet Svar af Eder. Nu kan jeg ikke forundre mig over, at Almuen er galen og beviser mig al Uhydighed, Harme og Fortræd, efterat jeg mærker, at den har skjønne Tilskyndere. Jaar de ikke Regn, skylder de paa mig, faar de ikke Solskin, gjør de ligesaa . . . Jeg maa arbejde paa

Eders Bedste, saa meget jeg kan og formaar, enten det er i aandelige eller verbdlige Sager; jeg har dog intet andet at vente mig til Løn, end at I gjerne saa, at Ølsen sad i Hovedet paa mig, men I vil ikke holde i Skaftet. I vil nu sætte over mig baade Munk, Prester og allehaande Paven's Kreaturer . . . I en Sum sagt, I vil Alle dømm og mestre mig. Og I haver kaaret mig til Eders Konge! Men hvem kan paa saadanne Vilkaar være Eders Konge? Jeg tænker, at den værste i Helvedet skal ikke ville gjøre det, end mindre noget Menneſte. De maa vælge en anden god Mand; kan de finde en, som kan gjøre Alle tilpas, skal det glæde ham. Ham selv maa de udløse af Riget ved at godtgjøre, hvad han har sat paa det af sit eget, og afsløbe ham hans Arvegods, saa vil han drage sin Raas og aldrig komme tilbage til sit ufornuftige og utaknemmelige Fædreland." Efter disse Ord brast han i Taarer og gik hurtig ud af Salen. Efter tre Dages Forvirring maatte dog Stænderne bønſalde ham om atter at tage Styret, og dette gjorde han først, da han havde sikret sig, at hans Krav vilde blive opfyldte. Saa kom Westerås-Recessen istand, hvorved Løsribselsen fra Rom fuldbehædes, og Grunden lægges til den nye Kirkeordning. Guds rene Ord skulde frit blive prædiket i Riget; Biskoppernes, Kirkerne samt Kannikernes Magt og Rigdom indskrænkedes; en Del af Indkomsterne overflyttedes til Kronen; Klostrene sættes under Forvaltning af Kongens "Umbud", som skulde give Klosterfolket Underhold og for Kongen gjøre Rede for Overskuddet; derhos skulde Guds, som var stjælet til Kirker og Klostre, reduceres. Biskop Brast forlod Riget kort efter denne Beslutning, som blev bekræftet paa Rigsdagen i Strengnäs 1529. Paa Kirkemødet i Örebro samme Aar blev det forordnet, at Guds Ord skulde blive prædiket rundt om i Riget rent og uhindret, samt at Evangeliet skulde læses ved Domkirkerne og i Skolerne. Man udgav ogsaa der en Forklaring om de gamle Kirkestikke, som man behandlede med stor Forsigtighed, da de kun for en meget ringe Del blev afskaffede. Derimod søgte man at forklare i evangelisk Aand, "hvilkken den rette Mening er ved de brugelige Ceremonier." Grundſætningen var: "Man skal undervise først og reformere siden."

Det blev ogsaa af stor Bigtighed, at hele Rigets Presteskab 1531 valgte den udmærket dygtige, fredsfæle og nidkjære Laurentius Petri til Erkebiskop i Upsala. Han var født 1499 og Broder til Claus Petri og havde hidtil arbeidet som Lærer ved Upsala Domskole. Reformationsværket blev ogsaa fremmet ved Skrifter. Allerede Aar 1526 havde Laurentius Andreæ udgivet det nye Testamente i ſvenſk Oversættelse, og alle tre Reformatorer, især Claus, virkede uafbrudt gennem Skrifter. I 1529 udgav han en Kirkehaandbog og 1531 Messen paa Modersmaalet; ſvenſk Salmebog blev indført, uagtet Latin ogsaa benyttedes ved Gudstjenesten; ved Erkebiskoppens Omſorg udkom hele Bibelen paa ſvenſk i 1541. Klostrene blev lidt efter lidt øde, og Reformationen gik sin Gang, uden at man bestemt angav Forandringen eller løstede den lutherſke Fane; hvad der stilles som Maal er kun "Guds Ord" og "Evangeliets" Udbredelse. Hidtil havde Kirkefornylelsen gaaet sin egen Gang uden nogetſomhelſt fremmed Forbillede og alene ved indspøjte Kræfter. I denne Udvikling ſter nu en Afbrydelse. Paavirket af to Tyſkere, Peutingen og Normann, finder Kongen, at Reformationen gaar for langſomt frem, og at der 1527 er levet Bisperne for megen Magt. Da Laurentius Andreæ modſatte sig en Indſkrænkning deri, og Claus Petri krænkede Kongen perſonlig, især i en Prædiken

mod Banden og Sværgen, skilte han sig ved begge disse Raadgivere, ja lod dem anklage for Forræderi og fik dem endog dømt fra Livet, men benaadede dem. Laurentius Andreæ blev for steds udelukket fra Kongens Nærhed og døde i stor fattigdom 1552, uagtet han var en af den svenske Kirkes mest udmærkede og fortjente Mænd. Den ligesaa begavede og fortjente Olaus Petri var uden Embede i 3 Aar og blev saa atter Prest i Stockholm samt af og til raadspurgt af Kongen, men uden sin forrige Indflydelse. Gustavs hensynsløse og uretfærdige Fremgangsmaade mod disse Mænd er en styg Flæk paa den store Konges Minde, som aldrig lader sig udslette. Efter deres Fald forsøgtes Indførelse af en helt ny Kirkeforfatning efter et nyt Forbillede; men Kongen mødte mange Hindringer og maatte stiltiende lægge den tilside og fortsætte i de gamle Spor. Paa Rigsdagen i Westerås 1544 forpligtede Kongen og Rigets Stænder sig til aldrig at gaa fra den evangeliske Lære, paa samme Tid som en Del papistiske Skrifter forbød.

Laurentius Petri.

En almindelig Visitation over hele Riget under Ledelse af Erkebiskoppen begyndte 1553 og tjente til at gennemføre nogenlunde ensartet Kirkestat. Ogsaa under Erik XIV gik Reformationen sin Gang uden særlig at forstyrres af Calvinisme eller Striden om, hvorvidt det var tilladt at bruge Vand i Nadveren istedetfor Vin, naar denne manglede. De efterhaanden fæstnede Forholde blev ordnede gennem en Kirkelov, som Laurentius Petri udarbejdede 1571; den blev vedtaget af Biskopper og Prester paa Upsala Møde 1572. Snart derefter vakte alligevel nye Uroligheder gennem Kong Johan III. Gennem egne Studier og ved Paavirkning af Georg Kassander

deres Skrifter var denne lærde og grublende Konge kommen paa de Tanker at ville omforme den nye indførte Kirkeorden, saa den holdt den rette Midte mellem Katholicisme og Protestantisme og blev mere lig den gamle Kirkes Forfatning, saaledes som denne fremtræder hos Kirkesædrene. Han udarbejdede en ny Liturgi eller Regel for Guds-tjenesten; den blev efter sit Binds Farve kaldt den røde Bog og blev paatvunget Stænderne paa Rigsdagen i Stockholm 1577. Ved den blev flere katolske Kirke-sikke atter indførte, og man betragtede Liturgien som en Forberedelse til det katolske Prestedømmes og Messeoffers Indførelse. Erkebiskop Laurentius Petri Gots-hus i Upsala samt Biskop Erasmus Nicolai i Westerås og især den indkomne Jesuit, Nordmanden Laurentius Nicolai eller Kloster-Passe (f. 1538, † 1622). Sidstnævnte, der var en meget begavet, men fanatisk Mand, udgav sig for evangelisk Lærer og blev ansat ved en ny Prestestole i Stockholm. Idet han gav sig Mine af at være Lutheraner, arbejdede han nu ibrig ved Undervisning, Tale og Skrifter for at erobre Sverige tilbage for Paven. Han og andre Ligefinde vandt

Kongens Gunst, og dette var saa meget lettere, da denne havde en katholsk Dronning. Deres Paavirkning lykkedes saa vel, at han affvor sin Tro for den pavelige Legat Anton Bosssevin og blev Papist. Den svenske Geistlighed fik dog snart Diet op for Jesuiternes Rænker. Kloster-Lasse, som var mere ivrig end klog, røbede sit sande Sindelag, og især den senere Erkebiskop Abraham Unger mannus prædikede saa kraftig mod ham og Liturgien, "at det Hjerte, som ikke var af Graasten og Staal, visseelig maatte sælde Taarer," som en Samtidig beretter. Kongen stiftede Tanker og afbrød Forbindelsen med Rom, og Jesuiterne blev udbviste; men han var hele sit Liv lige ivrig for at indføre sin Liturgi, uden at det lykkedes. Efter hans Død i 1592 blev Riget midlertidig styret af hans Broder Karl, der var en ivrig Modstander af den nye Liturgi og aldrig havde indført den i sit Hertugdømme. For at afvende nye Farer for den svenske Kirke sammenkaldte han et Kirkemøde i Upsala 1593. Dets Beslutninger erkjendte den hellige Skrift for Religionens eneste Grundlag og Rettesnor, vedtog den apostoliske, nicænse og athanasianse Troesbekjendelse og den rette uforandrede augsburgske Konfession som Kirkens Symboler, forfattede Liturgien samt de romersk-katholske og reformerte Kirkesamfunds Bildfarelser, bekræftede paany Kirkeloven af 1571 og bestemte, at Kirkestikke, som var unødvendige eller uforenelige med den rensede Lære, skulde lidt efter lidt affstaves, naar det kunde ske uden Forargelse. Nu havde den svenske Kirke vundet Enhed og Fasthed og var sikret mod Overgreb. Derfor udraabte ved Mødets Slutning dets fremragende Ordfører, den senere Erkebiskop Nicolaus Bothniensis († 1600): "Nu er Sverige blevet én Mand, og Alle har vi én Herre og Gud." Hermed var Reformationværket fuldbendt i Sverige. Johans Søn og Efterfølger Sigismund, der var Konge i Polen og tillige Katholik, blev nødt til at godkjende Mødets Beslutninger, da han kom. Da han senere forsøgte med Magt at indføre Katholicismen, levede det kun til, at han blev affat og maatte overlade Thronen til Farbroderen Karl.

Reformationen blev indført i Finland ved Gifter sønnen Mikael Agricola. Han var født 1511 og døde som Biskop i Abo 1557. Siden blev Arbejdet fortsat og fuldbendt af Paulus Juusten, der var Biskop i Viborg fra 1553 og i Abo fra 1563 til sin Død 1576.

Kirkeforfatning.

Som allerede tidligere er omtalt, var det fra først af ikke Reformatorenes Tanke at grundlægge en ny Menighed. De vilde blot rens og fornye den bestaaende efter Guds Ord og blive i den gamle Kirke og anerkjende Pave- og Bispemagten, naar bare det rene Evangeliums Prædiken og Sakramenternes rette Forvaltning blev indrømmet dem. Dette fremlyser ogsaa af den augsburgske Troesbekjendelses 28de Artikel. Men af de schmalkaldiske Artikler fremgaar, at man allerede indsaa Nødvendigheden af, at man skilte sig fra den romerske Kirke og opsigde Pave og Biskopper Lydigheden. Man maatte derfor skaffe det nye Kirkesamfund en Forfatning. Den findes især nedlagt i de to nys nævnte Bekjendelseskrifter. Grundtanken er, at "man ikke skal sammenblende den geistlige og den verdslige Magt." Alene Kirken tilkommer den første og alene Staten den sidste. Den verdslige Magt "værger ikke Sjælene, men Bege-

merne og de legemlige Ting mod ydre Vold med Sverdet og timelige Straffe." Kirkens Myndighed derimod er ikke nogen udbortes, men "en af Gud given Magt eller Befaling til at forkynde Evangeliet, forlade og beholde Synder og forvalte Sakramenterne. Saadan Kirkenes eller Biskoppernes Magt, som ved Ordet og Sakramenterne giver evige Ting og Goder, bliver alene øvet ved Prædikeembedet." Dette tilkommer enhver Biskop og Prest paa samme Maade; thi "efter guddommelig Ret er der ingen Forskjel" mellem høiere og lavere Geistlige. Den Skjelnen, som de Pavelige gjør mellem Biskopper og Sogneprester, er "alene en menneskelig Anordning." Dog tør hverken Petrus eller andre Ordets Tjenere tillægge sig nogen Magt eller Overhøjhed over Kirken; thi Paulus lærer, "at Kirken er mere end Tjenerne," og den kirkelige Magt "er ikke givet noget Menneske alene, men den hele Kirke," og Kristus "giver Kirken den sidste og højeste Dom." Derfor, "efterdi nu de forordnede Biskopper forfølger Evangeliet og vægrer sig ved at ordinere duelige Personer, har en Kirke nu i dette Tilfælde god Føie og Ret til selv at ordinere sine Tjenere." Altsaa den geistlige Magt tilhører det hele Samfund af de Troende, som samler sig om Ord og Sakrament. Dog udøves ordentligvis denne ved Prædikeembedet. Kun i Nødsfald, naar dette ikke gjør sin Pligt, bliver den kirkelige Magt udøvet af "Kirken" selv, "ligesom jo i Nødsfald ogsaa en slet og ret Lægmand kan afsluttede en anden og blive hans Sogneprest." Men Prædikeembedet har tillige Ret til at styre, naar det underordner sig Kirken eller Menigheden. Men den Magt, som det tilkommer Prædikeembedet at udøve, er bare af aandelig Natur, nemlig Ret til at prædike Evangeliet, rætte Sakramenterne, haandhæve det "lille Ban" samt ordinere Kirkens Tjenere, og alt dette "ved Ordet uden udbortes Magt." Nogen ydre tvingende Magt ligger ikke indekluttet i den kirkelige. Den verdslige derimod er en retslig Magt. Dens Opgave skal være at hjælpe Kirken til Udsølbelse af sin aandelige Magt. "Men fornemmelig skal Konger og Fyrster, som Kirkens hypperste Lemmer, hjælpe og se til, at allehaande Bildfarelser bliver holdt borte og Samvitighederne ret underviste, ligesom jo Gud særlig formaner Kongerne og Fyrsterne til saadan Tjeneste." "Thi dette skal først og fremst ligge Konger og Fyrster paa Hjerte, at de med Flid fremme Guds Ære." Landsherren skal "som Kirkens hypperste Lem" stille ogsaa sin verdslige Magt i Kirkens Tjeneste. Dette skal dog ingenlunde ske ved at styre Kirken, men derved, at han brugte sin verdslige Magt saaledes, at den rette Lære bliver beskyttet, og "saadant grueligt Afguderit tilligemed u'allige andre Laster" ikke bliver holdt oppe. Hvad der saaledes tilkommer Landsherren, er den Politimagt, der bestaar i at forsvare den rette Lære og føre Tilsyn med dens Forkyndelse. Derfor tilhører den retslige Tvangsmagt, som findes virksom inden Kirken, aldeles ikke denne, men er verdslig Magt. "Den er i og for sig ikke Kirkemagt," siger Sohm, "men kun en Magt, der baner Veien for Kirken, og dog en Magt, som, fordi Grændsestjeldet mellem Tilsyn og Styrelse er saa smalt, hvert Dieblit er istand til at forvandle sig til Styremagt." "Ogsaa den protestantiske Kirke er efter den reformatoriske Anskuelse, ideelt set, en Organisation, der styrer sig selv gennem Biskopper (d. e. Sogneprester) eller i Nødsfald gennem Menigheden. Kun at det Middel, hvortil den i denne sin Styrelse er henvist, ene og alene er Guds Ord uden udbortes Magt."

Dermed at enkelte Fyrster ansaa det som sin Pligt at tage Parti for den lutheriske Kirkeforbedring samt beskytte og fremme den inden sit Omraade, kom den højeste Kirke-

magt i deres Hænder. I Fjersningen udøvede de den som en Tjeneste for Reformationens Sag. Senere blev det Regel, at den øverste Superintendent eller Biskop alene i Forbindelse med en særskilt underordnet kirkelig Myndighed, nemlig de saakaldte Konsistorier, skulde have Kirkestyrelsen. Denne statskirkelige Konsistorialforfatning har man betegnet som en Nødhjælp. Man lod den imidlertid bestaa og begyndte snart med forskjellige Grunde at forsvare dens Gyldighed. Paa denne Maade fremkom tre lutheriske Forfatningsformer, nemlig Episkopal-, Territorial- og Kollegialsystemet. I disse afspeiler sig Ortodoksiens, Pietismens og Rationalismens Stiftninger i Opfatningen af Menighedsordningen. Systemets Betsling giver tillige et Indblik i de svage Punkter, som er uadskillelige fra dem alle tre, samt den ulige Statslære, som herskede for og efter Ludvig XIV's Tidsalder med dens uindskrænkede Fyrsteanth. Episkopalsystemets Grundtanke er, at Biskopsmagt og Statsmagt er to Ting. Men de kan være forenede i den verdslige Øvrigheds Person, der som Haandhæver af Loven er et kjært Dem af Kirken. Som denne Forfatningsforms Mester nævnes Benedikt Carpzow, der døde 1666. Territorialsystemet bestaar deri, at den verdslige Øvrighed som saadan indehar al Magt inden sit Omraade eller Territorium; den indehar saaledes ogsaa Kirkemagten, især da denne kun er et af Religionens Underværker. Dette System er især fremstillet af Christian Thomasius, som døde 1728. Kollegialsystemet vil, i Lighed med Episkopalsystemet, have det religiøse Livs og Samfundets Selvstændighed erkjendt i Modsatning til det borgerlige. Men Kollegialsystemet opfatter Kirken som et Selskab, et Kollegium, som frit kan overlade Kirkemagten til hvem, det vil, og som nu stiltiende tænkes at have overgivet den i den borgerlige Øvrigheds Haand. Denne Forfatningsform tilskrives Paff i Tübingen; han døde 1760. Imellem de forskjellige Landes Kirker er symboliske Bøger det eneste Sambaand; fælles almindelige Kirkemøder holdes ikke. Den nordamerikanske Kirke styres af Provincialsynoder, som atter har et Sambaand i sin Virksomhed gennem Generalsynoder. De mange forskjelligheder grunder sig især derpaa, at man mer eller mindre har beholdt Dele af Kirkens Forfatning i Middelalderen. Den lutheriske Kirkeordning staar i mange Henseender under den katolske og den reformerte og giver Indtryk af noget usærdigt, trods sine Fortrin. Dens Forbindelse med Staten, saaledes som denne paa de fleste Steder er ordnet, har ubetinget været til Skade for Kirkens frie Vækst og Udvikling. Den mangler Selvstyre og kan ikke uden stort Ansvar forsømme at arbejde energisk for Opnaaelsen af dette Gode, som den oprindelig har eiet, men tabt ved Tidernes Ugunst og egen Sløvhed.

Guds tjeneste.

I Guds tjeneste er efter sit Væsen Menighedens inderlige Forening med Gud. Heri ligger paa den ene Side, at Menigheden hæver sig til Gud, paa den anden, at Gud nedlader sig til Mennesket. Det første er den ofrende, det senere den sakramentale Handling. Den tykke Protestantisme vilde ikke i Lighed med den schweiziske anordne en helt ny Guds tjeneste, men bare renske den bestaaende Guds tjenesteordning for alt, som var uevangelisk. Lutheranerne gav ikke blot Skibet og Prædikestolen, men ogsaa Alteret med sine Lys, Billeder og Krucifiks

sin rette Betydning. Her var den Plads, hvor Presten i Menighedens Navn ofrede Gud Bøn og Baaafbedelse og i Guds Navn forkyndte Ordet og uddelte Sakramenterne. Det traditionelle Kirkeaar blev beholdt med Undtagelse af saadanne Fester, som ikke havde Grund i Bibelen eller rent ud stod i Strid med denne. Ogsaa for Gudstjenestens Ordning lagde Luther til Grundvold den Form, som var gjældende i Middelalderen. "Aldrig", siger Reformatoren, "har det faldt os ind at affkaffe al Gudstjeneste, men blot at rense den, som allerede var i Brug." Gudstjenestens Nødvendighed hvilede efter Luthers Opfatning paa guddommelig Grund. Gud har selv indrettet Messen og indstiftet Brødens og Vinens Samfund. Nadveren er Grundvoldden for al Gudstjeneste. Hertil har Fædrene føiet Salmer, Kyrie eleison, Epistlernes og Evangelienes Læsning, Englenes Lovsang (Gloria), Gradualet, Halleluja, den nicænse Troesbetjendelse, Englesangen (Sanctus) i Esaias 6 Kap., O, Guds Lam (Agnus) o. s. v. Alt saadant er af den Bestaafenhed, at man ikke kan have noget at indvende derimod. Men en saadan Gudstjenesteordning hviler ligevel ikke paa guddommelig, men paa menneskelig Ret. Og hvis saa er, har Friheden og i Friheden Mangfoldigheden sin Berettigelse. Men da Massen af Folket deltager i denne Gudstjeneste, og der blandt dem findes mange Uobsfærdige, saa bør Gudstjenestens hovedsagelige Maal være at undervise i det guddommelige Ord. At forkynde og prædike Guds Ord er det største og fornemste i al Gudstjeneste. Luther kan ikke ofte og eftertryktelig nok indstjærpe, at Ordet er Midtpunktet i og Rettefnoren for al Gudstjeneste. Hans første Skrift om Gudstjenesten af 1523 slutter med følgende Ord: "Summen heraf er den, at man bør gjøre alt, forat Ordet maa blive Liv og Handling og ikke, som det hidtil (ved den katholske Gudstjeneste) har været, bare Skrammel og Rammel. Bedre at tilfidesætte alt end Ordet. Et er fornødent, nemlig med Maria at sidde ved Jesu Fødder og høre hans Ord. Dette er den bedste Del." Gudstjenestens Hovedopgave er saaledes at føre Ordet ind i Menneskenes Hjerter. Det er klart, at man ikke faar lægge den ideale Maalestok paa den af Luther givne Gudstjenesteordning. Luther ansaa Gudstjenesten som en Ordets Skole for det kristelige Folk. Men Guds Ord fordrer, at Gudstjenesten bliver renset fra alt uevangelist Bæsen. Og uevangelist er den pavelige Grundfætning, at Gudstjenesten er en god Gjerning, hvorpaa Liv og Salighed beror. "Dermed, at man har øvet en saadan Gudstjeneste som en god Gjerning, gennem hvilken man forhverver sig Naade og Salighed, har man undergravet Troen" siger Luther. Derfor Korsangene, som Menigheden stilletiende hører paa, derfor det latinske Sprog ved Gudstjenesten, som Folket ikke forstaar, derfor fremforalt Messeofferet i Nadveren. Nu gjælber det i Stedet for denne Gjerningstjeneste at sætte det guddommelige Ord paa Modersmaalet og give Udtryk for Menighedens Tro. At Luther igjen knyttede dette nye til den arvede Grundvold, beroede ikke blot derpaa, at han selv kjendte sig dragen til det historisk givne, men havde særlig sin Grund i, at han troede at burde tage Hensyn til Folket, hvis Hengivenhed for det gamle han vilde skaane; han vilde ikke som Sværmeraaenderne storme voldsomt frem og bryde alt ned. Efter den tytte Messe ordnes Gudstjenesten paa følgende Maade: Om Søndagsmorgen skal Dagens Epistel, om Eftermiddagen et Stykke af det gamle Testamente lægges til Grund for Prædikenen. Om Mandags og Tirsdags Morgen behandles Kathetismens Hovedstykker, om Onsdags Morgen Matthæi Evangelium og om Lørdag Efter-

midtdag Johannes Evangelium; Torsdag og Fredag skal Stykker af Apostlernes Breve tjene til Emne for Opbyggelse. Høimessesgudstjenesten Søndag Formiddag begynder med en aandelig Sang eller tyft Salme. Derpaa Kyrie, men blot tre Gange. Saa følger en Kollekt eller Bøn. Efter denne Epistelen, som (i Stedet for Gradualen) følges af en tyft Salme, t. Eks.: "Nu bede vi den Helligaand." Saa læses Evangeliet for Dagen, hvorpaa Menigheden synger Troesbekendelsen (Credo) paa Tyft. Luther havde ikke stort tilovers for den gamle Perikopeordning, men endnu mindre Tillid til de daværende Geistliges Evne til at udlægge hele Bøger af Bibelen. Derfor beholdt han den, som den var. Ligeledes frygtede Luther, at mange Præster aldeles ikke skulde kunne prædike et ret Guds Ord, eller at de idetmindste kom til at opblande det med for meget af sit eget. Derfor anser han det for bedst, at disse prædikede efter en Postille. Efter Prædikenen fulgte en Bøn, der var en Omstrivning af Faderen, men i bestemt formede Ordslag. Saa feiredes Nadveren. Brødet blev uddelt, lige efter at det var velsignet og Indstiftelsesordene oplæste. Ligeledes Kalken efter at være velsignet. Under Uddelingen af Sakramentet blev sunget enten det tyfte Sanctus (Landskud No. 5) eller Salmen "Lovet være Gud" eller "O, Guds Lam ustyldig." Sakramentets Opløstelse (Elevation) beholdtes som et Tegn til Afmindelse om Kristus. Gudstjenesten sluttede med Kollekt og Velsignelse. Med Væren om det guddommelige Ords udelukkende Herredømde forener den lutherste Kirke en Tilslutning til det historisk givne, med det evangeliske Sinds Inderlighed en friere Opfatning af de ydre Formers Retmæssighed, med den grundlæggende Enhed en Mangfoldighed af særskilte Former. Guds Ord og den retfærdiggjørende Tro, Reformationens to Kjernepunkter, behersker ogsaa den lutherste Gudstjeneste. I Kraft af sin Tro er den Enkelte en Præst, som alene gennem den evige Øpperstepræsts Selvføring har Adgang til Faderen. Som Følge af den Helligaands Udgydelse er han kaldet til at forkynde hans Dyder, som har kaldet ham fra Mørket til sit underfulde Lys.

Prædiken.

Med Reformationens Begyndelse var den kirkelige Veltalenhed sunket dybt. Thi det har hverken ligget i Hierarkiets Interesse eller i den Udviklingsgang, som Kirken havde taget i Middelalderen, at skænke den nogen synderlig Opmærksomhed, Omhu og Pleie. Det guddommelige Ords Forkyndelse var jo allerede i Aarhundreders Løb ikke mere anset som en Hovedsag i den offentlige Gudstjeneste; men den havde givet Plads for en Mængde kirkelige Former, som ikke behøvede Veltalenhedens Hjælp til Anbefaling og Opretholdelse. Endstjønt der blandt Mystikerne og andre af Reformationens Forløbere havde været nogle veltalende Mænd, som vendte sig til Folket med Livets Ord i Modersmaalet, saa var disse igrunnen Undtagelser fra Regelen, og der kan ikke være Tale om nogen stor Indflydelse, som de skulde have udøvet paa det Hele. Det blev Reformationen forbeholdt ogsaa i denne Henseende at frembringe en stor Forandring. Til de guddommelige Velsignelser, som den bragte Kristenheden, hørte ogsaa den, at den atter indsatte det guddommelige Ords Prædiken i sin Værdighed og indrømmede det første Plads i den offentlige Gudstjeneste. Deraf fulgte nu ogsaa med Nødvendighed at hæve Veltalenheden op af dens dybe Forsald. Paa Luthers Læber feirede den sin

Opstandelsesfest; den traadte der frem med en Kraft og Høihed, som man ikke havde kjendt siden Oldkirkens bedste Dage, og den vendte sig til Folket med Varme og Fattelig-
 lighed, som fortjener alle Tiders Beundring. Ved Siden af alt, hvad Luther har udbrettet for Gjennemførelsen af sit store Værk ved sine Skrifter og ved sin personlige Fremtræden, maa hans Beltalenhed erkjendes som et af de vigtigste Aabene, hvormed han tilkæmpede sig Seiren. Man kan derfor ogsaa fortrinsvis kalde den en heroisk Beltalenhed, ikke alene fordi den svarer til Heltemodet, som gløder deri, men fordi den endnu den Dag idag staar med draget Sverd paa den evangeliske Kirkes Grund og kjæmper for Sandheden i den rensede Lære. Det er interessant at se, hvorledes Luther blev den største Taler, den evangeliske Kirke har eiet; der spores en Udvikling hos ham i denne som i andre Henseender. Her maa vi dog nøies med at pege paa, at det var hans Geni, som har banet sig Vej og traf de rette Spor uden forestrevne Regler. Det, som gjorde ham til den store, banebrydende Mester, var en sikker Følelse af det, som Folket trængte til, og en vidunderlig Evne til at sige det saaledes, at Alle forstod det og blev grebne. Dog kom ogsaa Studiet til Hjælp, Studiet af Skriften, Studiet af Menneskehjertet samt Folkets Liv, Forholde, Udtryksmaade og Tankegang, og endelig Studiet af Kirkens store Prædikanter Augustin, Bernhard, Tauler, Johan Wessel o. fl. Det, som karakteriserer hans Prædikener, er den frie, enkle, anstuelige, gennemtrængende, hjertelige Fremstilling, der er beregnet paa den almindelige Mands Fattesevne samt er fri for alle lærde og rethoriske Kunstgreb. Den udmærker sig ved Klarhed og Tvangsløshed; den er snart som en rolig, henglidende Bæk, snart som en rivende Bjergstrøm, der udgyder sig i Følelsens dybe Grunde og bemægtiger sig, hvad den naar. Alle Beltalenhedens ægte Billeder staar til dens Tjeneste; den er naiv, yndig, hjært og mægtig; den strider frem i fordringsløs Ydmyghed og heroisk Høihed. Luther kjender intet Hensyn; han farer lige ud med sin Mening; han havde Mod til at stole paa sin af Gud opfyldte Aand. Hans Tale var en tro Gjenspejling af Gemyttet, som fremkaldte den, en Frembringelse af en poetisk Personlighed og af en kraftig Sjæls Trang, der vil meddele, hvad den selv søgte i sit indre Livs Helligdom, for derved at tilfredsstille Andres Trang, hos hvem den forudsatte eller vilde fremkalde en lignende Stræben og Hengivelse for det Hellige. Hans Prædikener slutter sig nøie til Teksten. Sjelden drager han en almindelig Tanke ud af denne, men tager væsentlig dens enkelte Punkter, hvis Enhed han anser ligge i Troen og Kjærligheden. Den Opbyggelse, som han søger at give, har ikke til Hensigt at røre Følelsen eller øve nogen stærkere Indvirkning paa Viljen, men at opnaa det Maal, som Guds Aand idethale sigter paa, nemlig Værdom, Overbevisning, Omvendelse og Tugt (2. Tim. 3, 16.). Af alle sine Prædikener satte han selv høiest sin "Kirkepostille," som han allerede havde begyndt at udarbejde paa Wartburg 1521. Af Luther har vi intet Værk, der udtaler sig udførligt om Reglerne for Prædikerkunsten; men hist og her i hans Skrifter forekommer saamange Bink, Anvisninger, Opmuntninger og Advarsler mod den feilagtige Prædikemaade, at allerede Conrad Porta i det fættende Aarhundrede har samlet af hans Skrifter den hist og her adspredte Stat til et Hele. Blandt Datidens Mænd, der har skrevet om dette Emne, maa nævnes Hyperius, der skjelner mellem Prædikener, som tilfigter Værdom, Overbevisning, Omvendelse, Tugt og Trøst. Melancton giver blot korte Anvisninger, theologiske Opbyggelsesskrifter paa det latinske Sprog og videnskabelige Motiver for Prædikenens

Ordning; han har uden al Tvil især bidraget til at give Prædikenen en mere regelmæssig Kunstform, som den ikke havde i den første Del af Reformationstiden; men at give et Forbillede for en Prædiken var ikke hans Opgave. I Melanchtons Land har ogsaa Nicolaus Hemming i sit Arbejde "Pastoren" fremstillet det geistlige Embede. Til Luther sluttede sig igjen Hieronymus Weller i sit Skrift "Om Maaden at prædike" (1562). Han skjelner mellem Indledningen, Tekstens Dplæsning, Emnet, bekræftende Bevis for samme, Gjendrivelse af modsatte Ansuelser samt Afslutningen. Efter Luthers Mønster og paa hans Opfordring udarbejdede Anton

Johan Mathesius.
Efter Gjengivelse af et samtidigt Billede.

Corvinus to Postiller, der blev meget benyttede. Der habes ogsaa Prædikensamlinger af den ukunstlede Johan Mathesius, den barnefremme Veit Dietrich, den kraftfulde Johannes Brenz og den nøgterne Lucas Osiander. Wittenbergs Præst Johannes Bugenhagen var ogsaa bekendt for en bred, fastig Veltalenhed. At Præsterne skulde betjene sig af saadanne Arbejder, var ikke blot et Ønske af Reformatorerne, men det blev, i Saksen idetmindste, ligesom befalet, at de mindre dygtige Præster skulde anskaffe sig de wittenbergiske Postiller. Saaledes

kunde det ikke være andet, end at Prædiken, der agtedes høit af Menigheden og saa eftertryffeligt indfjærpedes af de geistlige Overherrer, antog en frugtbar og paa den daværende Trang beregnet Skikkelse. Ser vi nu paa, hvad og hvorledes man prædikede i Reformationens Tidsalder, saa laa det i Sagens Natur, at det Dogmatiske maatte være det fremherskende; thi Prædiken var det fornemste Middel til at give Folket Interesse for det hellige Ansiggende, som fyldte de Talendes Bryst, samt til at belære det af Skriften om Grundene til, at man havde affkaffet de forvanskede Dogmer og de Stikke, som hvilte paa disse. Derfor lærte man om Forskjellen paa Pavedømmet og Evangeliet, om Afslæggelse af Munkenhættens og Klosterreglernes Ophør, om Helgendyrkelsens Afkaffelse, om Baskarter, Faste og fremforalt om Afsladens Ugyldighed og den rette Høitideligholdelse af den hellige Nadvere; derfor drev man ibrig paa Artikelen om Retfærdiggjørelsen af Troen og om Guds Naade i Kristus som Fundament for den evangeliske Kirke og indfjærpede den atter og atter i Modsatning til Fyldestgjørelsen ved menneskelige Fortjenester for ret at gjøre Gjeringernes Hellighed tilskamme. Men da Luther selv af Skriften godtgjør baade Grund og Aarsag til, at en kristelig Menighed har Ret og Magt til at bedømme enhver Være, saa lod han sig ikke nøie med bare at udlægge de sædvanlige Epistler og Evangelier; baade han og adskillige af hans Medarbejdere prædikede over bibelske Bøger i sin Sammenhæng for ret at drage Ordets rige Skatte frem for Folket. Luthers Grundsatninger var i hele Reformationens Aarhundrede raadende hos Prædikanterne. Bibelens Ord behersker helt igjennem Prædiken, men ved Frenstillingen undgaaes det lærde, kunstlede og overlæsede; og om end den Sjælepsi, de bød, ikke altid fremstilles i saa elskelig Form, er den dog baade kraftig og sund.

Salmedigtning.

gsaa før Luther gaves der, som betjendt, Kirkesalmer; men de var enten digtede i det latinske Sprog eller som Flagellanternes tyske Sange i Pesttiden 1349 lidet kjendte. Luther indsaa tidlig, hvilken Betydning en evangelisk Kirkesang paa Modersmaalet vilde faa for Reformationen. Derfor udgav han allerede 1523 et Flyveblad med sin Salme: "Nu, kjære menig Kristenhed." Og det følgende Aar udkom i Erfurt en liden Bog ("Enchiridion"), som indeholdt 25 Salmer, de fleste af Luther, men ogsaa af Speratus, Justus Jonas, Helgwald og Elisabeth Creutziger. Samme Aar udgav Reformatoren den wittenbergiske Salmebog; den var udarbejdet i Forening med Johan Walther samt forsynet med en Fortale af Luther og indeholdt 32 tyske Salmer. I 1529 udkom atter en Samling paa 54 Nummere. Da han udgav sin Bog om Messen, klagede han: "Vi fattes endnu Mænd med poetisk Begavelse, som kan digte fromme, aandelige Sange; idetmindste er de endnu ikke kjendte." Derfor gjorde han selv Begyndelsen og blev den egentlige Grundlægger af den evangeliske Kirkesang. Han lod Salmesangen paa Modersmaalet blive en vigtig Bestanddel i Gudstjenesten og skrev til Spalatin: "Jeg vil efter Profeternes og de gamle Kirkesædres Eksempel gjøre tyske Salmer for Folket, det er aandelige Sange, forat Guds Ord ogsaa gjennem Sangen kan blive blandt Folket." I følgende aandelige Sange sluttede han sig til den gamle Pagts Salmer: "O, Gud af Himlen, se hertil" (12te Salme), "En Daare

tager Gud i Mund" (14de), "Vor Gud han er saa fast en Borg" (46de), "Nu er os Gud misstundelig" (67de), "Var Gud ei med os denne Tid" (124de), "Den Mand er sæl, som frygter Gud" (128de), "Af Dybsens Nød jeg raabe maa" (130te). Af Bibelssteder dannede han Salmerne: "Kom hid og hør de ti Bud-Ord" (2 Mos. 20), "Det hændte sig Jesaias, den Profet" (Jes. 6), "Med Fred og Glæde far jeg hen" (Luk. 2) og "O, Fader vor i Himmerig" (Matth. 6, 9—13.). Han oversatte frit gamle Hymner som: "Kom, du Folke-Frelser sand," "Kom, Helligaand, med Staber-Magt," "Saa langt, som Himmels Høveling naar," "O, hellige Treenhed," "Vi tro og trøste paa en Gud," "O, store Gud, vi love dig," "Midt i Livet ere vi," samt Martyren Huss's Sang: "Jesus Krist, vor Hjælp er kommen." Fremdeles gav han følgende gamle aandelige Folkesange ny Stikelse: "Du være lobet, Jesu Krist," "Nu bede vi den Helligaand," "Kom, Hellige Aand, Herre Gud," "Gud, vor Fader, staa os bi," "Gud være lobet evig nu og priset." Af hans eget rige Hjerteliv fremgik følgende Salmer: "Nu, kjære menige Kristenhed," "Fra Himlen høit jeg kommer her," "Fra Himlen kommer Englehær," "Kristus kom selv til Jordans Flod," "Den Herre Krist i Dødens Baand" og "Hold oppe, Gud, hos os dit Ord." Til et Par af sine Salmer har Luther selv digtet Melodier. Gjennem enkelte Blade eller ved tykke Haandværksvende fandt disse Sange Veien til alle tykke Landsbhyer. Folket modtog dem med stor Glæde, og man kan med Rette sige: "Med Kirkesalmen har Luthers Lære funget sig ind i det tykke Folks Hjerte." En Jesuit har derfor sagt: "Luthers Salmer har forført flere Sjæle end hans Skrifter og Prædikener." Og en af hans Samtidige, Cyprian Spangenberg, siger: "Luther har efter Apostlernes Tid været den bedste og kunstrigeste af alle Mestersangere; i hans Salmer og Sange finder man intet overslødigt og unødigt Ord. Alt flyder og falder for ham saa overmaade liflig og yndig, fuldt af Aand og Underviisning, saa at endog hvert Ord for sig udgjør en egen Prædiken eller giver i det mindste en særegen Paamindelse. Der er intet tvungent, intet søgt og indsliffet, intet uægte. Rimene er lette og gode, Ordene vel valgte og vel søiede, Meningen klar og forstandig, Melodierne og Tonen yndig og hjertelig, og i det hele er alt saa herligt og kosteligt, at det har Sæft og Kraft, trøster og tiltaler; han har forsandt ikke noget Sideskytke og finder endnu mindre sin Mester; derfor maa alle fromme Hjerter med mig bekjende, at Gud ved ham i hans lille Salmebog har skjænket os noget høit, underfuldt og dyrebart, hvorfør vi i al Evighed maa takke ham."

Saa snart den aandelige Sang paa Modersmaalet var bakt tillive ved Luther, traadte en Skare af kristelige Sangere i hans Spor. Af disse vil vi først nævne Martyren Henrik af Bütphen, der var født 1488 og virkede ibrig som evangelist Prædikant i Reformationstiden. For sin Troes Skyld blev han brændt af Papisterne i Heide i Ditmarsken Aar 1524. Af ham have Salmen: "Hjælp Gud, at jeg nu kunde." — Paul Speratus blev født i Schwaben 1484 af adelig Slægt samt studerede Theologi i Paris og Italien og prædikede senere i Wien saa heftig mod Pavedømmet, at man kastede ham i Fængsel. De evangeliske Troesbrødre, som besøgte ham, trøstede ham paa den herligste Maade. Saa snart han slap fri igjen, prædikede han den evangeliske Lære i Ofen i Ungarn og blev paany sat i Fængsel; dog fik han atter sin Frihed og prædikede nu i Mæhren. Men Biskoppen af Olmütz lod ham kaste i Fængsel som en Rjætter og derpaa dømmes til at brændes. Speratus

slap dog fra sine Tiender og drog til Luther i Wittenberg. Denne anbefalede ham til Hertug Albrekt af Preussen, som først ansatte ham som Hofprest i Königsberg. Senere blev han Biskop af Pomesanien og boede som saadan i Lubemühl, hvor han døde 1554. I Forening med Johan Gramann indførte han Reformationen i Østpreussen. Han har digtet Salmen "Guds Søn er kommen til os ned," "en ret evangelisk Sang om Forskjellen mellem Loven og Evangeliet, om Ketsfærdiggjørelsen af Naade ved Troen og dennes Frugter." Med denne Salme sang man paa flere Steder de katholske Prester og Prædikener ud, Reformationen og med den Evangeliet ind, hvorfor Katholikerne i høi Grad var forbitrede paa den. — Johan Gramann eller Poliander var født 1487 og virkede en Tid som Rektor i Leipzig samt som Johan Eckes Amanuensis, men blev under Luthers Drdkamp med Eck vunden for den evangeliske Sandhed.

Nicolaus Selnecker.

Efter et gammelt Kobberstik.

mistiske Strid (Side 636). Han har digtet Salmerne: "Jeg raaber Herre Jesu Krist," og "Gladelig vil vi Halleluja kvæde." — Nicolaus Decius, hvis Fødselsaar er ukendt, var i Førstningen Munk og senere Provst i et Kloster. Allerede ved Begyndelsen af Reformationen gik han over til Luthers Lære og beklædte en Lærerstilling i Braunschweig. Decius besad stor Færdighed i Musik, kunde især mesterlig spille Harpe og bidrog ved Koncerter meget til Forskjønnelse af den evangeliske Gudstjeneste. Sine aandelige Sange forsynede han selv med Musik. Til sidst var denne fromme Mand Prest i Stettin, hvor han døde 1541. Han har oversat og bearbejdet fra Latin de mesterlige Kirkesalmer "Alene Gud i Himmerig" og "O, Guds Lam ustyldig." Melodierne skal ogsaa skrive sig fra ham. — Paul Eber, en yngre Samtidig af Luther, var født 1511 i Ritzingen i Franken. Under Luther og Melancthon's Ledelse viede han sig i Wittenberg til Theologiens Studium og var

Melanchtons meget fortrolige Ven. Senere blev han Generalsuperintendent i Wittenberg og holdt Digitalen over sin kjære Melanchton. I sine sidste Leveaar blev denne fredsfæle Mand meget angreben af de strengeste Lutheranere og døde efter megen Græmmelse i 1569. Af hans Salmer nævnes: "Naar vi i største Nøden staa," "Herre Jesu Krist, sand Gud og Mand" og "I Kristi Saar jeg sover hen." — Justus Jonas var født 1490 og blev Luthers trofaste Hjelper i Reformationsværket. Han døde som Prest i Eisleb 1555 og har digtet Salmen: "Vil Gud vor Herre med ei gaa." — Elisabeth Creutziger var den wittenbergste Professor Caspar Creutzigers fromme Hustru; hun døde 1558. Af hende er Salmen: "Gud Faders Søn enbaarne." —

Nicolaus Hermann var en gudsfrygtig Rantor i Joakimsthal i Bøhmen. Hans Fødselsaar kjendes ikke, og om hans Liv ved vi ogsaa lidet. Han var ansat i Joakimsthal ved samme Kirke som Luthers Ven, Presten Johan Matthesius. Kirkesangen søgte han med stor Iver at fremme. De Salmer, som han digtede og tillige forsynede med Melodier, er meget folkelige og nærmest bestemte for Ungdommen. Da han paa sine gamle Dage ofte var syg, søgte hans Menighed at være den gamle Rantor til saa stor Hjælp, som den kunde. I Troen paa sin Frelser døde han 1561. Af hans Salmer nævnes: "O, Herre Gud, din Sol saa skøn" og "Naar Tid og Stund den er for Gaand." — Johan Matthesius blev født 1504

Orlando di Lasso.

Efter et anonymt gammelt Kobberstik.

og var Luthers Discipel og Bordsfælle samt senere hans Levnetsbeskriver. Han omtales som en tro Arbejder og en hjertensfrom, evangelist Lærer. Medens han stod paa Prædikestolen og udlagde Evangeliet om Enkens Søn af Nain, døde han pludselig, rammet af Slag, 1565. Man anser almindelig ham som Forfatter af Salmerne: "Jeg vil din Pris udhjunge" og "Guds Ord og Bud vi mærke hør." — Nicolaus Selnecker, der blev født 1530 i Herbrüch ved Nürnberg, besad stort musikalsk Talent og var allerede i sit tolvte Aar ansat som Organist ved det keiserlige Hofkapel i Nürnberg. Derpaa studerede han Theologi i Wittenberg og var Melanchtons Husven. Saa var han Hofprædikant og Generalsuperintendent i Wolsenbüttel. Han gennemførte Reformationen i Braunschweig. Senere virkede han som Professor i Theologi i Leipzig, men blev her haardt forfulgt af det kalvinistiske

Parti og maatte flygte, men fik senere sit Embede igjen. Han har Andel i Konfessionformelens Udarbejdelse og døde 1592. Trods Fiendernes Angreb var han et fredelskende Sandhedsvidne. Af hans Salmer nævnes: "Vad mig nu din forblive," "Udi din Haand, o Fader blid" og "Det latter nu ad Aften brat." — Johan Schneefing var Prest i Friemar ved Gotha samt en tro og ibrig Ungdomslærer; han døde 1567 og har digtet Salmen: "Alene til dig, Herre Jesu Krist," "der er en Bønnesalme til Kristus, vor eneste Frelser, om Syndernes Forladelse, Troens Bestyrkelse og den sande Kjærlighedens Forfremmelse." — Bartholomæus

Giovanni Pierluigi da Palestrina.

Efter et Billede af en udfjendt Mester i det pavelige Kapel i Rom.

Ringwald blev født 1530 og var som Prest i Langfeldt et uforsørdet Sandhedsvidne samt en frugtbar Salmedigter. Han døde sandsynligvis 1598. Følgende Salmer er af ham: "Gud Helligaand i Tro os lær," "O, Helligaand, du Stat saa skjøn," "O, Jesus Krist, from, mild og god" og "O, Gud, jeg vil dig prise." — Ludvig Helmbold var født i Mühlhausen 1532 og døde som Superintendent sammesteds 1598. Han har skrevet en Mængde latinske Digte for Skolerne, men dog ogsaa kjernefulde Salmer paa Mødersmaalet. Blandt disse nævnes: "Fra Gud vil jeg ei vige." — Martin Schalling blev født 1532 og døde som Prest i Nürnberg 1608. Han var en from og tro Sjælesørger, der bl. a. har digtet: "Jeg har dig hjerteligen kjær." — Tid-

alderens største Salmedigter næst efter Luther var maaske Filip Nicolai. Han blev født 1556 i Egnen ved Waldeck, hvor hans Fader var Prest; Sønnen valgte samme Stilling. Han virkede paa forskjellige Steder og forsvarede hæft sin evangeliske Tro mod Katholiker og Kalvinister. Da han var Prest i Unna i Westfalen, døde der i Aaret 1597 1,400 Menninger af Pest. Disse kares alle forbi hans Vinduer, og han havde derfor hver Dag Anledning til at anstille Betragtninger over Døden. Omgiven af Angst og Dødsfare skrev han nu sin kostelige Trøstebog "Det evige Livs Frydespeil." I Slutningen af denne Bog findes hans to Mestersalmer: "Af Høiheden oprunden er" og "Zions Vægter hæver Røsten." De herlige Melodier til disse, som man har kaldt Salmemelodiernes Konge og Dronning, skriver sig ogsaa fra Nicolai selv. Tilslidst blev han Prest i Hamburg

Dies ist Philippus. der mit großem Ruhm gezeuget
 Durch dem beredten Mund. des Volcks Befiegerhies
 Der mit Calvini Schar. so lange Streit geführet
 Und sich in seinem Kampff ganz unverzagt erwies.
 Der Wie der Spanstige Kont durch das Wort besieget.
 Wie schon in Ost und West. die Fama Kund gethan.
 Der Freund und redlich war. Nun himlischs vergnügen.
 Vorungewissem Glück. Der Welt genessen kan.

Filip Nicolai.

Efter Titelbilledet i hans "Freuden-Spiegel," Hamburg 1729.

og døde der 1608. — Den lutheriske Salmesang indtil 1580 er ligesaa sand kirkelig som ægte folkelig. Det er Troes- og Bekjendelsesang med et objektivt Præg. Digteren skildrer ikke sit eget Hjerteliv eller sine personlige Følelser; det er Kirken selv, som gennem hans Mund bekjender, tror, haaber, priser og tilbeder. Men det er ogsaa en virkelig Folkesang, baade sand, naivt hjertelig, kjæd og dristig i Udtryk samt raast fremadstridende i Handling. I ydre Form slutter den sig til det gamle tyske Epos og den historiske Folkesang og er fremforalt beregnet paa at synges af Menigheden. I Slutningen af Reformationens Aarhundrede er Digterne undertiden a'fjor frugtbare; de leverer dog endnu tillige en Fylde af ægte Kirkesange, der trofast bevarer Præget af høi Objektivitet, barnligt Enfold og ægte Folkelighed. Men man mærker rigtignok allerede en Overgang til det følgende Tidsrums mere subjektive Digart; det Belærende faar allerede nu og da Indgang saavel som Anvendelsen paa færegne Livsforholde; men den objektive Bekjendelse er dog endnu stedse den fremherskende. Ringwald, Helmbold og Schalling vidner især om, at den saakaldte tyske Mesterang har øvet Indflydelse paa dem. — Ved Siden af Salmedigterne og sammen med dem virkede en Række dygtige Tonedigtere og Tonesættere. Blandt disse maa først og fremst nævnes Johan Walther (f. 1495, † 1570), der sammen med Luther er Grundlæggeren af den evangeliske Kirkesang. Fremragende Tonedigtere var ogsaa Hans Leo Hasler (f. 1564, † 1612) og Claude Goudimel, der var født i Frankrige omkring 1510 og led Martyr døden i Lyon Bartholomæusnatten 24de August 1572. Bogtrykker Valentin Babst, Kapelmester Heinrich Isaac, Bogtrykker Joseph Klug, Kapelmester Hans Kugelmann, Rektor Lucas Lossius, Kapelmester Johan Eccard, samt Jacob Hieronymus og Michael Prætorius har ogsaa gjort sig fortjente af Kirkesangen i Reformationstiden. Forskjellen mellem Sangere og Tonesættere forsvandt mer og mer, Kunstangen smeltede inderlig sammen med Menighedsangen, og den skabende Kraft, hvorfra der fremgik en Righed af Originalmelodier, voksede Aar for Aar. — Den katolske Kirke har i denne Tid fremragende Tonedigtere. Af disse er Flamlænderen Orlando di Lasso (f. 1520, † 1595) en mægtig, rolig, alvorlig og inderlig Kirkemusiker. Ved Siden af ham udmærker sig Goudimels Discipel, Italieneren Palestrina (f. 1524, † 1594). Hans Vokalmesser har man sammenlignet med de gothiske Domkirker. De synges uden nogensomhelst Ledsaagelse af Instrumentalmusik. En Solo begynder den alvorlige, høitidelige Cantus firmus. Andre Stemmer falder derpaa ind og ligesom omslunger den første. Det hele er ligesaa forunderlig klart og simpelt, som det er hemmelighedsfuldt og indviklet i sin Mængdestemighed. Man føler sig opløstet til Gud ved disse herlige Tonesølger ligesom af en gothisk Domkirkes opadstræbende Søiler, Pillarer og Hvælvinger.

Opdragelse og Skolevæsen.

For at fremme Folkets aandelige Opdragelse søgte Reformationskirken at grundlægge en kristelig Undervisning med Barnebaaben som Udgangspunkt. Det var dog ikke at vente, at Reformationen med alle sine svære Opgaver skulde kunne evne at løse denne fuldt ud tilfredsstillende, naar baade Oldtiden og Middelalderen ikke havde magtet det. Ved energisk og dygtigt Arbejde lykkedes det dog i sine store Grundtræk. Man søgte først at afstasse

Striftemaal og Alstergang i Sæksaarsalderen som altfor tidlig og udsatte dem, til Barnet var 12—14 Aar. Indtil denne Tid fastsatte Kirkeordningerne, at Ungdommen skulde undervises i Børnelærdommen i Hjemmet af Husfaderen. Det viste sig dog snart, at man ei kunde bygge alene herpaa. Derfor blev det ved Ordningen af de forskjellige lutheriske Landskirker foreskrevet, at Presterne skulde tage sig af Ungdommens Undervisning, og at de til Hjælp skulde have Degue, der efter deres Anvisning skulde rejse fra Gaard til Gaard og undervise Børnene i Kathetismen. Enkelte Steder skulde Presten hver Lørdag have Møde med Ungdommen hift og her i Gjældet for at gjennemgaa Børnelærdommen. I Almindelighed gik Undervisningen for sig paa den Maade, at Læreren enten først læste op eller fremsagde udenad Teksten til et Bud og gjentog Stykket, indtil Alle kunde det, og saaledes gik han frem med alle Tekstord i de fem Parter. Det store Flertal af Børn lærte vistnok ikke mere i Reformationstiden; men de mere begavede og kvikke blev ogsaa paa samme Vis indøvede i Luthers Forklaringer. Hele Kathetismusundervisningen foregik mundtlig; Bog brugtes sjelden undtagen paa de lærde Skoler, hvor Kathetismen lærtes paa Latin. Uagtet denne Undervisning idethale var saare ufuldkommen, saa var der dog mange dygtige og nidkjære Prester, som virkelig evnede at udlægge Indholdet for Børnene. Der var vistnok saa, som kunde have Nytte af Presten Tetelbæcks Kathetismusudlæggelse; de fleste var henvist til den Medegjørelse af Børnelærdommen, som blev givet i de saksiske Visitationsartikler, naar de søgte et Hjælpe middel til Kathetismens Forstaaelse. Trods alle Ufuldkommenheder var denne Undervisning paa Moderstaalet langt mere frugtbringende, end naar Forældre og Faddere tidligere havde indpuget det latinske Credo (Troesbekjendelsen) og Paternoster (Fadervor). Den er derfor et overordentligt Fremstridt. Undervisningen afsluttedes med en Troesprøve ("Glaubensexamen"). Denne var en privat Handling af Sjælsørgeren. Skulde Barnet første Gang gaa til Alters, førte man det til Presten, som overhørte det i Kathetismen. Den dybere Mening i Navnet Troeseksamen var, at Handlingen baade skulde være en Kundskabsprøve og en Bekjendelse. Den, som stod sig i Troesprøven, blev stedt til Alters. Et Par gamle tytte lutheriske Kirkeordninger af 1534 og 39 henlægger denne Troesprøve til Kirken som en offentlig Kirkehandling, og dette er det første Spor til en Omformning af den katolske Konfirmation efter lutheriske Grundsætninger. I enkelte lutheriske Landskirker blev en saadan Konfirmation indført, men ikke i stor Udstrækning; først Pietismen slog paa dette Punkt igennem og fuldendte, hvad man havde begyndt i Reformationstiden.

Ogsaa paa Skolevæsenets Omraade rager Luther høit op over alle sine Samtidige; han var et pædagogisk Geni af første Rang. I sit Dpraad af 1524 "Til Borgermestere og Raadsherrer i alle Tysklands Stæder, at de skal oprette og holde kristelige Skoler," har han for Aarhundreder tegnet Veien for Udviklingen af Skoler, Skoleordning, Læreplaner og Lærebøger, Lærerdannelse og Læremethoder, Skoledisciplin og Skoleindretninger. Den største Tjeneste ydede han Skolen ved sin lille Kathetismus, der paa en endnu uovertruffen, hjertelig og barnlig Maade fremstiller Summen af den hele Kristendom. Luther har lagt hele sit rige Hjerte i denne Bog og har selv givet den det bedste Vidnesbyrd, idet han brugte den til sin egen Opbyggelse. Han fortæller: "Jeg er Doktor og Prest, og dog gjør jeg som et

Skolegutt og Student.

Barn, som man lærer Kathekismen, og læser og fremfører om Morgenens, og naar jeg har Tid, Ord til andet de ti Bud, Troesbekjendelsen, Fadervor o. s. v.; jeg er et Barn og en Kathekismusdiscipel og forbliver det ogsaa gjerne." Den store Historiefriker Leopold von Ranke karakteriserer Kathekismen træffende saaledes: "Den er ligesaa barnlig som dybsindig, ligesaa fattelig som uundgrundelig, enkel og ophøiet. Lykkelig den, som nærer sin Sjæl dermed og holder fast ved den; han eier en uforgjængelig Trøst i ethvert Nødsfald, blot bag et tyndt Skjal har han Sandhedens Kjerne, der tilfredsstiller den viseste af de Viser!" Og Luther kunde virkelig ogsaa snart med stor Glæde sige: "Der vokser nu den zarte Ungdom, vel udrustet med Kathekisme og Bibel, saa at det gjør mig blød om Hjertet, naar jeg ser, hvorledes nu unge Gutter og Piger kan læse, tro og tale mere om Gud og Kristus, end alle Stiftelser, Klostere og Skoler baade før og nu har kunnet. For saadant et ungt Folk er der sandelig et skjønt Paradis, som Verden ikke har Mage til." — Var Luthers Dine formelig rettet mod Oprettelsen af Folkeskoler, saa søgte andre af Reformatorerne at tage sig af de lærde Skoler. Middelalderen havde indrettet Kloster-skoler, Domkapitel-skoler og By-skoler. Nu gjaldt det at indgyde i disse en ny Aand og grunde nye Lærdoms-anstalter. Bugenhagen tog sig af Skolevæsenet med Iver og Dygtighed, men Melancthon især gav Lærdoms-skolen en bestemt Karakter. Opgaven skulde være gennem de klassiske Studiers Dykning at lægge Grunden til al Lærdom og kristelig Dannelse. Luther og Melancthon gjorde selv Udkaftet til Saksens første Skoleordning. Af Ugens 26 Timer bestemtes 18 for Latin, 6 for Musik og blot 2 for Religionsundervisningen. I samme Aand virkede ogsaa de to indflydelsesrige Skolemænd Valentin Trotsendorf († 1556) og Johan Sturm († 1589), der begge var Melancthons Disciple. De drev af al Magt paa Latinstudiet. Græsken kom først til senere og fik blot liden Tid tilmaalt i de to øverste Klasser; Hebraïken maatte i Regelen lade sig nøie med en Time i Ugen. Mange, især Prestesønner, indjagede det latinske Sprog med Modersmelken. Man saa høist ugjerne, at Gutterne i Fristundene talte sit Modersmaal, ja undertiden straffede man dem endog derfor. Sturm ansaa det for høieste Maal at naa gennem Flid, hvad Romerne allerede af Naturen gjorde uden Skoler, nemlig at tale Latin. Trotsendorf dannede af sine Lærlinge en romersk Republik, i hvilken han var Diktator. Dannelsen blev temmelig udbortes, og det blev just ikke Spørgsmaal om at trænge ind i de Gamles Aand. Man disputerede meget, men oftest om unyttige Ting og om saadant, som laa over Gutternes Faaetevne; man øvede dem op til at blive lutherske Skolastikere, som vi især ser i følgende Tidsrum. At Reformatorerne kun levede 2 Timer til Religionsundervisningen havde sørgelige Følger, hvorover ogsaa Alle alvorlig klagede. Det, som brast i Religionsundervisningen, kunde naturligvis ikke erstattes af de mange Prædikener, som Lærlingene saavel maatte høre paa som optegne og gjengive paa Latin. Ved denne blot for Hufommelsen og Forstanden beregnede Undervisning blev Hjertet uden Varme. De Anstuelser og Lærdomme, som man hentede af de Gamles Skrifter, stod uden al Formidling ved Siden af Kristendommens Troes- og Sædelære. Man maa derfor ei forundre sig over, at saa megen Raahed møder os i Skolerne, især henimod dette Tidsrumis Slutning. Vel havde Læreren Ret til at bruge Kjæppen, men da havde han i saa Fald at frygte ikke blot Forældrene, men ogsaa Skolegutternes Hævn. Ved en Begræbelse

blev saaledes Lærerne overfaldne og fik Haar og Skjæg afflidt. De Alvorligere optraadte naturligtvis og protesterede mod et saadant Herrevælde af den klassiske Hedenom og klagede over, at de gamle hedenste Pigejægere og Drengeskjændere Ovid, Terrentin og Virgil fik raade om Ugen, medens man lod den stakkels Kristus paa sit Alen blot faa nogle Timer om Lørdagen og Søndagen. De førnævnte Skolemænd samt Michael Neander († 1595) bragte dog i visse Henseender de protestantiske Gymnasier til en saadan Høide, at de i lang Tid ligesaa meget vakte den katolske Verdens Misundelse, som de var Protestanternes Stoltthed. Men de lærde Skolers Opsving bidrog ogsaa meget til, at Folkeskolen i længere Tid vantrivedes og blev forholdsvist forsumt. Ogsaa Schweitzerreformatorerne Zwingli og Calvin arbejdede ivrigt og dgtigt for Skolevæsenet, men de stod dog tilbage for Luther, Melancthon og Bugenhagen. Det lutherske Skolevæsens Blomstring fremkaldte Jesuitskolen, der fornægter Personlighedens frie Udvikling og opdrog de Unge til viljeløse Nefstaber for Paven og til fanatiske Modstandere af Protestanterne. Den havde dog ogsaa sine Fortrin, idet den hævede Disciplin, Orden og Energi, tog sig af Børnernes sjælelige og aandelige Sundhedspleie, idet den vaagede over, at Gutterne ikke overanstængte sig, samt behandlede den Enkelte efter hans Gienommelighed. Desuden sørgede man for sund Kost, Legemsøvelser, frisk Luft og Renlighed og søgte med venlig Omgang at gjøre Børnene tilfredse og glade. Alt dette blev dog fordunklet ved mange og store Skyggesider.

Det religiøse og sædelige Liv.

Evangeliets usorfalskede Prædiken ved Reformatorerne greb mægtig ind i alle Forholde og fremkaldte hos Alvorlige og Oprigtige et rigt og fagert Kristenliv i Troen paa den frie, usorfylde Raade, i Bønnen, i Selvfornægtelse og Kristi Efterfølgelse. Det var Luthers Hensigt at ramme Gjærningshelligheden i dens Rod uden derfor at gjøre de Kristne lade. Han skrev allerede i sine Theser, at den Troendes hele Liv maa være en fortsat Bod, formaner paa det mest indtrængende til en flittig Bøn og Læsning af Guds Ord og indskærper kraftig, at Troen er død, hvis den ikke bærer gode Gjærningers Frugter. Ja, han forsvarede endog Fasten, idet han anerkjendte dens Værd som en frivillig Selvtugt. Men da det ikke kommer saa meget an paa den ydre Handling som Sindelaget, anbefaler han først og fremst, at de Kristne bærer taalmodig og med et kristeligt Sind, hvad Gud lægger paa dem af Kors og Lidelser. De fromme Gjærninger, der før Reformationen særlig gjaldt som fortjenstlige, blev nu sjældnere; thi den kristelige Aand har ikke at vise sin Kraft i overordentlige Ydelser, men i den stille, tro Opfyldelse af det jordiske Kalde, som Gud har givet En. Dog er Reformationstiden ikke fattig paa Stiftelser til Fremme af Undervisning og Barmhertighedsformaal. Isærdeleshed manglede der ikke personlig opofrende Barmhertighed; fornemmelig er det ædle Kvinder, som her har udmærket sig mest. Katharina Zell, der i Strassburg "gudsdygtig, kundskabsrig og modig som en Helt" i Ord og Skrift optraadte ved sin Mands Side som Bidne for den evangeliske Sandhed, viste sig ikke mindre virksom, naar det gjaldt Kjærlighedstjenester mod Fattige, Syge og Forfulgte. Jomfru Margaretha Blarer, der i Aandsdannelse ikke stod tilbage for sin Broder

Ambrosius, Reformatoren i Konstanz, tjente ogsaa de Fattige paa en ligesaa besejdet som opofrende Maade. Hun tog sig af fattige Børn og underviste dem i Kristendom, Læsning og Arbejde; hun dannede ogsaa en Forening for Fattige og Sygepleie. Hun faldt i Kampen for de Elendige; thi medens hun pleiede Pestsyge, blev hun selv angreben og døde af Sygdommen; af dem, som kjendte hende, er hun bleven kaldt en "Perle" blandt Tjenerne. Og der var en lang og lyjende Række af giste og ugiste Kvinder, som gik i disse Spor. Men særlig øvede Reformationens Grundsætninger sin omdannende Indflydelse i Hjemmet og Familien, hvor enhver Kristen fremfor alt skal tjene Gud. "En Husbader," siger Luther, "som regjerer sit Hus i Gudsfrugt, opugter sine Børn og Tjenere til Gudsfrugt og Erkjendelse, til Tugt og Gudsbarhed, han er i en salig og hellig Stand. Derfor bør en Hustru, der passer sine Børn ved at give dem Mad og Drikke samt steller og vasker dem, ikke spørge efter nogen helligere, saligere Stand. Og naar Tjener og Pige i et Hus gjør, hvad deres Herstab byder dem, saa tjener de Gud; og saafremt de tror paa Kristus, er det Gud langt velbehageligere, naar de feier Stuer eller pudser Sko, end alle Munkenes Bønner, Faster, Messer og alt, hvad de ellers anser som gudelige Tjenester." Det evangeliske Familieniv begyndte at blomstre herlig efter Middelalderens trange og haarde Dage; særlig blev de mange mønsterværdige Prestehjem, hvor Mand, Hustru, Børn og Tjenere boede sammen i Gudsfrugt og trofast Kjærlighed, til Arnesteder, hvorfra Kristentiv og Dannelsesstrømmene ud til Folket, og disse Hjem blev Forbilleder for utallige andre i samme Land. Det kristelige Ægtefælskab, der tidligere havde været foragtet som uforenligt med den

Martin Luther.

saakaldte høiere Sædelighed, Pavekirken roste sig af, blev nu anseet for en Guds Indstiftelse, og den evangeliske Kristenhed nød med hjertelig Glæde og Tak til Gud det ægtefælskabelige Livs Betsignelser. Den store Reformator selv fandt under sit Livs haarde Kamp næst Opbyggelsen ved Guds Ord den bedste Bedervælgelse i sin Families Kredss hos en "from Hustru, fromme Børn og fromme Tjenere." "Der gives intet lysligere og lykkeligere Slægtskab, Samfund eller Selskab end et godt Ægtefælskab." Luther anvendte paa sig det salomoniske Ordsprog om den Mand, hvem en dybsfuld Kvinde er stænknet, ædlere end de kosteligste Perler, og i sin Bibel skrev han i Randen til dette Ord: "Intet i Verden er lysligere end Ægtelykke for dem, som kan faa den." — Den tyske Reformator besad derhos et Hjerte fuldt af Kjærlighed til sit Folk, og han søger altid at vække Fædrelandskjærligheden tilive. Derfor fik Borger- og Fædrelandsfindet en kraftig Spore ved Reformationen. — Desværre svarede ikke overalt Livets Virkelighed til den ved Kirkefornyelsen vakte sædelige Anskuelse, og det kunde neppe være anderledes. Thi det var tilbørlig en vanskelig Slægt, som Reformationen havde

at gjøre med. Ikke alene Folkets store Masse var nedfunket i Raahed, men ogsaa blandt de høiere Stænder herskede Drukkenstaben paa en stræffelig Maade. "Vi Tyffere," sagde Melancthon engang, "drikker os fattige, drikker os syge, drikker os ind i Helvede." Bistnok virkede Evangeliet Bod ogsaa der, hvor den naturlige Billedhed og Tøilesløshed havde naaet sit Høidepunkt, og herlige Eksempler kan anføres til Bevis herfor; men i Almindelighed havde Reformatorerne rigelig Anledning til at klage over de sædelige Tilstande ogsaa der, hvor Evangeliet havde faaet Indgang. Luther ytrer sig i Aaret 1543 saaledes angaaende Wittenberg: "Om den halve Stad var henfalden til Egteskabsbrud, Uager, Tyveri og Bedrag, var der dog Ingen, som vilde dømmе det; Alle ler næsten ad Ugudeligheden eller giver endog sit Bisfald dertil og handler selv med." Gjentagende Gange udtalte han som sin Hensigt at forlade Wittenberg, ja udførte den ogsaa Sommeren 1545. Han skrev til sin Hustru: "Bort fra dette Sodoma!" Først paa Kurfyrstens Bøn, og da Udsendinge fra Høiskolen havde forsikret ham om, at dette Uvæsen skulde have en

Katharina Luther.

Ende, lod han sig bevæge til at komme hjem igjen. Det Opsving, som under de første Aartier af Reformationen viste sig i hele Nationen, har aabenbart begyndt at gaa tilbage, endnu medens Luther levede. Men denne har vel ogsaa i sin Alderdom fældt en skarpere Dom, da han maatte se, at Frugten af hans lange, opofrende Arbejde for hans Folks Landsliv ikke vilde modnes saaledes, som han havde haabet. Bisselig var Glendigheden langt større før Reformationen end efter. Men endnu forvandledes Folkets sædelige Liv, trods mange lysende Eksempler, i lang Tid af mørke Skygger; en af de værste var den Overtro, som saa hæslig traadte for Dagen i de stræffelige Hekseforfølgelser, og mod disse havde den protestantiske Geistlighed ligesaa

lidt som den katolske Indsigt og Kraft til at værgе sig. Det laa vistnok i den reformatoriske Bevægelses Natur, at de sædelige Virkninger af den evangeliske Virksomhed blot lidt efter lidt kunde aabenbare sig. Thi dels udfolder det sædelige Liv sig indenfra, dels varer det en Tid hos ethvert Menneſte, før det gjør sig gjældende; det er desuden heller ikke saa let at iagttage som et udbortes Forhold, der er fremtvunget ved Fastе og Love. Der traadte dog klart for Dagen flere høist velsignelsesrige Virkninger af Reformationen paa det almindelige Livs Omraade. Afskaffelsen af de talrige overflødige Fester samt Ophævelsen af Klostrene og de trykkende kirkelige Afgifter fremmede Fliden og bidrog betydelig til at forøge Erhvervsvirksomheden. Ikke blot i Tyskland, men ogsaa i Frankrige og Italien var Industrien i Protestanternes Hænder, og de to sidstnævnte Lande tilføjede sig selv ubodelig Skade, da de med Protestanterne forjagede sine dygtigste Arbeidere. Ikke mindre aabenbar var den velgjørende Virkning af Kirkefornyelsen i den nye Ordning af Fattigvæsenet, som kom istand i de protestantiske Landstæder. Luther

fordrede med Eftertryk, at man skulde oprette en "almindelig Kasse," og Visitatorerne i Aaret 1528 gjorde Begyndelsen til at forsyge de fattige Børn paa Statens Vegne. Bore Dages ordnede Fattigpleie er en Frugt af Reformationen. At Kirkefornyelsen var epokegjørende for Videnskaben, navnlig for Sprogstudiet, Filosofien, Historien og fremforalt Naturvidenskaben og Lægekunsten kan her blot i Forbigaaende anføres; tidligere er paavist, hvorledes der med Reformationen begyndte en ny Tid baade for det høiere og lavere Skolevæsen.

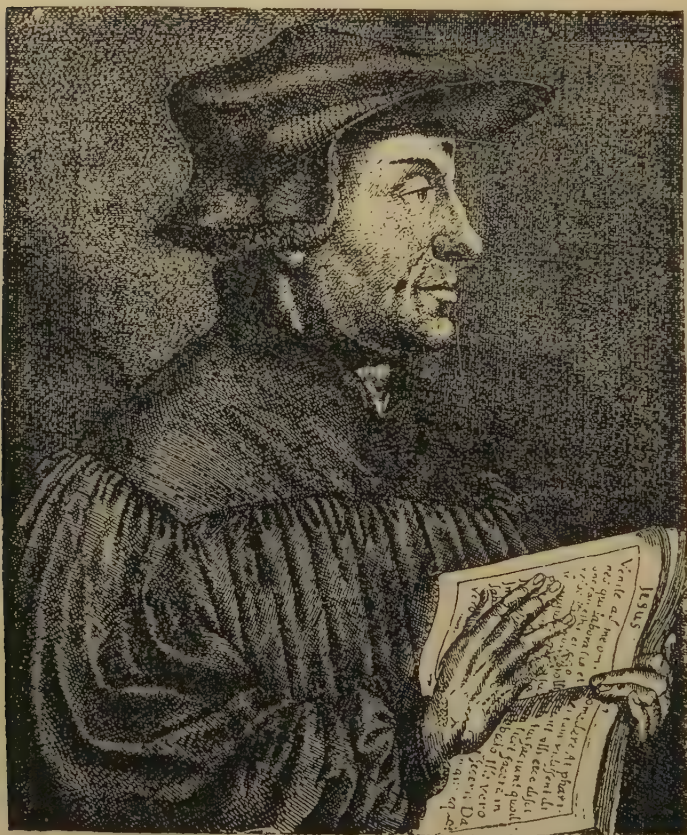
Den reformerte Kirke.

Zwingli og Medarbejdere.

Samtidig med den tyske Reformation og uafhængig af Luther begyndte i Schweiz en lignende Bevægelse, der førte til Stiftelsen af den reformerte Kirke. Den Mand, som fremkaldte Kirkefornyelsen i nævnte Land, var Ulrich Zwingli, der blev født 1ste Januar 1484 i Landsbyen Wildhaus i det nuværende St. Gallen. Han var Søn af en Amtmand, gik paa Skole i Basel og Bern samt studerede ved Universitetet i Wien og viede sig derpaa til den geistlige Stand. Aar 1506 blev han Prest i Glarus. Ved ivrigt Studium i den hellige Skrift og Kirkesædrene kom han til den Overbevisning, at mange af den katolske Kirkes Værdomme og Skikke ikke stemte overens med Bibelen. Hans humanistisk dannede Karakter var fjern fra al Overtro. Derfor optraadte han kraftig mod Helgentilbedelsen i Einsiedeln, hvor han 1515 var bleven Prest. Paa dette Sted fandtes et Mariabillede, der besøgtes af mange Pilegrime, da man troede, at det gjorde Undere. Over Døren til Abbediet stod: "Her er fuld Afslad for Syndens Skyld og Straf." Zwingli prædikede uden Frygt, at Syndernes Forladelse fik man ikke hos Jomfru Maria, men hos Jesus Kristus. Snart skulde hans Virkefreds blive større; thi 1519 blev han Prest i Zürich. Her prædikede han Evangeliet og vandt derved mange Hjerter. Paa sin Tid var der i Schweiz en Franciskanermunk ved Navn Bernhard Samson, der lig Tegel solgte Afslad for Penge. Til denne Mand strømmede mange Mennesker for at købe Brev paa den evige Salighed. Prisen var meget rimelig; thi en Krigsmand købte Afslad for sig og sine Forsædre samt 500 Soldater og betalte derfor bare en aabildgraa Hest. Zwingli optraadte saa kraftig mod dette Uvæsen, at Afsladshandelen i Schweiz blev knækket. Ved sin Optræden vandt den nidkjære Prest talrige Venner; men han fik ogsaa mange Fiender. Raadet i Zürich, der yndede hans Lære, befalede, at alle Prester i Kantonen herefter alene skulde prædike, hvad de kunde bevise af den hellige Skrift. Herimod ivrede Munkene alt, hvad de formaaede; men desuagtet fandt den nye Lære Indgang baade i By og paa Land. Efter flere Ordskiftninger med Modstanderne blev en ny Kirkeordning indført og Gudstjenesten reformeret fra Grunden af. Billeder, ja endog Kors, blev tagne bort fra Kirkerne og Alterne erstattede med simple Borde. Orglerne fjernedes, da den romerske Korsang var afføkket og denne endnu ikke erstattet ved evangelisk Kirkesang. Den hellige Nadvere

blev fejret efter Guds Ords Forstrift, men i største Enkelhed. Det ubibelske Paabud om Presternes ugifte Stand blev ophævet, og Schweizjerne fik en Bibeloversættelse i sit eget Sprog. Men de kirkelige Reformer var ogsaa ledsagede af en streng Kirketugt, der tog Sigte paa de enkelte Menighedslemmers Livsvandel. Saaledes gik Reformationen i Zürich sin rolige Gang. Gjendøberne, som i Tyskland havde gjort saa meget Ugagn, kunde hos de nøgterne Schweizere ikke faa nogen Magt. Men at Zwingli var bleven kjendt med Karlstadt og delte hans Ansuelser om Nadveren, fik afgjørende Betydning for Forholdet mellem den lutheriske og reformerte Kirke. Landgreve Filip

Ulrich Zwingli.

Tro Gjengivelse af et gammelt Kobberstik.

af Hessen var saavel af politiske som religiøse Grunde overbevist om, at en Forening mellem begge Kirker var høist ønskelig. Han fik derfor i stand Religions-samtalen i Marburg 1529. Til dette Møde indfandt sig Luther og Melancton samt Zwingli og Johannes Oskampadius. Paa begge Sider kom man til Enighed om 14 Hovedpunkter i den kristelige Lære, især angaaende Retfærdiggjørelsen af Troen og den helige Skrift som den eneste Regel og Rettesnor for Troen, men i Læren om

Nadveren lykkedes det ikke. Zwingli lærte: Det betyder — Luther: Dette er mit Legeme. Den tyske Reformator udtalte tilslut: "J har en anden Aand end vi." — Reformationen feirede ingenslunde over hele Schweiz, og mellem de katolske Kantoner paa den ene Side og de reformerte paa den anden udbrød der Krig. Ved Kappel kom det Aar 1531 til et Slag, hvor Zwingli blev truffen af en Sten og et Sphd og sank blødende til Jorden. En Soldat raabte til ham: "Vil du skrifte og bede til Jomfru Maria?" Da den Saarede ryttede paa Hovedet, dræbte Soldaten ham med sit Sverd. Hans Lig blev delt i fire Dele og brændt og Asken spredt for

Binden. — Den tyfste og den fchweigifte Reformator var grundforfjellige baade i Udviklingsgang og Synsmaader. Zwingli var ikke fom Luther modnet til fin Gjer-ning gjennem Syndeangft og Sjælefamp, men ved Studier. Retfærdiggjørelfen af Troen var derfor langtfra ikke i den Grad fom hos Luther Kjernen og Stjernen i hans Liv og Virken. Han lagde Hovedvægten paa den hellige Skrift fom enefte Autoritet, men fordreiede desuagtet Guds Ord paa mange Maader og kaldte Luthers ydmyge Dydighed mod Ordet for Bogftavtjenefte. Han ryddede voldsomt bort alt beftaaende, fom ikke ligefrem havde Hjemmel i Guds Ord, medens Luther beholdt Billeder, Altære, Kirkeprydelser og Gudstjenestens preftelige Karakter, idet han revfede Kirkelivet for uevangelifte Udvækfter og Udfeielser. Luther kjendte ingen Virkfhed af den Helligaand uden gennem Ord og Sakrament. Zwingli derimod lod den perfonlige Følelse faa formeget at fige. Sakramenterne betragtede han kun fom Erindrings-tegn og faa i Arvesyndens bare en fædelig Arvesygdhed, der ikke felfv var Synd, og opfatte de Dydens Væfen overfladift. Hans Spekulation ledede ham derhos til en faadan Lære om Udvælgelfen, at den fædelige Vilje er aldeles ufri overfor Forfynet. —

Johannes Oekolampadius.

Hans vigtigfte Medhjælper i Reformationsværket var den fagtmodige og visdomsfulde Johannes Oekolampadius, der arbejdede i Basel til fin Død 1531. Af andre Medarbejdere maa nævnes Leo Judæ, Wilhelm Farel, Wolfgang Capito, Berthold Haller, Martin Butzer og ifær Henrik Bullinger. Sidftnævnte blev født 1504, drev Studier i Schweiz og Thykland og læfte med Fver Luthers og Melanctons Skrifter. Saa vendte han hjem, blev Zwinglis Discipel og Ven og stod efter dennes Død i Spidsen for Gefligheden i Zürich; lige til fin Hjemgang 1575 arbejdede han trofaft og dygtig for at fremme Reformationen.

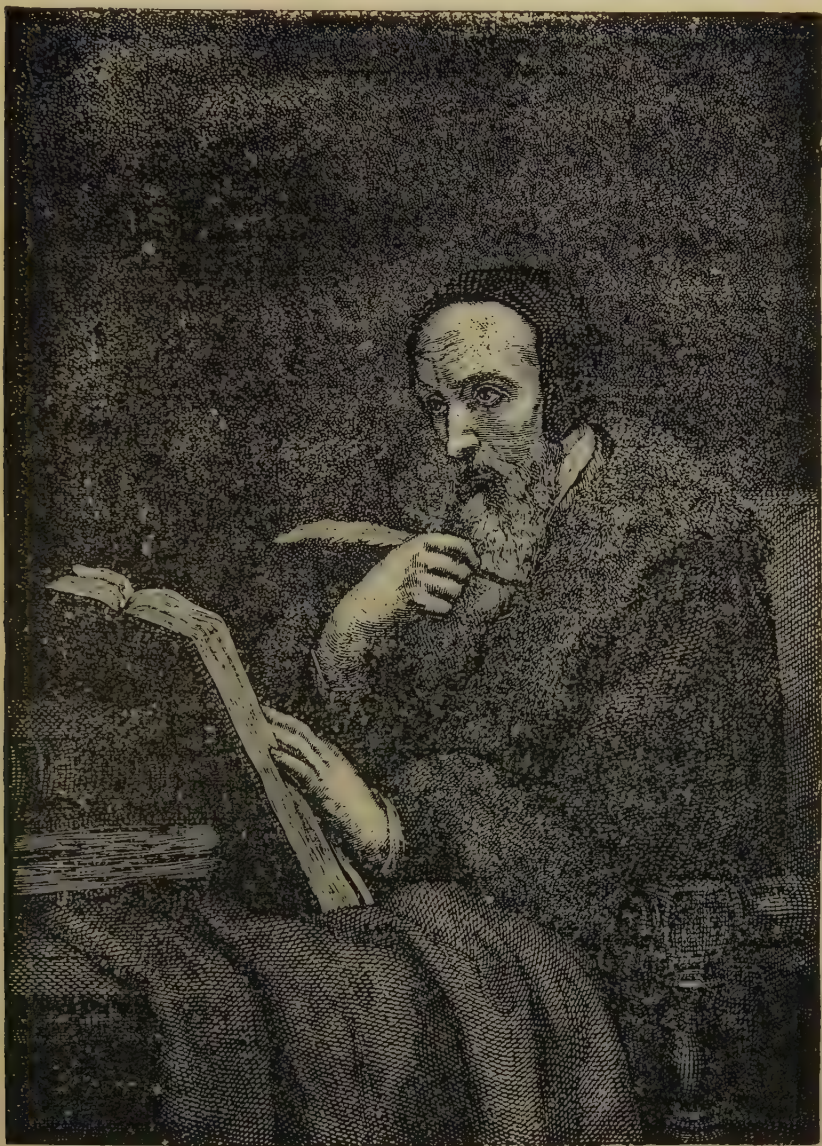
Johan Calvin.

edens Zwinglis reformatoriske Virksomhed fortrinsvis indskrænkede sig til Zürich, fik Johan Calvin stor Betydning for hele den reformerte Kirke. Han blev født i Noyon i Frankrige Aar 1509; i Paris hengav han sig som fjortenaars Gut med Iver til Studiet af Theologien og fik 18 Aar gammel Indtægterne af et indbringende Embede til sit Underhold. Da lærte han at kjende de tydske Reformatorers Lære, gav Slip paa sine rige Indtægter og gik til Orleans for at studere Retssvidenskab. I Paris kom han i nær Forbindelse med Tilhængere af Reformationen, og efterat han var vunden for den reformerte Lære, tog han atter fat paa Studiet af Theologien. Men Franz II's Forfølgelser mod Tilhængerne af den nye Tro tvang ham til at flygte fra Seinestaden. Han kom til Basel og udgav der i 1535 en Troeslære (*Institutio religionis christianæ*), som med rette kan kaldes den betydeligste Bog i sit Slags i det 16de Aarhundrede. Den skal igrunnen være Luthers lille Katekismus sat i System, saa meget paavirket er han af den store tydske Reformator. Paa sin Reise videre til Italien blev han i Genf af Reformatoren Farel tvungen til at blive der, og fra den Tid af er hans Navn uadstillelig sammenknyttet med Schweizerreformationens Historie. Paa nysnævnte Sted udfoldede Calvin som Professor og Prest en Virksomhed, som rak langt ud over hans Fædrelands Grændser, og det var naturligt; thi han er en af de mest begavede Mænd, som har staaet i Kirkens Tjeneste. Men hans Strengthed paadrog ham de Frisindedes Had, saa at han sammen med sin Ven Farel i Aaret 1538 maatte forlade Genf. Han blev modtagen med aabne Arme i Strasbourg, og det var med tungt Hjerte, at han forlod sine Venner der, da Raadet i Genf 1541 kaldte ham tilbage. Her var imidlertid baade Raadet og Menigheden bleven vundne for en høist enkel Gudstjeneste og for Indførelsen af den allerstrengeste Kirketugt. Der gives neppe en Mand i Kirkehistorien, der paa den kristelige Tugts og Sædeligheds Omraade har opnaaet saa meget som Calvin i Genf. Men det maa høist beklages, at han gav sit Bisald til Henrettelsen af Spanieren Michael Servetus († 1553), fordi denne mundtlig og skriftlig havde optraadt mod Læren om den hellige Treenhed. Dette kan efter Genfs daværende Love godt begribes; saa rodjæstet var den Mening, at en "Antitrinitarier" roffede Grundvoldene for det mennefskelige Samfund og derfor maatte straffes paa Livet.

Genfs Kirkeforsatning er almindelig gjældende i den reformerte Kirke. I Modsætning til den lutheriske Konsistorialforsatning foreskrev den en Repræsentation af Menigheden, som denne valgte. Repræsentationen kaldtes Presbyteriet og bestod af Presten som Forsynder af Ord og Sakrament, af Kirkeældste som Opsynsmænd over Menighedens Lære og Liv, af theologiske Doktorer eller Lærere som Graansere i den hellige Skrift, og af Diaconer som Forvaltere af Kirkens ydre Anliggender og Fattigpleien. Denne Menighedsordning kaldtes Presbyterialforsatning. Det var en af Calvins Indlingstanker at slutte de forskjellige Landes reformerte Kirker sammen paa Grundlag af denne Forsatning. Genferkirken stod uafhængig af Staten, men dog i et venligt Forhold til den verdslige Øvrighed. Ved at haandhæve Retten efter evangeliske Grundsatninger havde den at vænne Folket til Tugt og gode Sæder. — I sin Lære stod Calvin væsentlig paa de

tyste Reformatorens Standpunkt. Han var en Ven af Melancthon og havde uden Betænkning understrevet den "Augsburgske Troesbetjendelse." I Læren om Nadever en stod Calvin midt imellem Luther og Zwingli. Medens sidstnævnte blot ansaa Brødet og Vinen som Grindringstegn, lærte Calvin, at den troende Sjæl under

Johan Calvin.

Nydelsen hævede sig til den ophøjede Kristus og af ham virkelig blev bespist paa aandelig Maade. De jordiske Tegn er for ham Panter eller Segl paa den himmelske Nydelse. Calvin kunde hverken slutte sig til den lutherste Opfatning, at i, med og

under Brødet og Vinen nyder vi Herrens Legeme og Blod, eller til den Tanke, at ogsaa de Vantro til Dom blev delagtige i Kristi Legeme. En Antagelse, som han forsøgte med den største Lærdom og logiske Skarphed, var Læren om Prædestinationen eller det absolute Naadevalg. Augustin havde lært, at Gud forlener et Antal Menneſter Troens Naade og overlader de øvrige til Fordærvelsen, som de har fortjent, fordi de har syndet i Adam. Calvin gaar igrunder længere end den store afrikanske Kirkesader, da han opstiller den Lære, at Gud fra Evighed af har forudbestemt Nogle til Salighed, Andre til Fordømmelse for paa hine at bevise sin Naade, paa disse sin Retfærdighed. Med denne Lære tager Calvin op igjen en Tanke, som allerede i det 9de Aarhundrede var forsvaret af Munkene Gotschalk i Fulda. Faa Aar før sin Død stiftede Calvin Universitetet i Genf, som gjennem Aarhundreder blev en Planteskole for reformert Lære. Han døde 1564 i fast Tro og hjertelig Glæde over Reformationens Værk i sit "kjære Genf." Før sin Død formanede han de Dmstaarnde med de Ord: "Enhver prøve sig selv, og hvad der mangler ham, det søge han hos Herren." Den lærde og fromme Theodor Beza

Theodor Beza.

(† 1605) overtog derpaa Ledelsen af den genfiske Kirke. Den reformerte Bekjendelse udbredte sig fra Schweiz til mange Lande rundt om i Europa.

Den lutherſke og reformerte Kirke er med Hensyn til Læren enige i de store Hovedsagheder. Begge lærer baade Synderens Retfærdiggjørelse for Gud ved Troen, og at Bibelen er den eneste Regel og Rettesnor for Tro og Liv. I de tyſt-reformertes Bektjendelsesſkrift Heidelbergerkatekismen, som er udarbejdet af Professorene Ursinus og Leuianus, lyder det første Spørgsmaal ſaaledes: "Hvad er din

eneste Trøst i Liv og Død?" Derpaa gives følgende evangeliske Svar: "At jeg med Legeme og Sjæl baade i Liv og Død ikke tilhører mig ſelv, men min trofaste Frelser, Jesus Kristus, der med ſit dyre Blod fuldkommen har betalt for alle mine Synder og forløst mig af al Djævelens Vold og bevarer mig ſlig, at der ikke uden min himmeſke Faders Vilje kan falde et Haar af mit Hoved, ja at alt maa tjene mig til Salighed. Derfor forſikrer han mig ogsaa ved ſin Helligaand om det evige Liv og gjør mig af Hjertet villig og rede til fremdeles af ganſke Hjerte at leve for ham." — Forſkjellighed mellem de to Kirkeafdelinger mærkes fornemmelig i Læren om den hellige Nadvere og om Prædestinationen eller Udvælgelsen. Den reformerte Kirke har forøvrigt aldrig tilegnet ſig den calvinſke Lære om Naadevalget i dens Strengheid. Den lutherſke Kirke lærer iſtedetfor Forudbeſtemmelse Guds Forudviden om den Enkeltes Tro og Vantro, alſaa ogsaa om hans Salighed eller Fordøm-

melse. Med Hensyn til Kulturen eller Gudstjenesten er den schweizeriske Simpleshed gaaet over til de fleste reformerte Landskirker. Lutheranerne lod alt i Gudstjenesten bestaa, som ikke stred mod den hellige Skrift, medens de Reformerte fjernede alt, som udtrykkeleg havde Hjemmel i Bibelen. Derfor bruger sidstnævnte intet Alter, ingen Hostie, men Brød ved den hellige Nadvere, ligesom de ogsaa forkaster Kors og Billeder i sine Kirkehuuse. Hvad Kirkeforsatningen angaar, saa hersker i den lutheriske det monarkiske, i den reformerte Kirke det demokratiske Princip. Derfor har Lutheranerne Konsistorialforsatning med Landsfyrsten som Biskop i Spidsen, medens de Reformerte bevarer strengt den kirkelige Uafhængighed gennem sin Presbyterial- eller Synodalforsatning. Naar vi tænker paa de to Søsterkirkers Kamp mod hinanden, der navnlig fra lutherisk Side ofte blev ført med stor Forbitrelse, saa ligger det klart i Dagen, at den mindre blev ført for Gudstjenestens og Kirkefornyelsens Skyld end for de Reformertes afvigende Lære. I vor Tid, da ganske andre Spørgsmaal bevæger Verden, har vi imidlertid ikke saa godt for at forstaa hin Tids Kampmaade.

Reformationen i Italien og Spanien.

Den livlige Samsærdjels mellem Tyssland, Schweiz og Italien førte Efterretninger om Reformationen allerede tidlig til sidstnævnte Land. Luther, Zwingli og Cal-

vin vandt mange lærde Venner der. Melanctons Troeslære (Loc) blev oversat og læst i Rom med stort Bisfald, indtil man opdagede, at den var af en Kjætter, ja hele Boglæs af Reformatorenes Skrifter blev sendte derned og læste med stort Begjær af de Mange, som hungrede efter Evangeliet. Aar 1532 udkom en ny italiensk Bibeloversættelse, og det rene Guds Ord løb fra talrige Prædikestole rundt om i Landet. Der dannedes smaa Menigheder i Norditalien, ja Frantz I.s Søster, Hertuginde Renata af Ferrara, blev greben af den nye Bevægelse og aabnede sit Slot for fromme Flygtninge. Ikke alene be-

Olympia Morata.

Efter Titelsbilledet i Bonnets Biografi af hende.

rømte og begavede Mænd samlede her, men ogsaa lærde Kvinder, der var grebne af den reformatoriske Aand. Af disse maa nævnes Olympia Morata; hendes Skrifter

er skjønne Mindesmærker, ikke alene om stor Lærdom og høi Dannelse, men ogsaa om levende, ægte evangelisk Tro. Hendes Veninde Lavinia bekjendte Evangeliet selv

ved det romerske Hof og stod ved sin Faders Indflydelse som Beskytterinde af de forfulgte Bekjendere overfor Inkvistitionen. Den høit priste Digterinde, Hertuginde Vittoria Colonna i Neapel, stod ogsaa i venstabelig Forbindelse med Reformationens Mænd og levede efter sin Mands Død alene for Studier og religiøse Betragtninger. Det samme kan siges om en lang Række af andre fremstaaende Mænd og Kvinder. I sidstnævnte By holdt en Spanier, Don Juan Baldez, Forsamlinger, talte om Retfærdiggjørelsen af Troen og udlagde Romerbrevet. Ja, selv i Rom fik Reformationen Indgang blandt Mange. Paven nedsatte et Udvalg "til Troens Forbedring," men det udrettede intet ved sine svævende Forslag. Blandt Tilhængerne af den nye Retning findes

Mænd som Caspar Contarini, Gaetano af Tiena, Caraffa, Reginald Pole og Petrus Paulus Bergerius. Den sidstnævnte var Biskop og pavelig Legat i Tyskland. Han blev holdt for en hemmelig Tilhænger af Luther; denne Mistanke vilde han fri sig fra og begyndte derfor at studere Reformatorernes Skrifter i den Hensigt at skrive mod dem; men han blev selv overbevist og maatte flygte. I Padua gjorde den uløstkelige Francesco Spieras Endeligt et dybt Indtryk paa ham. Denne Mand havde fornægtet sin evangeliske Tro, men kom senere til den Erkjendelse, at han havde begaaet Synd mod den Helligaand og blev pint af det frygteligste Samvittighedsnag, der tilslut gik over til en grændseløs Fortvivelse. Bergerius traadte snart over til den evangeliske Kirke, virkede i Luthers Aand i længere Tid i Graubünden og døde som Professor i Tübingen 1565. En anden mærkelig Mand, der minder om Døberen Johannes, var

Juan Diaz.

Efter et gammelt Kobberstik.

Capuciner-Generalen Bernhardino Ochino. Paa de forskjelligste Steder i Italien traadte han op som en streng og overordentlig veltalende Bodsprædikant. Da han tillige var en æstetisk og ægte folkelig Mand, var han yndet og afholdt. I 1542 gik han over til den reformerte Kirke og flygtede til Genf; senere virkede han i Basel, Augsburg, Straßburg og London. Fra sidstnævnte Sted maatte han atter flygte og virkede derpaa som Præst i Zürich. Her blev han assat for Branglære og drog saa til Volen og døde i Mähren 1564. Den tyeste Kirkehistoriker Dr. Karl Benrath i Königsberg har i et grundigt og interessant Skrift leveret en Skildring af hans omvækslende Liv. Augustinermunken Petrus Martyr Vermilio var ogsaa en yndet Prædikant med stor Indflydelse. Han blev bunden for den reformerte Lære og flygtede til Zürich, virkede senere som Professor i Straßburg, drog saa paa Anmodning af

Thomas Cranmer over til England og blev Lærer ved Høistolen i Oxford, vendte under en Forfølgelse tilbage til Straßburg og døde i Aaret 1562 som Professor i Zürich. Endelig maa nævnes Professor Antonio Palerio, der led Martyr døden i Rom Aar 1570; Mange antager, at han er Forfatteren til Bogen 'Om Kristi Velgjerning.' Dette fortræffelige Vært minder ved sin evangeliste Renhed og Enfoldighed i Udtrykket om Kristendommens første Tider. Andre mener, at denne Bog er skrevet af den før nævnte Juan Baldez eller hans Discipel Be-

Petrus Paulus Vergerius.

nedetto af Mantua, en Benediktinermunk paa Sicilien. Der var saaledes evangeliste Vidner rundt om i Italien, og store Skarer sluttede sig til dem, men den evangeliste Bevægelse blev af Paven og Jesuiten kvælt i Blod. Kun Waldenserne i Piemonts Dale blev tilbage som en liden Rest, efterat Inquisitionen havde gjort sin frygtelige Gjerning. — Til Spanien kom Reformationens Tanker i Keiserens Følge og blev af Enkelte modtagne med levende Begeistring. Luthers Skrifter indsmugledes i Buntønder med dobbelt Bund, og Sevilla og Valladolid blev Arnesteder for en reformatorisk Bevægelse, som havde al Udsigt til at gribe vdt om sig. Flere Høistaaende blev ogsaa bundne; smaa evangeliske Menigheder stiftedes. Alfonso Baldez, en Broder til Juan, blev en af Foregangsmændene, og adskillige dygtige Mænd fulgte i

hans Spor. Det nye Testamente blev oversat paa Spanst, en Forening til Bibelstudiets Fremme blev stiftet og Evangeliet prædikaet viden om. Men Hadet mod den nye Retning gik ogsaa meget vidt; det sees bl. a. af Beretningen om Juan Diaz. Han stammede fra Cuenza i Spanien, fik sin første Dannelse der, drog senere til Universitetet i Paris, hvor han i 13 Aar ibrig studerede de frie Kunster og den hellige Skrift og fik Diet opsladt for Pavekirkenes Bidskællers samt fandt Frelse og Fred ved Troen paa Jesus Kristus. Siden opholdt han sig i Genf, Basel og Straßburg og drog 1546 sammen med sin Ven Martin Bucer til Religionsamtalen i Regensburg. Her traf han den spanske Katholik Petrus Malvenda, der først søgte at føre ham tilbage til Pavekirken og siden truede med Ban og stræbte ham efter Livet. Malvenda æggede hans fanatiske Broder Alfonso op mod ham; denne søgte ved allehaande Overtællers og Rænker at beseire hans Kjætteri, men Jean blev fast i den erkjendte Sandhed. Da leiede Alfonso en Morder til at dræbe ham og var selv i Nærheden for i Nødsfald at kunne komme Nibdingen tilhjælp. Deres djævelske Forehavende lyffedes; Juan blev myrdet ved et Øksehug 27de Marts 1546; denne Ugjerning blev ikke alene billiget, men endog prislet som en fortjenstlig Handling af Pavekirkenes Benner. — Aar 1550 var den reformatoriske Bevægelse saa almindelig, at en katholisk Historieforer siger, at hele Landet vilde være bleven gennemshyret af Kjætteriet, hvis Inkvifitionen 3 Maaneder længere havde opsat at bruge Lægemedlet mod denne Sygdom. Det blev dog brugt flittig og rigelig; Kjætterdomstolen var i uafbrudt Virksomhed, og store Skarer af Kjætters blev brændte, pinte ihjel eller hensmægtede i frygtelige Fængsler. Pavekirken skjønne Gjerning lyffedes; efter nogle Aartier var Spanien saa grundig renslet, at der ikke mere fandtes Spor af den engang omfattende evangeliske Bevægelse.

Hugenotforfølgelsen i Frankrige.

Den reformerte Lære forplantede sig fra Schweiz til Frankrige, hvor dens Tilhængere blev kaldt Hugenotter. Endstjønt de blev forfulgte af Landets Konger, tiltog de dog mer og mer i Tal. Ogsaa Prinds Henrik af Navarra, de to unge Prindses Condé og den gamle ærværdige Admiral Gaspar Coligny hørte til de Reformerte. Den rænkesfulde Dronning Katharina af Medici, som førte Regjeringen for sin mindreaarige Søn Karl IX, besluttede at tilintetgjøre Hugenotterne. For at udføre sit grusomme Forsæt gav hun den unge Prinds Henrik af Navarra, hvem hun havde, sin egen Datter, Margretha af Valois, tilægte. Til Brylluppet blev ogsaa Condé, Coligny og andre af Hugenotternes Høvdinger indbudte, og man behandlede dem ved Hoffet med megen Venlighed.

Men saa Dage efter Brylluppet skulde Hugenotterne udryddes. Bartholomæusnatten 24de August 1572 styrkede leiede Mordere ind i Gaspar Colignys Soveværelse. En af dem skreg: "Er du Admiral Coligny?" "Ja," svarede denne, "hav Agtelse for mine graa Haar." Et Stød med Kaarden var Svaret. Den ærværdige Olding blev dræbt med Stik og Stød og hans Lig kastet ud af Vinduet. Saa snart nu Klokkerne fra det kongelige Slot gav det aftalte Tegn, styrkede de underrettede Katholiker til med Skrig, og enhver af dem bar som Kjendetegn et hvidt

Tørklæde om Armen. Hugenotterne, som intet ondt anede, ilede ved den pludselige Larm ud af sine Huse og faldt lige i Hænderne paa Morderen. Overalt lød Morderernes Brøl, de Forfulgtes Skrig og Klageraad, de Døendes Jamren, Geværernes Knalden og Sablernes Klirren. Efterat alle Hugenotter, som fandtes paa Gaden, var blevne myrdede, trængte man ind i Husene og fortsatte Mordsablingen der. Myrderiet i Paris varede i to Dage, og over 2,000 Protestanter mistede Livet i denne By. Og efter Afslutning fandt samtidig lignende Rædsler Sted i Provindserne, og Tallet paa de

Caspar Coligny i Manddomsalderen.

Hugenotter, som saaledes satte Livet til, skal beløbe sig til 30,000. Denne Skændselsdaad, som fulgte saa Dage efter Henriks Bryllup, er i Historien brændemærket med Navnet Blodbrylluppet i Paris.

Da Paven fik Efterretning om Bartholomæusnattens Rædsler, lod han sine Kanoner affyre, antændte Glædesild og sang i Kirken: "O, store Gud, vi love dig!" Men stor Sorg greb Protestanterne i Tyskland og England. Under truende Bevægelser af Hugenotterne, som langt fra var tilintetgjorte ved Myrderierne, døde Kongen af Nervefeber, kun 23 Aar gammel. Hans Broder Henrik III fulgte ham paa

Thronen 1574. Da Hugenotterne 1576 paany greb til Vaaben for at forsvare sin Tro og sit Liv, fik de fri Religionsøvelse. For at knække Hugenotterne og beskytte den katholske Tro stiftede Hertugen af Guise den hellige Liga. Dette Forbund drog Kongen mod hans Vilje snart hid, snart did og tvang ham tilsidst til i 1585 at befale de Reformerte inden 14 Dage at gaa over til Pavekirken. Krigen brød da ud paany. Kongen, der var aldeles i Henrik af Guises Magt, lod tilsidst denne altfor mægtige Ven snigmørde. Derpaa flygtede han til sine fordums Fiender, Hugenotterne. Men ikke længe efter blev Henrik III myrdet (1589), og nu blev

fra Blodbrylluppet i Paris.

Efter en samtidig Tegning.

hans nærmeste Slægtning, Henrik af Navarra, Rigets Arving. For at gjøre Franskmændene tillags og sikre sig Thronen git Henrik i 1593 over til den katholske Kirke. Han glemte dog ikke sine tidligere Troesfæller, Hugenotterne. I 1598 udstedte han det nantiske Edikt, der sikrede de Reformerte fri Religionsøvelse. Dette Edikt blev efter 87 Aars Forløb ophævet af Ludvig XIV, og saa oprandt atter tunge Trængsels- og Forfølgelsestider for de stakkels Hugenotter.

Den engelske Kirkes Grundlæggelse.

Samtidig som Keiser Karl V regjerede i Tyskland, sad Henrik VIII (1509—1547) paa den engelske Throne. Denne Konge stod i Begyndelsen paa saa god Fod med Paven, at den hellige Fader gav ham Navnet "Troens Beskytter." Han var en Fiende af Luther og skrev et Forvarsskrift for de syv Sakramenter. Den lidenskabelige og grusomme Konge vilde snart efter skilles fra sin Gemalinde Katharina, men Paven erklærede sig derimod. Da forstødte han sin Dronning og giftede sig med Hofdamen Anna Boleyn, som han siden lod halsugge, da han blev kjed af hende. Af personlige og politiske Grunde brød Kongen med den katolske Kirke og lod sig af det spætte Parlament nu udnævne til den engelske Kirkes Overhoved. Efter at den engelske Geistlighed høitidelig havde afsvoret enhver Forbindelse med Paven, var England et katolsk Land, uafhængigt af det romerske Herredømme. Henrik forfulgte og dræbte Katholikerne, fordi de ikke vilde anerkende ham som Kirkens Overhoved, og myrdede de Evangeliske, fordi de ei vilde antage hans Troesartikler om Brø-

Thomas Cranmer.
Efter et Kobberstik af Hendrik Hondius.

dets og Vinsens Forvandling i Nadder og de syv Sakramenter. Under hans Efterfølger Edvard VI (1547—1553) blev Reformationen indført ved Erkebiskop Thomas Cranmer, der i Kongen som Kirkens Overherre havde den stærkeste Støtte under Indførelsen af videre Reform. Klostervæsenet blev ophævet, Brangelærdomme og Misbrug afløst; det afgjørende Skridt til en lovlig Omdannelse af Gudstjenesten blev taget i 1547, da man bestemte, at baade Brødet og Vinen i Nadder skulde rækkes Kommunikanterne. En "almindelig Bønnebog" fik lovlig Gyldighed, og den af Statsraadet godkendte og af Kongen undertegnede "Troesbekjendelse

i 42 Artikler" dannebe 1553 Afslutningen paa Reformationsbærket. Men da Edwards katolske Søster, Maria, besteg Thronen, forfulgte hun de Evangeliske paa det grusomste, hvorfor denne Dronning blev kaldt "den blodige." Hendes Regjering varede dog ikke længe (1553—1558), og saa kom Anna Boleyns Datter Elisabeth til Herredømmet (1558—1603). Hun var opdragen i den protestantiske Tro, indførte atter den evangeliske Lære og grundlagde den engelske eller anglikanske

John Knox
minister af Edinburgh

Kirke. Den "reviderede almindelige Bønnebog" og de 39 Religionsartikler (istædetfor de 42) blev paany lovfæstede og dannede fra nu af en Bestanddel i den engelske Forfatning. Medens Irland blev draget med i den anglikanske Kirke, lykkedes det ikke at indføre den engelske Statskirke i Skotland. Her blev Reformationen indført ved John Knox († 1572), Calvins mest begavede Discipel. Han var uddannet i Genf og indførte den store Schveitzerreformators strenge Lære i Skotland. Endskjønt Dronning Maria Stuart

stod i et fiendtligt Forhold til den nye Kirke, formaaede hun dog ikke at undertrykke Reformationen. Knox var ogsaa en farlig Modstander; thi det blev sagt om ham, "at han frygtede Gud, men ellers ikke noget Menneske."—Ja, Følgen af Dronningens Modstand blev tilsidst, at den ulykkelige Herskerinde mistede sin Throne og flygtede til Elisabeth af England, hvor hun senere blev henrettet. Den skotske Kirke valgte den reformerte Presbyterialforfatning og overdrog Styrelsen af Kirkens Anliggender til en Synode. Efter deres Menighedsordning kalder man dem Presbyterianere; de benævnes ogsaa Purita-

ne re, forsaavidt som de vilde rense Kirken for ethvert Spor af katolsk Væsen. Ja, der fandtes Mange, som slet ikke vilde have nogen fælles Kirkeordning, men forlangte,

Dronning Elisabeth.

at hver Menighed skulde styre sig selv. Disse fik Navnet Independentter (Uafhængige). Saavel Presbyterianerne som Independentterne eller Dissenterne og

endnu mere Katholikerne blev i England haardt behandlede, indtil en senere Tid skaffede dem Religionsfrihed som de andre Sætter. Den anglikanske Kirke indtager i Forhold til de to evangeliske Søsterkirker en fuldt selvstændig Stilling som en tredje evangelisk Kirke. Med Hensyn til Læren tilhører den fuldstændig disse, men i Forsatning nærmer den sig til den katolske Kirke. Dens eiendommelige Karakter forklares af dens Tilblivelsehistorie. "Medens Reformationen i Tyskland begyndte inden- og nedenfra, blev den i England begyndt oven- og udenfra. Hist var den et religiøst Værk, her et politisk; hist dreiede det sig om en Gjenfremstilling af den rene evangeliske Lære, her om Oprettelsen af en selvstændig Landskirke." De praktiske Englændere fikrede først Kirkens ydre Stilling og tog derefter sat paa den indre Forsatning, Reformen af Lære og Gudstjeneste. Medens den evangelisk-lutheriske Kirke efter sit Brud med Rom maatte overdrage de evangeliske Fyrster et Nødbispeddømme for at undgaa en skjæbnesbanger Forvirring, og den reformerte Kirke i den presbyterianske-synodale Forsatning søgte en Form for Kirken, som svarede til Evangeliets Lære, beholdt den anglikanske Kirke sine Biskopper, ja, den anser endog det biskoppelige Embede som en fra Kirken uadskillelig guddommelig Indretning. Bisperne er med Ed bundne til Kongen. Mod Vilkaarligheder fra det verdslige Overhoveds Side er den anglikanske Kirke beskyttet ved Statens Love. Kan vi kalde den lutheriske Kirkes Forsatning monarkisk og den reformerte Kirkes republikansk, saa maa vi betegne den engelske Statskirkes som aristokratisk. Den anglikanske Kirkes Betjendelse viser sig næsten overalt afhængig af den tyske Reformation. De "39 Artikler" stemmer i det væsentlige overens med "den augsburgske Konfession." Den holder Middelbeien mellem den lutheriske og reformerte Lære. I Gudstjenesten har den anglikanske Kirke stor Lighed med den katolske, Presbyterialkirken derimod med den reformerte. Budet om Helligholdelse af Søndagen er i England Statslov ligesom alle andre kirkelige Love.

Reformationen i Nederlandene.

Reformationen havde ogsaa vundet Indgang i Nederlandene og ijer udbredt sig i det nuværende Holland. Endstjønt den katolske Keiser Karl V anvendte de strengeste Straffe mod Kjætterne, og flere Martyrer besteg Baalet for sin Tro, kunde han dog ikke standse den nye Læres Udbredelse. Da senere Karl V's Søn Filip II fra 1556—1599 var Konge over Spanien og Nederlandene, blev de Evangeliske endnu haardere behandlede; samtlige skulde udrybdes som Kjættere. For at naa sit Maal indførte Filip i Nederlandene Inquisitionen, en geistlig Kjætterdomstol, der skulde tilintetgjøre den evangeliske Læres Betjendere. Speidere trængte lige ind i Familiens Helligdom, og ofte var man ikke sikker mod Forræderi blandt sine troende Venner. Og ve de Ulykkelige, som var mistænkte for at have handlet mod den katolske Lære! De blev fastede i de grusomste Fængsler, og der søgte man ved forfærdelige Pinsler at presse dem til at vedkjende sig Forbrydelser, som de aldrig havde begaaet. Kjætterne straffedes med livsvarigt Fængsel, Galshugning eller Baal og Brand. Folket blev i høj Grad forbitret herover, og man sendte Grev Egmont til Spanien for at opnaa en mildere Behandling, men den haarde, fanatiske Filip var ubøjelig. Han udgav tvertimod

skjærpede Forordninger. Den ene Henrettelse fulgte nu efter den anden, og man succede efter Frihed under det haarde Nag. Da Reformationen trods al Tyranni dog ikke lod sig undertrykke, og evangeliske Præster drog omkring i By og paa Land samt lærte og prædikede under aaben Himmel for store Skarer, sendte Filip den grusomme Hertug Alba til Nederlandene med en Hær. Allerede før hans Ankomst Sommeren 1567 havde Tusinder af Skæf forladt sit Fædreland. Da han kom til Brüssel, nedsatte han en Domstol, der i Folkemunde kaldtes Blodraadet. Hver Dag blev Folk halshuggede, hængte, sønderhuggede eller brændte. Ja, denne Paven tro Tjener roste sig siden af, at han i 6 Aar havde ladet henrette mer end 18,000 Kjætttere. Ogsaa Nederlandenes fremragende og elskede Forsvarere, Greverne Egmont og Horn, blev ulovlig dømt til Døden og henrettede paa Torvet. Overalt rasede man mod de Ulykkelige, og det syntes aldrig at ville tage nogen Ende. Til Belønning sendte Paven Hertug Alba en indviet Hat og et Sverd. Utallige Skatter lagdes paa Indbyggernes, men det hele tjente kun til at fremkalde ny Modstand. Prinds Wilhelm af Oranien, der tidligere havde forladt Landet for at undgaa sine Meningsfællers Skjæbne, samlede i 1568 en Hær, hvormed han vilde tilkjempe sig og sine Troesfrihed. Lykken fulgte den Kætte; den ene By efter den anden blev erobret, indtil han faldt for en katholsk Snigmorders Haand. Men dette standsede ikke Begivenhedernes Gang. Den endte i 1609 med en Vaabenstilstand, hvori Hollands Frihed blev anerkendt af Spanien. Siden har den reformerte Tro og Guds tjeneste været herskende i dette Land. I Belgien derimod lykkedes det Katholikerne at drufne Reformationen i Blod. Men efter disse langvarige ydre Kampe for Friheden fulgte haarde indre Stridigheder om Troesansligger. De dreiede sig om Calvins Prædestinationslære eller den Untagelse, at Gud fra Evighed blot havde bestemt Enkelte til Salighed, og at disse drages uimodstaaelig af hans Naade. Denne Lære blev forsvaret af Professor Gomarus i Leyden, men angreben af hans Medlærer Jacob Arminius († 1609). Striden blev almindelig og fløvede den katholske Kirke i to store Partier. I det hele taget var den største Del af Folket paa de ivrige Calvinisters Side; men ogsaa Arminius havde talrige Tilhængere, og disse udgav 1610 en Remonstrants i fem Artikler, hvori de offentlig forsvarede sin Tro med Dygtighed og Maadehold. Deres Opfatning i dette Punkt falder idethale sammen med Luthers, men Modstanderne kaldte dem Gudsfor nægttere, Papister o. s. v. Ja, det gik endog saa vidt, at en af de mest fremragende Arminianere ved Navn Oldenbarneveld blev henrettet og en anden af dem, den lærde Statsmand Hugo Grotius, dømt til livsvarigt Fængsel. For at ordne Sagen blev

Jacob Arminius.—Efter et gammelt Kobberstik.

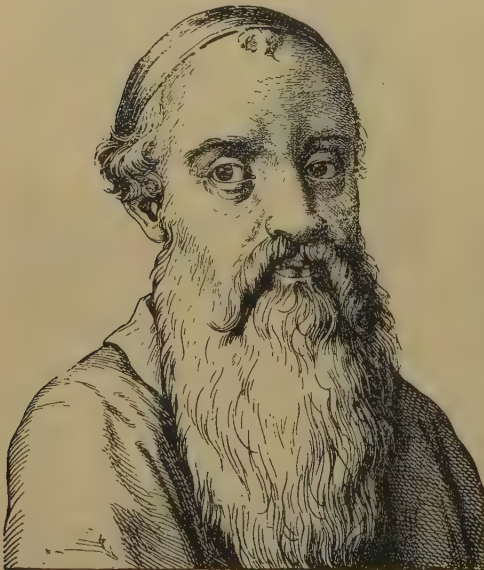
for Friheden fulgte haarde indre Stridigheder om Troesansligger. De dreiede sig om Calvins Prædestinationslære eller den Untagelse, at Gud fra Evighed blot havde bestemt Enkelte til Salighed, og at disse drages uimodstaaelig af hans Naade. Denne Lære blev forsvaret af Professor Gomarus i Leyden, men angreben af hans Medlærer Jacob Arminius († 1609). Striden blev almindelig og fløvede den katholske Kirke i to store Partier. I det hele taget var den største Del af Folket paa de ivrige Calvinisters Side; men ogsaa Arminius havde talrige Tilhængere, og disse udgav 1610 en Remonstrants i fem Artikler, hvori de offentlig forsvarede sin Tro med Dygtighed og Maadehold. Deres Opfatning i dette Punkt falder idethale sammen med Luthers, men Modstanderne kaldte dem Gudsfor nægttere, Papister o. s. v. Ja, det gik endog saa vidt, at en af de mest fremragende Arminianere ved Navn Oldenbarneveld blev henrettet og en anden af dem, den lærde Statsmand Hugo Grotius, dømt til livsvarigt Fængsel. For at ordne Sagen blev

der sammenkaldt en Synode i Dordrecht 1618, hvor Arminianernes Lære stempledes som Kjetteri, og de selv blev udelukkede af Kirkesamfundet. Henved 200 Præster og mange Skolelærere mistede sine Embeder, fordi de ei vilde bøje sin Nakke under Synodens Aag. Store Skarer af Arminianere blev jagede bort fra Hjemstavn og Fædreland. I England tog Biskop Laud sig af dem. De, som blev tilbage, holdt i længere Tid Gudstjeneste i Skove, Lader eller Kjældere, men blev forjagne derfra og givne til Pris for Soldaternes Mishandlinger. Først senere fik de Fordrevne Lov til uforstyrret at feire sin Gudstjeneste i Landet; de dannede særegne Menigheder, men faldt i pelagianiske Bildfarelses, der atter øvede Indflydelse paa deres Opfatning af Kristi Forsoning og den guddommelige Naades Frelsesforanstaltning idethale. Denne Retning, der begyndte som en berettiget og bibelsk Protest mod den strenge Calvinisme, endte som en aandelig beslægting af Rationalismen. Arminianerne eller Remonstranterne fik efter 1625 fri Religionsøvelse i Nederlandene.

Svømmere og Branglørere.

Ved Siden af den evangeliske og kirkelige Mystik opstod der allerede tidlig kirkesiendtlige Mystikere, der forvendte det ensfoldige Bibelford. Den ædleste og mest fremragende af dem var Caspar Schwenckfeld fra Schlesien. I Begyndelsen sluttede han sig med Varme til Reformationen, men den kunde snart ikke længere tilfredsstille hans Aand, der udelukkende var henvendt paa en indre mystisk Kristendom. Allerede 1528 blev han fordreven fra sit Fædreland

Menno Simons.

og virkede nu i Schwaben og ved Rhinen for en Reformation efter sit Sind, men i vedvarende Opposition til den tyske og schweiziske. Han døde 1561 og efterlod sig en liden Skare Tilhængere, der har vedligeholdt sig til vore Dage. Han satte Guds Ord i Kristnen under det indre Ord i Mennesket, forvekslede Retfærdiggjørelsen med Helliggjørelsen og erklærede den for at være Kristi Menneskeborden i den Troende, samt lærte, at Jesus ogsaa efter Kjødets var sødt af Gud og hans menneskelige Natur sammenflettet til ét med den guddommelige. Han misbilligede Barnedaaben og sagde, at den Gjenfødte kunde leve uden Synd. I Nadveren kom alt an paa Aandens indre Virkning; Brødet og Vinen betragtede han kun som Sym-boler paa, at Kristus var Sjælens sande Brød. Han havde derhos imod alt ydre Kirkevæsen. Agerippa fra Nettesheim († 1535) og den geniale Schweizerlæge Theophrastus Bombastus Paracelsus († 1541) opstillede en forvirret Mystik paa et naturfilosofisk Grundlag. Sidstnævnte, der var ligesaa dybsindig som

fantastisk og indbildsk, mente, at han forstod alle jordiske og overjordiske Hemmeligheder, og troede at have fundet de Vises Sten. Valentin Weigel († 1588) forkastede alt udvortes Kirkevæsen og betragtede deirkelige Troessandheder kun som ydre, allegorisk Indtælling for en dybere Erkjendelse samt sluttede sig i adskilligt til de to sidstnævnte Svømmere. Sebastian Frank († 1543) øste rigelig for sin Mystik af Eckharts og Taulers Skrifter, fordrede ubetinget Religionsfrihed og forsvarede Gjendøberne mod Theologernes Utaal-

somhed. Den gjendøberste Retning, der overalt fulgte Reformationen i Hælene, men som led et saa grusuldt Nederlag, da deres Rige i Münster blev ødelagt, fremgik senere luttret af Jlden.

Menno Simons († 1561) arbejdede ivrig for at samle, forene og omordne den, og det lykkedes ham i en mærkelig Grad. Han gav Gjendøberne et bestemt Lærerbegreb, der sluttede sig til den reformerte Kirkes og kun adskilte sig i Forkastelsen af Barnedaaben og i en ubetinget Uandeliggjørelse af Kirkens Begreb som en Menighed af lutter Hellige. Desuden forhød han Krigs- og Statsstjeneste samt Afleggelse af Ed, indførte Jodvaftningen ved Siden af Daab og Nadværelse og hævdede ved streng Kirketugt en simpel Levevis og alvorlig Sædelighed. Menoniternes stille, fromme Sind skaffede dem snart Religionsfrihed i Holland og senere ogsaa i Tyskland

og England. De gamle Angreb paa Treenighedslæren blev fornryede af de tytte Anabaptister. Den mest bekjendte var Rektor Johan Denck i Nürnberg († 1528). Han forkastede det ydre Ord og Barnedaaben samt Kirkens Opfatning angaaende en treenig Gud og lærte alle Tinges Gjenoprettelse (Apokatastasis), men tilbagefaldte kort før sin Død. Presten Ludvig Hetzer var i Begyndelsen Zwinglisk begejstret Tilhænger og Medarbejder. Senere sluttede han sig til Denck og Gjendøberne og ud-

Efter et gammelt anonymt Kobberstik af Caspar Schwenckfeld.

bredte i Sange og Skrifter sine monarchianste Anskuelse om Treenigheden. Han blev halshugget i Koftnig for usædeligt Forhold Aar 1529. En anden bekendt Modstander af Treenigheden var den allerede omtalte Michael Servetus, der blev brændt i Genf 1553. Ogsaa han nærede paa dette Punkt monarchianste Anskuelse, nægtede Arvesynden, bestred Retfærdiggjørelsen af Troen, misbilligede Barnedaaben og havde en aandelig Opfatning af Nadveren samt giliafistiske Forventninger. Der kunde nævnes en lang Række Mænd med beslægtede Anskuelse. De kaldtes dels Antitrinitarier, fordi de var Modstandere af Kirkens Opfatning af Treenigheden, dels Unitarier som Tilhængere af Troen paa én Gud. De fik et uddannet Lærebegreb ved Italieneren Lælius Socinus († 1562) og hans Brodersøn Faustus Socinus († 1604). De forfæstede Læren om Treenigheden og sagde, at Gud var kun én Person. De paastod, at Jesus bare var et Menneſte, men uden Fader, samt at han paa underfuld Maade var benaadet af Gud. Til Løn for sit hellige Levnet blev han optagen i Himlen og ophøiet til Guddom. Her var han Midler mellem Gud og Menneſteslægten, idet han bragte Kundskab om Gud og Naade fra ham til den i Synd faldne Verden; som Konge regjerer han over Alle, som hører ham til. Den Helligaand er kun en Kraft fra Gud, Synden er en nedarvet Tilbøielighed, men uden Skyld, Sakramenterne bare ældgamle, smukke Stikke. Den socinianste Fortolkning af det nye Testamente er efter en indskrænket Forstands Forudsætninger og deres Sædelære mere borgerlig end religiøs. Socinianerne er Forgængere for den senere Rationalisme.

Pavefirken.

Jesuitterordenen.

Derfor Protestantismens store Fremstridt var Pavefirken en Tid lidet virksom. Hele den germanniske Stamme blev greben af den nye Aand, ja den gjorde sig ogsaa mere og mere gjældende inden de romerske Lande, uden at der blev gjort noget synderligt for at standse den mægtige Bevægelse. Trods enkelte spredte Forsøgelse var Pavefirken som lamslaaet. Forgjæves havde Karl V søgt at faa Clemens VII til at sammenkalde et almindeligt Kirkemøde, men det kom først istand under hans Eftermand Paul III. Dette Møde, som sammentraadte i Trient 13de December 1545, danner et Vendepunkt i Pavefirkens Holdning; fra nu af begynder en planmæssig Modreformation. Ved Hjælp af Inkvifitionen, der var et villigt og høit stattet Redskab, blev Reformationen bekjæmpet med stort Held. Tusinder led Martyrdsoden for sin Tro, og Rjætteriet blev druknet i Blod eller kvalt i skumle Fængsler paa talrige Steder, hvor det før havde vofset frodig frem. Men ved Siden heraf søgte Pavefirken ogsaa at afstafte de værste Misbrug, vække nyt Liv inden sin Midte og fastslaa sit Lærebegreb. Ved en Række betydelige Tildragelse og Personligheder fik den romersk-katholske Kirke det Præg, som den i det væsentlige har beholdt indtil vore Dage. Der blev i denne Tid stiftet nye Munkeordener, som satte sig til Opgave at hæve det aandelige og sædelige Liv i Kirken. Saaledes opstod Theatinerordenen, der blev af Bigtighed som

en Planteskole for den høiere Geistlighed. Den skulde virke ved Folkeprædiken, pleie de Syge baade legemlig og aandelig samt tage sig af Forbrydere og modarbeide Kjetteriet. Barnabiterne indviede sit hele Liv til Barmhertighedsgjerninger, Sjælesorg, Ungdommens Undervisning, Prædiken, Skriftemaal og Mission. De barmhertige Brødre var en Forening til at pleie Syge uden Hensyn til Forskjellighed i Troen. Oratoriets Præster eller den hellige Treenigheds Orden forenede Barmhertighedsgjerninger med fælles Andagtsøvelser og bibelske Studier. Ordenen var stiftet af "den humoristiske Hellige" Filip Neri. Fromme Kvinder kappedes med nidkjære Mænd i kristeligt Kjærlighedsarbejde. Den hellige Theresje gjorde det til sin Livsopgave at fornye Karmeliterindernes Orden efter den strengeste Maalestok. Hun nedsænkede sig med glødende Kjærlighedslængsel efter Frelseren i den gamle Mytiks Dybder og berigede den katolske Kirkes æstetiske Litteratur med Skrifter, som endnu læses med Begjær af Mange. Ved denne sin dobbelte Virksomhed fik hun stor Betydning og Indflydelse. Herefter fulgte Ursulerindernes Orden, som blev stiftet af Angela af Brescia og ofrede sig for unge Piger's Undervisning og Opdragelse. Saa kom "Vor kjære Frues Hjemsegelsesorden," der grundlagdes ved Frantz af Sales og særlig tog sig af Sygepleie og Børneopdragelse. Af endnu større Bigtighed end disse blev "De barmhertige Søstres Orden," stiftet 1618 af den gudsfrygtige Vincents af Paula; dens Storbærk var Sygepleien. Af mægtig Virkning blev Kapucinerne's nye Tiggerorden og fremfor alle Jesuitterordenen, Pavekirken's Redningsmand og Protestantismens Bane i mange Lande samt en svoren Fiende af Troessfriheden og Personlighedens frie Udvikling. Dennes Stifter var Ignatius Loyola fra de baskiske Bjerge. Han stammede fra en berømt spansk Ridder-slægt og deltog som ung Mand i Krigen mod Franskmændene. Medens disse i 1521 beleirede Fæstningen Pampelona, og Loyola tappert deltog i Forsvaret, blev han saaret og gjort til Krøbling for hele Livet. Under et langt, smertefuldt Sygeleie læste han Ridderromaner og Helgenhistorier. De sidste gjorde et mægtigt Indtryk paa den ærgjerrige Ungling og opflammede hos ham en glødende Iver for at efterligne de Hellige i Verdensforsagelse og Verdensovervindelse. Særlig var den hellige Dominicus og Franciscus af Assisi hans Idealer. Det geistlige Ridder-

Ignatius Loyola.

væsen omfattede han med sin ildfulde Aands fulde, varme Begeistring; aandelige Henrykkelser og Aabenbarelses af Himmeldronningen gav den nye Retning sin himmelske Indvielse. Efter sin Helbredelse gav han bort alt sit Gods til de Fattige, klædte sig som Tigger og øvede den strengeste Afstese. Ved altsens Syner søgte han sig kaldet til at missionere blandt de Vantro og vandrede derfor til Jerusalem for at omvende Tyrkerne. Men da han aldrig havde gaaet paa Skole og manglede enhver Dannelse, kunde han intet udrette. Som 33-aarig Mand drog han derpaa til Barcelona og satte sig paa Skolebænken sammen med Gutter; siden fortsatte han sine Studier i Paris; hans Jernvilje overbandt alle Hindringer. I Seine-staden dannede han sammen med seks Ligesindede en Forening, der nogle Aar senere fik Navnet "Jesu Compani," fordi de vilde være aandelige Stridsmænd. De oprindelige Grundlæggere foruden Loyola var Presten Petrus Faber fra Savoyen, den senere saa berømte Missionær Frantz Xaver, Castilianeren Jakob Lainez, Portugiseren Simon Rodriguez og Spanierne Alfons Salmeron og Alfons Bobadilla. Med glødende Begeistring fattede de Planen til en ny Orden; ved et høitideligt Løfte forpligtede de sig til fuldkommen Fattigdom og Kyskhed

Ignatius Loyola.

samt til at tjene den katolske Tro ifølge Paven's Vilje. Under den strengeste Afstese fuldendte de sine Studier og fik den prestelige Indvielse. Derpaa reiste de til Rom; efter nogen Betænkning stadfæstede Pave Paul III Aar 1540 deres Samfund. Loyola blev deres første General og søgte som saadan med energisk Viljekraft at hellige sit Liv til aandelig Øvelse, Sjælepleie og Sjælesorg til sin Død 1556. Under hans Eftermænd, der langt overgik ham i Aand, Indsigt og verdensomfattende Daadskraft, fik Ordenen verdenshistorisk Betydning; Paverne saa i denne aandelige og altid lydlige Armé sin bedste Støtte og overvælde den med Privilegier.

Dens indre Organisation skildtes især Jacob Lainez († 1564), der blev Ordenens General efter Loyola. Ordningen var saaledes, at dette Samfund som et Net kunde brede sig over de enkelte Lande. I Regelen dannede hvert af disse en Provinds med Generalen i Rom som Overleder. Hans Stedfortrædere var Provindsialerne. Under disse stod Superiørerne, der førte Tilsyn med Ordenens Anstalter og idethale havde en ledende Stilling. Inden Samfundet gennemgik man fire forskjellige Grader eller Klasser; de, som blev forberedte til at blive virkelige Medlemmer, kaldtes Novicerne. Naar Prøvetiden var forbi, blev man Scholast og aslagde de tre Munkeløfter samt svor at være alle Foresatte lydig "som et Lig" og opofre Familie og Nationalitet. Det blev derhos besaet, at Medlemmerne skulde passe paa hverandre og sladre om alt muligt til Overordnede; for disse maatte man ikke skjule noget, selv de sønligste Tanker. Scholasterne drev gennem mange Aar Studier for at uddannes til den Stilling, som man bedst passede for. Efter kortere eller længere Tid rykkede man op i Roadjutorernes Klasse; de tog sig særlig af Ungdommens Undervisning og var i Regelen Lærere ved de høiere Jesuiter-skoler. De høiest staaende inden Ordenen var Professerne; de kaldtes saa, fordi de

aflagde et særeget Løfte om Lydighed mod Paven og var forpligtede til at gaa hvor-
somhelst og i hvilket Grind, man sendte dem. Ordningen var fra først til sidst
giennemtrængt af Tanken om ubetinget Lydighed mod alle Autoriteter, der styrede
omtrent eneældig. Ordenens Maal var Gjenoprettelse og Udbredelse af Middel-
alderens Katholicisme og sælgelig ogsaa af Kirkens Herredømme over Staten. Derfor
drev den ivrig ydte Mission for at udbrede den katholske Kirke blandt
Hedningerne, samt indre Mission inden sit eget Kirkesamfund og omvendende
Mission overfor andre kristne Kirker. Midlerne, som skulde føre til dette Maal, var
Prædiken, Religionsundervisning og Skriftemaal. En Hovedvægt lagde Ordenen paa
Ungdommens Opdragelse. Deres Skolevæsen blev grundlagt af den høit begavede
Jesuittergeneral Claudius Aquaviva henimod Slutningen af Reformationens
Aarhundrede. Tyrstehoffene blev efterstræbte Steder for Jesuiternes Virksomhed.
Deres Moral er bleven til et Ordspog og har faaet sit Udtryk i den bekjendte
Sætning: "Hensigten helliger Midlet." Denne Sætning findes vistnok
ikke ordret i de jesuitiske Skrifter, men den samme Tanke med næsten samme Ord
møder En paa en Mængde Steder baade hos ældre og nyere jesuitiske Moralister lige
fra det syttende Aarhundrede til vore Dage. "Naar Diemedet er tilladt," siger
Busenbaum, "jaa er ogsaa Midlerne tilladte." "For den, hvem Endemaålet er
tilladt, er ogsaa de Midler tilladte, der er bestemte for Maalet," siger Paul Bayman.
Og den navnkundige spanske Jesuit Escobar skriver: "Den syndet ikke, som forme-
delt et godt Formaal glæder sig over Handlinger, der efter sin Natur er slette." Ja,
Casnedi siger: "Aldrig syndet man med en god Hensigt", og Voit forsikrer, at
"den, hvem Diemedet er tilladt, er ogsaa Midlerne tilladte." Og en af de nyeste
Moralister, Aug. Lehmkuhl, skriver i 1888: "En Handling's Moral bedømmes
efter dens Hensigt." Naar Papisterne benægter den berhyggede Sætning trods disse
mange Vidnesbyrd, saa er denne Benægtelse igunden en Stadfæstelse af Sætningen.
Man maa ogsaa komme ihu, at ingen Jesuit faar Lov til at udgive en Bog, uden den
paa det nøieste er prøvet af Ordenens Foresatte; det er tillige betegnende, at de ovenfor
anførte Udtalelser af de jesuitiske Moralister aldrig er tilbagekaldte hverken i ældre
eller nyere Tid. Jesuiterne hylder ogsaa Probabilismen eller den Lære, at alt
kan retfærdiggøres, naar man kan finde en antagelig (probabel) Grund eller en
jesuitisk Autoritets Udtalelse derfor. Escobar mener, at en Dommer kan dømme
snart efter den ene, snart efter den anden Mening, og Emanuel Sa skriver: "Man
kan gjøre, hvad man efter sandsynlig Mening holder for tilladt, selv om det modsatte
staar for Samvittigheden som sikrere." Ja, man kan endog aflægge Ed paa noget
ufandt, naar man for sig selv tillægger Ord, hvorved det forsikrede bliver sandt.
Giendommelig for Jesuiterne er Løgn og Fortielse og idethale en letfærdig Omgaaelse
med Sandheden. De elsker Tveetydighed og paaistaar, at en Handling bliver
lovlig, naar den blot indeholder ét lovligt Moment, ja man siger endog, at det er
tilladt at hjælpe sin Næste til at synde, samt forsvare en Forbrydelse, naar man
derved vil fri sin Person for Skam eller Skade. De forsvare Prostitutionen
i den Grad, at en anseet Historiker siger: "Med aaben Pand, ligesom en Forret-
ningsmand om sin Vare, taler Jesuiten om Salg og Værdiættelse af kvindelig og
jomfruelig Værdi, istedetfor fra først af med hellig Afsty at fordømme enhver Prisgivelse
af dette uvurderlige Gode." Sanchez tillader Menen under visse Omstændigheder,

og den bekjendte Jesuit Joh. Mariana skriver følgende om Henrik III.s Morder: "En udmærket Driftighed, en berømmelig Daad. Ved Kongemordet har han skabt sig en uhyre Navnkundighed." Hvilken Virksomhed en saadan Orden kunde udfolde, kan man forstaa, naar man betænker, at Jesuiterstaten allerede i 1626 omfattede 10 europæiske Kredse og 6 i andre Verdensdele, hvilke var delt i tilsammen 39 Provindser. I disse havde Jesuiterne 803 Huse, hvoriblandt 467 Kollegier, 63 Missioner, 165 Residenser og 36 Seminarier med tilsammen 15,943 Medlemmer. Jesuiterne var og er Protestantismens Dødsfiender; styrkede af Pavens velsignende Haand søgte de ved Inkvisitionen og alle mulige Midler at udrydde det nye Kjetteri. Uden dem vilde Tyskland høist sandsynlig nu været et fuldstændig protestantisk Land. "Modreformationen" i Bayern, Østerrige, Westfalen, Eichsfeld og mange andre Steder er deres Bærk. Jesuiterkollegierne blev de Baaben smedede, som de katolske Landsfyrster og Biskopper vidste at føre med Held til Kjetternes Udryddelse. Det saakaldte "kirkelige Forbehold", som blev fastsat ved Religionsfreden i Augsburg, gav for Størstedelen Papisterne Anledning til at lægge Beslag paa Kirker og Egenomme. Den skrækelige Trediveaarskrig, der næsten gjorde Tyskland til en Ørken, maa ogsaa føres tilbage til jesuitisk Indflydelse. — De Bædere, som ønsker næriere Besked om Jesuiterordenen, henvises særlig til Indledningsaffnittene i A. Brandruds interessante Bog: "Kloster-Væsse," et Bidrag til den jesuitiske Propagandas Historie i Norden.

Kirkemødet i Trient og den katolske Kirkelære.

Samtidig som Pavekirken blev fornyet gennem de nysnævnte Munkeordener og fik en vældig og velordnet Stridskæde mod Protestantismen i Jesuiterne, der var udrustet med Inkvisitionen som sit frygtelige Baaben, søgte den ogsaa paa et almindeligt Kirkemøde at fastslaa Kirkelæren. Dette steede paa den allerede berørte Synode i Trient, der er en uanseelig By, som ligger i en dyb Dal i det naturskønne Tyrol, omsluttet af høie Fjelde. Konciliet var sammenkaldt af Pave Paul III og begyndte 13de Martz 1545; men det varede længe, før et saa stort Antal Biskopper havde indfundet sig, at man kunde begynde paa Arbejderne. Først 13de December nævnte Aar blev det første offentlige Møde holdt. De to første Sammenkomster var kun forberedende og af ringe Betydning; det tredje Møde indskrænkede sig til at bekræfte den almindelige kristelige Troesbekjendelse. Efter megen Strid besluttede man, at Forhandlingerne angaaende Læren og en Reformation af Sæderne skulde gaa ved Siden af hinanden. I det fjerde Møde blev der forhandlet om den hellige Skrift og den kirkelige Overlevering, i det femte om Arvesyndens, i det sjette om Retfærdiggjørelsen af Troen. I det syvende Møde blev Sakramenternes Antal og Kjendemerker bestemte, hvorpaa man gik over til at behandle hvert enkelt af disse. Men endnu var der kun taget faa Beslutninger, der gik ud paa at afskaffe de store Misbrug, som gik i Svang, og selv det lille, som var udrettet i sidstnævnte Retning, mishagede Paven i den Grad, at han under Paaskud af en Pest i 1547 flyttede Mødet til Bologna, hvor han troede mere at kunne gjøre sin Indflydelse gjældende; men i 1548 blev Kirkeforsamlingen opløst, da de keiserlige Biskopper udeblev. Pave Julius III

gav senere efter for Keiserens truende Forordninger og Forstillinger og flyttede Synoden fra Bologna tilbage til Trident, hvor den fortsatte sine Raadslagninger fra 1ste Mai 1551. Forhandlingerne om Nadveren, Skriftemaalet og den sidste Olje blev atter optagne og fortsatte i trettende og fjortende Møde. Efter at have været samlet til 28de April 1552 blev det opløst og udsat i to Aar af Frygt for de Seire, som den protestantiske Fyrste Moriz af Saksen vandt over Keiseren. Men det fik en meget længere Hviletid; først Pius IV lod Mødet fortsætte i Trident fra 8de Januar 1562, og det tilendebragte sit Arbejde i Løbet af følgende Aar. Sagerne blev forberedede og drøftede i Komiteerne, og Beslutningerne, fattede ved Stemmesflerhed af de tilstedeværende Biskopper og Ordensgeneraler, blev høitidelig forkyndte i de fælles Møder. Italienerne fik mest at sige, da de var talrigere end de andre Nationer tilsammen. Oppositionen, især fra de franske og spanske Biskopper, steg nogle Gange til en truende Høide, og det er mærkeligt, at selv de protestantiske Grundlærdomme om den hellige Skrift og Retfærdiggjørelsen eller dog Opfattelser, som nærmede sig til disse, fandt Forsvarere. Men da de mere friske vendte sig til Protestantismen eller af Frygt var uvirksomme, saa vandt det pavelige Parti ved Forhandlinger med Hofferne og med enkelte Prælater en fuldstændig Seir. Beslutningerne indeholdt en Revision af Lærebegrebet, hvorved Ufeilbarhedens Segl blev paatrykt de i Middelsalderen udviklede Dogmer; man skar bort den groveste folkelige Overtro og fordømte Protestanternes Afvigelse fra den katolske Kirkelære. Man anordnede dog meget gavnligt for Kirkeorden og Kirketugt og fornøiede adskilligt Gammekirkeeligt. Forsamlingen skiltes ad med Raabet: "Forbandelse, Forbandelse over alle Kjætere!" Saaledes sluttede denne Synode som et almindelig romersk Partimøde; det var ganske i Pavens og Jesuiternes Bold. Pius IV fik 1564 istand et Uddrag af de vigtigste tridentiske Bestemmelser angaaende Læren, men ofte i bestemte Udtryk end de, Kirkeforsamlingen havde brugt. Dette Mødes Bestemmelser samt den romerske Katekismus, der udkom 1566, gjælder som Troesbekjendelse for den romersk-katolske Kirke og som en paalidelig Fremstilling af Kirkelæren. Medens Protestanterne opstillede den hellige Skrift som den eneste Rettesnor for Troen, befæstede Tridentinermødet Overleveringens Anseelse og gjorde Bibelens Fortolkning afhængig af Kirkens Bestemmelser. Den gamle latinske Bibeloversættelse Vulgata, der var fuld af Feil, blev hævet til lige Anseelse med Grundteksten og skulde ikke blot lægges til Grund for Prædikener, men ogsaa for lærde Ordskiftninger. Dette var rettet mod Protestanterne, der i lærde Undersøgelser gik tilbage til Bibelens Grundprog og til Brug for Folket anbefalede tro Oversættelser paa Modersmaalet af Grundtekstens Ord, uden dermed at ville fastsætte en uforanderlig og uforbederlig kirkelig Oversættelse for alle Tider. Synoden viste fremdeles sit Sindelag mod Reformationens kritiske Aand ved at stille det gamle Testaments apokryfiske Skrifter, der især tiltalte Papiisters Dogmatik, paa lige Linje med de kanoniske Bøger. Medens Protestanterne med Hensyn til Frelsens Vej og Frelsens Orden i skarpe Træk fremstillede Menneskets unaturlige Fordærvelse og gjorde alting afhængigt af Naaden, søgte Tridentinermødet ogsaa at redde noget for Mennesket, og under Skin af dogmatisk Naadehold, der endog tog sig fordelagtig ud overfor Protestanternes temmelig haarde Bestemmelser, aabnede den atter igjen en Bagdør for Gjerningshelligheden. Den gamle romerske Pelagianisme flyttede over i det fastslaaede Lærebegreb. Med

Viljens Frihed fandt Menneskets Fortjeneste for Gud atter sin Plads; men netop deri laa Vildfarelsen og Faren, og ikke i Hævdelsen af den frie Vilje og af gode Gjerningers Nødvendighed. Fremdeles bekræftedes den gamle Pavelære om Messeofferets Betydning, Helgenernes Tilbedelse, Presternes ugifte Stand og flere andre Ting. Men Kronen paa det hele var, at Paverne forstod at bringe det dertil, at Fortolkningerne af Mødets Beslutninger skulde være en Rettighed, som forbeholdtes St. Petri Efterfølger, saa at det stod denne frit for at faa ud af Synodens Bestemmelser, hvad han vilde.

Retroenhedens Tid.

Den lutherske Kirke.

Trediveaarskrigen og Gustav Adolf.

Luther havde forudsagt, at Evangeliet vilde føre Sverdet over Folkene. Han saa Uveiret trække op, men erklærede, at hvor Guds Ord blev omhandlet, kunde det aldrig ske uden Storm, Uro og Fare; enten maatte man fornægte eller give Afkald paa Fred og Ro. Tiden til dette profetiske Ords Opfyldelse nærmede sig; en Krig paa 30 Aar maatte til for at sikre Protestanterne Evangeliet. I Tyskland naaede Gjæringen sit Hødepunkt, da Rigsammerretten udtalte Rigets Akt over den protestantiske Rigsstad Donaupörth; man paastod, at en katolsk Procession var mishandlet. Bayern fuldbyrkede Dommen, idet Evangeliet blev voldsomt undertrykt og Rigsstaden i 1607 berøvet sin Frihed. Paa Opfordring af Kurfyrst Fredrik V af Pfalz fik nogle protestantiske Stænder det følgende Aar (1608) istand en evangelisk Union. Hertug Maximilian af Bayern, der var Jesuiternes Lærling og Ven, stiftede derpaa en katolsk Liga. Den Krig, som længe havde truet Tyskland, brød løs, da Keiser Mathias, trods det saakaldte Majestætsbrev, forbød at bygge protestantiske Kirker i Bøhmen. Nu kunde de bøhmiske Byer ikke længer holde sig i Ro; den 23de Mai 1618 blev to forhadte keiserlige Statsraader kastet ud af Vinduet paa Slottet i Prag. Ferdinand II, som var valgt til Keiser, erklæredes for en Fiende af Bøhmens Frihed og Religion, og man valgte i hans Sted Kurfyrst Fredrik V af Pfalz til Konge. Ved Hjælp af Maximilian af Bayern og den katolske Liga blev imidlertid Bøhmerne besejrede den 8de November 1620 i Slaget paa det hvide Bjerg ved Prag. Og nu gik Ferdinand frem i Bøhmen paa samme Maade som tidligere i sine østerrigske Arvelande. De keiserlige sendte store Sværme af Dominikanere og Jesuitere ind i Landet, og den evangeliske Tro blev udryddet med Jld og Sverd. Paa samme

Viis huserede Maximilian i Rhinpfalz, som han havde erobret. Fredrik V blev affat, og trods Brandenburgs og Saksens Indsigelse gik Kurværdigheden i 1624 over til Bayern. Den evangeliske Union, der fra sin Begyndelse af var mat og kraftsløs, blev opløst, og sidstnævnte Aar stod ingen protestantisk Hær mere under Vaaben. Det blev snart klart, at man ikke alene vilde knuse det uhykelige Bøhmen, men ogsaa tilintetgjøre hele den tyske Protestantisme. Keiseren lod sig nemlig ikke nøie med, at den katolske Ligas Hær under den strenge Greve Johan Tilly, der endnu aldrig var bleven slået i noget Slag, seierrig var trængt frem fra Pfalz til Nedersachsen, men opstillede desuden en egen Hær under den grumme Wallenstein. Efter Mathias's Død blev Erkehertug Ferdinand tysk Keiser (1619—1637). Han var sammen med Maximilian af Bayern opdraget ved det jesuitiske Universitet i Ingolstadt og betragtede det som sin Livsopgave atter at skaffe den katolske Kirke

Tilly.

Eneherredømmet i Tyskland; begge de nævnte Fyrster var meget villige Redskaber i Jesuiternes Hænder, der opflammede dem til den yderste Fanatisme. Da de evangeliske Fyrster i hin Tid hverken eiede sine Forsædres Troesfrimodighed eller stod enige sammen, kunde de ikke staa sig mod Tillys og Wallensteins vilde Horder. Forgjæves søgte Christian IV af Danmark at hjælpe dem; han blev slagen af Tilly den 27de August 1626 ved Luthera i Barenberge og maatte drage hjem med uforrettet Sag, forfulgt af de seierrige Fiender. Først ved Stralsunds Mure maatte Wallenstein standse sit Ndelæggelsestog. Denne By værgede sig helte-

modigt i over 4 Maaneder. Keiser Ferdinand II blev modig af Krigslykken og vovede i 1629 at udstede et Restitutionsedikt, der bestemte, at alle Stiftelser, som var inddragne siden Forliget i Passau, skulde gjengives Pavekirken. De katolske Fyrster skulde derhos have fuld Frihed til at gjenoprette den romersk-katolske Religion i sine Lande. Denne Forordning var næsten et skarpt Tugts Nis for det protestantiske Tyskland end de seierrige keiserlige Hære. Den Glendighed, som disse fremkaldte, kan selv den mest levende Fantasi knapt gjøre sig nogen Forestilling om. To Erkebispedømmer og tolv Bispedømmer rammedes af Restitutionsediktet. Ligesom de bøhmiske og østerrigiske Protestanter skulde nu disse med hele sin Befolkning "pines tilbage" til den romerske Tro. Det rammede Byer og Landsbyer, som for 70—80 Aar siden var gaaet over fra Katholicismen til den protestantiske Gudsdyrkelse, og hvor der nu næsten ikke fandtes en Katholik mere. Det rammede utallige Kloostre, hvis Guds nu enten kom de evangeliske Skoler tilgode, eller som forresten var blevne evangelisk Eiendom. Et Fortvivelsens Strig gik gennem det

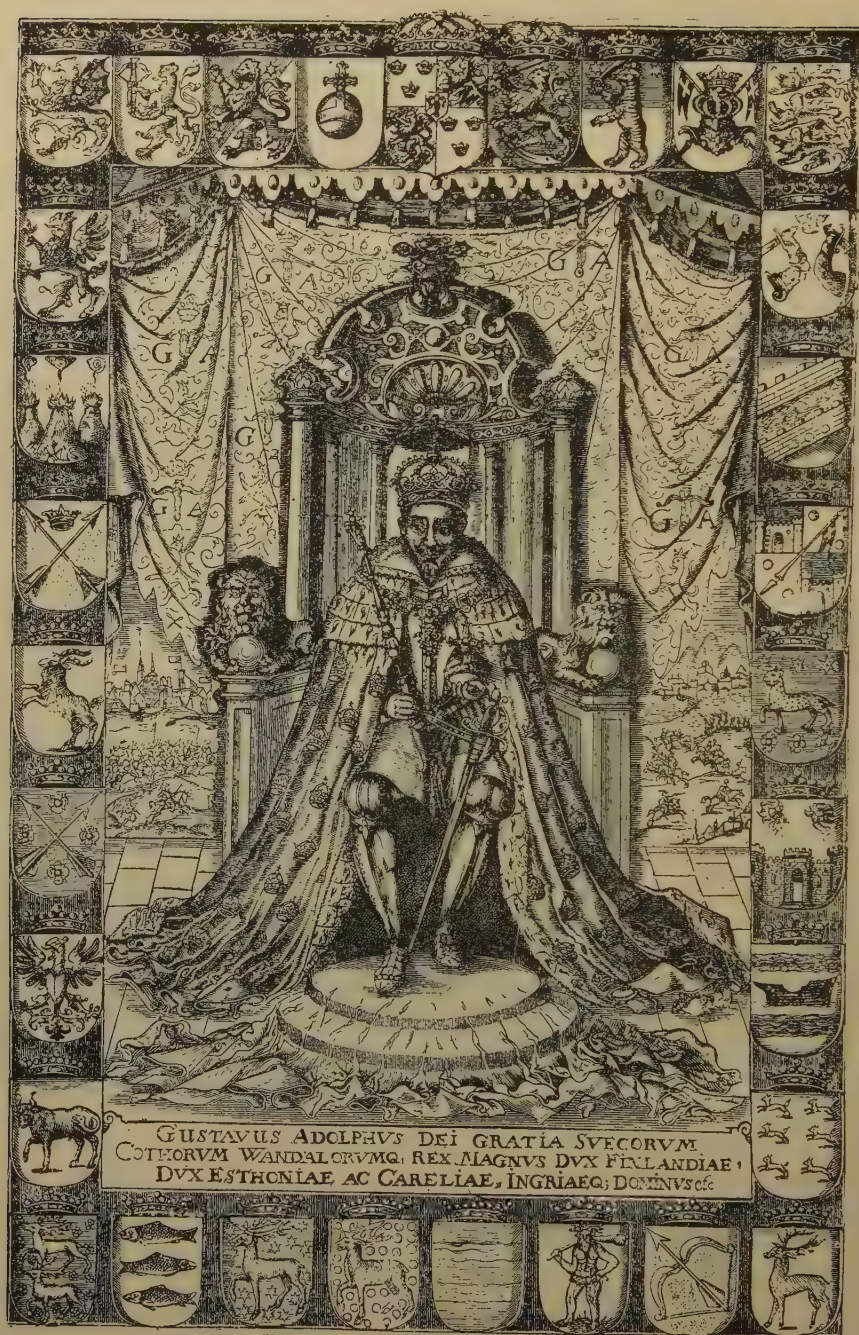
protestantiske Tyskland, og der var endog dem, som mente, at man heller burde kaste Lov og Civilisation paa Dør og forvandle Germannien til et Vildnis, som det før havde været, end at lade det omtalte Edikt komme til Udførelse. I denne farefulde Stund, da Mød allevegne truede de Evangeliske, traadte den heltemodige og troesvarme svenske Konge Gustav Adolf frem paa Kamppladsen; ingen af Historiens Helte straalere i renere Glands. Han blev født paa Stockholm Slot den 9de December 1594 og var Gustav Wasas Sønnesøn. Tidlig viste han Mod og Bestemthed. Han havde ualmindelige Gvner og fik en udmærket Undervisning og Opdragelse. Kun

18 Aar gammel blev han Konge og lagde snart for Dagen, at han var en Feltherre af første Rang. En Tid holdt han paa at blive fangen i Syndens Garn, men blev ved sine Feltprestets alvorlige Formaning gaaft til nyt Liv. Siden var han et Lys som Kristen og rede til at hjælpe sine betrængte Troesbrødre i Krigen mod de Paveelige. Han blev kraftig støttet af den fromme og lærde Rigskantsler Axel Oxenstierna, der var en af de største og ædleste Statsmænd, som har levet. Med en liden, men kampøvet Flot landede han i Pommern 1630. Han knælede foran Hæren, og Alle fulgte hans

Wallenstein.

Eksempel; derpaa holdt han en brændende Bøn, hvori han anraabte Gud om Besignelse til sit Forehavende. Katholikerne gjorde Nar af ham og sagde, at Snekongen nok vilde tine op, naar han kom længere sydpaa; men de blev tilfamme. Han gik fra Seier til Seier. Med Skræk og inderlig Medfølelse saa han Modstandernes Grusomhed. Flere af disse har erkjendt, at han ikke gjorde som de. I München og i andre katholske Byer undgik han alt, hvad der kunde krænke og saare Indbyggerne. Han delte Møje med Soldaterne og omgikkes dem kjærlig, men holdt streng Tugt; selv en Ed blev straffet. Og hvilken Ydmyghed i hans Sjæl, mens Folket forgudede ham!

Gustav Adolf.

Efter et gammelt Kobberstik af Kongen i Kroningsdragt.

"Her, kjære Børn," sagde han engang, "her ser I den store Synder fra Sverige, som enfoldige Mennesker kalder den store Konge." I to Aar blev det ham givet at udføre en Daad, der grændjede til det vidunderlige; hans Kræfter voksede Dag for Dag, og mægtige Planer viste sig for ham og fristede. Men under alt blev han dog sig selv lig, en "Troens Forsvarer," det fuldkomneste, næsten ideale Udtryk for al den Karakterens Adel, hvortil evangelist Kristenaand i Pagt med nordisk Folkeaand kunde og kan løfte et Menneske. For hans gudsfrygtige Heltessjæl stod det klart og urokkeligt, at han var et Herrens "Redskab;" men han følte sig langt fra uundværlig. Før Slaget ved Brei-

t e n f e l d mindede han Hæren om, at den skulde stride, "ei for Mennesker og menneskelige Ting, men for Guds Ære og den evangelistiske Tro," hvorfor den skulde gaa djærvt frem; han følte i sit Hjerte, at Gud var med dem, og "Gud med os!" skulde være deres Løsen. Da han drog ind i Neuenburg, blev han modtaget med Jubel. Folket trængte sig hen for at kysse hans Støvler. Dette stemte hans Sind alvorligt, og han sagde: "Vore Sager staar paa en god Fod, men jeg frygter, at Gud formedelt Folkets Daarstab vil straffe mig. Folket, som tilbeder mig,

Gustav Adolf.

glemmer at bede og stoler mere paa Mennesker end paa Gud. Store Gud, du ved, hvor meget dette mishager mig." En sliq Livsdag fik en vakker Afslutning. I hvilket skjönt Øjs staar han ikke for os hin taagede Morgen paa Sletten ved Lützen, da han bad sine svenske Krigere at sægte "ridderlig" for deres Gud, deres Fødeland og deres Konge, samt lagde Dysterne paa Sinde, at hvis de nu ikke slog Fienden, var det ude med deres Religion, Frihed, timelige og evige Belsærd; eller naar han derefter, da Taagen lettede, med draget Sverd og Blikket hævet mod Himlen raabte: "Nu vil vi gaa paa i Guds Navn; Jesus, Jesus, Jesus, lad os idag stride til dit Navns Ære." Slaget begyndte, snart laa Gustav Adolf død paa Slagmarken; men ved

Perilluatri ac Generosissimo Dno Dno Axelio Orenstierna
 Comiti Norra Australis Libero Baroni in Rymitlo, Dno.
 in Solna et Tydöen. Equiti Jurato, S. R. M. Regnorumq.
 Sueciae Senatori et Cancellario, ac non Induci Provinciali
 Norlandiarum Occidentalium, etc etc Dno suo Gratissimorum
 Lanc. f. Exc. officium calo exculptum dicat dedicat consecratq.
 H. Felck S. R. M. Sueciae Chalcographus

D. B. pin. 1 F. sculp. et excu. cum priv. R. S. Stockholm 1652

Axel Orenstierna. — Efter Jeremias Falck's berömta Kobberstik af 1652.

Solnedgang havde Svenskerne seiret. Det var den 16de November 1632. Den store Kansler Axel Oxenstierna skrev om ham: "Aldrig har Sverige eiet en større Konge; Gustav Adolf den Store, Fædrelandets Fader er Titler, som han med Rette har fortjent. I hele Verden findes for nærværende Ingen, som kan jevnføres med ham, og der har heller ikke paa mange hundrede Aar levet hans Mage. Jeg tviler, om kommende Tider nogensinde vil fostre hans Lige." Under Binduerne i hans Gravkapel i Ridderholmskirken findes følgende indholdsrige og karakteristiske Sætninger: "Gudsfrøgt elskede han" — "Fienderne slog han" — "Riget udvidede han" — "Svenskerne opløstede han" — "De Undertrykte frigjorde han" — "Døende seirede han."

Slaget ved Lützen blev ikke alene afgjørende for den store Kamp, men danner ogsaa et Vendepunkt med Hensyn til Tysklands kirkelige og politiske Forhold. Den ødelæggende Krig varede vistnok endnu i 16 Aar, men ledede saa i 1648 til den vestfalske Fred, der gjorde en Ende paa den forfærdelige Nød. Reformationsværket var derved udvortes betrygget i mange Lande. Den tidligere omtalte Religionsfrihed til Augsburg blev stadfæstet, og Protestanterne fik de samme Rettigheder som Katholikerne.

Den lutheriske Rettroenhed.

Samtidig med den store Religionskrig førtes der i Literaturen en til dels voldsom Kamp mod den rene Lære. Det Troesindhold, som Reformatorerne saa rigt og friskt havde hentet ud af Skriften og formet til herlige Bekendelser, trængte til næiere Begrundelse, Belønning og Udvikling. Det stode i en Mængde Skrifter ved en Række dygtige Videnskabsmænd i det syttende Aarhundrede, og de udførte et Tankearbejde, som maatte vække Beundring, fordi Tankegangen var klar og gennemført indtil det yderste, — men som ikke kan fritjendes for at have syndet mod Frelserens Ord: "Man helde ikke ny Vin paa gamle Læderflasker." Troesindholdet var nyt; — den videnskabelige Form var i Virkeligheden den gamle, den fint udarbejdede skolaftiske, der nu overførtes paa et nyt Felt. Denne Kamp for evangelisk Rettroenhed begyndte som en berettiget Indsigelse mod den Retning, som ved Melancthon mere og mere greb om sig og truede med at føre dem over i den reformerte Kirke. Derfor er den i første Halvdel af det syttende Aarhundrede en Stormagt i Landens Verden og øvede en uberegnelig Indflydelse. Den kan fremvise i denne Tid en Række Mænd, der forenede stor Lærdom og inderlig Fromhed, som den berømte Johan Gerhard (f. 1582, † 1637), der ikke alene er navnkundig ved sin kjæmpemæssige Fremstilling af Troeslæren, men har opbygget utallige Hjerter ved sine "Hellige Betragtninger." I denne Tid levede tillige mange af vore bedste Salmedigtere. Men denne Retning havde ogsaa Skyggesider, der snart kom betænkelig frem. Den indskrænkede Lærefriheden og taalte ikke den ringeste Afvigelse fra de lutheriske Fædre, ja, det gik endog saa vidt, at der lagdes mindre Vægt paa, hvad Bibelen lærte om de forskellige Punkter i Troeslæren, end det, som Fædrene havde skrevet. En ny Skolaftik trængte sig ind og truede med at dræbe alt Liv og Frihed. Bibelstudiet blev mere og mere forfæmlet eller drevet rent forfæret, idet man pirskede med Smaating og gnavede paa Skallet, men naaede sjelden til Kjærnen. De fleste af Tidens Lærdomsværker bærer tydelig nok Vidnesbyrd herom. De udmærker sig ved en

trættende Tørhed og Bidtløstighed og bærer paa en ofte stødende Maade Værdommen tilskue. End værre blev det i den sidste Halvdel af det syttende Aarhundrede, da den Lutherste Rettroenhed udartede til en Skoleretning, der ved sin fanatiske Videnskabelighed maa virke afstrækkende for alle Tider. Over Læren glemte man aldeles Livet. Det theologiske Overmod kjendte snart ingen Grændse, paa samme Tid som Spidsfindig-

*D. Valentin Ernst Loescher,
Ober-Consistorial-Rath und
Superintendent zu Dresden.*

heden og Haarkløveriet fik aldeles Overhaand. "Ethvert Blad af Livets Træ blev skaaret istykker og undersøgt," og man opkastede, lig Skolasterne forud, de mest unyttige og latterlige Spørgsmaal og anvendte uhyre Flid og Værdom paa at besvare dem. De fleste Prædikener fra denne Tid er trættende lange samt strutter af Værdom og er i Regelen tørre og ufrugtbare for Livet. De mest besynderlige Emner vælges, ofte saadanne, som ingen Interesse og Betydning har. I nær Forbindelse med den ovenfor paapegede Mangel ved Theologien stod ogsaa, at man oftest var blind for den sørgelige aandelige Tilstand inden Menighederne; man spurgte lidet eller intet derom, naar blot Læren var

ren. Hertil kom en Strids- og Fordømmelsessyge, som vi ei nu kan gjøre os nogen ret Forestilling om. Man sparede ikke Skjældsord og Betydninger af det værste Slags og fældte ufsærlige Domme over Modstanderne, som vi nu ghyser ved at læse. Sit Høidepunkt naaer denne udartede Ortodoksi med Profesfor Abraham Calow (f. 1612, † 1686). Denne begavede og lærde Mand var vistnok Tidens værste aandelige Slagsbroder. Han eiede en uopslidelig Stridslyst

Johan Gerhard.

og et uudsluffeligt Had til Underledestroende, paa samme Tid som det lader til, at han selv personlig var uberørt af og følelsesløs for Sandheden. Hvor det theologiske Hovmod gjør enhver af Troeslærens Paragrafer til et Symbol, og den urene Videnskab bevæbner Diet, ser man ved høilys Dag Trolde og Uhyrer. Calow bestylder Meisner og denne igjen Calow for Rjætterier i Dufinvis; Reinhard anklager Zeenjerne for 93 falske Lærepunkter, og Fakultetsbetænkningen mod Spener, som Deutschmann især fik istand, mener, at der er 263 Branglærdomme i nævnte fromme Kirkelærers Skrifter. Mod en saadan Udartning fra Reformationen optraadte en Række fromme Mænd med aabent Die for Lærens og Livets Krav. Adskillige af disse har stænket os vore Kirkers bedste Opbyggelsesbøger. Af disse Kirkelærere, som har faaet Navnet Pietismens Forløbere, maa især nævnes Arndt Herberger, Scriber og Müller. Paa Overgangen til det følgende Tidsrum levede og virkede Superintendenten Valentin Ernst Löscher (f. 1673, † 1749). Han udmærkede sig ved hjertelig Fromhed, Iver for den rene Lære og et skarpt Blik for Pietismens Svagheder. De saakaldte Theosofere og Mystikere hævdede ogsaa det kristelige Livs Ret overfor en ensidig Betoning af Læren.

Georg Calixt og Synkretismen.

Under de bitre theologiske Stridigheder var der Enkelte, som søgte at mægle mellem de forfjendte Partier og udfinde det fælleskristelige hos dem og paa Grundlag heraf at arbejde for en nærmere Forstaaelse og gjensidig Anerkjendelse. En af de første og indflydelsesrigeste blandt den religiøse Fordrageligheds Talsmænd var Georg Calixt i Helmstädt, "efter Luther den modigste, efter Melancthon den hensynsfuldeste og efter Chemnitz den lærdeste Theolog i den evangeliske Kirke." Han var født i Slesvig 14de December 1586. Faderen var en begejstret Discipel af Melancthon samt en from og høit agtet Prest. Efter at være fortræffelig forberedt af ham uddannede Sønnen sig videre paa den lærde Skole i Flensburg, og allerede før sit syldte syttende Aar kunde han som en moden Yngling drage til Universitetet i Helmstädt. Man ved kun lidt om hans Ungdom; men allerede Valget af denne Høiskole viser, at han mere blev dannet i den milde melancthoniske end i den kampfærdige lutheriske Skoles Aand. Dette Universitet udmærkede sig nemlig saavel ved Sands for human og klassisk Dannelse som ved Maadehold og ædle Sæder. Besjælet af dyb, alvorlig Fromhed begyndte den unge Calixt sine Studier, og allerede efter 2 Aars Forløb kunde han optræde som Lærer i Filosofi. Han tænkte oprindeligt at ofre sig for Lægevidenskaben, men i 1607 kastede han sig med stort Alvor over Theologiens Studium. Derfor granskede han fornemmelig dennes Kilber og af disse først og fremst den hellige Skrift, hvis Grundprog han behandlede med udmærket Sikkerhed. Dernæst fordybede han sig i Kirkesædrene, senere ogsaa i Skolastikerne og andre gamle Theologer. Han fik snart Ret til at holde theologiske Forelæsninger, men søgte først at forberede sig for en saadan Løbebane ved Studier i Tyskland, Holland, England og Frankrige, hvor han især gjæstede Bibliothekerne og besøgte de forfjendte Universiteter. Under disse Reiser blev hans friske Aand end mere løsgjort fra Fordomme og moden for en uhildet Betragtningssmaade. Men i hin Tid, da man stredes heftig om den

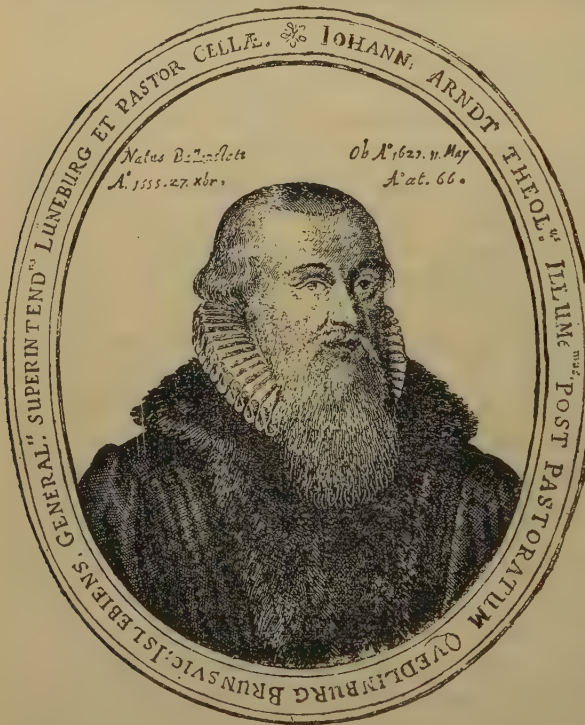
ringeste Troesforfjæl, var en saadan aandelig Frihed noget sjældent og fremkaldte Mistanke. Saaledes gik det ogsaa Caligt, naagtet han i grundige Skrifter ved Siden af al Villighed mod Anderledestruktende bekjæmpede Bildfarelser og Misbrug, især Papisterne. Et offentligt Ordskifte, hvori han besejrede en navnkundig Jesuit, skaffede ham Berømmelse i vide Kredse og et Professorat i Theologi i Helmstädt, hvor han allerede gjentagne Gange med stort Bisald havde holdt Forelæsninger. Her virkede han Resten af sit Liv. Hans Arbejde vidnede baade om melanchtonsk Mildhed og lutherisk Fromhed, idet han fastholdt den store Kirkefaders Ord, at kun Bøn, Prøvelse i Fristelser og Studium tilsammen danner en ægte Theolog. Under Trediveaarskrigen's Storme holdt han trofast ud paa sin Post og virkede til stor Betsignelse baade ved Tale og Skrifter. Men det var ikke Mængden af hans Arbejder eller den Værdom, disse bar Vidnesbyrd om, som gav ham saa stor Betydning for den lutheriske Kirke. Det var meget mere den forsonlige, friggjørende, sandhedskjærlige Aand, som talte ud af alt, hvad han skrev. Mod denne rettede da ogsaa Samtidens stridslystne Theologer sine Raaben, idet de beskyldte ham for at hælde til Calvinismen; men han tilbageviste seierrig disse Angreb. Alligevel gjentog de sig stadig, især efterat han i 1645 havde været tilstede ved en Religionsamtale i Thorn, som var kommen istand for at forene Katholiker, Lutheranere og Reformerte paa det Fællesskristeliges Grund til en Kirke. Dette mislykkedes. Især paa Grund af hans Deltagelse i dette Møde beskyldte man Caligt for Vigeqyldighed mod Religionen, idet man paaastod, at han ikke brød sig om Forskjel i Betjendelse og Lære. Man anklagede ham for Sammenblanding af forskellige Betjendelser eller Synkretisme. Da han ved Siden af den Forskjel, som var mellem den lutheriske og reformerte Betjendelse, tillige fremhævede det fælles som det overveiende, saa sagde man, at han saa med Vigeqyldighed til Calvinisternes fjælsfordærvende Bildfarelse, og beskyldte ham for at ville forene det, som indvortes ikke hørte sammen, men meget mere stod fiendtligt mod hinanden og ei indbyrdes kunde forsones, uden at noget af Sandheden blev ofret paa begge Sider. Derhos mistænkte man ham for hemmelig Papisme, fordi han anerkjendte det kristelige Grundlag ogsaa i den romerske Kirke, trods dens mange Bildfarelser. Han fremhævede især den protestantiske Kirkes væsentlige Overensstemmelse med den kirkelige Overlevering fra de fem første Aarhundreder og betragtede denne som en anden Erkjendelseskilde for den kristelige Lære ved Siden af den hellige Skrift. Derhos opfattede han manges Troesfætning mildere, end man pleiede dengang; dette gjaldt f. Eks. Forholdet mellem de mennesskelige Gjerninger og den guddommelige Naade. Han skjelnede ogsaa skarpere end vanlig mellem Aabenbaringens Perioder og nægtede paa Grund heraf, at Treenighedslæren allerede var saa tydelig aabenbaret i det gamle Testamente som i det nye. Videnstabelig Naahed og Videnstabelighed misforstod og forvanskede hans Paaastande paa mange Maader, og man beskyldte ham næsten for alle ældre og nyere Kjætterier. Caligt førte Kampen med Ro og Forstand og ikke uden Held til sin Død. Hans Balsoprog var: "Salige er de Fredsommelige;" dette finder sin fuldeste Anvendelse paa ham selv. Han levede i disse Kampe, men døde i indre Fred. Først i den sidste Tid af sit Liv begyndte han at blive svagelig, men arbejdede desuagtet lige flittig. Efterat han med megen Vanskelighed havde besøgt Kirken for sidste Gang og taget Del i Kommunionen, sank hans Kræfter hurtig sammen. Under mange opbyggelige Samtaler forberedte han

fig paa den sidste Afsked. Dagen før samme sagde han med Paulus: "Min Oplosnings Tid er forhaanden," og forsikrede, at han tilgav alle sine Fiender, saa vist som han ønskede, at Gud vilde tilgive ham. Han vidnede: "Jeg erkjender intet andet Ophav til min Frelse, intet andet Hoved end Gud Fader, Søn og Helligaand, i hvis Navn jeg er døbt, ingen anden Fortjeneste end den, som Guds enbaarne Søn, vor Herre og Frelser Jesus Kristus, har forhvervet. I denne Tro og Betsjendelse hængte han 19de Marts 1656.

Nogle fromme Kirkelærere i denne Tid.

ed Indsigelse mod den udartede Ortodoksi fremtraadte en Række fromme Mænd, der vurderede den rene Lære høit, men for hvem en levende praktisk Kristendom var Hovedsagen. Vi vil her omtale nogle af de mest fremragende. Johan Arndt blev født den 27de December 1555 i Byen Ballenstädt, der ligger yndig paa Harzbjergenes Skraaning. Faderen var Prest, og baade han og Moderen udmærkede sig ved et gudsfrygtigt Liv. Sønnen

voksede op som en snil Gut, der først og fremst vilde tjene Herren. Han fik snart gien-
nemgaa mange Trængsler, da Faderen døde tidlig, og han selv blev syg. Men Gud hjalp ham til at studere Theologi med Flid og Grundighed. Efter at have virket til stor Velsignelse som Prest paa flere Steder blev han Generalsuperintendent i Lüneburg. Hvad han gennem sit Liv og sine Skrifter har tilsigtet, fremstiller han selv saaledes: "Først og fremst har jeg villet drage Studenters og Prædikanter's Sind fra den altfor meget disputerende og stridslystne Theologi; thi den har atter næsten blevet en Theologia scholastica. For det andet har jeg foretaget mig at føre

de Kristne fra den døde til den frugtbærende Tro. For det tredie har jeg villet føre dem fra Vidensabeligheden og Theorien til Troens og Gudsfrygtighedens virkelige Udøvelse. For det fjerde vilde jeg vise, hvorledes det sande kristelige Liv er, som stemmer overens med Troen, og hvad det bethyder, naar Apostelen siger: "Jeg lever, dog ikke jeg mere, men Kristus lever i mig." Derfor har jeg ikke med mine Bøger paa Munkes Bis havt til Hensigt at fremstille Kristus alene som et Eksempel, men har

villet vise, at Troen paa Kristus maa vokse og bære Frugt, paa det at vi ikke i Guds Dom maatte findes at være ufrugtbare Trær." Som venteligt var mødte han megen Modstand. Modstanderne "vendte og dreiede hans Ytringer og fandt alle mulige "Ismer" ud af dem fra Arianismus, Pietismus til Calvinismus, Beigelianismus og Schwentfeldianismus." Særlig var dette Tilfældet, da han begyndte at udgive sine seks Bøger om "Den sande Kristendom," der har været Utallige til Trøst og Betsignelse og er oversat paa næsten alle Sprog. Han har ogsaa skrevet en fortræffelig

Huspostille, en aandrigh Ud- læggelse af alle Salmene samt værdifulde Prædikener over Luthers Katekismus. Efter et Liv rigt paa Tro og gode Gjerninger gif han 11te Mai 1621 frydefuld hjem til sin Frelser med de Ord: "Nu har jeg overvundet." — Valerius Herberger blev født i Fraustadt i Posen 1ste Mai 1562. Ogfaa han havde fromme Forældre. Det saa i Begyndelsen mørkt ud med Udsigten til at blive Præst, som hans tidlig afdøde Fader ønskede, men Gud banede Vej, saa han kom til at studere. Han læste med Flid og gjorde store Fremskridt, og Gud opdrog ham ved sin Helligaand til et udvalgt Redskab. Han nedsænkede hos ham en saadan Troens Underlighed, en saa enfoldig Tilegnelse af det guddommelige Ord og en saa fast og feierrig Hvilen paa det "alene af Naade," at det er med inderlig Glæde, man lærer at kende hans Liv og Skrifter. Alt,

hvad Gud havde skænket ham af Evner og Kundskaber, maatte altsammen tjene til hans kjære Frelseres Vre. Af ham og ved ham og til ham er alle Ting. Herberger var ogsaa tro mod sin Naadefonge til Døden. Al Bitterhed og alt Fiendskab forstyrrede ham ikke paa hans hellige Grund. Derfor ser vi ogsaa hos ham en underbar Trost i alle Livets Forholde. Med ægte Barneenfald forener han Viens Flid og har ud af alle Videnskabens og Livets Omraader samlet et betydeligt Materiel for at kunne give Folk en Forsmag paa Lisligheden hos Jesus Kristus, som han alene søgte efter. Hans "Hjerstepostille" prises med Rette som en Folkebog af høi Rang. I sin store Magnalia Dei søger han at forvandle alt i det gamle Testamente til Forbil-

leder paa Kristus, og i sine "Trauerbinden" forstaar han paa en findrig Maade at finde en høiere Betydning i ubetydelige Ting i Livet. I sin Fødeby Fraustadt virkede han med trofast og rørende Kjærlighed hele sit Liv først som Lærer, derpaa som Diacon og endelig som Sogneprest ved "Kristi Krybbe." Den 18de Mai 1627 gift han til sin Herres Glæde. — Johan Valentin Andreæ, Sønnesøn af den betydelige Theolog, som især fik istand Konfordinformelen, blev født den 17de August 1586 i Herrenberg i Würtemberg, hvor Faderen var Prest. Han blev tidlig faderløs og mangfoldig prøvet i Trængsler. Efter at have studeret Theologi med Flid først og fremst i den Helligaands Skole og dernæst ved flere Universiteter og paa større Reiser i Tyskland, Schweiz, Østerrig og Italien blev han 1614 Diaconus i Waihingen. I 1620 forfremmedes han til Superintendent i Calw og senere til

Johan Valentin Andreæ.

Hosprest i Stuttgart; efter mange Kampe og Møjsommeligheder i disse Embeder fik han Abbediet i Bebenhausen og senere i Adelberg. Han var en af sin Tids frommeste og aandrigeste Mænd. Paa Grund af sine ligesaa originale som mangesidige Sjæls-egenstaber samt grundige Studier, alsidige Dannelselse og rige Erfaring hævede han sig høit over sin Tids trangbrystede og falske Opfatning. Fra sit Standpunkt gav han den aandstomme Formalisme, Geistlighedens Verdslighed og den forkjærte Opdragelse til Pris for Fronien. Men hans Satirer er ikke andet end Ydersiden af en levende Kristendom, der elskede den lutheriske Kirkes

Bekjendelse som sin aandelige Fostermoder. Men den rette Tro bør vise sin Egthed i Livet. Naar han nu ikke fandt dette Liv, saa hævede han sig til sin ideale "Kristne Stat" og sine "Kristne Fester." Herder har kaldt ham "en Rose blandt sin Tids Torne." Men Rosen savnede vist ikke Froniens Tornepigge. Han døde i Stuttgart blidt og stille den 27de Juni 1654 med den apostoliske Troesbekjendelse paa sine Læber. — Henrik Müller blev født i Lübeck den 16de December 1631 af gudfrygtige Forældre, der gav ham en god Opdragelse og ledede ham tidlig til Frelseren. Da han besad usædvanlige Aandsgaver og udvikledes tidlig, fuldbendte han sine Studier hurtig og kunde allerede 19 Aar gammel begive sig udenlands for at berige sine Kundstaber. Da han i 21-Aarsalderen kom tilbage, blev han Erkefegn i Moskva og

udmærkede sig i den Grad, at han Næst efter blev Dr. i Theologi og det følgende Aar Professor. Baade som Universitetslærer, Sjælesørger og Stribent virkede han med saa stor Trost og Iver, at hans Legemskræfter tidlig blev opbrugte. Han skrev ialt omkring 60 Skrifter. De mest bekendte er hans "Huspostille," "Aandelige Hviletimer" og "Himmelske Kjærlighedskys." Han er en Mester i at skrive kort, kjærnesuldt og syndigt; i Alt er Kristus Kjærnen og Stjernen, og han lægger for Dagen en rig aandelig Erfaring. Han elskede den rene Lære, men optraadte med Kraft mod den døde Ortodoksi og vidner usorbeholdent, "at hvad der skulde være Livets Haab, Troens Næring og Kjærlighedens Binger: Prædikestolen, Alteret, Døbefonten, det er ved den raadende kjødelige Sikkerhed blevet til ligesaa mange stumme Afgudsbilleder."

Under hjertelig Bøn og glad Samtale om aandelige og himmelske Ting hensov Müller i Fred den 23de September 1675, kun 41 Aar gammel. Ved hans Grav vidnede Strifefaderen: "Han levede mere i Himlen end paa Jorden; Verden og dens Lyst var bitrere for ham end Malurt og Galde, men Jesus sødere end Honning." — Som Forfatter af udmærkede Opbyggelsesværker indtager Christian Scriber en høi Plads. Han blev født i Rensburg i Holsten 2den Januar 1626. Faderen døde af Pest, og Udsigterne til at studere var meget mørke, da den lille Formue blev tabt i en af Trediveaarstrigenes Plyndringer. Da hjalp en be-

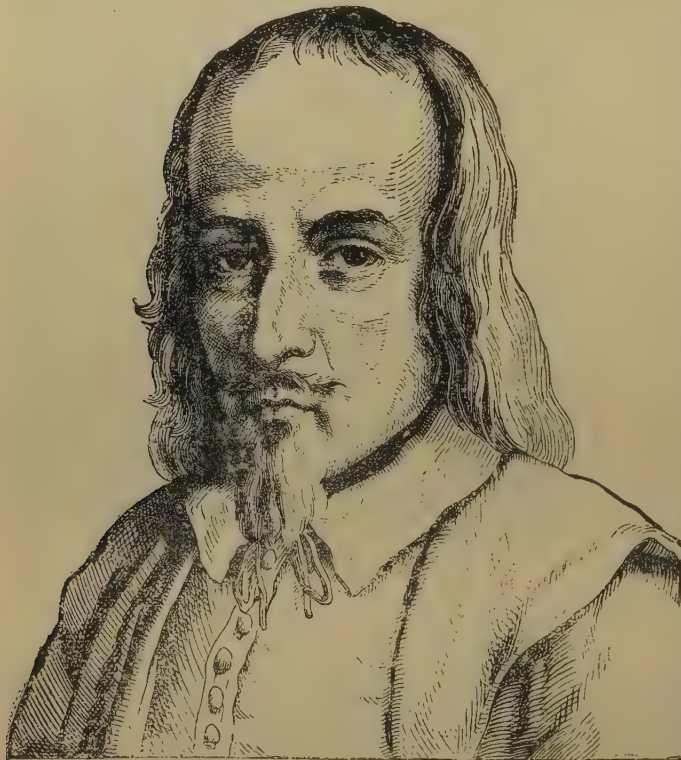

slægtet Rjæbmand ham. Det var forbausende, hvor hurtig han erhvervede sig udmærkede Kundskaber i alle Fag. I 1651 blev han Huslærer og snart efter Prest først i Stendal, saa i Magdeburg og tilsidst Overhosprædikanter og Kirkeraad i Dresden og Skoleinspektør i Rvedlinburg. Overalt virkede han med den største Samvittighedsfuldhed og Dygtighed og bidrog mægtig til at vække og fremme et sundt kristeligt Liv paa den lutheriske Beksjendelses Grund. Hans "Sjæleskat" og "Gottholdts tilfældige Betragtninger" er endnu til stor aandelig Vederkvælgelse for utallige Sjæle. Det, som drager os til ham, er, ligesom hos Herberger, den sindrige og inderlige Maade, hvorpaa han forstaaer allesteds i Naturen og Mennekelivet at finde Jevnsjælsespunkter med Guds Rige. I sit huslige Liv havde han mange Trængsler; han fulgte fire Hustruer til Graven, og af 14 Børn var der kun to, som overlevede ham. Hans Sygeleie vidnede herlig om

Troens Seier over Døden, og de Ord, som han da talte, bærer i særstilt Mening Erfaringens Kraft i sig. Alle Smerter led han med en overordentlig Taalmodighed, og paa hans Ansigt straaede Guds Fred. Da man læste for ham en Bøn af Arndt om en salig Ende og ønskede, at Bønnens Trøst maatte blive levende i hans Hjerte, svarede han: "Ja, den vil jeg medtage." Til sin Hustru ytrede han: "Jeg smager og ser, hvor god Herren er." Saaledes gif han ind til Livet 5te April 1693.

En mærkelig Skomager.

Blandt Tidens Mystikere og Theosofere, som optraadte mod den døde Retroenhed, indtager Jacob Böhme den første Plads. Han blev født 1575 i en liden Landsby ved Gørliß. Hans Forældre var fattige Bønder, der alene havde Raad til at lade ham faa den sædvanlige Religionsundervisning i Skolen, samt lidt Veiledning i Læsning og Skrivning. Sammen med andre Gutter maatte han tidlig vogte Kvæget paa Marken. Han var

Jacob Böhme.

et stille, indadvendt Barn, i hvis Bæsen der var noget drømmende, som hos digteriske Naturer. Ja, allerede tidlig ytrede sig indre Synere, der for ham antog Virkelighedens Præg. Da han ikke var stikket til landligt Arbejde, blev han sat i Lære hos en Skomager. Her tiltalte en Dag en Fremmed den unge Gut saaledes: "Jacob, du er endnu kun liden, men den Tid skal komme, da du skal blive stor og et helt andet Menneske, og Verden skal forundre sig over dig. Derfor vær from, frygt Gud og hold hans

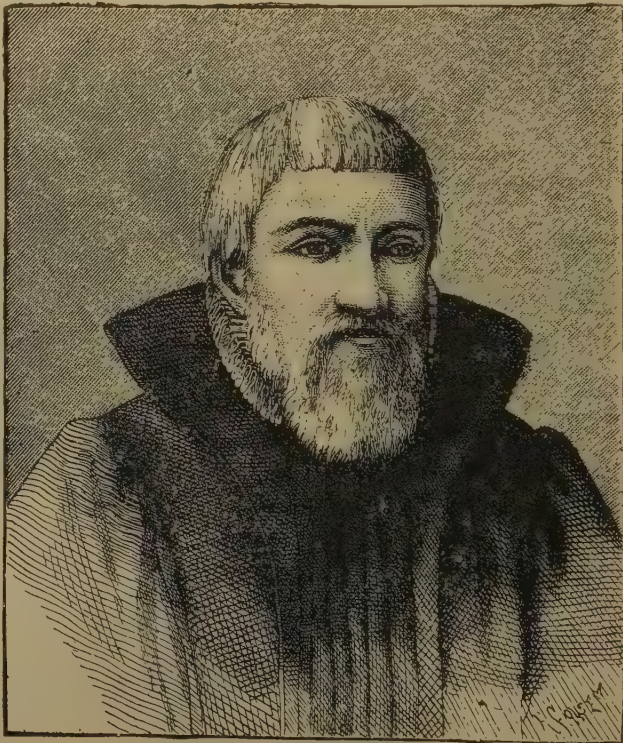
Ord i Ære; Isærdeleshed læs gjerne i den hellige Skrift, hvor du finder Trøst og Veiledning; thi du vil komme til at lide megen Nød, Fattigdom og Forsølgelse. Men vær kun usforagt og hold ud; thi du er kjær for Gud, og han er dig naadig." Derpaa trykkede den Fremmede hans Haand og forsvandt. Efter denne Doplevelse

blev Jacob mere eftertænkfuld og alvorlig og beslittede sig paa rene Sæder og guddelige Betragtninger; han kunde heller ikke tilbageholde et bejendende og formanende Ord, naar de andre Svende paa Bærkstedet førte letfærdig Tale om de hellige Ting. Disse vilde ikke høre paa hans Formaninger, og for at gjøre Ende paa Tvistigheden gav Mesteren den besværlige Husprædikant Afkæd. Bøhme maatte da ud i den vide Verden som reisende Haandværksjvend. Paa denne Vandring erfarede han, at Tiden var opfyldt af theologiske Stridigheder, at den evangeliske Kirke var splittet i Partier, der gjensidig forfjætrede hverandre og paa ham gjorde Indtrykket af et Babel. Det var en dyb Sorg for ham, og han kjæmpede alvorlig med Tvivl som reiste sig, ved at søge fast Grund i den hellige Skrift. Ved Siden af Læsning i Bibelen øvede han flittig Bønnen og holdt sig især til Forjættelsen: "Skulde den himmelske Fader ikke give dem den Helligaand, der beder ham derom." Da han en Dag undervejs arbejdede hos en Mester, blev han sat i en Tilstand af salig Hvile, en Sabbat i Sjælen, der varede i syv Dage, og i hvilken han i sit Indre ligesom var omgivet af et guddommeligt Lys. Aar 1594 vendte han tilbage til Ørskitz, blev 1599 Mester og ægtede en Borgerdatter, med hvem han levede 30 Aar i et lykkeligt Ægteskab. I Aaret 1600 kom han i en mærkelig indre Genrykkelse; det var for ham, som han nu kunde se ind i Tingenes Principer og dybeste Grunde. 10 Aar derefter havde han atter en mærkelig indre Oplevelse. Han mærkede paa én Gang, at hvad han tidligere havde seet stykvis og i enkelte Øynglimt, det saa han nu som et sammenhængende Hele i bestemte Omrids. Han følte en Drift som en Jyd til at nedskrive sine indre Syn. Dog var det ingenlunde hans Hensigt, at det skulde udgives; han vilde kun nedskrive det for sig selv. Paa sit Bærksted om Morgenens og Aftenen, før og efter Arbejdstiden, begyndte han da at nedtegne sine mægtige Syn og Tanker. Saaledes fremkom efterhaanden hans berømte Bæk "Aurora eller Morgensrøden i Øgning, d. e. Roden eller Moderen til Filosofien, Astrologien og Theologien af den rette Grund eller Beskrivelse af Naturen." Han var sig ikke selv mægtig, naar han skrev; det var som en "Plasfregn," der gaar forbi. Først i de senere Arbejder fik han en lidt større Klarhed og bedre Stil. Af hans Bøger tog beundrende Venner Afskrifter, og disse kom tilfældigvis i Hænderne paa Datidens stridslystne ortodokse Præster og fremkaldte Forfølgelse og mange Ubehageligheder for den sagsmodige, fredelskende Mand. Det gik efterhaanden tilbage med Haandværket; men formuende Venner understøttede ham; tilslut ophørte han aldeles som Skomager og ofrede sig helt for Theosofien, der betyder Visdom i Gud, i Guds Aand, en skuende Erkendelse baade af de guddommelige og de naturlige Hemmeligheder, paa Grundlag af Guds Åbenbaring i den hellige Skrift og i Naturens Bog. Fra 1519 til sin Død forfattede han en Række Skrifter, som han dog ikke selv gav ud i Trykken. De mærkeligste er: "Om de tre Principer," "Om Menneskets ensomme Liv," "Om alle Væsners Fødsel og Betegnelse," "Om Naadevalget," en Udlægning af 1ste Mosebog, "40 Spørgsmaal om Sjælen," "Det indadvendte Dø," "Om Kristi Menneskeblivelse," samt den overveiede praktiske og opbyggelige: "Veien til Kristus." De er alle vanskelige at forstaa og stemmer paa mange Steder ei med den rene Lære; men der findes "Partier af en henrivende Skønhed, forenet med en overraskende Dybde, med frugtbare Lys og nye Lys" (Martensen). I sine sidste Leveaar besøgte Bøhme oftere sine Venner paa de forskellige Steder. I Dresden

kom det til en Samtale mellem ham og flere anseede Theologer, blandt hvilke den store Dogmatiker Johan Gerhard. Han vakte Alles Beundring. Gerhard sagde: "Jeg vilde ikke rage den ganske Verden og hjælpe til at fordømme denne Mand." Og Meisner ytrede: "Ikke jeg heller. Hvo ved, hvad der stifter bag ved dette? Hvor kan vi bedømme, hvad vi ikke har begrebet. Gud omvende Manden, dersom han farer vild. Han er en Mand af vidunderlig høie Aandsgaver, som man for Tiden hverken kan fordømme eller approbere." Men det var Gaa, som signede disse retsindige Mænd. — Da Bøhme i 1624 under et Ophold i Schlesien blev syg og mærkede, at hans Dødsningstime var forhaanden, bad han om at blive bragt tilbage til Gørlicz. Dette skede. Efter 14 Dages Sygdom begjærede han Sakramentet og afslagde den lutheriske Troesbekjendelse. Med Rolighed saa han Døden imøde. Søndag den 21de November kort efter Midnat kaldte han paa sin Søn Tobias og spurgte, om han ikke hørte den beilige Musik, og bad ham aabne Døren, saa at Tonerne bedre kunde trænge ind. Senere bad han: "O, du stærke Gud Zebaoth, frels mig efter din Vilje," og snart derefter: "Du, korsfæstede Herre Jesus Kristus, forbarm dig over mig og tag mig til dig i dit Rige." Kloffen 6 om Morgenen tog han pludselig Afsted med et Smil og sagde: "Nu farer jeg ind i Paradiset!" hvorpaa han opgav sin Mand.

Den danske Kirke.

Lærekampene i denne Tid sporede sig ogsaa i Danmark. Den Mand, som giver Tiden nærmest efter Reformationen sit Præg, er Nils Hemmingsen (f. 1511, † 1600), en Bøndesøn fra Holland. Han var Melanctons Discipel og Ven; ved sin Virksomhed i Hovedstaden som Professor ved Universitetet og Prest ved Helliggeistkirken havde han bundet Hædersnavnet "Danmarks almindelige Lærer." Ved sine Skrifter var han ogsaa bekendt i Udlandet. Da han hylde sin Lærers milde theologiske Retning, blev denne ogsaa mærkbar blandt hans mange Disciple. Hele den danske Kirke fik et

Nils Hemmingsen.

filipistisk Drag. Ja, i flere Punkter hældede han aabenbart til Calvinismen. Dette rygtedes i Tyskland, og efter Paavirkning herfra blev Hemmingen først tilholdt at lære npiagtig efter den augsburgske Troesbeljendelse og senere endog affat. Konfordindebogen fik dog dengang ikke Indgang i Danmark, som Tyskerne havde ventet; Fredrik II kastede det tilsendte pragtfulde Eksemplar i Raminen. Under hans Eftermand Christian IV vandt den strengere Lutherdom fuld Seier over Filipismen. Dette skyldes især den lærde Biskop Hans Povelzen Resen (f. 1561, † 1638), der blev Lutherdommens Forkjæmper og Ortodoksiens Fremhæver. Med Nidkjærhed og Dghlighed søgte han ikke alene at beseire den hemmelige Calvinisme, men ogsaa Jesuiterne, som med Iver arbejdede paa at gjenerobre Danmark for Paven. Ved Kongens Bistand lykkedes det fuldstændig, og da Reformationssaaret 1617 oprandt, udgav Resen to Jubilæumsstrifter og fik udvirket hos Kongen, at hver Allhelgenssøndag skulde herefter opsendes en Takkebøn for den lutheriske Reformation. Ved en Bibeloversættelse, en Katekismusudgave og flere Strifter virkede Resen til varig Belsig-nelse for den danske Kirke. Sit betydningsfulde Arbejde blev han trolig bistaaet af den lærde og fromme Jesper Brochmand (f. 1585, † 1652). Han var først Professor og blev siden Resens Eftermand som Biskop i Sjælland. Hans Hoved-

Jesper Brochmand.

værk er en systematisk Theologi, der blev trykt mange Gange og vandt stor Berømmelse i Udlandet. Han skrev ogsaa grundige og udmærkede Strifter mod Katholicismen, som søgte at snige sig ind. Men størst Betydning for Kirkefolket fik dog hans "Huspostille," hvori dyb Skriftlærdom og hjertelig Fromhed er mærkelig forenede. Den har været af uberegnelig Betydning for det kristelige Livs Bættelse og sunde Bæft. Af Karakter var Brochmand alvorlig, med et tungsindigt Anstrøg, men mild og venlig. Han har tillige gjort sig fortjent ved at opdrage store Mænd, blandt hvilke her blot skal nævnes Peder Griffenfeldt, der som Kongens Kantser viste, at han ogsaa havde Syn og Hjerte for Kirkens Vel. Ved Siden af Brochmand staar Biskop Jens Dinesen Jersin i Ribe (f. 1587, † 1634). Han var en fremlynt og udmærket Skolemand samt en fremragende og from Biskop, som

man har kaldt "Danmarks Johan Arndt." Ved sine Ophbyggelseskrifter "Troens Kamp og Seier," "En ret Vej til Livet," "Om Mirakler, Tegn og Åbenbaringer," har han havt stor og blivende Betydning for den dansk-norske Kirke. Jernbyrdig med de to sidstnævnte i Fromhed og Værdom er Adelsmanden Holger Rosenfrans (f. 1574, † 1642). Og saa han virkede meget ved lærde og opbyggelige Skrifter. — Bibelfortolkningen vedblev at være Hovedsagen i dette Tidsrum ved Siden af Polemiken mod andre Betsjendelser. I Literaturen betegnes dette Afsnit som "det lærde Tidsrum." En Række kirkelige Lovbestemmelser og Breve udkom; dels gjaldt de Underledestroende, dels Kirkens Kaar, som de nærmere fastsatte. Christian V.s danske Lov af 1683 er i saa Maade særlig betydningsfuld. Ved Biskop Hans Bagger (f. 1646, † 1693) udkom det nye "Kirkeritual" (1685) og straks derpaa "Alterbogen" (1688). De indeholder samlet

Thomas Kingo.

og ordnet, hvad Sædvane og Skik i kirkelig Henseende havde ført med sig. Af Salmedigtere mærkes særlig den barnlig-fromme og ægte folkelige Hans Christensen Sthen (f. 1540, † 1610) og fremfor Alle Thomas Kingo (f. 1634, † 1703). Han udgav "Andelige Sjunge-Ror" samt "Winterparten" og viste sig i disse som "Salmisten i det danske Kirkefor." Den Salmebog, som udkom i 1699, var udarbejdet af Andre, men bærer med Rette hans Navn, da deri findes mange af hans bedste Salmer. Denne Salmebog kom efterhaanden til at afløse den gamle af Hans Thomissøn og bruges endnu paa enkelte Steder. Trods adskillige glædelige Tegn paa Fromhed og kristeligt Liv var Tilstanden i det Hele sørgelig. Menighedslivet var ofte stjæmmet af Raahed, og de stræffelige Hefse-

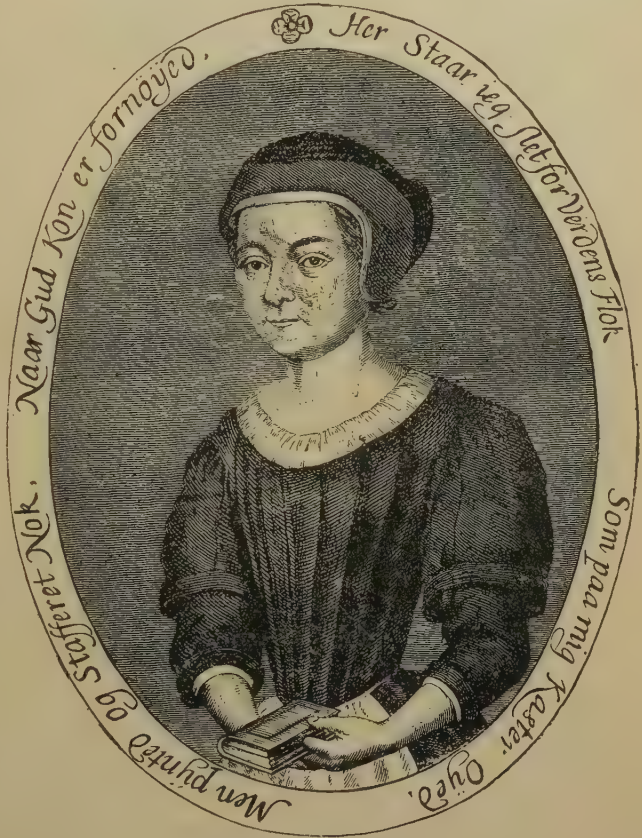
processer florerede og afgav sørgelige Bidnessbyrd om, hvor stor Magt Overtroen endnu havde over Hjerterne; men meget varselede dog om, at en ny og bedre Tid var i Frembrud.

De kirkelige Forholde i Norge.

Norge kjendes kun et enkelt Eksempel paa, at Calvinister søgte Indpas her, idet Flere med reformerte Anskuelser stod anklaget for Domkapitlet i Oslo Aar 1619. Men anderledes stillede Forholdene sig med Hensyn til Katholikerne. Særlig søgte Jesuiterne at løfte

unge, begavede Folk til sine Stoler i Uddannelsen. Naar de nu kom hjem og fik Embeder, søgte disse hemmelig at undergrave Lutherdommen. Christian IV havde allerede i 1604 sin Opmærksomhed herpaa, og i en Forordning bød han, at den, som havde studeret hos Jesuiterne, ikke skulde betros noget Embede. Men disse Pavenes trohjelper drev fremdeles sit Spil. Da blev fem Prestes og to Studenter anklagede som hemmelige Katholiker og stævnedes til at møde for Herredagen i Skien 1613. Kongen var selv tilstede, medens disse blev forhørte paa Gjerpen Prestegaard af Biskop

Dorothea Engelbrektsdatter.

Nils Clausen Sinning († 1617). Først efter tre Dages Forløb lyffedes det den skarpsindige og dygtige Mand at "rive Skalkheds-Hammen" af dem, saa de maatte tilstaa. De blev nu straffede med Landsforvisning. Samtidig blev der udstedt et nyt Kongebrev, som bød, at Enhver, der blev overbevist om Papisme, skulde miste sin Dødel og Arv samt jages ud af Landet. Men desuagtet lyffedes det fremdeles hemmelige Jesuiter at snige sig ind og drive sit Spil. En Skræbbersvend ved Navn Lauritz Nils søn Malmø drog om langs Kysten og i Bygderne og gav sig ud for at være Prest. Det er mærkeligt, at han spillede sin Rolle saa godt, at

flere Præster blev narrede og lod ham baade prædike og udføre ministerielle Handlinger. Endelig blev han ført for Dødsstraf og overleveret til den verdslige Øvrighed og rimeligvis ogsaa henrettet. I 1624 blev der ved et tredje og strengere Kongebrev sat en Stopper for Jesuiternes Grævlingsarbejde; dette Edikt bestemte Livsstraf for Jesuiter og papi-stiske Munkke, som viste sig her. Dermed var nævnte Bevægelse lammet. Lidt senere fremkaldte Lektor ved Latinstolen i Christiania, Nils Svendsen Chronich, en stærk Bevægelse af sværmerisk Art ved sine voldsomme Udfald i Prædikener, Sange og Skrifter mod den ortodokse Kristendom. Han mistede sit Embede og forlod Landet, og Sværmeriet lagde sig efterhaanden. I Trondhjems Stift voldte Svensten Anders Remppe (f. 1622, † 1688) nogle Aartier senere adskillig Røre. Han var en Lands-

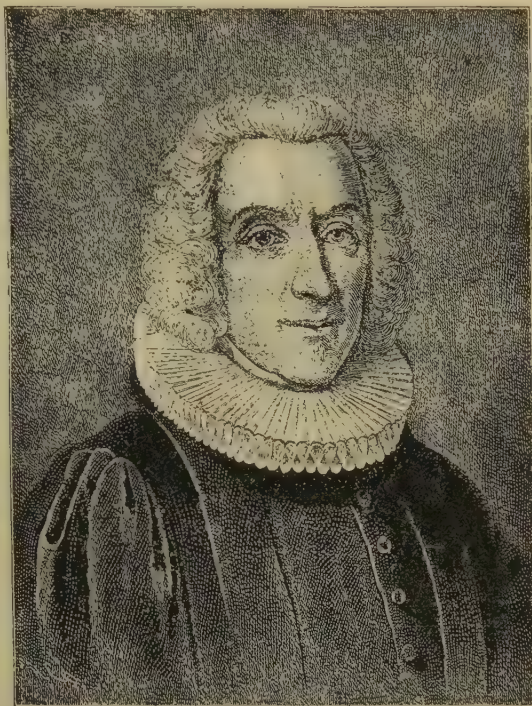
Petter Vass.

beslagtet af nysnævnte og blev i 1674 landsforvist. — Det kirkelige Oplysningsarbejde fredd betydelig frem i denne Tid. Latinstolerne bedredes, Præsterne blev tilholdte at studere en Tid ved et Universitet og underkaste sig Eksamen, før de blev ansatte, og den saakaldte Bispeeksamen for Præsterne blev indført. Adskillige af Bisperne og enkelte Præster i denne Tid stod i Ry for theologisk og historisk Lærdom. De dygtigste Bisper i denne Tid var Anders Fos († 1607), Pontoppidan den Ældre († 1678), Nils Clausen Sinning († 1617) og fremfor Alle Nils Randulf († 1711). Som dygtige og varm-

hjertede Prædikanter kan nævnes

Sognepræst Peder Broch († 1632), Biskop Marcus Humble († 1661), Mag. Edvard Edvardsen (f. 1630, † 1695) og Sognepræst Ambrosius Hardenbech († 1683). De fleste Prædikener var lange, tørre og lærde og lidet stiftede til at vække og nære et kristeligt Liv. Undtagelser danner dog de foran nævnte. Geistligheden stod noksaa lavt, og kirkelige Standaler var desværre ikke sjældne. Livet i Menighederne var idethale raat og ubrudt trods den dybe Respekt for Guds Ord. Hekseværnen og Overtro florerede her som i mange Lande i denne Tid. Et dygtigt Arbejde for kristelig Folkeoplysning udføldede førnævnte Anders Fos samt Biskopperne Thomas Wegener († 1654), Ludvig Munthe († 1649) og Erik Pontoppidan den Ældre. De tre sidste samt Præsterne Christen Steffensen Bang (f. 1580, † 1678) og Knud Sevaldsen Bang (f. 1633, † 1694) har gjort sig bekjendte ved udgivne Forklaringer over Luthers lille Katekismus. Ved Begyndelsen af dette Tidsrum fik vort Land en norsk Kirkeordi-

nantz, der var en Samarbejdelse af den danske, foretagen af norske Bisper paa Mødet i Bergen 1604. Baade forskjellige særstilte Forordninger og Christian V's norske Lov (1687) søgte at ramme Kirkens Læve. Det omtalte danske Kirkeritual og Alterbog fastsatte Kirkesistene og Guds-tjenesten ogsaa for Norge. Kirkesangen vaagnede til Liv ved Dorothea Engelbrechtsdatter (f. 1634, † 1716), Samuel Olsen Bruun og især ved den mærkelige, begavede og folkelige Nordlandsprest Petter Dass (f. 1647, † 1708). Han virkede utrættelig for, at "Helgeland maatte blive et helligt Land for Gud." Af disse nævnte tre har vi vakre Salmer i vor Kirkebog. Til Rettroenhedens Tid hører ogsaa efter sin hele Aandsretning den fromme og nidkjære Prest i Baagen i Nordland, Hans Egede (f. 1686, † 1758), der drev en af Kristi Kjærlighed sammen med sin fortræffelige Hustru Gjertrud Rask († 1735)

Hans Egede.

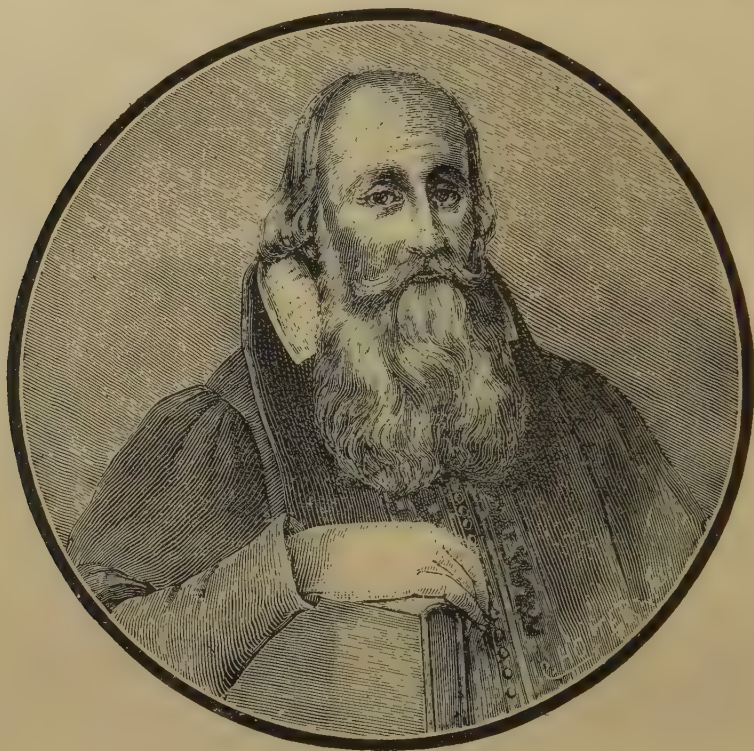
drog ud til Grønland som Missionær og her virkede til stor Betsignelse, saa han med Rette har faaet Hædersnavnet "Grønlændernes Apostel." Hans hele Liv var Virkeliggjørelsen af Bælgspøget: "Jeg har intet saa kjært, at jeg jo gjerne vil opofre det for Kristi Gæde og Væres Skyld." Paa Island viste den rigt begavede Prest Hallgrim Pjeturson (f. 1614, † 1674) sig som en Salmedigter af høi Rang. Biskop John Torfeldson Vidalin (f. 1666, † 1720) var enestaaende dygtig som Prædikant. Hans islandske Huspostil er et Meisterværk. Forresten havde Island flere dygtige Mænd i denne Tid, og Aandslivet og Kirkelivet stod forholdsbævis høit.

Lidt om Kirkelivet i Sverige.

Ved Upsala Mødes Beslutninger var Pavestirkens Erobringsforsøg paa den svenske Kirke seirrigt slaaede tilbage. Kong Sigismunds Arbejde for Papismen mislykkedes ogsaa ganske. Paa Rigsdagen i Stockholm 1599 opsaagde Stænderne ham Tro og Lydighed. Under Karl IX's kraftige Styrelse truede en ny Fare fra Calvinismen. Kongen udgav flere Skrifter, som pegede i den Retning; men han fik en skarp og usøfærdet Modstander i den udmærkede Erkebiskop Olaus Martini († 1609). Karls Forsøg paa at forene den svenske Kirke med den reformerte mislykkedes helt. Ved et offentligt Ordstifte i Upsala 1608

mellem Calvinisten *Forbes* og *Olaus Martini* m. fl. blev den førstnævnte bragt til Tausshed, og da Kongen døde i 1611, var den svenske Kirke mere lutherisk end nogenfinde før. Saa indtraadte en roligere Tid, da Kirken uddannede sin indre Forfatning og befæstede den Ordning, som var antagen ved Upsala Møde. De fremragende Biskopper *Johannes Rudbeckius* († 1646) og *Laurentius Paulinus* († 1646) bidrog særlig hertil. De idelige Angreb paa den svenske Kirke fremkaldte skarpe religiøse Tvangsløve. Tre Svensker der havde gaaet i Jesuiternes Skole, blev endog henrettede 1624. Og saa mod den Judaisme, som ytrede sig hos Almuen paa flere Steder, optraadte man meget strengt, ja straffede endog Enkelte paa Livet.

Johannes Rudbeckius.

Biskop Rudbeckius og Andre arbejdede for, at Konfordinformelen maatte blive erkjendt som symbolisk Bog. Ved Siden heraf gjorde sig gjældende en modsat Retning, der var fordrageligere mod andre kristne Religionspartier og søgte at faa istand en Forening med dem. For dette Maal arbejdede den skotske Prest *Duræus*, der kom til Sverige 1636; men hans Bestræbelser havde saa liden Fremgang, at han to Aar senere blev udstjælt af Landet. Denne hans Skjæbne affrækkede ikke den for sin Værdom og sit milde Tænkesæt udmærkede Biskop *Johannes Matthiæ* († 1670) til at arbejde for den samme Sag i flere dygtige Skrifter. Men baade han og hans Meningsfælle, den lærde, men hestige og urolige *Johan Terserus* (1678) blev assatte. Den strenge Ortodoksi havde fuldstændig seiret, og gjennem et Kongebrev

Jesper Svedberg.

blev den hele Konfordinde bog Aar 1663 tillagt symbolist Anseelse. Men under Karl XI fik ikke alene Symbolismen Herrevælde; han indskrænkede ogsaa Kirkens Ret og Bispernes Magt og styrede selv enevældig haade over Kirke og Stat. Denne Konges Regjering udmærker sig forøvrigt ved et ibrigt og frugtbringende kirkeligt Arbejde paa flere Omraader. Ny Kirkelov, Haandbog, Salmebog og Kathetismusforklaring blev nu indført. Salmebogen udkom i sin endelige Skikkelse 1695 og styldes især Biskopperne Jesper Svedberg (f. 1653, † 1735), Haqvin Spegel (f. 1645, † 1714) og Jsaac Kolmodin († 1709). De var tillige selv fremragende Salmedigtere og regnes blandt Sveriges frommeste og bedste Bisper. Erkebiskop Swebilius (f. 1624 † 1700) udarbejdede Aar 1698 den nye Kathetismusforklaring, som blev almin-

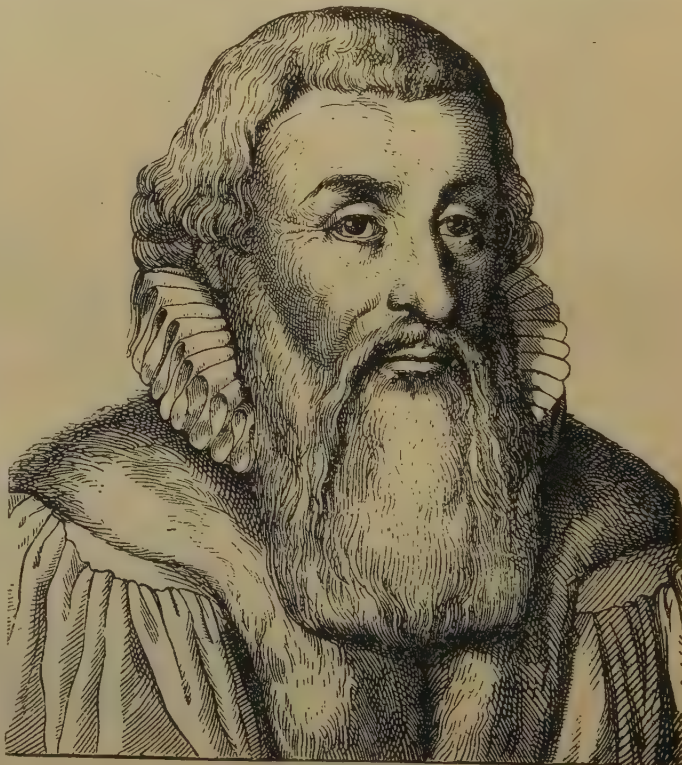

Haqvin Spegel.

delig benyttet ved Religionsundervisningen inden Menighederne. Men de gjentagne Forsøg paa at revidere den gamle Bibeloversættelse lykkedes ikke. Man tog sig med Iver af Lappernes Ombudelse og forsynede de svenske Kolonier i Nordamerika med Præster og Bøger. Den store Rigs-kantsler Axel Oxenstierna (f. 1583, † 1654) havde allerede Aar 1637 anlagt Kolonien "Nya Sverige" ved Delawareslodens søndre Strand, tæt ved dens Udløbsvig; herigjennem var Grundvolden bleven lagt til den nuværende lutherske Kirke i de Forenede Stater. Der gjordes ogsaa meget for at ordne Skolevæsenet og bringe det i Blomstring. Prædikenen stod meget høit. Rudbeckius, Joh. Botvidi (f. 1575, † 1635), Isak Rothovius († 1652), Johannes Matthiæ, Johan Terserus, Magnus Pontinus († 1691), Gezelius den Yngre († 1718) samt Spegel og Svedberg var Alle fremragende Prædikanter, hvis ofte vældige og hjærve Taler ogsaa nu gjør et dybt Indtryk paa Læseren. Men idethese var den svenske Kirke stivnet i Ortodoksi. Livet kvaletes ofte i de stramme Former. Overtro og Heksevæsen var noksaa almindelig, og en Mængde Mennesker blev dømt til Døden og brændte eller halshuggede, fordi man troede, at de stod i Forbund med Djævelen. Salmedigtningen og den religiøse Litteratur idethese vidner dog om betydelig aandelig Kraft, og glædelige Tegn paa levende Kristendom sporedes hist og her.

Prædiken.

Reformationstidens kunstløse og hjertelige Prædikemaade blev i det følgende Tidsrum fortrængt af en Række kunstige og spidsfindige Metoder. Blandt de ældre Prædikeformer var *Hunniana*, opkaldt efter Wittenbergerprofessoren Hunnius († 1603) længe meget yndet. Efter den skulde der af Teksten tages Anledning til at afhandle visse Slags Spørgsmaal, som sigtede til at oplyse Troeslæren, at gjen-drive Bildfarelser, at formane og trøste og at oplyse Teksten med Eksempler, hentede fra Hverdagslivet og Historien.

Johan Arndt.

Af andre Methoder maa nævnes *Hoepfneriana*, som gik ud paa at forklare Teksten uden at gjøre Anvendelse paa Livet; *Ursiniana*, som tog Cicero til Mønster; *Hülsemanniana*, som især lagde Vægt paa udførlige Indledningsbetragtninger. Til de hyppigst brugte Methoder hørte dels *Heroica*, hvorved oprindelig forstodes fri Hengivelse til Aandens Indskydelser, men som senere betegnede en lidenskabelig og høitidelig Fremstilling, særlig passende til Fæsttaler, dels *Historica*, som krævede Emnet oplyst med Træk af den hellige og verdslige Historie. *Realis* særkjendtes ved et blomstrende Sprog, rigt paa Billeder hentede fra Naturen, og var beslegtet med *Emblematica*, hvor hele Talen bevægede sig i Sindbilleder, og med *Allegorica*, hvor Grundtanken var udtrykt i en Signelse, som derefter gjenneførtes i hele Talen. En Hørt deraf var *Fatrica*, efter hvilken Synden skulde fremstilles som Sygdom, Frelsen som Lægedom. *Hymnica* kaldtes den Methode at gaa ud fra en kirkelig Sang og indflette Vers i Talen. *Apostolica quintuplex* krævede Teksten udlagt til Bærdom, til Rettelse især af Branglærere, til Formaning, til Optugtelse og til Trøst. En meget indviklet Methode, som navnlig krævede tre Indledningsbetragtninger og mange Inddelinger og Underdelinger, kaldtes den *Leipziske*; modsat denne var den *Helmstädske*, som skuldes Georg Calixt († 1656) og krævede jevn Udlægning, saa at kun nærliggende Hovedlærdomme, sædvanlig tre, uddroges af Teksten; fra *Rönigsberg* stammede en Methode, som tog et enkelt Ord i Teksten, t. Eks. et "da," til Emne for Talen. Prædikenen blev skolaistisk, tør og ufrugtbar som den videnskabelige Theologi i denne Tid, ja Skarpsindigheden gik saa vidt, at J. Carpzow († 1699) allerede havde faaet Prædikearterne op i over 100, og Prædikeemnerne var i høi Grad besynderlige og søgte. Heermann talte over Ordene: "Zaccæus var liden af Bæst," Andreas Schuppius prædikede en Gang (1605) om Menneſtehaarets Oprindelse, rette Brug og Misbrug, og dundrede i en anden Prædiken mod "Tobaksbrødre" og "Tobaksføstre," som "fuge og snuse dette forbandede Ugræs og i Stedet for Morgenbønnen bringer sin Gud, d. e. Djævelen, et Offer." Carpzow kunde et helt Aar igjennem prædike om Kristus som den sande Haandværker, idet han i særskilte Taler fremstillede ham som den bedste Tøimager (Matth. 6, 25.), den bedste Bygmager (Luk. 2, 47.),

Henrik Müller.

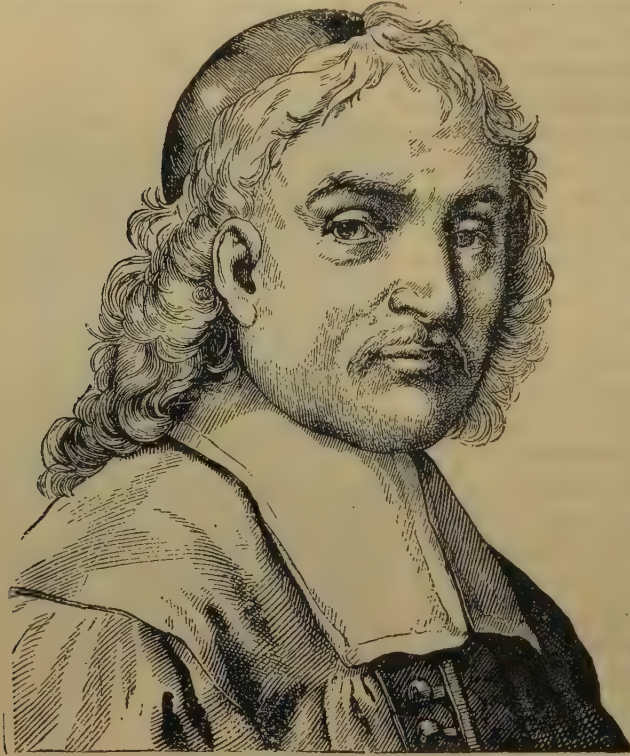
den bedste Tapesserer, m. m. Dietrich kaldte Jesus den bedste Skorstensfeier, idet han fremstillede til Betragtning dels Skorstensfejeren, dels Skorstenen, dels Rvaften. Men den mest beundrede Mester i Smagløshed og Kunstleri med Themaerne var dog Jac. Weller († 1664); af hans Prædikeemner nævnes: "Tredobbelst Minding, prydet med tre Edelftene," "den onde Samvittigheds urolige Alapremølle," "det kufsaksiste Troescedertre," "den gyldne Grund, som bærer alle sorte Bjælker, og den skjønne Rudekrands, hvilken er virksom mod Dødens, Syndens og Helvedes Gift." Hertil kom, at Prædikenerne var forfærdelig lange og varede indtil fem Timer. Latinke og græske Citater af Kirkesædrene, Kirkehistorien og de hedenske Klassikere vekslede med hinanden. Man udfoldede en uhyre Lærdom ogsaa i Skriften. En Prædiken er saaledes optalt over 2,000 Bibelscitater. Denne forfængelige Stræben efter at prale med Lærdom kom især frem i Vigprædikenerne. Tyskeren M. Geier († 1680) begyndte en saadan fra den anden karthageniensiske Krig. Og disse Vigprædikener blev læste og nydte omtrent som nu Skønlitteratur! Af berømte Prædikanter i ovenfor nævnte Retning mærkes Schuppius, hvis Taler vidner om en beundringsværdig Belæstthed og mangesidig Livserfaring; de er derhos baade aand- og tankerige samt brogede, hjærve og satiriske. Calow († 1686) var ogsaa en anseet Prædikant paa sin Vis, men blev langt overtruffen af J. F. Mayer († 1712), "den wittenbergiske Chrysostramus." Han er livsfuld, sprudlende vittig, fuld af Fantasi og derhos begavet med en dygtig Forstand, men tillige taktløs og udfordrende. Dette mærkes især i hans "Dandseprædiken" og den berhyttede "Taleprædiken." Underledes talde Mænd som Johan Arndt († 1621), Valerius Herberger († 1627), Johan Valentin Andreæ († 1654), Lütke mann († 1655) og Scriber († 1693). Til Reformationstidens evangeliske Enkelhed lagde de sit Livs Vidnesbyrd. Dette blev saa meget stærkere ved Modsætningen til den udbortes og verdsliggjorte Kirkelighed og har helt igjennem bestaaet de svære Tiders alvorlige Prøvelser. Til Samtidens bedste Prædikanter hørte ogsaa Henrik Müller († 1675). Hans Tale forener i sig den grundigste Anvendelse af Skriften med den største Friskhed, Gjennemfigtighed og Renhed i Fremstillingen, en beundringsværdig Tanke rigdom med et gjennemtrængende sædeligt Alvor. De korte Satser, i hvilke han udtaler sig, er et naturligt Udtryk for Tankernes Afrunding og flaaende Kraft. Jevnbyrdig med Tysklands bedste staar Brochmann († 1652) i Danmark, Vidalin († 1720) paa Fjælland og de tidligere nævnte i Sverige. De norske Prædikanter, selv de dygtigste, staar adskillig tilbage. De foran omtalte Prædikemethoder studeredes og tilegnedes i Norden, mest og fuldstændigst i Sverige, medens Tysklands rettroende Postilforfattere vedblev at tjene til Forbilleder, i Tidsrummets anden Halvdel vistnok især Müller i Danmark og Norge, Creidius i Sverige og den noget ældre Førster paa Fjælland. Ellers fik ved samme Tid engelske Forbilleder stor Magt i Danmark, men ogsaa nogen i Sverige, hvor de dog modarbejdedes som calviniske.

Salmedigtning.

Den lutherste Salmedigtningens høieste Blomstring falder i Rettroenhedens Tid; dette er et mærkeligt Vidnesbyrd om det rige Landsliv, som dengang rørte sig i Kirken trods de mange Skrøbeligheder og Mangler. Salmefangens første Udviklingsperiode i dette Aarhundrede omfatter Tredivaarskrigens Tid (1618—1648). Davids Salmer var Digterens Mønster og Forbillede, og de inderligste Kors- og Trøstesange af uforgjængeligt Værd fremgik af Tidens Tryk, hvorved rigtignok det personlige træder mere i Forgrunden. Martin Opitz's Indskydelse gjør sig ogsaa gjældende, idet der bliver anvendt mere Flid saavel paa Sprogets Røiagtighed og Renhed som paa en flydende og rigtig Versbygning. I stedet for den tidligere Tids fyndige Korthed og kraftige Sammen- trængthed indtræder der allerede oftere en vis hjertelig Bredde og Udførlighed. Især maa nævnes den fromme, taalmodige Johann Heermann. Han var født 1587 i Raudten i Nedreschlesien, kom som ung i Herbergeres Hus og blev 1611 Prest i Røben. Under Tredivaarskrigen led han meget og bar desuden paa et svagt og sygt Legeme, saa han fra 1636 ikke mere kunde bestige Prædikestolen. Han n. dlagde nu sit Embede og trak sig tilbage til Bisfa, "for i Etilhed at lide og bede." Omfider blev han aldeles sengeliggende og hensov 1647. Han digtede omkring 400 Salmer, og af disse mærkes: "Jesús, dine dybe Vunder," "Jeg arme Synder træde maa," "O, Gud, du fromme Gud," "Be mig, at jeg saa mangelund," "Saa sandt jeg lever, siger Gud," "Hvorhen skal jeg dog fly" og "Nu, Gud ske Lov, at Stunden."—Juristen Henrik Held († 1643) digtede "Sortnet var den gyldne Sol," og Dægen Paul Fleming (f. 1606, † 1640) skrev "Jeg gaar til fjerne Lande," da han gjorde sig rede til at reise med et Gesandtskab til Moskau.—Johan Matthæus Meyfart, der blev født 1590 og døde som Universitetslærer og Prest i Erfurt 1642, ivrede meget mod Tugtløsheden i sin Tid, men paadrog sig derved stor Uvilje. Han har digtet Salmen: "Jerusalem, du Stad paa Klippetind," som med Rette er bleven kaldet "en Perle i den evangeliste Salmeestat."—Martin Rinkart var født 1586 i Gulenberg i Saksen. Hans Fader lod ham faa en god Skolegang. Paa Universitetet i Leipzig studerede han Theologi. Han fik et Prestembede i sin Fødeby og oplevede der Tredivaarskrigens Rædsler med dennes frygtelige Følgesvende, Pest og Hungerensnød. I sin Gjerning udmærkede han sig ved opofrende Kjærlighed og døde i Troen paa sin Frelser 1649. Hans Salme: "Nu takker Alle Gud," er almindelig kjendt og yndet.—Statsraad Matthæus Apelles v. Löwenstern

(f. 1594, † 1648) digtede Salmen "Mægtigste Kriste," og den gudsfrygtige, samvittighedsfulde og godgjørende Konsistorialraad David Deniche (f. 1603, † 1680) skrev "O, Jesu, Troens dyre Skat." — Konsistorialraad Justus Gesenius (f. 1601, † 1673) forfattede: "Naar mig min Synd vil krænke," og den svenske Feltpræst Tobias Clausnitzer (f. 1619, † 1684) den bekendte Indgangs-salme: "Søde Jesu, vi er her." De nævnte Digtere tilhørte for det meste den første schlesiske Skole, der samlede sig om Opiz. En mere selvstændig Stilling indtager Johan Rist; men han blev dog heller ikke uberørt af nysnævnte Mestersanger. Han var født 1607 i Nærheden af Hamburg og blev Præst i Wedel ved Elben, hvor han virkede med Ridtjærhed og Trofast til sin Død 1667. Af hans 658 Salmer

Paulus Gerhardt.

mærkes: "Du Livsens Brød, Emmanuel," "Dit Navn, o Jesu, lokker mig," "Slaar sammen alle Hænder," "Jesu, Livets rige Kilde," og "Vær nu glad og vel til Mode." — I Spidsen for den samtidige Digterskole i Königsberg staar Professor Simon Dach (f. 1605, † 1659). Han digtede 150 aandelige Sange og deriblandt Salmen: "O, hvor salig er I dog, I Fromme." — Af hans Benner har Professor Valentin Thilo (f. 1605, † 1659) digtet "O, Menneſte, bereder," og Præsten Georg Weisfel. (f. 1590, † 1635) forfattet den bekendte Adventsalme: "Gjør Døren høi, gjør

Borten vid!" — Efter Midten af det syttende Aarhundrede bliver den aandelige Sang end mere subjektiv, og derved optræder da ogsaa en større Mangfoldighed af indbyrdes forskellige Retninger og Grupper. Kirken synger ikke i den Grad som tidligere gennem Digteren, men dennes personlige Gemyts og Hjertes Stemning træder i Forgrunden. Bekjendelsesfangene bliver stedse sjældnere, men Opbyggelsesange med Hensyn til særegne Livsforholde, som Dødsalmer, Kors- og Trøstesange, bliver stedse talrigere. Med Objektiviteten forsvinder allerede et kjendtegn paa den ægte Kirkesang i denne Tids aandelige Digtning; men dens væsentlige Karakter bibeholdes dog endnu, især Folkeligheden i Form og Indhold, den friske, levende og naive Folketone, det Selvoplevedes Sandhed, Troens fulde, faste Over-

beviåning og Bished. De personlige Følelser og Stemninger er endnu stedse fremvoksede af den lutherste Troes Jordbund samt fast og uroffelig rodfæstede i samme. Saaledes er da denne Tids Hærnesalmer i Virkeligheden endnu Kirkesange og stemplede med Uforgængelighedens Præg. Denne Tids Digtere deler sig først i en Gruppe, der staar paa Overgangen fra Objektiviteten til Subjektiviteten. Denne Floks største Mester, ja, ved Siden af Luther den evangeliste Kirkes største Digter, er Paulus Gerhardt, den lutherste Troes trofaste Bescjender under Kors og Forsølgelse. Han var født i Nærheden af Wittenberg 1607, blev i 1651 Prest i Mittenwalde og 1667 Prest ved St. Nicolai Kirke i Berlin. For sin faste Trostab mod den lutherste Kirke blev han affat 1666 og levede nu et Par Aar af sin forrige Menigheds Kjærlighedsgaver, indtil han 1668 blev kaldet til Lübben, hvor han døde 1676. Han var en udmærket Sjælesørger. I hans Salmer viser den nye mere subjektive Retning sig i den ædleste, reneeste og kraftigste Skikkelse; men ved Siden heraf fremtræder dog ogsaa tillige den gamle objektive Retning med sin umiddelbare Samfundsbevidsthed, sin klippefaste Bescjendelse, sin ædle og hjærve Følelighed i lutherst Fylde og Kraft, ja i en endnu mere formfuldendt Skikkelse. Hans omkring 120 Sange er, omend ikke alle Kirkesalmer, dog overveiende Hærnesange, lig det fineste Guld.* Vi vil blot minde om: "Hvorledes skal jeg møde," "Velt alle dine Beie," "Er Gud for mig, saa træde," "Drag ind ad dine Porte," "O, Jesu, som har elsket mig," "Op Alle, som paa Jorden bor," "Nu hviler Mark og Enge," samt hans mesterlige Oversættelse af Bernhards Passionshymner. Fremdeles hører til denne Kreds Hertug Vilhelm II af Saksen-Weimar. Han blev født 1598, kæmpede i Trediveaarskrigen for den evangeliste Sag og døde 1662 af de Saar, som han havde paadraget sig i et Slag. Han var en sjelden from Herster og digtede under Krigen Salmen: "O, Herre Krist, dig til os vend." — Den i Lyffens Omstiftelser rigt

Georg Fredrik Händel.

prøvede og fromme Digter og Tonekunstner Georg Neumark (f. 1621, † 1681) har digtet baade Ord og Melodi til den bekjendte Salme: "Hvo ene lader Herren raade." — Borgermester Johan Franck i Guben (f. 1618, † 1677) har forfattet 110 Salmer og er næst Gerhardts denne Tids største aandelige Digter; han er mindre folkelig og trohjertet, men kraftigere end nævnte Mester. Af hans Sange mærkes: "Jesu, du min Glæde" og "Herre, jeg har handlet ilde." — Juristen Ernst Christof Homburg (f. 1615, † 1681) har digtet Salmerne: "Jesús er mit

Johan Sebastian Bach.

Liv i Live" og "O, feierrige Frelsermand;" af den fromme, prøvede Korsdrager Michael Schirmer (f. 1606, † som Konrektor i Berlin 1673) har vi den herlige Salme: "O, Helligaand, kom til os ned." — Den næste Kreds af aandelige Digtere tager mere Høisangen end Salmerne til Forbillede. Sjælens aandelige Brudestand er Hovedemnet. Følelse og Fantasi bliver fremherstende og feier allerede undertiden ud til sygelig Følsomhed. Blandt disse mærkes Vagermester Michael Franck († 1667), der har forfattet: "Til Himmels før den Vrens Drot." — Lægen

Johan Scheffler (Angelus Selesius, f. 1624, † 1677) er dog denne Retnings betydeligste Digter, der før sin Overgang til Katholicismen forfattede mangen vidunderlig deilig aandelig Sang. Af disse fremhæves: "Jesu, kom dog selv til mig," "Bort, Verden, af mit Sind og Die," "Allevegne, hvor jeg vanker," "Kom Helligaand, kom hjertemild." — Fremragende er ogsaa Ludämillä Elisabeth, Grevinde af Schwarzburg-Rudolstadt, med 206 deilige Jesussalmer. Hun blev født 1640 og døde 1672 og prised med Rette for Lærdom og Gudsfrugt. Blandt hendes Salmer maa især fremhæves: "Jesum, Jesum, Jesum sigter" og "Sørg, o kjære Fader, du" — Den fromme Grevinde Emilie Juliane (f. 1637, † 1706) har digtet 587 Salmer og dertil blandt den bekendte: "Hvo ved, hvor nær mig er min Ende." Foruden disse havde den lutherste Kirke en lang Række Salmedigtere, som vi her ikke har Anledning til at omtale. Af danske mærkes: Hans Christensøn Sthen (f. 1540, † 1610), Anders Arreboe (f. 1587, † 1637) og fremfor Alle Thomas Ringo (f. 1634, † 1703). Blandt de svenske vil vi blot nævne Jesper Svedberg (f. 1653, † 1735), Haqvin Spegel (f. 1645, † 1714) og Israël Kolmodin (f. 1643, † 1709). Af norske minder vi om Dorothea Engelbrektsdatter (f. 1634, † 1716) og Petter Dals (f. 1647, † 1708). — Den reformerte Kirke havde ogsaa flere gode Salmedigtere i denne Tid; men vi faar indskrænke os til at nævne Kurfyrstinde Louise Henriette (f. 1627, † 1667). Hun var den store Kurfyst Wilhelm af Brandenburgs fromme Gemalinde og er især bekendt ved sin Salme: "Jesús er mit Haab, min Trøst." Den reformerte Kirkes største aandelige Digter var dog Joachim Neander. Han blev født i Bremen 1640, var en Tid Rektor i Düsseldorf og døde som Prest i sin Fødeby 1680. Af ham har vi bl. a.: "Lover den Herre, den mægtige Konge, med Gode," "Kom, o kom, du Aand som giver," "Store Profet med den himmelske Lære" og "Jeg er rede til at bede." — Mod Tidrummets Slutning indtræder forsaavidt en Ændring i den evangeliske Kirkemusik, som Melodien mere end før træder i Forgrunden, og det hele forener med den ældre Kirkemusiks sublime Storhed en rigere Fylde af Bevægelighed og Belskag. Dette viser sig fremfor alt i Toneværkerne af de tvende udmærkede og fromme Mestres, som den lutherste Kirke har at opvise fra Begyndelsen af det attende Aarhundrede, nemlig Georg Fredrik Händel (f. 1684, † 1759) og Johan Sebastian Bach (f. 1685, † 1750). Førstnævntes "Oratorier," fremfor alt hans "Messias," og den senere Passionsmusik og Orgelfuger hører baade til det skønneste og vældigste, som menneskelig Tonekunst nogensinde har frembragt.

Opdragelse og Skolevæsen.

Den første Halvdel af Rettevæsenens Tid udmærker sig ved et kraftigt Arbejde for at fremme den kristelige Religionsundervisning. En Række tykke Prester leverede tilbøielig dygtige Forklaringer over Katholikismen, der var baade Presterne og Folket til stor Nytte. I Danmark og Norge udmærkede Biskop H. B. Resen sig ogsaa paa dette Omraade; han gav mange Impulser, som blev af stor Betydning. Hvert Stift fik i Regelen sine Forklaringer, og disse blev brugte af selve Ungdommen. Flere Biskopper og Prester holdt i denne Tid saakaldte Kathekismusprædikener. De fleste af disse var efter Tidens Sædvane altfor lærde og

vidtløftige, men maa dog paa sin Bis have virket godt. Den Sædvane om Lørdagen at samle Ungdommen "til Kathetismus" har vistnok ogsaa baaret sine Frugter. Disse Overhøringer var ialfsald yndede blandt Folket. Al Undervisning i Rettroenhedens Tid var udadveendt og mere eller mindre Puværk. Tiden var udvortes i mange Stykker, og den gamle papistiske Bildfarelse om Udenablæsning som en god Gjerning gik igjen. Selv de Børn, som bragte det videst og virkelig kunde Kathetismusteksterne med Luthers Forklaring udenad, skjønte visseelig lidet af, hvad de havde lært. I Norge har vi fra den første Halvdel af det syttende Aarhundrede Biskop Nils

Ernst den Fromme.

væsen, var Hertug Ernst den Fromme af Gotha (f. 1601, † 1675). Han lyser rolig og klar som en enlig Stjerne paa den mørke Himmel, og hans "Skolemethode" er et mærkeligt Arbejde, som fortjener Beundring ved sine sunde, praktiske Tanter; men hans Arbejde for Ungdommens Undervisning paa Landet staar der dog kun som et godt Varsel om bedre Tid, der med Pietismen brød frem og bar sine gode Frugter for Folkeskolen. Det lærde Skolevæsen laa ogsaa sørgelig nede i denne Tid. Latinforgudelsen og Formdyrkelsen, som var begyndt i Slutningen af forrige Periode, florerede fremdeles og satte sine dybe Mærker i Aandslivet. Mod denne farlige Ensidighed optraadte i forskjellige Lande en Række Mænd, som viste fra den aandelige

Simonsen Glostrups Visitatsbøger, der er meget interessante, da Biskoppen optegnedes for hvert Sogn, hvordan Ungdommen stod med Hensyn til Kundskab flere Aar efter hverandre. Overalt kan man mærke Fremgang. Under Trediveaarskrigen, da man brændte og ødelagde Landsbyer i Tusindvis, fik ogsaa Folkeskolerne et saadant Knæk, at man omtrent maatte begynde fra nyt af. Den eneste Fyrst, som under den frygtelige Krig udskastede Planen til en Ordning af sit hele Lands Skole-

Formalisme til den levende Natur. Deres Ord var vistnok altfor ofte lig en Røst i Dikenen; men de blev dog Banebrydere for en ny og bedre Tid. I Frankrige optraaede Michel de Montaigne (f. 1533, † 1592) mod Jesuitismen og alt Bedanteri. Han hævder Mødersmaalets Ret, kræver, at man skal lære i Omgang

Joh. A. Comenius.

med Mennesker og Naturen samt fordrer saglig Uddannelse, selvstændig Dom, dygtige Legemsøvelser og et muntert Sind. I England pegede den aandrige Baco af Verulam (f. 1561, † 1626) paa Naturvidenskabernes og hævdede, at man

maatte betragte Naturen med Vinene, istedetfor at studere den af Bøger. Og saa Tyskland fik en fremragende Modstander af den gamle Aandløshed i Wolfgang Ratke eller Ratichius (f. 1571, † 1635). Hans pædagogiske Grundtanke er, at man skal gaa fra det almindelige til det specielle, fra det lettere til det vanskelige, samt at man bør lære det ene efter det andet og ikke meget paa én Gang, og at man maa udtyde og forklare de andre Sprog ved Modersmaalet. Men sin Tids og maaske alle Tiders største Skolemand var dog den fromme og lærde Johan Amos Comenius (f. 1592, † 1671). Han har virket banebrydende baade for det høiere og lavere Skolevæsen; hos ham findes som frugtbare Spirer mangfoldige af de Tanke, som senere Skolemænd videre har udviklet og bundet Berømmelse ved. Den store Grundtanke, som fyldte hans hele Liv, var Slægtens Lykkeligjøreelse ved Opdragelse gennem methodisk Undervisning. Han ivrede for Studiet af Naturvidenskaben og fordrede Ansættelighed, Grundighed, trinvis Udvikling og Selvbirkomhed i Metoden. Derfor kræver han ved Videnskabernes Methode: "Stil alt frem for Sandheden. Naar Diet iagttager, ser det et Bevis." Af Kunstens Methode fordrer han tre Ting: et Mønsterbillede eller Ideén, et Stof, som skal gives Form, samt Redskaber. Ved Sprogens Methode bemærker han, at Sprogene skal drives som Midler til at lære og til at meddele Dannelse og er først da nødvendige, forat man ei skal tage Tiden fra andre vigtige Ting. Derfor maa Modersmaalet læres først. Men ethvert fremmed Sprog skal ligesom Modersmaalet indøves mere ved Brugen end ved Regler; tillige bør Lærebøgerne svare til de forskellige Alderstrin. Han ordnede Skolen fra Roden til Toppen og deler den i fire Slags. Først kommer Moder-skolen for Børn indtil 6 Aar. Ved at pleie Legemet, Sandserne, Tugt og Sæder, skal man da lægge Grundvolden for al senere Udvikling. Dernæst Folke-skolen, som optager Elever fra deres sjette Aar; saadanne Undervisningsanstalter maa oprettes i enhver Menighed, og alle Børn bør uden Forskjel søge derhen. Et Trin høiere op er Latins-kolen, som maa grundes i enhver liden By. Saa kommer Univer-sitetet, der skal oprettes i de største Stæder. Det er klart, at Comenius opfatter Uddannelsen som noget Helt, og indordner først Folke-skolen som et Led i denne Organisme. At lære er for ham Midlet til sædelig Østelse, som han sætter høiere end Kundskab. Overalt skal Klogskab, Maadehold, Styrke og Retfærdighed pleies tidlig. Da man lærer Dyd ved en hæderlig Wandel, saa bør Forældre og Lærere beslitte sig paa at give Børnene et godt Eksempel, vogte dem for ondt Selskab og holde dem i streng Tugt. Dog maa sidstnævnte være Kjærlighedens, Maadeholdets og Visdommens Værk og føre Børnene til frivillig Pligtopfyldelse. Han hæbder ogsaa med Styrke, at Tugt og Undervisning skal være gennemtrængt af en kristelig Aand og vise Disciplene hen til deres sidste Bestemmelse, den evige Salighed i Gud. — Den engelske Læge John Locke (f. 1632, † 1704) optraadte mod den blødagtige Opdragelse og den latterlige Forvrængning af Dannelsen blandt de høiere Stænder i hans Tid. Det høieste Maal for Opdragelsen ligger efter ham i Juvenals Ord: "En sund Sjæl i et sundt Legeme." Hans Tanke vidner om skarp Forstand og praktisk Sands og gav Stødet til, at Opdragelsen blev grundet paa en sund Opfatning af Barne-sjælen, og at Vægten væsentlig blev lagt paa Tugt og Karakterens Uddannelse.

Lidt om det religiøse og sædelige Liv.

irke- og Folskelivet i det syttende Aarhundrede fik sit Præg af den religiøse Livsaufstuelse. Man var fuldt og fast overbevist om Sandheden af den lutherste Læres Overensstemmelse med Guds Ord; men denne Erkjendelse greb somofteft ikke dybere ind i Livet, saa dette blev omdannet efter sædelige Grundfætninger. Deraf kom den religiøse Usfordragelighed samt det ofte raa og ubrudte Sind hos Lærde og U lærde. Troen var hyppig blot en Kundskab om Sandheden; den savnede i høi Grad den nye Fødsel, paa hvilken den bør hvile, og den sædelige Fornyeelse, som den skal virke. Herover klager alvorlige Sandhedsvidner, som Arndt, Andreæ, S criver, Müller m. fl. Man gav Sandheden Bifald og lagde i høi Grad Vind paa Gudfrygtighedsøvelser; men disse var altfor udbortes og mere Forstandens end Hjertets Sag. Tiden havde dog en beundringsværdig Respekt for Guds Ord og brugte det overordentlig flittig.

Den fromme Familieaand danner et af de lyseste Sider ved det kristelige Liv. "Den borgerlige Familie," siger Historikeren Brückner, "begyndte stedse sit Dagarbeide med Bøn, som Husbaderen, omgiven af sin Hustru, sine Børn og sit Husfolk, daglig forrettede; før og efter Maaltidet, Middag og A veld fremsagde de med høi Røst en Bøn; naar Aftenkloffen forkyndte Nattens Frembrud, hævde de sig — Mændene med blottede Hoveder — i stille Bøn til Gud; sin Dag afsluttede de med en Aftenbøn, ofte ogsaa med en Sang. Efter Hjemkomsten fra Kirken forsamlede Husbaderen oftest sin Familie for med den at læse en Prædiken eller et Kapitel af Bibelen. Paa samme Maade begyndte man ogsaa hvert Daabs-, Bryllups- eller Høitidsgilde med Sang og Bøn, og Skriftemaalet og Nadveren indlede de man med Faste, huslig Stilhed og aandelig Beredelse. En saadan Ordning maatte nødvendigvis virke velgjørende paa Livets forskjellige Forholde. Med sin Tugt, Omsorg og Pleie omfattede den ikke blot Tjenestefolket og Dagarbeiderne, men ogsaa Haandværksjvende og Læregutter, saa at disse følte sig behandlede ikke som et nødvendigt Tillæg til Familien, men som Medlemmer af samme." Da de lavere Klasser mangeskeds ikke kunde læse, saa var Læsning i Bibelen sjelden blandt dem, men almindelig hos Middelstanden og de høiere Klasser. At den hellige Skrift blev flittig brugt skjønnes deraf, at det berettes om mange Fyrster, at de dels havde Bibelen stadig opslagen paa Bordet, dels daglig læste lange Stykker af den. En Fyrste læste paa den Vis den hellige Skrift igjennem 28 Gange, en anden endog 58 Gange, og den berømte Jurist Car p z o w, som har arbeidet saa meget, fik alligevel Tid til at læse Bibelen 53 Gange helt tilende. Man elskede som en stor Skat sin ofte prægtig udstyrede Familiebibel, brugte flittig Bønnebøger og de kjærnefulde Opbyggelseskrifter af Herberger, Arndt, S criver, Müller m. fl. Og den aandelige Sang var under Dagens forskjellige Forretninger de alvorlige Kristnes tro Ledsager. J o h a n H e e r m a n n siger: "Hvor stjønt klinger det ikke i Guds Øren, naar Haandværkere i sine Værksteder, naar gudfrygtige Husmødre i Kirken, ved sin Spinderok eller sit Sybord, naar Børn og Tjenere ved sit Arbeide, naar Jorddyrkeren paa sin Ager, naar Gartneren ved sin Syssel og Dagarbeideren paa Laaven, i Skogen, paa Engen, eller hvor som helst de ellers maa arbeide, naar Rejsende paa Veien stemmer i og synger aandelige Sange til Herrens Ære." Livets fornemste Tidspunkter: Fødselen, Indtrædelsen i

Yuglingealderen, Giftermaalet og Døden fik af Kirken sin Velsignelse, ligesom ogsaa paa den anden Side gennem denne kirkelige Velsignelse Daabs-, Konfirmations- og Begravelsesdagene blev anseede som Livets Høitider, hvori Folkelivet lagde ind hele sin Jnderlighed. Kirkeflokkerne, som fra Taarnet forkyndte Dagens Timer, mindede om Evigheden gennem høitidelige Klemtslag, gennem Morgen- og Aftenringning og ved fuldtonende Høitidsringning. Baade om Morgen, ved Middagstider og om Aftenen lød Koralmelodier fra Taarnet. Men Aarets Høitider og Familiefestdage samt de Gilder, som da blev holdt, udarte ofte, og Overdaadighed i Mad, Drikke og Fornøielser var stygge Pletter, der skjæmmer det skjønne Billede. Hertil kom grov Overtro og Raahed i Liv og Sæder. Den udbortes Gudsfrygt og aabenbare Tøilesløshed stod ofte hos den ene og samme som skarpe Modsatninger, der dog enkelte Gange blev udjevneede paa Dødsleiet; da hændte det, at Guds Aand gjorde den døde Rundskabstro levende, saa den brød frem som et Uds og viste sin Seier over Døden. Der gives dog ogsaa talrige Beretninger fra denne Tid om prøvede Kristnes Hjemgang, hvilke er saa opbyggelige, at de den Dag idag griber enhver alvorlig Læser og vidner stærkt om Troens Kraft i denne Tid trods alle Strøbeligheder og Mangler.

Andre Kirkesamfund.

Den reformerte Kirke.

aa denne Tid førtes i England og Skotland langvarige religiøse og politiske Kampe. Skotterne troede sin kirkelige Jndretning truet af Stuarterne, og Englænderne frygtede for Gjenindsjærelse af Papismen. Heraf reiste sig en heftig Bevægelse blandt Folket. Independenterne, under den dygtige, men strenge Oliver Cromwell († 1658), fik tilslut Overtaget. Kong Karl I maatte i 1649 lide Døden for sin kirkelige og politiske Holdning, og en puritansk Fristat blev oprettet 1649 under Cromwells Ledelse. Som fremragende Førere for Puritanerne maa desuden mærkes den nidkjære Talsmand for Samvittighedsfriheden John Milton (f. 1608, † 1674), Forfatter af et storflagent Digt, "Det tabte Paradis," samt John Bunyan (f. 1628, † 1688), en ligesaa tapper Soldat i Cromwells Rytterstare som mægtig Folketaler. I Fængslet har han skrevet sin mærkelige Bog "En Kristens Pilgrimsvandring." Bekjendt er ogsaa Richard Baxter (f. 1615, † 1691), en Tid Feltpræst i nysnævnte Independenthøjvoldings Hær. Som de førnævntes Liv var ogsaa hans stormfuldt og rigt paa Ude og Bude. Sine Livserfaringer har han især nedlagt i Bogen "De Helliges evige Hvile." Ogsaa dette Skrift vandt europæisk Ry og er som Bunyans Arbejde oversat paa vort Sprog og en hyndet Opbyggelseslæsning for Mange. Andet end aandelige Skrifter fandt liden Gjenklang blandt disse strenge og alvorlige Kristne. Skuespillet, som ved den geniale William Shakespeare (f. 1564, † 1616) var stegen til sit Hødepunkt, betragtedes af Folkets Kjærne, den puritansk findende, agtværdige Middelstand, som forargelig Søndagsvanhelligelse. Paa Grund af Datidens frie Tone ansaaes Skuespillet som en Fordærver af Sæderne

og en Hindring for Arbeidsomheden. Idethale udmærkede Puritanerne sig ved sin strenge Lovmæssighed, der ogsaa kom frem deraf, at de med Forkjærlighed brugte gammeltestamentlige Navne. Stuarterne fik paa ny Magten, men uden at være blevne belærte af sine Forgjængeres Skjæbne. England kom først til No, da de katholske fiendene Stuarter var fordrevne, og Wilhelm III af Oranien blev Konge. Han udsendte straks et Toleranseedikt (1689), som gav Sekterne Beskyttelse. Under de tidligere nævnte Religionsstridigheder udbandrede en hel Del Dissenter, som var utilfredse med Kirketvungen i sit Fødeland og i Amerika søgte og fandt et Fristed for sin Tro. Disse "Pilegrimsfædre" nedsatte sig langs Østkysten af Nordamerika og viste sig snart nidkjære for at bringe de omboende Hedninger Livets Ord. De fik Støtte fra England, hvor der i 1647 var oprettet et Selskab til Evangeliets Udbredelse i fremmede Lande. Den dygtigste Missionær i denne Tid var den fromme og nidkjære Prest John Eliot (f. 1603, † 1690), "Indianernes Apostel;" blandt hans Eftermænd mærkes David Brainerd (f. 1717, † 1747), der i sin korte Levetid udrettede meget til Guds Riges Fremme blandt nævnte Hedningefolk.

Det er allerede berørt, at der i denne Tid i England opstod flere afvigende Kirkesamfund. Aar 1633 danneedes i London under en reformert Prests Ledelse en Menighed, som antog Calvins Troesbekendelse, men forkastede Barnebaaben ligesom sine Landsbrødre Gjendøberne og Mennonitterne paa Reformations-tiden. Den blev Begyndelsen til Baptisternes Samfund. Det udbredte sig hurtig og fandt Tilhængere blandt Høie og Lave. Den berømte engelske Digter John Milton hørte til denne Landsretning. Da der udbrød en Forsølgelse mod Sekten,

Oliver Cromwell.

flygtede Mange til Amerika, hvor de fik saa stor Indgang, at her nu findes henimod 6 Millioner Baptister. De eier her mange høiere Læreanstalter, som underholdes ved deres egne Bidrag. En Rjebmand ved Navn Duke begyndte i 1823 at udbrede den baptistiske Lære i Hamburg og fik lidt efter lidt Tilhængere. Efterhaanden har der dannet sig Baptistmenigheder rundt om i Tyskland. Til Norden har de især forplantet sig fra England og Amerika og dannet smaa Menigheder paa mangfoldige Steder. Blandt Baptisterne hersker stor Lærefrihed, da Ingen er forpligtet paa nogen skreven Troesbekendelse. Der findes derfor mange Afstygninger, men Alle enes i at forkaste Barnebaaben. Den, som vil blive optaget i Menigheden og findes værdig dertil, modtager Daaben. Denne bestaar i en Gangs Reddhyppelse;

under Handlingen er Vedkommende iført hvide Klæder. Efter Daaben sker den høitidelige Optagelse ved Bøn og Haandspaalæggelse. Den Døbte gjælder nu som Menighedslem og kan deltage i Nadveren og Gudstjenesten. Men han er ogsaa forpligtet til at yde frivillige Bidrag til Menighedens Kasse. Uværdige Medlemmer bliver først formandede til Bod og Bedring; hjælper det ikke, udelukkes de ved Stemmeskerhed; hvis de senere ombender sig, kan de kun optages igjen ved en enstemmig

John Milton.

Menighedsbeslutning. Embederne er ikke lige i alle Menigheder. Deres øverste Leder kaldes Eldste, saa kommer Prestre og Diaconer eller Tjenere. Ofte er Eldste- og Prestembedet forenei. I de engelske Baptistsmenigheder er Presterne næsten altid studerte Folk; i Tyskland og Norden derimod prædiker for det meste Haandværkere, Rjømænd og Arbeidere, der ikke har nogen høiere Skoledannelse. Dog maa kun den prædike, som Menigheden anser dygtig dertil. Baptisterne feirer ogsaa Kjærlighedsmaaaltider; da veksles der med Taler og aandelig Sang; indimellem drikkes almindelig The. Hver Menighed er selvstændig, men ofte slutter flere

fig sammen til en Forening. Alle Menigheder danner Baptisternes Forbund, der i Regelen har et Fællesmøde hvert tredje Aar. Hvad der her beslutes, er dog ikke ubetinget bindende for hver enkelt Menighed. I Almindelighed er Baptisterne stille, fromme og arbejdsomme Folk, men har ofte svært store Tanker om sig selv og vil nødig anerkende andre Troesbekendere for sande Kristne.

Al den engelske Kirkes Skjød fremgik ogsaa en anden bethdelig Sekt; den skylder Georg Fox (f. 1624, † 1691) sin Tilblivelse. Han kom som ung Mand i Lære hos en Skomager og Fæhandler og maatte ofte vogte Faarene. Da han troede at være ansægtet af Djævelen, søgte han Raad og Trøst hos en Prest, men da denne ikke formaaede at berolige ham, fik han imod alle Geistlige. Han saa underlige Syner og paastod at have guddommelige Aabenbarelses. Klædt i Dyrefkind drog han om i Landet og prædikede mod Folkets og den høiere Geistligheds Synder og formanede til Bod. Mange Folk sluttede sig til ham, og han stiftede Aar 1649 "Bennernes Samfund," der ogsaa kaldes Kvækere eller Skjelvere, fordi de "skjelver for Herrens Ord," som Fox engang sagde til en Dommer. Da Kvækerne vægrede sig for at gjøre Krigstjeneste, afslægte Ed og betale Tiende, blev mange af dem fængslede som Oprørere, og Sekten holdt paa at udryddes. Da optraadte William Penn (f. 1644, † 1718), Søn af en engelsk Admiral, som deres Frelser og anden Stifter. Allerede fra Ungdommen af var han tilbøielig til front Sværmeri, og da han ved et Stibbrud blev kastet iland paa Irlands Kyst og lærte Kvækerne at kjende, blev han deres Mand og valgte helt og holdent til at ofre sig for dem. For et Krav, som hans Fader havde paa den engelske Regjering, afstod denne til ham en øde Landstrækning ved Delawarestrømmen paa Nordamerikas Østkyst. Nu indbød han sine undertrykte Troesbrødre til at slaa sig ned der, og da de fulgte hans Opfordring, voksede efterhaanden frem under engelsk Beskyttelse Staten Pennsylvanien (Penns Skov), hvor der herstede fuldkommen Religions- og Samvittighedsfrihed. Her anlagdes ogsaa Byen Philadelphia (Broderkjerlighed). Ved Indbyggernes Flid og Orden blomstrede Kolonien op, og Kvækerne blev senere taalt ogsaa i England, Skotland og Holland. I Norge findes enkelte Kvækere hist og her, især paa Stavangerkanten. De udmærker sig ved et front, stilsærdigt Liv, der fortjener Agtelse. Dette Samfund anerkender Bibelen som Guds Ord, men stiller endnu høiere det indre Lys, som de tror Herren umiddelbart skænker enhver oprigtig, stille, ventende Mennesseljel til Beviser paa Salighedsveien. De har ingen geistlig Stand. Uden Klokketlang samler de sig i sine Bedehuse, hvor man hverken finder Alter, Prædikestol eller Orgel. Med sine lave, bredbræmmede Hatter paa Hovedet sidder de der og venter. Saasnart en af Forsamlingen føler sig greben af Anden, optræder han (eller hun) lærende, bedende eller formanende. Blir Ingen tvungen af Anden til at tale, gaar Menigheden efter længere Venten stille og tankesuld fra hinanden. Dog hænder det ogsaa, at saadanne Kvækere, som oftere har udmærket sig ved sin Prædiken, overdrages at holde Talen, naar ikke Anden driver Nogen dertil. Dog nyder flige Tjenere i Menigheden ingen Løn eller Rettigheder. Daaben og Nadveren betragter Kvækerne som unyttige, fordi de mener at kunne tilbede Gud i Aand og Sandhed uden disse Naademidler. De fører en streng og retskaffen Vandel og er velgjørende. I sin Enkelhed afsthr de al Stas og Klædebragtens Forandring efter Moden. De tiltaler hinanden med du og tager ikke Hatten af for Nogen. Dands, Jagt, Kortspil

og Theater styr de. I den nyere Tid gives der et Parti blandt Kvæerne, der ikke vægrer sig for Krigstjeneste, som de strengeste af dem endnu gjør.

I Frankrige ophævede den tyranniske og udsvævende Ludvig XIV Aar 1685 det nautiske Edikt, lod de Reformertes Kirker rive ned og de Evangeliske plage tilføje. Hundreder tusinder flygtede fra sit Fædreland og fandt et Hjem i andre Lande, navnlig i Preussen og England. De Stjændigheder, som øvedes mod de Kristne, lader sig ikke beskrive, og altid stod Jesuiterne bagom med Rænger og fanatisk Forsølgelsesiver, signet og beskyttet af Paven.

Den romerske og græske Kirke.

abekirken udfoldede i denne Tid stor Virksomhed og Kraft; den fortsatte sin Reformation gennem de tidligere omtalte Munkeordener og drev en betydelig Virksomhed for

Kristendommens Udbredelse blandt Hedningerne. Særlig virksomme var dog Jesuiterne, der igennem den styrede baade Paven og Kirken og søgte at drukne i Blod alle Virninger af evangelist Aand. Dig en kjæmpestor Blæksprut arbejdede de i Dybet, medens deres Fangarme mærkedes overalt. De greb vældig ind i alle Forholde, og neppe noget Skridt foretoges i det syttende Aarhundrede mod Protestanterne, uden de stod bag. Den rædsomme Tredivaarskrig, de blodige Forsølgelser mod Baldfærne, Hugenotterne i Frankrige og Protestanterne i mange andre Lande har sit Ophav fra dem. De arbejdede for Enhed i den katolske Kirke, men denne var blot af ydre Art; under Overfladen var der Gjæring,

Bosquet.

ja det kom og gaa tydelig i Dagen, at vældige Kræfter kjæmpede mod hinanden baade paa Videnskabens og det praktiske Livs Omraade. Den dygtige, men verdslige og letfindige

Ludvig XIV søgte at hæbde den franske Kirkes Rettigheder mod Pavens Overgreb. Ved hans Side stod den høitbegavede og smidige Verdensmand Biskop Bossuet († 1704). For Kongen forsvarede han Kirkefriheden, i Pavens Interesse angreb han Protestanterne samt gjorde Hoffet og Verden Indrømmelser. Han var en stor Taler; "som en Konge herskede han over Sproget, hans Veltalenhed var ophøiet og kunstrig, i Behandlingen af vanskelige Forhold ofte vidunderlig fin og rørende med et tungsinndigt Anstrøg." Paa Theologiens forskjellige Omraader arbejdede en Række dygtige Mænd. Bibelstudiet dreves med Flid, Kirkehistorien dyrkedes med Forkjærlighed, og der udkom hyppelige Udgaver og Oversættelser af Kirkefædrene. Maillon tog fat paa sit Rjæmpeværk "Benediktinernes Hellige," Ruinart udgav "Martyrakterne," Bossandisterne fortsatte med "De Helliges Gjerninger," Noël Alexander gjorde sig bekendt ved Arbejder over Troeslæren, Tillémont skrev Værker over Kirkehistorien og Bossuet en Verdenshistorie. Cornelius Jansen († 1638), Biskop af Yperen, havde hele sit Liv studeret Augustins Skrifter og efterlod sig et Værk om den store Kirkefaders Lære om Synd og Naade. Det udkom efter hans Død i tre tykke Foliobind og vakte et voldsomt Røre blandt Jesuiterne, da det stod i Strid med deres pelagianiske Grundsætninger. Mellem Jesuiterne paa den ene Side og Jansenisterne paa den anden udviklede der sig en Kamp, som blev af indgribende Betydning. Af Jansenisterne mærkes den dybe og aandsfulde Professor Anton Arnauld († 1694) og især den geniale Mathematiker Blaise Pascal († 1662), der i sine mesterlig skrevne "Provincialbreve" ubarmhjerntig aflørede den elendige Jesuitmoral. Han udgav ogsaa "Tanker" til Forsvar for Kristendommen, som har gjort hans Navn verdensberømt. Jansenisterne, der især havde sit Tilhold i Klosteret Port Royal, var Jesuiterne langt overlegne, men disse seirede dog tilslut ved Hjælp af Pavens Banbullen og den raade Magt. Mere i det skjulte virkede en Række af Mystikere. Frantz af Sales († 1622) førte ved sin Kjærligheds Fylde og sin Virkens personlige Mildhed Skarer af Protestanter tilbage til den katolske Kirkes Skjød. Spanieren Michel Molinos († 1696) blev som Prest i Rom mange alvorligsindede Sjæles aandelige Veileder. "For ham stod det som det Høieste, uden Sjælekampe, i stille, næsten bevidstløs Bøn at gaa under i et Vindstille, et aandeligt Martyrdomme, i det salige Mørke, hvor Sjælen tier og bier, intet haaber, end ikke Saligheden, intet frygter og

Blaise Pascal.

intet leder om, uden Gud, din Vilje ste." Han vakte Jesuiternes Skinsyge og Inkvifitionens Opmærksomhed og blev dømt til livsvarigt Klosterfængsel. Hans Tilhængere blev brændemærkede med Rjættetnavnet Quietister eller Hvilesyge, fordi de ansaa det for Livets højeste Opgave at bringe sin Sjæl til at hvile i Gud. Til den samme Retning hører Madame Guyon († 1717), der efter tidlig at være bleven Enke og efter et forfængeligt Verdensliv hengav sig til den inderligste Kjærlighed til Gud. Hendes Livs og Virksomheds Grundtanke var, at Mennesket maatte afsø fra sig selv og al Egenvilje, saa Kristus alene kan leve i Sjælen, og at man maatte elske Gud uden nogetsomhelst Hensyn til Løn eller Straf. Hun var selv opfyldt af en næsten eksempeløs fryg, inderlig og øm Kjærlighed til Gud. Med sin ligesindede

Fénelon.

Skriftesader reiste hun mange Aar om i Frankrige og Schweiz og tændte ved talrige Skrifter og mundtlig Belæring en lignende Kjærlighedsild hos utallige mandlige og kvindelige Disciple. Sorger, Forfølgelser og oftere Fængsel formaaede ikke at vildelede hende. Hun fandt mægtige Beskyttere ved Hoffet, men fremfor alle tog Erkebiskop Fénelon († 1715) sig af hende. Han var en kjærlighedsglødende apostolisk Mand, der stillede en ren menneskelig Opdragelse ved Siden af den jesuitiske Afrettelse. Paa hans Raad bad Madame Guyon Ludvig XIV om at prøve hendes Skrifter. En Kommission, som Bossuet stod i Spidsen for, fandt hendes Lære om den kristelige Kjærlighed anstødelig. Nu optraadte Fénelon som For-
svarer af den forkjætrede Lære.

Ansøret af Videnskab og Skinsyge svarede Bossuet i flere Modskrifter. Fénelon sendte selv sine Skrifter til Rom; han saldt i Unaade hos Kongen, og det lykkedes hans Modstandere at faa ham dømt, men Paven lagde formildende til: "Fénelon har feilet af et Overmaal af Gudskjærlighed, Bossuet af Mangel paa Næstekjærlighed." I sin kirkelige Virksomhed underkastede Fénelon sig den romerske Dom; men sin Overbevisning blev han tro indtil det sidste.

Den græske og russiske Kirke var efterhaanden stivnet i hyre Former, og faa Livstegn spores. I Rusland ligger Kirken under Tsarens Bælde. "Her prædikes ikke, her søres ingen theologiske Kampe, der bliver kun besaet." I denne Tid levede den lærde Patriark Nikon. Han var fuld af Planer og vilde reise

Kirken af Gruset. Først vandt han et anseet Navn som nidfær og veltalende Præst, der førte et strengt afholdende Liv. Tsaren blev opmærksom paa ham, og han blev snart en nidfær og dygtig Styrrer baade i Kirken og Staten. Aar 1654 rettede han nogle Feil i de gamle haandskrevne Alterbøger, fremmede Korsangen, holdt streng Tugt, prædikede ofte og lod den russiske Bibel gjenneise. Men Folket gjorde haardnakket Modstand mod de "nye Bøger," han blev afsat og forvist til et afsidets Kloster ved det hvide Hav. Hans Modstandere skilte sig ud fra den russiske Landskirke, dannede egne Menigheder og valgte Præster, som kunde holde Gudstjeneste for dem efter de gamle Alterbøger. Disse kaldes Gamme l= Troende, og de er endnu meget talrige i Rusland. Siden den Tid er der dannet en Mængde Sekter med de mest besynderlige Lærdomme.

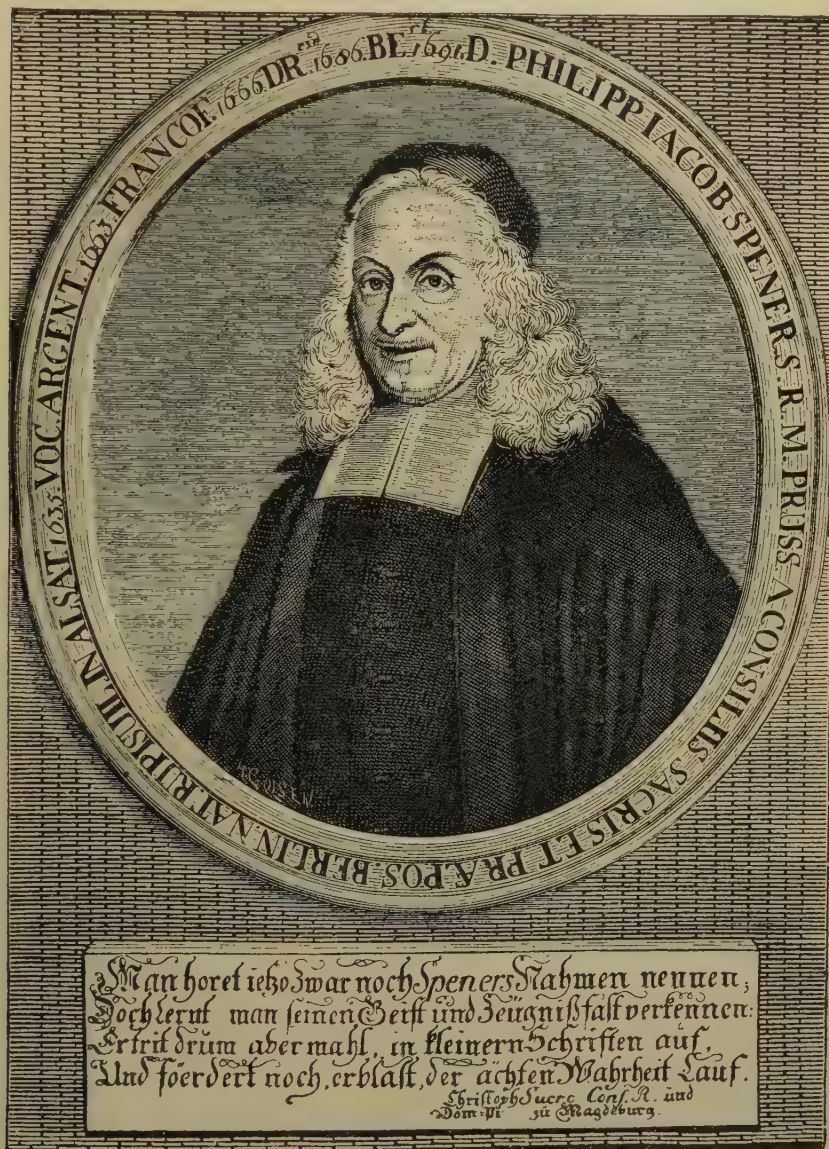
Pietismens Tid.

Den lutheriske Kirke.

Filip Jacob Spener og hans Virksomhed.

Da den lutheriske Rettroenhed under hestige og bitre Lærefampe tabte mere og mere af sin oprindelige Mandskraft og udartede til en ny Skolastik uden Liv og Varme, brød Pietismen frem og krævede, at det kristelige Liv ikke maatte stilles i Skyggen. Og saasandt Pietismen i Virkeligheden er den evangeliske Kristendom i sin Inderlighed, maa vi i den erkjende en gavnlig Tilbagevenden til den lutheriske Reformations skjulte Kilder, til den varme Hjertetro, den indre Erfaring af Frelsen i Kristus. Uagtet denne Bevægelse havde sin Forberedelse gennem flere fromme og fremragende Mænds Virksomhed, som tidligere omtalt (Se Pag. 708—712), saa regner man dog, at den fortrinnsvis udgik fra Filip Jacob Spener. Han blev født i Elsfass den 30te Januar 1635. Allerede fra Fødselen af bestemte Forældrene ham til at blive Kirkens Tjener. Han var et ualmindelig fromt og elstværdigt Barn. Hans Liv i Gud gik stille fremad uden stærke Kampe. Da han var aandelig paavirket fra flere Kanter, stemte dette ham mildt mod Kristne af andre Betjendelser. Han var meget flittig og erhvervede sig mange Kundskaber i forskjellige Fag. "Bed og arbeid" var hans Valsprog; Udspredelser undte han sig aldrig. Efter at have studeret ved forskjellige Universiteter og faaet en fortræffelig Uddannelse var han en Tid Lærer ved Høiskolen i Strasbourg og blev beraadslaget til Trediepræst i Frankfurt ved Floden Main. Han var da 31 Aar gammel. Med hele sin Sjæl ofrede han sig til sit Kald som Præst. Hans jevne og opbyggelige Prædikener vakte stor Opmærksomhed. Han søgte at føre sine Tilhørere ind i den hellige Skrift og formanede dem til sand Bod og en levende Tro, virksom i gode Gjerninger. Fremfor alt udøvede han flittig Kateketembedet overfor Børnene, udgav en Katekismusforklaring og indførte Konfirmationen. Hver Søndag holdt han Katekisation og ledede Samtalen med en saadan Dygtighed, at ogsaa Voksne gjerne

stillebe sig i Børnenes Rækker. Desuden havde han gudelige Sammenkomster i sit Hus to Gange i Ugen; senere henlagdes de til Kirken. I disse Sammenkomster udlagde han Skriften og formanede til Helliggjørelse. Deltagerne i disse Møder blev af Spottere kaldt "Pietister." Spener saa god Frugt af disse Møder og vilde

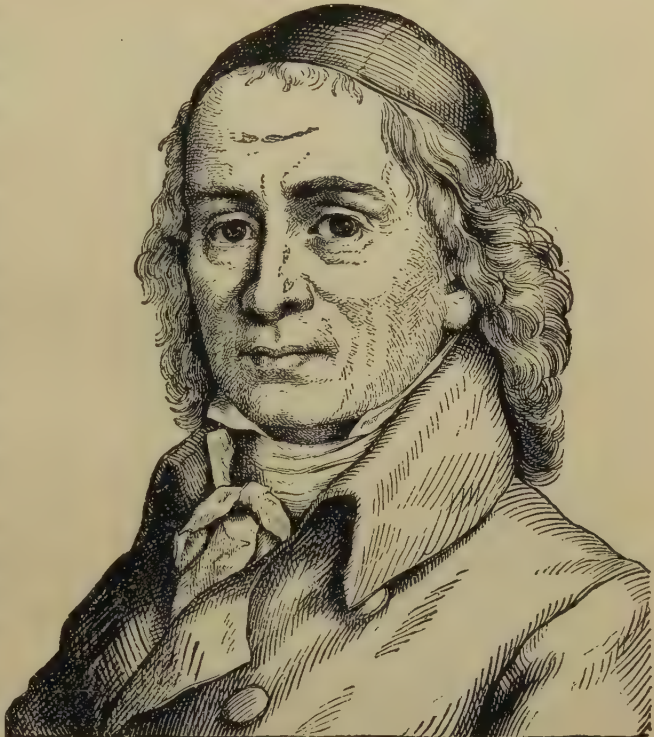
derfor gjerne, at ogsaa Andre skulde følge det Eksempel, han havde givet. I en Bog, som han kaldte "Fromme Ønsker" (Pia desideria), udtalte han sig om de Mangler, han fandt inden Kirken, og nævnte de Midler, hvormed han mente, at der kunde rettes paa dem. Til Kirkens Forbedring anbefaler han seks Hjælpeidler:

1. Rligere Udbredelse af Guds Ord og private Sammenkomster til Fremme af en grundigere Skriftkundskab. 2. Gjenoprettelse og sluttig Udøvelse af det aandelige Prestedømme; Lægfolkets Samarbejde med Prestesædet ved Opbyggelse af Andre. 3. Alvorlig Formaning om, at det ikke var nok at eie kristelig Kundskab, men at ogsaa virksom Udøvelse i et helligt Liv var nødvendig. 4. Et ret Forhold mod Vildfarende og Bantro; istedetfor heftig Beksæmpelse en hjertelig Kjærlighed, der ikke blot vil nedslaa Modstanderen, men forbedre ham. 5. En anden Opdragelse af vordende Præster paa Skoler og Universiteter, hvorunder det skulde indprentes dem, at det kom ikke mindre an paa deres gudsfrygtige Liv end paa deres Fliid og Studeringer. 6. En anden Prædikemaade, hvor Hovedstykket maatte være, at Kristendommen bestod i det indre eller nye Menneſte, hvis Sjæl er Troen, og hvis Virkninger er Livets Frugter. — Uagtet disse Forslag til en Fornyelse af Kirkelivet igrunder er en Tilbagevendende til Luther, saa mødte dog Skriftet megen Modstand fra de Orthodoxe. Mest blev de gudelige Forsamlinger mistænkeliggjorte som Sværmeri. Men trods dette virkede ogsaa Bogen til stor Velsignelse. Efter tyve Aars frugtbringende Virksomhed i Frankfurt blev Spener kaldet til Dresden som Overhøfprædikant og Medlem af Overkonsistoriet og virkede her paa samme Vis. Han gav Stødet til, at der ved Universitetet i Leipzig blev holdt "bibelske Forelæsninger," men maatte fremdeles lide alſkens Forhaanelser fra de Orthodoxes Side. Da han uden egen Skyld var kommen paa Kant med Kurfyrsten, modtog han med Glæde en Kalbelse til Berlin. Som Konsistorialraad og Provst ved Nicolaikirken udøvede han her en ligesaa velsignet Virksomhed, som han havde udfødt i Frankfurt og Dresden. Det lyffedes ham endog at faa tre Professorer af sin Retning ansatte ved Universitetet i Halle, nemlig Breithaupt, Franke og Anton. Disse gjorde nysnævnte Væreanstalt til en Planteskole for den pietistiske Theologi. En langvarig Strid, der fortsættes endnu i vore Dage, vaffes ved Speners Skrift: "Theologiske Tanker" (1690), hvori han udtaler sig om de saakaldte "Middeltling" (Adiaphora). Speners Grundsætning er: "En Kristen maa ikke gjøre noget, hvorom han ikke kan sige, at det ſter til Guds Ære, i Jesu Kristi Navn eller til Næstens sande Bedste eller til egen Nødtørft." Naar der altsaa findes Handlinger, der ikke tjener noget af disse Formaal, men blot er Tidsfordriv, saa er disse at forkaſte. Adiaphora gives der altsaa ikke, men kun enten, "hvad der kommer af Troen," det er det kristelige Gode, eller "hvad der ikke kommer af Troen," det et Synd. Uagtet Spener var den lutherſke Kirke og dens Bekjendelse trofast og hengiven, saa troede dog de Orthodoxe at kunne paavise 263 Vildfarelser i hans Skrifter og kjæmpede mod ham med stor Bitterhed. Men den fromme Præst lod sig aldrig forbitre. Han ſvarede ſagtmodig og kjærlig og var i al sin Færd den milde og fredsommelige Mand, der bad for sine Fiender og elſkede dem af Hjertet. Han var streng mod sig selv og mild mod Andre og ſtammede sig ikke offentlig at bekjende sine Feil og bad ofte under Taarer sin Menighed om at paamine ham om sine Mangler. I sine ſidſte Aar var han ſygelig. Paa ſit Dødsleie ſamlede han sine Venner om sig og ſagde, at han i alle Stykker var enig med den lutherſke Kirkes Bekjendelsesskrifter. Aftenen før ſin Død bad han, at man vilde læſe tre Gange Joh. Ev. 17 Kap., ſom han altid havde været ſaa glad i. Høit elſket og agtet henſov han i Berlin 5te Februar 1705.

August Herman Francke og Vaisenhuset i Halle.

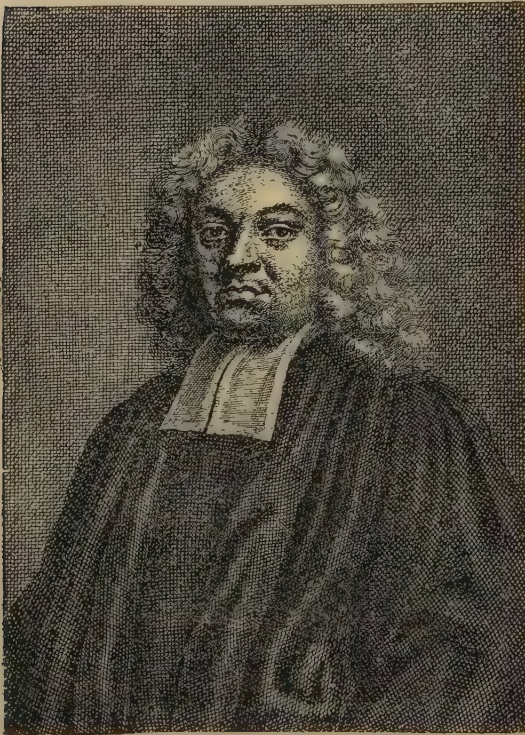

Alle blev ligesom engang Wittenberg og Genf det Hjerte, "hvis Slag man sølte vidt og bredt." Gjennem de Theologer, som virkede der i Speners Land, forplantedes Gudsfrugt og Fromhed baade blandt Studenter og Borgere, der siden hjalp mange Menigheder i Tyskland og Udlandet til et Opving i det aandelige og kirkelige Liv. Kravet om Bod og Gjenfødsel blev Prædikenens Midtpunkt; man søgte at gjøre Alvor af Livets Helliggjørelse. Hvor frugtbar Pietismens levende Kristendom var paa Kjærligheds- Livets Omraade, viser særlig Franckes Eksempel. Han blev født i Lübeck d. 23de Marts 1663. Sin Fader mistede han tidlig; men Herren sørgede for Gutten, som udmærkede sig ved Flid og Gudsfrugt. Stor Indflydelse paa ham øvede hans ældre Søster, som gjerne læste i Guds Ord, medens Broderen hørte derpaa. Allerede fjorten Aar gammel blev han erklæret moden for Universitetet og studerede Theologi i Erfurt og Kiel. Saa blev han Lærer i Leipzig, hvor han paa Speners Tid holdt bibelske Forelæsninger med to ligesindede Venner. Francke elskede Gudsfrugt, men var dog efter sin egen Oplysning endnu ikke ved Gjenfødselen bleven et ægte Guds Barn; han havde kun grebet Skriften med Forstand og Samvittighed—ikke givet Ordet Rum i sit Hjerte. Da han senere opholdt sig en Tid i Lüneburg, skulde han engang tale over Teksten: "Dette er skrevet, forat I skal tro, at Jesus er Kristus, Guds Søn, og at I, som tro, skal have Livet i hans Navn" (Joh. 20, 31.). Da gik det ham dybt i Sjælen, at han skulde prædike om den levende Tro, som han selv ikke eiede, og hans Uro steg i den Grad, at han allerede tænkte at aflyse Prædikenen. Han skriver selv derom: "Mit hele forbigangne Liv stod for mig, ligesom for En, der overstuer en Stad fra et høit Taarn; jeg kunde ligesom tælle mine Synder. Snart græd jeg, snart

August Herman Francke.

gik jeg op og ned i stor Uro. I denne Hjerteangst knælede jeg ned og bad Gud om Redning fra denne elendige Tilstand. Da hørte Herren mig. Jeg blev forfikkret i mit Hjerte om Guds Naade i Kristus; jeg kunde ikke blot kalde ham Gud, men ogsaa min Fader. Al Sorg og al Hjertets Uro var borttaget; jeg var som overvældet af en Glædesstrøm, saa at jeg af fuldt Hjerte og Mund lovede og prisede Gud." Saa holdt han sin Prædiken og bekjendte med Glæde, at man i Troen paa Kristus har det evige Liv. Senere drog Frandæ igjen til Leipzig og fortsatte der sine bibelske Forelæsninger. Ofte besøgte han ogsaa herfra sin Ven Spener i Dresden. Da han ved sine Foredrag søgte at fremme en levende Kristendom, blev hans Virksomhed forbudt. Saa blev han kaldet til Præst i Erfurt. Ogsaa her fik

Bartholomæus Siegenbalg.

han snart talrige Fiender, hvem hans Opbyggelsestimer og Naade at optræde paa var en Torn i Øiet. Han maatte derfor forlade Byen. Herren lod ham dog ikke staa ledig; thi paa Speners Naad kaldte Kurfyrsten af Brandenburg ham til Professor ved Universitetet i Halle og Præst i den nærliggende Landsby Glaucha. Halle blev nu Samlingsstedet for alle saakaldte Pietister, som istedetfor Bogstavtroen vilde sætte den levende Kristendom. Det var derfor intet Under, at Byens theologiske Universitetslærere blev udstregne og misfjendte fra mange Hold. Endstjønt Udtrykket "Indre Mission" først er opstaaet i vort Aarhundrede, saa maa dog Frandæ ansees som den indre Missions Fader; thi han har paa den kraftigste Maade optaget Kampen for dens Maal, Guds Riges Opbyggelse i Kristenheden blandt

Bildsarne og Forladte. I Glaucha herskede paa hin Tid den Skik, at de Fattige en bestemt Dag i Ugen gik for Folks Døre og bad om Almisser. Da de engang ogsaa kom til Frandæ Hus, tog han dem ind i sin Dagligstue, samtalede med dem over Kathetismen og uddelte saa sine Gaver. Nu mærkede han først, hvor aandelig uvidende Folk var, og saa med Sorg, at Børnene voksede op uden Tugt og Herrens Formaning. Gjerne vilde han derfor skaffe de stakkels Unge Undervisning og gav mange Forældre ugentlige Skolepenge. Disse blev vel hentede, men Børnene besøgte alligevel ikke Skolen. Nu begyndte den fromme Mand at tænke over, hvad han skulde gjøre. For at modtage Gaver til de Fattige havde han i sin Stue ophængt en Bøsse

med følgende Underkrift: "Om Nogen har denne Verdens Guds og ser sin Broder lide Nød og luffer sit Hjerte for ham, hvorledes bliver Guds Kjærlighed i ham?" Og derunder stod: "Enhver efter sin Evne, intet med Uvilje eller af Tvang; thi Gud elsker en glad Giver." Efter omkring 3 Maaneders Forløb lagde En ca. 13 Kroner i Bøssen. Da sagde Francke: "Det er en ærlig Kapital; jeg vil oprette en Fattigsskole for den." Endnu samme Dag købte han Bøger og leiede en ubemidlet Student til at undervise fattige Børn to Gange om Ugen. Rum for denne Skole indrettede han i sit Studerværelse. Men snart kom ogsaa Borgerfolk og bad om, at deres Børn for en liden Betaling maatte faa deltagelse i Undervisningen. Francke gav dem Lov hertil, og nu steg Tallet af Elever snart saa høit, at han maatte leie to Klasséværelser. Da mange Børn blev fordærvede igjen udenfor Skolen, kom han paa den Tanke at tage nogle af dem til sig for at opdrage dem, og det var den første Begyndelse til det Baisenhüs, han siden byggede. En kristelig Ven, der hørte om hans Foretagende, søgte sig breven til at skænke ca. 1500 Kroner, hvis Renter skulde gaa til fattige Børns Opdragelse. Da Francke nu vilde opsøge et nødlidende, forældreløst Barn, meldte der sig inden kort Tid 9, som han anbragte hos kristelige Folk og lod tilse af en from Student. Nu vilde han i Halle bygge et stort Baisenhüs. Men hvem skulde give Penge dertil? Sølv og Guld havde han ikke, men en uroftelig Tro, der viste sig virksom ved at være Enkernes Forsørger og de Faderløses Fader. Alle Venner af dette Værk blev indbudne til at yde sin Bistand. Da han fandt de første 7 Kroner i Kassen, begyndte han at bygge i Guds Navn. De milde Gaver strømmede ind fra Høre og Venstre i en saadan Mængde, at han aldrig manglede det Nødvendige. Der fandtes

Christian Fredrik Schwartz.

Dage, da Kassen var tom, og dog skulde der om Aftenen udbetales store Summer til Byggefolkene eller for Tømmer og Sten. Men endnu før Solen gik ned, kom det Nødvendige fra en Kant, hvorfra man ofte ikke havde ventet det. Baisenhuset udbuede sig til en Størrelse, som langt overtraf de dristigste Forventninger. I dette Hjem fik fattige Børn Næring, Husly, Klæder, Pleie og Undervisning. Til Baisenhuset kom endnu forskjellige Folkestoler og høiere Undervisningsanstalter samt en Boghandel, et Bogtrykkeri, Apothek og Bibliothek. Alle disse herlige Indretninger kaldes "Franckes Stiftelser" eller ogsaa Baisenhuset i Halle. Den fromme Grundlægger døde i Halle 3die Juni 1727, almindelig elsket og agtet. Hans Iyende Forbillede har virket overalt i Tyskland. Mindes vi fremdeles Grundlæggelsen af det Cansteinske Bibelselskab, der arbejdede for Guds Ords Udbre-

delse blandt Folket, saa har vi deri en ny Gren af den indre Mission, der bar sine Frugter for Efterslægten. Ogsaa Gjenoplivelsen af Hedningemissionen maa føres tilbage til August Herman Francke. De to første evangeliske Missionærer Bartholomæus Ziegenbalg og Henrik Plutschau, som Fredrik den Fjerde indkaldte fra Thykland, er Frandes aandelige Sønner. De gik 1705 til de danske Besiddelser i Ostindien, og de af dem grundede Missionsstationer paa Koromandelkysten blomstrer endnu. Det var Francke, som forsynede denne Mission med dygtige Arbeidere; han blev deres Raadgiver, og han samlede i Hjemmet en bedende og offervillig Missionsmenighed. Blandt dem, som fortsatte disse Mænds Arbejde, maa især nævnes Christian Fredrik Schwarz. Han var født i Preussen 26de Oktober 1726, blev "indviet til Herrens Tjeneste" af en from Moder og drog 1750 ud som Missionær i Ostindien. Hans Missionsliv begyndte med Modgang og Trængsler, men endte med Stiftelsen af nye Stationer. Næsten 50 Aar virkede denne apostoliske Mand med utrættelig Iver i Trankebar og forsmte ingen Leilighed, hvor han kunde vinde Sjæle for Kristus. Den tro Tjener indgik til sin Herres Hvile 13de Februar 1798.

Brødremenigheden.

Under Frandes Tilsyn opdroges i Halle en Gut, der allerede tidlig viste stor Modtagelighed for Guds Ord. Det var Nicolaus, Greve af Zinzendorf. Han blev født i Dresden den 26de Mai 1700. P. H. J. Spener stod som Ven af den grevelige Familie Fadder til ham. Da Faderen døde meget tidlig, levedes hans Opdragelse af Moderen og Bedstemoderen. Fra sit tiende Aar blev han uddannet ved Stiftelserne i Halle. Paa Grund af hans Fromhed spottede Kameraterne ham ofte. Med nogle ligesindede Gutter stiftede han en Forening, "Senepskornordenen," hvis Medlemmer forpligtede sig til tro at bevare Jesu Lære. Efter Familiens Ønske studerede han Retsvidenskab i Wittenberg; thi Høistolen i Halle maatte Zinzendorf ikke besøge, forat han ei skulde blive Pietist. Helst vilde han have studeret Theologi, men søiede sig dog efter Slægtningerne. Alle sine Fristunder brugte han til at granske i den hellige Skrift. Efter endte Studier drog han paa Reiser. I Düsseldorf saa han et Kristusbillede, der havde følgende Underskrift: "Det gjorde jeg for dig, hvad gjør du for mig?" Og disse Ord gjorde et uforglemmeligt Indtryk paa ham. Efter at have besøgt Holland, Frankrige og Schweitz vendte han hjem igjen og fik Ansættelse som Hof- og Justitsraad i Dresden. Af sin Bedstemoder købte han Godset Berthelsdorf i Lausitz og indtraadte i Ugtestanden. I sine nye Forhold lagde han fremdeles sit fromme Sindelag for Dagen. I Dresden holdt han i sit Hjem offentlige Ophbyggelsesmøder, som blev besøgte af baade Høie og Lave. Hans jordiske Livsbane skulde dog snart tage en anden Retning paa Grund af indre Udvikling og eiendommelige Omstændigheder. Da han sit høre, at de fromme bøhmiske og mähriske Brødre blev forfulgte og fordrevne fra sine Hjemsteder, optog han en Del af dem paa sit Gods og tillod dem at bosætte sig ved Gutbjerget. Føreren af de første Kolonister var Tømmermanden Christian David. Straks ved sin Ankomst hug han Øksen i et Træ og sagde: "Her har

Fuglen fundet et Hus og Svalen en Nede, nemlig dine Altere, Herre Zebaoth!" Tallet af disse Nybyggere øgedes stadig; det Sted, hvor de havde slaaet sig ned, blev kaldt Herrnhut. Ved nye Tiløb af Ligesindede fra den lutheriske og reformerte Kirke voksede Tallet til 300 Sjæle. Stridigheder, som udbrød blandt Brødrene, bevirkede, at Greben afslagde dem et Besøg. Det lykkedes ham at forene dem alle ved en Kirke- og Menighedsordning efter de lærte Brødres Mønster. At de tænkte forskjellig om enkelte Punkter i den kristelige Lære hindrede dem ikke i at bevare Aandens Enhed i Fredens Baand; thi Alle var enige i Troen paa Frelserens Forsøningsdød. Saaledes var Herrnhut en "Guds Hytte" blandt Menneskene. Siden har forskjellige andre Brødrementigheder dannet sig efter nævnte Modermentighed, og de udmærker sig alle ved Fredsommelighed og evangelisk Mildhed overfor Anderledesstroende samt en brændende Kjærlighed til Frelseren. Enhver Menighed er efter Stand, Alder og Køn delt i forskjellige Klasser, som kaldes Kor. Der gives Kor af Egtefolk, Enkemænd, ledige Brødre og Søstre, Ynglinge og Gutter, større Piger og Børn. Ved denne Inddeling skal Sjælsorgen lettes. Hvert Kor har sin Forstander, der er valgt af dets Midte og har at vaage over deres Arbejde, Sæder og Andagtsøvelser. De ledige Brødre og Enkemænd bor i Broderhuse, de ledige Søstre og Enker i Søsterhuse, hvor der findes Bærelser til fælles Andagt og fælles Maaltider. Alle Egtefolk bor i særskilte Boliger og har i Almindelighed sine Børn hos sig, til de er konfirmerede. Afslutning af Egteskaber er afhængig af de Ældstes Samtykke, idet disse enten godkender Bedkommendes eget Forslag eller selv bringer en Anden paa Bane. Egteskab, Bortgivelse af geistlige Embeder, Optagelse i Menigheden og Udsendelse af Missionærer afgjøres ved Lodkastning; dog er det i sidste Tilfælde forpligtende kun for dem, som selv kaster Lod. De, for hvem der bliver kastet, beholder sin Frihed til at afslaa eller overtage det ved Loddet bestemte Hverv. Uværdige Medlemmer stedes ikke til Nadveren og bliver, hvis de ikke gjør Bod, udstødte af Menigheden. Der holdes ogsaa Kjærlighedsmaaltider; da serveres i Almindelighed Hvedebrød og The, medens aandelige Sange bliver sungne. Ved Nadveren, der fejres hver fjerde Uge, bruges Broderkys, som i Oldkirken. Den almindelige Kirketjeneste forvaltes af Biskopper, Prestes, Diaconer og Diaconisser. Alle Brødrementigheder danner tilsammen en Forening, og deres Repræsentanter træder nu og da sammen og afgjør de fælles Anliggender. For helt at kunne vie sig til Menighedens Tjeneste nedlagde Zinzendorf sit Embede i Dresden, afslagde den theologiske Prøve i Stralsund og blev af Biskoppen over den gamle lærte Broderkirke i Berlin viet til Biskop. Brødrementigheden antog den augsburgske Konfession som sin Troesbekendelse. Fra denne lille Kirke inden Kirken stulde der udgaa nyt Liv til alle Kirker. Derfor gjorde Zinzendorf selv og andre Brødre Reiser til de forskjelligste Lande "for at vinde Sjæle for Herren." Ja, Greben reiste selv to Gange over Havet til Amerika for at prædike Evangeliet ogsaa for Neger-slaverne i Vestindien og Indianerne i Nordamerika. Deres første Missionærer, Leonhard Dober og David Nitschmann, var dygtige Folk, der brændte af Iver for Hedningernes Omvendelse. Missionen blandt hedenste Folkelag har Brødrementigheden lige til nu omfattet med en særegen Forkjærlighed. For Tiden underholder den paa mere end 100 Hovedstationer over 150 Missionærer. Zinzendorf var lige

til sin Død uafbrudt virksom i Herrens Tjeneste. I de sidste Uger, han levede, saa man ofte hans Dine fulde af Taarer; hans Blik lyfte af saadan Salighed, at det gjorde et dybt Indtryk paa de tilstedeværende Benner. Næst før sin Død sagde han: "Nu vil jeg gaa til Frelseren; nu er jeg færdig, intet staar mig mere i Veien." Hans hele Liv bevisste Sandheden af hans Ord: "Jeg har blot én Passion, og det er ham, kun ham." Den tro og trætte Herrens Tjener sov hen 9de Mai 1760 i Herrnhut. Men Brødremenigheden, der allerede dengang kunde glæde sig ved almindelig Agtelse, har i de evangeliske Landskirker været en trofast Hjelper til Bættelse af aandeligt Liv, efterat den ved Spangenberg var bleven befriet fra visse Ensidigheder og Udvælst. I Rationalismens Tid var den det eneste lille Kirkesamfund, hvor Troen var levende og Kjærligheden varm, saa Arbeidet for Hedningernes Ombendelse kunde drives med usvækket Kraft, medens det overalt ellers laa nede.

Bættelsen inden den danske Kirke.

om bekendt stod den danske Kirke alt fra Reformationen af i et nært Forhold til den tyske. Det var derfor naturligt, at en saa dyb og stærk Bevægelse som den senere Bættelse meget snart vilde udbrede sig til Danmark. Da Fredrik IV ønskede at grunde en Mission i den danske Besiddelse Trankebar, traadte han i Forbindelse med Halle og fik derfra dygtige Missionærer. Dette skede efter Hofprest Lütken's Raad, som han 1704 havde indkaldt fra Brandenburg. Han var en from og dygtig Mand, der stod i et inderligt Venstabsforhold til Speener. Den nye Paavirkning viser sig først og fremst i Arbejde for Hedningernes Ombendelse. Et Missionskollegium blev oprettet i 1714.

Peder Hersleb.

Det skulde ikke alene tage sig af Guds Riges Udbredelse blandt Hedninger, men ogsaa søge at vække det kristelige Liv inden Hjemmets Kirke. Det fremmede

Missionen i Trankebar, blandt Lapperne i Finmarken og blandt Estimoerne paa Grønland. Lütken stod i Førstningen temmelig ene, da han ikke fik Støtte af de mere indflydelsesrige Mænd inden den danske Kirke. Han vandt dog Venner ved Hoffet for den nye Retning; blandt Folket udbredte Vækkelsen sig efterhaanden gennem Ophbyggelsesforsamlinger. Den nye Strømnings Bei gik fra Hertugdømmerne til Fynland og videre til de danske Øer. Samtidig med, at Arbeidet for Missionen gik sin Gang, fremkom flere Forordninger, der fremmede kristelig Folkeoplysning. Ved et Kongebrev af 1ste Februar 1715 blev Retten til at trykke og udgive Bibler frataget Boghandler Laurentsen og overdraget først til Missionskollegiet og siden til Baisenhuset i Kjøbenhavn. Dette bevirkede, at Biblerne herefter kun kostede en Treiedel mod før; Guds Ord fik derfor langt større Udbredelse. Gjennem et nyt Kongebrev af 25de Februar 1720 skjærpedes et gammelt Paabud om, at der fra Baaren til Høsten overalt skulde katekiseres med Ungdommen en halv Time efter Prædikenen. Dette bidrog meget til at fremme kristelig Oplysning. Men af endnu større Bigtighed blev Fredrik den Fjerdes Forordninger om Almueskolevæsenet. Skoler blev byggede, Lærerne fik fast Løn, og Undervisningen blev ordnet; men alt var naturligtvis saare ufuldkomment og i sin første Begyndelse. Det er selvsagt, at Hovedbægten blev lagt paa Religionundersøgningen. Børnene skulde først lære Luthers lille Katechismus udenad Ord for Ord og siden den brugelige Forklaring. Et Baisenhus blev bygget i Kjøbenhavn, og Fattigpleien ordnedes ved Lov. Men det var dog først, da Fredrik den Fjerdes Søn Christian den Sjette i 1730 kom paa Thronen, at Pietismen ret begyndte at skyde Vækst. Han var en af Danmarks frommeste og bedste Konger, men med et snevert Syn. Under sit Arbeide for at fremme den kristelige Vækkelse var han bistaaet af en Række fromme og dygtige Mænd. Af disse maa især mærkes hans Lærer J. W. Schrøder og Hofprest Johan Bartholomæus Bluhme. Grev Zinzendorf søvede ogsaa Indflydelse paa den kirkelige Udvikling, og med sin Landsfrænde Grev Christian Ernst Stolberg raadførte

Hans Adolf Brorson.

Kongen sig i alle vigtige Sager, baade naar det gjaldt om at fremme det kirkelige Liv og at holde igjen mod hyderliggaaende Retninger. En voldsom Strid reiste sig mellem den nye Retnings Mænd og deres mange Modstandere blandt Geistligheden om Skriftemaalet, gudelige Forsamlinger og andre Tvistemaal; de mest hyderliggaaende af begge Partier blev affatte. Da Pietismen sad ved Roret, søgte den at fremme det kristelige Liv ved nye Kongebreve, der især skjærpede ældre Bestemmelser. De vigtigste er den saakaldte Sabbatsordning af 12te Marts 1735 og Forordningen af 23de December 1737, der begge lægger Vægt paa en strengere Kirketugt.

Af langt større Betydning blev dog Konfirmationens Indførelse ved Forordningen af 13de Januar 1736 efter Forslag af Peder Hersleb, Schrøder og Bluhme. Den 1ste Oktober 1737 blev General-Kirke-Inspektions-Kollegiet i Kjøbenhavn oprettet. Det fik herefter mest at sige i kirkelige Sager. Som Formand udnævntes Grev Holstein, men de virksomste Medlemmer var dog Schrøder, Bluhme og den retslærde Andreas Høyer. Den fromme, men myndige Peder Hersleb, der sidstnævnte Aar var bleven Biskop over Sjællands Stift, "var kun for Skams Skyld taget med," men blev som oftest overstemt. Det udbrettede meget godt til Kirkelivets Vækst, men var ogsaa Gjenstand for berettiget Kritik. Ved denne Tid udkom Erik Pontoppidans "Sandhed til Gudfrygtighed," der ved et Kongebrev af 22de August 1738 blev befalet indført overalt. Dens Indførelse vakte Strid, men den har siden den Tid virket til uberegnelig Velsignelse baade i Danmark og Norge. Ogsaa denne Konge tog sig med Iver af Kætchisationerne og udgav 23de Januar 1739 en ny og meget vigtig Almueskolelov, der bragte Folkeoplysningen et godt Skridt fremad. Ved en Forordning af 17de April 1739 blev de lærde Skoler omordnede, og Mødersmaalet kom lidt mere til sin Ret. Universitetet fik en ny Fundats af 31te Marts 1732. Ved Siden heraf blev der virket ivrig gennem Ordets Forkyndelse baade fra Prædikestolen og i private Huse, og et ofte varmt og fagert Kristenliv fremblomstrede. Danmark havde i denne Tid en Række fromme og dygtige Mænd, som altid vil mindes med Tak. Foruden de allerede nævnte mærkes den lærde og nidkjære GnevoId Gwald, Digterens Fader, den bekjendte Erik Pontoppidan den Yngre, Forklaringens Forfatter, samt det fromme Trekløver, Nils, Broder og Hans Adolf Brorson, hvoraf den Sidste er kjendt som sin Tids bedste Salmedigter. Hans herlige aandelige Sange fik Indgang i Menighederne gennem "Troens rare Klenodie" og Pontoppidans Salmebog, hvori der findes 90 af ham. Af andre Salmedigtere mærkes Biskop Peder Hygom, som mesterlig har oversat fra Tykt "Jesu, din søde Forening at smage." Af dygtige Oversættere maa fremdeles nævnes Presten Wgidius og den lærde Fredrik Rostgaard. Men det nyvakte Liv havde ogsaa sine Pletter. Sværmere og Sekterere trængte sig ind og bragte Strid og Forvirring. De gav Anledning til den saa sørgelig bekjendte Konventikelpakat af 13de Januar 1741 samt flere strenge Forordninger mod Sekterere og Separatister. Religionsfrihed fornægtedes, og Tvang anvendtes mod de Vildfarende istedetfor Kjærligheden og Ordets og Aandens Vaaben. Her, som overalt, hvor sandt Kristenliv skyder Vækst og bliver en herskende Magt, trængte ogsaa Hykleriet sig ind, men trods alle Mangler var dette dog en rig aandelig Vaartid, som man dvæler ved med Glæde.

Den norske Kirkes Fornælsje.

Den nye Livsbevægelse, som var begyndt i Tyskland og Danmark, naaede herop omkring Aar 1700. En begavet tysk Student, Johan Otto Glüsing, der i Kjøbenhavn havde vaakt adskilligt aandeligt Røre af søramerist og jekkerist Art, blev ved denne Tid Huslærer hos General Hausmann i Christiania. Med glødende Nidkjærhed begyndte han at virke for sine Synsmaader. Han tordnede mod Geistligheden og Kirken i sine Opbyggelser, samtidig som han søgte at udbrede separatistiske Skrifter. Og hans Sæd synes at være faldt i god Jord. Som hans Medarbejdere optraadte et Par andre Studenter, nemlig den danskfødte Jørgen Hammer og Christian Funch fra Halle. Bevægelsen greb om sig og vakte Opmærksomhed. Da den dorste Biskop Hans Munch intet gjorde for at standse den, gjorde den energiske Stiftsprovst Jacob Lodberg Autoriteterne indtrængende Forestillinger om at stride ind mod disse Sværmere. Vicesatholder Gabel fik derfor i 1706 Kongens Paabud om at undersøge, hvorledes det forholdt sig med Glüsings Lære og Tilhængere. Det endte med, at Sidstnævnte blev landsforvist; samme Stjæbne rammede senere hans to før nævnte Venner. Dermed var Bevægelsen uden Leder, indtil den omkring 20 Aar senere kom i sundere Spor. Ganste anderledes dyb, mægtig og ren var den Bæftelse, som blev fremkaldt ved "Sjovstjernens" Virksomhed. Den udgik fra Romsdalen med Thomas von Westen som den ledende Mand og drivende Kraft. Den høit begavede, energiske og varmhjertede Mand blev født i Trondhjem 1682. Kun femten Aar gammel blev han Student og begyndte at studere Lægevidenskab, men gik senere over til Theologien. I 1699 tog han theologisk Embedseksamen og fastede sig derpaa med Iver og Dygtighed over Studiet af de østerlandske Sprog. Universitetsveien blev stængt for ham, og en Professorepost i Moskva blev han hindret i at modtage. Hans Dimisprædiken 12te April 1708 synes at have henledet Regjeringens Opmærksomhed paa ham; thi han var først en kort Tid ansat ved Kongens Bibliothek

Thomas von Westen.

Illustreret Kirkehistorie.

og blev saa i 1709 udnævnt til Sogneprest i Bø i Romsdalen. Af hans Breve lader det til, at han først i 1710 blev grebet af den speneriske Bættelse. Ved Begyndelsen af det følgende Aar tiltraadte han sit Prestembede og begyndte nu en Virksomhed saa omfattende uegennyttig og velsignelsærig, at den maatte er uden Sidestykke i vort Land. Han prædikede Korsets Evangelium med Overbevisningens Kraft og Varme, overhørte sluttig Ungdommen og øvede Sjælesorg overalt i Menigheden. I Begyndelsen stødte han paa stærk Modstand, men besejrede denne efterhaanden og blev snart agtet og afholdt som en Fader af sine Sognebørn; det lykkedes ham at fremkalde et blomstrende Kristenliv. Om hans mægtige og stærke Personlighed sluttede sig seks

Erik Pontoppidan.

ældre og yngre Prester til sælles Arbejde for Guds Riges Fremvækst. Det var Sogneprest Amund Warhow i Kværnæs og dennes Kapellan Eiler Hagerup, Sogneprest Jens Juel i Thingvold, residerende Kapellan Nicolai Engelhart i Næsset, residerende Kapellan Peder Strøm i Bud samt Kapellan Ments Ascanius i Aure. Sammen med von Westen dannede disse "Syvstjernen." De havde ofte Møder indbyrdes og talte da dels om "lærde Sager," dels om sin Embedsgjerning. Først og fremst overveiede de, hvorledes det kristelige Liv bedst kunde vækkes og fremmes inden deres Menigheder. For at fremme kristelig Bættelse og Oplysning indkjøbte de for

egen Regning Tusinder af Bibler og Salmehøger samt en Mængde andre Opbyggelsesbøger og paabegyndte saa Udarbejdelsen af en Forklaring over Luthers lille Katekismus til Ungdommens Undervisning. Det varede dog ikke længe, før "Syvstjernen" optog Arbejdet for Guds Riges Fremme i det hele Land. De henvendte sig først til daværende Biskop i Trondhjem, Peder Krog. Denne Mand var ikke uden Syn for den nyvakte Bevægelses Betydning og lagde selv for Dagen adskillig Dydighed og Iver, men var paa samme Tid stridbar, herstefyg og gjerrig samt en Tyran mod den store Fange paa Munkholmen, Peder Griffenfeldt. Han synes at have tilraadet disse syv ildfulde Mænd at fare frem mere forsigtig, men dette var lidet stemmende med deres Opfatning. I en "underlig Ansøgning" til

Kongen af 14de April 1714 giver de en rystende Skildring af den norske Kirkes aandelige Tilstand og giver Raad og anviser Midler til at reise det sunkne af Grusket. Der gaar gennem "Ansjøgningen" en Gjentklang af Speners Skrift "Fromme Ønster." Direkte kom de anviste Reformer ikke til Udførelse, men deres Nødbrag bevirkede antagelig de Forsøninger, som ved denne Tid blev truene til Guds Ords Udbredelse og Kirkens Fremvækst. Efterat "Sybstjernen" havde udkastet sine vækkende og frugtbare Livstanker, mærkes ikke mere til dens Virksomhed, formodentlig fordi Sjælen i denne Kred, Thomas von Westen, i 1716 kom ind i en Virksomhed, som helt lagde Beslag paa hans Tid og Kraft. Sidstnævnte Aar blev det overdraget til ham fra Trondhjem af at lede Missionen i Finmarken. Dette gjorde han med stor Dygtighed og selvfortærende Nidkjærhed til rig Betsignelse for det forsmættede Nomadefolk. Det er ikke her Anledning til at skildre hans tre store Missionsrejser i det nordlige Norge, hans Arbeide, Kamp og Lidelser under voksende Modstand fra hans Biskops Side. I sit Arbeide blev han bistaaet af den opofrende Fimmelærer Jhak Olsen og flere dygtige Reiseprædikanter og Missionærer. Trods enkelte Misgreb udførte han et aandeligt Rydningsarbeide, som aldrig vil glemmes. Opslidt før Tiden hensov han i Trondhjem den 9de April 1727. Omtrent samtidigt virkede hans Egede med en "Apostels Kjærlighed og Udholdenhed" for Grønlandernes Omvendelse, men han tilhørte efter sit hele Livssyn ikke Pietismen, uagtet han eiede dennes Fromhed og Nidkjærhed. Straks efter Thomas von Westens Død fremstod der pietistiske Bevægelser af forskjellig Art paa flere Steder i Christiania Stift. Først var det en Flok varmhjertebe Kristne, der sluttede sig om ligesindede Præster uden at separere sig. Dernæst en stor Skare, som stod i et nærmere eller fjernere Forhold til Brødremenigheden. Disse var for en stor Del vakke og ledede af den dygtige Stiftsprovst Anders Hof eller Presterne Johannes Green i Aker og Peder Hesselberg i Drammen. Endelig udgik fra sidstnævnte Sted en ren sektarisk Bevægelse, fremkaldt ved en dansk Student Søren Bølle. De kaldte sig "Zioniter" og blev strengt behandlede. Deres Leder med tre andre af sine fornemste Tilhængere blev vist ud af Landet, og Bevægelsen tabte sig efterhaanden. De tidligere omtalte danske Kongebreve og Forordninger til Kirkelivets Fremme havde ogsaa sin Betydning for Norge; især gjælder dette Forordningen af 13de Januar 1746 om Konfirmationens Udførelse samt de forskjellige Bestemmelser til Skolevæsenets Fremvækst. Af fremragende Mænd, som bidrog til at vække og lede det kristelige Liv, maa nævnes Biskop Peder Harsleb i Christiania. Han var begavet, veltalende og nidkær, om end noget myndig, og forenede Iver for den rene Lære med hjertelig Fromhed. Af endnu større Betydning for vort Land blev Biskop Erik Pontoppidan i Bergen. Gjennem Bispatser og forskjellige Ophbyggelseskrifter bidrog han mægtig til Kirkelivets Vækkelse og Ledelse, og ved sin Forklaring samt gennem sit Arbeide for Skolevæsenet og kristelig Folkeoplysning har han gennem lange Tider virket til Betsignelse for vor Kirke. Grindres bør ogsaa den utrættelige Jacob Kærup i Christianssand, den fromme Fredrik Arntz i Bergen og den veltalende Eiler Hagerup i Trondhjem. Af Salmedigtere fortjener at nævnes E. D. Schwartzkopf og især Birgitte Raas. Genimod Tidrummets Slutning bliver Kristenlivet mere mat og afbleget, og det mærkes, at en ny Tid nærmer sig med raske Skridt.

Lidt om Pietismen i Sverige.

Återede tidlig naade den spenerste Bækkelse til vort Broderland. I Finland, som dengang var forenet med Sverige, blev Presten Ulstadius, Magister Schæfer og Student Uthegius Aar 1689 anklagede for pietistiske Lærdomme. Aabo Domkapitel dømte dem skyldige, efterat de i Fængslet havde lidt meget paa Legeme og Sjæl. De to sidstnævnte tilbagekaldte og blev frigivne; Ulstadius, som ihærdig vægrede sig for at opgave sine Meninger, blev dømt til Døden, men benaadet. Siden sad han i over 30 Aar fængslet i Stockholm og blev behandlet som den værste Forbryder. Schæfer reiste til Amerika, men dreven af Samvittighedsnag over sin Fornegtelse vendte han tilbage og bekendte sin Overbevisning. Han blev nu ogsaa dømt til Døden, men Straffen forandredes til livsvarigt Fængsel. Denne grusomme Medfart fremkaldte Forbitrelse og Sværmeri. Senere kom Bevægelsen til det egentlige Sverige.

Unders Nohrborg.

Omkring 1702 begyndte Nogle at holde Dpbyggelsesforsamlinger i Stockholm. Dette var nok til at vække Styrelsens Opmærksomhed. En Konventi-kelplakat udkom 1706, men den blev gjentagne Gange forandret, indtil den i 1726 fremtraadte som et strengt Forbud mod alle private Dpbyggelser for Folk, der hørte til forskjellig Husstand. Andagt af Husfaderen for Familiens Medlemmer anbefalede, ligesaa Husoverhøringer af Presten til de Unges Kathekisation og de Gamles Prøvelse og Be-

lærelse. Forsølgelserne tog ny Fart. Flere lærde Mænd blev affatte og haardt behandlede. En noget mildere Behandling af Pietisterne begyndte dog lidt efter lidt at gjøre sig gjældende. Bevægelsen udbredte sig videre og videre, ikke mindst ved svenske Krigsfanger, som i Sibirien var blevene vakte til et alvorligt kristeligt Liv og nu efter Fredsslutningen vendte hjem. Pietismens og den levende Kristendoms mest udmærkede Talsmand i denne Tid er Erik Tollstadius. Han blev flere Gange anklaget for Pietisme og bestyldt for at hælde til Sværmeren Conrad Dippels Lære, men man lod sig nøie med hans Redegjørelse. Han vandt en stedse almindeligere Anerkjendelse som en troesvarm Prædikant og nidkjær, selvopofrende Sjælesørger. "Som Guds Kjærlighed altid lyfte af hans Ansigt, og

han ikke kunde tale om Gud uden Glædestaarer, saaledes lyfte Andagten af hans Aasyn, og man følte sig opbygget ved blot at se paa ham." I sin Tids Bevægelser griber han stærkt ind, og senere har "Væerne" indtil nu søgt Næring for sit aandelige Liv af hans Skrifter. Agtet og elsket døde han i 1759 som Præst for Jacobs Forsamling i Stockholm.

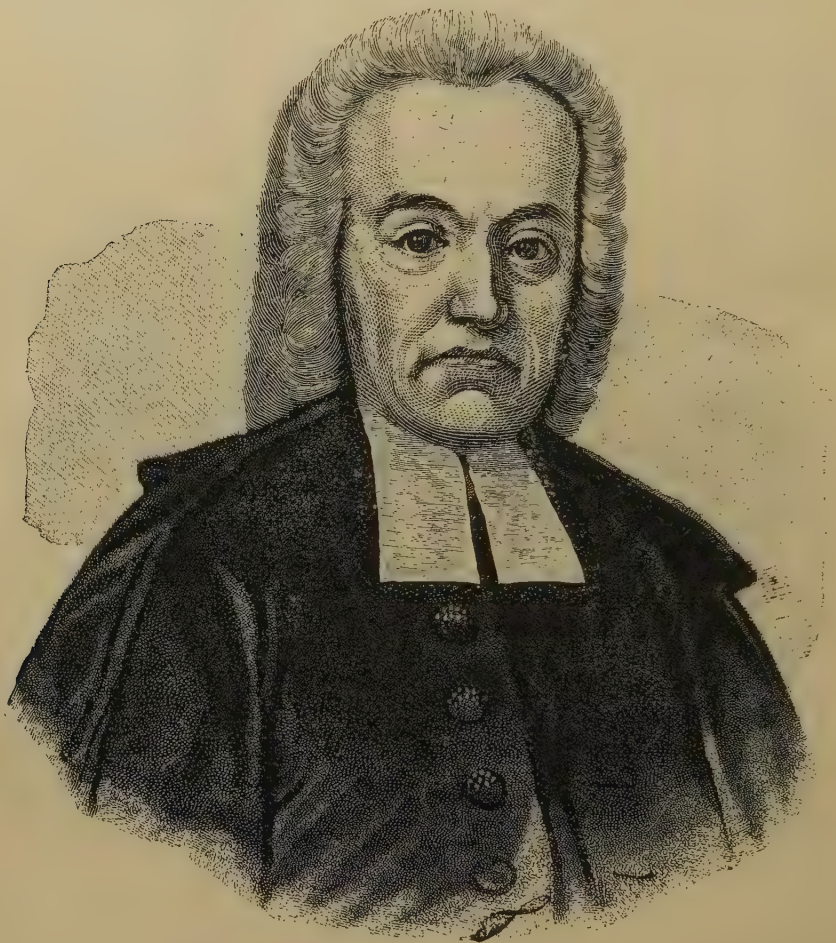
Ogsaa den vældige Bodsprædikant Peter Murbæck led adskillig Forsøgelse af Foresatte og Embedsbrødre. Han virkede først en Tid i Lunds Stift, hvor han oprettede Stoler for fattigbørn, derpaa i Stockholm og tilsidst som Præst i Blekinge. Her døde han i 1766. Hans Skrifter er ligesom Tollstadius's meget udbredte og hyndede blandt "Væerne." Størst blandt de pietistiske Forfattere er dog Hofsprædikanten Anders Mohrborg († 1767). Den gamle Orthodoksi smelter hos ham sammen med Pietismens Nidkjærhed og Varme til den skønneste Forening. Hans Postille er almindelig bekjendt og skattet; den er ogsaa oversat paa vort Sprog. — Her som altid fulgte Separatisterne i Vækkelsens Spor og dannede smaa Samfund. Af disse mærkes Skavikerne; de betegnede Kirken som "Babel" og forcastede Præsteembedet og Sakramenterne som unødvendige. Medens den tykke Sværmer Conrad Dippel fra 1726—1728 opholdt sig i Sverige, vandt han enkelte Tilhængere. Hans Lære, der var en underlig Sammenblanding af Sværmeri og Rationalisme, blev med stor Dygtighed imødegaaet af den udmærkede Biskop Anders Rydélius († 1738), bekjendt for sin Værd og Fromhed. Større Fremgang havde Herrnhuterne. Grev Zinzendorf selv besøgte Stockholm, og under stor Modstand af Præsterne dannede der sig Brødrøforamlinger baade i Hovedstaden, Karlskrona, Gøteborg og Uddevalla. Flere Herrnhuter blev imidlertid landsforviste. Den navnfundigste blandt dem var den begavede og varmhjertede Sognepræst for Hedvig Eleonora Forsamling i Stockholm, Anders Rutstrøm († 1772). Den herrnhutiske Opfatning af Kristendommen udbredte sig forøvrigt til et ikke ringe Antal Præster. Disse virkede i Stilhed velsignelsesrigt uden at separere sig fra Statskirken; efter Pietismens Tilbagegang i Slutningen af denne Periode var de et Salt, der bevarede mod Tidens Bantro. For Kristendommens Udbredelse i Lapmarken virkede den nidkjære og fromme Missionær Per Sjellstrøm, der døde som Præst i Nyckele 1764. Arbeidet blev fortsat med Dygtighed af Per Høgstrøm. Han døde 1784 som Provst i Skellefteå; Begge har udgivet Skrifter paa Lappisk, der har virket til stor Velsignelse. Af theologiske Skrifter mærkes det gezelianske Bibelværk og Sven Bælters Prædikener.

Prædiken.

igesom hele den aandelige Virksomhed i denne Tid gik ud paa at vække og fremme det kristelige Liv, saaledes sigter ogsaa Prædikenen mod dette Maal. Dens Særkende er at vække Samvittigheden og paavirke Viljen og fremkalde et virksomt Kristenliv i Tro og Kristi Eftersøgelse. I Modsætning til den udartede Orthodoksi ledede denne Tids Mænd sine Tilhørere fra den tørre, spidsfindige og ufrugtbare Værdoms golde Stepper ud paa Ordets frugtbare Græsgange til Evangeliets friske Væld. Den er praktisk og alvorlig samt driver særlig paa Livets Helliggjørelse. Blandt Pietismens Prædikanter maa først og fremst

nævnes Spener. Ligesom de fleste af Kirkens store Vidner var han en lærd Mand. Hans Kundskaber var baade grundige og omfattende. Allerede som Student studerede han ivrig Sprog, Historie og Filosofi, men fremfor alt det gamle og nye Testamente i Grundsprogene. Ved Siden af Hebraisk dyrkede han Arabisk og isynde endog med rabbinisk og talmudisk Lærdom. Desuden var han fortrolig med den kristelige og klassiske Litteratur. Allerede af hans Prædikener kan det sees, hvor vel

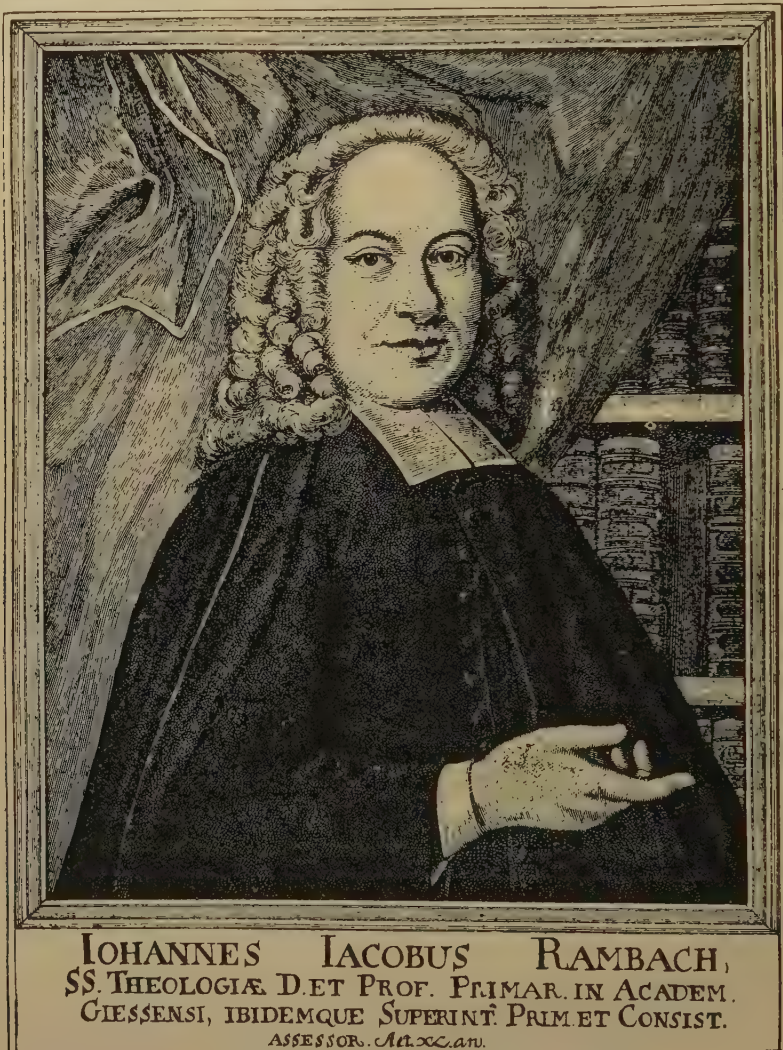
Johan Albert Bengel.

han kjender ikke alene Tauler, Kempis, Gerson og den tyske Theologi, men ogsaa Kirkesædrene og Klassikerne, som han dog benytter sparsomt. Men "den kjære Lutherus" taler han for det bedste i sin Theologi. Det er dog høist mærkeligt, at den Mand, der saa ivrig er optraadt for en personlig Kristendom hos Prædikant og Menighed, selv aldrig har virket som Sjælesørger. I den senere Del af sit Liv indførte han vel Kathekismusøvelser i Frankfurt, holdt gudelige Forsamlinger, prædikede, udgav Skrifter og bad med Venner, som besøgte ham, men han har ikke

udøvet privat Sjølepleie undtagen i meget indskrænket Grad; en af hans Levnetsbeskrivere siger, "at der ikke var givet ham Gaver til under privat Omgang at indvirke paa Sjælene." Dette har ogsaa sat sine Mærker i hans Prædiken. Disse var enfoldige og uden Udsmykkelse; alt i Teksten af Undervisning, Røvelse, Formaning og Trøst blev med voksende Færdighed fremdraget og anvendt for Livet. Man søger forgjæves hos ham nogen af de dengang almindelig brugte Prædikemethoder; derimod mærker man overalt, hvorledes han i apostolisk Simpeltid forstaaer at virke paa sine Tilhørere, saa deres Forstand oplyses, deres Vilje bevæges. Den sædvanlige Plan i hans Prædikener, enten de er holdte over de faste eller frie Tekster, er følgende: I en Indgang gjør han opmærksom paa Gjenstandens Vigtighed; derpaa gaar han over til at forklare Teksten, hvorved han pleier at dvæle temmelig længe, og tilsidst kommer han til visse Lærdomme, som han anbefaler til sine Tilhøreres Forstand og Hjerte. Han vil i sine Prædikener forkynde det hele Guds Ord; han er meget bange for at lade noget som helst henstaa uforklaret; den frie Fremgangsmaade, der skjelner mellem det væsentlige og mindre vigtige, kender han ikke. Han maa sige alt, hvad Ordene i Teksten kræver, selv om han udsætter sig for Gjentagelser og bliver trættende. Han prædikede over alle vigtige Sandheder for Troen og Livet. I sine 66 Ugedagsprædikener om Gjenfødelsen er han ret i sit Element. Han taler om dens Aarsager, Midler, Arter, Pligter, Værdigheder og Kendetegn og de øvrige derhen hørende Motiver. I hans Prædikener over den evangeliske Troslære forekommer ofte smukke Steder. Hyppig gjør han Brug af "vor kjære Luther," og naar dette er Tilfælde, kommer der Ild i Taleren; det er Luthers Kraftsteder om Tro og Kjærlighed, han især benytter. Om nogen som helst Originalitet i Stil er der ikke Tale; alt er udtænkt, vel udarbejdet og sammenstillet med stor Flid. Men uagtet vi nu synes, at de er altfor schematiske, belærende og lange, blev dog hans Taler et Salt for hele den lutheriske Kirke. Dette gjælder dog i endnu højere Grad hans Efterfølgers Prædikener. Pietisterne talte bibelsk; det orthodoxe Skolefjæveleri med dets smagløse Maade at prædike paa var dem en Bederstygghed; den enfoldige, bibelske Prædiken skulde igjen træde istedetfor den udartede Forkyndelse. Det vilde Spener, og det vilde hans Efterfølgere. Det var det store hos Spener og hans Skole, at de igjen henpegede derpaa. I det hele tog de fat, hvor Luther og hans Venner slap. Af varm hjertede og dygtige Prædikanter mærkes Francke, Freilinghausen, Porst, Fresenius, Nijssch, Rambach, Woltersdorf, Bogachy og Andre. Den overordentlig lærde og fromme Skriftgransker J. A. Bengel (†1752) var ogsaa en særdeles dygtig bibelsk Prædikant. Ved Universitetet i Halle og Waisenhusets Skoler er der opdraget et stort Antal Disciple, der som Præster og Vægfolk udbredte rig Betsignelse ved deres inderlige, personlige Kristendom. Paa mangfoldige Steder hørtes alvorlige Prædikener, som var evangeliske baade i Form og Indhold samt praktiske for Livet. Den pietistiske Skole udmærkede sig derved, at den trofast og ivrig forkyndte Guds rene, enfoldige Ord.

Salmedigtning.

Det nyvakte Liv inden Kirken havde ogsaa stor Indflydelse paa Kirkesangen; den er bibelsk, praktisk og opbyggelig. Man synger især om de Troendes aandelige Liv, Naadens Gjennembrud i Omvendelsen, Fremvæksten i Helliggjørelsen samt de vekslende Tilstande, Erfaringer og Følelser i det indre Sjæleliv. Det er ofte ikke Sange for Menigheden, for Folket, for den fælles Gudstjeneste, men mere for den Enkelte, for Lønkammeret, for den huslige Andagt

i Hjemmets stille Freds. Kun forholdsvis faa Salmer af den overvældende store Rigdom gjør en Undtagelse og har Præg af virkelig Kirkesang. Med Pietismen udartede ogsaa lidt efter lidt den aandelige Digtning, der var opstaaet ifølge dens Tilskyndelse; den tabte sin oprindelige Sandhed, Kraft og Dybde, og henfaldt til

forfættet Isleri og blev en aandløs Leg med Billeder, Allegorier og Talemaader. Den ældre halleiske Digter-skole, der varer fra 1690—1720, er præget af sund Fromhed i Frandes Aand og frembragte mangfoldige Sange i en simpel, hjertelig, ja undertiden dyb, inderlig Tone. Af deres meget talrige Digtere mærkes følgende: Johan Jakob Schück (1640—90), Retslærd i Frankfurt a. M. og en af de første, som besøgte Speners Opbyggelsesmøder, har digtet: "Al Lov og Pris og Ære bør;" den er en kostelig Perle blandt Kirkesalmerne. Af Henrik Elmenhorst, der er født 1632 og døde som Prest i Hamburg 1704, findes i vor Kirkesalmebog: "Du skænker mig dig selv;" Ernst Stockman, som blev født i 1634 og døde som Kirkeraad i Weimar, har digtet den bekendte: "Gud skal alting mage." Den fromme Laurentius Laurenti, der blev født 1660 og døde som Musikdirektør ved Domkirken i Bremen, har skrevet 148 Salmer, hvoraf følgende findes i Landstads Salmebog: "O, Syndere, betænk," "Hvo Ører har, han høre til," "Vel den, der ved i Jesu Navn," "I arme Syndere kommer hid" og "Stor, Jesus, er din Miskundhed." Af den bekendte August Herman Franke (1663—1727), der øvede stor Indflydelse baade som Universitetslærer og Prædikant, ved sine Skrifter og sit berømte Baisenhuis, har vi Salmen: "Et Trin jeg atter har idag mod Evigheden vandret." Hans fromme Svigersøn, Medhjælper og Eftermand, Johan Anastasius Freilinghausen, (1670—1739), digtede 45 Salmer, hvoraf følgende mærkes: "Op, thi Dagen nu frembryder." Christian Fredrik Richter (1676—1711) var Læge ved Baisenhuset i Halle og har blandt andre forfattet: "Vor Sjæl er dertil sødt og baaren," "Det koster ei for megen Strid," "Hvad ere de Kristne dog glimrende smukke indvortes! Udvortes har Solen dem brændt" samt "Det koster megen Kamp og Strid." Af Christoph Genrich Breitenau, der blev født 1638 og døde som Geheimeraad i Lübeck, haves Salmen: "Vær trostlig, mit Hjerte," og Christian Andreas Bernstein, der var Prest i Halle og døde 1699, har digtet Salmerne: "Min Fader! fød mig til Dit Billede at bære" og "I Herrens Udvalgte, som Hellighed øve." Frandes Discipel, Johan Henrik Schröder, der døde som Prest i Meseberg i 1728, har skænket os Salmerne: "Jesu, giv Seier" og "Et er nødtigt; dette Gne lær mig, Gud, at kjende ret." Af Frandes Ven og Discipel Johan Eusebius Schmidt, født 1669 og død som Prest ved Gotha 1745, har vi Salmerne: "Hvad er din Herlighed dog stor" og "Far dog fort." Den hjertelige og aandfulde Ludvig Andreas Gotter, der blev født i 1661 og døde som Hofraad i Gotha, har digtet Salmerne: "O, vaagner op af Verdens Drømme," "V. hd frem, mit Hjertes Trang at lindre" og "O, Naadens Sol og Sæde." Den yngre Skole i Halle (1720—1750) omfatter Pietismen

i dens tiltagende Udartning. De bedre Digtere af den er: Johan Jacob Ram-
bach, der blev født 1693 og døde som Professor i Gießen 1735. Med største Trost
og i Speners og Francés Aand røgte han sit Embede i Kirken og paa Høiskolen og
skrev mange Skrifter, hvoraf hans "Betragtninger over Jesu Lidelse" og enkelte Salmer
er kjendte og stattede hos os. Landstad har i sin Kirkebog optaget følgende: "Jeg
er frelst og dyrefjæbt," "Et Aar vi atter se at sænke" og "Min Jesu, Grund til al vor
Dyst." I Hauges Salmebog findes tillige: "Jesús, han er Syndres Ven." Om
hans Salmer skriver en tykt Salmekjender: "Fordi de er udvældede af et Hjerte, som
er optændt af den inderligste Kjærlighed til den Herre Jesus, der alene giver den Fred,
som Verden ikke kan give, ere de ogsaa gennemtrængte af den hellige Skrifts Aand og
taler intet andet Sprog end Bibelens, hvori Kristus er Kjernen og Stjernen." Ulrik Bogislaus v. Bonin (1682—1752) var 10 Aar Soldat, studerede saa
Theologi i Halle og blev tilslut Raad hos Greven af Ebersdorf; han har digtet
Salmerne: "Den Vei, du gik i Kors og Trang" og "Hvor er det godt i Jesu Arme." Brorjóns Ven, den fromme Prest Johan Herman Schrader (1684—1737) i
Lønder i Slesvig har skrevet den bekjendte: "Vor Tro er den Forvisning paa," og
Johan Menckes, der blev født 1658 og døde som Prest i Kemnitz 1734, er Forfat-
ter af Salmen: "O, at jeg havde tusind Munde." Carl Henrik v. Bogahty
(1690—1774) studerede først Retsvidenskab, siden Theologi og tilbragte sin meste
Tid i Halle efter at have solgt, hvad han eiede, til bedste for Vaisenhuset. Han var
en yndet Opbyggelsesforfatter og har digtet 396 Salmer, hvoraf flere udmærker sig
mere ved en praktisk from Stemning en ved en poetisk Flugt. Hauge har optaget i sin
Kirkebog Salmen: "O Frelser, som er Lys og Livet." Ernst Gottlieb Wol-
tersdorf (1725—1761) var Prest i Bunzlau og Stifter af det derværende Vaisen-
hus. Han skrev aandelige Sange med stor Lethed, men yderst saa egner sig til Kirke-
brug. Conrad Allendorf, der døde som Hosprest i Røthen, udgav en Samling
af aandelige Kjærlighedsfange i Smag med Høisangen. Af Zinzendorfs Bedstemoder
Henriette Catharina v. Gerdorf (1648—1726) have Salmerne: "Imma-
nuel, hvis Godhed ei har Maade" og "De Ord, som du mig lader høre." Hendes
Dattersøn, Brødremenighedens Stifter, Nicolaus Ludvig v. Zinzendorf
(1700—1760) digtede ved hendes Grav 1726: "De Kristne gaa fra Sted til Sted." Han
var en meget frugtbar aandelig Sanger, men de fleste af hans Salmer er ensidig
følsomme og taler om Jesu Blod og Bunder og Kristi Forhold til sin Brud paa en
alt andet end ædruelig Maade. Johan Andreas Rothe, der blev født 1688
og døde som Prest i Thommendorf 1758, har digtet den herlige Salme: "Nu har
jeg fundet det, jeg grunder mit Salighedens Anker paa." Foruden disse maa endnu
omtales følgende Digtere af den orthodoxe Retning. Erdman Neumeister, der
døde som Prest og Skoledirektør i Hamburg 1756, bekjæmpede ivrig Pietismens Ensi-
digheder, men var tillige troesfrisk og kraftig og heller ikke ubethdelig som aandelig
Digter. Salomon Franck (1659—1725), der døde som Konfistorialsekretær i
Weimar, har skrevet henimod 300 aandelige Sange, som "hører til den Tids bedste
og udmærker sig baade ved Barme og en smuk Form." Af ham har vi i Landstads
Bog: "Dyre Blod, som Jesus dækker." Tyflands bedste og frugtbarste aandelige
Digter i denne Tid var dog maasse Benjamin Schmolck (1672—1737). Han
blev født i Schlesien og tidlig bestemt til Herrens Tjeneste; ved Fredskirken i Schweid-

nig virkede han lige til sin Død. Gud lod tunge Tilfiskelser ramme ham. Et Slag-
anfald lammede hans høire Side; hans Aand var dog lige livlig og frisk. Tilslut
blev han ogsaa aldeles blind, men bar sit Kors med stille Taalmodighed. Han har
forfattet yndede Opbyggelseskrifter og digtet ialt 1188 Salmer, hvoraf mange er
fortræffelige. De hos os mest kjendte er: "Sørger du endnu, min Sjæl," "Sørgendes
Husvaler," "Jo større Kors, des mer til Himlen" samt "Græd dog ei, Gud lever jo,
du forjagte Hjerter." Blandt den reformerte Kirkes Salmedigtere mærkes den
fromme og varmhjertede Gerhard Tersteegen (1697—1769), Baandværver i
Mühlheim. Af hans 111 Salmer mærkes: "Synger for Herren og leger, I
himmelske Hæere" samt Pilegrimsangen: "Kom, Brødre, lad os haste."

Opdragelse og Skolevæsen.

ietismen har øvet stor og blivende Indflydelse paa Ungdommens kristelige
Opdragelse og Undervisning. Overalt, hvor den nye Livsbevægelse dukker
op, reises straks Krav paa Konfirmation og Kathetisation.
Den havde af mange Grunde en stærk Uvilje mod det brugelige Folke-
skriftemaal, som den fik affattet; men den manglede Syn paa Skriftemalets Betyd-
ning for Sjælesorgen. I visse Henseender var det en stor Binding, at Konfir-
mationen blev Afslutning paa Kirkens kathetiske Gjerning overfor den Enkelte. Men
det lader til, at flere af Pietisterne ikke klart opfattede Konfirmationens egentlige
Væsen. Den betragtedes ofte som et Vækkelsesinstitut for at samle de Opvakte blandt
Ungdommen. De havde heller ikke fuldt Syn for Daabens Virkning og Betsignelse.
Mange troede, at Barnet blev døbt for senere ved Guds Naade at blive ombendt
og gjenfødt. Den pietistiske Forberedelse til Konfirmationen formaaede endnu ikke at
tage det rette Udgangspunkt. Vi ser dette i den Tids Forklaringer. Børnene
behandles, som om de stod udenfor Guds Rige. Hele Konfirmationsforberedelsen fik
et ensidigt vækkende og lovmæssigt Præg. Saa var der Mange, som saa Konfirma-
tionen fra en rent feilagtig Side. Jo mindre man lægger i Daaben, desto mere
lægger man i Konfirmationen. Baade i Salmer fra den Tid og den kirkelige Lov-
givning betragtedes Løftet ligesom som en til Gud aflagt Ed. Dette gjælder dog ikke
Alle og allermindst S p e n e r selv. Alligevel blev Pietismen epokegjørende ved Kon-
firmationen. Dette bevirkedes først og fremst derved, at Retningen i hele sin
Undervisning med Liv og Varme søgte at paavirke Ungdommen. Dernæst ogsaa ved,
at den samtidig lagde Vægt paa at bibringe Børnene personlig Forstaaelse af Barne-
læren. Denne Side ved Retningens Naade at tage Undervisningen paa træder
isøfaldende frem i dens stærke Krav paa Kathetisation. Det maa dog mærkes,
at det først og fremst var den allerede konfirmerede Ungdom, man vilde have fat i og
samle til Overhøring. Disse Kathetisationer frembragte en ny Art af Kathetismus-
forklaringer, som ikke var tænkt at skulle bruges i Barnealderen, men for Voksne.
Nævnte Overhøringer virkede befrugtende tilbage paa den egentlige Børneundervisning
for Konfirmationen. Paa Grund af ny nævnte Opsving paa dette Felt blev der stillet
større Krav til Presternes kathetiske Dygtighed, paa samme Tid som den kirkelige
Undervisning blev Gjenstand for videnskabelig Behandling. I 1730 blev det fastsat,
at Presterne i Danmark og Norge ved en Prøve skulde godtgjøre sin Evne til at

kathetisere. Det maa ogsaa mærkes, at Pietismen har Vren af at have ført den første bibelhistoriske Undervisning ind i Skolen. Der fandtes vistnok tidligere Bibelhistorier; den ældste blev trykt i Frankfurt 1570 og var udarbejdet af Hartman Beyer, men nogen Udbredelse havde den ikke faaet. Pietismen frembragte her et banebrydende Værk: Hübner, "Bibelsk Historie," som udkom 1714 og vakte den største Opfigt. Fremstillingen var eiendommelig. Først blev der fortalt et bibelhistorisk Stykke, og under dette satte han en Række Spørgsmaal uden Svar, men af den Art, at Børnene ved forstandig at læse Stykket selv kunde finde det. Denne Fremgangsmaade fik Navn af den hübneriske Methode. Vi ser, at nævnte Bog indeholdt baade Bibelhistorie og Veiledning for Læreren til praktisk Kathetisation over Fortællingerne. Pietisterne satte som Undervisningens og Opdragelsens Maal: Guds Riges Opbyggelse i ethvert Barns Hjerte. Uddannelsen i Folkeskolen gaar derfor foran alle Standskoler; thi den lærer, hvad der er uestergivelig nødvendigt for ethvert Kristnemenneske. "Med denne Tante har det sande Begreb af Folkeskole faaet Virkelighed, og med den blev der givet det mægtigste Stød til en Nydannelse af Folkeskolen." I alt sit Arbejde for Kirkens og Statens Gjenoplivelse viser Philip Jacob Spener (1635—1705) sig som Læreren. Hans virksomste Middel for at naa dette Maal var Kathetisation med den Enkelte. I Begyndelsen var det kun Børn, som mødte, men snart tog ogsaa Voksne frivillig Del deri. Man forstod, at man kunde have mere Nytte af en Kathetisation end af mange Prædikener. Hans "enfoldige Forklaring af den kristelige Lære efter Ordenen i Luthers lille Kathetismus" var et kathetistisk Mesterstykke. Pietismens mest storartede Frugt var maaske Grundlæggelsen af Vaisenhuset i Halle ved August Herman Francke (1663—1727). Han gjorde sig som Kandidat praktisk fortrolig med det elementære Skolevæsen og oprettede med megen Møje en Børneskole i Hamburg. Undervisningen førte ham til Selvertjendelse, og af denne fremgik Skriftet: "Om Børnenes Opdragelse til Guds frygt." Efter sit Komme til Halle fik han først igang en Fattigskole, og af denne fremgik efterhaanden Vaisenhuset og alle øvrige Anstalter, som endnu bestaar under Navnet "Francs Stiftelser." Fattigskolen blev forvandlet til en Borger-skole, de fader- og moderløse Børn blev optagne i Vaisenhuset, og der blev tillige oprettet et Gymnasium, hvori der ogsaa meddeltes Undervisning i Realsfagene, medens Pædagogiet fik en ganske ny Bygning. Francke lagde en stor Vægt paa Lærerens Personlighed, og han oprettede derfor et Slags Lærerseminarium. Han lod en levende Praxis følge Theorien og holdt meget paa Orden og Methode i Undervisningen og Disciplinen; han satte Opdragelsesarbejdet i inderlig Forbindelse med Lærervirksomheden og krævede, at Skolens Opdragelse skulde bæres af den huslige. Maalet for hans Uddannelse er Guds frygt og Allogskab; kristeligt Liv og kristelig Dannelse skulde fremmes. Lærergjenstandene i hans Skole er derfor foruden Religion, Læsning, Skrivning, Regning og Sang ogsaa Naturkundskab, Historie og Geografi. Fra Francke og hans Anstalter gik der et friskt Liv. Fattigskoler og Vaisenhus anlagdes i stort Antal, nye Skoleordninger offentliggjordes, man havde de tilkommende Læreres Uddannelse for Øie, og Regjeringen stænkede Folkeskolen en Opmærksomhed som aldrig før.

Pietismens Lys- og Skyggesider.

igesom Mystiken i Forhold til Skolastiken, saaledes er Pietismen en Strømning mod den døde Orthodoksi. Betoner denne **Rettroenheden**, saa lagde hin Bægt paa **Rettroenheden**. Den betegner derfor en Tilbagevenden til Reformationens store Tanke om Retfærdiggjørelsen af Troen som en Hjertets Oplevelse. Idet Pietismen gik ud fra Grundsætningen om Smaakirker i Kirken, har den atter bragt aandeligt Liv i de døde Menigheder ved at kræve retsaffen Bod, det indre Livs Ophbyggelse ved den hellige Skrift, Bønnen og Sakramenterne samt et helligt Liv. Under det kirkelige Embedes Sløvhed og Mangel paa Sands for Livet søgte Spener og hans Benner at anspore Lægsfolket til virksom Deltagelse i Menighedens Gjerning og Liv, med al den Ret og Pligt, som de Kristnes almindelige Prestedømme giver. De vakte tillige igjen den apostoliske Lægmandsvirksomhed, skabte den indre Mission og virkede bethydningsfuldt for Guds Riges Udbredelse blandt Hedningerne. For den kristelige Opdragelse og Undervisning virkede Bækkelsen baade frigjørende og befrugtende. Af Pietisternes Rækker fremgik der paa mange Steder fromme Digtere, som endnu idag opbygger os ved sine hjertevarme og erfaringsrige Salmer. Vi vil blot minde om Hans Adolf Brorson i den dansk-norske Kirke. Men ved Siden af, at Pietismen i mange Maader blev en velsignelsesrig Fornøjelse for Kirken, havde den ogsaa sine Skyggesider. Idet den fordrede, at man skal vide Tiden og Timen for sin Gjenfødsel, tog den lidet Hensyn til den Enkeltes Giendommelighed. Den oversaa Jesu Ord: "Med Guds Rige har det sig saaledes, som naar et Menneske kaster Sæden i Jorden og sover og staar op Nat og Dag, og Sæden vokser og bliver høi, uden at han selv ved det. Thi af sig selv bærer Jorden Frugt, først Græs, derefter Uks, derefter Korn i Uksæt. Men naar Frugten bliver moden, skifter han straks Sigden hen, fordi Høsten er forhaanden." Mark. 4, 26—29. Da Pietismen er tilbøielig til at bestjære den kristelige Frihed, staar den i Fare for at oprette en ny Lovkristendom. Den lader det almenmenneskelige eller humane ikke altid komme til sin Ret. Som en Følge af sin Subjektivisme bærer den Spiren til Sektdannelse i sig og har i Virkeligheden ikke kunnet hindre uevangeliske Udvækster. "De smaa Kirker repræsenterer en Slags independentistisk Menighedsdannelse, hvorunder man bliver temmelig ligegyldig for den bestaaende Kirke. Men Skylden herfor ligger klart nok i selve den lutheriske Lære, hvor det levende Baand mellem den usynlige og synlige Kirke mangler. Under den synlige Kirkes Forsald optræder Pietismen med sit Forsøg paa at virkeliggjøre lidt af den usynlige Kirke; ligesom denne blev ogsaa Pietismen med sine Konventikler i den synlige Kirke; men at den usynlige Kirke skulde være selve Bæreren af det udvortes Kirkeliv, det Ideal var saa dybt begravet, at end ikke Pietismen fik det frem igjen." At Pietismens Ledere var Benner af Videnskaben sees klart hos Spener, Francke og mange Andre, der selv var lærde og alsidige Mænd. Anderledes derimod med Bækkelsen i sin Udartning. Naar det er sagt, at Pietismen skader den videnskabelige Bibelforskning, forsaavidt den kun anser Bibelen som en Ophbyggelsesbog, gjælder dette ikke de mest fremragende. Johan Albert Bengels, Starkes og Fleres frugtbringende, ja banebrydende Arbejder paa dette Omraade bringes i Grindring. Forresten er der næsten ikke Ende paa, hvad man har beskylt Pietismen for; det

er ogsaa i vore Dage en yndet Sport at tillægge den alle mulige Ensidigheder og Stjæpheder. Angaaende Navnet raader der endog blandt studerede Folk adskillig Uklarhed, idet selv Prestere falder al alvorlig Kristendom for Pietisme og beskylde den for mangehaande ubegribelige Ting, ja endog for Mangel paa Fædrelandskjærlighed! Vi vil for vort eget Lands Bedkommende blot minde om Haugianernes Deltagelse i vort offentlige Liv og deres Arbejde for Næringsveienes Fremvækst; alene at pege paa dette maa være nok til at slaa en saadan Paastand ihjel.

Andre Kirkesamfund.

Den reformerte Kirke.

Intrent paa samme Tid, som Brødremenigheden opstod i Tyskland, herskede i England de forskjellige Troesmeninger, og man bekjæmpede hinanden ofte for ubetydelige Tings Skyld. Men de, som regnede sig blandt de saakaldte Oplyste eller Fritænkere, søgte ofte at angribe og haane Kristendommen. Mange nægtede endog Troen paa Gud og Udødeligheden. Da sølte nogle unge Studenter ved Universitetet i Oxford Trang til at slutte sig sammen ligesom Pietisterne i Tyskland for at føre et ægte kristeligt Liv. Fra denne foragtede Klub udgik den engelske Kirkes Fornæelse. Dens Medlemmer besøgte Syge og Fanger, uddelte Bibler og Bønnehøger og læste flittig i Guds Ord. Deres Iver for særegne Andagtsøvelser og virksomme Kjærlighedsgjærninger paadrog dem Spottenavnet Methodister. Dette bar de gjerne som Saadanne, der vilde leve efter den i Bibelen opstillede Methode. Charles Wesley gav Stødet til denne Forenings Dannelse, men hans Broder John blev snart dens Sjæl. Ved venstabelig Forbindelse med nogle af Brødremenigheden voksede han i kristelig Erfaring og levende Tro. Ogsaa Georg Whitefield, en ung Mand med store Gaver og fuld af inderlig Fromhed, sluttede sig til Foreningen. Begge de nævnte Mænd prædikede nu med uhørt Kraft og vandt mange Tilhængere. "Verden ligger i det Onde. Gjør Bod og ombend Eder. Tro paa Jesus Kristus, Ederes Frelser." Det var Grundtanken i deres Forkyndelse. Som en vældig Storm ryste de den Hjerterne; Mange kjæmpede med frampagtige Sukke for Frelsen. Man nægtede dem snart Kirkerne, og de prædikede derfor ude paa Marken for mange Tusinder. For Gadepøbelen, Bjergholt, Stenfulgravere, Skibsbyggere, Matroser, Forbrydere i Fængslerne, Syge i Hospitalerne og Tiggere forkyndte de Evangeliet. I Modsætning til Herrnhuternes stille og sagtmødige Sjælsorg lagde Methodisterne især an paa at ryste Synderne og male Hjelvedes Rødsler for dem. De vilde fremkalde en Bødselkamp hos Synderen, hvorefter den pludselige Følelse af Naaden skulde fremgaa. Snart kunde Methodisterne bygge nogle Kapeller og udvide stadig sin Virksomhed. Wesleys Ord: "Hele Verden er mit Sognekalb," blev mer og mer til Sandhed. I alle Grevskaber i England, ja, endog i andre Lande og Verdensdele, dukkede Methodisterne op, lig en geistlig Orden saavel i sine Former som paa Grund af sin fortræffelige Organisation. Menighederne er delt i smaa Klasser, hver paa tolv Personer. De har Møder hver

Uge sammen med sin Fører for at samtale om sin aandelige Tilstand og modtage Opmuntring og Dadel. Klasseførerne samles paa lignende Vis under en Geistlig. Foruden Prædikanterne og Klasseførerne findes der ogsaa Formanere, som holder Bønne- og Opbyggelsesmøder. Ved nævnte smaa Afdelinger lettes Kirketugten og Sjælesorgen. Det høiere geistlige Tilsyn øves af Superintendenten, der visiterer flittig. En Aarskonferens for hele Samsundet holdes i London. Menighedensordningen er hierarkisk, og John Wesley var meget høifirkelig. Med Hensyn til Læren slutter de sig i alle vigtige Punkter til Calvin. Karakteristisk for dem er deres Opfatning af Gjenfødselen og den kristelige Fuldkommenhed. Bestræbelsen efter Livets Hellighed holdes i enhver Methodistmenighed vaagen ved Inddelingen i Vakte, Benaadede, Oplyste og Bødfærdige; ved den sidste Klasse menes Saadanne, som er faldne ud af Naaden. Ligesom Pietisterne i Tyskland har de indlagt sig store Fortjenester af den indre og ydre Mission, dannet Foreninger for Fagne, Syge o. s. v., oprettet Søndagsskoler og grundlagt Missionsseminarier. Deres Hedningemission er en af de betydeligste og især virksom i Amerika og Asien. Allerede paa Wesleys Tid deltes Samsundet i to Partier, det ene samlede sig om ham, det andet om Whitefield, en ibrig Tilhænger af Calvinismen med sin strenge Lære om Udvælgelsen. Methodisterne danner en Frikirke og tæller ca. 20 Millioner Tilhængere, mest i England og Amerika. Ogsaa i Tyskland og Norden har de vundet stor Udbredelse. Frelsesarmeen, som i vor Tid tiltrækker sig Opmærksomhed, er udgaaet fra Methodismen, stiftet ved en af dens Præster. Den reformerte Kirke i de katolske Lande var ogsaa samtidig udsat for svære Forsølgelser. Især Jesuiterne førte en sand Udrøddelseskrig mod dem, og det lykkedes ogsaa enten helt eller delvis at tilintetgjøre Protestantismen paa adskillige Steder. Men samtidig skivne den selv ind i døde Former til stor Skade for Livet.

John Wesley.

Den romerske og græske Kirke.

Bortseet fra de tidligere omtalte katolske Mystikere i det syttende Aarhundrede fik Pavekirken ikke nogen Fornæelse, der svarede til den, Pietismen fremkaldte. Genimod Aarhundredets Slutning søgte Innocents XI (1676—1689) at omforme Geistlighedens Lære og Vandel, men i ægte romersk Aand. Ja, han havde endog Mod til i en Bulle at fordømme Præsternes og Jesuiternes slappe moralske Grundfætninger. Omkring Aar 1700 gjorde man et Forsøg paa at gjenreise det gamle middelalderiske Pavevælde med dets store verdslige Magt og Indflydelse. Følgen af de overmodige Fordringer var en Række Stridigheder, der endte med Roms Nederlag. Den tytte Keiser lod sig ikke behandle som i

fordums Tid; de gode gamle Dage var forbi, men man mærkede dog Aanden og Arten hos St. Petri Efterfølger. Lærekampene fortsattes, men kuedes ved et paveligt Magtsprog, som fordrede blind Lydigheid mod hans Opsatning af Sagen. De mest anseede romerske Theologer i Frankrige indankede sin Sag for et almindeligt Kirkemøde, men Paven satte til Gjengjæld de Gjenstridige i Ban, og den verdslige Magt laante sin Medvirken til de Ulykkeliges Forfølgelse. Ja, Paven gik endog i 1752 saa vidt, at det bestemtes, at ingen Døende maatte faa Sakramentet uden at have leveret Bevis for, at han vedtog Pavens Bud om ubetinget Lydigheid mod hans slappe og ubibelske Lære om Guds Naade. Endelig søgte et mildt Hyrdebrev (1756) fra den nye Pave Benedikt at dæmpe Striden, men der blev ingen sand Fred, da Modsatningerne stod lige uløste. Jesuiterne var overalt virksomme med Vold og Rænker. De paadrog sig dog et almindeligt Had ved sin Magt, sin Herse- og Havesyge, sine fordærvelige Grundsætninger, sine Aneb og Bedragerier og sin Indblanding i Statsanliggender. Forfølgelserne mod Protestanterne og Baldenserne vedvarede, og denne Tid tæller ikke saa Martyrer. Den østerlandske Kirke i Grækenland og Tyrkiet havde tunge Kaar under Osmannernes Herredømme. Kraftigere og rigere udviklede den sig i Rusland. Peter den Store tilranede sig dog al Magt ogsaa over Kirken og konstituerede 1721 den hellige dirigerende Synode, til hvilken han overdrog den øverste Bestyrelse af de geistlige og kirkelige Anliggender. Iblandt de russiske Theologer indtager Prokopowicz († 1736) en fremragende Stilling. Hans dogmatiske Haandbog udmærker sig ved Værdom, Klarhed i Fremstillingen og Maadeholdenhed i Dommen, uden at den opgiver nogetsomhelst af sin Kirkes Lære. Efter Midten af Aarhundredet mærkes hos mange af den theologiske Videnskabets Repræsentanter blandt den høiere Geistlighed en protestantistisk Tilbøjelighed. De holdt vel fast ved den græske Kirkes Theologi, men omgik de senere dogmatiske Udviklinger eller lagde liden Vægt paa dem. Dette mærkes i den fortræffelige Kathelismus i den orthodoxe Lære, som den lærde Platon, Metropolit af Moskwa, udgav nærmest til Brug for Storfyrst Paul, som han var Opdrager for. Den udmærker sig ved en ædel og kraftig Fremstilling. Endnu bestemtere fremtræder den protestantistiske Paavirkning i den dogmatiske Lærebog, som Theophylaktus udgav 1773. Først i den nyere Tid er den fuldstændig bleven overvunden og trængt tilbage, uagtet der ogsaa nu af og til oversættes protestantistiske Arbejder over Troeslæren.

Rationalismens Tid.

Den lutherske Kirke.

Det tyfte Fritænkeri.

Ved Siden af Pietismen banede imidlertid ogsaa en anden Mand sig Vej og virkede ligetil opløsende paa det bestaaende Kirkevæsen og hele det kristne Samfund. Det var "Oplysningen," som beherskede den sidste Halvdel af det attende Aarhundrede og ved dets Slutning gjennembrød alle Stranfer, da den franske Revolution rasede. "Havde Pietismen bragt aandelig Vækkelse og kristeligt Liv ind i Kirken, saa arbejdede denne Retning paa at udsolde Verdenskristendommen i mere og mere bevidst Mod sætning til al overnaturlig Kristendom. Dens egentlige Rod maa søges i den døde Rette troenhed og gennem denne længere tilbage i den døde Verdenskristendom under Pavemagten. Den er Historiens Dom over Kirkeudviklingens Grundfeil. Da Kirken lukkede Verden ind og gav den uomvendte Verden Borgerret i sig, maatte det ende med, at Verden tog Magten og søgte at lukke Menigheden ude." Da den nye "Oplysning" satte Fornuften (ratio) til høieste Dommer over alle Ting i Troen og alene ansaa det af denne fastsatte Troesindhold for det ene Rette, saa har Retningen ogsaa faaet Navnet Rationalisme. Den begynder sit Seierstog gennem Europa med de saakaldte Deister i England. De hylkede den "naturlige Religion," hvis Hovedpunkter var Gud, Dyd og Gjengjældelse. I Nederlandene banede Filosofen Cartesius Veien for Fornuftsreligionen, idet han forkyndte Tænkningens Fuldkommenhed som et nyt Evangelium. Hans Grundsetninger er: "Jeg tænker, derfor er jeg" (cogito, ergo sum), og "de Ting, som vor Tanke ikke klart fatter, eksisterer ikke" (quae res mens nostra non distincte percipit, non sunt). Efter den praktiske Gudløshed i Frankrige under Ludvig XV fulgte den theoretiske; thi en Diderots, D'Alemberts, Rousseaus og Voltaires Religion kan man ikke kalde nogen

Kristendom. Deres Sæd bragte blodig Frugt i Revolutionstiden. Det engelske Fritænkeri og den franske "Oplysning" mødtes i Tyskland paa Halvveien af en Leibnitz's og en Wolfs Filosofi. Den nye Landsretnings Grundtanke er følgende: 1. Den sunde Menneskeforstand (Fornuften) er den høieste Norm

for Afgjørelse i Troessager; 2. den naturlige Religion er det væsentlige Indhold af alle Religioner, ogsaa af den kristelige; 3. Moralen er det væsentlige Indhold af den naturlige Religion; 4. Skriften er en i historisk Henseende upaalidelig Rilde, og Skriftens Inspiration er en grundløs Forudsætning. — Under Fredrik den Store af Preussen blev Berlin Oplysningens Arnested.

Han hylkede franſk Smag og Dannelſe, indkaldte en Mand ſom Voltaire til ſit Hof og lagde ikke Skjul paa ſit dybt indgroede Had til Kriſtendommen. Men da Kongen tilſlut mærkede den franſke Lands fordærvelige Virkning paa Folk og Hær, vilde han give meget for at kunne efterlade den ligesaa gudfrugtig og tugtig, ſom da han overtog Regjeringen efter Faderen. Til ſin Miniſter ſagde han: "Skaf mig Religion i Landet igjen!" I Splid med ſin Familie og ſine Fædres Gud døde han ſom "en Fyrſte uden Tro, uden Haab, uden Kjærlighed." Orthodoksſiens Inſpirationslære og den udartede Pietiſmes Ligeegyldighed for den kirkelige Beſjendelſe og Kirken bidrog til at give Rationaliſmen øget Fart. Iſtedetfor de rettroende og pietetiſke Profeſſorer ved Høiſkolerne traadte den nye Oplyſnings Mænd. Bannerførere blev Mendelsſohn, Nicolai, Reimarſus, Leſſing og iſær Profeſſor Semler i Halle, "Rationaliſmens Fader." Deres Kritik vendte ſig førſt mod de i Bibelen optrædende hellige Perſoner. Moſes og Kriſtus blev ſtemplede ſom Bedragere ("Wolfenbüttel-Fragmenternes" Standpunkt). Eller man lod dem beholde ſin Ophviethed, men deres "Undere" forklarede man, at de udførte paa ganſke naturlig Maade ved Gjøgleri og Magnetiſme. De opſattedes kun af hin uoplyſte Tid ſom Undere, eller "de er hiſtoriſke Fklædninger for urkriſtelige Ideer, dannet af det tendensløſt digtende Sagn." Et videre Udgangspunkt for den rationaliſtiſke Kritik var de hellige Skrifter. Man ſtuderede flittig Sprogene m. m. og flyttede Tiden for de bibeliſke Bøgers Affattelſe for at tilintetgjøre deres Troværdighed. For at bringe Bibelen i Overensſtemmelſe med Fornuſten brugte man Fortolkningskunſter; da førſt lykkedes det at bevife, at "Jeſu Være ikke indeholdt andet, end hvad den fornuſtige Mand overhovedet kan udfinde af religiøſe Sandheder." Men hvad blev nu tilovers af Kriſtendommens Indhold? Gud, Dyd, Udpødelighed og Kriſtus ſom Værer og Forbillede. Preſterne prædikede for ſine Menigheder en Moral, der var løſrevet fra Evangeliet om Kriſtus ſom Frelſeren. Det er da intet Under, at en moraliſt Slaphed overalt gjorde ſig gjældende.

Filoſofen Kant († 1804) ſøgte at fremme Sædeligheden ved at lære og leve efter Regelen: "Handle ſaa, at din Handeln kan gjælde ſom almindelig Lov," d. e. uafhængig af Hensynet til den perſonlige Interelſe. Han ſøgte ogſaa ved ſin "Kritik af den rene Fornuſt" med ſkarpe Linjer at drage en ſnæver Grændſe for den menneſkelige Biden. Men heller ikke han vilde lade mere af Kirkens "hiſtoriſke Tro" gjælde, end hvad den rene Fornuſt kunde fatte; derfor ſøgte han at forandre de kriſtelige Dogmer til moraliſke Sandheder. Da man ſelv i Fornuſtsreligionens Tid ikke kunde fratage Folk Bibelen, ſaa forbedrede eller rettere ſagt udbandede man de gamle troesſtærke Salmer, ſaa de ſnart ikke var til at kjende igjen. Kun nu og da klang en inderlig Tone fra hin Tid i Menighederne. Dette var Tilfældet med den fromme Chriſtian Fürchtegott Gellert († 1764) og den berømte Digter Friedrich Gottlieb Klopſtock († 1803). Hans navnkundige Digte "Meſſias" er dog i flere Hende ſeender ſin Tids Barn. For Miſſionen havde Rationaliſmen intet Hjerte, hverken for den ydre eller indre. Der var en Retning, ſom forſøgte at modſætte ſig Tidsaanden, eller dog idetmindſte dæmpe dens Løb. Den fik Navnet Supranaturaliſme, fordi dens Talſmænd forſvarede den "overnaturlige" Religion overfor den blot og bart naturlige. I Modſætning til Rationaliſmen lærte de, at den menneſkelige Fornuſt er udhygtig til at øſe de religiøſe Sandheder af ſig ſelv. Men heller ikke diſſe

kunde værgе sig mod Dødsfyndningens Indflydelse og gjorde større eller mindre Indrømmelser; de gav Kirkelæren til Pris og indskrænkede sig til de formentlige Bibellærdomme. Blandt saadanne Forsvarere af Kristentroen mærkes Overhofprædikantherr Reinhard i Dresden († 1812) og den dybsindige Hamann, "Nordens Magus." Den mest evangeliske og bibelske af Kristendommens Talsmænd i denne Tid var dog den hjertesomme og ensfoldige Mathias Claudius († 1815), i hvis Skrifter Skjæmt og Alvor, Smil og Taarer vidunderlig er blandet sammen. Rationalismens blivende Virkning er det Humane's Frigjørelse. I Modsatning til det udelukkende kirkelige Præg, som Livet i Reformationstiden havde faaet, saavel som ogsaa til Pietismens ensidige Verdensforagt, fremhævedes nu de naturlige og almindelige menneskelige Rettigheder. Man søgte at grunde en egen Verden udenfor og bortseet fra Troens Verden og fandt denne i Rousseaus Forkyndelse af Fornuftens Religion, som førte til en Dyrkelse af Menneskeligheden, af Humaniteten. Denne virkede da ogsaa bestemmende paa den stærkt opblomstrende tyske Literatur og øvede stor Indflydelse paa Opdragelsen. Humaniteten er vistnok, forsaavidt derved forstaaes en Dyrkelse af Menneskeligheden, af det naturlige Menneske, stik modsat Kristendommen, som jo lærer, at dette i sin syndige Tilstand ei kan bestaa for Gud. Men opfattes den som sand Menneske- og Broderkærlighed, er den i egentlig Forstand Kristendommens store Gode, som var ukjendt for Grækerne og Rømerne med al deres Kunsstdannelse. Det attende Aarhundrede var fuldt af Begeistring for Humaniteten, som fremforalt vilde agte det menneskelige. Ligeoverfor den ældre Tids mangehaande Fordomme laa visse heri et væsentligt og sundt Fremstridt. Al Forsøgelse for Religionens Skyld, al Uretfærdighed paa Grund af Standsforskjel, umenneskelige og barbariske Skikke i Retstilfælde samt Slaveri og Slavehandel blev gjort til Gjenstand for offentlig Dødel. Ophavsmand til alt, hvad der stødte den "humane" Følelse, gaves til Pris for hele det oplyste Europas Foragt og Afsky. Til Voltaires Ros skal det ikke glemmes, at han gjorde sin Pens mægtige Indflydelse gjældende til Gunst for den uheldige Protestant Jean Calas Minde og Efterladte. Denne henrettedes i Toulouse Aar 1762 paa Grund af sin Beskjendelse. Fordragelighed, "Toleranse," var hin Tids Løsning, og den kom ligesaavel Jøder som Protestanter og Katholiker til gode. Men i Norden lod man Fordrageligheden og Troesfriheden sove, naar det gjaldt det kristelige Læggfolk, der som bekjendt forfulgtes og straffedes med Fængsel eller Bøder af Toleransens Mænd. Mange blandt dem, der førte det store Ord for Humanitet, tog imidlertid Lidet i Betragtning, at det var Kristendommen, som var den første Forkynder af Menneskets Værdighed som saadant. Ogsaa paa Skriftgranskningens Omraade har Rationalismen virket gavnlig ved sin Kritik. At anvende dennes fikre Resultater paa rette Maade er vor Tids store Opgave.

Fornufttroen i Danmark.

Den nye Strømning kom til Danmark fra Tyskland. Den mærkes tydelig allerede i Holbergs Skrifter, der vistnok ikke modsiger noget enkelt Stykke af Kirkens Lære, men han omtaler den dog med en vis kjølig Vigeagtsomhed. Som sine Landsfrænder i Tyskland lægger han Vægten paa Moralen, men opfatter den noksaa overfladisk. Sin religiøse Opfatning samler han i følgende Grundsætninger: 1. Jeg tror intet, som strider mod Sandferne og

de almindelige Begreber. 2. Jeg underskriver ingen Læresætning, der staar i Strid med den Religions Grundsætninger, som jeg bekjender mig til. 3. Jeg forkaster Alt, hvad der træder de guddommelige Gjenstande for nær og krænker og angriber dem. Kort Tid efter hans Død fik Fritænkeriet imidlertid en saadan Magt, at det bekjæmpedes selv af dem, som var smittede af Tidsaanden. Bantroen blev ogsaa fremmet ved den letsindige Tone, som herskede ved Hofvet i Fredrik V's Tid. Men denne Konges bedste Statsmænd var dog alvorlige Kristne. Dette gjælder baade om Greverne A. G. Moltke, Schulin og J. L. Holstein. Ja, selv J. H. C. Bernstorff var en troende Mand, omend paavirket af Tidens Oplysning. Han indfaldte Digteren Ropstod, den bekjendte Theolog J. A. Cramer og den senere saa berømte Pædagog Bashedow. Sidstnævnte virkede som Lærer ved Sorø Akademi, men kom her med saa yderliggaaende Anstuelser om Religionen, at han blev fordreven. I Fredrik V's Tid lykkedes det ikke den nye Mand ret at faa Magt; der var endnu mange Rester igjen af den gamle Pietisme og Herrnhutisme, som stod dem iveien. Men da Christian VII i 1766 kom paa Thronen, fik Rationalismen mere Vind i Seilene. Denne Konge var et legemligt og aandeligt Brag, der lod sig styre af sine Raadgivere, og da Struense var den mest formaaende af dem, søgte han af al Kraft at fremme den nye Oplysning, som han var saa begejstret for. Ved Siden af flere gode Reformere indførte han Forandringer, som Mange ansaa for Vidnesbyrd om, at Uædeligheden nu skulde gøres til en lovlig Sag. Den uindskrænkede Trykkesfrihed lettede Angrebet paa Kirken, Gudstjenesten og Presterne og virkede idethelse nedbrydende. Det var derfor med almindelig Glæde, at Kirkens Venner betragtede hans Fald. Saa kom Ove Høegh Guldberg til at føre Regjeringens Tøiler for den lidet begavede Arveprinds Fredrik. Denne Tid var et Tilbageslag. De halvfærdige eller umodne Forandringer krævede Forsigtighed, men forresten var Guldberg ingen Modstander af Fremskridt. Ogsaa han var berørt af den nye Retning, men tillige en troende og hæderlig Mand. Han udarbejdede sammen med Biskop Ludvig Harboe den Salmebog, som bærer hans Navn. I den er det gamle og nye blandet sammen paa en sælsom Maade. Det er især Birgitte

Nicolai Edinger Valle.

Boye, som repræsenterer Tidsaanden ved sine høitravende og kraftløse Salmer i Klopstocks Stil. Den nye Salmebog fik dog ikke almindelig Indgang i Danmark. Dernæst sørgede Guldberg for en Reform af et enkelt Punkt i Kirkeritualet, idet Djævelbesværgelsen ved Daaben blev sløiset. Det nye Forslag var udarbejdet af Sjællands Biskop Nicolai Edinger Valle, der fik stor Betydning for dette Tidsrum. Han blev født 1744 ved Nakskov, valgte den studerende Bane, tog sine Eksaminer med Udmærkelse og reisste derpaa udenlands i flere Aar. Efter Hjemkomsten blev han i 1772 Professor ved Universitetet og virkede her med stor Flid baade gennem vel besøgte Forelæsninger og talrige Skrifter. Bibelstudiet var hans Hovedsag; uagtet han forsvarede Skriften og Kirkelæren mod hyderliggaaende Angreb, viser han sig dog selv som et Barn af sin Tid, der mødte sine Modstandere paa Halvveien og opgav Kristendommens Udenbærker for at redde det væsentlige. Han var først gift med Fredrikke Grundtvig; efter hendes Død ægtede han Biskop Harboes Datter og blev snart sin Svigerfaders Medhjælper og siden hans Eftermand som Sjællands Biskop. Han stemte godt overens med Guldberg og kunde regne paa Støtte af ham, enten han vilde give efter for Tidens Krav eller holde igjen.

Da hans mægtige Ven i 1784 blev styrtet, kom A. P. Bernstorff til Roret, og man tog nu med Kraft fat paa de afbrudte Reformere i den nye Tids Aand. Det følgende Aar udgav Konfessionarius Christian Bastholm et "Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudsdyrkelse," som han vilde gjøre kort, afvælsende og interessant efter Rationalisternes Opfatning. Det mødte imidlertid stor Modstand og blev dygtigt imødegaaet af Johan Nordahl Brun i Bergen. Bastholm var ret Tidens Mand og næst Valle den betydeligste. Han gjorde især Lykke som Prædikanant, men de prægtige Ord dækker kun strøbelig det fattige Indhold; de lignede en "lydende Malm og en klingende Bjælde." Hans Prædikener blev alligevel Mønstre for mange af Dplysningens Prester, der dannede sig efter hans Smag. Ligesom i Thykland søgte man ogsaa i Danmark at arbejde for Almueskolevæsenet og Folkets Dplysning. Heri var Valle med af fuldt Hjerte. Skoler blev oprettede, Lærernes Lønninger forbedrede og et Seminarium paa Blaagaard ved Kjøbenhavn grundlagt i 1791, da der i høi Grad var Mangel paa brugbare Lærere. Han udarbejdede ogsaa en Lærebog i Religion, der i et halvt Aarhundrede var Grundlaget for Religionsundervisningen. Den er dog høist utilfredsstillende, da vigtige Troeslærdomme er helt udeladte og det hele fremstillet tørt og kjedeligt i Rationalisternes Aand. Samtidig søgte man ogsaa at ophjælpe det høiere Skolevæsen og fik indført flere Reformere. Og saa heri tog Valle Del. Men det sørgeligste Bevis paa, hvor meget han kunde lempe sig efter Rationalisterne, er dog den evangelisk-kristelige Salmebog, som han udarbejdede sammen med Abrahamsen, Malling, Rahbek, Storm og Riber. De gamle Salmer blev saa rensede, at baade Poesien og Kristendommen somofteft helt forsvandt. Og de nye Bidrag var ganske i Tidens Aand. Djævelens Navn blev omhyggelig fjernet overalt, da en af Salmebogskommissionens Medlemmer var "en personlig Uven af Djævelen," som han betragtede som en Overtroens Gjenganger. Denne Bog mødte stærk Modstand, især blandt det kristelige Lægsfolk, men den indførtes efterhaanden rundt om i Landet og bidrog mere end noget andet til at nedbryde sand Kristendom og erstatte den med Tidens Dplysning. Det gif fort nedad; man spottede med Arvesynden, og "de, som

holdt fast ved evangelist Tro og Skik, blev til Nov ikke for Spot alene, men for Vold og Ondskab." Balle fortsatte paa sin Vis Kampen mod de nedbrydende Kræfter. I 1793 begyndte han at holde Bibellæsninger i Baijenhuskirken og kunde glæde sig ved stor Tilslutning. Modstanden var da ogsaa heftig og bitter, men han fortsatte dem lige til 1808, da han nedlagde sit Embede. Angrebene paa det Bestaaende blev stedse frækkere. Malte Conrad Brun udgav 1796 "Aristokraternes Kathetismus" og kom deri med anstødelige Ting og direkte Angreb paa Kristendommen; straks efter udkom et nyt Tidsskrift: "Jesús og Fornuften." I dette søgte Otto Horrebow at virke i Voltaire's Aand. Han ikke alene negtede Kristi Guddom og Aabenbaringen, men "under Skin af at gjøre Jesum til en blot Fornuftfilosof omskabte han ham i Grunden til en Bedrager à la Muhammed." For at bekjempe dette og lignende Skrifter begyndte Balle i 1797 at udgive sit Religionsblad, "Bibelen forsvarer sig selv," og virkede derigjennem adskilligt Godt; men hans eget vaklende Standpunkt svækkede dog i betydelig Grad Virkningen. Da den nye Presbefov udkom 27de Septbr. 1799, og der blev Tale om i Henhold til denne at gaa strengt frem mod alle Tidsskrifter og andre Arbejder, "der søgte at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Udbødelighed" eller "laste og forhaane den kristelige Religionslære," fraraadede Balle bestemt at bruge Tvang og hævede Religionsfriheden. I Hertugdømmerne fremmede J. A. Cramer og J. G. C. Adler den nye Aandsretning. Rationalismen var ved Aarhundredets Udgang omtrent eneraadende i Danmark, og det stod idethale sørgeligt til med Troen, medens Synd og Ugudelighed tiltog. Sine sidste Aar levede Balle stille, agtet og æret, men uden synderlig Indflydelse. Han døde 1816. Til Eftermand blev udnævnt den lærde Fredrik Münster, der har gjort sig fortjent som Kirkehistoriker og Videnskabsmand forøvrigt, men samtidig var Fornuftkristendommens Talsmand. Den mest udprægede Talsmand for Rationalismen var dog Stiftsprovst Henrik Georg Clausen. Han var en yndet Moralprædikant, der betragtede Synden som slette Baner og daarlige Tanter, som Mennesket selv kunde aflægge. I sine Prædikener søgte han gennem Fornuften at paavirke Menneskenes Vilje; andre af hans Meningsfæller stræbte at opnaa dette ved at røre og gribe Følelsen. De bevægelige Ord var dog ofte kun et daarligt Klædebon for de tarvelige Tanter. Den betydeligste Talsmand for denne Retning var Biskop P. D. Boisen († 1831), der ogsaa har gjort sig bekendt som Skolemand. Begge oplevede dog at se en ny Tid i Frembrud.

Rationalismen i Norge.

Litteratørentet kom lidt senere til os end vore Nabolande. Da vi havde fælles Universitet med Danmark og stod i mest aandelig Forbindelse med nævnte Broderland, er det naturligt, at Bevægelsen forplantede sig dertil til os. Ogsaa her virkede Ludvig Holberg forberedende ved sine Skrifter. Omkring 1770 begyndte Fornufttroen at flaa Rod blandt høiere Samsundsklasser; men Geistligheden idethale dannede endnu en Dæmning mod den indbrydende Flom. Underledes blev det, da Rationalismen omkring 1780 havde erobret det theologiske Fakultet ved Kjøbenhavns Høiskole. De unge Prestere, som efter den Tid blev uddannede, og som efterhaanden erstattede de gamle, var aldeles overveiende Tilhæn-

gere af den nye Landsretning. Da denne var meget stærk, øvede den ogsaa sin store Indflydelse paa ældre Præster, og der findes flere Eksempler paa Mænd, der begyndte som rettroende, ja pietistiske Prædikanter eller Forfattere og endte som den nye Tids Beundrere. Biskopperne Schmidt i Christiania, Tybring i Christianssand, Jrgens i Bergen og Schønheyder i Trondhjem var enten helt ud den nye Tids Talsmænd eller i større og mindre Grad afblegede i sin Kristendom og holdningsløse i sit theologiske Standpunkt. Det er derfor klart, at de ikke kunde gjøre nærværdig

Johan Nordahl Brun.

Modstand. Og da Dr. Peder Hansen Aar 1798 blev Biskop i Christianssand, fik vi en fuldblods Rationalist blandt Landets kirkelige Tilsynsmænd, som med Iver og Digtighed søgte at afkrifte sit Stift. Med beundringsværdig Omhu tog han sig af Skolevæsenet og holdt i November og December 1800 Forelæsninger for en hel Del af Stiftets Lærere, der saa ved sin Hjemkomst blev den nye Dplysnings begejstrede Udbredere. Han lærte dem, at Lasten var en ringere Grad af Dyden, og bad i Domkirken "O din den Algyde" om "Udsødelighed" for Konge og Kronprinds. Vol-

taires og Rousseaus Skrifter fik Indgang og Indflydelse, og Fortyndelsen fra de fleste Prædikestole var langt fra stemmende med Guds Ord. Man talte om Vaccinationens Nytte og andre rent verdslige Emner, ja en Mand, som senere blev Biskop i Bergen, prædikede over et Emne af den Bestaffenhed, at det her ikke kan nævnes. Samtidig virkede man ivrig for Skolen og Folkeoplysningen, underviste Almuen om Midler mod Kvæghygdomme eller Utpøi paa Træerne, om Behandlingen af Svin og lignende Ting. Menighederne belærtes om mange nyttige Ting vedkommende det timelige Liv, men Veien til Himlen blev overgroet med Mennekelærdommes

Hans Nielsen Hauge.

frodige Ugræs. Den norske Kirke mod Slutningen af det forrige og ved Begyndelsen af dette Aarhundrede frembyder derfor Billedet af et stort aandeligt Frasald; Sæderne flappedes, og alskens Laster tiltog. Hift og her fandtes dog troende og nidkjære Præster baade af orthodox og herrnhutist Farve. De forkyndte Guds Ord med Liv og Varme og virkede til Betsignelse inden sine Menigheder. Blandt disse mærkes Hesselberg i Naade, Gerhard Sandberg til Os, Provst Lassen i Moland og den lærde Dr. Hans Strøm, der døde som Præst paa Eker. Hans

Huspostille var megetyndet og brugt blandt Almuen, og han forsvarede med Frimodighed og Dygtighed Kirkelæren og Kirkeskikkene mod Tidens mange Angreb. Men blandt Geistligheden rager dog Biskop Johan Nordahl Brun op, "ene som den mægtige Gran paa det norske Fjeld." Han eiede en mandig, henrivende Belsælnhed, var en udmærket Salmedigter og en modig og dygtig Troens Forsvarer i denne mørke Tid. Medens den udvandede evangeliske Salme og trængte ind overalt i de øvrige Stifter ved Presternes og Bispernes Fjer, sørgede han for, at den blev holdt ude fra Bergens Stift. Han var en nidkær og evangelisk Hyrde, der virkede til rig Betsignelse for vort hele Land. Og "lutherisk indtil den inderste Hjertesrod var vel han," siger Rindelbach, "der satte som det første Bogstav af sin Betjendelse: Jeg tror, at Skriften, det gamle og det nye Testamente, er Guds Ord." Høst og her omkring i Menighederne fandtes svage Levninger af den ældre pietistiske Bættelse, men de kunde ikke yde nogen nævneværdig Modstand mod den fremvældende Flod. Dette var derimod Tilfældet med de gamle troessvarme Opbyggelsesbøger fra Kirkens bedre Dage, hvilke fandtes i ikke ringe Antal spredte i Hjemmene rundt i Landet. De var et Salt, som i stort Mon bevirkede, at Frafaldet blandt Almuen ikke blev endda større. Af uberegnelig Betydning blev den mægtige kristelige Folkebevægelse, som udgik fra Bøndesønnen Hans Nielsen Hauge. Efter selv at have gennemgaaet en alvorlig Omvendelse begyndte denne Mand i 1796 at virke i sin Hjembygd og nærmeste Omegn ved Opbyggelser, Samtaler og Skrifter, men Aar for Aar udvidede Virksomheden sig, saa den kom til at omspænde det hele Land og fremkaldte en Bættelse saa dyb og omfattende, at vort Land hverken før eller siden har kjendt Magen. Hauge var ikke alene en stor Folkebættelse, men et praktisk Geni, der opdrog sine Venner til at blive Foregangsmænd i alt, som var nyttigt og godt. Næringsveiene tog et Opsving ved deres Virksomhed, og det er værd at lægge Mærke til, at i lang Tid efter 1814 var det af Bønderne fortrinsvis Hauges Venner, som deltog i det offentlige Liv. Vi vil minde om John Sørbrøden, Christopher Hoen, Ole Svansen, Mikkel Grendahl, Ole G. Ueland, Christen Dahler, Nils Bru, Anders Corneliusen, Gunder Anderssen Moen m. fl. Grundtvig har Ret, naar han siger, at "med Hauge vaagnede Folkeaanden i Norge." Den Tids rationalistiske Prester kunde dog ikke taale en saadan Virksomhed, der var ødelæggende for Bantroen. De anklagede og forfulgte ham og hans Venner, indtil han i 1804 blev fængslet paa Gjer for Overtrædelse af Konventikelsplakaten af 13de Januar 1741 og ført til Christiania, hvor han sad i Forvaring i hele 10 Aar. Da Krigen kom, og Sult og Nød herskede, og Salt manglede, tilbød han Regjeringen at reise langs Kysten og anlægge Saltkøjerier. Man lod ham løs, udrustede ham med Penge, og da han havde gjort sin Gjerning, puttede man ham ind i Fængslet igjen. Hans Sag blev meget vidtspændt, over 600 Vidner blev afhørte og hans Liv og Forhold gransket som ingen anden Mands, men endda endte det med, at han af uvillige Dommere, der var hans Modstandere og ikke forstod hans hele Virksomhed, kun blev idømt en Pengebod for Overtrædelse af Loven om gudelige Forsamlinger. Noget Uærlighed eller noget andet uforskyldt blev han ikke dømt for, og saadant blev ei heller oplyst ved Forhørene. Som en legemlig nedbrudt og fattig, men agtet og æret Mand gif han ud af denne Skjærsild. Ved Venners Hjælp blev Pengebøden betalt, og ved deres Bistand købte han Gaarden Bredtvedt i Aker. Med sin

usædvanlige Dygtighed lykkedes det ham at oparbejde sig til en vis Velstand. Hans Hjem var et Midtpunkt for det kristelige Liv i Norge, hvorfra Vennebreve og religiøse Skrifter blev spredte rundt om. Større Reiser kunde han nu ikke foretage. Her døde han i Troen 29de Marts 1824, 53 Aar gammel. Han var omtrent 65 Tommer høj, med brede Skuldre, bredt Bryst og før af Lemmer, havde lysebrunt Haar og Dinebryn samt ikke ret store, men livlige, blaa Øine og et Ansigt, hvoraf Godmodighed, Milddhed og Kjærlighed lyste. Hans Venner fortsatte hans Gjerning ved Lægmandsprædiken, aandelige Samtaler, Brevveksling og Skrifter, og de har, ligesom Hauge, vist Trost og Mod mod den Kirke, som forfulgte dem saa haardt. De holdt fast ved "Statens Religion", var flittige Kirkegjængere, forsigtige og eksemplariske i sit Liv, tro i at øve Brodertugt og Læretugt overfor sine Guds Ords Betjendere og andre Meningsfæller, Mønstre paa Trost og i det jordiske Kald og besjælede af en ædel og uegennyttig Fædrelandskjærlighed.

De kirkelige Forholde i Sverige.

Lerede under "Frihedstiden" havde det letvindige franske Fritænkeri begyndt at trænge sig ind i Sverige under "Dplysningens" skønne Navn. Det fik dog ikke den Indgang som i Broderrigerne. Under Gustav III's Regjering (1771—1792) blev det fremmet paa mange Maader. Hans Moder var en Søster af den tytte Konge Fredrik II af Preussens og ligesom denne en Beundrer af fransk Fritænkeri. Ogsaa den aandrige, begavede og elstværdiske Gustav yndede samme Aandsretning, men var tillige smittet af fransk Letvindighed. Fra Hoffet udbredte sig i videre Kredse baade Ligegehlighed for Religionen og Usædelighed. Da Kongen for at tilfredsstille sin Ødselhed og Pragtsyge oprettede Brænderier og Kroer, undergravede han ogsaa Sædeligheden hos de lavere Klasser. For at skaffe Penge blev Prestestemder solgte til stor Forargelse for Mange. Klagerne over dette Misbrug bevirkede Nedsættelsen af en Eklesiastikexpedition med den kraftfulde Biskop Wallqvist som Chef. Det havde at forberede og varetage de kirkelige Sager. Denne Ordning vandt Bifald, men blev ophævet i 1793, og de gamle Misbrug tog atter Overhaand. "Dplysningen" begyndte efterhaanden stærkere at trænge sig ind. Til Børn om Rettroenheden og til Fremme af Kristendommens Udbredelse blev i 1771 stiftet Selskabet pro fide et christianismo. Men snart blev ogsaa Geistligheden smittet af den nye Aandsretning. Det var dog især Halvrationismen, der fik Indpas. Som Fornufttroens mærkeligste Repræsentant maa nævnes Biskop Magnus Dehnborg i Vinköping († 1808). Hans Prædikener var moraliserende og i et opstruet og sentimentalt Sprog; de faldt ganske i Tidens Smag, og han berømmes som sin Tids første Taler. Ligesom i Danmark og Norge blev en Mængde Helligdage afstøffede. Den gamle Kirkehaandbog blev revideret i rationalistisk Retning. Ikke alene Djævelbesværgelsen ved Daaben, men ogsaa Forsagelsen og Forsættelsen blev udeladt; efter Troesbekjendelsen omtales Pligterne, og derpaa spørges: "Barn, vil du til denne Tro werde døbt og gennem Daaben til disse hellige Pligter forbindes?" "Med dristig Haand," siger Knøs, "greb man ind i det overlevere, og uden at agte paa den liturgiske Tradition gjorde man vilkaarligt, for det meste efter den herskende rationaliserende, sentimentale Smag, Forandrin-

ger, som var ubefriede, Omflyttelser, som var upassende, og Tillæg, som var vandige." Først i 1809 blev Konfirmationen lovbefalet, samtidig som Erkebiskop Lindbloms Revision af Swebilius's Forklaring over Luthers Kathelismus blev godkendt til Skolebrug; det følgende Aar blev den saakaldte Lindblomske Kathese indført. Den bærer ligesom Kirkehaandbogen stærke Mærker af sin Tid; "Læserne" reiste med Rette Indsigelse mod disse Bøger. Man arbejdede ogsaa ivrig for at faa en ny Bibeloversættelse. I 1773 nedsattes en talrig Bibelkommission, som i Aarene 1774—1792 udgav sit Arbejde i Hæfter, men det blev forkastet, da det mere var en Omskrivning af Teksten i Tidens Aand end en tro Gjengivelse. En Oversættelse ved andre Mænd forelaa af det nye Testamente 1816, men den var ogsaa for stærkt omskribende og moderne og mødte en skarp Kritik af Wallin. I 1841 blev det bestemt, at man kun skulde indskrænke sig til at forbedre den gamle Oversættelse med stor Forsømmelse. Den gamle Svedberg'ske Salmebog af 1698 krævede man ogsaa omarbejdet; men flere Forsøg mislykkedes, indtil Johan Olof Wallin i 1819 skaffede Sverige en Salmebog, som det endnu bruger. Den er i mange Stykker et fortræffeligt Arbejde, men paa enkelte Steder bærer ogsaa den Mærke af sin Tid. Af troende Theologer kan nævnes Biskop Johan Møller († 1805), der med Dydighed kæmpede mod Fritænkeriet. Af Betydning blev ogsaa Presterne Per Tollefsen († 1819), Lars Linderoth († 1811) og L. A. Rehius († 1818). De var dygtige Folkeprædikanter, og de to sidstnævnte har udgivet Postiller, som ogsaa har vundet stor Udbredelse i vort Land. En mærkelig Blanding af Rationalisme og Fantasteri, af tør Moral og følsomt Sværmeri findes hos en Sekt, der i Aaret 1770 blev stiftet af Bjergraad i Stockholm Immanuel Svedenborg. Han troede at have Omgang med Aanderne og mente at være kaldet til igjen at fremstille den kristne Religion i dens Renhed og grundlægge det "nye Jerusalems" Kirke. Hans Hovedskrift, "Den kristne Religion i dens Væghed," vandt Indgang hos mange Dannede. Ifølge hans Lære er det Religionens Maal at trænge ind i Sammenhængen mellem Aande- og Mennekesverdenen. Bibelen tydes vilkaarlig og allegorisk, dens Læreindhold bringes i Overensstemmelse med Fornuften, og Johannes's Aabenbaring betragtes som Hovedbogen i den hellige Skrift. Læren om den treenige Gud forkastes som satanisk; Engle og Dæmle paaستاar man er Udvædes Aander. Nogen Opstandelse gives ikke, ligesaa lidt som nogen Kristi Gjenkomst til Dom. Menneket bliver saligt ved Gjerninger. I den sidste Scene af "Faust's anden Del har Digteren Gøtthe fremstillet Svedenborgianernes Lære om Sjælens Renselse paa Luttringsbjerget. Foruden i Sverige har Svedenborgianismen udbredt sig i Tyskland, især i Würtemberg.

Prædiken.

aa Overgangen til Oplysningens Tidsalder optræder J. L. Mosheim († 1755), den grundige, upartiske Historiker og fine praktiske Moralist. I sin Theologi danner han et Bindeled mellem det gamle og det nye. Som Prædikant gjør han Epoke. Tilløbet af Mængden, som var begjærlig efter at høre hans Foredrag, var saa overordentligt, at der maatte opstilles Skildvagter ved Døren for at forebygge Forstyrrelser, og Veien til Prædikestolen aabnedes sig kun med Bansteligbed for ham. Naar han traadte op med velsklingende og gjen-

nemtrængende Stemme og med Liv fremstillede den ligesaa dybt følte som klart tænkte og skjønt udtrykte Sandhed, der med største Omhu var beregnet paa Hørbaren af Tilhørerne, da hylde de Alle den Hædrede. Hans Taler vandt just Bisfald ved de interessante Sætninger, som han afhandlede. Men de erholdt det ogsaa ved Benyttelsen af den hellige Skrift, der aldrig fandt Sted uden træffende Forklaring og Anvendelse, ved Skildringens Kunst, hvortil en levende Fantasi laante ham Farverne, og ved den Kraft, der bevægede Hjerterne og selv udgik fra Hjertet. Ved deres Elegants og apologetiske Tendents minder hans Prædikener om Engländeren Tillotson, men endnu mere om Saurin. Den førstes Taler overgaar de hyppig ved praktisk Opbyggelighed og Varme, om det end maa siges om mange af dem, at de ikke gaar det gamle Menneſte stærkt nok ind paa Livet. Men hans prægtig klingende Beltaalighed gjorde ogsaa de lystne Hjerter og Øren kjede af den rene og enfoldige evangeliske Sandhed i Bibelen. De er tillige trættende lange, staar ofte i en meget løs Forbindelse med Teksten, som han hyppig kun streifer, og Planen er ikke sjelden mindre klar. En Prædikant, der nærmest kan sammenlignes med ham, var J. A. Cramer († 1788). Sin Beltaalighed havde han især dannet efter Kristendommens antike og Biskop Bossuets moderne Former, og det manglede den ikke paa en Pathos, som mægtig vækker Tilhørernes Følelse; thi medens han dypper sin oratoriske Pensel i Poesiens Farver, fastholder han dog tillige en vis Simpelt, der ogsaa lader ham vælge og behandle de enfoldigste Emner; kun Skade, at han havde vænnet sig til en altfor stor Ordrigthed. Endstjønt han stedse anviser Aabenbaringen dens Sted over den naturlige Religion, søger han dog at forbinde Fornuftens Regler med den guddommelige Lov og viser sig som den nye Oplysningens Tilhænger og Talsmand. Som Hofprest i Kjøbenhavn forudsatte han hos sine Tilhørere Bekendſkab med Historie og Filosofi og omtaler ofte Sokrates, Plato, Banini og Hobbes og tager Hensyn til den nyere Literaturs Frembringelser. Iblandt det store Antal nyere Prædikanter maa nævnes F. W. Reinhard († 1812). Han studerede med Flid de gamle Mønsterforfattere samt den nyere tyske Literatur. Da han i 1784 var bleven Professor i Theologi og Slotsprest i Wittenberg, maatte han foruden sine andre Forretninger stadig prædike. Her for Værd og Studerende troede han ogsaa som Prædikant at maatte paa akademisk Vis indrette alle sine Foredrag methodisk; men den omhyggelige Orden i Tankerne gjorde, at ogsaa Borgerne kunde forstaa dem, især da han af de gamle Talere havde lært at give det velordnede Hele Liv og en behagelig Indklædning. Da han forflyttedes til Dresden, vedblev han efter sin Sædvane at holde belærende Prædikener, der dog var mere almenfattelige end paa tidligere Sted. Hans Bestræbelser at bringe Menneſket til kristelig Bevidsthed i alle Forhold indgav ham de psykologiske Themaer og lærte ham den Kunst at kombinere Naturen og det sædelige Menneſkeliv, at afløre Guds Forsøns Veie, hvorved Haabet gives Seier over Erfaringen, og at paavise, at Aarsagerne til det, som indtræffer i den synlige Verden, ligger i den usynlige. I Regelen prædikede han over Kirkeaares Evangelietekster; først 1806 holdt han en Aargang Prædikener over Epistlerne, som han bearbejdede med ualmindelig Forkjærlighed. I Aarene 1809 og 1810 blev endelig hans Ønske opfyldt, at maatte lægge nyvalgte Afſnit af Bibelen til Grund for sine aandelige Taler. Særdeles vigtige er hans Reformationsprædikener, hvorefter de, som var holdte i Aaret 1800 over "den

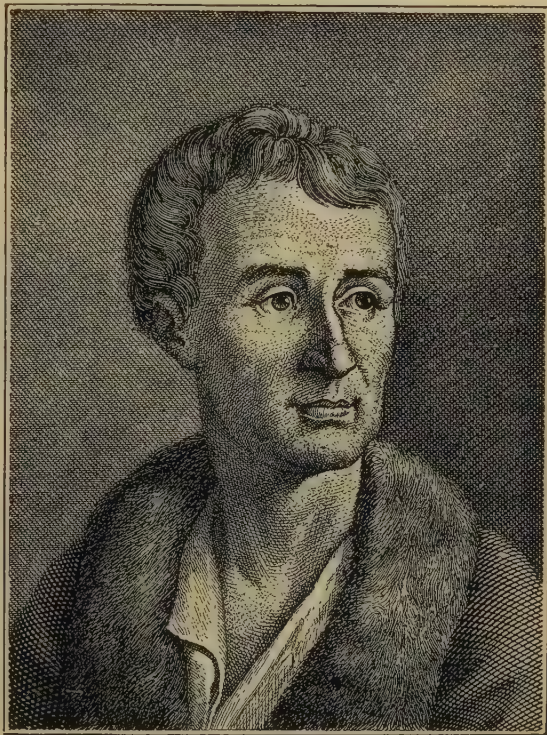
frie Naade i Kristus," blev uddelte til alle Kirker i Landet. Med Reinhard havde den belærende og afhandlende Prædikemaade naaet sit Hødepunkt, og naar Mesterstabet forstaaer at skjule Manglerne og Ufuldkommenhederne ved en Methode, saa bliver derimod hos Efterlignerne, hos hvem Anden ikke svæver over Bændene, de sumpige Steder snart synlige. Men det værste var, at Prædikenerne i Rationalismens Tid ofte havde et rent ud hedenskt Indhold. Man prædikede om timelige Ting, men ei Guds Ord; man belærte Tilhørerne om mangt nyttigt og nødvendigt for det jordiske Liv, men ikke om ham, som er Veien, Sandheden og Livet. Tiden prædikede en død Moral, løsrevet fra ham, som er dens Livsfilde. Derfor er ogsaa hin Tids Prædikener for frelsesøgende Sjæle som en Sandørken for den tørstige Vandringsmand. Det berettes, at man paa hin Tid i mange Kirker i Julen prædikede om Staldsoftring, paa Skjærtorsdag om Dyrkning af Grønkaal, paa Langfredag om Behandling af Skindøde, i Paasken om Frygt for Spøgelse eller om den gryende Vaar. Ja, man valgte Prædikeemner af den Bestaaffenhed, at de nu ikke kan nævnes. Det er derfor ei at undres paa, at "Dphsningen" lagde sig som Rimefrost over Hjertet og kvalte alt Liv og havde Bantro, Ugudelighed og Laster med sig som Følgesvende.

Opdragelse og Skolevæsen.

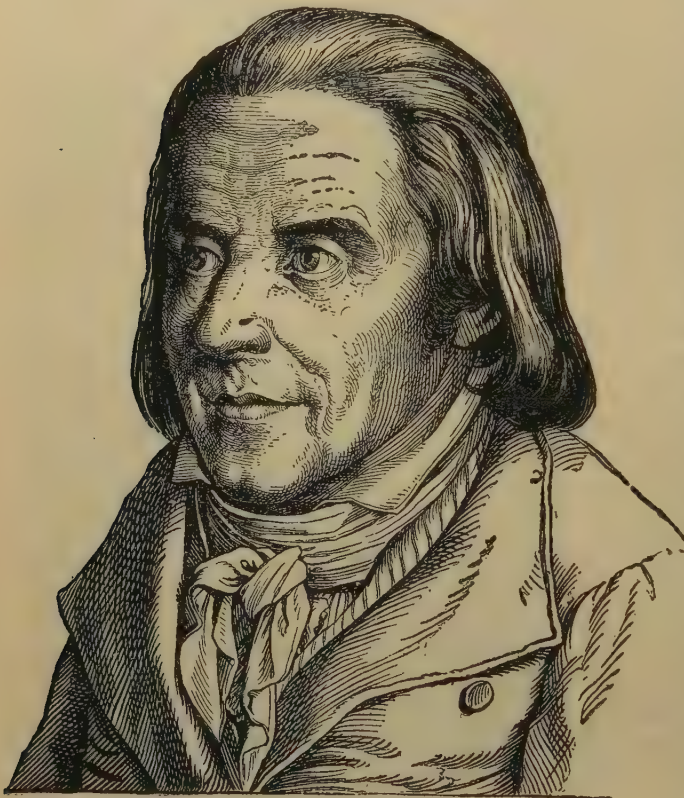
gfsaa paa Skolens og Opdragelsens Omraade satte Fritænkeriets Aand sine dybe Mærker. Den gjorde Kirken dens Ret stridig til at være den eneste, der opdrog Ungdommen, og den eneste, som uddannede Folket. Men den nye Pædagogik blev ikke staaende ved at vinde sig et eget, frit Omraade udenfor Kirken, der ofte i Virkeligheden havde udøvet et noget for ensidigt Formynderskab over dem, men vendte sig ogsaa straks imod Kirken. Den gamle Bygning med sine gothiske Taarne og Vinduer, med sine mørke Korsgange og Gravmæler, syntes ikke mere at passe til Ungdommens frie, muntre Begejlselse. Nu skulde der ogsaa af Kirken dannes en munter Skolestue, af den snirklede Prædikestol med Stenvindeltrappen et simpelt Trækathedrer, og af Kirkens mægtige Skib en bred, bekvem Baad til sikkert at kunne seile paa Vandet hen imellem de stejle Bredder. Tidens største og mest karakteristiske Pædagog er Franskmanden J. J. Rousseau (1712—1778). I 1762 udgav han sin Bog "Emil," der har udøvet større Indflydelse paa Opdragelsens Theori og Praxis end nogetsomhelst andet Skrift. Det er et ligesaa lærerigt som forførerigt pædagogisk Værk. Hans egen Bantro, Holdningsløshed og store Uædelighed lærer man bedst at kjende af hans berømte "Bekjendelse." Med stamløs Aabenhed fortæller han her alle sine flette Handlinger og opstiller sig dog som Dydsmonster! Hans Bantro viser sig i alle Skikkelser for at lempe sig efter alle Albre; hos ham veksler Alvor og Spøg, rene Grundsætninger og Lidderligheder, store Sandheder med store Bildfarelsjer, Tro og Gudsbespottelse. Han blander sammen Lys og Mørke, Kristus og Belial, og just dette er det Maal, han synes at have sat sig i "Emil," der er aandsfuldt og glimrende skrevet, som alene en stor Begavelse med et vidunderligt Herredømme over Formen kan det. Grundmangelen ved hans pædagogiske Synsmaade er hans Opfatning af den menneskelige Naturs Bestaaffenhed. Han betragter Barnenaturen som god, ved intet om en medfødt Tilbøjelighed til det Onde, om Arvesynden. Alt Ondt, lærer han,

kommer udenfra ind i Barnet. Opdragelsen er derfor alene af negativ Art. Det gjælder ene og alene at lade Barnet udvikle sig frit efter de af Naturen indplantede Love. At lede Barnet til den Erkjendelse, at Mennesket er et syndigt Væsen, at det som saadant trænger til Guds Naade, at belære det om, at en saadan Naade er at finde, naar den oprigtig søges, herom kan der ingen Tale være hos Rousseau. Barnet skal opdrages ikke alene udenfor det kristelige Samfund, men ogsaa uden Kundskab om Gud. I sit femtende Aar ved "Emil" endnu ikke, at han har en Sjæl, "og maaste," heder det, "erfarer han det endnu for tidlig i sit attende Aar." I sit femtende Aar har han endnu blot Naturvidenskaber, ingen historiske. Han kjender Menneskets Forhold til Tingene, til Naturen, men ikke Menneskets Forhold til Mennesket; han er altsaa aldeles ubekjendt med moralske Begreber; han skal nemlig opdrages til Menneske, ikke til Borger. Thi det er det borgerlige Liv, Livet i de civiliserede Stater, der indeslutter alle de onde Elementer, som derfra trænger ind i Mennesket. Den huslige Opdragelse eller Familieopdragelsen, hvorefter Barnet blot skal næres af sine Forældre, blot lyde sin Hovmester, staar i ren Modfætning til den borgerlige, til Opdragelsen for Livet i Samfundet. Vi ser saaledes, at Rousseaus Opdragelses Ideal i sit Væsen er revolutionær, og 30 Aar, efter at "Emil" udkom, er det da, at de efter hans Plan opdragne Individer tog sig for at omstyrte hele Samfundet. Det er konsekvent, at Rousseau gjør Lydigbed ensbetydende med Nødvendighed og aldrig lader Emil høre Ordet "Pligt." Taknemmelighed og Kjærlighed holdes saavidt muligt borte fra hans Hjerte. Ved Siden af de store Mangler taler Rousseau indtrængende og sandt om de første Moderpligter. Han fordrer, at Faderen skal være den egentlige Lærer; modsat i "Emil," som har Hovmester. Derhos giver han fortrinlige Regler for den legemlige Opdragelse, men gaar ogsaa her for vidt, idet han betragter en fingeret Naturtilstand som Maalet for denne Del af Opdragelsen. Fremdeles giver han ogsaa fortræffelige Regler for Barnets Udvikling i aandelig Henseende i de første Aar. Han ivrer mod at lære Børnene ved Undervisning, hvad de af Naturen selv lærer, og advarer mod den

J. J. Rousseau.

grændseløse Opfyldelse af Barnets Ønsker. "Børn skulle være Børn, ellers bliver de blot smagløse Frugter, som snart fordærves; vi faar unge Doktorer og gamle Børn." Han fordrer, at Barnets Sandser skal udvikles, men Udviklingen skal kun gaa ud paa det Nyttige. Emil er stærk, smidig, med udviklede Sandser, selvstændig, uafhængig, endog saa, at han ei engang føler Trang til Kjærlighed, ei spørger om Gud og et evigt Liv. Kundskab om Naturverdenen er klar, men dette er ogsaa det højeste Maal. Ingen Sands for Poesi eller Kjærlighed; kun den jordiske Tilværelse er havt for Die. Men Rousseau har dog nedlagt en evig spirende Sæd, idet han

Johan Heinrich Pestalozzi.

"med henrivende Belsættelse" overbeviste det hele Europa om en med Naturen mere stemmende Opdragelse. "Det sthyldes ikke mindst ham," siger N. Hertzberg, "at Opdragelsen og Skolen i vore Dage har lempet sig efter Barnets Natur, og at Ungdomstiden, Livets Baartid, er bleven lysere, friere og rigere." Sine Mangler deler han med sin Tid. Rousseau udøvede en mægtig Indflydelse ogsaa paa sit Fædrelands politiske Forholde; hans pædagogiske Anstuelser fandt Tilslutning og Indgang især i Tyskland. Her blev J. B. Basedow (1723—1790) Foregangs-

manden. Han var, som Jean Paul siger, Rousseaus aandige Oversætter og Forlægger og førte et bevæget Liv. I 1774 grundlagde han Filantropinen i Dessau; men denne Opdragelsesanstalt fik ingen rivende Fremgang, kun 13 Elever efter 2 Aars Forløb. Man lagde Hovedvægten paa den legemlige Opdragelse, sørgede for en naturlig Dragt, hærbede Legemet og udviklede Sandserne. Filantroperne eller Menneſtebevennerne har store Fortjenester af den egentlige Undervisning; de vilde, at Kundskaberne skulde læres med Lyst, og lagde Vind paa Fasthed og Udholdenhed i Viljen. De lærte, at intet Misforhold mellem Barnets Pligt og Evner begrunder Lykke og Tilfredshed. I Sprogundervisningen forenede man Indøvelsen af de

fremme Sprogs Ord med Tilnærmelsen af det ved Ordene betegnede. Først øvedes Børnene i at tale vedkommende Sprog, saa i at læse det og endelig i Grammatiken, som ellers pleiede at være Begyndelsen. I Geografien gik man fra det bekendte til det ubekendte, fra det nærmere til det fjernere. Undervisningen i Verdenshistorie var smaalig og unyttig; der meddeltes ogsaa lidt Naturhistorie, Fysik og Astronomi samt et Grundrids af Læren om det menneskelige Væges Bygning. Moralen var det daarligt bevendt med. Man havde alene for Die Forstandsudviklingen og det Nyttige; der undervistes i den naturlige Religion; for den fædrene Religion sørgede Stedets Præst. I Andagtstimerne dyrkedes Gud som Skaber og Opholder. De søgte at indrette sin almindelige Gudsdyrkelse saaledes, at den "hverken mishagede en Katholik eller Protestant eller Græker;" hverken i Ord eller Gjerning skeede noget, der ei billigedes af Enhver, som dyrker Gud, han være Kristen, Jøde, Muhammedaner eller Deist." I dette Stykke var Filantroperne kun sin Tids Børn. Blandt de Pædagoger, som stod J. B. Basedow og Filantropinet nærmest, maa nævnes C. G. Salzmann (1744—1811) og J. H. Campe (1746—1818). Den Førstnævnte var den betydeligste Praktiker blandt dem og udmærker sig ved Besindighed, Maadehold, Udholdenhed og faderligt Sindelag. Sidstnævnte er bekendt ved sine Børneskrifter, især Robinson Crusø; han har ogsaa udgivet et Rjempeværk i 21 Bind, som han kalder: "Almindelig Revision af den hele Skole og Opdragelse;" det er det vigtigste Mindesmærke fra den filantropiske Tid. I samme Aand, men med adskillig Selvstændighed, arbejdede J. E. Rothow (1734—1805), "den preussiske Landskoles Fader;" han virkede dels ved Skrifter, dels ved Mønsterskoler. Det samme gjælder J. H. Pestalozzi (1746—1827), en af den nyere Tids største Pædagoger, der trods sin Originalitet og Rigdom paa frugtbare Tanker dog altid viser sit Slægtskab med Filantroperne. Summen af hans Grundfætninger er "Opdragelse til Selbvirkomhed ved anstuelig Undervisning." Hans vigtigste Skrifter er: "En Gueboers Aftentimer," Lienhard og Gjertrud, "Hvorledes Gjertrud underviser sine Børn" og "Svanefang."

Det religiøse og sædelige Liv.

Med Klog Beregning rettede Fritænkere og Spottere først sine Baaben mod Guds Ords Forkyndere, Præsterne; thi de vidste, at de gennem dem bedst kunde ramme Religionen og svække dens Indflydelse over Folket. Oplysningsmænd og satiriske Skjønaander mistænkeliggjorde den geistlige Stand som den forpøstede Pøl, hvor Intoleranse og indskrænket Tænkemaade havde hjemme. Følgen heraf var, at Præsterne blev Gjenstand for Ringeagt, ja faldt blandt de høitstaaende og dannede Klasser. Rabener gjør sig dog endnu Samvittighed af at vende Satirens Braad mod den geistlige Stand. "Religionen," siger han, "staar i Fare for at foragtes, naar man gjør deres Feil foragtelige, der er satte til at prædike den;" men mange Andre tog det ikke saa nøie, men sværte Ordbets Forkyndere i den Grad, at siden den Tid kom næsten altid det ironiske Smil frem, saa ofte Tælen var om de "geistlige Herrer." Hensynet til Andres Omtale tjente derfor ogsaa til at gjøre de Geistlige føielige og glatte, og de iblandt dem, der havde Ord for at være eftergivende og tolerante, nød ogsaa endnu Ære og Udmærkelse i det gode Selskab.

I de høiere Stænder var det imidlertid ikke mere Embedet, der støttede den Geistlige, men snarere den Enkeltes Personlighed, som gav Embedet nogen Betydning. Det hørte til Tidens Tone at vise den mest underdanige Føielighed mod de naadige, høiædelbaarne Herrer, og kun den pietistiske Fromhed hævede sig undertiden saa meget over Mennefsfrygt, at den vovede at sætte sig ud derover. Gaand i Gaand med dette Angreb paa Presterne gik Angrebene paa den Religion, de forkyndte. Man satte den "junde" Mennefsforstand paa Dommersædet over Bibelen, der blev stemplet som en upaalidelig Bog, hvis Indhold kunde behandles efter Godtykke. De enkelte bibelske Skrifter blev behandlede paa en Maade, der var skiftet til at undergrave Tilliden til dem som Guds aabenbarede Ord. Kristendommens Livs- og Frelses sandheder havde man ikke længere Brug for, og istedet hævede man den naturlige Religions Moral til Skyerne. Presterne blev selv snart smittede af Tidsaanden og prædikede, eftersom Dyrerne kløede: ikke Ordet om Synd og Naade, Frelse og Forsoning og et helligt Liv i Kristus Jesus, men rent hedenst Moral, helt løsrevet fra Evangeliets Grund. De blev "Nyttighedsprædikanter," der benyttede Bibelteksten "som et uftadeligt Hjælpemiddel til at indfjærpe nyttige Sandheder med." Om en saadan Prest skrives: "Han beslittede sig bestandig paa at prædikede for sine Bønder, at de skal staa tidlig op, flittig passe sit Kvæg, paa bedste Maade bearbejde sin Mark og Have, for at blive velhavende, skaffe sig Formue og blive rige." Saadanne Geistlige blev der snart flere og flere af. De forkyndte sine Sognebørn Landhusholdning, populær Sundhedslære og en Moral med Klogskaben som det fornemste Middel og Lykkeligheiden her paa Jorden som Formaalet for den sædelige Vandel; den evige Salighed gik i det høieste med i Kjøbet. Om Bod og Tro, Synd og Dom, Frelse, Naade, Naademiddel og Guds Rige hørte man lidet eller ialfald paa en forvandsket Maade. Ja, der uddannedes en særegen LykkeligheDSLære, der havde en fin Egentjærlighed til sin Baggrund. Naturligvis kunde den tidligere Gudstjenestes Form ikke længere passe med slige vandige Prædikener. Alt symbolisk, der tjente til at styrke Følelsen og vække Aenslen om det Overandsjelige, uden at det borgerlige og huslige Liv fik nogen Nytte deraf, var denne Forstandskristendom uforsdragelig, og man tordnede løs derpaa og kaldte det Pabelærdomme og Jesuitisme. Frelsens store Kjendsgjerninger blev paa Festerne og Søndagene omhyggelig omgaaede. Det fortælles saaledes, at Julen blev benyttet til at prædike om Hestehandel og Paaskefesten til at tale om Nyttens til at staa tidlig op og gjøre Spadseretur. Kirkesalmerne blev udvandede og den lutheriske Bibeloversættelse omarbejdet i Tidens Smag i et behageligt og bekvent Hverdagsprog og alt afpasset efter Mennefsforstanden. Hertil kom, at der udspreddes en Flod af Tidsskrifter og Bøger, som lig Kanaler førte Vantroens Gift ind i Hjemmene og Hjerterne. I vil, Nationalisme og den frækkste Spot hørtes overalt. "Vi, som befinder os paa denne Side af Strømmen," siger Bod mer, "behøver ikke Broen for at komme herover, som Hine, der endnu staar paa den anden Bred. Lad dem, som staar der, hvor Jøderne befandt sig paa Apostlernes Tid, beholde Læren om Offerbøden som en Bro; vi tænker Kristne er allerede paa den anden Side af Floden. Den, som haaber Tilgivelse af Guds Godhed uden Blodsudgydelse eller Offere, skal ikke mere lade sig drive tilbage til de mørke Begreber." Alt denne Maud havde en forfærdelig nedbrydende Virkning er let at indse. De høiere Stænder, der tidligere flittig havde

besøgt Kirken, sad nu hjemme eller beundrede blot Prestens fornuftige Tanter og rørende Betsaltenhed. Af de akademiske Gudstjenester ved Høiskolerne giver en Samtidig følgende afstrækkende Billede: "I Universitetskirken pleiede Studenterne at spadserer op og ned mellem Alteret og Prædikestolen og snakke om allehaande, læse Aviser og fortælle hinanden Nyheder. Kirken forekom mig med et Ord som et Dueslag, hvor Duerne bestandig med Støi flyver ud og ind, saa at man umulig kan være andægtig, hvor gjerne man vilde, fordi Sindet hvert Øieblik adspredtes med nye Gjenstande." Den almindelige Mand gik vistnok i Kirke, men kjædede sig ved den nye Dplysning eller søgte, saa godt han formaaede, at lægge en kristelig Mening ind i de rationalistiske Talemaader. Bantroens Mand dræbte alt høiere Liv og gjorde Sindet jordist, nydelseshyg og lastefuldt. Mennesket sank mere og mere ned til Dyret, levede frit og sølede sig i Laster. Ikke saa af Dplysningens bedste Mænd prædikede med Alvor og Kraft Moral overfor Tidens Tugtløshed og sædelige Fordærvelse, men somoftest til ingen Nytte. Enkelte troende Prester virkede som et Salt ved sin Forkyndelse og sit Liv, og hist og her fandtes Kristne, som ikke havde høiet Rne for Tidens Baal. De gamle gode Dphggjelsesfrister af Luther, Arndt, Scriber, Müller, Spener, Francke m. fl. virkede i det skjulte til megen Betsignelse, især blandt Almuen, og bidrog til, at Frakaldet ikke blev endda større og almindeligere, end Tilfældet var. De var som et Frøforn, der spirede og bar Frugt, naar Aandens Baar og Sommer atter oprandt i Guds Menighed.

Andre Kirkesamfund.

Den reformerte Kirke.

idsaaendens nedbrydende Arbeide for at løsgjøre sig fra al virkelig Kristendom fremtraadte først aabenlyst i det borgerlig frie, men kirkelig sønderrevne England. Man kaldte denne Retning Naturalisme, fordi dens Talsmænd kun vilde erkende en naturlig Religion, eller Deisme, paa Grund af dens fornuftmæssige Lære om en Gud i Modsætning til Aabenbaringens, eller Rationalisme, fordi dens Gudsbevidsthed er bunden gennem fri Tænkning. Med filosofiske Grunde søgte man at godtgjøre Umuligheden af en guddommelig Aabenbaring, Inspiration, Spaadomme og Undere; med kritiske Grunde nægtede man deres virkelige Tilværelse i Bibel og Historie. Deismens simple Religion var: Gud, Forsyn, Viljens Frihed, Død og Sjælens Tilværelse efter Døden. Som urimelige og ufornuftige betragtedes de kristelige Troeslærdomme om Treenigheden, Arvesyndens, Syldbestgjørelsen, Retfærdiggjørelsen, Opstandelsen o. s. v. Deismen i England fandt næsten udelukkende Tilhængere blandt danne og fornemme Verdensmænd, Folket og hele den geistlige Stand holdt derimod fast ved den gamle Kristendom. En af de bethdeligste engelske Fritænkere var Edvard Herbert af Cherburg († 1648). Han var en alvorlig og sværmerisk Statsmand, der i sine Skrifter fremstillede som Religionens Sum Troen paa Gud, Pligten til at tilbede ham og leve et retskaffent Liv, Syndens Udsoning ved oprigtig Anger og Gjengjældelse

i det tilkommende Liv. En beslægtet Mand var Thomas Hobbes († 1679). Han viste sig som en skarpsindig og frugtbar Skribent, for hvem Kristendommen kun var et østerlandst Fantasisfoster, udlækket af græste Bismænd, og hvilket alene havde Betydning som et Værn mod Revolutionen og en Støtte for det vindstrænkede Kongedømme. Religionen, siger han, er Midlet til at gjenoprette Sædelighed og Orden. Det tilkommer Staten at bestemme, hvilken Religion skal gjælde. Enhver kan tro, hvad man vil, men med Hensyn til Gudstjeneste og Kirkedømme har man uden videre at rette sig efter Statens Bestemmelser, hvis Repræsentant er Kongen. Charles Blount, der døde som Selvmorder 1693, er en rasende Befjæmper af alle Undere som lutter Prestebe drag. Grev Shaftesbury († 1713) blandede sin tilskyndelende Vrefrygt for Religionen med sin Ironi. Toland († 1722) angreb Kristendommens jordiske Karakter og dens Kilders Ugthed. Mandeville († 1733) fremstillede Lidenstabsens og Laftens Nødvendighed for Statens Blomstring paa en saadan Maade, at det tillige blev blodig Spot over Kirkens Moral og Idealer. Medens Collins gjendrev de sædvanlige Mirakelbeviser, opløste Woolston Jesu Mirakler i Allegorier. Tindal († 1733) kaldte den hellige Skrift et Dokument for den naturlige Religion og paaftod, at Kristendommen var saa gammel som Stabelsen og Kirken en Statsindretning. Fra ham skriver sig den mest omfattende Fremstilling, vi eier, af den engelske Deisme, nemlig den saakaldte "Deistibibel", der bærer den betegnende Titel: "Kristendommen saa gammel som Verden." Morgan († 1743) søgte at afløre alt historisk i Religionen som Prestebe drag, medens Chubb († 1747) tænkte sig en af Apostlerne misforstaaet Kristendom som Aabenbaring af den naturlige Sædelighedslov, hvis Krænkelse affønes ved Anger og straffes ved en tilkommende Dom. Djærvest i sine Angreb var Bolingbroke († 1751), men han hentede ikke, som det almindelig var Tilfældet med hans Forgjængere, sine Vaaben fra den lærde Forstnings Rustkammer, men fandt det bekvemmere at anvende bidende Skjæmt og fræk Bespottelse, hvorigjennem han blev den frivole Vantroes Forgjænger. Og saa i de øvrige reformerte Lande fik Vantroen stor Indgang; men baade i England, Tyskland og Schweiz optraadte tillige en Række fromme Mænd, som modarbejdede Fritænkeriet og virkede velsignelsesrigt til Vækkelse og Fremme af et sandt Liv. Af disse fortjener især at erindres Professor Jung-Stilling i Tyskland og Presten J. C. Lavater i Schweiz.

Den romerske Kirke.

ritænkeriet udbredte sig med rivende Fart i det katholske Frankrige. Den rigtbegavede, men moralsk fordærvede Voltaire (1694—1778) gjorde sig til dets Talsmand i sine aandrige Skrifter. Alt, hvad den sunde Mennekesforstand ikke straks kunde opfatte, erklærede han uden videre for Prestebe drag. Han aabnede en djævelst Kamp mod Kristendommen, som vel bevirkede, at man rettede paa megen ukristelig Ufordragelighed, men hvorved tillige Vrefrygten for Gud og Guds Lov undergravedes. Jean Jacques Rousseau (1712—1778) blev Revolutionens egentlige Profet. Han var en Mand med mægtig, lidenskabelig Beltalenhed. Og ikke alene med Hensyn til Religionen forkyndte han Naturen og den naturlige Fornufts Evangelium, men oversførte denne Naturforgudelse paa Stat og Samfund, paa Opdragelse og Skikke. De Skrifter, han udgav, blev formelig slugte

af hans Samtidige og fremkaldte en fuldkommen Omvæltning i deres Opfatning. Hans "Contrat social" blev den franske Revolutions Program. Af betydningsfulde Følger blev hans tidligere omtalte "Emil," der behandler Grundsætningerne for en naturlig Opdragelse, og hans Roman "Den nye Heloise", som fremstiller et Hjertes Kamp mellem den unaturlige Gudsdyrkelse og den naturlige Tilbøjelighed til det gode og fornuftige. Medens en roligere Opløsning af det bestaaende foregik i de protestantiske Lande, kom det inden den katolske Kirke til en frygtelig Omvæltning, fordi den principielt undertrykte enhver fri Aandsbevægelse og paa det nøieste var sammenvokset med Staten. Revolutionen var et Forsøg paa at indføre Oplysningens Grundsætninger i Virkeligheden, at ombanne det ordnede Liv efter "Fornuftens" eller den "sunde Mennekesforstand" Fordring, eller efter Dagens vekslende Meninger. "Encyklopædisterne,"

med Diderot, d'Alembert og Baron Grimm i Spidsen, fastede konsekvent Deismens omslørede Gud tilside og tabte sig ganske i det sandelige og jordiske. Stoffet, Materien, var for denne det eneste virkelige, og Aandens Herredømme over Kjødet erklæredes for et blot og bart Prestebedrag. Saaledes var da den menneskelige Tanke naaet frem til Materialisme og Atheisme. "Encyklopædisterne" udbredte sine giftige Anstuelser lige ned i de laveste Lag af Folket ved at udgive store, omfattende Værker, som skulde give en Oversigt over alt, som var værd at vide (Encyklopædier). Den menneskelige Fornuft var Skridt for Skridt gaaet fremad, indtil den led Skribbrud paa al Moral og Sædelighed

Voltaire.

og overgav sig til en ren Dyrkelse af Kjødet efter den bekjendte Grundsætning: "Lader os æde og drikke; thi imorgen dø vi." Den var kommen lige til Afgrundens Rand og hævede heller ikke tilbage for at angribe Statsmagten og det ordnede i Samfundet, hvor der dog fandtes meget raadvent. Den opløsende Magt lod sig ikke mere standse, men gik videre sin vandtætte Gang. Det var et Tidens Tegn, et Forbud paa Stormen, som nærmede sig, at Jesuiterordenen blev saa forhadet. Nu forlangte de katolske Magter selv dens Ophævelse, medens Paverne havde taget den kraftig i Beskyttelse. Enkelt Stater med Portugal i Spidsen gav i 1759 Eksemplet til Jesuiternes Fordrivelse, da de betragtede Ordenen for uforenlig med en uindskrænket Regjering. Pave Clemens den Fjortende erklærede endelig i 1773 ved en Bulle Ordenen for ophævet. Det er betegnende, at den offentlige Mening tilfrev Jesuiterne hans Død, der indtraf nogle Uger senere. Der hævede sig ogsaa Protester mod Pavens Overgreb selv inden Hierarkiets eget Omraade. Ved de "gallikanske Propositioner" med sine fire Satser havde den franske Kirke allerede under Ludvig den Fjortende søgt at forbeholde sig

en vis fri og selvstændig Stilling. Nu forsøgte Keiser Josef den Anden (1780—1790) at gennemføre Oplysningsreformer i sine østerrigske Lande. Udad vilde han fikse Statskirken i sine Lande mod fremmed Indflydelse, indad søgte han i større Grad at fremme Folkeoplysningen. At en Del af Klostrene ophævedes skulde tjene begge Siemed. Reiseren tilintetgjorde imidlertid selv Nytten af sine Reformer paa Grund af sit altomfattende Hæstværk og sit ofte voldsomme Oplysningsraseri. Dog fortjener hans Regjering alle Tiders Berømmelse for Tolerantseebudet af 25de Oktober 1781. Ifølge dette skulde Protestanterne taales i hans Lande og faa Tilladelse til at opbygge sig ved en stille Gudstjeneste. De skulde derhos nyde samme statsborgerlige Rettigheder som Katholikerne. I Tyrrol gik dette ikke igjennem, i Ungarn først efter heftig Modstand af det katholske Flertal. Under Ludvig den Femtende var det franske Hof mere og mere blevet til en Pøl af alle Vaster. Hans Efterfølger arvede en Statsgæld, hvortil alle Midler manglede. Finantzministeren Necker raadede til at sammenkalde Stænderne. Nationalforsamlingen traadte da sammen 14de Juli 1789. Borgerstanden fik snart størst Indflydelse her og gjorde Rousseaus Grundsætninger gjældende om Folkesuveræniteten og Menneskets naturlige, medfødte Rettigheder, som den lidt efter lidt havde gjort til sine i de sidste Aartier. Den Bane, der engang var betraadt, førte med rivende Hurtighed ned i Døbet. Den grundlovgivende Nationalforsamling var endnu temmelig maadeholden. I denne førte Mirabeau Ordet, som vel var et ryggesløst Menneske, men dog endnu erkjendte Nødvendigheden af en fast Statsordning. Efter denne fulgte imidlertid 1ste Oktober 1791 den lovgivende Forsamling. Her fremtraadte de ivrige Republikanere Girondisterne og prædikede Frihed, Lighed og Broderskab efter Rousseaus Lære. Men det Konvent, som indførte Republikken 21de September 1792, var sammensat af Mænd, mod hvilke Girondisterne kunde regnes for rent maadeholdne Folk. Som dets Ofre faldt først Kongen og derpaa Girondisterne selv. En Skrækgjering med en Bøvelhob i Spidsen førte nu Herredømmet og naaede sit Hødepunkt i Befærdskomiteen (1793—1795), hvor en Danton, en Marat, en Robespierre styrede. Gennem disse Mænd bragtes det borgerlige Samfunds Forfald til sin yderste Grændse. Alt affaffedes, som mindede om det før bestaaende. Alle Tilhængere af den gamle Ordning trueedes med Døden. I alle Byer dannedes underordnede Komiteer, som ved Hjælp af Henrettelsesmaskinen Guillotinen meiede ned alt, som paa nogen Maade ragede frem blandt Mængden, enten det var paa Grund af Dannelsen, Stand eller Rigdom. Den kristne Tidsregning og Søndagens Hellighedsbelse affaffedes. Hele den kristne Gudsdyrkelse blev forbudt, hvorimod der holdtes Fester for Fornuften og Broderskabet. Et lidderligt Fruentimmer blev sat i en Kirke som Fornuftens Gudinde, og Tilværelsen af et høiere Væsen erklæredes offentlig for en Vagn; senere var man dog saa naadig at lade Gud leve. Dette Statens Regimente kunde imidlertid ikke være af lang Varighed. Skrækgjeringens Høddinge faldt, da den atter vaagnende Sands for Frihed og Orden førte til Udarbejdelsen af en ny Forfatning med et Direktorat i Spidsen; herfra udgik General Bonaparte som Diktator og sluttelig som uindskrænket arvelig Keiser. Han blev en Guds Svøbe over Frankrige og et Tugtens Ris for hele Europa. Ved hans rædselsfulde Krige kom Folkene atter til Erkjendelse af, at der gives en levende Gud; de lærte paany at bede, og en kristelig Bættelse afløste i mange Lande Fritænkeriet og Materialismen.

Vort Aarhundrede

Den lutheriske Kirke i Tyskland vaagner til nyt Liv.

Det er allerede berørt, at Guds tugtende Haand fremkaldte en ny Tid for Kirken. Under Frihedskrigen begyndte der en aandelig Vækkelse, navnlig i Tyskland. "Derjom I vil søge mig af ganske Hjerter, saa vil jeg lade mig finde af Eder," siger Herren hos Profeten Jeremias (29, 13.). Disse Ord fandedes nu. Folket forlangte atter at høre Evangeliet om Kristus, og de "Stille i Landet," som havde reddet sin Kristendom under Rationalismens Tid, traadte atter frem i Lyset. Den fromme og høitbegavede Fyrstinde Dronning Louise af Preussen († 1810) virkede meget inden sin Kreds, og Presten Claus Harms i Kiel udsendte i 1817 sine 95 Theses mod Tidens Vantro; de fremkaldte et voldsomt Røre og blev vækkende for Mange. Det nye Universitet i Berlin, der blev grundlagt 1810, fik fremragende theologiske Lærere, som stillede sig i et langt inderligere Forhold til den kristne Tro end Oplysningstidens Theologer. Den navnkundigste af dem alle var Fredrik Daniel Schleiermacher (1768—1834), der virkede i den mørke Tid som Prest og Professor i Berlin. Han var opdraget i Brødbremenheden og en betydelig Kirkelærer, fra hvem der flød Strømme af nye Tanker ind i den theologiske Videnskab og Strømme af Betsignelse til Folkelivet. I sine "Taler over Religionen til de Dannede blandt dens Foragtere" vendte han sig (1799) til dem, som havde opstillet en Mod sætning mellem Religion og Dannelse, og formanede Folket til at vende tilbage fra Moralismens grumsede Sidestrømme til selve Kilden. Med Begeistring forstod han at overbevise sine Disciple om Nødvendigheden af den fulde kristne Religion, som har sit Midtpunkt i den af Kristus fuldbragte Forsoning og selv er historisk begrundet og noget fælles, saa at Begrebet Kirke ikke kan stilles fra den. Og naar Schleiermacher ikke i første Række anviser Religionen Sæde hverken i Erkendelsesevnen eller i Viljen (Rationalisme og Orthodoksi), men i Følelsen, i den

umiddelbare Selvbevidsthed, saa har han dermed afgjort vendt tilbage til Reformationens Materialprincip, men paa en anden Maade, ligesom før Spener. Tusinder af Præster og Menigheder i vort Aarhundrede skylder denne ene Mand sin Tilbagevendelse til den evangeliske Tro. — Dog, ligesom der engang hos Oldtidens store Kirkelærer Origenes fandtes Spirer til forskjelligartet Udvikling, saaledes ogsaa hos Schleiermacher, og det er intet Under, at ogsaa den saakaldte "frie Retning" indenfor Kirken tror at kunne støtte sig paa ham. Han var ogsaa en ivrig Talsmand for den "Union" eller Sammensmeltning af den lutheriske og reformerte Kirke, som ved et Kongebud blev bragt istand i Preussen efter Reformationens Trehundredeaarsfest. I Egenskab af Landets Biskop anbefalede Kongen Rigets Menigheder en ny "Kirkebog" (Agende), der forestrev en ændret Gudstjenesteordning. Unionen skulde komme til Udtryk: 1) i fælles Nadverngjælselse, 2) i en fælles Kirkestyreelse. Det tredje Punkt, den fælles Forsatning, blev udsat til senere Tider, da man først maatte bane Veien for en Formidling mellem Konsistorial- og Presbyterialforsatningen. Unionen mellem de to Kirkeafdelinger skulde ikke ophæve den kirkelige Betskjendelse, den lutheriske i den østlige og Heidelbergerkathetismen i den vestlige Del af Riget; dette forestrevs udtrykkelig i en kongelig Kabinettsordre af 1834. Dog reiste der sig i Rigets østlige Del adskillig Modstand mod Kongens Plan; thi den konfessionelle Bevidsthed var igjen vaagnet med Magt. Efter at have lidt megen Forsølgelse skilte disse Lutheranere sig ud og dannede en Frikirke under Navn af "Gammel-Lutheranere." Deres Ledere var Professorerne Scheibel og Huschke i Breslau. Til dem sluttede sig Filosofer og Naturforskeren Henrik Steffens. Af denne Frikirkes mere bekendte Mænd nævnes F. W. Besser, Bibellæsningsernes Forfatter. Fredrik Wilhelm IV tillod dem at danne et eget Konsistorium i Breslau. I flere Aartier rasede ogsaa inden Landskirken Kampe med Unionen, indtil den blev trængt i Baggrunden af andre brændende Spørgsmaal. Samtidig virkede ved Universitetet i Berlin den store Filosof Fredrik Hegel (1770—1831), der paa Tænkningens Omraade øvede større Indflydelse end nogen anden Mand i vort Aarhundrede. Han opfattede "Logikkens Lov som Verdenslov, ifølge hvilken alt modsat ophæver sig i en højere Enhed lige op til Ideen selv, der for at vide sig som Mand sætter Verden som sit andet, og aabenbarer sin uendelige Livsfylde for sig selv, idet den i Klodernes og Nationernes Historie bestandig sætter og ophæver nye Modfætninger." Han gjør Kristendommen til Filosofi, idet han lærte, "at Filosofien i Begrebets Form har det samme som Religionen i Forestillingens Form." Efter hans Død delte hans Disciple sig i det hegeliske Høire og Venstre. De førstnævnte var mere maadeholdne og stod den kristne Tro meget nærmere end Mesteren, medens den radikale Flok brød helt med Kristendommen. Til sidstnævnte hørte Fritænkeren Strauss, der fremstillede den evangeliske Historie som Mythe, og Feuerbach, der fornægtede baade Gud, Frihed og Udvælselighed. Til Hegels Retning hørte ogsaa den lærde Kirkehistoriker F. C. Baur, Tübingerskolens Stifter, der kritiserede skarpt Ugthedens af de fleste Skrifter i det nye Testamente. Mod disse optraadte en lang Række grundlærde og troende Theologer, der forsvarede Kristendommen mod Angreb, udlagde Skriften i konfessionel Mand eller udviklede Kirkelæren med Grundighed og fremragende Dygtighed. Blandt disse mærkes Hengstenberg, Rudelbach, Delitzsch, Luthardt, Thomassius, Philippi m. fl. Professor v. Hofmann i Erlangen har leveret banebrydende

Arbejder paa Skrifortolkningens Omraade, men kom paa adskillige Punkter i Strid med Kirkelæren, særlig angaaende Forsoningen. Dette er endnu mere Tilfældet med Ritschl, der ved sin Opfatning af Kristi Person, Gjerning og vort Forhold til Gud har øvet stor Indflydelse og delt Nutidens Theologer i to Leire. Han benytter bibelske Udtryk, men lægger deri et andet Indhold, giver dette en bedaarende Fremstilling og byder Kristendommen i en for den uomvendte Verden meget behagelig Form; thi alle egentlige Troessager, som er de Egenretsfærdige en Forargelse og denne Verdens Vise en Daarstab, kaster han uden videre tilside som noget, vi ikke behøver at bry os om. Hans Kristendom byder paa et glad og friskt Liv i denne Verden og dertil en Salighed, som vindes derved, at du gjør din Pligt og viser Mennesketjærlighed: den er Verdens og de gode Gjerningers Evangelium. Bilsfarelsen faar man ei let Tag i ved alene at lytte til, hvad denne Retning siger, men meget mere ved at give nogle Agt paa, hvad den tier med, gaar forbi og bortforklarer.

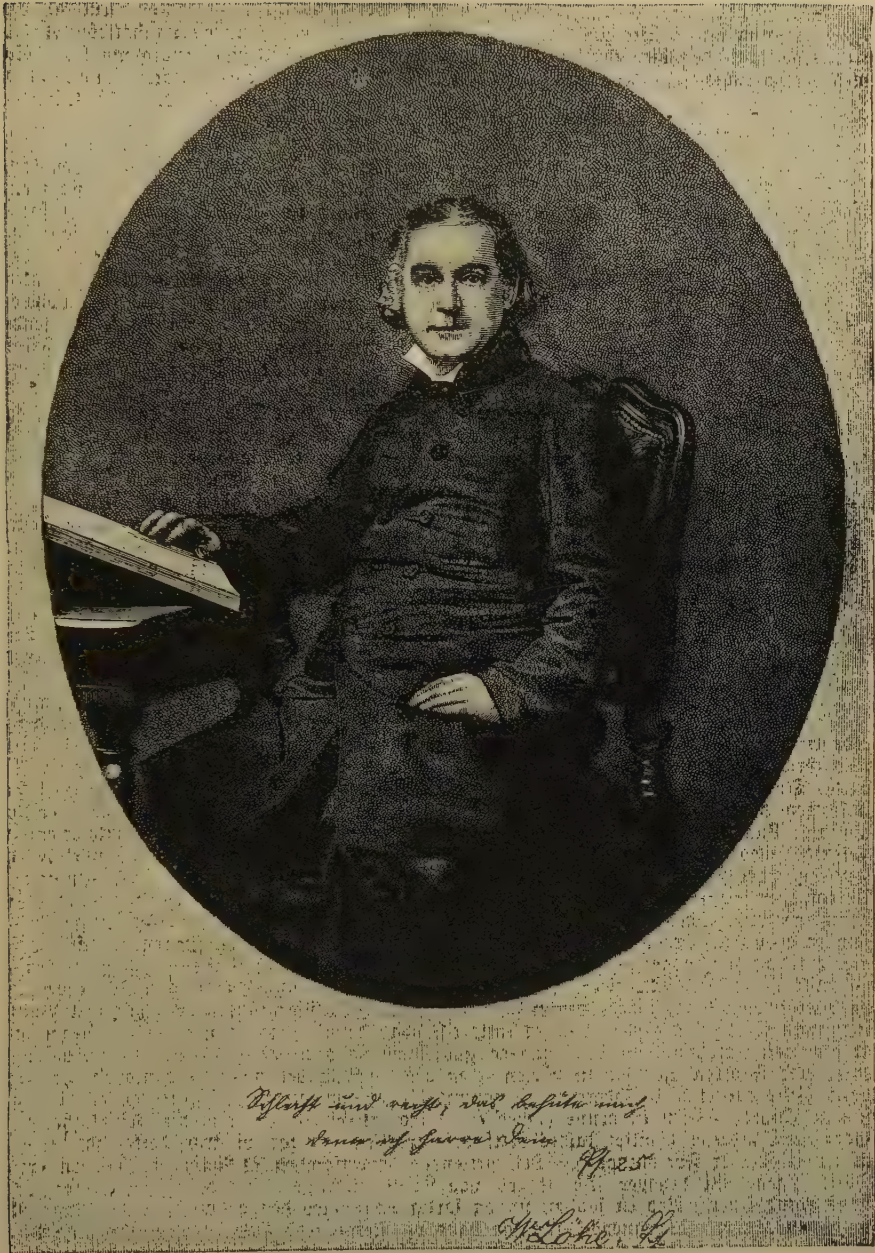
Den lærer, at Jesus ikke er et med Faderen gennem sit Væsen, men ved sin Lydighed og Underdanighed, hvoriggennem hans Vilje var et med Faderens. I samme Grad, som vi vil, det Faderen vil, kommer vi i samme Enhed. Veien til denne Enhed er at tro, at Gud ei er vred, men Kjærlighed, som forlader os Synderne (hvilket kaldes Retfærdiggjørelsen). Naar vi tror dette, saa løses vi fra al Frygt (det er Forsoningen). Vi behøver ikke at tro paa Kristi virkelige Opstandelse, det er nok for os, at hans Aand lever. Ved en saadan fin og farlig Lære blev denne høitbegavede Aand Myrationalismens Fader. Betegnende er ogsaa hans og Retningens Had til og Kamp mod Pietismen. Hans Opfatning faar mere og mere Indgang blandt yngre Theologer og med Ritschlianismen kommer utvilsomt den haardeste Strid til at

F. C. Baur.

staa. — Humanitetens store Tanke, som blev fremholdt saa stærkt af det 18de Aarhundredes Oplysning, greb den nyere Pietisme og udnyttede den kristelig med et vidunderligt praktisk Blik for Livets Arav. Dette viser sig i Arbeidet for den ydre og indre Mission, i Omsorgen for betrængte Troessæller og i Evangelisationen i de romanske Lande. Paa disse fire Omraader sees den protestantiske Kristendoms største udvortes mærkbare Indflydelse paa Verdens sædelige Kultur. Med Hensyn til Hedningemissionen saa har den i vort Aarhundrede vundet en stor Udbredelse. Hvad Francke, Zinzendorf og Wesley havde begyndt, er med Betsignelse bleven fortsat. I næsten enhver evangelisk Landskirke har der dannet sig Missionselskaber, som uddanner Missionsærer for Hedningelandene og underholder dem paa Skuepladsen for deres Virksomhed. I Tyskland stiftedes Missionselskabet i Basel 1815, i Berlin

1824. Det rhinske i Elberfeld og Barmen 1828, det nordtyske i Bremen 1836, Missionssekskabet i Leipzig 1832, det Gossner'ske i Berlin 1836, det hermannsburgske i 1849 af den fromme og nidkjære Præst Ludvig Harms. Alle disse virker broderlig blandt Hedningerne i de forskjelligste Dele af Jorden. — De Hindringer. Missionærerne støder paa, er haarde at overvinde. Hedningerne med dets Usædelighed og Overtro har slaaet dybe Rødder. Hedningerne har ogsaa under Folkens Omgang allerede lært at kjende Europæere, der paa en vis Maade er Menneskehedens Uffrum. Ja, der optræder ikke sjelden i de for Kristendommen allerede bundne hedningekristne Menigheder saadanne Kristne, der forsthyrer den unge Sæd, ikke at tale om de katolske Jesuit-Missionærer, som altid optræder fiendtlig mod de Evangeliske. Alligevel er Resultatet af Missionssekskabernes Arbejde storartet. — Den indre Mission er i vor Tid bleven ikke blot en kristelig Magt, men en Samfundsmagt. Den har paa en værdig Maade traadt istedenfor den gamle Kirkes Ordensvæsen og handler efter Herrens Ord, som befaler os "at søge det Fortabte." Det Indremissionsarbejde, som Franke og Wesley engang begyndte, er af vort Aarhundrede bleven gjenoptaget med Glæde. Bibelselskaberne har udfoldet en forbausende Virksomhed. Til det Ganskeinske, som er forenet med Franciskes Stiftelser, kom det berlin'ske i 1806. Guds Ord er gennem disse herlige Indretninger spredt viden om til Utalliges Belysning. Og alligevel erklærede Pave Pius VII i 1816 Bibelselskaberne for en "Pestilens!" Gustav-Adolf-Foreningen, stiftet paa Tophundredaarsdagen efter Heltkongens Død, 16 Novbr. 1632, glæder sig i Tyskland ved en meget levende Deltagelse. Mange evangeliske Menigheder, spredte rundt om blandt Katholikerne, er overveiede henviset til dens Understøttelse. Samtlige menneskekjærlige Bestræbelser og kristelige Foreningsformaal, som vi i vor Tid pleier at betragte og prise, findes allerede forenede paa forbilledlig og mønstergivende Maade i Johan Fredrik Oberlins Virksomhed i Steinthal i Elsas fra 1767 til 1826. Hans fromme, fortræffelige Tjenestepige Luise Scheppler oprettede 1763 det første Asyl for Smaa børn, som hun tog sig af med utrættelig Kjærlighed i hele 58 Aar lige til sin Død i 1837. I Kaiserswerth ved Rhinen stiftede Pastor Theodor Fliedner Aaret 1833 et Asyl for løsladte kvindelige Fanger, i 1835 den første Smaa barnskole og i 1836 den første evangeliske Diaconisseanstalt, Stiftelser, som vi nu kan finde i alle Provindser. I 1854 grundlagde den aandsfulde Præst Wilhelm Løhe († 1872) en Diaconisseanstalt med udpræget lutherisk Karakter i den afidesliggende Landsby Neuendettelsau i Franken. En tæt Kreds dersteds af beslagtede Anstalter for den indre Mission søiede sig snart til denne. Aar 1833 grundlagde Johan Henrik Wichern i Horn ved Hamburg et Redningshus for forsømte Børn og slog derved ind paa nye Baner. Hvem kan nu tælle op alle de smaa og store Foreninger, som i og udenfor Tyskland omspænder de Fattige og Trængende med et Net af barmhjertig kristelig Kjærlighed. Efter den tyske Kirkedag i Wittenberg 1848 sammenfatter man alle disse Bestræbelser af den barmhjertige Kjærlighed under Navnet "den indre Mission." I Tyskland har den sit Midtpunkt i en Centralforening i Berlin, med hvilk: Provinzialforeningerne og Stedforeningerne staar i Forbindelse. For Ungdommens Opdragelse sørger man gennem Børnekrybber, Børneasyle, Pleiestiftelser og Søndagsskoler. For at bevare og indvirke gavnlig paa den konfirmerede og modnere Ungdom oprettedes kristelige

Wilhelm Lohé.

Efter Fotografi.

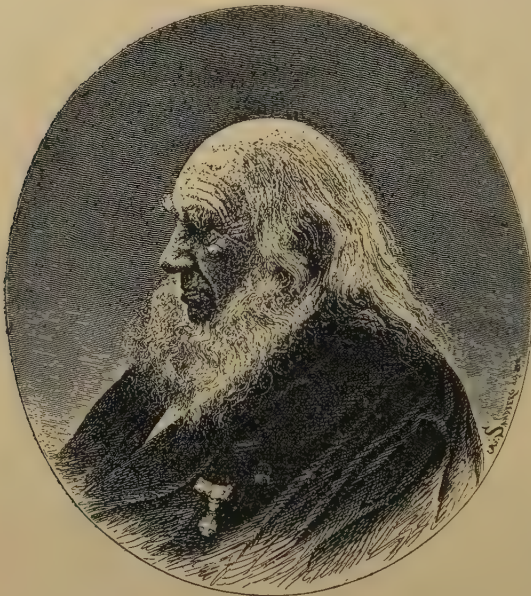
Ynglingeforeninger. Den første af dette Slags stiftedes 1835 af den bekjendte Pædagog Professor R. v. Raumer, som døde 1865 i Erlangen. Haandværkerhjem blev fra først af grundlagte ved Professor Clemens Berthes i Bonn. Et Sideskifte til dem er de saakaldte Marthastiftelser eller Pigeherberger, som ogsaa benyttes til Søndagsforeninger for at skaffe den tjenende kvindelige Ungdom en ren Søndagsforførelse til Bederværelse for Sjæl og Legeme. Fremdeles maa mærkes den indre Missions Syge- og Fattigpleie, dens Omfarg for Faldne og Fanger, dens By- og Emigrantmission. Paa den mest velgjørende Maade gribes da her ind i Form af Pleie og Haandbrækning af enhver Art, legemlig saavel som aandelig. Den bekjendte Hofprest Støcker i Berlin har dannet en "kristelig-social Arbejderforening," og Pastor Bodelschwingh i Westfalen har oprettet Arbejderkolonier. Begges Virksomhed har i bedste Forstand været tidsmæssig og havt stor Velsignelse for Utaalige, som lever under haarde Vilkaar.

De kirkelige Forholde i Danmark.

ad Fritænkneriet i Danmark reiste sig en lignende kristelig Folkebevægelse som Haugianismen i Norge. Men den var langt fra saa stærk og almindelig som her. Den begyndte paa Fjælland, hvor "de stærke Jyder" gjorde Modstand mod den saakaldte evangelisk-kristelige Salmebog og Valles Lærebog i Religion, medens de holdt trofast paa Pontoppidans Forklaring og Ringes Salmebog og opbyggede sig ved de gamle gode Opbyggelsebøger eller i private Sammenkomster ved ensfoldige og hjertegribende Taler af ulærde, men af Aanden dybt grebne kristelige Lægmænd. En lignende Opvækkelse udbredte sig senere paa Fyen; den blev øget ved Missionærer, som Herrnhutterne sendte derop fra Christiansfeld. Som Hanges Venner i Norge blev disse jydsk og syendisk Lægsfolk forfulgte og straffede med Fængsel og Bøder for Overtrædelser af Konv:ntikelsplakaten; men Bevægelsen lod sig dog ikke kue og var et glædeligt Barsel om, at en ny Aandens Baardag holdt paa at oprinde. Noget senere optraadte den bekjendte Prest Nicolai Frederik Severin Grundtvig. Han blev født i Udby paa Sjælland 8de September 1783; Faderen var Prest. Baade Evner og Tilbøjelighed viste ham samme Vej; han var dog i Ungdommen stærkt smittet af Tidens Vanir, men blev mægtig greben af sin Fætter Henrik Steffens ildfulde Foredrag, der lærte ham at se Kristus som "Tidernes Midtpunkt;" lidt efter lidt kom han tilbage til sin Barmetro. I 1810 holdt han med stor Kraft sin Dimisprædiken: "Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?" Det følgende Aar blev han Kapellan hos Faderen. Efter dennes Død i 1813 var han i 8 Aar uden Embede, men anvendte Tiden til bethyningsfuld Forfattervirksomhed. I 1821 blev han atter Prest. Nogle Aar senere (1825) indvirkedes han i en Strid med Professor H. N. Clausen, som dengang var rationalistisk. Denne literære Fejde levede ham ikke alene ind paa "den kirkelige Anstøelse," men gav ogsaa Anledning til, at han nedlagde sit Embede. Sammen med den grundlærde og fromme Dr. Andreas Gottlob Rudelbach begyndte han i Theologisk Maanedsskrift en dygtig, men ofte bitter Kamp mod Bantroen. Den varede ved, indtil Rudelbach fik Ansættelse som Biskop i Glaucha i Thykland; da gik Tidsskriftet ind. Efterat Rudelbach i 1848 var vendt tilbage til Danmark, optraadte

han lige til sin Død 3die Marts 1862 mod sin gamle Bens "kirkelige Anskuelse," som han betragtede for en Afvigelse fra den rette Lutherdom. Grundtvig havde allerede nogle Aar efter sin Embedsnedlæggelse begyndt som fri Aftenangspredikant og blev i 1839 Prest ved Bartov Hospital, hvor han virkede til sin Død 8de September 1872. Han var overordentlig virksom baade med Mund og Pen og har skrevet mange herlige Salmer, hvoraf omkring 30 findes i vor Kirkebog. Hans Indflydelse og Betydning for Kirken, Skolen og Aandslivet i det hele har været overordentlig stor, men Mange har ment og mener, at den ikke altid har været gavnlig. Med stor Styrke fremholdt han, at Ingen kan være en Kristen, uden han i sit Hjerte bedkjender sig den kristelige Troesbekendelse. Paa Daaben og Nadveren lagde han stor Vægt. Senere kom han ind paa den Mening, at bare Troesbekendelsen, Nadverordene, Fadervor og "Fred være med Eder" er Guds levende Ord, og "at den hellige Skrift ikke har Kraft til

N. F. S. Grundtvig.

at vække Liv, men vel er god og gavnlig til Oplysning og Opbyggelse for levende Kristne." Mod den fælles Fiende, Bantroen, men ei som Kampfælle af Grundtvig optraadte Presten Jacob Peter Mynster. Efter at have været Tidsaandens Barn til sin modnere Alder kom han i 1803 til aandeligt Gjennembrud og virkede siden ved aandsfulde og dybe Prædikener og formfuldendte og tankefulde Skrifter meget til Fremme af den alvorligere Kristendom især blandt de Dannede. Han døde i 1854 som Biskop over Sjællands Stift. I sin Opfatning var han meget konservativ og ingen Ven af den

nye Tids Frihedssønst, hverken paa Statens eller Kirkens Omraade. Til Eftermand udnævntes den lærde og høitbegavede Hans Lassen Martensen (1808—1884). Ogsaa han maatte faa gjøre en lang aandelig Vandring, før han kom til den levende Tro paa Kristus. I sin Ungdom var han stærkt paavirket af den store tyske Filosof Hegel, og da dennes Disciple delte sig, sluttede han sig til den Skole, som holdt fast ved Kristendommen, og kom Aar for Aar nærmere Kirkens Tro, indtil han tilslut i alt væsentligt var en bekendelsestro Lutheraner. I tankefulde og formfuldendte Skrifter polemiserede han mod Baptismen, Grundtvigianismen og Katholicismen og har udførlig udviklet sin Opfatning af Forholdet mellem Tro og Videnskab, mellem Kristendom og Socialisme. Sin Opfatning af Troeslæren har han fremstillet i "Den kristelige Dogmatik," og sin kristelig-konservative Livsanskuelse i "Den kristelige Ethik," begge banebrydende Verker, der har vidtrækt-

fende Betydning. I sin kirkelige Opfatning staar han i alt væsentligt paa Mynsters Side. Som denne er han idethele mod al Frihedsbevægelse, men har kanske mere Syn for den indre Missions Berettigelse og Betydning, uagtet han paa dette Punkt lagde for Dagen en underlig Dobbeltthed og udtalte sig snart anerkjendende, snart misbilligende. Mod disse tre Mænd og deres Maade at tage Kristendommen paa optraadte den geniale Søren Aaby Kierkegaard (1813—1855), "der maaske trods alle Thylands Tænkere var vort Aarhundredes skarpeste Dialektiker," og "skjønt han ikke har skrevet to rimede Linjer, var Nutidens første Digter." Som en kristelig Sokrates vilde han indskjærpe sin Samtid Vigtigheden af at være "den Enkelte," naar det gjælder Forholdet til Gud. Mod Grundtvigs "lette, glade Kristendom" og Mynsters og Martensens æsthetiske kristelige Livsopfatning hævdede han den apostoliske Kristendom med dens stærke Krav paa Forsagelse og Kristi Efterfølgelse. Han var en ivrig Modstander af Hegels Filosofi, der mente at have forsonet Modsætningen mellem Tro og Viden, og fremholdt med Videnskab det Martyrium, som bliver til alle Tider at tro mod Forstanden, at ligge paa de sytti Tusinde Javnes Dyb og først der finde Gud. Desuden talte han indtrængende om, "at der var en Visdom, som vilde flybe Troen forbi, at der paa hin Side Troen var en vid Strækning ligesom de blaa Bjerge, ei tilsyneladende Fastland, der for den Dødeliges Nie saa ud som en Visshed, der var høiere end Troens, men at den Troende frygtede dette Lustslyn, som Skipperen frygter det lignende, at det var et Evighedens Skin, hvori den Dødelige ikke kan være, men hvis han stirrer sig ind deri, da taber han Troen." Gjennem al sin rige Skribentvirksomhed tog han Sigte paa det Religiøse og skrev overordentlig vækkende og rystende Ord til den lunke Kristenhed og var en Budsprædikant som Faa. Med Boldsomhed bekjæmpede han ogsaa Kirkens Forbindelse med Staten. Han havde idethele ikke Syn for Kirkesamfundets Betydning for den Enkeltes Kristendom og betonedes betydningsfulde Sandheder saa stærke, at endnu vigtigere blev stillede i Skyggen og kom altfor lidet frem. I det sidste var han ensidig og uretfærdig baade i sin Kamp mod Kirken og navngivne Personer; dette maa dog ogsaa for en Del tilskrives, at han da var syg og nedbrudt baade paa Legeme og Sjæl. Han døde paa et Hospital i Kjøbenhavn 11te November 1855. Uden at have dannet nogen "Skole" har han dog øvet og øvet stor Indflydelse. Det danske Kirkeliv bærer dybe Mærker efter disse foran omtalte Mænds Giendommelighed og mægtige Virksomhed. De var Kjemper i Aandens Verden og havde hver sin særskilte Gjerning at udføre. Det Kristendom, som var bakt ved den førnævnte Lægmandsvirksomhed og ny nævnte Mænds Arbejde, har tyret sig i en rig Virksomhed for Guds Riges Udbredelse. I 1821 blev der dannet et Missionselskab, som har udsendt Missionærer til Grønland, Santalistan, Nordindien og forskjellige Steder i Sydinien, og de nidkjære Missionærers Stræb er kronet med Held. Hedningemissionens anseede Leder var i en lang Række af Aar den bekjendte Kalkar († 1886); nu er det den gamle, ærbørdige Provst Jens Bahl i Nørre Alslev. Paa den indre Missions Omraade har man siden 1861 opnaaet storartede Resultater under den bekjendte Folkeprædikant, Sogneprest Wilhelm Bedes dygtige og energiske Ledelse. Et Net af Foreninger omslynger det hele Land, og næsten overalt eier den indre Mission Lyse og vakre Bedehuse, medens Skarer af Lægmand udstrør Livets Ord rundt om i Landet. Sømandsmissionen, Diaconisfagen og Arbeidet for vanske Børn er omfattet med Kjærlighed og har baaet rig Frugt.

Flere af de danske Bisper har enten selv med Dygtighed taget Del i Kjærlighedsarbeidet for Guds Rige eller ialfsald stillet sig i et venligt, anerkjendende Forhold til den indre Mission. Ved Grundloven af 5te Juni 1845 blev alle Borgere sikret Religionsfrihed og den evangelisk-lutheriske Kirke erklæret for Folkelirke. I 1855 løstes Sognebaandet, og i 1868 blev der givet Tilladelse til at danne Valgmenigheder. Trods meget fagert Kristenliv lider dog den danske Kirke af adskillig kirkelig Sønderevethed, medens Sekter, Katholiker og Bantroens Mænd bliver mere og mere højrøstede og paagaande; alt varfles om, at alvorlige Kampe forestaar.

Troeslivets Fornøjelse i Norge.

det foregaaende er omtalt, at Rationalismen i Norge fik sit Anæf ved Hauges og hans Benner's Virksomhed, der strakte sig gennem flere Aar tier efter Hauges Død. Næsten i ethvert Bygdelag var der en eller flere Ledere, hvorfra Lys, Liv og Varme blev spredt viden om. De skjottede sin timelige Bedrift med beundringsværdig Trost og anvendte Søn- og Fæstbæge og mindre travle Tider af Aaret til at besøge Benner og tale et Bækkelsens Ord til sine Medmenneſter. Sædvanlig læste de af en Postille eller en anden god Dpbyggelsesbog og spæde dertil nogle simple, hjertelige Formaninger og vidne om Livets og Dødens Bei med Selvoplevellsens Kraft og Inderlighed. Hele deres Kristenliv bar Præget af viljestærkt Alvor og var i mærkelig Grad sundt og kirkeligt. Af bekjendte Haugianere mærkes Jens Johansgaard og John Blegen i Gudbrandsdalen, Ole Simonsen Berg og Lars Vold paa Hedemarken, John Sørbrøden i Smaalenene, Ole Mjelve i Drammen, Mikkel Hauge og Christopher Hoen paa Gfer, Erik Vøle ved Stien, Brødrene Peder og Torger Schieveland i Arendal, Ole Moe i Christianssand, John Haugvaldstad og Torger Sigveland i Stavanger, Amund Helland, Samson Traae, Ole Iversen og Peder Odland i Bergen, Elling Gieslen paa Voss, Mathias Flokenæs og Anders Haave i Søndfjord, Amund Brække og Berthe Canutte Marlot paa Søndmøre, Lars Knutsen Kyllingen og Daniel Arnesen i Romsdalen, Henrik Mathiesen, A. Solem og Iver Iversen i og ved Trondhjem, Ole Syvertsen paa Levanger, C. Ditesen i Mosjøen og Lars Kjeldmo i Bardodalen. Disse og mange, mange flere har virket til uberegnelig Velsignelse for den norske Kirke ved sit bestedne, ydmyge Vidnesbyrd og forsigtige, lyfende Kristenliv. Det blev af stor Betydning for det aandelige Livs Væf og Udvikling, at Norge i 1811 fik et eget Universitet, der var saa heldigt at faa til sine første Prestelærere Professorene S. B. Hersleb († 1836) og St. J. Stenersen († 1835), der begge var troende Theologer. Nu udgik der fra Universitetet Prester, som enten selv var personlig grebne af Kristendommen eller ialfsald forkyndte Guds Ord purt og rent. Men det blev skjæbnesvangert, at nævnte Mænd fortolkede den augsburgske Troesbekjendelses 14de Artikel saaledes, at Lægfolket ikke havde Ret til at holde Dpbyggelser. Denne Opsatning, der var raadende ved vort Universitet og blandt Størstedelen af Geistligheden lige til vore Dage, har maafte mere end noget andet gjort Forholdet spændt mellem Prester og Lægfolk og fremavlet Bitterhed og bevirket, at Uirfelijkheid her og der har gjort sig gjældende. Det kræves heller ikke saa lidet af Modenhed, Ydmyghed og Kjærlighed for altid at kunne taale at blive gjort til Gjenstand for kritisk Behandling i Prestens Prædikener, naar man gif

i Kirken for at blive opbygget af Guds Ord. Dei egentlige Ophav til Nutidens Separatisme og Sekterisme er visseelig at føre tilbage til Konventikelsplakaten, nævnte Fortolkning af 14de Artikel i Augustana og Presternes idelige Udfald mod det kristelige Vægfolk og endda ogsaa de mange fra Sverige indkomne og paa Kolportørstolerne udlærte Prædikanter, der paa mange Steder har gjort stor, ja ubodelig Skade. Biskop blev Konventikelsplakaten ophævet ved Lov af 27de Juli 1842, og biskop har Presterne i den senere Tid gennemgaaende stillet sig i et venligt, anerkjendende Forhold til Lægmandsvirksomheden, men det lader næsten til, at tidligere Tidens Feilgreb og Misforstaaelser fra begge Sider har voldt en Skade, som ikke staar til at gjenrette. — Da Professor Gisle Johnson i Slutningen af Firtiaarene begyndte sin Lærervirksomhed ved Universitetet, oprandt et nyt Tidsrum i den norske Kirkes Historie. I en Tid af over 40 Aar, lige til sin Død 17de Juli 1894, øvede han en enestaaende Indflydelse paa vort Kirkelivs Udvikling ved sine theologiske Forelæsninger, sit Arbejde for en ny Bibeloversættelse, for kirkelige Reformers og for den indre Missions forskjellige Gjøremaal. Der har ingen stor Sag for Kirken i denne Tid været oppe, uden at han har havt mærkbar Indflydelse paa den, og intet kirkeligt Møde af Betydning, uden at han har talt det afgjørende Ord, saa man gjerne kan sige, at hans Historie fra 1850—94 i grunden er den norske Kirkes Historie i nævnte Tidsrum. Ved sine Bibellæsninger i Christiania i Slutningen af Femtiaarene frem-

Gisle Johnson.

kaldte han sammen med nu afdøde Biskop J. M. Laache og Sogneprest Christian Müller en stor Bættelse, der siden er kommet vor Kirke til gode gennem Prester, som blev grebne af den. I 1859 var han i Romsdalen og reiste sammen med Haugianeren Daniel Arnesen omkring og holdt Opbyggelse to Gange om Dagen, har han selv fortalt. Da Presten G. A. Lammers i Skien fremkaldte en stor aandelig Bevægelse, der senere levede til Udtrædelse af Statskirken, bidrog Johnson vistnok især til at begrænse denne, bistaaet af Provst A. Hauge, Pastor Mads Wesfring og Haugianeren Torger Siveland, der besøgte Skien i denne Tid. Ved Universitetet og ellers i sit opbyggende Arbejde for Kirken blev Gisle Johnson trofast støttet af sin Hjertensven, den grundlærde og fromme Professor Carl Paul Caspari. Han var født i Tyssland 8de Februar 1814 af jødiske Forældre. Efter at

have studeret gik han over til Kristendommen og blev døbt 1838. Derefter modtog han mange Beoviser paa Anerkjendelse som Lærd og flere Tilbud om at blive Professor. Ved Johnsons Bistand blev han vunden for vort Land og udnævntes i 1847 til Lektor og 1857 til Professor ved Universitetet her. Han har især udlagt det gamle Testamente og øvede altid stor Indflydelse paa de Studerende ved sin Lærdom, sin livlige Aand og sin varme og faste Tro paa Skriften som Guds aabenbarede Ord. Han har skrevet en Mængde, der har bragt hans Ry viden om, og desuden udgivet flere hyppelige populære Skrifter. Sit meste og bedste Arbejde har han dog nedlagt i den nye norske Oversættelse af det gamle Testamente. Den skyldes især ham og den lærde Adjunkt Ole Christian Thistedahl (1813—1876). Caspari hensov 11te April 1892; "hans Døds var dog ikke sløvet, og hans Kraft var ikke vegen fra ham." Ved Siden af disse virkede endel Mænd, som havde modtaget stærk Paavirkning af N. F. S. Grundtvig. Særlig bør nævnes Presten W. A. Wexels (1797—1866),

M. B. Landstad.

der ved Prædikener, Sjælesorg og en Mængde religiøse Skrifter i omkring et halvt Aarhundrede har virket til stor Betsignelse for den norske Kirke. Af de gamle kirkelige Grundtvigianere bør fremdeles mærkes Presten Rognæs i Trondhjem, Folkelæreren Ole Vig og den bekjendte Kirkesanger A. M. Færevang.

Disse og mange flere af samme Aandsretning har paa forskjellig Maade gjort sig fortjent ved sit Arbejde for Stolen og Folkeoplysningen. Grundtvigianismen har dog ogsaa bragt Strid og Forvirring og gjort Skade; vi vil her blot minde om, at flere af det nyere Fritænkendes Bannersførere i vort Land er udgaaet fra eller har modtaget Paavirkning af denne Retning. Det fornnyede Troesliv har givet sig tilkjennde i et rigt Arbejde for Guds Riges Fremme.

I 1816 stiftedes det norske Bibelselskab, som

har spredt Guds Ord i Hus og Hytte i Tusinder af Eksemplarer rundt det hele Land. Virksomheden for Hedningernes Omvendelse var først begyndt i vort Land af Brødre-menigheden eller Mænd, som stod den nær; men Arbejdet tog først Fart, da Sagens Bigtighed ret gik op for den bekjendte Lægmand John Haugvaldstad (1770—1850), og han fik Haugianerne rundt det hele Land med sig. Det norske Missions-selskab blev grundlagt i Stavanger 1842, og det har efterhaanden udsendt og understøttet en Mængde Missionærer. Af disse mærkes Biskop H. Schreuder, der virkede i Zululand i Afrika til sin Død 1882. Paa Madagaskar har den norske Mission havt stor Fremgang. Som nidkjære og dygtige Lærere ved Missionsstolen har bl. A. virket de nu afdøde Prester Blesving og Koll samt Provst Eckhoff, Schønning og L. Dahle. Af andre Forkjæmpere for Missionsagen her hjemme maa især nævnes Provst A. Hauge og Sogneprest Sven Brun, som begge hørte

til vor Kirkes fortjente Mænd; de har vakt Missionsinteressen og med stor Klogskab og Dygtighed klaret vanskelige Spørgsmaal og Forholde, samt i over en Menneftaalder været Banebrydere i Arbeidet for kirkelige Reformer. I Santalistan i Indien virker danske og norske Missionsærer i broderlig Enhed. Særlig har H. P. Børresen og E. D. Skrefsrud arbeidet længe og trofast der og seet rig Frugt af sit Stræv. Thomas v. Westens Arbeide er paa en glædelig Maade i en lang Række bleven fortsat i Finnmarken af Presten N. J. B. Støckfleth (1787—1866), og i den sidste Tid ved den af Biskop J. N. Staar oprettede "Finnemission," der virker baade ved Reiseprædikanter og Skrifter paa Finnernes Maal. Ingen norsk Biskop har taget sig saa af Finnernes som han, der baade har sørget for en rigere Forlyndelse af Guds Ord blandt dem og skaffet Luthers Huspostille og det bedste i Landstads Salmebog oversat paa deres eget Sprog, samt arbeider ihærdig og utrættelig for at skjænke dem den hele Bibel paa Finsk, der blev paabegyndt i 1888 og blev fuldt færdig nogle Aar senere. Ved hans Afreise fra Tromsø har Lokaltaviserne og efter hans Komme til Trondhjem Finnepølsket selv givet ham Hædersnavnet "Finnernes Biskop." Paa den indre Missions Omraade har der været arbeidet ivrig og med velsignet Frugt. Ved Siden af den gamle frie Lægmandsvirksomhed blev der oprettet større og mindre Foreninger til Sagens Fremme. Blandt de ældste var "Langesundsfjordens Indremissionsforening," "Christiania Indremissionsforening" og "Lutherstiftelsen." Denne sidste er i de senere Aar gaaet over til at blive en Landsindremissionsforening, der optager i sig de forskjellige Foreninger som enkelte Led, saa den nu danner en stor Kæde fra Nordkap til Lindsnæs. Den virker ved Lægmandsprædiken, Husbesøg og Udbredelse af kristelige Skrifter og har efterhaanden haft i sin Tjeneste de fleste af Landets dygtigste Lægmand i den senere Tid. Fremdeles maa nævnes som vigtige Grene af den indre Mission: Diaconissegjeringen, Sjømandsmissionen og Unglingesagen. Stiftsprovst Jul. Bruun, Pastor P. L. Hærem og Professor P. Waage, Sogneprest Storjohann m. Fl. har arbeidet utrættelig for at befæste og fremme det kristelige Liv blandt og gennem nykærvnte Virksomheder. — I Sybti- og Ottiaarene gif der atter en stor Vækkelse over vort Land, men den var ikke saa kirkelig sund som den Haugianste og de derpaa følgende. Den var mere selvbevidst, mere myndig og mere selvbædig og har ved Siden af gode ogsaa baaret sure og bitre Frugter for vort Kirkesamfund, der nu i en saa sørgelig Grad paa mange Steder er sønderrevet af Sekterisme og Separatisme. Det lader ogsaa til, at den norske Stat lægger an paa at fremme det enkelte Individets Frihed i den Grad, at Kirkesamfundet bliver prisgivet. Siden man forsømt det beleilige Øieblik til at gennemføre kirkelige Reformer, lader det til, at Kirken mere og mere bliver Statens Trælkvinde. Ved Siden af Professor Johnson, Sven Brun og A. Hauge har især Statsraad N. Hertzberg arbeidet dygtig og utrættelig for at skaffe Kirken Selvstyre. Sidstnævnte er ogsaa en af vort Skolevæsens mest fortjente Mænd og vort Lands dygtigste pædagogiske Forfatter. Biskop J. C. Heuch og Professor Fredrik Petersen har med stor Dygtighed forsvaret Kristentroen mod Angreb og virket meget til at fremme kristeligt og kirkeligt Liv. Stor og velsignelsesrig Indflydelse har Biskop N. J. Laache øvet ved sine mange fortræffelige Opbyggelseskrifter. Af uvurderlig Betydning for vort Land blev den herlige Kirkesalmebog, som M. B. Landstad (1802—1880) udarbejdede, og som blev godkendt i 1869.

Omtrent samtidig udarbejdede ogsaa Provst A. Hauge (1815—1892) en god Salmebog, der imidlertid kun bruges saa Steder. Ved sin Koralbog har Organist L. M. Lindemann (1812—1887) i høi Grad fremmet Kirkesangen. Det er med Rette sagt om ham, at han lærte det norske Kirkefolk at synge. Han var en Orgelmusiker og kristelig Tonedigter af første Rang, hvis Frembringelser udmærker sig ved troesfreidig Fromhed, Frisshed og ægte Følselighed. I 1886 indførtes nye Prædikentekster og i 1889 en ny Alterbog. En vigtig Andel i de sidstnævnte Reformers har nuværende Sogneprest Jacob Sverdrup. En ny theologisk Retning synes mere og mere at trænge sig ind, og en Slaphed i Forkyndelsen hos Præster og Lægsfolk bebuder alvorlige Tider for den norske Kirke.

Bækkelse og Kirkesliv i Sverige.

Agtet Tidens Vantro ikke fik den Indgang i vort Broderland som mange andre Steder rundt om i Europa, saa dog Troeslivet ogsaa der ligesom i Dvale og trang en Gjenoplivelse. Ogsaa der mærkes betydelige kristelige Folkebevægelser. De begyndte først i Norrland omkring 1770 og tog en sund Udvikling, hvilket sees af de gode Frugter, som kom tilsyne i Livet. Disse Bækkelse kaldtes paa Spot "Læsere" og var ingen Separatister, men bekjendelsessøtro Kristne og derfor flittige Kirkegjængere. Da Bevægelsen straks i Begyndelsen af vort Aarhundrede viste sig i Piteå, synes den derimod at have faaet et Anstrøg af Lovforagt. Opbyggelsesbøger af Arndt og Mohrborg, som de gamle Læsere skattede saa høit, blev af disse saakaldte "nye Læsere" forkastede. De stille sig fra Kirken og begrundede dette med, at i "de nye Bøger" d. e. Kathechesen og Kirkehaandbogen fandtes Ting, som streb mod den rene Lære; dette forstod de med stor Skarpsindighed at paapege. Da denne Retning mere og mere udbredte sig, kom det i 1815 ved Skellefteå til et heftigt Sammenstød mellem de kirkelige "Gamme Læsere" og de separatistiske "Nye Læsere." Biskop Almqvist i Hernösand og Landskapsövanden søgte forgæves at føre de Ukirkelige paa ret Vej igen. Da Bevægelsen voksede, og Uroen steg i en betænkelig Grad, sendte Regjeringen 1819 Justitsraad J. Sylvander op til Norrland for at undersøge Forholdene. Dette gav Anledning til, at et Kongebrev i 1822 ophævede den gamle Konventikelsplakat for denne Landsdels Bedkommende. Den feberagtige Spænding lagde sig noget, og Partistridighederne stilnede efterhaanden. Men den Omstændighed, at dette Forbud mod gudelige Forsamlinger var ophævet inævnte Egn, men stod ved Magt i andre Dele af Landet, hvor den aandelige Livsbevægelse havde udbredt sig, havde de sørgeligste Følger. Mangfoldige af Læserne bleve straffede med Fængsel og Bøder for at have holdt Opbyggelser. Særlig oprørende var den Behandling, som vederfæres en Del af Almuen i nordre Dalarna. Mænd og Kvinder ilagdes store Bøder af de verdslige Domstole for at have holdt eller bivaanet gudelige Forsamlinger, og da de ikke formaaede at betale disse, maatte de sidde lige til 28 Dage i Fængsel paa Vand og Brød. I 1845 blev en Bonde dømt til at bøde 100 Riksdaler Rigsmynt og 5 Riksdaler for Sabbatsbrud, bare fordi han paa en Søndag havde læst nogle Stykker af Bibelen samt bedt Fadervor i en liden Forsamling af 13 Mænd og 20 Kvinder. Da han ikke kunde betale Bøden, blev han i 28 Dage sat i Fængsel paa Vand og Brød. Men man lod sig ikke nøie

med denne barbariske Straf, der nedbrød Enkeltes Hjelbred for hele Livet; de formentlige Skyldige blev af Domstolene paaagte at underkaste sig offentlig Kirketugi. Nu traf det imidlertid, at adskillige af dem med usorfærdet Mod nægtede, at de ved sine Andagtsstunder "havde syndet grovt mod Gud og vaft stor Forargelse i hans Menighed," som Ordene lød i Formularen til offentligt Skifte. De blev da paany af Herredsretten dømt til Fængsel paa Vand og Brød. Ved flere Rigsdage fremkom Forslag til at ophæve eller forandre saadanne barbariske Lovbestemmelser; men Flertallet af Presterne modsatte sig dette paa det ihærdigste. Da Gjæring og Separatisme tiltog i en betænkelig Grad, blev Konventikelsplakaten endelig ophævet 1858 og erstattet af en særlig Forordning, som paa visse Betingelser tillader kristelige Sammenkomster — Omtrent samtidig med "Nylærnes" Fremtræden i Piteå opstod den saakaldte Hoofianisme i Westergötland. Den fik sit Navn efter den bekjendte Prest J. D. Hoof († 1839), som ved Siden af alvorlig Omvendelsesprædiken forkyndte en Forsagelseslære, der altfor meget fæstede sig ved Klædebragt og andre udbortes Ting. Nogen Afvigelse fra Kirkelæren var ikke forenet med denne Bevægelse. Dette var heller ikke Tilfældet med den saakaldte "Prædikehyge," som Aar 1841 viste sig i Småland og senere ogsaa i Westergötland. De Personer, som blev angrebne af denne, var mest yngre Kvinder og Børn; de faldt først i Krampe og Dvale og begyndte derefter med uimodstaaelig Kraft at holde Bodsprædikener. Store Folkeskarer samlede sig for at høre paa disse temmelig usammenhængende Vækkelsesraab. Denne eiendommelige Foreteelse, hvis legemlige eller aandelige Forløb hverken kunde forklæres af Læger eller Prester, ophørte efterhaanden af sig selv. Foruden de tidligere nævnte Prester bidrog Provst Henrik Schartau's velsignelsesrige Virksomhed mere end nogen anden samtidig svensk Geistlig til at modarbejde Vantroen samt vække og nære det aandelige Liv. Han var den skarpsindigste Theolog, som den svenske Kirke har eiet siden Anders Nydelius og udmærkede sig som extemporerende aandrig Prædikant, som klassisk suldent homiletisk Forfatter og fortræffelig Kateket. Hans Tilhængere kaldes Schartauianere og er især talrige i Göteborgs Stift. De udmærker sig ved Alvor og Ridtjærhed samt sin Trostid mod den evangelisk lutheriske og bibelsk kristelige Tro og Bekjendelse, men er meget høitkirkelige og har en sliq Skræk for kristelige Forsamlinger udenfor Kirken, at de neppe tør holde Husandagt for sine Egne. Overgangstheologerne J. D. Wallin (1779—1839) og Esaias Tegnér (1782—1846) har ved sine herlige Skaldegaver og sin eneftaaende Veltalenhed bidraget til at bane en dybere og alvorligere Kristendom Indgang, især blandt de høiere Samfundsklasser. Endnu nærmere den bibelske Kristendom stod Digteren J. M. Franzén, der døde 1847 som Biskop i Hernösand. Den geniale Historieforfatter og Digter E. G. Geijer (1783—1847) optraadte ogsaa mod Tidens Vantro i Tale og Skrifter. Den nyere Tids populæreste Prædikanter har alle staaet paa ren bibelsk Grund. Blandt dem mærkes den vældige Vækkelsesstaler P. Sellergren, der døde som Prest i Hellestad 1843, og den begavede Prædikant Biskop J. H. Thomaner i Lund († 1865) samt Domprovst P. Wieselgren i Göteborg († 1877). En høi Rang som Theolog, Prædikant og Opbyggelsesforfatter indtager Professor Waldemar Rudin i Upsala; i sine dybe og vækkende Prædikener, "Ewighedsvinker," viser han sig paavirket af den originale kristelige Tænkter, Søren Kierkegaard, uden dog at henfalde til dennes Ensidigheder. Mange af Sveriges nuværende Biskop-

per er varmhjertede og fremragende Hyrder med aabent Hie for det kristelige Livs Krav og med stor Ene til at imødekomme det. En udpræget evangelist Retning udgik fra den bekjendte Carl Olof Rosenius (1816—1868). Gjennem sit anseede Opbyggelsesblad "Pietisten" øvede han stor Indflydelse ikke alene i sit Hjemland, men ogsaa i Nordens øvrige Lande. Hans Eftermand som Redaktør af nævnte Blad, Lektor Peter Waldenström, har lagt for Dagen baade stor Begavelse og en udpræget jettetist Tendens. Han nægtet Kirkens Forsoningslære, dannede "Nadverforeninger" og stiftede i 1878 det saakaldte "Svenska Missionsförbundet," der ogsaa har Tilhængere i Norge. Af eiendommelige Retninger inden den svenske Kirke mærkes "Læstadianerne" i Lapland, der har sit Navn efter den høitbegavede Prest og Lappemissionær Lars Levi Læstadius (1800—1861), der var bekjendt som Botaniker, men især som vældig Vækkelsesprædikant, hvorved han fremkaldte en stor religiøs Bevægelse i det nordlige Sverige, norst Finmarken og Finland, hvilken dog havde et stærkt Præg af Sværmeri. Han var forresten en underlig Modsetningernes Mand. Eller hvorledes kan man forklare sig, at han, som uden Tvil var en varmt religiøs og troende Personlighed, i 12 Aars Tid arbejdede paa et religiøs-filosofisk Værk i 5 Bind, som han kaldte "Därhusbjonet," og hvori han lægger for Dagen en saa materialistisk Livsanskuelse, at han aldeles synes at nægte Menneftesjælens Tilværelse. Som nidkjær Prest og Lappemissionær virkede hans Broder Petrus Læstadius (1802—1841). Hvad Virksomheden for Hedningernes Omvendelse i andre Verdensdele angaar, saa er denne beklagelig splittet, idet en Mængde Selskaber virker uafhængige af hinanden. Dette leder til, at man ei har seet den Frugt af Arbeidet som i Broderlandene. De betydeligste af dem er det svenske Missionselskab, der stiftedes i 1835 i Stockholm, og Missionselskabet i Lund, der grundlagdes i 1846. Af bekjendte Missionærer mærkes den lærde og fromme Peter Fjellstedt (1802—1881), der efter sin Tilbagekomst fra Missionsmarken en Tid virkede som Forstander for Lunds Missionskole. Ved sine fortræffelige Skrifter har han udbredt en alvorlig bibelsk Kristendom blandt Folket og bidraget mægtig til at vække og nære et sundt Kristendiv. Hans Bibelværk er kjendt og skattet ogsaa i vort Land. Fremdeles bør ihukommes Carl Alexander Duchterlong, der efter en 35aarig tro og fremgangsrig Virksomhed i Ostindien døde i Trankebar 20de Februar 1889, og Dr. Anders Blomstrand, der med stor Nidkjærhed og Dygtighed i en Række af Aar virkede som Missionær i Indien. Han har udgivet en Mængde Arbejder af stor Betydning paa det tamuliske Sprog og forfattet adskillige dygtige Skrifter paa Svensk. Den tro og trætte Herrens Tjener hensov 17de Oktober 1887. Baade for Hedningemissionen og den indre Mission arbejder "Den evangeliske Fosterlandsstiftelse," som blev oprettet 1862. Den har virket til stor Velsignelse ved Udsendelse af Missionærer, Prædikanter og en Mængde fortræffelige kristelige Skrifter. Der drives i Sverige megen Lægmandsvirksomhed, men den skjæmmes ofte ved Uirkeligbed af de paa Kolportørskolerne uddannede Prædikanter, som hverken er Prefter eller Lægmand, men hyppig meget indbildte og selvkløge og tror, at de har slugt al aandelig Visdom. Ialfald er de fleste af dem, som vi her i Norge har gjort Bekjendtskab med, af den Art. At der gives fortræffelige Mænd iblandt, er utvivlsomt. I den senere Tid har en Mængde Sekter fundet stor Indgang, og det mærkeligste er, at de ofte staar i Statskirken og søger at undergrave denne trods deres Uenighed med dens Lære. Dette kan neppe

figes at være ærlig Færd. Baptisterne og Methodisterne er især virksomme, men ogsaa Katholikerne og Svedenborgianerne arbejder ivrig for at vinde Udbredelse. De kirkelige Forholde er adskillig sønderrevne. Den svenske Kirke har dog langt større Frihed end den norske og kan øve betydelig Indflydelse paa den kirkelige Lovgivning. Ved Siden af meget og alvorligt kristeligt Liv har ogsaa Bantroen atter begyndt at løste Hovedet. Myrationalismen har dygtige Talsmænd, blandt hvilke den svenske Tænker og Skald Victor Rydberg († 1895) er den mest bekendte. En større Fare truer ogsaa fra Ritichianismen, der ligesom i Norge og Danmark er begyndt at trænge ind blandt Geistligheden. — De er dog saa heldige at have mange varmhjerte og fuldt rustede Troens Forsvarere. — Den finske Kirke har i vort Aarhundrede gennemgaaet stærke aandelige Brydninger. Store Vækkelser har faret over Folket og bragt baade blivende Velsignelse samt usunde religiøse Retninger, Sekter og Partier. Den mest bekendte og fremragende Lægmand er Paavo Ruotsalainen (1777 — 1852), der har havt en lignende Betydning for Finland som Hauge for os. Dog var han ei saa sund og kirkelig som den norske Lægmand. Den fromme finske Skald Zacharias Topelius har ogsaa fremmet Kristenlivet, og dygtige og troende Visper og Præster arbejder ihærdig for Kirkelivets Vækst og sunde Udvikling.

Amerikas kirkelige Forholde.

Naar man bortser fra de blot forberedende Skridt, saa begynder de forenede Staters egentlige Kirkehistorie først med de puritanske Pilgrimsfædres Udvandring, hvilke for sin Troes Skyld blev forfulgte i England, men opofrede Fædreland og Alt for sin religiøse Overbevisning. Efter først i 1611 at have søgt et Fristed i Holland drog de i 1620 derfra over Atlanterhavet og landede efter en lang og stormende Overfart paa Plymouths ensomme Klippe; her fastede de sig paa Knæ for med Taarer i Øinene at takke sin Herre og Gud for den lykkelige Frelse fra Dødens Kvaler og Samvittighedsbangens Lænker. Disse gudfrygtige, bibeltroende, alvorlige og energiske Protestanter, som snart blev forstærkede ved større Skarer af Troesbrødre, oprettede i Massachusetts en theokratisk Stat efter den strengeste Calvinismes Grundsætninger og blev Fædre til en Republik, om hvis Magt og Betydning de dengang ingen Anelse havde. Man har her et levende Eksempel paa, hvorledes det Største kan fremgaa af en ringe Begyndelse. Koloniseringen af Virginien og Oprettelsen af den engelsk-biskopelige Kirke sammesteds var vel ældre (1606), men fremgik væsentlig af Handelsinteresser og har derfor heller ikke udøvet saa stor en Indflydelse paa Udviklingen af Amerikanernes religiøse Karakter. Det samme gjælder om Stiftelsen af Kolonien de nye Nederlande ved Hollænderne, som i Aaret 1607 forplantede den hollandsk-reformerte Kirke til Hudsons Bredder og til Ny-Amsterdam, som Staden New York oprindelig kaldtes. Derimod har Pennsylvanien atter en ligefrem religiøs Oprindelse, idet den berømte William Penn fra 1680 af nærmest bestemte den til et Asyl for sine forfulgte Troesbrødre, og fra første Færd paatrykte det Kvækerskettens Præg, som man endnu i vore Dage fornemmelig kan gjenfende i Broderlighedens Stad (Philadelphia). Samtidig dermed blev Maryland et Tilflugtssted for forfulgte Katholiker under Lord Baltimore. Efter den berygtede Ophævelse af det nautiske Edikt flygtede mange Hugonotter til Nord- og Syd-Carolina, New York og New Jersey og smeltede der efterhaanden sammen med den presbyterianske og den biskopelige Kirke. I Begynn-

delser af det forrige Aarhundrede begyndte de tyske Lutheraneres og Reformertes Udvandring fra Rhinegubene, der hovedsagelig gik til Pennsylvania og til dels havde sin Grund i Pfalz's Afskæggelse og Protestanternes Trængsler under Ludvig XIV's Krige. Noget senere søgte og fandt Salzburgerne et Fristed i Georgien til uforstyrret Udvælgelse af deres lutheriske Tro. Omtrent i Midten af det 18de Aarhundrede oprettede Zinzendorf og Spangenberg i den samme Stat, men fornemmelig i Pennsylvania (Bethlehem og Nazaret) flere Brødræmenigheder, medens H. M. Mühlberg (1711—1787), som Udsending fra Waisenhuset i Halle, organiserede det lutheriske og Schweizeren Schlatter det tyske reformerte Kirkevæsen i Pennsylvania. Samtidig optraadte flere Gange John Wesley og Georg Whitefield som vældige Evangelister og Budsprædikanter i den nye Verden, og Methodismens store Bevægelse i Forbindelse med den Opvækkelse fra det puritanske Ny-England, der fornemmelig udgik fra den mægtige Prædikant Jonathan Edwards, ryttede og befrugtede hele Landet. Fra Norden mærkes de svenske Emigranter ved Delaware. Til dem blev 1636 udsendt en lutherisk Præst fra Østergötland ved Navn Reorus Torckillus, og han stod i Spidsen for hele den senere betydningsfulde svensk-lutheriske Virksomhed i førnævnte Egn. Efter hans tidlige Død i 1643 blev Arbejdet fortsat af en Række dygtige og nidkjære Præster. Den sidste af dem, Dr. Nicolaus Collin, virkede blandt Kolonisterne fra 1778—1786 og Resten af sit Liv (til 1831) i Philadelphia. Fra den Tid af er Missionen ved Delaware tabt for den lutheriske Kirke og faldt i Episkopalernes Hænder. Da Udvandringsstrømmen i vort Aarhundrede ret begyndte fra Norden, grundlagdes efterhaanden lutheriske Menigheder rundt om. Disse sluttede sig senere sammen og dannede Synoder. Den ældste af disse kaldes "den evangelisk-lutheriske Kirke i Amerika" og er grundlagt 1846 af den bekendte Haugeaner Elling Gjelsten († 1883), der allerede i 1838 var draget over til det fjerne Vesten. Raftløs og energisk reiste han rundt overalt, besøgte Landsmænd og talede Guds Ord for dem. Senere blev hans Samfund omdannet og fik Navnet Hauge's Synode, der er livskraftig og har en god Presteskole i Red Wing. Gjelsten med nogle faa traadte nu ud og fastholdt det gamle Navn og Forfatning. Begge disse Samfund er lægmandsvenlige. I 1853 stiftedes Synoden for den norsk-lutheriske Kirke i Amerika. Den er talrig og havde i en lang Aarrække til sin Formand den begavede og nidkjære H. A. Preus (1824—1894). Dens Latinskole i Decorah, Iowa, og Presteskole i Minneapolis, Minnesota, har dygtige Lærerkrefter og er godt besøgt. Denne Synode er strengt lutherisk og høikirkelig. Lærekampe ledede til, at en betydelig Del skilte sig ud under Navn af Antimissionerne og dannede et eget Samfund.— Den norsk evangelisk-lutheriske Augustana-Synode stiftedes i 1870 og fik snart et theologisk Seminar i Beloit, Lyon Co., Iowa. Samme Aar grundlagdes ogsaa "Konferensen for den norsk-dansk evangelisk lutheriske Kirke i Amerika." Den fik et andet theologisk Seminar i Minneapolis, Minnesota. Disse tre sidstnævnte Kirkesamfund, der i kirkelig Henseende væsentlig havde samme Syn og Standpunkt, blev i Juni 1890 smeltet sammen til ét under Navnet "Den forenede Kirke." Den har en moderat kirkelig Opfatning og billiger Lægmandsvirksomheden. Dens Fremvækst er desværre hemmet ved indre Stridigheder, som forhøjbentlig snart vil udjevnes. De svenske, danske og islandske Indvandrere har ogsaa dannet livskraftige Samfund, der arbejder til rig Betsignelse. De tyske Lutheranere har stiftet flere Synoder. Den mærkeligste af disse er Missionssynoden, som i lang Tid

var ledet af den dygtige og strengt lutherste Dr. Walther, der døde 7de Mai 1887. Den reformerte Kirke i Amerika er talrig, og i den rører sig baade et kraftigt kristeligt og videnskabeligt Liv. Til den hørte en af Nutidens lærdeste Theologer, den fromme og aandfulde Kirkehistoriker Philip Schaff, som blev født i Chur i Graubündten 1ste Januar 1819 og døde i Amerika 20de Oktober 1893 efter at have virket med usædvanlig Dygtighed som Universitetslærer i New York det meste af sit Liv. Han var en fremragende og overordentlig frugtbar Forfatter, der bl. A. har udgivet en aldeles fortrinlig Kirkehistorie i fire hvære Bind. En Mængde Sekter udfolder en rig Virksomhed. Talrigst er maaske Baptisterne, der dog er delt i flere Partier. Dernæst kommer Methodisterne, hvoraf der ogsaa er flere Slag. Medens Protestanterne er aldeles overveiende i Nordamerika, er Katholikerne i afgjort Flertal i Sydamerika. Da Statskirken er ophævet, har alle Troesbekendelser fri Religionsøvelse, og de benytter sig deraf til en ofte voldsom Agitation. Et Særkende for Amerikanerne er deres Agtelse for Kristendommen; Kongressen aabnes med Bøn, og der er strenge Love mod Gudsbespottelse og Krænkelser af Sædeligheden. Søndagen helligholdes saa strengt, at Aftaler, som træffes da, paa mange Steder betragtes som ugyldige. Paa Helligdagen maa ikke holdes kommunale eller politiske Balg, Kirkerne og Skolernes Eiendomme er skattefrie, og Præster saa ofte rejse frit med Dampstib og Jernbane paa Grund af deres "samfundsnyttige" Virksomhed. Statsfoklerne er religionsløse, men de begynder dog i Regelen hver Dag med Bibellæsning, Bøn og Salmesang. Hvert Samfund har sine Religionsfokler. Det rige omdend mangeartede kristelige Liv har vist sin Kraft i en omfattende Kjærlighedsvirksomhed for Guds Rige. Baptisterne arbeider med Jver for Hedningernes Omvendelse i Kongo, Methodisterne virker blandt Hinduerne, og amerikanste Missionærer har arbeidet energisk og med rig Frugt i Kina, Japan og paa Sydhavsøerne. Blandt Ropterne i Egypten og rundt om i Palæstinas Byer udjaar talrige presbyterianske Missionærer fra Amerika Livets Ord. Lutheranerne har hidtil staaet tilbage, men er nu begyndt ivrig at virke for Guds Riges Udbredelse blandt Hedningerne. — Paa den indre Missions Omraade udfokdes en storartet Virksomhed. Søndagsfoklerne blomstrer ingensteds som i de forenede Stater, og berømte Vælfelsesprædikanter virker overalt, ja gjør store Reiser i andre Verdensdele, som Tilskedet har været med Moody og Sankey. Arbeidet mod Druffenskabten drives kraftig, og Slaveriets Ophævelse er nu en fuldbragt Kjendsgjerning efter langvarige og bitre Kampe for og imod. — Af de mange Sekter maa endnu i Korthed omdales Mormonerne, der sørgelig nok modtager en betydelig Tilvækst af Emigranter fra Norden. De kaldes ogsaa de "sidste Dages Hellige," men fortjener langtfra ikke Navn af et kristent Parti; de er i flere Stykker værre end mange Hedninger baade i Liv og Lære. Stifteren var Joseph Smith. Han kom over en skreven Roman af en Spaulding, der dreiede sig om den bekjendte Fabel, at Amerikas Urindvaanere nedstammede fra Jøderne. Denne Bog omarbeidede Smith og var derpaa saa fræk at udgive den som en Aabenbaring under Navn af "Mormons Bog." Efter denne sin Bibel stiftede Bedrageren i Mar 1830 i Staten New York et Samfund, som han var verdsligt og aandeligt Overhoved for. Man anlagde Skoler og byggede i Byen Nauvoo ved Mississipp i et meget pragtfuldt Tempel. Men da Mormonerne ødelagde Trykkeriet til et Blad, som var fiendtligt mod Sekten, blev Smith myrdet af sine Modstandere. Saa valgte de Brigham Young til sin Fører. De blev dog snart fordrevne og deres kostbare Tempel ødelagt. Senere drog de til Utah, vest for Alippebjergene, hvor de endnu bebor et frugtbart Land ved den store Saltsø.

Deres Hovedstad heder Mormon City, der staar for dem som det nye Jerusalem. Mormonerne er driftige Folk og lever derfor i stor Velstand. De har ogsaa sendt Missionærer til Europa og mærkværdig nok faaet mange Tilhængere. — Flerkoneri er hos dem en religiøs Pligt; dog har de forende Staters Regjering nu under streng Straf forbudt Mormonerne at have mere end en Hustru. Efter deres Lære har Profeter og Undergavør ikke ophørt; derfor paastår de, at Smith og andre Profeter har gjort store Undere og uddrevet Dæmle. De aser Gud for et Væser, der er sammensat af Dele, begabet med Sandser og underkastet Videnskaber. Ved Gudstjenesten møder de bevæbnede. De forventer Kristi Gjendkomst, og 12 Apostler, der staar under et Præsidentkab, maa drage ud i al Verden for at hverve Tilhængere for den nye Kirke. Gudstjeneste og Forfatning er indrettet efter det gamle Testamente. For Lære og Liv er saavel Mormonbiblen som Profetien, der findes i Sektens Midie, Regel og Rettesnor. At høre sig for den er de "troendes" ubetingede Pligt. Profeterne anviste Menigheden dens Bosted, og de har ogsaa paabudt Flerkoneri indført; thi "Kvinder," siger de, "kan kun faa Del i Forløsningens fulde Velsignelser derved, at de i Overensstemmelse med patriarkalsk Orden er beseglede til, d. v. s. gifte med en Hellig." Optagelsen i Menigheden foregaar ved Gjendaab. Gjør nogen Indsigelse eller vil rømme, blir saadanne simpelthen expederede ud af Verden ved de saakaldte Morderengle. Der hersker et Tyranni uden Lige blandt dem, og de Lidelser, som Kvinderne er udsatte for, lader sig neppe beskrive.

Den reformerte Kirke.

Den anglikanske Kirke, der efterhaanden var bleven meget stiv og kraftsløs, blev ved Methodismens vækkende Virksomhed fornyet, saa en evangelisk Retning traadte mere og mere frem med virksomt Kjærlighedsarbejde. Denne styrede ikke Forbindelse med Dissenter, naar det gjaldt Arbeidet for Medmenneskers timelige og aandelige Vel. Som det bedste Eksempel paa ægte Menneskekjærlighed maa nævnes den fromme Lægmand William Wilberforce, Negernes Ven († 1833). Allerede som ung Gut skrev han mod Slavehandelen og viede hele sit lange Liv til en energisk Kamp for Slaveriets Ophævelse, og han havde den Glæde før sin Død i 1833 at se denne store Sag naa frem til Seier. Hans Navn er ogsaa knyttet til et rigt og mangeartet Arbejde for Religionsfrihed og kristelig Oplysning. Med det fornyede Troesliv fremvoksede ogsaa en ny og ukjendt Jver for den indre og ydre Mission. En kristelig Bogtrykker, Robert Aikens, havde allerede i 1780 sat igang den første Søndagsskole, der siden er blevet Utallige til Velsignelse, og i 1804 stiftedes det store britiske Bibelselskab i London, der har besørget Bibelen oversat paa de fleste Sprog og udbredt den i alle Egne af Jorden. Det første større Missionselskab stiftedes af Baptisterne i 1792, og derfra er udgaaet en Mængde Missionærer, som har virket til stor Velsignelse. Deres mest bekjendte Troesbud er William Carey, der blev født i 1760 og arbejdede i Bengalen med fremragende Dygtighed til sin Død 1834, og Adoniram Judson, som sammen med sin fortræffelige Hustru Anna virkede i Bagindien († 1850). I 1795 grundlagdes det senere saa berømte Londoner-Missionselskab, der i omfattende Virksomhed er uden Sideskytte. En af dets første Missionærer var den lærde Hollænder Van der Kemp (1747—1811), som arbejdede utrættelig i Sydafrika for Hedningernes Ombændelse. Noget senere udsendte det John Williams (1796—

1839), der med en Apostels Nidkjærhed og Kjærlighed virkede paa Sydhavssøerne, indtil han blev Martyr der i 1839. Af dets senere berømte Missionærer mærkes Robert Morrison († 1834), der utrættelig og dygtig arbejdede i Kina og oversatte Bibelen paa det e Landets vanskelige Sprog, samt Robert Moffat (1795—1883), som i henved 50 Aar udstræbte Ordet gode Sæd blandt Afrikas Folkstammer. Hans Svigersøn David Livingstone (1813—1873) har som Missionær og Opdagelsesreisende gjort sig lige bekendt og høiagtet ved sin varme Tro, store Mildhed og ægte Menneftekjærlighed, hvorved han vandt Alles Hjerter. Samuel Marsden (1765—1837), der i en lang Aarrække virkede velsignelsesrigt paa Nyseeland, og Missionsbiskop John Patteson, som i 1871 blev Martyr paa Sydhavssøerne, er ogsaa Ijvende Eksempler som tro og dygtige Missionærer. Det samme gjælder Alexander MacKay og mange, mange flere, som her ikke er Anledning til at omtale. Hver Kirkeafdeling og hver Sekt har sin Missionsmark, hvor der arbejdes med Iver og

Dygtighed. Der er neppe nogen Egn paa Jorden, uden der findes britiske Missionærer. Heller ikke Arbejdet for Jødernes Omvendelse har de forsmet. Den bekendte Samuel Gobat, Biskop i Jerusalem fra 1846 til sin Død 1879, var underholdt dels ved engelske og dels ved tyske Midler. Han var maaske Nutidens mest anseede Jødemissionær.—Det er især det lavkirkelige Parti og Sekterne i England, som ogsaa arbejdede ivrigt paa den indre Missions vidstrakte Felt. John Howard og Kvækerinden Elisabeth Fry († 1845) virkede med den største Selvopofrelse for Fængelsvæsenets Forbedring, og den uforglemmelige Grev Shaftesbury (1801—1885) blev aldrig træt af at arbejde for de Fattige og Ringagtede. Han tog sig af Sinds- og Aandsvage, samt de Børn, som sled for

David Livingstone.

haardt i Fabrikerne, han steg ned i Bjergværkerne og aabenbarede al deres Jammer, kjæmpede med uhyre Modstand fra de Arbeidsgivere og Statsmænds Side, som havde for Skik at "lade alt sture", og udbirkede i Parlamentet Love, der muliggjorde en mennefkelig Tilværelse for Arbeidere, Kvinder og Børn. Han gennemsgjorde Londons værste Strøg, gjorde sig kjendt med Nøden der i alle Skikkelser og søgte at lindre eller afhjælpe den. Han oprettede Skoler og Redningshuse og byggede hele Bydele med Arbejderboliger. De Geistlige fik han til at prædike i Sale og Theatre, satte selv i Virksomhed Hundreder af Prædikanter og opflammede Bibel- og Missionsfestsaberne til mere udstrakt og kraftig Virksomhed, og under alt dette forblev han de Fattiges Forsvarer og Ven og en ydmyg, varm hjertet Kristen, der søgte al sin Frelse og Glæde i Kristus og hans Naade.

Til uberegnelig Velsignelse har ogsaa det religiøse Traktatselskab virket ved sine mange fortræffelige Folkestrifter og Flyveblade, som spredes rundt allesteds i Millionvis. Indtil 1829 fik Ingen Udgang til Parlamentet og Statens Embeder, uden at han var en slittig Nadvergjæst. Ikke før var denne Lov ophævet, før Disfenter og Katholiker trængte sig ind i Parlamentet, hvor de ogsaa havde at stemme i kirkelige Sager; i 1833 ophævedes saaledes Halvparten af de irske Bispedømmer. Denne Kirkens Uafhængighed af fremmede Elementer smertede dybt et Del høitkirkelige Lærere i Oxford; de mest bekendte af disse er Bussey og Newman. I nogle "Tidstraktater" stred de ikke bare mod den lavkirkelige Opfatning af Kirken og Sakramenterne, men kom med Tanker, som tydelig havde sine Rødder i Rom. De fremhævede ei alene den sælskristelige Arv, som vi deler med Katholikerne, men søgte at begrunde Bispedømmets guddommelige Oprindelse, forsvarede den apostoliske Rækkefølge, talte om det særlige Prestedømmes og Nadværkerets Betydning samt den kirkelige Tradition paa en saadan Maade, at det smagte stærkt af Papismen og vækte Forargelse hos mange Protestanter. Enkelte af dem som Newman traadte aabenlyst over til Pavekirken og blev siden Kardinal; mange Fornemme fulgte hans Eksempel, og det blev snart en Mode blandt Aristokratiet at være katholsk i sin Opfatning. Den egentlige Grundlægger af Busseys men og de fleste af hans Tilhængere blev staaende i Statskirken og dannede her et ritualistisk Parti, som søgte at gjøre Gudstjenesten og Kirkefirkene saa lige Romerkirkens som muligt. For at afværge den Fare, som truede Protestantismen fra nævnte Bevægelse, dannedes i London Mar 1846 den evangeliske Alliance. Den udmærker sig ved Fordragelighed mod Underledestænkende, er ivrig i at kjæmpe for Troes- og Samvittighedsfrihed, arbejder utrættelig for at udbrede bibelsk Kristendom og staar trofast paa Bagt mod Roms Overgreb. Fritænkneriet har atter begyndt at løfte Hovedet i England trods det friske og stærke religiøse Liv. Darwins Lære om Arternes Oprindelse ledede til skarpe Angreb paa Bibelen, og de saakaldte Agnostikere er i Regelen bitre Fiender af den kristelige Tro. De staar sammen med Selterne i Arbeidet for Statskirkens Ophævelse. Det lykkedes for Irlands Bedkommende i 1869, men videre er man endnu ikke naaet. Da Parlamentet ei vilde gjengive den presbyterianske Statskirke i Skotland Retten til frit Prestevalg, som mod Tro og Love tidligere var berøvet den, steede der en stor Udtrædelse, og den skotske Frikirke blev dannet (1843). Thomas Chalmers, der var fremragende baade som Prest, Apologet og Statsøkonom, blev dens vigtigste Leder til sin Død i 1847. Frikirken har siden blomstret glædelig og udfolder en velsignelsesrig og kraftig Virksomhed baade indad til egen Selvopbyggelse og udad til Guds Riges Udbredelse blandt Hedningerne. Dens mest kendte Missionær er Dr. Alexander Duff († 1878), der med stor Dydighed og brændende Iver arbejdede for Evangeliets Indgang i Ostindien. Chalmers virkede grundlæggende for Fattigpleien, og Presten Guthrie søgte ved de saakaldte "Filleskoler" at frelse fattige Børn fra Laster og Forbrydelser. Drevet af samme Kjærlighedsaand og bejælet af uroffelig Tillid til Gud udfolgede Georg Müller i Bristol en storartet Virksomhed for Baisenhusbørn. I nyeste Tid virker Miss Macpherson i England for at anbringe fattige Børn i Kanada, hvilken Gjerning hun driver med stor Ridtjærhed og Dydighed. — Lidt senere end i Skotland blev der i nogle Kantoner i Schweiz og i Frankrige dannet smaa Frikirker, væsentlig

fremkaldte ved de stærke Kræb, som den aandfulde og fromme Profesfor Alexander Vinet (1797—1847) stillede angaaende Kirkens og Statens Adstillelse. Den reformerte Kirke i Schweiz har foruden nysnævnte havt troesvarme og dygtige Theologer. Af disse mærkes Gausen og Felix Bungenier (1814—74), de aandrige Kirkehistorikere Merle de Aubigne (1794—1872) og R. R. Hagenbach (1801—74), samt Skriftfortolkeren Fr. Godet. Et skjønt Vidnesbyrd om Troens Kraft og Seier er den mærkelige Hjelbredelsesanstalt ved Bøn i Männedorf ved Zürchersee, grundlagt af den ydmyge og troestærke Kvinde Dorothea Treudel, der døde 16de August 1862. Man beder dog aldrig ubetinget om en Sygs Hjelbredelse, men lægger altid til: "Herre, om du vil." Gjerningen fortsættes af den fromme og hjærlighedsrige Samuel Zeller. Blandt den franske reformerte Kirkes bedste Mænd nævnes Adolf Monod († 1856) og den berømte, aandrige Kirkehistoriker Edmund de Pressensé (1824—91). Af kristelig Kjærlighedsvirksomhed mærkes især Presten John Bost's storartede Stiftelser for uheldige Børn i Laforce i Departementet Dordogne. Allerede tidligere end paa sidstnævnte Steder var der i Holland dannet en liden Frikirke af rettroende Reformerte, som har udstaaet store Trængsler for sin Trofasthed mod Evangeliet. Ogsaa i nysnævnte Land drives der en kristelig Kjærlighedsvirksomhed, som har været til rig Velsignelse og fremkaldt lignende rundt hele Jorden. Det er Presten Otto Georg Hjelbrands Stiftelser for faldne Kvinder, forkomne Børn og løsladte kvindelige Fanger. Han har ogsaa oprettet en Anstalt, hvor flinke unge Piger uddannes til Lærerinder. Efter et rigt, velsignet Liv hensov han den 11te Juni 1876, 72 Aar gammel. — Af det reformerte Kirkesamfunds mange nyere Sekter maa vi nøjes med alene at omtale et Par. Irvingianerne eller den almindelige apostoliske Kirke har faaet sit Navn efter den begavede og varmhjertede Skotte Edvard Irving († 1834). Midtpunktet i deres Lære er Kristi nær forestaaende Gjenkomst for at oprette det tusindaarige Rige. Selv betragter de sig som de, der ved Herrens Komme skal rykkes op til ham og herske med Kristus. Der er adskilligt i deres Ordning og Gudstjeneste, som vidner om den katholske Kirke. I sin Menighedsorganisation tror de at besidde en af Herren villet Gjenoprettelse af den apostoliske Kristendom. De har 12 Apostler, Engle, d. e. Biskopper, Profeter, Hyrder og Lærere. Fremfor alt er efter deres Mening Kirkens første Naadegaver, Profetien og Tungetalen, at finde i deres Samfund. Deres Gudshuse og Gudstjeneste viser tilbage til de sindbilledlige Indretninger i det gamle Testamente, ligesom de ogsaa fastholder Tienden som en guddommelig Indretning for alle Tider. — Stor Larm gjør den i 1878 oprettede Frelsesarmé, som blev stiftet af den weslehanke Bymissionær W. Booth. Den vil erobre Verden med Storm, ikke ved Opbyggelse og Opdragelse, men ved Opvækkelse. Soldat bliver man ved at knæle ned foran Bødsbænken og ved at tro paa den tilbudte Frelse. Saa maa man deltage i Kampen under Anførsel af Officerer, Generaler og Marchaller, der kan være baade Mænd og Kvinder. Med Dødsforagt marscherer man frem med Faner, Musik og Sang, og ved Tiltale, Bøn, Halleluja- og Gloriaraab maa man bidrage ved de daglige Opførelser. Ved disse er alt tilladt, undtagen det, som er kjædesommeligt. Man tæller Hundredefusinder i ca. 1600 Korpsler, der i alle Englands Kolonier parerer Ordre fra Booth, som udøver mere Magt over sine Undergivne end nogen Jesuitergeneral. Frelsesarmeen er en usund Jøfelsesretning

uden Syn for Sakramenternes og Lærens Betydning, men den udmærker sig ved en bestræmende Kjærlighed til de mest aandelig og legemlig forkomne i Samfundet og har paa dem virket til Velsignelse. Af den reformerte Kirkes mange store Prædikanter i vor Tid mærkes den nylig afdøde Baptistprest Charles Haddon Spurgeon (1834—1892), hvis Veltalenhed og kristelig Virksomhed har baaret Frugt ikke alene paa de britiske Øer, men rundt den hele Jord. Flere af hans Skrifter er oversatte paa vort Sprog og har faaet stor Udbredelse. Imidlertid deles Kristenheden mer og mer i to Leire, for og mod Kristus, og de Vantro blandt Protestanterne hælder til de katholske Jesuiter. Paa samme Tid hæver næsten i alle Lande Socialdemokratiet sit Hoved med Sammensværgelser og Snigmord for at tilintetgjøre Kirke, Stat og Familie.

Den romerske og græske Kirke.

romerkirken hævdede sig efter Napoleons Fald med ny Kraft. Pave Pius VII gjenoprettede Jesuiterordenen i 1814. Overalt begyndte nu et energisk Arbejde for at gjenvinde den gamle Magt og Anseelse. Gregor XV erklærede 1832 Samvittighedsfrihed for Banvid og modarbejdede Bibelselskaberne. Den bedste Del af Italienerne længtede efter atter at blive en egen Nation, men Paven stod alle Fremstridt iveien. Biskop syntes Pius IX (1846—78) i Begyndelsen at ville træde i Spidsen for den nationale Bevægelse, men hans Frisindethed blev kun af kort Varighed. En Opstand fordrev ham i 1848 fra Rom, som nu blev en Republik. Napoleons Arving gjenindsatte dog Paven med Vaabenmagt og vandt derved Presternes Gunst, saa at han ogsaa som Kirkens Rædningsmand blev ophøiet til Keiser 1852. I den største Del af Italien raadede et Presteregimente, som endnu i 1852 kunde sætte et Egtepar i Toscana i Fængsel paa Grund af Guds-tjeneste hjemme i deres Hus. Men Piemont gav Valdenserne lige Rettigheder med Katholikerne, indførte Civilægteskab og ophævede mange Klosters, hvorfor Pius i 1855 slyngede Banstraalen mod dets Statsmænd. Derpaa sluttede Napoleon et Forbund med de revolutionære Italiener, hvorved Østerrige blev trængt tilside, Kirkestaten bestaaet og det skønne Land gjort til et eneste Kongerige. Siden laa Italien i Kamp med Pavedømmet for sin Frihed, og slap da ogsaa Evangeliet ind, idet det navnlig forkyndtes af Valdensere. Folket i Almindelighed er fremmed for Pavedømmet, men dog ikke for dets Helgener. Pius satte sit Haab til Jomfru Marias Hjælp; hende erklærede han i 1854 fri for Arvesynd og paasatte Himmeldronningens Billede et Diadem af Brillanter, og nogle Prester bovede endog at kalde hende den fjerde Person i Guddommen. I en saakaldt "Syllabus" erklærede Pius 1864 Pavedømmets Forsoning med den moderne Civilisation for umulig og fordømmelig, idet han sagde: "Paverne har aldrig overskredet Grændserne for sin Ret." Han bovede endog at sige om sig selv: "Jeg er Veien, Sandheden og Livet." Saa udfærdigede han et almindeligt Kirkemøde i Vatikanet for at udfylde, hvad Jesuiterne fandt endnu manglede i Tridentinermødets Bestemmelser. Her kom 767 Bisper og Prælater sammen fra alle fem Verdensdele. Mødet dreiede sig mest om, hvorvidt man skulde tilskrive Paven Ufeilbarhed, hvilken de fleste Katholske hidindtil havde tillagt de almindelige Kirkeforsamlinger, og at tildele ham den Magt at fjerne, som Bonifacius VIII

havde gjort Krav paa. Høitstaaende Mænd paaviste, at den romerske Biskops Ufeilbarhed var ukjendt i den gamle Kirke og altid var bleven tilbagevist. Man streb længe og hebt, men den 18de Juli 1870 blev under Torden og Lynild Pavens Ufeilbarhed og Umagt proklameret, "saa at den romerske Biskop har fuld Magt over den samlede Kirke, ikke blot i Sager, som angaar Tro og Sæder, men ogsaa saadanne, som vedkommer Disciplin og Regjering, at fremdeles Paven, naar han bestemmer noget betræffende Kirkens Tro og Sæder, i Kraft af den St. Petrus forjættede guddommelige Bistand handler med Ufeilbarhed, hvorfor hans Afgjørelser i og for sig er usforbederlige." Mod de Uhydige slyngebe Pius Bannet, og Mange gav da efter. Naturligvis tror Flertallet af de Dannede ikke paa denne nye Lære; saaledes begyndte de saakaldte "Gammekatholiker" i Tyskland, Schweiz og flere Steder at stille sig fra den romerske Kirke. Deres mest anseede Ledere var Professorerne Döllinger og Friedrich i München.

Rom selv blev, efterat Napoleon III havde bukket under i Kampen med Tyskland, den 20de September 1870 erobret af Italienerne og ifølge en Folkeafstemning med et overvældende Flertal bestemt til at blive Kongens Residentstabs. Forgjæves haabede Pius paa Befrielse af den hellige Josef, som han havde udnævnt til Kirkens Patron; hvor meget han end skjændte, har han dog aldrig udtalt Bannet over Kong Victor Emanuel. Han døde 1878 efter længere Regjering end nogen af sine Forgjængere. Heller ikke hans Eftersfølger, Leo XIII, vil modtage den af Regjeringen ædelmodig tilbudte Forsoning, men lever som "Fange i Vatikanet" af de Peterspenge, som de Troende indsamler til ham. Han er forøvrigt en forstandig og dannet Mand, der har aabnet det rige vatikanske Arkiv for Historiegranskere og gjerne er moderat i sine Udtalelser, men som ogsaa lidenskabelig kan ivre mod den Uforstammethed, hvormed de protestantiske Skoler lige for hans Dine propper de spæde Barnehjerner med afsthyelig Branglære. Ogsaa han har den Mening, at de protestantiske Missioner kun styrker Satans Rige. Efterat den verdslige Magt er taget fra Paven, har Valdenserne Religionsfrihed, og Evangeliet kan nu frit udbrede sig i Italien. Sit mægtigste Tilhold har Katholicismen i Frankrige, hvor ivrige Prester og Adelsmænd tjener den tilligemed den daarlig oplyste Landbefolkning. Men ogsaa her fik de Evangeliske Troesfrihed, som imidlertid ofte bliver krænkert; dog beskytter Frankrige overalt den katolske Kirke og dens Mission; kun i Hjemlandet blev endnu engang Religionen trængt ud af Skolerne. Det lader til, at den franske Republik bliver mere og mere gjenneemshret af Bantroen; den fører nu en heftig Udryddelseskamp mod Kirken efter Gambettas bekjendte Feltraab: "Kirken er Fienden." I Preussien har der været ført en skarp "Kulturkamp" mod Pabekirkens Paagaahed og urimelige Fordringer; de saakaldte "Mailøve" greb dybt ind i Romerkirkens Liv. Nu er der foreløbig Vaabenhvile. I Tyskland og Østerrige har der i vort Aarhundrede rørt sig adskillig aandeligt Liv af friere evangelisk Art. Vi vil blot minde om den milde Biskop J. M. Sailer († 1832), den alvorlige Martin Boos († 1825), den rigt begavede Johannes Gösner († 1858) og mange flere. Sidstnævnte og de evangeliske Billethalere traadte som bekjendt endog helt over til den lutheriske Kirke. Ogsaa i det erkatholske Belgien har den evangeliske Kirke vundet Fødsel. Længst blev den forfulgt i Spanien og Portugal; dog har man nu ogsaa der dannet evangeliske Menigheder, medens protestantiske Skrifter under Navn

af god, gammel Vin, af Katholiker selv smugles ind i Klostrene og gjør sin stille evangeliske Gjerning. — Den græsk-katholske Kirke, der har sit Midtpunkt i Rusland med Reiseren til sit Overhoved, er stivnet hen i Ceremonier og Billedtjeneste. Hvor der viste sig Trang til en levende Gud, opstod der Sekter. Der dannedes blandt Bønderne Forsamlinger, som læste i Bibelen. Keiser Alexander II søgte at indføre Religionsfrihed i sit uhyre Rige og afskaffede Livegenstabet. Han blev dog skrækkelig myrdet af Nihilisterne i 1881. I den aller sidste Tid er der svage Tegn til, at det religiøse Liv paa enkelte Steder begynder at vaagne, og flere har virket eller virker der i evangelisk Aand, men hemmes, hindres og forfølges. I det tyrkiske Rige, hvor ogsaa den græsk-katholske Kirke har hjemme, opstod der ved Missionærer evangeliske Menigheder i Armenien og Syrien. I Jerusalem oprettede England og Preussen et evangelisk Bispedømme. Den græske Kirke løste sig i 1833 fra den konstantinopolske Patriarks Overherredømme og overgav sin Ledelse til en hellig Synode. Et Universitet, som stiftedes i Athen 1837, vakte Bisdomstørsten hos Grækerne. Dog gjør deres Biskopper for det meste kun Modstand mod Protestanternes Arbejde for den sande Kristendom.

Tilbageblik.

Kirkehistoriens tredje Tidsrum begynder med Reformationen, denne verdensbevægende historiske Kjendsgjerning, som i kirkelig Henseende stiller de germaniske Folk fra de romanske og gjør de første til Bærere af den kirkehistoriske Udvikling. Reformationen betegner i Sammenligning med Kristendommens Udvikling i den græske Kirke og den middelalderlige Pavekirke et stort Fremstridt i Kristendommens Opfattelse. Hist Religion for Oplysning og Viljedannelse, her for Hjertedannelse; hist Lære og Lov, her Evangelisme og dermed Forløsning; hist Bundethed, her Frihed. Reformationskirken hæver i Modsætning til den romerske den Erfaringsfandhed, at Mennesket ikke bliver retfærdiggjort ved Lovens Gjerninger, men ved Troen alene. Dette er den første, store Grundsten i den lutheriske Kirkebygning. I Modsætning til Traditionen eller Overleveringen, som den romerske støttede sig til, beraabte Reformationskirken sig alene paa den hellige Skrift som Regel for Lære og Liv. Dette er dens anden store Hovedgrundlægning. I Kraft af de reformatoriske Grundtanker indtraadte der en ganske ny Verdensanskuelse og en forandret Stilling til de aandelige og sædelige Omraader. Videnstaben blev nu fri. Den af Guds Aand oplyste Fornuft kan fremme Troeslivet; paa Kunstens Omraade hjælper den til at hæve Oldtidens Statte, der tjener til Aandens Forædling. Fremfor Alt kan den øve en gavnlig Indflydelse paa Studiet af den hellige Skrift. De tre sædelige Samfund, Egtelshab, Familie og Stat, indsættes igjen i sine Rettigheder og danner sammen med Kirken det "sande Hierarki" med de tre sande hellige Ordener: Kirken med dens Tilhørere og Lærere, Staten som Enhed af Øvrighed og Under- saatter samt Husholdningen, hvori Forældre og Børn, Herkøb og Tjenere er forenede til en Husholdning. Reformationskirken, der efter sin Rod og Stamme (Formal- og Materialprincip) er én, viser sig fornemmelig efter nationale Eiendommeligheder og historiske Tildragelser spaltet i tre Grene, den lutheriske, reformerte og anglikanske Kirke. Reformationskirken har tunge Kampe at bestaa, nemlig udad

mod de katholske politiske Magter og den med Jesuitismen forbundne Pavefirke og indad mod Sværmere og Sekter. Den lutherste og reformerte Kirkes Særstilling førte til en Aarhundreder lang Kamp om Læren, der ofte voldte Skade og unødigt Bitterhed, men ogsaa gav sig Udtryk i Skrifter, der er skønne Vidnesbyrd om Tro og Videnskab. Reformationskirken gennemløber en lignende indre Udvikling som Kirken i Middelalderen. Til Skolastikens Tid svarer Orthodoxien med sin glimrende Lærebbygning, der er et beundringsværdigt Mesterstykke af Tænkning og dyb Strikfundsab, men ofte røber liden Forstaaelse af Livets Krav. Aandslivet var meget kraftigt om end ofte formalistisk, men Salmedigtningen og Opbyggelseslitteraturen i denne Tid viser, at personlig Fromhed var stærk og levende hos Mange. Ubændig Stridslyst og Ufordragelighed og Forkjættelse er dog desværre hyppig, medens Overtro og Troldskab trives og skyder frodig Vækst. Lagde Orthodoxien overveiende Vægt paa Læren, saa betonedes Pietismen ligesaa stærkt Livet og fremkaldte en Fornyelse af Kirken med en rig Kjærlighedsvirksomhed i mange Retninger. Den indre og ydre Mission er skønne Frugter af denne Bevægelse, der i dyb Fromhed minder om den kristelige Mystik i Middelalderen, især i dens praktiske Skikkelse. Omtrent samtidig med Pietismen brød en anden Strøm sig Vej; det var Fritænkneriet i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede, hvilket svarer til Vantroens Tid før Reformationen. Rationalismen har dog haft blivende Betydning for Kirken ved sin Bibelkritik og sit Arbejde for det Humane Frigjørelse og for religiøs Fordragelighed eller Tolerance. Dens Opfatning var dog baade ensidig og overfladisk, og dens Tids Mænd gjorde sig ofte skyldige i at handle stik mod sine Principer, ved fanatisk at forfølge Modstandere. Det religiøse Omslag i det 19de Aarhundrede har fornyet Jorden for den indre og ydre Mission. Pietismen i vor Tid har grebet Humanitetens store og frugtbare Tanke og givet den et dybere og rigere Indhold ved en storartet Virksomhed for Guds Riges Udbredelse rundt hele Jorden og et enestaaende omfattende og mangeartet Kjærlighedsarbejde paa den indre Missions udstrakte Felt. Det er et Kulturarbejde af Kirken af den største Betydning. Livsnerven i vor Tids Theologi er Spørgsmaalet om Tro og Videns Forhold til hinanden, hvilket har faaet en forskjellig Løsning, alt eftersom vedkommende stiller sig til Kristendommen. — Ved denne lange, men desværre ofte flygtige Vandring gennem Kirkens skønne Haller har Guds Rige klart vist sig som Sennepskornet og Surdeigen (Matth. 13, 31—33.) Vi har seet, at det lille Sennepskorn er blevet til et stort Træ; men der mangler endnu mangen Gren paa det. Den lille Surdeig har allerede gennemshyret en stor Del af Deigen; men den har endnu ikke gennemtrængt hele Verden. Derfor sømmer det sig for os som evangeliste Kristne at blive tro i alvorligt Arbejde og vedholdende Bøn for Guds Rige, at det maa fuldendes i Herlighed, saa der kan blive én Hjord og én Hyrde, som dens Hoved og Herre selv saa naaderig har forjettet.

Kort Udsigt
over det
Lutherske Kirkearbejde
blandt
Nordmændene i Amerika

af

Th. Bothne

Med 40 Billeder

Chicago
Knut Tafels Forlag
1898

Entered according to Act of Congress in the year 1898 by

KNUT TAKLA

In the Office of the Librarian of Congress, at Washington, D. C.

Indledning.

Europæere bygger Amerika.

Den norske Indvandring til Nordamerika begyndte sent. Englændere, Hollændere, Svensker, Tyskere og Franskmænd havde boet her i et Par hundrede Aar, førend Nordmændene kom. Enkeltvis var vel en og anden norsk Sømand eller Eventyrer med i de Skarer, som i det 17de og 18de Aarhundrede satte over Storbahet mellem den gamle og den nye Verden og fandt sig et nyt Hjem; men ingen ved nærmere Bested derom. Sagaen om den norske Indvandring til dette Land begynder først i det nittende Aarhundrede, og den gaar ikke længere op i Tiden, end at gamle Folk i Norge personlig kjendte de ældste Amerikafarere. Det er beshynderligt, at Nordmændene, som fra Arilds Tid har været et søfarende Folk og netop derfor fik Vren af at være Amerikas første Opdagere, skulde blive blandt de sidste, da saa mange af Nordeuropas Nationer sendte Sønner og Døtre over til den nye Verden. Det havde naturligvis sin Grund. Først kan man nævne, at Norge ligger saa langt borte; en Bevægelse, som griber om sig længere shypaa, vinder først sent frem til de norske Bygder. Saaledes har man med Rette sagt, at Vikingetogene kun var en Fortsættelse af den store Folkevandring i Mellem-europa; men medens denne begyndte i Slutten af det fjerde Aarhundrede, drog vore Fædre ud i Viking først i Slutten af det ottende. Som en Grund kan vel ogsaa nævnes, at det norske Folk blev ligesom magtstjaalet, da det tabte sin Selvstændighed, og det gamle norske Rige knyttedes som en "Efterbaad" til et andet. Den almindelige Mand saa ikke udover Ringen af det, som stod nærmest. I "Danstetiden" kommanderedes den bedste Del af Folket — Ungdommen — ud til Krig mod Svensken, eller man folgte store Skarer af den til fremmede Fyrster, for at den skulde kjæmpe for deres Interesser. Den Daadskraft og Vigt til Udfærd og Seirvindinger, som endnu var tilbage hos Folket, blev paa denne Maade opbrugt, og ingen tænkte paa at deltage i den ædle Strid, som foregik hinsides Havet, idet Frænder fra de britiske Øer,

Holland og Tyskland med Sverd og Plog underlagde sig den røde Bildmands Jagtgrunde og forvandlede dem til Kulturlande. Den betydelige norske Skibsfart gjorde ligeledes sit.

Den fornemste Grund til, at Nordmænd saa sent kom afsted til Amerika, var dog den, at der manglede Førere. Den almindelige Mand tager ikke gjerne Initiativet, gaar ikke gjerne i Spidsen. Et Folk trænger altid til Høvdinge, naar det skal komme ud af sit daglige Vanegjængereri og slaa ind paa nye Baner. Men saadanne Høvdinge, som manede til Udfærd for at finde nye Hjem, var der ikke i Norge ligesom i Landene længere sydpaa. Da Nordmændene i Slutten af det attende Aarhundrede omsider vaagne op til national Bevidsthed, og det halvglemte Fædreland gjenvandt sin Selvstændighed i 1814, tænkte Høvdingerne kun paa at bygge Harald haarfagres forfaldne Rige op igjen. Den nyvakte Fædrelandskjærlighed voksede sig sterk og blev levende og kraftig som en Ørn, der gemmer sine Unger i en utilgjængelig Fjeldkløft. At fare ud af Landet og søge sig andre Bopæle ansaaes som Forræderi. "Bliv i Landet og nær dig redelig!" raabte Presterne. Og Henrik Bergeland sang:

"Dibind, hvor Fyren fusen, ind
Tør ingen Riding vandre,
Som har forglemmt i troløst Sind
Sit Fædreland for andre.
Ham vilde Rædsel gribe, — bleg
Han vilde høre Skogen skreg,
Hvor Klagen dens Røster steg;
Did tør ei Riding vandre.

Ham vilde som en Dommer haard
Hvert Fjeld imødetræde:
"Hvad vil du din Moders Gaard,
Som glemt har hendes Røde?"
Hvor Jernets Blik blev kummerfuldt!
At det, der smile kan saa huldt!
Be den, hvis Varm ei voldsomt slaar,
Bed Hjemmets Syn, af Glæde!"

Saadan var Stemningen blandt den oplyste Del af Nationen. At rejse til Amerika var, nationalt seet, Ridingsfærd. Desuden var Presterne alvorlig bekymrede for, at deres Sognebørn skulde miste sin Barmetro, naar den ingen Næring fik borte i Bildmarken, eller at de skulde opsluges af en eller anden af de mange Sekter, som Amerika er saa berømt for.

Om der i Folkets brede Lag rørte sig nogen Længsel efter at komme "ud over de høje Fjelde," saa var der ingen, som kunde opflamme den og omsætte den i Handling. Tvertimod. Folkets naturlige Førere, Embedsmændene og den oplyste Samfunds-klasse i det hele, var afgjort imod enhver Tanke paa Udvandring.

Det var ikke i Norge som i Nabolandene ude i det store Europa. I England var det fra først af enkelte talentfulde Mænd og siden en Del mægtige Kompanier, som stillede sig i Spidsen for Udvandringen til Amerika. Sir Walter Raleigh gav det første Stød. En amerikansk Historieforfatter siger: "Om ikke Sir Walter Raleigh havde vist en saa levende Interesse for Amerikas Bebyggelse, vilde vi neppe nu have

Bor Frelvers Kirke, Milwaukee, Wis.

en engelsktalende Nation i dette Land. Han var en af de mest brillante og mest foretagssomme Mænd ved Dronning Elisabeths Hof, ligesom han var en af de mest legavede i sin store Tid." Som ung Mand var han med i Hugenotkrigene i Frankrig og tog ogsaa Del i Krigen i Irland. Da han vendte tilbage, vandt han Dronningens Indest og fik af hende et Charter eller Rettighedsbrev paa et stort Landstykke i Amerika. Den nye Verden var gjenopdaget af Columbus i 1492. Nordamerikas Kyst, som Leif Erikson og hans Mænd havde set 500 Aar isorveien, og hvor en norsk-islandsk Koloni en Tid efter nedsatte sig, blev i 1497 gjenfunden af den til England indflyttede genuineske Sømand Cabotto eller Cabot. I 1584 udsendte Walter Raleigh en Expedition til det nye Fastland, som siden Cabots Dage havde ligget upaaagtet. Efter mange Viderværdisgheder grundede han og hans Mænd en Koloni, som han til Ære for den ugifte Dronning kaldte Virginia. Dette blev det første engelske Nybygge i Amerika. Vi ser, at det var en af det britiske Riges Stormænd, som tog det første Skridt og fik Udvandringen til Amerika igang. Om Sir Walter Raleigh heder det, at han var "en stor Kriger, en stor Statsmand, en stor Sømand, en hypperlig Historiker og en henførende Digter." Han var altsaa en Mand med Anseelse og Indflydelse, og det er netop saadanne, som behøves, naar noget nyt skal sættes igang. Senere dannede der sig et Selskab, The Virginia Company, som udsendte en regelmæssig Folkestrøm fra England til Amerika. Allerede i 1609 var der omkring 500 hvide Mennesker i Virginia. I 1620 kom de berømte Pilgrime, som havde flået sig fra den engelsk-bispepælske Statskirke og udvandret til Holland, hvorfra de satte over til Amerika i den meget besungne Mayflower. Lige i Hælene paa dem fulgte en Flok Puritanere. I 1628 dannedes i London The Massachusetts Company, som mest bestod af Puritanere, og som sendte Folk over. Kompaniet flyttede to Aar efter sit Sæde til Amerika. Lord Baltimore og hans Søn grundede Kolonien Maryland. Baltimoreerne var selv Katholiker, og de søgte et Tilflugtssted for sine Troeskæller; men ogsaa mange Protestanter var med blandt de 300 Arbeidere, som tilligemed 20 katolske Adelsmænd udsendtes i 1633. Det er almindelig bekendt, at William Penn oprettede en Kvækerkoloni i den Landsdel, som efter ham bærer Navn af Pennsylvania. I 1681 kom han selv over og begyndte at bygge Byen Philadelphia. Omtrent samtidig med Pennsylvania dannedes Kolonien Carolina. Karl II, som regjerede i England fra 1660 til 1685, overdrog en Strækning, som egentlig var indbefattet i Sir Walter Raleighs Rettighedsbrev, til otte af sine Vndlinger og gav dem uindskrænket Herredømme over den. Det laa naturligvis i deres Interesse at faa den befolket, og mange franske Huguenotfamilier, som havde maattet flygte fra sit Fædreland, udflydedes tilligemed en Del engelske Puritanere, Katholiker og andre. Adskillige Aar efter grundede General James Edward Oglethorpe Kolonien Georgia. Oglethorpe var en Menneskeven, og han vilde aabne et Fristed baade for gjeldbundne Personer og for saadanne, som forfulgtes for sin Tro.

Det var dog ikke blot fremragende Engelmænd eller fremsynte engelske Kompanier, som hjalp Folk over til Amerika; vi finder det samme i Holland, Sverige og Tyskland, ja ogsaa i Frankrig. I 1621 udstedte de forenede Nederlandes Generalstater et Fribrev til et Selskab, som kaldte sig "det vestindiske Kompani." Dette blev planlagt og stiftet paa Forslag af en Rysmand fra Antwerpen, Wilhelm Usselinx, som med en hel Skare af andre Handelsmænd og Haandverkere havde flygtet fra

Belgien til Holland for at undgaa det trykkende spanske Aag. Et blomstrende østindisk Kompani bestod allerede i Nederlandene, og da dets Styrelse havde taget den udmærkede engelske Sømand Henry Hudson i sin Tjeneste, for at han skulde finde en Søvei til Indien igjennem Amerika, opdagede han i 1609 den herlige Flod, som endnu bærer hans Navn. Han beskrev Landet ved Floden med glødende Farver, og de rige Kjøbmænd i Amsterdam oprettede paa Tilskyndelse af Usseling et vestindisk Kompani for at sende Folk did og tilgodegjøre det rige Landsfund, drive Handel og faa Afsetning for hollandske Varer. Kompaniet tilegnede sig hele Strøget fra Floden Delaware, paa hvis venstre Bred det anlagde Fortet Nassau, til Hudsonflodens øvre Løb, og dets første Direktør, Adrian Voriszen Tienpont, byggede Fort Oranien omtrent paa det Sted, hvor New Yorks Hovedstad Albany nu ligger. Tienponts Efterfølger var Peter Minuet fra Wesel ved Rhin. Han kjøbte Den Manhattan af Indianerne for nogle Varer, hvis Værdi kunde sættes til \$24, og anlagde Fortet Amsterdam, der blev Moder til Verdensstaden New York City. Paa Manhattan, Long Island og i Hudsonflodens Dalsøre bosatte mange Hollændere sig. De kaldte sin Koloni Ny-Nederland.

Den driftige Wilhelm Usseling fik ogsaa Sverige interesseret i den almindelige Bevægelse, som fandt Sted for at danne Kolonier. Paa Sveriges Throne sad dengang den vidtskuende Gustav Adolf. Han oprettede i 1625 et "Australisk Kompani" for at drive Handel og udbrede Evangeliet og bevilgede 400,000 Daler til det. Hans Deltagelse i Trediveaarskrigen hindrede ham siden fra at sætte Planen i Værk; men efter hans Fald i 1632 tog Örenstjerna fat. Kongens Tanke om at danne Kolonier og bringe Folk baade fra Sverige, Tyskland og Holland til at rejse ud betragtede den store Ransler som et Testamente og drog i 1635 til Holland for at tage Sagen om Haand. Da kom Peter Minuet fra Manhattan og fik Svenskerne til at tænke paa Amerika. En svensk Koloni udsendtes til Delaware under Neorus Torfillus, der var dens Prest, og Ny-Sverige blev grundet. Dronning Christina, opkaldt efter Gustav Adolfs Datter, byggedes ved en "Creek" i en nydig Egn, og Kolonien stod under den svenske Stat fra 1638 til 1655, da Hollænderne ved Hudson underlagde sig den, for nogle Aar efter, nemlig i 1664, at afstaa baade den og sine øvrige amerikanske Besiddelser til Engelsen. Svenskerne var imidlertid de første, som plantede den lutheriske Kirke paa Amerikas Grund. Efterhaanden stiftedes svensk-lutheriske Menigheder i nogle af Delawares Nabokolonier, Pennsylvania og New York; men da man altid maatte faa Prester fra Møderlandet, fordi Kolonisterne ikke selv havde nogen Presteskole, lygnede Menighederne hen af Mangel paa Betjening, og inden det attende Aarhundrede løb tilende, gik de svenske Lutheranere sammen med Episkopalerne. Fra gammel Tid er der i Østen nogle Navne, som minder om den svenske Indvandring til Amerika i det syttende Aarhundrede. Det er det hele.

Ved Overgangen fra det syttende til det attende Aarhundrede begyndte Tyskerne for Alvor at røre paa sig. Enkelte Tyskere var tidligere med i den hollandske Udvandring; men større Flokke kom først i 1709 til Amerika. De var fra Pfalz i den sydvestlige Del af Tyskland. I dette engang blomstrende Rige, som nu er delt mellem Naboerne, var Reformationen tidlig bleven indført, og det blev under Trediveaarskrigen herjet og mishandlet paa det grusomste. Kæppe var Skaden bleven hødt, før Ludvig den fjortendes vilde Krigerfærd overfaldt Landet paany og øvede Gruelig-

North-lutheran Kirke, Stoughton, Wis.

Four Miles Church, Texas.

Norst-Lutherst Kirche, Texas.

heder, som synes utrolige. Ved Freden i Ryswick 1697 maatte Ludvig opgive Pfalz; men nu fik det i Johan Wilhelm af Neuburg en Kurfyrste, der var opdragen af Jesuiter og med Vold og Magt vilde tvinge Indbyggerne ind i den romerske Kirke. Om Vaaren i 1708 tog da nogle lutherske Pfalzere Vandringsstaden under Ansættelse af sin Prest Josva Kocherthal og reiste til England, hvor de indgav en Ansøgning til Dronning Anna om at faa Anvisning paa nye Bopæle i Amerika. De blev godt modtagne i England, og Pastor Kocherthal reiste hjem til Pfalz for at faa flere med sig. Rygtet om, at man i den nye Verden kunde finde et roligt og fredeligt Hjem gik som en Vælskud gennem Pfalz og Rabolandene Elsaß og Würtemberg, og Folk i Tusindvis gjorde sig rejsesædige. Landkompanierne i England forsøgte ikke at udsende Agenter, der skildrede Amerika som et Paradis. I London samlede sig henved 20,000 fattige tyske Emigranter, som blev lagte i en særskilt Leir, hvortil nysgjerrige strømmede fra Hovedstaden. Der blev sørget ganske godt for de fremmede, og omsider sendtes de over Havet til New York, Pennsylvania, Nord- og Syd-Carolina.

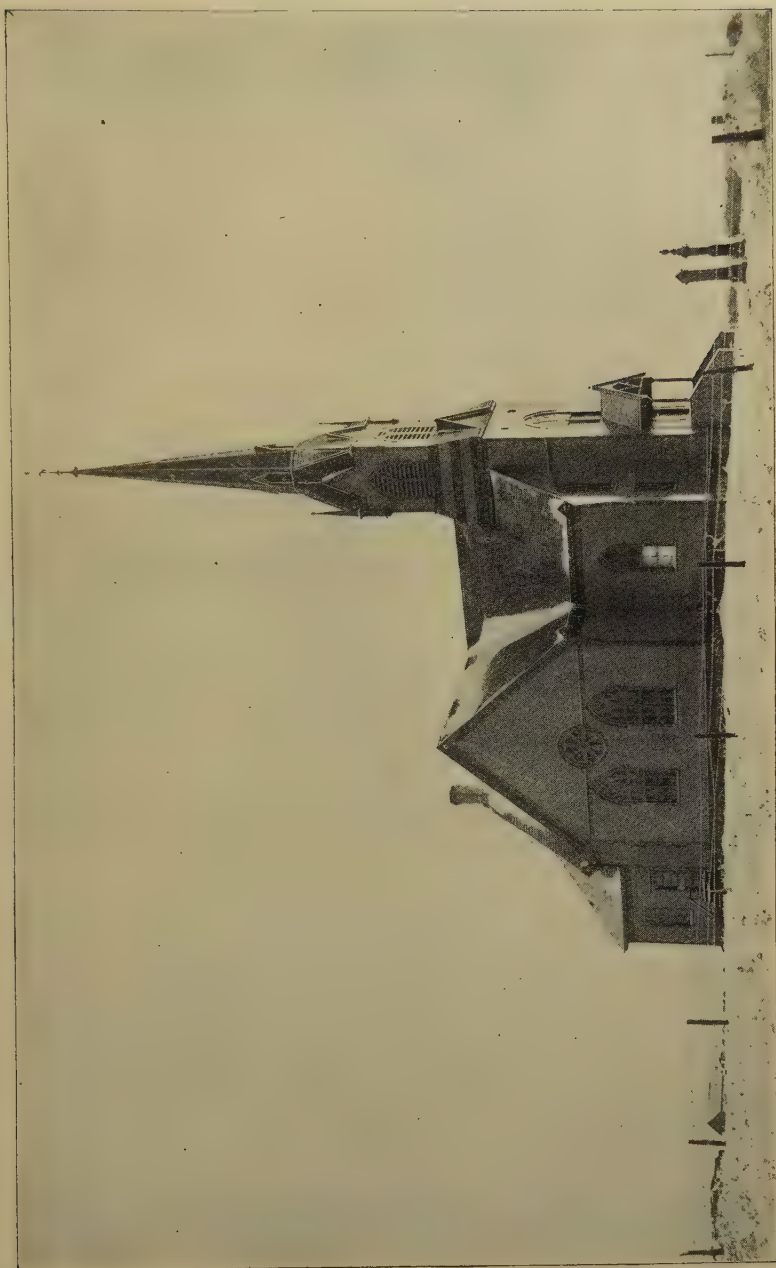
I 1734 kom en anden stor tysk Indvandrerflot til Amerika. Den hidrørte fra Salzburg, som fra gammel Tid var et katolsk Erkestift, men i Reformationstiden for en stor Del blev luthersk. Digteren af den bekendte Salme: "Guds Søn er kommen af Himmelen ned" udbredte med Held den rene Lære i Salzburg. Han hed Paul Speratus og var blot et Aar yngre end Luther, hvem han kjendte personlig og modtog Undervisning af. De katolske Erkebisper i Landet forfulgte stadig Lutheranerne; men værst blev det, da Leopold Anton kom op paa Erkestolen. Han bandte paa, at Lutheranerne enten skulde vende tilbage til den katolske Kirke eller forlade Stiftet, og mellem 1730 og 31 jordrede han henved 30,000 af dem. De forlod alt, hvad de eiede, og drog til Nordtyskland, hvor Folk forbarmede sig over de stakkels landflygtige Familier. Nogle blev boende i Preussien, medens andre reiste til Sverige eller Holland. Men en hel Skare kom til London, hvor man fandt dem stiftet til at danne Kolonier i Georgia. Parlamentet bevilgede £10,000, og mange drog afsted, anførte af Presterne J. M. Volzins og J. C. Gronau.

Franskmænd kom tidlig til Amerika. Allerede paa Luthers Tid, nemlig i 1535, opdagede Jaques Cartier St. Lawrencefloden. I 1603 drog Samuel de Champlain til Canada og grundede i 1608 Kolonien Quebec. Lafe Champlain er opkaldt efter ham. Joliet og Fader Hennepin fandt Mississippifloden. La Salle opdagede Ohiofloden og kom ned til Mississippis Munding. Han tog alt Landet i Besiddelse i Kongen af Frankrigs Navn og kaldte det Louisiana efter Louis XIV. Mange Franskmænd bosatte sig i Canada og paa flere Steder i Vest for Alleghanybjergene. Katolske Prester ledsagede dem og virkede som Missionærer blandt Indianerne ved de store Søer og Floder. I 1717 stiftedes Mississippikompaniet, da Prinsen af Orleans styrede Frankrig som Regent mellem Ludvig den fjortende og Ludvig den femtende. Det fik uhyre Besiddelser og en tilsvarende Magt. Alt Landet i Mississippidalen og det vestlige Canada blev det underlagt. Det raadede over de nuværende Stater Louisiana, Mississippifloden, Arkansas, Missouri, Illinois, Iowa, Wisconsin og Minnesota foruden over store Strækninger i Nord for den sidste. For Kompaniet gjaldt det at faa Folk til at reise over; men Franskmændene var da som nu lidet villige til at forlade sit skønne Fædreland, og man maatte mestendels nøie sig med Pak fra Gader og Stræder, ligesom man tømte Fængslerne. De franske Protestanter, som man kaldte

Hugenotter, vilde det katholske Kompani ikke bruge som Settlere. Dem kunde man med Lethed faaet til at opdyrke Mississippidalen og grunde driftige Byer. De blev nemlig ikke taalte i Frankrig, men var ofte Gjenstand for blodige Forsølgelser paa Grund af sin reformerte eller lutherste Tro og sølte sig hjemløse. Istedetfor at sende dem til Amerika enten nedskjød man dem, naar de ikke vilde lade sig true til at blive Katholiker, eller man lod dem flygte til Tyskland, England, Holland, Danmark, Sverige og Norge. Ved sin Vindstibeligbed og Dannelsø øgede de flygtende Hugenotter disse Landes Velstand og Intelligens. I Norge er f. Ex. Familierne Michelet, Greve og Bonnevie Efterkommere af dem. Enkeltvis kom imidlertid ikke saa Hugenotter til Amerika sammen med andre Protestanter og bosatte sig hist og her i dette Land.

Det vil fremgaa af denne korte Oversigt, at Udvandringen til Amerika fremmedes af anseede Mænd, sterke Kompanier eller endog af selve Regjeringerne. I det danske Monarki var der i hine Dage ingen, som gik i Spidsen. Regjeringen i Kjøbenhavn havde selv Brug for "Tvillingrigernes" Indbyggere. Den danske Bonde var stavnsbunden og kunde ikke komme nogen Veie. I Norge var Byerne jmaa og havde nok med sin Trælasthandel og sin Fiske- og Silbebedrift. Om der end var nogen blandt Kjøbmændene, som vidste om et Land, som man kaldte Amerika, saa tænkte dog ingen paa at erhverve Grund der og sende Folk over.

Norf-Lutherist Kirke, Starbuck, Minn.

Forste Kapitel.

Den norske Udvandring til Amerika.

Kolonialtiden var forbi, den amerikanske Uafhængighedskamp var udtjæmpet, en blomstrende Republik, som kaldte sig de Forenede Stater, var oprettet, og Amerikas 6te Præsident, John Quincy Adams, var dens Styrer, da en Flok Mennesker fra Norge for første Gang kom over i den Hensigt at bosætte sig i det unge Land. Det var de bekjendte Sluppefolk, som landede i New York om Høsten i 1825. Hvorfra var de? Fra Stavangerkanten. Dette er ganske betegnende. Det var Vestlændinger, som i den graa Oldtid grundede Smaariger paa de britiske Øer og fra 874 først udvandrede til Island. Mestebelen af Nutidens Islændinger nedstammer fra Forsædre, der kom fra Nord- og Søndfjord, Sogn, Bø, Hardanger, Ryfylke (Egnene ved Stavangerfjorden) og Ugder (Strøget mellem Sira-aaen og Arendal). Ogsaa de første Udvandrere til Amerika kom fra de samme Egne. Denne Gang var det dog ikke Søndfjord, men Stavanger- eller Bukfjord, som fik Gren af at gaa i Spidsen. Man levede nu ikke længere i det 17de, men i det 19de Aarhundrede. Folkeaanden var vaagnet op til Bevidsthed, og Nationerne tog mere og mere sin Skjebne i sin egen Haand. Udvandrere behøvede ikke længere at ansøges af nogen Stormand og heller ikke at sendes ud af noget Kompani. De reisste selvmanet.

Sluppefolkernes Højdinge var simple Bønder eller Haandværkere ligesom de øvrige Husfædre ombord. Der var Mod i hele Flokken. Vestlændingen er fra Barnsben vant til at færdes paa Havet og fortrolig med dets Farer. At 23 Mænd med Koner og Børn, ialt 52 Personer, kunde betro sig til en liden Slup paa 45 Tons for at reise over det stormende Atlanterhav, vidner om en Dristighed, som ikke er dagligdags.

Hvad var det, som drev dem bort fra Fædrelandet? Leberne var Kvækere. Nu er det saa, at Norges Historie ikke ved at fortælle om nogen egentlig Forsøgelse af denne Sekt fra Øvrighedens Side. De norske Kvækere var paa langt nær ikke stillet som Konfonformisterne i England, Lutheranerne i Belgien og i de katholske Lande i Sydtyskland eller som Hugenotterne i Frankrig. Bistnok havde de den gamle dansk-norske

Uovgivning imod sig, for saa vidt de ikke vilde aflægge Ed eller gjøre Militærtjeneste (den norske Disjenterlov udkom først i 1845); men man lod dem dog i Fred, og der udgik en Departementskrivelse, som indrømmede dem Religionsfrihed. Var der nogen Forsøgelse, saa kom den fra Folket selv i Form af Spot og Latterliggjørelse. Det norske Folk er lutherisk og havde ikke i Begyndelsen af dette Aarhundrede stiftet Bekendtskab med nogen af de engelske Setter. Naar da nogle af de Mænd, som var tagne til Fange af Engelsen i Ufreden mellem 1807 og 1814, medens Nord-søen og Stagerak hjem søgtes af engelske Røvere, kom hjem igjen fra "Prisongen," som man kaldte det, med en ny Tro, vakte det Opsigt. Man havde ikke hidtil i Norge mødt nogen, som hylde den underlige Lære, der var opfundet af George Fox. Englands berømte Historiker Macaulay, der selv havde Røverblod i sine Aarer, siger om ham, at det kunde være tvilsomt, enten han var en Filosof eller hørte hjemme i et Galehus. En Slags Mystiker var han, og i de Dage fandtes mange saadanne trindt om i Landene. Røverne forkaster Sakramenterne, kalder Kirkesangen for "Djævelens Hyl," beraaber sig paa et "indre Lys," som er høiere end Guds Ord i Bibelen, og følger Skikke, som udenforstaaende finder latterlige. I sine Forsamlingshuje sidder de med Hatten paa Hovedet og med Vinene i Gulvet, ventende paa, at Aanden skal komme over dem, og naar de tror, at en overordentlig Aandsmeddelelse er bleven dem forundt, farer de op — Kvinder saavel som Mænd — og holder en Tale eller en Bøn. De gode Stabangringer har medes eller lo, naar de blev Vidne til dette Væsen, og det er klart, at den lille Røverflokk, som stod alene i deres Midte, ikke fandt sig hjemme i sit eget Fædreland. Den sølte sig mere hendragen til den engelske Verden, hvorfra den fik sin aandelige Næring. I Amerika var Røverne bleven til en Magt, takket være saadanne Mænd som William Penn og Benjamin Franklin, der giver os et Exempel paa, at ædle Egenskaber kan udvikles under hvilken som helst Religionsform. Som naturlig var, længtede Røverne i Stavanger Amt efter at komme sammen med Troesbrødre og slippe ud af Omgivelser, der saa paa dem som Skrullinger og Raringer. Det var Hovedgrunden til, at de forlod Norge, saasnart de fandt en Anledning dertil. Naturligvis tænkte de ogsaa paa at forbedre sine timelige Aar paa den anden Side af Havet. Der var ogsaa en Del Røvere paa Tromsø og i de bergenshuske Amt. Nogle af dem udvandrede senere.

Man pleier at kalde Klæng Pederson Hesthammer fra Skjold Sogn ved Buft-fjorden for den norske Udvandbrings Fader. Dette kan paa en Maade være sandt, skjønt med Moderation. Det er ikke anderledes sandt, end at han gav det første svage Stød, ligesom den fredløse Viking Radd-Ødd, der tilfældigvis fandt Island, viste Veien did og til Nød kan kaldes Fader til den store Udflytning i Harald haarfagres Tid.

Klæng skal ikke have været Røver, men var vel hellere en af de Makkontenter, som sluttede sig til Røverne, fordi de rev ned paa de norske Prestes. Saadanne Makkontenter eller misforuøiede, som ser sig sinte paa alt bestaaende og især lægger Presterne for Had, er der jo altid i enhver By og enhver Bygd, og der var vel ogsaa i hine Dage adskillige af dem i Stavanger Amt. Hos Røverne fandt de en vis Auto-ritet og Støtte, om de end ikke havde Alvor nok til at dele deres Tro og tage Føl-gerne deraf.

Det er et Spørsmål, om der ikke var Taterblod i Klæng Pederson. I hele sit Liv var han en Omstreifer eller Tramp. Han gav sig ud for Snedker og kunde vel

Zion Menigheds Kirke, Chevalier Co., N. Dakota.

gjøre noget i det Fag; men arbejde vilde han ikke, og dog heder det, at han aldrig var pengeløs. Han levede paa Godtsfolks Gjestfrihed og kunde af og til hjælpe Husmoderen med at strikke Strømper. Han havde et indsmigrende Væsen ligesom Taterne. Aldrig havde han Ro paa sig, men var stadig paa Farten og kom her i Landet sammen med Folk af forskjellige Nationaliteter. Han lærte nogle tyske og franske Gloser, og blandt sine ensfoldige Landsmænd gav han sig Mine af, at han var saare lærd. Gift var han ikke. Rige til sin Død i en temmelig høi Alder vedblev han at være en forhærdet Fritænker og Spotter.

Slig var den norske Indvandringssaaftalde Fader. Klæng og en Kamerat ved Navn Knut Olson Gie reiste i 1821 til New York og opholdt sig i Amerika en tre Aars Tid. Da de kom hjem igjen, skildrede Klæng Tilstanden i Bestens Republik med glimrende Farver, og dette bragte en af Kvæernes Ledere i Stavanger, Lars Larson i Gjeilane *) til at tænke paa at udvandre. Lars Larson havde ligesom flere andre været i engelsk Fangenskab og var bleven venlig behandlet af nogle Kvædere. Derfor gif han over til deres Tro og synes at have været en oprigtig Mand ligesom Elias Taastad, Anders Stangeland m. fl. Larson holdt de første "Kvætersamlinger" i Stavanger i 1816 og fik enkelte til at slutte sig til hans Sekt. Han var Snedker og arbejdede sig op til en vis Velstand. I 1825 købte han i Forening med en Del Venner Slup Restaurationen for at seile til Amerika. Klæng Pedersen og Knut Gie blev ikke med, men adskillige andre fulgte. De fleste var Kvædere; dog var ogsaa en Haugianer med i Laget. Han hed Ole Olson Hettletveit; en Tid var han Skolelærer i Norge, og da han kom til Amerika, virkede han som Lægprædikanant. Han var vel den eneste af Sluppesfolkene, som holdt fast ved Fædreens Tro. De andre var frasvaldne, eller de var løse Fugle, som kunde gaa over til hvadsomhelst. Nogle af dem blev Mormoner.

Det er en Overdrivelse at sige, at Kvæerne i Norge var stillet ligedan som Puritanerne i England, Lutheranerne i Sydhjstland eller Hugenotterne i Frankrig i det 17de og 18de Aarhundrede. Tiden var en anden. Der foreligger ingen Beretning om, at nogen af de stavangerste Kvædere blev fæstede i Fængsel eller henrettede; ikke heller blev de drevne bort fra Hus og Hjem, fra Gaard og Grund. Endnu mindre førte man Krig mod dem ligesom mod Hugenotterne i Frankrig. Som allerede nævnt, forlod de sit Fædreland af væsentlig samme Grund, der bringer enligt boende katolske Familier i dette Land til at flytte ud af et overveiende lutherisk Settlement, fordi de finder det uhyggeligt at bo der. Haab om timelig Binding var naturligvis ogsaa medvirkende.

Man kan i det hele sige, at Norges Historie ikke plettes af Religionsforfølgelser i almen-europæisk Forstand. Hans Nilsen Hauge kan ikke nævnes som Eksempel. Denne overordentlige Mand blev ikke egentlig forfulgt for sin Tro, men fordi han vakte en Bevægelse, der skræmte de svage dansk-norske Myndigheder. Hans Være og Forfyndelse afvoeg ikke fra den, som Statskirken officielt godkjendte; men han var Lægmand, og han henbød sig til "den ublidende Hob." Hans indtrængende Vidnesbyrd

*) Geil (udtalt Zeil) er beslægtet med det kjendte Ord Gjel (Gil) og betyder ifølge Friskner "en Kløft, Bei eller Passage, som indesluttet af Høider paa begge Sider." Lars Larson var formodentlig fra en Gaard eller Plads, der laa paa et saadant Sted.

og hans vindende Bæsen bragte store Skarer til at slutte sig om ham, naar han paa sine mange Reiser besøgte Byer og Bygder rundt om i Riget. Hans praktiske Sans skaffede ham ogsaa Tilhængere; han oprettede Fabriker og satte igang Foretagender til Udnyttelse af Landets Hjælpemidler. Tidens dansk-norske Embedsstand, som var vant til at leve i Ro og Magt, blev skaket op. Hauge blev betragtet som en farlig Mand, ikke paa Grund af sin Lære, men paa Grund af sin aandelige Magt. Biskop var der i de Dage adskillige rationalistiske Prester i Landet, og Rationalismen sad ogsaa paa nogle af Landets Bispestole; men en stor Del af Norges daværende Geistlighed var dog af den gamle Skole, som lidet eller intet havde at indvende mod Hauges Lære. Selv Rationalisterne vidste godt, at han hørte til de senere Pietister, som havde Landets Love for sig, og at han forsaavidt ikke kunde anklages som en falsk Profet. At faa istand en religiøs Forsøgelse mod ham var derfor ikke mulig; da maatte man konsekvent ogsaa have forfulgt hans Tilhængere; men dem lod man i Fred. Man fængslede ham, fordi man ansaa ham for en Folkeopvigler, der forstyrrede Landefreden og muligens kunde vække Oprør mod den geistlige og den verdslige Øvrighed. For at gjøre ham uskadelig benyttede man sig af en Lov, som var givet af Christian den 6te i 1741. Det er et besynderligt Træf, at netop denne Lov skulde berøve Hans Nilsen Hauge hans Frihed og stanse hans Virksomhed. Forordningen af 13de Januar 1741, som man gjorde gjældende mod Hauge, var nemlig et Udtryk for Pietismens Seier i den dansk-norske Statskirke. Kongen selv var Pietist, og hans Raadgivere hørte til samme kirkelige Retning. Ved den nævnte Forordning blev det fastslaaet, at Pietismen skulde være den raadende i Land og Rige. Mænd som Biskop Brorson og daværende Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet, Erik Ludvigsen Pontoppidan, Forfatteren af vor bekjendte "Forklaring," bifaldt den. Hvem skulde tænkt, at den samme Forordning knapt 40 Aar efter Pontoppidans Død skulde blive anvendt mod en af hans store Disciple? Men det lod sig let gjøre. Der stod nemlig, at Lægsolket vistnok skulde have Tilløbelse til "at opbygge sig af Guds Ord i mindre Sammenkomster;" men enhver omreisende Prædikantvirksomhed blev paa det strengeste forbudt, enten den øvedes af en enkelt eller af flere i Følgekab. Denne Bestemmelse overtraadte Hauge saa at sige hver Dag lige fra 1797 til 1804, og det var paa Grund heraf, at Statsmagten skred ind og fængslede ham i Slutten af det sidstnævnte Aar. Han havde da fremkaldt en aandelig Gjæring, som strakte sig fra den ene Landsende til den anden, fra Lindsnæs til Tromsø, fra Bergens Stift til Østerdalen. Snarere af politiske end af religiøse Grunde var man ræd for ham. Fra gammel Tid stod der i Kjøbenhavn stor Stræk af de norske Bønder. Strilekrigen og det Røre, som Kristian Lofthus vakte i det søndenfjeldske Norge, var endnu i friskt Minde, da Hauge optraadte. Desuden forargedes Myndighederne over, at ustuderte og "uvidende" Bønder skulde gribe ind i Presternes Rettigheder og holde Forsamlinger for at forkynde Guds Ord.

Mærkeligt er det Forhold, som Nikolai Wergeland, Digterens Fader, indtog til Haugianerne i Christianssand, hvor han var Prest fra 1811 til 1817. Wergeland var en ram Rationalist og delte aldeles ikke Haugianernes kristelige Tro; men da han selv var en Bøndesøn, følte han sig hændragen til dem og dablede den Foragt, som Samfundets høiere Klasser viste mod disse simple Folk. Han tog sig virkelig af dem, og de lønede ham med at gaa flittig i hans Kirke og høre paa hans tørre Moral-

præfener. Han syntes at se en Frugt af sin Forkyndelse i Haugianernes stille og dydige Vandel.

Hauge og hans Venner brød ikke med Statskirken ligesom Puritanerne, Hugenotterne og de dybtyste Lutheranere. Tvertimod. De var de flittigste Kirkegjængere, og de kom ofte til Guds Ord. Der var derfor ingen Anledning til at forfølge dem af religiøse Grunde. Saavidt vides, blev heller ingen Haugianer arresteret, fordi han var Haugianer. Det var kun Lederen selv, som førtes i Fængsel, fordi Myndighedene var bange for ham, og da der i det dansk-norske Rige ikke gaves nogen Habeas Corpus-Akt, kunde man lade ham sidde, saalænge man vilde. Hvis Haugianerne var blevne forfulgte for sin afvigende Lære og Praxis, vilde de vandret ud ligesom de engelske Puritanere og de lutheriske Tyskere; men de blev hjemme, og da Amerikarejserne fra Norge begyndte, var Hauges Venner kun svagt repræsenteret i de Flokke, som drog afsted.

Kvækerne brød Isen for den norske Udvandring, idet de søgte sig mere hjemme i den engelske Verden end i sit lutheriske Fædreland. Men de nød liden Anseelse blandt sine Landsmænd, og man kan vistnok sige, at deres Afreise blev uden Følger. Den senere Folkeudstrømning fra Norge til Amerika vilde være kommen, om de stavangeriske Kvækere var blevne, hvor de var. Det laa ligesom i Luften, at de germaniske Folk i Nordeuropa nu skulde fare ud og søge sig nye Bopæle. Nordmændene kom da ogsaa med. Atter var det Vestlændinger, som dannede Fortroppen; men det varede ikke længe, før Baandene løsnedes ogsaa i de indre Bygder, i de søndensjælske og østlandske Dalsrør og i Throndelagen og Nordland. Breve kom hjem fra Amerika i et voksende Antal, og det var dem, som bragte Reiselysten til at gribe om sig i stedse videre Kredse.

Den norske Udvandring begyndte egentlig i 1836. Siden har den fortsat sig lige til vore Dage. Formodentlig vil den endnu vedblive gennem lange Tider. Skulde man nævne nogen enkelt Mand blandt dem, som gav det første stærke Stød, der gjorde sig følbart i Bygd og By, maatte det være Ole Rynning, en norsk Student, som i 1838 skrev en Beretning om Amerika "til Oplysning og Nytte for Bønder og Menigmand." Ole Rynning skrev greit og klart og dømte om Forholdene som en dannet Mand. Hans lille Skrift blev meget læst hjemme i Norge og tændte vist Reiselug hos mange. Han er snarere den norske Udvandrings Fader end Eventyreren Klæng Pedersen Hesthammer. Jalsald kan han sammenlignes med Ingulf fra Fjordene, som først bosatte sig paa Island og drog mange efter sig, medens Klæng faar nære sig med at blive stillet i Klasse med de fredløse Omstreifere, som først faa Den.

I Førstningen var det blot Bøndefolk, som forlod Norge og reiste til Amerika; men efterhaanden fik ogsaa de andre Samfundsklasser sine Repræsentanter blandt Udvandrerstærkerne. Med fuld Sandhed har man sagt, at der nu i hele Norges Land neppe er en Familie, som ikke har Slægtninger i Vestens store Republik.

Det er forbeholdt en Fremtidens Digter at skildre os den folkelige Udvandring fra Fædrelandet med dens Længsler og Bemød, dens Liv og Kraft. Naar vi, som var med, tænker paa det, synes vi endnu at se, hvorledes Mænd og Kvinder, store og smaa tager Farvel med sine kjære, med Slægt og Venner og drager afsted til det fjerne Land, som ligger bagenfor det brede Verdenshav. Ingen agtede at vende tilbage, faa turde haabe paa et Gjensyn uden det, som er os lovet hinsides Graven.

Det var for de mange et Farvel for Livet. Fædrelandets Jord er ofte bleven vædet af Taarer fra de bortdragenende og de tilbageblivende. Mangen en har maattet sige med Solveig hos Henrik Ibsen:

”Værst var det at slippe min lille Søster,
men endda værre at stilles fra Far,
men værst ifra den, som ved Bryttet mig bar;
nei, Gud forlade mig, værst faar jeg kalde
den Sorg at stilles fra dem alle — alle!”

De gjenblivende havde det neppe lettere. I min Barndom blev jeg Vidne til, at et Par Forældre fulgte sin Datter ud til et Fartøj, som skulde føre hende til Bergen, da hun og hendes Mand vilde til Amerika. Da de kom tilbage, sagde Faderen under Taarer: ”Jeg har albrig før været med at begrave levende Folk!” Dette var et kort, men træffende Udtryk for, hvad Tusender har tænkt og følt.

Den Fremtidens Digter, som vi venter paa, vil ogsaa beskrive for os de Rækker af Udbandrerere, som stævner ud fra Fjordene eller kommer ned fra Dalene i Norges Fjeldsider og stynder sig hen til Byerne for at komme ombord. De er iførte sine Nationaldragter og fører med sig mangefarvede Kister, Tiner og ”Bomber,” som gemmer deres bedste Menudier og alt andet, de har kunnet tage med sig. Afstedens Remod og Taarer har nu givet Plads for Freidighed og Haab, og de vender Blikket mod Amerika med den faste Beslutning, at de nok skal hugge sig Vej til Velstand og Lykke, naar de engang kommer frem. De stiger ombord. I den første Tid var det kun tarveligt udstyrede Seilskibe, som førte Emigranter til Amerika, og de var ofte fra en til tre Maaneder undervejs. Passagererne var ikke vant med mange Bekvemmeligheder, og de tog tilstafte med, hvad de forefandt. Livet paa Reisen og Trængslerne, som mødte, fortøiede sig siden hos mange som kjære Grindringer.

Seilskibene afløstes efterhaanden af Dampskibe, og nu begyndte ogsaa en temmelig stærk Udbandring fra de norske Byer. Men om det saaledes blev lettere at komme over Havet, blev det dog ikke lettere at sige Farvel og knytte sin Skjebne til et fremmed Land og et fremmed Kultursamfund. Ingen uden de, som har prøvet det, kan danne sig en ret Forestilling om, hvad det betyder.

Hvorledes har det saa gaaet de norske Mænd og Kvinder, som i Løbet af de sidste 60 Aar er komne over til Amerika? Svaret maa blive, at de i sin store Almindelighed har havt det godt. Saa, om nogen har angret paa, at de reiste. Ethvert Land og ethvert menneskeligt Samfund har sine Mangler; Amerika har ogsaa sine; men i og frembyder dette Land en langt større og rigere Anledning til at bruge sine Kræfter og komme frem end vort gamle Fædreland.

De aller fleste af de norske Indvandrere kom fra Landsbyggerne, og det var naturligt, at de i Amerika slog sig paa Jordbrug. Store Strækninger laa øde i den frugtbare Mississippidal, og her bosatte de sig. De ældste stansede i Illinois, senere ankomne Skarer gik til Wisconsin, Iowa, Minnesota, Dakota og endda længere vestover. Om vi paa et Kart over de vestlige Stater havde en særskilt Farve for de norske Settlementer, vilde vi finde, at Nordmændene indtager nogle gode Strøg af det nordlige Illinois og af Michigan, at de er talrige i hele Wisconsin, navnlig omkring Stoughton, Madison, La Crosse, Eau Claire, Keenah, Amherst, Baldwin, Manitowoc

Lutheran Trinity Church, Moorhead, Minn.

og mange andre Byer; at de er spredte over hele den nordlige Del af Iowa og mange-
steds udgjør Flerthallet af Befolkningen; at de i Minnesota, Nord- og Syd-Dakota er
saa mange, at de indtager en ledende Stilling og har indsat nogle af sine egne i disse
Staters høieste Embeder, og at de i den seneste Tid har begyndt at tiltrække sig
Opmærksomhed paa Stillehavskysten, navnlig i Washington. Der er Nordmænd i
alle Amerikas Stater; de bor baade ved Atlanterhavet og ved Golfen, ved Stillehavet
og inde i Canada; men talrigst er de i det uhyre Dalsøre, som dannes af Mississipp
og dens Bifloder. De kom fra et Fjeldland, men bor nu i et Sletteland. Deres
Fædrejord gav ingen Grøde uden sterkt Gjødsling; Amerikas jomfruelige Jord har
hidtil ikke trængt stort mere end fornuftige Sædskifter for gennem Varrækker at frem-
bringe rige Avlinger.

Forholdsvis saa af de norske Indflyttere til Amerika bosatte sig i Byerne; det
er først i de senere Aar, at de har øget Stædernes Befolkning.

Der er almindelig Velstand blandt de norske Amerikanere. Saa er blevne rige
i amerikansk Forstand; men ogsaa saa er rent fattige. Alle har det daglige Brød, og
mange har Overskud. Derhjemme var en stor Del af dem, som reiste til Amerika,
fattige Husmænd, smaa Gaardeiere eller slet lønede Arbeidere med al Udsigt til at
blive behandlede som Skumpelskud eller komme paa Fattiggassen, naar de blev gamle.
Det, som stadig trykkede og plagede dem, var det tunge Spørsmål: hvorfra skal vi
saa det nødtørftige Brød? De levede saa tarveligt som Rutidens halvbarbariske
Negre i Syden; men trods al Omsigt og Sparommelighed kunde de intet lægge sig
tilbedste og maatte se Fremtiden møde med mørke Anelser. Her i Amerika er største
Deelen af disse samme Fattigfolk fra Norge blevne velhavende Farmere, som eier Gaard
og Grund, Kreaturbjorde og Heste og bor i smukke og bekvemme Huse. Den norske
Husmand eller Leilending er i Amerika bleven Storbonde. Og den, som der hjemme
var Odelsbonde med nogle saa Maal Jord, er i Amerika bleven Godseier efter norske
Forhold. Eller den fattige norske Bondegut har arbeidet sig op til Kjøbmand og staar
bag sin Dist og betjener fine Amerikanere og Amerikanerinder foruden Folk af sin egen
Nationalitet. Arbeidersønnen fra Norge har her slaaet sig op paa lignende Vis.
Ligesom Bondegutten er han bleven Farmer, Kjøbmand, Fabrikant, eller han har en
fast Post hos et eller andet stort Handelshus og eier Hus og Grund i den By, hvor
han bor. Nogle saa er blevne Skibsredere, Avisudgivere, Storhandlere, Bankierer.

I Norge vilde den overveiende Flerhed af de Smaafolk, som reiste til Amerika,
aldrig blevet til noget. Ganste undtagelsesvis kunde enkelte af dem slaaet sig op;
men Massen af dem vilde levet i Trang og Nød, til man bar dem bort.

Forholdene i de to Lande er saa forskellige. Norge har ikke saa Velstandskilder;
men først i den nyeste Tid har man saaet Die paa dem og er begyndt at udnytte dem.
Landets saa Kapitalister tænkte før mere paa at more sig end paa at aagre med sit
betroede Pund. Der var liden Fart i det hele Folk. "Tid er Penge;" men i Norge
dreves der et stort Sløseri med den kostbare Artikel, som kaldes Tid. I de sidste Aar
er det blevet bedre.

Amerika har rigere Hjælpesilder end noget europæisk Land og kan ikke sammen-
lignes med det lille Norge. Dog er det ikke bare Naturens Rigdomme, det kommer an
paa. Landets Folk maa forstaa at benytte dem; ellers blir det kun Armødsdom ligesom
i Spanien, Italien og andre rigt udstyrede Lande ved Middelhavet. Hvad der har

gjort de Forenede Stater til, hvad de er, det er ikke blot de rige Velstandstilber, de har, men det er ligesaa meget den haardsjøre, foretagssomme og flittige angelsaksske Race, som først byggede Landet og siden har optaget i sig sterke og gode Elementer af andre Nationaliteter, ikke mindst fra Tyskland og Norden. Det er her i Amerika, at vi norske rigtig har lært at arbeide. Her har vi ikke alene faaet bedre Arbeidsredskaber, men vi har ogsaa faaet Greb paa at bruge vore Arbeidskræfter anderledes og bedre. Det samme gjælder vistnok andre Indvandrere. Amerikanerne var i Førstningen vort Folks Læremestere; siden har vi hjulpet os selv, og paa flere Felter har vi overgaaet dem. Ved at arbeide er det, at saa mange af de norske Indflyttere har kunnet holde Skridt med sine fremmede Naboer. Nordmændene er blevene bekendte for sin Flid, Ufortrødenhed og Trofast. Det er haardt Arbeide i Forbindelse med Paapasseligheid, som har gjort dem til, hvad de er. Men hertil kommer, at Arbeidet bærer rigere Frugt i Amerika end derhjemme.

Da vore Folk kom til dette underlige Land, syntes mange Bamseligheder at møde dem. De kjendte ingen og kjendtes af ingen. Landets Sprog forstod de ikke. Men de var komne for at arbeide og faa det bedre, end de havde det derhjemme, og de fik snart noget at bestille. Arbeidslønnen var god, og de blev ikke behandlede som Lastdyr eller talende Arbeidsmaskiner, men som Menneſter. Hos Amerikanerne er der en fremtrædende Humanitetsfølelse, og vore Folk mærkede snart, at den meget omtalte amerikanske "Frihed og Lighed" ikke var tomt Mundsveir. De mødte ikke den samme Brutalitæt, som de herskende Klasser hjemme i Norge udviser mod sine Tjenestefolk og Arbeidere.

Sproget blev de snart Herre over. De nordiske Folk udmærker sig ved sin Sprognemhed og tilegner sig Engelsk med en Lethed, som forbauser de indfødte. Unge Kvinder tog ud som Tjenestpiger, og unge Mænd fik Arbeide hos amerikanske Farmere, Kjøbmænd, Fabrikanter eller andre, og paa utrolig kort Tid lærte de at bevæge sig i Landets Sprog. Ogsaa gifte Folk, som maatte holde sig hjemme, samlede sig snart et Forraad af engelske Ord og Sætninger, som stadig øgedes ved Omgang med amerikanske Naboer og under Besøg i en eller anden af de mange Smaahyer. Naar Børnene voksede til, blev de Forældrenes Lærere. Det engelske Sprog ligger i dette Land ligesom i Luften, og mangen Gang har Børnene i en Familie bragt den til at slippe Fædrenemaal og bruge Engelsk, skjønt hele Huset er af fremmed Oprindelse. Dite har man lagt Mærke til den Giendommelighed, at simple Folk fra Landet eller Byerne derhjemme lærer Engelsk fortære og bedre end de saakaldte dannede, som er komne over. Boglærde Mænd og Kvinder, som havde læst Engelsk paa Skolen, staar her gjerne tilbage for dem, som man derhjemme kaldte Almue. Nu er ikke Spørsmålet længere; hvorledes skal vi lære Engelsk for at kunne tage Del i Samfundslivet paa Amerikas Jord og blive Medieiere i Landets offentlige Goder; men det store Spørsmål er: hvorledes skal vi her under de fremmede Omgivelser kunne bevare vort Fædrenemaal og lade vore Efterkommere faa arve de Skatte, som det gemmer?

Løsningen af dette vigtige Spørsmål vilde blive lettere, om vore Brødre og Søstre derhjemme saa paa os med andre Øine og støttede den norske Nationalsølelse i dette Land. Vi udgjør snart en Trediedel af den norske Befolkning i hele Verden. Norrnastammen mistede mange af sine gjæveste Sønner i Middelalderen; den har

Bor Frelshers Kirke, Chicago.

ikke Raad til at lide nye Tab, som er endda langt større. Erfaring i dette Land viser, at vi kan være gode Amerikanere og dog bevare vor Norstidom; men det er ikke let at holde sig i denne dobbelte Stilling, og vi trænger al den Hjælp dertil, som vi kan faa. Hjælpen fra Norge har hidtil været ringe; snarere faar vi derfra høre Ting, som frister unge amerikanske Mænd og Kvinder af norsk Byrd til at vende Fædrelandet Ryggen. Den norske Dannelse er meget hoven og overlegen ligeoverfor Amerika i Almindelighed og lige overfor de norske Udflyttere i Særdeleshed. Kritikløst følger den de Impulser, som den faar fra Europas store Industrielande, hvor Konkurrancen med det hurtigt fremadstridende Amerika fremkalder Fiendskab og haarde Domme, og den betænker ikke, at Norge skylder dette Land stor Tak, fordi det har optaget saa mange af dets fattige Børn i sit rummelige Hus og bænket dem ved sit Bord. Haansord mod Amerika saarer os Indflyttere, som har knyttet vor Skjebne til det, og vi føler os ikke opbyggede ved, at de store og ledende i Norge viser Tegn til, at de ordentlig ærgres sig over, at saa mange Smaaafolk derhjemme har svunget sig op i dette Land. Vi herover flyder paa vor gamle Fædrelandskjærlighed og opdrager vore Børn i den. Vi forlanger kun lidt Gjentjærlighed til os selv og Afgjælse for det Land, vi bor i. Vi kjender Norge; men vore Søfænd derhjemme kjender lidet til Amerika og gjør sig kun ringe Umage for at erhverve sig en solid Kundskab derom. De henter sin Smule Visdom fra England eller Tyskland, men ikke fra Amerika selv. Dog kunde den norske Dannelse have saa meget at lære af Livet i dette Land. Enkelte fremragende Mænd derhjemme ser det og lader Amerika og sine Søfænd herover bederfares Retfærdighed; men deres Tal er saa lidet.

Det norske Folk trænger til at arbejde sig mere sammen. Lidet, som det er, staar det stadig i Fare for at opsluges af andre. Ud igjennem Tiden har det oftere været nær ved at forsvinde. Den berømte norske Uenighed har gjort det svagt. Snart er det Danmark, snart Sverige, som faar Overtaget over det. Og naar det i gammel Tid sendte Udvandrerflarer til fremmede Land, blev de borte; de kom i Støbeskeen og gik op i Massen for at omformes til en ny Knap paa Verdensvesten, som det heder hos Henrik Ibsen. Den indfødte norske Dannelse gjør sit til, at det kan gaa ligedan med de nye Slægtninger i Amerika. Var der ikke Magter, som holdt igjen, vilde den Million Nordmænd, som bor her, gaa samme Vej som de gamle norske Indflyttere til de britiske Øer og Frankrig. Det er at haabe, at disse Magter vil være sterke nok til at forebygge en saadan Ulykke.

Andet Kapitel.

Kirkelige Forhold blandt Indvandrerne.

et norske Folk er et religiøst Folk. Paa samme Tid som det er juridisk anlagt og let kommer bort i Rethaveri, Trætter og Uenighed, er det ogsaa begavet med et dybt Gemyt, der kun lader sig fylde af den religiøse Tro. Det gik sent med at faa indført Reformationen i Norge, fordi den kom ved et Magtbud, og fordi Folket ikke blev vakt ligesom i Nabolandet Danmark; men da Nordmændene omfider fik gode lutheriske Præster, fæstede den dybe Rødder og blev til en Magt, som siden har staaet sig mod mangehaande Angreb. Det var Rettevæsenens Præster i det 17de Aarhundrede, som indplantede "den Respekt og Ærbødighed for Guds Ord, der senere altid har været et gennemgaaende Træk ved vort Folk," siger den norske Kirkehistoriker, nuværende Biskop A. Chr. Bang. Den samme "Respekt og Ærbødighed" førte Indvandrerne med sig over Havet. De glemte ikke sine Salmebøger, sin Katekismus, sin Forklaring, sin Bibel, sit Nye Testamente eller sine Opbyggelsesbøger derhjemme. De ældre iblandt dem kjendte ikke sin Tids Historie-skrivere, en Faye, en P. A. Munch; ikke "Tidens Guder" paa Bøesjens Olymp, en Wergeland, en Welhaven, en A. Munch, og de stod aldeles udenfor de Storme, som blæste oppe paa de litterære Høider; men de havde et ganske godt Kjendskab til den ældre og yngre Opbyggelseslitteratur. De var fortrolige med Prædikensamlinger af Luther, Jesper Brochmand, Henrik Müller, Lars Vinderoth, Johan Nordahl Brun, Ludvig Hofacker; de kunde udenad mange Salmer af Ringo og Brorson og sang Viser af Peder Daa og Berthe Canute Narflot eller andre lignende Forfattere og Forfatterinder. Bøgerne fulgte med dem til den nye Verden, og naar de havde fæstet Bo inde i Amerikas Skove eller ude paa dets Prairier og faaet sig op en Loghytte, tog de dem frem og brugte dem. Det er underligt at tænke paa, at norske Familier holdt Husandagt paa Steder, hvor vilde, hedenste Indianere nys havde haft sine Jagtgrunde, og hvor de endnu til dels sværmede omkring. Aldrig glemmer jeg det Indtryk, jeg fik, da jeg var 14 Dage gammel i Amerika og en Søndagkvæld kom nedigjennem et

Dalsjøre ude i Vesten. En Hytte stod ved Veien, og udenfor sad en ensom Mand og sang en norsk Salme. Jeg synes at se ham endnu, og de kjendte Toner, som bar den Bekjendelse og Bøn, der løb fra hans Læber, gik vist længere op end til Træernes Kroner.

Det var Salmebogen, Katekismen med Forklaring, Bibelen og Bøstillerne, som holdt Liv i vort Folk, da Rationalismen herjede i vort Fædreland, og de samme Bøger hjalp de første Indflyttere i Amerika. Dog var det uden Tvil saa, at Længselen efter at have Prest og Kirke i sin Midte var levende hos mange. De tænkte vel manges Gang som Sæterjenten hos Jørgen Moe:

„Paa Solen jeg ser, det lider alt frem,
Snart er det ved Høimesjetide —
O den, som en Stund sit ønske sig hjem
Blandt Folk, som paa Kirkevei stride!“

Men var der da ikke Prester og Kirker nok i Amerika? Var ikke Indvandrerne komne til et kristent Land? Jo vistnok. Baptister, Methodister, Episkopaler, Mormoner og andre sørgede ogsaa for at nedrive Sprogets Skillevæg, idet de udsendte nogle af de saa Nordmænd, de havde fanget, til at forkynde deres eiendommelige Lære i vort eget Tungemaal. Desuden varede det ikke længe, før norske Nykommere forstod Landets Sprog. Alligevel vilde Proselytmageriet ikke gaa. Der skede ingen Masseomvendelser fra den lutheriske til den reformerte Kirke. Kun fjeldne var de Fugle, som fløi ind i Sekternes Reder. Dette var baade mærkeligt og glædeligt. Paa Forhaand skulde man ikke have troet, at den norske Statskirkes Børn vilde været saa trofaste. De fleste af dem hørte ikke til „de vakte.“ Af Høugianere var kun saa komne til Amerika i den ældre Tid, og det tør vel siges, at de heller ikke senere har givet et forholdsvis større Tilskud til Emigrationen end andre. Men ikke saa af Indvandrerne var gode kristne, skjønt de stod udenfor de vantes Kred, og med en Flerhed af de norske gik det her som ofte ellers i Kirkens Historie. Den Gudsordets Sæd, som var nedlagt i Hjerterne under Husandagten, Konfirmationsforberedelsen og Kirkegangen derhjemme, laa længe i Dvale, men spirede, da noget nyt kom til. Indvandrerne blev overladte til sig selv, da de forlod Fædrelandet, og maatte her gennemgaa Nybyggerlivets Trængsler. Erbhødighed for Guds Ord og for Børnelærdommen i den lutheriske Kirke havde de taget med sig, og den hjalp dem nu over Vanskelighederne ligesom i Oplysningstiden, da rationalistiske Prester satte Fornuften i Aabenbarings Sted. Hvad mange før havde været med paa af Vane, blev nu til en Trang.

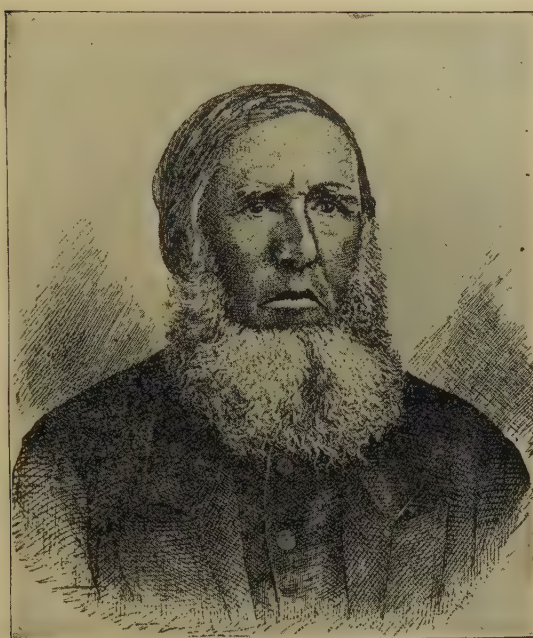
At ikke norske Prester eller Presteenner fulgte med til Amerika, da saa mange Medlemmer af Menighederne i Bygd og By drog afsted, synes forunderligt, især naar man erindrer, at theologiske Kandidater fra 40-Aarene og langt fremover i Tiden maatte vente længe, inden de fik Kald i Norge. Da vort Fædreland gjenvandt sin Selvstændighed, var der Mangel paa Prester; men det gik ogsaa her efter Adam Smiths berømte Lov om „Efterspørgsel og Forsyning.“ En Mængde af Studenterne ved Norges unge Universitet gav sig til at studere Theologi, og inden et fjerdedels Aarhundrede efter 1814 var hengaaet, begyndte Efterspørgselen at minke, og om ikke længe blev der Overflod. Alligevel tænkte neppe nogen af de „overtallige“ paa at reise til Amerika for at betjene Landsmænd med Ord og Sakramenter. Grunden er

vel nærmest at søge i de høiere Klassers Mangel paa Syn for Amerika som en vordende norsk Koloni og deres falske Forestillinger om dette Land i det hele. Dertil kom vel hos enkelte rent personlige Hensyn. Heller ikke mange Lægprædikanter kom, skjønt der manglede i Norge var nok af dem. Interessen for Udflytterne til Amerika var overhovedet ringe baade blandt Theologerne og de vakte. Ved Begyndelsen af 40-Aarene gik H. Schreuder som Missionær til Zuluerne i Afrika, og fra den Tid opstod der efterhaanden en Missionsfars, som stadig voksede sig større, indtil den blev det mest fremtrædende aandelige Livstegn i Landet. Glædeligt som dette var, synes det dog beklædeligt, at man kunde have mere Sympathi for udfjendte Hedninger end for sine egne Landsmænd. Men vi Mennesker er ofte uberegnelige. Selv her i Amerika gjør vi hyppig den samme Jagttagelse.

Den første norske Lægprædikant af Navn, som kom til Amerika og begyndte at virke her, var Elling Eielsen fra Vos. Han satte Mærker efter sig, og hans Eftermæle vil leve i vor Kirkes Historie. Andre Lægprædikanter før ham var den ovenfor nævnte Ole Olsson Hestetveit, som fulgte med Sluppen i 1825, Jørgen Pedersen, Bjørn Hatlestad, Ole Olsson Omdal eller Heier fra Tin i Telemarken, Endre og Herman Nasmundson Naragerbø, Klæng Skaar, Even Heg, Aslak Aae, Peder Asbjørnson Mehus og John Brakstad, som alle kom i Slutten af 30-Aarene, men var mindre betydelige Mænd. Nogle af dem blev siden Mormoner, Baptister eller Methodister. Knut Pedersen fra Dilljord i Hardanger var først en omreisende Lægprædikant; men da han i La Salle County, Ill., kom i Berørelse med "de sidste Dages hellige," blev han Mormon og har længe levet som Yppersteprest ude i Utah. Enkelte Skolelærere, som var med i Udvandrerflokkene, gjorde megen Rytte og arbejdede med stor Flid og Trofskab blandt den opvoksende Ungdom.

I Norge har man sagt, at Lægmandsvirksomheden er bleven forsumpet, og det samme er nok Tilfældet i Amerika. Her er Exempler paa, at forhenbørende Lægprædikanter har slaaet sig ned som Skjenkeverter og udmærket sig ved at spotte med alt helligt. Ligesom i Norge har andre søgt efter rige Gister og er blevene saare gjerrige.

En stor Vending indtraadte, da den norske Kirkes ledende Mænd begyndte at indtage en venlig Stilling til den Haugeiske Bækkelse og at betragte Lægmanden fra Tunc som et Herrens Rædsel. Det kirkelige Lægsgjængereri blev da efterhaanden afløst af en fast Indordning under Embedet, og man brød Odden af de Baaben, hvormed baade oprigtige og uærlige Lægprædikanter i ældre Dage angreb Kirkens Lærerstand. Endnu heldigere har man gaaet frem i Amerika. Her sender man gode Lægprædikanter paa Skole en Tid, ordinerer dem og sætter dem til Prestes i faste Menigheder. Deres Gaver kommer da til en rigtig Anvendelse. De stive Love i Statskirken tillader ikke saadant; dog vovede Biskop Skaar paa Tromsø at fremkomme med et Forslag om at tage Amerika til Mønster i denne Sag, og det kan hændes, at det engang vinder Stortingets Bifald. Her er store aandelige Gaver blandt vort Lægfolk. Den retteste Maade at benytte dem paa er, for at bruge et Billede fra Krigsvæsenet, at indexercere dem og give dem faste Poster i den aandelige Hær, som kjæmper mod Mørkets Rige. Den stærkeste Mand udretter ingenting og falder snart, om han, ligesom hine gamle galliske Kjæmper, gaar paa egen Haand mod Cæsars romerske Legioner.

Elling Eielsen.

“Gamle Elling.”

Elling Eielsen, hvis rette, fuldtoneende Navn var Erling Egilson Sunven,*) kom til Amerika 1839. Født 1804 i den store vestlandske Bygd Bø, hvor Hauge's Birkeshed ogsaa bar Frugt, begyndte han i en ung Alder at fare omkring som Bættelsesprædikanter. Almuestolen var i hans Opvækst meget tarvelig, og han lærte ikke at skrive; men læse kunde han og blev vel bevandret i Guds Ord. Efter alle Vidnesbyrder var han meget begavet, og ved Øvelse blev han en dygtig Taler, saa der i 30-Aarene stod Ry af ham i mange Bygder. Paa sine Vandringer for han vide omkring og kom ogsaa til Throndhjem, hvor Biskop P. D. Bugge hørte ham og blev glad i ham. Han lagde sine Hænder paa Lægmanden fra Bø og velsignede ham og mente dermed at have givet ham en slags kirkelig Jndvielse. Bugge var i sine yngre Dage Rationalist, men søgte sig siden henbragen til Hernehutterne og Hauge'erne. Det var ham, som sa til Hauge, da han kom til Banse, hvor Bugge dengang var Præst: “Du skal ikke bry dig om Presternes Modstand, men trostigt gjøre din Gjerning, og selv om jeg skulde optræde offentlig imod dig, skal du ikke ta dig nær af det.”

I Eielsens Ungdom og længe senere artede Folkelivet sig temmelig vildt i mange af Norges Bygder. I Hverdagslaget levede man stille og sømmeligt; men i Julehøitiden og ved Bryllupper, Barseler og Begravelser drak man meget og slog sig løs. Af og til holdt Ungdommen Danselag, og det hændte vel ikke sjelden, at man da “satte Stuen paa Taget.” I Byerne var det endnu værre. Presterne lod i Regelen alting gaa i sin gamle Gjenge. De holdt sine regelmæssige Præfener, underviste Konfirmandungdommen og forvaltede Sakramenterne; men til Folket steg de ikke ned og søgte ikke ved direkte Indgriben at løfte det i moralsk og kulturel Henseende. De øvrige Embedsmænd gjorde endnu mindre, skjønt ogsaa de var satte til at være Folkets Tjenere. Presterne var uden Sammenligning de bedste af Kongens Embedsmænd; men de var ikke af Folket og levede ikke med Folket og for Folket. De holdt sig paa en Høide ligesom de gamle tykke Borggrever, og deres Ord fra Prækestolen gik altfor ofte over Hovedet paa Menighederne.

Imod det udsteiende Folkeliv og imod de forsømmelige Prestes i “de lange Rjoler” rettede Eielsen især sine Taler. Som Pietist havde han et skarpt Øie for Skrupelighederne i det statskirkelige Menighedsliv, og næsten hver Gang, han optraadte, bebrejdede han sine Tilhørere, at de levede i “Dans og Drik og Sus og Dus.” Han fandt, at Presterne undlod at vidne imod Synden, som de skulde, og angreb dem sterkt. Imellem disse to Poler—Folkelivets Udsteielse og Presterne—bevægede hans Taler sig. Derfor blev de temmelig ensformige, og han maatte høre derpaa ved at rejse og tale til nye Flokke. Han forlod Norge, førend den fra Prof. Gisle Johnson udgaaende Bættelse havde fremkaldt en Forandring til det bedre, og han blev endnu mindre Vidne til den Løstning af Folkelivet, som er bevirket af Norges mange nyere Skoler for yngre og ældre. Han tog med sig over Havet Billederne af den Raahed, han havde set derhjemme, og sin Sorg og Harm over Sjelehyrdernes Forsømmelighed. Den forvandlede sig her til Had mod alle Prestes, som gik med “Kappe og Krave,”

*) Det gamle, ærverdige Navn Erling: den lille Jarl, Herstøeren, udtales i vestnorsk og paa Island Elling, idet rl bliver til dl. I Egil er g blødt ligesom i Sigurd, der er blevet til Sijurd eller Sjur(d). Sunven udtales paa Bø Sunvæ og betyder Soleng.

og som han pleiede at kalde "Statsprester." At de var "lærde," gjorde dem i hans Øine saa meget værre. Selv havde han kun havt en ringe Anledning til at lære noget, og lig mange andre betragtede han derfor al videregaaende Lærdom med Mistro. Han mente, at Guds Kirke ikke behøvede studerte Prester. Fromhed, Kjendskab til Bibelen og naturlige Talegaver var efter hans Opfatning nok for at kunne optræde som en Menighedens Lærer. Et betegnende Træk ved ham var, at han havde imod al Anvendelse af Skrivekunsten, som han selv ikke forstod. Paa et af hans Møder var der Tale om at føre Protokol. "Jeg har aldrig læst, at Kristus førte nogen Protokol, naar han reiste omkring og holdt Møde med Folket," sa Elling. Trods Biskop Bugges Haandpaalæggelse fandt han dog her i Amerika, at han maatte lade sig ordinere for at kunne virke som Prest og forvalte Sakramenterne, og den 3die Oktober 1843 blev han presteviet af Rev. J. A. Hoffman, som var Pastor for en tysslutherisk Menighed i Duncan's Grove, 20 Mil i Nord for Chicago. Men Prestedragt anlagde han ikke. Dertil havde han for længe talt mod "de skriftflogte, som gjerne vil gaa i lange Klæder" — d. e. "Statspresterne."

Baade før og efter at han var bleven presteviet, for han omkring i Settlementerne og holdt Opbyggelser. Mangen Synder skatede han op af Sønnen og borttog ialfald ydre Hindringer for Evangeliet, saasom Tilbøielighed til Drik og Uegtydelighed for de Ting, som er herovenfra. I La Salle County, som var det ældste lutherste Settlement i Amerika, byggede han et Forsamlingshus. Det var en uanseelig Voghytte, og han boede selv nedenunder, medens Kvisten eller the attic benyttedes til "Samlinger," naar han var hjemme.

Elling Eielsen var intet ordnende Talent. Biskop stiftede han i 1846 et Samsund; men det var svagt sammensøiet og faldt let fra hinanden. Det fortsætter sig i en liden Levning, som kalder sig "Elling Eielsens Benner;" men det har en ganske kraftig Datter i Hauges Synode, som dog i flere Henseender har skilt sig fra sin Fader. Uafhængig og slidbar som en ægte vestlandsk Bonde vilde Eielsen ikke finde sig i de Baand, som en Samsundsinstitution paalægger sine Medlemmer. Han var vant til at gaa paa egen Haand og følte sig krænkert, om han ikke fik Lov til at raade, som han vilde. Den Konstitution, som han byggede sit Samsund paa, indeholdt donatistiske Wildfarelser, idet den foreskrev, at kun ombendte og saadanne, som var paa Omvendelsens Vej, kunde optages. En sliig Bestemmelse vilde være ganske rigtig, om vi Mennesker var Hjertekjendere. Guds virkelige Kirke bestaar kun af sande kristne; men det ydre Samsund maa gaa efter Mændens Betjendelse og kommer derfor til at optage mange, som blot er navnkristne. Vi maa "lade Kvinten og Hveden vokse tilsammen indtil Høsten." Eielsen vilde ikke lade sig overbevise om, at hans Konstitution indeholdt noget galt. Han havde set sig forarget paa den gamle Statskirke, der betragtede alle døpte og konfirmerede som sine Medlemmer, hvorledes de end levede og hvad de end troede, og han vilde, ligesom Donatisterne i det fjerde Aarhundrede efter Kristus, danne et Samsund, der kun bestod af rene og hellige.

Om Elling Eielsens Liv og Karakter er det vanskeligt at dømme. Han døde i Januar 1883, da han gik i sit 79de Aar, og har staaet for en høiere Dommer end Kirkehistorien. Man har fundet Grund til at frygte for, at den Stræben efter verdslig Binding, der nu omgiver os paa alle Kanter og ikke mindst træder os imøde her i Amerika, blev ham til en Snare. A. Chr. Bang, S. M. Hauges Biograf, siger

Pastor C. L. Clausen.

Den gamle norske Kirke i Muskego, Wis.

om Haugianerne, at de "helt igjennem var besjelede af en dyb Birkelyst, af en praktisk Duelighed, af en rastløs Stræben, der til sine Tider og paa sine Steder endog gik over de rette Grænser og slog over i Mammonsbjrkelse." Man har bestryldt Elling Eielsen for det sidste. Han samlede en ikke liden Formue, og man vil vide, at han var glad i denne Verdens Guds. Især havde han en eiendommelig Evne til at nyttiggjøre sig det, som andre vragede eller lod ligge. En ung Prest fortæller, at han engang var ude paa Reise med sin Fader. Imellem nogle Fragtvogne paa en Jernbanestation saa han da en graahaaret Mand, som gik og samlede op rustne Spiger og andet Jernstrub, som han puttede i Lommen. "Hvem er det?" spurte den unge Mand. "Det er gamle Elling," svarede Faderen, som engang var blandt hans Medarbeidere.

Alle saa op til hans Hustru. Hun hedder Sigrud og er en Datter af Herman Nilson Lufte fra Hallingdal. Ikke sjelden optraadte ogsaa hun paa Talerstolen og holdt Opbyggelser, og man pleiede at sige, at hun talte bedre end sin Mand.

Trods alle sine Skrøbeligheder i Lære og Liv var Elling Eielsen en mærkelig Personlighed. Han var en Kraft, og han søgte at sætte den ind i Kirkens Tjeneste saa godt, han kunde. Havde han havt Udgang til at erhverve sig en høiere Dannelse, vilde han udrettet ulige mere, og han havde da maaste gaaet klar af Fristelsen til at saa denne Verden kjær.

C. L. Clausen.

En anden Forsløber for de norsk-lutheriske Kirkesamfund i Amerika var Claus Lauritz Clausen. Han var født paa Vær i Danmark 1820 og gik i en ung Alder ind paa et Seminarium for at blive Skolelærer. Den grundtvigiske Bækkelse greb dengang om sig i Norden, og den unge Clausen blev revet med. Han ønskede at gaa til Afrika som Missionær og reiste i 1841 op til Norge for at blive sendt over, da man der beredte sig paa en afrikansk Hedningemission. Senere Biskop H. Schreuder drog til Zululandet i 1842. I Norge traf Clausen kirkeligt interesserede Menneſter og sluttede sig til dem. Forskjellen mellem Grundtvigianerne og andre vaagne kristne var dengang ikke stor. Man mødtes paa Livets Grund, idet man overgaa Grænselinierne paa Lærens Omraade. Professor R. B. Anderson fortæller i sit Bæk The First Chapter of Norwegian Immigration, at Kjøbmand Tollef D. Bache i Drammen fik C. L. Clausen til at reise over til Amerika. Baches Søn Søren havde forladt Fædrelandet og bosat sig i Mustego, Waupesha County, Wis., sammen med andre norske Udvandrere fra Drammen og dets Opland, og Faderen vilde gjerne, at Sørens Børn skulde saa en Lærer i Religion og Modersmaalet. Før han tiltraadte den store Udfærd, besøgte Clausen sin Slægt i Danmark og giftede sig med Martha J. Rasmussen. Med sin unge Kone kom han til Mustego i August 1843.

C. L. Clausen var en Mand med sjældne Talegaver, ligesom han var vel bebandret i sin Bibel og i lutheriske Skrifter. Folk syntes derfor, at han hellere burde være Prest end Lærer. For Børnenes Undervisning fik man selv sørge saa godt, det lod sig gjøre; men de voksne havde ingen, som kunde forkynde dem Ordet og række dem Sakramenterne efter lutherisk Vis. Et Par Maaneder efter sin Ankomst lod derfor Clausen sig ordinere af den tysk-lutheriske Prest L. J. C. Krause og begyndte at virke

som Sjelesørger. Folket maatte i de Dage nøie sig med de simpleste høre Bekvemmeligheder. Man boede ude i Wildmarken, og Staten traadte ikke støttende til som i de gamle Lande, uden for saavidt at de offentlige Skolehuse gjerne stilledes til Presternes Raadighed. Clausen prædikede om Søndagene i Even Høgs Lade, i Settlernes Loghytter og i Statens Skolehuse, og her døbte han Børn, læste med Konfirmander og betjente Altergjester. Han havde det paa samme Maade som alle senere Prester i vore Nybygder, og som mange har det endnu. Om ikke længe fik man dog bygget en Kirke. Paa norsk Vis blev den opført af hele Lømmerstokke og sat paa Indian Mound, som hørte til Even Høgs Jord. Kjøbmand T. D. Wache i Drammen bidrog \$400 til Bygningsomkostningerne. Kirken blev taget i Brug om Vinteren i 1844. Den staar den Dag idag og betragtes som den ældste norsk-lutheriske Kirke i Amerika. Som Forsamlingshus for en Menighed har den ikke været brugt paa længe; men den er ikke forvandlet til et Fjøs, som man har sagt, skjønt den er omgivet af Udhuse. I 1894 købte Pastor G. Høyne og Pastor Gerhard Rasmussen dette de norske Indvandreres første Gudshus i Amerika, og de agter at flytte det til Minneapolis eller til det Sted, hvor den forenede Kirke faar sin theologiske Skole. Der vil de indrette den gamle Kirke til et Musæum for kirkelige Sager fra Nybyggertiden og senere.

Clausen blev meget afholdt som Prest. Hans Prædikener var gripende og opbyggelige, og i Omgang var han venlig og forekommende. Han var en Mand af Folket og forstod at virke paa Folket. Omkring i de spredte Settlementer var der mange, som ønskede at blive betjente med Ord og Sakramenter, og han reiste vidt og bredt. En Stund samvirkede han med Elling Gieslen, men snart ud med ham. Han var med at stifte den norske Synode og blev dens første Formand eller Superintendent, som det dengang hed. En Tid levede han som Privatmand, og under Borgerkrigen tjente han som Feltprest. Paa Grund af den norske Synodes Være om Slaveri, som han søgte sig frastødt af og fandt ubibelsk, maatte han forlade dette Samfund og slutte sig siden til den norsk-danske Konferens, hvor han i flere Aar tjente som Prest. I Konferensen tilhørte han den saakaldte "gamle Retning" og opponerede mod Augsburgprofessorerne Sverdrup og Østedal. Han lod endog et skarpt Skrift udgaa imod dem. Medens han var Prest i Nærheden af Austin, Minn., blev han rørt af Slag og maatte omsider nedlægge sit Embede. En Subskription sattes igang for at hjælpe ham. Af Regjeringen fik han en liden Pension som forhenværende Feltprest. I sine sidste Levedage flyttede han ud til Washington, hvor Klimatet er saa mildt. Her døde han i Paulsbo 1892.

Mange af G. L. Clausens fordoms Tilhørere mindes ham endnu med megen Kjærlighed. Skjønt han ikke var, hvad man kalder en studeret Mand, havde han mange Kundskaber og forstod sig ogsaa en Del paa Lægekunsten, saa han i Sygdomstilfælde kunde hjælpe baade sine Menighedsfolk og andre, uden dog at drive noget Kvaksalveri. Han var sømjhertet og varm, og det gjorde ham utvilsomt ondt at maatte skilles fra sine gamle Venner og Embedsbrødre i den norske Synode. Det synes, som han siden ikke søgte sig hjemme nogensteds. Han ofrede sig for sit Hjertes Overbevisning, og hans Skjebne blev tragisk.

Wilhelm Dietrichson.

Johannes Wilhelm Christian Dietrichson nedstammede fra en Slægt, som i "Danstetiden" kom fra Holsten til Norge og siden har afgivet mange Embedsmænd til Hæren og Kirken. Af Slægtens Stjød er der udgaaet flere begavede Mænd. Blandt dens særlige Mærker synes et heftigt Sind at være fremtrædende, og Wilhelm Dietrichson havde ogsaa faaet en god Portion deraf. Hans Fader var Hærmænd, og han var ansat i Frederikstad, da Sønnen Wilhelm blev født i 1815. Senere blev han Krigskommissær i Stavanger og vakte ofte Opsigt og Skræk ved sin iltre, stundom voldsomme Optræden. Sønnen gik den studerende Vej og valgte Theologien. Grundtvig var i de Dage den Mand, hvis Røst lød videst over Norden. Han begyndte sin Kamp mod Rationalismen allerede i 1810 og vakte efterhaanden en Bevægelse, som fyldte Nordens Grænser. Han var Theolog, Prest, Digter, Sagamand, Folkeskribent og blev siden Stifter af en særegen Retning inden den lutheriske Kirke. I Førstningen stillede han sig paa den gamle, rettroende Menigheds Side og forsvarede dens Ret til at faa beholde Daab og Nadverd efter det fra Fædrene nedarvede Ritual. De kjøbenhavnske Prester med Stiftsprovst H. G. Clausen i Spidsen udelod Korsbetegnelsen ved Barnedaab og vilde ikke tage Ord som "Djævelen" og "Helvede" paa sine fine Læber. De spurte ikke: "Forfager du Djævelen og alle hans Gjerninger og alt hans Væsen?" men: "Forfager du Synden og alt ondt, som er Gud mishageligt?" Ledet om Kristi Medfart til Helvede sprang de over i den anden Artikel. Til dem, som havde nydt Nadverden, sa de ikke: — "som nu har bespist og skjenket eder med sit hellige Legeme og Blod," men: — "til hvis Thukommelse I helligholder denne Handling." Imod dette Uvæsen optraadte Grundtvig med Kraft og Vælde, men lønnedes med Injurieprocesser og Pengebøder. Stiftsprovstens Søn, H. N. Clausen, var bleven Prestelærer ved Kjøbenhavns Universitet og udgav et lærd Verk om "Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritual." Heri talte han paa Rationalisternes Vis om den lutheriske Kirkes Troeslærdomme, bortforklarede Arveshuden og Forkløningen, Retfærdiggjørelsen af Troen og Skriftprincippet og vilde have Skriften fortolket efter Fornuften, ligesom han naturligvis hævdede den menneskelige Frihed paa Naadens Bekostning. Grundtvig svarede i "Kirkens Gjenmæle" og kaldte H. N. Clausen en falsk Lærer. "Gjenmælet" vakte en uhyre Opsigt og oplevede tre Oplag paa en Uge. Den stolte Clausen værdigede ikke sin Modstander et Ord, men indstevnte ham for Retten og fik ham ved sidste Instans idømt en Mulkt af 100 Daler. Højesteretsdommen opfattede Grundtvig saaledes, at den danske Statskirke nu var fallden af fra den lutheriske Tro og ikke mere vilde taale noget Forsvar for den. Derfor nedlagde han sit Embede som Prest i Statskirken, men vedblev lige fuldt at virke i Skrift og Tale. Sammen med det tro lutheriske Vidne A. G. Rudelbach udgav han "Theologisk Maanedsskrift," hvori vor Kirkes Lære skarpt og klart blev fremholdt i Mod sætning til Bilsfarelser.

De fleste alvorlige Mænd i Danmark og Norge fylkede sig i de Dage om Grundtvig og fik et nyt Syn, navnlig paa Sakramenterne. Rationalismens Taage lettede, og Kristendommens gamle Sol fik atter skinne. En ny Tid oprandt. "Ander har han vakt med Rjæmperøsten," siger Digteren B. S. Ingemann om ham. De

første theologiske Professorer ved Norges Universitet, Hørsleb og Stenersen, var paa-virkede af Grundtvig, og Hørsleb, som var omtrent jevngammel med ham, hørte til hans personlige Venner. Deres Efterfølgere i Embedet, Chr. Rejser og J. Kaurin, hylbede en Stund endog den særegne theologiske Opfatning, som senere har faaet Navn af Grundtvigianisme. Under Striden med H. N. Clausen kom Grundtvig ind paa "den kirkelige Anskuelse." Bibelen er, mente han, for stor og vidtløftig til at danne Grundlaget for Kirkens ensfoldige Tro; den er heller ikke bleven til i den Hensigt; men under Guds Aands Vejledning har de hellige Forfattere skrevet den som en "Oplysningssbog" for Kirken. Hvad Menigheden bekjender ved Daaben, er derimod simpelt og letfatteligt, og de tre Troesartikler maa være "et Ord af Herrens egen Mund," "det livgivende Ord," medens Nadverbordene og Fadervor er "det livnærende Ord" for alle kristne. Troesartiklerne kan de lærde ikke vride og vrænge efter Behag, som de gjør med Skriften; dertil er Ordene for greie og klare. Børn og ensfoldige Folk kan fatte dem, paa samme Tid som de vise ikke kan trænge tilbunds i dem. De er Kirkens mundtlige Overlevering fra Slægt til Slægt. De er vor dyreste Arv. Det er i høi Grad beklageligt, at en Mand som Grundtvig, der var berørt af Guds Aands Bingeflag, og hvem den nordiske Kirke har saa meget at takke for, skulde forsøge "at lægge en anden Grundvold end den, som er lagt," idet han satte Troesbekjendelsen over Skriften og undergrov Erhverdigheden for det skrevne Guds Ord forat ophøje det mundtlige. Hvor skjebnesvangert dette var, fremgaar bedst deraf, at mange af hans nulevende Disciple er faldne tilbage til den samme Rationalisme, som han saa tappert kæmpede imod.

Gaaende ud fra Ledet om Kristi Redfart til Helvede, gjenoplivede Grundtvig en gammel Lære om, at vor Frelser prædikede Evangelium for Aanderne, som var i Forbaring. Han støttede sig til 1 Pet. 3, 18—20 og 4, 6. W. A. Wexels, som var Prest i Christiania fra 1819 til sin Død i 1866, gjorde denne Lære gjeldende i Norge, og den blev endog optagen i den "omarbejdede Forklaring," som udkom i 1843, og hvortil det første Udkast var skrevet af Prof. Kaurin, der i 1863 døde som Biskop i Bergen. Læren om Muligheden af Omvendelse efter Døden for Hedninger og andre, som her i Verden ikke har havt Anledning til at høre Guds Ord, vandt megen Tilslutning endog blandt saadanne, som forøvrigt ikke hylbede den grundtvigske Retning, men snarere stillede sig afgjort imod den. Man fandt det for haardt, at Gud skulde fordømme de Millioner af Hedningebørn, som dør uden Daab, og ligesaa alle de andre Millioner Hedninger, som sandsynligvis vilde antaget Kristendommen, om den var bleven dem forkyndt, og man søgte at retfærdiggjøre Himlens og Jordens Herre med, at han lod Evangeliet om Kristi Freløsning lyde ogsaa i Dødsriget for alle dem, som ikke havde hørt det, medens de levede paa vor Jord. At der hinsides er Afgang for Hedninger til at blive kristne, antoges ved dette Aarhundredes Midte af saare mange baade i Tyskland og Norden; men denne Lære er senere, saavidt vides, traadt i Baggrunden, fordi den ikke har klare Steder at bygge paa. Skriften løfter kun lidet paa Forhænge mellem det nærværende og det tilkommende; den lader os ikke faste noget nøjsgjerrigt Blik ind, forat vi skal kunne se, hvad der sker. Ligesom den vil sige med Jesus til Peter: "Hvad kommer det dig ved? Følg du mig!" Hvad den atter og atter indskærper, er dette: Se du til at blive frelst, søg Herren, medens han findes, søg først Guds Rige og hans Retfærdighed! Gjør du ikke det, saa vil du gaa

Den nye Kirke paa Østre Roshkonung, Wis.

fortabt. For dig, som her hører Herrens Røst, men ikke følger den, er der ingen Mulighed af Omvendelse efter Døden.

Det kristelige Lægsfolk i Norge følte sig i høi Grad foruroliget ved den formentlig nye Fortolkning af Løbet om Kristi Redfart til Helvede. Man troede, at de, som hylkede den, vilde gjøre Himmelveien bred. Var der efter Døden en Mulighed for Hædninger til at omvende sig, maatte en saadan Mulighed ogsaa eksistere for kristne. Det var at døse Folk i Svøn. Wegels, som aabent bekjendte sig til "dette nye," blev lagt for Had. Anonyme Skrifter udkom imod ham, og en Bestlænding sendte ham et Brev med Udskrift: "Til den falske Profet W. A. Wegels i Christiania." Afsenderen betalte ikke engang Brevet, men vilde, at Wegels skulde indløse det.

Saa glædeligt som det var, at Lægsfolket stod paa Vagt, saa beklageligt var det, at megen kjædelig Jær blandede sig ind. En Besynderlighed kom her atter frem. For mange er Helvede og Avalorne i Pinens Sted af større Betydning end Guds lyse Himmel og Saligheden der. En hel Del Bættelsesprædikanter dvæler især ved Helvede og udmaler med levende Fantasi og uhyggelig Nøiagtighed de skrækelige Pinsler, som de fordmænte maa lide, medens de næsten ikke nævner Saligheden og Veien dithid ved Kristi Forløsning og Guds Kjærlighed til arme Syndere. De skræmmer med Helvede og ryfter Folk op; men dermed stanjer de. Nu ja, kanste dette hænger sammen med vor Slægts dybe Fald. Store Digtere saavel i Middealderen som i den nyere Tid, saasom Dante og Milton, har med gloende Farver stilbret os Helvede og hvorledes Paradiset gik tabt; men naar de skulde til at beskrive Himlen og det gjenbundne Paradis, da glap det for dem. Og Nutidens store Digtere, som holder sig til Kulturlivet, fortaber sig i det "vrangt og skævt, og hvad der er saart og hvast," men giver os kun blege Billeder af, hvad der er stort og skjønt og ædelt.

Læren om en Mulighed af Omvendelse efter Døden kaldte vort Lægsfolk Wegels-Læren, og det afsthyede den. Præster, som var inde paa denne theologiske Spekulation, blev mistænkte for Branglære, ikke blot i dette Punkt, men i alt andet.

Det var saaledes en Hindring for Wilhelm Dietrichson, at han var Grundtvigianer, og dog kan det vel med Sandhed siges, at det var hans Discipelforhold til Grundtvig og Wegels, som førte ham til Amerika. Ved Grundtvigianismen er der nemlig ogsaa en Retning mod det folkelige. Ingen enkelt Mand i Norden har gjort saa meget for at løfte det almindelige Folk, oplyse det og lade det komme til Ære og Værdighed i Samfundslivet som Grundtvig. Han har givet Stødet til Folkehøjskolerne, og han har bortryddet mange gamle Fordomme, som de høiere Stænder før nærede mod den simple Mand. Havde ikke Dietrichson været paavirket af Grundtvig, vilde han vistnok tænkt som de andre: Lad Amerikasarerne sejle sin egen Sø! Trods vore Advarsler forlod de Fædrelandet, og nu faar de ha det, som de kan! — En grundtvigianist Lægsmand, Farver Sørensen i Christiania, tilbød Dietrichson Rejsepenge. Det var i 1843, det samme Aar, da den norske Udvandring begyndte for Alvor. Aaret før var Schreuder reist til Afrika. Vilde nu Dietrichson rejse til Amerika og betjene udvandrede Landsmænd med Ord og Sakramenter, skulde han faa \$400. Den unge Mand slog til og landede her i 1844. Før sin Afreise blev han ordineret af Biskop Sørensen. Han betragtede sig som den norske Kirkes Udsending, og han blev den første Nordmand med fuld theologisk Uddannelse, som kom til at virke i Amerika. Det var godt gjort af ham, at han kastede alle Betæneligheder tilside og

reiste. Det er nu forholdsvis let at fare til Amerika for norske Theologer; Veien er banet, Forholdene er ordnede, her er Menigheder og Samfund; men anderledes var det i de Dage; da maatte alt bygges fra nyt. Presten var stillet som Farmeren, der tager sig Land ude i Wildmarken og er henvist til sin egen Omtanke og sine egne Kræfter.

De fleste norske Nybyggere var dengang samlede i det nordlige Illinois og det sydlige Wisconsin. Her havde Elling Gielson og C. L. Clausen begyndt at virke, og de samme Bygder blev ogsaa Dietrichsons Virkefelt. Der var Rum for alle tre og mange flere til; men kun Clausen og Dietrichson sluttede sig sammen, medens Gielson straks stillede sig i Opposition til en Mand, som var prestelært og gif med Rappe og Krave. "Statsprester" burde ikke taales i det frie Amerika, mente han. Paa sin Side var Dietrichson afgjort mod al Lægmandsprædiken ligesom Grundtvig selv, og han troede ikke noget paa, at Gielson var ordineret. Forholdet mellem dem blev saaledes spændt. Der var imidlertid ikke mange, som holdt sig til Gielson; de fleste af de kirkeligt interesserede bevarede kjærlige Minder fra Norge om sine Prester og om Guds-tjenesterne efter det gamle norske Ritual. Wilhelm Dietrichson var ordentlig prestelært og prestebiet i Fædrelandet, og naar han optraadte i den kjendte norske Prestedragt og lod sin veltalende Røst lyde, gjorde han et mægtigt Indtryk. Gamle Grindringer dukkede op; man drømte sig hjem igjen. Taleren undlod ikke at dvæle ved, at det samme Guds Ord, som de forsamlede havde hørt i Fædrelandet, nu forkyndtes for dem i deres nye Hjem, at de nu kunde faa sine Børn døpte, og at de kunde gaa til Alters efter den lutheriske Kirkes gamle Orden.

Wilhelm Dietrichson var en dristig Mand og reiste meget. Han ansaa det for sin Mission at samle Folket i Menigheder og indføre en fast Orden. Ifølge Opgaver, som er samlede af Pastor A. Bredeesen i Stoughton, boede i 1844 omkring 4000 norske i Nordparten af Illinois og den sydlige Del af Wisconsin — nemlig 1000 paa Sydsiden af Grænselinien mellem de to Stater og 3000 nordenfor. Det ældste Settlement var det ved Fox River, hvor Antallet i 1844 antagelig var 450. Saa kom Jefferson Prairie i Rock County, Wis., hvor Ole Matestad*) bosatte sig i 1838. Aaret efter byggedes de første norske Settlementer i Racine og Dane Counties i Wisconsin. Da Dietrichson kom, boede antagelig 600 norske i Muskego og Yorkville i Racine County og 7—800 paa Koshkonong i Dane County. Han besøgte saa mange af Nybyggerne, som han kunde. Fast Bopæl tog han paa Koshkonong, og her lever endnu Folk, som mindes ham med Kjærlighed. I dette Settlement holdt han sin første Prædiken i Amund Andersons Ladebygning og den næste under en stor Eg paa Vestre Koshkonong. Straks gif man igang med at skaffe sig Gudshuse. Den første norske Kirke i Amerika er allerede nævnt; men det kan være et Spørsmaal, om ikke Dietrichsons Kirker paa Vestre og Østre Koshkonong egentlig var de første. Den ene blev indviet den 19de December 1844, den anden den 31te Januar 1845, medens Kirken i Muskego først indviedes den 13de Marts 1845. Dog var den sidste paabegyndt tidligere og tagen i Brug.

Wilhelm Dietrichson var i en ung Alder bleven Enkemand, før han reiste til Amerika. Her var han det første Aar alene, men længe efter en "Medhjælp, som

*) Den gamle Form for dette Navn var Matastad, Røddestad, et Sted, hvor Rødder vokser, dansk Røddedy. En Forvanskning er Natstad eller Nattestad.

Den Forenede Kirke, Madison, Minn.

kunde være hos ham." At gifte sig med en Pige blandt Udvandrerne faldt ham ikke ind, og det var heller ikke at vente i de Dage, at en Søn af en norsk Embedsfamilie skulde finde paa noget saadant. Vi er knapt komne saa langt endnu, skjønt tykke Præster af ligesaa fornem Byrd som nogen af vore fortvæet egter Farmerdøtre. De to Sogne paa Koshkonong, som han havde stiftet og skaffet Kirker, udgjorde en Menighed, og den udstedte et ordentligt Kald til ham; men han modtog det ikke, førend han havde været hjemme i Norge og giftet sig. Under sit Ophold i Fædrelandet opmuntrede han theologiske Kandidater til at komme over, og hans Ord bar Frugt. I 1848 kom den venlige og milde Hans Andreas Stub, som da kun var 26 Aar gammel og gift med en Dame, der nedstammede fra den berømte Holbergfamilie. Han var ogsaa paavirket af Grundtvig, og man tør vel vove den Paastand, at det folkelige i Grundtvigianismen — bevidst eller ubevidst — har øvet sin Indflydelse ogsaa paa ham, da han besluttede at rejse. Han overtog Menigheden i Mustego, da Clausen havde flyttet til Rock Prairie, og han rejste vidt og bredt omkring i de Settlementer, som efterhaanden opstod i den østlige Del af Wisconsin. I Mustego fødtes 1849 H. A. Stubbs begavede Søn, Hans Gerhard Stub, der dels som Præst og theologisk Professor og dels som Redaktør af den norske Synodes Organ, Evangelisk-Lutherisk Kirketidende, er bleven en fremragende Lærer for vort Indflytterfolk. Ligesom W. Dietrichson blev ogsaa H. A. Stub forfulgt for sin Grundtvigianisme. Da man hos den unge Præst fik se nogle Bøger af Wegels, der skrev meget og foruden Opbyggelsesbøger og et Salmeværk udgav Forklaringer over store Dele af det nye Testamente, blev man bange. Var ogsaa han, den opbyggelige Prædikant og tillidvækkende Sjælesørger, smittet af en saa slem Bildfarelse, at noget Menneske kan omvende sig efter Døden? Man blev mistroisk mod ham. Dietrichson forlod Amerika for godt i 1850; men inden sin Afreise havde han formaaet sin Svoger Adolf C. Preus, som dengang var Kapellan i Gjerpen, til at overtage Kaldet paa Koshkonong med tilliggende Menighed eller Prædikeplads. Man tør slutte af den Samfundskonstitution, som han var med at underskrive i 1851, at Preus ligesom Dietrichson og H. A. Stub var et Stykke af en Grundtvigianer. Og deri var intet forunderligt. Netop de alvorligste blandt Theologerne i Norge heldte dengang mere eller mindre over til Grundtvig, som med sin Bækkerrøst havde advaret mod Farerne ved den tomme Rationalisme og mod den raadende Ligegyldighed for Sakramenterne.

Grundtvig var et Vidne ligesom Hans Nissen Hauge. Hver paa sin Vis. Den ene virkede mest paa Præsterne, den anden paa Vægfolket. Ingen af dem var fri for Bildfarelser. Den milde Rasmus Tønder Nissen, som var Gisle Johnsons og C. P. Casparis Medlærer ved Universitetet i Christiania og indtog samme Standpunkt som de, siger om Hauges Lære: "Hauge indleder sin Trost bekjendelse ('Kort Indbegreb af mine Religionsbegreber') med disse Ord: 'Saavidt jeg med min Forstand har kunnet fatte, har jeg, efter hvad mit Hjerte har været overbevist om, af alle Kræfter søgt at følge Kristi og hans Apostlers Lære, fremsat i det nye Testamente i Forening med det Gamle Testaments kanoniske Bøger samt de efter vor evangelisk-lutheriske Religion her i Landet befalede symboliske Lærebøger.' Som her, saaledes udtaler han ogsaa ellers altid, at han hverken vilde afvige eller var sig bevidst at afvige fra den lutheriske Kirkelære i noget Punkt. Hauges Prædiken var en Budsprædiken. Det var dens Styrke, thi det var en saadan, Tiden trængte til. Men

det var ogsaa dens Svaghed eller Ensidighed. Bod og hvad dermed staar i Forbindelse er det, som betones, alle andre Stykker træder tilbage. Med denne Grundkarakter hænger det da sammen, at i Retfærdiggjorelselæren fremhæves de gode Gjerninger som den sande Tros Frugter og rette Kjendemerke, saaledes at vel ikke Retfærdiggjorelsen selv, men den subjektive Frelsesvissheds egentlig bygges paa dem; med andre Ord: Retfærdiggjorelsen træder tilbage for Helliggjorelsen. Heraf følger da igjen, at Livet taber sig i et mørkt Alvor og en ydre Lovmæssighed (Nominisme), der blandt andet ogsaa kommer tilsyne i Betragtningen af Adiaphora (Middelting). Hermed hænger fremdeles sammen Behandlingen af Sakramenterne. Jeg vil her ikke lægge Begten paa enkelte Udtalelser navnlig om Nadderden, som man med mere eller mindre Grund ikke har fundet stemmende med den lutheriske Lære. Hovedsagen og det betegnende er, at de træder sterkt i Baggrunden. Karakteristisk er i saa Henseende hans nævnte Trosbelysning, hvor de hverken direkte eller indirekte nævnes, uden hvor han (§ 12) siger, at 'om vi er fødte i Kristensland, døbte, have lært den udvortes Bogkundskab om Veien til Livet, ere konfirmerede, bruge Sakramenterne osv., saa hjælper alt dette intet, naar vi ikke høre vort Sind under Gud.' Det var vistnok heller ikke i dette Stykke Hauges Tanke enten at foragte Sakramenterne eller at afvige fra den lutheriske Lære; hvor han taler om Kvæterne, lafter han just deres Forkastelse af Sakramenterne, og Hauge'nerne har praktisk aldrig vist sig som Sakramenternes Foragtere; men det maa dog siges, at Sakramenterne træder i Baggrunden. Hvad vi her har fremhævet, er ikke andet end de Ensidigheder, som Historien stadig viser os hos Retninger af denne Art og ifølge Sagens Natur ligger dem nær. Vi minder blot om den gamle Pietisme. Det var jo ogsaa af dens Skrifter, Hauge væsentlig havde øst sin aandelige Næring." (De Nordiske Kirkers Historie, Side 495—496).

Denne R. Tønder Nissens Dom om H. A. Hauge's Lærestandpunkt bifaldes uden Tvil af nuværende Biskop Bang, der i sin Ungdom skrev saa vakkert og varmt om den store Lægmand fra Tune. Enhver ser, det vilde være urigtigt at paabinde de amerikanske Samfund, hvis aandelige Stamsfader Hauge er, de samme Strøbeligheder i Læren, som han led af, om de siden havde overbundet dem ligesaa grundigt som den norske Synode har overbundet den Grundtvigianisme, der klæbede ved dens Forløbere.

Endnu et Par Foregangsmænd maa nævnes: Paul Anderson og P. A. Rasmussen.

Paul Anderson Norland

var født 1821 i Balder, men kom med sine Forældre i en tidlig Alder til Skjolds Prestegjeld i Stavanger Amt, hvor Faderen kort efter døde. Den unge Paul havde Lyst til Bogen og drømte maaske om at blive Prest, allerede medens han gjætede Faarene for den velhavende Lensmand Egesdal, som hans fattige Mor havde sendt ham til. Lensmanden lagde Mærke til den opvakte Gut og lod ham nyde Undervisning sammen med sine egne Børn, for hvem han holdt Huslærer. Paul blev i 10 Aar hos Egesdal og steg fra Gjæter til Kontorist. Blandt de Ting, han lærte, var ogsaa lidt Engelsk, og det kom ham tilgode, da han i 1843 reiste til Amerika. Barndomstanken om at blive Prest levede endnu i ham, og da han ikke længe efter

Ankomsten til dette Land traf sammen med Rev. Lemuel Hall i Geneva, Wis., syntes der at aabne sig en Udvei. Pastor Hall raadede ham til at besøge det nye Beloit College, og dette Raad fulgte han. Hvorlænge han blev der, oplyser han ikke i den Selvbiografi, han har meddelt Past. C. F. Jensen (American Lutheran Biographies), og som senere er benyttet af D. F. Hatlestad i hans "Historiske Meddelelser om den lutheriske Kirke i Amerika;" men hvad han lærte eller ikke lærte, saa blev han vel hjemme i Engelse og fik derved et betydeligt Fortrin. I Januar 1848 kom han til Chicago og stiftede en norsk Menighed, der kaldte ham til Prest.

Med Paul Anderson kom et amerikansk Element ind blandt det norske Kirkefolk i dette Land. Det laa dengang i Luften at forene Lutheranere og reformerte. Allerede i 1820 stiftedes Generalsynoden med det Formaal at udjevne Forskjellighederne mellem de to store Kirkesamfund. Videst i den Henseende gik den Synode, som opkaldte sig efter den ærværdige A. S. Francke. Enhedsbestræbelserne bundede først i en udvandet Pietisme, senere i Rationalisme. The Franckean Synod forfattede den lutheriske Kirkes Hovedbetjendelse, den Augsburgske Konfession, og blev ikke engang indladt i den rummelige Generalsynode, der fandt Konfessionen "væsentlig" rigtig, men stødtes tilbage, da den paa Aarsmødet i York 1864 søgte om Optagelse. Francianerne havde da i 25 Aar staaet alene.

Paul Anderson vilde være Lutheraner; det forsikrede han selv, og der er ingen Grund til at tvile om, at han mente det oprigtig. Men lutherisk vilde ogsaa Generalsynoden og selve Francianerne være. Kun med Moderation. For at blive ordineret til Prest henvendte Paul Anderson sig til Francianerne. De talte Engelse og bar et tiltalende Navn. Han forstod vel ikke, at de havde fjernet sig et langt Stykke Vei baade fra Francke og Luther. Til Tykterne kunde han ikke gaa, fordi han ikke kjendte deres Sprog, og sin Landsmand Wilhelm Dietrichson skede han vel af forskjellige Grunde. Han frygtede sagtens for, at Dietrichson vilde finde hans theologiske Kundskaber saare mangelfulde og maaske gjøre Vanskeligheder, naar han bad om at blive presteviet. Desuden var Dietrichson en norsk Stormand og gik i norske Presteklæder. Senere hen i Tiden paastod Anderson, at det var "Wegels-Læren," som holdt ham fra Dietrichson og de andre norske Prester, som var uddannede ved Norges Universitet. Det lyder lidt underligt. Francianernes grove Fornufttro kunde han taale, men ikke "Wegels-Læren." Vi Mennekter har det ofte paa den Maade, at vi "affiler Myggen og nedsluger Kamelen."

Paul Anderson fik stiftet "den første norske evangelisk-lutheriske Menighed i Chicago" og var dens Prest i nogle Aar. Sammen med sine Venner Jvar Larson (Fader til Victor Larson af Daily News) og Anders Nilson Brekke reiste han i 1856 til Norge og fandt sig saa vel der, at han besluttede at vende tilbage til Fædrelandet. Hans prestelige Indtægter i Chicago var ikke ganske smaa, og ved at spekulere i Grundeisendom ligesom de førnævnte Venner havde han samlet sig en ikke ubetydelig Formue. I 1858 eller deromkring tog han sin Familie med sig og drog til Norge, hvor han købte sig en Gaard og tænkte at blive derhjemme, men Familien trivedes ikke i Gamlelandet, og han kom tilbage om et Par Aar. Sit Prestekald i Chicago beholdt han, medens han var borte, men lod det betjene af en Stedfortræder. Det var den unge Pastor Abraham Jacobsen, som forrettede for ham. Hr. Jacobsen var mere lutherisk end den fraværende Sogneprest og fik indført det norske

Ritual i Menigheden. Paul Anderson forvaltede sit Embede en kort Tid efter Tilbagekomsten fra Norge, men veg saa Bladsen for Carl Johan Peder Pedersen. En af Menighedens Støtter, Tobias Gundersen Buland, Fader til de anseede Gundersen-Brødre i Chicago, havde under en Rejse i Norge lært Pedersen at kjende. Pedersen, som baade var Theolog og Realist, var dengang Kateket i Fletkefjord, og Mr. Buland hørte ham prædike og lyste ham godt. Pedersen blev kaldet og kom. Paul Anderson slog sig nu paa Handelen og solgte især Skibsprovisioner. I Nærheden af Chicago havde han en Farm, hvor han drev Havebrug. Han blev ogsaa Sekretær i en Bank og fik mange til at sætte sine Sparepennyindskud ind der; men Banken gik fallit, og Anderson paadrog sig megen Uvilje hos de bedragne Indskydere, skjønt han vistnok var uskyldig. I 1876 blev han atter Prest, idet han paatog sig Betjeningen af en Menighed i Milwaukee, men blev boende i Chicago. Paa sine gamle Dage rejste han ud til Colorado, hvor hans nu voksne Sønner havde en Ranch, og her døde han i 1891.

Paul Anderson var en varmhjertet Mand og havde gode naturlige Talegaver. Chicago voksede sterkt, medens han var Prest der, og hans Kald gav ham mere end nok at bestille, da han ikke var af dem, som sparede sig, men for omkring baade sent og tidlig. En Del Svensker hørte ogsaa en Tid til hans Menighed; men da der blev mange af dem, opmuntrede han dem til at oprette et eget Kald, og de fik i 1853 sin Landsmand Erland Carlson til Prest. I Colorado fik Paul Anderson høre om Bestræbelserne for en Sammenslutning mellem de norsk-lutheriske Kirkesamfund, og han kom til det grundlæggende Foreningsmøde i Scandinavia 1888. Her udtalte han sin Glæde over, at han nu fik se, hvad han stadig havde længtet efter. Foreningsmand var han altid.

P. A. Rasmussen

var af en anden Støbning end den netop nævnte Prestemand. Gjennem et langt Liv indtog han væsentlig samme Standpunkt, og der var ikke en Plet paa hans Karakter. Aldrig lod han sig daare af Kjærlighed til denne Verden. Han var en Pietist af den gamle Skole, og han var det ogsaa dengang, han stod sammen med Misfouriernes, skjønt disse fik filet af ham nogle af de Ensidigheder, han havde taget med fra Høganismen i Norge.

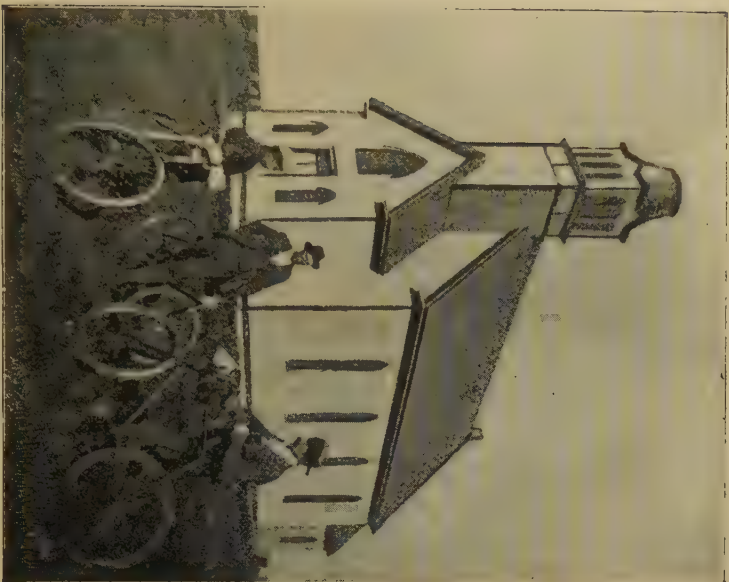
Født 9de Januar 1829 i Stavanger, var P. A. Rasmussen den yngste af 10 Søskend. Faderen, som var Haandwerker, havde vel ikke Raad til at sætte ham i Byens Latinskole; det var heller ikke i de Dage Skik og Brug, at andre end Embedsmænd og Storborgere benyttede Statens Undervisningsanstalt for sine Sønner. Havde P. A. Rasmussen gaaet den studerende Vej og var bleven theologisk Kandidat ved Universitetet i Christiania, vilde han uden Tvil opnaaet den samme Udmærkelse som R. Wislesø, H. D. Folketad, N. J. Laache, J. N. Staar og A. Chr. Bang, der alle er udgaaede fra Folket, men dog er blevne hædrede med et Bispeembede. I Begavelse stod han neppe tilbage for nogen af dem. Men han maatte nøie sig med den Skoledannelse, som tarvelige kommunale eller private Anstalter kunde give ham. Da han var 15 Aar, sendtes han til Bergen, hvor en ældre Broder drev en stor Strædbderforretning. Her blev han Handelsbetjent hos gamle Gade, Fader til forhenværende U. S. Konsul Gerhard Gade i Christiania. Handelsvirksomheden pleier ikke at opdrage mange til

Pastor P. A. Rasmussen.

Bethlehems Kirche, Chicago.

Concordia Menigheds Kirke, Buffalo River,
Clay Co., N. Dakota.

Den norske Kirke i Gisbon, III.

Pastor H. A. Stub.

kriftne, allermindst i Norge. Unge Handelsbetjente derhjemme føres tvertimod meget ofte ud i et vildt Liv, og mange af dem gaar tilgrunde. P. A. Rasmussen daanedes en hæderlig Undtagelse fra Regelen. Medens han stod hos Gade, vaagne hans Barnetro til Bevidsthed. Han kom ind i troende Kreds, gik flittig i Kirke og deltog i Opbyggelser, som holdtes af Vægmand.

Blandt navngjete Vægprædikanter, som i de Dage besøgte Bergen, var Anders Haave fra Fjordene og Nils Olvisater fra Sogn. Maaſte den unge Rasmussen følte gjærende Kræfter i sig, naar han hørte ſaadanne Mænd, og det var vel ſaa, at hans Hu ſtod til at blive ſom en af dem. Nok er det, han blev en levende Haugianer, og det var Driften til at virke blandt udvandrede Landsmænd, ſom i 1850 bragte ham til at ſtige ombord i en Amerikafarer. Den første Vinter ſtanſede han i Omegnen af Meenah, Wis. Om Vaaren i 1851 finder vi ham i Kendall County, Ill., hvor mange Familier fra Stavangerkanten og fra nogle af Bygderne ved Hardangerfjordens Sidegrene havde boſat ſig. Her kom han til at henleve 46 Aar af ſin Livsdag. Han holdt første Religionsſkole og lyſled i ſine Friſtunder med at overſætte Johan Arndts Poſtulle. Men Nybyggerne vilde have ham til Preſt, og i 1853 udfædte de Kald til ham. Han forſtod, at de godt trængte en Sjæleſørger, men fandt, at han ikke havde Kundſkaber nok til at være det. Han tog da den fornuftige Beſlutning at reiſe til Fort Wayne, Ind., hvor Dr. Sihler holdt igang et praktiſt Seminar til Uddannelse af Preſter. Her blev han et Aar, og Palmeføndag 1854 blev han ordineret af Dr. W. Sihler og Prof. A. Grämer. Til noget Samfund ſluttede han ſig ikke. Elling Eiſen ſtod ham viſtnok nærmest, og de arbejdede ſammen en Tid; men i Længden kunde han ikke drage ſammen med Elling.

Pæſtor Rasmussen ſtiſtede ikke ſaa Menigheder i Illinois, Wiſconſin, Iowa og Minnesota og ledede dem, dels gjennem perſonlige Beſøg og dels gjennem et Blad, han udgav, og hvori han forſvarede ſit Standpunkt og ſin Tro. Til Chicago kom han ofte og prædikede for en Menighed, ſom første ſamlede ſig paa Nordſiden, derefter i et Hus paa Indiana Street. Dette oprindelige Kirkehus har nu længe været et Hardware Store. Arbejdet vokſte ham omſider over Hovedet, og i 1859 reiſte han til Norge for at ſaa Hjælp. Det lykkedes ham at bringe Vægprædikanterne J. Fjeld og N. Amlund til at følge med til Amerika og blive Preſter, den ene i Wiſconſin, den anden i Iowa. Uden Preſteſkole var det dog i Længden ikke mulig at holde det lille, ſpredte Samfund oppe. Det truede med at ſaa ſamme Skjebne ſom den ældſte ſvenſk-lutherſke Kirke i Amerika. Pæſtor Rasmussen ſtod ikke Miſſourierne fjernt. Han havde ſtuderet hos dem, og de havde ſiden ført Lærerforhandlinger med ham. Han kjendte Sihler og Walther perſonlig og holdt af dem.

I 1862 tog han det Raad at ſlutte ſig til den norſke Synode. Det vakte Opſigt, da han tidligere i ſit Blad havde kjæmpet imod den. Foreningen ſyntes noget brat, men var ikke unaturlig. De to Retninger, ſom mødtes, kunde jo flyde ſammen ligesom Floderne Miſſiſſippi og Miſſouri. Den gamle, ægte Pietiſme fra Spenerſ og Franckes Tid ſtillede ſig ikke i noget fiendtligt Forhold til Orthodogien; dog blev Pæſtor P. A. Rasmussen aldrig fuldt ud indforlivet i den norſke Synode. Da Pæſtor J. A. Otteſen engang i hans Paahør udtalte ſin Glæde over, at Synodalerne havde ſaaet ham med ſig, gik der, fortalte gamle Rasmussen ſelv, ſom et Stik gjennem hans Hjerte. Sin Menighed i Liſbon, Ill., fik han ikke ind i det ſtore Samfund, og da

Maadevalgsstriden udbrød, sluttede han sig til Oppositionen mod Synoden og blev fiden med i den forenede Kirke.

For at kunne udbrede gode lutheriske Skrifter blandt Folket stiftede han "Lisbon Forlagsforening." Under dens Medvirkning blev Konfordiebogen optrykt i Amerika i 1866 efter den af Professorene Johnson og Caspari besørgede Oversættelse. Ligesaa fik den oversat Altenburger-Testamentet, som i 1870 tryktes paa Norst i St. Louis og nu findes hos de fleste af den norske Synodes gamle Familier, der bruger det som Huseandagtsbog. I 1875 foretog han en Reise til Norge og traf der nogle af sine gamle Venner. Han var dengang meget syg, saa Reisen gjorde ham godt. Et Par Aar efter begyndte han at udgive "Opbyggelsesblad." Han fyldte det mest med Oversættelser af gamle tyske Theologer og skrev selv kun lidt. Det var vel Grunden til, at det ikke slog synnerlig an.

I de sidste Aar led Pastor P. A. Rasmussen af Brights Disease. Han døde den 15de August 1898.

Gjennem sin lange Embedstid gjorde den gamle, ærværdige Hyrde meget for at bygge den lutheriske Kirke i Amerika. Han var en sødt Taler og havde som Prædikanant neppe sin Overmand blandt Nordmændene i Amerika. Der var en egen Sødme i hans Foredrag, og uagtet han tilsyneladende ikke havde forberedt sig paa almindelig Maade, var der dog god Orden og en Fylde af Tanker i hans Taler. Han var ikke blot Bættelsesprædikanant, men gav ogsaa Føde til dem, som er sande Medlemmer af Guds Rige. Som ivrig Ven af Missionen samlede han rige Gaver til dens Mænd, men glemte dog ikke at yde vakre Bidrag til det Samfund, hvori han stod. Han var med i den Kommission, der udarbejdede Synodens Salmebog, og viste sig som den mest konservative af alle Medlemmerne. Stjont han ikke var valgbar til noget Embede i Synoden, fordi ingen af hans Menigheder stod i Samfundet, blev han dog tre Gange kaaret til Formand i Østlige Distrikt, men vægrede sig for at tiltræde Stillingen. Under Maadevalgsstriden trængte hans Venner ind paa ham, og han lod sig omfide bevæge til at erklære sig villig; men da reiste der sig en stærk Modstand fra den anden Leir, og Sagen blev overgivet til en Voldgiftsret, som afgjorde den efter Synodens Konstitution.

Blandt P. A. Rasmussens Naturgaver maa ogsaa nævnes hans Sindighed, Smidighed og Langsynthed. Han kunde være ligesaa raadsnar, diplomatisk og betænkt som gamle Ueland, om hvem han mindede i mangt og meget. Naar han ikke vilde lade sig udforske, "tog han Dumpulver," som han udtrykte sig, det vil sige, han han lod, som han ikke forstod sig paa Tingene. Hans Begavelse var mangesidig, og han var længe en Hoveding blandt det norske Folk i Amerika.

Da han paa Grund af Sygdom havde taget Afsted som Præst, boede han en Tid i Ottawa, Ill. Sommeren 1898 flyttede han til Lanesboro, Minn., hvor hans Søn Henry er Præst, og hvor der var bygget et lidet Hus for ham. Fire af hans Sønner er Præster i den forenede Kirke. En nu afdød Datter var gift med Pastor Huus.

Tredie Kapitel.

Samfundsdannelse blandt de norske Lutheranere i Amerika.

Det har oftere været sagt, og der kan være nogen Sandhed i det, at alle norske Lutheranere i Amerika burde høre til et og samme Samfund. De har jo alle det samme Sprog, de er alle døpte med den samme Daab, de er alle oplærte i den samme Børnelærdom; Alterens Sakramente modtager de alle i den samme Tro, at det er Kristi Legeme og Blod, som rækkes dem under Brød og Vin; de har alle den samme Bibel og de samme Betjendelsesstrifter, og de har ogsaa væsentlig de samme Salmer til Kirkebrug og Husandagt. Udvortes set, udgjør hele det norske Kirkefolk en Enhed, og for saa vidt skulde det synes, som intet kunde være til Hinder for, at de alle stod sammen. Men saa har det ikke været, og saa vil det neppe blive. For det første er Nordmændene som alle Germaner bejelede af en Selvstændighedsaand, der gjør det vanskeligt for dem at afløse sine Kanter og aflægge Særegenheder for at gaa op i en højere Enhed. Dertil kommer, at der i den lutherste Kirke ligesaa Reformationstiden har været forskellige Retninger, som ogsaa er blevene indplantede i det norske Kirkefolk. Allerede Melancton, Luthers Medarbejder og Ven, veg ud fra den store Reformators bibelske Lære i væsentlige Punkter. I 1521 udgav han en Troeslære, som han kaldte Loci, d. e. Bevissteder, fordi Læren overalt uddroges af den hellige Skrift istedetfor af Traditionen som hos de romerske, og her stod han helt og holdent paa Luthers Side. Han anerkjendte den fra Oldkirken nedarvede Lære om Treenigheden og om Kristus som Gudmenne, men gik med Apostelen Paulus ud fra Retfærdiggjørelsen af Troen som Kjernepunktet i Læren om Frelsens Tilegnelse og holdt ligeledes fast ved Skriftens Lære om Synd og Naade, hvorved al Gjerningsretfærdighed ubeluffes. I Hensyn til Nadverden sluttede han sig ligeledes til den lutherste Skriftlære, at Brød og Vin ikke er blotte Tegn, som Schweizerne mente, men at Jesu Legeme og Blod virkelig er tilstede i disse sakramentale Midler. Det er bekjendt, at Melancton i 1530 skrev den Augsburger Konfession, som er Betjendelsesstrift i hele den lutherste

Kirke, og at han siden i sin Apologi nærmere udredede den. Skrifter af Luther laa til Grund for begge, og under Udarbejdelsen raadsførte han sig stadig med ham. Melancthon var da en ægte Lutheraner. Men senere blev det anderledes med ham. Han var en Foreningsmand og stræbte efter Forsoning med Modstanderne. Snart gav han efter for Katholikerne, snart for Schweizerne. I Læren om Menneskets Frihed bragte hans Humanisme ham til at helde til Luthers Modstander Erasmus, Tidens store Humanist. Til Luthers store Sorg forandrede han i 1535 sin Dogmatik. Naar Mennesket engang skal blive dømt, fordi det ikke annammer den Frelse, som tilbydes det, er det klart, sluttede han, at Annammelsen ikke kan finde Sted uden fri Vilje. Saaledes kom han ind paa, hvad Theologerne kalder Synergisme, idet han lærte, at den menneskelige Vilje virker sammen med Guds Aand og Ord under Frelsens Tilegnelse. I Nadverdlæren skilte han sig ligeledes fra Luther, da Zwinglis lærde Medarbejder Skolampadius gjorde ham opmærksom paa, at mange gamle Kirkefædre havde kaldt Brød og Vin Tegn for Jesu Legeme og Blod. Han kunde ikke gaa med paa, at Kristi forklarede Legeme er allestedsnærværende. Et Legeme kan jo ikke være paa mere end et Sted. Med Calvin fandt han det mere rimeligt, at Jesus i Nadverden meddeler sig til de troende paa en hemmelighedsfuld Maade.

Nadverdlæren var paa Luthers Tid det store Gjerde, som skilte mellem den tyske og den schweizeriske Reformation. Læren om Naadevalget skilte ogsaa, men kom ikke saa sterkt frem. Paa den anden Side stod Læren om Retfærdiggjørelsen af Troen uden Lovens Gjerninger som et uoverstigeligt Gjerde mellem Katholikerne og Lutheranerne. Afvigelsen var grundet i deres forskellige Opfatning af Arvesynden og Menneskets Fordærvelse og af Naaden i Kristus. Katholikerne lærte, at Mennesket ikke "er plad fordærvet ved Adams Fald," men kan virke med i Omvendelsen og gjøre sig fortjent ved gode Gjerninger. Melancthon gik paa langt nær ikke saa vidt, men var dog bange for, at Menneskets sedelige Kraft kunde afstumpes, naar man stadig fremholdt, at hele Frelsen er af Gud. En vis Medvirken, en vis Synergi fra Menneskets Side maatte til.

Luthers Kraft holdt Melancthon i Tømme, ofte til dennes store Fortrydelse; men da Luther var død (1546), opstod et vidtforgrenet Parti, som sluttede sig om Melancthon og efter hans Døbenavn Filip fik Navn af Filippister. Disse lærte en Medvirken af Mennesket ved Frelsens Tilegnelse og indtog i Nadverdlæren den samme Stilling som Calvin, der paa en kunstig Maade aandeliggjorde Zwinglis frække Tydning af Jesu Ord: "Dette er mit Legeme," som efter Zwingli ikke skulde sige andet end: "Dette betyder mit Legeme."

Filippister spredte sig rundt om i mange Lande og kom ogsaa til Danmark. Den lærde Nils Hemmingsen var en af dem. Beshynderlig nok udgav de sig for de rette Lutheranere. De alene havde fattet Aanden i Luthers Lære baade om Frelsens Tilegnelse og om Nadverden, mente de. Skjønt de i Nadverdlæren var enige med Calvin, vilde de dog ingenlunde gjælde for Calvinister, men afviste dette Navn med Haan. Melancthons Svigersøn nedlod sig endog til at øve usjelt Bedrag for at beholde Skinnet af, at han var Lutheraner. Der blev i Tyssland en stor Strid, og de filippistiske Bedragerier afløredes. De, som hemmelig var Calvinister, men ikke vilde være ved det og derfor i Tidens lærde Sprog kaldtes Kryptocalvinister, fik sin Straf. Imidlertid var Melancthon død i 1563. Da Sindene nogenlunde var

Pastor Adolf C. Preuss.

komne til Ro efter Striden, enedes man om at udarbejde en Betsjendelse, som paa ethvert Punkt skulde fastslaa, hvad der er sand lutherisk Lære. Betsjendelsen kom istand i 1577 og kaldes Konfordinformelen. Næsten alle lutheriske Lande i Tyskland indførte den temmelig snart, og i Sverige blev den symbolisk Bog i 1664; men Danmark og Norge kom ved en Misforstaaelse af Kongen til at blive med i det lille Faatal af lutheriske Lande, som ikke antog den. Frederik den anden var dengang "Tvillingrigernes" Styrrer. Han var den lutheriske Lære hengiven, men frygtede for at faa ind blandt sit Folk den bitre Strid, som havde oprevet Tyskland efter Luthers Død. Strid og Røre var han fremfor alt bange for. Nils Hemmingsen, som var Filippist og hemmelig hylkede Calvins Lære om Nadverden, indbildte nu den ulærde Konge, at en saadan Strid netop vilde følge, om Konfordinformelen indførtes. En anden Theolog i Kongens Riger og Lande, Paul von Egen, som var Oversuperintendent i Slesvig og Holsten, var ogsaa imod Konfordinformelens Indførelse, ikke fordi han fandt falsk Lære i den (han var en rettroende Lutheraner), men fordi han personlig var forbitret paa Jacob Andreæ, Hovedmanden for Konfordinformelens Istandbringelse. Saaledes gik det til, at dette vigtige Betsjendelseskrift ikke blev lovfæstet i det danske Monarki. Senere danske Theologer og blandt dem de to fremragende Sjællandsbisper Hans Povelsen Resen og Jesper Brochmand betragtede det dog som gjældende, og naar Christian IV og Frederik III ikke omgjorde Frederik den andens kortsynede og uheldige Beslutning, stode det af Pietet for hans Minde. Siden kom andre Tider. Enkelte Pietister og enkelte Grundtvigianere har gjort meget Bæsen af, at Frederik II udelukkede Konfordinformelen fra sine Riger. De har rost ham som en Troens Forsvarer, medens Sandheden er, at han lod sig lede af nogle anseede Theologer, som af personlige Grunde førte ham bag Lyset. I Konfordinformelen er der visse Ting, som baade Pietisterne og Grundtvigianerne har imod. Pietisterne sammenblander Retfærdiggjørelsen og Helliggjørelsen, og Grundtvigianerne taaler ikke Konfordinformelens Lære om Menneskets dybe Fordærvelse og om Skriften som Guds levende Ord.

En fremragende tysk Kirkehistoriker har Ret, naar han siger: "Luther og Melancthon betegner to Retninger, som i en ny Skikkelse træder hinanden imøde i den tyske Protestantisme. I det 16de Aarhundrede repræsenteredes Melancthons Standpunkt af Filippismen, i det 17de af Calixt og Synkretismen (Religionsblanderi), i det 18de af den snart som pietistisk, snart som bibelsk, snart som historisk, snart som filosofisk fremtrædende Overgangstheologi og i det 19de af Unionstheologien."

Disse Retninger kom fra Tyskland op til Danmark og derfra til Norge. I Tidernes Løb har vort Folk og navnlig dets Prestestand gennemlevet dem alle. En Tid herskede den lutheriske Rettroenhed og lærte vore Menigheder at faa Guds Ord kjær. Saa indtraadte Sløvhed og Slaphed hos Evangeliets Forkyndere, og Reformationens store Grundsætninger toges forsængeligt. Pietismen kom og søgte at blæse Liv i de døde Ven. En Tid lykkedes det. Dog lod dens indre Mangler sig snart tilsynes. Den forstenedes i udvortes Bæsen, idet den ikke lagde Hovedvegten paa Menighedens Livsfilber, Guds Ords rene Lære og Sakramenterne, men paa ydre Gjerninger og især paa de saakaldte Middelting. Om ikke længe bukkede den under for Rationalismen. Fra Pietismens Hovedanstalt i Tyskland, Universitetet i Halle, udgik de første og stærkeste Rationalister, og de pietistiske Prestelærere ved Universitetet

i Kjøbenhavn fulgte efterhaanden i deres Spor. I de sidste Martier af forrige Aarhundrede stode en usædvanlig stor Afgang af gamle, rettroende Præster i Norge, og unge, freidige Rationalister kom ind i deres Sted. Der stod vistnok adskillige igjen af den ældre Skole, da det 19de Aarhundrede randt op; men de sølte sig aflægs og vovede ikke at optræde mod det nye, som var kommet i Mode og førte det store Ord, endog fra flere af Bispestolene. Da optraadte Hans Nilsen Hauge. Han lod sig ikke hindre af, at han var en læg Bondemand. Dreven af en levende Trang til at frelse Sjæle, naar de, som var satte til at være Sjælesørgere, forsvømte sin Pligt, traadte han frem og talte til Folket i Bygd og By. Med sin Respekt for Guds aabenbarede Ord i den hellige Skrift var han et Barn af den gamle Rettroenhed. Med sit Syn for Nødvendigheden af en kraftig Budsprædiken til Opvækkelse af aandeligt Liv var han en Discipel af Spener; men sin Betragtning af Sakramenterne og Middeltningene havde han fra den senere Pietisme, og naar han i Tidens Smag talte om "Dyd og gode Gjæringer," laante han Farve af Rationalisterne. Hauge gav Stødet til, hvad man kan kalde en ny Institution i Norge — Lægmandsvirksomheden. Før var det uhørt, at Lægmand stod op og talte til Opbyggelse. At lære offentlig i Menigheden var kun Præsternes Sag. Men Hauge fik Folket selv til at tage Evangeliets Forhyndelse i sin egen Haand, naar Bægterne paa Zions Mure ledede Menigheden vild eller lagde sig til at sove. Selv var han Bonde, og ved sit Exempel opmuntrede han andre Bondegutter til at træde i hans Spor. Af Folkets brede Lag rundt om i Norges Bygder er der i det 19de Aarhundrede opstaaet en Række Lægprædikanter, hvoraf nogle er blevne helt navngjetne. Hauge vakte Vænderne, og han blev Fader til en egen Indstiftelse, enslags Frikirke midt i Statskirken. Medens Spener var i Frankfurt (1666—1686), fik han istand smaa gudelige Forsamlinger (Konventikler), hvor ogsaa Lægmand talte. Senere hændte det af og til i visse Egne af Tyskland, at Lægprædikanter fremstod; men de var for det meste studerte Folk, eller de var Adelsmænd. Samtidig med Hauge virkede i Danmark Peder Franzen Rytter (død 1806) og Peder Laurzen. De saakaldte "sterke Jyder" udbødte Lægprædikanter, og i Sverige har der været mange saadanne; men det eiendommelige i Norge er, at Lægprædikanterne næsten udelukkende har været Bondemænd, og at de i Tidens Løb er komne frem fra vakte Kredse ude paa Bondelandet. I de sidste 30 Aar har Lutherstiftelsen bragt en strengere Orden ind i den frie Bevægelse. Prof. Gisle Johnson ytrede paa et kirkeligt Landsmøde i Drammen 1860, at det norske Bondesolk sidder inde med en stor Begavelse, og at man ikke bør forsvømme paa ordentlig Vis at nytte den i Guds Riges Tjeneste. Selv gjorde han sit til at giennemføre denne Tanke. Det hænger vel sammen med de nordiske Folks demokratiste Sind dette, at de selv tager sig af de kirkelige Anliggender, naar Præsterne lader dem forfalde. Ellers pleier de lutherste kristne i Norden at efterligne Tyskerne; fra disse er allehaande theologiske Retninger indkomne; men i Hensyn til Lægmandsvirksomhed har Norden og navnlig Norge ydet noget selvstændigt.

En anden nordisk Eiendommelighed er Grundtvigianismen. Den er særlig dansk, men har dog ogsaa udbredt sig til Norge og Sverige. Vistnok havde der før været Mænd, som fremholdt Daabsbetjendelsen og kaldte den de kristnes Banner. Grækeren Zrenæus i Slutten af det andet Aarhundrede (død 202 som Biskop i Lyon) og Tyskeren G. E. Lessing i Slutten af det attende talte om den paa en lignende Maade som Grundtvig; men det var dog først denne danske Række, som grupperede

hele Kristendommen omkring den og lærte, at den er det livsfabende Ord, det sande og egentlige Guds Ord, det Ord, som Kristus meddelte sine Disciple, da han indstiftede Daaben, og som de mundtlig skulde meddele Menigheden, men aldrig nedskrive. Dette havde ikke Grundtvig faaet fra Thyserne eller andre, men selv fundet det ud under Striden med H. N. Clausen.

Ogsaa paa Salmedigtningens Omraade ydede Grundtvig noget selvstændigt, og det glædelige er, at baade Venner og Modstandere opbygger sig ved en stor Del af hans kraftige og kjernefulde Salmer. Omtrent 20 af dem er optagne i Landstads Salmebog, og der findes ogsaa nogle i den norske Synodes Salmebog. Hvem kender ikke det meget brugte Slutningsvers: "Guds Ord det er vort Arvegods?" Det er af ham. Vore fleste Salmer er tyffe, og mange af dem er komne til os i skrøbelige Oversættelser. Men de nordiske Folk har en Salmetunge saavel som Thyserne. I det 16de Aarhundrede sang Hans Kristensen Ethen og Hans Thomassen for den dansk-norske Menighed, i det 17de Thomas Ringo, i det 18de Hans Adolf Brorson, og til dem kom i 19de F. N. S. Grundtvig og M. B. Landstad, der i ingen Henseende staar tilbage for sine store Forgjængere. I vore Kirkebøger har vi ogsaa Salmer af den i sin Tid meget forkjetrede W. A. Wegels. Han hørte ikke til de "store Poeter," men har dog skrevet mange vakre Ting. Af ham er den yndede Salme: "O tænk, naar engang samles skal," ligeledes den gripende Missionssalme: "Herre, vor Gud, med det sømme Hjerter."

I de første Aartier af det 19de Aarhundrede skede alle Vegne et stort Omflag i Kirken. Man var bleven træt af den flade Rationalisme med dens Fornuftighed og slappe Moral, og de mere alvorlige blandt Theologerne frøsigtte Herrens Opfordring hos Jeremias (6, 16): "Staar paa Veiene og ser til og spørger efter de gamle Stier, hvor Veien gaar til det gode, og vandrer paa den." Under og efter de Napoleonske Krige i Tyskland blev der en stor Vækkelse baade i national og religiøs Henseende, og den kom ogsaa op til de nordiske Lande. Grundtvig og A. G. Rudelbach foruden andre opløstede Røsten i Danmark, og mange blev grebne. I Norge udgik stadig nye Rulde af Præster fra Herslebs og Stenersens Skole, og den Alterild, som disse første Præstelærere tændte, vedligeholdtes fiden af deres Eftermænd. Men i al Vækkelse er der nogen Uklarhed, saaledes ogsaa her. Man brød ikke overtvert med de skjeve eller falske Retninger, som hidtil havde raadet, men tog meget af dem med sig ind i den nye Udvikling; man vendte ikke helt tilbage til Reformationens Grundfætninger, men søgte paa allehaande Maader at forsones dem med det i Tidernes Løb tilblevne. Saaledes kom mange til at staa usikkert og utrykt. Men et nyt Liv var begyndt, og en ny Aand var kommen ind i Præsternes Forfyndelse.

Forfjællige Vinde blæste over den norske Kirke, da Udvandringen begyndte at tage Fart, og de bortdragende dannede ingenlunde nogen religiøs Enhed. Statskirken derhjemme havde holdt Folket sammen; men i dette Frihedens Land, hvor Staten ikke blander sig ind i Kirkens Anliggender, maatte de forfjællige Retninger med Nødvendighed gjøre sig gjeldende og sprengte det ydre Sambaand. Dette vil fremgaa endnu tydeligere, naar vi kaster et Blik paa de norsk-lutheriske Samfund i Amerika.

Fjerde Kapitel.

Den norske Synode.

Vi har tidligere hørt lidt om C. L. Clausen, Wilhelm Dietrichson, H. A. Stub og Adolf C. Preus. De var Forløbere for den norske Synode. Past. Dietrichson lod udgaa en Opfordring til de Menigheder, som han og hans to Embedsbrødre havde stiftet, om at sende Repræsentanter til et kirkeligt Møde, som skulde afholdes St. Hansdag 1849 paa Koshkonong; men Mødet kom ikke istand, og i 1850 vendte han tilbage til Norge. Som hans Eftermand kom samme Aar Past. A. C. Preus, og de to Svogre mødtes i New York. Den 4de Januar 1851 indsendt H. A. Stub og C. A. Preus sig efter Aftale hos C. L. Clausen paa Rock Prairie, Wis., og de tre Prester danne her en Kirkeorganisation, som efter Forslag af Preus fik Navn af "Den Norsk-Evangelist-Lutheriske Kirke i Amerika." I Samfundets "Grundlov," som Konstitutionen kaldtes og sandsynligvis var skrevet af W. Dietrichson, inden han reiste, forekom den Sætning, at det bekjendte sig til den Lære, "som er aabenbaret gennem Guds hellige Ord i vor Daabspakt samt i det gamle og nye Testaments kanoniske Bøger." Daabsbekjendelsen er her stillet foran eller paa lige Linie med Skriften, og dette gav Anledning til den siden saa ofte gjentagne Bestyrdning, at den norske Synode er udrunden af grundtvigiansk Rod. Men Roden blev temmelig snart rykket op. I Løbet af 1851 var Presterne Herman A. Preus, Nils Brandt og Gustav F. Dietrichson komne til Amerika. De var ikke Grundtvigianere, men gode Skrifttheologer, og de kunde ikke finde sig i den Bekjendelse, som nys var opstillet.

Den 2den Februar 1852 holdtes et Kirkemøde i Mustego, hvor 6 Prester og 36 Repræsentanter var tilstede. Det af Grundtvigianisme udrundne Samfund var da aarsgammelt, og det blev paa Stedet opløst. At man ikke greb til den Udvei blot at forandre den grundtvigianske Paragraf, kom deraf, at den i "Grundloven" var erklæret "uforanderlig." Mustego-Mødet udarbejdede Forslag til en ny Konstitution, hvor al Grundtvigianisme var udrenset, men maatte paa konstitutionel Vis lade det

hvile, til et nyt Møde var sammenkaldt. En konstituerende Forsamling holdtes den 5te Februar 1853 i østre Kirke paa Koshkonong. Pastor J. A. Ottesen var 1852 kommen fra Norge som Prest til Manitowoc, Wis., saa der nu var syv Prester, som alle var tilstede. Antallet af Menigheder, som lod sig repræsentere, var 38, og de havde sendt 45 Delegater. Den norske Synode blev nu stiftet. Den havde ved sin Stiftelse 31 Menigheder i Wisconsin, 3 i Illinois og 4 i Iowa. Det nye Samfund fik Navn af "Synoden for den Norsk-Evangelist-Lutherste Kirke i Amerika," og Konstitutionens Paragraf 2, som handlede om Læren, siger: "Samfundet bekjender sig til det gamle og det nye Testaments kanoniske Skrifter samt til den norske Kirkes symboliske Bøger." De Prester, som før havde næret grundtvigianske Anskuelser, tilstod, at de havde faret vild og sluttede sig til den nye Konstitution, hvor Bekjendelsen helt ud er gammel-lutherst. Der valgtes Embedsmænd for det nye Samfund, og det blev bestemt, at det skulde holde et af Prester og Repræsentanter bestaaende Møde hvert andet Aar. Lægrepræsentationen skulde bestaa af indtil 3 Mand fra hver Menighed.

Saaledes var der allerede nu to Kirkesamfund blandt de lutherste Indvandrere fra Norge. Det er ovenfor omtalt, at Elling Gielsen stiftede "Den Evangelist-Lutherste Kirke i Amerika" under et Møde paa Jefferson Prairie den 13de og 14de April 1846. Sammen med ham stod dengang Paul Anderson, Ole Andrewsen, A. Scheie og flere, der reisste omkring som Lægprædikanter. 3 Oktober 1850 blev Gielsens Konstitution "paany antagen og underskrevet af 37 Troesbrødre," som havde samlet sig paa Koshkonong. Blandt de tilstedeværende var nu ogsaa P. A. Rasmussen. Tanken var at faa istand baade en Samfunds- og en Menighedsordning; men Gielsen modsatte sig Valg af Embedsmænd for Samfundet, og der blev ikke bestemt noget om Aarsmøder. Derimod beholdt man Konstitutionen, som den var, med den Bestemmelse, at "kun ombvendte og de, som er paa Ombvendelsens Vej," skulde optages.

Det siger sig selv, at theologisk-dannede Mænd ikke kunde slutte sig til et Samfund, der byggede paa en sliig Konstitution, og ophyste Lægfolk indsaa ligesom de, at man ikke kunde handle tvertimod Herrens Ord ved at forsøge at oprykke Rintin af Kirkeageren. Der var ingen anden Udvei end at stifte et nyt Samfund.

Foruden Gielsens Konstitution var der ogsaa mange andre Ting, som skilte. De unge Prester, som var komne fra Norge, var theologiske Kandidater, medens Gielsen og hans Medhjælpere i Sjelesørgergjerningen var Lægprædikanter. Udgaaede fra Almuen ligesom Elling selv, havde de faaet en anden Opdragelse og et andet Syn end Kandidaterne, der mestendels tilhørte Norges Embedsfamilier. To Retninger, som paa flere Omraader var forskjellige, tørnede her imod hinanden. Endog en saa udbortes Ting som den norske Prestekjole dannede et Skille. Nu og da førtes Underhandlinger om Sammenslutning, men lebede ikke til noget.

Tiaaret mellem 1851 og 1861 var i flere Henseender en grundlæggende Tid for den norsk-lutherste Kirke i Amerika. Store Skarer kom hvert Aar over fra Norge og bosatte sig paa forskjellige Steder i den brede Mississippidal. De første norske Settlementer paa Grænsen af Illinois og Wisconsin blev for trange, og Indvandrerne maatte søge længere og længere bort fra den tidligere Alfarvei. De spredte sig videre udover Wisconsin, eller de satte over Floden og tog Land i Iowa og Minnesota. I alle Nybygder var der en Flerhed, som ønskede at faa kirkelig Betjening,

og da Settlerne havde ordnet sig i Menigheder saa godt, de forstod, sendte de Kaldsbreve til Norge. De blev ikke ubesvarede. En ny Slægt af Theologer var vokset op under Professorene Caspari, Gisle Johnson og Rasmus Tønder Nissen. Ikke saa tænkte ligesom Moses, at de hellere vilde lide ondt med sit Folk i Amerika end gaa og vente paa gode Embeder der hjemme. I 1851 reiste H. A. Preus, Gustav F. Dietrichson og N. Brandt, i 1852 J. A. Ottesen, i 1853 B. Køren, i 1854 D. F. Duus, i 1856 J. S. Munch og P. A. Brodahl, i 1857 Laur. Larsen og C. F. Clausen, i 1859 B. J. Muus, N. E. Jensen (en Bror af Stiftsprovsten) og C. F. Magelssen, i 1861 L. Steen og L. M. Bjørn. Til de ældste henregnes nu ogsaa med Rette J. B. Frich, som kom til Amerika i 1862. I 1860 gjorde Laur. Larsen en Tur hjem for at drive Arbeidere ud, og det lykkedes i nogen Mon.

Flere af de nævnte Prestere vendte efter et kortere eller længere Ophold i Amerika tilbage til Norge og kom der ind i geistligt Embede. Blandt disse var D. F. Duus, G. F. Dietrichson, J. S. Munch og P. M. Brodahl. H. A. Stub reiste ogsaa til Norge, da han havde arbejdet her i 13 Aar, men kom i 1865 tilbage. Endog den norske Synodes mangeaarige Formand, Adolf C. Preus, forlod Amerika, da han i 22 Aar havde sat sin Kraft ind i Kirkearbejdet paa denne Side af Havet.

De, som vendte hjem til Fædrelandet, gennemgik Nybyggerlivets Trængsler og bar sin Del af Prestegjerningens Byrder, medens de var her, og da de var komne til Norge, gav de allehaande Oplysninger om det fremmede Land. Udvandringen tiltog stadig, og ikke saa theologiske Kandidater fulgte med. Af saadanne kan her nævnes C. M. Hvistendahl, H. Halvorsen, S. Geelmuyden, H. Hande, D. A. Møllby, D. Asperheim, A. Baartvedt, J. Musæus, H. Haakonson, J. Frost, A. S. Meling, R. W. Bang, L. Carlsen, E. Christoffersen, J. A. Stadstad, R. Helland, Bolleret Frich, D. A. Bu, M. Bæckman, C. C. Stolz, H. A. Hartmann. Flere af dem er endnu i geistlig Virksomhed i Amerika, mange er reiste tilbage til Norge, nogle er døde.

Af dem, som kom til Amerika i Aaret 1851—1861, blev 6 tilbage. De besluttede at dele Lod med sit Indflytterfolk og efter endt Dagverk lægge sine Ben til Hvile i Amerikas Jord. Denne Beslutning tog de vistnok ikke med engang; men den modnedes efterhaanden, og tilsidst førte Forholdene det med sig, at de maatte blive, hvor de var.

Disse 6 blev i Forening med H. A. Stub og den senere tilkomne J. B. Frich den norske Synodes egentlige Grundlæggere; men det siger sig selv, at de ikke alle tog en lige fremtrædende Del i Arbejdet, skjønt de alle var lige flittige og ufortrødne. Naar en Bygning opføres, er der nogle, som murer, medens andre langer Sten. Saaledes ogsaa her. N. Brandt, som havde sit første Kald i Rock River-Settlementet, var i mange Aar en utrættelig Rejseprest. Paa sine lette Ben vandrede han Tusender af Mile og kan godt sammenlignes med den berømte John Wesley, som paa sin Hest for saa vide omkring. Brandt besøgte en Mængde affidesboende Familier, bragte dem Livets Ord og døbte deres Smaabørn, ligesom han i større Settlementer stiftede Menigheder rundt om i Wisconsin, Iowa og Minnesota, holdt Prædikener i Daghytter, Ladebygninger eller under skyggesfulde Træer og uddelte Nadverden. Paa lignende Maade virkede H. A. Preus i Spring Prairie-Settlementet og Bygderne der omkring, J. A. Ottesen i Manitowoc-Skoven og nedover langs Lake Michigan, H. A.

Pastor Herman A. Preuss.

Pastor Wilhelm Kren.

Stub i Mustego med Tilliggelser, den noget senere indvandrede Laur. Larsen i Rush River=Settlementet og i Minnesota, hvor han afløstes af B. J. Muus, som længe var den eneste norske Prest i den Stat.

Hvorledes de første Missionsprester havde det, vil den yngre Slægt skjønne, naar vi samler nogle Træk af Pastor B. Korens Liv. Han har selv intet meddelt, og hans gamle Medarbeidere har forholdt sig ligesaa taus. Om nogen af dem har gjort Optegnelser, kender jeg ikke til; men ønskeligt vilde det være, at Efterslægten fra første Haand kunde faa en Skildring af den ældste Tid eller blot nogle Notitser om Forholdene og Arbeidet i hine grundlæggende Dage.

Jeg er ganske godt kjendt i nogle af de Bygder, hvor Pastor B. Koren har haft sit Virkesfelt, og af tilfældige Ytringer, som han og andre har ladet falde, faar jeg prøve at sætte sammen noget, der kan gjælde som et Rids, indtil der melder sig en Maler, som giver et helt Billede.

Ulrik Wilhelm Koren stammer fra en gammel Kjøbmands- og Presteslægt, som indvandrede til Bergen i Hansæaternes Tid, og i denne sin Fædrenefstad blev han født den 22de December 1826. Han gennemgik Byens Latinskole, og blandt sine Lærere mindest han især Rektor Holmboe og den geniale, men underlige Lyder Sagen. Allerede som Barn fik han et levende Indtryk af Kristentroens Magt til at gribe Hjertet og holde Menneskene oppe gennem alle Livets Trængsler. I 1844 blev han indskrævet som Student ved Universitetet. Under sit Ophold i Norges Hovedstad blev han kjendt med Professor Welhaven, Jørgen Moe, Hartvig Lassen, Johan D. Behrens og mange andre af Datidens Foregangsmænd paa Aandslivets Omraade. Da han har en udmærket Sangstemme, blev han Medlem af Behrens' Kvartet og kom ind i Hovedstadens ledende Familier. Som Student var han vel i flere Henseender lig andre unge Menneskter, som gaar med Duffelue og Stok; men hans fine Natur og det religiøse Drag i ham holdt ham borte fra enhver Udskielse. Han dyrkede Literaturen, læste danske og norske Digtere og erhvervede sig sammen med sin Ven Hartvig Lassen et grundigt Kjendskab endog til Shakespeares foruden til de tykke Hæver i Digtingens Verden.

Det var hans Mening at blive Prest, og han begyndte at studere Theologi; men han var ingen flittig Tilhører ved Forelæsningerne. Dig Missionær H. Schreuder og andre gik han under Studierne sin egen Vej. Dette Træk af Selvstændighed, som allerede dengang viste sig, har siden fulgt ham gennem hele Livet. Den store danske Forfatter Søren Kierkegaard begyndte i 1843 at udsende sine aandrige og vækkende Skrifter og fortsatte dermed til sin Død i November 1855. Slag i Slag udgik fra den enlige Kjempe i Kjøbenhavn Opraab til at stride mod Mørkets aandelige Hær under Himmelen, og hans Slagord lyfte som Lyn og høstes som Tordensraab. Ubarmhjertig blottedes Samsfundets Brøst baade paa det kulturelle og det kirkelige Omraade, og der lød en indtrængende Formaning til mere Indersigthed i Kristendommens Tilsegnelse. Den enkelte stillede sig overfor den alvidende Gud og fik ikke Lov til at gemme sig bort i Statskirkens Maser.

Søren Kierkegaards Optræden vakte en uhyre Sensation i Samsfundets høiere Lag. Mange blev skræmte og blandt dem ikke faa theologiske Studenter. En af Kierkegaards flittigste Læsere i Norge var den unge Wilhelm Koren, og endnu den Dag idag kalder han ham sin Ungdoms Lærer. Men medens flere af hans samtidige

ræddedes for Prestegjerningen, naar de læste Kierkegaard, dreves han netop ind i den og tog den med et Alvor, som siden har præget hele hans prestelige Færd.

Det var nærmest den fra Søren Kierkegaard udgaende Bæffelse, som førte B. Koren over til Amerika, medens den aandelige Lust, der omgav ham i Christiania, da Caspari og Johnson havde begyndt at virke, tillige øvede sin Indflydelse.

En Aften fik han se, at en ny Menighed i Iowa bekjendtgjorde, at den gjerne ønskede at faa sig Prest fra Norge, og i sit stille Sind besluttede han at reise, men sagde det ikke til nogen. Da han havde meldt sig, blev det bekjendt i hans Vennekreds, at han vilde ofre sig for udvandrede Landsmænd. Det vakte naturligvis Opfigt, og mange søgte at holde ham tilbage. Han var for god til at kaste sig bort paa den Maade, mente de. Hans Evner og Rundtaber, hans behagelige Væsen og den Tillid, han allerede nød hos de raadende i Samfundet, vilde uden Tvil aabne ham en glimrende Embedskarriere i Norge og tilsidst løfte ham op paa en Bispestol eller en Statsraadstaburet. Iowa? hvor var det? Det laa jo vestenfor Mississipp, en stor Flod, som kunde sammenlignes med den øvre Nil, den ingen kjendte; det grænsebe ind til den store amerikanske Ørten, den vestlige Halvkugles Sahara. Nei, han maatte da være fornuftig og blive hjemme! Men den unge Mand var uroffelig. "Han skal til Af og Be (Iowa), han!" sa Belhaven. Om Sommeren blev han ordineret af Biskop Arup.

B. Koren var forlovet med Elisabeth Hysing, hvis Fader var Rektor i Laurvig. Paa Kvindesiden er hun af Koren-Slægten. Hun var af samme Sind som sin forlovede. Den 18de August 1853 giftede de sig, og ikke længe efter steg de ombord i en Amerikafarer. De var 13 Uger paa Overreisen over Havet og havde det ikke for godt. Langt ud paa Høsten kom de til Wisconsin, og i December satte de over Mississipp. De havde endnu et godt Stykke Wei til Little Iowa, hvor de skulde finde sit Virkefelt.

Endelig kom de frem og tog ind til Erik Egge paa Washington Prairie. Han havde en af de likste Voghytter paa den lille Høislette, som her breder sig ud med sin hyperlige Jord, og han og hans Hustru var unge Folk. Voghytten staar endnu ude paa Tønet. Jeg har nylig set den og været inde i den. Nedenunder er der en liden Stue og ovenpaa et Klot, som en Trappe fører op til. Her boede de to unge Par den første Vinter, efterat Koren og Hustru var komne til Amerika. Selv de tarveligst bante Mennecker i vor Tid vilde finde, at en saadan Bolig er umulig, især naar to Familier skulde dele den. Men her trivedes de unge Koner noksaa godt. Mændene var hyppig ude: Erik Egge som Snekter og Tømmerhugger, Wilhelm Koren som Prest. Juledag 1853 holdt han sin første Prædiken, og saa mange, som der var Rum til, samlede sig hos Ole Bekken, Fader til nuværende Pastor R. D. Eidsahl i New Hope, Wis. Men en Prest i Amerika kunde ikke, som ofte i Norge, slippe med at holde en Prædiken paa Søn- og Helligdagene og dermed være fri. Han maatte være paa Farten bestandig, og Koren var en af dem, der efterlignede Paulus og aldrig havde Ro.

Ud paa Vaaren 1854 flyttede han og hans Hustru over til Erik Skaarlia, som havde en lidt større Bekvemmelighed, idet han til sin Voghytte havde bygget en Kove eller et Kammer, som Prestefolkene fik. Korens Møblement bestod af et Bord, to Stole og en Halmstæk, der brugtes til Seng.

Fra 1850 og ulyder stede et bethdeligt Indryk af norske Indvandrere til Iowa og den tilgrænsende Del af Minnesota. De tog Land i et Strøg, som strækker sig vestover fra Mississippifloden og er inddelt i Countierne Winneshek, Allamakee, Clayton, Fayette, Chickasaw og Howard paa Iowa-Siden og Houston og Fillmore paa Minnesota-Siden. Erfaring har vist, at de gjorde et særdeles heldigt Valg. Hele dette Strøg blev længe den unge Pastor Korens Missionsfelt, da han i en Arrække var den eneste norske Prest vestenfor Mississippi. I Førstningen havde han kun en norsk Winterfrak til at holde Kulden ude med, og skjønt han ikke har sagt noget om det, er det vist og sandt, at han mangengang baade frøs og svalt paa sine lange Ture omkring i de tyndt byggede Settlementer. Der gaar endnu Sagn om hans første Njoregreier. Han havde en Gamp, som styredes med et Par Tømmer af Bastetaug. En Farmer havde slaet sammen en Slæde. Naar han paa sine Reiser maatte tage ind paa et amerikansk Tavan (Tavern), og han paa sin gentlemansmæssige Maade leverede Tømmerne til Gutten, reiste sig og gik ind, tænkte de fremmede: "Den Mand maa engang ha et bedre Dage; men Lykken har vel været ham ugunstig, og nu maa han fare om som Tramp."

For at have noget til Veiledning i de øde og uvejsomme Egne, udarbejdede Pastor Koren et Kart, som han stadig førte med sig. Hvilket god Hjælp dette ydede, viste sig ved mange Leiligheder. Hr. Erik Egge fortæller, at Presten engang om Vinteren skulde til en Farmer ude paa en Prairie. Han kjørte og kjørte, til Mørket faldt paa, men kunde ikke se Spor af Hus, skjønt han var sikker paa, at Farmeren boede der. Endelig kom han til en liden Haug, som han kjørte over. Da var der en, som steg ud af Haugen og raabte: "Hvem er det, som kjører over min Jordkjelder?" Presten var kommen til den rette Mand og blev hjertelig modtagen. Lignende Historier er der mange af.

Bed Pastor Korens 25-aarige Jubilæum i 1878 oplyste en Raboprest, at Jubilæaren i de første Aar betjente et Kald, som siden blev delt mellem 15 Prester. Nu er det delt mellem mindst 25. Dengang var der ingen Kirker. Skolehuse og Loghytter tjente til Samlingssted ved Gudstjenesterne. I dag er der over 50 norske Kirker i de samme Egne, og mange af dem er store og vakre.

Den unge Fru Koren delte trofast og gudhengiven sin Mand's Arbejde og var hyppig ude hos Kvinder, som laa syge og trængte Hjælp og Trøst. I Mand'sstøvler med lange Skafter vadede hun stundom i Vintertiden gennem Snefanerne for at komme frem. Ud paa Sommeren i 1854 tænkte de nærmeste Menigheder paa at skaffe Prestefolkene et eget Hus, og man begyndte ogsaa at bygge paa det Sted, hvor den smukke Prestegaard nu ligger; men Midlerne var smaa, og man kunde ikke faa det istand. At skaffe Døre og Vinduer var i de Dage en stor Sag, da man jo boede ude i Vildmarken. "Blir det ikke færdigt i Høst da?" spurgte den unge Hustru ængstelig sin Mand, da de en Dag var deroppe; hun var nu i den Stilling, at hun nødig vilde være hos fremmede. "Nei, vi faar nok vente til næste Aar," svarede Manden. "Da — fortæller han — saa jeg for første Gang en Taare i hendes Øine paa Grund af vore Trængsler."

Pastor Koren har oftere udtalt, at det er hans Rone, som har lært ham af prædike folkeligt. Ved Ankomsten til Amerika brugte han det høie og slesne Dialect, som er gjængs blandt de studerte i Norge, og i Konversation nyttede han endnu "Filo-

logernes polyglotte Tungemaal," som G. A. Krogh kaldte det. Men hans Kone fik ham til at stige ned fra de lærde Høider. "Tror du, at Farmerne forstod, hvad du sa idag?" spurgte hun tørt, naar han havde holdt en Prædiken efter Christiania-Prefternes Mønster. Han blev betænkelig og nedstemte Tonen saa godt, han kunde, indtil han lærte at tale til det almindelige Folk. Endnu den Dag idag sætter han sin Kones Kritik over alle andre. Der er vel ingen, som bestrider, at han i en hel Menneftkalder har været den norske Synodes største Taler, og at ikke mange er komne op mod ham. Da jeg først hørte ham, slog det mig, at han talte saa simpelt, og at hans Sprog i meget mindede om den gamle Opbyggelseslitteratur. Hvis man, naar han har talt i Kirken paa Washington Prairie, lader ham forstaa, at man synes godt om hans Prædiken, svarer han ikke sjelden: "Det kommer an paa, hvad min Kone siger."

Hans Menigheder udmærker sig ved sin Oplysning og sit Kristensind. De fleste af Medlemmerne holder inderlig af sin Prest, og mange af dem pleier at sige: "Vi ved ikke, hvad Mand vi har." Manden selv tænker som den, der er beskeden, og giver Gud Gæren for alt.

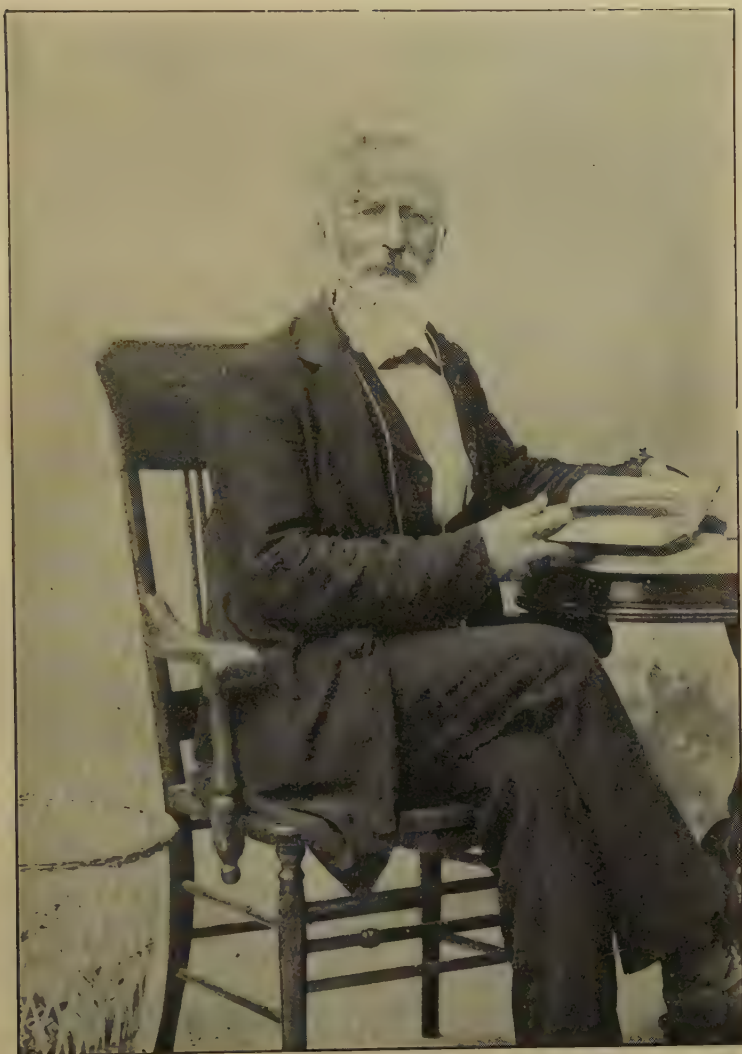
Fru Koren har isandhed været sin Mand en Medhjælp i hans Gjærning, og han har lønnet hende efter Petrus's Formaning ved at elske hende og vise hende Gæren (1 Petr. 3, 7). Den samme Ros som hun fortjener de andre gamle Prestefoner: Fru Preus, Fru Ottesen, Fru Stub, Fru Brandt, Fru Varjen og flere. De har været Mønstre for den efterfølgende Slægt.

Den norske Synodes Stiftere var alle unge Mænd, da de kom til Amerika. Naar undtages A. C. Preus, som var født 1814, var de ældste af dem kun 27 Aar, medens flere var endda yngre. Det var dem i høi Grad til Hjælp, naar der blev Spørksmaal om at ordne og styre, at de var udgaaede af gamle norske Embedsfamilier. Det laa dem ligesom i Blodet at kunne — som Digteren siger — "byggja og bota med Bot, som duger, og gjera Verk, som vara til Verdi øydest."

De sad inde med et Talent for Styrelse, lig den tyfste Adels i Speners Tid, hvorom det heder, at den gjorde Kirken store Tjenester ved at laane den sin Øvelse paa det administrative Felt.

Folket var paa sin Side vant til at se hen til Embedsstanden, især Prefterne, med Gærbødighed, om ikke altid med Kjærlighed, og naar nu nogle af dens Gætlinger kom over til Amerika for at bygge en fri Kirke i et frit Land, fandt de villige Hænder. Det høbende godt sammen.

Statskirken lærer ikke Menighederne at styre sig selv. Begreberne var derfor underlige, da man skulde gaa igang med at danne Frimenigheder. "Skal vi komme til Formandskabsmøde?" spurte Folk, naar Menighedsmøde blev tilkøst. De kjendte til Selvstyre paa det borgerlige Omraade, men ikke paa det kirkelige. De unge Prefter selv maatte gennemgaa en Skole, førend de fik det rette Greb paa Tingen. I Følelsen af sin Uerfarenhed var de forstandige nok til at henvende sig til ældre lutheriske Samfund for at finde Veiledning. Saaledes kom de i Forbindelse med Misfourishoden. Den er stiftet af en Mand, som vort Kirkefolk har hørt meget om, i Førstningen en hel Del godt, siden en hel Del ondt, — Carl Ferdinand Wilhelm Walther. Han kunde ikke direkte meddele sig til vort Folk, da han hverken talte Norsk eller Engelsk; men indirekte er han bleven vort Folks Lærer, idet han har uddannet

Prof. Laur. Larsen.

saa mange af vore Præster og brevet dem ind i gammel Lutherdom. En overveiende Flershed af dem, der sad ved hans Fødder, medens han i over en Menneſtealder var Lærer i St. Louis, Mo., elſter ham ſom ſin egen Sjæl og kalder ham uden Betænkning Amerikas Luther. Lig den ſtore Reformator gjennemgik han i ſin Ungdom en haard Bodſkamp. Han var Pietiſt og vilde ved Spøgelfer og Bodſøvelſer ſtaffe ſig den Hjertefred, ſom kun Kriſti ubetingede Evangelium kan give. Han ſultede ſig, bad og ſtred, men kunde ingen Bei komme. Da blev han af en i Datiden beſkjendt og anſeet Præſt henviſt til Guds Naade i Kriſtus og til gamle Luther, ſom nu næſten var glemt i hans Fædreland Sachſen. "Du er — ſkrev Præſten — lig den Mand, der var ſalden blandt Røvere og ligger der elendig og ſlagen. Men du vil ikke lade den barmhjertige Samaritan, ſom ſtaar hos dig, hjelpe dig op paa ſit Dyr. Du ſparker og gjør Modſtand og kryber ind under Dyret for at bære det, uagtet det ſtaar færdigt til at bære dig. Lad nu din taabelige Modſtand fare, ſaa vil den barmhjertige Samaritan ſætte dig op." Dette Brev fremkaldte en Vending i den unge Waltherſ Liv. Da han havde læſt det, blev han overvældet af ſine Følelſer og løb ind i Stoven, hvor han under et Træ græd ud og ſtod op ſom en ſand troende.

I ſke længe efter reiſte han med en Udvandrerſtare til Amerika og virkede her ſom Præſt og Profeſſor i 49 Aar. Udruſtet med et ſjældent Organisations-talent, overordentlig begabet ſom Sjæleſørger og Lærer, uegennyttig og ſelvfornegtede, med en gjennemført kriſtelig Karakter og en vindende Perſonlighed, utrættelig arbejdsom baade hjemme og ude, i Beſiddelse af en Evne til at ſkrive og tale folkeligt ſom ſaa, ſom han her til at øve en Indflydelse ſom ingen anden Lutheraner paa Amerikas Jord. Det Samfund, han grundlagde, ſtrækker ſig nu fra Hav til Hav og ſtyder hvert Aar en ſaadan Beſt, at de amerikaniſke Sekter, ſom før neppe kjendte en lutherſk Kirke i dette Land, nu maa regne med en ſaadan.

Det eiendommelige ved Manden var, at han ſelv ikke vilde være noget. Han vilde ikke ſtife en ny Retning i Kirken, han ſpekulerede ikke paa at gjøre nogen ny theologiſt Opdagelſe, han gjorde ikke gjeldende nogen ny og overraſſende Betragtning af Ordet og Sakramenterne; men hele hans energiſke Arbejde beſtod i at pege paa "de gamle Stier, hvor Veien gaar til det gode." Han fordybede ſig i Luther og hans ſande Diſciple og tog frem af Glemſelen Menighedens gamle Lærere, da Reformationens Grundſætninger var en Magt i Folkene. Med hele ſin Perſon ſtillede han ſig paa de to lutherſke Hovedprinciper, at Bibelen er Guds Ord og kræver ubetinget Lydighed, og at Retſærdiggjørelſen af Troen er Evangeliet's Hovedſum. I Hensyn til Friſirkeſtyre gik han ud fra Menigheden, den enkelte Stedmenighed, ſom den øverſte jordſke Myndighed. En Samling af Menneſker, ſom har ſluttet ſig ſammen, for at Guds rene Ord kan forkyndes og hans Sakramenter rettelig forvaltes iblandt dem, er en Guds Kirke, ſom har den Forjættelſe, at Helvedes Porte ikke ſkal omſtyrte den. Ingen Præſt, ingen Biſkop, ingen Samfundsorganisation har nogensomhelſt Ret til at byde og befale over den. Menigheden, den være ſtor eller liden, er abſolut ſuveræn, og den vil beſtaa, ſaa længe den holder faſt ved den evangeliſte Beſkjendelſe. Under Waltherſ Portræt ſtaar beſtandig 1 Pet. 2, 9: "I er en udvalgt Slægt, et kongeligt Præſtebdom, et helligt Folk, et Folk til Gienſom, for at I ſkal forkynde hans Dyder, ſom kaldte eder fra Mørket til ſit underfuldelys." Heri udtales hans Grundſætninger for Kirkeſtyre. Enhver Kriſten er Præſt; men ikke enhver er ſtiſſet til at lære

andre, og derfor kan Menigheden overdrage til en enkelt at forvalte Prædikeembedet. Menighedens Rådsret kan ikke indskrænkes eller tages af nogen Myndighed udenfor. Det ligger i Sagens Natur, at ethvert Medlem af en kristen Menighed personlig er interesseret i, at dens Præst forkynder Ordet efter Belysningen og forvalter Sakramenterne rettelig. Derpaa beror hans Vel i Tid og Evighed. Opstaar Strid om Læren, skal den ikke afgjøres ved Flertalsbeslutninger, men ifølge Skrift og Belysning. De, som ikke vil bøje sig for disse, faar gaa ud. En Præst kan ikke kaldes paa visse Aaremaal, men paa Livstid, og han kan ikke afsættes uden for falsk Lære eller ugudeligt Liv. Han maa ikke gaa fra, naar han lyster, men blive i sit Embede, hvor byrdefuldt og fattigt det end er; kun tvingende Grunde berettiger ham til at nedlægge det.

Disse Grundregler ublede Walthers af det nye Testamente, ligesom han ogsaa her støttede sig til Luther, som i 1523 skrev en Bog om Menighedens Pligt og Ret til at vaage over Læren og afsætte falsklærende Præster.

Den norske Synodes unge Theologer kom i Forbindelse med denne sterke Mand og blev hans Disciple. De saa, at den Grundvold, han stod paa, var fast og sikker, og at den gav Tryghed under Arbeidet. Naar vi kalder os Lutheranere, er det selv sagt, at Luther og hans tro Efterfølgere maa være Veiledere og Lærere til en ret Forstaelse af Lov og Evangelium og til en ret Ordning af Menigheden. Da ophører al Jamlen og al Spekulation over: "hvad er Sandhed?" I Guds aabenbarede Ord findes alt det, som vi behøver at vide til Salighed, og Luther har fremgravet det af Gruset og gjengivet det til Folkene. Den nyere Formidlingstheologi søger at forene Reformationens store Grundsætninger med Fornuften og bliver haltende. Luther bortryddede alle Bamseligheder ved at holde sig til, hvad der staar skrevet. Han bød sig for Guds Ord i ubetinget Lydighed, og alle hans Disciple gjør det samme.

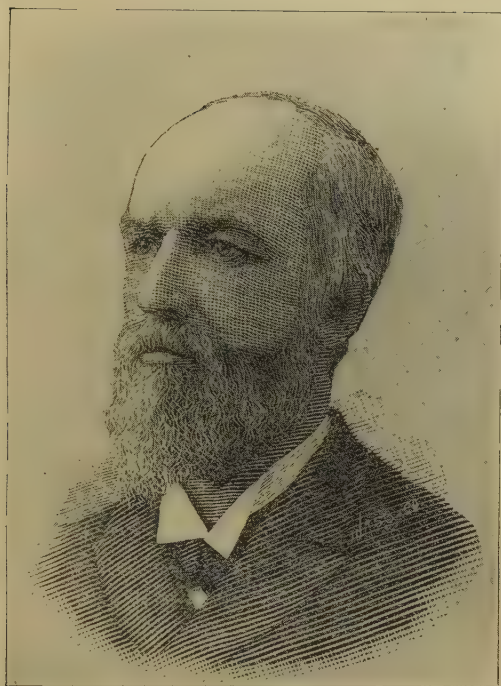
At læse Luther og rettroende lutheriske Forfattere fra det 16de og 17de Aarhundrede blev nu en Trang for Præsterne i den norske Synode. De dreves derved dybere ind i Skriften og vandt frem til en fast theologisk Overbevisning, som de gjorde gjældende uden at lade sig røkke af nogen Modstand. I Synodens Segl satte de: "Der staar skrevet" (Matth. 4, 4), og dette holdt de sig til. Alle maa give dem det Vidnesbyrd, at de aldrig har fraveget dette Standpunkt.

Synoden faar egne Lærestalter.

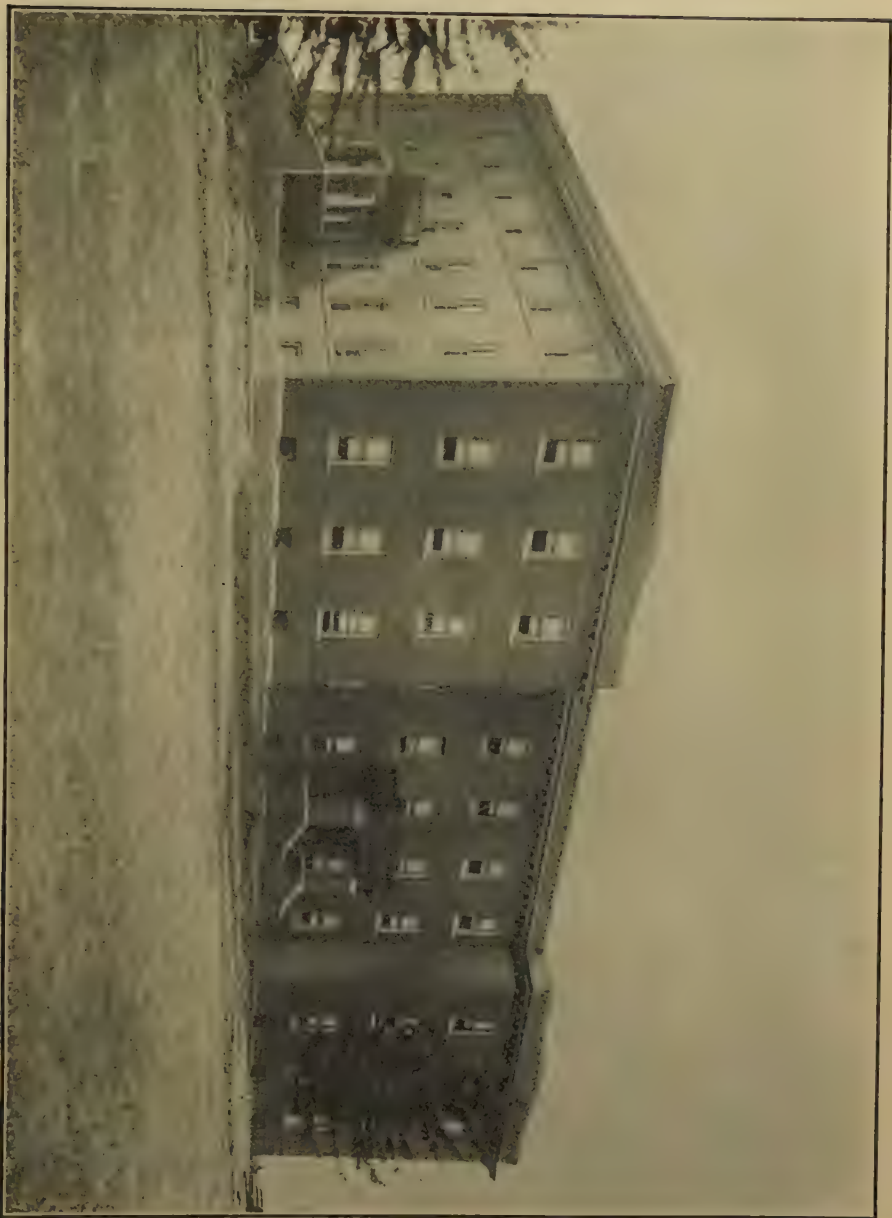
Tilgangen paa Præster fra Norge var aldeles utilstrækkelig for Behovet. Indvandrerstaverne voksede Aar for Aar og gik hver Aar og Sommer op i Tusender; men trods alle Opraab kom neppe en norsk Theolog for hvert 3000 Menneſter, som strømmede ind fra vort gamle Fædreland. Tidlig begyndte derfor den norske Synodes Grundlæggere at tænke paa at oprette Lærestalter i vor egen Midte, for at Trangen til Præster kunde blive afhjulpen. Allerede i 1857 besluttede man paa et begejstret Synodemøde i Bast. B. Korens Hovedmenighed at samle \$50,000 til en theologisk Skole med forberedende Klasser. Siden blev man imidlertid staaende ved at sende Elever til Fort Wayne, Ind., og St. Louis, Mo., hvor den tyſte Missourisynode havde blomstrende Anstalter til Uddannelse af Præster. Enkelte unge Nordmænd drog did i Slutten af 50-Aarene, og for at de ikke skulde savne en norsk Lærer, blev da-

Luther College, Decorah, Iowa.

Prof. F. A. Schmidt.

Saur. Earlen Hall, Decorah, Ia.

værende Past. Laur. Larsen udnævnt til Professor i 1859. Han reiste til St. Louis, hvor de tyske Troesbrødre modtog ham og de unge norske Presteelever med aabne Arme. Imidlertid udbrød Borgerkrigen, og Missouri, som var Slavestat, blev en af Kamppladsene. Presteskolen i St. Louis maatte indtil videre indstilles, og Prof. Larsen og de norske Elever drog hjem. Nordmændene vilde dog ikke give tabt. Adskillelsen fra Tyfterne virkede snarere stimulerende. Det var lettere at faa unge Gutter til at søge en Skole, som laa i et norsk Settlement, end at bringe dem til, saa at sige, at reise udenlands og komme ind blandt et fremmed Folk. Desuden var det vel ikke frit for, at de mere forstandige ugerne saa, at ubefæstede unge Mennesker gik til en Slavestat og kom paa en Skole med udprægede sydstatlige Sympathier.

Luther College blev oprettet. Det gjorde sin første beskedne Begyndelse i Halfway Creek, Wis., hvor en ny og efter Datidens Fordringer ganske rummelig Prestegaard stod ledig, indtil Pastor J. B. Frich i 1862 kom fra Norge og overtog Kalbet. Professor Larsen fik til Medlærer en ung tysk Prest, den senere bekendte Professor og Doktor i Theologien J. A. Schmidt. Skolen i Halfway Creek havde 11 Elever. Det følgende Aar blev den flyttet til Decorah, Iowa, hvor den siden har vokset sig stor og har fæstet saa dybe Rødder, at den forhaabentlig bliver staaende gjennem en uoverskuelig Fremtid. Pastor B. Koren havde allerede omkring 1860 eller før sikret Synoden et Stykke Land ved Decorah, og paa Synodemødet i 1861 blev det besluttet, at Luther College skulde lægges der, saasnart man fik Midler til at skaffe de nødvendige Lokaler. Opholdet i Halfway Creek var kun midlertidigt.

Der er nylig skrevet en stor Bog om Luther College, og i den vil man finde alle Oplysninger derom fra dets Grundlæggelse i 1861 til vore Dage.*) Her kun nogle Bemærkninger. Det er vort Indflytterfolk til Gode, at det saa tidlig oprettede en saadan Anstalt og siden har holdt den igang. Midlerne var smaa, da man begyndte, og man har heller ikke siden haft Overskud at tage af. Fra Norge var man vant til, at Staten sørge for den høiere Undervisning, og naar der er Privatskoler, saa opretholdes de ved høie Skolepenge. Her maatte man aldeles undvære Statens Hjælp, og Skolepengene maatte sættes yderlig lavt for ikke at skræmme nogen bort. Erfaring har fra først til sidst vist, at det mestendels er ubemidlet Ungdom, som er kommen til Luther College. Man har været henvist til frivillige Bidrag, altsaa til noget uvist; men hvert Aar er der dog kommet saa meget ind, at Skolen har kunnet leve. De stadig offentliggjorte Bitteringer for Bidrag fortæller en hel Historie. De kommer ikke som mægtige Skybrud, men snarere som et mildt og velgjørende Duffregn. Blandt Amerikanerne, som ogsaa holder mange store Privatskoler igang, er det blevet almindeligt, at Rigmænd yder Legater paa Hundreatusinder og Millioner. Hos os kommer fra Mænd og Kvinder \$1, 50c, 25c; men Totalsummen bliver alligevel nogenlunde tilstrækkelig, og undertiden er der Overskud. Det viser, at Deltagelsen er almindelig, og at vort Folk ikke trættes, om Kravene vender tilbage Aar for Aar. Men det viser ogsaa noget andet. Det viser, at Kirken er en Magt, som kan gribe Hjerterne og formaar Folk til at ofre noget for høiere Formaal. De, som staar udenfor Menighederne, taler undertiden om, at ogsaa de vil gjøre noget i velgjørende Diemod, og Fritænkerne og Spotterne, som gjerne bruger store Ord om Humanitet og Menneskekærlighed,

*) Det Norske Luther College 1861—97. Af Gisle Bothne.

sætter sig nu og da fore at bringe istand Anstalter til Ungdommens Opdragelse efter deres Grundsætninger; men naar det kommer til Stykket, orker de ikke at bygge og opholde saa meget som "et matrifuleret Hundehus" — for at bruge et Udtryk af Henrik Ibsen. Det er nu, som det var før i Tiden. I den nye Verden saavel som i den gamle er det Kirken, som maa tage sig af Ungdommen og Folkets moralske Opdragelse i det hele. Selv vort Lands religionsløse Folkeskoler har Kirken som Baggrund og Støtte.

Den norske Synode har ikke samlet noget Professorefond. Den vil, at Menighedene altid skal mindes om, at Samsfundets Skoler er deres aandelige Børn, som uafsladelig kræver Opmærksomhed og Kjærlighedsbevisninger. Det gjelder her at vise sin Tro af sine Gjerninger. Folk vil gjerne høre paa opbyggelige Prædikener og svømme hen i søde Følelser; men det betyder ikke stort, hvis det ikke gjør dem villige til at høre saa meget af sit jordiske Guds, at de føler det, for at fremme en stor og ædel Sag. De ligner da Stengrunden, hvorpaa Sæden faldt og stød hastig op, men snart visnede.

Saa af dem, som kom til Amerika fra Norges Fjordegne og Fjelddale, vidste, hvad en Latinskole var. Desto mærkeligere er det, at saa mange blir med i den store Gjerning at bygge en saadan og holde den igang. Det laa nær for mange at tænke: er der ikke Skoler nok i dette Land? Enhver af Vestens Stater har jo et Universitet, og vi maa betale Skat dertil. Kan vi ikke sende vor Ungdom did? Om nogen ønsker at blive Præst, faar han jo der en ligesaa god forberedende Dannelse som ved nogen Skole, vi kan oprette. En saadan Tale hørtes ikke sjelden, og tildels lyder den endnu.

Det var ingenlunde let at møde denne Indvending. Den støttede sig nemlig først til Pengehensyn, som altid har stor Bægt, og dernæst stemte den med en Tendens, som især i den ældre Tid gjorde sig stærkt gjeldende hos os, nemlig at vi skulde aflæde os vor norske Nationalitet og gaa op i det amerikanske Folk. Man kunde i Førstningen kun svare, at de amerikanske Universiteter ligesom Folkeskolerne er religionsløse eller ialfald reformerte, medens det for os var om at gjøre at opdrage unge Mænd til lutheriske kristne. Senere kunde man ogsaa pege paa nationale Hensyn. Erfaring har nemlig vist, at intet i den Grad har bidraget til at opretholde Norskdomen i dette Land som vore høiere Kirkeskoler med Luther College i Spidsen. De er som en Mimers Brønd, hvorfra vort Folk øser Kundskab om sig selv og sin Værdi i Verdensudviklingen. Flere og flere begynder nu at se, at ogsaa vi Smaafolk fra Norge er kaldede til at sætte vor Skjerv ind i den amerikanske Civilisation, saa vi ingenlunde har Ret til at kaste bort vor Fædrearv. Den er den eneste Betaling, vi kan give for det store Gode, at dette herlige Land aabnede sin Havn for os. Ved at lægge vor Fædrearv til Amerikas aandelige Værdier hindres vi saa langt fra at indforlives i dette Land, at vi snarere knyttes desto fastere til det. Vore Skoler giver daglig Beviser paa, at de paa engang formaar at opdrage vor Ungdom til gode Amerikanere og gode Nordmænd.

Den Binding, vort Indflytterfolk har haft af, at det med egne Midler holder høiere Skoler igang, er iøvnefaldende. Mangen Gut, som ikke vilde blevet til noget, har her faaet en Dannelse og en moralsk Holdning, som gjør ham til et fremragende Medlem af Samsfundet. Næppe 10 Procent af de 2000, som har søgt Luther College

(for bare at nævne det), vilde kommet ind paa et Statsuniversitet. I Norge ansees det for noget stort, at en Bondegut eller Sønnen af en simpel Arbejder gaar den studerende Vej og bliver akademisk Borger. Her i Amerika er det blevet en almindelig Ting, at Bondeguttens Bror — Farmergutten — opnaar denne Værdi sammen med Arbejdersønnen.

Fra vore høiere Skoler har Folket i Bygd og By faaet en Skare af Mænd, som forkynder Rigets Evangelium for det. Hver Søndag lyder i tusend Kirker og Skolehuse Guds Ord paa vort norske Mødermaal, frembaaret af Mænd, som engang gik bag Plogen eller arbejdede paa et Verksted. Andre af vore Høiskolers Elever er blevne Lærere, Læger, retslærde. En ikke liden Del er vendt tilbage til det almindelige Forretningsliv; men ogsaa de fleste af disse udmærker sig ved et høiere og ædlere Livssyn, saa de vinde Tillid og gjerne vælges ind i en eller anden betroet Stilling.

Luther College er, som antydet, nærmest en Forberedelsesskole for saadanne, som vil studere Theologi og blive Præster; men ved Siden deraf er det tillige blevet en almindelig Dannelseanstalt paa kristelig Grund. Ikke blot vordende Præster, men ogsaa andre har haft godt af at gaa der.

De, som vil blive Præster, maa studere videre ved et theologisk Seminar. Et saadant orkede ikke den norske Synode at oprette før senere hen i Tiden. Den havde nok med sit College i Decorah. For mange stod det saa, at et norsk Seminar heller ikke var nødvendigt. Tyfkerne i St. Louis var villige til at modtage Studenter fra det norske Brodersamfund i Norden, og de havde i Dr. Walther en Lærer, som overgik alle andre. Gjennem et Tidsrum af omtrent 20 Aar saa Præstemmerne af den norske Synode hen til St. Louis som det Sted, hvor de skulde faa sin theologiske Dannelse, og man kan vist med Sandhed sige, at de alle uden Undtagelse kom tilbage derfra med en levende Begejstring for sit Kald og med det faste Forsæt at lide alle de Trængsler, som Præstegjerningen i Amerikas Nybygder og blandt den spredte Bybefolkning altid medfører.

Omfigder begyndte dog nationale Hensyn at gjøre sig gjældende. Saa hyppelig Præstefkolen i St. Louis end var, havde det sine Ulemper, at den var tyk med tyske Omgivelser, og at de norske Studenter saaledes blev stillet udenfor det Folk og de Menigheder, de tilhørte, og hvor de skulde virke. De blev godt hjemme i det tyske Sprog, hvilket er af stor Betydning for alle Theologer; men de indforlivedes ikke nok i Mødermaalet, og de mindre begavede kom stundom i sine Prædikener til at bruge tyske Ord i den Mening, at de var norske. Saaledes var der en, som holdt en Prædiken mod Rotter, tyk Rotten, det er Partier, som Paulus advarer imod i Gal. 5, 20. I Prof. J. A. Schmidt havde de fra 1872 vistnok en Lærer, som forstod Norsk og hjalp dem under Udarbejdelsen af norske Prædikener; men han var selv Tysser og stod alene. Selv om han havde været en Landsmand, vilde han ikke have kunnet udrette synnerlig mod den Strøm af Tysshed, som Studenterne var midt opi.

I norske Aviser, navnlig Norden, som redigeredes af H. Sande, fremkom stærke Udtalelser om, at den norske Synode burde oprette et eget theologisk Seminar, og under megen Modstand af Samfundets gamle Grundlæggere blev det paa Aarsmødet i Decorah 1876 besluttet, at man skulde gjøre Begyndelsen med de saakaldte "Praktikere." Disse havde ligesom "Theoretikerne" studeret i St. Louis til 1875; men i dette Aar flyttede Tyfkerne sit praktiske Seminar til Springfield, Ill., og de norske

Studenter ved samme fulgte med. Til norsk Lærer fik de D. Asperheim, som var Kandidat fra Norge. I Madison købte Synoden et forladt Soldiers' Orphans' Home og indrettede det til Skole. Her fik nu Samfundet sit første selvstændige Presteseminar med Prof. J. A. Schmidt og Prof. D. Asperheim som Lærere. To Aar efter tog Synoden den Beslutning, at alle dens theologiske Studenter, Theoretikere saavel som Praktikere, skulde gaa til det nye Seminar i Madison. Forbindelsen med den tyfte Skole i St. Louis var dermed ophævet. Det viste sig snart, at dette var et skjebnevangert Skridt. Havde den norske Synode fremdeles sendt sine theologiske Studenter til Tyfkerne, vilde den ikke være bleven indviklet i den bitre og langvarige Naadevalgsstrid, der paaførte den saa store ydre Tab.

Det unge Seminar blev i Madison fra 1876 til 1888, da det flyttedes til Robinsdale, Minn. Her opførtes en ny Bygning; men den nedbrændte i 1895, og nu skal der reises en bedre paa et mere betvent Sted, nemlig i Hamline mellem St Paul og Minneapolis.

Seminariet fik flere nye Lærere, medens det laa i Madison. D. Asperheim, som var af de moderne, kunde kun vanskeligt arbejde sammen med J. A. Schmidt, som dengang var Missourier og beklagede sig over ham paa en Prestekonferens i Milwaukee Vinteren 1878. Protokollen viser, at Prof. Schmidt irettesatte de tilstedeværende Synodeprester, fordi de ikke var missouriske nok, idet de ikke uden videre vilde være med paa at fjerne Asperheim. Ud paa Høsten samme Aar brød Asperheim op fra Madison, og i hans Sted kom H. G. Stub. Aaret efter ansattes Joh. Olvisaker som tredje Professor. Begge sølte sig imidlertid snart drevne til at studere videre i Europa, og i deres Fravær fungerede Pastorerne T. A. Torgerson og R. Bjørge som theologiske Lærere.

Menneskelige Institutioner saavel som menneskelige Individer maa gennemgaa sine Børnesygdomme, og Synodens nye Seminar havde nok af saadanne, medens det var i hint gamle Soldiers' Orphans' Home i Madison. Dertil kom Naadevalgsstridens Oprivninger og Herjinger. Den delte Skolen i to fiendtlige Leire, og Kampen forplantede sig til Menigheder nær og fjernt. De Trængsler, som Seminariet led i Wisconsin's Hovedstad, var uden Tvil en medvirkende Grund til, at det flyttedes derfra, skjønt Synodens Østlige Distrikt havde billigt Krav paa at faa beholde Anstalten i sin Midte. Efter Flytningen til Minnesota blev Pastor J. B. Frich i La Crosse kaldet til Bestyrer og Lærer. Han havde før i 12 Aar med Hæder beklædt Østlige Distrikts Formandsembedet.

Der er ovenfor talt om theoretiske og praktiske Studenter. Paa Theologiens Omraade er denne Inddeling rent amerikansk, men svarer omtrent til en lignende Inddeling i Danmark og Norge af Jurister og Medicinere, som kunde tage enten dansk (norsk) eller latinisk Examen. Her var stor Trang til Prester, og Tyfkerne begyndte med at ordinere og udsende ogsaa saadanne, som ikke kjendte Bibelens Grundprog, men havde en fyldestgjørende Kundskab i den lutherste Lære. De fik Navn af Praktikere. Alle maa de gennemgaa et theologisk Seminar, hvor Undervisningen afpasses for dem; men Kurset er kun toaarigt. Hvis de ikke har de nødvendige For kundskaber, søger de først hen til et College, hvor de da opholder sig i kortere eller længere Tid. Rent undtagelsesvis har man ordineret ældre Mænd, som ikke har gaaet paa nogen herbørende Skole, men ved en Prøve har afslagt Vidnesbyrd om, at de er færdige til at indtræde i Prædikeembedet.

Luther Seminary, Hamline, Minn.

Den norske Synode har fulgt dette Tyskernes Exempel og paa den Maade givet Menighederne en stor Skare af dygtige Ordets Forkyndere, som aldrig var blevne Prestes, om man ligesom i de gamle Lande havde holdt paa, at de først skulde gjøre den lange Omvei gennem Rom, Grækenland og Judæa. Holdende fast ved vor Kirkes Betjendelse, den augsburgske Konfession, hvis 14de Artikel siger: "Ingen bør i Kirken offentlig lære eller forvalte Sakramenterne, med mindre han dertil er rettelig kaldet," er den norske Synode imod en Lægmandsvirksomhed, der optræder som kirkeligt Løsgjængereri; men den tager ikke i Betænkning at ordinere Lægmand, naar nogen af dens Menigheder har kaldet dem til Prestes. Ikke saa Lægprædikanter fra Norge er efter en Prøve eller en kort Skolegang blevne presteviede, og andre Mænd er komne ind i Prestegjerningen efterat have gaaet i Decorah et Aar eller to og siden er blevne uddannede i St. Louis, Springfield, Madison eller Robbinsdale. Mange har ogsaa sluppet forbi Decorah. Dette er praktisk. Trangen til en lignende Fremgangsmaade viser sig endog i Norge, hvor Biskop Skaar, som før bemærket, har foreslaaet, at der ved Lov bør gives Afgang til at prestevie Mænd, som ikke har gaaet gennem Universitetet, men dog viser sig skikede til at være Ordets Tjenere i Kirken. Paa den Maade kan man saa benytte Kræfter, som ellers spildes eller gjør Brud paa god kirkelig Orden ved at fare om paa egen Haand.

Tidlig prøvede den norske Synode paa at forsyne Menighederne med Lærere for deres Børn. Et Lærerseminar blev knyttet til Luther College og samarbejdede med dette i flere Aar. Erfaring viste imidlertid, at en hel Del af Eleverne i Skolelærerklasserne gik over i Colleget for at blive Prestes, og Lærerseminariet flyttedes derfor ud til Sioux Falls, Syd-Dakota, hvor det gennemgik mange Trængsler, men nu er kommet i god Gjænge under Prof. A. Mikfellsens kyndige Ledelse. Den store Opgave at skaffe vort Folk kristelige Barnestoler er endnu kun delvis løst. Vi staar her langt tilbage for Tyskerne. Men kommer Tid, kommer Raad. Tanken er oppe, og den vinder stadig en større Tilslutning. Synodens gamle Formand, H. A. Preus, arbejdede utrættelig paa at aabne Menighedernes Øine for Vigtigheden af at holde kristelige Barnestoler igang; og han efterlod dem denne Sag som sit Testamente.

Nordmændene i Amerika har paa dette Omraade faaet en god Hjælp fra Norge. Blandt Udvandrerstaterner var der mange Skolelærere, som her har fortsat sin Gjerning. De arbejder i alle Samfund og har gjort meget for at holde den gamle norske Børnelærdom oppe iblandt os.

For den konfirmerede Ungdom er der oprettet Lærestalter under forskellige Navne. Ogsaa her har den norske Synode gaaet i Spidsen. For omkring 20 Aar siden satte nogle af dens Mænd, understøttet af enkelte udenforstaaende, en Høistole igang i Willmar, Minn. Siden fulgte Bruslat Academy i Portland, N. D., Stoughton Academy i Stoughton, Wis., Luther Academy i Albert Lea, Minn., Pacific Lutheran University ved Tacoma, Wash., Park Region Luther College i Fergus Falls, Minn., Lutheran Ladies' Seminary i Red Wing, Minn., og Lutheran College i Clifton, Texas.

Det gaar i Regelen godt med alle de nævnte høiere Anstalter. Naar undtages Skolen i Red Wing, som bare er for Piger, søger voksen Ungdom af begge Køn hen til dem og erhverver sig en videre gaaende Skoledannelse paa kristelig Grund.

Synodfolk har ligeledes stiftet og nu i mange Aar opholdt et blomstrende Barnehjem i Nærheden af Stoughton, Wis. Paa samme Sted agter man i en nær Fremtid at bygge et Alderdomshjem.

Det er ovenfor nævnt, at vore Menigheder har modtaget en god Hjælp fra Norge i de mange Lærere, som er komne derfra og her er blevne sit Kald tro. I denne Forbindelse er det ogsaa værdt at berøre, at et betydeligt Antal Skolelærere er kommet ind i Prædikeembedet her i Amerika. Mange blandt dem havde gennemgaaet en eller anden Lærerskole i Norge, og her søgte de hen til Luther College, hvor nogle tog det hele Kursus og blev Theoretikere, medens Flerheden maatte nøie sig med et kortere Ophold og sendtes til det praktiske Seminar. Senere er ogsaa flere af de Lærere, som har faaet sin Uddannelse i dette Land, blevne Præster paa lignende Vis.

Gamle Overlærer R. Knudsen taler i en af sine Bøger meget anerkjendende om de norske Skolelærere og anfører bl. a. til deres Ros, at mange af dem er blevne Præster i Amerika, hvorfra han havde hørt, at de i Regelen gjør det ligesaa godt som de "høislærde" Kandidater fra Universitetet. Det gjorde godt at høre en saadan Dom af en saadan Mand. De norske Skolelærere vandyrdes ofte af de høiere Klasser. I visse Kredse er Ordet "Seminarist" næsten blevet et Skjeldsord. Det skal være Indbegrebet af al Halvdannelse og af alle de Underligheder og Udyder, som en saadan skaber. Sandt er det, at Norges Seminarier kun er som en Forgaard til Videnskabens Tempel. Men ligesom Forgaarden hos Israelliterne var det inderste, hvortil det almindelige Folk kunde komme, saaledes er det ogsaa paa sin Vis med Seminarierne. De er for den simple Mand det høieste og betragtes som folkelige Universiteter. Bonden og den arbejdende Bymand har sjelden Raad til at sende sine Sønner til de lærde Skoler og gennem det høie Universitet. Skal Sønnerne lære noget mere, end der er Udgang til i Folkeskolen, synes man, det er stort, naar de kan komme gennem et af Seminarierne. Og det vil ikke kunne negtes, at disse af de lærde og fornemme lidet agtede Dannelseanstalter har udrettet store Ting, henlagte som de er til forskjellige Vandsdele. De har opdraget mangen Yngling til at blive en dygtig Mand uden at løfte ham saa høit, at han bliver fremmed for det Folk, hvorfra han er udsprungen. Han vender tilbage med saapas Rundskafer, at han kan overtage den møjssommelige og lidet Lønnende, men dog saare nyttige Gjerning at undervise Folkets Børn og gjøre dem til oplyste og ædelttænkende Mennesker. Vinder han Folket, og følger han med Tiden, bliver han ikke sjelden hædret med allehaande Tillidshverv. Han bliver Ordsvører, Forligskommissær, Udstiftningsmand, Valgmand, og ofte hænder det, at han kommer paa Storthinget. I Sverige sa man nylig, at det norske Storthing for en væsentlig Del bestod af Kirkeangere og Skolelærere.

Da Norge havde gjenvundet sin Selvstændighed, sendte Bønderne gjerne sine Præster eller andre Embedsmænd til Thingene. Senere har Udviklingen medført, at de fleste af disse faar sidde hjemme, medens Skolelærerne og Kirkeangerne er komne op i deres Sted. Forklaringen er simpel. De sidste staar Folket ulige nærmere end de første, og Erfaring har vist, at de seminardannede ofte greier Storthingshvervet ligesaa godt som Akademikere af det almindelige Slag. Her i Amerika slaar Skolelærerne sig meget sjelden paa Politisk. Den er her af en anden Art end derhjemme. Men de tjener Folket paa det kirkelige Omraade.

Norst-evangelist-lutherst Kirke, Spring Grove, Minn.

Søger vi at vinde et Overblik over, hvad den norske Synodes Grundlæggere og Styresmænd har bragt istand i de snart femti Aar, hvori de har arbejdet og virket, maa vi sige, at de har al Grund til at takke Gud, fordi de har faaet Lov til at udrette saa store Ting. De har bygget en norsk-lutherisk Kirke i dette Land, og de har opført Skoler, som er blevne Middelpunkter for norsk-amerikansk Kultur og norsk-amerikansk Aandsliv. Selv deres Modstandere har taget dem til Mønster. Direkte og indirekte har de øvet en gennemgribende Indflydelse paa vort Indflytterfolk. Ved sin Selvopofrelse og sin Uegennyttighed har de givet et lysende Eksempel for sine Omgivelser og sine Efterfølgere. De har aldrig sparet sine Kræfter, men brugt dem til det yderste i sit Embedes Tjeneste. Og de har ikke krævet anden timelig Løn end det daglige Brød. Her i Amerika pleier vi at sige, at en Mand bør stræbe at grow up with the country, benytte sig af Omstændighederne til at blive velholden eller rig, efter som Udviklingen strider frem. Denne Regel er ikke bleven fulgt af de gamle Grundlæggere. De bor bedre og gaar vel ogsaa bedre klædte, end da de begyndte; men de er lige fattige, som da de kom. De eier intet uden en god Bogsamling. Medens Tusender af de Mænd, de nu i mange Aar har betjent med Ord og Sakrament, virkelig har "groet op med Landet" og er blevne velhavende, saa de kan lægge Aarerne ind, naar de vil, maa de gamle Prestes arbejde, medens det er Dag. Naar man bærer dem bort, efterlader de sin Familie i Fattigdom. De har ogsaa paa det timelige Omraade søgt at efterligne ham, hvis Sendebud de har været, og som sagde: "Rævene har Huler og Himmelens Fugle har Reder; men Menneskens Søn har ikke det, hvortil han kan helde sit Hoved." Ikke saa at forstaa, at Menighederne har lønnet dem saa slet. Den norske Presteløn er vistnok ikke stor og kan ikke sammenlignes med, hvad Amerikanerne betaler sine Prestes; men den er dog som oftest stor nok til, at en sparsommelig Mand kunde lægge sig noget tilbedste for sin Alderdom, om der ikke stillede en saa uendelig Mængde Arav netop til Menighedernes Hyrder og Lærere. De maa altid gaa i Spidsen, naar Offere kræves. Skal en Skole bygges, Lærere lønnes, fattige Studenter understøttes, Missionen fremmes blandt Hedninger eller Nybyggere, maa Presten bestandig være den første til at give, og i Regelen giver han mere, end han har Raad til.

Styggesider.

Men Billedet har ogsaa sine Styggesider, og nogle af dem faar her fremhæves. At de Theologer, som kom fra Norge, tilhørte Embedsfamilier, var, som allerede nævnt, et Fortrin i den grundlæggende Tid, fordi dermed fulgte en naturlig Gyne til at ordne og styre og en Autoritet, som Folket var vant til at høre sig for; men det var med dette som med Billedet hos Daniel: Fødderne var dels af Jern, dels af Ler. Hvad der i visse Henseender var disse Theologers Styrke, var i andre Henseender deres Svaghed.

Bort Indflytterfolk havde ikke medtaget bare lyse Minder om den norske Embedsstand, især ikke de Skarer, som kom fra Vestlandet, hvor Kløften mellem de høiere og de lavere Samfundslag var størst. Militærstanden udmærkede sig længe ved den Brutalitæt, hvormed den behandlede Folkets Sønner. Skjønt Grundloven befalede almindelig Bernepligt, udfreves dog i mange Aar kun Bondegutter, og de ind-

exerceredes ofte paa en raa Maade, under Banden og Sværger, Hug og Slag. Fogder og Sørenskrivere var satte til at indkræve Skatter og stifte Ret; men de gjorde det ikke sjelden paa en støvende og overmodig Stormandsvis, som gav Indtryk af, at det mere var Magten end Retten, som sad i Høisædet. Presterne var, som ovenfor berørt, jevnførelsesvis de bedste af Norges Embedsmænd. De kom Folket nær i Sorg og i Glæde. De forberedte Ungdommen til Konfirmation, og de fleste vandt dens Hengivenhed. Mange var alvorlige Mænd og dygtige Prædikanter. Men ogsaa Presterne stod ligesom udenfor Folket. De tilhørte en anden Sfære, en anden Kreds end Menigmand. Det var ikke blot deres Kundskaber og Dannelse, som løftede dem op over Mængden, men deres Afstamning og deres Familieforbindelser stillede dem som fremmede blandt det Folk, de skulde opbygge og lede. Yderst sjelden gjorde de mere, end Loben strengt krævede. De holdt de aarlige Overhøringer i Skole-distrikterne, og de gik ud i Sognebud, naar de var kaldte. Men det var paa Vestlandet omtrent eksempelløst, at Presten kom selvmanet til nogen af sine Menighedslemmer og talte om de Ting, som hører til Guds Rige. Og det saldt ham næsten albrig ind at byde Bondemænd og Bondesoner til sit Bord, og selv kunde han bare i Nødsfald spise Bondemad. Paa Østlandet og nordensjælds var det tildeels noget anderledes; men ogsaa der undlod Presten at stige ned til det almindelige Folk. Naar det kom høit, omgiffes han med Storbønder foruden med Bygdens militære og civile Embedsmænd, og det var desværre ofte saa, at det ikke var Omsorgen for Sjelen, som førte ham ind i de store Bondegaarde, men han kom, fordi han kunde saa sig et Glas Toddj og et Slag Kort.

Mindet om alt dette toges med til Amerika, og da man her fandt en Embedsstand, som er ganske anderledes folkelig end den norske, ærgrede man sig over, at man derhjemme var bleven behandlet, som man blev.

Det var da ganske naturligt, at mange af vort Folk i Amerika modtog Vættlinger af de norske Embedsfamilier med en vis Mistro, naar de kom hid som Missionærer. Haugianere, som derhjemme havde et saa skarpt Nie for Skyggesiderne ved Statskirkens Prester, pustede til Jlden. Elling Eielsen og hans Tilhængere levede væsentlig paa Modsatningen mellem "Statspresterne" og det vakte Lægsfolk. Andre gjorde det samme. Nu var det aabenbart for alle, at de Mænd, som stiftede den norske Synode, var ulige mere omgjængelige end Flerheden af deres Embedsbrødre i Norge. De blandede sig med Folket, og ingen kunde med Sandhed sige, at de var "storagtige." De var flittige til at besøge sine Menighedslemmer, uden at de udtrykkelig var tilkaldte, og de nyttede gjerne enhver Anledning til at tale om det ene fornødne.

Dog øvede deres Afstamning og Opdragelse en stor Indflydelse paa dem og gav deres Færd et Præg, som man mærkede sig. I Samfundsspørsmaal havde de to Veie at gaa, en tilhøre og en tilbenstre. Ligesom paa Kristi Tid det store Spørsmaal var oppe: "Er Sabbaten til for Menneskets Skyld, eller er Mennesket til for Sabbatens Skyld?" saaledes spurte man i Norge efter Februarrevolutionen i 1848: "Er Embedsmændene til for Folkets Skyld eller er Folket til for Embedsmændenes Skyld?" — Spørsmålet gav Stødet til en langvarig og bitter Kamp, som endnu ikke er endt. Embedsmændene gav Norge dets frie Grundlov af 17de Mai 1814 og styrede siden en rum Tid det gjensødte Rige, da Folket endnu ikke sølte sig modent til

at overtage Landsfkyringen. Men Grundloven siger, at det er Folket, som skal raade i Norge, og omsider kom Folket og sa: "Nu vil jeg staa ved Roret." Da svarede Embedsmændene og de med dem beslægtede Storborgere: "Hvad for noget? Vi vil ikke vide af et Bøbelherredømme! Før svenskestyret end bondestyret!" Saaledes opstod da en voldsom Strid.

Man skalde tænkt, at oplyste Mænd, som bor i en Republik med et gennemført Folkestyre, vilde svinget tilvenstre ogsaa i norsk Politik, især da de havde et aabent Øie for, at Fædrelandets statskirkelige Præster langt fra var, hvad de burde være. Folkestyret har paa denne Side af Atlanterhavet vist sig at være heldigt. Amerika er, naar alt kommer til alt, maaske det bedst styrede af alle Verdens store Lande. Hvorfor skalde da det lille Norge, hvis Folk er saa oplyst og ensartet, ikke kunne hjælpe sig med et lignende Styresæt?

Men nei, de gamle norsk-amerikanske Præster holdt sig tilhøire, og jo længere det led, desmere indforlivede blev de i den norske Høirepolitik, saa den tilslut er bleven ligesom et Stykke af deres Religion.

De er imod alle Fremskridt, som Nordmændene har taget, siden de selv var unge: imod aarlige Storting, imod Statsraadernes Afgang til Stortingets Forhandlinger og den deraf følgende Parlamentarisme; imod Indførelsen af Jury, imod det rene Flag, imod Venstres Stilling i Konsulatsagen, imod Maalsagen, imod Almenstolernes Omdannelse i folkelig Retning, imod almindelig Stemmeret, fort sagt, de er imod alle Reformer, som Venstre enten har gennemført eller sat paa sit Program. Deres Skræk for "Maalet" var en medvirkende Aarsag til, at de vragede Landstads Salmebog, der har et lidet Stænk af Maalskræv, og de udarbejdede en egen, som nu i mange Aar har gjort sit til at skræmme Nykommere bort fra den norske Synode. Medens de paa det theologiske Felt elsker det ægte gamle mere end nogen anden, er de bange for dets Gjenoplivelse paa andre Omraader. Jury er jo en gammel norsk Indretning. Vore Fædres Stallare eller Statsminister talte paa Thingene Regjeringens Sag for Folket. Maalsagen vil indbjerge Resterne af det gamle norske Sprog, som endnu lever paa Folketungen, og i Stikkelse af "Landsmaal" bringe det ind i Literaturen, Skolen, Kirken og Retsalen. Det rene norske Flag blev til ved en Storthingsbeslutning af 1821, og Kong Oscar I begik en Volds handling, da han i 1845 af egen Magtfuldkommenhed indsatte Unionsmærket.

Paa Grund af sin stive Fastholden ved det norske Høirevæsen er de komne paa Afstand og staar i vigtige Sager fjernt fra vort Indflytterfolk, hvoraf den overvældende Flerhed sympathiserer med Venstres Bestræbelser, som man føler og ser gaar ud paa at affstafte det gamle Embedsvælde og indføre et virkeligt Folkestyre. Afstanden er bleven endda større ved deres Stilling til de republikanske Institutioner i dette Land.

At de er stivnede i sin Ungdoms Ideal, kommer vistnok for en Del deraf, at de saa længe har boet for sig selv. Flere af dem har siddet ude paa hver sin Prairie og er ikke komne i nogen levende Berørelse med det bølgende og afflibende Liv i de store Byer. Man har sagt om Biskop Schreuder, at hans lange Ensomhed gjorde ham envis og selvstikker, saa han ikke taalte nogen Retteelse, men vilde raade alene. Noget lignende er kommet tilsyne hos os. De gamle er saa vis paa Høirevæsenets

Berettigelse, at de søger at indplante det blandt vort norske Folk i Amerika og bruger dertil baade Uviser og Skoler, som staar under deres Kontrol. De ser ikke, at det er en fremmed Plante, som ikke kan trives i dette Lands Jordbund. Intet er de amerikanske Institutioner mere modsat end det gamle aristokratiske Embedsstyre i Norge. Hele vort Folks Livsopfatning strider derimod. Det norske Høirevæsen vil bød med de Mænd, som førte det hid.

Man vil sige, at det ikke har spillet nogen Rolle blandt os, men at det er en privat Sag, enten en er Høiremand eller Venstremand. Det vilde været godt, om saa havde været Tilfældet. Meget af det beklagelige, som er gjort, vilde da været ugjort. Men desværre er det saa, at Høirevæsenet har grebet mere ind blandt Nordmændene i Amerika, end man er tilbøjelig til at tro. En Mandes Tænkemaade giver sig tilkjennde i hans Handlinger. De hemmelige Prestekonferenser, Tilsegnelsen af Slaverilæren fra Missouri, hyppige Overtrædelser af Synodalbestemmelser og Kirkeaaadets Vilkaarligheder er Frugter af norsk Høirefind. At Fagmænd holder Møder for lukkede Døre er vistnok en almindelig Ting; Prester kan gjøre det samme, hvor det ikke vækker Forargelse. Men vort Indflytterfolk fandt det underligt, at de stergte sig inde, naar de samlede sig for at tale om de Ting, som hører til Guds Rige, og for andet kom de vel ikke sammen? Apostelmødet i Jerusalem holdtes i hele Menighedens Overvær; i det frie Amerika maatte det vel kunne gaa an at følge dette høie Exempel. Vort Folk er mistænkjomt, og da Presterne i den norske Synode trods Protest vedblev med sine hemmelige Konferenser, begyndte mange at tro, at de ikke kom sammen for det gode.

Uviserne har gjerne en aaben Sans for, hvad der rører sig i Folket, og det var ved at mærke sig den almindelige Stemning, at Skand i na ven blev en saa sterf Modstander af den norske Synodes ledende Mænd. Hvor ofte skrev den ikke mod de hemmelige Prestekonferenser og stillede dem i et hadefuldt Lys! Slaverilæren gav den et endda sterkere Tag paa de gamle. Dens Kritik var ofte ubillig; men den udtalte dog i Hovedsagen, hvad Folket mente, og derfor blev den et saadant Folkets Blad, som den er.

Hvad burde nu Presterne have gjort? Hvis de havde været Venstremand, vilde de lyttet til Folkets Røst, aabnet Dørene til sine Konferenser paa vid Bæg og indbudt alle til at komme og høre paa; men de var Høiremænd og havde fra Norge medtaget Hemmelighedsstræmmeriet fra det derværende Embedsverk. I Norge maatte man sætte Rigskretens tungvindte Maskineri igang for at faa det værste af Hemmelighedsfuldheden bort; her havde man intet andet Middel end Udtrædelse og Overgang til konkurrerende Samfund.

Men var det da ikke nødvendigt, at Prestekonferenserne holdtes for lukkede Døre? Aldeles ikke. Det var bare en norsk Høiregrille, man gik efter, og man syntes, man gjorde det godt, naar man ikke bød sig for "Skriget," det vil sige for Folkemeningen. Jeg havde i syv Aar den Gæde og Glæde at faa være Medlem af disse hemmelige Konferenser, og jeg kan bevidne, at de baade var lærerige og opbyggelige, saa man kunde ønsket, at ret mange af Lægsfolkene havde været tilstede. Mangen Prest sa, som sandt var: "De er fortsatte Prestestoler, de er praktiske Seminarier. Hvorledes skulde jeg Stakker, som har havt en saa ringe Anledning til at lære noget, klare mig uden dem?"

Der var intet at skjule. Konferenserne kunde for den Sags Skyld været holdte paa et Torv eller hvilkensomhøjest aaben Plads, hvortil enhver dødelig har Afgang. Men hemmelige skulde de være ligevel. Det gav Anledning til allehaande Misthøininger og onde Rhygter. Aviser og Tidsskrifter fortalte de underligste Ting om, hvad der foregik paa den norske Synodes Prestekonferenser. Det var næsten som i den første kristne Tid, da Menigheden for at undgaa blodige Forfølgelser maatte samle sig til Gudstjeneste i underjordiske Huler eller luffede Gaarde, og de udenforstaaende Hædninger for ramme Alvor mente, at de kristne i sine hemmelige Møder bedrev de værste Ugjerninger, slagtede og spiste Børn osv. Dengang var Hemmeligheden en Nødvendighed; her i Amerika var den kun skiftet til at give et ondt Skin og sætte ondt Blod.

Udviklingen har i de senere Aar medført, at den norske Synodes Prestekonferenser er blevne mindre hemmelige, end de engang var.

Slaveristriden.

Slaveristriden rystede den unge norske Synode i dens Grundvolde og satte en Plet paa den, som desværre ikke indtil denne Dag er afbøstet. De fleste, om ikke alle, erkjender nu, at de begik en stor Feil, da de stred for Sydens Slaveri og nærede Sympathi for Oprørerne. De stansede sit Samfund i Bøfsten og bragte det i Banrygte baade i Amerika og i Moderlandene.

Det lader sig forklare, at Professorerne i St. Louis forsvarede Slaveriet. De boede i en Slavestat og lod sig paavirke af sine Omgivelser. Vi er alle Menneffer. Store Værdier stod paa Spil, om Slaverne skulde frigives. Sydhøerne troede dengang, at Slaverne var uomgængelig nødvendige for deres Bomuldsbedrift, som tog et uhyre Opsving, efterat Eli Whitney i 1793 havde opfundet the cotton gin. Skulde de miste dem, vilde deres vigtigste Næringskilde tilstoppes, og de maatte blive forarmede. Deres Theologer var af samme Mening og opbød al sin Skarpsindighed for at bevise, at Slaveriet er en guddommelig Institution, og at den afrikanske Race er bestemt til at være sine Brødres Tjener. Det gik med St. Louiserne og andre Sydstatsiologer som med Sagsførere, der længe staar i Korporationens Tjeneste. Deres Tænkeapparater former sig efter det, som de mest hyjselsætter sig med, og de kan med fuld Overbevisning forsvare, hvad der ikke er ret. Bore Korporationer er tilfreds, naar de faar slige Sagsførere ind i Høiesteret. De forlanger ikke mere.

Ganske anderledes var det med de norske Theologer i Amerika. De boede fjernt fra Slavestaterne, og Hensynet til deres Menigheder maatte stille dem kritisk afvisende til Sydens Slaverilære, skjønt den udgik fra Troesbrødre, istedetfor at gjøre dem villige til at annamme den. Det fortælles ogsaa, at flere af dem havde ondt for at tilegne sig de sydstatlige Sætninger angaaende Slaveriet. Den ældste af dem, Pastor Adolf C. Preus, som mere tænkte med Hjertet end med Hovedet, gjorde længe Modstand, men blev omsider bøiet. Man vil vide, at hans Stilling i denne Sag var Hovedgrunden til, at han forlod Amerika og søgte Embede i Norge. Past. W. Koren viste sig ogsaa tungnem, men pugged tilsidst Legen i sig paa en Vis. Saavidt jeg ved, blev han siden den første, som saa, at Legen var gal. C. L. Clausen var fra først til sidst en afgjort Modstander af den sydstatlige Slaverilære; men han var nu bare

Seminarist, han, og forstod ikke Bibelens Grundprog, saa man let kunde stoppe Munden paa ham. Fredeligfindet og varmhjertet som han var, vilde han sikkerlig trods alt blevet staaende i det Samsund, som han havde været med at grundlægge, om man ikke havde negtet ham Alterens Sakramente, fordi han troede, det var Synd at holde Slaver. Men da man i sin blinde Jær tog ham i Kirketugt og stengte ham Udgangen til Guds Bord, ryttede han Støvet af sine Fødder og gik ud. Han var da Prest i St. Ansgar og nød megen Anseelse baade i sit eget Kald og i Nabomenighedene. Hele Kredsen udtraadte med ham af Synoden og gav siden et værdifuldt Tilskud til et nyt Samsund. Havde Clausen været anlagt for Agitation, kunde han oprevet hele den norske Synode. Der var Sprengstof nok. Men han forholdt sig rolig, og man slap med Skrækken.

Siden har det gaaet i den norske Synode som i Syden selv. Man er vaagnet op som af en ond Drøm. Sydhøerne siger idag, at de ikke vilde ha Slaverne igjen, om de kunde faa dem. Oprøret i 60-Aarene betragter de som et uhyre Misgreb. Som Straf for sin tidligere Forblindelse maa de trækkes med en talrig fort Befolkning, som er vanskelig at civilisere og endda vanskeligere at faa sammenflettet med Samsundets øvrige Bestanddele. Følgerne af Slaveriet ser de endnu daglig for sine Øine. De hvide betragtede det som en Skam at arbejde, da de forte bar Dagens Byrde og Hebe for dem, og siden har de haft ondt for at lære, at Arbejde adler Manden. De vil helst døvne sig og lade alting gaa, som det kan. Derfor staa Syden saa langt tilbage for Norden.

For at være retfærdig mod de norske Prester, som forsvarede Slaveriet, maa man erindre, at de alle var unge Mænd, da Spørsmålet velte sig ind paa dem. Prof. Larsen, Hovedmanden for Slaverilæren blandt Nordmændene, var kun 26 Aar, da han blev sendt til St. Louis og stillede under Indflydelse af den aandsmægtige Walther. Ungdommen er lærvillig og bliver let begejstret endog for Theorier, som ved nærmere Efterhyn viser sig at være vildfarende. Alligevel blir der noget gaadefuldt ved det hele, hvis man ikke tillige tager i Betragtning, at disse unge norske Mænd tilhørte herskende Familier, som var vant til at se ned paa det legemlige Arbejde og dets Udværelse, og hyderligere var blevne bestrøgne heri ved at læse romerske Klassikere.

At denne Forklaring fører ind paa ret Spor, viser sig mest haandgribelig deraf, at kun Utløbere af norske Stormænd tilegnede sig Slaverilæren fra Missouri, medens alle de andre Tusender af Indflyttere var imod den og kun lod sig berolige, da man hoppede over i det bibelske Slaveri, som ikke forelaa. Intet er saa galt, at det ikke er godt for noget. Folket førtes ved Slavestriden ind i Bibelen. Aldrig havde man før saa flittig læst Paulus's Breve til Korinthierne, til Timotheus, Titus og Filemon som nu. Mange lærte dem ordentlig udenad. Og man forsøgte heller ikke at læse Mosebøgerne, da Slaveri ogsaa omhandles der. Bistnok var der dem, som brugte Bibelen ligesom Juristen bruger sin Lovbog; men det hellige Ord har altid en underlig Magt, selv om man kun læser det "for Argumentets Skyld."

Den norske Synode forbandt aldrig den Skade, som Slaveristriden paaførte den. Konkurrerende Samsund fik Vind i Seilene. Ikke saa af Synodens Folk sluttede sig til dens Modstandere, og Skarer af Nykommere gjorde det samme. Jnden Synoden selv blev det efterhaanden stille, og trods det Vanry, hvori den

Bethel Lutheran Church, Madison, Wis.

var kommen, tiltog den stadig paa Grund af det ualmindelig dygtige Arbeide, som udførtes af dens Mænd. Men det viste sig dog, at den Seier, som Slavamændene havde tilkjæmpet sig, kun var en Pyrrhus-Seier. Omtrent ti Aar efterat Slaveristriden var dæmpet, opstod en ny Strid. Den kløvede Synoden i to Dele, og den Del, som faldt fra, var den største.

I Mellemtiden havde der været en Del Rivninger mellem unge Prestes, som var blevne uddannede i dette Land, og de gamle Høvdinge fra Fædrelandet. Man streb ikke om Læren, men om underordnede Spørgsmaal. Det var nærmest en Familietvist. En Fader er ofte sen til at skjønne, at hans Sønner er blevne voksne og ikke længere lader sig behandle som Smaagutter. Det viste sig ogsaa her. De gamle taalte ikke gjerne Modsigelse af sine egne eller nogen Kritik over sine Handlinger af unge Mænd, som de selv havde draget frem. De mødte dem med Streghed. Undertiden fik de Svar paa Tiltale, og da syntes de at se Tegn til, at en utidig Frihedsaand, en revolutionær Aand begyndte at røre sig inden Synodens Presteskab og Menigheder. De tog det rent alvorligt og søgte at slaa denne Aand til Jorden eller drive den ud. Dog var det, som viste sig, igrunden intet andet end at de, som engang var smaa, havde udviklet sig til voksne Mænd. Det var en Frugt af de gamles egen Opdragergjerning, at de engang umyndige var blevne myndige. De første Kulde af amerikannede Prestes var overmaade føielige og lydige; de gjorde ingen Meninger gjeldende. Saa kunde det ikke vedblive at være. Der maatte komme en Tid, da en større Selvstændighed lod sig tilsyne. Og den kom. Det overraskede og bedrøvede de gamle Vedere, og der opstod Rivninger, som frembragte en vis Kulde.

Raadevalgstriden.

Da faldt Raadevalgstriden ind. Angrebet var nærmest rettet mod gamle Dr. Walther, som i en Afhandling om Forskjellen mellem den reformerte og den lutheriske Lære angaaende Raadevalget havde holdt sig til Luther selv og hans nærmeste Efterfølgere istedetfor til Theologerne fra det 17de og 18de Aarhundrede, som alle, for at faae et vist Bys ind i den uigjennemtrængelige Hemmelighed, havde brugt Udtrykket "med Henblik paa Troen." Stridens Ophavsmand fandt det uforsvarligt, at dette Udtryk og de Tanker, det indebar, var udeladt af Systemet, og da han følte sig brøstholden med den Behandling, som i Privataffærer var bleven ham tildel af Dr. Walther, brugte han sterke Ord og reiste en hel Storm. Dr. Walther var imidlertid en meget folketjær Mand, og han og hans Synode tog ikke mere Skade af det voldsomme Angreb end den amerikanske Flaade i Slaget ved Santiago den 3die Juli 1898.

Striden førtes da over til den norske Synode, og her gik det anderledes. Havde de gamle norske Vedere været ligesaa elskede af Prestes og Menigheder, som Dr. Walther var, vilde de redet Stormen af ligesaa let som han. De havde Ret i denne Strid. Jeg er ikke Theolog; men Prof. Gisle Johnson, vort Folks mangeaarige Lærer, var Theolog, og han er et upartist Vidne, da han ikke var med her. I sin Dogmehistorie Side 329—352 behandler han netop de samme Spørgsmaal, som var oppe hos os. Jeg vil anbefale Bogen til alle, som paany vil sætte sig ind i Sagen. Den er udgiven efter hans Død, men aldeles ordret efter de Forelæsninger, som han holdt i Vinteren 1890—91, og som han efter Sedvane dikterede. Jeg kan med min

bedste Vilje ikke skjønne andet, end at han fuldt ud stod paa samme Standpunkt som de saakaldte Misjsouriere i Læren om Raadevalget og Menneſkets Forhold i Omvendelsen. Alle de Tydninger og Forklaringer, som fra den ene eller den anden Side fremkom hos os, viſer ſig at være gamle, og den rette lutherſke Lære blev faſtſlaaet i Konforbieformelen 1577.

Det er bedrøveligt, at det gif, ſom det gif. I Stridens Hede blev der begaaet Feil af begge Sider; men en Splittelse var neppe indtraadt, om Slaveriſtriden ikke iforveien havde undergravet den Tillid, ſom de gamle her fortjente, og om deres norſke Embedsſtyre eller Raade at være paa ikke havde vendt ſaa mange Lægmand og Preſter fra dem. En Række af Tilfælde laa Læren paa Overfladen, medens noget andet rørte ſig nede i Dybet. Gjennem en ſtor Del af Folket aabenbarede ſig en dyb Uvilje mod alt, hvad der kunde ſtemples ſom "misjsourift." Man glemte alt ondt i dette ene Ord. "Al vor Fortrød er thyſt," ſa de danſke i Stridens Aar. Oppoſitionen inden den norſke Synode ſa det ſamme, men ombyttede ofte thyſt med misjsourift. Det er hævet over Tvil, at Minderne om Slaveriſtriden her kom igjen. Viſtnok blev det paastaet af Føreren for Oppoſitionen, at Synoden nu kom med noget nyt, at den hyltede en falſt Lære, ſom den før havde forkaſtet, og at den havde forladt de gamle Stier; men det vilde ikke blevet troet af ſaa mange, om man ikke før havde haft Stræk i Blodet. Førerens Paaſtand blev med Kraft tilbageviſt, og at den var greben ud af Luften, viſer ſig bedſt deraf, at ialſald de meſt fremragende af de udtraadte Preſter idag prædiker juſt ſom Synodepreſterne, ikke alene om de almindelige Kriſtendomsſandheder, men ogſaa om de Ting, hvorom der var Strid. Det er kun paa Diskuſionsmøder, at man kan mærke en Forſkjel.

Samlundsbeſlutninger overſeet.

Det er ovenfor ſagt, at de gamle Styrere ikke ſjelden har ſat ſig ud over Beſlutninger, ſom Synoden har fattet. Jeg ſkal her nævne et Par Exempler; men der er adſkillige andre. Det var ved Tryk fra oven, at Øſtliche Diſtrikt i 1876 kaarede Paſtor P. A. Rasmuſſen til Formand, ſkjønt han ikke var valgbar. De vilde ha ham, fordi han var en anſeet Mand. Som bekjendt overtog han ikke Embedet. I 1883 og 84 kaaredes han paany; men da raſede Raadevalgſtriden, og Synodens Ledere vilde dengang ikke have ham ind i Kirkeraadet og et vigtigt Formandsembede, fordi han hørte til deres Modſtandere. Saa maatte de ſaa ham dømt "til Embeds Fortabſe." At dette i de Tider var at helde Olje i Ilden, ſiger ſig ſelv.

Følge en Synodebeſlutning af 1871 maa ikke nogen paa engang indehave to Embeder i Samfundet. Beſlutningen fattedes efter Indſtilling af Profeſſorerne L. Larſen og F. A. Schmidt. Saa Aar ſenere tillod dog Beſtyreren af Synodens Skole, at man kaarede ham til Viceformand, og han ſtod ſom ſaadan fra 1876 til 1893. Da H. A. Preuſ i Vinteren 1887—88 opholdt ſig i Norge og var borte i adſkillige Maaneder, rykkede Viceformanden op til Formand og var alſaa ſin egen overordnede. Den ſamme Fornøielſe kan Beſtyreren af Synodens theologiſke Seminarium ſaa, om noget indtræffer. Han er nu Viceformand.

Saadant ſom dette er Smaating og gjør igrunden ikke anden Skade end at friſte Folk til at le ad ærbørdige Mand, fordi de tror, at de maa være med alle Begne, for

Nora Kirke, Cass Co., N. Dakota.

at alt skal gaa rigtigt til. Dog er det Embedsaanden fra Norge, som ogsaa her giver sig tiltjende.

Den norske Synode har et Kirkeraad. Det bestaar af Synodens Formand og en Lægmand, som ligeledes repræsenterer hele Samfundet, samt af Distriktsformændene og en Lægmand fra hvert Distrikt. Det er i sig selv en meget nyttig Indretning. Formændene kender godt til Menighedernes Tarv og Trang og kan være dem til Hjælp paa mange Maader. Lægmandene vil kunne give mange værdifulde Oplysninger og tillige være Talsmænd for Lægfolkets Syn og Opfatning. Forsaavidt er alt godt og vel. Men al Historie viser, at enhver Korporation eller Gruppe af Mænd, som er sat til at styre, har en Tendens til at udvide sin Magt og gaa ud over de Grænser, som oprindelig er udstukne for den. En enkelt Styrer søler mere personligt Ansvar; i en Flok kan den ene gjemme sig bag den anden. Den norske Synodes Kirkeraad har stadfæstet denne gamle Erfaring. Det har efterhaanden tilegnet sig Myndighed til at ansætte alle Lærere i Samfundet. Missourisynoden har intet Kirkeraad. Den forenede Kirke har heller intet. Hos begge ansættes Lærere ved Aarsmøderne, hvor der er en stærk Repræsentation for Menighederne, som jo underholder alle Lærestalter og er interesserede i, hvem der faar det Hverv at undervise Ungdommen. Den norske Synode fandt, at Aarsmøderne var et alifor vidtløftigt Apparat og overdrog til Samfundets Prester, naar de var samlede i Konferens, at ansætte Lærere. Saaledes gik det længe. Kirkeraadet eller Bestyrerne for Luther College og Luther Seminar foreslog Kandidater, og Prestekonferensen drøftede og belyste deres Egenskaber, for saa enten at antage eller forkaste de foreslaaede. Under Naadevalgstriden forstyrredes imidlertid den broderlige Enighed baade inden Kirkeraadet og Prestekonferensen, og de gamle Ledere maatte handle paa egen Haand. Dette gav Anledning til, at man kom ind i den Gjænge, hvor man nu er. Prestekonferensen adspørger egentlig ikke mere. Den har tabt sin Ret og Magt til at ansætte Lærere i Samfundets Tjeneste. I Inkorporationsartiklerne for Luther College staar der, at Kirkeraadet, naar Presterne ikke er forsamlede i Konferens, kan henvende sig til hver enkelt gennem Brev. Denne Bestemmelse er aabenbart beregnet paa at forebygge, at Skolen skulde komme i Forlegenhed. I lang Tid holdtes de aarlige Prestekonferenser i Slutten af Januar. Om da en Lærer kort efter blev syg eller døde, kunde man gennem Breve faa Presterne Samtykke til at ansætte denne eller hin nye Mand. Men dette, som oprindelig var en Undtagelse, er i de senere Aar blevet ophøiet til Regel. Efterat Samfundet var splittet, og Naadevalgstriden ophørte, er neppe nogen Lærer ansat paa almindelig Maade. Kirkeraadet har gennem Brev henvendt sig til hver enkelt Prest med Forslag om at godkjende dets Kandidater. Hvad skulde Presterne gjøre, uden at strø Sand paa eller tie stille? Der var ingen Anledning til Diskussion. De fleste af dem, som var uenige med Kirkeraadet, undlod lidt efter lidt at stemme. Ved Besættelsen af vigtige Poster er kun nogle faa Stemmer afgivet.

Omsider har Kirkeraadet fundet, at det ikke længere er værdt at have den Bestemmelse i Konstitutionen, at det egentlig er Prestekonferensen, som paa Menighedernes Vegne skal ansætte Lærere ved Synodens Anstalter. Det foreslaar den omgjort derhen, at Navnene paa dets Kandidater skal offentliggøres en Stund iforveien, for at Prester og Menighedslemmer kan have Afgang til at udtale sig om dem gennem Breve og i Tilfælde anbefale andre. Hvorledes en sliq Bestemmelse vil

virke, er ikke vanskeligt at forudsæ. Følge de Forenede Staters Konstitution ansætter Præsidenten alle føderale Embedsmænd; men hans Udnævnelser maa stadfæstes af Senatet. Hvorledes vilde det vel gaa, om denne Paragraf blev forandret saaledes, at han bare skulde offentliggjøre Navnene paa sine Kandidater i den Tid, da Senatet ikke er samlet, og opfordre hver enkelt Senator, medens han sidder hjemme, til at sige sin Mening skriftlig? Enhver vilde skjønne, at en sliG Forandring i Konstitutionen blot kunde have til Følge at gjøre Præsidenten eneraadig over Landets føderale Embeder. Saaledes ogsaa i den norske Synode. Hvem vil finde paa at indsende skriftlige Indvendinger mod Kirkeaaadets Kandidater? Og om en eller anden ustyldig Sjæl maaſte i Førſtningen vover ſig til det, hvad Garanti har man ſaa for, at Kirke-aaadet vil tage Henſyn til mulige Indvendinger og Forſlag?

Mundtligt Ordſkifte og Afſtemning er en Verdensmagt, en ledende og opholdende Magt i alle Samfund, ſtore og ſmaa, borgerlige og kirkelige. Denne Magt vil den norſke Synodes Kirkeaaad afſtaffe, hvad Læreraſtættelſer angaar, for at komme til at ſtaa alene igjen paa Valpladsen. Det var paa en lignende Maade, at alle uindſtrænkede Monarkier opſtod. Her er der viſtnok ikke Spørſmaal om et Monarki eller Gnevælde; men der er tydelige Tegn til, at et Oligarki eller et Faamandsvælde er under Opſeiling.

At nogle Lærere anſættes faſt, før de kommer, medens andre kun anſættes paa Prøve, er vel i ſig ſelv ikke forkaſteligt; men ofte har det dog givet Vilkaarligheden Spillerum. Flere af dem, ſom uden Prøve er bleven faſt anſatte, har viſt ſig mere ubrugelige end de, ſom man lod ſtaa paa det uviſſe, ſaa Krænkeſen af Lighedſprin- cippet ikke har medført nogen Nytte. Dertil kommer, at man har ladet enkelte ſtaa paa Prøve i en urimelig lang Tid, en 4, 5, 6 Aar, inden man anſatte dem faſt. Der har ikke været nogen faſt Regel, men man har handlet efter Forgødtbefindende.

Følgen af, at Synodens Preſter ikke længere har nogen direkte Befatning med dens Skoler og Lærere, har ſlappet deres Interesſe for dem. De føler ikke mere det perſonlige Anſvar ſom i hine Dage, da de ſelv var med. Faamandsvældet bærer de ſamme onde Frugter, ſom det pleier.

En Trøſt er det, at det ikke kan beſtaa meget længe i et frit Land.

* * *

"Dette ſkulde ſiges, ſaa være det da ſagt!" ſkrev Søren Kierteſgaard. Jeg ſaar bruge de ſamme Ord. Det er ingenlunde med Lyſt og Glæde, at jeg i denne korte Udfigt har medtaget ogsaa Skyggeſiderne ved de gamle Grundlæggere. De fleſte af dem ſtaar mit Hjerte nær ſom ſaa. Men det vilde ikke ſtemme med den hiſtoriske Sandhed at gaa forbi de mørke Pletter og kun udhæve Lyſſiderne. Der er ſaa meget godt at fortælle om den norſke Synodes Fædre, at det ikke ſtader, om man ogsaa peger paa deres Feil. Dertil kommer, at diſſe Feil hører mere ind under deres Arveſynd end under deres gjørlige Synder og maa derfor dømmes deſto mildere.

Femte Kapitel.

Augustanasynoden.

Det er ovenfor antydet, at denne Synode egentlig blev stiftet af Paul Anderson. En Tid hørte han til Elling Gielens Folk, men studerede derefter en Stund ved Kongregationalisternes College i Beloit, Wis., og fik Smag for det engelsk-reformerte Kirkefæst. Lutheraner vilde han dog være, og i Tidens Løb dreves han mere og mere tilbage til sin Fædrenekirke. I 1848 kom han til Chicago og fik istand en norsk Menighed. Mange af dens Medlemmer var fra Egne i Norge, hvor man i lange Tider havde lidt under et ufolkeligt og overmodigt Embedsvælde, hvor det gamle, ærbørdige Maalsføre, som Folket talte, blev foragtet og haanet af "de store," skjønt det er en ægte Datter af Oldnorsken, og hvor Kløften mellem Bonden og den Klasse, som kalder sig "den dannebe," var saa dyb, som den nogensteds har været. Det var da lidet forunderligt, at de Familier, som fra hine Egne var komne til Amerika og her havde arbejdet sig op, ikke var besjælede af nogen synnerlig Kjærlighed til det norske Bæsen, hvis Brangfider de fornemmelig kjendte, men skyndte sig med at blive Amerikanere. De lærte Engelsk og var i almindelig Dmgang med Landsmænd fra Egne, hvor Sproget var mere "dansk," neppe at formaa til at tale sit skønne Morsmaal, som man derhjemme havde bragt dem til at se ned paa som noget simpelt. De brugte det kun sig imellem. Sin Børnelærdom vilde de dog ikke give slip paa; men skulde de have norsk Prest, vilde de ikke, at han under Udsørelsen af sin Embedsgjerning skulde optræde i norske-Presteklæder, men følge Amerikas Skik og enten gaa civilklædt eller i det høieste iføre sig en Prestedragt efter det Snit, som mest bruges inden de reformerte Kirkeafdelinger. Norske Kirkefæst vilde mange af dem heller ikke vide af. Messe for Alteret, Klokkertjeneste, Altgang efter det gamle Ritual, Varselkoners Indledning, Faddere ved Barnebaab og andet lignende var dem for norsk. Det maatte aflægges paa Amerikas frie Jord, hvor Tusender af Menigheder hjalp sig uden alt saadant.

I Paul Anderson fik de en Prest efter sit Sind. Han brugte ikke Prestedragt og norsk Kirkefæst, men lempede sig efter de reformerte, hos hvem han for nogen Del

var opdragen. I og for sig var jo disse ydre Ting af ringe Betydning; men værre var det, at han ogsaa i Læren hældede til den reformerte Side. For at blive ordineret henvendte han sig til The Franckean Synod, som kun var lutherisk i Navn. I Shavon i Nærheden af Jefferson Prairie, Wis., havde han lært at kjende en Frandicianerprest, og Navnet paa det fremmede Samsund drog. Andersons indskrænkede theologiske Kundskaber hindrede ham fra at se, at han, som de gamle Romere sa, seilede paa et Skjær for at undgaa en Strømhvirvel, naar han styeede W. Dietrichson og H. A. Stub og gik til Frandicianerne. I 1851 stiftedes Nordre Illinois Synode. Den var en Gren af Generalsynoden og stod løst til Lutherdommen ligesom denne; men den var dog noget bedre end The Franckean Synod. Her var Paul Anderson med, ligesaa den svenske Prest L. P. Esbjørn, som i dette Arhundrede var den første, der forkyndte Fædrenes Tro for Udvandrere fra Sverige. Blandt Paul Andersons norske Troessæller var Ole Andrewson, Andreas A. Scheie, O. J. Hatlestad og L. H. Norem. De gik saamtidig med ham ind i Nordre Illinois Synode. O. Andrewson var fra Hjartdal i Telemarken og gennemgik Hvedeseids Seminarium. I 1841 kom han til Amerika, blev her båret af den omtalte Ole Hatlestad og virkede som Lægprædikant indtil 1844, da han købte sig Land paa Jefferson Prairie. I 1847 blev han presteviet og betjente forskellige Menigheder i Illinois og Wisconsin indtil sin Død i 1885. Han efterlod sin Familie i god Forfatning.

Andreas A. Scheie var fra Bigedal i Stavanger Amt, hvor Forældrene levede i trange Aar, da de havde 16 Børn, hvoraf 13 Sønner, af hvilke Andreas var den yngste. Han reisste til Amerika i 1840, blev båret af Elling Gieslen og for en Tid omkring som Kolportør og Lægprædikant, indtil han i 1848 blev Prest i Deland, Ill. I 1853 flyttede han til Milwaukee, i 1857 til Newburg, Stillmore Co., Minn., og endelig i 1876 til Norman Co., Minn., hvor han var Prest til 1881. Han nedlagde nu sit Embede og døde i 1885, efterladende sin Familie i gode Aar.

Ole J. Hatlestad var fra Skjold i Stavanger Amt og kom til Amerika i 1846. Bedstefaderen var en af Hauge's Venner og holdt Omgangs-skole i sin Bygd. Undervist af ham, lærte Sønnesønnen nok til ogsaa at blive Skolelærer, og skal man dømme efter hans Bog "Historiske Meddelelser om den lutheriske Kirke i Amerika," var han en ganske oplyst Mand, skjønt han ikke havde haft andre Lærere. Han betjente forskellige Menigheder og endte som Prest ved Decorah, Iowa, hvor han levede i smaa Aar.

L. H. Norem var født ved Haugefjund og kom til Amerika i 1850. Her gennemgik han et helt Kursus ved det saakaldte State University i Springfield, som Nordre Illinois Synode havde oprettet. Den fornemste theologiske Lærer var her Dr. S. W. Harkney, en af disse Fortidens alvidende Amerikanere, som var hjemme i alt, men nu mere og mere forsvinder ligesom Bøffelen. Norem blev i 1857 Prest i Postwick Valley ved La Crosse og oprettede forskellige Menigheder i Omkredsen, men ophørte efter nogen Tid med Prestegjerningen og boede siden i Canton, S. D.

De her nævnte Mænd maa siges at være den norske Augustanasynodes Fædre. Samarbejdet med Nordre Illinois Synode varede ikke længere end til 1860. Da nedlagde L. E. Esbjørn sit Embede som Skandinavernes theologiske Professor ved Statsuniversitetet i Springfield. Der var Lærestridigheder i Samfundet, og de afgjordes, tvertimod Guds Ord, ved Majoritetsbeslutninger. I sin Fratrædelses-

O. J. Gallestad.

Pastor O. J. Gallestad.

Pastor Ole Andrewson.

erklæring siger Esbjørn: "Vi er til enhver Tid udsatte for ved en tilfældig Majoritet af Stemmer, som er imod os, at paatvinges en Forandring i vort Værestandpunkt, medens det dog er vor helligste Pligt at bevare og forsvare vor Troesbekjendelse ukrænket saavel i vore Menigheder som ved den theologiske Undervisning, der meddeles vore Studenter."

Efter 1851, da Esbjørn sluttede sig til Nordre Illinois Synode, var flere svenske Præster komne til, deriblandt E. Carlsson og T. N. Hasselquist. De stillede sig paa hans Side, og til de norske Præsters Ros maa det siges, at de gjorde det samme. Rivningerne med de engelsktalende, som kaldte sig Lutheranere, havde aabnet deres Dine. De forstod, at en anden Land raadete i det fremmede Samfund end i den Kirke, hvis Børn de selv var.

Den svenske Augustanasynode blev nu stiftet, og de saa Nordmænd, som havde gjort en Trip med Svenskerne ind i Generalsynodens Land, hængte sig til den.

Det var Begyndelsen til et skandinaviske-lutherisk Samfund. Et saadant burde vel egentlig staa for os som et Ideal; men Erfaring viser ogsaa her, at "Frænde er Frænde værst." Endog Methodisterne, hvis Kirkebygning er saa rummelig, finder det vanskeligt at holde Svensker og Nordmænd sammen. Saa snart det ene af de to Folk kommer i Flertal, vil det herske og indrette alt efter sit Ønske, medens det andet blir gjort til Tjenestepige.

Da L. B. Esbjørn fratraadte sin Stilling som theologisk Professor ved Illinois Statsuniversitetet i Springfield, hvor han i to Aar arbejdede sammen med Mændene af Generalsynoden, oprettede Svenskerne i 1860 et eget theologisk Seminar i Chicago og indbød de norske Augustanere til at være med. Dette Seminar blev det første, som lutheriske Skandinaver herover fik istand og opretholdt. Tre Aar senere, nemlig i 1863, flyttedes det til Paxton, en liden By omtrent 100 Mil i Syd for Chicago. Her blev Svenskerne og Nordmændene sammen i 6 Aar, og ikke saa ældre norske Præster mindes endnu den Tid, da de studerede i Paxton.

De norske Augustanere havde i de første Aar kun forhenbørende Lægeprædikanter og Skolelærere til Præster; men i 1861 fik de en norsk theologisk Kandidat ind iblandt sig. Det var Carl Johan Peder Pedersen (eller Petersen), Søn af en Bedel eller Janitor ved Christianskjands Skole. Han var blandt de saa, som tog to Embedsexamener i Norge og blev Kandidat baade i Theologien og i Realvidenskabene (Mathematik, Fysik, Mechanik, Zoologi, Botanik, Kemi, Astronomi). Som før fortalt, blev han Paul Andersons Eftermand i Chicago, men kom snart i Strid med sin Menighed, fordi han gik i norske Præsteklæder og brugte norske Kirkeskikke. Klog og betænkt, som han altid var, sagde han: "Nu ja, vi kan jo bruge den norske Vis i 6 Maanedes og derpaa den amerikanske i de følgende 6, saa faar vi se, hvad Folk liker bedst." Dette gik man ind paa. Pedersen benyttede Tiden til at skaffe sig Flertal. Han vandrede flittig omkring og fik alstens Mennesker til at melde sig ind i Menigheden, og da Prøvetiden var ude, og en Afstemning foretoges, stod en betydelig Majoritet paa hans Side. De overvundne sølte sig krænket og vilde tage Kirkeeiendommen, som de ogsaa moralsk havde Ret til, da de havde lagt mest Bønge i den; men ved Domstolene gik Pedersen af med Seieren, fordi han havde Majoriteten paa sin Kant. De verdslige Domstole i Amerika giver i de aller fleste

Kirkesager Majoriteten Ret, hvilket jo stemmer med Aanden i vore Institutioner. Sagens Kjerne indlader de sig ikke paa.

Pedersen betjente en Tid Menigheden i Lee, Ill., som et Annex til den første norsk-lutheriske Menighed i Chicago og optraadte paa begge Steder temmelig skarpt mod den norske Synode. Som Augustanamand sølte han det som sin Pligt at verne om sit Samfund og kjæmpe mod de Mænd, der stadig fremholdt dets Skrøbeligheder i Lære og Praxis. Men jo længere det led, des bedre forstod han, at han igrunder var enig med den norske Synode, og i 1866 gik han over til den. Han blev den en dyr Mand. Skandinaven stiftedes i samme Aar for at være Organ for Augustanasynoden, og dens Giere og Udgivere hørte til den sterke Minoritet, som sølte sig forurettet af Pastor Pedersen. Bladet optraadte sølgelig som den norske Synodes afgjorte Modstander og har i Tidens Løb skadet den mere end nogen anden Modstander. Til Menigheden med de saakaldte "Statsprester" i deres Slaverilære og meget andet kom ogsaa personlig Bitterhed, fordi nogle af dem havde hjulpet Pastor Pedersen i Kampen mod de gamle i hans Menighed.

Pastor Pedersen udgav en liden Bog om sine Oplevelser som Augustanaprest i Chicago. Dens Indhold er for længe siden glemt; men den lever dog endnu i Mindet, fordi han ifølge Raad af nogle blandt sine nye Venner lod Bogbinderen overklistre mangt og meget, efterat Bogen var trykt. Folk, som kjøbte den, skaffede sig Syrer eller andre Remedier for at faa væk Bogbinderens Sapper, saa de kunde komme til at læse ogsaa det, som Styrrerne mente, at Folket ikke havde godt af at se.

Efterat have opholdt sig i Amerika i 12 Aar vendte Pedersen hjem til Norge og blev Prest, først i Hjelberg, siden i Tune. I sit vestlandske Kald kom han ofte i Krangel med Folk; men i Tune blev han godt likt, fordi han med sine mekaniske Kundskaber gjerne hjalp Bønderne til at sætte istand Maskiner og Gaardsredskaber. I 1893 besøgte han Verdensudstillingen i Chicago og hilste paa gamle Kjendinger. Han døde i 1898.

I Pastor C. J. P. Pedersen mistede de norske Brødre af Augustanasynoden sin eneste Akademiker; men de fik snart en igjen i Hr. Johan Olsen, som var Seminarist fra Tromsø og siden læste til Atrium og Andeneramen. Han var theologist Student, da han i 1866 kom til Amerika og blev ansat som Professor i Paxton, hvor han underviste i Norsk, Hebraisk og nogle andre Sprog. Han var den første norske Lærer, som Augustanerne havde; tidligere gik alt paa Svensk og Engelsk. I Paxton læste Prof. Olsen Theologi under T. M. Hæsselquist og tog Examen. Allerede Aaret efter sin Ankomst til Amerika blev han presteviet og fik Kald til Keenah, Wis., derefter til St. Ansgar, Iowa, hvor han nu i mange Aar har virket. Han indehavde i otte Aar sit Samfunds høieste Tillidshverv og har holdt igang en Skole, som søges af Ungdom af begge Køn.

Samtidig med Olsen kom S. M. Krognæs til Amerika og blev Prest i Chicago, hvor der paa Vestsiden var oprettet en Augustanamenighed. Han var Seminarist fra Stord og var en Tid Lærer i Christiania, hvor han oftere hørte populære Forelæsninger af Professorerne i Theologi og blev kjendt med mange Studenter. Slaveristriden var paa sit høieste, da Krognæs kom, og han mente, at den norske Synode kunde ødelægges, naar hans Samfund blot fik den rette Mand til General. Han henvendte sig til forskjellige af de unge norske Theologer, som han kjendte, og kom

Pastor Johan Olsen.

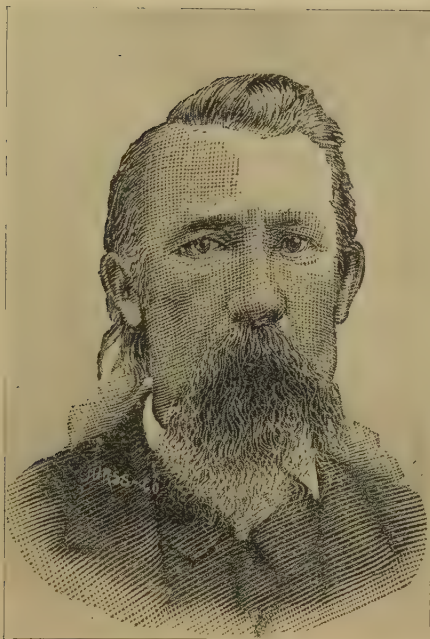
endelig til August Weenaas, som dengang var Prest i Loppen, en ensom Ø i Nordland. Hr. Weenaas havde tidligere sølt sig dragen til Amerika, men var ligesom flere andre bleven skræmt af Prof. Larsen, da denne i 1860 var i Norge for at uddrive Arbeidere og privat foretog den missouriske Slaverilære, for at de, som maatte beslutte sig til at reise, kunde være enige med hans Samfund ogsaa i dette Punkt. Derimod havde Weenaas faaet et særdeles gunstigt Indtryk af en Repræsentant for Augustanashynoden, Pastor Andreen, som i 1861 besøgte det skandinaviske Kirkemøde i Christiania og holdt en Bibellæsning i Gjerhaugens Samfund. Da nu Brevet fra Krognaes indløb Nytaarsaften 1866, var Forbunden beredt, og han besluttede sig til at reise. Ydre Omstændigheder støjede paa. Weenaas laa i Krangel med Dens Landhandler, Hr. Ulich, og han vilde gjerne bort fra Loppen. Et senere Brev fra Krognaes vakte vistnok Betæneligheder; thi deri fremkom den Oplysning, at Augustanashynoden snart maatte deles, da Nordmænd og Svensker ikke kunde dra sammen. Krognaes stilbrede endvidere "med sterke Farver den Uirkeslighed og Sneyerhertethed, som indenfor den lille norske Afdeling gjorde sig gjeldende fra enkelte ældre Presters Side, og som fornemmelig ytrede sig i en fuldkommen Ringeagt for alt fra Hjemlandets Kirke overleveret og et ligesremt Had til de norske Kirkesikke og den gamle norske Prestedragt, med Forkjærlighed for alt amerikansk og under Paavirkning af en Unionisme, som altid har været raadende inden enkelte amerikanske, saakaldte lutheriske Kirkesamfund." (Weenaas's egne Ord i "Mindeblade eller Otte Aar i Amerika. Volden 1890"). Augustanashynoden gik imidlertid ind paa Pastor Weenaas's Forbringelser om Rejsepenge og et Stipendium for at kunne studere Theologi i Tyskland. I 1867 forlod han Nordland, men kom først i Februar 1868 afsted til Tyskland, hvor han en kort Tid hørte Forelæsninger i Erlangen. I Slutten af Juli samme Aar kom han med Familie til Chicago og derfra til Paxton. Her var gamle Hasselquist og en anden Svenske ved Navn Cerven samt Amerikaneren Harkney theologiske Lærere. Prof. Weenaas blev nu den fjerde Mand og repræsenterede Nordmændene. Han fik væk adskilligt af det "Mångläseri," som Dr. Harkney havde indført, og indskrænkede Studierne til theologiske Fag. Fra Norge bragte han med sig nogle gode Afskrifter af Prof. Gisle Johnsons Forelæsninger over Dogmatik, og Svenskerne blev saa glade i dem, at de tog og oversatte dem paa sit Sprog og udgav dem i Trykken. Det er den første trykte Udgave af Dr. Gisle Johnsons "Grundrids."

Weenaas's Ophold i Paxton varede kun et Aar. Paa et Synodemøde i Moline, Ill., fattedes 1869 den Beslutning, at Nordmændene og Svenskerne skulde stilles. Ved Delingen efter Nationaliteter tog Svenskerne Løvens Part: hele Bibliotheket, som for en stor Del var en Gave fra Kong Oscar, alle Bygninger og det værdifulde Land, hvorpaa de stod. Afstillelsen stadfæstedes i 1870 paa Svenskernes Aarsmøde i Andover, Ill., hvor flere af de norske var tilstede. I den gjængse theologiske Stil hedder det, at man gik fra hinanden i broderlig Kjærlighed; dog er Sandheden den, at "Brødrene" ikke kunde fordrage hverandre. Paa et særskilt Møde i Moline 1869 enedes Nordmændene om at oprette Augsburg Seminarium i Marshall (tæt ved Madison), Wis., hvor en amerikansk Akademibygning var tilfals paa gode Villkaar. Prof. Weenaas udnævntes til Bestyrer og theologisk Lærer; men da det nye Seminarium tillige skulde have en forberedende Afdeling og drive denne sammen med et bekendt amerikansk Akademi, maatte ogsaa andre Lærere trædes til. Man kaldte Hr.

Svein Nilsson, som var Seminarist fra Alabo af 1845 og siden havde lagt sig efter Naturfag, saa han i flere Aar kunde forberede Studenter til Andenexamen ved Universitetet i Christiania. Han tiltraadte dog ikke Posten, men gik ind i Skandinaviens Redaktion under R. Langeland og blev om en Tid Bladets Leder under Hr. John Anderson. Som saadan stod han til Vaaren 1887. Istedetfor Hr. Nilsson fik man i Marshall Hr. J. J. Anderson, som var uddannet ved Beloit College. Hr. N. C. Brun, som havde studeret i Paris og siden blev Prest for Krognaes's Menighed i Chicago, men nu virker i Lake Mills, Iowa, var ligeledes en Tid Lærer i Marshall.

Augsburg Seminarium var den første Prestestole blandt Nordmændene i Amerika. Studenterne blev vistnok ikke synderlig hjemme i Bibelens Grundprog eller i Theologien i det hele; men mange af dem fik dog en Kundskab, som gjorde dem til ganske dygtige Prester. Smidlertid var det Samsund, som skulde bære Skolen paa sine Skuldre, temmeligt svagt, og den førte i Marshall en ganske kummerlig Tilværelse. Prof. Weenaas reiste flittig omkring i Nabomenighederne og holdt Prædikener, hvorved han skaffede sig Indtægter, saa han og hans Familie ikke led nogen Nød. Bærrer var det vel for de andre Lærere og for Studenterne. Flere af disse var Seminarister fra Norge, og Hr. Weenaas giver dem i "Mindeblade" det Skudsmaal, at de var særdeles lærelystne. Han roser ogsaa Pastor J. A. Ottesens Folk (af den norske Synode) for den Hjælp, som de ydede Skolen i Marshall, skjønt den jo var et "Madafter." Mange Madvarer kom til Augsburg Seminarium fra den Kant.

Inden det lille Samsund selv var der ingenlunde Enighed. Det havde begyndt i halvt reformerte Spor og beholdt fra sit Samvær med Generalsynoden og Svenskerne den Uting at lade "Ministeriet" d. e. Prestestabet besætte Kaldene i Samsundet istedetfor at overlade dette til Menighederne. Paa ægte reformert Vis opstod der Strid om ydre Ting, Prestestoler, Kirkesikke osv. I den lutheriske Kirke har der fra gammel Tid lige til vore Dage været mange Stridigheder; men man har altid kjæmpet om Læren, om den rette Forstaaelse af Guds Ord, medens de mange Kampe inden den reformerte Kirkeafdeling saa godt som udelukkende har dreiet sig om Udvortesheder, som ikke er stort vigtigere end hint gamle Spørsmål, om man burde give Tiende af Nynte, Dild og Rummen eller lade det være. Prof. Weenaas vilde føre Augustanasynoden ind i den gamle Lutherdom saa langt, han selv rak, og gjøre den til en ægte Datter af Moderkirken; men i denne sin Stræben fandt han Modstand af Samsundets Grundlæggere og ældre Elementer. En Splittelse opstod i 1870. Paa et Møde i St. Augar enedes Prof. Weenaas, Pastor C. L. Clausen, Pastor Müller-Eggen, Pastor Johan Olsen, den ved Norges Universitet uddannede Pastor B. Gjeldaker og flere andre om at danne et nyt Samsund, som de kaldte "Konferensen for den norsk-danske evangelisk-lutheriske Kirke i Amerika." Man ventede, at de fleste af Augustanasynodens Prester og Menigheder skulde følge med ind i den nye Organisation, og at kun de, man ikke ønskede, skulde blive tilbage; men det gik ikke ganske efter Beregningen. Ikke saa af de stærkeste Menigheder blev staaende i det gamle Samsund. Vistnok var en Del af dem og deres Prester af en anden Aandsretning end Weenaas; men en Hindring for at følge ham var ogsaa det, at de syntes, at "Konferensen" oprettedes paa en saa tvetydig Maade og ad saadanne Veie, at de maatte holde sig borte fra den. 18 Augustanaprester indmeldte sig straks,

Prof. August Weenaas.

senere kom 6 andre, som ikke var tilstede paa St. Ansgar-Mødet. Blandt dem, som Prof. Weenaas havde gjort Regning paa, var S. M. Krognæs, som gav det første Stød til hans Raldelse til Amerika og var enig med ham i hans Opposition mod de gamle; men efter hvad Hr. Weenaas privat har meddelt, følte Krognæs sig stødt, fordi man fratog ham Redaktionen af Samfundets Blad, Den norske Lutheraner, og gav den til Samfundets theologiske Professor, Hr. Weenaas.

Årsagen til Splittelsen angives af Weenaas at være et Brev, som Pastor D. Andrewson lod trykke og udbrede om Vaaren i 1870. I dette Brev angrebes de yngre Prester, fordi de havde bragt Forstyrrelse og Splid ind i Samfundet. Skulde dette reddes, maatte man vende tilbage til de gamle Spor og navnlig aldeles fjerne de norske Kirkefætte. Vilde nogen ikke gaa med herpaa, skulde de udstødes.

Kun 10 Prester blev tilbage i den gamle Augustanasynode; men et forholdsvis stort Antal Menigheder blev staaende med dem. Augustanavnet var blevet dem kjær, og de ønskede ikke at flytte ind i et nyt Samfund med et nyt Navn. Udsigterne var ikke lyse; men man haabede paa bedre Dage. Skolebygningen i Marshall, Wis., toges i Besiddelse af de gamle Augustanere, medens Augsburg Seminarium fortsattes af Weenaas i hans rummelige Bolig. Prof. J. J. Anderson skulde nu være Lederen af Augustanernes Skole, og han gjorde, hvad han kunde, men var ikke Stillingen voksen. Siden flyttedes Anstalten ud til Beloit, Iowa, og endelig til Canton, S. D. Den svævede en Tid mellem Liv og Død, men kom sig senere ganske godt op. Tønnes Tollefson, en Jæderbu, som var gift med en Hardangerjente, Anna Rosasaland fra Steinsdalen i Vikør, var meget bemidlet og barnløs. Han var en trofast Augustanamand, og efter sigende gav han i sit Testamente \$15,000 til Augustana College. Da den forenede Kirke stiftedes i 1890, gik Augustanasynoden ind i den med Menigheder og Fond. Nogle Aar før havde Synoden underhandlet med Konferensen om en Sammenslutning; den var bleven træt af at stå alene. Efter Hatlestad's Bog havde Augustanasynoden 91 Menigheder, da den afsluttede sin Eksistens som selvstændigt Samfund. Antallet af dens Prester var omkring 30. Blandt disse var D. Lysnæs en af de mest fremragende. Han var Seminarist fra Åster og havde som Lærer i Christiania hørt mange af Prof. Gasparis populære Forelæsninger. Da han i 1868 kom til Amerika for at betjene en Menighed i Pontiac, Ill., fik han det meget ondt. Han maatte bo paa et usundt Sted og mistede sin Hustru; men han bar alle sine Trængsler med stor Taalmodighed. En Tid var han Professor ved Augustanasynodens Presteskole, og det var Meningen, at han i samme Egenkab skulde repræsentere sit Samfund ved den forenede Kirkes Seminar i Minneapolis; men han blev syg og døde. Lysnæs var bekendt for sin sjældne Bibelfundskab og sin personlige Fromhed, og han var agtet af alle, som kjendte ham næriere, om han end som Prest havde forskellige Mangler.

Blandt Augustanasynodens Presteskab var der efter Skilsmisken fra Weenaas tre Seminarister fra Norge; Resten af dens Prester var mestendels forhenbørende Vægprædikanter, om hvis Bættelse D. J. Hatlestad fortæller i sin Bog af 1887. Menighederne bestod for nogen Del af Haugianere fra Norge; men disse udgjorde ikke Flertallet. Hvad der drog Folk til Samfundet, var dens amerikanske Aand. De fleste udmærkede sig ved sin Bindstibeligthed og Afholdenhed fra sterke Drikke. Presterne kunde ikke gjøre meget for almindelig Oplysning; Skoler manglede.

Prof. Weenaas var kaldt over til Amerika for at bejæmpe den norske Synode, og han svigtede ikke den Hæne, han havde svoret til; han var en vældig Stridsmand. Men i den Erklæring om, "hvad vi ville," som han lod indrykke i Den norske Lutheraner No. 2 1869, fremsfører han mod den norske Synode kun saadant, som denne selv altid har forkastet, nemlig at de lutherste Dogmatikere fra det 17de Aarhundrede skulde stilles paa lige Linie med vor Kirkes Bekjendelseskrifter. Naar man ser bort fra hans polemiske Afsætser, viser han sig fuldt enig med den norske Synode. Derimod var han paa flere Punkter meget uenig med sit eget Samfund, hvor han fandt reformerte Tilbøieligheder og meget andet, som hød imod. Det var kun en ydre Tilfældighed, som stillede ham paa en fiendtlig Fod med den norske Synode. Var han blevet kaldet til Amerika f. Ex. af Preus eller Ottesen istedetfor af Krognæs, vilde det ikke været længe, inden han havde været en saa god Synodemand som nogen. Dette kan siges med saa meget større Sikkerhed, som Hr. Weenaas omtrent har sagt det selv. Da han anden Gang var kommen til Amerika og fra 1882 til 85 tjente i Hauges Synode som theologisk Professor, udtalte han i Juni 1883 paa et Fællesmøde i Goodhue, Minn., hvor Repræsentanter fra alle norske Kirkesamfund var tilstede, at det kun var nogle theologiske Udtryk, som stod mellem den norske Synode og ham selv; i Sagen, i selve Kjernen af alle de Spørsmaal, man havde stridt om, var han aldeles enig med Synoden. Han gjentog denne Erklæring flere Gange og lagde til, at hine theologiske Udtryk var uvæsentlige.

Kirkens Historie har mange Exempler paa, at ydre Omstændigheder spiller en stor Rolle. Her i Amerika er disse Exempler især talrige.

Augustana College, Canton, S. Dakota.

Sjette Kapitel.

Den dansk-norske Konferens.

Dette Samfund bestod i 20 Aar, nemlig fra 1870 til 1890. Augsburg Seminarium, som dannede dets Midtpunkt, holdtes igang i Marshall, Wis., en Stund efter Adskillelsen fra Augustana-synoden og fik ret mange Elever.

Imidlertid saa det ud til, at man skulde faa flere Arbeidskræfter, end der var Rum for. Konferensen*) begyndte med omtrent 70 Menigheder og 18 Prester (en Tid efter dens Stiftelse kom nu og da en Prest af Augustana-synoden ind.) Prof. Weenaas betjente personlig Menighederne i Marshall, Stoughton, Madison, Winneconne, Winchester og Primrose, saa han ved Siden af sit daglige Arbejde som Lærer var Prest og Sjelesørger for 6 af de 70. Desuden redigerede han Samfundets Organ, Lutheraneren og Missionsbladet. Som en Kuriositet fortæller han i sine Mindeblade, at den tilbagestaaende Del af Augustana-synoden ogsaa efter Splittelsen udgav samme Blad og sendte det til de samme Folk. Pastor M. B. Ruh, som dengang var Prest i Nærheden af Decorah, var Augustanernes Redaktør. Det varede dog kun et Par Maaneder, at Abonnementerne fik en dobbelt Udgave af samme Blad.

Det store Spørgsmaal var: hvorledes skal vi faa Menigheder til vore vordende Prester og derigjennem den fornødne Støtte til vor Skoles voksende Krav? Man var stillet som de, der begynder at udgive et nyt Blad. Folk svarer gjerne, at de har

*) Skrivemaaden "Konferents," "Konferentsen" er saa unorsk som vel mulig. Ordet conference er et latinsk Particium, som i Middelalderen mest brugtes i Zntetkjon Flertal (conferentia). Denne Form opfattedes af Franskmandene som Huntjon Ental (liggende Misopfatninger var hyppige), og de gjorde det til conference (Sammentomst, Samtale). Fra Frankrig vandrede conference over til Tyskland, hvor det beholdt samme Bøjning; men da Tyskerne udtaler c som ts (z), skrev de det snart Konferenz. Det er en altfor stærk Efterabelse af Tyskheden at gjengive deres z med ts, især da ingen uden de, der "taler som en Dog," lader os høre nogen t.

Blade nok før. Den norske Synode var sterk alle Vegne, hvor Konferensen søgte at komme ind. Biskop var der inden Synodens Rækker megen Gjæring i Anledning af Slaverilæren, og Weenaas tilføjer, at der ogsaa var Misnøje med de hemmelige Prestekonferenser og med Læren om Verdens Retfærdiggjørelse, Søndagen og Lægmandsvirksomheden, ja endog med, at Folk maatte indfinde sig til Skrifte hos Presten, førend de fik Afgang til Alterens Sakramente; men nogen større Udtrædelse fandt dog ikke Sted. Udsigterne var saaledes temmelig mørke. I denne Trængselstid fik Augsburg Seminarium sin meste Hjælp af de offervillige Menigheder, som betjentes af C. L. Clausen og B. Gjelbaker i St. Ansgarkredsen, af Müller-Eggen, som var kommen til Rock Prairie, af Hr Simon Rustad i Northwood, Iowa, og af andre Lægmand, desuden af Pastor D. Poulsen og hans Menighed i Minneapolis. Men i Længden kunde det ikke vedblive at gaa saaledes. Da lagde Konferensmændene Mærke til, at den store Indvandring fra Norge sendte Strømme af Familier op til Minnesota, til det nordvestlige Wisconsin og det østlige Michigan. Ledt af daværende Student P. G. Ostby og Pastor L. H. Dahl (dengang i Meeker Co., Minn.), tog Prof. Weenaas sig en Tur gennem Nordvestens Nybygder allerede i 1870 og prædikede for Indflytterne i Kandiohy, Swift, Pope og Douglas Countier, Minn. Det viste sig, at der her var en vid Arbeidsmark, som endnu ikke var optaget. Store Skarer sluttede sig efterhaanden til Konferensen, ordnede sig i Menigheder og bad om at faa Prester fra Augsburg Seminarium. Inden 3 Aar efter sin Stiftelse havde det unge Samfund omkring 200 Menigheder og mellem 40 og 50 Prester. Den norske Synode undlod heller ikke at arbejde i de nye Egne, og den gjorde god Fremgang, takket være de opofrende og usfortrødne Mænd, som den sendte i Marken; men dels kunde den ikke afse Prester nok, og dels skræmte Slaverilæren mange af Nykommerne bort fra den.

Konferensen fik snart sit Tyngdepunkt i Nordvesten, og det var da naturligt, at den tidlig begyndte at tænke paa at flytte sin Presteskole derop. Pastor D. Poulsen og hans Menighed i Minneapolis vilde gjerne ha den i sin Midte, og de fik Amerikanere, som var interesserede i Byens Opkomst, til at grube 8 Byggelotter paa Sydsiden og en Sum Penge. Allerede om Høsten i 1871 blev Grundmuren lagt, og i Slutten af August 1872 stod det nye Augsburg Seminarium fuldt færdigt. Bygningen er af Træ; men udvendig er Væggene klædt med Mursten. I 1874 blev Seminariet betydelig udvidet, ligesom en Professorebolig blev opført.

I Minneapolis virkede Prof. Weenaas i fire Aar som Bestyrer, Lærer og Redaktør. I 1873 reiste han til Norge, dels for at modarbejde den norske Synode paa det store Missionsmøde i Drammen, og dels for at skaffe en ny Lærer til Seminariet. Han tænkte paa Pastor Storjohann; men denne var saa optaget af sin Virksomhed blandt Arbejderne i Christiania, at han ikke kunde rive sig løs. I sit Sted anbefalede han daværende Kandidat i Theologien S. Østedal, som var ledig og nylig var bleven opfordret til at reise til Amerika for at overtage Redaktionen af Skandinaven. Hr. Østedal kaldtes nu til Professor ved Augsburg Seminar. Han henlevede Opmærksomheden paa sine Venner, Kandidaterne Georg Sverdrup og Sven R. Gunneresen. De blev kaldte og kom i 1874. Det nye Seminar fik saaledes fire dygtige Lærere og udsendte hvert Aar en Flok yngre og ældre Mænd, som det havde forberedt til Prestegjærringen. Da Weenaas i 1876 vendte hjem til Norge, blev

Prof. Georg Sverdrup.

Prof. Sven Oftung.

Prof. Sverdrup Bestyrer, og Skolen fik en ny Plan. Man uddannede "Praktikere" og "Theoretikere" ligesom Tyfterne og den norske Synode; men istedetfor den gamle tyst-nordiske Skoles Latinklasser oprettedes Græstklasser. Dogmatik lagde man ikke stor Vægt paa; men man søgte at drive de vordende Præster ind i Forstaaelse af Bibelen, og derfor gjaldt det at gjøre dem saa fortrolige som mulig med Bibelens Grundprog, især Græst. Kirke- og Dogmehistorie blev ogsaa foredraget i saa vid Udstrækning, som Tiden tillod. Nogen Collegedannelse skulde Skolen ikke give; den skulde kun være Præsteskole, og Studenterne maatte lige fra den første Dag, da de kom ind, stille sig det Maal for Sie, at de skulde blive Guds Ords Forkyndere i Menigheden. Mange af Studenterne fik Rald, før de var færdige, og man maatte lade dem gaa.

Jeg kjender ingen Statistik over, hvor mange Præster Augsburg Seminarium har uddannet; men de er ikke saa. Flere af dem har det Ord, at de er gode Talere; de slipper sig mere løs end Synodepræsterne, hvis Prædikener til Gjengjæld er mere velordnede og grundige.

Efter Weenaas's Hjemreise kom Ledelsen af Samfundet og dets Skole i Hænderne paa Professorerne Sverdrup og Østedal. De holdt sammen i ondt og godt og lignede sig selv med David og Jonathan, om hvis hjertelige Broderforhold den ene af dem har skrevet en smuk Artikel i det Kvartalskrift, som de engang udgav. Sig andre sterke og begavede Mænd søgte de en Trang til at styre og raade, og deres aandelige Magt hvilede ofte tungt paa deres Omgivelser. B. Gjeldaker, en Bondesøn fra Sol i Hallingdal, som var Seminarist og theologisk Kandidat, blev kaldet til Augsburg, da Weenaas reiste; men det blev ham til liden Glæde. Han søgte sig trykket og trængt af de overmægtige Kjæmper, han var kommen i Lag med, og han visnede bort. Prof. Gunneren fandt sig heller ikke vel ved Augsburg. Han var Prof. S. Østedals Skolekamerat, og de to kjendte hinanden godt ligesaa Barndommen. Alligevel kunde de ikke drage sammen. Hr. Gunneren forlod Augsburg i 1883 og blev Lærer ved Hauges Seminarium under Prof. Weenaas; men han blev der kun et Aar. Efter et 10aarigt Ophold i Amerika vendte han tilbage til Norge. Baade Gjeldaker og Gunneren medtog adskillig Uvilje mod Lederne, da de skiftes fra Konferensen; men i Tilfælde som disse er der jo altid Feil paa begge Sider, og man gjør Uret i at vekte al Skylden over paa den ene Part.

Paa sine Aarsmøder førte Konferensen ingen Læreforhandlinger ligesom den norske Synode; Møderne hysfælsatte sig kun med Forretningsager, og indimellem opbyggede man sig ved Prædikener, Taler og Sang. Lederne mente, at Menighederne havde nok med den Barnelærdom, de kjendte og var enige i. Nogen mere indgaaende kristelig Undervisning trængte de ikke. Den vilde kun bringe Strid og Splid ind i dem. Især havde Lederne imod de i Synoden brugelige Satser og haanede dem ved alle Leiligheder. Nu kunde det ikke være den af Synoden anvendte Methode, som oprørte dem. Skal der være Undervisning, maa der ogsaa være Inddeling af Stoffet. Vi forstaar kun stykkevis. Fra gammel Tid har man brugt Spørsmaal og Svar eller Paragrafer, Theser, Satser o. s. v. Vor Barnelærdom er jo udstyktet i Spørsmaal og Svar. Men det maatte være selve Sagen, selve Undervisningen, de havde imod, og her stod de paa samme Linie som Grundtvigianerne, der heller ikke vil vide af nogen tør Lærdom eller nogen kjedelig Rundstabsmeddelelse. Alt skal gaa med Liv og Lyft og være til "Vækkelse og Opbyggelse."

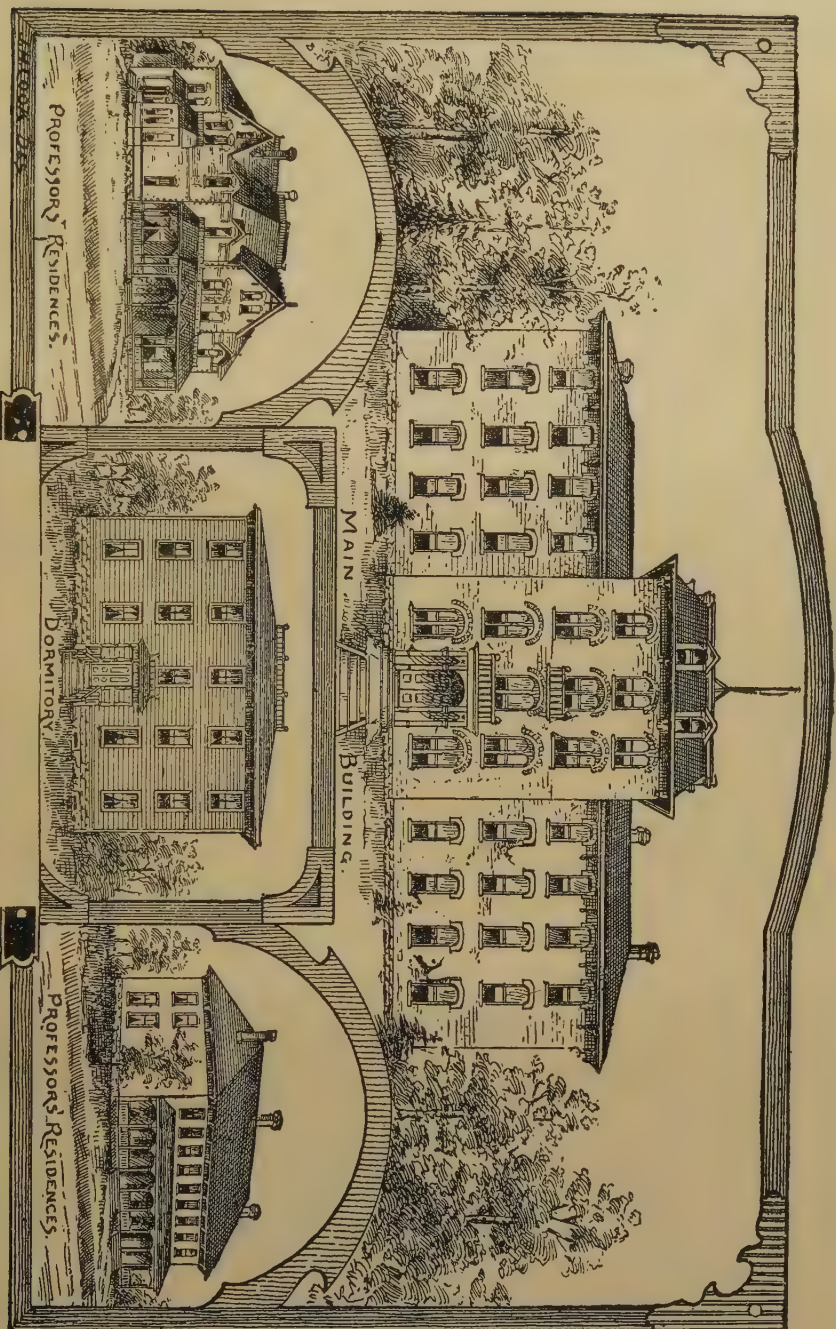
Man gik klar af alle Værestridigheder i Konferensen; den frembød Billedet af et Samfund, hvor alle var enige om Forstaaelsen af sin Børnelærdom. Dog havde den nok af indre Strid. Samfundet bestod af forskjellige Elementer, som det var vanskeligt at faa støbt sammen til en Enhed. Længe hørte man Tale om "den gamle og den nye Retning." Augsburgprofessorerne bekyndtes for at have bragt Samfundet ind paa nye Spor, medens dets ældre Medlemmer stod fast paa dets gamle Standpunkt. De to Retninger tørnede mod hinanden paa Aarsmøderne, og snart feirede den ene, snart den anden. Striden kastede megen Bitterhed ind i Sindene, og da Augsburgprofessorerne siden faldt ud med den forenede Kirke, blev Repræsentanterne for den gamle Retning deres værste Modstandere.

Konferensen begyndte med Kamp mod den norske Synode, og den holdt Kampen gaaende, saalænge den levede. Men medens det vistnok med Rette kan siges om Hr. Weenaas, at han igrunder stod Synoden nær og let vilde være bleven en af dens Mænd, saa gjælder ikke det samme om Professorerne Østedal og Sverdrup. De er virkelig af en anden Aand. Synoden er paa alle Omraader konservativ; de er mere moderne, mere nymodens. I Læren er de vel ikke synderlig uenige med Synoden; men de er afgjort imod dens Praxis. Udrustede med en sjelden Begavelse og Aandskultur, satte de sig til Opgave at bygge noget nyt, en "virkelig Frikirke i et frit Land." Moderkirken skulde overføres til Amerika, men forandres efter de nye Forhold og gives en Skikkelse, som deres egen theologiske Tænkning fandt at være den bedste. De vilde ikke tage nogen til Mønster, ikke kopiere nogen; de kjender ingen Autoriteter; men deres eget Syn veiledede dem, og de søgte at gjøre en Gjerning, som kunde kaldes selvstændig. De indrettede sin Skole efter en original Plan, og de gav Studenterne en eiendommelig Uddannelse. Folk har Ret, naar de taler om "Augsburgaanden;" den er virkelig noget for sig selv.

Den konservative Synode maatte være saadanne Mænd en Torn i Øinene. Dertil kom Samfundshensyn. Det gjaldt at rive ned og rydde bort for at faa Plads for sit eget.

Prof. Østedal var ikke mere end halvtaares gammel i Landet, da han udgav "Aaben Erklæring," der kan sammenlignes med et Manifest, som en Thronfordrer lader udgaa til Indbyggere i det Rige, han kræver som sit. Professor Weenaas satte sit Navn under Erklæringen; men da han mærkede, at den gjorde et daarligt Indtryk i Norge, angreb han det og udtalte, at han havde handlet overilet. En anseet Prest derhjemme sagde: "Vi har før været i Tvil om, hvilket af de to kjæpende Samfund over i Amerika vi skulde holde med; men siden 'Aaben Erklæring' saa Lyset, er Tvilen forsvunden." Prof. Østedal vides ikke at have kaldt sine Ord tilbage eller at have rettet paa dem. Hele Tiden har han stevnet frem, som han begyndte. Snart fik han en mægtig Bundsforbundt i sin talentfulde og lærde Ven Prof. Sverdrup. Begge har indtil denne Dag ført en uafbrudt Kamp mod den norske Synode og dens Afslægter, Antimissionarierne. Angrebspunkterne var længe de hemmelige Prestekonferenser og Væresatserne, som de antog indbræves der for senere at indhamres i Menighederne. I den sidste Tid er det især "Synodeaanden," som har været deres Skydestive.

Konferensen kom i en ganske blomstrende Forfatning under Østedals og Sverdrups Styre. Samfundet voksede stadig, efter som Bebyggelsen af Nordvesten

Augsburg Seminary, Minneapolis, Minn.

tiltog med Indvandringen fra Norge. Unge, begejstede Præster udgik hvert Aar fra Augsburg, og de dannede ikke blot nye Menigheder, men oprev ogsaa en Del ældre, som tilhørte den norske Synode. Dog byder Ketsærdighed at tilføje, at deres Lærere var imod en saadan Sønderstjærrelse, og man har endog sagt, at Prof. Østedal skrev "Aaben Erklæring" for at fri sig for den Mistanke, at han hemmelig var en Ven af den norske Synode, naar han tilholdt sine Elever, at de skulde lade dens Menigheder i Fred og heller gaa ud til Steder, hvor der ingen Menigheder var.

Da Hr. Weenaas reiste, hvilede en betydelig Gjæld paa Augsburg Seminarium; men ved en Kraftanstrengelse fik Professorene samlet \$19,000, og Gjelden blev betalt. Det var mod Slutten af 70-Aarene, at man blev Vidne til den livlige Bevægelse, som ledsagede Pengeindsamlingen. I de Dage stiftedes Folkebladet, og det har siden været en god Støtte for Augsburg. Ud i 80-Aarene undfangede Augsburgerne den Tanke at grunde et Professorefond ved at bringe Menighederne til at yde saa meget inden et kort Tidrum, at Samsfundets Lærere kunde lønnes af Rentepengene, saa man slap at foretage Indsamlinger hvert Aar. De gennemførte Tanken med Held, og siden er den optaget af andre.

I 1890 gik Konferensen ind i den forenede Kirke, og største Delen af dens forrige Menigheder og Præster staar der den Dag idag. Men ikke længe efter Foreningen kom det nye Samsfund i Strid med Augsburgprofessorerne, og Følgen blev tilsidst en Splittelse. Fra 1893 har Østedal og Sverdrup staaet udenfor den forenede Kirke. Der blev Sag om Augsburg, og Minnesotas Høiesteret gav i 1898 den Kjendelse, at Skolen juridisk tilhørte sit Board of Trustees, hvor Prof. Østedal var Formand, men at den moralsk var den forenede Kirkes Eiendom. Sagen er siden i Mindelighed ordnet saa, at Prof. Østedal og hans Mænd beholder Augsburg, medens Professorefondet overdrages til den forenede Kirke.

De Menigheder af den gamle Konferens, som under Striden om Augsburg fylkede sig om Professorene Østedal og Sverdrup, dannede ved Midten af 90-Aarene et eget Samsfund, kaldet Frikirken. Den har faaet adskillige nye Menigheder med sig og synes fremdeles at ville vokse. Sommeren 1898 havde den 120 Præster, og det oplyses, at ikke saa af dem, som nu staar i den forenede Kirke, længes tilbage til sine gamle Lærere.

Syvende Kapitel.

Hauges Synode.

Eling Eielsen var dette Samfunds Fader; men det skilte sig fra ham i 1875 og begyndte da en ny Eksistens. Da Eielsen var dets Leder, bar det Navn af Den evangelisk-lutheriske Kirke i Amerika, men forandrede nu Navnet til Hauges evangelisk-lutheriske Synode.

Ifølge en Artikel af Prof. G. D. Brohough i D. N. Nelsons History of the Scandinavians indtraadte en Splittelse allerede i 1865, idet en delvis Forandring i Eielsens Konstitution dengang foretoges; men efter andre Opgaver blev Hauges Synode egentlig stiftet i 1875.

Samfundet var oprindeligt en Fortsættelse af Lægmandsarbejdet i Norge, hvorved der, som før bemærket, blev oprettet enslags Frikirke, bestaaende af vakte rundt om i "Statsmenighederne." Fra Norge havde Haugianerne medtaget adskillig Mistro og Uvilje mod de kongelig ansatte Prester, af hvem de havde faaet det Indtryk, at deres Lærdom og verdslige Biden havde ført dem bort fra Kristi enfoldige Evangelium. I det frie Amerika vilde de da gaa frem efter mere apostoliske Principer og danne et Samfund, hvis Sjælesørgere skulde bestaa af vakte og begavede Mænd, som var drevne af Aanden og ikke behøvede nogen verdslig Bisdom for at kunne optræde som Ordets Forkyndere.

I Norge opstod ogsaa i Tidens Løb en Række Lægprædikanter, som syntes at pege i Retning af, at et frit Kirkesamfund kunde hjælpe sig paa denne Maade, ja, kristelig betragtet, blive endnu mere blomstrende end saadanne, som søgte Støtte i verdslige Skoler. Først er at nævne Hans Nilsen Hauge selv. Uden andre Skolefundsstaber end dem, som den tarvelige Almueskole gav, satte han hele Landet i Bevægelse; men den "heroiske Alder" ophørte ikke med ham. Der kom andre, som var fuldt jevnbyrdige med ham i Talegaver, om de end ikke var saa alsidig udrustede, at de ligesom han kunde skaffe Folk Arbejde ved at anlægge Fabriker og sætte igang nyttige Foretagender.

Pastor Osten Hanson.

Lægprædikanternes Historie er endnu ikke skreven; men de fortjener et Kapitel i det norske Folks Saga.

For ikke længe siden udkom en Bog med Taler af Lægmand. Disse Opbyggelsestaler aabenbarer baade en Bibelfundskab, et Kjendskab til Menneskehjertet og en Sprogkunst, som mangan studeret Præst kunde ønske at eie. Den før omtalte Pastor C. J. P. Pedersen, som udgav en Prædikensamling, medens han var Sognepræst i Tune, lod den forud gennemse af en Lægprædikant, Hr. Faste Svendsen, et Vidnesbyrd om, at den lærde Mand, der før var tilbøielig til at se ned paa Amerikas "Seminaristprester," nu søgte Støtte hos en Lægmand.

Det var saaledes ikke saa ganske grebet ud af Luften, naar Hauges Venner i Amerika troede, at der af Folkets brede Lag vilde fremstaa Kræfter, som uden nogen saakaldt høiere Dannelselse kunde tjene Menighederne og tale til deres Opbyggelse. Inden deres egen Midte var der allerede flere saadanne Mænd, og man havde Grund til at haabe, at Rækken vilde fortsættes. Presteskoler behøvede man saaledes ikke.

Men Kirkens Historie viser, at der er "Besøgelsens Tider" og "Tørhedens Tider." Det gik ikke, som man ventede. Kun forholdsvis saa af de Lægprædikanter, som bød sig frem, vakte Tillid. Her i Amerika er der jo saa megen Humbug, og den trænger sig ogsaa ind i Helligdommen. Lidt efter lidt opstod da hos de mere klartstuede den Tanke, at Hauges Venner maatte skaffe sig Guds Ords Forkyndere paa samme Maade som andre, nemlig gennem ordentlige Skoler. Samuel holdt jo en Profetskole i Rama; de kristne maa i andre Former gjøre noget lignende. En Omveltning i Tænkemaaden foregik efterhaanden. De gamle holdt igjen; men de yngre fulgte mere med Tiden og saa, hvad Forholdene praktisk krævede.

Allerede i 1854 blev der i Lisbon, Ill., kjøbt Grund til en Skolebygning. Pastor P. A. Rasmussen gik i Spidsen; han havde hos de missouriske Tyfsere faaet Syn for en Presteskoles Nødvendighed; men Eling Cielsen var af en anden Mening, og han vandt. Ikke længe efter stilte Pastor Rasmussen sig fra ham. Endnu kunde der dog blevet en Skole i Lisbon. Da Past. Rasmussen var gaaet ind i den norske Synode, fornyede de omboende Amerikanere og andre sit Tilbud om at give fri Byggegrund og Penge atpaa, om Pastoren vilde sætte igang en Høiskole eller et Akademium for Ungdommen i Omegnen; "men," sagde han, "som ægte Missourier vilde jeg dengang ikke modtage Hjælp af andre end rettroende Lutheranere, og det paatænkte Foretagende strandede, skjønt jeg med Lethed kunde samlet \$6,000."

I 1865 gjorde Hauges Venner et nyt Forsøg paa at skaffe sig en Presteskole. En norsk Theolog, Hr. Naserød, begyndte en saadan i Dane County, Wis., fortæller Prof. Brohough; men han vandt ikke Folkets Tillid, og Skolen gik istaa. I 1867 kjøbte Weimerne tre Acres Land i Red Wing, Minn., og man begyndte at grave og føre frem Byggematerial; da kom et fristende Tilbud fra Chicago, og man vendte Blikket did; men Enden blev, at man paa begge Steder blot kastede bort en Del Penge uden at faa nogen Presteskole. Imidlertid havde Hauges Venner stilt sig fra Eling Cielsen, og Modstanden fra den Kant ophørte. Med den stigende Indvandring fra Norge fik det fornygede Samfund, som nu havde forandret sit Navn til Hauges evangelisk-lutheriske Synode, en betydelig Tilvækst, navnlig i Minnesota, og der blev en livlig Efterspørgsel efter Præster. Paa Aarsmødet i Chicago 1877 var der megen Tale

om at oprette en Presteskole, og i 1878 købte Samsundet under Medvirkning af Hr. H. M. Sande af Goodhue County en forhenværende Boarding School, tilhørende en amerikansk Korporation og beliggende paa en af de vakre Spæder, som løfter sig op over Mississippiflodens ved Byen Red Wing i Minnesota.

Harde alt gaaet, som Mennesket spaar, vilde Redskriveren heraf kommet til at virke i denne Bygning. Den norske Synode tænkte i længere Tid paa at købe den og flytte sit Lærerseminar fra Decorah til Red Wing. Decorah-Profesorerne R. E. Berg og J. D. Jacobsen var i 1874 i Norge for sin Helbreds Skyld og traf mig hos en Ven i Christiania. De begyndte straks at underhandle med mig om at forlade min Post ved Latinskolen i Frederikshald og komme til Amerika, hvor jeg først skulde blive Lærer i Decorah, siden muligens i Red Wing. Den norske Synode opgav imidlertid sin Plan om at erhverve den nævnte Bygning, og Hauges Synode fik den. Fra Høsten 1879 har den havt et theologisk Seminar under sit Tag, og rundt om i Landet er der nu mange Prester, som har faaet sin Uddannelse ved Red Wing Seminarium, som Skolen kaldes. Blandt Lærerne har der været en Del Amerikanere, som har undervist i Engelsk og mathematiske Fag; men den overveiende Flersid af de Mænd, som har virket ved Skolen, er af norsk St. For udenforstaaende er de mest bekendte af dem Hr. D. S. Meland og Hr. H. H. Bergsland, den første en Sogning, den anden en Thrønder. Prof. Meland blev siden Prest i Red Wing og optraadte med en offentlig Klage over Prof. Bergsland for Vildfarelse i forskjellige Lærepunkter. Hr. Bergsland svarede, og Skriftvekslen fortsattes. Begge fik ivrige Tilhængere i Samsundet, og Striden blev heftig. For en ikke ringe Del stred man om de jamme Spørgsmaal, som kort forud havde været oppe til Behandling i den norske Synode. Pastor Meland stillede sig væsentlig paa Missouriernes Side i Læren om Menneskets Forhold i Omvendelsen, medens Prof. Bergsland fremholdt en Løsning, som han troede, at han ved en særegen Guds Gave havde faaet Naade til at udfinde. Paa Aarsmøderne efter Stridens Udbrud delte Samsundet sig i to Leire, og der faldt skarpe Ord fra begge Sider. Bergslandsflokk havde længe Overtaget, og dens Fører vedblev at staa som Seminariets Bestyrer, skjønt Oppositionen mod ham voksede. I 1897 blev dog en anden Bestyrer indsat. Den milde og sindige Pastor M. G. Hansen er nu stillet i Spidsen for Skolen. Han staaer i Læren paa Prof. Bergslands Side, men holder Stridslysten nede. Ude i Samsundet er Partierne endnu ikke forsonede; men nogen Sprengning synes ikke længere at true Hauges Synode.

Red Wing Seminarium har havt nogle theologiske Lærere, som ikke var uddannede i Hauges Samsund og egentlig ikke hørte til det. Den første af disse var Provst A. Wenaas, som før i otte Aar virkede i Amerika, hvor han, som ovenfor omtalt, tjente Augustinasynoden fra 1868 til 1870 og derefter i Forening med nogle andre oprettede den norsk-danske Konferens, hvis ledende Mand han var til 1876. Efter Hjemkomsten til Fædrelandet var han Prest paa forskjellige Steder, indtil han i 1882 kaldtes til Professor ved Red Wing Seminarium. I sine "Mindeblade" omtaler han ikke sin anden Amerikatur, skjønt han skrev dem i 1890. Han stod som Bestyrer og Professor i Red Wing i tre Aar, men vendte atter hjem i 1885. Fra 1883 til 1884 var Sven R. Gundersen hans Medlærer ved Skolen. Den sidste udtalte, at han forlod sin Post, fordi der ikke var synderlig at gøre for en theologisk Professor. Eleverne trængte Undervisning i almindelige Skolefag, og flere af dem tænkte kun paa at

Pastor A. C. Bohum.

erhverve Kundskaber, som vilde gjøre dem skikkede til at gaa over i det praktiske Liv. Prof. Weenaas reiste, fordi hans Planer mødte Modstand hos Samfundets ledende Mænd og dets konservative Elementer. Medens han i 1868 kom til Amerika for at knuse den norske Synode og paa dens Ruiner bygge op et nyt Samfund, besjeledes han i 1882, da han antog Kald fra Hauges Synode, af den Tanke, at de norsk-lutheriske Samfund i Amerika burde forenes. Tanken har han formodentlig faaet fra denne Side af Havet. I Slutten af 70-Aarene begyndte der virkelig at røre sig Ønsker om kirkelig Forening baade blandt lutheriske Tyskere og lutheriske Nordmænd i Amerika. Paa flere Steder i Landet holdtes Diskussionsmøder, og det stille syntes at ville bære sig sammen. Tyskerne gik i Spidsen. Før Raadevalgsstriden ndbrød, stod flere Samfund i Østen færdige til ligesom Ohio'erne at slutte sig til den tyske Missionsynode. Bevægelsen forplantede sig til Nordmændene og blev her ganske livlig i Førstningen af 80-Aarene. Paa dette vilde nu Hr. Weenaas være med, og derfor kom han. Hans Opræden under hans andet Ophold i Amerika bar et ganske andet Præg end under hans første. I sine unge Dage var han en kirkelig Viking, som, understøttet af Samson Krognæs, gjorde Strandhug i den norske Synode; nu var han, som saa mange andre Vikinger, bleven forvandlet til en fredelig Borger, der vilde "bygge Land med Lov" og samle de spredte Farledømmer til et stort Rige. Hans Taler ved det kirkelige Fællesmøde 1883 i Holden Kirke i Goodhue County, Minn., var særdeles fredelige og forsonlige. Som ovenfor oplyst, erklærede han da, at man før kun havde stridt om Ord; i Sagen var alle enige.

Inden Hauges Synode fandt Prof. Weenaas ikke det Nystød for sine Foreningsbestræbelser, som han ønskede, og han blev utaalmelig. Havde han givet sig Tid til at vente, vilde han oplevet at se, at Hauges Samfund mere og mere affliber sig sine Eiendommeligheder og antager en Skikkelse i Lighed med de andre. Man skulde tænkt, at Mænd som Weenaas og Gunnersen vilde sat en Vre i at arbejde ved Wing Seminarium op til en Prestestole af Rang og ladet den blive som en lysende Værde for Samfundet. Der er god Bund i Hauges Synode, og Pengemidler fattes ikke. Faar dens Medlemmer Syn for, at noget bør gøres til Guds Riges Fremme, sparer de ikke, men giver med rund Haand.

At de to Mænd er theologiske Kandidater fra Universitetet i Christiania, gjorde det let for dem at komme ind i et godt Embede i Norge, og lig mange andre af sine Kolleger bukkede de under for Fristelsen til at søge Prestekald i Fædrelandet. For os Vægfolk synes det underligt, at nogen gudfrygtig Theolog kan have Hjerte til at forlade det lutheriske Kirkearbejde i Amerika. Her er det bogstavelig sandt, at Markerne hvidner til Høsten. Tusender af norske Indflyttere sidder ude i Settlementerne og sukker efter at faa Prest og Kirke i sin Midte, medens andre Tusender, navnlig i vore store Byer, forkommer i Verdenslivets Hvirvel, fordi ingen Ordets Tjener tager sig af dem. Hvorledes er det i Norge? Der er der ikke alene Prester nok; men der har i mange Aar været en "Overtilvirkning" af theologiske Kandidater. Der er opstaaet et geistligt Proletariat ligesom der er et juridisk, et filologisk, et litterært ditto. Theologiske Kandidater maa vente i mange Aar, førend de kan komme ind i geistligt Embede, og imidlertid søger de Arbejde i Skoler, i Aviser og paa Kontorer, eller de faar Bisperne til at give dem Landets bedste Klokkerposter til Fortrængsel af velkjente Skolelærere. Norge havde hjulpet sig saa inderlig godt, om ikke den Hær af theologiske

Kandidater, som i nogle Aar virkede i amerikanske Menigheder, var kommen hjem igjen. Den gjorde det kun trangere om Brødet for andre derhjemme. Staar der ikke i Bibelen noget om en Profet, som flygtede fra det Vrende, hvori Herren havde sendt ham, og blev opslugt af en Hvalfis? Vi Lægsfolk maa tænke paa denne Mand, naar vi ser, at snart den ene, snart den anden af dem, som har et norsk Kandidatbrev i Lommen, rejser fra os, fordi de finder det behageligere at komme ind i den norske Statskirke for der at virke i Menigheder, som ikke har kaldt dem, men hvor de som kongelige Embedsmænd kan løse sig uafhængige af det samme Folk, som de her maatte tage Hensyn til.

Provst Weenaas har indehavt Prestekald paa ganske mange Steder i Norge og er tilsidst havnet som Sogneprest til Næs paa Romerike (et Stykke ovenfor Christiania). Hans nye Kald har kun en Kirke; men dog har Sognepresten to Kapellaner, en residierende og en Kaldskapellan, under sig. Det maa være meget behageligt at sidde sliq som en anden Næssefonge. Den fordums Arbejdsstræl, som i Amerika paa engang var Professor, Redaktør og Reiseprest og ofte ikke vidste, hvorledes han skulde faa Tiden til at rætte, eller hvorledes han skulde skaffe det nødtørftige Brød til sig og sine, er nu forvandlet til en norsk Sofabonde, som ikke har stort andet at gjøre end at sope ind de Ydelsier, som Staten har garanteret ham. Hvis Mageligheds- og Behagelighedshensyn skal være Drivkraften blandt Theologerne, har Hr. Weenaas og ligesindede gjort Ret i at forlade Amerika og søge Kald i Norge. Men hvor meget større var dog ikke den August Weenaas, som sled og led blandt de norske Nybyggere i Wisconsin og Minnesota, end den Provst Weenaas, som nu er en slags intelbestillende Næssefonge oppe paa Romerike i Norge!

Da Hr. Weenaas var rist, kaldte Hauges Synode Pastor J. N. Rildahl til theologisk Lærer ved Red Wing Seminarium. Han blev der kun et Aar. Hr. Pastoren er uddannet ved den norske Synodes Lærestalter og er fortrolig med de amerikanske Forhold. Han har intet norsk Kandidatbrev, saa han ikke blev fristet til at gaa fra af den Grund. Men han var dengang en meget ung Mand og saa vel ikke de Muligheder, som Hauges Synode frembyder. Var han bleven i Red Wing, kunde han med Tiden have udført en lignende Gjerning som Prof. Laur. Varsen i Decorah og skabt en Skole, som der havde staaet Ry af. At Samfundet var særdeles tilfreds med ham, fremgaar deraf, at det nylig kaldte ham paany; men han afflog.

Siden fik Red Wing Seminarium en Theolog fra Norge i Hr. E. R. Johnsen. Manden er fra Stavanger og gik først gennem Byens Latinskole, derefter gennem Universitetet i Christiania. Da han kom til Amerika, tilbød han den norske Synode sin Tjeneste, og Samfundets Formand, Pastor H. A. Preus, søgte at skaffe ham en Post ved Luther College i Decorah; men ingen Plads stod aaben, og Hr. Johnsen gik da til Hauges Synode, der ansatte ham som Lærer ved Red Wing Seminarium. I Striden mellem Pastor Meland og Prof. Bergsland stillede han sig paa Pastorens Side og skrev et Indlæg, som hos den ene Flok vandt Bifald, men hos den anden vakte Harm. Bergslands Benner saa ikke gjerne, at han skulde blive staaende som theologisk Professor, og da han ikke fik nogen kraftig Støtte hos Bergslands Modstandere, resignerede han og blev Prest i den forenede Kirke.

Til Red Wing Presteseminarium er knyttet et College og et Akademi. Kurset ved Collegeet er i den sidste Tid forlænget til fem Aar, hvilket maa betegnes som et stort

Fremstridt. Presterne i Hauges Synode faar nu en Dannelse, der stiller dem paa lige Linie med andre Samfunds Prester. Akademiet optager Elever, som vil erhverve Kundskaber for det praktiske Liv. Var der mere Rum i Skolebygningen, vilde Elevantalet blive stort. I forrige Skoleaar steg det til 140.

Theologiske Lærere er for Tiden Prof. H. H. Bergsland og Pastor J. A. Deas, som er Prest ved den engelsk-lutheriske Menighed i Byen Red Wing, samt Skolens Bestyrer, Prof. M. G. Hanson. Lærere i Colleet og Akademiet er Prof. G. D. Brohough, Prof. D. H. Elstad, Prof. J. J. Boraas og Prof. Edw. Schmidt (en Søn af Dr. J. A. Schmidt). Desuden giver Professorerne Bergsland og M. G. Hanson nogle Timer ogsaa i den forberedende Afdeling.

Hauges Synode gjør Fremstridt paa mange Hold. I Jewell Junction, Hamilton County, Iowa, har den sat igang et College, som faar Søgning fra de omliggende store Menigheder og fra fjernere Steder. Skolen har bestaaet en Tid som en privat Anstalt, men er nu overtaget af Samfundet. Den svarer til lignende Anstalter, som folk af den norske Synode har oprettet i forskjellige af Vestens Smaabyer, men fremdeles er paa private Hænder.

Bethesda Barnehem i Veresford, Union County, Syd Dakota, er ligeledes et af de gavnlige Foretagender, som vidner om, at Hauges Synode har Øre for de Krav, som stilles til et kristeligt Samfund. Barnehemmet overtoges i Sommer af Synoden og skal herefter faa til Bestyrer Pastor A. D. Utheim, der indtil nylig var Samfundets Formand. Hr. Utheim er fra Søndermøre og minder om andre Begavelser, som er komne derfra. Ligesom Distendingen Chr. D. Brohough fra Gidsvold er han en self-made man, men har dog, lig sin Embedsbroder i St. Paul, erhvervet sig Kundskaber, som en dygtig Prest bør besidde. Han har ogsaa Tøne til at styre og ordne. Barnehemmet i Veresford vil i ham og hans Hustru faa et Par gode Forældre.

Ifølge Sekretærens Opgave havde Hauges Synode ved sit Aarsmøde i Juni 1898 217 Menigheder med et Sjæleantal af 31,707, hvoraf 17,483 konfirmerede Medlemmer. 86 Prester virker i Samfundet, og desuden underholder det flere reisende Emisærer, som oppebærer en maanedlig Løn af \$20 foruden Reiseudgifter. Vægmandsophbyggelser og Bønnemøder finder Sted.

Hauges Benner har fra gammel Tid kraftig støttet Missionen blandt Hedningerne. Det var for en stor Del under deres Medvirkning, at det norske Missions-selskab blev stiftet i Stavanger 1842. Hans Nilsen Hauges eneste Barn, Andreas Hauge, som fødtes kort før Faderens Død og under sin Opvækst holdtes til Bogen, saa han blev theologisk Kandidat, var i mange Aar Selskabets Sekretær og reiste flittig omkring for at tale Missionens Sag. I Førstningen var der Prester, som stengte sine Kirker for ham; men trods Modstand voksede Missionsansjen rundt om i Riget og blev efterhaanden til en Magt, som samlede alle kristne om sig. Hauges Benner var ligesom Hærnetropperne i den aandelige Hær, der fulgte sig under Missionens Fane, og da nogle af dem rejste til Amerika, tog de med sig sin Kjærlighed til Hedningemissionen. I dette Land holdt en Del af dem sig til Elling Gieslen, andre sluttede sig til Augustanasynoden eller til P. A. Rasmussen, medens nogle gik ind i den norske Synode eller Konferensen. Største Parten samlede sig dog i det Samfund, som bærer Hauges Navn. Et Mærke ved dem alle var i længere Tid, at de ikke var snare til at understøtte Læreanstalter i vor egen Midte, fordi det stod tvilsomt for dem, om saa-

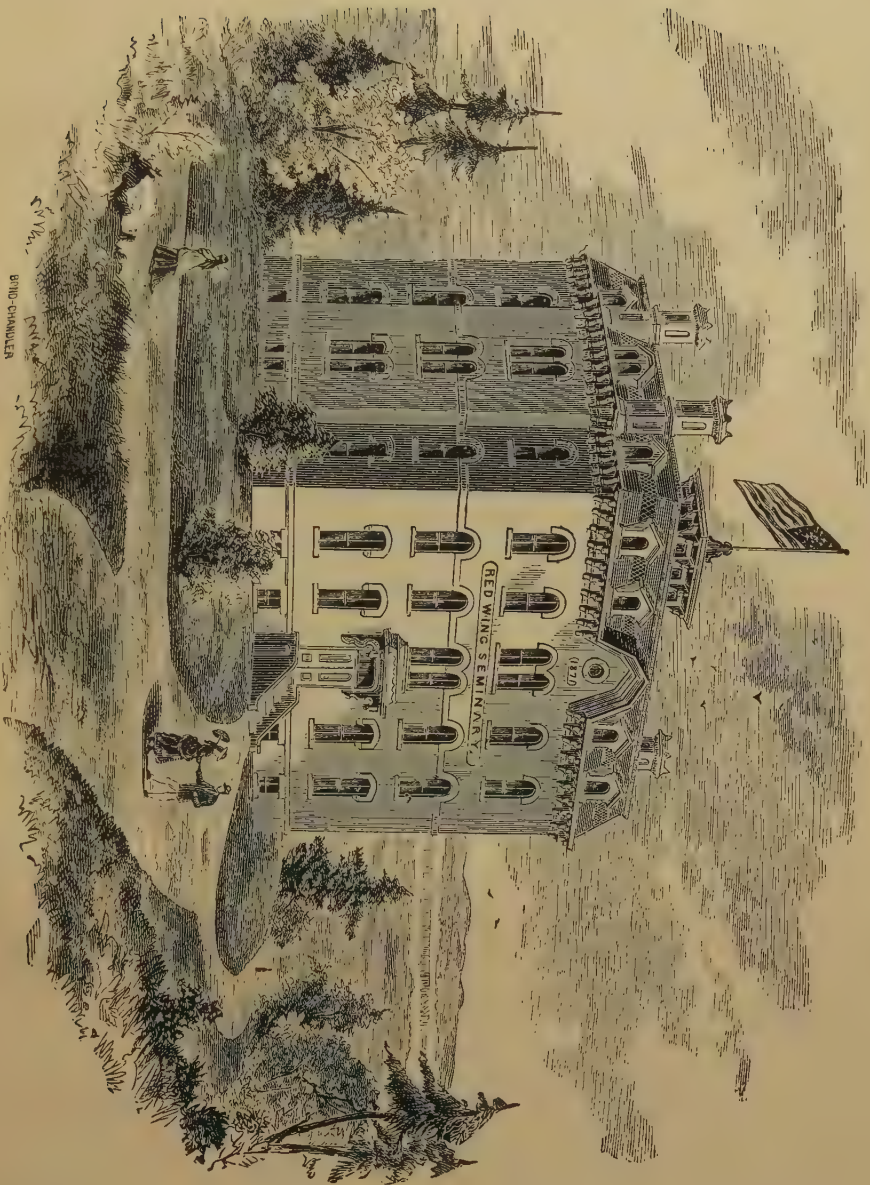
danne behøvedes, eller om de var af den rette Art; men til Hedeningemissionen gav de gjerne med rund Haand. I mange Aar sendtes Missionsgaver fra Amerika til Selskabet i Stavanger; men i den senere Tid har vore Kirkesamfund begyndt at drive Hedeningemission paa egen Haand, uden dog at ophøre med at hjælpe Brødrene derhjemme. Den norske Synode støtter særlig Schreuder-Missionen i Afrika under Brødrene Astrup; den forenede Kirke og Frikirken holder egne Missionærer paa Madagaskar, og Hauges Synode driver en egen Chinamission.

Det var H. Schreuder, som først gjorde opmærksom paa China. Da England, Frankrig, Nordamerika og Rusland i 1858 og siden i 1860 havde tvunget den chinesiske Regjering til at indgaa paa en Fred, der aabnede flere Havne og fik de kristne fri Religionsøvelse, foretog Schreuder en Reise til China i den Tanke, at han nu vilde flytte sin Mission fra Zululandet til det store Rige i Osten; men han fik snart erfare, at de troløse Chinesere gif fra sine Ord om at lade de kristne i Fred, og han vendte tilbage til sine kjære Zuluer. Imidlertid havde de norske Missionsvenner faaet Vied paa China, og Historikeren L. R. Daa opfordrede dem i varme Ord til at anvende sin Kraft paa at kristne det talrige chinesiske Folk. Noget Chinamission fra Norge er dog ikke endnu sat iverk; men vi Amerikanere, som bor Chineserne nærmere og kjender dem bedre end vore Frænder hinsides Havet, har begyndt at sende Missionærer til dem. For nogle Aar siden dannedes et Chinamissionselskab, bestaaende af Missionsvenner i forskellige Samfund; nogle af dem tilhørte den norske Synode, nogle tilhørte Hauges Synode, medens de fleste havde hjemme i den forenede Kirke. Siden har Hauges Synode besluttet at drive en egen Chinamission og at skille sig fra Chinamissionselskabet, som den dog fremdeles har noget Sameie med i Orienten. Hauges Synode viser her atter en Kraft, som avler Ønsker om at staa paa egne Ben ligesom den norske Synode.

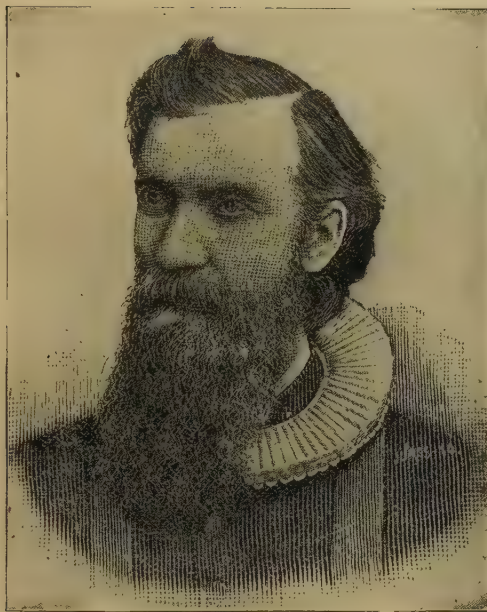
Den kirkelige Almenhed har allerede i en Række af Aar været Vidne til, at Hauges Synode, som ovenfor berørt, lidt efter lidt undergaar en Forvandling og bliver mere og mere ligedannet med de andre norsk-lutheriske Samfund i Amerika. Den fjerner sig smaaningom fra de Jdeer, som dens Fader, Eling Gjelsten, gjorde gjeldende; den bygger ikke længere paa en fri Lægmandsvirksomhed, men skaffer sig Prester, som har faaet en ordentlig theologisk Uddannelse, og giver dem bestemt afgrænsede Menigheder til Virkefelt; den betragter sig ikke mere som det Samfund, der i særlig Grad er kristeligt, medens de andre hovedsagelig skulde bestaa af Verdens Børn, ja den er endog paa Veien til at opgive sin Uvilje mod den norske Prestedragt.

Et Forslag til Forandringer i Synodens Konstitution af 1875 (Dato mangler) forelagdes Aarsmødet i 1898. Forandringerne er ikke store; men de er ganske talende. Synodens tidligere Hævdelse af, at den som et Lysets Barn ikke skal have Samfund med Mørket (det vil sige med saadanne, som ikke kalder sig Haugianere), foreslaaes strøget. Begyndelsen og Slutningen af § 3 skal gaa ud. § 7 i den gamle Konstitution siger, at "vor Synode ikke bruger den norske Prestedragt." Dette skal ogsaa gaa ud. § 16 handler om Menighedsældste og om deres Pligter i Forhold til Skolen og dem, "som taler til Opbyggelse." Den skal stryges. Samme Skjebne rammer § 17, som siger, at "Synoden bør understøtte med frivillige Gaver de Personer, som af Samfundet er valgte til at reise omkring og forkynde Guds Ord."

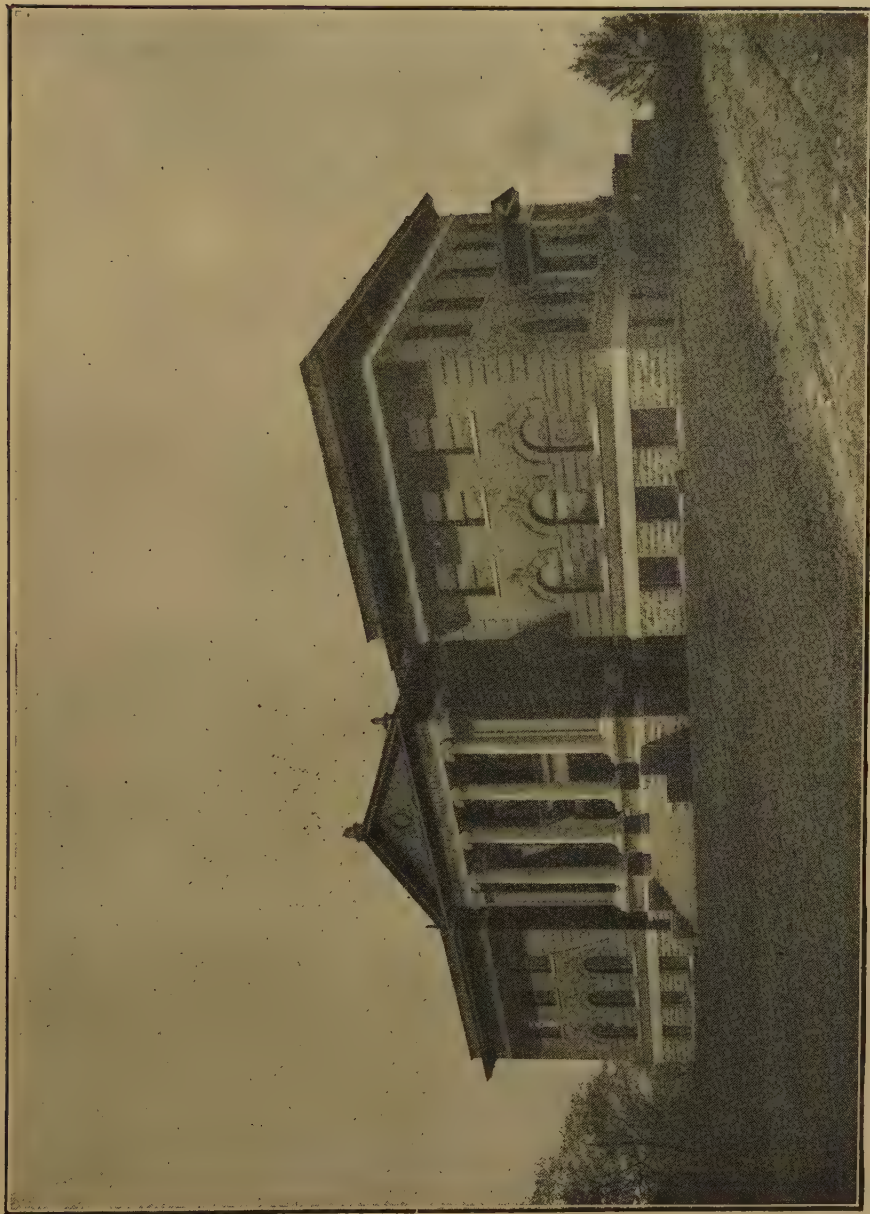
Disse Straa viser, fra hvilken Rant Vinden blæser.

Congregational Seminary, Red Wing, Minn.

Pastor Gjermund Høyne.

Red Wing Seminary, Red Wing, Minn.

For Aarsmødet i 1898 forelaa et Forslag fra den forenede Kirke om at nedsætte en Komite paa fem, som skulde møde en lignende Komite derfra for at forhandle om en mulig Forening af de to Samfund. Saavidt man kan se af Aarsberetningen, tog Hauges Synode ikke dette Forslag under Behandling; men det er bekjendt, at mange af dens Prester gjerne ønske, at den skal slutte sig sammen med den forenede Kirke. Det er navnlig hos de yngre, at dette Ønske rører sig, medens de ældre stritter imod. Formanden klager i sin Indberetning over den Splid, som er kommen ind i Samfundet, og han nævner Foreningsagen, Chinamissionen og Lærestriden som dens Aarsag.

Hauges Synode er især udbredt i Minnesota og Dakotastaterne; men den har ogsaa stærke Menigheder i Iowa og Wisconsin, ligesom den har et godt Fodfæste i alle Vestens store Byer.

Ottende Kapitel.

Den forenede Kirke.

Dette Samsfund, som for Tiden er det største blandt de norske Lutheranere i Amerika, blev stiftet i 1890 og er saaledes temmelig ungt. Naadevalgsstriden i den norske Synode gav Stødet til dets Oprettelse. Midt under Striden blev Pastor H. A. Hartmann (nu Prest i Norge) valgt til Viceformand for Iowa Distrikt paa Aarsmødet i Galmar 1883. Tre Aar efter blev han paa Aarsmødet i Austin, Minn., suspenderet, fordi han offentlig havde optraadt mod Synoden og udgivet en egen Beksjendelse. Hans Affættelse ansaaes af mange, som stod paa Dr. Schmidts Side, for et fiendtligt Skridt. De syntes, det var et Tegn paa, at de ikke længere vilde blive taalte i Synoden; dog vilde de endnu ikke træde ud, men se Tiden an. Paa sin Side tænkte Synodens Ledere ingenlunde paa at støde dem fra sig; de ønskede tværtimod at forhandle videre med dem i Haab om, at man kunde komme til Enighed. En medvirkende Grund til Hartmanns Suspension var hans paagaende Optraeden og hans private Forhold. Den fik imidlertid skjebnesvangre Følger. Pastor B. J. Muus blev Fører for Dr. Schmidts Tilhængere, og han foreslog for dem, at de skulde gjøre St. Olaf's School i Northfield til Prestestole for den Gren af Synoden, som paa Grund af sin Modstand mod Missouriernes Lære om Naadevalget og Menneskets passive Forhold i Omvendelsen kaldte sig Antimissouriere. Forslaget vandt Bifald. St. Olaf's School var af Pastor Muus og offervillige Menigheder i hans Omkreds oprettet som en Høiskole for Ungdommen, og den bestyredes af Prof. Th. A. Mohn, som i Striden stod paa Pastorens Side. Om Høsten i 1886 blev den omdannet til en Prestestole med en forberedende Afdeling, og Dr. Schmidt flyttede derop fra Synodens Seminar i Madison, Wis., tilligemed alle de Studenter, som hang ved ham. Nye Folk strømmede ind fra forskjellige Kanter. Pastor Bockman, som var Hr. Muus's Naboprest, blev Dr. Schmidts Medarbejder i Northfield. Hr. Iver Larsen i Decorah, Iowa, satte sig i Spidsen for en Pengeindsamling til det nye Seminar, og mange gav rigelig.

Det følgende Aar holdt den norske Synode sit treaarlige Fællesmøde i Stoughton, Wis. Antimissourierne forlangte da, at deres Skole skulde blive anerkjendt som en af Samfundets Anstalter; men Synodens Folk, som man nu kaldte Missjouriere, kunde ikke gaa ind paa at holde igang to Prestestoler, som modarbejdede hinanden, og da de paa Mødet i Stoughton havde Flertal i Forsamlingen, blev Antimissjouriernes Begjering afslaaet. Dermed var Lodden kastet. Antimissjourierne traadte ud af den norske Synode og stod en Tid for sig selv. Tidligere var der fire lutheriske Samfund blandt Nordmændene i Amerika, og de udtraadte vilde ikke gjerne danne et femte. De kaldte sig det "antimissjouriske Broderskab" og begyndte at underhandle med Augustanasynoden, Konferensen og Hauges Synode om en Sammenslutning. De fandt megen Jmødekommenehed. En Bevægelse i Retning af Forening mellem alle de norsk-lutheriske Samfund i Amerika var kommen tilsynne flere Aar før. Man var træt af Strid og Splid. Nu syntes Tiden til en Virkeligjørelse af Foreningstanken at være kommen. Om Høsten i 1888 holdtes et forberedende Møde i Scandinavia, Wis. Her mødte Repræsentanter for Antimissjourierne, Konferensen, Hauges Synode og Augustanasynoden. Prof. Sverdrup blev Mødets ledende Aand. Alle, undtagen nogle Medlemmer af Hauges Synode, udtalte sig for en Sammenslutning. Foreningsartikler udarbejdedes af en Komite og godkjendtes. Paa Forslag af Pastor N. C. Brun blev det besluttet at kalde det nye Samfund den forenede Kirke. Til denne skulde alle de, som sluttede sig sammen, overdrage sine Eiendomme og sine Fonds. Paa Aarsmøderne i 1889 skulde Foreningsagen og Foreningsartiklerne forelægges. Hvis Samfundene gik ind paa Forening, skulde et stort Fællesmøde afholdes i Minneapolis i 1890. Det antimissjouriske Broderskab, Konferensen og Augustanasynoden besluttede paa Aarsmødet i 1889 at være med; men i Hauges Synode fik Sagens Modstandere Overtaget. Det berammede Fællesmøde fandt Sted i Minneapolis 1890, og den forenede Kirke stod der som en Kjendsgjerning.

Rundt om i Bygderne var der megen Glæde. Endelig var det splittede norske Kirkefolk i Amerika blevet til et — ialfald for en stor Del. Man haabede, at Hauges Synode vilde komme ind, naar den fik suindet sig, og der var endog dem, som mente, at den norske Synode om en Tid vilde banke paa Døren; den havde neppe Kræfter til at opholde sine store Væreanstalter alene.

Det var Udsigten til Fred og Enighed efter lange og oprivende Kampe, som tilstalte saa mange og gjorde dem glade i den store Kirkeforening. Men desværre skulde Freden ikke vare længe. Allerede paa den forenede Kirkes første Aarsmøde i Kenyon, Minn., 1891, viste der sig Uveirsskyer, og paa det følgende Møde i Dawson, Minn., 1892 brød der løs en Storm. Den fortsatte sig paa Møderne i 1893 og 94 og stilnede først af i 1895. Man fik intet andet gjort end at slaas med Professorene Østedal og Sverdrup. De vilde ikke overdrage Augsburg Seminarium, Augsburg Publishing House og det til Seminariet hørende Professorefond til den forenede Kirke, skjønt deres gamle Samfund, Konferensen, havde besluttet, at saa skulde ske. De anførte som Hovedgrund for sin Vægning, at den forenede Kirke vilde omdanne deres Skole og efterligne den norske Synode ved at holde igang et College (Skolen i Northfield); men man fandt, at de bare brugte Udflugter, og tilsidst maatte Domstolene stille Trætten.

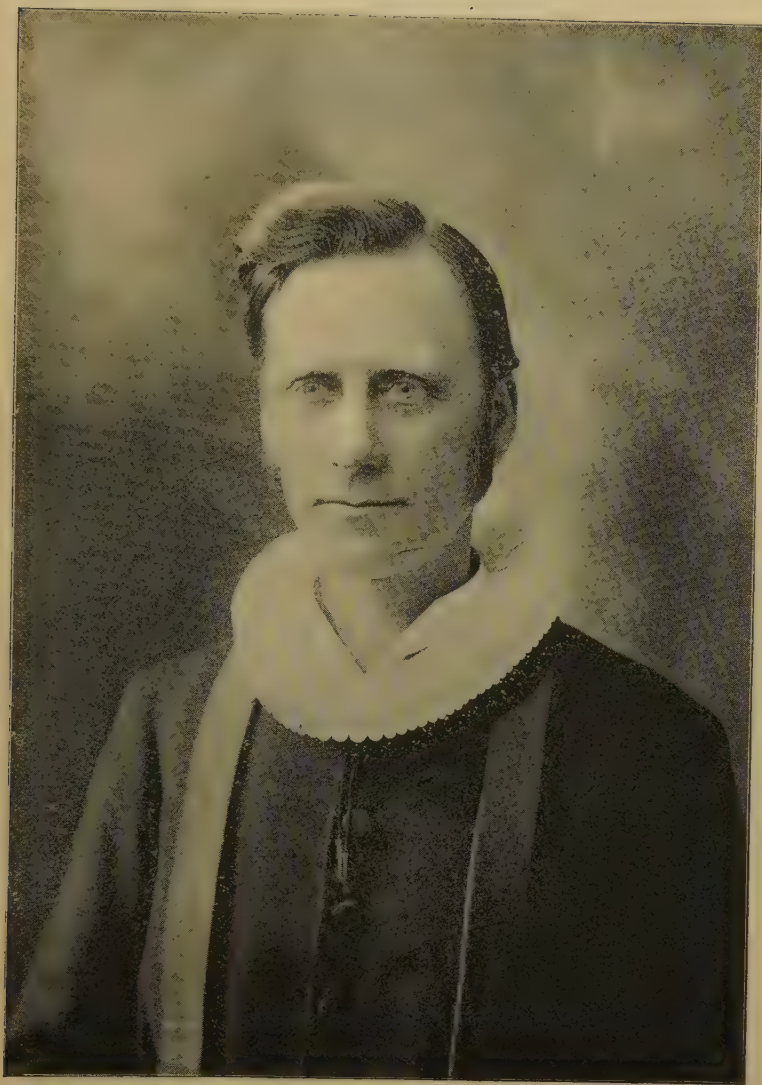
Striden er i saa friskt Minde, at den her kun behøver at nævnes.

Der er nu atter fire Samfund blandt de norske Lutheranere i Amerika. De tre af dem synes at have en lys Fremtid for sig. Den norske Synode blev haardt medtagen, da Antimisfourierne forlod den; men siden har den atter vokset sig stor, og den nyder almindelig Agtelse. Den forenede Kirke er i en blomstrende Forfatning, og Hauges Synode holder sig godt. Den augsburgske Frikirke er endnu i sin Barndom.

I de senere Aar har der vist sig mange Tegn til, at en større Fordragelighed er indtraadt mellem Samfundene. Navnlig mærker man, at ikke saa af dem, som i Brede forlod den norske Synode, nu nærer et forsonligt Sindelag mod sin gamle Moder.

Den forenede Kirke brugte fra 1890 Augsburg Seminarium som Presteskole, og Professorene Ostedal og Sverdrup var da theologiske Lærere sammen med Dr. F. A. Schmidt og Prof. M. Bockman; men den indre Uenighed, som der var imellem de to Landsretninger, og som den ydre Sammenslutning kun havde bygget en skrøbelig Bro over, kom snart tilsyne. Broen stykledes væk af Lidenstaberens Flod, og man stod mere skilt en nogensinde. Professorene Ostedal og Sverdrup nedlagde i 1893 sine Embeder i den forenede Kirkes Tjeneste og begyndte igjen at drive Augsburg Seminarium paa egen Haand. Den forenede Kirke maatte leie et Lokale til sin Presteskole, hvortil der er knyttet en forberedende Adeling. Anstalten ligger i Minneapolis, og blandt dens Lærere er Dr. F. A. Schmidt, Prof. Bockman, Prof. E. G. Lund, Prof. P. B. Gjeland m. fl. St. Olaf's College i Northfield, Minn., er ligeledes Forberedelsesskole for vordende Prester i den forenede Kirke; det tilhører endnu ikke Samfundet, men underholdes dog af dets Medlemmer. I Madison, Minn., har den forenede Kirke et Skolelærerseminar under Prof. D. Løfensgaards dygtige Styre. Det har en egen Bygning, som er opført af velvillige Naboer.

Pastor J. N. Kildahl.

St. Olaf College, Northfield, Minn.

Prof. Th. N. Mohn.

Slutningsbemærkninger.

Det vil fremgaa af denne korte Udsigt over Kirkearbeidet blandt Nordmændene i Amerika, at de har taget sin lutherste Børnelærdom med sig over Havet og plantet den som et godt Frugttræ i Amerikas Jord. Træet har flere Grene; men Roden er den samme.

Ude i de nye Landsbygder er Flerheden af de norste Settlere Menighedsfolk. I de store Byer er det anderledes; men selv der lader de norste Familier, om de end staar udenfor, sine Børn døbe og konfirmere i vor lutherste Kirke. Der er saa saa Undtagelser fra denne Regel, at de ikke er nævneværdige.

Kirkelivet har virket løstende paa vort Folks Moral. I Fjrstningen fristebe dette Lands Frihed til Udskeiesser, og navnlig var der mange, som laa under for Drikkeondet; men i Tidens Løb har der været en kjendelig Fremgang til det bedre, og Menighederne har lidt efter lidt opdraget sine Medlemmer til at undvære sterke Drikke.

Kirken har lært Folket at ofre meget af sine Midler til ideelle Diemed, til Skoler og Gudshuse og saaledes modvirket den Materialisme, som nu er saa raadende i Verden. Tusender af Familier har i Tidens Løb givet bethdelige Summer. De føler det dog ikke som en Byrde, at Kravene atter og atter vender tilbage, men glæder sig snarere over, at de faar være med at yde til noget, som Møl og Rust ikke kan fortære og Tyvehaand ikke bortrane og stjæle. I det foregaaende er de fornemste blandt de norste Skoler i Amerika nævnte; men til dem kommer en Række af Kirker, som Menighederne har opført. Der er omkring 1,200 norst-lutherste Kirkehuse i Amerika, og mangesteds lyser de udover Landet med sine himmelstræbende Taarne og kalder med sine Klokker. Selv Bymenighederne, som mest bestaar af ubemidlede Arbeidsfolk, har skaffet sig Gudshuse. Omtrent 800 Prestes taler Guds Ord paa Norst eller Engelsk i Menighederne. Det vil let forstaaes, at de 1,200 Kirker har kostet mange Penge, og at hele det aandelige

Arbejde, som udføres iblandt os, stadig kræver betydelige Udlæg; men ved saaledes at hde til Kirker og Skoler har Nordmændene i Amerika vist, at de ikke vil leve som Snylteplanter, men med egne Midler bidrage til at bygge Amerikas Folkesamfund paa en fast og uforgjængelig Grundvold.

Ungdommen samles i Foreninger, hvor man opbygger sig af Guds Ord og behandler et eller andet kulturelt Spørsmål. I en Mængde Menigheder er der et Sangkor, bestaaende af unge Kvinder og unge Mænd. Næsten ingen Menighed er uden en Kvindeforening, hvor ældre og yngre arbejder og samler Midler til Guds Riges Fremme. I Byerne holdes godt besøgte Søndagsskoler igang Aaret rundt.

Der har været megen Tale om den Lyft til Strid og Trætte, som skal have aabenbaret sig blandt det nord-amerikanske Kirkefolk. Jeg tænker, at vi ikke er værre end andre. I den lutheriske Kirke i Tyskland og Norden er der mange Partier og megen Strid. Den reformerte Kirke er heller ikke fri for Stridigheder. Ivertimod. Den har, som bekendt, delt sig i en Mængde Grene, og det, som stiller, er oftest kun ydre Ting. Hvor der er Liv, maa der være Strid, og det er kun Ladmandstale, at man altid bør leve i Fred. Sandt er det, at Nordmændene i Amerika har ført mange kirkelige Kampe; men ingen vil kunne negte, at disse Kampe har havt sin store Nytte. De har drevet Menighedsfolket ind i en dybere Forstaaelse af vor lutheriske Børnelærdom og gjort mange Lægmænd til halve Theologer, paa samme Tid som de har manet til et større Alvor og en mere levende Gudsfrugt. To Retninger har under Kampen mødt hinanden: den gammellutheriske og en mere moderne. Da man stred om Absolutionen og Verdens Retfærdiggjørelse, kom den objektive og den subjektive Side af Kristentroen frem. Da man stred om Naadevalget og Menneskets Forhold i Omvendelsen, tog man op igjen det gamle Spørsmål om Synd og Naade, som atter og atter er blevet behandlet i den vesterlandske Kirke.

Prof. L. Larsen sa et smukt Ord i en Tale paa Kjøbenhavn i 1894, da Menighederne der holdt 50-Aarsfest. "Den sande usynlige Kirke, som bestaar af Guds sande troende Børn," ytrede han, "har sine Forgreninger i alle Samfund, dens Medlemmer er forenede med hverandre med et inderligere Aandens Bånd end noget- somhelst ydre Samfunds, og de skal engang i Himmelen omfavne hverandre som Brødre, om de end her paa Jorden af Uvidenhed og Uforstand har bekjæmpet hverandre. Men derfor er det ikke ligegyldigt, om vi hører til den sande synlige Kirke eller ikke, om vi er tro Lutheranere eller ikke, om vort Samfund og vor Menighed er den rette Fortsættelse af Moderkirken eller ikke. Ved at være i den rette synlige Kirke eier vi Guder, som vi ikke kan overburdere, og er fri for Farer, som vi ikke maa underburdere."

Lærekampene er et Udtryk for vort Folks kirkelige Interesse. De er et Tegn paa, at Menighederne er vaagne. Enkelte har beklaget, at man gaar til Aviserne med Indlæg i Lærestridigheder, og de har udtalt det Ønske, at disse kun maa føres i kirkelige Blade. Hvor kortsynet! At saa mange skriver om religiøse Ting i verdslige Aviser, er netop et Vidnesbyrd om, at disse Ting rører sig dybest i Folket. Gaar det med os som med Amerikanerne, at den religiøse Interesse dunster bort, vil man nok saa det Ønske opfyldt, at vore Aviser ikke længere befatter sig med kirkelige Spørsmål.

Lutheran Normal School, Madison, Minn.

Menighedslivet arter sig paa mange Steder skjønt. Hørsandagt holdes hver Dag. Der er megen Broderfjærlighed og megen Hjælpsomhed. De fattige glemmes ikke, men faar altid en Haandsrækning.

Vor lutherste Kirke har ført vort spredte Folk sammen og baade i By og Bygd forenet det til en national Helhed. Fintet har bidraget saa meget til at samle og opdrage Nordmændene i Amerika som den lutherste Kirkes Omplantning til dette skjønne og rige Land. Den opretholder vor Nationalitet i de fremmede Omgivelser, og den udsletter Bygdeieendommelighederne og lader alt gaa op i en højere Enhed. Den har været, er og bliver den største aandelige Betsignelse for vort Indflytterfolk.

